

ઉપોદ્ધાત.

સુરતના વતની અને ધંધાર્થે મુળામ્લ નિવાસી સ્વગૃહવાસી શ્રેષ્ઠ હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસે તા. ૧૬ સપ્ટેમ્બર સન ૧૮૭૭ ને રોજ વીસ કથું છે, તે અન્વયે પ્રથમ સન ૧૮૮૦ માં રૂ. ૨૦૦૦) સોસાઇટીને મળ્યા, તે એવી શરતથી કે તેના વ્યાજમાંથી સામાજિક સુધારો થાય એવાં પુસ્તકો તૈયાર કરી હાવાવાં.

સદરહુ વીસથી શ્રેષ્ઠ હરિવલ્લભદાસે અમુક પ્રસંગ બન્યા પછી બા. હી રહેલી પોતાની તમામ મિલકત પુસ્તક પ્રસારને માટે સોસાઇટીને અર્પણ કરેલી છે. તે અન્વયે ૧૮૮૪ માં રૂ. ૧૮૦૦૦) ની સરકારી નોટા પુસ્તક તૈયાર કરાવ્યા તથા તે પ્રસિદ્ધ કરાવવા માટે સદરહુ વિદ્યાવિદ્યાસી અને પદોપકારી ઉદાર ગૃહસ્થ તરફથી મળી છે. તેમાંથી આજ પર્વત નીચેનાં પુસ્તકો “ શ્રેષ્ઠ હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસ અંધમાળા ” તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા છે—

૧. કથી કથી ન્યાતો કન્યાની આછતથી નાની થતી જાયછે, તેનાં કારણો તથા સુધારો કરવાના ઉપાય વિષે નિબંધ.
૨. માને શીખામણુ
૩. નીતિ મંદિર.
૪. બાળલક્ષ્મી થતી હાનિ.
૫. પુત્રવિવાહ પદાની પૂરેપૂરી સોજેસોજ આના કળેતી.
૬. જોજનવ્યવહાર ત્યા કન્યાવ્યવહાર.
૭. ધાર્મિક પુરુષો.
૮. વિવાહતત્વ સિંધુ.
૯. જ્યેષ્ઠમિત્ર ક્રાંતિચન (બીજી આવૃત્તિ.)
૧૦. જોષક ચરિત.
૧૧. સર્વતોલ.

૧૨. શુભવશ-કોશ.
૧૩. જાનજી જાજી ચોપરીનું ચરિત્ર.
૧૪. શુભરાતનો મનિદાસ જાગ ૧ ભો. (પ્રાચીન મનિદાસ.)
૧૫. શુભરાતનો ઇતિદાસ જાગ ૨ ભો. (અર્ધાચીન ઇતિદાસ.)
૧૬. નીતિ સિદ્ધાંત.
૧૭. કાન્તીમ જોકનનું જીવન ચરિત્ર.
૧૮. શેઠ દરિવજ્રમદાસ જાગજોવિદાસનું જીવન ચરિત્ર.
૧૯. પદોપકાર.
૨૦. દોરનું ખાતર.
૨૧. જમતનો અર્ધાચીન ઇતિદાસ.

શુભરાત વર્નાકુલર સોસાયટીની ઓફીસ,

અમદાવાદ—૮. ૧-૧૨-૧૯૦૧.

પ્રસ્તાવના.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઇતિહાસનાં પુસ્તકો ઘણાં યાદગર, તમામ વસ્તારથી બહેલાં અને બખતની સઘળી હકીકતો સંપૂર્ણ એવાં તે બા-
ગ્જેજ એવાં આવેછે. દ્રેનિંગ કોલેજમાં ઇતિહાસના વિષય ઉપર બા-
ધણે આપતાં જગતના પ્રાચીન અને અર્વાચીન સમયના ઇતિહાસ ઉપર
ગુજરાતીમાં જે યોગ્ય પુસ્તકો રચ્યાં છે તે સઘળાં મને અપૂર્ણ માત્રમ
પડ્યાં. જે ઉપરથી બની શકે તેા એ સમયનો સવિસ્તર ઇતિહાસ લખી
એ ખોટ પૂરી પાડવાનો મેં વિચાર કર્યો. પરન્તુ એક સમયનો ઇતિહાસ
લખવાને વખત ઘણો જામજે, અને જોઇતો વખત ન મળવાથી કદાચ
હાથ ધરેલું કાર્ય પરિપૂર્ણ થાય નહિ એમ સમજી હાલ તુરત માત્ર જગ-
તનો અર્વાચીન ઇતિહાસ લખવાનું કામ આરંભ્યું, અને તે પૂર થયા
પછી અવકાશ મળેથી પ્રાચીન સમયનો ઇતિહાસ લખવાનો દર્શાવ કર્યો.

આ પુસ્તક લખવામાં મુખ્યત્વે કાષ્ઠલી અને ટેલરકૃત ઇંગ્લેશ ઇ-
તિહાસોનો આધાર લેવામાં આવ્યો છે, પણ ઠેકાણે ઠેકાણે બીજા ઇંગ્લેશ
ઇતિહાસોમાંથી પણ હકીકત આપી છે. કવિ નર્મદાચંકરકૃત રાજ્યદંડ
અને પીનકૃત ઇતિહાસ વાચવાથી જગતના અર્વાચીન સમયનું થોડુંક
જ્ઞાન મળેછે, પણ તેટલાથી આગળ જ્ઞાન વધારનાર વિદ્યાર્થીને સંતોષ
થતો નથી. જ્યાં સુધી આપણી ગુજરાતી બાષામાં સમય સમયના અને
દેશ દેશના ઇતિહાસનાં સવિસ્તર સારાં પુસ્તકો લખાશે નહિ ત્યાં સુધી
આપણા લોકોમાંથી જેઓને ગુજરાતી સિવાય બીજી કોઇ બાષાનો સંસ્કાર
થયો નથી તેઓમાં ઇતિહાસના અભ્યાસ સંખ્યા ખરેખરી અમિરની
પેદા થઇ શકશે નહિ. જે પુસ્તક વાચવાથી તેવી અમિરની ઉત્પત્તિ થ-
શે અને જગતના અર્વાચીન સમયનું ખરૂં સ્વરૂપ પૂરેપૂરું સમજાશે તેા આ
ર્થ લખવાનો મારો પ્રયત્ન સફળ થયેલો હું માનીશ. ગુજરાતી બાષાનો
સામાન્ય રીતે અભ્યાસ કર્યો હોય એવાં સ્ત્રી પુરુષો આ ગ્રન્થનો સારી
રીતે ઉપયોગ કરે તે કારણથી બાષા ઘણી સાદી વાપરી છે, અને વા-
ચનારને કંટાળો ન ઉપજે તે ખાતર કેટલીક હકીકત મને નિરસ ને નિ-
રુપયોગી લાગી તે આ પુસ્તકમાં દાખલ કરી નથી. દરેક પ્રકરણના કે-

હસાક પેટા બાંગ દોવાથી પ્રકરણ અને તેના પેટા વિભાગનાં અધ્યાય અને ખંડ એવાં નામ અનુક્રમે રાખ્યાં છે. દરેક અધ્યાયને અને તેનાં સાર પણ આપ્યો છે.

આ મેન્ગની શરૂઆત મને ૧૮૯૪ માં મેં કરી હતી. મરકારી મોકલવી કરતાં જે થોડોક વખત મળે તે દરમ્યાન પુસ્તક લખવાનું કામ કરવામાં આવ્યું હતું. એની સમાપ્તિ મને ૧૮૯૮ માં થઈ હતી. મારે ખરેખર એ પુસ્તક છપાવવાનો વિચાર કર્યો હતો તે દરમ્યાન ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ છપાવી પ્રસિદ્ધ કરાવેલી હાલ કરવાથી એ પુસ્તક તેને જાણીત કરવામાં આવ્યું. મજકુર સોસાયટીએ એને છપાવવાનામાં મોકલ્યું તે દરમ્યાન અમદાવાદમાંથી મારી જલ્દી થઈ અને તેથી એ પુસ્તક છપાવવાનું કામ મારી સંપૂર્ણ દેખરેખ નીચે થઈ શક્યું નથી. આ મંથમાં જે કાંઈ ખામીઓ રહી હશે તેને માટે હું જવાબદાર છું; પણ આ પુસ્તકની ખીજ આદતિ જલ્દી નીકળશે એવો મને બરાંસો રહે છે, તેથી તે આદતિ હાલતી વેળા જે જે ખામીઓ હાલ રહી ગઈ હશે તે સર્વ સુધારી સેવામાં આવશે.

સુ. ગોધરા,
તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૧

જ. ગા. શાસ્ત્રી.
અન્યક્તા.

અનુક્રમ

અધ્યાય ૧ લા.

ખંડ	વિષય.				
૧ લો.	અર્વાચીન ઇતિહાસનો આરંભ	૨
૨ જો.	પશ્ચિમ રાજ્ય જીનનારી વમડાકે પ્રજાઓ	૧
૩ જો.	ઈટાલિનું રાજ્ય.	૩
૪ થો.	પૂર્વ રાજ્ય	૪
૫ મો.	ઇરાનનું રાજ્ય	૧૨
	પહેના અધ્યાયનો દૂક સાર	૧૮

અધ્યાય ૨ જો.

૧ લો.	મુઝનમાની ધર્મ અને રાજ્યની ઉત્પત્તિ	૨૨
૨ જો.	મુસલમાની ધર્મ અને રાજ્યનો ફલાવો	૩૧
૩ જો.	” ” ” ”	૪૮
૪ થો.	ક્રાક રાજ્ય...	૫૬
૫ મો.	હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ—મુજરાત	૬૨
૬ ઠો.	વિદ્યા—હુજર—સુમારો—કાયદા—ધર્મ સસાર અને રાજ્ય				
	રીતિ સગથી	૬૪
	બીજા અધ્યાયનો દૂક સાર	૬૭

અધ્યાય ૩ જો.

૧ લો.	મુજરાતનો ઇતિહાસ	૭૫
૨ જો.	બમદાદનું રાજ્ય...	૭૮
૩ જો.	હિંદુસ્તાનના રાજ્યો...	૮૯
૪ થો.	યૂરોપના રાજ્યો	૯૫
૫ મો.	ચીન દેશનો ઇતિહાસ	૧૧૦
૬ ઠો.	વિદ્યા—હુજર—ધર્મ—સસારી સ્થિતિ—વેપાર—રાજનીતિ,				
	વગેરે	૧૧૯
૭ મો.	પોપ હિંદુઆદના વિચાર અને પરાક્રમ	૧૨૯
૮ મો.	ક્રુમેદ નામે ઝાડો	૧૩૮
	ત્રીજા અધ્યાયનો દૂક સાર	૧૪૨

અધ્યાય ૪ થો.

૧ લો.	ગજનવી અને ઘેરીવંતો-હિંદુસ્તાનનાં રાજ્યો....	૧૫૨
૨ નો.	મુઘલ લોકો... ..	૧૬૧
૩ નો.	પોપની સત્તા પૂર્ણ દશાએ-યુરોપનાં રાજ્યો.	૧૬૮
	ચોથા અધ્યાયનો દૂક સાર	૨૦૭

અધ્યાય ૫ મો.

૧ લો.	પોપની સત્તાની પડતી દશા-ધર્મ સંબંધી મોટાં તક... ..	૨૧૭
૨ નો.	વિદ્યાનું પ્રથમ સજ્જન થતું તથા નવી શોધો.	૨૩૪
૩ નો.	પરદેશી જોડે વેપાર... ..	૨૪૦
૪ થો.	જર્મની, ફ્રાન્સ અને સ્પેનના રાજ્યપ્રકરણમાં ફેરફાર.	૨૫૧
૫ મો.	ચૌદ અને પંદરમા સૈન્યમાં ઈંગ્લાંડ તથા ઉત્તર બધી નાં રાજ્યોની અવસ્થા	૨૫૮
૬ લો.	તુર્કી રાજ્યનો ઉદય અને ચઢતી.	૨૬૩
૭ મો.	એશિયાના રાજ્યો... ..	૨૬૬
	પાંચમા અધ્યાયનો દૂક સાર... ..	૨૭૫

અધ્યાય ૬ લો.

૧ લો.	સમુદ્ર મથન... ..	૨૯૦
૨ નો.	રેફ્રેક્શન એટલે ધર્મમાં સુધારો... ..	૩૦૦
૩ નો.	ઈટાલિ.	૩૦૭
૪ થો.	બર્જિનો ઇતિહાસ... ..	૩૧૧
૫ મો.	પાંચમા ચાર્લ્સનો સમય	૩૧૬
૬ લો.	ઇનિઝબેથ રાણીનો સમય	૩૩૫
૭ મો.	ગરનેવસ એટલેક્સનો સમય.	૩૫૧
૮ મો.	રિશેલ્યુ અને માઝરીનના કારભાર.	૩૫૭
૯ મો.	યુરોપની ઉત્તરનાં રાજ્યો... ..	૩૬૭
૧૦ મો.	યુરોપમાં તુર્ક લોકના રાજ્યનો વધારો.	૩૭૨
૧૧ મો.	જર્મિનિયન લોકોનો ઇતિહાસ.	૩૭૬
૧૨ મો.	ઇન્ફિઝિશન કોર્ટનો ઇતિહાસ... ..	૩૮૧
૧૩ મો.	હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ-યુગવચન... ..	૪૦૧
	છઠ્ઠા અધ્યાયનો દૂક સાર... ..	૪૨૪

અધ્યાય ૭ મો.

૧ લો.	વેસ્ટફલિયામાં શાંતિના કરાર થયા પછી યૂરોપનાં રાજ્યોની સ્થિતિ...	૪૩૦
૨ જો.	ઇંગ્લાંડનો ઇતિહાસ...	૪૩૫
૩ જો.	ઇંગ્લાંડ તથા ફ્રાન્સનો ઇતિહાસ...	૪૪૨
૪ થો.	યૂરોપનો સામાન્ય ઇતિહાસ.	૪૫૩
૫ મો.	રશિયાનો મોરો રાજા પીટર અને સ્વીડનનો રાજા ચાર્લ્સ ચાર્લ્સ...	૪૬૮
	સાતમા અધ્યાયનો ટૂંક સાર.	૪૭૬

અધ્યાય ૮ મો.

૧ લો.	ઇંગ્લાંડનાં રાજ્યાસનપર ફ્રાન્સનો વરકુળની સ્થાપના...	૪૭૮
૨ જો.	યૂરોપના લોકોએ પરદેશમાં વસાવેલાં સંસ્થાનોનો ઇતિહાસ.	૪૮૫
૩ જો.	વાસ્કોડીગામા હિંદુસ્તાનમાં અગ્વાનાં પરિણામ.	૫૧૩
૪ થો.	ઇંગ્લેન્ડ હિંદુસ્તાનમાં રાજ્ય	૫૧૮
૫ મો.	પરદેશોમાં સંસ્થાન સંબંધી ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લાંડ વચ્ચે વિરોધ.	૫૨૧
૬ ઠો.	યૂરોપમાં સાત વરસનો વિમલ...	૫૨૬
	આઠમા અધ્યાયનો ટૂંક સાર...	૫૦૯

અધ્યાય ૯ મો.

૧ લો.	હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ...	૫૪૨
૨ જો.	યૂરોપનાં રાજ્યો-પોર્ટુગાલના રાજ્યનું નૂતનું...	૫૫૬
૩ જો.	ઇંગ્લાંડનો ઇતિહાસ...	૫૬૪
૪ થો.	હિંદુસ્તાનમાં બ્રિટિશ રાજ્ય.	૫૭૪
૫ મો.	યૂરોપનો ઇતિહાસ...	૫૭૮
૬ ઠો.	ફ્રાન્સનું રાજ્યપરિવર્તન	૫૮૪
	નવમા અધ્યાયનો ટૂંક સાર.	૬૦૪

અધ્યાય ૧૦ મો.

૧ લો.	ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે ઝગડો.	૬૧૦
૨ જો.	નેપોલિયનની સત્તાનો વધારો.	૬૧૭
૩ જો.	રશિયન ઉપર નેપોલિયનની સ્વારી અને આશ્ચર્યા	૬૨૪
	૩ લડાઈ...

૪ મેલ	ક્રાન્સ અને રસિયા વચ્ચે, લગાઈ.	૬૪૦
૫ મેલ	નેપોલિયનના પરાજિત પછી વિઝેનાના કરાર મુધીને। મૂરોપનો સતિદામ	૬૪૮
	દસમા અધ્યાયનો ટૂંક સાર.	૬૪૩
	અધ્યાય ૧૧ મો.	
૧ મેલ	વિમરને બંને મૂરોપની આવચા... ..	૬૫૮
૨ નો.	બોધા નોર્ગે ચાલની ઠારદીદિ દરમિયાન મૂરોપનો સ. તિદામ.	૬૬૨
૩ નો.	બોધા વિસ્તરની ઠારદીદિના સમયમાં મૂરોપનો સતિદાસ. અગીઆરમા અધ્યાયનો ટૂંક સાર... ..	૬૭૩ ૬૮૧

જગતનો અર્વાચીન ઇતિહાસ

અધ્યાય ૧ લો.

ઈસ્વી સન ૪૭૨ થી ૬૦૦ સુધીના ઇતિહાસ.

સ્વંદ ૧ લો.

અર્વાચીન ઇતિહાસનો આરંભ —યુરોપના ઇતિહાસ લખનારાઓ મહત્વ કરીને તવારીખના પ્રાચીન અને અર્વાચીન એવા બે ભાગ કરે છે પ્રાચીન કાળમાં જે મોટા રાજ્યો અનુક્રમે ઘટી ગયા તેમાં છેલ્લું રોમનું રાજ્ય હતું એના પાશ્વર્થી બે ભાગ થયા એક પૂર્વ રાજ્ય, અને બીજું પશ્ચિમ રાજ્ય એ બીજાના અત્યંત એટલે પાશ્વર્થી સૈકામાં એવા કે છેલ્લા ભાગથી અર્વાચીન 11 અને અર્વાચીન ઇતિહાસની રચનામાં યુરોપમાં મળ્યા છે આ મર્યાદા આપણા દેશને પણ ઠીક લાગે છે આપણા દેશમાં વલ્લભિયુર તથા અલ્બુલિયુસ પાશ્વર્થી અર્વાચીન કાળ ગણી શકાય

સ્વંદ ૨ જો.

પશ્ચિમ રાજ્ય જીતનાની વગડાઉ પ્રજાઓ —રોમની પાક શાહીના બે રાજ્ય થયા, તેમાં પૂર્વ રાજ્યની ગાદી ઇસ્ટામ્બુલ (કોન્સ્ટાન્ટિનોપોલ)માં હતી અને પશ્ચિમ રાજ્યનું તખ્ત રોમ શહેરમાં હતું ૬ સ્વી સનના પાશ્વર્થી સૈકામાં યુરોપની ઉત્તર પૂર્વ, અને પશ્ચિમ ભણીયા જગત જીતના સાથે વગડાઉ લોકે આની પશ્ચિમ રાજ્યના પ્રાંતે જીતી

લીધા, અને ઇ. મ. ૪૭૬ માં નેના નામનો પલ્લુ નાચ કર્યો. આ લોકોની વાન્દન, સુધી, અને આજ્ઞાન નામે જનતા પ્રથમ આવી એમની ખાછળ વિસિંગ્ગથ, ઓસ્ત્રાંગ્ગથ, ષર્મન્દિઅન, જર્મન, ફ્રાંક, લોગ્ગાર્ડ, એમ-ટસ, સાકસન, હન, વગેરે જનતા આવી. એમની ઉપર જય મેળવી તેઓ બધા ગાંધ્યમા પ્રસારી, સહેજે અને ગામો લૂટ્યાં અને બાબ્યાં તથા અસક્ત રહે તારીખોમાના ધણાનો નાચ કરી તેમને ઠેકાણે પોતે વસ્યા. પૂરે રાપનાં હાલનાં ધણા ગાંધ્યોનો આરબ ઇસ્વી સનના પાંચમા સેકલમાં એ મનાથી થયો. એમના વશને હાથ ધણા સુધરેલા અને મદા બળવાન છે. એમન રાજ્યના લોકના જેવા તેઓ સુધરેલા નહોતા. ગાંધ્યમાં ખ્રિસ્તી ધર્મ સ્થાપન થઈ ચૂક્યો હતો આ વચગાઠી લોક તે ધર્મથી કેવળ અભણતા હતા. તેઓ સુદ ઠરવામા, અને રણમા કપાઈ મરવામાં મોહું માન સમજતા, અને વિધા, હુનર, અને સુધારાની સામા હતા. તેમના ઘરીર મોહા કદતા અને ગેરા હતા, ને તેમના ડોળા આસમાની રંગના હતા. તેમની બાપા અને ડિંદુસ્તાન તમા ઇરાનના લોકોની બાપા જોડે સંમથ અજળ જેવો છે, પણ તેઓ તેમનાથી ક્યારે છૂટા પડ્યા તે કહી શકાતું નથી. તેઓ ધણા શરા હતા, તેમ નાચકારી અને ખાતકી પણ ધણા હતા તેઓમાં નહાની નહાની ટોળીઓ હતી, અને ૧૨૬ ટોળીને માથે રાજ હતો, પણ તેના હાથમાં સત્તા થોડી હતી, તે દરેક આદમીને પંડની સ્વાધીનતા ધણી હતી એમના તાગાની પ્રજ્ઞા માથી એ સ્વાધીનતા જતી રહી હતી એ બધી જર્મન પ્રજ્ઞાઓના પ્રયોગો જી વર્ગને ધણુ માન આપતા હતા. બીજા જંગલી લોકની પેટ તે દેહીઓને હાડીઓ જેવી ગણતા નહોતા, અને દેશલાક સુધરેલા લોકની મ ૨૬ માત્ર ઈદ્રિય સુખનું સાધન પણ સમજતા નહોતા તેઓમાં કી પ્રયત્નો દરજ્જે સમાન હતો માતાઓમા સ્વાધીનતા હોવાથી તેમના પુત્રે માં પ્રતવતા, તૌર્ય, અને સુદહતાનો સદ્ગુણો આવતા, અને તેથી તેઓ જય પામતા.

પૂરોષના ઇરાન ભાગમા રહેલોનિક નામે જાતના લોક રહેતા હતા. તેમની બાપા અને રીતમાત જર્મનોથી જુદી હતી તેમની ૨ થોડેસ્વાસ્થુ જોર વિશેષ હતું. સુધારાની સામે ચવામાં તેઓ જર્મન

જો પોતાના લોકને આપી હતી નજ મનાવવામાં તેણે ડાહ્યાનું દેખાડ્યું, તથા પ્રતાપની આમ માનના નજાને તેણે વીધા હતા પરંતુ માને મગ્ન પામ્યો એ અને તેના અગુરુએ પ્રિયની ચલા દત્તા એ વેળા એ ધર્મમાં ૧ કાયેનિદ, તથા ૨ આરિયન^૨, એ નામે તે પક્ષ દત્તા તેમના ખીજમાં બીજો એ નામને પટેલાને પીડા કરી^૨ એની પાછળ માગીએ એમનારા વેળા રખતમાં નજા જોઈ તેમ થેઓદોરિની પછી આપનારિક નજા થયો તેન પછી અને પછી માં થેઓદોરિ બાનસ થયો તેના રખતમાં પૂર્વ ગુરુની રાજ ચદી આવી આ ચદા ઇતું વર્ણન આવતા અમા લખ્યું છે

સ્કંદ ૪ થો.

પૂર્વે રાજ્ય—ગોંધ રાજ થેઓદોરિકને પ્રતાપ દેશ વશ કરવા મોકલનાર એનો પાદશાહનું મરણ અને ૮૮૨ માં થયું એના પછીના પાદશાહનું નામ આનાન્તસિન્ધસ હતું સત્તાવીસ વર્ષ લગી રાજ કરી તે મગ્ન પામ્યો એને વારસ ન હોવાથી ગાદીપતિ થવાને જે આદમી ખટ પટ કરવા લાગ્યા તેઓગાને જ્ઞાન નામે હજુરી ફેરવેના નામક પાદશાહો રાજમહેવના એક એવજે સિપાઈએને પોતાના પક્ષમાં લેવા સા ૩ જસ્તિનને કેટલુંક નાણું સિપાઈઓમાં વહેંચવાને સોંપ્યું એનો ઉપયોગ તેણે પોતાને ગાદી મળે તેવી રીતે કર્યો, અને અતે ફતેહ પામ્યો એ મુઘલા અબજુ અને ગરીમ ગામડીઓ દતો, અને પાદશાહ થયો તે વખતે પશુ તેને નાચતા લખના આવડતું નડોતું બહાદુરી અને હુદ્દિ બળે કરીને ફેરવની સરદારીએ તે છેક નીચે દગ્ગળેથી ચઢ્યો દતો એ અધિરાજ નવ વરસ ગાદીએ રહ્યો એના વખતમાં રાજકાજ હોશિયારીથી ચાલ્યું અને ૫૭૭ માં એનું મનજુ થવાથી એનો બનીએ જસ્તિનિયન રાજ પાટ પામ્યો

૧ આરિયસ ન એ ધર્મગુરુનો ૨ કાઈગલીના બનાવેલા ઇતિહાસમાં લખ્યું છે કે તેણે કાયેલિકાને પીડા કરી નહોતી, અને દેશરૂઢમાં લખ્યું છે કે તેણે કરી હતી

નવા પાદશાહે પાટે બેઠા પછી યેઓગેગ નામે ગુણકા વેરે પદખી પોતાની પગીને લાંબા લગાડ્યું રેયતમાં ખિસ્તી ધર્મ ફેલાવવાને તેણે બહુ જૂનમ કર્યો, લોકને જીવથી માર્યો અને લૂંટ્યા. વિચારી ધર્મમાં પયો હતા તેઓ ઉપર સમદષ્ટિ રાખે. નવિ ઇસ્લામી શહેરમાં યેઓગેગીઓની શરતો થતી. એ શરત રમનારામાં તક હતાં. દરેક તક તેના કુંડા વગેરેના રંગ ઉપરથી યોગખાતું હતું. લીલા રંગના અને આમમાની રંગના તક વચ્ચે બારે વેર હતું, તેથી તેઓ બહુ જીરવાથી લડતાં. જરિતનિયને આમમાની રંગના તક ઉપર મહેરબાની રાખી, તેથી તેના સામાવાળીઓએ ખંડ કહ્યું. એ ખંડ બેસાડી દેવાને પાદશાહે લશ્કર મોકલ્યું, તેથી શહેરમાં લશ્કર મર્યાદા આગ લાગી, તેથી ધણીક સરદારી અને ખાનગી ઇમારતો બળી ગઈ. ત્રીસ હજાર પીપુરખોરો માર્યા ગયા ત્યારે બળવા શમ્યો, અને શાંતિ થઈ. એ જ વખતમાં ઇરાનના પાદશાહ બેડે બંધા આસતો હતો. આ બંધામાં જરિતનિયનની ફોજ ફેરેક પાખી નહિ, તેથી તેને અપમાન પહોંચાડે તેથી શરતોએ સલાહ કરવી પડી.

વાંડલ નામે વગડક લોક આફ્રિકાનો ઉત્તર ભાગ વશ કરી કાર્યે જમાં રાજધાની કરી રહ્યા હતા તેઓ ખ્રિસ્તી થયા હતા, પણ આરિયન મતના હતા. સને ૫૩૩ માં જરિતનિયને તેમને જીતવાને બેલિસારિયસની મરદારી નીચે ફોજ મોકલી. વાંડલ સેના ધણી હિંમતથી લડી, પરંતુ હારી, તેમનું મજબુર શત્રુના હાથમાં ગયું, અને તેમના રાજા બેલિમરને સરણે જવું પડ્યું.

યેઓહોરિકની દીકરી આમાલમોથા પોતાનો જાહેર આચારિક સગીર હોવાથી તેની વળી છટાનિમાં રાજ કરતી હતી, તેણીએ યેઓગેગ નામે સરદારને કારમારમા પોતાની બેડે બેડે આચારિકના મરણ પછી યેઓગેગે કૃતમ થઈ સણીને મારી નાંખી પોતે ગાદીએ બેઠા તેને સજા કરવાને સને ૫૩૫ માં જરિતનિયનના લશ્કરે છટાલિ ઉપર મદાર્ક કરી તે દેશનો દક્ષિણ ભાગ જીતી લીધો. યેઓગેગ વધી શક્યો નહિ તેથી ગાયલોકે તેને પદખટ કરી વિટિગ નામે શરત નાયકને તેની જગ્યાએ સજા નીચે એ નવા રાજાને રામ શહેર છોડી દેવું પડ્યું. ત્યાં જરિતનિયનના સરદાર બેલિસારિયસે ખ્રિસ્તીન અધિરાજની સત્તા સ્થાપી, અને જાહેર કહ્યું કે ગાયલોકને

એ દેશમાં રાજા નીમવાનો હક નથી (સને ૫૩૭) ખીજે વરમે વિટિંગે બાળા ગાય થોડાને એકા કર્યા અને રામ નગર પેરી લીધું બેલિમારિયમે હોશિયારી રી તેનું ગાયુ કર્યું કાન્સતાન્તીનોપવથી કુમક આપી પટોચેયા ગાય રાજાને ઘેરો ઉત્તરનો પડ્યો વિટિંગે પ્રથમ જારી રાખ્યો તેના બે-લાવવા ઉપરથી કાક લોકના રાજા વેઓડોખટ્ટે દશ હજાર બર્ગદિ જોદા તેની કુમકે મોકલ્યા, અને પાછાથી તે પડે એક લાખ કાક સિપાઈઓ લેઈ આપ્યો તેલો મિનાન હહેરની ખનામી કરી, અને ધણાક ગામે લૂટ્યા તેની હાવણીમાં મરખી ચાવવાથી બહુ માણસ મુઆ તેથી મિત્રાતૈન અધિરાજ સાથે સનાહ કરી તે પાછો વળ્યો બેલિમારિયમે રાવેના નગરને ઘેરા ધાવી હત્યુ અને વિટિંગે ૨૬ પકડી તે છતાણુ ન ગયો, (સને ૫૩૮) ગાય લોકે તોએ તામે થયા નહિ તેમજે એક પછી એક બે રાજા નીમ્યા, અને નાયાયક માયૂમ પડવાથી બરતરફ કર્યા. ત્રીજો ટોટિલા નામે રાજા સારો નીવડ્યો તેજે જય મેળવ્યો, ધણાક નગરો સગ કર્યા, અને અતે રામ શહેર હતી ઇટાલિનું ધણીપણું સપાદન કર્યું તથા પિતાની પેઠે ગેવડા જોડે વર્ષો તેની સામા અધિરાજે નામિસને સુનાની પદવી આપી મોકલ્યો એ સુનાએ દશ હજાર લાખડં સિપાઈઓની કુમક સહિત જઈ ગાયને હત્યા, ટોટિલાને યુદ્ધમાં માર્યો (સને ૫૫૨), અને ધણા વરસ સુધી ઇટાલિ ઉપર જયથી આમન કર્યો.

જસ્તિનિનના તાયાના મૂનકની ઇશાન સીમા જણીથી લાખડિં, જે પિલાઈ, રહેરોનીક વગેરે જમની લોકે સારીઓ કરતા હતા આગર અને તુર્ક નામે એમની વધારે બનકા જતોના કુમના આ વેળાએ એશિઆ ખડ તરફથી થના લાગ્યા એ ખજના ઇશાન કોલુમા બેકાન મરોવરની આસપાસના રણ અને પરનોમા આવાઝ ધણા ટાગથી વમતા હતા ત્યાંથી તુતુન નામે રાજાની આગેવાની નીચે દક્ષિણમાં ઉતરી જપાનના મ મુદ્રના કાંચ લગીનો દેશ જીતી લીધો ને પછી તે નાજ પોતાને આગાન દહેરાવના લાગ્યો હાન પણ તુર્ક તજનના સિક્કા ઉપર એ બોલ ઉઘોડા વખત પછી એ લોખને તેમના મસ તુર્ક લોકે હત્યા આવાર નામ સામગી ખીજ લોખ ખીજા હજા તેનો દાયદો લેવાને આગાર કરીને કોઈ પ્રજાએ તે નામ ધારણ કર્યું તુર્કે લોખથી પરાજય પામી તેઓ વેલગા

નદીની વાટે યુરોપમાં પેશ. યુમાન નામે સરહરના વખતમાં તુર્ક લોક સ્વતંત્ર થઈ મોટાઈ પામ્યા. યુમાનની પછી ગાદીએ બેસનાર પરાક્રમી યુરપનું નામ ડિસાબૂલ હતું. એકગા નદીથી તે જપાન સમુદ્ર શુધીનો મૂલક તેણે વશ કર્યો હતો.

આ વખતે ઇરાનની ગાદીએ પ્રખ્યાત અદલ ઇનસાફી શાહ નશરવાન હતો. તેણે સને ૫૪૦ માં જસ્તિનિયનના તાબાના સીરિયા પ્રાંત ઉપર સ્વારી કરી. બેલિસારિયસે જઈ તેને ખાબો, પણ યોડા વખત પછી જસ્તિનિયને તે સેનાપતિને બરતરફ કર્યો એટલે ઇરાની શાહ જય પામે. આગળ વધ્યો. જસ્તિનિયને પોતાની બૂલ જોઈ અને મહા પરાક્રમી બેલિસારિયસને ફરીને સેનાપતિ નીમી શાહની સામે મોકલ્યો. એથી નશરવાનને પાછા હટવું પડ્યું. એ પછી તે કાકેશિયન પર્વતની પાસેના પ્રાંતે છતવા ગયો. જસ્તિનિયને તે પ્રાંતના લોકને ક્રમક કરી, તેથી વિગ્રહ જરી રહ્યો. હજી દેશનો (આખિસિનિઆનો) રાજા અરખસ્તાન દેશ છતી આ વેળા જોરાવર થયો હતો તેને એ લઢાઈમાં પોતાની મદદે લેવાની જસ્તિનિયને કોશિસ કરી. પણ હજી રાજાની હામ ઇરાનીઓ જોડે બાથ બીડવાની ચાલી નહિ. જસ્તિનિયનની ધારણા એવી પણ હતી કે હજી દેશ જોડે મિત્રાચારી થવાથી પોતાની પ્રજા હિંદુસ્તાન અને ચીન સાથે જળ માગે વેપાર કરી શકશે.

આફ્રિકામાં બારે બ'ડ ઉકયું તે શગાવતાં બહુ મહેનત પડી અને તાબાના પ્રાંતે ઉજડ થઈ ગયા. બુલ્ગેરિઅન લોક રાજ્ય ઉપર ચઢી આવ્યા તેની સામા બેલિસારિયસને મોકલ્યો. તે જંગલી લોક અને પાદશાહી ફોજની વચ્ચે એક મોટી લઢાઈ થઈ તેમાં બેલિસારિયસ ફતેહ પામ્યો. એ જય તેનો છેલ્લો હતો. તેની ઉપર ઈર્મી ફરનારાએ ફરબારમાં ખટપટ કરી એ જય પ્રાપ્ત થવામાં હરકત કરી. અધિરાજ તે વગડાઉ શત્રુને નાણાં આપી ડાન્સુબ નદીને પેલે પાર જવાનું કબૂલ કરાવ્યું. પછી રાજદ્રોહનો જૂઠો આરોપ મૂકી જસ્તિનિયને બેલિસારિયસને કેદ કર્યો, પણ તેનું નિરપરાધિપણું સાબીત થવાથી તેને છોડી દીધો. આ અપમાનના બેદથી તે માંડો પડ્યો અને મરણ પામ્યો, અને જસ્તિનિયને તેની દોલત લૂંટી લીધી.

તા ૩ ફેબ્રુઆરી સને ૫૨૮ મા તેણે કાન્સ્ટાન્તિનોપલની સે-
નેટ નામે રાજસભાને એ બાબત એક પત્રમાં પોતાનો હેતુ જ-
ણાવ્યો, અને ટ્રિમેસિયન વગેરેને નીમી તેમને વિરુદ્ધતા દૂર કરવાનો, ન-
કામાં કે નહિ વપરાતા કાયદા રદ કરવાનો તથા ખુલાસા કાઝે સંપૂર્ણ
અર્થ સમજાવવાને અર્થનો ઉમેરો કરવાનો અપ્પીઆર આપ્યો. આદ્રિ-
યન શહેનશાહના અમનની શરૂઆત પછી થયેલા તમામ કાયદા ઉપરથી
બાર અધ્યાયનું પુસ્તક તૈયાર થયું તેને “જમ્તિનિયન બુક” એ
નામ આપનામાં આવ્યું. પાદશાહે તેને મજબૂર કરી મોટોરજાપ લગાવી
પ્રસિદ્ધ કર્યું, અને જાણવતોમાં એ પિના બીજો કાયદો માનવો નહિ એવો
ફકમ કર્યો.

એ પછી જૂના વખતના કાયદા અને ન્યાયતંત્રનો સમ્રહ કરી
તેઓમાંથી સાર કાઢવાનું કામ આરંભ્યું. ટ્રિમેસિયનને એ કામનો ઉપરી
નીમી તેમાં મદદ કરના. રાખવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો તે
પ્રમાણે તેણે એક ન્યાયાધીશ, અગીઆર વખીર અને કાયદાશાળાના ચાર
શુરૂઓને પોતાની મદદે મોકલ્યા. આ કામ બે બારે હજુ એ ઉત્તરથી
વધારે જૂના કાયદાના પુસ્તકો હતા, અને અગણિત રૂમના અંગે તેઓ
ઉપર પીઠ વગેરે હતા એ સનને વાચી તેમાંથી સાર કાઢી, વિરુદ્ધતા
દૂર કરી અથોગ દોષ તે રદ કરી, સુધારા કરી, નવી બાધી મુગમ અ-
નુકરમે મોકલતા નજી વર્ષ થયા તોપણ એનું કહેતાવળે કે ટ્રિમેસિયને
પણી ઉતાવળ કરી એ કામને ઠંડજોડ કહેડે સને ૫૩૩ ના રિસે
અનરની ૧૬ મી તારીખે જમ્તિનિયને જૂના કાયદા રદ કરી તેઓને ઠંડકા
થી એ પુસ્તક માનવાનો અને અમલમાં લેવાની આજ્ઞા કરી.

કાયદાનો અભ્યાસ કરનારાઓને અજબ રીતવાને માટે એ ધ-
ર્મશાસ્ત્રોમાં જે મુશ્કેલીઓ આવ્યા તેઓને ચૂકી મૂકી નીચું નાનું પુ-
સ્તક જમ્તિનિયને રચા યું એનું નાનું ઇન્ડિક્સ સમજી એ જમ્તિનિય
નના ઇન્ડિક્સનું હાન પાલુ મુરોખમાં મળે. રીખનારા પ્રથમ બેરો છે,
અને તેનો ઇમેજ તરજુમો આ દેશની લોક કામમાં રીખનારામાં આવેડે

એ કાચો અદ્યતનમાં વપરાવા માગ્યા હ્યારે તેઓમાં અલીક ખા

અર્વાચીન ઇતિહાસ.

૧ લા અધ્યાયનો હુંક સાર.

ઇ. સ. ૪૭૬—૬૦૦.

ઇતિહાસના પ્રાચીન અને અર્વાચીન એવા બે ભાગ છે. પ્રાચીન કા-
ળમાં છેલ્લું મોટું રાજ્ય રોમનું હતું. એ રાજ્યના બે વિભાગ હતા. (૧)
પૂર્વ રૂમી રાજ્ય, અને (૨) પશ્ચિમ રૂમી રાજ્ય. પશ્ચિમ રૂમી રાજ્યનો
અર્થ ઇ. સ. ૪૭૬ માં આવ્યો, તે વખતથી અર્વાચીન ઇતિહાસનો આ-
રંભ થાય છે. વાન્ડલ, સુવી, આસાન, જર્મન, ફ્રાંક, ઑગસ્ટ, સાક્સન,
વિગેરે જંગલી પ્રજાઓએ રોમના પશ્ચિમ રાજ્યને તોડી પાડ્યું, (ઇ. સ.
૪૭૬). આ જંગલી પ્રજાઓએ હાલનાં ધર્મીખરાં યુરોપનાં રાજ્યોનો
આરંભ થયેલો છે. એ પ્રજાઓ ખ્રિસ્તી ધર્મથી કેવળ અજાન હતી. પ-
રંતુ તેઓ સુદમાં કુશળ અને વિદ્યા, દુનર અને સુધાસની વિરહ હતી.
તેમની ભાષા હિંદુસ્તાનની તથા ઇરાનના સોક્રાની ભાષા જેઠે ધણીજ
મળતી હતી. તેમની નાની નાની ટોળાઓ પેલાના નાના રાજ્યોના હા-
થ નીચે ફરતી હતી. તેઓ સ્ત્રીઓને માન આપતા. ઇ. સ. ૪૭૬ માં
ઓદોઆસાર નામના એક રોમન સરદારે બાબો ક્યૅ અને રોમનું પ-
શ્ચિમ રાજ્ય છતી લીધું. પરંતુ એક ઓસ્થગોથ નામના જર્મન પ્રજાના
સરદાર થેઓદોરીકે ઇ. સ. ૪૮૯ માં તેને હરાવ્યો, અને ઇ. સ. ૪૯૩
માં તાબે ક્યૅ. થેઓદોરીકે ઇટાલિનું રાજ્ય ડહાપણથી ચલાવ્યું. તેણે
ખ્રિસ્તીધર્મના આરિયન પક્ષને આશ્રય આપ્યો. તે ઇ. સ. ૫૨૬ માં
મરણ પામ્યો. ત્યાર દેડે તેની પછીના રાજાઓએ ઇટાલિનું રાજ્ય પો-
તાના હાથમાંથી ખોડ્યું.

પૂર્વ રાજ્યનો ઝેનો કરીને પાલકાદ હતો તેનું મરણ ઇ. સ. ૪૯૧
માં થયું. એણે થેઓદોરિકને પશ્ચિમ રાજ્ય છત્તયા મોકલ્યો હતો. એ.

ની પછીના પાદશાહ આનસ્તાશિયસને વારસ નહીં હોવાથી ધણા મા-
ણસોએ ખટખટ કરી. તેમાં જસ્તિન નામે લશ્કરી માણસ હતેલ પામ્યો,
(ઇ. સ. ૫૧૮). એના મરણ પછી એનો બનિજો જસ્તિનિયન પાદશા-
હ થયો, (ઇ. સ. ૫૨૭). ખ્રિસ્તિ ધર્મનો ફેલાવો કરવા સાર તેણે રૈય-
તને ઘણું દુઃખ દીધું. તેણે ઇરાનપર ચઢાઇ કીધી, પણ તેની દાર થવા-
થી શરમભરેલી સલાહ કરવાની તેને જરૂર પડી. ત્યાર પછી ઇ. સ. ૫૩૩
માં તેણે કાયેજ જીત્યું. આ વખતે ઇટાલિના રાજ્યમાં ખટખટ આ-
ણતી હતી તેથી જસ્તિનિયને તે દેશ ઉપર ચઢાઇ કરી અને તેનો દક્ષિ-
ણ ભાગ ઇ. સ. ૫૩૫ માં જીત્યો અને યોડા વખત પછી રોમમાં બિ-
ઝાંતૈન રાજ્યની સત્તા સ્થાપી. ગોથ રાજા વિટિગે ઇટાલિ લેવાને બહુ
ફાફાં માર્યાં, પરંતુ તે ઇ. સ. ૫૩૬ માં દેહ પકડાવો. ત્યાર પછી ટોટીલા
નામે ગોથ રાજ્યએ ઇટાલિનું યોડુંઘણું રાજ્ય જસ્તિનિયનના હાથમાંથી
પકાવી લીધું. પરંતુ ઇ. સ. ૫૫૨ માં ટોટિલા મુઢમાં મરણ પામ્યો. અ-
ને સારપછી ધણાં વર્ષ સુધી જસ્તિનિયનના સરદાર વાઝુસિસે સખા ત-
રીકે ઇટાલિ ઉપર હકુમત ચલાવી. આ પ્રમાણે જસ્તિનિયને પોતાના રા-
જ્યનો વિસ્તાર ઘણોજ વધાર્યો હતો. ઇ. સ. ૫૪૦ માં ઇરાનના પ્રસિદ્ધ
રાજા નસરવાને જસ્તિનિયનનાં તાબાના સિરિયા પ્રાંત ઉપર સ્વારી કરી.
પરંતુ આખરે તેને પાછા ફરવાની જરૂર પડી. ત્યારપછી આફ્રિકામાં બારે
બે વર્ષ તે જલદીથી જસ્તિનિયને સમાવી દીધું. બલગેરિયન લોકોએ
બળવો કર્યો તે બેલીસારિયસ નામે જસ્તિનિયનના પ્રસિદ્ધ સરદારે જલદી
સમાવી દીધો. પછીથી બેલીસારિયસના ઉપર રાજ્યવ્રોહનો જૂઠો આરોપ
મુકવામાં આવ્યો હતો, તેમાંથી તે છૂટી ગયો. પરંતુ તે અપમાનના બે-
દથી મરણ પામ્યો. ત્યારપછી જસ્તિનિયને તેની માલગિહકત લૂંટી લીધી.
આ કૃત્ય જસ્તિનિયનને ઘણીજ શરમ લગાડે છે. સારપછી આઠ મહીને
ઇ. સ. ૫૫૫ માં જસ્તિનિયન મરણ પામ્યો. જસ્તિનિયને બે મોટાં કાન
કરી અમરકીર્તિ મેળવી છે. (૧) રોમના કાયદા તથા ધારાનો તેણે સંગ્રહ
કર્યો. એ સમઠના આધારે હાલના યુરોપના કાયદા રચાએલા છે. (૨) રો-
મના કીડા બીનમાંથી લાવી યુરોપમાં ફાખલ કર્યા. જસ્તિનિયન પછી
બીજો જસ્તિનિયન ઇ. સ. ૫૫૫ માં ગાદીએ બેઠો. તેના વખતમાં લાં-

ખડ લોકોએ ઇશાન દેશ છૂટી લીધો મંદરા ને ક્ષીરે કામ કરવાને અ-
નન્ત થયાથી પોતાની ગાદી તેણે ટિપ્પીરિયસને મોખી (૪ મ પૃષ્ઠ)
ખીન્ને જન્તિનિયન ૬ મ પૃષ્ઠ મા મરણ પામ્યો એની ગાદીએ એ
નો જમાદ્ય મારીસ ગેટો મન્ત્રમા બડ થયુ તેમા તે મૅમ્સ નામના મ-
ગદારને હાથે મરણો (૧૦૦) આ સરદારને દેગડિનમ નામના આદિ
કાના નામે ૬ સ ૧૧૦ મા મારી પામ્યો દેગડિનમને હગનના
શાહ ખુશડ જોડે લામો નખન સૂરી ટંગે ચારો, તેમા તે આખરે
જન્ત પામ્યો.

ઈન્દ્રનંદુ નામ્ય—જ્યારે પશ્ચિમ મેમ રાજ્યનો અત આ ગો-
રખાઈ હગનની ગાદી ઉપર દિરોડ નામે પાન્સાદ નતો તેણે ૧ સ ૪૫
થી ૪૮૫ સુધી રાજ્ય કર્યું એના વખતમા ૭ વર્ષ સૂરી મોટા દુકામ
પામ્યો તેની પછી તેનો દીપ્તરે ચેરેસ ૬ સ ૪૮૫ મા ગાદીએ આ-
વ્યો તે ૬ મ ૪૮૮ મા મરણ પામ્યો તેની પછી તેનો બાદ પ્રમાદ
ગાદીએ બેટો તેના વખતમા ૬ મ ૪૮૮ મા મગ્ગક નામના માણસે
નવો ધર્મ ફેલાવ્યો, તેને ચાહે ટંગે આખો પરતુ એ ધર્મ તે લોખને પ-
મદ નહીં પામ્યાથી તેમણે બ- કરુ પ્રમાદે સિધિયાના રાજની મદદથી
એ બ- સમાવી દીધુ તેણે રામનુ મન્ત છૂટવા ઇટલી સ્વારીઓ કરી પણ
તેને જન્તિનિયનના વખતમા મેનિસારિયસે હતવી ખાછો કાઢ્યો હતો તે ૬
સ ૫૩૨ મા મરણ પામ્યો તેની પછી તે ૥ વસિયતનામા પ્રમાણે નેખી રાજ
નસરવાન ગાદીએ આ પો વિદ્યા, નન્ત અને ખેતીને તેણે આશ્રમ આપ્યો
એણે મન્તનો વિસ્તાર ધણોજ વધાર્યો તેણે ઇસ્તાનુનના રાજ જસ્તિ
નિયનને હરાવી ડેનામ રામતા શેરેસ ત્યા ૩મા રાજ્યને એન લમા-
ડે એવી સનાહ કરનાની જસ્તિનિયનને જરૂર પડી પણ ૬ સ ૫૪૦
મા જસ્તિનિયનના સરદાર બેલિસારિયસે હરાવીએને હગવી કાપ્યા એ
પરાક્રમી રાજ ૬ સ ૫૮૦ માં મરણ પામ્યો એણે વિદ્યા અને શા
અને ધર્મીજ મદદ આપી હિન્દુસ્તાનના તથા ગ્રીસના ખુમ્તમેનો તેણે
કોરસીમા તરણુમે કરાવ્યો તેના વખતમા ગેખ નામના માણસે શેતર-
જની રમત ખોળી કાઢી એની પછી તેનો શાહજોડે હારમગ ગાદીએ આ
વ્યો તેણે ચો ૧ નખન પછી ગોનાના કુડળના તથા રાજ્ય ૥ સાગ મા-

ણસોને મારી નાખ્યા. એની બદલાલ અને ક્રૂરતાથી લોક નાણુશ થઈ ગયા હતા. પરદેશીઓની સ્વારીઓ ચવા લાગી બેહગમ નામના સરદારનું અપમાન કરવાથી તેણે બડ ઉઠાવ્યું, તેમા હોરમઝ કેદ પકડાયો, અને બદીખાનામાં મુક્યો. બહેરામ ગાદીપતિ થઈ બેઠો, પણ હોરમઝના દીકરા ખોશરએ મદદ મેળવી ઇ. સ. ૫૮૮ માં બહેરામ પાસેથી ગાદી મેઘ લીધી. ખોશરએ શેમનું રાજ્ય કેટલુંક ઘટ્યું અને ખ્રિસ્તિઓ ઉપર ધર્મની ઝડપ ખાતર જીલમ શુભર્યો. શેમના બાદશાહ હેરાકલિયસે ઇરાનીઓને પુરેપુરી રીતે હરાવ્યા અને ખોશરનો ખજાનો કાઢ્યો. આ પ્રમાણે બે રાજ્યો એક ખીજની જેડે લદાઈ કરી નખ્યાં થયાં હતાં. બે જણની લડાઈમાં ત્રીજો ફાવી જાય, તે પ્રમાણે એ બેઉ રાજ્ય વચ્ચેની લડાઈમાં આ વખતે મહમદ પેગમ્બર ફાવી ગયો.

અધ્યાય ૨ જો.

इस्वी सने ६०० थी ते ८०० सुधीनां वृत्तांत.

खंड १ लो.

મુસલમાન ધર્મ અને રાજ્યની ઉત્પત્તિ અને સ્થાપના.—
જે મહા પુરૂષે પૃથ્વીના ધણા ભાગના ધર્મ અને રાજ્યોમાં મોટો ફેરફાર કરી
નાંખ્યો તેનો જન્મ અરબસ્તાનના મક્કા શહેરમાં ઇસ્વી સનના ૫૬૯ વર્ષને
શુભારે થયો. મક્કાના આરબો કોરાઈશ કહેવાતા હતા તેમનામાં એક
મોટો હાથામ કુળમાં અબ્દુલ મોતલિબ નામે સરદાર હતો. એ રા-
જવંશીને ૭ પુત્રીઓ અને તેર પુત્રો હતા. એમાંનો અબ્દુલા નામે તેનો
લાડકો અને રૂપાળો દીકરો દબરત મદમદનો પિતા થાય. અબ્દુલાના
લેસ વહિય નામે રાજવંશી સરદારની બેટી આમિના વેરે થયાં હતાં. એ
બાઈના પેટે પેગમ્બર સિવાય બીજું ફરજન થયું નહિ. નાની વયમાં
આપ ને મા બનેલું મરણ થવાથી પહેલાં દાદાને ઘેર અને દાદાનો કાળ
થયા પછી અબુ તાલેબ નામે કાકાની સંભાળમાં એ ઉછર્યો. દાદાના મો-
ટા પરિવારને લીધે મદમદને વારસામાં ઝાઝું મળ્યું નહિ. પણ તેની ખુ-
દ્દિ વિશાળ, દાનવ સાથે અને વેપાર કરવામાં ખબરદારી ધણી હતી,
તેથી તેને જલદીથી ધન મળ્યું. ખદિજા નામે એક પેસાદાર, અને કુળ-
વાન વિધવા મક્કામાં રહેલી હતી, એને ત્યાં વણજ વેપાર કરવા તેને
ગુમાસ્તી મળી. મક્કાથી માલ જરી વણજર દમારકસ નગર જતી તેની
જોડે એ બાઈનો માલ લેઈ મદમદનું ત્યાં જવું થતું. રસ્તામાં ચોરો જોડે

૧ ચારણ લોક મદિના ચાંદબીજથી અને વર્ષ પણ ચંદ્રની ચાલ ઉ-
પરથી ખજેજ. તેથી એના જન્મનો બરાબર કાળ ગણાઈ શકતો નથી. દિ-
સાબ વરસે વરસે ઇસ્વીસન જોડે મળતો નથી.

વડવામાં મહમદે ચતુરાઇ અને બહાદુરી દેખાડી, તથા માત્ર વેચવામાં પોતાની શેઠાણીને ધણો નફો કરી આપ્યો. એથી તેનો બહેનો એના ઉપર ધણો ઝોંટ્યો. વળી એનું મુંદર સ્વરૂપ, ભારેખમ દેખાવ, મધુર વાણી, વાચ્યાતુરી તથા મીઠું હાસ્ય જોઈ તે મોહિત થઈ ગઈ. એ શુભોવંક તેણે આગળ ધણાનાં મન વશ કર્યા હતાં. ઉદાર અનુભવેએ પહોં બરવાને જોઈતી મદદ બનીજાને કરી અને તે લાયક સ્ત્રીએ તેને પોતાનો વર કયો. એ વેળા વરની ઉંમર ૨૫ ની ને કન્યાની આગીયની હતી.

એ બન્નેથી મહમદની અવસ્થા બહુ સારી થઈ, અને તેની ઇચ્છા પાર પાડવાને જોઈએ તેવી જોગવાઈ મળી. એનું મન હંમ ધ્યાનમાં પડે તેવું હતું, અને એની અવલોકનશક્તિ જાળરી હતી. ધર્મ અને પરમેશ્વર સંબંધી તે હંમ વિચાર કરતો. તેની ખાતરી થઈ કે બા જગતનો કર્તા એકજ છે, અને માણસે માત્ર તેની બક્તિ કરવી જોઈએ. સૂર્ય ચંદ્રાદિ આકાશના પદાર્થોની તથા અનેક કલ્પિત દેવ દેવીઓની મૂર્તિઓની પૂજા પોતાના સ્વદેશીઓ કરતા હતા તે જોઈ તેને ધણો ખેદ લાગ્યો, અને તેમને મુધારવાનું તેણે ધાર્યું. મક્કાની પડોશની એક એકાંત શુદ્ધમાં જઈ ધ્યાન ધરવાનો તેને મહાવરો હતો. અનેક દેવો અને મૂર્તિપૂજનો નાશ કરવાનો મનમૂએ તેણે એ એકાંત જગ્યામાં બહુ કર્યો. ચાહુડી અને ખ્રિસ્તિધર્મસેઓ મહમદના જાણવામાં હતા, અને આરબો તેથી કેવળ અજાણ્યા નહોતા. મુસા, દાઉદ, ઇસા વગેરેને પરમેશ્વરે સત્યધર્મનું જ્ઞાન શીખવવાને મોકલ્યા હતા તેમ અને પછી મોકલ્યો છે, એવું તેણે અતે પ્રસિદ્ધ કર્યું.

પોતાની વયના ૪૦ મા વર્ષમાં તેણે પોતાની ઘણીઆણીને તથા અલીને તથા અબુબેકર નામે મિત્રને તથા એએદ નામે દાસને કહ્યું કે પેલી એકાંત શુદ્ધમાં હું એકાગ્ર ચિત્તે ધ્યાન ધરતો હતો તેવામાં દેવદત્ત જોગરૂએ આવી પરમેશ્વરનો મોકલેલો સંદેશો કહ્યો કે પૃથ્વીપર સઘળા લોકોને તેના એકત્વનું જ્ઞાન કરવાને મને તેણે પેગમ્બરની નીમ્યો છે. એ

* અલી—એના હાથ અનુભવેબનો દીકરો હતો.

† એ રાજદ ફારસી છે, એનો અર્થ સંદેશો લઈ જનાર એને આરબી ભાષામાં રસૂલ કહે છે.

ત્રોતાઓએ તે વાત ખરી માની પડી એ વાત તેણે મક્કાના ખીન્ન ૨
હેનાથીઓને કહી પણ થોડાએજ તે માની પણ વર્ષમા માત્ર દશ સિ-
બ્બ થયા, અને તેઓ મુસલમાન બહેનાયા

મુસલમાન એટલે પરમેશ્વરની તામેદારી કન્નારા અને તેના ઉપર
ભરોમો ગુખનારા એક વખત પોતાના કુટુંબીઓને જમના તેડીતેજે ઉ-
પનો હેનાન જાહેર ક્યો, પણ તેમણે એના તિરસ્કાર થ્યો અને અણુ-
તક્ષેમે પણ તેને વાંધો એ કશાથી નવા પેગમ્બરની દિમત કમી થઈ ન
હિ જાહેર જાનરમા ઉભા ગદી અને મક્કાના મોટા દેવળમા જઈ અનેક
દેવોની અને મૂર્તિપૂજની વિરુદ્ધ બોધ દશ વર્ષ સુધી ધણીજ દોરા અ-
ને આતુરતાથી તેણે લોકને ક્યો હગવે હગવે દટ સિબ્બો વધવા લાગ્યા
દિરશનો જમરધન નના નના મદેશા પરમેશ્વરની કનેથી લાવી મહમદને
કહેતો. મહમદના ચેલાઓ તેઓને એક પુસ્તકમા લખી લેતા એ પુસ્ત-
ક તે કુરાન મક્કાના મોટા દેવળમા ગળા નામે ઓડ પાયાણુની તથા ૩
ણાક દેવોની મૂર્તિની પૂજા કરવાને અરજખતાનમા લોક આગા તેમને પ-
ણુ એણે બોધ ક્યો એથી નેટવાકના મન દ્યો એ દેવળ વડે મનની
આમાદી હતી તેથી લાતા ઉપરીઓએ એના કામમા દરકત કરવા માડી
મુસલમાનો ઉપર જૂનમ થવા લાગ્યો મહમદનો કાગે અમુતાનેખ લાખ્મ
હતો તેની સત્તાથી તેનો ખચાવ થયો હતો અતે અમુતાલેમનું મળુ થયુ,
અને તેની જગાએ મહમદના દુસ્મનોએ પોતાના પક્ષનો અમુસુદિયાને
નીમાઓ ખળિંગનો પણ કાગ થયો વળી એમ અનુ ૨ યમરીમ નગ-
ના મુખ્ય રહેવાશીઓ જત્રાએ આન્યા હતા, તેઓએ મહમદનું ગુરુપણું
કમુવ ક્યું અને તેને સહાય થવાનું વચન આપ્યુ એથી મક્કામા ગળ-
રાટ થયો કમકે તે એ નગવાસીઓ વચ્ચે ભારે વેગ હતુ દવે મહમદને
મારી નાખરાનો જાહેર કરાવ થયો, અને રાત્રે તેને ઘેર મારા ગયા અ-
લીને પોતાને ખાટલે સવાડીને તથા પોતાનો જબો તેને ઓરાડીને મહમદે
અમુમેકરની માથે ગુપ્તુપ પામેના હુગરોમા જઈ વળુ રાત કાઢી અને
લાથી યસરેખ ગયા (ઈ સ ૬૦૨) અરબી જબાનમા નાથી જરાને
હિજરી કહે છે. મુસલમાની હિજરીનો રાક આ વરગથી રાક થયો

યસરેખું નામ હવે મેદિન તુનનખી એટલે પેગમ્બરનું રાકે ૫૬૫,

હાલ હુકમ તે મદિના કહેવાય છે આદિ મહમદનો સારો સત્કાર થયો. શુરના કામની જોડે ગળ્યાધિકાર પણ તેને લોકે આપ્યો. તેના વચન પરમેશ્વરના વચન જેવા માન્યા, તેનું શરીર પવીત્ર ગણ્યું, અને પછા સુસલમાન થયા એમની જોડે બીજી કેટલીક આરબની જાતો આવી મળી, તેથી મુસલમાનો મક્કાના લોક જોડે વડવાને સમર્થ થયા આગલા નબળામ્ન દિવસોમાં શુન્નઓથી જે હુ ખ પડે તે સહેલું એવો બોધ પેગમ્બરે આપ્યો હતો પણ હવે પ્રવક્તાજીને અર્થે મુદ્દ કરવાની આજ્ઞા આપી, અને મોટે પડુ મુદ્દામાં ધણુંજ પગલમ દેખાડ્યું.

જેમજામની સુનાકાત જરીજ હતી હવે તે એવો હુકમ લાવ્યો કે જેઓ મહમદનો એક ન માને તેઓને સજા કરવી “લા હલા હાહલ લાલલા દો મોહમ્માદુ રસ્સુલ્લાહ” એટલે પરમેશ્વર એકજ છે એનું જોડો નહિ માને તેઓને હાથ એટલે નાસ્તિક ગણુના, અને તેઓના તથા તેમના બેગ છો નના પ્રાણુ તથા આલમિનકત લેવાને મુસલમાનોને કુલ અપ્રતિઆ છે મૂર્તિપૂજા અને કાફરો જોડે લડવામાં જે મુસલમાનો મરણ પામશે તેના મર્વે પાપનો નાશ થશે અને તે સ્વર્ગ પામશે, એવો હુ મ હવે આપ્યો બીજા સુમલમ તેનો ઇન્સાફ થશે પણ મૂર્તિપૂજા તથા કાફરો જોડે લડતા મો તેનો પછી હન્યાફ નહિ મરગના મુખોનું વર્ણન જેમરાખની માન્યને મહમદને મળ્યું તે આગેને પસંદ પડે તેનું હતું નિમજ ની। પાણીની નદીઓને કાંઠે મોભાવમાન બાગ બગીચામાં મહમદ મનમાનું જે જોઈએ તે ખાવાપીવાનું સર્વે સુખ અને અતિ મુદ્દા જોઈએ તેટલી સ્ત્રીઓનો મિનાપ મહમદના બહતોને મળવાના વચન સરજનદાર તરફથી આ પા મુસલમાન વિના બીજી કોઈ સ્વર્ગમાં જઈ નહિ શકવાનું નહિ મુસલમાન થવાથી તથા બીજાઓને મુસલમાન કરવાને મુદ્દ કરવાથી આ લોકમાં અને પરલોકમાં જે મોટા ફાયદા થવાના તે બતાવી પેગમ્બરે તથા તેના શિષ્યોએ પોતાના પરાક્રમોએ કરી સાબીત કરી આપ્યું કે જેઓ મુસલમાન નહિ થાય તેઓના જીવ અને માનમિ ત જ્વન છે, બેરા છોકરા ગૂલામગિરીમાં પડી અગળ ખસ્તે થાય છે, અને બાકે વેગ આપના પડે છે એથી કરોડો આદમી એ ધર્મમાં દાખલ થયા.

હવે મરિનાના મુસલમાન અને મહાના મર્તિપુજક વચ્ચે ખૂનગેજી-બરેલી લડાઈ ચાલી મહાવાગ્દોના ગુજગનનો મુખ્ય આધાર તેમની જિંદગી વણખગે. પરદેગોમા વેપાર કાંચ માલ લેઈ જતી અને ત્યાંથી ને લાવતી તે ઉપર હતો મુસલમાનો એ વણખગરોને જૂટવા લાગ્યા પે-ગમખગને ખાતમી મળી કે તેઓ ૧૦૦૦ હટનો દારૂનો અનાજ, મેવો, અને ખીજી ધામતી જણ્યો ભરી સિરિઆથી^૧ મક્રે જાયછે, અને તેનો મોટો રાત્ર અમુ સુદિઆન સ્વારો અદિત તેના મહાજુને અર્થે જોડે છે. ૩૧૪ વીણી ઠાંદેના મુસલમાનોને સાથે લેઈ મદમદે તેમને બદનામે મુકામ આગળ અટકાવ્યા દારૂલાની તરફ જોનાથી તલ ધણી ફાળ દતી, પણ તેજો પોતાના સિપાઈઓને દરુ હટું કે દેવદત જોનાઈના ૩૦૦૦ સ્વારો સહિત મદદે આવે એવું પ્રશુ પામે માગુ છું લડાઈ રાત્ર થઈ તે વારે મદમદે ઇશ્વરપ્રાર્થના કરના માડી જટવાક વખત સૂધી દુ-મનોના દુમલા મુસલમાનોએ બહાદુરીથી પાલ વાળ્યા પણ આખરે તેઓ હમવા લાગ્યા, એ જોઈ હજા ધ્યાનમાંથી ચમખ ઉડ્યા હોય, તેમ જિભા થઈ પેગમખર બોલ્યા " ફતેહ ફતેહ જુઓ પેના સ્વર્ગના સ્વાર આળ્યા " પછી ગુસ્તા પોતાના મોઝા ઉપર સ્વાર થઈ તનવાગ ખેંચી મામા લરકા ઉપર બટ્ટ જુસ્સાથી ધમારો ક્યો, મુસલમાનોને ખબ શરૂ છૂટ્યું અને જળના પક્ષ બરોસાથી તેઓ રાત્ર ઉપર ધાપા અને ઝલ્યા (છ મ ૧૨૩)

એ પછી મહાના લોકે જવા આપનાનો માર્ગ બદલ્યો, પણ મુમ-લમાનોએ ત્યાં જઈ તેમની ખરાખી કરી આ સહટમાંથી છૂવાને અણુ સુદિઆન ૩૦૦૦ સિપાઈઓ સાથે ચડી આળ્યો પેગમખર ૮૫૦ મુસ-લમાનો સહિત સામા ગયા અને જોહદ નામે હુમર આગળ બનેનો મુકામલો થયો મદમદે પોતાની લરકરી ચતુરાઈ એરી વાપરી ૩ પહે-લાજ દુમલામા તેના વેરીઓ નાદા, પણ લૂટના લેભથી આ ફતેહ ધૂન મળી ગઈ કેટલાક તીરદાજોને પીક સાચવવાને હજા રાખ્યા હતા અને પોતાની જગા મધ્યજુ કારણુમ હોડવી નહિ એવો દુકમ આપ્યો હતો, તે ઉપર લક્ષ ન ગણતા તેઓ લટવાને હોડ્યા દુરમનોએ એનો

લાભ લેઈ પાછળથી હર્ષા કર્યાં; એથી મુસલમાનો ગભરાટમાં પડી નાહા. મહમદે અને તેના કેટલાક સાથીઓએ ઘણા વખત સુધી સલાઈ જારી રાખી. પણ અતે તેમને રણબૂમિ હોડવી પડી. આ વેળા મહાની ફોજ મોટી બૂચ એ કરી કે પાધરાં મદિના ચહેર ઉપર ન જતાં કપાઈ મરે. આ મુસલમાનોનાં મુઝદાં ઉપર વેર લેવામાં વખત ખોલો. બીજે વર્ષે તે. એએ દશ-દબાર જોદાની સેનાથી મદિનાને ઘેરા લાલ્યો. એમાં તેમનું કોઈ ફાવ્યું નહિ, અને ફોજમાં કુસપ ઉઠ્યો, તેથી નિરાશ થઈ તેઓ પાછા ગયા. એ ફોજમાં મહાની કુમદે આરબ ચાકુદીની કેટલીક ટોળા. એ હતી. મહમદે તેમનો નાશ કર્યો, અને ધણીક આરબજાતોને છતી મુસલમાનની સંખ્યામાં વધારો કર્યો. પરંતુ ત્યાંસુધી મક્કા વશ થાય નહિ ત્યાં લગી સધળું કાચુ હતું. બીજી બધી મુર્તિઓ તબવાને આરબો રાજી હતા, પણ કાબાની પૂજા મુસલમાન થયા પછી પણ હોડી નહિ માટે મહમદે તેની પૂજા બહાલ રાખી. હવે મક્કા હાથ કરવાનો પ્રયત્ન પેગ. અરે આરંભ્યો.

કાબાની જગાને બહાને ૧૪૦૦ જોદા, અને લોગ આપવાને ૭૦ હાટ લેઈ, હિજરીના છઠ્ઠા વર્ષમાં મક્કા બહુ સ્વારી ચાલી. શહેરમાં પેસવાની રજા મળી નહિ, તેથી દશ વર્ષની સલાહ કરી મહમદને પા. છા વળતું પડ્યું. મુસલમાનોએ વડવાની ઘણી આતુરતા દેખાડી, તથાપિ તેમના ગુરૂને એ લોગ સારો જણાયો નહિ, એથી તેઓ નાહમેહ અને નાખુશ થયા. પણ ગુરૂએ તેમનું મન પાછું જલદી મનાવ્યું. ઉપલી સ. લાહમાં એક શરત એ હતી કે આવને વર્ષેથી મહમદ અને તેના મુસલમાનો કાબાની જગા કરવાને મક્કે આવી તથુ દિવસ રહી શકે. એ મુજબ પેગમ્બર બીજે વર્ષે પોતાના સેવકો સહિત જના કરવા ગયા. ત્યાર પછી ઉસ્માન, ખાલિદ, અને અમરુ નામે મહા પ્રખ્યાત જો. દા એના પંથમાં બળ્યા, અને મુર્તિપૂજક પક્ષ છેક નખજો પડ્યો.

મહમદે રાજપદવી ધારણ કરી, અને અરબસ્તાનના હાકમે ત. થા પરદેશના પાદશાહોએને પોતાના ધર્મમાં દબાવ થવાને એલચીઓ સાથે કાગળ બેઠલ્યા. સ્વદેશમાં એના નોતરને સ્વીકારવામાં આવ્યાં ધ. રાનના શહેનશાહ ખુસરુએ તિસ્ફર સાથે એના ફાગળને તેના વડીલની

રખાઈ ફાડી કઢકા કરી નાંખ્યા. એ વાત જ્યારે મુસ્લિમ મદમદે જાણી ત્યારે વચન રહ્યું. એનો મુલક એજ રીતે તુરંતે કાન્સનાન્તિનોપવના ગર્જન દેશકિયસે સમજના દેખાડી પણ ધર્મ બદલવાની ના કહી બચ્ચાનગના સૂળાને માફ પણ લેઈ જનાર પેગમ્બરના વધીધને ગિરિયાની મદદ હપરના મુતા નામે કરવાના હોડેમે મારી નાખ્યો. માટે માર્કદની મરના રીતમાં ૩૦૦૦ મુસલમાનો તેને મળ કરવાને ગયા. મોટી ગેસન કોજ એની સામી થઈ. એની સંખ્યા એક લાખ હતી, એવું આરમો કહેડે. ધર્મ-ધેવછાએ અદેલા મુસલમાનો તેના ઉપર તુડી પડ્યા. માર્કદ પડ્યો ત્યારે તેની જગા અક્ષીના બાઈ જાદરે લીધી તેના જમણા હાથમાં દીનનો કુંડો હતો, તે હાથ કપાયો ત્યારે અળા હાથમાં ગ્રહ્યો અને તે પણ કપાયો ત્યારે એ કપાયલા હાથના દૂધ વડે છાતી માથે દાખી રાખ્યો. એ ઉપરાંત તેને ૫૦ જખમ વાગ્યાહતા, અને અંતે એક ગેમન સિપાઈએ તેનું માથું ચીરી નાંખ્યું. તેના પછી અબદુલા નામક થયો, અને પુઠ્ઠ જારી રહ્યું તે પણ પડ્યો ત્યારે મુસલમાનો પાછી પાની કરવા લાગ્યા, એટલામાં મહા શરવીર ખાલિદે બોંધ પડેલો દીનનો કુંડો ઉપાડ્યો અને પલાયન કરનારાને પાછા એકકા કરી આંખ મીચીને મોટી છાકીઆરી સાથે શત્રુ ઉપર તુડી પડ્યો અને તેમને નસાડ્યા.

હવે પેગમ્બરનું બાળ એટલું વધ્યું હતું કે મક્કા જતી શકાય. દશ વર્ષની સલાહનાં માત્ર એ વર્ષ ગયાં હતાં, તથાપિ લડવાનું કાંઈ બહાનું કાઢી દશ હજાર મુસલમાનોનું લશ્કર લેઈ પેગમ્બરે પોતાના જન્મ શહેર ઉપર સ્વારી કરી ઉતાવળી આલે કુચ કરી શહેર ઘેરે લીડું અબુસુફિઆન કેદ પકડાયો અને મુસલમાન થઈ મળી ગયો શહેરના લોકે બચબીત થઈને દરવાજા ઉઘાડ્યા શહેરની ફોજની રક્ત એક દુકડી ખાલિદની સામી થઈ, પણ તેની હાર થઈ અને ખાલિદ તેની કતલ કરેલો શહેરના ગંધ જાગ સૂંધી દોડ્યો. બીજી જાણુએથી મદમદ પોતે શહેરમાં પેઠા હતો તેણે કતલ બધ પાડી ત્યારપછી હાજ એટલે જત્રાજુનો પોશાક પહેરી સ્વારી સદિત કાગાની સાત પ્રદક્ષિણ તથા બીજી ક્રિયા કરી અને ઝમઝમ નામે પવિત્ર ટ્રવાનું જળ પીધું. ત્યારપછી દેવગમાની તમામ પ્રતિમાઓ તોડી પાડી, અને તેઓના હજારો પૂજારા ત્યાં ધૂજતા.

જેમા હતા તેમને મૂર્તિ પૂજવાની એવકુશાઈ અને એક પરમેશ્વરને જ માનવાના હતાપણુ વિગે બાપણુ સંભળાવ્યું. મહાના સર્વ લોક મુસલમાન થયા, અને મહમદે તેમની માલમિલકત અને છૂટાપણું પાછા આપ્યાં. (ઇ. સ. ૬૨૫).

એ પછી મૂર્તિસેવન કરનારા આરબોએ છેલ્લી પહેલી એક મોટી લડાઈ લડાવી. મહાથી અમિરોલ્લામાં ૬૦ મૈસ ઉપર હોનેન નામે ખીણમાં તાઈફ નામે જગ્યાએ ગઢ હતો ત્યાં તેઓના ૪૦૦૦ સિપાઈ પેગમ્બરની સાથા થયા, અને પહેલાજ લડાઈમાં મુસલમાનોને નસાડયા. મહમદ, તેનો કાકો અબ્બાસ, અને ખીળ દરા ભક્તોએ જભા રહી શત્રુનો માર ફેટલીક વાર જીત્યો. એમણે સંકટ અને શર જોઈ નાસતા મુસલમાનો ઉશ્કેરાઈ ફરી ટોળે મળી મુદ્રમાં સામિલ થયા. એ સમે પેગમ્બરે મૂળની મુઠી ભરી મૂર્તિપૂજકોની તરફ ફેંકી કહ્યું “તમારી ખરાબી થામ.” એથી તથા ૧૬૦૦૦ દેવદૂતો (ફીરસતા) મદદે આવ્યા છે એવું કહેવાથી ધર્મધેલા મુસલમાનો એવા જુસ્સામાં આવ્યા કે હુશ્મતોને થોડા વખતમાં નામવું પડ્યું. તેઓ તાઈફગઢમાં જઈ બરાયા. મહમદે તે કિલાને ઘેરા બાંધ્યો, પણ તેને તાબે કરી શકવાનાં ચિન્હ કાંઈ જોયાં નહિ, માટે ફરી ખીણવાર આવવાની ધમકી આપી મદિના ભણી કુચ કરી. શત્રુઓ એટલો ભય પામ્યા હતા કે તેઓ પછી પોતાની મેળે શરણ આપ્યા અને મુસલમાન થયા.

આ સ્વારીમાં એને ખૂબ લૂટ મળી ૬૦૦૦ બંધીવાન ૨૪૦૦૦ ઉટ, ૪૦૦૦૦ ઘેટાં, ૧૦૦૦૦ તોલા રૂપુ એ સર્વે તેણે પોતાના સિપાઈઓ અને સરદારોને વહેંચી આપ્યું છેલ્લા જુદમા મહાના આરબો હીક લડ્યા નહતા, પણ એ વાતના આખ આડા કાન કરી તેમને લોભમાં નાખવાને એમનો મસ દિરસો આપ્યો અખુસુદિઆન તેનો પામેનો પિત્રાઈ હતો તેને અને ખીળ સરદારોને જોલોળે હાથે આપી ખૂન ગળા કર્યા. એ પછી મહમદની મામા કમ્બર બાધવાની હામ અરબસ્તાનમાં ડાહ બીડી શક્યું નહિ આખા દેશમાં બધા આરબો તેને પોતાનો પેગમ્બર, ગુર, અને રાખધિરોજ માની મુમલમાન થયા. એ રીતે એક મહા બળવાન પ્રભુ ઉભી થઈ.

ગેમન રાજ ઉપર દીન જાણવાને ૩૦૦૦૦ મુસનમાન ભેદા લે
છ મહમદે મિઠિયા (શામ) ઉપર ચડાઈ કરી, અર્ધે રસ્તે જઈ પાછા ફર-
વાને તેણે મુમલમાન આગળા મિરિત ધર્મ પાળનારા ગામે અને
કામા આ ના, સાના લેખે ખાળી આપની ઘણી કરવાથી તેમનો ધર્મ તે-
મો પાળનારી ગળ આપી, (ઈ મ ૬૩૦)

એ રસારી તેની છેલી હતી ૬૩ વર્ષની ઉમરે તેનો મદિના શહેર
રમા કાઠ ગયો, (ઈ સ ૬૩૦) એજ નગરમા તેની કબર કરી આસ્તિ
મુસનમાન અથ રો એના ગતિશય વખાળ કરે તેમા નવાઈ નથી
અને જૂના મિત્રિત આ યાહુદી દતિદામગી એની અતિ નિંદા કરે એ
પણ સ્થાભાવિ છે કેમકે તેઓના ધર્મનો એ તેનાર હતો હાનના મૂરો
પિપન અથર્તાઓમા પાણુ મતભેદ છે તેઓ એનો પેગમ્બરપણાનો
દાવો અને એના અમલારો કબુલ ન રાખે એના કાશુ ઉધાગ છે એ
ટકું તો બધા કબુલ કરેછે કે પૃથ્વી ઉપર મોટા દેરદાર કરનારા મહા
પ્રતાપી પુરો મહા બધા છે, તેમા વળે હવે ફરજી બેસવાને એ લાયક છે
આરમોને એણે બહુ સુધાર્યા અને વધારે સારો ધર્મ ધણી પ્રજાઓને એણે
દેખાડ્યો તે અને મારીને નેગ જૂલમથી મુસલમાન કરવાની એની રીત,
એના અમલારો, એની સાત રચની મુસાદરી, એના સ્વમા, અને શીર
સ્તા જમરાઈન જેડેની મુનાકતો વગેરે ધણી બાબતો (જેતુ મર્જુન કઠ
વાને આ પુસ્તકમા જગા નથી) એના જન્મ અરિજમા દીકા અને પિયાર
કરવા નેગ છે એના ધર્મમા ત્રણ મુખ્ય બાબત છે ૧ પરમેશ્વરની પ્રાર્થના,
૨ રોગ પાળવા અને ૩ ખેતત એણે દાન કરવું ધણીક વહેમો પાછ
બધી દાખન થયા છે ૫ : તેને માટે પેગમ્બરને દોષ દઈ શકાય નહિ
અનત કઠવી નિમાજ વખતે હાથપગ ધોના, દેવટત આચાર શીરસ્તા ના
થુ દનિયાની આખરે ઈન્માદ, આદમી વગેરેના નસીબતું પ્રથમથીજ મુ
કરર ચતુ દાર મીવો નહિ, કુફરતું મામ હરામ જાણવું વગેરે ધણીક
બાબતો કુતબમા છે

खंड २ जो.

—

મુસલમાની ધર્મ અને રાજ્યનો દેલાવો:—ખલિફા અબુબકર

અને ઉમર, સિરિયા, ઇરાન, મિસર એ દેશોને મુસ્લિમ તાબે કરેછે:—

મહમદની એક મોટી ભૂલ રાજ્યપ્રકરણમાં એ હતી કે તેણે પોતાની પાછળ રાજ્યાસને કોને બેસાડવો તે તથા પછી જ્યારે જ્યારે તખ્ત ખાલી પડે ત્યારે શું કરવું એ ઠરાવ્યું નહોતું. એ ચૂક મુસલમાની રાજ્યના એકત્વને અને ટકાઉપણાને નાશકારી થઈ. ખાલી થયેલી ગાદીએ કોણુ બેસે તેની હવે તકરાર પડી. પેગમ્બરની માત્ર એક પુત્રી નામે ફાતેમા આ વખતે જીવતી હતી અને તે અલી વેરે પરણી હતી, માટે અલીનો હક એ તરફથી સર્વેથી વધારે હતો. પરંતુ આપેશા નામે પેગમ્બરની માનીતી વહુ એની સામી હતી અને તેનો વગ જયારે હતો, અને સરહદોની ઇચ્છા ગાદીને વંચપરપગ વારસામાં ન આપતા, ખાલી પડતી વેળા જે યોગ્ય હોય તેને આપવાની એટલે વખતે વખતે અધિપતિ નીમવાની હતી. તેમણે આપેશાના વાપ અને પેગમ્બરના મિત્ર અબુબકરને પસંદ કર્યો, એથી કેટલીક ગરબડ થઈ, પણ ઝડ મુસલમાનોએ તેને અધિપતિ કબુલ કર્યો. એણે ખલીફાનો ઇલકાત ધાવ્યું કર્યો, એનો અર્થ પાછળ થનાર કે પ્રતિનિધિ કે નામય છે (ઇ સ. ૬૩૨ હિજરી સને ૧૧).

મહમદની દેખાદેખી મુસ્લિમ નામે આરબે નવો ધર્મ અને નવું રાજ્ય ઉદ્ભવ્યું હતું. એને આરબ મંચકારોએ મુસ્લિમ કે ઝાંખ એટલે જૂઠું બોલનાર મુસ્લિમ કહેવડ છે. બકાદર ખાલિફને મોટી ફાજ આપી જીતવાને ખલીફાએ મોકલ્યો. એ બે વચ્ચે ભારે યુદ્ધ થયું, તેમા મુસલમાનોનો પૂર્ણ જય થયો, અને બંડખોર અને તેના સાથીઓ માર્યા ગયા.

મહમદે આરબ પ્રજાને જણાવે નવો અવતાર આપ્યો હતો, અને તેઓમાં એવો જોરો જમાડ્યો હતો કે નેઓ શાત બેગી શકે નહિ. તેમને પરદેશમાં કામે લગાડવાની જરૂર જોઈ અબુબકરે રોમન અને પારસી રાજ્યો ઉપર સ્વારીઓ કરવાની તૈયારી કરી. એ બંને દુર્બળ કાલ તમાં હતાં, મુસ્લિમનો નાશ કરીને ખાલિફે ઇરાક પ્રાત ઉપર ચઢાઈ કરીને ત્યાંથી તિમિસ નદીના નિચાણુ ભણી જઈ ત્યાંનો ચૂલક વસા કર્યો.

સિરિયા ઉપર મ્વારી કરનાનો હત્તન કરીને ખલીફા અબુમુસ્લિમ અગમતાનના સમ્મરોને તેમા મામિલ થયાને ઈજ્જત મોકલ્યા એ ધન વાન દેશ કાફગના હાથમાથી છૂટી લેવાને હમ્મરો દોરીના આરમો ઉતાનમે હાજર થયા, અને કેટલીક સ્ત્રીઓ પણ હથિયાર બાધી લડવા ગઇ એ મોગી ફોજની સરદારી અમુ ઓમેયદને સોપી, એવી બીજા મરદામે નાગજ થયા પણ તેઓગા ધર્મનો દેલાવો કરવાની દોષ જોટ લી હતી કે તેની આગળ અદેખાઇ અને આપવડાઈનું કાઇ આદ્યુ નહિ, ને તેથી જરાએ કમ પ થયો નહિ બધા ઓમેયદાની કમઅન્ન જલદીથી જલ્દી આની, તેથી ખલીફાએ ખાનિદને એની મદદે મોકલ્યો રા મન પાદશાહ હંસકિનયમે આ મોગી મ્વારીની ખમર થતા મોકુ મૈન્ય પોતાના પ્રાતોના રમચુને આફ મોકલ્યુ એઉ લખગની મુબાહાન દમિસ્ક (હમાન્કસ)ની પડોશમા ઐઝેના નદીના મેદાનમા થઈ આરખોએ તે ચહેરને ઘેરો ધાલ્યો હતો, તે ઉગવી રામન રાજની સામે થયા આગે ૪૫૦૦૦ હતા અને રામન^૨ અથવા શીક ૭૦૦૦૦ હતા ખાનિદ, અમર, આદિ મહા હુદિમાન અને બદાહુ નાવગના હયા આગળ શીક સ્વારોથી બુ વાગ દરાયુ નહિ પચાસ હજાર જોદાના મુઝદા રણમા મૂકી તેઓ નાફા આરખોના માત્ર ૮૭૦ માણસ થકમા, તેમને લૂ પુષ્કળ મળી હ સ ૬૩૩ મા મુમલમાનોએ આવી દમિસ્કને પાહુ ઘેરું ઝિલ્લે દારો અને નગરવાસીઓ હિંમતથી લગ્યા, પણ છતાંનાની તૈયારીમા હતા તેવામા શગળે આપ્યા, (હ સ ૬૩૪)

જે તારીખે દમિસ્ક રહેઝ હાથ આપ્યુ તેજ તારીખે ખલીફા અબુમુસ્લિમરતુ મરણ થયુ એનો સ્વભાવ સખી અને નિરાશિમાની હતો એ ની પિત્રથી ફોજે જે મોગી લૂટા મેળવતી તેનો પાચમો બાગ કાયદા મુજબ એને મળતો એ તમામ હિસ્સો તે સિપાઇઓને અને ગરીબોને આપી દેતો પોતે ઘણીજ સાદી સ્થિતિમા રતો એક ઉટ, એક દાસ, અને સહેજ ખાધાના ખરચ ઉપરાત તે સરકારી ખજાનામાથી પોતાની જાત ઉપર કાઇ ખરચ કરતો નહિ એની દબ્બુગમા ઈન્સાફ કે દાન

૧ રામન નામ જુનુ હડ દરે તેનો શીક કરેવાતા, કમકે રાનયની બાપા શીક હતી અને ધર્મ શીક પ્રિતિપથનો હતો.

માગવાને અથવા ખીજા કામને સાર જવાની સર્વેને પૂરી છૂટ હતી સ-
ધળાની ફરિયાદ તે સાંભળતો અને ન્યાય કરતો મુસલમાનો એના સ-
દશણની ધણી તારીફ કરેછે.

મરતો વેળા અમુકજર ખલિશની જગાએ ઉમરને નીચો, અને
ફાજો તે નિમણુક મળુર કરી, છ સ ૬૩૪ દિનરી સને ૧૩. નવા
અધિપતિએ સિરિયાની લઢાઇ જરી રાખીને અબુઓબૈદને સેનાપતિ ઠ-
રાયો એ સરદારે ફાજને કાંઈ મોટે કામે ન લગાડતાં છૂટક લૂટપાટ
અને નાના કસબાઓ જીતવા માડવા ધણુક નગરાએ બારે ખડણી આ-
પી હમિરકથી ગ્રીષ મેનને છેટે અનુમલ નામે સ્થળમાં ખ્રિસ્તિ સાધુ-
ઓના મઠ હતો તેની જગા તેમના ઈસ્ટરના તહેનારમા બરાતી, અને
મોટા મેજો ઘઈ તેમા ધણુ માલ વેચાવવા આવતો, તે લૂટવાને એક
નાની દુકડીએ જઈ મસ ધનમાલ મેજબા સિરિયાની મોજમજમા
મુસલમાનો પડવા અને દાર પીતા ચીખ્યા એ ખબર સામળી ઉ-
મરે નાખુચ થઈ ઠપકો લખ્યો અને દાર પીએ તેને પગને તળીએ ૮૦
ફટકા મારવાનો દુકમ મોકલ્યો, એથી સિપાઇઓને ચાનક લાગી, અને
જેમના ઉપર કોઇએ આરોપ મૂક્યો નહોતો એવા ધણુ ભક્ત સિપાઇ-
ઓ પાપથી મોકળા થવાને એ સજા પોતાની મેજે માગવા ગયા, અને
પછી પ્રભુની કાંઈ મોટી સેવા બજાવવાને અતિ આતુરતા દેખાડી

રાજધિરાજ હેરાકલિયસ આતિઓક (અતાકિયા) નગરમા હતો,
તમા તેને આ લૂટારા* બકતોના વિજય અને પોતાની ફાયતની દુર્દશાના
સમાચાર ઉપરાજાપરી આવતા પોતાના દેશમાથી તેમને હાંકી કાઢવા-
ને તેણે ખીજા મોગી ફાજ બેગી કરી એમા યૂરોપ અને એશિયાના
પ્રાંતોમાના ૮૦૦૦૦ સિપાઇઓ અને ૨૦૦૦૦ આરબ હતા એ સધળા
ખ્રિસ્તિ હતા મુસલમાન અને ખ્રિસ્તિસેનાઓ વર્ષુક નામે નાની નહીના
કાંઠે સામસામી ચાવી લાગી મહિનાથી તાજ કુમક આવી પહોચી હ-
તી, તેપણ આ વેળા મુસલમાનોને જીતવુ કદષ્ટ પડ્યું ખાલિફની ચતુ-
રાઇ અને બહાદુરીથી તથા નાસે તેમને અટકાવી પાછા લઢાઇમા મોક-
લવાને આરબ ઓઓએ ભરકરની પાછળ યુદ્ધમ ર્યો હતો તેમની મ

દહી આખરે મુસલમાનો કેવળ જળ પામ્યા ખિસ્તિ ફેલ છે નાગર યહ ગઇ અને નાસ થામી સિરિયા પ્રાત પાછો સ્વાધીનમા મેવાની આ યા હેરાકિનયસે તદન છોડી દીધી (૪ સ ૬૩૬.)

એ પછી આરમ ફેલ નેરસલેમ^૧ છતવા ગઇ ત્યાના ખિસ્તિ કિલેદારો અને રહેવાસીઓ આર મહિના સુધી હિંમતથી લડી તામે થયા તેમની હિંમતથી ખનિશ ઉમર જાતે ચહેરનો કબજો લેવા ગયો જેના નામથી મહા બગવાન રાખ્યો ધુનતા હતા, જેની સેનાઓએ મોટા દેશો છૂટી લીધા અને લાખો રૂપિયાની મતા મેળવી તે પ્રતાપી પુરુષ કેવો સાદો હતો તે જુવો. એને અગે હતકી કિંમતની કામળી (ધા બળી)નો જમો હતો, એક ખમે તરવાર લટકતી હતી અને બીજે કામડું હતું બેસવાને બદામી રગનું ઉઠ હતું અને તે ઉપર એક બાલુ. એ મેવાની કોથળી અને બીજી ગમ બહિના જવની થેલી હતી એની આધે આગળી મેર પાણી પીવાની આમડની ફોલથી અને પાછળ વ્રમ-હ હતું રસ્તામા સુકામ કરી જમવા બેસતો ત્યારે જ હાજર હોય તે સર્વેને લેગા બેસી આવવાનું કહેતો અતિ કમાળ હતા તે પથુ તેના બા-ણામા હાથ ધાલી આવવાનું લેતા સવારમાં ઉઠી નિમાજ પઢયા વિના ક-દી તે ડગલુ બરતો નહિ. માર્ગમા જેઓ ફરિયાદ કરવા આવતા તેઓની વાત સામળી તેમને ઇન્સાફ આપતો, આરખોની બદયાલ જોઇ તેમને શીખામણુ દેતો અને સજા કરતો. નેરસલેમ પાંચ મજલ રહ્યું તેરામા સામા તેડા આવેલા અમુઓનૈદા અને બીજા સરદારો મળ્યા તેમણે જોમુ કે આગે વેશ જોઇ છતાપના લોક તિરસ્કાર કરશે, માટે જેમ તેમ સમજાવી ખલિફા પાસે સુંદર પોતાક પહેરી ઉમદા ઘોડા ઉપર સ્વાર થવાની હા કહેવડાવો પહેરવામાં અણખત લાગવાથી એ નવાં વસ્ત્ર તેણે ઉતારી નાખ્યા, અને પોતાને જસન વેશે જાવણીમા પેઢે. કશરનામા જ પર તેનું મુઠુ થવાથી ચહેરના દરવાજા ઉપડયા, અને મુસલમાનો અ-દર પેદા. એ કશરનામામા ખિસ્તિઓને મુસલમાનથી લનમ ગણી ફેલી શરતો દાખલ કરી છે, જેની કે, ઘોડે જીવ માડીને બેસવું નહિ, દયિ માર બાધવા નહિ, મુસલમાનોને માન આપવાને ઉપિને જામા થવું, મુ-

૧ આરબીમા એને જેલલ મુહમ્મદ (એટલે પવિત્રદાર) કહેવું

સવમાન મુસાફરોને ત્રણ દિવસ મફત ખાનપાન આપી પસેણાની ચાકરી કરવી, ઇત્યાદિ. મુલેમાનનું જે ઠેકણે પુરાતન સમયમાં દેવળ હતું ત્યાં ઉમરે મસ્જિદ બંધાવી તે હજી છે. (ઈ. સ. ૧૩૭.)

ખીજ વર્ષે અલેખો, આંતિઓક, તથા સિરિયાના તમામ શહેરોએ મુસલમાની અમલ સ્વીકાર્યો. એજ વર્ષમાં મરકીના રાજે પમીશ હાજર મુસલમાનોના પ્રાણ લીધા. અબુઓબૈદ તથા ખીજ કેટલાક મોટા સરદારો એથી મુઆ. શરવીર ખાલિફ, બમ્બી ગયો, પણ વર્ષ પછી બુરી હાકતમાં મરણ પામ્યો. એની કીર્તિની અદેખાઈ કરનારા દુસ્મનોએ એના ઉપર સરકારી નાણાં ખર્ચ જવાનાં આજ ચઢાબમાં અને તે ઉપરથી ખલિફાએ તેની બેઆખર કરી તેનું ધન છીનવી લીધું. અબુઓબૈદને ઠેકણે અમરને સેનાપતિ નીમી દેશનો બંદોબસ્ત કરવાને ઉમર પંડે સિરિયામાં આવ્યો. એક બાજુએ ફાત નદીથી તે જુમહ્ય સમુદ્ર સુધીનો સમગ્ર પ્રદેશ તેને સ્વાધીન થયો હતો. સિરિયાની ઉત્તરે તોરસ પર્વતની પહેલી ઝોળ ઝોળગીને તેના લશ્કરે સિવિલિયાનો રમાજ દેશ વચ્ચે કર્યો, અને પહાડની ખીજ ઝોળને બેદીને તેના સ્વારો કાળાસમુદ્ર અને કાસ્તાનિતોપલની નજીક લૂંટફાટ કરતા ગયા.

હવે આપણે મુસલમાનોની' જેડે ઇશન દેશમાં જઈએ. અબુબકરના અમલના પહેલા વર્ષમાં ખલિફની સરદારી નીચે એક આરબ ફોજ ધરાક પ્રાંત છતીને ફાત નદીને કાંઠે ગઈ હતી, અને સિરિયાની લઢાઈમાં આરબોનું લશ્ક ન લાઝું હોત તો પારસીરાજ્યની આખર વહેલી આવી હોત. એ જૂના રાજ્યમાં હોલત ધણી હતી, અને માંહેમાંહેની લઢાઈ અને ખીજ કારણથી તેનું કાવત એટલું ધટી ગયું હતું કે આરબોએ તેનો ચિહાર સહેજમાં કર્યો. ખુશરૂ પર્વત, અને હેરાડિયસ એ બેના વિગ્રહમાં ઉલીચારે શું બન્યું તે પાછળ કહેવામાં આવ્યું છે. રોમન ફોજે દેશની ખરાબી કરી અને પછી દુકાગ અને ગેરબંદોબસ્તે નખોદ વાળ્યું. તાલુકદારોએ માંહેમાંહે વટી ઘણાનો નાશ કર્યો કુસંપ, કંકાસ, અને રાવની અવસ્થામાં રાજ્ય હતું, તેવામાં નવા ધર્મથી પૂર જુસ્સામાં આ-

વેલા બળવાન, સખીના, અને સુરા મુસલમાનોએ તેના ઉપર દફા કર્યો. લડાઈનું વાદળ ચઢી આવ્યું જોઈ પારસી સરકારે મોગી ફોજ આરબોની સામે મોકલી એ લશ્કરે પહેલા ભાગમાં ફતેહ મેળવી, પણ પાછળથી આરબોને ક્રમક્રમે આવી પહોંચવાથી તેનો નાશ થયો એ વેળા ધનનની ગાદી ઉપર ખુશર પવેઝની કુવરી હતી. નારીજનતા હાથમાં રાજસત્તા માટે આ કમખખી ચર્મ, એવું ધારી પારસીઓએ તેને ઉગાડી મૂકી, ને ચેઝદેઝદ * નામે આદીત નસરવાનની ઓલાદના જીવાન શાહનશાને ત ખતશીન કર્યો.

ખનિશએ નીચ હળાર મુસલમાનોને સાદ બીન વખસની સરદારી હેઠે પારસીરાજ્ય છૂતવા મોકલ્યા હતા ચેઝદેઝદે એ સરદારની પાસે સલાહનો સહેસો મોકલ્યો, તે ઉપરથી ત્રણ આરબ અમલદારો તેની છાવણીમાં તે ખાનતાની બાજગડ કરવાને આવ્યા. એઓનો નીચ વેચ જોઈ શહેનશાહના દીસમાં તેમના ઉપર બિસ્તાર ઉત્પન્ન થયો તેમણે જાડી કાળા પડાવાળી ધાબળીના જબા પહેર્યા હતા, હાથમાં કુકા ચાબખા હતા, અને પગમાં ચપલ એટલે વધારે બાધી લીધેલા પગરખા હતા. પુર દમદમામાં સુવર્ણ, હીરા, માણેક, મોતીનો બરેલો પોશાક પહેરેલા અને રત્નજડીત અતિ અગત્યા સિંહાસને બેઠેલા શાહે તેમને કહ્યું, “અરે આરબો અમે તમને હમેશા હસકા ગયા છે આજ લગી તમે સોદાગર કે બીજારીને વેરો અમારા મુવકમાં આવતા, તમે લીલી ધીસોડીઓ ખાનાત, ખાં પાણી પીનારા, અને જનાવરોના જાડા વાગના લૂગડા પહેરનાર હતા, હવણ તમે જયાનધ અમારા દેશમાં આવી સ્વાદિષ્ટ બોજન, ગીઠા પાણી અને કુંડાળા વચ્ચે મેળવ્યા, અને એ સુખના વર્તમાન તમારા દેશીઓને કદાવ્યાથી તેઓના ટેભેટોમાં આવવા લાગ્યા છે અમારામાં કહાણી છે કે એક જુખી લોકડી દાસના માણમાં બરાબ પેટ ભરીને દાદા ખાવા લાગી એ જોઈ રખેચામે વિચાર્યું કે એના આધારી કાઈ ખૂરાની નથી હોતે બિચારી ધરાતી, પણ પેલી લોકડીએ મળ જોમવી તે પોતાની બધી જાતને જણાવી તેડી લાવી એ રીતે બારે ગુમ્યાન થતું જોઈ માણાએ વાડીના દરવાજા બંધ કરી તે સર્વેના પ્રાણ લીધા પણ હું જાણું છું કે તમે

કેવળ જૂખના માર્યો આવ્યા છે, માટે માફ કરીશ એટલુંજ નહિ, પણ તમારા હોટાને ધડ અને જીરથી લાધી આપીશ કે તમે ઘેર જઈ રવ-દેશીઓને જમાડી ખુશી કરી શકો. તથાપિ નક્કી સમજાવે કે મારી ઉદારતા ઉપર ધ્યાન ન આપતા એ તમે ઇરાનના રણા તો મારા વાજખી કોપના બોગથયા વિના રહેવાના નથી, ને તમારામાર્ગ કોઈ બચવાનું નથી "

ગર્વ અને નમણાઈના આ વચનોથી આરમ એલચીઓ જરાએ ડગ્યા નહિ. પોતાના દેશની નિર્ધનતાનો બચાવ ન કરતા તેમણે પારસી રાજધિરાજને દૂકામાં એટલુંજ કહ્યું કે અમારા કુરાનને માની ખુસલમાન થાઓ અથવા ખડણી આપો, નહિ તો અમારી સમક્ષેરના સપાટા બેઠો ઇરાનના મહારાજે યુદ્ધ કબુલ કર્યું અને આરબોને હાકી કાઢવાને એક લાખ વીસ હજાર બેઠા આપી " રસ્તમ ફેરકઝાદ " નામે સરદારને મોકલ્યો.

કાલ નદીની કાંથી બાજુએ કુદા નગરથી એ મળલે કહેશિયા કરીને મામની પાસેના મેદાનમાં ખુસલમાન અને પારસી સરકારોનો મેળાપ થયો. ત્રણ રોજ યુદ્ધ જારી રહ્યું, પહેલે દિવસે બંને બરાબર ઉતર્યા ખીજે દહાડે સુરજ ઉગતા પાછી મારામારી ચાલી પૂર જીત્સામાં આવી બેઉ પક્ષ લડતા હતા તેવામાં આરબોને સિરિયાથી મોકલેલી કુમર આવી પહોંચી એથી ખુસનમાનોની હિમત વધી અને ઇરાનીઓની હોશ ધડી રાને બંને ફોજ પોતપોતાની છાવણીમાં આરામ કરવા ગઈ. ત્રીજા સવારે અમીર અકબર બોલતા પારસીઓ ઉપર ધસ્યા, પણ તેમને નસાડી શક્યા નહિ સાજ પડી અને અધાડ થયું, પણ એકે બાજુએ મચક ખાધી નહિ ને આખી રાત લડાઈ જારી રહી થાક અને હિંમતે કોઈએ ગણકાર્યો નહિ એવા દહાડાનું વાહાલું વાયુ પણ લડાઈ પૂરી થઈ નહિ આરબો કહેછે કે જ્યારે આખી (વટોળિયો) ચઢી આવી અને પારસીઓની આજો દુશ્મની જરાઈ ગઈ, અને તેમનો નાશક રસ્તમ ને ડેરામાં બેસી યુદ્ધ બેઠો હતો તે હડી ગયો અને રક્ષણને સાર તે બારબરદારી જનાવરોમાં જાયો. ઇરાનીઓ મબરાટમાં પડે નાહ, અને રસ્તમ માર્યો ગયો આ હારે ઇરાનની ખરાબી કરી આરબ સેનાના ૭૫૦૦ માણસ મુઘા અને પારસીઓના એક લાખ લડ્યે

યા દબ્બાયા લૂંટના હેવાતમાં આરબો કબજે હિ કે ફત્તમનો - શિરપેજ ૧૦૦૦૦૦ દિનાર એટલે ૪૬૨૫૦૦ રૂપિયાનો હતો, અને તેનો કમરબંધ ૭૦૦૦૦ દિનાર એટલે ૩૨૩૭૫૦ રૂપિયાનો હતો. એજ પ્રમાણમાં તેનો બીજો માસ અને બીજા સરકારોનો પોશાક સામાન સરનામમ વગેરે હતાં જે હાલો આરબોને હાથ લાગી તેમાંની દરેકનું મૂલ્ય ૧૦૦૦૦૦ ફતમ એટલે ૨૨૪૯૧૯ રૂપિયા થયું. ફરફરી કાવાની નામે પારસી રાજ્યનો પ્રખ્યાત ખુડો જે મુસલમાને પકડ્યો તેને ૧૩૮૭૫૦ રૂપિયા ધનામ મળ્યું. આરબો એવા વગડાઉ હતા કે હાથ આવેલા શુધાક ખાવાના પદાર્થ, વસ્ત્રાણા, તેળના, વગેરે વસ્તુઓનાં નામ પણ તેમણે સાંભળેલાં નહિ, અને આખેલાંએ નહિ. દટલાકે તો સોતું પહેલ વહેલુંજ નોંધું અને તે મૂઝી દધ રૂપું પસંદ કર્યું એમથી ખલિફાના આગવું પુષ્કળ ધન મળિને ગયું. (ઇ. સ. ૬૩૬).

ચાહે પહીં કાલ નદી ઝોળાંની તિમિસ નદી સુધીનો મૂલક અખા-રામાં દબ્બજે કર્યો અને ૬૦૦૦૦ સ્વારો લેધ તે નદીને પેસે પાર ગયે. અખમિત ધમયા પારસીઓ જરાએ સામા ન થતાં જ્યાં તે જાય ત્યાંથી નાસે પકડેકઈ પોને રાજધાની મદાયન (તેસિફાન) તથા નાહો, અને મુસલમાનો તેમાં દાખલ થયા એ સહેરમાંથી જે લૂંટ મળી તેનું વર્ણન આરબી ગ્રંથોમાં કરેલું છે, તે માનવું મુશ્કેલ છે. તેમની ગણતરી ખી ખાતીએ તો તેનું મૂલ્ય ૧૩૮૭૫૦૦૦૦૦ રૂપિયા થાય એ લૂટમાં બહિરિસ્તાન નામે એક ગાલિએ હતો તેનાં બહુજ વખાણુ કર્યાં છે. જે ઝોર-ડામાં તે પાયરી રાખતા ત્યાં તેથી સદા વસતરફ હોય તેવું જાણાતું. એ ગાલીએ મળિને ગોઠવ્યો, પણ ત્યાંના કાલવના કુપક્ષમાં તે જીલ્લવવાની જગા ન હતી, અને વળી ઉમર પોતાને સારું હોતલ રાખતો નહિ, તેથી તેણે તેના કકડા કરાવી આરબોના મોટા કુટુંબોને વહેગા આપ્યા. દરેક કકડામાં એટલું જવાબીર હતું કે જેને તે મળ્યા તેઓ ત્યાંહાલ ચાલ ગયા. સાદું હજાર સ્વારોમાંના દરેકને દિનેસે ૫૫૫૦૦ રૂપિયા આપ્યા. એ દિસાએ સેની કુલ રકમ ૩૩૩૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા થાય. અને તે ઉપર ખુદર પવેકનો અમુકય મૂગટ, અમકારો અને વસ્ત્રો તો મળિનાના સરમરી બચારમાં રાખ્યાં. બહુ દેશોની અને બહુ કાળી લૂટ ધરાવતાં

એકઠી થઈ હતી, તોપણ આરબોનો આ હવાલ અતિચયોક્તિ લાગે છે. એમણે જે આન કર્યું છે તેનો ફક્ત નમૂનો અહિં દેખાડ્યો છે.

કુશ રાહર અને ખત્તા બંદર આરબોએ આ વેળા વસાવ્યાં અને ત્વરાથી પારસીઓનાં ૭૭ નગરો છૂટ્યાં. કુશમાં આરબ ફોજ હતી તેમાં તોફાન ઉઠવાથી ખલિફાએ સાદની જાલ્લી કરી તેની જગ્યાએ અમર ખખ્તવાસને નીમ્યો. આ ફેરફારથી શયદો ચવાની ઉમેદ પારસી શાહને થવાથી તેણે દોઢ લાખ આદમીનું નવું લશ્કર ઉભું કર્યું, અને તેને ફિર. આનીની સરદારી નીચે મુસલમાનોની સાથા મોકલ્યું. ઉપર વર્ણવ્યા સિવાય બીજા ઠેકાણે સાદે તેની સેનાઓનો પરાજય કર્યો હતો. આ નવા સેનાપતિને હરાવી શયદો એવું ધારી પારસીઓએ હિમ્મત પકડી અમીરે વધારે ફોજને સાર મહિને લખ્યું તે ઉપરથી ખલિફાએ તુમાનખખ્ત મકાનને કેટલુંક તાળું લશ્કર આપી તેની મદદે મોકલ્યો, તેથી તેમની ફોજમાં ૩૦૦૦૦ ગાણુસ થયા.

હામદન (પ્રાચીન નામ એકબતાના) નગરીની દક્ષિણે ૪૫ મૈલ ઉપર હુંગરેમાં નાણુવંદ નામે નાના અપ્રસિદ્ધ કર્જાની થડમાં પારસીઓએ પોતાના દેશ અને ધર્મના રક્ષણ કરવાનો છેલ્લો પ્રયત્ન કર્યો. આ વેળા તેમણે ધણી જહાઝુરી દેખાડી. આરબોના હથા ધણી ધીરજથી ખમ્યા અને બહુ જુસ્સાથી ફરી ફરીને તેમના ઉપર ધસારા કર્યો, પણ તેમની સંધળી મહેનત, શર, અને હોંસ વ્યર્થ ગયાં ને મુસલમાનો સંપૂર્ણ જય પામ્યા. હજારો આરબ કતલ થયા, પરંતુ આ વિજયથી તેઓ આખા ઇરાની રાજ્યના ધણી થયા. ૩૦૦૦૦ પારસીઓ રણમાં પડ્યા, અને ખાડીનાં તેમની જાવણીમાં નાસાનાસના અબરાહમાં આરબોએ અંદર ઘુસી વાઢી નાખ્યા. ફિરજાન ચાર હજાર સ્વારો સહિત હુંગરેમાં જઈ બરાચો, પણ મુસલમાનોએ તેને અને તેના સાથીઓને શોધી કાઢી કાપી નાંખ્યા (ઇ. સ. ૬૪૨).

આ અતિ માડી ખબર સાંભળી મિચારા ચેઝદેઝ્ઝૈના હોસ ઉડી ગયા. એક નગરથી બીજા ને ત્યાંથી ત્રીજા, એમ તેણે દર વર્ષે નાસવામાં અંતે સંતાવવામાં મહા દુઃખે કાઢ્યાં. ખુરાસાન પ્રાંતમાં થઈ આફસસ ન

દીને તીરે ૪૨ નામે શહેરમાં તે અને ગયો. ત્યાંના દાકેમે તેને પકડવાની કોશીશ કરી, તેથી ત્યાંથી પાંચ છ ગાઉ ઉપર એક ભોટ દળનારના ધરમાં ગરાયો. તેના પોસાક અને સજ્જાગારથી લલચાઈ તે દળનારે તેનો માત ક્યો (ઈ. સ ૬૫૧) એ રીતે સાસાન વંશનો અમલ પૂરો થયો અને આખો દેશ પરદેશીઓને હાથ ગયો. એ વર્ષે ૪૧૫ વર્ષે રાજ કર્યું ચેઝદઝદની બેટીઓને મદિને લેઈ ગયા ને તેમાંની એકને અલીના દીકરા હસનને પરણાવી અને બીજાનાં લગ્ન અબુબકરનાં છોકરા મહમદ વેરે થયાં. એ રીતે સાહજાદીઓને પરપણાથી વગાડી આરબ સરદારોના ફરજદો રાજકંથી થયા.

આરબોએ એક ગમ આફસસ બીજી મેર કરાવીઅન સમુદ્ર અને ત્રીજી બાજુએ આરબી સમુદ્ર અને ઇરાની અખાત સુધીના બધો મુસલમાન અપાટાબધ વસ કર્યો. રૈયતમાના ધણાખરા જૂલમને માટે મુસલમાન ધર્મમાં દાખલ થયા, અને યોગ્ય પરદેશમાં નાકા હાલ આપણા દેશમાં પારસીઓ છે, તેઓ એ નાશી આવેલાના વચના છે. તેઓ પોતાનો મન એ કમનસીબ ચેઝદઝદથી ગણે છે. કેમકે અસલ તેઓમાં એવો ચાલ હતો કે રાજગાદીએ બેસે ત્યારથી નવો સન શરૂ થાય, ને તે મરે એટલે તે પૂરો થાય, વળી બીજી તેની જગ્યાએ બેસે કે નવો સન ચાલે. પણ ચેઝદઝદની પછી પારસી રાજા ગાદીએ ચડ્યો નથી તેથી નવો સન થઈ શકે નહિ, માટે એજ રાજનો જારી રાખ્યો છે. મુસલમાની ધર્મ પાગવા માંડયા પછી પણ ઇરાનીઓએ પોતાના પૂર્વજોના અભિ પૂજવાના ધર્મમાં પાછા જવાને અને પોતાની સ્વતંત્રતા પાછી સંપાદન કરવાને બળવા ધણીકવાર કર્યાં પણ જલ્દી ન પામતાં ધણા મરાયા અને બીજાઓ ઉપર એવા સતાપ પડ્યા કે કેટલાક વર્ષમાં તે વાત જૂલી ગયા, અને સેગનો ધણો ભાગ આરબોમાં ભગી ગયો, અને કુસાન ખાનરામાં તેમના જવા મુસ્ત થયા જૂનો પારસીધર્મ ખાનનારા બહુ યોગ્ય લોક ઇરાનમાં છે, પણ તેઓના ઉપર બહુ જુલમ ગુજરે છે, તેથી બિચારા બહુ માની હાલતમાં છે. મુબારકા ધનવાન પારસીઓ તેમને મદદ કરે છે.

ઈસ્વી સનના ૬૩૮ મા વર્ષમાં સિરિયાનો મુસલમાનો તામે થયો કે

ત્યાંની ફાજના ચાર હજાર સિપાઇઓને અમરની સરદારી નીચે ખવિશા-
ઓ મિસર દેશ છૂટવા મોકલ્યા. પેલુસિયમ નગર ઉપર જઈ આરબોએ
ધેરે ધાધે ને તેને એક આસમાં સરણે આવવાની જરૂર પાડી. અહિંથી ઉઠી
તેઓએ મિસર (જૂનું નામ ગૌરિસ) શહેરની આસપાસ પધવ ના-
ખ્યો. ધેરે સાત માસની લાંબી મુદત ચાલ્યો, અને અમરને વધારે લ-
શ્કર મંગાવવું પડ્યું એ દેશ ઇસ્તામ્બુલના રાજદ્રને તાબે હતો. પણ લો-
ક તેના ઉપર નાખુશ હતા, તેથી તેઓ આરબો જોડે મળી ગયા. અને
પેશમલા શહેરને હાકેમ મોકાવકાસ લોભે કરીને પૂટ્યો, અને નિમઠલ-
રામ ધધ શહેર અને દેશ મુસલમાનોને આપી દીધો. જલ્દીઆવેરે આ-
પવો કબુલ કર્યાથી વતનીઓને તેમની માલમિલકત અને ધર્મને ભો-
ગવડો કરવા રજા મળી. હવે માત્ર આલેક્સાદ્રિયા (સિકંદ્રિયા) શ્રીક
રાજદ્રના કબજામાં રહ્યું. હેરાકલિયસની ફાજનો જમાવ ત્યાં યત્ને હતો,
કોટ-કિલ્લા મજબૂત હતા, ખાનખાન શહેરના વેપારીઓને માટે ત્યાં સ-
રકારી કોફરોમાં ખસ ભર્યું હતું. ફરિયા મળીથી જે જોઈએ તે દાખલ
કરી શકાય તેવું હતું, અને રહેવાસીઓ અને કિલ્લેદારોએ વડવાને દંડ
નિશ્ચય કર્યો હતો તેથી એ મોકું બંદર છૂટવું આરબોને બહુજ કઠણ
પડ્યું. ચૌદ મહિના સુધી ધેરે જારી રહ્યો, અને ૨૩૦૦૦ આદમી મુ-
સલમાનોના મરણ પામ્યા, ત્યારે આરબોની ફતેહ થઈ (ઇ. સ. ૧૪૦).
શહેર છૂટવાની રજા અમરે માગી, પણ ખલિફાએ આપી નહિ. અમ-
રે લખ્યું કે આ મોટા નગરમાં ચાર હજાર મહેલ છે, ૪૦૦૦ હમામ-
ખાનાં છે, ૪૦૦ નાટકશાળા છે, ૧૨૦૦૦ દુકાનો વતરપતિનું અનેક ત-
રહનું ખાવાનું વેચવાની છે, દુનિયામાં અહિંના જોડલો વેપાર બીજે કો-
ઈ દેશોએ નથી, અને અહિં દોલત મુખજ છે. આ બદર હાથ આવ-
વાથી આખો મિસર દેશ વશ થશે. હેરાકલિયસ, તે પાછો લેવાને બહુ
મથ્યો, પણ તેની સમજી કોશિય બર્થ ગઈ અને તે દુઃખથી તેવું મ-
ર્યું વહેલું થયું.

અમરે આચમણી દિશાના પ્રાંતો હાથ કરવા માંડ્યા, અને બાકીના
રણવેર જઈ પહોંચ્યો, પણ તેવામાં તેના સ્વામી ખવિશા ઉમરનો છવ
ગરીમ અપ્રસિદ્ધ ખારસી નામે શિરોએ લેઈ પોતાના દેશને ખવગાસ કર-

નાર ઉપર પૈર વાળ્યું. શિરાજને મુલાકાત કરીને રાખ્યો હતો. મરહુમ્મી મિમ્બર^૧ ઉપર ઉભો રહી ખલિફા નિમાજ પઢતો હતો તેવામાં શિરાજે એમિત્ય તેના ઉપર ધસી ખંજર વતી છ જખમ કર્યાં. એમાંનો એક ફાટી નીચે લાગ્યો હતો તે નાચકારી હતો. ખૂનીને પકડવાને માણસો દોડ્યાં તેમાંના તેરને એણે ઘાયલ કર્યાં અને પછી તેજ ખંજરવડે પોતાનો ધાતુ કર્યો, (ઇ. સ. ૬૪૭).

ઉમર તેની બકિત, ન્યાય, પરદેશગારી, અને સાદાઈને સાર જુ વખણાવે છે. શીઆ પંથના મુસલમાનો તેની બહુ નિંદા કરેછે; અને સુન્નીઓ તેને ધણું માન આપેછે, તથાપિ તેના મુશ્કેલી આપણું, તે સામાન્ય બાવે તપાસવા જોઈએ. વગર વાંકે બીજા દેશના રાજ્યો ઉપર સ્વારીઓ કરવી, ને, ત્યાંના લોકને મારવા ને લૂંટવા, તથા તેમની ખુશીમાં આવે તે ધર્મ પાળવા ન દેતાં તેમનાં દેવળો તોડવાં અને રાજ્યખળ તથા તરવારની સત્તા ધર્મ સંબંધમાં વાપરવી આપણે મંસૂફ કરતા નથી. અને તેમ 'કરનારનો' ધિક્કાર કરીએ છીએ. પરંતુ આગલા વખતમાં અને દાલ પછુ જૂના વિચારના લોકની એવી સમજ નહતી. લોભ, મોટાઈ, કે ધર્મને નામે એવાં કામ કરનારાને તેઓ પરાક્રમી અને પ્રતાપી કહેતા અને કહેછે. એની કાઠિંકીઈમાં સિરિયા ખાલિફા, ઇરાન અને મિસર દેશો મુસલમાનોએ જીત્યા. ચહેરે, કર્મ્યા, કિલ્લા વગેરે ઇતીશ હજાર રથળો છતાં; ખ્રિસ્તિઓનાં દેવળો, પારસીઓની અગિઆરીઓ, અને મૂર્તિ-મંદિરો મળી ચાર હજાર ધર્મસ્થાનોનો વિનાશ થયો અને ૧૪૦૦ મરહુમ્મો બધાઈ. એ સર્વે ઉમરની આજેનાની અને હુકમથી થયું; રસ્તો દર્શાવનાર તે હતો. આલેક્સાંદ્રિયા (સિકંદ્રિયા)માં બહુ મોટા પુસ્તકસંગ્રહ હતો તેનો તથા બીજા દેશોમાંના હજારો ગ્રંથોનો નાશ તેની ધર્મોષ આગમાં થયો. એ ધણીજ સાદી રિયતમાં-પછી ખલિફાઓના જીવું ડાળ કે દબાવે કે મોટાઈ એમાં હું કશું તેને નહવું-મુખડા જેવા ઘરમાં તે રહેતો. ખજુર, જવના રોટ

૧. મરહુમ્મ=મરીદ, બોધ તથા પ્રાર્થના કરવાને ઉભા રહેવાના ઉચ્ચા-દેહાણને અરબી બાણમાં-મિમ્બર કહે છે.

લા ને મીઠું તથા પાણી એજ તેના ખાનપાન હતું. મગરકામાં બિગિને તે બોધ કરવા જતો. તે બાર અરજીદેનું કામ પોને જાને ચલાવતો, ધર્મનાં સર્વે કૃષ્ણો નિત્ય આસ્થાથી અને પરિપૂર્ણ કરતો, બપોરથી સાંજ સુધી શ્રીરામાં બેસી ધન્યાક ચૂકવતો અને જે આવે તેની વાત સાંભળી તેને દાદને પડેંગાડતો. રાજકાજનાં કામ કરવાની અને લશ્કરે ઉપર દુબસો લખાવવાની જગ્યા ખસુ એજ હતી; પરરાજ્યના એલમીએને પણ બખ્તરમાંજ મગતો, લગડાં સાદાં શર્ટાં તૂટાં અને દાઢમાં લાકડી એ તેનો હાથેશનો પોશાક હતો છતાંપણ દેશોમાં કર ઉતરાવવામાં જૂલમ અને દમન બાજુ ન થાય માટે તેણે લોકની ગણતરી, અને ખેતરો અને વાડીઓની પેશાશની નોંધ કરાવીને પછી તેના પ્રમાણમાં સરકારી ખર્ચને માટે વેરા કરાવ્યા. હિન્દીના સનેની સ્થાપના ઉભરે કરી, ત્યાર પહેલાં આરબો કાંઈ મોટા બનાવે, જેવા કે સુદ્ધ દુઝગાદિ ઉપરથી વરસ ગણતા અને તેથી ગરબડ ધણી થતી. ન્યાય ચૂકવવામાં આ અડચણ જણાયાથી તેણે હિન્દી સને ચાલુ કર્યો. મદિના અને રાન્યના બીજા શહેરોમાં તોફાન, માતંગારી, ચોરી વગેરેથી ધણી હરકત થતી જોઈ તેણે મોહતસિબ એટલે લાંબીસ રાખવાની મોઢવણુ કરી. લશ્કરના સિપાઈઓને પગાર નીમી વ્યાપી ખતસર અદેચદેચે વ્યાપવાનો બંદોબસ્ત કર્યો લાયક અને અસક્ત થનમેવાને પેન્સન બાધી આપ્યાં અને પેગમ્બરના પડતા સાધીઓ અને અનુચરો જેઓ ધરડા લયા હતા તેમને છવાઈ કરાવી આપી.

નવો ખાલિફાનીમનાને વાગ્ને ઉભરે પોતાના વસિયતનામામાં છ અમીન નીમ્યા હતા તેમા અલી હતો, તથાપિ તેણે પોતાની ધણીઆણીથી મજલા દહનો દાવો આમન કર્યો નહિ, અને છએ અધિકારીઓએ એકે મતે ઉસ્માન* ધૂબ અફઝાને રાન્યાસન આપ્યું (ખ. સ. ૬૮૩, હિન્દી સને ૨૩) માત્ર અમલમાં જે જે મૂલકો વસ કર્યો હતા તેઓની વ્યાસપાસના દેશો છતવાનું નવા ખાલિફાએ જારી રાખ્ય વગી

* હિ દુસ્તાનના ગુસવમાનો જે ઉચ્ચાર કરેછ તે આ અથમા લખ્યો છે કે તેઓના સમજવામા આવે કેટલાક આરબી અફઝોના એકથી વધારે ઉચ્ચાર થાયછે ઉદાહરણ, ઉસ્માનનો ઉચ્ચાર ઉસમાન કે ઓસમાન પણ થાય છે ઈબ્ન અને બીનના અર્થ એકજ છે. અને કેટલાં વલદ છે પુત્ર અને પિતાના નામની વચ્ચે એ મૂકવામાં આવેછે.

હવેથી મુસલમાનોએ દરિયાની લડાઈ શરૂ કરી. સિરિયાના મુખ્ય મો-
આવિયાએ તે પ્રાંતના બહારમાં બળવાન નૌકસેના તૈયાર કરાવી સૈન્ય
બેટ ઉપર ચડાઈ કરી. એ બેટ ગ્રીક રાજ્યને તાબે હતો. ત્યાંથી બારે ખં-
ડણી ઉતારાવી અને વાર્ષિક ઉપજનો અહીં દિસસે આપવો કાયદો કરાવી
રેસેસ બેટ જીત્યો, (ઈ. સ. ૧૪૭). એના બાગના મુખ ઉપર ૧૪૫
ફીટ ઉંચી અને તે પ્રમાણમાં પહેલી પીતલની મૂર્તિ હતી તેના કક્કડ
કરી વેશ્યાથી ૩૬૦૦૦૦ રૂપિયા ઉપજ્યા. વેચાતી હોતારે ૬૦૦ ઉંટ
તે વડે લીધાં.

અમરને સેનાપતિના કામ ઉપરથી ખર્ચેલાથી મિસરમાં કેટલીક
હાર થઈ, પણ તેને તે જગ્યાએ બહાવ કરવાથી તેણે તમામ ખંડખોરા-
ને બેસાડી દીધા. આલેક્સાન્દ્રિયા નગર ફરીને તેને જીતવું પડ્યું એ વેળા
રહેવાસીઓની કાન નહિ કરતાં તેમને અમરે જીવતદાન આપ્યું અને
તેની પાઠગીરીમાં એક મસ્જિદ બંધાવી. એ પછી આસિશાએ ૪૦૦૦૦
આદમીની ફાજને અબદુલ્લા નામે સરદારના હાથ નીચે આફ્રિકાનો બાકી-
નો ઉત્તરકોઈનો મુખ્ય જીવાને મોકલી, ત્રિપોલિસ સહેરનો ધોરા ચાલતો
હતો તેવામાં ગ્રીક રાજદ્રોની ૧૨૦૦૦૦ આદમીની સેના જુલ્જેરે અથવા
એગરિ નામે સુનેદારના ઉપરીપણામાં આવી આરબોની સામે થઈ. પા-
સેના રેતીવાળા રણમાં કેટલાક દિસ સુધી સવારથી બપોર લગી લડાઈ
આલી, મધ્યાને ધણા તાપ અને યાદને લીધે બને લશ્કરોને જીવણીમાં
જનું પડતું, એગરિની હારે તેની જીવાન અને અતિ ખૂનસુરત બેટી હ-
થ્યાર બાધી વડતી અને ગ્રીક સિપાઈઓને હિન્મત આપતી. એના બા-
પે ગ્રીક ફાજમાં બહોર ખજા આપી કે જે જોઈને યત્રુના મેનાપતિ અ-
બદુલાતું શિર લાવશે તેને એક સુંદર કન્યા એક લાખ મોહોરના ચાંદા
સાથે ધનામમાં મળશે. આરબ સરદારના બળુવામાં આ વાત આ-આથી
તેણે પણ એજ ધનામ એગરિના માથાને સાફ આપવાનું પ્રસિદ્ધ થયું. ઝું-
બેર નામે શગ અને હોસીયા એક આરબ નાપકે એ કામ માથે લીધું,
વાળેવાયે જુદા રૂઝ થયું તે વારે તેમાં સામે ન થતાં એક દૂડી સ-
હિત તે તપુઓમાં સંતાઈ રહ્યો; બપોરે ખમાય નહિ તેટલી મઝી પ-
ડવાથી ગ્રીક લશ્કર જીવણીમાં ગયું, અને આરબોએ પણ પાછા ફરી ત-

સ્વાર મિયાનમાં ધાલી, અને કામદાની પશુછ ઉતારી નાંખી તથા ધોડાના તંગ છોડી દીધા. એ જોઈ મીક સિંપાઇઓ હથિવાર મૂકી છ પોતે પોતાને કામે વળગ્યા, ને સુસ્તીમાં પડ્યા. એવામાં ઝુબૈરે રણસીંચ કું-કાબું, અને છુપાવેલા તાગ્મ સ્વારો સહિત “અલ્લા હો અકબર” એવી ખૂમ મારતો ફૂટી આવ્યો. ઓક સિંપાઇઓ ગભરાટમાં યસ્ત ધરવા લાગ્યા, પણ તેટલામાં આરબોએ ખૂમ કતલ કરી તેમને વિખેરી નાખ્યા ને નસાડ્યા. એમરિ માર્યો ગયો, અને તેની પુત્રી વિજયીએને હાથ ગાઇ. ઝુબૈરે કહેલું ધનામ સેવાને આતુરતા ન દેખાડતાં કહ્યું કે ધન અને આ દુનિયાના સુખને વાસ્તે હું વડતો નથી, પણ પરલોકના હમેશના સુખ ને પ્રભુની સેવાને માટે માફ માફ વાપરવાનો નીમ મેં લીધો છે. કેટલુંક સમજાવ્યાથી તેણે તે ધનામ સ્વિકાર્યું. એ જગથી આરબોને કેટલોક દેશ અને પુષ્કળ દોલત મળી (ઇ. સ. ૧૪૮.) એ પછી તેમનામાં ફિતર ઉઠવાથી એણી તરફ મૂવક જીતવાનું કામ વીશ વર્ષ સુધી બંધ રાખ્યું.

ખાલિફા ઉસ્માન નખળા મનનો હતો, કેટલાક ઉપર અયોગ્ય મહેરબાની કરતો હતો, કેટલાકના ઉપર અધઃતી સખ્તાઈ દેખાડતો હતો. એ વિના ખીજ બધીક વર્તણૂકથી જણાયું કે આ સિંપાઇ બહાદુર પ્રજાના અધિપતિપણને લાયક નથી. તેનાથી નારાજ થયા અને તેને માઠી ઉપરથી ખસેડવાનો મનસૂબો કરવા લાગ્યા. એ જોઈ ઉસ્માને પોતાની બૂલો માની અને અલીના વયમાં પડવાથી થોડીવાર ટોટા પડ્યો. પરંતુ ખાલિફાએ ફરીને ખોટી રીતે વર્તવા માંડ્યું, તેથી મદિનામાં બંધ થયું, બળવાખોરોએ તેના મકાનમાં છુસી તેનો ધાત ક્યો, (ઇ. સ. ૧૫૧.)

એ બન્યા પછી આરબોએ પેગમ્બરના જમાઇ અને પિનાઇ બાઇ અલીને ખાલિફા નીમ્યો (હિજરી સને ૩૫). હવે પ્રકૃતિ ફોજ શરૂ થયો, અને મુસલમાનોએ માંહેમાંહે એકબેકની હત્યા કરવી શરૂ કરી. અલીની જૂની વેરણ અયેશાએ પ્રથમ બળવો ઉઠાવ્યો અને કેટલીક ફોજ ભેગી કરી સિરિયામાં ગઇ. ત્યાંના હાકેમ મોઆવિયાએ તેને કુમક મોકલી, તેથી તેના લશ્કરમાં વીશ હજાર આદમી થયાં. અલીએ વીસ હજાર આરબોની ફોજ મુસ્કેલીથી ઉભી કરી, અને ઉતાવળે જઈ તેને હ-

રાત્રી તથા કેદ પકડીને મદિનામાં રાખી. એ જ્યાંથી અરબસ્તાન, ઈરાન, અને મિસર એ દેસાની ફાળેએ અને સુબેદારોએ તેને ખાસિકા માન્યો, પણ સિરિયાના સુબેદાર મોઆવિઆએ, તેની જોડે લડવાની તૈયારી કરી. એ અત્યુ સુદધાનનો દીકરો હતો. તેના અને અલીના કુટુંબ વચ્ચેનું મૂળનું વેર વાજવાનો તેને આ સારો લાભ જડ્યો. ખાલિફા ઉસ્માનની હત્યા અલીએ કરાવી છે એવું તોહમત મૂકી તેણે પોતાના પક્ષને ઉશ્કેર્યો, અને પોતે ખાલિફાની પદવી ધારણ કરી. મિસર છતનાર અમર તથા કેટલાક સરદારો તેની તરફ યવા; મોટી ફાજ જમાવી તેણે અલીની સાગા બાથ બીડી, અને બધી મળી દોઢ લાખ સુસલમાનો એકઠાકર્તા ગળાં કાપવાને તૈયાર થયા. અલીનું લશ્કર એાધું હતું, પણ તેના પંડનાબળ અને બદાહુ-શીએ કરીને તે વધારે બળવાન હતું. બને હરીફાની ભેટ ક્રાંતનદીને આધ-મણે સફિનના નાના મેદાનમાં થઈ. સો દહાઝ ઉપરાંત, તેમાં વિચલ વાલ્યો. મોઆવિઆના સાત હજાર આદમી મુઆ અને તેની પડતી થઈ. એ જો-છને પલાયન કરવાના વિચારમાં હતો એવામાં અમરે એક તદખીર ખતાવી તેથી તે બચ્યો. માહોમાહિ જ નાથ થયો હતો તે જોઈ એક પક્ષમાં નાખુશી થઈ હતી. તેમની લડવા ઉપર અરબી જોઈને અમરની સલાહથી મોઆ-વિઆએ પોતાની ફાજના મોખરાના ૫૫૦ સિપાઈઓના લાલાની આણીએ એક એક કુરાન ખોસાવ્યું. એ જોઈ અલીના સ્વારો બોલ્યા કે શત્રુ કુરાન-ને વચમાં નાખી સમાધાન કરવા માગેડે, માટે હવે યુદ્ધ કરવું એ ધર્મ વિરુદ્ધ છે. અલીએ ટોંચથી જોતરયો નહિ, પણ ફાજ તેની આગા માની નહિ, તેથી લાચારીએ લડાઈ બધ પાડી તેણે કુશ નગરમાં જઈ મુકામ કર્યો. ધર્માધ અને ધર્મવેના કોઈ નજી સુસલમાનોએ મસ્જના દેવળમાં એ-કા મળી મનસૂઓ કર્યો કે આ અસ્વાભાવિક વિરોધ કરવામાં નજી આ-શામી મુખ્ય છે, વારને તેમને મારી નાખીએ તો સુસલમાની ધર્મ અને રાજ્યની ખરાબી થતી અટકે. એ કામ મહા પુણ્યનું સમજી તેમાંના એ-કે અલીનો, બીજો મોઆવિઆનો, અને ત્રીજાએ અમરનો ઘાત કરવાનું માયે લીધું. કુશની મસ્જિદમાં પેલામાંના એકના ખંજરથી અલીનો જાન ગયો. (ઈ. સ. ૧૬૦), એ વેળા તેને ૬૩ વર્ષ વરસ જાતું હતું. મોઆ-વિઆનો પ્રાણ લેવાને જ ગયો હતો તેણે તેની કેડમાં જખમ

કર્ષો પણ તે ધા કરી થયો નહિ, તેથી તે જીવ્યો, અને બધા મુસલમાનોએ તેને ખાલિફા માન્યો. અમર માંદો હોવાના સળગથી મરુદમાં તે દિવસે ગયો નહોતો, તેથી બિલકુલ બચી ગયો, પરંતુ તેને ટેકાણે તે દહાડે જોણે ધમામનું કામ બળવું તેના કાળ ત્રીજા હસારાને હાથે જીતમાં થયો. અલી મુલુવાન પુરુષ હતો. કવિતા રચનામાં, અને સુબાપણ કરવામાં, બકિત, શરતન, અને માયાળુપણાને સાર તે વખણાયો છે.

આ પ્રકૃતિશીલથી મુસલમાનોમાં ટટલાક પંથ થયા તેમાંના મોટા બે છે. એક શીઆ અને બીજો સુન્ની. એ બેની વચ્ચે હાલવૈર છે. હિંદુસ્તાનના મુસલમાનો સુન્ની છે. અને ધરાનના શીઆ છે. હિંદુસ્તાનમાં બંને છે, પણ સુન્નીની સંખ્યા વધારે છે, શીઆ ફક્ત અલીને ખરો ખાલિફા અને ધમામ માને છે. અને સુન્નીઓ ચારેનો જસબર માને છે. એ સિવાય એમની વચ્ચે મતભેદ પણ છે.

જગતની તંગાસને લીધે ઝીણી ઝીણી વિચિત્રો ઊડી દઇ ઉપર મુજબ દુકામાં હેવાલ લખ્યો છે. અને જે થોડું લંબાણ એમાં કર્યું છે, તેનાથી એ થોડું કરવાની હવે પછી જરૂર છે.

સ્વંદ ૩ જો.

બાનિ-ઉમૈયાનો વંશ-ખાલિફા મોઆવિઆ-યઝીદ-મુસલમાની રાજ્યનો ફેલાવો-આફ્રિકાના ઉત્તરકાંઠાના મુસલમે અને રૂપેનદેશને મુસલમાનો છતેછે.

ફાંસમાં તેમની હાર-ગાતાર દેશ અને સિંધુ નદી લગીતો મૂઘક મુસલમાનો છતેછે-ઉમૈયા વંશનો અબ્બાસિકુતબા ખાલિફા સફ્ફાદ વગેરે-રૂપેનમાં ઉમૈયા વંશનો કુમાર ઝેજલ રહેવાન ખાલિફા થયો-આશ્માન્સર બગદાદ હારન અલરથીદ.

ખાલિફા અલીના મરણ કરે તેનો વડો પુત્ર હસન ગાદી ઉપરથી હાથ ઉઠાવી મદિને જઈ રહ્યો અને મોઆવિઆ જ્યાં મુસલમાની રાજ્યનો અધિપતિ થયો તેનો બાપ અબુ સોદિવાન બાનિ ઉમૈયાની આજ્ઞાનો હતો. એણે રાજધાની દમાસ્કસ શહેરમાં કરી તથા તખ્ત વંશપરંપરા કર્યું. એ પંડે યશ અને ખરાકમી હતો, પણ તેના વંશનો બીજા ખાલિફા ધણુંકરીને નમળા, મોજશોખી, અને અનીતિવાન હતા, તથાપિ તેમના સિતેર વર્ષના અમલમાં રાજ્યનો ધણો ફેલાવો થયો, કેમકે મુસલમાનોમાં હજી વિનાયકરી દુર્ગેણો પૂરા પેઠા નહતા. મોઆવિઆનો ધણો વખત અલીના પક્ષના હાકેમોને તેમની જમાએથી ખસેડવામાં અને તેમના બંડો બેસાડી દેવામાં ગયો ૧૭૦ માં તેણે હસનને વીખથી મરાવ્યો. તેની પછી તેનો કુવર યઝીદ ખાલિફા થયો. અલીના પક્ષદારોએ એના વખતમાં તેના બેટા હુસૈનને રાજ્યનો ધણી કરવાનો મનસૂબો કરી તેને કુરા શહેરમાં આવવાને કહામ્યું. તે રાજકુવર કુટુંબકથીલો અને ચોડાક સિપાઇઓ સહિત ત્યાં જવા નીકળ્યો. કરબળા નામે વેરાન જગાના માર્ગમાં આવી ત્યાં તેને અને તેનાં બેરાં છોકરાં તથા સાથીઓને દુશ્મનની ફાજની એક ટૂકડીએ નિર્દયપણે મારી નાખ્યા. એ દુઃખદાયક બનાવની યાદગિરીમાં હિંદુસ્તાનના મુસલમાનો મોહોરમન મ-

હિનામાં તાજવા કે તાજુત કરેછે, અને શિયાપંથીઓ એ વેળા ધણુ ખેદ કરે છે, તથા સુનીઓ પણ ચોડા કરેછે.

ઓઆવિઆની ૩૦,૦૦૦ આદમીની એક સેનાએ આફ્રિકાની ઉત્તરના મૂલકો ઉપર સ્વારી કરી અને મસ લૂટ મેળવી. ત્યારપછી આકબદ શામે નામક ૫૦,૦૦૦ આરમ અને આફ્રિકાના દેશીઓની કેટલીક ફાજ પેદા તે તરફ ગયો, અને આટલાંટિક મહાસાગર સુધીનો દેશ વશ કર્યો. પાછળથી દેશમાં બડ ચયાં, અને લઢાઇઓ જગી તેમા તે માર્યો ગયો. તેની જગાએ ઝબુદેર થયો તેની પણ તેજ દશા થઇ, તથા મુસલમાનોને પાછા જવું પડ્યું અને મિસરના સુબેદાર હસને જઇ કાર્યેજ શહેરને જ-મીનદોસ્ત કર્યું તે અને બેરબેર કેમર નામે લોકને તાણે કર્યો. તેના પછી એ મૂલકનો સુબેદાર મુસા થયો તેણે તેમની ચકિત કેવળ હીલુ કરી નાંખી (ઇ. સ. ૭૦૯).

સ્પેન દેશમાં ગોથ લોકના હાથમાં સંવ્યસત્તા હતી. એ લોકે પોતાની મૂળ તેજ અને યુદ્ધશક્તિ ખોષ હતી. આ સમયમાં તેમનો રાજા રાદરિક નામે હતો. આફ્રિકામાંથી હવે મુસલમાનો સ્પેનમાં ઉતર્યા. જુલિઅન નામે ગોથ તાલુકદારની જોડે રાદરિક રાજાને અણુખનાવ થયાથી તથા બીજા કારણોથી તેઓમાં કુસપ પેદા હતો, તથા ટટો ચાલતો હતો. જુલિઅને પોતાની મદદે મુસાને બોલાવ્યો. ખવીશ વાલીદની પરવાનગી મેળવી મુસાએ ઇ. સ. ૭૧૧ મા ૫૦૦૦ મુસલમાનોની સેના પોતાના હાથ નીચેના એક સરદાર નામે તારિકના દુકમમા નિઝાદટર ઉપર મોકલી. તેની સામી ચનારી ગોથ ફ્રાન્કને હરાવી તારિક આગળ વધ્યો. રાદરિકે એક લાખ સૈન્ય ભેગું કર્યું. મુસાએ બીજા સાત હજાર આરબો મોકલ્યા તે ઉપરાત આફ્રિકાના તથા સ્પેનના રહેવાસીઓનું કેટલુંક લશ્કર તારિક કને હતું. ગાદાલેતા નદીને તીરે ઝેરેસ નગરની સોડે ચિસ્ત અને મુસલમાની લશ્કરોની બેટ થઇ. ચાર દહાજ લઢાઇ ચાલીને ખૂંમ કાપાકાપ થઇ. મુસલમાનો સંખ્યામાં ધણુ યોગ્ય હોવાને કીધે પહોંચી શકતા ન હતા, અને પાછા પગ કરતા હતા. તેવામા રાદરિકના લશ્કરના કેટલાક દુરેલા વાવુકદારો પોતાની દુકડીઓ સહિત તેમને આવી

મળ્યા, અને બાકીની જોય ફેજ નાહી, અને તેમનો રાજ માયો ગયો. એ વિજયથી સ્પેનના ઘણા પ્રાંતો મુસલમાન સરદારને તાબે થયા, અને ૭ રજા હતો, તે મુસાએ ૧૮૦૦ સિપાઇઓ સાથે આવી છતી લીધા (ઇ. સ. ૭૧૬).

આરબ ફાત્મેએ ઇ. સ. ૬૬૮ થી તે ઇ. સ. ૭૧૬ સુધીમાં બે વાર ઇસ્તામ્બૂલને ઘેરા ધામ્યો હતો, પણ તે શહેર હજી છતાયું ન હતું. સ્પેન દેશ તાબે કરનાર મુસલમાનો પિરિનીસ પર્વત ઝોળંગી ક્રાંસમાં પેદા અને ત્યાંના ઘણાક પ્રાંતો તેમણે હાથ કરી લીધા. ક્રાંક લસ્કરો દાર ખાઇ તેમનાથી નાસવા લાગ્યાં, અને મુસલમાનોના મનમાં બંધો યૂરોપખંડ છૂટવાનો ખ્યાલ આવ્યો. પરંતુ ચાર્લસ માર્ટલ નામે મહા ચરવીર સરદાર એ વેળા ત્યાં હતો તેણે તેમને ખાબો હાલ્યા. ક્રાંક અને જર્મન લોકની મોટી ફેજ એકઠી કરી તેમની નેડે દુસ અને પોન્ટિઅર્સ (દુર અને પાતિઆ) નગરોના વચ્ચેના પ્રદેશમાં સંઘામ થયો. ૭ દિવસ સુધી લાગલાગટ દારણુ યુદ્ધ ચાલ્યું, તેમાં બેડ પક્ષ જરાબર હાર્યો. સાતમે દહાડે મુસલમાન ફેજનો સેનાધિપતિ અબદલ રહેમન રણમાં પડ્યો, અને સાંજે તંબુમાં ગયા પછી તેઓ માંદોમાંદો ટટે કરી રાતમાં પોતાનો સામાન સરનજમ મૂકી ઉતાવળે જતા રવા (ઇ. સ. ૭૩૨). એ બંધો પછી ક્રાંસ છૂટવાની કોસિસ તેમણે ફરીને કદી કરી નહિ. એ દેશનો દક્ષિણ ભાગ તેમના કબજામાં ગયો હતો તે ચાર્લસ માર્ટલના પુત્ર પેપિને સને ૭૫૯ માં ખૂંચવી લઇ તેમને પિરિનીસ પહાડની બીજી બાજુએ મોકલી મૂક્યા. આ લડાઇ ઇતિહાસમાં ઘણી અગત્યની ગણાય છે.

મુસલમાની રાજ્યનો વધારો પશ્ચિમબાજી ગયો તેનું જીજ્ઞાસુ અને પ્રમાણે કરી એમણે પૂર્વ તરફ કેવાં પરાક્રમ કર્યા તે હવે જોઈએ એમની એક ફેજ એશીઆમિનર છૂટવામાં લાગી હતી, અને બીજી તા તાર દેશ ઉપર ચડી હતી. ખાલિફા હસ્માનના વખતમાં મુસલમાની રાજ્યની ગર્વોદ્ધ આફસસ નહીં હતી. મોઆવીઆની ફેજ ત્યાંથી આગ વધી બોખારા પહોંચી. ખાલિફા વાલીદના નામક ઇતિબાએ ઝેફસારો નહીં અને કારિપયન સમુદ્રની વચ્ચેનો બોહેજો પ્રદેશ જીત્યો. સામા ય

નારી તાતાર અને તુર્ક ફોજ સમકેદ શહેરમાં જઈ બરાબ કતિબોએ ૨૦,૦૦૦ મુસલમાનોથી તે નગરને ઘેરું એ શહેર તે વેળા સમૃદ્ધિવાન વેપારનું સ્થળ હતું, ચીન દેશનો કીમતી માવ પશ્ચિમ એશીઆ તથા યૂરોપમાં જતો તેનું એ પીઠું હતું. એની દોલતની આદાએ મીઆંબાઈ ખૂબ જુસ્સાથી લડયા અને પ્રતેહ પામ્યા. (ઈ. સ. ૭૧૨) ધુફ્ફર પૈસો આપવાની તથા પારસી ધર્મ તથા મુસલમાન યવાની તેમણે ત્યાંના લોકને જરૂર પાડી.

પાંચમા ખાલિફા મોઆવીઆના વખતમાં હિજરી સનેના ૪૦ મા વરસને સુમારે અથવા ઇ. સ ૬૬૪-૬૬૬ની વચ્ચે મુસલમાન ફોજની એક ટુકડી સિંધુ નદી સુધી વિજય કરતી આવી હતી. હામુયમાં કેટલાક લોક તેમના ધર્મમાં પેશ, અને રાજાએ ખંડણી આપવી કબૂલ કરી ત્રીશ વર્ષ પછી એ ખંડણી આપવી બંધ કરાથી એક મોટા લશ્કરે આવી સધળો દેશ જીતી લીધો. પેશાવર તથા મુઘતાન વચેના કુગરોમાં ઘણાક મુસલમાનોએ વસ્તિ કરી. એમણે એ દેશના લોકને મુસલમાન કર્યા તથા પળખના રાજાઓ પાસેથી ખંડણી ઉડરાવી આગળ ખાલિફા વાલીદની કારૂકીદીમાં મહમદ કાદીમ નામે સરદાર ધરાવથી નવું લશ્કર લેધને સિંધ દેશ ઉપર આગ્યો. ત્યાંના દેવળગામ નામે નગરના દાહીર જાતનો રજપૂત રાજા ૫૦,૦૦૦ રજપૂતોની ફોજથી તેની સામે લડ્યો, પણ તે હાર્યો અને માર્યો ગયો; તથા પળખ અને સિંધ એ બને દેશ મુસલમાનોને હાથ ગયા (ઇ. સ. ૭૧૧). ૫૨૬ થોડા વખત પછી તેમને એ પ્રાંતો તબલિષ્ટયા. અફઘાનિસ્તાનના લોક મુસલમાન યવાથી તે ખૂબક તેમની કને રહ્યો.

એ રીતે મુઘલને તૂકી મુદતમાં એટલે આરબ વેગમ્મરને સ્થૂળ પહોંચાને સો વરસ નહિ થયાં તેટલામાં ખાલિફાની સત્તા અને મુસલમાની ધર્મ પૃથ્વીના મોટા ભાગ ઉપર ચારે દિશામાં ફેલાયાં. આદ્વાનતિક મહાસાગર તથા જૂમધ્ય સમુદ્રના કાંઠાના મૂલકોમાં રપેન અને ક્રાંસના ધણા ભાગમાં, કાગા સમુદ્ર અને કાસ્પિયન સમુદ્રના કીનારાના દેશોમાં, ચીનાઈ તારવરની સરહદ, સિંધુ નદીના તટનો પ્રદેશ અને અરબી સમુદ્રના

ઉત્તર, બણીના સર્વે દેશમાં મુસલમાની ધર્મ ઉડતી હતી, અણઅકબરની ખામ સબગાતી હતી, અને ચક્રવર્તિ ખાલિફાનો દુકમ મનાતો હતો. ખાનિશાની ગાદીને માટે ટોટા ઉઠ્યો, તેથી યોગ્ય વખત કહે એ મોટા સંન્યતા રિવાજ થઈ ગયા.

બનિઉમ્મીયાની ઝોવાદના ખાલિફા એક પછી એક નબળા લશ્કરના અને બારે જૂલમી તથા ધાતકી ચવા માંજા હતા, તેથી બહુ મુસલમાનો તેમનાથી કંટાળ્યા હતા, અને તેઓ પેગમ્બરના કાકા અબ્બાસના પૌત્ર મહમદને મુખ્ય અધિભરી કરવાનું ધારતા હતા, પણ તે અમલમાં લેવાય તે પહેલાં તે મરણ પામ્યો, અને તેના દીકરા ઇબ્રાહીમે પોતાના કુળનો કાળો ઝુંડો ઉભો કર્યો. ખોસશાન પ્રાત તેના મિત્ર અમુમુસ્લિમે છતી લીધો અને ઘણે ઠેકાણે તેના પક્ષકારોએ જલ મચાવ્યા, પરંતુ તે પોતે દમિસ્કના ખાનિશાના માણસોથી પકડાયો અને ફૂર રીને માર્યો ગયો. તેના બે ભાઈઓ કુશાનગરમાં નાથી છૂટ્યા તેમના વડે અબુઆબાસ અલસફાહને તેના પક્ષકારોએ ખાલિફા નીમ્યો. શાતમાના વશને પણ પોતાનો લીધો ઝુંડો લેઈ ઉઠ્યા, પણ તેમની તરફ ધજા ધોડા આદમીઓ દોવાથી તેમનું કાષ્ટ વ્યાધું નહિ. ઉમ્મીયાની ઝોવાદનું નિશાન હતું તેમનો છેલ્લો ખાનિફા મરવાન હવે જાણત થઈ મોટી સેના જમાવી પોતાના હરીફ સફાહની સામે ગયો. મોસલ અને આર્મેનાની વચ્ચે જાનને કાઢે જ્યાં સિદ્દર અને હાસની છેલ્લી લડાઈ થઈ હતી ત્યાં એ બે પક્ષના મુસલમાનોનું બારે મુદ્દ થયું. મરવાનનો છેક પરાજય થયો તેથી તે રણમાંથી નાગે અને યોગ્ય વખતમાં માર્યો ગયો, તથા તેનું સંન્ય તેના દુસ્મનને હાથ મળ્યું (ધ. સ. ૭૫૨) બનિઉમ્મીયાના વશના ઇમામ અને ખાલિફાના નામ તેમના ગાદીએ બેદના વરસ નીચે આપ્યા છે.

દિવસી	ધ. સ.	નામ.	દિવસી	ધ. સ.	નામ.
૪૧	૬૧૧	મોઆવીઆ ૧જો	૯૯	૭૧૮	ઉમર ૨ જો.
૬૦	૬૭૬	યજિદ ૧ જો.	૧૦૨	૭૨૧	યજિદ ૨જો.
૬૪	૬૮૩	મોઆવીઆ ૨જો	૧૦૪	૭૨૩	હાશમ.
૬૪	૬૮૩	અબ્દુલ્લા	૧૨૫	૭૪૨	વાલિદ ૨ જો.
૬૪	૬૮૩	મરવાન ૧ જો.	૧૨૬	૭૪૩	યજિદ ૩ જો.
૬૫	૬૮૪	અબ્દુલ્લમસિક	૧૨૭	૭૪૪	હાશમીમ
૮૬	૭૦૫	વાલિદ ૧ જો.	૧૨૭	૭૪૪	મરવાન ૨ જો.
૯૭	૭૧૬	સુલેમાન			

અબ્દુલ્લાસ દુજો માદી ઉપર આવતાં વારને પદમ્પટ યજેલા હુકુમખાના માણસોને વીણી વીણીને માર્યા ને તેમના ધણા ફરના સગાને પણ જીવવા દીધા નહિ. દમિસ્ક શહેરમાં મૈયત ખાવિદાના કબીયાના આદમીઓ તથા સરદારો એથીએક રહેતા હતા તેમને ત્યાંના નવા સુબેદાર ફરેજ હજી મીન જમાનીમાં જન્મવા નોતર્યા અને તેઓ આવી એકા કે સતાઈ રહેવા માનસોએ મોચિતા આવી તેમને ધાત કચો, કેટલાક હમસ્તા અને કેટલાક પૂરા થયા તેમને મોતરો કરી તે ઉપર રોતરજી નાંખી તે હાકેમ અને તેના બાઈમંચો મિલાન લેવા એકા, અને ધાવડ થયવા મેહેમાનો નીચે રવા દુઃખને પોકાર અને તરફડીઆં ચારતા હતા, તેથી આનદ પામતા હતા નવા ખાલિફ સફ્ફદના હુકમથી ઉમેવા વસના ખાવિદાનાં મુન્દેરાં કજરમાથી ખોદી કાઢી બાળા મકવામાં આવ્યાં. ખાવિદાની અને આરબ સરદારોની રીતમાત અચીના વખત સુધી હતી તેવી રહી નહતી. દોલત વાપરવામાં અને આરે દગદગો દેખાડવામાં તેઓ સાધારણ પાદશાહના જેવા થયા હતા.

ખનિકૈયાના ગોત્રનો માત્ર એક જુનાન કુમાર નામે અગ્રન રહે માત્ર આફ્રિકામાં નામે હતો તે બહુ મુશ્કેલીએ બચ્યો તેના કૃપાના મિત્રો અને આશ્રિતોના જોરે કરીને તેને સ્પેન દેશ મળ્યો (ઈ સ ૭૫૫) અદિના કાઠોના નગરમાં રાજ્યધાની સ્થાપી તેણે અર્ને તેના વગજોએ મળી ૨૮૪ વરસ સુધી આદિશ અને ઇમામના ઓછાથી મળ્ય કથું સ્થાનિઓએ પ્રભુધર્મ બૂધી જઈ મુસલમાનો જોડે હળી ગયા અને રૈયત દાખલ પોતાનો ખ્રિસ્તિ ધર્મ સાચવીને રહ્યા એ રીતે મુસલમાની રાજ્યનો એક ભાગ છૂટો પડી સ્વતંત્ર થયો.

સ્પેન જતા બાકી રહેના વિશાળ રાજ્યનો ઇમામ અને ખાનિશ સંક્રદાદ થયો. ઈ સ ૭૫૪ માં તેનું મરણ થયાથી તેનો ભાઈ અલમન્સૂર તેને આસને બેઠો પ્રથમ મદિનામાં રાજગાદી હતી અહીંએ કુદરા નગરને રાજ્યધાની કરી મોઆવીયા અને તેની ઓનાદના ખાનિશોની વેળામાં દમિસ્ક (દમાસ્કસ) પામતાં સેહેર હતું અલમન્સૂર કુલબર્તુ બગ ઇરાનમાં વિશેષ હતું તેથી અલમન્સૂરે તિમિસ નદીને કાઠે બગદાદ નામે નવું શહેર વસાવી રાજ્યાસન ત્યાં આણ્યું (ઈ સ ૭૬૨) એ પુરમાં તેના વગજોએ પાચસે વર્ષે રાજ્ય મુંઝે આદિના ટેલકાં ખાનિશોના વૈજનનું વર્ણન આશ્ચર્ય પમાડે તેવું છે અલમ સુરની હોજે ટુર્કસ્ત નના ટેલકાં રખારી રાજ્યોને હરાવ્યા, પરંતુ સ્પેનના ખાલિશ જોડે વઢવામાં તેને જરા મળ્યો નહિ.

કૈયા અને અલમન્સૂર કુગોના ઝઘડો લાભ લેઈ ગ્રીક ગજોંદ્રે મુસલમાનો કનેથી કેટલોક મૂતક પાછો લીધો હતો અલમન્સૂરની પછી ઈ સ ૭૭૫ માં મદદિ ખાલિશ થયો તેણે તે રાજ્ય ઉપર સ્વારીઓ કરીને વૈર વાળ્યું ઇરાનીઓ તથા આરબો મળી ૮૫૦૦૦ સિપાહીઓની ફોજ તેણે પોતાના બીજા પુત્ર હાફસની સરદારી નીચે ચતુના મૂતકમાં મોકલી હતી તે ઈસ્તામ્બુલ શહેર સુધી જઈ ત્યાંના રાજા કર્તોને નમાવી તથા ધન લેઈને પાછો આવી ઈ સ ૭૮૫ માં એ ખાનિશનું મૃત્યુ થયાથી તેનો વડો કુમાર અબ્દાદિ આદીપતિ થયો દૂક સુલતાન તેનો ઠાળ ચલાવી તેનો નાનો ભાઈ હાફસ જેને મુસલમાન અથ કર્તોઓએ અલ

ઝોટલે અદ્ય ઇન્સાફ કરનાર ઝોવો ઇલકમ આપ્યો છે, અને જે
 । બારે ઉત્તેજન આપનાને માટે પ્રખ્યાત છે, તે ઇ સ ૭૮૬ માં
 અને ખાલિકાને સ્થાને બેઠો એ પ્રતાપિ મહારાજે ૨૩ વરસની
 કાકિદિંમા ધણી પરાક્રમ કર્યો ઇસ્તામ્બુલના તે વેળાના સર્જો નિ
 સે તેની જોડે જયરો જવડો કર્યો તેમાં તેનો પરાજય થયો, અને
 રાએ જે જે શરતો કરવા માગી તે બધી તેને કબૂલ કરવી પડી,
 જે પુષ્કળ નાણું બગાડના બખનામા તેને મોકલવું પડ્યું હતું.

સંદ ૪ થો.

ક્રાંતિ રાજ્ય—મેરેવેઅસ—કોલોવિસ—કોલોતેર ૧ લો,
કોલોતેર ૨ લો, દાગોબર્ત ૧ લો, ચેપિન કાર્લ કે ચાર્લસ—
માર્તેક્સ—ચેપિન બીજો—શાર્લમાન—યૂરોપની પ્રજાઓ.—

મેરેવેઅસ કે મેરેવિન નામે સરવરના હાથ નીચે ક્રાંતિ લોકની ધ-
ર્મિક ટોળાઓએ ઇત્વીસનના પાંચમા મૈકાના મધ્યભાગે પ્રથમ મેલનિ-
યમ બહીતો પ્રાપ્ત વસ કર્યો, અને પછી તેના વસતીએ બાબનો ગોત
ખૂન દાખ કરી રાજ્ય સ્થાપ્યું એ રાજ્ય મેરેવેઅસ કે મેરેવિનનું વ-
સના કહેવાય છે ક્રાંતિ ઉપરથી શીરગી, ક્રાસ ક્રાસેસ, ફ્રેંચ, એ શબ્દો ઉત્પન્ન
થયા મેરેવિનની પછી તેનો હોકરો દિદેરિક રાજ્ય થયો, અને દિદેરિક
પછી કોલોવિસ થયો (ઈ સ ૪૮૧) કોલોવિસે નવો ગાસ દેશ જીત્યો બર્ગ
દિના રાજ્યના બાકની ખ્રિસ્ત થયેલી કોલોતિ દ કે કોલોમિના નામે કુવરી
વેરે તે પરણ્યો એ બાકએ તથા પોતાના નવા રાજ્યના ધર્મ શુદ્ધો
તેને ખ્રિસ્ત ધર્મ સ્વીકારવાને બહુ સમજાવ્યો, તથા મુકિતઓ કરી અ-
લેમાન્સ નામે લોકની સામા તે સુદે ગયો તે વારે રાણીએ જયને મા-
દેવનું આરાધન કરવા માડીને કોલોવિસની હતોદ થયાથી તેણીએ કહ્યું
એ વિજય માત્ર દેવે જીધો છે, મારે હવે તમારે ઇસાનો ધર્મ માનવો જો
છએ એ વાત ખરી માની યા તેના કાલાવાનાને લીધે અથવા ક્રાંતિ
રાજકિય કારણે કે એ ત્રણે મળીને તેનું મન દેરવ્યું તે ધર્મના આચાર
માંની વાત સંભળી અને તેમની કોથી બાપ્તિસ્માની દિક્ષા લીધી વરસ
૩૦૦૦ ક્રાંતિ જોદા પણ તેની જોડે સામિત થયા (ઈ સ ૪૮૬) દિક્ષા
આપનાર ગુરને તેણે મ્હુ કે હું બોજત કરીને હજુ એટલી વારમાં તમે જેટ
લી જમીન ઉપર ઘોડે બેસી ફરી વગરો તેટલી જમીન તમને ગુર દક્ષ
જામા આપુછું પારિસ તેની રાજધાનીનું શહેર હતું એ કેથોલિક ૫૫
મા દાખલ થયો હતો, અને તેની આસપાસના બીજા રાજ્યો આરિયન
માર્ગમા હતા, પણ તેમની રૈયતનો મોટો ભાગ કેથોલિક હતો એ પં-
થો વચ્ચે મોટી લડાઈ હતી, તેથી કેથોલિક ધર્મગુરુઓએ પોતાના રા-

જ્યો છતવામાં તેને ધણી મદદ કરી. રહેનથી તે ચિરિનીસ સુધીનો, આ-
લ્સથી તે સમુદ્ર સુધીનો મૂલક ક્લોવિસે હતો, પણ બધા પ્રાંત બરા-
બર એના સ્વાધીનમાં રહેતા નહિ. ક્રાંક જોદા પણ ધણા સ્વતંત્ર હતા,
અને તેમના કબ્જામાં એને રહેવું પડતું.

સને ૫૧૧માં તેનું મરણ થયાથી રાજ્યના ચાર ભાગ કરી તેના
ચાર પુત્રોએ વહેંચી લીધું. એમાંનો એક બર્ગદિ લોક જોડે વહતાં રણ-
માં પડ્યો, અને તેના બે છોકરાને તેમના કાકાએ મારી નાખ્યા તથા ત્રિ-
જો છોકરો સાધુ થયો, અને ખૂન કરનારા બે કાકાએ તેનો મૂલક વહેંચી
લીધો. ખીજા બેનો વંશ લાંબો ન ચાલ્યાથી ચોથા એટલે સર્વેથી નાનો
કુંવર ક્લોતેર ત્યારે હિસ્સાનો ધણી થયો (ઇ. સ. ૫૫૮).

એ ક્લોતેરનો મૂલક પણ તેના ચાર દીકરાએ વહેંચી લીધો. બા-
ઈ બનીજઓમાં મારામારી અને હત્યાઓ થયા પછી આખરે એના એ-
જ નામના પૌત્રના હાથમાં આખું ક્રાંસ આવ્યું (ઇ. સ. ૬૧૩). ક્લોતેર
ખીજાની પછી સને ૬૨૮ માં તેનો છોકરો દામોબર્ત ૧૬૦ માદીપતિ થ-
યો, અને ૬૪ વર્ષ રાજ કરી મરણ પામ્યો. ક્લોવિસના વંશમાં થોડો ધ-
ણો દમવાળો છેલ્લો રાજા એ હતો. એના પછી જો થયા તે દેવળ નબ-
ળા અને નામના રાજા હતા “રાજમંદિરના કોટવાળ” એવે નામે પ્રથમ
રૈવતની અરજી રજુ કરનારા પ્રધાન હતા, તેઓના હાથમાં બધી રાજસ-
ત્તા ગઈ, અને અર્ધા દેશના તેઓ જાગીરદાર થયા. સિવાજના વંશના સ-
તારાના રાજાને અધિકાર પેશવાના કબજામાં ગયો તેવું આ વેળા ક્રાંસ
માં બન્યું હતું.

એમાંના પેપિન નામે પરાક્રમી પ્રધાને કૃત્ર અખત્યારે ધણા વર્ષ લ-
ગી રાજ ચલાવ્યું. સને ૭૧૪માં તેનું મરણ થયાથી તેનો છોકરો કાલ
અથવા ચાર્લેસ આર્તેથ તે અધિકાર પામ્યો. આયુજાણુનાં ધણાંક રાજ્યો
જોડે લશ્કરમાં એને જરા મળ્યો. સને ૭૩૨માં મુસલમાનો ઉપર મો-
રો વિજય મેળવી તથા ક્રાંસને તથા મૂશપને તેમના નાસથી છોડવી તે-
ણે પોતાનું નામ અમર કર્યું. એની પાછળ એનો દીકરો ખીજો પેપિન
થયો તેણે નામના રાજા ચિસ્પેરિક કબજે સને ૭૫૨માં માદીએથી લ-

દાડી મૂકી મેરોવેઅસથી ચાલેલો મેરોવિન્નિઅન વંશનો અંત આપ્યો, અને પંડે રાજ્યપદથી ખારણ કરી. એ રીતે દાસોવિન્નિઅન એટલે દાસોના કુળની સ્થાપના થઈ.

એ વેળાએ રોમના પ્રમુખ આચાર્યને યૂરોપના ખ્રિસ્તિ લોક સર્વોપરિ ધર્મશુર માનતા હતા અને તેને પોપ કે પાપા એટલે પિતા કહેતા હતા. પેપિનને ગાદિપતિ થવાને પોપે યંત્રુરી આપી હતી, એ પાંડ વાગવાને તે રોમએ ઇતાલિમાં જઈ પોપના શત્રુ લામ્બર્ડ લોક જોડે યુદ્ધ કર્યું અને ફતેહ પામ્યો. સને ૭૨૮માં તેનું મૃત્યુ થયાથી તેનાં એ પુત્ર નામે આર્લેસ કે કાર્લ ને આગળ સાર્લમાન એટલે પ્રતાપી આર્લેસ કહેવાયો. તેણે તથા કાર્લોમાને તેના રાજ્યને બે હિસ્સે વહેંચી લીધું. પણ વર્ષ ૮૦૦ કાર્લોમાનો કાળ થયો, ત્યારે તેનાં બેસાં છોકરાં ઇતાલિમાં લામ્બર્ડ રાજ્યને શરણુ જઈ રહ્યાં અને બધું રાજ્ય સાર્લમાને લીધું (ઇ. સ. ૭૭૧).

ખ્રિસ્તિ દેવળોમાં મૂર્તિ ન રાખવી એવો કરાવ ઇસ્તામ્બુલના આચાર્યોએ કર્યો અને બધા પ્રાંતોમાં તે અમલમાં લાવવાની રાજદ્રોશિઓએ આજ્ઞા આપી. એ કુકળ ઇતાલિના લોકોએ માન્યો નહિ. પોપ ગ્રેગરિની હાજરેલીથી ત્યાં બારે બેઠું થયું. સિઓને ધર્મગ્રંથ કહી લોકે તેની ફાજતો નાશ કર્યો (ઇ. સ. ૭૨૮). રોમના તથા ઇસ્તામ્બુલના સર્વોપરિ આચાર્યોએ એક એકપર ઈર્ષ્યા કરતા હતા. ઇતાલિના લોકને ઇસ્તામ્બુલના રાજદ્રોશી તથા આચાર્યની સત્તામાં રહેવું ગમતું નહિ, તેથી તેઓ રોમના આચાર્યને ધર્મ અને રાજ્ય સંબંધમાં સક્રિયતાન કહેતા હતા. રોમ શહેરમાં રાજદ્રોશી સત્તા માત્ર નામની હતી. પ્રાચીન કાળની તરેહપર જઈ ત્યાંના રહેવાસીઓ પોપને પોતાના હાકમ નીમતા. એ રીતે એ કામ તે આચાર્યના હાથમાં ગયાં. અને દહાડે દહાડે તેની સક્રિય વધતી ગઈ, અને એકરી, સ્તીફન, પોલ, પણ એમરિ વગેરે ભુદ્ધિમાન તથા પરાક્રમી પોપોના પ્રતાપે રીતે તેઓ આખા યૂરોપમાં સર્વોપરિ થઈ.

ઇતાલિના ધણી યવા સાર લામ્બર્ડ રાજ્ય પણ બહુ પ્રવલ્ન કરતા હતા. રાજદ્રોશી સુએદાલું થાણું રાજેના શહેરમાં હતું, તે તથા તેના તાગાનો ઇતાલિનો તમામ મૂલક આક્રમ સંક્રમના અધ્ય. બાગે લામ્બર્ડ લોકે

જીતી લીધો અને રોમ શહેરને તાબે ચલાવે કહેણુ મોકલ્યું. રોમ નગરે લઢવું પસંદ કર્યું અને પોપ ત્રીજા સ્વીક્રને ક્રાંસના પાદશાહ પેપિનની મદદ માગી. ક્રાંક સેનાએ જઈ લાંબડોનો મદ ઉતાર્યો તેમના રાજા આજે સ્તાશ્કાએ રોમ ઉપરથી હાથ ઉઠાવ્યો (ઈ. સ. ૭૫૬). એક વર્ષ પછી વળી રોમના અને લાંબડોના લોકો વચ્ચે ઝઘડો ઉઠ્યો. એ વખતે ક્રાંસની માદીએ શાંતિમાન હતો તેને લાંબડે રાજા દેસિદેરિયસ જોડે ટંટો હતો. પોપ હાદ્રિયને અરજ કરવાથી શાંતિમાન તેની કુમકે ચઢ્યો. સાધારણ રસ્તે ન જતાં હાનિભાસની પેઠે આલ્પ્સ હુંગરાના વિકટ પથ હુંકા મારે લાંબડે પ્રાંતમાં ઉતર્યો અને લાંબડોને આશ્રિતા ઝલ્યા. દેસિદેરિયસ રાજાની ફાજ એકઠી થયેલી નહિ, તેથી તેને રાજધાની પેવિઆ નગરમાં ભરાઈ જવું પડ્યું. એ વર્ષ તેમાં રહી વઢવા પછી શાંતિમાને તેને પકડ્યો, અને લાંબડે રાજ્યનો અંત આણ્યો (ઈ. સ. ૭૭૪). લાંબડોના રાજા જે લોહમુગટ પહેરતા તે પોપે પોતાને હાથે શાંતિમાનને પહેરાવ્યો. વેનિસ, રોમ, નેપલ્સ વગેરે ઇતાલિ દેશના બધા પ્રાંતોએ તેવું ઉપરિપણું સ્વીકાર્યું. સૌને પોતાના કાયદા પાળવાની તેણે છૂટ આપી. દરેક શહેરને માથે ડચક હતો તે ધર્મ શુદ્ધો, લસ્કરી સરદારો અને શહેરના ગૃહસ્થોની સમાની દેખરેખ નીચે શરમાર કરતો. રોમ નગરમાં ડચકને ઠેકાણે પોપ હતો. પુરોહિતો અને લોક મળીને તેને નીમતા, અને ઉપરી રાજાની મજુરી આવેથી તે બદાલ થતો.

જુદા જુદા નામની પણ નિકટ સંબંધવાળી જે અનેક જાતો રોમના રાજ્યના પ્રાંતો જીતી ત્યાં વગી હતી તે સર્વે ઇસાના ધર્મમાં ઇખસ થઈ તી એટલુંજ નહિ પણ પોતાના અસલ રહેઠાણમાં જોઓ રજા હતા તેને પણ તેમાં આણવાને કોચિસ કરવા લાગી. ચાર્લસ માતેયે જર્મનીના ગાઝક રહેવાસીઓ ઉપર કુમકા કરી તેમને પોતાની રેવત તથા ધર્મે ધસ્તિ કરવા માંડ્યા હતા.

હતો અને એના પૌત્ર ચાર્લમાને પણ તે રીત જાગી રાખી હતી તે દે-
શના સાક્ષન લોક જોડે ઊંચ વર્ષે વઢી તેમને પોતાની રૂંચત યવાની તથા
ખિસ્તિ ધર્મ પાગવાની જરૂર પાડી વિતિકિંદ નામે રાજાની મગદારી તમે
રહી શકે સાક્ષન લોકે ધણુ જુલોડે જણા, પણ અતે પરાજય પામી
તામે યવાની તેમને જરૂર પડી એ તામેદારી જોમનાથી નહિ વેદાત તે-
ઓ દેખાર્કમા જાહ રજા ત્યાના નાર્મનો સાથે મળી તેમના વશજોને
ક્રાસ અને ઈંગ્લાડની ખરાબી કરી

સ્પેનમા મુસવમાનો જોડે લઢી કેટલોક મૂલક ચાર્લમાને જીત્યો બા
સેંસોના શહેરમા રહી ઇઓ નદી અને પિરિનીસ પર્વતના વચનાગાના
ના પ્રદેશમા તેના ઈરાવેના હાકેમો અમલ કરતા હતા જમ્બેનિમાં એક
નદી તેના રાજાની મર્યાદા થઈ જોલિમિયા પ્રાંત પણ તેના હાથમા આ
જો. આઠ વર્ષે આવાર લોક જોડે જવડો કરી પાતોનિયા પ્રાંત વસ
કર્યો એથી એના રાજ્યનો વિસ્તાર એક તરફ ઇઓથી એલ્બ સુધી, અ-
ને બીજીમેર સમુદ્રથી માડીને વેશુના, તેવસ તથા સાવ નદીઓ લગી
હતો પ્રતાનિમા એનેવેતોના ડચ્છકે બગવો કરી પોપ સિઓને સતાવે
ચાર્લમાને ગુરની વહારે ધાહ ડચ્છકને ઠેકાણે આપ્યો તથા બધા બડખો-
રોને પાધરાદોર કર્યા, એના બહલામાં આબ રી થય્યા સિઓએ તેના
મરતકે રાજ્યાભિષેક કરી પશ્ચિમ રાજ્યના રાજધિરાજની પદવી આપી
(ઇ સ ૮૦૦)

રોમની સત્તાનો નાશ થયા કેડે સાક્ષન લોકે આવી ઈંગ્લાડ દેશ
જીતી લીધો હતો પ્રથમ તેઓ બિટન લોન્ની નોર્મનીમા રજા ને પછી
તેના ધણી થયા એ બે પ્રજાઓમા યુદ્ધ થયા તેમા બિટનો નાશ પામ્યા
જો યોડા રહેવા તેઓ ગુનામી હાલને પહોંચ્યા, હજારો પરદેશમા પ-
ણુ નાશ (ઇ સ ૫૮૨) સાક્ષનોના સરદારોએ દેશ વહેંચી લીધો, ને
તેથી સાનેક રાજ્ય થયા તેઓ માહોમાહે વડતા, તેથી એ રાજ્યોમા
ફરફાળ થયા કરતા ઇ સ ૭૯૯ મા વેસેક્સની ગાદીએ એગર્ટ બેઠો,
તેણે બધા રાજ્ય એકથા કરી એક ચક્રે રાજ્ય કર્યું ઇ સ ૫૯૬ મા
પ્રતાપી પોપ ગ્રેગરિએ આગમિતન નામે હોસીના સાધુને ઇંગ્લાડમા મોક-

દ્યો. એની અને બીજાઓની મહેનતથી કેટલેક વર્ષે સાફમનો ખ્રિસ્ત ધર્મમાં દાખલ થયા.

પહેલા અધ્યાયમાં હસ્તામુખની તારીખ રાજેન્દ્ર હેરાકલિયસના અ-
મલ સુધી લખાઇ છે. એનો ક્રમ. ઇ. સ. ૧૪૧ મા થયો. ત્યાર પહે-
લા એના રાજ્યની ખરાબી મુસલમાનોએ કેવી રીતે કરી તેનું વર્ણન ક-
હી ચૂક્યા હોય. એની ગાદીએ ઘણાક રાજાઓ રાજેન્દ્રનો ઇલકામ ધા-
રણ કરી બેઠા; પરંતુ જોયેલા પ્રાંતો પાછા લેઇ શક્યા નહિ મુસલમાનો
તથા બીજાઓ એ રાજ્યની આખી હમારત હજી સુધી તોડી શક્યા ન
હતા. રાજ્યના અંદરનો ઇતિહાસ કંટાળો આપે એવો છે. ગાદીને માટે
માર્ગમારી, અને ખૂન સિવાય બીજું યોદ્ધા જોવામાં આવે છે. વહેમ,
મૂર્ખાઇ અને નબળાઇનો દિનપરદિન વધારો થતો ગયો. એશિયામાં
હારન-અબરથીદ પ્રકાશતો હતો, અને યુરોપ સાર્વેમાનના પરાક્રમથી
ગાજી રહ્યું હતું, તેવારે રાજેન્દ્ર નિમેફારસ એ રાજ્યની મોટાઇ સાચવવા-
ની યોગ્ય કોશિશ કરતો હતો.

સ્કંદ ૫ મો.

હિન્દુસ્તાનનો ઇતિહાસ-વલ્લભિપુરનું રાજ્ય-પંચાસરનું
રાજ્ય-જયસિખરી ઉપર ભૂવડની સ્વારી-વનરાજ આવડો.

રામના રાજ્યના પશ્ચિમ ભાગને ગાથાદિક વગણક લોકોએ ઉધુ મા-
રું, અને ત્યાં નવાં રાજ્યો થયાં, તથા મુસવમાની ધર્મ ઉત્પન્ન થયેા. અ-
ને આરબોએ પૂર્વ રાજ્યને ખંડિત કર્યું, તથા ઇરાન અને તેના તાબાના
મુલકો જીતી લીધા તેવારે ભરતખડના ત્રિશાળ પ્રદેશો મુધરેલી અવસ્થા-
માં અને આખા દત્તા હિમાલયથી તે કન્યાકુમારી સુધીમાં તથા અટક
અને બ્રહ્મપુત્રાની વચમાં અનેક રાજ્યો હતા કાશ્મીર, સિંધ, દિલી, ક-
નોજ, બહાર, બગાળા, કાશી, માળવા, ગુજરાત વગેરે ઉત્તર-હિન્દુસ્તા-
નમાં અને મથુરા, તિલુવહી, ચોલ, ચેર, કેરલ, તૈલમણ વગેરે ધણીક
રાજ્યો દક્ષિણ-હિન્દુસ્તાનમાં હતાં. પરંતુ તેઓના ઇતિહાસ હાય આખ્યા
નથી કેટલાકનાં રાજકુળનાં નામ અને રાજ્યવંશાવળીઓ છે. સિંધ,
તામ્રપટ, પરદેશી મયો વગેરેથી સહેજ અને જુદિત વર્તમાનો હિન્દુસ્તાન-
ના ઇતિહાસમાં છે.

જે જમાનાનું વર્તમાન હાલ આવેછે, તેની શરૂઆતમાં સોરઠમાં મો-
ટું રાજ્ય વલ્લભિપુરનું હતું. તથાપિ એના આરમ્ભ, અત, અને વચગાળા-
ના હેવાવ વિષે કાંઈ નક્કી કહી શકાતું નથી. વલ્લભિપુરના રાજ્યની સમા-
પ્તિ થયા પછે થોડા વખતમાં ચૈત્ર-આવગળતિના રજપૂતે પચાસરમાં
રાજધાની કરી. સૌરાષ્ટ્ર અને આસપાસના પ્રાંતો ઉપર અમલ કરવા લા-
ગ્યા સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં એમને ગુર્જર અથવા ગુજરાતના રાજા કહ્યા છે. ઇ
સ. ૧૮૧ માં પચાસરની ગાદીએ એ વસનો જયસિખરી નામે ચૂરો રાજા હ
તો. એજ સમયમાં દક્ષિણ દેશમાં કલ્યાણ નગરમાં ચાતુક્ય કુળનો ભૂવ
ડ નામે બળવાન રાજા હતો. ધણા પ્રાંતો જીતી તેણે પોતાનું રાજ્ય મો-
ટું કર્યું હતું ઉપર કહેલા વર્ષમાં ભૂવડે પચાસર ઉપર સ્વારી કરી, અ-
ને જયસિખરને જીતી ગુજરાત દેશ તાને કવો જયસિખર લદાઇમાં પ-
ડ્યો, પણ તેની રાણી રપસુંદરી ગર્ભવતી હતી તે વનમાં નાસી ગઇ અ.

ને પુત્રવંતી થઇ. એ કુંવરનું નામ વનરાજ પાડ્યું. વનરાજ ઉમરે મોટો
થયો ત્યારે પ્રથમ તેના મામા સુરપાળની મદદથી તથા પછી આવડાજાતના
રાજપૂતોનો સરદાર થઇ ભૂવડ રાજની સેનાઓને હરાવી તેનાં માણાં ગૂ-
જરાતમાંથી તેણે હાડી મેંયાં ઇ. સ. ૭૪૬માં તેણે અભુદિતવાડ (પાટ-
ણ) નામે નવું નગર વસાવ્યું, અને ત્યાં કાઠ કિલ્લો કરી પોતાની રાજધા-
ની કરી, તથા લાંબી સુદત સુધી વખાણુવા ભેગ રીતે રાજ કરી દેશની
દાવત સુધારી

खंड ६ द्यो.

વિદ્યા-હુન્નર-મુધારો, -કાયદા-ધર્મ-મંસાર-અને રાજ્યરી-
તિ સંબંધી.

પાંચમા સૈકાની આખરે સરસ્વતી યૂરોપ ખંડમાંથી નાગી ગઇ, સુ-
ધારાનો સૂર્ય અસ્ત પામ્યો અને મીઠા તથા રોમન વિદ્યાનાં પુસ્તકો બં-
ડારમાં સતાઇ ગયાં. યૂરોપમાં એ વખતથી અધારાનો યુગ ખેડો, પ્રિમિત
દેવગોમાં ધંટ વાપરવાનો આવ્યો એ સૈકામાં પડ્યો. રાજગાદી ઉપરથી સ્ત્રી-
ઓનો દહ રહ કરનાર “ સાવિક લૉ ” નામે કાયદાની સ્થાપના એ ખંડમાં
એ વખતે થઇ. ક્રાંસમાં ખ્રિસ્તિધર્મે એ કાળે પ્રવેશ કરવા માંડ્યો.

હિંદુસ્તાનમાં એ વેળા બ્રાહ્મણ કે વેદ તથા બૌદ્ધ અને જૈન એ
ત્રણ ધર્મો વચ્ચે ઝડપ આપતા હતા. સોરઠ દેશમાં વલ્લભિપુરમાં શિક્ષાદ્રિ-
સ રાજાની સદાયતાથી બૌદ્ધમાર્ગીઓને જૈનધર્મવાળાએ હરાવ્યા.

છઠ્ઠા સૈકામાં એ ખ્રિસ્તિ સાધુઓએ ચીન દેશથી રોમના કી-
યૂરોપમાં આજ્ઞા, તેથી ત્યાં રોમ કરવાનો તથા હીરાગળ વચ્ચે બના-
વવાનો હુન્નર આવવા માંડ્યો. રાજધિરાજ જસ્તિનિયને રોમન કાયદાને
સમજ કયો; પાણીના જોરથી આવે એવી દગવાની ધરીઓ રોમ શહેર
માં બની, અને ઇંગ્લાંડમાં આંગ્રેજો સામ્રાજ્ય લોકો ઇસુખ્રિસ્તને માનના-
રા થયા.

સાતમા સૈકામાં લાતિન ભાષા બોવાતી બધ થઇ, અને તેની જ-
ગાએ તેમાંથી ઉત્પન્ન થયલી (છતાલિયન) અપવ્રંચ બોલી છતાલિ
દેશમાં ચાલી. કિંગપેન એટલે પક્ષીના પિછાની લેખણો વપરાવવા લાગી;
મિસર દેશના આલેક્ષાન્દ્રિયા (સિક્કદ્રિયા) નામે મોટા શહેરમાં પુસ્તકો-
નો મોટો બંડાર હતો તે મુસલમાન આરબોએ જાણી નાખ્યો; છતા-
મ્યુનના મીઠા લોકે મુઢના કેટલાક કામમાં આવે એવી અશિની બનાવટ
શોધી કાઢી. એ બનાવટને ઇંગ્રેજમાં “ મીઠ કાયર ” કહેછે. શહેરોને
ધેરો ધાલનારા ઉપર રેકાના તથા ફેંકવાના તથા છત્રના વહાણો સગ-

ગાવી દેવાના કામમાં તે આવતાં. એશિયામાં મુસલમાની ધર્મની સ્થાપનાથી મોટો ફેરફાર થયો.

આઠમા સૈકમાં રૂના કાગળ કરવાની યુક્તિ બજારમાં આવી; શેતરજીઓ અને ગણિતના યૂરોપમાં દાખલ થયા; મુસલમાન ખાલિફા વિદ્યાને આશ્રય આપવા લાગ્યા; તેમણે પોતાની રૈયતને બજાવવાને સાફ નિશાળો અને પાઠશાળાઓ સ્થાપી, અને ઓક વગેરે મંથોના તરજુમા આરબી બાષામાં કરાવ્યા; અને તેમના પૂર્વજો જ્યાં ગયા ત્યાં પુસ્તકોનો નાશ કરતા તેનો બદલો વાળવા લાગ્યા. યૂરોપમાં ધર્મગુરૂ પોપની સત્તા સર્વોપરિ થવા લાગી. રોમમાં જે સુધારો રોમનલોકે આપ્યો હતો તે તે, દેશ છતાંનારા વિસિમોચ લોક શીખ્યા સંસારી નિયમો, રાજ્ય-કાયદા, ખ્રિસ્તિ ધર્મ, અને હુનરોના ફાયદા તેમના સમજવામાં વહેવા આગ્યા, તેથી તેઓએ સિવકર્મ પાછળથી આરબોએ જે વિદ્યા દાખલ કરી તે પણ બજાવવા લાગ્યા. પાનોનિયા અથવા હંગેરિમાં વસેલા આરબો ગોથ લોકે એક તરફથી ખતાલિના અને બીજી ગમથી ઇસ્તામુલના ધર્મસુધારાનો લાભ લેઈ તે પોતામાં દાખલ કર્યો. લાઝનર્ડ બર્ગદિઅન, ક્રાંક, સાફ્સન, આંગલ્મ વગેરે જાતો ખ્રિસ્તિ થઈ અને કાંઈક સુધરી. શાર્યમાને પાઠશાળાઓ સ્થાપી વિદ્વાનોને ઉત્તેજન આપ્યું, અને પોતાની રૈયતને બજાવવાને પ્રયત્ન કર્યો.

રાજ્ય સમગ્રી દરેક માણસની સ્વાધીનતા એ નવી પ્રજાઓમાં સંપૂર્ણ હતી એમના રાજા પૂર્ણ અધિકારી અને સ્વેચ્છિક ન હતા તેનું કારણ એ કે તેઓ તેમ થવા હતા નહતા અને હાલ જે સુખાકારી રાજ્યરીતિ ઇંગ્લાંડ વગેરે લાના દેશોમાં આવે છે તેનું મૂળ એજ હતું. એમનો દરેક માણસ બેઠો હતો. બધાનો મત કરે તે પ્રમાણે રાજા તથા નાયકોને વર્તવું પડતું. દરેક ગોઠું કામ કરવા પડેલાં પ્રજાની સમાવેશરી તેમની મજુરી રાજાને લેવી પડતી. પ્રજા જે કામ કરવાનું ના કહે તે છોડી દેવું પડતું, અને જે કરવાનું કહે તે રાજાની મરજી ન ટોચ તે પશુ તેને કરવું પડતું. લશ્કરમાં મળેલી લૂટમાં તથા સ્થાવર મિલકતમાં રાજાનો અમુક હિસ્સો હતો, તે ઉપરાંત તેનાથી લેવાનું નહિ, ઉદાહરણ-

કોલોવિસ રાજ્યએ ધણીકે જૂટ મેગવી હતી, એ જૂંટમાં એક મોટા ખ્રિ-
સ્તિ દેવગનું બારે કિંમતનું સુદર વાસણ હતું તેને દેવગના મુખ્ય પાદરી
એ માગ્યું, ત્યારે રાજ્યએ કહ્યું કે જૂંટની વહેંચણુમા તે મારે ભાગે આ-
વશે તો આપીશ જ્યારે તે જૂંટના હિસ્સા કરવા માડ્યા ત્યારે તે બજા
વાન રાજ્યએ ક્રાંતિ જોદાએને કહ્યું કે “માગ જીવિરો આ વાસણ મને
મારા હિસ્સા ઉપરાત આપજો” એ સામળી તુરત એક મિપાઇ બોલ્યો,
ના તેમ નહિ થાય ધારા પ્રમાણે ભાગ મળશે, વધારે કાંઈ નહિ મને
કોલોવિસના મરણ પછી તેના એક દીકરાની ફાતને બર્ગદિઅન લોકની
સામા વઢવા જતું હતું, પણ તે સરદારની તેમ કરવાની ખુશી નહતી
એ જાણી ક્રાંતિ જોદા બોલ્યા કે ત્યારે અમે ખીજે રાજ્ય કરીશું અને
રાજ્યને તે વાત કયું કરવી પડી આરબો અને એશિયાની ખીજ પ્ર
જાઓમા આ વેળા એની સ્વાધીનતા રહી ન હતી તેમના ખાવિદ્વા અને
હામો કુન અખતીઆરી અને સ્વેચ્છિક થયા હતા

બીજા અધ્યાયનો દુક સાર.

ઇ. સ. ૬૦૦ થી ૮૦૦.

મહામદ પેગમ્બર અરબસ્તાનના મક્કા શહેરમાં આશરે ઇ. સ. ૫૬૯ માં જન્મ્યો હતો તેણે પોતાની જીવગી એક વીધવા સ્ત્રીના શુભાસ્તા તરીકે શરૂ કરી હતી જે બાઇને ત્યાં તે શુભાસ્તી કરતો હતો તેની સાથે ૨૫ વર્ષની ઉંમરે લગ્ન કર્યું. આ વખતે તે બાઇની ઉંમર ૪૦ વર્ષની હતી. એકાંત જગ્યાએ જઈ તે ધર્મ અને પરમેશ્વર સંબંધી ઘણા ઉંડા વિચાર વારંવાર કરતો તેણે એવું અનુમાન કર્યું કે ઇશ્વર એકજ છે અને ૨૫ રહિત છે એથી કરીને મૂર્તિપૂજનો રિવાજ તેણે ઘણાજ અધમ માન્યો. પછી તેણે જાહેર કર્યું કે ઇશ્વરે મને ધર્મ સુધારવાને ઈશાની માફક આ દુનિયામાં મોકલ્યો છે અને ખરો ધર્મ પ્રસિદ્ધ કરવા માટે દેવદૂત જેવરાઇની મારફતે મને પેગમ્બર નીમ્યો છે. ત્રણ વર્ષની અંદર તેણે ૬૫ શિષ્ય કર્યા અને તેઓ સઘળા મુસલમાન એટલે ઇશ્વરના ઉપર બરોસો રાખનાર અને તેની તાબેદારી ઉઠાવનારા કહેવાયા. તેણે મૂર્તિપૂજ નિરૂદ્ધ ઘણા મોટા શહેરોમાં બાપજી કરવા માડ્યા ઇશ્વરને ત્યાંથી જે જે સંદેશા ફિરકતો જેમરાઇલ લાવીને મહામદ પેગમ્બરને કહેતો તે તેના એલા એક પુસ્તકની અંદર લખી લેતા એ પુસ્તકનું નામ કુરાન છે મક્કાની અંદર પંથકની કબ્રાની મૂર્તિ હતી તેના દર્શન કરવા અરબસ્તાનના ઘણા લોકો આવતા હતા તેમને તેણે સમજાવવા માડ્યું કે મૂર્તિપૂજ ઇશ્વરની મરજી નિરૂદ્ધ છે માટે તમે તે પંથકના દેવની પૂજા છોડી દો તે ઉપરથી મક્કાનો હાકેમ ઘણાજ સુસ્તે થઈ ગયો. તેથી મહામદને મક્કા છોડીને પોતાના શિષ્યનું ગામ જે યમરીય હતું ત્યાં નાથી જવું પડ્યું, અને નાસવાને ફારસીમાં દિબરી કહેછે તેથી ઇ. સ. ૬૨૨ થી મહામદનો દિબરી શરૂ થયો યમરીય હાલમાં મદિના નામે ઓળખાય છે. તેણે આ ગામની હાકેમી પોતાના હાથમાં લીધી આ પ્રમાણે તે શરૂ અને રાજ બને ગયો. ફિરસ્તા જેમરાઇલની મારફતે તેને આજ્ઞા મળી કે જે લોક મુસલમાન ધર્મ ન પાળે તેને શિક્ષા કરવી અને તેમને કાફર ગણવા કાફરો જેને લલતા જે પડે તેઓને સર્જો જવાવું છે અને ત્યાં ખાવા, પી-

વાના સુખ સાથે અપ્સરાઓનું સુખ પણ મળવાનું છે આ પ્રમાણે ઉ સ્કેરણી યવાથી મદમદના મેવકોએ દગ્ગરો માણુમેને મુમત્તાન કયાં અને તેમના બોધથી ખીજા ધણુ માણુમે એ ધર્મમાં દાખલ થયાં મક્કના મૂર્તિ પૂજકો અને મદિનાના મુસલમાનોની વચ્ચે લડાઈ ચાલી, મુસલમાનોએ મક્કના લોકોને લૂટવા માડ્યા તથા તેમને સિરિયા જોડેના વેપારમા હેરાન કરવા માંડ્યા, આ ઉપરથી લડાઈ થઈ તેમા મુસલમાન લોકો જીત્યા (ઈ. સ ૬૨૩) પણ ફરીથી મક્કના હાકેમે બારે લશ્કર સાથે યુદ્ધ કર્યું તેમા મુસલમાન લોકો માર્યા ગયા મદિનાને ઘેરો ધાડ્યો પરંતુ હાકેમનું તેમા કંઈ વચ્ચું નહોતું વળી ધણુ આરબ લોકો મુસલમાન થયા, પરંતુ તેમણે હામાની મૂર્તિની પૂજા છોડી નહોતી અને મદમદે તેમને તેમ કરવાની પરવાનગી આપી.

હીજરી સન ૬ થા ઈ સ ૬૨૮ મા મદમદે સનાદ કરી તેથી તેને અને તેના સિધ્ધોને મક્કમા જત્રા કરવા મળુ દિવસ રહેવાની રજા મળી, એ દરમિયાનમા તે મોટા મોટા જોદાને પોતાના પથમા લેગવી શક્યો મદમદે અરમસ્તાનમા તેમજ ખીજા દેશોમા પોતાનો પથ ફેલાવવા એલચી મોકલ્યા પણ તેમનાથી પરખાવકમા કંઈ વચ્ચું નહિ મુતાન હાકેમે એલચીને મારી નાખવાથી તેની સામે બારે લશ્કર મોકલી તેને હરાવ્યો તેથી તેનું બગ વધ્યું હતું તેણે હીજરી સન ૬ મા મક્ક ઉપર ચડાઈ કરી છતી લેઈ ત્યાંના હાકેમ અબુસુફિઅનને મુસલમાન કર્યો પો તે હાજ થઈ મક્કમા પેઠો અને દેશની અદરની તમામ પ્રતિમા તોડી નાખી અને મક્કના તમામ લોકોને ઈ સ ૬૨૯ મા મુસલમાન બનાવ્યા ત્યારપે તાઈફગદના આરબો મુસલમાન ન થતા સામા થઈ બા હાદુરીથી લડ્યા, પણ અન્તે હાર્યા અને તામે થયા ત્યારપછી પેગમ્બરની ધર્મ સત્તા આખા અરમસ્તાનમા જાગી તેની છેલ્લી સવાગી ઈ સ ૬૩૦ મા ખ્રિસ્તિ પ્રજાઓ ઉપર હતી પણ તેમણે ખડણી કબુલ કરવાથી તેઓને પોતાનો ધર્મ પાળવાની રજા આપી મદમદ ૬૩ વર્ષની ઉમરે ઈ સ ૬૩૨ મા મદિના શહેરમા મરણ પામ્યો તે મહા પ્રતાપી પુરુષ હતો તેણે મુમલમાની ધર્મ સ્થાપન કર્યો છે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવી, રાજ પાળવું અને ખેરાન અગર દાન કરવું એ તેના ધર્મની મુખ્ય બાબતો છે.

મહમદ પોતાની પાછળ વારસ નહીં નિમવામાં એક મોટી ભુત્ર કરી હતી. ગાદીને ચાટે મદમદની દીકરી ફાતમા અને બીજા પેગમ્બરની સ્ત્રી આયેશા વચ્ચે તકરાર ઉત્પન્ન થઇ તેમાં આયેશાની જીત થવાથી તેના દીકરા અને પેગમ્બરનો મિત્ર અબુબકર મહમદની ગાદીએ બેઠો અને ઇ. સ. ૬૩૨ (હી. સ. ૧૧)માં ખેત્રીહો એટલે પ્રતિનિધિ કહેવાયો. મુસલમાન નામે આરબે નવો ધર્મ ચલાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તેમાં તે નિષ્ફળ થયો. ખલિફાએ હવે રોમ અને ઇરાનના રાજ્યમાં હાથ ધાલવા માંડ્યો. ઇરાક પ્રાંત જીતી લેઇને તિગ્રિસ નદીની પાસેનો મૂલક જીતી લીધો. ઇ. સ. ૬૩૪ માં અબુમકરના ખલિફ, અમરુ વગેરે બહાદુર સરદારોના હાથ નીચે ઝનુની આરબોએ ધણી બહાદુરી કરી રોમના શહેનશાહ હેરાક્લિયસની હકુમત નીચેનો સિરિયા પ્રાંત અને દમાસ્કસ શહેર લીધાં. આજ વર્ષમાં (૬૩૪) ખલિફા અબુબકરનું મરણ થયું. તે બાદ સાહો, સખી અને ન્યાખી હનો. તેની પછી પોતાની બ્યવસ્થા પ્રમાણે તેની ગાદીનો વારસ ઉમર થયો. હી. સ. ૧૩. એણે ધણા દેશ વશ કર્યા અને હૂંટફાટથી પૈસા મેળવ્યો. ઇ. સ. ૬૩૭ માં મરહૂ દ્વાદી નીકળવાથી રોમના તાબાના પ્રાંતોની ધણી ખરાબી થઈ. આવખતે ઇરાનનું રાજ્ય શાહમદી ખુશરુ પર્સેજની કુંવરીના હાથમાં હતું તે મુસલમાન લોકો જોડે લડતાં હારી તેથી પારસીઓએ તેને હાહાડી મૂકી. પેઝદેહને તખ્ત ઉપર બેસાડ્યો. એ શાહને મુસલમાન થવાનું ખબર પડ્યું તે તેણે કાને ધર્મ નહીં તેથી ઇરાન જોડે લડાઇ થઇ. કહેરીઆના મેદાનમાં મુસલમાન અને પારસી વચ્ચે જુદ થયું તેમાં પારસીઓ હારી ગયા. આ હારથી ઇરાનની ખરાબી થઇ. ઇરાન ઉપર મુસલમાનો ફરી વળ્યા અને પુષ્કળ ધન માલ લેઈ ગયા આ વેળાએ કુફા અને બસ્રા બંદર પારસી લોકોએ વસાવ્યાં ઇ. સ. ૬૪૧ માં પારસીઓએ મુસલમાનના હાથમાંથી છૂટા થવાને હેતુ પ્રયત્ન કર્યો. નાહાવંદ કસ્યાની નજીક બારે લુદ્ધ થયું, તેમાં પારસીઓ હારી જવાથી તેમની ધણીજ ખરાબી થઇ. તેઓ ચો તરફ નાદા અને કેટલાક હિંદમાં આવ્યા તેના વંશજો હજી ત્યાં છે. ઇરાનનો કમનસીબ શાહ પેઝદેહ ગામેગામ રખડી ઇ. સ. ૬૫૧ માં એક ગામડાની બંદર દળનારીને હાથે મરાયો. સાર કેડે ઇરાનનું રાજ્ય આરબોએ પોતાના રાજ્યમાં

બેગવી દીધું. ઇ. સ. ૧૩૮ માં જે વખતે આરબોએ મિરિયા પ્રાત જી-
ત્યો ત્યારપછી ત્યાંની ફાજ અમરની સરદારી નીચે ખલિફાએ મીમર દે-
શ જીતવાં મોકલી. મિસર ઇસ્તામ્બુલને તાબે હતું. પણ લોકો બેદીવ ફ-
તા તેથી તેઓ અને તેમનો હાકેમ કુટયા અને તે દેશ ઇ. સ. ૧૩૮
માં મુમલમાનોને તાબે થયો. પછી મુસલમાનોએ મિહ્રદ્રિઆ બદરને ઘેરા
ધાલ્યો તે જોઈ માસ સુધી ચાલ્યો. અન્તે ઇ. સ. ૧૪૦ માં એ શહેર તેમણે
તાબે કર્યું હીરાશિવયસે ઇજ્જત દેશ પાછો મેળવવાને ધણાં ફાંફાં માર્યા પણ સ-
ધળું વપર્યે ગયું. ઇ. સ. ૧૪૩ માં ફિરોઝ નામના એક ફારસીએ ખલિફા ઉમરને
વેરને લીધે મારી નાખ્યો. ધર્મને બહાને ઉમરે ચાર હજાર ધર્મરથાનો તોડી
નાંખ્યાં અને સિદ્દિકેઆના પુસ્તક સંપ્રદનો નાશ કર્યો તેણે હીજરી શક
ચાલુ કર્યો. રાજ્યના જુદા જુદા ભાગોમાં તે પોલીસ રાખના અને લ-
શ્કરને ચઢેચઢે પગાર આપતો. ઉમરના વસિયતનામા પ્રમાણે છ અ-
મીનોએ ઇ. સ. ૧૪૩ માં ઉસ્માનને રાજ્યાસન આપ્યું. આ ખલિફાના
વખતમાં મુસલમાનોએ દરિયામાં લલ્લવાણ શરૂ કર્યું અને પહેલવહેલી
નાકા સેન્ય સૈન્ય બેટ ઉપર મોકલી અને ૧૪૭ માં રોડમ બેટ જીત્યો.
ઇ. સ. ૧૪૮ માં મુસલમાન સરદાર ઉમરે એગરિયા હાથ નીચેના ગ્રીક
સૈન્યને હરાવી અતેકાદ્રિઆ પાછું જીતી લીધું. ઇ. સ. ૧૫૬ માં ખ-
લિફાની બેગી વર્તણૂકને લીધે મહિનામા બાર થયું, તેમાં બજવાઓએ તેનો

એણે રાજ્યધાની દમાસ્કસમાં કરી તથા ગાદી પણ વંશપરંપરા કરી. મોઆવિઆએ સ્વાભાવિક રીતે અધીના પક્ષના તમામ માણસોને રાજ્યકારભારમાંથી દૂર કર્યો, અને તેના દીકરા હસનને ઇ. સ. ૬૭૦ માં એરથી મરાળ્યો. એની યાદગીરીમાં હિંદુસ્તાનના સીઆ મુસલમાનો મોહરમમાં તાજબા કાઢે છે. મોઆવિઆએ આફ્રિકાના ઉત્તરકાંઠાનો મૂલક હતવા માંડ્યો, પછીથી દેશમાં બંડ ચડ્યું, તેમાં મોઆવિઆ મરણ્યો. કોધના આવેશમાં ઇ. સ. ૭૦૯ માં મિસરના મુબેદાર હસને કાચેજ શહેરનો નાશ કર્યો. આફ્રિકામાંથી હવે મુસલમાનો સ્પેન તરફ વધ્યા. સ્પેનમાં કુસંબને લીધે મુસલમાન સરદાર મુસાને સ્પેનના એક તાલુકદાર જુલિયનને બોલાવ્યો હતો. મોઆવિઆના ખલિફા વાલીદની પરવાનગી મેળવી ઇ. સ. ૭૧૧ માં મુસાએ એક ફોજ જમાવટર ઉપર મોકલી જય મેળવ્યો અને તેણે સ્પેનના કેટલાક ડૂટેલા તાલુકદારોની મદદથી ઇ. સ. ૭૧૪ માં સ્પેનના તાલુકાઓ વશ કર્યા. સ્પેન હત્યા પછી મુસલમાનોએ બાહીનો યુરોપ દેશ છતવાને બાથ બીડી. ફ્રાન્સના દક્ષિણ ભાગમાં તેમનો જય થવાથી તેઓ ઉરકેરાયા. પણ ઇ. સ. ૭૩૨ માં ક્રાંક અને જર્મન સૈન્યોએ મુસલમાનોને છેક હરાવ્યા. ત્યારપછી મુસલમાનોએ ફ્રાન્સ દેશ છતવાની કોશીશ ઊડી દીધી. ક્રાંક સરદાર પેપિને મુસલમાનો પાસેથી ઇ. સ. ૭૫૯ માં ફ્રાન્સનો દક્ષિણ ભાગ પાછો મેળવ્યો.

એજ પ્રમાણે મુસલમાનોએ પોતાની સીમા પૂર્વમાં પણ મસ વધારી. તેમણે ઇ. સ. ૭૧૨ માં તાતારનું વેપારનું મુખ્ય મથક સમર્કંદ શહેર હત્યુ અને ત્યાંના લોકને મુસલમાન કર્યા. તેમણે ખમળ સુધી પોતાની છતો વધારી અને ખલિફા વાલીદના વખતમાં મદમદ કાસીમ નામના સરદારે સિંધ ઉપર ચડાઇ કરી. ઇ. સ. ૭૧૧ માં પેન્ગળ અને સિંધ પ્રાંતો રજપૂતો પાસેથી છતી લીધા.

ઉમૈયાની ઓલાદના ખલિફા નબગા હેવાથી રાજ્યમાં બે પક્ષ ઉત્પન્ન થયા તે બન્ને પક્ષ વચ્ચે ઝગને કાંઠે ભારે રુદ્ધ ઇ. સ. ૭૫૦ માં

થયું, તેમાં ઉઝ્બેકાના વશને માર્યા ગયા અને અઝ્બેકાસ કુળના વશને ફનેદ પામ્યા. તેઓ ગાદીપતિ થયા કે તરતજ સ્થાન પ્રમાણે ઉઝેકા ફળનો ધાણુ કાઢી નાંખ્યો. ઉઝેકા કુળનો એક માણસજ માત્ર જીવનો રહ્યો હતો તેણે ઇ. સ. ૭૫૫ માં સ્પેનમાં દરેક નગરમાં જુદી રાજ્યધાની સ્થાપી, તેથી મુસલમાની રાજ્યનો એક ભાગ છૂટો પડી ગયો બાકીના રાજ્યનો ખલિફા સફૂદ થયો. તેના મરણ પછી ઇ. સ. ૭૫૪ માં તેનો ભાઈ અશ્મન્સુર ગાદીપતિ થયો. તેણે પોતાની રાજ્યધાની ઇ. સ. ૭૬૨ માં હમાસ્કસમાંથી ફરવી બગદદ શહેરમાં કરી. તેના વખતમાં શ્રીક લોકોએ કેટલોક મુલક પાડે જીતી લીધો. તેની પછી ઇ. સ. ૭૭૫ માં મહદિ ખલિફા થયો. તેણે ઇસ્તામ્બુલ પાસેથી ખંડણી લીધી તે ઇ. સ. ૭૮૫ માં મરી ગયો તેની પછી તેનો મોટો છોકરો અહ્મદિ ગાદીપતિ થયો પણ હુંક મુદતમાં મરી જવાથી તેનો નાનો ભાઈ હાશન ગાદીએ આવ્યો. તેણે ઇસ્તામ્બુલ પાસેથી બારે ખંડણી લીધી અને વિહાનેને ધણું ઉત્તેજન આપ્યું.

યૂરોપમાં ફ્રાંક લોકોએ મેરોવિંગના હાથ નીચે ઇસ્વીસનના પાંચ મા સેકાના મધ્યભાગમાં બેરન્ગમ તરફનો પ્રદેસ જીતવા માંડ્યો, અને ગોથ મુલક હાથ કરી રાજ્ય સ્થાપ્યું તેની પછી મેરોવિસે ઇ. સ. ૪૮૧ માં બધો ગોથ દેસ જીતી લીધો ઇ. સ. ૪૯૬ માં તે ખ્રિસ્તિ થયો અને તેણે કાયેલિક પક્ષ સ્વીકાર્યો. તેણે રાજ્યની સત્તા ધણી વધારી અને ઇ. સ. ૫૧૧ માં તેના મરણ પછી તેના છોકરામાં કુસપ થયો. પરંતુ ૫૫૮ માં તેનો નાનો છોકરો ક્લોતેર ગાદીપતિ થયો. તેની પછી તેનો નામરાથી તેનો પૌત્ર ઇ. સ. ૬૧૩ માં ક્રાસનો રાજા થયો. તેની પછીના રાજા નવગા હોવાથી રાજ્યની સત્તા તેમના પ્રધાનોના હાથ ગઈ. એ પ્રધાનોમાંના પેપિનના છોકરા ચાર્લસ માર્તેને ઇ. સ. ૭૩૨ માં મુસલમાનોને જીત્યા અને ફ્રાંસ તથા યૂરોપને તેમના ત્રાસથી ઊડાવી પેતાનું નામ અગર કર્યું. એની પછી એનો દીકરો બીને પેપિન ધાન થયો. તેણે ઇ. સ. ૭૫૨ માં રાજ્યને આઠી ઉપરથી ઉઘાડી ૨ કરીને કાર્વ કુળની સ્થાપના કરી. આ વેળાએ રોમના પ્રમુખ આગાર્ય યૂરોપના ખ્રિસ્તિ યોગ સંતોષરિ ધર્મગુરુ માનના અને તેને પોપ કહેવ

પોષે પેપિનને રાજ્ય થવાની મંજુરી આપી, તે ઉપરથી તેણે પોપના શત્રુ લોમ્બાર્ડ લોકને લગાઇમાં હરાવ્યા હ. સ. ૭૬૮માં તેનું મરણ થયું અને તેનું રાજ્ય તેના બે પુત્રે વહેંચી લીધું. તેમાંનો એક મરી ગયો તેથી કાર્લ અગર ચાર્લમાન બધા રાજ્યનો ધણી થયો. આ વખતે ઇસ્તામ્બુલના આઆયેએ મૂર્તિ વિરુદ્ધ ઠરાવ કર્યો પણ રોમના પોપ ગ્રેગોરિની ઉરફેરણીથી લોકો તેની સામા થયા. રોમના પોપ રાજની સત્તા પણ ભોગવતા અને પોતાની જુદીબીદો કરીને આખા યુરોપમાં નામાંકિત થયા. લોમ્બાર્ડ લોકોએ આક્રમક સૈન્યમાં રાજેન્દ્ર પાસેથી ઇજ્જાખરા હતા-લિ દેશ છૂતી લીધો અને રોમને તાબે થવાને કહ્યું પણ ક્રાંસના એક સૈન્યે તેમનો મદદ હ. સ. ૭૫૨ માં ઉતાર્યો. થોડા વખત પછી પોપ હેન્ડ્રિયનના કહેવાથી ક્રાંસના રાજ ચાર્લમાને લોમ્બાર્ડ લોકને ઇ. સ. ૭૭૪ માં છૂતીને તેમના રાજ્યનો અંત આણ્યો. તેણે ખીજને ખ્રિસ્તિ કરવાને માટે તરવાર ચલાવી અને જર્મનીના સાકસન લોકોને ખ્રિસ્તિ ધર્મ પાળવાની જરૂર પાડી, તેમનો દેશ છૂતી લીધો. સ્પેનમાં મુસલમાનો પાસેથી કેટલોક મુશ્કેલ ચાર્લમાને છૂંચ્યો. તેણે પોપ લીએને મદદ આપવાથી પોપે તેને ઇ. સ. ૮૦૦ માં રાજ્યાભિષેક કરી પશ્ચિમ રાજ્યનો રાજાધિ-રાજ સ્થાપ્યો. સાકસન લોકોએ બિટન લોકો પાસેથી ઇજ્જા છૂતી લઇને તેના સાત રાજ્ય કર્યા. ઇ. સ. ૭૯૯ માં એગર્ટ રાજ્યએ તે બધાં એકઠાં કર્યા. આ લોકોને પોપ ગ્રેગોરિ તથા તેની પછીના પોપોએ મરેનત કરી ખ્રિસ્તિ ધર્મમાં દાખલ કર્યા.

આ વખતે ઇસ્તામ્બુલના રાજેન્દ્ર ધણા નબળા હોવાથી રાજ્યની સત્તા પડી ભાંગી હતી થોડી ધણી રહેલી સત્તાને જળજી મળવાને બમારે યુરોપમાં ચાર્લમાન અને એલિયામાં હારન ગાછ રહ્યા હતા ત્યારે રાજેન્દ્ર તિસેદારસ થયલ કરતો હતો. આ પ્રમાણે યુરોપ અને એશિયાના ખીજ ભાગોમાં રમખાણ ચાલતું હતું તે વખતે ભરતખડ આખાદ અને મુધરેલી સ્થિતિમાં હતો. તેના જુદા જુદા ભાગમાં જુદા જુદા રાજ હતા. સોરઠમાં વહનિપુરનું મોડુ ગન્ધ થયું ત્યારપછી આવક રજપૂતોએ પંચાસરમાં રાજ્યધાની સ્થાપી, પોતાની સત્તા આખા સોરઠ દેશ ઉપર વધારી તેથી તેઓ ગૃન્ધાતના સજ્જ કહેતાયા. ઇ. સ. ૧૯૧ માં આવક

વચનો પ્રતાપી રાજા, જયશિખરી ગાદી ઉપર હતો તે વખતે દક્ષિણ ભાગમાં કસ્માણ નગરમાં આયુષ્ય કુળનો જીવડ નામે જાળવાન રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેમની બેની વચ્ચે લક્ષ્મણ ચંદ્ર, તેમાં જયશિખરી રણમાં મડ્યો ને તેની સગર્ભા રાણી રૂપસુંદરી વનમાં નાસી ગઈ. ત્યાં તેણે વનરાજ નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો, તેણે જીવડને દરાવી ઈ. સ. ૭૪૬ માં અણ્ણદિલ્લપુર પાટણ નામનું નવું નગર વસાવી તેને પોતાની રાજ્યધાની કરી.

૬ થી ૮ મા સૈદ્ધ વચ્ચેના યુગતુ માહાત્મ્ય.

મૂરોપની અંદર પાંચમા સૈદ્ધમાં ખીલકુલ વિદ્યાનો પ્રકાશ નહોતો. ખ્રિસ્તીદેવગમાં ધંટ, ઓઓનો રાજ્યગાદી ઉપરનો દક્ષ નાથુક કરના "સાલિક લો" અને ક્રાન્સમાં ખ્રિસ્તિ ધર્મ આ સૈદ્ધમાં દાખલ થયા હિંદુસ્તાનની અંદર જીવડ જીવડ ધર્મ વચ્ચે 'ઝખડા' આવતા હતા છતાં સૈદ્ધમાં જસ્તિનિયને રસમના કીડા ગીનમાંથી મૂરોપમાં દાખલ કર્યો અને રોમન કાયદાનો સચકે કર્યો, પાણીના જોરથી ફરતી દળવાની ધટીઓ શરૂ થઈ. ધણીખરી પ્રજાઓએ ખ્રિસ્તિધર્મ પાળવા માડ્યો સાતમા સૈદ્ધમાં લાટિન ભાષા બોલાતી બધ પડી અને તેની જગ્યાએ ઇટાલિયન બોલાવા લાગી. ઈસ્તામ્યુનના ઝીક લોકે હઝખમાં વાપરવાને ફેટલીકે અમિની બનાવટ રોધી કાઢી અને એશિઆમાં મુસલમાની ધર્મની સ્થાપના થઈ આઠમા સૈદ્ધમાં ફના કાગલો બનાવવાનું યત્ન રોધી કાઢવામાં આવ્યું મુસલમાનોએ વિદ્યાને ઉત્તેજન આપ્યું, મૂરોપમાં પોપની સત્તા સર્વોપરિ થઈ. શાર્લમાને પાહ્યાળાઓ સ્થાપી, અને વિદ્વાનોને આશ્રય અને ઉત્તેજન આપ્યું. મૂરોપમાં લોકો રવતર હતા અને રાજા લઝખમાં કુસળ હોઈ રવતની મરજી સાચવી રાજ્ય વધાવતા. એશિઆમાં રાજાઓ મરજી મુજબ આવતા અને લાના લોકોમાં રવતરતા ખીલકુલ નહોતી.

અધ્યાય ૩ જો.

પરવીસને ૮૦૦ થી ૧૧૦૦ સુધી.

સ્વંદ ૧ લો.

ભૂજરાતનો ઇતિહાસ-ચૌરાકુળ-વનરાજ અને તેના વં-
શજી-આદ્ય અથવા સોલંકી વંશના રાજા.

૬૦ વર્ષે શાલ્ય કરી ૧૧૦ વર્ષની લાખી ઉમરે વનરાજ મરણ પામ્યો. એની પાછળ એનો પુત્ર ચોગરાજ અણહિલવાડની ગાદીએ બેઠો. એ પછી એના પિતાના જીવે મુદ્દ-કળામા ચતુર અને શરે તથા રાજકાજમાં હાથો હતો તે ખડે વિદ્વાન હતો અને વિદ્યાને સહાયતા આપતો. એના બાપને બારવડું કરવાની જરૂર પડી હતી તેથી એના કુળને માથે ચૌરીઓ કરવાનું લાઇન હતું તે મટાડવાને એણે કૌશલ્ય કરી પાત્રશી વર્ષે અમલ કરી શાલ્યની દોલત વધારી તે મરણ પામ્યો. એની પછી એનો કુપર ક્ષેમ-રાજ રાજ થયો. ૨૫ વર્ષ રાજ કરીને તેણે ઇ. સ. ૮૬૬માં દેહ છોડ્યો. પછી એના દીકરા જૂવડને રાજગાદી મળી. ૧૫ વર્ષ રાજ કરી ઇ. સ. ૮૭૫ માં જૂવડ મરણ પામ્યો તેની કેડે વૈરીસિંહ ગાદીપતિ થયો. ઇ. સ. ૮૨૦ સુધી રાજ કરી તે મુઝો અને તેનો પુત્ર રત્નાદિલ અધિપતિ થયો. એ રાજ બહાદુરી અને માયવડને માટે વખણાયો છે. પ્રભુનું રક્ષણ તેણે સાફ કર્યું અને ૮૭૫માં તેનો કાળ મયાથી વનરાજના કુળનો પ્રથમ ગો-દાદમાં ઉછેર રાજ સામવસિંહ રાજ્યાધિકાર પામ્યો. એ કમચાકરનો, અરિષ્ટ મનનો, અને નજગો હતો. જયસિંહનીને જીતનાર દક્ષિણ દેશના સોલંકી વંશના જૂવડ રાજથી એથી પેદીએ જુવડાદિલ નામે રાજા હ.

તો, તેના ત્રણ પુત્રો સોમનાથની જાગ કરવા નીકળ્યા તે સૌરા દગ્ધારમાં આવ્યાથી તેમાંના વડા સાથે સામતસિંહની બેન લીલાદેવી વરી હતી, અને તેને પેટ મૂળરાજ નામે પુત્ર થયો હતો, સામતસિંહ વાંછીયો હોવાથી એ બાણેજને તેણે બોળે, લીધો હતો એ' કતકે રાજનો ધાત કરી રાજ્યાસન કબજે કર્યું તથા મોસાગિયાને મરાવી નખાવ્યા એ રીતે સૌરા કુળની ગાદી પુત્રીમાર્ગે સોલંકી કે ચાલુક્ય વંશમાં ગઈ (ઇ. સ. ૯૪૨).

રાજ્ય મેળવવાને મૂળરાજે અધીર પાપ કર્યો, પણ રાજ્ય થયા પછી યોગ્ય રીતે વર્ત્યો તથા કરેલા દોષનો ધણો પસ્તાવો કર્યો. તેના ઉપર ઉત્તર બણીયા નાગોર- (સાંભર)ના રાજાએ તથા દક્ષિણમાંથી તૈલગણના તૈલપે ચડાઈઓ કરી. એ બંનેને તે પાછા વાળી રાખ્યા. એ પછી તેણે શ્રીરંધ્રાળ (સિદ્ધપુર કે સીધપુર)માં શુદ્રમાળ નામે મોટા શિવાલયનો પ્રારંભ કર્યો. એના ચોડા સ્તંભ હજી ઉભા છે અને જોનારને અચરત ખમાડે છે ગિરનારની પડોચમાં વામન રંધ્રાળીમાં અહરિષ્ટુ નામે એ રાજ્ય હતો. સોમનાથની જાગ કરવા જનારને લગી તે હેરાન કરતો, માટે મૂળરાજ તેનો નાશ કર્યો એ બેની વચ્ચે મોટું યુદ્ધ થયું અહરિષ્ટુ ની મદદે કચ્છનો રાજા રાખો તથા મિંધનો રાજા આવ્યા હતા મૂળરાજની કુમકે, મારવાડ, વજ્જરાજ કે કાંધી, શીખરજ, શ્રીમાળ વગેરેના રાજા અઢયા હતા ઠાકિયાવાડમાં આટલેટ પાસે જાણુઆલી નદીને તીરે મોટી લટાઈ થઈ તેમાં અહરિષ્ટુ અને લાખો માણસો રણમાં પડ્યા અને મૂળરાજનો રાજ્ય હતો એ જમથી તેની કીર્તિ જલુ ફેલાઈ અગદેશના, દેવગિરીના, કોલાપુરના, કાસ્મીરના, ખચાળના રાજાઓના એલચીઓ એના દરબારમાં આવ્યા હતા. લાટ દેશ (દાલના સરત હજી)ના રાજા બાર્ધની મોકલેલી બેટ મૂળરાજને ગમી નહિ, તેથી તેણે પોતાના કુવર આમુડને સાથે લેઈ તેના ઉપર સ્વારી કરીને તેને હતો.

ગૂજરાતનું રાજ્ય હવે બહુ મોટું થયું. કચ્છ ને સોરઠ એના હાથ નીચે હતાં. આપુના રાજ્ય એના મંડલિક હતા. લાટ દેશ એના તાળા-માં આવ્યો, એમ ચોમેર સીમા વધી. પાપથી છૂટવાને માટે મૂળરાજે દાન ધર્મ કર્યું કર્યું. ઇ. સને ૮૯૭ માં તેનો કાળં ચચાથી ચામુંડ રા-જ્યાસને ચડ્યો. એ રાજા રૂડી રીતે રાજ્ય ચલાવતો હતો તેવામાં મુ-સલમાનોએ આવી ભંગાણુ પાડ્યું.

લંડન જો

17 4-18 11

અબ્બાસ દેશના આલિકા-તેમનું કમલોર થવું-મૂલકો-
તેમના હાથમાંથી જઈ સ્વતંત્ર રાજ્યોની સ્થાપના થઈ-હા-
ન્સતાન્તિનોપલના રાજેન્દ્રની ચઢતી. કળાન્સપેનનું રાજ્ય-પ-
શ્ચિમ આફ્રિકા તથા મિસર દેશનાં રાજ્યો-આસાપોતેમિઆ-
નું રાજ્ય-ઈરાન વગેરે દેશોનાં રાજ્યો-સેલજુકી-તાતાર-તુ-
ર્કી અમલ.

આઠમો સૈફ પૂરો થયો ત્યારે અબ્બાસ ફૂળને દીપાવનાર હા-
ઉન-અલ-રશીદ, ઈમામ અને આલિકાના તખ્ત ઉપર બીરાજી બગ્લા
માં રાજ કરતો હતો. હાન્સતાન્તિનોપલના રાજેન્દ્ર નિસેદારસનો પરાજ
કરી રહ્યો તેવામાં તેને બાતમી મળી કે સમર્કંદના સુબેદાર ઈબ્નઅલ-
દીધે બળવો ઉઠાવી આલિકાનો આઠો ધારણ કર્યો, તથા પુરાસાન અ-
ને કરમાન પ્રાંતો બંદખોરાને મળી ગયા. શિવુરી લોકોને સળ કરવાનું
નીકળ્યો તેવામાં તેનો કાળ થયો. કેટલાક વર્ષ પછી તે બંદખોરાને આ-
લિકા અલમમાનના સરદાર હારેથમાલે હરાવી બગ્લાદમાં પકડી અ-
વર્યો. હારનઅલરશીદ મોટો યુરવીર અને હુદિવાન લડવૈયો હતો. વ-
ળી રાજકાળમાં નિપુણ તથા વિદ્વાન હતો. સર્વ રૂપત જોડે નરમાસથી
અને હળીમળીને વાતચીત કરતો અને રાત્રે વેશ બદલીને નગર-અરબ
જોવા નીકળતો. એના વિષે આરબી ગ્રંથોમાં બોધદારક અને રસુજી ધણી
કહાણીઓ છે.

એને ત્રણ પુત્ર હતા, તેમાંનો વડો અલઅમિન તેની જગ્યાએ ઇ.
સ. ૮૦૯ માં થયો, પણ સુબે રાજ્ય કરી રાખ્યો નહોતો. તેના બાઈ
અલમાનૈને બંડ મચાવ્યું અને બગ્લાદને ઘેરો ઘાલ્યો. અલઅમિનનો
કાઈ મુલાકાતે વધ કર્યો તેથી અલમાનૈન આખા રાજ્યનો ધણી થયો
(ઇ. સ. ૮૧૩). ઉદરપણામાં અને વિદ્યાને ઉત્તેજન આપવામાં એણે એ-

ના આપને હાજી દીધો. એની સખાવત એટલે દરજ્જે ગર્હ કે હિડાઉપણામાં દાખલ થઈ કરોડો રૂપિયાની મતા લોકોને અધારિત રીતે આપી દે-છ ખખનો ખાલી કરી નાખ્યો. અલુલા પુરષને આશ્રય આપવા સમર્થીના રૂઝ કામમાં એ આપણા રાજા બોજા જેવો હતો. દેશ દેશના પંડિતોને ધણા માન સહિત પોતાના દરજ્જામાં તેડાવતો અને તેમની બુદ્ધિની તથા અંધોની પરીક્ષા કરી તેમના ઉપર ઇનામના વરસાદ વરસાવતો.

એ પ્રમાણે આનંદ પામેલાં કવિઓએ બહુ વખાણુ ગાઈ એની કીર્તિ અમર કરી અને શોધક વિદ્વાનોએ અમૂલ્ય પુસ્તકો લાવી તેને ભેટ કર્યા. કુરાન છંદોક્ત નથી, પણ અનુષ્ટુપિત છે, એવો તેનો અભિપ્રાય હતો, અને તે પ્રજા પાસે મનાવવાને રાજાજાવડે પ્રયત્ન કર્યો. એ તથા બીજી ફટલીક નાદાનીને લીધે રાજ્યમાં ગડગડ થઈ. લશ્કરી કામમાં તે મોટા બુદ્ધિવાન હતો, તેથી બધાં બડો સમાવી શક્યો તથા મીઠું રાજ્ય ઉપર વિજય મેળવ્યા એ અને એના પછીના કોઈ કોઈ ખાવિશ પરાક્રમી થયા. અરમસ્તાન અને ઇરાનમાં ઉઠેલા દિસાદ બેસાડી દીધા. પછી સિરિયા, પાલેસ્ટિન, મિસર અને પશ્ચિમ આફ્રિકામાં નિમજ્જે હરામી કરી સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપવાની કોશિશ કરનારને એણે નાશ કર્યો, પરંતુ હવે ચોક્કસ કાગમાં એ મોટા રાજ્યના વિભાગ થયા વિના રહે નહિ એવું થયું હતું. કુમ અખતિયારી સુમેદરોને લાંબી મુદત સુધી એકના એક પ્રાતમાં અમલ ચલાવ્યાથી અને તેમની જગ્યા તેમના વારસને મળવાથી નવગા ખાવિશના વખતમાં સ્વતંત્ર થતું મુસ્લિમ પડ્યું નહીં. એમ છૂટા પડેલા રાજ્યોનું જતાંત લખતી વેળા તેઓ ક્યારે આપ-અખતિયારી થયા તે જણાવીશુ ઇ. સ. ૮૩૩માં અવમામીનનું મરણ થયું, અને તેનો બાઈ મોતાસ્સમ રાજ્યાસને બેઠો. એનાં રાજ્ય અને ધર્મ સમર્થી લશ્કરો મરકુમ ઇમામ અને ખાલિફાના જેવાંજ હતાં. આ સુમેદરોના સિદ્ધાસન ઉપર સિદ્ધગુણના રાજોદ્ર થેઓફિસ હતો. ખાલિફાના મુલકમાં એણે પાંચ વાર સ્વારીઓ કરી. એમાંની છેલ્લીમાં તે એક લાખ ફાજ લેઈ સિરિયામાં આવ્યો અને મોતાસ્સમના જન્મ સહેર સોફોરોને ધેરા ધાકી જીત્યું અને તેના રહેવાસીઓમાંના નરજાતિના સધ-ળને વાદી નાખ્યા ને બેરાં છોડીને ગુલામ કર્યા (ઇ. સ. ૮૩૮) તેણે

ખીજાં ધણાક નમરો છતાં, અને ત્યાંના લેમિની આખો ફેડો, નાક કાન કાપ્યાં, દાર માર્યા અને ગુલામ કર્યા ઇરાનમાં જાએક નામે કોઇ મુતારાએ પાખડ મચાવી જાતો ઉઠાએ. હવે તેને સિદ્ધા કરવાને મોતાસ્સમ એ વેળા ગયેલો હતો. ઇ. સ. ૮૪૭ માં તેનો નાશ કરી તે ઝીક દેશ ઉપર ચડ્યો અને પૂરેપૂરું વૈર વાળ્યું. ધણાક યદેરો પામમાવ કરીને તથા રાજેદને હરાવીને તે પાછો ફર્યો. ઇસ્વીસને ૮૪૮માં તેનું મરણ થવાથી ગાદીપતિ વાયેક થયો. ઉદાર દીને વિદ્વાનોનું પાનન કમ્વાથી તથા ગરીબોને દાન આપવાથી એની નામના યદ છે એવું કહેવાય છે કે એના અમલમાં આખા રાજ્યમાં કોઇને બીજા ભાગવી પડતી નહોતી, બધા નિર્વેનાતી ગરજ તે પૂરી પાડતો. ઇ. સ. ૮૪૭ માં તેનો કાગ થયો, અને તેનો નિર્દય ભાઇ મુતાવાફેલ અધિપતિ થયો. ખ્રિસ્તિઓ, અને યાહુદીઓ ઉપર એણે ભારે જૂનમ કર્યો, અને મુસલમાનોને પણ ધણી દુર સળ કરતો. એની તસ્કરીઓ પણ કેવળ નિર્દય હતી. ઇ. સ. ૮૬૧માં તેને તેના એક મુતારા મારી નાખ્યો. ખાનિશના પડવું રક્ષણ કરવાને તુર્ક કે તાતાર સિપાઇઓની ફોજ હતી તેના સરદારો જેને ગાદીએ બેસાડતા તેઓ બેસી શકતા ૮૪ વર્ષ સુધી એ પ્રભાવે આવ્યું, અને તે-
 ટલામાં ખાર ખાલિફ થયા

!

એવી નબળી હાલતમાં પણ ખાલિફાને બપે અને ડોગ ભારે હતા. હરોડો રૂપિયાના વહેલ, સોના, રૂપા, મોતી અને જવાહીરથી રાજ્ય એકેલ શણગારેલા હતા. વાંધ, સિંહ વગેરે પશુઓ તેમજ સુદર પીછાના મધુર ગાયન કરનારા પક્ષીઓ, બાગમગીઆ વગેરે મોજના સાધનો પુષ્કળ રાખ્યા હતા. મુસવાન અલકરો અને કીમતી લૂગડા પેહેરો હનરો ગોરા અને કાળા, સ્ત્રી અને જોળા પુરૂષ ગૂંથાઓ તેની સેવામાં હાજર રહેતા હતા. પરંતુ એ જૂન દળદળાથી એસિયાની પ્રજાઓ આત્મક નહિ ખાલિફાઓમાંથી વિત ગયું હતું એ સર્વેના જાણવામાં હતું. અખ્યાસ વંશના આજની વીચ ખાલિફા થયા તેમાંના નવ કમોતે (ઝિર, જૂખ કે ખજરે) મુઆ. ઇ. સ. ૯૩૨ માં કાહેર નામે ખાલિફા અને હમામની તેના તુર્ક સિપાઇઓએ આખો ફેડોને પદ બાદ કર્યો, ત્યાર પછી ખીજા પાંચ એજ દસાએ પહેાઆ તેમની સત્તા ધણુંકરીને માત્ર બગદાદ સહે-

રમાં રહી, અને ત્યાં પણ ધણાખરા ખાલિકા પોતાના મંદિરમાં કેદી જવા હતા.

ખાલિકાનું બળ જોમ જોમ નરમ પડતું ગયું તેમ તેમ તેમના પાડોશી કાન્તાનિનોપલનું રાજ પાછું વધતું ગયું. ઇ. સ. ૮૧૭માં ખાસિલિયસ રાજેદ્ર યથો સારથી એ રાજની દસા કંઈક દરવા લાગી, અને ખસે વરસ સુધી તેના કુળના હાથમાં ગાદી રહી તે મુદતમાં ફરીને ચઢતી કળાએ તે પહોંચ્યું. એમાંના કેટલાક રાજ હોસિવાર અને પરાક્રમી થયા અને ખાલિકા પડી બાચું તેથી એવું થયું. ઇ. સ. ૯૧૩ થી ૯૭૫ સુધી નિસિફોરસ ફ્રાન્સ અને તેને ચારી તેની ગાદીએ બેસનાર જાનઝિ-મિસેસ એ બેના વખતમાં એ રાજની ફાતેહ કરતી બગલાહની પાસે જઈ પહોંચી. નળળા પડી ગમેલા લાખો મુસલમાનો ચાલ્યા ગયા, અને તેમની માલમિલકત ઓક રાજેદ્રે લૂંટી લીધી. સેકેડો મોટા શહેરોનો નાશ થયો, આન્તિઓક વગેરે કેટલાંક શહેરો અને પ્રાંતો રાજેદ્રને કબજે રહ્યાં.

મુસલમાની એક મોટા રાજ્યના અનેક કકડા થઈ ગયા તેનાં કારણ સહજ સમજી શકાય તેવાં છે, રાજ્યનો વિસ્તાર બહુ બહોળો થઈ ગયો હતો, અને રાજ્યબક્તિનાં બંધન હતાં નહિ. જે સદ્ગુણોએ ફરીને આરખોએ મૂલકો છૂટ્યા હતા તે જીતાવલા લોકમાં રહેવાથી જતા રવા. તેમની બહાદુરી, સાહસ, વગેરે ઓછાં થઈ ગયાં જોઈ ખાલિકા-એ એ લક્ષણોથી બરેલા હજારો તુર્કોને પોતાની ફોજમાં રાખ્યા. પોતાનું બળ કેટલું તે તુર્કોના જોવામાં આવ્યું, એટલે તેઓ પ્રજા ઉપર જીજ્ઞસ કરવા લાગ્યા, અને ખાલિકાના સેવક ટળી સ્વામી થયા, એથી રાજ્યમાં અસંતોષ ઉત્પન્ન થયો. વળી અબ્બાસી કુળના કરતાં ફાતેમાના વંશનો હક રાજની અને શુરની ગાદી ઉપર વધારે છે એવું ધણાના મનમાં આવ્યું, તુર્ક લશ્કરથી છૂટવાને માટે તેને દરના પ્રાંતોમાં મોકલવામાં આવ્યા. ત્યાં તેઓના સરદારો સ્વતંત્ર રાજ થઈ પડ્યા. ખાલિકા નતે ખુદીદીન, અનીતિચાન, મોજ અને અપરાક્રમી ચતા ગયા ન હોત તો ટલોક ફેર પડત ફાતેમાના વંશનેના પક્ષની ટોળીઓ બધાવવા માંડી અને પથો ઉભા થયા; એમાંના સૌથી જબરો હિજરી સનેના ૨૭૭ મા

વર્ષને સુમારે કુદ્દા ચહેરની પાસે કાઠાંચ નામે ધર્માંધ આરબે રચાધો. એ પથીઓનો એક નિશ્ચય એ હતો કે જે ગુરુ કહે તે ગુરુત કરવું. ક' નામાં કે પવંત ઉપરથી કે અગ્નિમાં પડવાતું કે ખીજું જે કહે તે એકદમ કરવું. તેઓ બહુ જાણના લદરેયા હતા. મુસલમાની ધર્મમાં તેઓએ ધજો ફેરફાર કરીયો, અપવાસ, જ્વરા, વગેરેની મનાઈ કરી, દારૂ ખીચાની અને સુવસ્તું માંમ આવાની રજા આપી. મહામાં ૩૦,૦૦૦ દાણને માયા, અને ધણું ચહેર લંડયાં. ઇ. સ. ૯૨૯ માં ખાલિફાને મારી નાંખ્યો, અને ૨૦૦ વરમ સુધી રાજ્યને પીડા કરી જડ મુજમાંથી નબળું પાડ્યું. આરબરાજામાં એ પથ બહુ પ્રસર્યો.

અબ્બાસી ખાલિફાઓના અમલની શરૂઆતથીજ રૂપેનતું રાજ્ય અગ્રણ્ય પડ્યું હતું. ઉનેયાની ઓલાદે ધણા વરમ ત્યાં આબાદીમાં રાજ્ય ભોગવ્યું. ઇ. સ. ૯૨૯ માં એ કુળનો અવનાસાર નામે પ્રતાપી રાજા ગાદીએ હતો, તે વારે તેની વારિક પેદારા અઠી હજાર રૂપિયાથી ધારે હતી ને વળી લદાઇએ મારી કરોડો રૂપિયાની લૂટ મેળવી હત. પોતાની ઉપજના નણુ સરખા દિસ્સા કરી તેમાંનો એક ફાજના ખર કાઢતો, એક ઇમારતો બાંધવામાં ખર્ચતો, અને એક અળને રાખતે એના દરબારનો વેશવ બગાડના દરબારથી હઠે એવો નહતો. એણે પોતાને હાથે પોતાના સુખની માદી લખી હતી તે તેના મુઆ પછી તે ખાનગી ઓરડામાંથી હાથ લાગી. તેમાં તેણે લખ્યું છે કે પચાસ વાંશ ને સાત મહિના મોટા યશથી રાજ્ય કર્યું, બહુ ધન અને આખર મેળવી, અતિ બગવાન કહેવાયો, અને મોજમજ પાર ધિનાની જ્વેષ પડતું એ લાખી મુદતમાં માત્ર ચૌદ દહાડા ખરી શાતિના ભોગવ્યા. એની પાછળ એનો પુત્ર હકેમ ખાલિફા થયો તે એનાથી વધારે પરાક્રમ અને કીર્તિગાન થયો પણ આગળ એ વશના ખાલિફા ફૂર, જૂલમી, મોજ અને નબળા મનના તથા અગ્રણ્ય થયા. ખાનપાન અને સ્ત્રીઓન ભોગમાં પડી તેમણે રાજ્ય ઉપર લક્ષ ન આપ્યું, તેથી રાજ્ય ભાગી પડ્યું. વજીરો, મુબેદરો, લશ્કરી સરદારોએ બડા કરી રાજ્યના કંકડા કરી નાખ્યા. ઇ. સ. ૧૦૩૬ માં ખાલિફા હેશાગને તેની ફાજ પદમદ થયો. તે કુળનો છેલ્લો રાજા એજ હતો. દરેક ચહેરનો હાકેમ તે ચહેર અને આસપાસના પરગણાનો ધણી યધ પડ્યો. પછી તેઓ માદોગાદે

વઢવા તથા એક એકનો નાશ કરવા લાગ્યા. એ કારણથી ખ્રિસ્તિ સ્થાનિઓએ દેશનો ધણો ભાગ તેમની કબજામાં ખૂંચવી લીધો. માત્ર શીના-દારુ રાજ્ય ટકી રહ્યું અને વૃદ્ધિ પામ્યું.

હાર્ન-અથ-રસીદના અમલમાં પેગમ્બરની પુત્રી કાતિમાના વંશના ઇદ્રિસ નામે શાહનવાએ આફ્રિકાને પશ્ચિમ કાંઠે જઈ એક સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું. તેના એજ નામના બેટાએ ફેજનગર બાંધી ત્યાં રાજ્યધાની કરી. હાર્ન-અથ-રસીદે ઇબ્રાહીમ ઇબ્ન આગ્લાબને ફારોઅબ શહેર અને પશ્ચિમ આફ્રિકાનો સુબેદાર નીમી મોકલ્યો હતો તેણે પણ ત્યાં સ્વતંત્ર રાજ્ય ઉઠાવ્યું (ઇ. સ. ૮૦૫).

એ રાજ્યોએ ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં મોટાં પરાક્રમ કર્યા. નવમા સૈકાના અંતમાં તેમણે કીત અથવા કાદિઆ, સાદિનિઆ, કાસિસ, વગેરે ટાપુઓ તાબે કર્યા કાંઈ વેળા તેઓની સેના બગદાદના ખાલિફાની કુમકે જતી. સિસિલિબેટ તેમણે જીત્યો, અને ત્યાંના રહેવાસીઓને મુસલમાન કર્યા. એ બેટા બંદરોમાં તેઓ જળરી નૌકાઓના તૈયાર કરતા, અને તેમાં સ્પેન અને આફ્રિકાના વહાણો સામિલ કરી સમુદ્રકાંક્ષના દેશો ઉપર સ્વારીઓ કરતા, અને શ્રીક રાજ્યના તથા બીજાઓનાં વહાણો લૂંટતા. ઇસ્તામ્બુલ અને રોમ બંને તેમના ત્રાસથી કાંપતાં ઇ. સ. ૯૫૩માં સિમિનિઆ આરમ અમીર (સુલ્તાઓ) એક બળવાન લશ્કર છતાલિ જીતવાને મોકલ્યું હતું તેણે ધણો નાશ કર્યો પાલર્મો, બિસેટો અને તુનિસના બંદરોમાંથી આવેલી ફાજો કાપાલિઆ અને કામ્પાનિયા પ્રાંતોમાં ફોદસો કર્યા લૂંટ્યા અને વધ કર્યા રોમ ઉપર તેમણે બે વાર સ્વારીઓ કરી, તેનું રક્ષણ કરવાને આવેલી ક્રાંક ફ્રાન્કને હગવી અને શહેરના દરવાજા સુધી જઈ પહોંચી ચેતપાઉવ અને પિતરના રોજ અને દેવળો લૂંટી લાવ્યાં શિપિયાનો માત્ર લેઈ ગયા. તેમનામાં કુસપ ન પેડા હોત તો બેલક ખ્રિસ્તિ ધર્મની રાજ્યધાની તેમને હાથ ગઈ હોત.

ઇ. સ. ૯૦૯ માં સિસિલિના સુલ્તા અણુ અબ્દલાએ ફારોઆનના ખાલિફાનો પરાજય કરી આગ્લાબી વચને તપા ઉપરથી ઉઠાડે મૂક્યો, અને કાન્યા અને અગ્લીના વચન નામે ઓબેદલાને તે જગ્યા આપી. એણે

રીને ગાદીપતિની ચપગના અને ચતુરાષ્ટ્ર ઉપર આધાર રાખે છે અને તેથી લાંબી વાર ટકતું નથી. સામાની રાજ્ય એજ રીને ક્ષીણ થયું. નગના રાજ્ય થયા કે સુબાઓ સ્વતંત્ર થવા લાગ્યા એ રાજ્યની તરફનો હાકેમ અલખતગીત કે આગિસ્તાગી ખુરાસાનમાં અમલ હતો હતો, તેણે પ્રથમ બડનો પારટો ઉઠાવ્યો, અને સ્વતંત્ર થઈને કાણુન, કદદારનો દેશ છાડ્યો, અને ગીજની નગરમાં પોતાની રાજ્યધાની કરી (ઇ. સ. ૯૬૨). મરતી વેળા એને છાકરા ન હોવાથી તેનો જમાઈ અને ફાજનો નાયક સમકતગીત તેની પાછળ (ઇ. સ. ૯૭૭માં) મુશ્તતાન થયો એના મરણ પછી એનો દીકરો મહમદ સિંહામને બેઠો (ઇ. સ. ૯૯૭) એ પ્રણા પરાક્રમી નીકળ્યો. કાસ્પીઅન સમુદ્રથી સિંધુ નદી સુધીનો મૂંઝક તેણે છાડ્યો અને હિંદુસ્તાન ઉપર પારનાર મુઢે ચડ્યો એ સ્વારીઓનું વર્ણન આ વંશ ખંડમાં લખીશું.

મહમદનામુઆ પછી સેવજુક નામે તાનાર લોકે તેમના રાજ્ય તે પ્રસંગેમની સરદારી નીચે મોટા જય કર્યો (ઇ. સ. ૧૦૩૮) જોરજાનામરિસ્તાન, એઝર, મિકન, કોરાસ્મ, ઇરાક અને ખુરાસાન પ્રાંતો ઉપર તેણે પોતાનો અમલ બેસાડ્યો પોતાના ઉપર જૂનમ કરનારી પોતાનું ફેર હોજ છોડવાને બગદાદના ખાનિશ અબ્દોયમે તેને તેડાવ્યો. તોયજે બેગે જઈ તેનું રક્ષણ કર્યું અને તેની વતી રાજ્ય ચલાવ્યું હવે ખાલિફના હાથમાં રાજ્યસત્તા નામની રહી તે નહિ જેવીમણી શકાય તેઓ છતાં એટલે મુસલમાનોના મુખ્ય ધર્મગુર, જે આચાર્ય માત્ર રહ્યા (ઇ. સ. ૧૦૫૫)

તોચનમેમના મરણ પછી તેનો વારસ અબ્દ અસ્સાન તેની જ ગાએ થયો, એણે ઝીક રાજ્ય ઉપર સ્વારી કરી અને આર્મિનિયા પ્રાંતમાં તેની ફાજનો સજડ દસવી ને રાજદ્ર રોમાનમ દિયોજેનેસ બંધીવાન કર્યો (ઇ. સ. ૧૦૭૦) એથી મુસલમાનોને હાથ બધો સિરિયા દેશ પાડો ગયો, અને તે ઉપરાત એશિયા મૈનરના કેટલાક રસાં પ્રાંતો મળ્યા અહમઅસ્સાનના દીકરા મનેકસાહના અમલમાં રાજ્ય પૂર્ણ ચડતી કળાએ પહોંચ્યું એક તરફ જૂમધ્ય સમુદ્રથી અને બીજી

મેર ચીન દેશના કોટ લગી ખૂલક જીતી તેણે પોતાની આણુ વર્તાવી, અને રૈયત ઉપર મહેર કરી દાનાઈ અને ન્યાયથી વર્તી એશિયા ખંડને શાંતિનાં સુખ અપાડ્યાં. એનો વજ્જર નિજામ ઉલ મુલક ધણો ઝાઝો હતો. તેની રૂઠી સલાહનો લાભ એ શાણા સુલતાને ધણો લીધો અને અતિ મોટા રાજ્યની સંભાળ લેવામાં અને તેના બદોબસ્ત રાખવામાં ધણું લક્ષ લગાડ્યું. લોક સુખ ભોગવતા અને તેમની આપાદીમાં વધારો થતો હતો, તેવામાં હસન સખાહ નામે ધર્મજનુની મુસલમાને એક ખૂની પંથ અથવા ટોળા ઉભી કરી. એ પાખંડી મુસલમાની ધર્મમાં પરધર્મોના વહેમો તેણે દાખલ કર્યાં. એમાંના દરેક માણસની સૌથી મુખ્ય ફરજ એ હતી કે પોતાનો શેખ એટલે નાયક જે હુકમ આપે તે માનવો અને અમલમાં આણવો. એથી તેમને સ્વર્ગનું હમેશનું સુખ નક્કી મળશે એવું તેણે શીખવ્યું, અને તે તેના ચેલાના દીવમાં ખંડે ઠર્યું. તેઓ ભય અને મોતથી ડરતા નહિ અને ઉપરીના હુકમથી ખૂન કરવામાં પાપ ન ગણતાં મોઢું પુણ્ય માનતા. મોટા ખૂની શેખ અલજેખાલે હત્યારાઓ વેશ બદલીને રાજમહેલોમાં અને ખાનગી ઘરોમાં અનેક કિતબે પેસતા, અને તે શેખનો જેમના ઉપર ટ્રેપ થયો હોય તેમનો ાગ જોઈ ધાત કરતા. એ રીતે ગ્રાસ અને પીડા કરી ધણા વરસ વેધી એ દુષ્ટોએ લોકને સંતાપ્યા.

ઇ. સ. ૧૦૯૨ માં મલેકશાહનો કાળ થયો અને તેના રાજ્યને માટે ના છોકરા લઢવા લાગ્યા. એ માહોમાંહેની વઢવાટથી ધણા આદમીઓના રાણુ ગયા, અને ખરાબી થઇ તથા રાજ્યના ત્રણ મોટા ભાગ થયા. ઇલાન, હર્મીન, અને રૂમ, એ દરેક ભાગના અધિકારીએ સુલતાનનો ઇલાકાબ લીધો. એ ત્રણમાં ઇરાનનું રાજ્ય ખલિફા હતું, કેમકે એશિયાની ઉપરની તરફના ધનવાન પ્રાંતો એમાં હતા, પણ તે જલદીથી પડી ભાંગ્યું. અમીરો એટલે સહેરો અને પ્રાંતોના હાકેમ કે સુબ્બાઓ સ્વતંત્ર થઇ ગયા. રૂમના સેલજુકી રાજ્યને સુલતાન સુલેમાને નામીયું કર્યું. હુસેદરો એ રાજ્યને નાઇસ (નિસ) કે ઇકોનિયમનું રાજ્ય કહેતા, અને તેમની જોડેના સંબંધે કરીતેજ એ પ્રખ્યાત થયું છે. મલેકશાહના મુઆ કેડે તેના વિશાળ રાજ્ય અને ભારે જોરના વિભાગ થઇ ગયા, અને સેલજુકી

તુઝેમાં કુમર પેગે, તેથી પેહેલા કુમેદસોની ફતેહ ચમ, અને ધરા અ-
રબી એટલે બગદાદ પ્રાત પોતાને સ્વાધીન કરી લેઈ ખાલિફા સેલગુફી
ઓથી ખૂટા પડી કેટલેક દરજ્જે પાળ સ્વતંત્ર ચમ સકયા

સ્કંદ ૩ જો.

હિંદુસ્તાનનાં રાજ્યો-ગિજનીના સજ્જતગીન તથા મહમુદ અને તેમની સ્વારીઓ-ગૂજરાતના રાજા-માળવાનો રાજા ભોજ-અજમેરનો વિરાળદેવ વગેરે.

હિંદુસ્તાનમાં લાહોર, દિલ્હિ, દલ્હાજર, કનોજ, કાશી, અજમેર, માળવા, ગૂજરાત, તૈલંગણ વગેરે મોટાં રજપૂત રાજ્યો આ વેળાએ હતાં. લાહોરમાં જયપાળ રાજ કરતો હતો, તેવારે ગિજનીના તાબાનો મૂલક સજ્જતગીનના હાથમાં હતો. એ એ રાજ્યો વચ્ચે ફેટલાક ક્ષેત્ર થયા. જયપાળ રાજ પોતાની પડોશમાં થયું જોઇ જયપાળે તેને શહેમાં રાખવાની કશિશ કરી. તેણે પ્રથમ ગિજનીના રાજ્ય ઉપર મેટી ફોજ સાથે ચડાઇ કરી, પણ કોઇ ન થામ્યો, અને ખંડણી આપવી કસુમ કરી પાછો આવ્યો. એથી તેની નજાગાઇ સજ્જતગીનના જોવામાં આવી, ક્યારે પ્રમાણે ખંડણી જયપાળે મોકલી નહિ માટે તેણે તેના ઉપર સ્વારી કરી જયપાળ પોતાની મદદે દિલ્હિ, અજમેર, દલ્હાજર, અને કનોજના રાજાને ખેલાવી, ગિજનીની સેનાની સામે થયો. કુમકે આવેલા રાજાઓનાં નામ વગેરે જણવામાં આયાં નથી, પણ સર્વેના મળી એક લાખ હથેયો હતા અને તેઓનો પરાજય કરી સજ્જતગીન અને તેના પુત્ર મહમુદે તેમને નસાડી મૂક્યા. એટલું જણવામાં આવ્યું. રજપૂતોને એવા જગદીન જોઇ તથા તેમના દેશમાં પણી દોલત દેખી પરાક્રમી મુસલમાનોની દાઢ સજડી અને હિંદુઓનો ચિહાર કરવો સહેલો છે, એવું તેમને માન્ય પડ્યું. “રોગી મુઆ કરતાં જમ પગકવાલું ભય વધારે” એ કહેવત પ્રમાણે જયપાળની હારથી થયું.

૪. સ. ૯૯૭ માં મજાપતગીનની ગાદી મહમુદને મળી. પુખ્તારાના સમાની રાજ્યને છત્તીને પોતાનાં રાજ્યને તેણી તરફ મજપૂત કર્યું અને જગદીનના આધિકારની મંજૂરી મગાવી તેણે સુવત્તાનો ઇશ્વર્ય ધારણ કર્યો. ૫. સ. ૧૦૦૧ માં પાળવમાં આવી મહમુદે રાજા જયપાળને

દરાબો તથા કેદ પકડ્યો. મુશ્કળ લૂટ લેઇને સ્વદેશ ગયા છે તેણે મ
સ ક્રય લેઇને જયપાળને છોડ્યો એ રીતે પોતાનું અપમાન થયું માટે
લાહોરમાં આવી તે રાજ બળી મુઝો, અને તેનો કુવર અનગપાળ તે-
ની જમાએ થયો. એણે મહમુદનું ઉપગીપણું દયુદ સપ્ત્યું મુલતાનની
દક્ષિણ બણી કાઢી બાગીઓ રાજ હતો, તેનો પરામવ મુલતાને બીજી
સ્વારીમા કર્યો, અને તેનો મૂલક ખાનસા કર્યો ત્યાં મહેલા મુસલમાન સ
બાએ બડ કર્યાથી મહમુદ ત્રીજી વાર પતનગમા આગ્યો, અને જય પા-
ગ્યો ત્યાર પછી તેણે તાતાર અને ઈરાનનો તમામ મૂલક તાલે કર્યો
એ ફરના દેશો છતવામા લાગેતો હતો તેવામા તેની ધૂસરીથી ૧૨૧ી તે-
ના રાજ્ય ઉપર હુમલો કરવાનો મનમુરો અનગપાળે કર્યો, અને સહાય
થનાને સાફ દિલિહ, અન્નમેર, કનગ, કનોજ, ગાલિયત અને ઉગરણ
એ નગરોના રાજ મોગી ફોર્મે સહિત આગ્યા હતા એ બધા એમ્દા
થયેલા હજારો રજપૂતોની સખ્યા એવડી મોગી હતી કે સેંમ્ડો વરસ થ
યા તેવી જમા થઇ નહતી એ બધી તૈવારી કરવામા એટલી દીન થઈ
કે મહમુદ તેનામાં પાછો ગિજ્જી આગ્યો, અને એ બહોળી સેના અ-
ટક નદી આજગી તેના દેશ બણી જતી હતી તેને પેશાવરમા તેણે આ
ળી મુલકગામા ધણો સ્વર હોવાથી તેના જોવામા આ યુ કે એ મોટા
લશ્કર જોડે મેદાનમા પોતાની નાની ફોર્સથી પુરા નહિ પડાય એ માટે

રજપૂત છાવણીમાંથી તેને બહુ દોલત મળી તે લેધને નગરકોટ નામે જ્વાળામુખી દેવસ્થાન અને બીમગઢ ધનથી ભરેલાં હતાં તે છૂતવા ગયો. માર્ગમાં કાષ્ઠ ચાડે આવી સડ્યું નહિ, અને તે સ્થળોને જોઈએ તેટલા રખેવાળો હતા નહિ તેથી તેની મતલબ સહેલથી પાર પડી. એ જગ્યાઓમાંથી સોનું, રૂપું, રત્નો વગેરે મુગારે દરોડેક રૂપિયાનો માલ હરણ કરી તે પોતાને દેશ ગયો.

ગ્રાહણ ધર્મ અને રજપૂત રાજ્યોનો નાશ કરવાની કોશિશ કરનારને ક્રિસ્ત આપવાને દેશદેશના હિંદુ રાજાઓએ સંપ કરી મોટા પ્રયત્ન કર્યો. તે પાર નહિ પડનાં સહેજમાં તેમનો સપૂર્ણ પરાજય ગયો, અને વિજયી મુસલમાનોને અતિશય દ્રવ્ય મળ્યું, તેથી હિંદુસ્તાનની બારે ખંડો સખી થઇ. તીર વાગવાથી રાજા અનંગપાળનો હાથી નાકો માટે એવા જુજ બનાવથી લાગેા રજપૂતો બચ પામી સમાપ્ત છોડી રણભૂમિમાંથી નારી ગયા તે ઉપરથી તેમની નામદાંષ્ટ સાળીત થઈ, અને ધનથી ઉન્નતતા કાકારે તેમની પાસે હતા તે લૂટવાનું કામ કઠણ નથી એવું મહમુદને જણાયું. સને ૧૦૧૦માં પાંચમીવાર આવી તેણે મુલતાન શહેર છત્યું. આનેશ્વર નામે મોટું દેવાયય સમૃદ્ધિથી ભરપૂર હતું તે ખીજ વસે છઠ્ઠી સ્નારીમાં લૂંચુ અને તોડ્યુ એ દેવજ તથા તેમની પ્રતિમાઓને નહિ છોડવાને લાહોગ્ના રાજાએ નમનતાઇથી અરજ કરી તેના જવાબમાં મહમુદે કહ્યું કે પાખંડી અમત્ય ધર્મ અને મૂર્તિઓનો વિનાશ કરવો એવી પરમેશ્વરની આજ્ઞા છે, તે અમલમાં લાવવી એ મારી દરજ છે. એ વેળા તે સિરિહ શહેરમાં વૃદ્ધવાને પેડો અને ત્યાં પોતાનું પાવન સ્થાપવાનો મનસુબો કર્યો, પણ અનંગપાળનું રાજ્ય વચમાં હોય ત્યાંચુથી તેમ દરનું ઠીક નહિ એમ વિચારી પાડો રહ્યો. એ પછી એ સ્નારીઓ કરી કાશ્મીર પ્રાપ્ત થયો. ઇ. સ. ૧૦૧૭ માં તે આવ્યો. ત્યારે કનોજનો રાજા તેને સરણે ગયો. કનોજથી જઈ તેણે મયુરાં નગરી લૂટી અને જાળી, તથા ખીજાં ઘણાંક નગરોમાં એવાં દુષ્ટ કર્મો કરી દેશ ઉજડ કર્યો અને હજારો હિંદુઓને પકડી ગૂલામ કર્યો. પાંચ વર્ષ વચમાં ગયાકેડે તેણે પળળ જીતી લાહોરનું રાજ્ય રૂપાવ્યું. અનંગપાળ જીવ્યો ત્યાં સુધી ઘણી મહેનતે ખડીઆ રાજા તરીકે નીચો ગયે.

પણ તેના મરણ પછી આ દૈત્ય જેવા મહમુદની સાથા તેનો બાળ કુમાર
યજ્ઞ શરૂો નહિ. તે બાપડો અજમેર નાસી ગયો, અને કેટલીક સ્વારી
ઓ દરી ગિજ્ઞાનીના મુલતાને તેનો બધો મૂલક પોતાના રાજ્યમાં ભેડી દીધો.

મથુરામાં પૂર્વની કૃષ્ણની ઉમદા રત્નોએ જડિત મૂર્તિ તોડી હતી,
તેમ હવે સોરઠમાં સોમેશ્વરનામે શિવલિંગ બાગવાને મહમુદ ઇ. સ. ૧૦૨૪
માં આવ્યો. હિંદુસ્તાનના બીજા બાગના રજપૂતો કરતાં ગૂજરાત અને
સોરઠના રજપૂતોએ વધારે બહાદુરી દેખાડી. અંદર રહેલા રખેવાળો સો-
મનાથની પ્રાર્થના કરી તથા દિવસ સુધી હિમ્મતથી લડયા, અને મહમુદ
ના હુમલા પાછા પાળ્યા. અણ્ણુદિલ્લખાડથી ફોજ આપી મુસલમાનોને કેડે
ગ્રીષ્મરથી સંભાળ કર્યો. એ જંગ પણ ખારે થયો. ગૂજરાતના રાજકુ-
વરોએ બહુ શરથી ગિજ્ઞાનીના સ્વારને ઘણીકવાર પાછા હટાવ્યા, પણ
અંતે મુસલમાનો જય થયો, અને તે જ્યોતિર્લિંગનું ખંડન કરી બહુ પૈ-
સા લેઈ સ્વદેશ ગયો. ગયા પહેલાં કેટલાક માસ તે અણ્ણુદિલ્લખાડ પાટણમાં
મુકામ કરી રહ્યા હતા.

એ તેની છેલ્લી ચઢાઈ હતી. ઇ. સ. ૧૦૩૦માં ૧૩ વર્ષની વયે
હિંદુસ્તાનના કાળનો કાળ થયો. પોતાના રાજ્યનો બંદોબસ્ત તેણે સારો રા-
ખ્યો હતો, અને વિદ્વાનોને આશ્રય આપી નામના કરી હતી. એના લં-
રામાં કોઈ એના જેવા પરાક્રમી નીકળ્યા નહિ. એણે જીતેલા મૂલકો એ-
ક પછી એક તેમણે ખોયા, અને બગદીન થયા.

મહમુદ ગૂજરાતમાં આવ્યો, ત્યારે અણ્ણુદિલ્લખાડના રાજ્યાસને અ-
મુક રાજા હતો. એ વખતના રાજાઓ અને બાળ હજુરીઆત અને તૈયા
૨ ફોજ બહુ થોડી રહેતી. અપ પટે તેવારે તેઓ પોતાના મંડલિક રા-
જાઓ, તાલુકદારો અને સામંતોને બોલાવતા, અને તેઓ પોતપોતાના
ગજલ મારફત સ્વાર અને પાયદળ લેઈ સેવા કરવા આવતા, અને જે કે
આવ્યા હોય તે પૂરે થતે સર્વે પોતપોતાને સ્થાને જતા. તેથી કોઈ અ-
શક્ત એકાએક આવતો ત્યારે લડવાનાં સાધનો હાજર નહિ હોવાને લી
ધણીકવાર ખરાબી થતી. મહમુદ આવ્યો ત્યારે એમજ થયું. આમુક :
જાને નાસી જવું પડ્યું, અને એક પણ ધા કર્યો વિના તેનું પાટણ ર
હતાને હાથ ગયું. આ રાજ્યના ઇતિહાસ દેશી ગ્રંથોમાં આ સ્વારી ૨

બંધી કાંઈ લખ્યું નથી. તેઓ ઉપરથી તો એ યજ્ઞ ન હોય તેવું જણાય છે. મુસલમાની તયારીખના પુસ્તકોમાં કહ્યું છે કે મહમદ અબુદ્દિનવાડમાં દૂકા સુકામ કરી ઝટ સોમનાથપાટણ ગયો. તે દેવળું રક્ષણ કરનારા રજપૂતોએ તેને બે દિવસ રોક્યો, એટલામાં રાજા ચામુંડના ટિલાટ કુવર વચમસેન અને તેનો ભત્રીજો બીમસેન મોઢું લશ્કર લેઈ આવ્યા, બહુ બહાદુરીથી વઢવા, અને સુલતાનને ઘણી ધરતીમાં નાખ્યો, પણ આખરે રજપૂતોનો પરાભવ થયો. ગૂજરાતથી જતી વખતે મહમુદે રાજગાદી ચામુંડના બીજા કુવર દુર્લભસેનને સોંપી.

દુર્લભને વૈરાગ આવ્યાથી તેણે તેના ભત્રીજા બીમદેવને રાજપાટનાધીન કર્યું. એ રાજા દેવતાનું સારી પેઢે સારું કરવાને વખણાયો છે. રીજા મોટા રાજાએને છસાથી તથા શરણે આવેલા રાજાએને આશ્રય આપવાથી તે રાજધિરાજ કહેવાયો. સિંધ દેશના રાજાને તથા ચેડી ગરના રાજા કરણને તેણે નમાવ્યા. એ વેળા માળવામાં ધારાનગરીને મટે નામાંકિત અને વિદ્વાન રાજા ભોજ બીરાજતો હતો. બીમરાજ પણ અભણ નહતો. એ સોલંકી અને પરમાર રાજાઓની વચ્ચે ઘણી ધર્મ અને વઢવાડો ચાલતી હતી. ગૂજરાતના રાજા બીમે કાશીના કરણ રાજાને એકા કરી માળવા ઉપર બેઠું જણે બે મેરથી એક વખતે સ્વારીએ કરી. એ વેળા ભોજ રાજા માંદો હતો, તેથી પંડે લઢવા જઈ લાગ્યો નહિ, પણ તેના સ્વારોએ નકા પકડી દુરમનેને ચોભાવ્યા. વ્યાધિ વધી પડવાથી રાજા ભોજ પરલોક ગયા. મુઆ અગાઉ તેણે આસપાસના માણસોને આગ્રા આપી હતી કે મારા શબને લઈને ઉપર મૂકો તે વાટે મારા બંને હાથની હથેળી ચત્તી અને ખુશી શખળે કે સોકના નેવામાં આવે કે સાથે કાંઈ લેઈ જવાઈ નથી, ને રાજમહેલો, રાજપાટ, અમૂલ્ય અલંકારો, ધન, હાથી, ઘોડા વગેરે જાંતી સંપત્તિ પણ રહેવા દેખને મદારાજાએને પણ જવાઈ છે. તેના માણ પછી તેનો દેશ સત્તુઓએ લૂંટ્યો.

આ વેળા ગિજની વંશની ગાદીએ મહમુદનો પાત્ર મોહુદ હતો. એના રાજ્ય ઉપર અજમેરના ચોલાણુ રાજા વિશ્વદેવે ચડાઈ કરી (ઇ.સ. ૧૦૪૩), અને માનેશ્વર, નગરકોટ વગેરે કેટલાક ગઢો છતી લીધા. પણ તે

ગુપ્તમાનોને અટકપાર કાઢી ચક્રો નહિ. વિશ્વજીવની મદદે ખીન રત્ન-પૂત રાજાઓ ગયા હતા, અને ગુજરાતના મહારાજાને પણ તેણે મોત્યો હોતો. પણ બીજે આ સ્વદેશ અને સ્વધર્મ દિવતા દાર્ઘ્ય ઉપર નજર ન રાખતા અદેખાધને લીધે જવાની ના પાડી એ પછી વિશ્વજીવે ખીન રત્નપૂત રાજાઓને વચ કરતો અલુહિસવાડ ઉપર આવ્યો. ગુજરાતી કો-જ સામી ગઈ, ને મોઢું જુદું થયું, અને બીજને નમવું પડ્યું. અનુભવે-રના રાજાએ જ્યાં જાવણી કરી હતી ત્યાં પોતાને નામે નલુ પુર (વિશલનગર હાલનું વિશ્વનગર) વસાવી તથા દ્રવ્ય લેઈ પાછો ફર્યો.

બીમ રાજાનું મરણ ઇ. સ. ૧૦૭૨માં થયું તેની પછી તેના કુંવર દરજે રાજ્યાધિકાર સને ૧૦૮૪ સુધી ભોગવ્યો, અને તેના મૃત્યુ પછી તેનો પુત્ર સિદ્ધરાજ જયસિદ્ધ (સધરાજેસિમ) રાજ્યાસને ખીરાઓ.

સ્વંડ ૪ થો.

યુરોપનાં રાજ્યો-શાર્લેમાનના રાજ્યનાં વિભાગ-ક્રિસ્ટ-
લ એટલે મોકાસની પદ્ધતિ-હંગેરિયન લોક-નાર્મન લોક.

મહારાજધિરાજ શાર્લેમાનનું મરણ સને ૮૧૪ માં થયું, તેવારે
એના રાજ્યની યરોજરી કરી ચક્રે તેણે રાજ્ય યુરોપમાં એકે નહતું ના-
વે, દેન્માર્ક, સ્વીડન, પોલાંડ અને રશિયાનાં રાજ્યો એ વેળા સ્થપાયા
નહતા. ઇંગ્લાંડનાં સાત રાજ્યો અહિંમાંહે કણ્ઝા કરતાં હતાં સ્પેનના
મુસલમાની રાજ્યને કુસપે નખણું કરી નાખ્યું હતું, અને ઇસ્ટર્નાતિનોપ-
તનું રાજ્ય ટકી રહ્યું હતું તેણે કારણ એકે ખાસિશનું પાપતપ્ત ખગ્દાદ
મા થયા પછી આરખો આછા સાહસિક થયા હતા. પરંતુ શાર્લેમાનના
વેશાળ રાજ્યની રીયત, બાપા, સ્વભાવ, રીતભાત વગેરે એકત્ર નહતા.
જે થૂરી અને સ્વતન્ત્રતાની શોધીલી પ્રજાઓ એ રાજ્યમાં હતી તેઓને
વચ્ચે રાખવાને મહા બુદ્ધિવાન રાજા જોઇએ. એની ગાદીએ એસનાગ એ-
નો પુત્ર લુઇસ ડેબોનેરમા રાજ્ય ચલાવવા બેગ એકે લક્ષણ નહતું પ્ર-
જા ઉપર તે ત્રાસ પશુ રાખી ન ચક્રે, અને તેનો પ્રેમ ન મેળવી શ-
કે. પોતાના જાડીમની હસા કરાવી અને ત્રણ અનોરસ બાઇઓને વે-
રાગી થવાની જરૂર પાડી એ કુર્મને માટે પાછળથી સતાપ થયાથી
તેણે ક્રાંક સરકારાને ભેગા કરીને તેમની રખા પોતાના અપરાધ માન્યા,
અને પ્રાયશ્ચિત કર્યું એને તપ કુવર હતા. એમની મા મરી ગયાથી શ-
હેનચાહે બીજી કરી અને તેને પેટ એક હોકરો થયો, એટલે તે ત્રણે
બાપની સાગા બડ કરી તેને પત્નિ કર્યો. ત્રણ પછી તેઓને માદોમાદે
બન્યું નહિ, તેથી લુઇસ પોતાનો અધિકાર શરીને મેળવી ચક્રે. ત્રણ
તાર દેડે પેલા વખતમા તેનો કાગ થયો (ઈ. સ. ૮૪૧).

એના ચારે હોકરા વડતાં માન્યા, ત્યારે નિસને બેગી રાજ્ય વડે-
ની લીધું. એમાંના વચ્ચે ભેગા, પ્રોવાન્સ, અને ટ્રાઇવનના ઠા-
નાનો મુકક (લોડેન) મળ્યો. એની પૂર્વમણીના નર્મન પ્રાને તેનાથી ઉ

તરતા બાઇ લુઇસને મળ્યા; ત્રીજા બાઇ ચાર્લસને ક્રાંસિદેશ; અને ચોથો બાઇ મેરથુ પાંચેા હતો તેનાં દીકરાં પેપિનને બાએ આકિવતેન પ્રાંત આ-
વ્યો. એ બાઈઓ બત્રીજાઓ અને પછી તેમના પુત્રો માંદોમાંદે વદ્યા,
તેથી એ વહેંચણુમાં ધણીક ઉચ્ચલાયક ચર્ચ. જર્મનિના રાજા લુઇસને
એક કુમાર નામે ચાર્લસ જડો (સરીરે જડો હતો) ચાર્લમાનના આ-
ખા રાજ્યને પોતાના તાબામાં લાવી-સક્યો (સને ૮૮૪), પરંતુ સને
૮૮૮ માં તેને ચિત્તમ્રમ થયાથી ક્રાંતિ પ્રજાએ તેને પદમ્વષ્ટ કર્યો. ત્યાર
પછી એ મોટું રાજ્ય કદી એકે ન થતાં ચાર્લમાનના વંશજોમાં વહેંચાઇ
ગયું. જર્મનિ, ક્રાંસ, ઇટાલિ, સોરેન, બર્ગડિ, અને નવાર એ રાજ્યોની
સ્થાપના એ કુળના પિત્રાઇઓમાં થઇ.

એ મોટા ક્રાંતિ રાજ્યના કલક થઇ ગયા તેનું એક કારણ આપણે
જોઇએ તે એ કે કલોવિનિયન કુટુંબનો અંદર અંદરનો કલક હતો. રા-
જગાદી ઉપર એકતા વડા કુવરનો હક નહોતાં સવળા પુત્રનો રાજ્ય વં-
હેચી લેવાનો હવો અને ધારો ક્રાંતિ લોકમાં હતો તેથી એ કલ્યા સ-
હજ ઉત્પન્ન થતા. મોટું કારણ એ હતું કે અમીરો કે તાલુકદારો અતિરાધ
અગવાન થયા હતા. રાજ્યનો બદોબસ્ત રાખવાને અમલદારો નીમવામાં
આવતા તેમાં દરેક પરગણા કે પ્રાંતના મામલતદાર કે મુખાના હાથમાં
દીવાની, ફોજદારી, વસત્તાત અને લશ્કરી એ સર્વે અધિકાર સોંપવામાં
આવતો. એ આધિકારીઓ મુખ્ય હતા તે ડચુક કહેવાતા, અને તેમનાથી
ઉતરતા તેઓ કાઉંટ કહેવાતા. પરગણાને કાઉંટી કહેતા અને તેના ઉપર
ડચુકની વતી અમલ કરનાર કાઉંટને કાઉંટ કહેતા. ડચુકના તાબામાં ધ-
ણાક કાઉંટ હતા, અને ડચુકનો ઉપરી રાજા હતો. પ્રથમ કાઉંટ તથા
ડચુક નોકર જેવા હતા. રાજાના અગ્નિઆરમાં તેમની ફેરવદશી તથા બ-
હાલી બરતરશી હતી. ચાર્લમાન જેવા જબરદસ્ત રાજાના સમયમાં એ બધું
ઠીક ચાલતું હતું, પણ બાઈઓ અને પિત્રાઇઓની રાજ્યગાદી તથા રા-
જ્યના હિરસા માટેની વદવાકાળ વખતમાં નબળા રાજાના અમલમાં તેઓ
હળવે હળવે સ્વતંત્ર થયા અને પરગણા, પ્રાંતો અને કિલ્લા પોતાના પુ-
ત્રોને વારસામાં આપવા લાગ્યા, તથા રાજાનું ઉપરિપદ્યું માત્ર નામનું રહ્યું.
એ પ્રજાઓના પરકળી રાજાઓ જ્યારે નવા દેશ જીતતા, ત્યારે પોતાના

ખાનગી તથા દરબારના અરચને માટે જમીન રાખી બાકીનીમાંથી, સં-
રહારને નોકરીને પેટ તેમના દરબાર મુજબ ગરાસ આપતા અને પ્રજાના
દરેક પુરુષને વતન દાખલ લેવા આપતા. એ જમીનને જદલે તેના ધ-
ણીએ દેશના રક્ષણને સારૂ હથિયાર બાંધી પોતાને ખરચે રાજની મદદે
લડવા જવું જોઈએ તે ઉપરાંત તે જમીન ઉપર રાજનો કે ખીજ કાઢીને
કાંઈ હક ન હતો. તે પોતાની મિલકત હતી, દેશના કાયદા બાંધવામાં તથા
રાજકાર્યમાં તેમનો વિચાર રાજને લેવો પડતો. એ નાના વતનદારો
રાજની ફાજના સિપાઈ હતા અને રાજ્યજ તેમના ઉપર આધાર રા-
ખતું. કાઢિટ અને ડચકું જોર વધું અને તેઓ સ્વતંત્ર ચતા ગયા, તેમ
તેમ એ વતનદારોની જમીન માલકીની હતી તે બદલી તેમણે ચાકરીઆત
કરી અને અનેક વેરા તે ઉપર નાખ્યા. એથી વતનદારો રાજના સ્વા-
ધીનમાંથી ટળી તેમનો હુકમ હાલવારા થયા, ને રાજ નિર્બળ થયા. કા-
ઢિટ કે ડચકના હુકમથી તેઓને રાજની સામે પણ લડવું પડ્યું. તેની
જોડે ઘણીકરીને ૪૦ દિવસ સુધી પોતાને ખરચે ચુકે ચડવું પડ્યું. તેની
મિલકતનું, તેના અંગનું અને તેના કુટુંબની આખરું રક્ષણ કરવાને તેઓ
બંધાએલા હતા. એ વગેરે કેટલાક ઉપર ઠાકોરના હક હતા; જેવાકે રથ-
સંભાળમાં તેનો ધોડો પડેતો પોતાનો તુરત આપવો, તે કેદ પકડાય તો
તેના જમાન ધવું. તેની કચેરીમાં પંચાત કરવાને કે સાક્ષી પૂરવાને હા-
જર ધવું. વતનનો કબજો કરતી વેળા તથા ખીજને તે આપતી વેળા
સમાધી આપવી. પોતાના ઉપરી ને તેના ઉપરીને દંડ વગેરે આપવો પડે
તો તે આપવા લાગવું છતાં, એ બધાના બદલામાં તે ઠાકોરનું કામ એટલુંજ
હવું કે વતનદાર સેવકનું રક્ષણ કરવું. જમીન ભોગવવાની એ પદ્ધતિને
પુણ (એટલે મોકાસ) કહેતા. એવી જમીનો મોકાસા હતી. એ જમીન-
દારોને મોકાસી કે મોકાસદાર કહેવાઈ શકે.

સંદાર કાકારો (કાઉટા અને ડયુકો)ના પ્રમુખથી રાજ્ય અશક્ત થઇ ગયા હતા, તેવામાં આજી બાબુએથી આરમો, હંગેરિયનો અને નાઈમેન્સો કે નાઈમેરો રાજ્યને સત્તાવતા હતા.

હંગેરિયન લોકો—એવું ધારવામાં આવ્યું છે કે યૂરોપમાં તથા એશિયાના ઉત્તર ભાગમાં અસંખ્ય રહેવાથી શિમ નામે લોક હતા તેઓમાંનાં જેઓ યૂરન પર્વતની પડોશમાં રહેતા તેમની જોડે તુર્ક લોકની જેમ ટોળી બની હતી એ મિત્ર જાત પોતાને માનગર (માખ્યાર) કહેતા અને હજીએ કહે છે યૂરોપમાં તેઓ હોરિયન નામે ઓળખાય છે ૫૭૫૩૦ થી ખીજી જાતોના દુમ્મલાના કમાણુથી હંગેરિયનો પશ્ચિમ બણી ચાલ્યા, અને પાલોનિયા પ્રાંત તામે કરી સા વસ્યા, એ વખતથી પ્રાંત હંગરિ રહેવાય છે એમના નાયાનો અધિગર વસપરપરા હતો, અને એ નાકોની સમા રાજ્યનો અસલથી વહિવટ કરતી. પણ હવે તેમણે આ નામે સરદારના પુત્ર આપમને રાજ્યદ આપી સર્વોપરિ નીમ્યો.

ખ્રિસ્તિયવાનિયા પ્રાંત સુધીના રાજ્યોને વસ કરી શાંદમાન ખંડે રેતો તેના વસનો આનોઈ કે આનોઈ નામે રાજ્ય જર્મનિમાં રાજ કરતે હતા તેની આજા મોરેવિયન પ્રજાના હાકેમે પાળી નહિ અને સામી રાષ્ટ્ર કરા. એને છતવા નેટકું બળ પોતામાં નથી એ જોઇ આનોઈ હંગેરિયન લોકને પોતાની કુમકે તેડાવ્યા એ શગ જોદાઓની સહાયતાથી તે ક્રેતેક પામ્યો (૪ સ ૮૫૦) આનોઈની પાછળ તેની ગાદીઃ ૬ ટૂંક હુધસ નામે તેનો બાળકુમાર જોડો એ બાળ રાજ્ય આપણું હરકત કરી ચકવાનો નથી એવું બણી હંગેરિયનોએ જર્મનિ દેશ ઉપ સ્વારી કરી, ખિરિત સેનાનો પરાબવ થયો, અને બવેરિયા, રવેમિઅ તથા ક્રાકોનિયા પ્રાંતો દૂની ઉજડ વાળી ખાતિતક સમુદ્ર લગી જઈ હોઆ તે પછી ત્રીસ વર્ષ સુધી ખડણી ઉપરાવ્યા કરી દાઇન નદી ઉતઃ હંગેરિયનોએ ક્રાંસનો દક્ષિણ ભાગ પિરીનીસ પર્વત લગ્યો છતાવિમાં જે ૪ લાખ રાજ્ય બેરેન્ડના લસ્કરના વીસ હજાર આદમી મારી આખા દેશની ખરાબી કરી મીક રાજ્યની વામ યકોણના મૂનકમાં બહંગેરિયન લોક રહી તે બણીથી તે રાજ્યનું રક્ષણ કરતા હતા એ રક્ષકોને હરાવ

હંગેરિયનો ખસ્તાખ્યુલ ગયા. ત્યાંના રાજા તેમને નાણાં આપીને તથા ફાસલાવીને પાછા વાળ્યા. એમ લગભગ અર્ધા સૈંકા સુધી (સને ૮૮૯થી ૯૩૪ સુધી) તેમણે યુરોપખંડ લૂંટ્યો. અને સાક્સન રાજાના કારનેગાર, હુનિ અને તેના પુત્ર એથોએ તેમની કાચળ કાઢી.

નાર્મેન લોક—યુરોપના વચલા ભાગમાં હંગેરિયનો નાશ કરતા હતા, તેમ કંઈકાં ઉપર નાર્મેનો કેરવરતાવતા હતા, એ લોક મોટી તુલનાઈને જાતના હતા. સ્કાન્ડિનેવિઆમાં મૂળ વસ્તિ રિન; લોકની હતી. ધણોજ પ્રાચીનકાળમાં ગાય લોકનો વાસ એશિઆના મધ્ય ભાગના પર્વતોની આસપાસના મહાકમાં હતો, અને ત્યાંથી આવી કિત્ત પ્રજાને કાઢી મૂકી તેમના દેશમાં તેઓ વસ્યા એવું સંભવે છે; મોટા જ્યાંજ્યાં જઈ અને મોટા સરદારોના હાથ નીચે રહી યુરોપના ખીલ ઠેકાણુઓમાં તેમણે મોટાં શરૂઓ સ્થાપ્યાં. સ્કાન્ડિનેવિઆમાં તેમની નાની નાની ટાળાઓએ નાનાં નાનાં સ્વતંત્ર સંસ્થાનો માંડ્યાં. એ દેશની જમીન કેસ વગરની હતી, તેથી ત્યાં ખેતી કે વેપાર ઝાઝો નહોતો, અને લાકામાં જે લૂંટ મળે તે ઉપર તેમનો મુખ્ય આધાર હતો. વઢવામાં અને દરિઓ, ખોડવામાં તેઓ અતિ યત્ન અને નિપુણ હતા. તેઓ પરદેશી

ઉજડ થયો તેમને પાછા કાઢવા બહુ મુશ્કેલ પડતા, અને પ્રજા બધી પીડા પામતી. સને ૯૧૮ માં ક્રાન્સના પાદશાહ બોજા ચાર્લસને તેમના એક મોટા સરદાર નામે રાહ્લ કે રાંલોને એક મોટા પ્રાંત (જે નાર્મેનો ઉપરથી નાર્મિડી કહેવાયો તે) જંગીરમાં આપવાની જરૂર પડી, પણ તેથી પરિણામ સારાં થયાં. જ્યાં તેઓ લૂંટવા જતા ત્યાં હવે લૂંટવાનું નહતું તેથી રાંલો એ પ્રાંતમાં પોતાની ફાજ સહિત આવી વસ્યો, અને તે મુશ્કેલી પાછે આપ્યાં થઈ. તથા ખ્રિસ્તિય મંડળીકારી તે બાપ્તિસ્મથી દેશનું રક્ષણ કર્યું.

ઇંગ્લાંડમાં ધારાગાઓ દેન્સ નામથી ઝોળખાતા હતા. અહિં પણ તેમણે પ્રથમના કાંદાના પરગણાઓની ખરાબી કરી, અને પછી ઉજડા રેલાં ગામોમાં આવી વસીત કરી. સાક્સન રાજાઓ દ્રબ તથા પરગણા આપી તેમનું મન મનવતા. નાવે અને દેન્માર્કથી તેમના સ્વદેશીઓ ટોળેટોળાં આવી તેમની જોડે સામિલ થતાં, તેથી તેમની સંખ્યામાં ઘણું વધારો થયો.

એ નાર્મેનો બુરાપના પૂર્વ તરફના દેશોને પણ એજ રીતે પળવતા. બ્રિટિશ સમુદ્રના કિનારા લૂંટી રશ્મિદેશમાં તેઓ ગયા. રશ્મિ રાજાઓ તેમને નોકરીમાં રાખી પોતાના દુસ્મનોને છુટ્યા. પરંતુ ત્યારપછી એ નોકરી વધુ ન રહેતાં દેશના બધી થઇ પડ્યા, અને અસહ્ય રશ્મિરાજવંશીઓ માર્યા ગયા. નાર્મેનોને એ મુશ્કેલીમાં વારાંજિઅન કહેતા. એમના એક મોટા સરદાર નામે રિકે રશિઆમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું, તે સાતસે વર્ષ લગી ટક રહ્યું. વારાંજિઅનની સંખ્યા ત્યાં બહુ વધી ગયાથી આગળ તેમના એ રાજાએ તેમની એક ટોળાને થીક રાજદ્રની સેવામાં રાખવાનો બંદોબસ કરી આપ્યો. પછી ધણાં વર્ષ સુધી એ રાજદ્રને રાજ્યનો બચાવ કર્યો.

ફ્રાંસ—એ દેશમાં કારોલિઅન રાજાઓનું બળ અને હકુમેત્તે દહાડે દહાડે ઝીલ્લું થતાં ગયાં. રાજવંશીઓ ધણીકરીને અપરાધની વડયા, અને કાઉંટ તથા ડપ્ટેકે સ્વતંત્ર રાજા જેવા થયા. તેમની આધીનતા માત્ર નામની રહી હતી. પાંચમા લક્ષ રાજાનું મરણ થતાં એ

મોટા કાકોર નામે, હુ કાષેન જે બર્ગેડિ, ઓર્લીન્સ, વગેરે પ્રાંતોને ડચક હતો, તેણે રાજપદ ધારણ કર્યું રિલીમ્સ નગરમાં પોતાને મસ્તકે મુગટ ધરાવવાની ક્રિયા કરાવી, અને મરનાર રાજાનો કાકો લોરેનનો ડચક પોતાના વારસાની ગાદી લેવા ફ્રાન્સ લેઇને આન્થો તેને હરાવી કેદ કર્યો સને (૯૮૭)

સને ૭૫૨માં ત્રિલ્પરિકને રાજ્યાસનેથી ઉઠ્યા પછી કાર્લેવિન્ગ અને વશના રાજા તે ઉપર ૨૩૫ વર્ષ સુધી (સને ૯૯૭ સગી) રહ્યા, અને આગના વશનાની પેઢે પોતાની નિર્ભયતાએ કરી ક્ષય પામ્યા. જુલોને જેમ ફળ થાયછે તેમ મોટા કુલોર્ન થતું જણાયછે જાડ ઉગેછે, જુવાનીમાં આવેછે, અને કાળે કરીને ધરતું થાયછે જેમ ધરતું થાયછે તેમ તેનામાં સારા ફળ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ જતી જાયછે મોટા કુલોર્નમાં પણ એમજ થતું દેખાયછે. તેની જુલિના કાળમાં તેમાં જુલિવાન અને પ્રતાપી પુરુષો ઉત્પન્ન થાયછે, ને પાછળથી તેનામાં વિત્ત ઓછું થઈ તેમાં કમ અક્ષમતા અને અપરાધમી આણુઓ થાયછે, અને તેથી તેનો ક્ષય થાય છે, માટે ઉંચા કુળનો ગર્વ રાખવો એ કેવું મિથ્યા છે !

હુ ક્રાસનો પાદશાહ કહેવાયો, પરંતુ તેનું ખરેખરું ધર્મીપણું તો પોતાના તાલુકામાંજ હતું, દેશના ખીળ મોટા તાલુકાદારો તેને શુદ્ધ ઉપરિ માનતા અને પોતપોતાની જાગીરોમાં સ્વતંત્ર રીતે વર્તતા હુઓર નદીની દક્ષિણ બાજીના મોકાસદારો તો એને પોતાનો ઉપરી પણ ન ગણતા અને પારિસ અને ઓર્લીન્સ જે એના પોતાના મોકાસા હતા લાના બા રેનો એટલે કાઉંટો પણ એની અને એની પાછળ ચનાસ રાજાઓની સા- માં યુદ્ધ ચડતા એવી નબળા અવસ્થાને લીધે પોતાની હયાતીમાં પો- તાના કુમાર રામર્ટનો રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો. એ રામર્ટ સને ૮૯૭ માં ગાદીપતિ થયો એના બાપનો ઈરાદો રાજસત્તા વધારવાનો હતો, તે એ- કાં સક્ષમ રાખ્યો નહિ એણે જીવતાં છતાં પોતાના પુત્ર હેન્રીને ગાદીપ- તિ કર્યો હતો, પરંતુ સને ૧૦૩૧ માં રામર્ટનો કાગ થયો ત્યારે તે પાદશાહ થયો એ હેન્રીએ નાર્મંડિ પ્રાંત જીતવાની કોશિશ કરી તે બ્યર્થે ગઈ હે- ન્રીએ પોતાના મરવા પહેલાં દિવિષ ૧ લાને મુગટ પહેરાવવાની ધર્મ- ક્રિયા કરાવી હતી દિવિષે સને ૧૦૬૦ થી ૧૧૦૮ સુધી રાજ્ય કર્યું અ-

ને કુસેડનો ઝંડો ઊડ્યો, તેનો લાજ લેઈ પોતાની સત્તામાં તેણે થોડાક વધારા કર્યો. એની કારકોટિમાં કાસ અને ઈગ્નાન્ડ વચ્ચે વિરોધનો આરંભ થયો તે ૩૫૦ વર્ષ સુધી ચાલ્યો.

ઈગ્નાન્ડ—સને ૮૨૮માં આખો દેશ એક રાજ્યના તાત્કાલિક આગ્રહો એ રાજ્ય એકમનું હતો. હવેથી ઉગોગ, હુનગ વગેરેમાં વધારો થઈ હશે. જોના સુધારો અને આગાહી થાત, પરંતુ એન સોમના ઉપદ્રવથી એ શુભ કામમાં હરખત પડેલી તેમના સંઘર્ષો વધારો જાણીએ આવી કાદાના ગામેમાં કંકર વરતાવવા તે એકમની પછી ગાદીપતિ ચનારાનો ધણો વખત એ દુટ્ટો ખાગવામાં જતો. સને ૮૭૨માં પ્રતાપી રાજ્ય આ-દેકેડ સિંહાસને ખીગજ્યો, ત્યારે ઈગ્નાન્ડનો મોટો ભાગ એન સરદારના તાત્કાલિક હતો. એના જન્મનાનો ધણોક ભાગ એન સોમ જોડે વડવામાં ગયો. અતે તેની હતેલ થઈ, તેથી એન લોકે ઇસાનો ધર્મ માની એ દેશના બે પરગણામાં રહી વધારે લૂંટારું નહિ કરવાનું કશું કશું પછી એ બુદ્ધિવાન અને શાસ્ત્રી મહારાજોએ પોતાની પ્રજામાં વિદ્યા, હુનર, વેપાર વગેરે વધી સુધારો થાત તેવા સાધનો ઉપર ખૂબ ધ્યાન આપ્યું. અને બહુ જીવિત સંપાદન કરી એની દેડે એડવર્ડ રાજ્ય થયો, પછી આ-યેકલન અને તેની પછી એડમન્ડ થયો. એ ત્રણે રાજ્ય જોરાનર અને વિજયી હતા એ બધા કરતા બગિષ્ટ રાજ્ય એડમન્ડ થયો. એના કમા તુલાથીએ અશક્ત હતા તેથી મોગ જમીનદારો દેશમાં નહોતા, અને એન સોમની સખ્યા અને જોર રાજ્યમાં વધ્યા. તથા તેમને નાણા આપી શાત રાખ્યા, અને પછી તેમની સામા વડવાને નમોને બોમાં પા ખીજ એવેટરેડના અમનમાં મોટું જગતી અને વિનાશકારી કર્મ એ થયું કે એકે વખતે ઈગ્નાન્ડમાં જોટના એન હતા તે સધાગાની તેમને ચેતાવ્યા વિ-ના હતન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આ ઘાતકી દમનવાજીથી યુસ્મે થઈ ડે-ન્માર્કનો રાજા સ્વેન ચડી આ થો અને રાજ્ય છૂટી લીધું.

સ્વેનના બેટા કાન્નુટે ડેન્માર્ક અને ઈગ્નાન્ડ એ બેઉ દેશ ઉપર સા-રી રીતે હકુમત કરીને જસ મેગ થો એની પાછળ એના કુતરો હારો હડ અને હાર્ડિકાન્નુટે અમત કર્યો, ને એ પાછળ સુએ ત્યારે એડવર્ડ ૩

ન્દેસર નામે માયાળુ પણ નબળા મનના સાક્ષસન ચાહત્તદને ગાદી મળ્યા. એ વેળા તાલુકદારોની શક્તિ વધી ગઇ હતી. અગાઉ દરેક પરગણાનો કારભાર આદરમાન નામે અમલદાર કરતો, અને પરગણાનો વિસ્તાર થોડો હોવાથી કોઇ આદરમાન એવો બળવાન નહતો કે રાજાની સામે ચડી શકે. પણ આ રાજ્યમાં ઘણાક પરગણાનો એક પ્રાંત બનાવી તેને કારભાર મોટા ઉમરવોને આપવાનો રિવાજ ચાલ્યો. એ સુખાઓ તેમના બળે કરીને બારે વગવાળા ધણ પજા. ગોડવિન અક્ષરજ્ઞ અમીરે પોતાને માટે તથા પોતાના બેકરાઓને સાર એવી સુબેદારીઓ હાંસલ કરી જખરદસ્ત થયો હતો. તેની સત્તા તેના વડા પુત્ર હારોલ્ડને ગળી. કન્દેસરના મરણ પછી હારોલ્ડને તેના વગને લીધે પ્રજાની તારફથી મળેલી રાજસભા નામે વિટાન્શમેન્ટ રાજ્ય નીમ્યો, અને ખરા વારસને પડતો મૂક્યો. એ બાર્થ તોરિત તથા નાપેનો રાજા સાથે થયા. હારોલ્ડે તેમને હરાવ્યા. ઇંગ્લાંડના તખ્ત પર ઘણે કરનાર એક બીજો વધારે જોરવાર ઉમેદવાર હતો. સને ૧૦૬૬માં નાર્મડિના ડયુકે વિલિયમને મોટી સેના સહિત સ્વારી કરી. દેસ્તંગસના મેદાનમાં બેઉ હરીફો વચ્ચે મોટો સંગ્રામ થયો. હારોલ્ડ રણમાં પડ્યો, અને વિલિયમ વિલિયમ દેશનો ધણી થયો.

વેસ્ટમિન્સ્ટરના દેવળમાં ધર્મક્રિયાથી સુગઠ પહેરી જણે કાયદા પ્રમાણે રાજ થયો હોય એવું કોણ વિલિયમને દેખાડ્યું. પણ સાક્ષસનો તેનાથી રાજ થયા નહિ તેના નાર્મન સરદારો જૂનામ કરવા લાગ્યા તેથી દેશમાં ખંડ ઉઠ્યા. રાજાએ બારે લડાઈઓ કરી તેઓને બેસાડી દીધા, અને સાત વેર લેઇ લોકને તોળા પોકરાવી. કૂરતા કરવામાં તેણે કાંઈ કસર રાખી નહિ. દેશની જમીનનો મોટો ભાગ નાર્મનોને આપી દીધો અને ક્રાંસના બધા ફરુડમ ધારા દાખવ કર્યા. એ ઇંગ્લેન્ડના કાળને ઇ. સ. ૧૦૮૩ માં જમના દૂને ગાલ્યો. રોબર્ટ, વિલિયમ અને હેન્રી એ કુરરો એની પાછળ રહ્યા. એમાંના રોબર્ટને નાર્મડિ પ્રાંત મળ્યો, અને વિલિયમ બીજો ઇંગ્લાંડનો રાજા થયો. રોબર્ટ ઇંગ્લાંડનું રાજ્ય લેવાની કોશિશ કરી તેમાં તે ફાલ્યો નહિ. કુમેદની યેલગાઇ એને લાગ્યાથી બીજા વિલિયમને તેની જગીરો ગીરવી રાખી તેને નાણાં ધીર્યા. એ તાલુકાઓનો ડબ્બજો લીધાની પૂર્વે શિકાર કરતાં તેના એક સોળતીનું તીર વાગવાથી તેનો જીવ ગયો (ઇ. સ. ૧૧૦૦).

શાલ્સમાનના પુત્ર લુઇસ ડેનોનેરના મુઆ પછી તેના વિદ્યાળ રાજ્યના બાગ થયા, તેવારે જર્મનિ દેશ એક કુમાર તામે લુઇસને હિરો ગયો હતો. એ દેશમાં રાજનો પંડનો અધિકાર આ વખતથીજ પોડો હતો. સને ૮૫૧માં એ પ્રજાની મોટી રાજસભા મળી તેની હજુરમાં આ પહેલા પાદશાહે સોગન લીધા કે “ હું સંસ્થાનોના સર્વે અધિકારો અને હકો ભગવીશ. એની પછી એનો દીકરો જડો ચાલેસ અધિપતિ થયે, તેણે શાલ્સમાનના તમામ રાજ્યને પોતાને અખતિઆર કર્યું. પછુ કેટલાક વરસ પછી તેની છુદ્ધિ ચળવાથી પ્રજાએ તેને ગાદીએથી દૂર કર્યો, અને એના કુટુંબીમાનો કુંવર આર્નોલ્ફ કે આર્નોલ્ડ તેની જગાએ જર્મનિમાં નીમાયો. એમ શહેનશાહ નીમવાનો દસ્તુર એ દેશમાં આ વખતથી શરૂ થયો. આર્નોલ્ફની પછી તેનો બેટો લુઇસ સિંહાસને ચઢ્યો. પછુ અપુત્ર મરવાથી તેની જગા તેના પિત્રાઇ અને વારસ ક્રાંસના પાદશાહ બોળા ચાલેસને ન આપતાં પ્રજાએ ક્રાંકોનિઆના લાલુદાર કોન્રાડને દીધી. કોન્રાડ પુત્રીવાટે શાલ્સમાનના કુળનો હતો. જર્મન લોકમાં પાંચ જાત કે જાગ હતા, ૧ ક્રાંક, ૨ સ્વાબિઅન, ૩ બાવેરિઅન, (બવેરિઅન) ૪ સાક્સન અને ૫ લોરેનકર. એ પાંચે મળી નવે રાજધિરાજ નીમ્યો (સને ૯૧૧).

કોન્રાડે જોયું કે આ તોફાની વખતમાં રાજ્યને અધિપતિ છુદ્ધિવાન અને પરાક્રમી જોઇએ અને પોતાના બાઇ અને વારસમાં એ શુભો નથી તેથી મરતી વેળા બહામણુ કરી કે રાજ્યાસન સાક્સનના ડયુક હેન્રિને આપવું. હેન્રિ પછુ એની માફક ક્ષેત્રોવિજીઅન કુટુંબનો સંગે હતો. એ સિંહાસને રાજસભાએ માન આપ્યું (સને ૯૧૯).

હેન્રિની અડક ફાઉવર એટલે પારધી હતી. એ નામનો એ પહેલો રાજા થયો તેથી ૧ લો હેન્રિ કહેવાય છે. એણે રાજ્ય વહીવટની તથા લશ્કરી બવરયા એવી સારી સ્થાપી કે તેથી એ સમે મૂરોપના રાજ્યોમાં જર્મનિને પહેલો દરજ્જો પ્રાપ્ત થયો. હંગરિ દેશના રાજાને ખંડણી આપવી પડતી હતી તે બધ કરી તેમનો તેણે પરાબલ કર્યો. એ પ્રમાણે પ્રજાની સેવા બળબાને વાસ્તે પાડ માની મંડલીક રાજાઓએ અને સોડ તેના મરણ પછી તેના કુંવર ઓથોને મહારાજા નીમ્યો (સને ૯૩૬). એ એના બા-

પથી સરસ નીવડ્યો. એના નામની જોડે ક્રૌંઢ જોલ ઇતિહાસકારોએ લખ્યો છે તે વાજ્યી છે.

શાર્લમાનના જોડજા રાજ્યને એના વંશજોએ વહેંચી લીધા પછી તે સ્વતંત્ર રાજ્ય થયું, પરંતુ ઘણા વર્ષ તેમ રહ્યું નહિ. રાજકર્તામાં વિત નહિ હોવાથી તાલુકદારો મંડળિક રાજના જેવા આપજ્યખતિઆરી થઇ ગયા, અને ગાંઢોમાંહે વઢી દેશની ખરાબી કરી. બેનેવેન્તો, તસ્કનિ, સ્પોલેનો, ફ્રિલ્લી, રોમ, ઇમેઓ, વગેરે એ ઉપરાજ્યો હતાં. કાર્લોવિજ્ઞાન રાજ્યોની સત્તા ગયા કેડે સ્પોલેતો અને ફ્રિલ્લીના ડચુક્રે એટલે કાકારો આખા ઇતિહાસ દેશના રાજ થવાને એક એક જોડે વડવા લાગ્યા.

સ્પોલેતો અને તસ્કનિના ડચુક્રોની મરજી મુજબ રોમમાં રાજ કરનાર અને મુખ્ય ધર્મગુરુ પોપ નીમતા. અનીતિ એટલી વધી ગઇ હતી કે થેન્ઝોદોરા અને મારોલ્ડઆ નામે વેશ્યાનું ચલણ એ કામમાં સાથી વધારે હતું. નેપલ્સના ડચુક્રના આપેલા આપસી તમરમાં નામનો વસ્થા હતા. ફ્રિલ્લી ભણીનાં કેટલાંક પરગણાં આરખો અને બીક રાજ્યના તાખામાં હતાં, અને આખો સિસિલિ ખેટ આરખોના કબજામાં હતો.

ઇતાલિની રાજગાદીને માટે સ્પોલેતો અને ફ્રિલ્લી વચ્ચે ઝઘડો ચાલતો હતો તેમાં ફ્રિલ્લીના ડચુક્ર બેરેન્જરે ફતેહ પામી ટકા દિસાકમાં ત્રીસ વર્ષ રાજ્ય કર્યું પછી તેના સામ્રાજીઆએ યરગંડીના રાજ રૂઝફતે મદદે જોવાળ્યો. બેરેન્જર મર્યો ગયો અને રૂઝફતે તેને ઠેકાણે રાજ થયો (સને ૯૨૩). એ રાજ્ય તેનાથી બહુ વર્ષ બોગવાયું નહિ. ગ્રોવેન્સના કાઉંટ જીએ તે ઉપર હાલો કર્યો ધર્મગુરુઓની અને તાલુકદારોની સહાયતાએ કરીને તેણે રૂઝફતે રાજ્ય ઊગ્રાની જરૂર સને ૯૨૬માં પાડી. જીએ રાજ થઇ સોળ વર્ષ તાલુકદારો ઉપર અમલ ચલાવ્યો અને મસ જૂરમ કર્યો. એના રથ પછી ઇમેઆના કાઉંટ બીજા વેરેન્જરે રાજગાદી ગથાવી પાડી, પણ ના ઊકરા લોથેરની વિધવા આદિમેદે જર્મનિના મહારાજા એથોને કુમકે ડાળ્યો.

ઓથોએ આવી બેરેન્જરને ખડીઓ રાજ કર્યો અને આદેસેફતે ૫-

રણે (મને હપર). કેટલોક વર્ષ શાંતિના ગયા પછી વળી ધૃતાસિમાં તોફાન નાચ્યું તે તોડવાને ઓથો ત્યાં ગયો. તેની સામા કોઈ થઈ શક્યું નહિ. સાર્થમાનને રોમના રાજ્યનો રાજધિરાજનો ઇલાકાળ મળ્યો હતો. તે પોપ જન ૧૨ માંએ તેને આપ્યો, અને રાજ્યાભિષેક કર્યો, તથા ધર્મ સમાજનો ઉપરિ માન્યો. એ પોપની ચાલ સારી નહોતી તેથી તે મુધા-રવાને પાદચાહે તેને શીખામણુ દીધી તે માટે, તથા તેણે બજ બહુ વધેલું જોઈ તેના મનમાં ધર્મ વ્યાપી તેથી તાલુકદારને બનેરી ઓથોની સામા લઢાઈ લગાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને તેને વાર્યો તોપણુ માન્યું નહિ. ત્યા-રે પાદચાહ ફાજ સાથે લેઈ રોમ ગયો. પોપના ઉપર બિભિચાર વગેરે નહારી ચાલના તહોમત હતાં તેનો ન્યાય થવા સારુ ઓથોએ ધર્મચાર્યો અને ઉમરાવોની સભા કરીને તેને હાજર ચવાને ફરમાવ્યું. પણ તે ના-સી ગયો માટે તેને સભાએ શાહની મંજુરીથી પદબદ્ધ કર્યો, અને તેની જગ્યાએ ટમા સિઓને બેસાડ્યો. એ રીતે જર્મન રાજની સત્તા ધૃતાસિ માં અને પોપના ઉપર સ્થાપન થઈ પણ પડેલા પોપ જનના મિત્રોએ તેના સ્વદેશ ગયા પછી બજવો ઉઠાવ્યો. ઓથો ફરીને રોમ શહેરમાં પે ઠો અને બહુ તોડી જમ પામ્યો (સને ૬૬૩).

એ પાદચાહના અમલમાં હંગરિના રાજ્યએ સ્વારી અને દેશમાં બં દર અંદર ટૂટા ચાલતી હતો, તેનો લાભ લેઈ તે ફ્રાંસે પ્રાંત સુધે ગયા અને આઉસબુર્ગ (આઉસબર્ગ) નગરની પાસેના મેદાનમાં જર્મન પાદચાહે તેમનો કેવળ પરાજય કરી તેમની શક્તિનો એવો નાશ કર્યો, કે તેઓ કદી 'એની સામા દક્ષર લેઈ શક્યા નહિ અને ચઢાઈ કરી શક્યા નહિ (સને ૬૫૫).

ઓથોને પોતાની પ્રજાને સારુ સારુ કાયદા બાંધવાની ઘણી ઇચ્છા હતી, તથાપિ પોતાના તાલુકદારોને તાબે કરવામાં તથા પડોસમાંનો મૂલ-ક જીતવાની લઢાઈઓમાં તેઓનો ધણો વખત રોકાયો તેથી તે કામ બ-ની શક્યું નહિ. એના વખતના લોકો કેવી સુધરેલી સ્થિતિમાં હતા તેને અડસટ્ટો કરવાને એક બિના લખીએ છીએ જર્મનોની મોટી રાજ્યસ-ભામાં સવારૂ ઉઠ્યો કે છોકરાનો બાપ કેટલીક મિલકત મૂકી મરી ગ-યો, અને છોકરુનો દાદો જીવો દોષ તો તે મિલકતનો વારસ છોકરો કે

તેનો દાદો? ધણેક વાદ ચાલ્યા પછી કસવ થયો કે દંદા યુદ્ધના પરિ-
શ્રામ ઉપરથી એનો નિકાલ કરવો. એક પક્ષવાળાએ પોતપોતાના યુદ્ધ
સંખ્યામાં સરખા નીમ્યા. યુદ્ધમાં છોકરાના પક્ષવાળા જીત્યા તે ઉપરથી
કાપદો, કાપડો કે એવું બને ત્યારે વારસો છોકરાને જશે, દાદાને ન જશે.

એ રાજાનું મરણ સને ૯૭૪માં થયું. તેની જગ્યાએ તેનો કુમાર બીજો
આયો નિભાયો. એ રાજા પણ હોસિયાર હતો. જર્મનિની અને ઇટાલિની
લઠાઈઓમાં એનો વખત ગયો. એ રાજા કાન્સ્ટાન્ટિનોપલના રાજાની
કુવરીને પરણ્યો હતો અને તેની પહેરામણીમાં ગ્રીક રાજ્યના તાબાનો ઇ-
ટાલિમાં જોડો મૂક્યો હતો, તે લેવાને માટે લડાઈ કરી, તેમાં તે માર્યો
ગયો (ઈ. સ. ૯૮૭). એ સમયે તેનો પુત્ર અને આયો નાર વર્ષનો હતો,
પરંતુ જર્મન લોકોને એના કૂળ ઉપર એટલો પ્રેમ હતો કે તે બાળકને
બચાવ કરી તેને રાજપદ આપ્યું. ઇટાલિ વડા રાખવાને એ રાજાને વ-
ધારે મહેનત કરવી પડી, અને આખરે ત્યાં વિખતી એના પ્રાણ ગયા
(ઈ. સ. ૧૦૦૨). આપુત્ર મુઆથી બવેરિઆના ડ્યુક બીજા હેન્રિને રાજ-
સભાએ એ ઠેકાણે નીમ્યો. એ પુત્રીવડે તે આયોના કુળનો હતો. ઇ-
ટાલિ તથા જર્મનિના તાલુકદારો એકે એને બહુ વહવું પડ્યું. આખરે બ-
ધે તેનો જય થયો. તેણે દેવસ્થાન ખાતે ધણી ભોંય આપી તેથી આ-
ચાર્યનું જોર વધ્યું અને આગળ તુકસાન થયું, સાક્સન વંશનો. એ છેલ્લે
રાજા હતો. સને ૧૦૨૪માં તેનો કાળ થયો.

મંડળિક રાજાઓએ ખાલી પડેલા તખ્તને માટે ફ્રાન્કિઆના ઉ-
મરાવ કાન્સ્ટાન્ટને પસંદ કર્યો. એ રાજાએ બર્ગડિને જર્મન રાજ્યમાં બેઠ્યું
અને પોતાના કૂળનું બળ વધારવાને કુટુંબીઓને ભગીરો આપી. એની
પછી સને ૧૦૩૯માં એનો દીકરો અને હેન્રિ માદીપતિ થયો. જર્મનિ-
ના પાદશાહોમાં એ સર્વેથી જબરો હતો. પોપને અને તાલુકદારોને તેણે
નિર્ભર કરી નાખ્યા અને કુલ અખાતિઆરે ફોલ્કમંદીથી રાજ્ય કર્યું. સને
૧૦૫૬માં પાંચ વર્ષના કુમાર જ્યા હેન્રિને મૂકાને તે મરણ પામ્યો. એ
રાજાની બાલ્યાવસ્થામાં તાલુકદારોએ પોતાનો ગયેલો અધિકાર પાછો લેઈ
લીધો. મોંઝા પ્રમુખ આચાર્યેબાળ રાજાને પોતાના કબજામાં લેઈ તેને
નામે દારબાર કર્યો. તેને સારી કેળવણી આપી નહિ તેથી તે નફરી સં-

ગતમાં પડ્યો અને બગડ્યો, પરંતુ તે બહાદુર અને ઉદાર હતો. સાદુસનિના લોકે બળવો કર્યો, અને પોપ જોડે ઉપદેશકો અને આચાર્યો નીમવાના અધિકાર સંબંધી કળઓ થયો, તેમાં પોપ જમા ટ્રેગરિએ તેને જાતિ બહાર (બહિષ્કાર) અને પદબ્રહ્મ ઠેરવ્યો, તથા તેની જગાએ સ્વામિઆના ડ્યુક રોડોલ્ફને નીમ્યો. દેવિએ રોડોલ્ફને મોટા સુદમાં હારાવ્યો અને માર્યો. એમ તેની ફતેહ થઈ ત્યારે પોપે તેના કુવરને ઉશ્કેરી તેની હતે બંડ કરાવ્યું. ત્રીસ વર્ષે ઝંઘડો જારી રહ્યો તેમાં એ રાજાએ સાઠ વાર સંભાગ કર્યો, અને ૧૧૦૬માં તેનું મરણ થયું. પોપ જોડેના દંડાની વધારે વિગત પોપના હેવાલમાં લખી છે. મોથા દેવિને પોપે બહિષ્કૃત કર્યો હતો તેથી તેનું શબ ધણુ વર્ષે લગી દાટવામાં આવ્યું નહિ. એનો છોકરો જાંચમો દેવિ ગાદીએ બેઠા પછી એના બાપની પેઠે પોપ જોડે વહેલો. સને ૧૧૨૫માં તેના મરણથી ક્રાંકોનિઆ વંશનો અંત આવ્યો.

શિશ્યા-રોડોલ્ફના વિચ્છન્ન રાજાઓના તાબામાં ગયા પછી એ યુરોપમાં જાણીનો થયો. રૂશ લોક પ્રથમ ઇસ્તામ્બુલમાં મધુ, મીણુ, મડા વગેરે વેચવા જતા અને તેને બદલે લાંતો માત્ર લાવતા. વેપારી શીક રાજ્યની દોલત મસ મળતી નથી એવું જોઈ તે સૂદી લાવાને સાર તેઓ તે રાજ્ય ઉપર ખુશહીએ અને દરિએ ચડાઈ કરવા લગ્યા, પણ સને ૬૭૩માં શીક રાજા જીનકિમિલિસે તેમને સંભળી દારવ્યા અને નરમ પાડ્યા. સને ૮૮૦ માં તેમના રાજ્ય બ્લાદિગિરે ખિરિધર્મ સ્વીકાર્યો, અને શીક રાજ્ય ચેઓફનોની બેદીને પરણ્યો. એ દેશ નિશાબો સ્થાપી, વેપારને ઉત્તેજન આપ્યું, પરરાજ્યો જોડે વહેવાર ચલાવ્યો, અને રૈયતને ઇસ્તાના ધર્મમાં આણવાને તથા સુધારવાને મહેતન કરી. એના કુવર મારોસ્લોફ એની પછી સન ૧૦૧૫માં ગાદીએ બેસી રૂશ પ્રજાને સાર કાપદાર રચ્યા, તથા શીક જાપામાંના વિધાનાં પુસ્તકોનાં જાપાંતર કરાવ્યાં. જર્મેનિના મહારાજાને એણે કુમક કરી અને એ કુવરી ક્રાસના રાજા ૧લા હેવિને વરી હતી. એના પોત્ર આલોક્સય માનોમાક્સને શીક રાજા ડોન્નેન્સે રાજાની પદવીને જોઈએ તેવા અલંકાર મોકલ્યા અને ત્યારથી રૂશના રાજા કાઈસાર (સીઝર) કોઝાર કહેવાય છે.

કાન્સ્ટાંતિનોપલ—સને ૮૦૦ થી ૧૧૦૦ સુધી એ શહેરમાં ધણું રાજ થયું મળ્યું. તેમની શક્તિ હવે ઝાઝી ન હતી, તથાપિ રાજ્યોને પ્રસન્ન તેઓ રાખી રહ્યા હતા. એમાંના ને-યોણ પરાક્રમી નીવડ્યા તેમનાં નામ ને કર્મ ખીલ રાજ્યોના સંબંધમાં આવ્યાં છે. એ રાજ્યમાં ગાદીને માટે મારા મારી હપરાંત થોડુંજ લેવામાં આવે છે.

खंड ५ मो.

ચીન દેશનો ઇતિહાસ-ઉત્તર અને દક્ષિણ રાજ્ય-એ રાજ્યોનું એકત્ર થવું.

ચીન-એની વિગત યોડીજ ભણવામાં આવી છે. ઇસ્વીસનના પાંચ-મા સદ્દમાં એમાં રાજ્યના, નાન અને મુદ-ચોવ એટલે ઉત્તર અને દક્ષિણ એવા બે ભાગ પડ્યા હતા. સને ૪૧૬માં દક્ષિણ રાજ્યની ગાદીએ મિંમતે-તાઇએ નામે રાજા હતો. રાજ્યાસને જેસવામાં એના કેટલાક કુટુંબીઓએ વાધા લીધો, તેથી એ એટલો કોપ્યો કે ટટો કરનાર તથા નહિ ટટો કરનાર સર્વે સગાંના તેણે પ્રાણ લીધા. એમની જોડે વડવામાં એનાં ૭ વંશગણાં. એ હઠાઈઓથી લોક એટલી ધ્રુવ પામ્યા કે તેઓ બક કરવાની તૈયારીમાં હતા એવામાં તેનું મરણ થયું. એની કેડે મ્વાંગ-ચુ-વાંગ ગાદીપતિ થયો. એની ઈરગીદિમાં પણ દેશમાં સલાહસાંતિ રહી નહિ. સે-આવુ-તાહુઆંગ કરીને તેનો સેનાપતિ હતો તેણે તેનો ખાત કરાવ્યો. પછી શુન-તે નામે શાહનજોડાસિંહાસને બેઠો તેને પણ તે સેનાપતિએ રાજ-પાટ ઉપર હાથ ઊઠાવવાની જરૂર પાડી ને યોડીવારમાં ભારી નંખાવ્યો, અ-ને પોતે કાચી-તે-નોનના ઇલકાળ સાથે તેને ઠેકાણે બેઠો (સને ૪૭૯). એના કુળને ત્સી કહેછે. એ રાજાએ બે વર્ષ રાજ્ય કર્યું. એના વંશજો સને ૫૦૨ સુધી ગાદીએ રહ્યા. એઓ ઉત્તરના રાજ્ય જોડે ધણું લડયા, પણ તેથી કંઈ ફાયદો થયો નહિ. એમણે પ્રભને દિતકારી એકે કર્મ કર્યું નહિ.

સને ૫૦૨ માં લેઆંગ વંશ પાડે બેઠો. એનો પહેલો પાદશાહ વુ-તે હતો એના વખતમાં ઉત્તર રાજ્યની જોડે ક્ષત્રહ જારી રહ્યો. એમાં તેણે ચપગતા, ચતુરાઈ અને શૂરાતન દેખાડ્યાં. તે વિધાને વખાણનારો અને આશ્રય આપનારો હતો. કેટલીક વિધાસાળા, પુસ્તકશાળા વગેરે બાગી પડી હતી તેઓને તાજ કરી, અને કેટલીક નવી સ્થાપી સર-સ્વતીની એ બધાથી મોટી સેવા તેણે એ જાળવી કે જાહેર પાઠશાળા-

ઓમાં વિદ્યાશુરનું કામ માથે લેઈ વિદ્યાર્થીઓને બધાવવા જતો. રાજ-
કાજ અને લશ્કરી કામમાં જેવો તે ચતુર અને અનુભવી હતો તેવો
પાઠ આપવામાં નહતો, પરંતુ તેની એ ચાલથી પ્રભાવના અને ઉપર ધણી
સારી અસર થઈ. બધાવવાનો ધંધો જાડુ આગરૂદર ગણાવવા લાગ્યો.
નાના અને મોટા, રાંક અને શ્રીમંત સર્વેમાં પોતાનાં છોકરાને બધાવવાની
રીત પૂરી ચાલી. રાજદ્રોના મુખથી બાપણે સાંભળવાને અને પાઠ શી-
ખવાને પ્રભાએ આતુર થઈ દુનિઆ દેખાદેખી ચાલેછે તેનું આ મોટું
દૃષ્ટાંત છે. વિદ્યા ઉપર રાજાની પ્રીતિ ભોકને માત્ર દેખાડવાની નહતી, પ-
ણ પ્રમાણિક અને વાસ્તવિક હતી. દૃઢાવસ્થા આગ્યા પહેલાં અને મથ
સહિત રાજકાજ ચલાવતો હતો ત્યારે પોતાના ઝૂનમાં વધારો કરવાને
સાર રાજપાટ તણ સાધુઓના મઠમાં જઈ રહ્યો. એ પ્રમાણે રાજ્યની
લગભગ મેલી દીધાથી દેશમાં ચેરખંદોજસ્ત અને શિવર થયાં, માટે મુખ્ય
માનદારિતોએ (એટલે મુખ્યા કે કારભારીઓએ) તેને પાછાં રાજ્યાસને
બેસવાની ફરજ પાડી. તેનો બાકીનો વખત લઘાઈ ટટામાં ગયો અને
તેના છઠ્ઠાં તે મરણ પામ્યો.

એનો પુત્ર રાજ થયો પણ યોગ્ય વખતમાં તે માર્યો ગયો અને
તેનો અધિકાર સુએન-તે નામે પુરૂષને મળ્યો. એ પણ રાજ્યની ગરબ-
ડને ન ચઢાતા વિદ્યાભ્યાસનો શોક્ષી હતો, તે એટલે મુખ્યા કે રાજકાજ
ઉપર લક્ષ ન આપતા અધેનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યો. એ જમાનો એ-
વો તોફાની હતો કે શાંત અને ભલા ગળ નીભી શકતા નહિ. રાજ્યના
શાહનવાઓ પાંચસ ન રહેતાં જડ મચાવતા હતા. શિન-પાન-સીન' ક-
રીને શાહનવા તેનો મુખ્ય પ્રધાન હતો તેના ઉપર બરોસો રાખી નિ-
શંતિ વિદ્યાધ્યયન કરવામાં પડ્યો હતો. એ વજીરે વળવે સજગાગ્યો તે-
ની ખમર જડખેર ફોજ રાજ્યમહેલ આગળ આવી ત્યારે તેને થઈ.
શિવરી ભોકના પોકાર સાંભળી બાંચવા લીધેલી ચોપડી ખંધ કરી અને
ખમર પહેરી સહેનવાહ રાજ્યમંદીરના કોટ ઉપર ભેગા ગયો. જતાંજ
તેની ખાતરી થઈ કે સાચુ ચલું બચે છે. પુસ્તકાલયમાં જઈ તલવાર
રોકી દીધી, અધેને અગ્નિ લગાડી બાળી નાખ્યા અને હોનારને તાબે ચ-
લ બેઠો. એ ભંડારમાં ૧૪૦૦૦૦ પુસ્તકો હતાં. દુલ્હખોરોએ એકર બૂ-
ચી તેને કતલ કર્યો.

એના પત્ની શહેનશાહ થયા તેઓમા કાંઈક જાણવા લાગક વાન-તે નામે હનેલ એના અમલ યોગ્ય વર્ગ રહ્યો, પરંતુ તેટલામા બગ, ચપગતા, અને હાપણુને ઉપયોગ કરી સાગ્રાસી મેળવી, અને ઉત્તર અને દક્ષિણ રાજ્યોને બળી જવાનો સમય પાસે આણ્યો સને ૫૬૬ મા તેનું મૃત્યુ થવાથી તેનો પુત્ર પાદશાહ થયો એ છેકગને તેના કાકાએ ગાદી ઉપરથી બાદી મૂક્યો, ત્યારપછી મુયેન-તે પાટ બેરો પોતાના શત્રુઓને હરાવી તેણે દેશમા શાંતિ રાખી, અને રાજ્યમા બે ભાગોને મેળવી દેવાનું કામ સહેલું કર્યું સને ૫૬૯ માં તેનું મરણ થયું એ રાજા આગસ્ટ અને ત્રિપથી હનેલ એના કુકર્મથી કંટાળી પ્રજાએ બડ કરી તેને બદીખાને નામ્યો યાગ-દીન નામે ઉમરાવને રાજ્યાસન આપ્યું છ સ ૫૭૨ મા એ બનાવ બન્યો રાજ્યમત્તા હાથમા આવતા-તરને તેણે દક્ષિણ અને ઉત્તર રાજ્યોને એકત્ર કરી દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને તેમા ફતેહ પામ્યો.

ઉત્તર રાજ્યમા છેલ્લા મોટા રાજા લેખ કરીને થઈ ગયો, તે પ્રજાનું રક્ષણ કરવાને સમર્થ હોઈ દેશને આગાદીમા લાવી શકે એ રાજ કરવાના લોભથી તેની માએ તેને ઝેર દઈ માર્યો, અને તેના બાગ ફવરને નામે રાજ્ય કર્યું તે બાઈજીવી કુર અને દુહ હતી તેવીજ હિમ્મતવાન અને જુ દિશાળી હતી. કુદન-ક્યેસ અને અમીરામા બડ તેના વખતમાં બહુ થયા, પણ સર્વેને જીત કરી શકી તેના પૌત્રે ઉમરે પડોચી રાજ્યના અઢોઝા હાથમા લીધા, પરંતુ તેનાથી રાજ્યરથ જરાબર હામી શકાયો નહિ દોડસો વર્ષ જુદુ અને સ્વતંત્ર રહ્યા પછી એ રાજા એની કારગીરિમા પાદશાહ યામ-દીને સહજ મહેનતે જીતી લેઈ પોતાના દક્ષિણ રાજ્ય સાથે બેડી દાંધુ

મીનના પ્રાંતો ઉપર વારંવાર ચઢી આવી તાતાર લોક પ્રજાને બહુ ખીડા કરતા હતા યાગ-દીનની લશ્કરી કીર્તિ સાબળી તેઓ એટલા ડરવા લાગ્યા કે તેને પોતાનો સ્વામી માની નજરાણા લાગ્યા રાજ્યે તે મના સુખ્ય ખાનને એક રાજક-યા દેઈ દોસ્તીમા વધારો કર્યો તે જીવ્યો ત્યા લગી તાતારોએ ઉપદ્રવ કર્યો નહિ સને ૬૦૪ મા તેનું આવરણ પૂરું થયું પાટનીકુવર ગાદીએ બેઠો તે જ દણી તેનો નાનો બાઈ નામે યામ-તે રાજ બચાવી ૫૩૫ (સને ૬૦૫) એવિઝક ચો કુન અખતિઆરી રાજ્યરીતિ

દેશમાં હોયછે એટલે જ્યાં રાજકાજમાં કાપડાનું બોર કે પ્રજનો અધિકાર હોતો નથી ત્યાં નીતિનું ચલણ નથી, અને રાજનો જીવ સેદા ધારતીમાં રહેછે. આગળ હક કે ન્યાયનું આદર નથી, અને દુષ્ટ કર્મો અને વહાલામાં વિરોધ સદા થયાં કરેછે. આ જાત હત્યારાઓ મોટું પાપ કરી રાજપાટ હાંસલ કર્યા કેડે રૂડી રીતે રાજ્યનો વાહવટ કર્યો. તેનામાં સાહસ, ઉત્સાહ, અને શાણપણ એ ગુણો હતા. મુંદર પદાર્થ, રાગ, વગેરેનો તે શોધી હતો, અને મોજ પણ હતો, તથાપિ રાજકાજમાં ગંદાકાત કરતો નહિ. અમલના આરંભમાં તેણે વિશાળ ખાગ-ખગીયા બનાવ્યા. એની રચના એવી ખૂબસુરત હતી કે તેવી આગળ ચીનમાં થઈ નહોતી. ઉમદા ઘોડા ઉપર સવાર થઈ અને સહસ્ત્ર રૂપાળી શુશ્રુકાઓને મુંદર વાજો અને અલંકારો પહેરાવી તથા ઘોડે બેસાડી પોતાની જોડે લેઈ એ વાડીઓમાં તે ફરવા જતો. એ નારીઓ ગાયન, વાર્નિત્રો, નૃત્ય, અને ઘોડાની કસરતોવડે હાં એને આનંદ પમાળી. પોતાનો બધો વખત તથા રાજ્યનો પૈસો મેળજમજામાં તે ઉડાવતો હે. દેશસુધારા અને પ્રજાની આખાઈ ઉપર તેણે બહુજ ધ્યાન આપ્યું. ના બધાવેલા પૂજો અને એની ખોદાવેલી નહેરો અથાપિ છે, રાજ્યનામાં જે લક્ષણો અવશ્ય હોવાં જોઈએ તે એનામાં હતાં એવું સિદ્ધ થી આપે છે. પ્રાંતોમાં પ્રવાસ કરતો હતો તેવામાં ઓર્થિતો એક મા-એ તેનો પ્રાણ લીધો. એવું સંભવે છે કે એનું ખૂન કરાવનાર એક જો-વાર અને નારાજ થયેલો ઉમરાવ નામે લે-યુએન હતો. એના મોતના ભાગ્યાર આવતાંજ તેણે કિંગ-તે નામે સખસને ગાદીએ બેસાડી તેને નામે માટે અમલ કરવા લાગ્યો. ઘોડા કાળમાં તેનો લે-યુએને જીવ લેવડા-યો, અને પંડે જૂપતિ થયો.

અનજ છે કે ખોટી રીતે અધિકાર મેળવી ધણીક જણ તેને સારી રીતે વાપરે છે. જાણે તે ગ્રામ કરવાના પ્રયત્નમાં તેમના માદા શુણ આસી થઈ જતા હોયની; અથવા રૂડી રીતે વર્તી અથવા સારાં કર્મો કરી મજના દોષને હાંકવાને કે ઘોષ નાંખવાને તેઓ મુશ્કતા હોયની. લે-યુએને સિંહાસને બેસીને પોતાનું નામ કાઝો-ત્સુ રાખ્યું, અને તેનો સ્વ-ભાવ દુષ્ટતાથી અનુષ્ઠા દોષ તેમ વર્ત્યો. રાજ્ય મેળવવાને માટે અનેક તરેહનાં કાવતરાં અને ખૂન કરવામાં કસર રાખી નહિ અને રાજ્ય હાથ-

માં આબ્યા પછી, ધણુંજ નિર્લોભપણું, દયા, નરમાસ, હઠાપણુ અને મુની-
તિએ અમલ કરી પ્રજાને મુખચાંતિમાં રાખી. ચીનની ઉત્તર બધીના
પ્રાંતોમાં તાતાર લોકે વળી ઉતરવા માંડ્યું હતું. રાજ્યે તેમના ઉપર ધ-
ણીક સ્વારીઓ કરી અનેક લઘાઇઓમાં મોટી ક્તવ સાથે દરાવી તેમ-
ની મોટી ખાશિઆન જૂવાવી. તે દીર્ઘદષ્ટિએ હતો અને એશિઆના
બીજા દેશોમાં શું બનતું હતું તેની ખબર રાખતો હતો. કાશિપઆન સ-
મુદ્રના પડોશના પ્રદેશોમાં રહેનારા હિંમસેન વગમઉ તુર્કો આમપાસના દે-
શને દમતા હતા તે જોઇ તેણે વિચાર્યું કે તેઓ ચીનાઇ રાજ્યને પણ
હોડશે નહિ. એ તરકડા દોર ચારીને તથા વણુજારો લૂંટીને પોતાનો નિ-
ર્વાહ કરતા. જ્યારે તેઓમાં કોઇ સાહસિક અને પરાક્રમી સરદાર નીકળે
ત્યારે દેશો લૂંટતા અને જીતતા. આ સમે તેઓ ઇરાનની જોડે અધડો કર-
વામાં મુંઘાયા હતા. ચીનથી ધણે માલ તે દેશમાં જતો તે તેઓ પડા-
વી લેતા. ઇરાન ખરાબ કરીને તથા જીતીને તેઓ ચીનને પણ એ દશાએ
પહોંચાડવાને આબ્યા. પણ ત્યાંના આ રાજ્યે અગાઉથી ચેતી તેમની
બેઠ લેવાની થોડી તૈયારી કરી રાખી હતી. તેણે તેનો પરાભવ કરી
પોતાના મુખકમાંથી હાંકી કાઢ્યા, અને ટિબેટના લોકે તેમને ક્રમક કરી
હતી માટે તેમને પણ સજા કરી. બાવીસ વર્ષ યશથી રાજ કરી
તે શાણો અને ચંચળ રાજા મરણ પામ્યો.

એની કેડે ચન-ત્સંગ રાજા થયો. એ બાવવા રાજામાં કાંઇ માલ
ન હતો. આ સમે રાજ્યમાં અને પ્રજામાં વિદ્વાનોનું ધણું ચલણુ હતું.
વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષાના ધારા આમળ કરતાં વધારે સખ એ રાજાએ કર્યા,
તે સિવાય બીજું એક કામ ચાલ રાખવા જેવું એણે કર્યું નથી. એની પા-
છળ એક પછી એક સત્તર પાદચાહ એના જેવા દમ વગરના થયા. રા-
જ્યની લગામ કવતરાખોર બોળ મૂલાઓને સોપી પોતે મોજશોકમાં કાળ
મુખાવતો કે સ્ત્રીલંપટ ચાલ પડતો. બંડ, મારામારી, અને લૂંટકાટથી
પ્રજા દુઃખી થતી તે ઉપરાંત બીજું કશું તેમના અમલમાં બન્યું નથી.

હોહાંગ નામે કુળમાં એક યરો અને ચતુર લશ્કરી સરદાર હ-
તો. તેના દીકરા ચાંગ-ત્સંગે ગાદી ઉપર ચઢી બેસી એવા નાસા અને

નિર્જન રાજ્યો થતા અટકાવ્યા. પોતાના બાપની હજૂરમાં નોકરી કરી તે દક્ષિણ અને અનુભવી થયો હતો. ખાવાપીવામાં અને લગ્નમાં તે પ્રથમ ગરીબ ખેડૂતના જેવો સાદો હતો, અને રાજ્યાસને બીરા-મા પછી કેટલાક વર્ષ તે ચાલ જારી રાખી. તે ધણી ઉદ્યોગી હતો, અને ઊંધમાં જરૂર કરતાં વધારે વખત રોડાય નહિ માટે બેંચે પાથરણાપર સૂતો કે ઊંચ ઝાઝી આવે નહિ, અને ઊંધ પૂરી થયા પછી પાત્ર બદલતાં જાગી ઊઠાય માટે કેડે ધંદા બાંધેના, તથા દિવસે કદી સૂતો નહિ. પરંતુ તેના સોબતીઓ ખરાબ આવના દોષાથી તેને સંગતનો દોષ લાગ્યો. તથાપિ તે મરતાં સુધી રાજકાજમાં મહેનતુ અને હોશિયાર તથા મુદ્દમાં બહાદુર રહ્યો. ઇ. સ. ૯૨૬માં તે સંમ્રમમાં પડ્યો અને ચીનના વખણાવેલા રાજાઓમાં ગણાયો.

એની પછીના સહેનલાહતું નામ ચિંગ-સંગ હતું. એણે સાત વર્ષ રાજ કર્યું, અને પ્રજાનો ધણી પ્રેમ મેળવ્યો. તે સજ્જારભારમાં ઉદ્યોગી હતો; તેની પ્રજા ઉપર ધણી માયાળુ અને પરોપકારી હતો. એના કરતાં વધારે બળવાન, પરાક્રમી અને મોટા રાજ્યો ચીનમાં થઈ ગયાછે, પણ એના જેટલો રૈયતનો વહાલો બીજો કોઈ થયો નથી. માળાપ પોતાના છોડે : જેવું હેત રાખેછે તેવું તે પ્રજા ઉપર રાખતો, અને લોક તેને પિતા વો ગણુતા. આગસ્ટ અને હરામખોરોને ઉત્તેજન મળે એવી તેની હિતા ન હતી. પ્રજાનું બહું ચાલ તેવાંજ કામ તે કરતો. ઇ. સ. ૯૩૩ : તેનું મરણ થયું ત્યારે લોક બહુ દિલગીર થયા.

એ વર્ષમાં ખાલી પડેલે પાટ મિન-તે બેઠો, અને એક વર્ષ અ. ૫ કરી તે મરી ગયો. એ દુકા વખતમાં તેણે એક ઘણુંજ ખૂંડ કાઢ્યું, જેથી બિચારી ચીનાઈ બાપડીઓ હજી મહા દુઃખ ભોગવેછે. સ્ત્રી-લાના પગનાં તળીયાં નાનાં રાખવા સાથે બચપણમાં તેઓને લોદાનાં કાન પહેરાવી રાખે કે તેઓ વધે નહિ. એથી બાપડી છોડીઓ બન : ધળ પામેછે. એ નિર્દય અને બંગલી રીવાજ મિન-તે પાદશાહે પાડ્યો.

એની પછી સને ૯૩૪ માં ગાદીએ બેસનાર રાજાનું નામ ફેઇ-તેઇ હતું. એ રાક્ષસી સ્વભાવનો હતો. તેનામાં જનવરી શરની જોડે મા :

જીસાઈના સદ્ગુણો ન હતા તેથી જગદી વાધ જોડે તેનો શુદ્ધગણે યદ રાકે પ્રથમ સગા બાઈની હત્યા કરીને તખ્તનો માલિક થયો, અને પછી પ્રભ ઉપર જેસુમાર જૂનમ અને ઘાતકીપણું ચલાવું ચીનાઓ રવે-ચિત્ક પાદશાહોના તરેહવાર બગાડા, અનીતિ અને ક્રૂતા ખમતા આ-બ્યા હતા, તથાપિ આ રાજ તે એટલો દૃઢ પાર ગયો કે તેઓની સખૂરી રહી નહિ બધાએ સખ કરી મોટું બડ ઉદા-ચુ પાદશાહી ફાજ તેમની તરફ થઇ, અને બચવાનો ઉપાય રહ્યો નહિ ત્યારે ફેધ-તેધ બધા કબિલા અને ખાન સહિત પોતાના મહેલમા બળી મુએ.

હોવ-તરીન નામે નવા રાજવચને ગાદી મળી એનો પહેલો પાદ-શાહ કાચી-ત્સે હતો એ માત્ર નામનો રાજ હતો એનો વજીર હમ-તૈયુ કુલ અખતિઆરે નજરમાં આવે તેમ અમલ કરતો કાગા ઉપર લખેલા પાના પાટીઆ ઉપર ક્ષેતરીને યથો છાપવાની કળા સને ૮૩૭ મા એ પ્રધાને ઉત્પત્ત કરી એથી દેશને ધણું શુદ્ધ થયો અને તેનું નામ અમર થયું આ રાજને તથા તેની પછીના સુદ-તે રાજને તાતા શોક જોડે બહુ વખત વહતું પડ્યું સને ૮૬૦ મા કમ-તે નામે ૭ વર્ષનો બાગક પાટે બેઠો તે સોમને ગમ્યુ નહિ બાજરાજને નામે રાજ માતાની અને તેના બોજા જૂનાઓના અથવા ખીજા ખાનીતાની હકુમત થી પ્રભએ બહુ નુકસાન અને દુખ વેક્યા હતા સમજ તેવું નહિ થવા દેવાને આ તકે તેઓએ બખેરે ક્યો, અને નાનકડા રાજને રાજપાલ છોડવાની જરૂર પાડી, અને આચી-કવાગને તે સોધ્યું.

૧) સગ કુળનો એ પહેલો રાજ તાચી-ત્સુ નામ ધારણ કરી સિદ્ધા સને ખીરાજ્યો રાજ્યપદવી રવીકારતી વેળા અગીર ઉમરાવ અને પ્રજાની સન્મુખ તે નિશામા ગરમવ યદ ગયેલો જોવામાં આવ્યો, તે ઉપરથી ધારવામાં આવ્યું કે તે સારો નહિ નીકલે, પણ એ ધરણા ખો-ટી પડી દરમારનો ખરચ માજી રાજઓના સમગ્રમાં અતિશય વધારી મુકવામાં આવ્યો હતો નોખર, ચાકરો, ખીજમતગારો, ચોપદાર, છડી દારો, ઓધેદારો અને હજૂરી સ્વારો ખપ રતાં અતિ ધણા રાખવાથી બહુ નાણા નમમા ઉડતા હતા રાજમદિરમા ઉછરેલા શાહમદાઓના અ-વસોક્તમાં આવી બિના કવચિત આવેછે, અને તેઓ એમા સુધારો મા;

એ કરી શકે છે. આ પાદશાહ પ્રથમ ખાનગી હાજતમાં હતો તેવારે રા-
જ્યના ધણા અધિકૃત, નિરપયોગી અને નુકસાનકારી ખર્ચ અને રિવાજ
તેના લક્ષમાં આવ્યા હતા, એ સર્વેમાં એણે સુધારો કર્યો. ચોથા કરક-
સર કરી રૈયતની દોલત બળવી. પોતાના કુટુંબના પુરોષોને ચાર પેઢી
સુધી રાજકુંવરની પદવી બક્ષી અને ફક્ત જરૂરના ખર્ચાઓનું ધન આ-
પ્યું. એને રાજ્યાસન દેવામાં દેશના ધણાકનો અનુમત હતો, પરંતુ હાન
કુળના રાજવંશીઓ અને ઉત્તર બાણીના કેટલાક પ્રાંતના લોક સામા
યના અને તાતાર એટલે મોગલસેના તેમણે કુમકે બોલાવી, એથી બા-
રે ઝગડો ધણા વર્ષ જારી રહ્યો અને લાખો આદમીના જનમાલની ખેત-
આરી થઈ. ઇલાહી રાજાની આંખમાં એ જોઈ આંસુ આવતાં પણ તે
લાચાર હતો. હરેક સંઘર્ષમાં તેની ફતેહ થતી તોપણ તે વધવાઈતો અ-
ત આખો નહિ, અને સને હજુ માં તેનો કાળ થયો. લઠાઈના કામ-
માંથી બને તેટલો વખત બચાવી ન્યાય કરવામાં અને બીજા રાજકાર-
બારમાં લગાડતો. ઇન્સાફમાં તે ધણે અદલ હતો, અને ગરીબગરબમાં
સર્વેની મુલાકાત લેતો. જે પ્રાંતો એના પક્ષમાં હતા ત્યાંને બહોળસ્ત
સારી અવસ્થામાં રાખ્યો.

તેનો પુત્ર તએ-તસંગ પણ તેનાજ જેવો શૂરો લડવૈયો હતો, પણ
ન્યાયખાતામાં તથા રાજકાજનાં બીજાં કામોમાં તે એના બાપના જેટલો
ઉદ્યોગી નહતો. એણે ૨૧ વર્ષ રાજ્ય કર્યું, એમાંનો ધણો વખત લઠાઈ-
માં ગયો. ધણુકરીને તે જય પામતો. સને હજુમાં તે પડ્યો અને સ્ત્રી-
ન-તસંગ દેશપતિ થયો. આ શહેનશાહ જોળો, બેવકુફ અને વહેંચી હ-
તો. બૌદ્ધ જતીઓનું અને મોઝલોનું એના વખતમાં ખૂબ ફાવ્યું, તથા
પ્રજા બહુ પીડા પામી. ગેરજાઓ અનેક જાતના વહેંચ તેના મનમાં ધા-
લતા અને પોતાની નજરમાં આવે તેવા હુકમ તેની કને કરાવતા. રાજ-
યુરનું પરાક્રમમાં પહેલું કામ એ હતું કે પાદશાહને રાત્રીએ સ્વપ્ન થ-
યાં હોય તેને અર્થ કરવો. એ વડે તે આ ગાંડીઆ રાજાને પોતાની
સત્તામાં રાખતો. રાજકાજમાં અંધાર ચાલ્યું, અને મોઝલો આવી દેશ
હૂંટવા, ને છતવા લાગ્યા. પાદશાહમાં તેમને સજા કરવા જેટલી બુદ્ધિ
નહતી તેથી રૈયત બહુ હેરાન થવા લાગી. લૂટારાઓને ધન આપી ૫

છા દાડવા માંડ્યા તેમ તેમને લાલચ વધતી ગઈ, અને બધું કમી થતો ગયો, સખખ તેઓને જાસ્તી પીડના લાગ્યા. એની પાછળ ત્રણ પાદચાદ ચલા, તેઓ એનાજ જેવા નજગા હતા એમાના છેલ્લા હતુધ-તસંગે વધારે ખરાબી અને વિનાશનું મૂળ રોપ્યું ખડણી આપી તાતાર લોકની પાસેથી શાંતિ વેચાતી લેવામાં જારે નુકસાન થતું હતું તે મટાડવાને તેણે તેમના જેવા બદાહુર પરદેશીઓને તેમની સામા વડવાને નોકરીમાં રાખ્યા એ પછુ મોગય લોકની એક જાત હતી તેમણે પોતાની કબુલાત ઠીક જાળવી પછુ તેમનું કામ પૂરું થવાથી પાદચાદે તેમને રજા આપવા માંડી ત્યારે તેમણે ધનવાન દેશ છોડવાની આફ ના ખડે કેટલાક પ્રાતો કળજે કરી એલા, ને પાદચાદને કેદી કયો તેનો કુમાર હિમ્મતથી લલચે પછુ તેનું કામ વળ્યું નહિ, અને દેશનો કેટલોક ભાગ તેમને તાબે થયો.

ચંદ્ર ૬ છો.

વિદ્યા-હુન્નર-ધર્મ-સંસારી સ્થિતિ-વેપાર-રાજ્યરીતિ—
કાયદા વિગેરે.

આ જમાનામાં એટલે સને ૮૦૦ થી ૧૧૦૦ સુધીમાં ભરતખંડની ખીજ દેશોથી ચંદ્રતી, વિદ્યા, કળા, ખેતિ વેપાર અને સાધારણ સુધારામાં જરી હતી. ધર્મોંધ સુસલમાનોને મુકાબલે રજપૂતો તેઓના ખાસ સહ-યુદ્ધોમાં ઉતરી ગયેલા હતા, અને આઘા ઉપર મોટા યત્રુ માણ રચા હતા, તે વારે તેઓ મૂર્ખપણે માંદોમાંદો વડી એકએકને નખા કરતા હતા, અને દીર્ઘદષ્ટિ રાખતા નહિ એ ઉધાડું છે, તોપણ તેઓમાં એ સમે કેટલાક પ્રતાપી રાજા થયા છે. માગવાના રાજા બોલે વિદ્વાનોને આશ્રય આપી પોતાનું નામ અમર કર્યું છે. હિંદુસ્તાનના ખીજ દેશોના રાજા પણ વિદ્યાને ઉત્તેજન આપતા, પણ બોજની કીર્તિને કાંઈ પહેાએ તેવો નહોતો. એની ખારાનગરીની દરબારને શોભાવનાર મહા પરિત અને અતુલ્ય કવિ કાળીદાસ, ભવભૂતિ વગેરે હતા, તેવા ખીજ કાંઈ રાજાની ખાસે ન હતા, અને ભરતખંડના હરકાંઈ ભાગમાંથી સદાપતા લેવા આવનાર વિદ્યાવાનનો તે ઘટતો સંકાર કરતો. અંસ્કૃત ભાષાના બકોનો પ્રેમ બોલે બહુ હલા-વ્યા, અને તે ભાષાને ધણો આશ્રય આપ્યો. એના વખતમાં રચાયેલા આલોચના ત્રયો ઉપરથી ને સુસલમાની તવારીખો ઉપરથી તે સમેના રાજા પ્રજાની સ્થિતિ જણાઈ શકે છે. વેપાર, હુન્નર, અને ખેતિમાં વધારો થ-ટારો થયેલો જણાતો નથી. દ્રવ્ય દેશમાં પુષ્કળ હતું. કવિતાને બહુ માન હતું. પંચ મહાકાવ્ય જે હાલના સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરનાર આલોચો આરભમાં બણે છે તે રચનાર મહારાજા બોજના કવિ હતા. તેમના જેવા મોટા કવીશ્વરો આજ સુધી થયા નથી, ને કદાપિ યશે પણ નહિ. ધર્મના સંબંધમાં હિંદુસ્તાનમાં મોટો ફેરફાર થયો હતો. જૌહ અને જૈનપંથને ટોટા અને એ બેની સામે વેદધર્મી આલોચોની વઢવાડ ધણા કાળથી ચા-લતી હતી, તેમાં જૌહનું પડી બાગ્યું હતું. જૌહધર્મનું જડમૂળ હિંદુસ્તા-નમાં ક્યારે થયું તે કહેવાને કાંઈ આધાર હજી મળ્યો નથી. પણ એ-

ટલું કદી સકાય છે કે આ વખતે બ્રાહ્મણોની સત્તા આખા ભરતખડના બધા રાજ્યોમાં સર્વોપરિ હતી, એટલે બધા રાજ્યો તેમના ધર્મમાં હતા, અને તે ધર્મને ઉત્તેજન આપતા હતા જૈનધર્મ નાશ પામ્યો ન હતો, અને તે માનનારા થોડા હતા, તોપણ તેનો ફેલાવો કરવાને તથા રાજ-દરબારમાં દાખલ કરવાને જતીઓનો પ્રયત્ન જારી હતો બૌદ્ધ અને જૈન ને ધર્મોને લીધે વેદ ધર્મ પણ ધલુકે દરજ્જે બદલાયો હતો બોક્ષના વિચાર બદલાયાથી તેમાં ફેરફાર કરવાની બ્રાહ્મણોને જરૂર પડી હતી. આ સમયે વેદાંત મત દાખલ થયો, પુરાણ રચાયા, પરંતુ જોગ આપી જંગ કરવાના કર્મો વેદમાં મુખ્ય છે તે બધ પડ્યાં અને કળીવલ્ચ પ્રકરણ ધર્મ-શાસ્ત્રમાં દાખલ થયેલું એવું સંભવે છે.

ધર્મો આરમ્ભો જ્યાં ગયા ત્યાં તેમણે પ્રથમ શ્રવેનો નાશ કર્યો. આ વિધાને દુનાવી એવું ગયા અધ્યાયમાં જણાવ્યું છે આ સમયે તેમનાં જિત ઠેકાણે આબાધી તેઓ સરસ્વતીની સેવામાં આહુર થયા. ધૂરોપ-પ્રજાઓમાં મૂર્ખાઈ, અને વગડાઉપણું બાપી રહ્યાં, ત્યારે ત્યાંથી ત્યાં વિદ્યાએ નાસી આવી આરમ્ભના આશ્રયમાં વાસ કર્યો. ગાય અને હન સો તેમની છતેલી પ્રજાઓમાના વિદ્યારથી દીવા હોલની નાખી અંધારૂ કહે

૧ ૨ એ જી ધર્મો એજ્જ પક્ષની સાખાઓ જણાય છે પણ દિસાદિ કેટલાં વિષયોમાં બ્રાહ્મણોમાં મતભેદ પડયા પણ સેકડો વર્ષ સુધી એ મત ભેદ માત્ર વિદ્વાનોમાં જ રહ્યો પદ્ધતિનો થયા, તેમાં તત્ત્વજ્ઞાન સ બધી એ વિચાર રહ્યો નહિ, પરંતુ પ્રજામાં વેદ ધર્મ અને વેદની ક્રિયાઓ આદિ રા ત્યા લગી કાઠ ગરખટ થઈ નહિ રિષભ, કપિલ, વગેરે ઋષિઓ જુદો મ ધરાવતા અને જુદા આચાર પાળતા, પણ તેમને કોઈએ પૂછ્યું નહિ ન્યાં તેમના અભિપ્રાયના માણસ વધ્યા ત્યારે બ્રાહ્મણો નેત્યા અને જગત મ સામા થયા પાર્શ્વ (પારસનાથી) નામે પુરૂષે નોખો પદ બાળ્યો દોય, અને મહાવીરે ઈ. સ પહેલા સાઠી પાંચસે વર્ષપર પામે કરી તેનો વિસ્તાર કયે દોય એવું જણાય છે. મહાવીરસ્વામીનો સર્વોપરિ સિધ્ધ જોતમ હતો એ જુર નેજાના મનમાં કાઈ ફેર પડવાથી જોતમે જુદો પદ ઉડાવ્યો, અને તે એટલો પ્રબળ થયો કે મહાવીરનો જૈન માર્ગ તેની આગળ જાણે પડી ધણી કાળ લગી તેની એક ઢાળી જેવો જણાયો જોતમના સ્થાપેલા પથને બૌદ્ધ ધર્મ કહેવું જુદાને જે અરૂ લાગે તે માનવું, જે ઉપરથી એ નામ પાડ્યું હતું.

આરબોએ તેમને વચ ચઘેલા દેશોમાં ચાનરૂપી મસાલો રાજગાવી આજવાણું કર્યું. તેમની ધર્મધેલછાઇ ઉતરી ગયાથી તેઓ ટાકા પંડી પોતાના અને પારખના ઇયોનો અભ્યાસ અને રીવતને બાણુવવાનું સ્તુતિયોગ્ય કામ કરવા લાગ્યા. હિંદુસ્તાન, ઇરાન, ખાલદિઆ, મિસર, ગ્રીસ, રોમ આદિ અનેક દેશોની વિદ્યાની જોળ કરવામાં તન, મન અને ધન ખુબજા ખર્ચ્યાં. એમના સંગ્રહ કરેલા તેજનો પ્રવેશ એમની મારફતે યુરોપમાં થયો. તેમના જે મોટાં, નાનાં, અને સારાં નકારાં પરાક્રમે વર્ણુઓ છે તે સર્વેથી ઉત્કૃષ્ટ અને સુખદાયક કમોનો સક્ષેપ હેવાલ હવે આપીએ છીએ. આરબના મુસલમાનો કુરાન સિવાય ખીજ કોઈ ખિતાબની ફરકાર રાખતા નહિ. એ અબાવ કેટલાંક વર્ષોમાં જતો રહ્યો. જે કામ ખીજ પ્રજાઓને કરવાને સૈકડો વર્ષ લાગ્યાં તે એણે ધણી ટુંકી સુદતમાં કર્યું.

ઉમૈયા ઝોલાદના ખાલિફાઓના વખતમાં ગ્રીસની વિદ્યાએ આરબોના મન ઉપર પ્રથમ આકર્ષણ કર્યું, અને અબ્બાસી વંશે રજાઆમણા નગર ખગદાદના સિંહાસનને સોંઠામ્યું, ત્યારથી જંગત લૂટગાના અપરાધની ક્ષમા મેળવવાને તથા અબ્બાસી કુળનો મદિના વધારવાને મુસલમાનોએ મોટા શોભામમાન મંદિરો બંધાવી તેમાં સરસ્વતિને પધરાવ્યાં. ખાલિફા અલમસુરે એક ઓક હકીમની મારફતે વૈદકશાસ્ત્ર દાખલ કર્યું.

હારન-અલ-રસીદની કીર્તિથી બહેલા લોક અભાપ્યા નથી. એની કારકીર્દિમાં વિદ્યાનો વધારો તથા ફેલાવો આરબોમાં ધણો થયો. વિદ્યાનેને ઉત્તેજન આપવાને તેણે બહુ દ્રવ્ય ખર્ચ્યું. તેની સ્વારી પ્રાતોમાં જતી લાં પછુ સો પડિતોને જોડે રાખતો. તેણે દરેક મસ્જિદ (મસ્જીદ) ને લગતી એક એક નિશાળ સ્થાપવાનો કાયદો કર્યો અને ચલાવ્યો. મુસલમાની મઝબના પહેમને જીતી તેણે ખર્ચર્માં વિદ્યાનો ખાસેથી પછુ માન લીધું અને તેમને આશ્રય દીધો. તેના કેળવણીખાતાનો એટલે નિશાળો અને પાઠશાળાઓનો ડિરેક્ટર એટલે ઉપરી જોન ઇન્નમેસ્સુ નામે ખિસ્તિ હતો. પ્રતાપી હારનની હાલતની નકલ તેની પછી ખાલિફાઓએ કરી, તેથી દૂકી સુદતમાં આખા વિદ્યાળ રાજ્યમાં બહુતરનો પ્રસાર થયો.

આ રૂઠા કામમાં દારૂન-અલ-રસીદનો મુત્ર અલ-માયેફાને વધારે નામના કરી જાનપણથી વિધાબ્યાસે ખૂબ લાગી બાપથી તે સવાઈ ની-કર્યો એની જોડે ખીજા કોષ ખાલિકાને સરખાવાય તેવું નથી પિતાની હયાતીમાં પણ તેના સોનતીઓ કોણ હતા ? ગ્રીક, ઇરાની, અને ખા-લિફઅન કવિઓ, ખગોળવેત્તા અને ખીજા પડિતોની વચમાં તે હમેશા ખી-રાજતો, અને ખોરાસાનનો તેને હાકેમ નીચે ત્યારે તે સર્વેને દારૂ લેઈ ત્યાં ગયો રાજ્યામન મળ્યા પછી એ કામમાં તેની હોંસ તેટલીજ રહી. દેશ દેશના જુદા જુદા ધર્મ પાળનારા, અને જુદી બાપાઓ બોલનારા વિદ્વાનોથી તેનું દરખાર ખરપૂર હતું રણસમામમાં હરીફાને હરાવી લૂટ અને ખડછી મેળવતો, તેમાં પણ વિદ્વાનોને બૂલતો નહિ યત્રુની જોડે સ લાહ કરવાની પહેલી શરત એ કે તેના ગ્રંથો આપે તેના કુમેદારો અ-ને એલથીઓને પણ ગ્રંથ મેળવવાની હમેશ તાનીહ આપતો! એ ગ્રંથોના આરખી જખાનમાં બાપાતર કરાવી તે પ્રગટ કરતો કે તેની રૂપત તેઓ-નો લાભ લેઈ શકે

ખાલિકા વાગેક પણ વિદ્વાનો સુરખી અને જાતે કવિ તથા જો-શી હતો તેના હોદ્દા મદવાડમાં દરખારના મુખ્ય જોશી હસ્સન હખ્ન-સુ-હલ તથા ખીજા પ્રખ્યાત જોશીઓની સભા બરી તેણે પોતાની જખો-તરી, વર્વફળ વગેરે દેખાવ્યા અને સભાએ અભિપ્રાય આપ્યો કે તે હવે પછી પચાસ વર્ષ રાજ્ય કરવાને જીવશે એ અવિષ્ય વર્ત્યા કેડે ખાલિ ફાત્તુ મરણ દસમે દિવસે યત્રુ, અને જોશીઓની આખર ગદ્ય અખ્યાસી ખાલિકાઓની રાજસતા છેક કમી થઈ ગયા પછી પણ તેમણે સરસ્વ-તીની ભક્તિ છોડી નહિ આ સમયની કીર્તિ મેળવવામાં ખાલિકા સુરતા-ન્સર એ કુળમાં હોદ્દો હતો એણે ખઘદમાં નવી મદ્રેસા એટલે પાઠ-શાળાને માટે અતિ વિશાળ અને બહુ શોભાવમાન મકાન બધાવ્યું એ પાઠશાળા તેને નામે બોળખાતી હતી. એના ખરચને માટે પુષ્કળ જા-ગીરો તેણે બક્ષી એના જેટલા વિદ્યાર્થીઓ કોષ મુસલમાન મદ્રેસામંત નહતા સુની પચના આર બેદ છે તેમાના દરમને સારૂ જુદા ગુરૂ હ તો શિક્ષકોને માસિક પગાર અને ખાનપાન વગેરે તમામ ખરચ સ-રમરથી મળતો વિદ્યાર્થીઓને ખાવા-પીવાને ખરચ પણ સરકારથી મળતો તેમને નહાવાને હમામખાનાં કરાખ્યાં હતા, અને તેમની

તત્કાલે સમાજનાં દક્ષીન દરબારે સમ્પૂર્ણ હતો. સુસલમાની પ્રજાઓના સુખ્ય ધર્માત્મ અને ખાલિફાઓની આવી સ્તુતિ કરવાને તેમની વર્તણૂકનો દાખલો લેઈ તેમના ઉમરાવો, વજીરો, હાકીમો, અને સ્વતંત્ર થયેલા ખાલિફાઓ તથા સુલતાનો આલતા, તેથી હજારો છોકરા વિદ્યાભ્યાસ કરી શકતા, અને સંકડે પડિતો, અનેક વિષયો ઉપર અથો રચનારા, ખગોળવેત્તાઓ, જોશીઓ, ઇતિહાસકારો, ગવૈયા, કવિઓ વગેરેને આશ્રય મળતો. ખસરા, કુશ, દમાસ્ક, આલેપ્પો, ઇસ્ફહાન, બદખ, બેખારા, ગિજની, વગેરે એશિયાના શહેરો અને આફ્રિકાના નગરો વિદ્યાભ્યાસ અને અધોની ઉત્પત્તિને માટે વિખ્યાત થયાં. રૂપેનના કાદેવા, સેવિશ્વ, આનાહાદિક નગરોમાં મોટી મોટી પાઠશાળાઓ, પુસ્તકના ભંડારો, અને નિશાળોની સ્થાપના થઈ. તે બીજાઓથી વધારે વાર ટકી. રૂપેનની મદ્રેસાઓને માર્ગે ધર્મીક વિદ્યા યુરોપમાં પેકી અને દિલ્લીર છીએ કે જગતની બીડના કારણે એ નિશાળો, પાઠશાળાઓ, પુસ્તકશાળાઓ, વગેરેના વહિવટના નિયમ, તેમાં શીખવાતા વિષયો, વગેરેના મનોરંજક હેવાલ આપ ઠેકાણે દાખલ કરી શકતા નથી. આરબોમાં કઈ કઈ વિદ્યાઓ આલતી હતી, તેઓને કઈ વધારે પસંદ હતી, કઈમાં તેમણે વધારે કયો અને શો વધારો કર્યો, ક્રિયા દુનરો, નવી બનાવટો, વગેરે તેમનામાં ઉત્પન્ન થયાં, તેમના મહા નિદાનેના નામ, ચરિત્ર, અને પુસ્તકો, એ સર્વેનું બોધકારક વર્ણન એજ કારણથી ચૂકી દેવું પડે છે.

ઇરાની એટલે ફારસી ભાષામાં પ્રખ્યાત વીર-સ કાવ્ય નામે “શાહનામુ” રચનાર મોઝે શાએર ફરુસી હતો. હલમના પોર્સીદા નામિયા સુલતાન મહમુદ ગિજનીના આશ્રય તળે એ મહાકવિએ તે અથ રચ્યો હતો. પારસી સંસ્કૃતના ખડિએર તળે દબાઈ ગયેલો ફારસી હલમ વિદ્વાન ખાલિફા અને સખી સુલતાનોની મદદથી ઉપર નીકળી પુન પ્રકાશવા માડ્યો. સ્વદેશીઓને બોધ અને રજન કરવાને તવારીખ લખનારા, પારતા રચનારા, અને કવિઓ આ સમે પાછા પ્રગટ થયા લાગ્યા.

બીજાઓથી વધારે સુધરેલી એશિયાખાંડની ત્રણ મોટી પ્રજાઓ (હિંદુ, ઇરાની, અને આરબ) થી તથા ઇન્ડિયાની સઘળી પ્રજાઓથી મીનાએ અસરથી આજ સુધી અગ્ર રહ્યા છે. તેમના દુનરની ઘીએ

વેપારીઓ લાવેછે, તેથી તેમની દારીગરી આપણે જોઈએ છીએ, પણ તેમની વિદ્યાના અથો જોવામાં આવતા નથી. તેઓ સદરદુ પ્રજાઓથી એ ખાજતમાં ઉતરતા નથી, કદાપિ ચઢીઆતા હને. તેઓ પોતાને ચિન્સિંગળન (ચિસિંગના માણસ) કહેછે. પોતાના શરેનશાહને તેઓ તીનત્સયે એટલે સ્વર્ગપુત્ર કહેછે, તે ઉપરથી તેમનું રાજ્ય સ્વર્ગરાજ્ય નામે પણ ઓળખાયછે. રાજ્યવ્યવસ્થા, લોકની રીતભાત, પહેરવેશાદિકમાં ત્યાં કવચિત્ત્વ ફેરફાર થાયછે. જૂની વાતને વળગી રહેવામાં મીના જેવા હૃદ છે, તેવા ખીજા કાંઈ નથી, હિંદુઓ પણ તેમનાથી ઉતરે. તેઓ તેમના રાજદ્રને પિતા ગણેછે, એટલે જન્મ જાપનો તેના જાજક હોકરાં ઉપર જટલો અધિકાર છે તેટલો મીનમાં રાજનો રેવત ઉપર છે. પરંતુ વાસ્તવિક જોતા તેનો અધિકાર પરાપૂર્વના રીવાજ, દસ્તુર, ત્રિધાઆર વગેરેથી બંધાયેલો છે, તેથી તે સપૂર્ણ, સ્વેચ્છિક, કાષ્ટથી પૂજી શકાય નહિ તેવો છે, તથાપિ ખૂં જોઈએ તો પહુંકરીને રાજ ધારાથી ઉપરો વર્તી શકતો નથી. મીનાઈ કાયદાનું ધોરણ એકસરખું છે. તેમના કોનઘરી કાયદામાં શરીરને માર મારવાની સજા આતિ સખ અને ભારે છે. ખડ કરનારને માટે બહુજ કઠણ શિક્ષા છે. એ મુલકમાં પોલીસનો બંદોબસ્ત સારો છે. નીચના વર્ગના લોકમાં જીગાર ટેવ બહુ ચાલેછે અને તેમની હાલત બધી મારી છે. ઓળખ દલકી જાતના પ્રાણીમા ગણાયછે, અને છોડીઓને પરણવામાં માખાપ પૈસા ખાવા લેછે. મીના-લોકમાં કેળવણીનો પ્રસાર બહો છે, અને જણવાને જરૂર એટલો થોડો છે કે પહુંકરીને બધા વર્ગના લોક વાચતા લખતા શીખી શકેછે સરકારી હરેક દરજ્જાની નોકરી વગ, ધન, કે સિદ્ધારસથી નહિ પણ પરીક્ષાના પરિણામ મુજબ આપવામાં આવેછે, અને અધિકાર, પદવી, આજર, અને મોટાઈ એ સર્વ વિધાખ્યાસ અને સરકારી નોકરી ઉપર આધાર રાખેછે. જાવડીઓને જણાવેછે તેમાં મુખ્ય શીખામણુ એ ■ કે સ્વામીને આધીન રહી તેની આજ્ઞા માનવી અને સેવા કરવી. એમનો મુખ્ય ખોરાક અનાદિક વનરપતિ છે. તથાપ તેઓ બૌદ્ધધર્મા જાના માસાદારી છે અને માણસજાત મૂકી દેતાં બાકીના સધળાં પ્રાણી તેમને ખગેછે.

યુરોપમાં આ સમે વહેમ અને અવકાર વ્યાપી રહ્યો હતો. એશિઆને અને આફ્રિકાને મુકાબલે એ ખડ સુધારામાં આ વેળા પહોડી હતી.

તો. રાજદ્ર શાલ્ભાને પોતાના રાજ્યની રાજાઓને સારૂ આરબી પુસ્તકોનાં બાપાન્તર લાતિન ભોલીમાં કરાવ્યાં. ઈગ્નાંડમાં આકસદર્ડ, અને કેમ્બ્રિજનામે બે પાઠશાળાની સ્થાપના આ જમાનામાં થઇ. યૂરોપના કોઇ કોઇ પુરૂષો સ્પેનમાં આરબોની વિદ્યા શીખવા જવા લાગ્યા. પોપ બીજે સિલવેસ્ટર સને ૮૮૯ માં ધર્મોસને હતો, તેણે પૂર્વે સ્પેનમાં ૯૪ આરબી મદ્રેસામાં વિદ્યાભ્યાસ કર્યો હતો અને તેનાં લાભ સ્વ-ધર્મીઓને આપવાને તેણે એક શાળા 'ઇતાલિમાં અને બીજી ફ્રાંસમાં સ્થાપી. ગ્રીકની વૈદ્યવિદ્યા, બ્રાહ્મણોનું અંગગણિત તથા બીજગણિત, ધરાનં, હિંદુસ્તાન, અને ચીનની રેશમી અને સુતરકાંડ કાપડ બનાવવાની કળા તથા ૬ અને સણુના કાગળ કરવા વગેરેનાં દુનરો આરબોએ સ્પેનમાં દાખલ કર્યા, ને લોકકળામાં ધરિઆગ વગેરે અનેક કળા અને સુધારા તેમણે સ્પેનમાં આપ્યા. તે યૂરોપમાં ધીમે ધીમે પ્રસરવા લાગ્યા, તથાકિ અગ્નિપણાનું પ્રમજ એટલું હતું કે તેઓ બસે વર્ષે સુધી ધણી મંદ અવસ્થામાં રહ્યા.

ખ્રિસ્તિ ધર્મના મૂળતત્વોનું વર્ણન—એ ધર્મ સમાજને વહીવટ કરવાને ગામેગામ, અને શહેરોમાં મહોલે મહોલે મુઠાં એટલે ધર્મગુરૂ, ગ્રીસ્ટ કે કલર્જિ, અને મુઠાના કામની મદદ કરનારા ઉપરી મુઠા એટલે બિશપ, અને બિશપના ઉપર આર્ચ બિશપ રાખવાને રીવાજ એ ધર્મના પ્રસારની ભેડે પડ્યો. આપણા દેશમાં હોરા (જેમનેક મુખ્ય મુઠાજી સરતમાં રહેછે તે)ના ધર્મગુરૂઓની પદ્ધતિને આ ધણીક વાતે મળતી છે. નોટલી મુઠાંજીની સગા હોરા ઉપર છે તેટલીજ તે કા-ને ખ્રિસ્તિગુરૂઓની ખ્રિસ્તિઓ ઉપર હતી, અને આગળ તેમાં ધણી-જ બધારો મયો. એ ગુરૂઓને મદદ કરવાને વળી સાધુઓ પણ હતા-વખને વખને બિશપો અને આર્ચ બિશપોની સગા દિવાકાંડ આચાર વગેરેનાં બાંધા ચુકવવાને તથા નિવરે બાંધવાને મળતી, અને તેના દરાવ-સંબંધરિ ગળી બધા ચાનના. ખ્રિસ્તિ રાજ્યના પૂર્વ અને પશ્ચિમ એવા બે ભાગ થયાથી બે મુખ્ય આર્ચ બિશપ થયા. એક કાન્સ્ટાંતિનોપલમાં રહેનો તે પેનિઆકં દહેવાનો, અને બીજો રોમમાં રહેનો તે પોપ દહેવાનો. પણ મગમાં એ બેની સલાખીજ દેશોના ધર્મગુરૂઓ, લોક કે રાજાઓ ઉપર નહતી. રાજ્યને ધર્મ

કૃલાવયો, જુદા મત અને પય ઉદ્ધવનારને સજ્જ કરવી, રૈયતને વસ રાખવા વગેરે કારણોને માટે રાજકર્તાઓએ ગુરુઓને અમલ આપ્યો. લોકને કલા-માં રાખવાને, નવા થયેલા ખ્રિસ્તિઓનું મન-મનાવવાને, અને પ્રભવું ધન હરણ કરવાને, ગુરુઓએ અને વેરાગીઓએ મૂર્ખ લોકમાં મૂર્તિપૂજા અને બીજા અનેક તરેહના વહેમ દાખલ કર્યા મુસલમાનોને મૂર્તિપૂજા ઉપર બહુ તિરસ્કાર છે. તેમના દમલાથી પૂર્વરાજ્યના કેટલાક ખ્રિસ્તિઓ ઉપર એ સંબંધી અસર થયાથી તેઓમાં મૂર્તિપુજક અને મૂર્તિભંજક એવા બે ભેદ પડ્યા. કેટલાક પાશ્ચાત્યોએ અને ધણાક બિશપોએ એટલે આત્મીઓએ મૂર્તિભંજક એવા બે ભેદ પાડ્યા કેટલાક પાશ્ચાત્યોએ અને ધણાક બિશપોએ એટલે આત્મીઓએ મૂર્તિભંજક મત સ્વીકાર્યો, તે ઇ. સ. ૭૫૪માં ૩૩૮ બિશપોએ સભામાં મળી ઠરાવ કર્યો કે મૂર્તિપૂજા ઇસા ધર્મથી વિરુદ્ધ છે. એક પછી એક લાગત છ રાજ્યોએ તે ઠરાવ રાજ્યબંધે અમલમાં લાવવાને મહેનત કરી તે સધળા વ્યર્થ ગઇ, તથા રોમ શહેર અને ઇટાલિ દેશમાંથી પૂર્વરાજ્યની સત્તા એ દેશો લીધે નીકળી ગઇ.

પશ્ચિમ યુરોપના મૂર્ખ લોક મૂર્તિ પૂજવામાં ધણા દંડ ટોઇ રોમન પોપની સરદારી તથા રાજકર્તા લેઓની સામા થયા, અને રોમમાં પોપની રાજસત્તાનો પ્રયોગ એથી નખાયો. પોપ બીજા ઐગરિએ લામ્બર્ડે લોકની મદદથી રોમનગર અને આસપાસના પરમણુને ગ્રીક રાજ્યથી છૂટાં પાડ્યાં લાતિન લોકને ગ્રીક રાજ્યનું ઉપરિપલ્લું ગમતું નહિ તેથી આ કામને ટેકો સારો મળ્યો. થોડા વખતમાં પોપને જણાવ્યું કે ગ્રીક રાજ્યથી લામ્બર્ડે રાજ્ય વધારે પીડાકારી છે. ક્રાંકરાળ પેપિનની સલાહવાથી તેમજ લામ્બર્ડેને ખસેડ્યા, અને રોમના ઘરોર થયા. એ રીતે ધર્મસત્તાની જોડે રાજ્યસત્તા પામ્યા. આ આશ્રયનો પાઠ વાળવાને તેમજ અનિષ્ટાચ આપ્યો કે રાંકડા અને નામના ચિલપરિકને પદમૂલ્ય કરીને પેપિન રાજ્યસત્તાને ચઢે તેમાં ધર્મવિરુદ્ધ કાંઈ નથી. પછી જુલુ લોકની જૂની ક્રિયા ખોળી કાઢી તે પ્રમાણે પેપિનને તથા પછી શાર્યમાનને રાજ્યાભિષેક કર્યો એથી ગુરુ અને રાજ્ય બંનેને લાભ થયો. ગુરુને દકરાઇ અને જગીર મળી, અને ક્રાંક પ્રજામાં રાજ્ય નીમવાનો નારો હતો તે મટી પેપિનના ખાનદાને વંચપરંપરા વારસા દાખલ રાજ્યપાટ મળ્યાં. એમાં બીજાથી

પહેલાને વધારે કાચદો હતો. જો પોપ રાજ આપી શકે તો લેઈ પણ શકે. જે મૂલક પોપને કાંક રાજ્યએ મેળવી આપ્યો તે ઉપર તેમનો (પોપનો) જૂનો દાવો છે એવું દેખાડવાને તેમણે એવી મતલબનો જૂઠો બનાવટનો દસ્તાવેજ બનાવ્યો કે તે જાણી રાજેન્દ્ર ૧લા કાન્સતાઈનનો લખી આપેલો હોય અને તે શહેનશાહે રામ, ઇલાલિ અને પશ્ચિમ રાજ્ય સેંટ પીતર અને તેને પાટ જેમનારાને બક્ષિસ આપેલું હોય. શાર્લમાનને પોપ લેઓએ પશ્ચિમ રાજ્યના અધિપતિ અને રાજેન્દ્રનો ઇલકાળ આપ્યો અને રાજ્ય સંબંધી તેને આધીન થયો. શાર્લમાને તેને પોતાના બધા રાજ્યનો એટલે ક્રાન્સ, ઇલાલિ, અને જર્મનિનો મુખ્ય ગુરૂ માન્યો તેથી એ દેશો અને પાછળથી યૂરોપના બીજા દેશોના ધર્મગુરૂઓના તે (પોપ) ઉપરી થયો. શાર્લમાનની પછી તેનો પુત્ર લુઇસ દેબોનેર રાજ્યનો ભાર ઝીલી શક્યો નહોતે તેથી પોપનું તથા તાલુકાદારોનું બળ વધ્યું, અને દેબોનેરના મરણ પછી તેના પુત્રો અને પ્રપૌત્રો વહી કમળેર પડ્યા, અને પ્રજાએ દુઃખ પામી કાયર થયાથી પોપનું સર્વોપરિપણું ખુશીથી કબુલ રાખ્યું અને કુસંધી શાહજાદાઓને પણ તેમ કરવું પડ્યું પોપની સત્તાને ગુરવરે ટેકા આપ્યો કેમકે તેથી તેઓનેજ કાચદો થયો. આચાર્યો અને રાજાઓ ઉપર મુકાયેલા આરોપના જવાબ દેવાને પોપની હજૂરમાં હાજર થવાના ફકમ થતા અને ઇન્સાફ થયેથી બહાલી બરતરદી દંડનો કસવ પોપ કરતા. પોપની જગા ખાલી પડતી ત્યારે રાજધિરાજને પૂછ્યા વિના પાદરીઓ નવો પોપ નીમતા દુરના દેશો ઉપર પોપનો અધિકાર વધ્યો તે વારે પાસેના શહેરો તેમને પોતાને તાબે રાખતા, નવો પોપ નીમતી વેળા અંપર અને મારામારી ચાલતાં. પોપ અતિ દુર્ગુણી અને વિષયી થવા લાગ્યા. એથી તેમની માદીનું માન ઘટ્યું અને રાજેન્દ્ર એઓએ સર્વોપરિપણું છીનવી લેઈ તેમને પોતાને આધીન કર્યો.

દેસલાંક વર્ષે ગયા પછી પાણું ચકરે દબું. પોપની માદીએ સદાયરહી,

શલા અને પરાક્રમી પુરુષો જેસના લાગ્યા, અને સહેનશાહ નવળા ખનના થયા તેથી ધર્મપુરુષોનું જોર વળી વધ્યું એવામા કિસ્કેઆદ નામે મોટા પ્રતાપી પુરુષના હાથમાં ધર્મદેવ આવ્યો. તેના માતપિતા રંક હતા તે હવે, સાધારણ સાધુ ધર્મ ગુરુવર્ગમા પેઠો, તથા વિદ્યાભ્યાસ કરી પોતાના બુદ્ધિમણે કરીને સર્વોત્કૃષ્ટ પદવી પામ્યો, અને યુરોપને સુમાર્ગે અદ્યવનાર નિયન્તા થયો.

સ્વંદ ૭ માં.

હિલ્દેશાંદના વિચાર અને પરાક્રમ-હમા એગરીને નામે પોપ થયા પછી તેનાં કૃત્યો-રાજ્યસત્તા અને શુરસત્તા વચ્ચે ઝગડો.

તાલુકદારો અને મુખ્ય રાજાઓના જૂલમથી લોક એગર હતા તેથી તેમને આશ્ચર્ય પોપની મોટાઈ તરી. રૈયતને શૂદ્રામગીરીમાંથી મુક્તિ આપનાર અને મોટે દરજ્જે ચઢવાનો માર્ગ ધર્મસમાજ હતી, બીજાને રસ્તો રહ્યો નહોતો. સાહુ કે ઉપદેશક દરેક વર્ગનો આદમી ચર્ચ શકતો હતો, અને તે શુરવર્ગમાં પેઠા કે પછી કાકોર કે રાજ તરફના પધા સંતાપ ઢળતા. આપણામાં કહેણી છે કે “ટાપી ધાલે ત્રણ શુણ, નહિ વેરા નહિ વેઠ, બાવો બાવો સાહુ કહે ને મુએ બરે પેટ” એ આ વેળા પૂરોપના સાધારણ લોકને લાગુ પડે છે. એ લોકને પોતાની તરફ ચતુર પોપ લેઈ શકે એવું હિલ્દેશાંદના ધ્યાનમાં બિતથું રાજાથી તે છેક ખેડૂત કે મજૂર સુધી પહોંચી વળે એવા અનેક પદ્ધતિના ધર્મશુર અને વેરાગીઓ આખા ખંડમાં પ્રસરેલા હતા અને તે સર્વે પોપના દુક્રમમાં આવી ચઢે તેવું હતું. એ વર્ગે સિવાય બીજા બધામાંથી વિદ્યા લેખાઈ હતી. રાજા, રાણા અને કાકોરોને પોતાનું નામ લખતાં આવડવાના વાંધા હતા, અને જો તે લખતાં આવડતું હોય તેને બૂત કે ગણેશ વગેરે નહિ અને જાદુ તેના ઉપર ચાલે નહિ એવું ગણ્યું હતું. લોભી, બુદ્ધિવાન, અને મહેનતુ બાવાને મોટે દરજ્જે ચઢવાને પુષ્કળ વચ હતા, તેથી તેઓ અમીર ઉમરાવ અને રાજાની ખરોખરીઆ ચઢ શકતા. પ્રથમ સંસાર ત્યાગ કર્યો અને દેહદમન, નિર્જીવ તથા બીજા સદાચાર દેખાયા તો પછી જો જોઈએ તે મળતું. ધર્મશુરોને પરણવાની રજા ન હતી, અને કુટુંબીથી વૃદ્ધ પડતું પડતું. એવા સંસાર તજનાર શુરો અને તપ કરનાર વેરાગીઓથી લોક ડરે છે અને જો તેઓ સદાચરણી હોય તો તેમને માન આપી વધ પણ રહે છે. મોટે હિલ્દેશાંદ પ્રથમ એ વર્ગમાંથી અનીતિનો

ખિગાઠ કાઢવાની તથા તે સધાજાને પોપના દુકમમા લાવવાની પ્રશ્ન કરી, તેમા તે ફતેહ પામ્યો. યહી રાજાઓને નમાવવા પાળા મડ્યો.

ઉદ્યોગ, ચતુરાઈ અને ચપગતા વડે તે મોટી પદવીએ પટોમ્યે, અને પ્રેસાક પોપના કારભારી હાખમ એમાંનું ધણુંક તેણે કર્યું. પોપના રાજ્યનો વિસ્તાર કરવો, અને જર્મનિના રાજાધિરાજનું ઉપરીપણ કાઢી નાખી તેનાથી સ્વતંત્ર અને તેના ઉપરી પોપને બનાવવા એ મતનમ બણી તેના કારભારનું વનણુ હતું. ફ્રાંકોનિઆ ખાનદાનના રાજદ્રોની સામા થવામા જર્મનિમાં એક જોરાવર પક્ષ હતો તે, છતાંબિના ઉત્તર ભાગની કાઉન્ટેસ (કકરાણી) આતિશ્યા, અને તે દેશના દક્ષિણ ભાગના ધણી ના મેનો એ ત્રણની મદદ પોપને હતી. પોપ અને નામનો વચ્ચે સ્વામી-સેવકનો સબધ હતો. સને ૧૦૪૫ આ પોપ ૬ ટૂંક એગરિ થયો, તે ના વખતથી પોપના દરબારમા હાખમ થયા પછી દિલ્હિયાદે રોમ અને આસપાસના પરગણાઓના ધર્મગુરુઓની સભામા ફરાવ કરાવ્યો કે પોપનું આસન આથી પડેથી પરગણાના આચાર્યો મળી નવો પોપ નીમે અને તે નિમનોકને રોમ શહેરના આનાયો અને લોક બહાલ રાખે તો તે મંજૂરીને સાર રાજાધિરાજ પાસે મોંઘવી એ રીત પહેલે પગથીએ ચઢ્યા કેડે નિકાસનું મરણ થયાથી રાજદ્રોની મંજૂરી માગ્યા વગર ખીજ આને પ્રાકરને પાદરીઓ તથા રોમના હોમની કને પોપ નીમાવ્યો એ પોપ નામનો હતો. કુલ કરતા હરતા દિલ્હિયાદ હતો. છતાં, ને માઈ જોહિમિઆ, ધગનાક વગેરે ધણા દેશોની લગભગ એના હાથ હતી જર્મનિના ૪ થા હેન્રિ શહેનશાહની બાત્યાવસ્થામા તેનું ખૂન થયું હતું. વળા તે ઉમરે પહોંચ્યો ત્યારે વિપત્તિ અને બેકાપદે ચાન નીકળ્યો. તેથી જર્મનિમા પણ તેને ધણા દુશ્મન હતા. જર્મનિમા ૨ ચાર્યો અને ધર્મોપદેશકો નીમવાનો ધર્મ, વેરા ઉપરાસવાનો અધિમાર જોરને કે ખીજા માર્ગ રાજાને નથી પણ પોપને છે, અને પોપે બરત કરે ત કે ધિક્કારેલા ગુરુઓને રાજ્યક્ષત્તાએ આગ્રમ ન આપવો એ બધી વાધો તેણે ઉઠાવ્યો. પરંતુ તેનો છેટો આવના પહેલા આલેકઝરનું મરણ થયું અને તેને ફ્રાંકો દિલ્હિયાદ નીચાયો. આપની મંજૂરી વગર સુધી એ મોટો આદેશ સ્વીકારવાને હું ખુશી નથી એવું તેણે જોરને લખ્યું અને હેન્રિએ જોગનાઈને તે મંજૂરી આપી એ પ્રમા

પોતાના અધિકારનો પાપો પાડો અને બિનતકરારી કરીને તે પોતાના મહાન હેતુઓ પાર પાડવા પડવાડે અતિ દૃઢ પશ્ચે મંડ્યો. ધર્મસમાજને રાજ્યો અને તાલુકાઓથી સ્વતંત્ર કરવાના તથા સર્વે ધર્મશુદ્ધો અને સાધુઓ એકસંધ થાય અને પોપની આજ્ઞા પાળે એવું કરવાના ઉપાય કયાં એ પાર પાડવાનાં તેને બે સાધન સૂઝ્યાં. એક શુદ્ધોને કુવારા રાખવા, અને બીજું આચાર્યની નીમતુક પોપ કરે. તેની ધારણા એવી હતી કે શુદ્ધો બહુચર્ચ પાળવાથી જૈરાં છોકરાં અને સંસારની જળજળમાંથી ધૂટા રહેશે અને એમ સંસારની લલુતા, માયા, અને ચિંતામાં તેમનું મન નહિ રોકાયથી તેઓ ઉપદેશ વગેરે ધર્મશુદ્ધના કર્મો ઉપર તેમનું બધું ધ્યાન લગાડશે. વગી સ્વાર્થ વગેરે બંધનોથી મુક્ત રહ્યાથી તેમની ધર્મસમાજ અને પોતાના સર્વોપરિ પોપના ઉપર પૂર્ણ આસ્થા રહેશે એ જાણેના હેતુ એક ઘરો, એક દેશના શુદ્ધને બીજો દેશ મોકલી શકશે, અને તેથી સર્ગાવહાલાં તથા રાજ્ય જોડેના તેમને સબ્ધ તૂટશે.

આચાર્યની જગાએ નિમનોક કરવાનો અધિકાર પોપના હાથમાં રાખવાની એક મતવચ્ચ એ કે તે બધા તેના નોકર થાય. તેમની બહાલી ખરતરફી પૃથ્વીપતિઓને હાથ રહેવાથી તેઓ પોપને આધીન રહે નહિ, કેમકે તેમને પોપની ગરજ કે પોપનો ભય રહ્યો નહિ વગી બીજું કારણ એ હતું કે શુદ્ધો ભાદિન બાપા તથા ધર્મસાહેબ બહુલા જોઈએ, પરંતુ રાજ્યો એવી અવસ્થામાં હતા કે તેમને આ વાતની સમજ હતી, અને શાત સદ્ગુણો તેમનામાં નહતા. વિષયી તથા લુભ્યા આદર્શોએ તેઓ એ થોડા ઉપર રાખતા, યદ્ય એવાને કે હરકોઇ બીજાને શુદ્ધના કામને ખપના ગુણ અને ચેત્ત્વતા વમરનાને આચાર્ય નીમતા અને તેથી અધર્મની વૃદ્ધિ થતી આ બાબતમાં સુધારો કરવાને એગરિએ મહેનત કરી તેને માટે તેને માન થટે છે, કેમકે તેથી વૃણમા દુષ્ટતા અને જગલી-પણું જોઈમાં યવા, તથા નિર્બળ અને અનાયનુ રક્ષણ થયું.

તેણે બિશપોની એટલે આચાર્યોની સજા રોમનગરમાં મેળવી નીચવા દાખા બાંધ્યા.

૧. જે શુદ્ધર્મમાં નહિ હોય તેને હાથે હરકોઇ ધર્મશુદ્ધર્મી સર્વોપરિવાને

તથા તે આપનાર કોઇ પશુચરૂદર્યને ધર્મભદિષ્ટ કરવામા આવશે.

૨. ધર્મશુરપદનીની નિમણૂક કરવાની મસલન ને આચાર્યો તથા

ઉમરાવો રાજદ્રને આપે તેમને એવીજ જાતિ બહાર મૂકવાની શિક્ષા કરવી.

૩. સધગા પરજોવા ધર્મશુરજોએ તેમની સ્ત્રીઓ દાદી મુકવી, ને નંદિ દાદે તેને પદબદ્ધ કરવો.

એ હરાવો એગરિએ પડે મીઠાસ અને ચળુગઈ બરેલા પત્રોવડે મુરોપના રાજાઓને જણાવ્યા વચે' પહેલેથી પુત્રને મામાણુ પિતા મધુર વચને શીખામણુ દેતો હોય તેવા બોલમાં બોધ કરી એ પત્રોમા શુરમંડળ અને તેના નિયન્તા રોમના પોપનું સર્વોપરીપણું, સાલસાઈ અને નમનાપૂર્વક એવી મુક્તિએ સૂચ્યું છે કે અસાવધ માણુસો ભોળવાઈ તે સ્વીકારે. એ કાગળો એની અતિ કાબિલવતની યાદગરી સમનારા છે.

રાજદ્ર ૪ થો હેત્રિ હવે ચેતો કે આ પોપ મને મારી પાડવાનો અને ને નવી સત્તા એ સ્થાપવા માગે છે તેને અટકાવીશ નહિ તો મારી માદીનું માન ધટશે ઇતાલિના નાર્મને એડે પોપને અણુમતાવ થયો તેમની જોડે દેત્રિએ અરસપરસ કુમક આપવાના છાના કરારે કર્યો એ દરમિયાન કેટલાક ઉમરાવોએ રોમમાં બડ હાલી એમરિને પરદેશ કર્યો પણ શહેરના લોક તેની મદદે ધાયા અને તેને કેદમાંથી મોકળો કર્યો એ પછી રોમમાં આચાર્યમડળની હમૂરમાં હાજર થઈ કેટલાક આરોપના જવાબ દેવાને પોપે રાજદ્રના ઉપર સમન કર્યો. જહિષ્ટવ આચાર્યોનું રક્ષણ કર્યોના તથા પોપની મંજૂરી વિના ધર્મશુરજો નીમ્યાના એ તહોમત દતાં. જર્મીનમાં બગવાખોરોની મદદ પોપને હતી, પગલુ એ અપમાનથી ક્રોધાયમાન થયેલા મહારાજા હેત્રિને બડખોર સાકસન લોક ઉપર એ અરસામા ફેલે/ક મગવાથી તેજે જગતશુર અને સર્વોપરિ થવાનો દાવો કરનારની સામે જ થવાનો નિશ્ચય કર્યો પોતાના પક્ષના રાજા રાણા અને આચાર્યોની સભા વમસ નગરમા કરી, અને પોપ એગરિ ઉપર શુરની જગ્યા વેચતો હોય તેમ પેસા લેધને આપવાનું, ખૂન કરવાનું, તથા નાસ્તિકપણાનું, એ નણુ

તોહોમતો ચઢાવી તેને પદબ્રષ્ટ કર્યો. કચ્છ તે સભા ખાસે કરાવ્યો. એ-
ગરિ એથી જરાએ બીજો નહિ કે કમો નહિ. આસપાસના આચાર્યોની
સભા લાગલી રામમાં બોલાવી ત્યાં સમારંભયુક્ત રીતિએ રાજધિરાજ-
ને જાતિ બહાર મૂક્યો, તેનો ઇતિહાસ તથા જર્મની ઉપરનો રાજ્યાધિકાર
રદ કર્યો અને એ દેશના રાજ રજવાડાને તથા રૈયતને તેની આજી પા-
ળવાની ફરજમાંથી મોકળા કર્યા. વળી જર્મની તથા ઇતિહાસના જે આ-
ચાર્યો રાજદ્રોની તરફ હતા તેમને તથા ક્રાંસમાં જોડા પોપની આજી મા-
નતા ન હતા તેમને પદબ્રષ્ટ કર્યા. એ સભામાં પોપના અધિકારના નિય-
મ તેણે બાંધ્યા, તેમાંના મુખ્ય આ નીચેના હતા.

૧. રામનો મુખ્ય શુર જે પોપ તેજ માત્ર સર્વોપરિ આચાર્ય અ-
ને જગતપુર કહેવાય.
૨. આચાર્યને પદબ્રષ્ટ કરવાનો અધિકાર માત્ર એ પોપનેજ છે.
૩. આચાર્યોની સામાન્ય સભા મળે તે વારે ત્યાં પ્રમુખરમ્યાને જે-
સવાનો હકે પોપના એલમીને છે.
૪. ગેરહાજર આચાર્યને પોપ બસતરફ કરી શકે છે.
૫. સાર્વભૌમિક અલંકાર પહેરવાનો અધિકાર ફક્ત પોપને છે.
૬. ભૂપતિઓની ફરજ છે કે તેમણે પોપના પગને સુંબન કરવું,
અને બીજા કામનાને ન કરવું.
૭. રાજધિરાજને (રાજદ્રોને) પશુ બાદીએથી બીકાડી મૂકવાનો પો-
પને અધિકાર છે.
૮. પોપના ફરમાન વિના મળેલી આચાર્યોની સભા સામાન્ય ક-
હેવાય નહિ.
૯. પોપની મંજૂરી વગરના કાનુન કે ધારા મર્યાદા રદ છે.
૧૦. પોપનો દુકમ કામથી રદ થઈ શકે નહિ, અને પોપ સર્વને
દુકમ રદ કરી શકે.

૧૧. રોમન ધર્મસમાજથી કોઈ કાંઈ જુદા થઈ નથી અને થવાની નથી.
૧૨. જેમના અભિપ્રાય રોમન સમાજના મતની વિરુદ્ધ હોય તેઓ કાયલિક પ્રિસ્ત નહિ.
૧૩. કુદ રાજ્યોના આધીનમાં રહેવાના ધર્મથી પ્રભને મોકળા કરવાનો અધિકાર પોપને છે.

હવે રાજ્ય અને ધર્મધ્યક્ષ બંનેએ વિચારની તૈયારી કરી, પણ એગરિનો પક્ષ બળવતાર હતો. હેન્રિનો જખરો મદદગાર ગયો નામે છતાલિનો મોટો તાલુકદાર હતો, તે વિરોધના આરંભમાં મરણ પામ્યો અને તેની વિધવા નામે માતિશ્વાના દાઘમાં તેની સત્તા ગઈ. જે નારીએ પેતાનું ધન અને બળ સર્વે પોપને સોંપ્યું, તથા તેનું તન અને મન પાનીતિની મર્યાદા તોડી તેને સ્વાધીન કર્યું હતું એવો સંસય છે. દાક્ષિણિયાના ક્યુકને રાજ્યનો ખિતાબ એગરિએ આપ્યો તેથી સજી થઈને તથા સિસિલિનો નાર્મન રાજા તેની કુમકે આવ્યા.

હેન્રિને જોઈએ તેટલા સહાય કરનારા નહતા, અને સાધુઓ તેન મૂલકના હરેક બાગમાં તેની વિરુદ્ધ બોલી ફેંચતને બેઠિલ કરતા હતા. સાક્સનિ, સ્લાવિઆ, અને કારિન્થિઆના તાલુકદારો બંધ કરવાને બેઠ્યા, તથા જે આચાર્યો (બિશપો) તેની તરફેનમાં હતા તેઓ પણ બહિષ્કાર થવાની ધમકીથી ડરી તેનાથી ખસતા રહ્યા. પોપના જે એલચીઓની ફાજલ જમીનમાં કાયદે એટલે રાજા રજવાડા તથા આચાર્યોની સભા ભરાઈ, તેમાં એકું ક્યુ કે અમુક મુદ્દતમાં જગતસરને સરજે જઈ હેન્રિ કામા નહિ એજવે તો તેને પદબદ્ધ કરવો.

ધતાલિ દેશમાં લામ્બર્ડ પ્રાંતના તાલુકદારો તથા આચાર્યો તેની વહારે ચઢવામાં દૃઢ રહ્યા, અને એગરિના બહિષ્કૃતના પત્રોને માન ન દેતાં સામે તેને બહિષ્કૃત કર્યો. બર સિઆળામાં મદદ કદ વેળેને હેન્રિ, સલ્ડી અને બાગક કુંવર સહિત પર્વતોને વિકટ મારે લાંગર્યાં ગયો. ત્યાં લામ્બર્ડ ફોજ તેને આવી મળી, પણ તેનો લાભ લેવાનો તેની છાતી ચાલી

નદિ પોપને તાબે ચવાતું કણુજ ક્યોથી માતિશ્વ તથા ઇલાલિના ખીજ પાદશાહી મોટા સરદારોની આજીવ સ્વીકારી એમરિએ તેને પોતાની હ-જૂરમાં હાજર થવાની પરવાનગી આપી.

સને ૧૦૭૭ ના જાન્યુઆરી માસની ૨૧ મી તારીખે ધર્મોદિપ-તિના દરબારમાં જર્મનિ અને ઇલાલિનો શહેનશાહ આદિ માગવાને હા-જર થયો. કાનોસાના કિલ્લામાં પોપનો મુકામ હતો ખીજમતવારો, સ્વા-રો, અને સિપાઇઓને ઝાપે મૂકવા પશા. ગદને પહેલો ચોક વટાવી ખી-જાની બાગમે આપ્યો ત્યારે રાખ્યાવંકાર અને વચ્ચે તથા પશ્ચાતાપ કર-નાર અતિતનો પોશાક પહેરવાનો દક્ષ મળ્યો, તે માથે ચઢાવે પડ્યો. પોપના દરબારને આગળે પહોંચ્યા પછી ત્યાં ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રા-ત્રિ ઉપવાસ કરી પોતાના પાપને માટે પરમેશ્વરની અને પોપની ક્ષમાને માટે પ્રાર્થના કરતો બિલો રહેવાની જરૂર પાડી. એ વેળા બારે સિઆલો હતો તેથી ટાઢ એવી સખ હતી કે એ ત્રણ રાત્રિ દિવસ એ પ્રમાણે બિલા રહી એમ તથા કરવાનું કામ અભ્યાસ પડેલા જોગીને પણ ધણ-જ દષ્ટુ પડે તો આવા મોટા રાણીજવાને થી મુશીબત પડી હશે તે-નો ખ્યાલ સહેજ થઇ શકે એ સર્વ અપમાન અને મહા દુઃખ સહન કરીને રાજોદ્ધર ચોથે દહાડે હકારી ધર્મોદિપક્ષની હજૂરમાં જઈ તેને પગે લાગી તેના પગનું સુમન કરી ધણું કરગયો, ત્યારે તેને કરેલી બહિષ્ક-રતી એટલે જાતિજ્ઞહારની સખ માત્ર સરખેન્ડ કરી, રદ ન કરી

આ જૂવમથી કરાવેલા ખોટા પ્રાધિક્ષિતે હેઝિના મન ઉપર જોડો થા દ્યો દહ્યુ હુદ્યના જૂનમી ચુર ઉપર જળા રહી હતો, તેવામાં મા-તિશ્વ કકરાણીએ તેનો આખો તાણુકો તેના મરણુ પછી પોપને મળે એ-વો ધર્મોદા બેખ કરી આપ્યો ને તે એમરિએ કણુલ રાખ્યો તે બાધ-ના મૃત્યુ કેડે તેના તાણુકાને ધણી કાયદા મુજબ રાજોદ્ધર હતો, અને રા-જોદ્ધની રજા વિના વારસનામુ, બક્ષિસપત્ર લખી અખાય નદિ એવો પ-થુ કાયદો હતો. સખજ એ ખખર જાણી તથા તેના લાજાડે જોદાઓના કપકાથી હેઝિએ પોતાની બેઆગર કરનાર જોડે ફરીને વિરોધ આર-બ્યો ઇલાલિમા તેનો પક્ષ બલવત્તર હતો તેથી એમરિ સકટમા આવી પડ્યો. જર્મનિમા પોપના પહે હેઝિને પક્ષજીત કરીને તેને આસને રહે-

બિઆના ડચ્છે રોડાદરને બેસાડ્યો, અને રોડાદરે હેબ્રિની ફોજનો પર-
જ્યા કર્યો. એ ફતેહ થયાથી એગરિએ હેબ્રિને વળી બહિષ્કૃત કરાવ્યો.
અને તેના દરિફને માટે સોનાનો તાજ બોક્ક્યો. એ સાંભળી હેબ્રિ બહુ
તપી ગયો. પોતાના મિત્રોની સભા બરી તેમાં અધ્યક્ષિત ચાલને માટે એ-
ગરિને પદબ્રજ કરાવી તેની જગ્યાએ રાવેન્ના નગરના મુખ્ય વ્યાપાર્ય (આ-
ર્થમિસ્ટ) ને ૩ જો કલેમંટ એ નામે પોપ નીમ્યો.

એગરિને ઇતાલિના નાર્મનો સાથે અણબનાવ હતો તે પતાવીને તે
મની તથા હકરાણી આતિથ્યની કુમક લેઈ તેણે ફોજનો જમાવ કર્યો. ૧
ધુ એ દરમિયાન રોડાદર હાથો અને રણસંગ્રામમાં માર્યો ગયો, તર
તેના પક્ષકારને હેબ્રિને તોળે થવાની જરૂર પડી. વિજયી રાજા પદ
એગરિનો નાદ ઉતાર્યોને આપ્યો. નાર્મનો ઈર્ક રાજ્ય જોડે લઢવામાં રો
કાયેલા હતા, અને એકંથી આતિથ્યની ફોજ હેબ્રિના લશ્કરની સામી ટ
કી થકી નહિ તેથી એગરિને રામ છોડી નાસવું પડ્યું, ને તેનો દરિ-
ફલેમંટ ગાદીએ બેઠો. હેબ્રિ પાછો જર્મન ગયો. એટલે એગરિએ નાર્મ-
ફોજ સાથે આવી રામ રાહર લૂંટીને તથા બાળાને પાપમાર્ગ કરી નાખ્યું
એ પછી રોડા કાળમાં તે માર્ગ પડી મરી ગયો.

વાસ્તવિક મોટા પુરવની નિશાની એ છે કે તે પોતાના મતના અને
પોતાના જોષી હોંશના આશુસો પાછળ ચૂકી જાય છે, જ્યો તેનો હેતુ પાર
પાડવામાં હઠપણે મંડયા રહે છે. એગરિના વિચાર અને તે વિચાર પાર પા-
ડવામાં તેનો ઉત્સાહ તેની જોડે નાશ પામ્યા નહિ. કાર્દિનલોએ એટલે
પ્રમુખ વ્યાપાર્યોએ કલેમંટને માન્યો નહિ, તેથી નાઉમેદ થઈ કેટલેક
વર્ષ તે મરણ પામ્યો. એક પછી એક નવા પોપ થયા તેઓ એગરિના
અભિપ્રાયને જોરથી વળગી રહ્યા અને હેબ્રિ જોડે લડ્યા. એ અરસામાં
ક્રુસેદની રાઠ ઉઠી તેથી પોપનું બળ વધ્યું. અંતે પોપની રીખવણીથી હે-
બ્રિના કુવરે ખંડ કર્યું ને ૫ મો હેબ્રિ એવે નામે રાજમાસને બેઠો. ધરડો
રાજા યુદ્ધની સામગ્રી તૈયાર કરતો હતો તેવામાં મરણ પામ્યો. પાદરી-
ઓએ ધાર્યું કે હવે દરકત કરનાર કોઈ રહ્યું નથી તેથી મન માન્યું રજ
મળશે. પરંતુ ૫ મો હેબ્રિ એના જાપથી સવાઈ નીકળ્યો. મતલબ

હતી ત્યાં સુધી પોપતું ગાન રાખ્યું ને કામ સર્વું કે આપના બોલ પાળવા-
ને જિભો ચમો. લાંબો ઝડડો ચાલ્યા પછી ધર્મગુર નીમવા સંબંધી એક
વચ્ચો રસ્તો કાઢી બંને પક્ષે દોસ્તી કરી. તે વચ્ચો રસ્તો એ હતો કે ખા-
લી પડેલી જગ્યાએ આચાર્ય ઠરાવવાનો અધિકાર પોપનો, અને નીમાયેલા
આચાર્યને દેવસ્થાનખાતાની જમીન સોંપવાનો અધિકાર રાજદ્રનો.

સ્કંડ ૮ મો.

કુમેદ નામે અધ્યો.

શબ્દાધિપતિ અને ધર્માધ્યક્ષની વચ્ચે હરીશ્ચંદ્ર આસતી હતી, તેવામાં એક મોટો બનાન બન્યો, જેથી પાછવાને રોક મળ્યો અને યૂરોપને પણ કંટકો રાખ્યો થયો.

ખ્રિસ્તિયર્થે સ્થાપન કરનાર (ઈમા) કે ખ્રિસ્તિયતાની કબર પાલેસ્તીન પ્રાંતના જેરુસલેમ શહેરમાં હતી, એ દેખરેખી પણ કરવાને દેશદેશના ખ્રિસ્તિ લોક ત્યાં જતા પ્રણય કાળ પાસે આવ્યો છે એવું માની અગીઆરમા સૈકામાં કોટલાક યૂરોપિયનો તો ત્યાં જઈને વસ્યા હતા, તથા તેજ કારણથી બના કરનાની હોય વધી હતી બધા વિચારી લોક પ્રસાના જન્મ મરણ સ્થળને ધર્મ જૂઠું ગણી ત્યાં જતા કરવા જતા અબ્બાસી બોલાદના ખાલિફાની સત્તામાં તે દેશ હતો ત્યારે એ જનાણુ લોકને કથી અગવજ પડતી નહિ, પોતાને તથા રેમતને લાજગારી નેહ તેઓ એ મુસાફરને ઉત્તેજન આપતા કાતિમાં વચના નિસર દેશના ખાલિફાના તાબામાં તે મૂલક ગયા પછી ખ્રિસ્તિ જનાણુઓને તેમના તરફથી રક્ષણ મળતું થતું સેફુદી પુર્ક લોક તે દેશના ધણી યથા ને ચારથી તીર્થ કરનારા ઉપર જૂનમ થવા લાગ્યો. વગડાઉ અને ધર્મગાંઠ હવા અને તેમણે યૂરોપના જનાણુઓને જુ હેરાન કર્યા તથા તેમના પરિત તીર્થોને વટવાવ્યા એ ખમર યુ પમા દેનાયાથી લાના લોક રાને બરાયા, એની નેડે ડાન્સતાન્તીનોપના નેદ્ર આલેક્સિઅસના વિનતિપનો યૂરોપના સમગ્રો ઉપર આવ્યા કે મુનમાનો ઝીડ સજ્યને ફૂાવેછે માટે કુચક મોકલવી પાલેસ્તીનને અને આસપાસના પ્રાંતોને સુસલમાતોના કબજામાંથી છોડાવવાને. વિષમ ફોજ નોકરવાનો મળતુને જ મા ઝોગરિએ કર્યો હતો એ ફો મા બળવાને આતુર ચરવીરા ધણા હતા, પરંતુ તે પોપ અને રાહે પ્રાદ હેનના અરડને લીધે તે ધનિદો તે સને પડનો મૂકવો પડ્યો હ

તો. આ પ્રસંગ તે કામને અનુકુળ હતો. નાર્મેન લોકની એક ટાળા છ-
ગાંડ છતીને પરવારી હતી, અને બીજી સિસિલિ જેટ તથા ઇટાલિનો
દક્ષિણ ભાગ વચ્ચે કરી બેઠી હતી ઇટાલિમાં પોપની અને જર્મનિમાં તા-
લુકાદરોની ચઢતી ચઢતે વડવાડ બંધ પડી હતી તેથી હબ્સબર્ગ બહાદુર
અને મક્ક સિપાઈઓ અને સરદારો બેરોનગારી થયા હતા. એવામાં
પીતર નામે એક સાધુ ઇસુની સમાધાની નવાથી બાબોચો અને દેશે
દેશ અને ગામેગામ ફરી ખ્રિસ્તિઓનું લોહી ઉકળે એવા ચપ્પેમાં ટુકો-
થી થતા અને દર અને બુદ્ધમનું વર્ણન કરવા લાગ્યો. તે ધર્મદ્રોષીઓ ઉપ-
ર ચઢાઈ કરવાને તેણે તથા તે વેળાના પોપ બીજા અર્થને યૂરોપના જોડા-
ઓને ઉશ્કેર્યા (ઇ. સ. ૧૦૯૫) ઇટાલિના પ્લાસેન્સિયા નગરમાં પોપે ગો-
રે અને જર્મનોનો મોટી સભા કરી, તેમાં હબ્સબર્ગ ગોરજી અને ગ્રુ-
ચો હાજર થયા. સાધુ પીતર અને પોપ અર્થનના જુરસાબરેલા બા-
પણે સાંભળી મુસલમાનોને મારવા જવાની આજ્ઞાઓના દિલમાં આતુરતા
હિપત થઇ. ત્યાંથી અર્થન અને પીતર ફ્રાંસમાં ગયા તે ત્યાં કલેમોલ
શહેરમાં બીજી મોટી સભા ભરી મુસલમાનોથી પવિત્ર જમિ ઉઘાડવાની
જરૂર અને ત્યાં જનારા વિશ્વાસીઓના દુઃખ વર્ણવ્યાં. એ સાંભળી હબ-
ર્ગે જોડા સંભાળે ચઢવાને તત્પર થયા. આખા યૂરોપમાં એજ વાત ચા-
લી રહી, અને કામ કામ લઢવેલા ટોળે મળવા લાગ્યા. આ પુણ્યકારી
મુદ્દમાં જનાને જોયો તૈયાર થયા તેમણે જમણા હાથની બાંહેના
ખખા ઉપર ક્રુસ (+) નિશાની કરી, તે ઉપરથી એ અધકાનું નામ
કુસેદ પડ્યું.

રશુમાં પડશે તે સ્વર્ગે જશે, ને જીતશે તેને એશિયાની દોસ્ત, જ-
ગીરો વગેરે મળશે. લઢવા જશે તેનાં સર્વે પાપ નાશ પામશે, એવું પો-
પ તથા સર્વે મુરજોએ ખાતરીથી જાહેર કર્યું. લાખો આદમીઓ એ વાત
સાચી માની ખરાબખરાત ચર્ચ ગયા. ધરખાર અને માત્રચિદકત વેચી
એમાં હોઠકા સાથે જેસુઈમ તરફ જવા નીકળ્યા. જેમને લશ્કરનો
અનુગામ નહિ અને રસ્તે ખાવાની ખરચી નહિ, એવાં ત્રણ લાખ માણુ-
યા જવા નીકળ્યાં પણ તેમને કોઈ નામીયા સરદાર સંધર્યા નહિ. સાધુ
પીતર, નિર્વેન વાદ્દર, વગેરેના સંધમાં તેઓ આગા. ગાર્મમાં હાજર નહિ

કાંદાના પ્રાતોમાં હળરો ચાણીઓની તેમણે દત્તા કરી. આગળ ચાલતાં ખિસ્તિઓ ગામે પણ લૂંટવા લાગ્યા, પરંતુ ખાવાનું પૂરું મળ્યું નહિ. ધણીક બૂખ, ચાક અને રોગથી રસ્તામાં મરી ગયા. ધણીને તેમની લૂંટકા દાદિ પીડાથી ખીજવાયેલા લોકે કતવ કર્યા અને નજીબો એસિઆમાં પહોંચ્યા તેઓ તુરંતે હાથે માર્યા ગયા.

એ કાળનો મોટો પકાયલો લશ્કરી સરદાર નામે બોલ્યોતો ગાઈ-ફ્રેય લોરેનના પ્રાતના એક ભાગનો તાણકદાર હતો, તેના ઉપરિપણા ત-જ એક મોટી ફાજનો રીતસર જમાન થયો. ક્રાંસનો પાદશાહનો બાઈલું, ઇંગ્લાંડના રાજાનો બાઈ રામર્ટ, નાર્મદિનો કપુક, તુરુઝનો કાઉન્ટ રેમાફ વગેરે દટલાક મોટી પદવીના ઉમરાવો તેમના લશ્કર સહિત તેમાં મળ્યા. એ મોગી સેના કાન્સ્ટાન્ટિનોપલ નગરમાં આવી તેવારે ત્યાંના શાહ આલેક્સેસ મમરાયો જેમ તેમ ઉતાવળ કરી તેને એસિઆમાં રવાને કરી (સને ૧૦૮૭) પ્રથમ નીસ શહેરપર જઈ પેરો પાસે, ત્યારે એ મોટા લશ્કરમાં છ લાખ જોદા હતા તુર્કી સરદાર આરલોન કિલ્લેદારોની કુમરે આવ્યો. તેને એવાર હરાવી તે નગર છત્તું ત્યાંથી તેઓ આનિઓક શહેર ભણી આવ્યા. માર્ગમાં જે જે નગરો આવતાં ગયાં તે કબજે કરી પોતામાંના સરદારોને હવાલે કરતા ગયા. સુન્તાન મુસલમાનજમીરી ફાજ લેઈ સમો આવ્યો. તેને હરાવી સિરિયા દેશમાં ગયા. આદિથી તેઓ જેરુસલેમ તરફ ગયા. હોઆ પહેલા તે શહેર તુર્કી લોકની પાસેથી મિસરના શાતમા ખાનદાન-મણિકા મુસ્તાલીએ છતીલીક હતું તેણે કુસેદરોને કહેણું મોકલ્યું કે જે ૧૦૯૧ બિનહમિઆર આરશે તેને જાત્રા કરવાની હવે કાંઈ હરકત થવાની અને તાર્થવાસીઓને આગળ જેવો આવકાર મળતો હતો તેવોજ હવે-જશે. કુસેદરો એથી રાજી ન થતાં આગળ વધ્યા અને તે નગરને અનેક કારણોથી તેમની સખ્યામાં જોડેલો બારે ઘટારો થયો હતો કે જેમના કોટની બહાર પડાવ થયો ત્યારે માત્ર પદ્મલે ધોડેસ્વાર અને રાગર પાપદવ રહ્યું હતું અદરના મુસલમાન કિલ્લેદારો ધણી દિમત-લયા, તેથી ઘેરો જોગણીસ દિવસ લગી જારી રહ્યો સને ૧૦૮૮-૧૦૮૯ મહિનાની ૧૫મી તારીખે દલ્લા કરી ખુબ જુસ્સાથી લડ્યા તાપ અને મુસલમાનોના મારથી હા પાડી રતા હતા તેવામાં ઝી-બોલ્યો, 'જુઓ પેલા દેવદૂત મદદે આવેછે' એ ખબરથી વિશ્વાસ

પોલીસોમાં નવું શરૂ થયું. કીકીઆરીની સાથે પૂર જોરથી ધસારો કરી કોટ ઉપર ચઢી ગયા સુસલમાનો સહેરમાં નાક, તેમની પૂઠે ખિસ્તિઓ કતમ કરતા ધાયા એ વેળા કુસેદરો એટલી ખૂનરેશમાં આવ્યા હતા કે તેમણે ધરડા ખોખરાં, સ્ત્રી, બાળક, કોઇને છોડ્યાં નહિ એ વેળા તેમણે ૭૦૦૦૦ માણોને કાપી નાંખ્યાં, લોહીના વહેણમાં યધ્ધ ખિસ્તિઓ ધસાની સમાધીએ ગયા. જુલસમેની રાજાદી ઝાંડુકેયને મળી.

અધ્યાય ૩ નો.

ઇ. સ. ૮૦૦ થી ૧૧૦૦.

આઠમા સૈકાના અને મૂળરાતમા આવગ્રવણનો વનરાજ રાજ રા
જ્ય કરતો હતો તે ૬૦ વર્ષ રાજ્ય કરી ઈ સ ૮૬૦ માં મરણ પામ્યો.
તેની પછી તેનો પુત્ર ચેમરાજ રાજ થયો, તે પોતાના આપના જોડેજ બહાદુર
હતો. ૫૩ સહાય હોઇ વિદ્વાનોને તે સહાય આપતો પાંચીસ વર્ષ રાજ્ય
કરી ઈ સ ૮૪૧ માં એ રાજા મરણ પામ્યો. એની પછી ખીજા કે
ટલાક રાજા થયા તે બધા દુક મુક્ત રાજ્ય કરી મરણ પામ્યા, અને એ
વચનો હેઠ્ઠે રાજ્ય સામંતસિંહ કરીને હતો તેને તેના ભાણેજ મૂળરાજ
સોલંકીએ ઈ સ ૮૪૨ માં મારી નાખી ગાદી પકડી લીધી મૂળરાજે
સિદ્ધપુરના રૂદ્રમાળાનો પાયો બાખ્યો હતો મદરિપુ કરીને એક ચોર રા
જાને શકિત્વાવાડમા જાણુમાલી નદીને તીરે મોગી લલાઈમા દાર આપવા
થી મૂળરાજની છાતિ ધણી ફેલાઈ તેણે ધણા ધણા દેરાના રાજાઓ પા
સેથી ખંડણી લીધી અને લાટ દેશ (જે હાલનો સરતપો) છલ્યો તેણે
પાપમાયી છૂટવાને દાવધર્મ ધણું કર્યું તે ઈ સ ૯૬૭ માં મરી ગયો.
એની પછી ચામુંડ રાજા થયો, પણ એની સત્તા મુસ-રમાનોએ તોડી પાડી.

નવમા સૈકાત્રી સરખાતમા અબ્બાસ કુળનો બહાદુર અને વિદ્વાન
ખાલિદો પોતાની રાજ્યધાની બમદાઈમાં ઈ સ ૮૦૯ માં મરણ પામ્યો.
તેની ગાદીએ તેનો મોટો પુત્ર અન-અમિન બમદાઈનો ખાલિદો થયો
રતુ તેના ભાઈ અલમાશીને તેને મારી નખાવી ઈ સ ૮૧૩ માં
ગાદીપતિ થયો અનમાશીન ધણો સખા અને વિદ્વાન હતો એણે જે
રાજની માફક વિદ્વાનોને આશ્રય આપી પુસ્તકો લખાયા કુરાન ઈશ્
કત નથી પણ મનુષ્યોક્ત છે, એવો તેનો મત હતો, તે મનાવવાને પ્રય
ત્નો આ નાદાનીને લીધે રાજમા ગરબડ થઈ તે બહાદુર અને મુદ

કુશળ હતો. તેણે આખા રાજ્યની ધણીજ સારી વ્યવસ્થા કરી, પરંતુ એનાજ વખતમાં પ્રાંતના હાકેમો ધણા કાળથી વંશપરંપરા હાકેમો મોગવતા હોઇ સ્વતંત્ર થયા લાગ્યા. ઇ. સ. ૮૩૩ માં અલ્લમામૈન મરણ પામ્યો તેની પછી તેનો ભાઈ મોતાસ્સમ રાજ્યાસને બેઠો (ઇ. સ. ૮૩૩ થી ૮૪૨). એની પાસેથી ઇસ્લામીયતના રાજદ્ર વેઓફ્રિસે ધણાક નગરો છૂટી લીધાં, અને ધણીજ જૂલમ ગુજર્થો; પણ પાછળથી મોતાસ્સમે રાજદ્રને હરાવી વેર વાળ્યું હતું. એની પછીના ખાલિફ વાલેકે ઇ. સ. ૮૪૨-૮૪૭ સુધી રાજ્ય કર્યું. તે ધણીજ સખી હતો. વાલેક પછી તેનો નિર્દય ભાઈ મુતાવાકેસ તખ્તનશીન થયો, તેણે ખીજ પંથના માણસો ઉપર ધણીજ જૂલમ ગુજર્થો તેથી ઇ. સ. ૮૬૧ માં કોઈ મુસલમાને તેને મારી નાંખ્યો તેની પછી ૮૪ વર્ષની અંદર નામના બાર ખાલિફ થયા, તેઓ ભારે મોજશોખ કરતા, તેથી રાજ્યનું વિત્ત જતું રહ્યું અને રાજ્યની પડતી ધઈ. પોતાના તુર્ક સિપાઇઓના હાથમાં તેઓ પુતળાં જેવાં બની રહ્યા હતા. તેમની નબળાઇના વખતમાં ઇસ્લામીયતનું બળ વધતું ગયું. તેમણે મુસલમાનો પાસેથી ધણા જૂલક છૂટી લીધાં. વંશપરંપરા લાંબા મોગવદાને લીધે અને ખાલિફાઓની નબળાઇની લીધે પ્રાંતના હાકેમો સ્વતંત્ર થઇ ગયા અને રાજ્યના ટકકા પડી ગયા. કામૈય નામે આરખે એક નવો પંથ હી. સ. ૨૭૭ માં સ્થાપ્યો, તેથી મુસલમાની રાજ્યને ધણીજ ધોડા પહોંચ્યો, અને ઉપર કહેલા કારણને લીધે સ્પેન અને ખાલિફાની સત્તા જતી રહી.

મુસલમાની રાજ્ય પણ નબળું પડી ગયું હતું. કારણના વખતમાં પેગમ્બરની પુત્રી ફાતિમાના વંશના ઇદુસ નામે શાહબદાએ આફ્રિકાને પશ્ચિમ કિનારે એક સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું. પશ્ચિમ આફ્રિકાનો હાકેમ ઈબ્રાહીમ પણ ઇ. સ. ૮૦૫ માં મુસલમાની રાજ્યથી સ્વતંત્ર થઇ ગયો હતો, અને પડે કૈરામીનો ખાલિફ કહેવાયો. આ સ્વતંત્ર રાજ્યોએ જૂમધ્ય સમુદ્રની અંદર ટાપુઓ તથા કાંસાના દેશોમાં ધણીજ પગપસારો દ્યો હતો. પરંતુ માંહોમાંહેના કુસંપને લીધે યુરોપનો દક્ષિણ ભાગ ખ્રિસ્તિ ધર્મની રાજ્યધાની રોમ સુદાંત તેમના હાથમાં જતો બની ગયો હતો. મિસરનું રાજ્ય પણ જીત્યું પડી ગયું હતું. મહાદેવ પ્રયત્ન મેળ્યો.

ઝેઝ તે દેશ તેના હાકેમ પાસેથી જીતી લીધો હતો અને મદિના સુધી તેની આબુ ફરતી. તેણે કેરોનગર સ્થાપ્યું છે. તેના વંશજોની સત્તા બસે વર્ષ સુધી ચાલી. પશ્ચિમ આફ્રિકાના સાગમાં એક અબદલા નામે મુસલમાને નેવો પંથ દાઢ્યો. તે પથના એક ગુરુ અબુઅકરે લશ્કર ઊર્જુ દરી ફેઝ, તાંજર વિગેરે નાનાં નવાં રાજ્યો જીતી લીધાં. તેની પછીના ધર્મગુરુ મુસ્સદે ઇ. સ. ૧૦૬૯ માં મોરોકો સહેર બાંધ્યું. એ પ્રમાણે ખુરાસાન, મેસોપોતામિયા, એખારા, હરાન, વિગેરે પ્રાંતોના હાકેમો છૂટા પડી ગયા. એજ પ્રમાણે સામાની રાજ્યનો રાજા નબજો થયો કે તેનો એક હાકેમ અસમગીન ખુરાસાનમાં સ્વતંત્ર થયો અને તેણે હામુદ, કંદહાર પ્રાંતો જીતીને ઇ. સ. ૯૬૨ માં ગીજની સહેરમાં ગાદી સ્થાપી. તે નિર્વશ હોવાથી તેનો જમાઇ સબકતગીન આદીપતિ થયો. આ પ્રમાણે ગીજની વેશની ઉત્પત્તિ થઈ. ઉપર પ્રમાણે આલિફાએના હાથમાંથી સંધળી સત્તા જતી રહી હતી, અને તેઓ હમામ એટલે મુસલમાનોના ધર્મગુરુ માત્ર રહ્યા (ઇ. સ. ૧૦૫૫.) ગીજનીવશમાં સબકતગીન પછી મદમદ, તોઝલમેઝ, અરધઅરસાન, મલેકશાહ વિગેરે બાદશાહ થયા. મલેકશાહના વખતમાં તેની સત્તા ઘણીજ જાગી, અને લોક ધણા આબાદ અને સુખી થયા ઇ. સ. ૧૦૯૨ માં તેના મરણ પછી તેના વિશાળ રાજ્યના ઠડકા થઈ ગયા.

ઉપર પ્રમાણે મુસલમાની રાજ્યના અનેક ઠડકા પડી ગયા હતા. તે વખતે હિંદુસ્તાનમાં પણ અનેક નાનાં નાનાં રાજ્યો હતાં. લાહોરના રાજા જયપાળ અને ગીજનીના શાહ સબકતગીન વચ્ચે લઢાઈ થઈ, તેમાં જયપાળની હાર થવાથી સબકતગીને હિંદુસ્તાનમાં પગ ધાડ્યો અને તેની પાસેથી ખંડણી લીધી. પછી જયપાળે હિંદુસ્તાનનાં બીજાં રાજ્યોની મદદ એકઠી કરી સબકતગીન સામે જાય બીડી પણ તેમાં તે હાર્યો અને રજપૂતોની નબજાઈને લીધે સબકતગીન પછીના શાહ મદમદે જયપાળને હારવી પળળ પ્રાંત ઇ. સ. ૧૦૦૧ માં વશ કર્યો. ફરીથી ઇ. સ. ૧૦૦૯ માં રજપૂતોએ અર્નગપાળની સરઘરી નીચે મુસલમાનોની હુસરી ઉતારી નાંખવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ રજપૂતો હાર્યા અને મદમદ નગરકોઠ, યાલુધર, સોરઠીસોમનાથ વિગેરે દેવળો ઉપર સ્વારીએ કરી હિંદુસ્તાનમાં

થી ખેલક પેચો લેધ યે. મહમદે ગૂજરાત ઉપર ચઢાઇ કરી ત્યારે ગૂજ-
રાતનો રાજા ચાચું હતો અને તેનો કુવર વલ્લભસેન તથા તેનો ભત્રીજો
ભીમસેન મહમદ સાથે જહાદુરીથી લડયા પણ હાર્યા. મહમદ દુર્લભસેન-
ને ગાદી સોંપી વિદાય યે. પણ દુર્લભસેને પોતાના ભત્રીજા ભીમદેવને
પોતાની ગાદી સ્વાધીન કીધી. ગાજવામાં પ્રસિદ્ધ રાજા બોજ રાજ્ય કર-
તો હતો તેની અને ભીમદેવની વચ્ચે ધર્માને લીધે ધણી વડવાડ થઇ હ-
તી. પછીથી ભીમસેન અને અજમેરના ચોદાણુ રાજા વિરાજદેવ વચ્ચે
ઇ. સ. ૧૦૪૩માં જુદા થયું, તેમાં ભીમને નમતું પડ્યું, અને વિરાજદેવ
પોતાની હાવણીની જગ્યાએ હાલમાં વિસનગર શહેર વસાવી પાછો ફર્યો.
ઇ. સ. ૧૦૭૨માં ભીમના મરણ પછી તેના ભત્રીજા કરજે ઇ. સ. ૧૦૮૪
સુધી રાજ્ય કર્યું અને તેના મરણ પછી તેનો પ્રખ્યાત પુત્ર સધરા જેસંગ
(સિદ્ધરાજ જયસિંહ) ગાદીપતિ યે.

ધૂરોપમાં શાલ્ભાન ઇ. સ. ૮૧૪માં મરણ પામ્યો, તેનું કાંક રાજ્ય
બાબા ધૂરોપમાં સંપૂર્ણ હતું. તેના પુત્ર લુષ ડેબોનેરમાં રાજ્યાધિકા-
રીનું એક લક્ષણ ન હોવાથી તેના ત્યારે પુત્રોએ તેને પદ્મજ ક્રોધો અને
રાજ્યના કડકા કરી વહેંચી લીધા. આ રાજ્યની પડતીનાં કારણો પણ મુ-
સલમાની રાજ્યની પડતીના જેવાજ છે. આ વખતે ધૂરોપમાં ફતુહ પ-
દ્ધતિ દાખવ થઈ હતી. રાજ્યના હાથ નીચે ડચુક (સુયા) હતા. ડચુકના
દાથ નીચે કાઢટ (પ્રમથાધિપતિ) હતા. તેમની સત્તા રાજ્યમા ધણી વધી પ-
ડી હતી. મોટાસ પદ્ધતિ પ્રમાણે બ્યારે રાજા નવો સુધક હતો તો ત્યારે
ચોડીક જમીન પોતે રાખીને પ્રજાને વહેંચી આપતો. તે બદલ તે વ-
તનદરોને રાજાને લલઇના વખતમાં પોતાને ખરચે ગરદ કરવી પડતી,
અને એ વતનદરોજ રાજાની ફેજ હતી. બ્યારે સુખાઓ (ડચુક)નું ને-
ર વધ્યું ત્યારે રાજાની સત્તા પડે બાગી અને ડચુકો જમીનના માલિક
થયા, અને વતનદરો આકરિયાલ રીવાજ પ્રમાણે જમીનનો ભોગવટો ક-
રે. નવમા સેકલા ઉપા બાગમાં મોટાસદર કાકરની સત્તા ધણીજ વ-
ધી ગઇ હતી અને રાજાની સત્તા નાણુદ થઇ ગઇ હતી. તે વખતે આ-
જુઆજુએથી જુદી જુદી પ્રજાઓ ચડી આવતી. હંગરિયન લોકોએ હં-
ગરિની અંદર રાજ્ય સ્થાપ્યું. શાલ્ભાનના વંશનો એક રાજા જમીનમાં

રાજ્ય કરતો હતો, તે બાગક હોવાથી તેનો મૂલક હમરિયન લોકોએ હતી. લેધ તેની ખાસેથી ખડણી લીધી. યુરોપના મધ્ય ભાગમાં હમરિયનો તેમજ કિનારા ઉપર નોર્મેન લોકો કેર વરતાવતા હતા. ચાર્લમાનના વખતમાં નોર્મેન લોકો શહેરો લૂટતા પછી તેમણે ક્રાન્સમાં જગમગારો ઠંથો અને ત્યાંના ચોડાક ભાગ જે હાલમાં નોર્મન્ડી કહેવાય છે તે તાબે લીધો. હમરિયનો પૂર્વમાં રશિયા સુધી લટકાટ કરતા પછી રશિયાના મુળ વતનનીઓને કાઢી મૂકીને તેમના સરદાર રિકે રશિયામાં રાજ્ય સ્થાપ્યું. ક્રાન્સની બહાર કાલોનિનિઅન રાજની સત્તા ધણી નબળી પડી ગઈ હતી અને ડ્યુકો તથા કાઉન્ટો સ્વતંત્ર થઈ ગયા હતા. એક મોટા ડ્યુક યુ બર્ગડો મોકામમ હતો. તેણે સ્વતંત્ર થઈ રાજ્યપદ ધારણ કર્યું. ઇ. સ. ૧૧૦૮ સુધીમાં તેના પચાસ કેટલાક રાજ થયા, તેમાંના છેલ્લા ફિલિપ હતો. તેના વખતમાં ક્રાન્સ અને ઈંગ્લાંડ વચ્ચે ઝડપે થઈ ગયો, તે ૩૫૦ વર્ષ સુધી ચાલ્યો.

ઈ. સ. ૮૨૮ માં બેંગમર્ટ રાજ આખા ઈંગ્લાંડનો રાજ થયો. : વખતે ડેન લોકોએ ઈંગ્લાંડ ઉપર ચડાઈઓ કરીને ધણી હરકત કરી. : ને ૮૭૧ માં આલ્ફ્રેડ રાજ ગાદીએ આગો, તેણે ડેન લોકોને વશ કર્યું. એણે દેશમાં વિદ્યા, કુબર વધારી ધણેજ સુધારો લાખ્ય કર્યો. પરંતુ ડેન લોકોનું જોર વધતું જતું હતું. બીજા એથલ્ફ્રેડે તેમનો સંહાર કરાવ્યો. પ્રપત્ત કર્યો, તેથી ડેન રાજ સ્વેને ગુરસે થઈને ચડાઈ કરીને તે દેશ છોડી લીધો. સારપણી ઈંગ્લાંડમાં તથા ડેન રાજ્યો થયા એ રાજ્યોએ જુનુમ કહ્યું. કર્યો, તેથી લોકોએ ડેનનો અમલ કાઢી નાખી જૂના સામ્રાજ્ય વશમાંના એક બેંગ્વર્ડ કન્સેસરને ગાદી આપી એ રાજ નબળો લાવાય એના વખતમાં તાલુકદારોનું જોર ધણુંજ વધી પડ્યું. ઝાડવીન નામનો એ કે તાલુકદાર ધણેજ ખાવાન થયો તેના મરણ પછી તેની બધી સત્તા તેના છોકરા હેરોલ્ડને મળી તેને વિટેનોજમોટ નામની રાજસભાએ રાજ નિર્મો. તેને ઇ. સ. ૧૦૬૬ માં નોર્મન્ડીના ડ્યુક વિલિયમે હેરિંગ્સન સદાઈમાં હરાવી પડે રાજ થયો. એથી ઈંગ્લાંડમાં નોર્મન લોકોનું રાજ થયું. વિલિયમના પછી તેનો છોકરા ૨ ને વિલિયમ રાજ થયો. તેના વખતમાં તેનો બાઈ રોબર્ટ કુસેલના યુદ્ધપર ચડ્યો હતો. વિલિયમ ૨ ને ઇ. સ. ૧૧૦૦ માં મરણ પામ્યો.

શાર્લમાનના પૌત્ર લુઇને જર્મની હિસ્સામાં મળ્યું હતું. આં ધીમે ધીમે રાજ્યસભાએ રાજ્ય નિભાવેલું હતું. લુઇનો છોકરો જન્મે આલેમ કમઅક્ષવાળો હોવાથી તેને રાજ્યસભાએ ગાદીએથી ઉઠાડી મૂક્યો, અને રાજકુટુંબમાંના આર્નોલ્ડ નામના કુવરને ગાદી આપી. પછીના રાજ્ય નખળા નીકળવાથી ગાદી સાક્સનિના ડચક હેન્રીના હાથમાં ગઈ. ઇ. સ. ૯૧૯ માં તેની સારી વ્યવસ્થા કરી, તેથી જર્મની યૂરોપમાં સર્વોપરી થયું. શાર્લમાનના બહેણા રાજ્યના કડકા થઈ ગયા હતા. રોમમાં અનીતિ અને ટટા ઘણાંજ વધી પડ્યા હતાં, અને તાલુકદારોની સત્તા ધણી જળવજસ્ત થઈ હતી. તેથી તેઓનું જોર વધતું ત્યારે રાજ્યને ઊઠાડી મૂકી પોતે ગાદી બચાવી પડતા તેમાં છુ નામે એક તાલુકદાર ધણો જળવજસ્ત હતો. તેના મરણ પછી તેની વિધવા આદિલદેને બીજાં રાજ્યો તરફથી હરકત પહોંચવાથી તેણે જર્મનીના મહારાજા ઓથોને મદદે ખાલાવ્યો. તે તેની સાથે ઇ. સ. ૯૫૨માં પરણ્યો. પછી ધણુ ઇતાલિમાં તોફાન આવ્યું, તે ઓથોએ સમાવી દીધું. પહેલાં તો પોપે તેને મદદ આપી પણ પાછળથી ઓથોની અને પોપની વચ્ચે અણબનાવ થવાથી પોપને પદબદ્ધ કરીને બીજો પોપ નિર્ણયો. આ પ્રમાણે જર્મનીની સત્તા ઇતાલિ અને પોપ ઉપર જામી (ઇ. સ. ૯૫૩). ઓથોનું મરણ ઇ. સ. ૯૭૪માં થયું તેની પછી બીજા બે રાજ્ય થયા; તેના મરણ કેડે રાજ્યસભાએ ખાલેરિયાના ડચક બીજા દેનિને ગાદીપર બેસાડ્યો. એના વંશમાં સૌથી જારી ત્રીજો દેનિ રાજ્ય થયો. તેની પછી ચોથો દેનિ રાજ્ય થયો, તેને પોપે પદબદ્ધ કર્યો હતો. તેથી પોપ અને તેની વચ્ચે તકરાર ચાલી, પણ તે ઇ. સ. ૧૦૧૫ માં મરણ પામ્યો. તેના દીકરો તેની ગાદીએ બેઠો. એને પણ પોપ સાથે ઝગડો થયો હતો. ઇ. સ. ૧૧૨૫માં તે મરણ પામ્યો. રશિયાના રાજ્ય આટિમિરે ઇ. સ. ૯૮૦ માં ખ્રિસ્તીધર્મ સ્વીકાર્યો. તેણે વિદ્યા અને આપારને ઉત્તેજન આપ્યું. તેની પછી તેનો કુવર ઇ. સ. ૧૦૧૫ માં ગાદીએ બેઠો, તેણે દેસના કથક રચ્યા. એક પેલ આલેક્સિયરે ગ્રીક સર્વોદને અલદાર મોકલ્યા ત્યારથી દસ રાજ્ય ઝાર કહેવાયછે.

ઇસીસનના પાચમા સૈકામાં ચીનના ઉત્તર અને દક્ષિણ એવા બે ભાગ પડ્યા હતા. ઇ. સ. ૪૬૬ માં દક્ષિણ રાજ્યની ગાદીએ મિંગનેનાઇને નામે રાજ્ય હતો, તેણે સર્વે સગા સંજનીના પ્રાણ લીધા. એની કેડે આંત્રુમાં ગાદીપદ

થયો. છઠ્ઠા મેકાની સરખાત સુધીમાં જે વણુ રાજ્યો થયા પણ તેમણે કંઈ સુધારો વધારો કર્યો નથી. ઇ. સ. ૫૦૨ માં લેઆંગ વંશનો પહેલો ખાદશાહ પુત્રે થયો. તેણે વિદ્યાને ધણું ઉત્તેજન આપ્યું અને રાજદાનમાં ધણી દોશિયારી દેખાડી. તે પોતે નિરાળમાં બણુવા જતો. તેની પછીનો રાજા યુએન તેના જોવાજ હતો. ખીજાં રાજ્યોની માફક ચીનમાં પણ કુસંપ અને ટટા સમગ્ર થયાં હતાં. એની પછીના સુયન-તે નામે ખાદશાહે સુયુએને હરાવી રાજ્યના ઉત્તર અને દક્ષિણ ભાગો મેળવી દેવાને પ્રયત્ન કર્યો. તેની પછીના રાજા યાંગફીને ઇ. સ. ૫૭૨ માં રાજ્યના એ ભાગ મેળા કર્યો, અને રાજદ્ર થયો. તેના વખતમાં દેશની કીર્તિ ધણી વધી. તોફાની તાતાર લોકોને પણ તેણે વશ કર્યા. તેની પછી ઇ. સ. ૬૦૫ માં તેના ખીજા દીકરા યાંગ-તેએ પાટવી બાંધને ખારીને રાજ્યાધિપતિ થયો. તેણે મોજશોખમાં ઘણો રૂચો ખરચ્યો, તેમજ દેશમાં સુધારો પણ સારી રીતે લાખડ કર્યો અને નહેરો ખોદાવી. તેની પછી સુએ-તે નામે બહાદુર બાદશાહ થયો. તેણે રાજ્યનો વિસ્તાર ધણેજ વધાર્યો. તેની પછીના રાજાઓ ખાચકા અને રડીયાજ નિવડયા એવા નબળા રાજાઓને બંધ કરીને આંગ-સંગ નામનો લશ્કરી માણસ ગાદીએ બેઠો. તેણે ઇ. સ. ૯૨૬ સુધી રાજ્યકારભાર સારી રીતે ચલાવ્યો અને ચીનના નામાકિત રાજાઓની પકિતએ પહોંચ્યો. તેની પછી લોકપ્રિય રાજા મિગ-સંગ સાત વર્ષ રાજ્ય કરી લોકને સુખી કરી ઇ. સ. ૯૩૩ માં મરણ પામ્યો. તેની પછીના બાદશાહ મિન-તેએ સ્ત્રીઓના પગ નાના કરવા સારૂ લોકના મેળાં પહેરાવી રાખવાનો નિર્દેશ દિવાજ લખવ દીધો. તેની પછીના રાજા જૂથમી હોવાથી તેના વંશનો અત આગ્યો અને હાવે-ત્સીન વંશનો કાઓ-ત્સને માત્ર નામનો રાજા હતો તેને હાથ રાજ્યની લગામ આવી. તેનો રાજ્યકારભાર કરનાર પ્રધાન હગ-તૈ-સુએ છાપવાની કળા ઇ. સ. ૯૨૭ માં શોધી કાઢી આ વંશનો યોગ વખતમાં કારભાર જતો રહ્યો; અને સગ કુળનો ગગ્ગ તાઓ-ત્સુ ગાદીપતિ થયો. તેણે રાજ્યનો ખરચ ઘટાડી નાંખ્યો. તેના વખતમાં કોન કુળના રાજા જોડે લાંબા વખત સુધી ઝઘડો ચાલ્યો, ને તેનો પુત્ર તમે-સંગ પણ તેના જોવાજ હતો ઇ. સ. ૯૮૭ માં તેના મરણ પછી ચીન-સંગ બાદશાહ થયો. એ બોળા અને વરેલી રાજના વખતમાં બોદગતિ,

મોગયો, તથા લૂટારાનું જોર ધણું વધ્યું અને રાજ્યમાં અધેર ફરી વળ્યું. એની પછીના રાજ્ય નબળા હોવાથી તાતાર લોકોના ખડીઆ બની રહ્યા.

મુઘલ મહાત્મય.

ઇ. સ ૮૦૦ થી ૧૧૦૦ સુધીના વખતમાં ભરતખંડમાં ધણોજ સુધારો થયો હતો. રત્નપૂતોની અદર ધણોજ ફસંપ હતો, તોપણ બોજ જેવા પ્રતાપી રાજા કઈ કઈ ગાલૂમ પડતા તેણે વિદ્વાનોને ધણોજ આશ્રય ને દાન આપ્યાં તેના વખતમાં પ્રખ્યાત કવી કાળિદાસ, ભવભૂતિ વિગેરે થઈ ગયા છે. બૌદ્ધ, જૈન અને વેદ ધર્મ વચ્ચે કંઈકો લાખા વખતથી ચાલતો હતો, તેમાં બૌદ્ધ ધર્મનો અંત આવ્યો, અને વેદ ધર્મ પ્રમુખો. ધર્મોષ આરંભો જે થયોનો નાશ કરતા તેમણે પણ વિદ્યામાં વધારો કર્યો. એમની આરંભે યુરોપમાં પણ વિદ્યાનો પ્રગય પ્રસર્યો. ઉઝ્બેકા એવાકના ખાલિકાના વખતમાં આરબોએ ગ્રીસની વિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યો, અને ખાલિકા અલ્લમસુરે વેદકશાસ્ત્ર દાખવ કર્યું. ખાલિકા દારને વિદ્યાને ધણોજ આશ્રય આપ્યો, નિશાબો સ્થાપી અને પરધર્મી વિદ્વાનો પાસેથી જ્ઞાન લીધું તેની પછીના ખાલિકાએ પણ વિદ્યાને ઉચ્ચગત આપ્યું. બસરા, કમારક, હરહાન, બદખ, બોખરા વગેરે શહેરો વિદ્યાના મુખ્ય મથકો હતા. સ્પેનમાં સેવિન, ગ્રાનેદાદિ નગરોમાં પણ તેમણે પાઠશાળાઓ સ્થાપી ફારસીમાં શાહનામું રચનાર ફરદુસી નામનો પ્રસિદ્ધ કવી પણ આજ નમાનામાં ઉત્પન્ન થયો હતો. ચીના લોકોના વિદ્યાના થયો બહુવામાં આવ્યા નથી, પરંતુ તેમની રાજ્યનીતિ ધણીજ સારી ગાલૂમ પડે છે ત્યારે જુગાર પણ દાખવ થએલો જણાય છે સ્ત્રીઓને હવડાં પ્રાણીઓ જેવી ગણી છે નોકરો પરીક્ષાના પરિણામ મુજબ નિમવામાં આવતા સ્ત્રીઓ વણી પણ દાખવ થએલી નજરે પડેછે, અને એ લોકો જાદુધર્મી હોવા છતાં માંગાદારી છે.

અધ્યાય ૪ થો.

ઈ. સ. ૧૧૦૦ થી ૧૩૦૦ સુધી.

खंड १ लो.

ગિજનવી અને ગોરી વંશો-હિંદુસ્તાનનાં રાજ્યો-ગૂઝ
તહું રાજ્ય.

ધરવી સનના બારમા સૈકાની શરૂઆતમા અફઘાનિસ્તાન અને
જામ એ દેશો ગિજનવી વંશના મસાઉડ સુનતાનના તામામા હતા :
ગંગા નદી સુધીનો મૂનક જીતી લીધો, અને લાહોરમા રહીને રાજ
લાવ્યું (ઈ સ ૧૧૧૪) અને બે દીકરા હતા, અર્મલાન અને બેહે
એમાના પહેનાએ બીજાને કદ કરી બાપના મરણ પછી રાજ્ય કમળ
શુ એ કામ એની માને ગમ્યું નહિ તેથી તેણીએ પોતાના બાઈ :
તાન સનર સેનજીકીની પામે અર્સનાનને ગાદીએથી ઉઘાડી બેહેરા
બેસાડ્યો (ઈ સ ૧૧૧૮) એણે લાખી મુદત રાજ્ય કર્યું પણ આ
ગોરી વંશના અલાઉદ્દીને તેની ખરાબી કરી બેહેરામને કુતુબ
ગોરી નામે જમાઈ હતો એ સસરા જમાઈ વચ્ચે અણબનાવ થ
યા જમાઈને સસરાએ મારી નખાડ્યો વૈર વાગવાને કુતુબનો
સૈફુદ્દીન ગિજનવી ઉપર ચઢી આવ્યો, અને બેહેરામ ત્યાંથી નાગો :
કાળ કડે બેહેરામ પાછો આવ્યો અને જય પામ્યો સૈફુદ્દીન પકડીને
ને માર્યો મર્યો આ સમાચાર સાંભળી કુતુબના બીજા બાઈ અલાઉદ્દીન
વી બેહેરામને દરાવ્યો ગિજનવી શહેરને લૂગવીને બાળી નખાડ્યું બેહે
હિંદુસ્તાન બહાર નાસતા માર્ગમા મરણ પામ્યો (ઈ સ. ૧૧૫૨) એ ર

અફઘાનિસ્તાનની ગાદી ગોરીવસને હાથ જઈ ગિલની વસતો અમન ઉ-
ત્તે. બેકેરામના છેકરા નામે ખુશરૂએ લાહોરમાં આવી રહેલા મુલક ઉ-
ત્તર સાત વર્ષે હકુમત કરી. ત્યારપછી તેના પુત્ર ખુશરૂ મલેકે ગાદીએ
ઠસી વીસ વર્ષે રાજ્ય કર્યું. ઈ. સ. ૧૮૮૬માં ગોરીવસના બાદશાહે તેનું
રાજ્ય છુટી લેઈ ગિલની વસતો અંત આણ્યો.

અફઘાનિસ્તાનની ગાદીએ અલાઉદ્દીન ગોરીની પછી તેના ભત્રીજા
ગયાસુદ્દીન તથા અહમદ શહાખુદીન ગોરી બેઠા. એ બેઉ મળીને રાજ કરે-
તા. ગયાસુદ્દીન સ્વદેશની સંભાળ કરતો અને શહાખુદીન પરસુકોડા છતવા
જતો. ઈ. સ. ૧૧૭૬ થી શહાખુદીન હિંદુસ્તાન છતવાપર મડ્યો. તેણે
ખુશરૂ મલેકને કેદ પકડી તેનું રાજ્ય હરણુ કર્યું, ગૂજરાત અને સિંધ ઉપર
સ્થાવીરો કરી, અને દિલ્હીનું રાજ્ય આખરે વશ કર્યું.

એ વખતે દિલ્હી, કાશી, અજમેર, કોનાજ, આગવા, અણુદિલ્લવાડ
એ વગેરે મોટાં રાજ્યો ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં હતાં. એ રાજ્યોને આધીન રા-
જ્યો ધણાં હતાં, અને તે સિવાય એથી નાની સ્વતંત્ર રાજ્યો પણ બીજાં
હતાં. રાજ્યકર્તા રાજપૂતો હતા. હદિશ્વ હિંદુસ્તાનમાં પણ નાનાં મોટાં
રાજ્યો હતાં અણુદિલ્લવાડના રાજાઓની સત્તા સૌરાષ્ટ્ર (જેને હાલ કાઠિ-
આવાડ કહેછે તે) ઉપર અને આસપાસના કેટલાક બીજાં દેશો ઉપર
આસતી હતી એ રાજ્યનો ઇતિહાસ અહીં છે તે ઉપરથી એ સમેના
બીજા રાજ્યોની હાલતનો સમાર કાઢવો, એ વિના બીજાં ધ્યાન નથી,
કેમકે તેઓને હેવાલ હજી સુધી જડ્યો નથી. દિલ્હી, અજમેર ને મા-
ળવાને લગતી બાતો અહીં છે, તે ગૂજરાતના રાજ્યના સંબંધમાં છે, માટે
તે એની અંદર આવશે.

આ સમે સુર્જરૂપિત પ્રતાપી રાજધિરાજ સિદરાજ જયસિંહ હતો.
શાધરણુ લોકમાં તે સધરા જોસિત નામે ઓળખાય છે. એ ગાદીએ
બેઠો. તેવારે નાની વયનો હતો, તેથી તેની અખરદાર મા મીનપદેનીએ
કેટલાંક વર્ષ સુધી તેની વતી રાજકારવાર ચલાવ્યો એ બાઇનાં બધા-
વેલાં તમાવ ગૂજરાતમાં હજી રહેલાં છે. મોટા વય પછી સિદરાજે પણ
મોટાં તમાવ અને દેશ બધાવવાનું કામ જારી રાખ્યું. રાજ્યની બાંધવા-

વર્યાનો લાભ લેઈને માળવાના રાજ યશોવર્માએ ગૂજરાત દેશ ઉપર સ્વારી કરી. સુદ ન કરતાં મંત્રીએ તેને નાણાં આપી પાછો ચાલ્યો, તેથી ભાગ-રાજાએ નાખુશ થઈ ઉમ્મરે પહોંચ્યા પછી, માળવા દેશ છોડવાનો મનમાં નિશ્ચય કર્યો; ને એ ઠરાવ પહેલી તકે અમલમાં આપ્યો.

માળવા તાજે કરી યશોવર્માને સુદમાં હમવી દેદ પકડી અણુ-દિલ્લવાડમાં લાગ્યો, તથા આસપાસના ધણાક નાના રાજાઓને વશ કર્યા. જુનાગઢના ખેમાર જેડે રાણકદેવડી નામે રૂપાળી સ્ત્રી મંબધી રાહ થઈ તેમાં જયસિંહ ફતેહ પામ્યો અને તેથી તે આખા સોરઠ દેશનો ધણી થયો. ૪૯ વર્ષ રાજ કરી તે ઈ. સ. ૧૧૪૩ માં મરણ પામ્યો. એના વખતમાં સુસલમાનોએ ગૂજરાત ઉપર ચઢાઈ કરેલી જણાતી નથી.

સિદ્ધરાજની ખાતી પડેલી જગ્યાએ તેનો સગો જૈનધર્મા કુમાર-પાળ જેઠા એ પચાસ વર્ષની પાછી ઉમરનો હતો તે છુદિવાન અને અતુલવી હતો. માત્ર રાજના દેવને લીધે તેને બહુ દુઃખ વેઠવું પડ્યું હતું એ રાજ પછુ પરાક્રમી હતો ક્રોધલુતા, માળવાના, મારવાડના, અને નાગોરના રાજાઓનો તેણે પરાજય કરી ધણી મોટાઈ મેળવી. એના વખતમાં દિમાચાર્ય નામે મહા વિદ્વાન સાધુ હતા તેમના બે ધ પ્રમાણે રાજાએ માસાહાર લખ્યો અને પ્રજાને દિસા નદિ કરવાનું કરમાવ્યું આનંદ નામે સોનકી રજપૂત એનો મસીઆઈ બાપ હતો તે ને વાપેલ ગામ તથા સામતની પદવી આપી પોતાની ખાતે રાખ્યો હતો એ આનંદના વરાળે ગાદીપતિ થયા. ૩૦ વર્ષ રાજ્ય કરી સને ૧૧૭૧ માં કુમારપાળ મરણ પામ્યો.

એની પછી એનો ભત્રીજો અન્નપાળ (અન્નપાળ) ગળ થયો તે વેદધર્મા હોયથી તેણે આવકોને હેરાન કર્યા. તેનાં બીજાં કામ લિંદા કરવા જોગ હતા સને ૧૧૭૭ માં કોઈ વેરીએ તેના પેટમાં કાંઈ મારી તેની હત્યા કરી.

અન્નપાળ પછી તેનો કુંવર બાળમૂવરાજ સિંહાસને બેઠો, પણ માત્ર તે બે વર્ષ રાજ કરી મરણ પામ્યો તેની પછી તેનો કાકા ભોલે

બીમ દેસાધિપતિ થયો. બાળમૂળરાજનું આ સમયે મરવું અને આ અ-
વિચારી પણ પરાક્રમી અને સરા, બીમનું મૂળરાત્રી બળવાન ગાદીએ જે-
સવું એ આખા ભરતખંડને મહા દુઃખદાયક થઈ પડ્યું. નબળા પડી ગ-
યલા ગિજની વંશને ઠેકાણે આ વેળા જન્મરો ગોરીવંશ આરી હિંદુસ્તા-
ન છતવાને ટાંપી રહ્યા હતા. પંજાબ દેસ તેમના કળબમાં આવ્યો હતો
તેથી દિલ્હી અને સાંખર (અજમીર)નાં રાજ્યો રજપૂત રાજ્યોની ઢા-
લ જેવાં હતાં. પઠાણોના હુમલા વારંવાર તેમના ઉપર થતા. બલવાન અ-
ને બહાદુર કાબુલીઓ જેડે મુશ્કેલીથી પૂરા પડી શકે એવી હાલતમાં
એ રાજ્યો હતાં, તેવામાં બીમે પાછળથી જઈ તેઓને નબળાં કર્યા.

એ સમયેના રજપૂતો માંડેમાંડે વડવામાં સરા હતા, તથાપિ પર-
દેશીઓ જેડે હાથ મેળવવામાં કાચા હતા. વળી દીર્ઘ દૃષ્ટિ અને સંપ-
ત્તેમનામાંથી નાસી ગયેલાં જણાયછે. પઠોરામાં યુસલખાનોનું અતિ બળ-
વાન રાજ્ય સ્થપાયું હતું, તેથી બલવાનો ઉપાય ઉપર મન ધાલેલું જણા-
તું નહોતું. ઉમરું માંડેમાંડે વઢી બળહીમ ચતા જતા હતા. કનોજના
રાદોડ રાજા જમપાળે દિલ્હીના તુમાર રાજા અનંગપાળ ઉપર સ્વારી ક-
રી. એ પ્રસંગે સાંખર (અજમીર)ના ચોહાણુ રાજા આનંદદેવના કુવર સો-
મેશ્વરે દિલ્હીની કુમકે જઈ રાદોડને મારી કાઢ્યા. એ મઠ્ઠથી ખુશી થ-
ઈને દિલ્હીપતિએ સોમેશ્વરને પોતાની એક કુવરી દીધી. એ લગ્નથી પુત્ર
થયો, તેનું નામ પ્રયુરાજ પડ્યું હતું. દિલ્હીના રાજાને દીકરો નહતો, તેથી
તેણે પ્રયુરાજને બોળ લેઈ રાજપાટ સોંપ્યું. એ રીતે પ્રયુરાજ દિલ્હી અ-
ને અજમીર (સાંખર) એ રાજ્યનો ધણી થયો. વળી તે બાલે શરો અ-
ને મુહિવાન હતો, તેથી એનું રાજ્ય આસપાસના રજપૂત રાજ્યોથી વ-
ધારે બળવાન થયું હતું. એ સમયે એનું ચવાની જરૂર પણ હતી.

મૂળરાત્રો રાજા બીમદેવ પણ બહુ બળુ બળાઓ હતો. એણે પ્રયુરાજ
જેડે સંપ કરી આર્થે ભૂમિનું રક્ષણ કરવું ધાર્યું હોત તો એ વખતે મો-
ચોને હાથે ભરતખંડની ખરાબી થાત નહિ, અને સળગુનોની ઈજાત ર-
હેત. બીમનું મન જૈનધર્મ લણી વળેલું હતું, તે તેનો માનીતો મસલ-
ત આપનાર અમરસી નામે જાદુગર જૈન જાતો હતો. રાજા ને જાતી

પરામવંતરી અજમેરને ઘેરો ધાક્યો. એ ઘેરામાં એટલો બધો વખત શુ-
ભાબ્યો કે કુતુબુદ્દીને માગેલી કુમક ગિજનીયા આવી પહોંચી. રજપૂતો
ઘેરો છોડાવી ચાલતા થયા. કુતુબુદ્દીને પાછળ મોટી લટાઈમાં તેમને દરા-
બ્યા. ૫૦૦૦૦ હિંદુઓ રણમાં પડ્યા અને ૨૦૦૦૦ કેદ પડ્યાયા. કુતુબુ-
દ્દીને આવી અણુહિલવાક પાટણ સર હતું. તે પાછો દિલ્હી ગયો એટલે
બીમદેવે પોતાની રાજધાની કબજે કરી. એ રાજ ઇ. સ. ૧૨૧૫ માં
મરણ પામ્યો.

આસુદ્દીનનું મરણ થવાથી ચઢાચુદ્દીન ગિજનીની ગાદીએ બેઠો. ઇ.
સ. ૧૨૦૫ માં તેનો કાળ થયો, અને તેની પછી તેનો ભત્રીજો મહમદ
તાખ્તાનસીન થયો. તેનાથી બધો મૂલક સચવાયો નહિ, માટે કુતુબુદ્દીને
હિંદુસ્તાનમાં સ્વતંત્રપણે પાદશાહના ઇલકાબથી અમલ કર્યો, તથા અ-
થોધ્યા, બહાર, તથા બંગાળનાં રાજ્યો વચ્ચે કર્યો. તેનું મરણ ઇ. સ. ૧૨૧૦
માં થયું. એ પ્રમાણે હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાની રાજ્યની સ્થાપના થઈ તેને
પુછી આપવાને ધણા પક્ષણો દિલ્હીના પાદશાહની ફાજમાં વખતે વખતે
બળ્યા અને આખા દેશમાં ફેલાયા; પણ એ પછી સૈંકડો વર્ષો સુધી ગિ-
જનીના કે બીજા કોઈ અફઘાન રાજાએ ફુનિયાની તવારીખમાં દાખલ
કરવાનું કશું કર્યું નથી.

કુતુબુદ્દીન પ્રથમ શુભામ હોષ મોટે દરજ્જે ચડ્યો હતો, તેથી
એનાથી શરૂ થયેલું રાજકુળ ગુલામકુળ કહેવાય છે. એ ગુલામવરો
ઇ. સ. ૧૨૦૫ થી ઇ. સ. ૧૨૮૮ સુધી દિલ્હીની ગાદી ભોગવી. એ
આલાદનો બીજો પાદશાહ આરામ હતો, તેમ કાંઈ માલ નહતો. તેની પછી
અસ્તમથ થયો. તેણે સિંધ અને માગવા પ્રાંતો રજપૂતોના હાથમાંથી લે-
ઈ લીધા, અને બહાર તથા બંગાળમાં મુસલમાની અમલ પાડે કર્યો.
સને ૧૨૩૬માં તેનું આવરણ પૂરું થવાથી તેનો બેરો રજપૂતોની ગાદીનો
ધણી થયો. પણ તે વિષયી હોવાથી રાજ કરી શક્યો નહિ, તેથી તેજ વ-
ર્ષમાં તેની બેન રજાએગમ તેને ઠેકણે અધિપતિ થઈ. એ વેળા ઉમ-
રાવ એટલે લશ્કરી સૈન્યોનું જોર ધણું હતું, તેમજી મદદથી એ ફરફાર
યો હતો. કેટલાંક જડો બેસાડવામાં બેગમે હોશિયારી દેખાડી, પણ તે;

શુનિ અમીરો જોડે બન્ધુ નહિ તેથી મારી ગઇ (ઇ. સ. ૧૨૩૯). એની પછી એના ભાઈ મલિકુદ્દીનના દીકરા મસાઉદે અમલ કર્યો. એ બને કેદ પડી મુઆ; એ વખતથી મોગલોકની સ્વારીઓ ચલાવાગી અદતમસનો પૌત્ર નાસરુદ્દીન મહમદ પાદશાહ થયો. રાજમાં ઊઠેલાં બંડા એણે બે-સાડી દીધાં તથા મોગલોના હથિ પાછા વાળ્યા. વીસ વર્ષ રાજ ચલાવી સને ૧૨૬૬માં તે મુઆ, ત્યારે તેના વજીર ગ્યાસુદ્દીન બુલબુલને પાદશાહી મળી. એ નિર્દય પણ શરો અને ખતરદાર હતો. મેવાડમાં થયેલું રાજ-પૂતેલું ભારે બંડ એક લાખ માણસ મારી તેણે સમાપ્ત્યું, અને તોફાન કરનારાને હરાઇ રહેવાની ઝાડીઓ કાપી મેદાન કરી દેશ વસાવ્યો. મુસ-લમાન બળવાખોરોનો પરાજય કરી કુલ રાજ્ય કમળમાં આપ્યું; હરાવેલી મોગલ ફોજ ચઢી આવી હતી તેને પણ એના હોકરા મહમદે હરાવી, સને ૧૨૮૬માં તેનો કાળ થયો. તેની પાછળ કુતુબુદ્દીન રાજગાદી મળી. માહી આલમી તે શાગી ચઢ ગયો, માટે તેના સરદારોએ બંડ કરી તેનો પ્રાણ લીધો, અને જલાલુદ્દીન હિંદુ દિરોજ ખીલજી નામે ઉમરાવને પાદશાહ બનાવ્યો (ઇ. સ. ૧૨૮૮).

ખીલજી વંશ—રાજ્યાધિકાર પ્રાપ્ત થયો તે વારે જલાલુદ્દીન ૭૦ વર્ષનો હતો. રાજકાળ કરવાને જોઇએ તેટલી અક્ષય એનામાં હતી, પરંતુ તે હદથી વધારે ક્ષાણુ હતો તેથી હરામખોરોથી પ્રજાને પીડા ચઢ. પં-જાબ ઉપર મોગલો ચઢી આવ્યા હતા તેમનો પરાજય કર્યો, તેથી તેઓ સલાહ કરી પાછા ગયા. તેમનામાંના ત્રણ હબ્બે લશ્કરી નોકરી કપુલ કરી, ને થોડા વખત પછી મુસલમાની ધર્મ સ્વીકાર્યો. કેટલાંક બડ પાદશાહે તોડ્યાં, પરંતુ તરત બળવાખોરોને માત્રી બહુવાધી તેનો ત્રાસ ખેડો નહિ. અઘાઉદ્દીન નામે તેનો ભત્રીજો મોટો લડવૈયો હતો તેણે વરાડ પ્રાંત ઉપર સ્વારી કરી ઇલીયુર સુધી દેશ લૂટ્યો. દેવગિરી જે હાલ દોલતાબાદ કહેવાય છે, ત્યાંના રાજપૂત રાજાના કુંવર રાગદેવને હરાવી તેનો કેટલોક ભૂપક લીધો. દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાનોએ આ પહેલી વારનો પ્રવેશ કર્યો. માયાણ ને સદ્ગુણી પાદશાહેને આ ફર અને દુષ્ટ ભત્રીજાએ મારી નંખાવી પોતે ગાદીપતિ થયો. જલાલુદ્દીનના પુત્રોની પણ તેનાજ જેવી વધે કરી (ઇ. સ. ૧૨૯૫).

સોલંકી (ચાલુક્ય)-રજપૂતોની વાવેલ કરીને શાખા હતી. તેનો મૂળ પુરુષ અણ્ણરાજ, કુમારપાળનો મથીઆઈ બાઈ હતો. એ અણ્ણરાજ રાજાનો પુત્ર લવણપ્રસાદ પરાક્રમી હોઈ બોળા ભીમદેવનો મંત્રી અને ધોળકા પરાધાન્યો જામીરદાર થયો હતો. ભીમના મરણ પછી એણે તથા એના યોગ્ય કુંવર વીરધવળે ગૂજરાતનું રાજ્ય છતી લીધું. ભીમદેવને કોઈ વારસ નહતો એવું જણાય છે. વસ્તુપાળ અને તેજપાળ નામે ક્ષુદ્રિવાન વલ્લુક જોદા લવણપ્રસાદના પ્રધાન હતા. વીરધવળે પણ એમને તે જગ્યાએ રાખ્યા હતા. એ વાણીયાની ચતુરાઈ અને બહાદુરીથી વાવેલ પતિને ગૂજરાતનું રાજ્ય મળ્યું અને મુસલમાનોને પણ તેમણે જ દૂર રાખ્યા. આશુ ઉપરના સુંદર જૈન દહેશના બંધાવનાર એજ હતા. વીરધવળનો દેહ પડ્યો ત્યારે તેના મૂઠાં જોડે તેના ૧૮૦ સેવકો બળી મુશા, તે ઉપરથી જણાય છે કે એ જંગલી ચાલ એ વેળા પૂર જોરમાં હતો.

વીરધવળ પછી તેનો કુંવર વિરજદેવ ગાદીએ બેઠો. એ વંશમાં એણે પ્રથમ રાજ્યચિન્હ ધારણ કર્યા. લવણપ્રસાદ તથા વીરધવળે એમ કર્યું નહતું. આ ત્રણે રાજાના મરણ વગેરેના વરસ જાણી નથી. ઇ. સ. ૧૨૬૪ ની સાલમાં લખામલા સેખમાં વિરજદેવ પછીના રાજા અરજુનદેવનું નામ છે. આ વખતે ગૂજરાતની સેનામાં મુસલમાનધર્મી પરદેશીઓ નોકરી કરતા હતા. અરજુનદેવ, પછી લવણદેવ, પછી સારંગદેવ, અને તેની પછી ગૂજરાતનો છેલ્લો રજપૂત રાજા કરણ થયો. ઇ. સ. ૧૨૯૬ માં દિલ્હીના અલ્લાઉદ્દીન ખુનીએ મોકલેલી ફોજે આવી ગૂજરાત છતી લીધું. રાજા કરણ દેવગદના મરાઠી રાજાના આશ્રયમાં જઈ રહ્યો. દેશની બારે ખરાબી થઈ, અને અણ્ણલિવાડનું હિંદુ રાજ્ય સમાપ્ત થયું.

સ્કંડ ૨ જો.

સુગલ સરદાર-જંધીસખાન અને તેના પુત્રોના દિગ્વિજય-ગ્રીન દેશમાં સુગલ રાજ્યની સ્થાપના-એશિયા તથા યુરોપના દેશોમાં તેમના વિજય-ખગ્વાદના ખાલિકાની સન્તાનો અંત.

સુગલગળ્યની ઉત્પત્તિ, વધારો, અને વિસ્તાર આશ્ચર્યકારક છે. જે પિશાળ રાજ્ય મેળવવાને રોમના લોકને પાંચસો વર્ષ લાગ્યાં તેનાથી વધારે મોટું સુસલમાન ધનશા આરખોએ સીતેર વર્ષમાં સંપાદન કર્યું. એ કામમા આરખોથી કાંઈ ચડે એવું સમવર્તું નહતું પરંતુ મોગશેએ એથી એકા કાળમાં વધારે મુમક જીતી તેમને પાછળ મૂક્યા. માત્ર જંધીસખાનના વખતમાં તેમણે પૂર્વ પશ્ચિમ છ હજાર મૈલ (ચાર હજાર કાશ) અને ઉત્તર દક્ષિણ ત્રણ હજાર મૈલ (જે હજાર ગાઉ)થી વધારે પ્રદેશ તાણે કર્યો.

જે મહા વિશાળ પ્રદેશને પ્રાચીન વિદ્વાનોએ સિચિઆસ્કુપી, કે ઇક દેશ કે તુરાન કહ્યો છે, ને હાલ જેને તાતાર કે તાર્તર દેશ કહે છે. તેનો વિસ્તાર ધણો છે, તથા તેમાં વસનારા લોકોની સખ્યા મોટી, જાત, ભાષા, રીતમાત, અને શહેરની બાધણી જુજળી છતાં વખતેતે સર્વેને જૂનથી એક પ્રજા ગણવામાં આવી છે તુર્ક અને સુગલ અસલ એ જાતોમાના, અને એમાંના કેટલાક પ્રાતોના વતની હતા એ બધી જાતો વારવાર માંદોમાંદો રજીવ્યા અને મારામારી કરેછે. પરંતુ ન્યારેતેમનામાં કાંઈ મહા ખુદિનાન લક્ષરી સરદાર ઉત્પન્ન થાયછે, ત્યારે તેના હાથ નીચે સપગા એકલા મધ્ય પરદેશો લૂટવા તથા જીતવા નીકળેછે. એ લોકો ગોવાલ્ય અને નિર્ધન સ્થિતિમાં છે, ને સ્થાવર ધરખાર ન હોવાથી ન્યાં જમડે ત્યાં પોતાની યોડી જંગમ મિલકત હોય તે જોડે લેઈ જાયછે. જે પ્રાંત એક જાતે ઊડ્યો તે બીજી જાત આવી કળજે કરેછે. એથી કરીને યુદ્ધમા તેઓ

ધણા બચકર છે. કેમકે જીવું કે મરવું એ વિના બીજને ઉપાય નથી. તેમને પાછા ફરવાની જગ્યા નથી. એક ટાળાને બીજી ટાળી લદાઇમાં કુમક કરેછે, પણ તેનો મુક્ક પાછો આપતા નથી. જે ફાજ એની સામે લડતાં હારે તો નાશ પામે કેમકે તેઓ એવા નિર્દય છે કે કોઇને જીવ તો જવા દેતા નથી; જે ફાજ એમને હરાવે તેમને લાભ થતો નથી. કેમકે તેમની કનેથી જીવી લેવાનું કાંઈ નથી. એ વગડાઉ પ્રજા આ સમે મુસલમાનવર્મા ન હતી.

એ લોકોમાંની મુગસ નામે જાતને અંધીસખાંએ મોટી પદવીએ ચઢાવી. એનો બાપ મુગસોની એક ટાળાનો નાયક હતો. એ સરદારના મરણ કાળે એ ટાળામાં ત્રીજા હજાર કુટુંબ હતાં, અને તેનો પુત્ર તેમજ જીવ બાળક વધતો હતો. એ ત્રીજા હજારમાંના માત્ર તેર કુટુંબ તેમજીવને વગળી રહ્યાં, બાકીનાં છૂટાં પડી ગયાં; પણ એ છોકરો જેમ માણસ થતો ગયો તેમ હિંમત, બુદ્ધિ, અને સખાવતને માટે નામના કરતો ગયો. એથી મોગસોમાં તેનું માન બહુ વધ્યું, વાંગખાત કરીને નામનો સર્વોપરિ મુગસ સરદાર હતો તેણે એને પોતાની કુવરી દીધી. પાછળથી સસરા જમાઇને લગ્ન થઇ, તેમાં સસરા રજુમઆમમાં પડ્યો. પછી શેક્ષિગા નદીને કાંઠે આખી પ્રજાની મોટી સભા થઇ તેમાં એક મહા મુનિએ બીડી કહ્યું કે સ્વર્ગમાં મેં મહા પ્રભુ મરજનદારને તેમના મંત્રી-મંડળ વ્યાગળ એવું બોલતા સાંભળ્યા કે તેમજીવ “અંધીસખાન” એટલે સર્વથી મોટો રાજા થશે. એ સાંભળી બધા મુગસોએ ઉંચા દાઢ કરી પ્રતિજ્ઞા કરી કે એ બધાં જશે ત્યાં એની પાસે અમે જમશું (ઇ સ. ૧૨૦૧). સાખો જોદા એની ધજા નીચે હાજર થયા. એ સિવાઇઓ દુકમમાં રહે એવી કવાયતના નિયમો ચલાવી બહોળસ્તવાળી મોટી ફાજ તૈયાર કરીને ઘણીક તાતાર જાતોને જીત્યા પછી તેણે ચીનના રાજ્ય ઉપર સ્વારી કરી

વિજ્ઞ અધ્યાયના પાચમા ખંડમાં દર્શાવ્યું છે કે ચીનનો ઉત્તરનો ભાગ મુગસોની એક મોટી ટાળાએ જીતી લેઇ સાંના પાદશાહને બંધીવાન કર્યો હતો. એ વેળા દક્ષિણ પ્રાંતોનો હાકેમ બીજે દાઓ-સંમ હતો. મુગસોને ખારી કાઢવાને તથા પાદશાહને છોડાવવાને તેણે ઘણી મહેનત કરી, પણ તે બંધાર્યું ગઇ. પૈસા આપને પણ તેમણે એવું કહેવું પ્રાપ્તું નહિ. બારે

ખંડણી મરવી કપ્પુલ કરવાથી એના કબજાના પ્રાંતો માત્ર એની કને રહેવા દીધા. એથી એણે તથા એની પછીના એ રાજાએ સુખે અમલ કર્યો, તેમના પછી થનાર તિંગ-તસંગ રાજાની બેવકુલાઈથી એ રાજ્યનો અંત આવ્યો. તાતાર લોકની ટોળાઓ દેશ ઉપર હુમલો કરતી હતી, સુખાઓ ફિતુર કરતા હતા, તેમની સાથા પૂરા નહિ પડ્યાથી લાંબો વિચાર નહિ કરતાં તેણે અંધીસખાને મદદે બોલાવ્યો. વાંદરાને હાથ નિસરણી આવી તેવું આ પરાક્રમી સરદારને બન્યું. સ્વજનતીના લોકને તાબે કરી પરવારી કાઢ આર્વા કામની વાટ જોતો હતો તેને આ ઇજન આવતાંજ બળવાન સેના સહિત ચીનમાં ધૂસવું સહજ ગાલુસ પડ્યું. ચીનાઈ પાદશાહનો મિત્ર ન હોતાં શત્રુ હોય તે પ્રમાણે તે વર્ત્યો. તેના દુશ્મનનો નાશ કર્યો, તેની પ્રજાને લૂંટી અને કતલ ચલાવી મહા કેર કર્યો, અને તેની સત્તા ફક્ત નામની રહેવા દીધી. એ રીતે કંગાઈથી દુઃખી થયેલો શાહ સને ૧૨૨૫ માં મરણ પામ્યો, અને તેની ગાદીએ બે-તસંગ બેઠો, એ નવો પાદશાહ પણ પોતાના મહેલમાં કેદી જ્યો હતો. એ બનાવ બન્યા પહેલાં તે ચીનના ધણેક ભાગ છતી અંધીસખાન ખીજ મૂલકો લૂટવા તથા વશ કરવાને નીકળી પડ્યો હતો.

ચીન છતવામાં તેને માત્ર ખાંચ વર્ષ લાગ્યાં; ચીન પછી કોરિયાના દ્વીપકલ્પને તાબે કર્યો. ત્યાંથી પશ્ચિમ બણી મૂલક છતતો તિબેટમાં આવ્યો, તે તે દેશ વશ કરી કાશ્મીર પ્રાંતમાં ઉતર્યો. ભરત-ખંડનું મોટું ભાગ કે ત્યાંથી નીચે ન ઉતરતાં ખુરાસાન તરફ ગયો. આ વિકાળ રાજા બહુજ દૂર હતો. માણસજાતના જાનમાલનો નાશ કરવો એને તે આનંદ પમાડનારી રમત કે ગમત સમજતો. એ જગતનો કાળ હતો. ચીનની આશમણી સીમાથી ભૂમધ્ય સમુદ્ર સુધીનું મોટું રાજ્ય તોમલબેગે સ્થાપ્યું હતું. એ ખાનદાનની એક શાખા ખારીજમમાં (ખારાસાનમાં) રાજ કરતી હતી. એટલીજાનો અંત આવ્યો. સરીજમન (સરજાન) મુલકાનો એ હિંદુસ્તાનની સરહદથી તે ધરાની પશ્ચિમ તરફ લગીનો મૂલક તાબે કર્યો હતો. એ રાજ્ય બળવાન હતું; એમાં ધનવાન સમરકંદ નગર વેપારને માટે, અને બોખારા શહેર વિવાને સાર પ્રખ્યાત હતાં. છાખ લડવૈયાની ફોજ લેઈ અંધીસે એ રાજ્ય ઉપર ચડાઈ કરી. સુલતાન

ન અધાડીન મહમદ ચાર લાખ જોદાની મેના સદિત સામે આવી ડો-
લો, પણ તેનું કાંઈ વળ્યું નહિ. તેના બહાદુર પુત્ર જલાલુદ્દીન મહમદે
મુગલોને ખાગવાને ઘણી મહેનત કરી, પણ તે નિષ્ફળ ગઈ અને ખુ-
રાસાનનું બહોળું રાજ્ય વેરીઓને હાથ ગયું જય કરતો દારૂપીઅન મ-
સુદ્રને કડિ ઝમીસખા પહોચ્યો. રશનો ચહેનશાહ મોટું સૈન્ય લેઈ વડવા
આવ્યો, અને માર ખાઈ પાછો નાઠો. ૪ સ ૧૨૨૭ મા વિજયી પણ
ધાતકી રાજા મરણ પામ્યો. એણે મુગલ રાજ્યને સારૂ કાયદા કાનુન
બાધ્યા પોતાના મોટા લશ્કરને તે કદી નવડે પડવા દેતો નહિ મગવા
પડેના તેણે સિંધુથી વાલગા નદી સુધી અને ઇગની અખાતથી રવેત
સમુદ્ર લગીનો મૂલક જીત્યો અને અસખ્ય આદમીના ગ્રાણી લીધા. જોએ
જરા પણ સામા ચાલ તેમને જીવવા ન દેવા એ તેનો ઠરાવ હતો.

એના ચાર પુત્રો અને પ્રપૌત્રો પણ એવાજ સાહસિક, રતેહમદ,
અને ધાતકી હતા પહેલા કુમારનું નામ ઓકતે હતું, બીજાનું જુગી
ગુશી, ત્રીજાનું ગુશી, અને ચોથાનું જગતે હતું એ ચારના છોકરાનાં ન
મ-મુગુખ, બાત, હુલાય, અને કુખ્સે હતા એ સર્વે એકસપ કરી -
ધીસખાનનો દિગ્વિજય કરવાનો ઇરાદો જારી રાખ્યો. વડા કુવર ઓક
તેખાને ગાદીએ બેસી બાઈ બત્રીજાઓને મોટી ફાળે સોંપી દેશે. જીત
વા મોકલ્યા તેઓ જ્યાં જ્યાં ત્યાં રતેહ પામ્યા બાતુખાન રશિઆ (૫
૧૨૩૭) ત્યારપછી એ સરદારે પોલાદ, હગરિ અને સિલેશિઆ દેશો વ
ચ કર્યા હગરિના રાજા ૪ મા બેગાએ પુલ્લ કર્યું અને માર ખાધો એ
સલાઉ નગર બાળી મુગલો આગળ વધ્યા જર્મનિના સ્ટેનશાહ બીજા ફે
દરિકે તથા રોમના પોપે આખા યુરોપેની સહાય માગી સિપાઇઓન
રોગેટોળા આવી મળ્યા લિનિલ સહેરના થડમાં વોલસતાડના રથુમા બા
રે ખુનરેજી બરેલો સમામ થયો, તેમા યુરોપીઓનો કેવળ પરાજય થ
યો (૪ સ ૧૨૪૨) મુગલ સ્વારો મોટા મદોને ઘેરા ઘાલી શન્યા નહિ
તેથી દેશ કળજે ન કરતાં ચાલો વળ્યા.

હુલાયખાનની સરદારી તમે ૧૨૦,૦૦૦ મોગલોનું જળડે લશ્કર જુ.

ગદાદના ખાલિકાનો નાશ કરવાને આગ્રહ્યું. ઘેરાના કામને માટે પથરા, જળતા પદાર્થો વગેરે જનાવવાને એની જોડે એક સહસ્ત્ર ચીના કારિગરો હતા (ઈ. સ. ૧૨૫૭). ખાલિકા મુસ્તાસેમે નજરાણા મોકલી નરમાસ દેખાડી દોસ્તી કરવા માગી, પણ મુગલ નાયકે તે વાત ન લેખવતાં નગરને ઘેરવા માંડ્યું.

ખાલિકાનો વજર ટુટેલો હતો. તેની કપડી સમાવથી, મુસ્તાસેમે પોતાની ફોજ દૂર મોકલી વીખેરી દીધી હતી, તેથી હવે લાચાર થઇ ગયો હતો. સહેરના રહેવાસીઓએ વહેમ અને પતરાજીતરેલો સદેસો કહાળ્યો કે ખાલિકાની ગાદી પવિત્ર છે અને અખ્યાસી ખાનદાનને તે પરમેશ્વરે આપી છે તો તું એવો દોષ્ટ મોટો છે કે તેની સામા ચવાવી હિમત કરેછે, તું પાછો જા. આ સ્વારીના મોટા મુન્દાની તેને મારી અપાવવાને વચનમાં પડીશું. હુલામુએ આ ગર્વના ખોલને હસી કાઢ્યા અને ઘેરાનું કામ જોરથી ચલાવ્યું. ખચવાનો ખીલો છલાજ રહ્યો નથી એવું જોઈ મુસ્તાસેમ હુશ્મનને સરજો ગયો. પુત્ર પરિવાર, બેગનો, દરબારી ઉમરાવો વગેરેને હારે લેઈ મોગલની ડાવણીમાં ખાલિકા ગયો. તેને યોગ્ય ખિન્નમતદારો સહિત હુલામુની હજુરમાં લેઈ ગયા, અને બાકીનાને બહાદુરાખી તેમાંના ધણાકનો ઘાત તેજ દિવસે જંગલી મોગલોએ કર્યો. દગલખાન વજરને જીવતો જવા દીધો.

માંથી અત્યંત ધન નીકળ્યું. તે જોટલું કે અતિ લોભી હોય તે પણ તૃપ્ત થાય, પરંતુ એ જંગલી જીતનાર નહિ સંતોષ પામી વિચાર આલિશને ખાવા પીવાનું બંધ કર્યું. જૂએ ઘણી પીઝ પામ્યો, ત્યારે તેણે તે દુઃખમાંથી દૂર કરવાની અરજ કરી. હુલાગુએ તેની આગમ માગી બરીને જવાહીર મુકોને કહ્યું કે એ ખા. આલિશને પ્રાથુ સ્ત્રી રીતે લેવો એનો વિચાર મુગસો કરવા લાગ્યા. લોકમાં એવો વહેમ ચાલ્યો હતો કે તેનું લોહી વહે તો જંગલમાં મોટા ઉત્પાત થાય, માટે હુલાગુએ તેને ચામડાના કાથળામાં ઘાલી કાથળાનું મોટું સીવી લીધું ને પછી તે હાલતમાં આખા શહેરમાં ધસડી તેનો અત આજમે. તેના બેરાં છોકરાં, ચાકર, નક્કર વગેરે સર્વેના તે નિર્દય હાકેમે જીવ લીધા. એ રીતે અબ્બાસી વંશની આખર હીન્દી સને ૬૫૬ માં નખી મહમદના ૫૬ મા કમાનુયાથીની મારફતે એવી માઠી રીતે યદ ત્યારકેડે ચાળીશ દિવસ મુધી શહેરં ભૂટામુ એ વેળા જે કેર થયો તે પહુંવતાં ચીતરી ચડે છે. લાખો આદમીને કાપી નાખી મુગસો રાજ્યના ધણી થયા. કબ્લેખાનના મરણ ક્રેડે મુખેદારોએ સ્વતંત્ર જેવા ધર્મ રાજ્યના ભાગ કરી નાખ્યા, ત્યારે તે મુગલ સત્તાનો ક્ષય થવા માંડ્યો.

નુરહીન નામે પ્રથમે મિસરના કાતમા ખાનસનના આલિશઓના અબ્બસો અત આજમે. તેનો માનીતો સરદાર સલાહીન તેના મરણ પછી તેના રાજ્યનો ધણી થયો, અને સિરિઆ દેશ સેફુદી મુલતાનો કનેથી જીતી સેધ દુર્ક અને આરબોનો વહાલો થયો. ખ્રિસ્તિ કુસેદરોની સામા વઢવામાં તે ધણી પ્રખ્યાતી પામ્યો. ઇ. સ. ૧૧૮૭ મા તેણે જેરસેમ નગર ખ્રિસ્તિઓ પાસેથી જીતી લીધું.

સલાહીનના મોટા રાજ્યના તેના વંશજોએ વિભાગ કરી નાંખ્યા. એ વિભાગોને તેરમી સદીમાં આમલુક નામે દુર્કોએ જીતી લીધાં. પ્રથમ એ લોક મુગસોના વેચેલા ગૂલામ હતા. એમને કવાયત વગેરે શીખવી દેવા જમાં રાખવામાં આવ્યા પછી તેમણે બદ કરી પોતાના ધણીઓને તાબે કરી રાજ ખૂંચવી લીધું (ઇ. સ. ૧૨૫૦). અઢીસે વર્ષ લગી એમના હાથમાં રાજસત્તા રહી. પોતામાં જે સરદાર લશ્કરી કામમાં ફતેહમાં મા-

લૂમ પડે તેને તેઓ સુનવાન નીમતા મુગલોને તેઓ ખાળી રાખ્યા, તથા કેટલાક વર્ષ પછી આરોપે તથા દમારકના રાજ્યો તેમણે તેમની કને થી છતી લીધા સિરિઆ અને પાર્સીન પ્રાંતો કુસેદરોએ છત્યા હતા અને હજી ખ્રિસ્તિઓના તાબામાં હતા તે પણ એ મામલુકોએ વશ કર્યા. આતિઓક અને ત્રિપોલિના રાજ્યો થોડી મહેનતે તાબે થયા એકરમ-હના કિલ્લેદારો ધણી બહાદુરીથી વઢવા પરંતુ આખરે નાશ પામ્યા છેલ્લે સને ૧૨૯૧ મા તાયરસકેર શરણે આન્યુ, અને કુસેદરોએ મેળવેલો બધો મનક ખ્રિસ્તિઓના હાથમાંથી જઈ મામલુક લોકની સત્તા નીચે ગયો.

ક્રધીમખાના મોત પછી ચીનની સરકારી તેના દીકરા કુબ્લેખાને મળી એજ અરસામાં લાનો બાદશાહ લે-ત્સંગ મુએ અને તેની જગ્યાએ તુ-ત્સંગ નામે નવો શાહ થયો એ મોટો દુર્ઘટ્ટી અને નાલાયક હોવાથી કુબ્લેખાએ તેના તાબામાં રહેલો પ્રાંત થોડી મહેનતે છતી લીધો માત્ર રાજધાની કિન્સે ભણી મુગલ નાયક ચાલ્યો શાહનુ મરણ થયાથી કમ-ત્સંગ તેનો અધિકાર પામ્યો હતો એની રાણી ધણી કરી, ચતુર, અને સુદર હતી તેના ઉપર કુબ્લેખા દયા કરી સલાહ કરશે એવું ધારી શહેરનો બચાવ કરવાનું કામ તેને સોંપી સરકારી ખમ્મનો પોતાની જોડે લેઈ એ નાહિંમત પાદશાહ વઢાણમાં નાઠો મુગલ ફ્રાન્સ આગળ રાણીનું ઠાંઠ આ-લ્યુ નહિ પાવતા તેણે છત્યુ અને તેણીને દરિઆપર ચીનાઈ વઢાણોની સેના હતી તેમાં નાસી જવું પડ્યું તેનો બાપનો ધણી આ વેળા રે-ગધી મરી ગયો, અને તેણીના બાપક પુત્ર તે-ચિંગને દરિઆઈ ફ્રાન્સ પાદશાહ માન્યો કન્તાન બદર સર કરીને મોંગોની સમુદ્રસેના ચીનાઈ ને કાલશ્કરની નજીક મુઠ કરવાને આવી મહા બચકર સચામ થયો પોતાના દેશનું અને પાદશાહનું તથા બહાદુર રાજમાતાનું રક્ષણ કરવાનો આ છેલ્લો પ્રસંગ છે એવી ખાતરી ચીની લશ્કરની હતી, તેથી તેણે કેસરીયા કર્યા અને બહુ મોગલોનો ધણ કાઢ્યો પણ આતે કુબ્લેની કતોહ યદ રા-જમાતાએ દરિઆમાં પડવું મક્ક્યુ, અને બાળરાજને છાતી સરસો બે હાથે આપીને નૌકા સેનાધિપતિ લૌ-સયુકુએ દરિઆમાં લુસડો માર્યો, એ પછી તમામ બદરો, ખેટો, ગંગા, તથા ઉત્તર દક્ષિણ પ્રાંતો તાબે થયાથી કુબ્લે ખા શી-ત્સુ નામ ધારણ કરી ચીનનો રાહેનશાહ થયો (ઇ સ ૧૨૭૮).

खंड ३ जो.

પોપની મત્તા પૂર્ણ કળાએ-ઈતાલિ દેગની હાલત-૪૪મ
નિતું રાજ્ય-ફાંસ, ઇંગ્લેંડ, ઉત્તર યૂરોપ, સ્પેન, તથા પોર્ટુ
ગાલ-કુસેદના ક્ષયકા.

રોમના પોપ પ્રમુખ સુરપણાને રૂએ યૂરોપના રાજાઓના ઉપરી-
પણાનો દાવો કરતા હતા, એ ગયા અધ્યાયમા જણાવ્યું છે એ સિવાય
દેવસ્થાનખાને રોમ શહેર તથા આસપાસનો કેટલોક મૂલક શહેનશાહોથી
તેમને મળ્યો હતો, અને ત્યાંના તેઓ સ્વતંત્ર રાજા છે એવું તેઓ કહેતા.
આ સમયમા એ બંને દાવામા તેઓ ફતેહ પામ્યા.

૭મા એગરિની પાછળ યનારા પોપ તેને પાઠેને રોડે આપ્યા.
રાજદ્રોની મજૂરી વિના નવા પોપ નિમવાનો ધારો ગરમગરમ આશયો એટલુંજ
નહિ, પણ નવો રાજદ્રો પોપની મજૂરી વગર થાય નહિ એની વાનો
સુરઝોએ ચલાવ્યા આડી. અને તે જાણે મહાયુર પોપનો મોઝસદાર કે
તાણુકદાર હોય તેવા વચન પવવહેવારમા પોપ તથા તેના પ્રતિનિધીઓ
વાપરવા લાગ્યા સેંટપિતરની આદીએ પોપ ખીરાળે છે પ્રમુખિયત જે આ-
ખા જગતનો ધણી અને રાજા તેણે સેંટપિતરને પોતાનો પ્રતિનિધી ની-
ઓ છે, માટે પોપ તેની તરફથી સમજી કુનિખાનો હાકેમ છે એવું સુર-
વર્ગ કહેતા ઇત્યાદિના બીજા હેત્રિ રાજાને પોપ આદ્રિયને આગવીડ બેટ
બક્ષીસ કર્યો તે એજ અધિકારથી, એવું તે પોપે સ્પષ્ટ જાહેર કર્યું એ
રેત્રિ તથા બીજા કેટલાક રાજાઓ એ દાવાની સામા થયા, પણ બધા
રાજાઓ એક એક ઉપર હાથકે મેળવવાના યોગમા પડી સપ નહિ કર-
વાથી, લોક અતિ અચાન અને વહેળી દોડાથી, તથા સુર તથા સાધુ કુ-
ળોગીવર્ગનો ઉદયોગ અને સપ બારે હોવાથી, પોપની સત્તાને સરોપરી
થવામાં કોઇ આણી શક્યું નહિ પોપ ૩ જા ઇનોસેન્ટની કારકીર્દીમા એ
કામ સપૂર્ણ પાર પડ્યું આ બુદ્ધિમા બગવાન, કુળે હજો, અને મોટા
મનનાનો પુરપ જૂર જુવાનીમા સુને ૧૧૯૪મા પોપને આસને બિરાળ્યો.

એના વખતમાં જર્મનિનો રાજેન્દ્ર સંકટમાં હતો, ક્રાંસનો પાદચાહ લોબી અને સ્વાર્થી હતો, ઇંગ્લાંડનો રાજા નબળો અને દુરાચરણી હતો, તેથી ઇનો-સેંતને ધણેજ શયદો થયો. દોષ માછ પોપે સ્વભામાંએ ધારેલો નહિ એટલો બધો અધિકાર તેણે મેળવ્યો. તેણે ઇતાલિમાં પોપની ગાદીએ સ્વતંત્ર રાજ્યની ગાદી કરી. યુરોપના રાજ્યો અને તાલુકદારો ઉપર હ-કુમત, અને સંપળા ધર્મગુરુઓનું અધિપતિપણું મેળવ્યાં. ધણીક માછ પોપે દાવા કરેલા કે દોષતત્તેન, ચાલંમાન વગેરે ચહેનશહાઓએ તેમને અમુક પ્રાંતો દેવસ્થાનખાતે બદલીસ આપેલા છે, પરંતુ તે દાવો અમદમાં લાવી શકતા નહિ. રોમનગર અને તેની સોડના ગ્રામોમાં લોક સ્વતંત્રતાને એટલા ચઢાવા હતા કે તેઓ પોપને પત કરતા નહિ, અને શહેમાં રાખતા. સાતમા ગ્રેગરિની સેવકી કાઉતેસ મેતિલ્દએ પોતાનો ત-ગામ-મુલક, તસ્કનિ, માન્યુઆ (માન્યુઆ), મેદિના, સ્પોસેતો અને આં-કોના, એ પ્રાંતો પોપને અર્પણ કર્યા. પરંતુ તેમ કરવાનો તેને હક નહિ હોવાથી તથા રાજેન્દ્રના જળને લીધે તેઓ પોપના દાવમાં આંખ્યા નહિ. પાંચમા હેન્રિના મૃત્યુ પછી તેની ગાદીને માટે જર્મનિમાં વઢવાડ થયાથી ઇનોસેંત પોતાની નજરમાં આવે તેમ ઇતાલિમાં કરી શક્યો. મૈયત રા-જેન્દ્રનું સામું કે જૂઠું વસિયતનામું પ્રગટ થયું. એમાં હેન્રિએ તેનો દાવો સ્વીકારેલો દેખાડ્યો. એ ઉપરથી સ્પોસેતો અને આંકોના સંસ્થાનનો ક-બજો લીધો, અને યોડા વર્ષ દરે એક મોક્ષસદારને આપ્યાં. રોમ શ-હેરનો સરસુઓ રાજેન્દ્રને સ્વામી માનતો હતો તે છોડાવી પોપ તેનો ધ-ણી છે એવી પ્રતિજ્ઞા લેવાની તેને જરૂર પાડી, તથા નગરવાસીઓને શહેમાં રાખ્યા. એ પ્રમાણે પોપની ગાદી ધર્મસનની બેડે રાખાસન પ-ણ હવેથી થઇ.

પોપ સર્વે ખ્રિસ્તિઓનો મુખ્ય ધર્મગુરુ અને પ્રભુ ઇસા જે આ-બી પૃથ્વીનો ધણીરણી તેનો પૃથ્વી ઉપર પ્રતિનિધિ છે, માટે તે રાજેન્દ્રો જાગ્યો વગેરે સર્વેનો મહારાજાધિરાજ છે એવું ઇનોસેંત બળાકારે મ-તાવી શક્યો. એ કરવામાં પોપના શઓ કયાં હતાં તે આગલા અધ્યા-યમાં વર્ણવ્યું છે. આ વેળાએ પોપની શક્તિ પૂર્ણકળાએ પહોંચી. રાજા રાણાદિ ઉપર ફરિયાદો તેમની હજૂરમાં ચલી. બળવાન, ધનવાન, અને

રાંક સંવેનો ઇન્માર તેઓ કરતા અને અપરાધીને મળ્યો પટોચાડી દુષ્કળ અને નિરપરાધીની વહારે ચડતા. ખાદ્યશાંદોને દંડવાની તથા ગાદીએથી ઉઠાડી મૂકવાની તથાક આપવાની તથા અતીરસને ઔરસ કરવાની, કસમ ફાંકે કરવાની, સગામાં પરણવાની, મનાઇના શાસ્ત્રથી પોપની નજરમાં આવે તેટલે દરજ્જે દરકોઇને મોકલો કરવાની, આચાર્યો નિમવાની તથા બરતરફ કરવાની તેમના ઉપરી ઇખ્તિસાર દરેક દેશમાં પુષ્કળ અધિકારથી પોતાના પ્રતિનિધિ રાખવાની, શુરવર્ગ ખામેથી કર લેવા વગેરેની સત્તા પોપને હાથ આવી.

ધર્તાસિનાં ખીજાં સંસ્થાનો પણ હતાં. લામ્બર્ડિના શહેરો જર્મનિના રાજોદ્ધત્ત ઉપરીપણું માનતા. પરંતુ દરેક શહેર આસપાસના પરગણાઓ સહિત પોતપોતાના રાજકારભાર સ્વતંત્રપણે કરતું. રાજોદ્ધ ક્રેદરિક આર્બોરાસા એ નામના ઉપરીપણાથી રાજ રહ્યો નહિ. મોદી ફ્રાન્સ લેઇ તેણે લામ્બર્ડિ ઉપર સ્વારી કરી અને તેનાં મિલ્લાન વગેરે સધળા શહેરો ને તાબે કરી તેઓની સ્વાધીનતા ખૂચવી લીધી (ઇ. સ. ૧૧૫૮ થી ઇ. સ. ૧૧૬૨) લામ્બર્ડ પ્રજાએ બંધ કરી પોતાનો અખતિયાર ફરી મેળવ્યો (૧૧૮૭), એ પછી તેઓના શહેરોમાં ગેટ્સ અને ધિમેલેન એવે નામે એ પક્ષ બપાયા. એમનો પહેલો પોપની તરફ અને ખીજો રાજોદ્ધને વાગી રહેનારો હતો. વળી તેઓ હમેશ માંદોમાંદો વડતા.

ધર્તાસિનાં ત્રીજું મોકું રાજ્ય નેપલ્સ અને સિસિલિનું હતું. એના રાજા વિલિઅમની ફ્રાંચ રાજોદ્ધ ડયા હેલિ વેરે પરણી હતી. વિલિઅમ સત્તાન વગર ઇ. સ. ૧૧૮૬ માં મરણ પામ્યો, તેથી રાજોદ્ધે તેની ગાદીનો દાવો કર્યો, પરંતુ રાજ્યના ઉમરવો તેની સામા થયા અને મૈયત રાજના કોઇ સગા નામે તાકેદને રાજ્યાસને બેસાડ્યો તાકેદના મરણ કેડે તેના બાળક પુત્ર ત્રીજા વિલિઅમને ગાદી ચળી (ઇ. સ. ૧૧૮૮). રાજોદ્ધે આવી એ બાળ રાજને ઝાડ્યો, અને જર્મનિમાં લેઈ જઈ બહુ દુષ્કળ દીધું ત્યારપછી ખીજો ક્રેદરિક નામે રાજા થયો તે પણ નાની વયનો હતો પોપ ત્રીજો હતાસેંત તેનો ગ્રીક અથવા નાની થયો (ઇ. સ. ૧૨૦૦) તેના પછી તેનો પુત્ર કાન્સદ ગાદીપતિ થયો, અને કાન્સદ મુજો, ત્યારે ક્રેદરિકનો સહોદર બાઇ માન્ફ્રેડ રાજ્ય કરવા લાગ્યો.

(ઈ. સ. ૧૨૫૪) પોપને એ ગમ્યું નહિ, તેથી તેણે ફ્રાન્સના સંતકુ-
મસ રાજાના બાઇ આંજુના ડ્યુક ચાર્લસને રાજ્ય છૂટી લેવાની આગ્રા
દીધી. માન્ફ્રેડ રણસંઘામમાં પડ્યો અને તેના બચી જાવું જોઈતો ચાર્લસે
વધ કરાવ્યો. માન્ફ્રેડની દીકરી આરગોનના રાજા પિતર વેરે પરણી હતી.
તે ઉપરથી તેણે એ રાજ્ય ઉપર ઘવો કર્યો. સિસિલિના લોકની સ્ત્રીઓ
ની લાજને ફ્રેંચ તરફથી હાનિ પહોંચી તેથી તેમણે યંડ કરી પિતરને
ગાદી આપી. એ રાજાના કુંવર ફ્રેડરિકના વખતમાં સલાહ થઇ તેમાં
એવું હતું કે તેના મરણ પછી સિસિલિ નેપલ્સના રાજાના તાબામાં જા-
ય (ઈ. સ. ૧૩૦૦).

જર્મનિ-સ્વાબિઆનું રાજ્યકુળ—સને ૧૧૨૫માં રાજૉ ૫ મે
હેલિ મરણ પામ્યો અને તેની જોડે ફ્રાંકોનિઆ કુળનો અત આગ્યો. ૪થા
હેલિની કુવરીનો કુંવર ફ્રેડરિક સ્વાબિઆનો ડ્યુક તેના તાબુકાઓનો વા-
રસ થયો, પણ જર્મનિના તાલુકાદારોએ તેને રાજૉની પદવી આપી નહિ.
વંશપરંપરાને બદલે રાજૉ પ્રસંદ કરવાનો ધારો તેમને ગમ્યો, ને સાક્સ-
નિના ડ્યુક લોથરને તેણે ગાદી આપી. પોપની પછી રાજૉને આસને
પોતાના જમાઇ હેલિ બવેરિઆના ડ્યુકને મળવાને લોથરે ઇચ્છી દોરિય
કરી, પણ નિષ્પણ ગઈ ને તેનું મરણ થતાંવારમાં સ્વાબિઆના ફ્રાન્સને
તેના પક્ષકારોએ નીમી હીધા (ઈ. સ. ૧૧૩૮) એ પાદશાહે હેલિને તેના
તાલુકાઓમાંથી કાઢી મૂકાવ્યો, અને ત્યારથી જર્મનિમાં ગેર અને ધિ-
મેલન એવા બે પક્ષ બધાયા. હેલિ સાક્સનિનો વારસ હતો. તે પહેલો અને
બીજો સ્વાબિઆ કુળનો હતો. એ બંને પક્ષ ઇતિહાસ પણ ઘમણ થયા.

કોંગ્રહ (ગ્રીન્)ની પછી તેનો બચીજો ફ્રેડરિક બાર્બરોસા (રાતી
હાદીવાળો) રાજૉ નિભાયો (ઈ. સ. ૧૧૫૨) એ રાજા બુદ્ધિવાન હતો.
લામ્બર્ડિના શહેરોને જે વસ કરવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો તે આગળ કલ્પ
પ્રમાણે વ્યર્થ ગયો રોમ શહેરમાં બે પોપ નિભાયા વિકાર થયો, અને
આલેક્સાન્દર ૩ જો. રાજૉ પહેવાની તરફ ગયો. ફ્રાંસ અને ઇંગ્લાંડના
રાજા તથા લામ્બર્ડિના શહેરો બીજાના પક્ષમાં ઉઠ્યાં. લેગ્ગોનોના યુદ્ધમાં
હાર્યા (ઈ. સ. ૧૧૭૬). પછી આલેક્સાન્દરની રાજૉને જરૂર પડી.

પગને ચૂંબન કરીને તથા તેના ખમ્બરનું પેગડું ઝાલી ચ્વારી કરાવીને તેની સેવા કરી કુસેદખાતે લલવાને તે એલિઆખંડમાં ગયો હતો. ત્યાં ઉનાળામાં એક દિવસે કોઈ ટાટા ડુંગરી વહેણામાં નહાતાં ફ્રેદરિક ડૂબી મૂક્યો. તેની ગાદી તેના પુત્ર ૬ ફ્રા એડ્રિને મળી (ઇ. સ. ૧૧૯૦). એ ધણો બળવાન નીકળ્યો. સાક્ષરો વેગથી તેની સાથા ન થયા હોત તો તેણે રાજોન્દ્રની ગાદી પોતાના કુળમાં વંશપરંપરા કરી હોત. આઠ વર્ષ રાજ્ય કરીને તે મરણ પામ્યો; તેના વખતનો ધણોખરો ભાગ નેપ્શસ અને સિસિલિ જીતી સેવામાં ગયો. શત્રુઓ ઉપર તેણે ઘણી નિર્દયતા કરી. સુઆ પહેલાં પોતાના એ વર્ષના કુંડર જીતી ફ્રેદરિકને પોતાની જગ્યાએ નિમાવ્યો હતો, પરંતુ તે બહાણ રહ્યું નહિ. ફ્રેદરિક રાજ્યોએ સાક્ષર-નિના ઓયોને પસંદ કર્યો, અને ફ્રેદરિકે શ્રેયત રાજોન્દ્રના ભાઈ ફિલિપને નિમ્યો. બંને હરીફા પડ્યા. હાર ચપાથી ઓયોને જર્મનિમાંથી નાસી જવું પડ્યું. બાવેરિઆના તાલુકદારે ચોડ વખત કેડે ફિલિપનું ખૂન કરાવ્યાથી ઓયો જ્યો પાછો આવ્યો, ફિલિપની કુવરીને પરણ્યો, ને રાજોન્દ્ર થયો. એ વખતે કાઉતેસ મેલિશ્કએ પોપને બક્ષીસ આપેલા મૂલક ઉપરનો રાજોન્દ્રનો કાવો રદ છે એવું વચન તેણે આપ્યું. પાછળથી પોતાનું જોર વધેતું લાગ્યાથી એ વચન તેણે પાળ્યું નહિ, સારે પોપે હમણાં ઉમરે આવેલા જીતી ફ્રેદરિકને આશરો આપ્યો. સાક્ષરિ વિના બાકીના બધા ઓયોના પક્ષમાંથી નીકળી ગયા, અને ફ્રેદરિકને રાજ્યાભિરેક થયો (ઇ. સ. ૧૨૧૫). સને ૧૨૦૮ માં ઓયોનું મરણ થયાથી ટટો પત્યો અને ફ્રેદરિકે નિરાતે રાજ્ય કર્યું.

એ રાજનો ધણોખરો વખત પ્રતાલિમાં ગયો. રાજ્યાસને એસતી વેળા તેણે કુમેદરોની લલમમાં જવાની માનતા લીધી હતી, તથાપિ નેપ્શસ અને સિસિલિના રાજ્યનો સુધારો કરવામાં તેનું મન લાગ્યું હતું. તેથી ત્યાં જઈ શક્યો નહિ. એથી તેને પોપ જોડે અણબનાવ થયો ને તે એટલો વધી પડ્યો કે પોપ નવમા એંગરિકે તેને પદગ્રહ કરાવ્યો અને જાતિ બહાર મૂક્યો (ઇ. સ. ૧૨૨૮). આશ્ચર્ય અને કાપામણી આવી, ને પોપનો મૂલક ફ્રેદરિકે લુંટ્યો અને રાજોન્દ્રે કુરોદપર જવાનો નિશ્ચય કર્યો, ત્યારે પોપે કહાણ્યું કે પ્રાવચિત કરી શુદ્ધ થયા વિના તારાથી ત્યાં

જવાબ નહિ. એમના ઉપર લક્ષ ન આપતાં તે ગયો, અને તેની પૂર્વે ગયેલા કુએદરો કરતાં વધારે ફતેહ પામ્યો. મિસરના સુલતાને તેને જેઠું સલેમ અને આસપાસનાં પરગણાં આપ્યાં (ઈ. સ. ૧૨૩૦).

ફ્રેડરિકના અમલનો ખાકીનો વખત પોષ જોડે વલ્લભમાં ગયો એ. મની તરફથી ઇતાલિમાં ગેદક અને ધિએલેન તરફ લટી મુખ્યાં; રાજદ્રવી કનેથી તખ્ત લઈ લેવાને પોષે પોતાના બંધોને આજ્ઞા કરી. લાગજાડિમાં ના નગરોને તથા ફ્રેડરિકના કુમાર હેન્રિને તેના સામા જભા કર્યા, પરંતુ રાજદ્રે સર્વને છુટા. પોષે તેની સામા નવા શત્રુ મોઢલ્યા. અને ઇ. સ. ૧૨૪૮ માં પાર્મા શહેરની ખડોચમાં તેની ફાજ દારી, અને નવી સેના તૈયાર કરવાને તેણે નેપલ્સમાં જઈ મુકામ કર્યો. અહિં તાવ આવવાથી તેનો કાળ થયો. એ વેળા એનું વય ૫૭ વર્ષની હતી (ઈ. સ. ૧૨૫૦). એ વિશાળ બુદ્ધિનો તથા વિદ્યાને આશરો આપનારો હતો. એના મરણ પછી વર્ષ મુધી રાજદ્રવું આસન ખાલી રહેલું ગણાયછે; કમકે પ્રતિપક્ષિઓ. એ એક વખત જુજવા સખસોને નીચ્યા, ને વાસ્તવિક અધિકાર ડોઈ. થી ભોગવાયો નહિ. આ સમયમાં હ્રાઈન નદી ઉપરના શહેરોએ પોતાના વેપારના રક્ષણને અર્થે એકે કર્યો ઉત્તર તરફના નગરોએ એવેજ ંદોખસ્ત થોડાં વર્ષ પૂર્વે કર્યો હતો, અને તેનું નામ હન્સિઆતિકલીય હતું. સ. ને ૧૨૭૩માં જર્મેનિનાં માંડગિક રાજાઓએ હાજસખર્મે કુળના રાજા રૉ. દોલ્ફને રાજદ્ર નીચ્યો. એ પાદશાહ અતુર અને શાણો હતો. અધિરા. જ્યમાં સલાહસાંતિ રચાવવાપર તે મંડ્યો. બોદિગિઆના રાજા એ. નોકારે બળને બાધ્યો, તેને હરાવી તેના આસ્તિઆ વગેરેનો મૂલક દા. એટ એટલે જર્મેનિની રાજ્યસભાની મંજૂરીથી પોતાના કુમારે આલ્બર્તને વડ્યો. એ રીતે આસ્તિઆના રાજ્યનો આરંભ થયો (ઈ. સ. ૧૨૮૩). રાજદ્રવી પછી જને ગાદી આપવી હોય તેને માંડગિક સખઓ “ ર્મી. નો રાજ ” એવી પદવી આપતા. આ પદવી તેમણે આલ્બર્તને આ. પવાની નાં કરી, ને રાજદ્રના (ઈ. સ. ૧૨૯૧ માં) મરણ પછી તેની જગાએ નારસીના આલ્બર્તને ઠરાવ્યો. આલ્બર્ત અને આલ્બર્ત વચ્ચે લ. લાઈ બિડી, તેમાં આલ્બર્ત માયો ગયો, અને તેની જગાએ કેટલાક રાજા. ઓએ આલ્બર્તને નીચ્યો (ઈ. સ. ૧૨૯૮).

ફાંચ—એ દેશમાં હાલ લુધના કુમાર બીજો ફિલિપ આગરના
 સને ૧૧૮૦ માં રાજ થયો. શાલમાન પછી એના જોડે લુધિમાન
 બાવાન ગભ કાન્સમાં થયો નહતો તાતુમ્દારોનું જોર વધી પડી ગાફી-
 પતિઓ નિર્નજ તથા વજન વગરના યદ્ધ ગયા હતા લુ ઠાપેત પડીના
 રાજાઓ તાતુમ્દારોનો મૂન શતી લેઈ પોતાનું કૈવલ વધાવવા પર
 મંડ્યા હતા, પરંતુ તેમનું ઝૂકુ કાવતું નહતું નાર્મલિના ડપુક રાજગા
 હોને હરમત કઠી શકે તેવા હતા તોપણ ૧૬૫ ફિનિપે ત્યાના વિલિપમ-
 ને ઇનાડ શતવાની પગવાનગી આપી એ તેણે જોખમતરી બૂલ કરી,
 કેમકે એથી તે ડપુક તેનો જરામરીઓ રાજ થયો જોખમ હાલ લુધ
 ના અમનમાં નધું, કેમકે તેની છાડેલી નારી એલીતોર વેરે હાવાડનો
 બીજો હેતિ પરણ્યો, તેથી તેને બીજા નણુ પ્રાત ગાન્સા જો પ્લાન્તાજ
 નેત કુટુબના શાહમદાઓ માહોમાહે વડયા ન હોત તો કાન્સની ગાદીને
 સહીસવામત રહેવું મુશ્કિલ પડત બાવાન રાજ બીજા હેતિના પુત્રો
 આપતી સામા બડ કરી તેની સત્તાને હાની પહોચાડતા બીજો ફિલિપ
 આગસ્તસ ફ્રેચ રાજ્યની મોગાઈતો પાયો નાખનાર થયો તેની મોગી છુ
 દિ આગળ ઇનાડના પનાન્તાજનેત કુળની હતાવગે પડતી યદ્ધ ૧૬૫
 રિચાર્ડ વરો મહાવીર હતો પણ રાજકાજમાં ફિલિપની ચતુરાઈને પગે
 તેવો નહોતો તેની પડી જાન રાજ થયો તેતો બધી વાતે પોચો હતો
 શર કે રાજ્યચતુરાઈ એમાથી એકે તેનામાં ન હતા તેનો કાન્સ-
 માનો ધણોખરો મૂલક જાગૃત પાદશાહ ફિલિપે શતી લીધો તેના
 પ્રાંટોથી અને તાતુકદારો એની શક્તિ એટલી બધી વધી ગયેલી જો-
 ધને બગ પામ્યા તેનું કૈવલ નરમ પાડવાને તેઓએ એક કયો, અને
 જર્મન, ઇંગ્લિશ અને હોમેંગ જોહાઓની એક્ટી મળેલી સેના તેને છ-
 તવાને ચડી સને ૧૨૧૪માં બોવિનેસના રણસયામમાં ફિલિપે તેને હગ
 પીને પોતાની સત્તા દદ કરી એની પછી એનો દીકરો ટમો લુધ ગા
 દીએ બેઠો (સને ૧૨૨૩) ઇનાડના રાજ્યના તાજામાં હજુ ટેલોક મૂ
 લક કાન્સમાં હતો તે શતી લેવામાં તે રાજ મડ્યો હતો એવામાં લાગવેડેકે
 પ્રાત ઉપર પોપના કુકમથી જવું પડ્યું એ લક્ષમાં કાંઈક જય પામ્યા
 પછી તેનું મરણ થયું (ઈ. સ ૧૨૨૩), અને તેનો પુત્ર ૮ મો લુધ
 રાજ્યાસને બેઠો એની ઉમર એ સમે બાર વર્ષની હતી, તેથી તેની વતી

માએ રાજકારનાર ચલાવ્યો. મોટા તાલુકાઓએ સ્વતંત્ર ચલાવી કોશિશ કરી, પણ રાજમાતાની ચતુરાઈ આગળ તેમનું કાંઈ વળ્યું નહિ. છુટ મોટા થયો ત્યારે ધણો ભયો અને ઇન્સાફી નીકળ્યો. બીજાઓના રાજ્ય ખુંખી લેવાને બદલે ગેરવાજાની લીધેલાં પાછાં આપતો. ઈંગ્લાંડના જ હેલિને તેણે કેટલાંક પરગણાઓ પાછાં આપ્યાં. રાજા રજવાડા વડતા હોય તેઓમાં સલાહ કરાવવાનું પ્રયત્ન કરતો. રૈયતનો ન્યાય પંડે કરતો કેટલાક કાયદા તેણે રચ્યા, તેનાં વખાણુ ચર્ચા અને તે સંતત્ર ઉપનામ પામ્યો. તેનામાં બે દોષ હતા. તેની માની આમન્યા હૃદયી વધારે માળતો તથા ધણો વહેંચી હતો. છેલ્લા કારણથી તે બે વાર ફરસે ઉપર ચઢ્યો. એમાંની એક સ્વારીમાં ભરકર ખોડું અને પંડે કેદમાં પકડાયો તથા બીજામાં આફ્રિકાને કાંઠે મરણ પામ્યો. (ઇ. સ. ૧૨૭૦), તોપણ ફ્રાન્સ એવા રૂઢા રાજને માટે ગર્વ કરી શકે. કેમકે દરકોઈ સિદ્ધાસને એવા સાચા રાજા જવલ્લેજ બિરાજે છે. એનો કુમાર ૩ જો શિલિપ રાજા થયો. એણે એના કાકા આંજુના ચાલ્સની તરફદારી કરી આરાગોન ઉપર સ્વારી કરી, પણ તેમાં ચોડાજ ન્યામ મળ્યો. સને ૧૨૮૪ માં તેની પાછળ શાહનશાહ ૪ થો શિલિપ પાડવા હયાલ થયો. બાકી રહેલા તાલુકા વશ કરવાનાં એણે યત્ન કર્યા.

ઈંગ્લાંડ—એ દેશ ઇતનાર વિલિઅમે સાકસન પ્રજાને છેક નીચે આધિનતામાં આણી મૂકી. તથાપિ તેમના અસહનતા કાયદા તથા સ્વાધીનતા ઉપર જ પ્રેમ અને સ્મરણ તેમના મનમાં હતાં તે નાખુદ કરી સમ્યો નહિ. વડા શાહનશાહ સમર્થનું ઉપદેશ તેના બે કુમાર વિલિઅમ રૂપ્સ તથા ૧ લા હેન્રીએ જીતના હકો પાછા બહાલ કરવાનાં વચન આપેથી અનુક્રમે રાજપાટ બથાવી શક્યા. ઈંગ્લેન્ડનું મન વધારે સજડ મનાવવાને હેન્રી સાકસન શાહનશાહને પરણ્યો. એ લગ્નથી ઉત્પન્ન થયેલી કુમારી માતિલ્દા આંજુના ચાર્લ્સને પ્લાંતાજનતને વરી હતી. મરતી વેળા એ બાઈને રાજ્યનો વારગો હેન્રીએ આપ્યો. પણ તેના બાણેજ સ્થિતિને રાજ્યાસનનું અદરણુ દરી એ ગોદનળ અમલમાં આવવા દીધી નહોં તેથી પ્રતિદોષ ગણ્યો. પોતાની પછી માતિલ્દાના પુત્ર બીજા હેન્રીએ રાજપાટ બેસતું એવો કરાર કર્યાથી એ વિરોધને સ્થિતિન બંધ પાડી શક્યો.

ખીન્ને હેન્રિ પ્લાંતાજનેત વંશનો પહેલો પાદશાહ ગાદીનો ધણી થયો, સારે આખાપની બણીથી ક્રાન્સમાં નામદિ, આંગ્રુ વગેરે વિચાગ અને રસાગ પ્રાંતો જોડે લાગ્યો; અને પછી ૭ મા લુઇઝે જાંડેલી નારી એલીનોરને પરણ્યો તેથી તે બાકને પીયરથી વારસામાં મલેક્ષાં પરગણાંઓનો માલિક થયો. પોપની પરવાનગીથી આપલોડ બેટ હતી લીધો (૬. સ. ૧૩૭૨). એ વેળા લાં પાંચ નાનાં રાજ્ય હતાં અને તેઓના રાજ્યોમાં માંહોમાંહે ટટો કર્યા કરી દેશની ખરાબી કરતા એમાંના એકે રાજ્ય યોધ બેઠાથી હેન્રિની કુમક આગી. એ અરજ તેણે માની, અને તેના સરદારોએ જાહ તે રાજ્યને પાછો ગાદીએ બેસાડ્યો. પાછળથી હેન્રિએ પંડે જાહેને મોટા રાજ્યોને તાબે કર્યા, પણ આખા લીપની સંપૂર્ણ હત કરી નહિ તેથી આગળ સેંકડો વર્ષ લગી બહુ લોહી વધુ અને પીડા થઈ. હેન્રિનું કુટુંબ માંહોમાંહે લઠી મધુ ન હેત તો વધારે પરાક્રમ કરી શકત.

૧ લા રિચાર્ડની કારકોર્દી ઈંગ્લેન્ડના ઇતિહાસમાં ચોડીજ અગત્યની છે. એ રાજ્ય કુસેદના સુદમાં ધજો પ્રખ્યાત થયો. એના પછી એનો બાપ દુરાચરણી જોન રાજા સને ૧૧૯૯ માં રાજા થયો. તેના અમલમાં જાણુવાન્નેગ બનાવ બન્યા. એના જૂઠ્ઠા અને કુકમોની પીડથી ઉમરાવોએ બંડ કરી, તેને પાસેથી મેટચાર્ટર એટલે મોટી સનંદ આપવાની જરૂર પાડી. એ સનંદ પ્રજાની સ્વાધિનતાની હદનો પાયો થયો. પોપે તેને પદમજ કરી પોતાને આધીન અને ખંડીઆ રાજા તરીકે પાછો ગાદીએ સ્થાપ્યો, અને એ ગરબડની જોગવાઈ સાંધી ફિલિપ આગસ્તસે તેનો ક્રાન્સમાંનો ધજો ખરો મૂકક હતી લીધો. મોટી સનંદમાંની સરતો પાળવાને સોગન આપ્યા હતા, તે પોપે ફોગ કર્યાથી જોને તે પટો રદ કર્યો કે બારનો એટલે તાલુકદાર ઉમરાવોએ જગવો હોવાથી ક્રાન્સના રાજાને ઈંગ્લાંડનો સુગટ પહેરાવી વિનિતિ કરી તે ખરથી ફિલિપનો તિલાટ ચાહજોદો લુઈ ફ્રેચ ફોજ સાથે ચડી આગ્યો. સને ૧૨૧૬ માં ઈંગ્લેન્ડ રાજાનો પરજાથ થયો અને તે સમયમાં બણી નાહો રસ્તામાં તેનો કાગ થયાથી ઈંગ્લાંડ દેશ ક્રાંસનો એક પ્રાંત થઈ જતો બન્યો. બારનોએ કરી જઈ જૈવત રાજાના પાટવી કુમાર હેન્રિને ગાદીએ બેસાડ્યો.

આ તોફાની વખતમાં અમલ કરવા જોગ અકબ અને દલતા હે-
 જિમાં નદતાં. તેણે પરદેસની થોડી લઠાઇઓ માથે લીધી. પણ તેમાં
 ધણુંખડું જરા પામ્યો નહિ તથા સ્વરાજ્યમાં શાન્તિ રાખી શક્યો નહિ.
 પરદેશીઓ ઉપર વહાલ દેખાડી તેમને ધન અને અમલદારી આપ્યાથી
 તાતુકદારો અને ધર્મીઓએ એકો કરી તેની કનેથી સંજયસક્તિ ખૂંચ-
 વી સેધ માત્ર તેને નામનો રાજા કરી નાંખ્યો. સીસ્તરના અર્તના પ્રમુખ-
 પણા નીચે ઉમરાવોની એક ટોળી સંજય અવાવવાને નીમવામાં આવી.
 સીસ્તરે સંજયનિયમોમાં મોટો અગત્યનો વધારો કર્યો. તેણે સંજયસભા-
 માં મરગણના તથા નમરોના સુખતીઆરોને દાખલ કર્યા. એમ પાર્શ્વમેંઠ-
 ની શરૂઆત થઈ. એમાં લોકના સુખતીઆરોનું નામ હાઉમ આવ કામન્સ
 અને ઉમરાવોની સભાનું નામ હાઉસ આવ હાર્ડસ પાડ્યું (ઈ. સ. ૧૨૬૫).
 દિવસે દિવસે કાયદા રચવામાં કામન્સની સભા વધારે હાથ ધાલવા લાગી.
 અમલ કરનારા ઉમરાવો એટલો જૂલમ કરવા લાગ્યા કે રૈયતને
 તેઓ રાજાથી વધારે આકરા જણાયા. એથી હેજિને હાથ સંજયની લ-
 ગામ પાછી ગઈ અને તેના સામાવાળીઆ એટલા નરમ પડી ગયેલા
 માલૂમ પડ્યા કે પાટવી કુવર એડ્વર્ડ કુસેદર ચઢ્યો એ પ્રિન્સની ગેર-
 હાજરીમાં પાદશાહ મરણ પામ્યો (સને ૧૨૭૨) એ વર્ષે કેડે શાહ-
 જરો આવ્યો, તે દરમિયાન કોઇએ ધીંગાણુ કર્યું નહિ, અને દેશમાં સ-
 માધાની રહી.

શાહ એડ્વર્ડ બહુ જોશવર નીવડ્યો. આખા એટલિટનું એક સંજય
 કર્યું એ તેની મોટી આકાંક્ષા હતી. વેસસના રાજા લુએલીને સેવા કર-
 વાની ના પાડી એ વિશે તેણે તે દેસ ઉપર સ્વારી કરી અને તેને સ-
 પૂર્ણ વશ કર્યો. તાણે ચલા મહેલાં વેસસના લોક બહુ બહાદુરીથી વડયા.
 છતેલા મૂલકમા શાન્તિ સ્થાપવાને પાદશાહ એક વર્ષ ઉપરાત ત્યા રહ્યો.
 એ વખતમા તેની સણીએ ત્યાના કાર્નોવેન નામે કિલ્લામાં કુવર જપ્પો (ઈ.
 સ. ૧૨૮૪). એ શાહજાદાને વેસ પ્રજાએ સ્વદેશી માન્યો અને પિતાએ
 તેને પ્રિન્સ આવ વેસ એ ઇલક્ષન આપ્યો એ સપથી ઈંગ્લંડના ટિ-
 લાઇ કુવર અધાપિ એ પદ ધારણ કરેછે.

સ્કાટલાંડનો પાદશાહ અણુત મુઆથી તેની ગાદી બાળતા બેવિચલ,
 ૨૩

જુસ, અને દેસિત્તસ નામે ત્રણ ઉમેદવાર દાવો કરવા લાગ્યા. માંહોમાહે વડી ન મરતાં તેમણે એડવર્ડને ન્યાય કરવાનું કામ સોંપ્યું. એમાંના પહેલાએ મેવા ખજાવી પરાધીન રાજ્ય ચતું કબૂત્ર કરવાથી ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યએ તેની તરફ નમાં ચૂકાદો કર્યો તાબેદારી બદલવામાં કાયર થઈ બેલિઅલે સ્વતંત્ર થવાની બહેનત કરી. એડવર્ડ તેની ફેજને દરાવી અને તેને પકડી લીધે. એમ થવાથી બેલિઅલે રાજપાટનું રાજનામું આપ્યું (સર ૧૨૯૬). રકાટ પ્રાન્ત દારી ખરી પણ ચરણ થઈ નહિ. ઇંગ્લેન્ડ હુસરીમાંથી છૂટવાને બડ થયાં કર્યા. મોટા સ્વદેશાભિમાની અને શુવીર સર વિલિઅમ વાલેસની સરદારી નીચે રેમતે સ્વતંત્ર થવાને બેડુ જોર કર્યું. ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યએ તેને લાદાખમાં દરાવ્યો, બંધીવાન કરી મારી નાંખ્યો, સારે સ્વાધીનતા મેળવવાની સંધળી આશા ભંગ થઈ જણાઈ. અંતે રાનર્ટ જુમે ફિલ્ડ મશાબુ અને રોકાન નગરમાં ગળ્યદડ અને મુગટ ધારણ કર્યા (ઇ. સ. ૧૩૦૬) તેને

સ્પેન—નાના નાના-ખ્રિસ્તિ અને મૂર કે મુસલમાની રાજ્યોમાં એ દેશ વહેંચાઈ ગયેલો હતો. નવાર, આરાગોન અને કાસ્ટેલ એ ખ્રિસ્તિ સંસ્થાનો હતાં. એમાંના પાછલાં બેનાં રાજ્યાધિકારીઓ પાડોશમાંના મુસલમાનોના પરગણા હજીવે હજીવે જીતી લેઈ પોતાના રાજ્યના વિસ્તારમાં વંધારો કરતા હતા. કાસ્ટેલના રાજા ૧ લા આલફોન્સોએ માદ્રિડ અને તોલેદો શહેરો જીત્યાં (ખ. સ. ૧૮૦૫). મુસલમાની, રાજ્યોને એ રાજાને હાથે નાશ થવાનો સંભવ હતો પરંતુ તે વેળા આફ્રિકામાં દીન જામનાથી ધર્મ-ધેસા જોદાનાં ટોળેટોળાં આવી પહોંચવાથી તેઓ ઉત્તર તરફ ભ્રમ લોક પુનરુદ્ધિ એટલા બળવાન થયા કે વિચારી રાજ્યો ધાસ્તીમાં આવી પડ્યાં, અને પોપ પણ પ્રતોષેતને સ્પેનના મુસલમાનોને જીતવાને હુસેદ સ્વારી જાતી કરવાની આજ્ઞા આપવી પડી. એપરથી કાસ્ટેલ અને આન્દાલુસિઆના સીમાજ ઉપર મોટી ખ્રિસ્તિસેના ભેગી થઈ. ઉમેશ નગરની થડમાં મુસલમાની લશ્કરને તેણે એવી સન્નિધિ દાર ખવરાવી કે સ્પેનમાં મૂર લોક ફરીને મારું ઉઠાવી શક્યા નહીં (ખ. સ. ૧૨૧૨). કાસ્ટેલ અને આન્દાલુસિઆના રાજા પણ ફર્દિનાંદ સને ૧૨૫૬માં તેમનું કહેંવા, મશિઆ અને સેવનુ રાજ્ય જીતી લીધું ત્યારથી એકલું આન્દાલુસ રાજ્ય વેગની કો રહ્યું.

પોર્ટુગાલ—સ્પેનના મુસલમાનો ઉપર સ્વારી કરવામાં ફ્રાન્સનો એક સાહેબનો નામે બર્જિદનો હેન્રિ સામિલ થયો હતો. બહાદુરી અને પરાક્રમથી તે એટલો પકાયો કે કાસ્ટેલના રાજા ૬ લા આલફોન્સોએ તેને પોતાની કુવરી દીધી અને તેની સાથે તેને પોર્ટુગાલનો તાલુકદાર બતાવ્યો. મુસલમાનો પામેથી જીતી લઈ હેન્રિએ તાલુકામાં વધારો કર્યો. તેનો પુત્ર આલફોન્સો તેનાથી સરસ નીકળ્યો. મુસલમાનોને તેણે કેવળ પરાજય કરી તેમની શક્તિ કેવળ નાશ કરી. રજૂસંચામમાંજ તેના નિષાધઓની વિધી ઉપરથી તેણે રાજપદ ધારણ કર્યું (ખ. સ. ૧૧૩૯). એ નવી ગાદી પામે મજબૂત કરવાને તેણે તેને પોપના રક્ષણ તલે મૂકી અને પોતાને તે શુરના તાબાનો રાજા મણાવ્યો. આ જિંતા પછી તેની ગાદી એને સીકાકારી થઈ પડી, કેમકે શુરજીએ તેનો લાભ લેવામાં દીલ કરી નહિ. બે ધૂમરીમાં છૂટવાને રાજ્યોએ કેટલાક સમૂહ બંધ કર્યા, પરંતુ પોપ

ના બીજા આગળ તેમનું આશુ નહિ. છેલ્લે બંને વચ્ચે સલાહના કાલકરા થયા. તે વડે પોર્તુગાલના પાદરીઓને મોટી મોટી જગીરો, લગભગ રાજ ના જેવા હકો અને અદાલતોની સત્તાથી મોટાપણું તેમને દિરરે રવાં (ધ. સ. ૧૨૮૯).

એ રાજ્યોનાં નગરોમાં મ્યુનિસિપાલ સત્તા જળરી હતી. કાસ્તૈવ પ્રાંતમાં સુસલમાન ફોજ વારે વારે ચડી આવતી, તેથી ત્યાંના નગરવાસીઓને ધુલકળા થીખી હમેશા વશ પડતું એથી તેમને બારબોજ વાંધો અને રાજ તરફથી તેમને પોતપોતાના શહેરોમાં રાજકાજ કરવાના અનેક અધિકાર મળ્યા. સરહદ ઉપરના નગરોમાં વસવાતું ઉત્તેજન આપવાને પણ સરકારે મોટા હકો આપ્યા. શહેરને વહીવટ કરવાને માજીસ્ટ્રેટ નીમવા, તથા ડીવાની ફાજદારી કામોમાં ન્યાય કરવાને ન્યાયાધીશો કરાવવાનો અધિકાર નગરવાસીઓને હતો. એમના રેમશા ઉપર રાજ્યને અપીલ થતી. પ્રજા અપૂર્ણ હાલતમાં ટાપછે ત્યારે જગ આગળ કાયદા અને ન્યાયનું જોર ચાલતું નથી. તેથી શહેરની હકુમતની સીમામાં કોઈ તાલુકદારથી રથાવર મિલકત સેવાય નહિ તથા કિલ્લા કે મહેલો બંધાય નહિ. ન્યારે કોઈ કાકાર તેની હદમાં રહેતો હોય ત્યારે તેના ઉપર ખીન્નઓની માફક નગરના કાયદાનું જોર ચાલે. એ વગેરે ધણાક હકો ધણા ખરા નગરોને રાજની સનદથી મળ્યા હતા. શહેરના અમલદારોના પગારને તથા ખીજા સાર્વજનિક ખર્ચ ને શહેરની આસપાસની પુષ્કળ જમીન તેમના તાબામાં હતી. કેટલાકને તાબે તો ગામો અને પરગણાં હતાં. રાજ્યના ખર્ચને માટે વારાઓને પેટે ઉચક ફરાવેલી રકમ મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી આપવામાં આવતી તે સેવાને શહેરની ફાજની જોડે રહેવાને રાજ તરફથી એક અધિકારી રહેતો. એ ફાજના ઉપરી નગરના માજીસ્ટ્રેટ હતા.

આથી શહેરો માહેમાંહે વજતે લઢી મરતા તથા તેઓ સપ રાજની સામે ચતા, ને તેથી દેશની ખરણી થતી; તેપણુ સામદું તા એથી જૂદમતો અટકાવ થતો અને રૈયતના સ્વાધીનતા, હિંમત ગેરે મોટાછ અને સુખ આપનાર ગુણો એથી રજા. આરાગેન તથા જ પ્રાંતોનાં શહેરોને પણ એવાજ અધિકાર હતા.

ઇંગ્લાન્ડની પાર્લમેન્ટ સભાને મળતી કોર્ટેમ નામે મોટી રાજસભા રૂપેનમાં હતી એ સભા મળ્યાની પહેલી નોંધ ઇ. સ ૧૧૬૯ ના વરસની છે, એટલે લીસ્તરે પ્રથમ ઇંગ્લાન્ડની પાર્લમેન્ટ બોલાવી તેની પૂર્વ સુમારે સો વર્ષ ઉપર પ્રથમ દરેક ધરના ધણીને સુખતીઆરો નીમવામાં મત આપવાનો હક હતો, પણ પાછળથી એ કામ મ્યુનિસિપાલિટીઓને સોંપ્યું, તેથી બિગાડ થયો. કેમકે તેથી ખટપટ થવા લાગી અને રાજા ને કારભારીઓનો હાથ તેમાં પેટા તાલુકદારો અને ધર્મચર્ચની જોડે એક દિવાનખાનામાં રૈયતના વકીલ બેસતા ને એકાતમાં જઈ ધારણા કરવાની જરૂર હોય ત્યારે જુદા ઓરડામાં જતા પ્રજાના દુષ્પ નિવારણ કરે તો નાણા મળે એ સારી સુકિત ઇચ્છે પાર્લમેન્ટ પકડી હતી, તે કોર્ટેસને મૂકી નહિ. તે રાજાને મર્યાદામાં રાખવાનું એકે મોટું સાધન તેમને હાથ ન હતું. કાયદા મળવું કરવામાં આવીરો અને ગુરુઓની સંગતિતરી આવશ્યકતા નહતી તેથી તુકસાન થયું. કેમકે જ્યારે રાજાના બળની સામા થવું પડતું ત્યારે તેઓ મદાય કરતા નહિ, એમ છતાં પણ યુરોપના ખીન્ન દેશોની રૈયતની સભાના કરતાં કોર્ટેસે વધારે આધિકાર ભોગવ્યો એમના સુખતીઆરોની કબૂલાત વિના કોઈપણ કર રાખથી નખાય નહિ. એ નિમગ જલદીથી સ્થાપન થયો. તેમની વેરો ઉધરાવવાની સુકિતએ હકા પણ બરેલી હતી એમ ઉધરાવેલા સરકારી નાણાં કરાવેલા અપમાન આવે એવી સંભાળ તેઓ લેતા રાજાને હકાલે થતો અટકાવતા અને વખતે રાજાના મહેલના ખાનગી ખરચને નિમમમાં રાખવાની હિંમત પણ મલાવતા કારભારી અને સરકારી અમલદારોના આવરણે ઉપર તથા ઇન્સાફનું કામ વરાવર ચાલે છે કે કેમ તે ઉપર નજર રાખતા જ્યારે રાજા પડે ત્યારે તેની તપાસ કરવાને અધિકારીઓ નીમતા. પરરાજ્યો જોડે મલકદાર કરવાનું કામ માથે લેતા, અને લલાઇને માટે કેટલો ખર્ચ કરવો તેનો કરાવ કરી લશ્કરી કાગડાજ નિકમમાં રાખતા રાજા જાળક હોય ત્યારે આપવા બીજા પ્રસંગે રાજ્યપ્રતિનિધિ તેમની મજૂરીથી કરતા તેઓના અધિકારની મર્યાદા તેઓ બાધતા, ગાદીએ બેસવાનો હક તેમની મજૂરી વિના થતો નહિ વસિયતનામું કરી રાજા પોતાની પાછળ રાજપાટે બેસનાર સુકરર કરતા તે તેમણે કાંઈવાર રદ કરેલું જણાવ્યું.

કુમેદનાં યુદ્ધો—મયા અધ્યાયમાં કુસેદની ઉત્પત્તિનું અને તેની ચે-
ટેલી સ્વારીનું ખ્યાન કર્યું છે. ગોદફેયને રાજ્યાસન મળ્યું હતું પણ એ
પવિત્ર ભૂમિનો ખરો રાજા ઇશુ છે એમ કહી પોતાને ગજા કહેવડાવતી
ના પાડી, અને જ્યાં મોક્ષ દરનાગ્ને મસ્તકે ઢાટાનો તાજ રલો દનો લાં
પડે સુવર્ણનો મુગટ પહેરવાની ના કહી. તેની પછી તેનો જાણ બાદધવિન
ગાદીએ બેઠો તેણે એવો વરેમ માન્યો નહિ અને મજબૂદ અને ચિન્હો
ધારણ કર્યાં એની પછી એજ નામનો તેનો પિનાઈ જાણ રાજા થયો અને
ઇ. સ. ૧૧૮૭ માં સુવતાન સાદાદીને પાલેસ્તીનનું રાજ્ય છતી લીધું ત્યાં
સુધી તેની આબાદમા ગાદી રહી એ સિવાય કેટલાક નાના સસ્થાનો કુરે-
દરાએ સ્થાપ્યા હતા, જેમાના થણા પ્રખ્યાત ઓદેસ્સા, આન્તિઓક, ત્રિ-
પોલી, અને કાર્થ પાછગથી સૈપ્રસનું રાજ્ય હતું એમાનું એકે સસ્થાન
આઝીઝાર ટકતું નહિ ત્યાંના ખ્રિસ્તિઓ ઉપર જોરવાર દુશ્મનોના હુમલા
હમેશ જારી રહ્યા હતા તેઓ સ્વરક્ષણો અર્થે એકસપ કરવાનું સમ-
જ્યા નહિ તેઓને છતાં મગતી તે હાર કરતાં આગેજ આજી હાનિકાર
હતી કેમકે યૂરોપથી નવા જોડા મળવા મુશ્કિલ પડતા હમેશ ઉપર ચઢ
વાની હોય બસે વર્ષે લગી ટકી રહી પરતુ તેનો જુસ્સો હળવે હળવે
નરમ પડતો ગયો, અને રોમના પોપ તથા યૂરોપના મુખ્ય મહારાજો ત
રેફથી એ યુદ્ધોમા સામિત થનારાને જે હકો અને ધનામો મગતા તે ન
મળત તો એટલી મદ હોસ પણ જારી રહેત નહિ પહેલી મોગી ચઢા
ઇતી કહે કુસેદની મુખ્ય સ્વારી થઇ, પરતુ તે પાર નહિ પડી કિંવા જે
થોડું ફગ ખાત થયું તે ચોડાજ કાગ સંધી હાથમા રહ્યું

ખ્રિસ્તિઓએ જેરુસલેમ શહેર પ્રથમ છત્યું ત્યાર પછી અડતાળીસ
વર્ષે જર્મેનિના રાજાધિરાજ ફ્રાન્સાદે તથા ફ્રાન્સના પાદશાહ ૭ માં લુઇએ
કુસેદની બીજી સ્વારી કરી (ઇ સ ૧૧૧૭) પાલેસ્તીનમા રહેલા સ્વધર્મીઓ
નમળી હાનતમા આવવા લાગ્યા હતા તેઓને ટેકો આપવાને એ મહારાજો
ચઢયા પોતાના જરૂરી કૌવત વડે અતાબેગઝીની નામે સરદારે ઇરાકમાની
ગુક રોળીએનું ઉપરીપાણુ મેળવ્યું હતું એણે યુક્તિસ ઝોળગી ખ્રિસ્તિ રાજો
ઉપર હકા કર્યા અને જેરુસલેમના રાજ્યનો જવાબ મનારો એડેસાનો
મહ સર કર્યો ફ્રાન્સના રાજાની વાટ ન જોતા ફ્રાન્સાદે ઇસ્તામ્બુલ (કો-

નિતાનિતોપમ) બણી ગયો. એની જોડે જર્મનીના સરસ જોદા હતા. પુરુષનો વેશ લેખ બપ્તર પહેરી હથિયાર બધાં જિમરાવ નારીઓ પણ એના સ્વારોમાં હતી. ઇસ્તામ્બુલના રાજેદ્ર માનુએલના કપડથી એ શરી ફોજની ખરાબી થઇ. જર્મનોના જવાના માર્ગની તેણે તુર્ક સુવતાનને શ્રમ રીતે ખમર આપી, અને ક્રોન્સદ જેડે દગલખાજ બોમિઆ મોકલ્યા. મી. આન્દર નદીને તીરે મોટી લદાઇ થઇ, તેમાં જર્મનો બહુ બદાદુરીથી પડ્યા, પરંતુ ફતેહ પામ્યા નહિ, અને ક્રોન્સદને પાછા ફરવું પડ્યું. બોસ્ફોરસ ઉપર થઇ આવતી ફ્રેચસેના તેને સામી મળી. લુઇના ભભકે અને પોતાની માઠી અવસ્થાને સરખાવી જોતાં શરમતો માથો તે ધેર ગયો. ફ્રેચલોક કાંઈ નાહિંમત થયા નહિ તેમ એની દુર્દશા ઉપરથી ચેતવણી ન લેતા વગર સાવચેતીએ જતાવળે આગળ વધ્યા; લસ્કરનો એક ભાગ આગળ ચાલ્યો અને બીજો પાછળ પડ્યો, તથા તે એની વચ્ચે અંતર જાસ્તી પડ્યો. એવામાં પાછલી ટુકડી ઉપર તુર્ક ફોજે આમિતો હુમલો કર્યો ને તેમાંના ઘણાં સિપાઇઓ કતલ કર્યાં. એમ ભંગ થઇ ગયો. | સેનાને રાજા લુઇએ ભેગી કરી અને સમુદ્રમાર્ગે થઇ આનિતોએકમાં ગણી પાલેસ્તીનના ખ્રિસ્તિઓ તેને આવી મળવાથી બેઉઓ મળી દમાક્સ નગરને ઘેરો ઘાલ્યો પરંતુ તેમને જય મળ્યો નહિ ને ફ્રેચ પાદશાહ નાઉમેદ થઇ પાછો વળ્યો. કૃતજ્ઞી સાથીઓ તેને તથા જતા રણા તેથી અને તેની રાણીની બદયાલથી બેદ પામી તે ઘેર આવ્યો. જે સ્વારીથી મોટાં પરિણામો થવાની આશા રાખવામાં આવી હતી તેવું રજા આવું પ્રમખરેમ્સુ થયું તેથી આખા યુરોપના લોક આશ્ચર્ય પામ્યા અને દિવ્ય મીર થયા એ બીજી કુસેદની જીકવણી કરાવનાર જૂળ પુરુષ સંત બર્નાદ ફરીને કયેરવાક્સ શહેરનો મોટો પાદરી હતો. લોક તેના ઉપર ઘણા શ્રદ્ધે થયા ને કહેવા લાગ્યા કે જુહી વાણીથી અને જોટા અમત્કારોથી હજારો આદમીઓને છેતરીને તેણે ત્યાં મોકલ્યા અને તે બિચારાઓને મોત અને મારા દુખની જાગમાં સમાવ્યા. આ તાણુથી બર્નાદ ઇંડ પડ્યો હતો નહિ. તેણે જે ઉત્તર વાળ્યો કે કુસેદોની ચૂર્ણાઇ અને તેમના દુર્લભોથી એ માર્કા ફજ થયાં છે, એ વાત ખરી હતી. આગલા કુસેદોની પેડેજ આ લોકે બેવકુદાઇ, લૂટફાટ અને જૂવમ માર્ગમાં કર્યો હતો. ઇસ્તામ્બુલના માનુએલની રૈયતને તેમણે બહુ હેસન કરી કરીને નવી

સ્વારી કરી, તેમાં અદમાર અને અનિચાર તજી મદમુલુ, સપ અને બ-
કિતભાવથી એ સરદારે અને સિપાઇઓ વત્તેનો ફતેહ પામ્યા વિના રહે
નહિ. જેસલમેના રાજ્યનું રક્ષણ કરવાને વળી એક મોટો પ્રયત્ન કરવા-
ને યુરોપના મદીયાલેને તેણે ઓધ્યા, તથાપિ તેની થીખામણુ ઉપે કાઈ-
એ માની નહિ, અને એ કામની મહેનતમાં હતો તેવામાં તે એકાએક
મરણ પામ્યો.

અંધીના બેટા સુવતાન તુરહીને મિસરની ગાદી શાંતિમાં ઝાલા-
દના ખાલિફા કનેથી જીતી લીધી. સવાહીન કરીને ચતુર અને શરે સર-
દાર એ સુવતાનનો માનીતો હતો, તેને હાથ મિસર દેશના રાજ્યની લગભગ
આવી એ જાતે કુદ્દ હતો, તેણે તેની અક્સ અને બહાદુરીને લીધે તુર્ક
અને આરબ સિપાઇઓને વહાલો થઇ પડ્યો. તેના ધણી તુરહીનના મુઆ
ખાજી ખ્રિસ્તિ સરયાનો ઉપર સલાહીને ચલાઇ કરી અને જેસલમે નગ-
ર તાબે કર્યું (ઇ. સ. ૧૧૮૨). એ પવિત્ર શહેર મુસલમાનોને હાથ ગયાના
સમાચારથી યુરોપની સઘળી પ્રજાઓ દિશગીર થઈ અને પોતાના તારનારની
સમાધાને પરધર્મીઓના કબજામાંથી મુકાવવાની જટ તૈયારી કરવા માં-
ડી. જર્મનીના રાજાધરાજ પહેલા ફ્રેદરિકે, ક્રાન્સના પાદશાહ ફ્રિસિપ આ-
ગરતસે તથા ઇંગ્લાંડના સિંહ રાજા રિચાર્ડ કોસનું ચિન્હ ધારણ કરી આ-
મુદ્દ સભ્યાં અને સૈન્ય એકઠા કર્યા, તથા ઇતાલિયા સરયાનોએ બ્રૂમધ્ય-
સમુદ્રના કિનારાપરના ગઢોમાં કુમક દુરત મોકલી સવાહીનને ખાલ્યો.
એ પ્રમાણે ત્રીજી કુસેદની સદાઈ શરૂ થઈ. ઇસ્તામ્યુખના મુલકમાં થઈ ફ્રે-
દરિકે મહારાજ એકદમ આમળ આવ્યો. શ્રીક રાજેન્દ્રની દમવખાજીથી તેને
કમલે કંગલે અડચણ પડી તેણે તે આદિઆનોપપ શહેરમાં પેટા બા-
ને સિઆજો લાજ ગાળ્યો. વસતન્કલુ બેસતાં તેણે હેલેત્પોન્ત ઝોગગ્યો
અને એસિઆમાઇનર ઉપર ચઢ્યો અને ધણીક જગમાં તુર્કોને હરાવી તે-
મના છકાનિઅમ નગર ઉપર હસ્તાં કર્યા. આ વિજયથી સ્વારીમાં સને
૧૧૮૦માં સિન્દસ નામે નદીમાં ડૂબવાથી તેનો કાગ થયો. પાછી પાની
ન કરતાં તેની ફાજ એસિઆના વિશ્વાસીઓ એકગઢના ઘેસ ઉપર હતા
તેમને જઇ મળી.

ખ્રિસ્તિઓ એકરને ઘેરીને પડ્યા હતા તેવામાં સવાહીને આવી તે.

મને બહારથી એવા સજ્જ વીંટી લીધા કે તેઓ તે મઠના કિલ્લેદારો કરતાં અત્ર પાણીના ખૂટવાથી વધારે હેરાન થયા તોપણ ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સના પાદશાહોના આવી પહોંચવાથી તેમને હિંમત મળીને રાજ્યઓએ પોતાપોતાના સર્વોત્તમ યોદ્ધા સહિત જળવાટે પાલેસ્તીનમાં હારે પ્રવેશ કર્યો. ઈમેજી લશ્કરના આગ્ર્ય પછી એકરના ઘેરાનું કામ એવી સમ્પ્રતાઇથી આશ્ચર્ય કે કિલ્લેદારોને થોડા વખતમાં સરણે આવવું પડ્યું, એટલે હવે જે સલેમ હસ્ત કરવાની ખિસ્તિઓને ઉમેદ આવી પણ ઈમેજી અને ફ્રેન્ચની એકએક ઉપર અદેખાઇને લીધે તે પાર પડી નહિ. વધારે રોશ્વ અને ધનવડે રિચાર્ડ જાસ્તી પંકાયો તે ફિલિપને ગમ્યું નહિ. માટે પોતાની ફોજનો ભાગ પોતાના એક સરદારના હાથ નીચે લદાઇમાં મદદ કરવાને મૂકી ધંડે પાછો સ્વદેશ ગયો. એના ગયાથી બંને પક્ષોમાં સંપ ન થતાં ઉલટો દેવ વધ્યો. અને એ કુસંપથી રિચાર્ડની બહાદુરી અને મહેનત નિષ્ફળ ગઈ. સુલતાન સલાહદીન જોડે એ પાદશાહે સલાહના કાલકરા કર્યા, તેમાં એવું હતું કે ખિસ્તિઓ બિન હરકતે તથા કાંઈ કર આપ્યા વિના જે સલેમ જાય અને ઇસુની કબરને પૂજે. એ મુજબ આ ત્રીજી ક્રુસેદની સ્વારીનો અંત આવ્યો. ફિલિપના હુમલાથી પોતાના રાજ્યનો ખ્યાવ કરવાને ઈંગ્લાંડનો રાજા જોનાવળે પાછો ફર્યો (ઇ. સ. ૧૧૯૨). માંગમાં આશ્ચિઆના ડ્યુકે તેને પરહેજ કર્યો; કેમકે પાલેસ્તીનમાં ગર્વિષ્ટ રિચાર્ડે તેનું અપમાન કર્યું હતું. ડ્યુક પાસેથી લેઇને જર્મનિના રાજ્યો તેને પોતાના કબજામાં રાખ્યો અને નાણાની મોટી રકમ આપી ત્યારે છોડ્યો. પ્રતાપી સુલતાન સલાહદીન પણ એ પછી ઝાઝું જીત્યો નહિ. દમાસ્કસ નગરીમાં તેનું મરણ થયું. તેના વખતે વાસ્તે કજીઓ જીકો, તેથી મુસલમાનો પાલેસ્તીનમાં રહેલું ખિસ્તિ રાજ્ય છતી ચડ્યા નહિ. એ રાજ્યને હાતિન રાજ્ય પણ કહેતા.

પોપ ગ્રીગ હોસેસની ઉત્કેષણીથી ગ્રેયા ક્રુસેદ બીજી થઈ (ઇ. સ. ૧૨૦૨). હવે હોસેસો જુસ્સો નરમ પડી ગયો હતો. કાંઈ મોટા રાજવીમા થયા નહિ કેટલાક જનરા તાબુકદરો આગળ પડ્યા-વેનિસના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના વહાણોની મદદ લેવાને કાજે તેઓ પ્રથમ દલ્માશિઆ (દલ્માતિઆ) પ્રાંતમાં ઉતર્યા અને ત્યાંનું ઝરા સહેર જીતી વેનિમને સોંપ્યું. એ નગરના રહેનારા અને રાજ્યકર્તા ખિસ્તિ હતા માટે પોપે તેના

ટુનિસ નગર બળી પડ્યો, ને ત્યાંના મુસલમાન હાકેમને ખિમ્ત કરવાની ગાંડી આશામાં ત્યાં ઉતર્યો (ઇ. સ ૧૨૭૦). મુસલમાનો સામા યયા ને ચહેરનો ઘેરો લાખી મુદત આપ્યો, તેમાં પાદશાહ આબ્દરી પડી મરણ પામ્યો. એવું બન્યા પછી તેની ફ્રાન્સ ઘેરો ઉઠાવી કાઢી વધારે ન કરતાં સ્વદેશ ગઇ. પારેસ્તેનના રાજ્યને ઉઠે વહેલો ટેકો ઇગ્લાડના બહાદુર પાદશાહ પહેલા એડ્વર્ડે આપ્યો. ત્રણ વર્ષ સુધી લડાઇ નહિ કરવાનો કશારે લખી આપવાની તુલેને તેણે ફ્રાન્સ પાડી. અતે લાતિનોએ કાંઇ અમર્યાદપણે વર્તી જેરજુનમ કર્યો તે ઉપરથી મામેયુક જાતનો મુસતાન અલિસ કાપ્યો તેમને પારેસ્તેનમાથી સમૂગા ટાડી મુકવાને હાવ કરી તેઓના હાથમાં રહેવો મોટો મદ એકર હતો તેને ઘેરો ધાડ્યો એ વિના ખીને કિલો હવે ખિસ્તિઓ કને નહતો કિલોદારોએ ઘણા માસ લગી બચાવ કર્યો, પણ આખરે સુવતાનનો જય થયો (ઇ સ ૧૨૮૧) એકરના છતાવવાની જોડે જેરસેમના રાજ્યનો અત આપ્યો.

કુમેલપી હથિઆર પોપના હાથમાં આજુ, તે તેમણે મુસલમાનોની વિરુદ્ધ વાપર્યું, એટલુંજ નહિ પણ યુરોપના ખિસ્તિ રાજા પ્રબળ જે તેઓની સામા થાય, તેઓની આગા ન પાળે, ધર્મ સબધી આડા આલે કે સુધારો કરવાનો પ્રયત્ન કરે તેઓની ઉપર ખીને સજો ચલાવતા. ક્રાન્સના દક્ષિણ અને ઇતાલિના થડમા આવેલા ભાગમાં સુધારાના વિચાર ઉપજ થયા હતા ત્યાં વસનારા લોકને આલ્બિગેન્સેસ કહેતા. શુઓની રાજકાજમા તથા સંભારીકામમા સત્તા, મૂર્તિપૂજા, સત કે પીરની પ્રાર્થના, વગેરે કેટલીક બાબતોમા તેઓ રમી ધર્મસમાજના મતથી વિરુદ્ધ પડ્યા, અને તેઓના ઉપદેશકો પોતાના નવા મતનો પ્રસાર કરવા લાગ્યા. માણસેના મન બંધનમાથી છૂંતી સ્વતંત્રપણે વિચાર કરેછે ત્યારે પ્રથમ કે ટનાક નસ્તિક કે જાદુ થાય તેમ આલ્બિગેન્સેસમા પણ થેલાક માણસ થયા, તથાપિ તેઓના મોટા ભાગ માત્ર કેટલોક સુધારો કરવાને ઇચ્છતો હતો. ધર્મ ઉપર તેઓને સારી આસ્યા હતી અને તેઓના લક્ષણ સનીતિ બરેલાં હતાં. એકંતમાં શુભ રીતે તેઓ અતિ ખોટા કમો કરેછે એવું તેઓના શત્રુ કહેતા, પણ તે વાત જૂની હતી નવો પથ ઠાવવાનો તેઓ ઘવો કરતા નહિ, પણ આવતા ધર્મમાં રહી સસારમા સદાયરહુથી

અને પવિત્રપણે લોક પક્ષે એ તેમના હેતુ હતો. તેમના બેઠકથી માણ-
સોના મનની અજાન અને વહેમરૂપી બેડીઓ તૂટવા માંડી, તેથી આ-
ગળ જતા હોયોક બહુ થવાની ધાસ્તી તે વેળાના પોપેક જ ધનિસતને
લાગવાથી ઉગતા સ્વતંત્ર વિચારને કચરી નાખવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

એ અર્થ સાધવાને તેણે લોબી અને સ્વાર્થનિ કામે લગાડ્યા એ મ-
ત માનનારાને પાખડી ઠરાવી, તેઓને દેશનિકાલ કરવાની, તેઓની મિ-
લકત ખૂચી લેવાની આગ્રા તેણે જમીદારો (બારનો)ને આપી પછી એ
મત ધરાવનારાને સોંપી કાઢી શિક્ષા કરવાને અધિકારીઓ નીમ્યા. એમ-
ના જુનમથી બધા વર્ગના લોક નારાજ થયા અને ફ્રાન્સની જરૂર જણા-
ઈ એ પ્રાતોનો તાણકદાર કાઉન્ટ સ્થમદ હતો. તેની બેડે પડોશમાના કે-
ટલાક ઠાકોરો વઢતા હતા. પોપનો પ્રતિનિધિ કાસ્તેલનૌ સલાહ કરાવવાને
વચમા પડ્યો, તે એવી શરતે કે ઠાકોરોનું માગતું સ્થમદ કબૂલ કરે તો
નેમણે એ પ્રાતના પાખડીઓનો નાશ કરવામા તેઓના સિપાઇઓને કા-
લ લગાડ્યા. પોતાના મૂલકની એ રીતે ખરામી થવા દેવાનું સ્થમદે માન્યું
નહિ, માટે કાસ્તેલનૌએ તેને જાતિ બહાર મૂક્યો અને તેના રાજ્યને નિ-
પેદ્ય કરાવ્યું. નિપેદ્ય એટલે તેમા ગ્રેરવર્ગે કોઇપણ ધર્મની ક્રિયા કરાવ-
તી નહિ. પોપે એ હુકમ મજૂર કર્યો, અને તેના ઉપર કુસેદ-ગિલાવવાની
આગ્રા કરી એવામા અબર આવી કે હુલુસ નમરમા કાસ્તેલનૌને કોઈ
ગૃહસ્થે મારી નાખ્યો, કેમકે તેણે તેણે અપમાન કર્યું હતું (૪ સ ૧૨૦૮).
એથી પોપ અપાર ક્રોધે એ ખૂન કરવામા સ્થમદે સામિલ જણ્યોતો
નથી, તોપણ પોપનો માર તેના ઉપર શુભ્ધે પડ્યો. તેને જાતિ બ-
હાર મૂક્યો, તેની રૈતને તેની આલુથી મોકળી કરી, અને તેનો તાણકે
શતી લેવને ક્રાંતના ખાદશાહને ફરમાવ્યું.

ફ્રેન્ચ રાજને ધુરસદ ન હોવાથી તેણે પોતાની પ્રેમને એ કુસેદપર
જવાની પરવાનગી આપી એ પરથી સાધુઓ મારોગમ ફરી એ દુષ્ટ કા-
મને માટે સિપાઇઓની ભસ્તી કરવા લાગ્યા. પાખડીઓનો નાશ કરવા-
મા જે રણમાં પડશે તેઓના સધળા પાપ જન્મથી મરણ સુધીના બ-
ળા જશે તેઓ ધમમમાજ તરફથી રક્ષણ પામશે, તેઓને ધણ પુ-
ણ્ય લાગશે, તથા લૂંત ગરા મળશે, એવું તેઓ સમજાવવા લાગ્યા. એ-

થી એ લાલચમાં ધણક લુચ્યા, ચોટા, ખૂનીઓ વગેરે પાપીઓ પડ્યા. એ સિવાય પોપ ઇતોસંતે પાખંડનો નાચ દરવાને વેરાગીઓની એક નવી ટોળી જોશી કરી, અને તેના મદતની જગ્યાએ સંત દોમિનિક નામે સ્પેનના સાધુને નીચ્યો. એ ટોળાનું વિશેષ કામ એ કે પાખંડમતની વિરુદ્ધ બોધ કરવો અને તે બોધથી જે પાખંડીઓના મત દરે નહિ તેઓને મોતની શિક્ષા કરવી. એ સાધુઓની બધંકર કચેરીનું નામ ઇન્કવિઝિશન પડ્યું.

આ મોટા બચને આવનો જોઇ સ્વર્ગદ ૬ હેઠા અને તેનો બત્રીજો અધ્યાયનો વાઇકાઉટ સ્વર્ગદ રાજર ખીધા, અને બચવાની આશાએ પોપના વડોલ આનોલ્ફની હજુરમાં ગયા, અને હાલવાલા સાથે જાહેર કર્યું કે પાખંડમત ચલાવવાની મંજૂરી અમે આપી નથી અને સ્કાતેલનોની હત્યા કરવામાં અમે કોઇ રીતે સામિલ નથી, તથા અમે મહા શરને તાબે હીએ. એમ શરણે આબ્યા છતાં તેઓના ઉપર એટલી સખ્તાઇ રવામાં આવી કે જુવાન વાઇકાઉટની ખાતરી થઇ કે નરમાસથી કાંઇ જાણવું નથી. ત્યાંથી ચાલતા થઇ પોતાના પરગણામાં આવી યુદ્ધની તૈયારી તેણે તુરત કરવા માંડી. સ્વર્ગદ એટલી દિમત કેખાડી નહિ. શુરમ હારાજ (પોપ) જે કહે તે માનવાની તેણે કળૂજાત આપી. તેના વડા: પોપની હજુરમાં ગયા ત્યારે એવી શરતો તેણે માગી કે તેથી નજો જાય. પોતાની પ્રજાને કતલ કરવામાં સામિલ થવું, અને બાંટેધરીને માં સાત દિલા પોપને સ્વાધીન કરવા, એટલું કળૂજ કરે તો ક્ષમા મળે, એ તેઓને કહી, પોતાના પ્રતિનિધિ આનોલ્ફને શુભ રીતે લખ્યું કે હાલ હાઉટ સ્વર્ગદ જોડે કપટથી વર્તવું, એમાં કહાપણ છે. સંતપાળની શીખા મણુ એવી છે કે સમય જોઇને ચાલવું. જેઓ ધર્મોચ્છેદન કરે તેઓ જોડે કપટ કરવામાં ચાલ પ્રમાણે બાધ નથી. કાકા બત્રીજને એક પડી એક ખૂંવા રહેલા પડશે, માટે પ્રથમ એકલા બત્રીજનો નાચ કરજો, તે પછી કાકો એકલો રહેશે એટલે તો ઘાટ થડવો સહેલો પડશે. પાપી સાતમે એગરિ અને ત્રીજો ઇનેલ્સંત જ્યારે કાંઇ દુષ્ટ કામ કરવા પારતા ત્યારે એમ ચાલને બદલામ કરતા.

ઈસવી સને ૧૮૦૯ ની સાલની વસંતઋતુમાં ધર્મીય લુચ્યાઓ લાં;

ગિલ્ગીઝ પ્રાંતની સરહદ ઉપર ટોચે મળવા લાગ્યા. તેમની સન્મુખ જે ર-
સાળ ભૂમિ ખૂબસુરતીમાં ખીલી રહી હતી તે ચોડા ઝાળમાં લોહીલો-
હાણુ, ઉજ્જડ અને બિહામણી યશે. ૬ ફો રમ્બંદ છેક કાચર થઇ બેઠો.
અને પોતાના કિલ્લા આપી દીધા. પોપના વકીલને કેવળ તાબે થયો, અ-
ને પોતાની ભૂયેને વાસ્તે દેવળમાં જાહેર પચાતાપ કરી પોતાના વાંસા
ઉપર સાધુના હાથે લાકડીનો માર ખાધો. એમ નીચપણે નમવાથી છ-
નામ મળ્યું. તે એ હતું કે કુસેદરોની હારે ભગીનના મૂલક ઉપર ચક્ર-
વાની તથા તેઓના બોમિયા થવાની રજા મળી.

જીવવાન સજર પુરુષાર્થ નીકળ્યો. પોપના વકીલ તરફથી કાંઈ આ-
શા રહી નથી એકું જોઇને તેણે પોતાના જગીરદારોની સલા બોલાવી
અને શાન્તિ રાખવાના પ્રયત્નો વ્યર્થ ગયાની હકીકત કહી સંમળાવી તે-
ઓની ઉદારતા, અને સ્વદેશાભિમાનની દોરી ખેંચી. તેના વચનોથી તે-
ઓના હૃદય બેઠામાં અને સર્વે જણે એકમતે બહાદુરી અને દરતાથી
વકવાનો નિશ્ચય કર્યો. જૂના કાયોલિક મતના અમીરો હતા તેઓ પણ
એમાં સામિલ થયા, કેમકે વિનાશકારી કુસેદરોને હાથે ખરાબી થવાની
ધારતી તેમને પણ તેટલીજ હતી. કુસેદરો સીમાડો મૂકી અંદર પેદા.
કિલ્લા તથા કોટવાળા કર્યા તેમને હાથ મથા, અને જે કર્યાઓના રહે-
વાસીઓ ઉપર પાખડ મતમાં બળવાનો આરોપ ન હતો મૂકાયો તેઓ
નાણા આપી બચ્યા. વિલમર કર્યા કુસેદરોએ બાળી નાખ્યો અને ચ-
સ્સેન્નુલના કિલ્લેદારો સારી પેઢે લકવા કેડે શરણે આવ્યા, તેમને તો ગ-
દમાંથી નાકળી જવા દીધા, પણ તમામ રહેવાસીઓ, પુરુષો અને સ્ત્રી-
ઓને પાખડી ધારી જીવતા બાળ્યા અને તેમની સઘળી મિલકત સિપા-
ઇઓએ લૂંટી લીધી. માણસો બળતાં હતાં તે વેળા કુસેદરો રાક્ષસની મા-
ફક બૂમો પાડતા હતા.

એઝિમસ નામે કાકોરનો મોટો કબ્જો હતો, તે ઉપર પછી ઘેરા
નાખ્યો. રહેવાસીઓ કમર બાંધી લટવા આવ્યા, પણ હાથે કુસેદરો જોડે
આવેલા સાધુને સિપાઇઓએ મૂછયુ કે કાયોલિક અને પાખંડીને કેમ પા-
રખા. તે દેતે આજ્ઞા કરી કે સર્વેને કાપી નાખો. જરૂર કાયોલિક દરો

તેને પરમેશ્વર પારખશે તેનો દુકમ પૂરેપૂરો પાળામાં આવ્યો. બેઝિ-
અર્સના સવળા રહેનારના પાણી લીધા, અને તે ગામને કસાઇની દુકાન
જેવું કહીને બાળા મૂક્યું કે પોપના દેવ અને વેરથી એ ખડીએથી
યાદગારી રહે.

હાકોસોન્ટ નામે એક મજબૂત ગઢ માત્ર હવે રાજ્યને હાથ રહ્યો
સિમેન (સાઇમેન) દિમેન્દ્રેર્ત કુમેદરોનો અનુભવી અને જાણકાર સેનાપતિ
હતો તેણે તે કિલ્લાને ઘેર્યો, પણ મુજબ વગરના બાળક હાજરે તેને ત્યાં હકામતો.
એ હાકોરનો મામો અને ઉપરી આરોગ્યનનો રાજ્ય બીજા પિતર એ વખત
ત વચ્ચે પડ્યો, તેની શરમે પોપના લેગેટ એટલે વડીલે મિલિટરી જો-
ડે સલાહ કરવાની હા બાણી, પરંતુ શરતો એવી સખત માગી કે બહા-
દુર હાકોરે માની નહિ. થોડા વખત પછી લેગેટ કમલુ શરતોથી સલાહ
કરી, પણ તે પાળા નહિ કરાવ પ્રમાણે રાજ્ય કુમેદરોની હાવણીમાં આ-
વ્યો કે દગબળાજી કરી કરાર વિરુદ્ધ તેને હાથપીમા પરહેજ કર્યો. પો-
તાના હાથે જોડે એ પ્રમાણે કરેલી બેઘમાની જોઇ કાકોસોન્ટના લો-
સતમાં શહેર છોડી નાશ તેમના કંટલાકને સત્રના સ્વારોએ પકડી આ-
પ્યા તેમના આરસને લેગેટ જીવતા બાળ્યા અને પચાસને ફાંસી દીધી.

હવે કુમેદની મતલબ પાર પડી એ ખુલ્લું હતું તુલુસનો હાથે જ
કહ્યું તે માનીને તાબે થયો હતો, નાનૌન્ટના હાથે સામા થવાનો જરા
એ વિચાર મનમાં રાખ્યો નહિ, અને બેઝિઅર્સનો શરો હાકોર કેદી
તો કુમેદરો પડે પણ લલાઇથી ચાક્યા હતા જે કૂરતા અને બેઘમાની કરી
હતી તેથી ફેંચ ઉમરાવો લજવાયા નાઇટ એટલે (સ્વારો) તથા સાધા-
રણ કે પાદર સિપાઇઓના નોકરીના દિવસ પૂરા થવાથી તે ઘેર જવાને
મજબૂત હતા, પણ સાધુ આર્નોલ્ડ જે પોપનો લેગેટ (વડીલ) હતો તે
હજી તમ થયો ન હતો તેવું કહ્યું ન માનતા ફાજ પાછી વળી લેગેટ
જોનેનો મૂલક સિગોવ દિમેન્દ્રેર્તને આવ્યો બહાદુર રાજ્યને તેના મહેનતો
કેદ રાખ્યો હતો ત્યાં તે ખેદ કે એરથી હિમ્મત થએલા અતિસારના રો-
ગથી મરણ પામ્યો. તેનો બધો મૂલક વેરાન થઇ ગયો તોએ આપણ
લોકની કમજબતીનો પાર ના આવ્યો. ઉપર કહેલી ઇકિન્કિશન ફારટના

સાધુઓ જતાદોને જોડે લઈ મામેગામ કરવા નીકળ્યા, ને જેઓના ઉપર પહેમ મયો તેઓના છવ રીળી રીચીને લીધા.

જેમણે એ કુમેદ જીતી કરી હતી તેઓને લાજ થયો. ને જે વધારે વાર ટીકા જારી રહે તો વધારે ફાયદો થાય. માટે સામા વડનારા નહિ. છતાં નથી કુમેદ લીધાથી માણસોની હત્યા કરી પાપમાંથી છૂટવાની આશા રાખનારા ધર્માંધો, તથા લૂંટ મેળવવાની ઉમેદ રાખનારા દોંગાઓનાં ટોળે-ટોળાં લાંઝિવદામાં એકઠાં થયાં એ સરદારની કુમક આગ્રાથી તુલુસના અમાગ્યા તાલુકદાર સ્થમંદ ઉપર સિમોને સ્વારી કરી. વાંક વિના તે બિચારો માર્યો ગયો. ગુરુઓએ તેને ફરીને જાતી બહાર ક્યો અને એના મૂલકને નિર્ધિક્ષ કરાવ્યો. સિમોન-દિ-મોન્ટફોર્ટના શત્રુ લીધેલા પરગણાઓમાં બં-ક થયાં, તેથી લડવાનો લાગ સારો હતો, પરંતુ ગુરુઓના કિનાયી સ્થમંદ એટલો હતો હતો કે સામે થતાં રોમ જઈ પોપને શરણે પડ્યો અને ક્રાન્સના રાજાનો આશરો માગ્યો. તેની મહેનત અને કાલાવાજા નિબૂળ ગયા. કુમેદરો દેસ ઉત્તરક કરતા અને માણસની કતલ કરતા આગમ વધ્યા. નવારના કિલ્લાને ઘેરા પાલી વચ્ચે ક્યો; લાંના કિલ્લેદારોને વાઢી નાખ્યા, તેમના સરદારને ફાંસી દીધી, તેની વહુને કુવામાં નાખી અને કર્યાના લોકને શવતા બા-બ્યા. જ્યાં ગયા ત્યાં તેમણે એવાજ કરે ક્યો. એ નિર્દય સક્ષમે પોતાને ખ્રિસ્તી જનાણુ કહેતા. જર્મનિયી કુમક આવી એટલે સિમોને તુલુસ નગરને ઘેરું અને હવે સ્થમંદ જોર અને દિમતથી વત્યો. જે પ્રથમથીજ તેમ કષ્ટ હોત તો રાજ્યની ખરાબી અને હાની થાત નહિ. સરદારનો બ-આવ એવો સરસ ક્યો કે કુમેદરોને પાછા હકું પડ્યું. સાધુઓ અને કુ-મેદરોનો સંપ એ પછી વૃદ્ધ લાગ્યો. શતેલા મૂલકમાં અસહના પાદરી એની જાગીરો હતી તે સાધુઓએ લઈ લીધી. લેગેટ આર્મોન્ડ પોતાના માટે નાજોન્તના આર્ય ગિરપ (સુખ્ય આચાર્ય) ની જાગીર લાખને રપે-ન્યોં કુલકમાનોની સાગ્ર થયા ગયો. પોપ ૩ એ ઇમેસલે પેણુ જતા આચરો આધો, પરંતુ સ્થમંદ ઉપર હવે રહેમ નજર કરવાની તેની ઇ-ચ્છા પાર પડી નહિ. જે જુસ્સો તેણે જગાડ્યો હતો તે શાન્ત કરી શ-ક્યો નહિ. તેના લેગેટ તેની આગ્રા પામી નહિ અને કુમેદરો ઠપકો આ-પવા લાગ્યા, તેથી સ્થમંદના દુસ્મનોને નજરમાં આવે તે કરવાની છૂ-

અને બિન જાતના વાવટાનો ઉપયોગ કરવાની એ લઘાઈઓમાં ૧૮૨૫-
 ૩૧, કેમકે બધા ખ્રિસ્તિ દેશોમાં જુદી જુદી ભાષા બોલનારા, જુદી જુદી
 રીતભાતના, જુદા સ્વભાવના લોકો ત્યાં એકઠા થયા હતા. એકએકની ધી-
 તિપર સહેજ અદેખાઈ કરે એવા ચોક્કાઓની બહાદુરી અને મગશરીનું સ્વ-
 ભાવિક પરિણામ ક્રીડા યુદ્ધ હતું. વળી કેટલાએક લશ્કરી વર્ગો સ્થાપનામાં
 આબ્યા અને તેઓને ધર્મની મંજૂરી મળી. તેમાં પહેલો વર્ગ હારિપતલર
 અથવા જેસસેમના સંત જોનના નાઈટનો હતો. એ વર્ગ આગળ
 જતાં માસ્તાના નાઈટ એ નામથી ઓળખાયો. ઇ. સ. ૧૧૧૪ માં પોપ
 પાસ્કાલેએ તેની સ્થાપના કરી, અને પછી પોપ કલિષ્ટને તેમાં વધારો
 કર્યો. કાળા ઝામા ઉપર અદ્દખૂણી ધોળો કુસ એ તેનું ચિન્હ હતું. મુસ-
 લમાનો જોડે લડતું અને માંદા જત્રાણુઓની આકરી કરવી એ તેમનું ક-
 ર્ત હતું. પાલેસ્તીનના રાજ્યનો વિનાશ થયા પછી તેઓ પ્રથમ સૈન્ય એ-
 ટમાં ગયા, અને છેલ્લે માસ્તામાં. ઇ. સ. ૧૭૯૮ માં નેપોલિયને માસ્તા
 બેટ લેધને એ રાજ્યનો છેડો આણ્યો. બીજો વર્ગ નાઈટ ટેમ્પલરનો હ-
 તો. તેનું ચિન્હ લાલ રંગનો કુસ હતો. ઇસુની કબરનાં દર્શન કરવા જ-
 નાશ જત્રાણુઓને માટે રસ્તાઓપર બોલી કરવી એ તેનું અસલ કામ
 હતું, પણ તેમની સંખ્યામાં વધારો થવાથી પાલેસ્તીનના ખ્રિસ્તિ રાજ્યનો
 ખત્યાવ કરનારા થઈ પડ્યા. પશ્ચિમ યૂરોપમાં તેમને ઘણીજ જગીરો મ-
 ળી.* તેઓની દોલત એટલી બધી વધી ગઈ કે તે ખૂચવી લેવાનો લો-
 બ રાજા લોકને થયો. જૂઠ્ઠા આરોપનો વરસાદ તેમનાપર વરસ્યો. તે-
 ઝોમાંના ઘણા ઉત્તમ ધૃષ્ટોને દુઃખ દેધને મારી નાખવામાં આબ્યા.
 અને ઇ. સ. ૧૩૧૨ માં વિએન્તાની ધર્મસભામાં એ વર્ગને રદ-કર-
 વામાં આબ્યો.

એકરગટ ઉપર ઘેરા નાંખેલો હતો તેવામાં માંદા અને ધાયેલ
 થયેલાની સેવાને વાસ્તે જર્મેન નાઈટિનો એક વર્ગ બધાયો. એનું નામ
 મ્યુટોનિક નાઈટ્સ પડ્યું ઇ. સ. ૧૧૯૨ માં પોપ ગ્રીગ સિલેસ્ટિને તેને

* ૩૩૩૩માં ટેપલ નામની ઈમારત છે તે એ વર્ગની હતી; હાંનવેલ
 હારિપતલરનું ચારે મહાન દર તેનો ઘોડો લાગે હજી લગલું પણ છે.

સ્થાપન કર્યો, અને તેના વહીવટને માટે નિયમો બાંધી આપ્યા. ધોળા-
ઝમ્મા ઉપર કાળા રંગના કુસ એ તેમનું ચિન્હ હતું. તેમણે ઇ. સ. ૧૨૩૦-
માં યુધીઆ પ્રાંત વસા કર્યો. અને રેફર્મેશન (ધર્મશોધક) થયું તેવારે ઇ.
સ. ૧૫૨૫ માં એક પ્રોટેસ્ટન્ટ રાજ્યએ એ પ્રાંતનો કબજો કર્યો ત્યાં યુધી
તેમના હાથમાં રહ્યો. છેલ્લો મોટો વર્ગ સંત નજારસ હતો. મૂળમાં તેનો
હેતુ લેપ્રસીનો આરામ કરવાના કામમાં લાગવાનું હતું. એ રોગ કુમેદરો
યૂરોપમાં લાગ્યા. ઉપર કહ્યો તેની પેઠે એણે પણ થોડા વખતમાં લઢવા-
નું કામ માથે લીધું, પણ તે કદી પ્રખ્યાતી પામ્યો નથી.

ઇતાલિના દરિઆકાંઠાના સંસ્થાનોએ કુમેદરોને વહાણ, ખોરાક
અને લઢાઇનો સામાન યૂરો પાઝ્યો. એથી સૂબધ્ય સમુદ્રમાં વેપાર અ-
ને સરકારો વધારો થયો; મસાલા, તેજના અને એસિઆની મોજમજા-
ના ખીજ પહાઈનો શાંક યૂરોપમાં હળવે હળવે પ્રસર્યો; અને બેનિમ,
જનોઆ, અને ઇતાલિના ખીજનાં સંસ્થાનોએ સિવાન્તના કાંઠાના તથા ચી-
ના રાજ્યના બંદરોમાં કોડીઓ સ્થાપી. કેટલાક દ્રવ્ય નગરોએ તેમની દેખા-
ખી કરી અને છેક ઉત્તરમાં હ્યુબ્રેક અને હંબર્ગ શહેરોએ પરદેશના વે-
પારનું રક્ષણ અને વધારો કરવાને માટે એક સભા સ્થાપી (ઇ. સ. ૧૨૪૧).
હંસિઆટિક લીગ (એકાંતો ખાયો નંખાયો. ઉદોગના વધારાથી વેપારને
કોતેજન આપવાનું સભ્યોને લાજકારી માલુમ પડવાથી તથા તાલુકદારો-
નો ગર્વ અને તેમની લૂટફાટ કરવાની ટેવને બંધ પાડવાની રાજકર્તાઓ-
ની આગ્રહથી યૂરોપના ધણીખસ દેશોમાં જે માટે ફેરફાર થયો તે મ્યુ-
નિસિપાલિટીની સ્થાપનાનો હતો.

આ કાળની પૂર્વે નગરવાસીઓ ગામડીઆઓની પેઠે જમીનદારો-
ના દાસ હતા. કાઉન્ટસ એટલે શહેરોના હાકેમોએ પોતાનો અધિકાર
વંશપરંપરા કરી નાંખી તેને સ્વેચ્છિક કર્યો. એ અધિકારને તેઓએ કૂટ-
રીતે વાપર્યો, અને પરસ્પર રક્ષણ કરવાને ધુરીજનોને મંડળી કરવાની
કરજ પાડી. ઇતાલિનાં બંદરોમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યો થયાં, અને તેમનું જો-
ધને પોપ અને જર્મનિના રાજધિરાજ વચ્ચે લઢાઇના વખતમાં લોંબાડિ-
ના શહેરોમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય થયાં. બહુ લુપ્તની ગરજ અને મુક્તિ

ને લીધે ક્રાન્સમાં કમ્યુની એટલે નગરવાસીઓની રાજસત્તાનો પાયો ને-
ખાયો (ઈ. સ. ૧૧૦૮). તેજે પોતાની રૂંચતને પોતાનો રાજકારભાર ક-
રવાનો હક વેચાતો આપ્યો, અને તેનું જોધને તેના મોટા તાલુકદારોએ
પણ તેમ કર્યું. એથી ચોટ વખતમાં ધણાખરા શહેરોને પોતાનો રાજ-
કારભાર ચલાવવાની સનદો મળી. ઇંગ્લાંડમાં શહેરો અને કસ્ટ્યાઓને તા-
લુકદારોના જૂઠ્ઠામથી રાજ બચાવતો એટલુંજ નહિ પણ તેમના મુખતી-
આરોને રાજસભામાં માત આપવાને દાખલ કર્યા (ઈ. સ. ૧૨૬૬). ક્રાન્સ
અને જર્મનિમાં પણ પાછળથી એ પ્રમાણે થયું.

શહેરના લોકોની સ્વાધીનતામાં વધારો થવાથી રાજના અધિકાર-
ને શાપદો થયો. તાલુકદારો માંહોમાહે વગી લૂટફાટ કરતા તે એથી અ-
ટક્યું, અને અમીરોના લોભને તેથી હરકત થઈ. બિન અડચણે તેઓ ન-
વા અધિકારો લેઈ શક્યા નહિ. શહેરો અને કસ્ટ્યાઓના રહેવાસીઓના
જોવામાં આગ્યું કે તેઓની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવામાં રાજાઓને ધણા ત્રા-
સ છે, માટે જ્યારે તાલુકદારો અને ધર્મોપદેસકો જોડે રાજાને ટકા થતે
ત્યારે તેઓ તેની મદદે જતા. પુરીજનોને સ્વાધીનતા મળી તે પરથી ગા-
મડીઆઓને પણ મળી. કોટની માંહે આવીને જેઓ રહે તેઓનું રક્ષણ
નગરના અધિકારીઓ કરતા, તે ઉપરથી તાલુકદારોએ જોયું કે પોતાના દા-
સોની અબ્યવસ્થા સુધારવી જોઈએ, નહિ તો તેમની જમીનો વસ્તિ વ-
ગરની થઈ જશે. એ પ્રમાણે ધીમે ધીમે લોકોને સ્વાધીનતા મળી; જોઈ
સુધારાનું સુખ લોકમાં પ્રસરવા લાગ્યું, અને અગાને તથા બહેને જે અં-
ધાર મુરોપ ઉપર ફેલાયો હતો તે દૂર થવા લાગ્યો.

પોપની સત્તાની સામે ચનાર મહારાજ બોલ્ને ફ્રેદરિક ઇ. સ.
૧૨૫૦ માં પજો ત્યારથી દોઝોઘસટાફનનું રાજકુળ મોટી પદવીએથી ઉત-
ર્યું તેનો કુમાર કન્સ્ટે ચોડું અને દુષ્પદાયક રાજ કરીને રોગથી મરણ
પામ્યો; અને ત્યારપછી જર્મનિમાં જે અબ્યવસ્થા આવી તેને મોટો અર્થ
દોહડો રાજાઓ સગવ એ નામ આપ્યું છે તે વાળળી છે ને ખરૂં છે.
હરિક રાજાઓની વટવાટોએ કરીને દેશ લૂટારાઓના ટોળાથી ભરાયો; શ-
હેરોએ અરસપરસના રક્ષણને અર્થે એકા ન કર્યો હોત તો લોકના જન-
માલનો બચાવ થઈ શકત નહિ. ક્ષાઇન નદી ઉપરના શહેરોએ સંપ કર્યો

અને હમઆટિકનીમમા વધારે થયો પહેલા રાજાધિરાજ નીમવાનો હક જર્મનિના નાના મોટા દરેક રાજાને હતો તે હવે મોટા તાબુદારો અને ગાંભીરના અધિકારીઓ પચાવી પચાસ પોતાના લોકને અડચણ ન કરી શકે એવા નમના શાહમદદ તે અધિકાર આપવાનો પ્રયત્ન કરતા હોવાના વિચારને અને દાર્શનિકના ગિર્માને અનુક્રમે શહેનશાહ તેમજે ઈરાનના પશુ એ શાહમદદઓને પ્રમત નામન મળ્યું, પણ તેમના હાથમા અધિકાર નહોતો. અતે ધ સ ૧૨૭૩ મા હાલ્તર્ગનો કાઉન્ટ રોડા'૫ નીમાયો. એના તાબુદારો માહોમાહે વડી લૂટકાટ કરના હતા તેમની જોડે લડી તેનું બળ બતાવતું દોએન સ્ટાફન કુમના હાથમા નેપત્સર્વ રાજ હતું તે પોપે ક્રાન્સના રાજના બાઈ એન્ટુને આપ્યું એન્ટુનો ડચક થયો ફર અને જૂનમી હતો તેથી ઇતિહાસનોએ બડ કયું, પણ તેમનું દેશની આગળ કાંઈ આચુ નહિ, અને હોએનસ્ટાફન તરફનો વારસ કોબોડીન પમકાયો અને માર્યો મયો. એ રીને સ્વેબિઅના કુમનો છેલ્લો રાજ પડયો. પોપને પૂર્ણ જય મળ્યો. ઇતિહાસ દેવ જર્મનિથી જુદો પડયો, પણ તેથી કાયદો ન થતા માહોમાહેની લકાઈથી ખરાબ થયો, ને જે સ્વાધીનતાનો જુસ્મો તેમણે ઉત્પન્ન કર્યો તે જર્મનિના રાજાને કરતાં વધારે બધકર થતું છે, એવું પોપને માલૂમ પડ્યું.

પોપની સત્તા—ધ સ ૧૨૫૨ મા પોપ નિચોલસનું મરણ થયું ત્યારથી પોપનું કામ યાકથી ધીમું પડી ગયું હોય એવું દેખાયું. એ વર્ષે ને ત્રણ મહીના લગી ગાદી ખાતી રહી સુધારાપર આવેલા પૂરોપના લોકના વિચાર અને ગરજને અનુકૂળ પડે એવા ફેરફાર આ વખતમા ધર્મસમાજના સુખીઓએ કરવા માર્યા હોત તો કરી શકત, પણ માહોમાહે તેમણે વિરુદ્ધ અભિપ્રાય ધાગ્યું કર્યો, અને હરેક બાબતમા સુધારા નહિ થવા દેવાને બધાયના છે એવું તેઓએ માન્યુ આગલા સમયમા પાતા વધારામા પોપનું દરવાર આવેવાન હતું, ઉપદેશકો અને સાધુઓ વિદ્યાર્થીઓ હતા, પણ હમણા ધર્મસમાજ પાછળ પડે ગયો. વિદ્યાને આશરો આપનારા પોપને ઠેકણે રાજ થયા રાજસત્તા અને ધર્મસત્તા નચે ને ભરડો થવાનો તેમા રાજસત્તા જીતશે, કેમકે વિદ્યા અને સુધારો તેની તરફ થયા રાજ મઠમાથી છૂટી મહેલમા બરાબ, અને ત્યારથી સુપડા સુ

તે કાર્દિનલો ક્રાંસમાં નાદા, હાં તેમને દ્વિવિધે આથો આપ્યો. બોનિફિસ તેથી ચમક્યો, પણ નાદિખત થયો નહિ. રાજને લાત્રયમાં નાખવાની તેણે યુક્તિ કરી. જર્મનિના રાજધિરાજ આજ્ઞાદેને પદ્મટ્ટ કરી એક ક્રેચ શાહબાદને માદી આપવાનું તેણે શિલિપને કહાવ્યું. દ્વિવિધે એ વાતને ગણકારી નહિ; એટલુંજ નહિ પણ આજ્ઞાદેની જોડે સંપ કયો અને તેના કુમાર આસ્થિઆના ડ્યુક રોડાફને પોતાની જોડે પરધાવી, તે દોસ્તીને મજમૂત કરી. આ નાહમેદીથી બોનિફિસ બહુ ચીડાયો, પરંતુ નવો કૈદો એસવાનો જોછવ આજ્ઞો તે ઉપર તેનું ધ્યાન ગયું (ઈ. સ. ૧૩૦૦). તેણે એક પત્ર પ્રસિદ્ધ કર્યું કે જો પોતાના પાપ માની દષ્ટિ પશ્ચાતાપ કરતા રોમ આવી સતોની પ્રેરિતોની કળરોના દર્શન કરશે અને પૂજશે તે જોનાં સધળાં પાપ બળી જશે ને તેઓને પૂરી ક્ષમા મળશે. એ જાત્રાને માટે પંદર દિવસ ઠેરજ્યા હતા આ લાહનની જોખમ વગરની જાત્રા કુમેદનો લાભ હળશે માણસોએ લીધો, અને તેથી રોમના લોકને બહુ ક્ષાયદો થયો. બોનિફિસ પછી માદીએ આવનારાઓએ આ લાભકારી યુક્તિ દર પચાસ વર્ષે કરી, અને તેથી પોપની તિજોરીને ધણો ક્ષાયદો થયો.

આ જોછવ પૂરો થયો નહિ એટલામાં પોપ અને ક્રાંસના રાજ દ્વિવિધ વચ્ચે બીજો વાધો ઉઠ્યો તે નાબોબના આર્યબિશપ અને હાંના વાઈકાઉન્ટ મધ્યેની તકરાર સગથી હતો. રાજએ કરાવ્યું કે વાઈકાઉન્ટ નાબોબનો ધણી અને ઉપરી તે ઉપરથી આર્યબિશપે પોપને અપીલ કરી તેથી બોનિફિસે તેને મદદ કરી દ્વિવિધની સામા બંડ કરેલા એક ઉપાધ્યાયને ક્રાંસમાં મોકલ્યો. રાજએ તેને દરબારમાંથી કાઢી મૂક્યો. બોનિફિસે એક ધણીજ અપમાનકારી પત્ર રાજને લખ્યો, ને એ રાજનું શું કરવું તેનો વિચાર કરવાને ક્રાંસના નિશ્ચયને રોમ બોલાવ્યા. રાજએ પોતાના રેશના ધર્મશાસ્ત્રીઓની અને લોકની મદદથી પોપના અધિકારને માનો નહિ. બોનિફિસે દ્વિવિધના ઉપર એક પત્ર લખ્યો, તેનો સાર આ છે — “ક્રાંસનો રાજ દ્વિવિધ, જોગ લખતમ પરમેશ્વરના સેવકોનો સેવક નિશપ બોનિફિસ. પરમેશ્વરથી ડરે અને તેની આજ્ઞા પાળે, અમે તમને જજુાવીએ છીએ કે તમે મને તથા રાજ સગથી બને જાજતમાં આધીન છે. ઉપદેશકોની જગાએ ઉપર નીમણુક કરવાનો અધિકાર અમારો છે, જો

જગાઓ જે તમે ખાલી રાખી દોષ, તો તેની પેદાશ તેમની ઉપર ને-
ઓ કાયદા પૂર્વક નીમાય તેમને આપવી; એવી જાતની નીમણુકો તમે
કરી દશે, તો અમે રહ કીચે છીએ; આ દુકમની જેઓ સમા થશે
તેઓ પાખંડી મણાશે.”

ફિલિપે આ દુકમને જાહેરાતમાં જાણી નાંખ્યો અને તેનો યાદ રા-
ખવાળેજ જવાબ પ્રસિદ્ધ કર્યો, પણ તે તેણે રામ નદિ મોકલ્યો એવું
સંભવે છે, તોપણ ક્રાંસની મોટી રાજસભા આમળા સર્વોપરિ યુદ્ધને આ-
પવાના ઉત્તર દાખલ તે વાંચી સંભળાવ્યો. તે ઉપરથી તે પોપની સત્તા
ક્ષીણ થવા આવી છે તેનો અનુભવ જેવો દાખલો છે. ઇતિહાસ કર-
નારાઓએ રાજના કાગળની મતલબ આ પ્રમાણે જણાવી છે:—“ પોપ
થવાનો દાવો કરનાર બોનિફિસ જોગ. પરમેશ્વરની મહેરબાનીથી ફ્રેન્ચ
રાજા શિલિપ થોડી અથવા બિલકુલ સલામ વગર તમને મૂર્ખના સરદારને
જણાવીએ છીએ કે અમે રાજકાળમાં કોઈ માણસને આધીન નથી; ઉ-
પદેશકોની જગ્યા આપવાનો હક્ક અમારો માર્કો છે; ખાલી પડેલી ઉપ-
દેશકોની જગ્યાની પેદાશનો ઉપભોગ કરવો એ અમારો હક્ક છે; ભૂતકા-
ળમાં અને ભવિષ્યકાળમાં એ વિષે કહેલા અમારા દુકમ સદા બદલા
છે; અને જેઓને અમે એ જગ્યા આપી છે અને આપીશું તેઓનો બ-
ચાવ અમે અમારા સંઘના જળથી કરીશું જેઓ આ અમારા દુકમની
સમા થશે તેઓ એવકુદ કે ગાંધ મણાશે.”

ફ્રેન્ચ રાજસભાના ત્રણ વર્ગ-ઉપરાજ, ઉપદેશકો અને રૈયત. એમણે
ઠાઈનથી ઉપર જુદા જુદા પોપની વિરુદ્ધ પત્રો લખ્યા. રોમની દરબારમાં
એથી બધ ઉત્પન્ન થયો, અને તેણે ત્રણ વર્ગોને ખુલાસાના પત્રો લખ્યા,
પણ તેણે ફિલિપને બહિરકૃત મણી જવાબ લખ્યો નહિ.

— એ રીતે ફ્રિસો રાજ બોનિફિસ જોડે ટક્કર લેતો હતો તે વખતે
બીજા રાજ્યોપર પણ તેની નજર હતી. ઇંગ્લાંડના એડ્વર્ડ પેસ્તાના તાલુ-
કદારોને વશ કરી રકાટલાંડ જીતવાની તૈયારી કરી હતી. પોપે તેમ કરવા-
ની તેને મના કીધી. એડ્વર્ડ, અને ઇંગ્લાંડના પાદરીઓએ તે વાત માની

નહિ. હંગમિના રાજમા પશુ પોપે હાથ ધાલ્યો, પરંતુ ત્યાંના જનગીરદારોએ બલાગણુ કરેલા શાહજનદાને ગાદી ન આપતા પોપે બાવેરિઆના શાહજનદાને ગાદી આપી. પોપે ઘણો ગુસ્સો બનાવ્યો ને શાપ દીધા, તથા બાવેરિઆના રાજાને આગ્રા કરી કે તારા છોકરાને પદબ્રુટ કર. હંગરિમાં પોપનું ફાળું નહિ, તોપણ રુપેનમાં તેનો હુકમ માનવામાં આવ્યો. સાંકે નામે રાજાનું મરણ થયા પછી પોપે ઠરાવ કર્યો કે તે પરણે. હતો તે શાસન પ્રમાણે છે, એથી કરીને તેના વડા દીકરા ચોથા ફર્ડિનાન્ડે કાસ્ટીનનું રાજ મળ્યું.

ક્રાન્સમા દ્વિવિધ રાજાએ હુકમ કર્યો હતો કે જે ઉપદેશદો દેશ છોડીને રાજમાથી જશે તેઓની મિલકત જપ્ત કરવામાં આવશે તેમ છતાં ધણા આચાર્યો રામ ગયા કેટલા આચાર્યો એટલે બિરાપને આવ્યા જોઈ બોનિફિસને દિવ્યતા આવી, અને ખૂન જુસ્સામાં આવી તેણે “કુનમ સાંકટમ” નામે પ્રખ્યાત પત્ર પ્રસિદ્ધ કર્યો. એમાં તેણે પોપના હરેક બાબ તમા સર્વોપરિપણનો દાવો આગળ પોપોએ બતાવ્યા કરતા વધારે જોઈ રહ્યા અને રષ્ટ્રપણે કહ્યો. આચાર્યોની સભામાં તે પત્ર મંજૂર થયા પછી પોપે એક વકીલને ક્રાન્સ મોકલ્યો. તે વકીલે રાજાની પામે માગ્યું કે જો આચાર્યો દેશાટન કરવા જાય તેમને તેણે અટકાવવા નહિ, ઉપદેશદાન નિમણુક તેમને કરવા દેવી અને રાજાની અદાવતોમાં તેમનો ઇન્સાફ કરવા દેવો નહિ, અને પોપના પત્રને ફાંસી નાખ્યાના જવાબને માટે તેણે પડે રામમા હાજર થવું, તથા સિકંમ બગાડશે તેથી થયેલું તુકસાન ભરી આપવું, તથા લેઓન્સનું શહેર ત્યાંના આર્ચ બિરાપને આપી દેવું દ્વિવિધ ફેરે જાતિ બહાર મૂકવાની ધમકાથી ન કરતા એ માગણીઓ ના કબૂલ કરી, અને બોનિફિસ ઉપર પોતાના વકીલ વિલ્યમ ધ નોર્મંટની મારફતે રાજમાપહરણ, પાખડ અને ચોરીના તોફાનનો મૂક્યા નોર્મંટે માગ્યું કે મોની સભા બોનાવી એ તોફાનનો વિશે તજવીજ કરવી, અને તજવીજ થતાં સુધી પોપને ટ્રદમા રાખવો. બોનિફિસ હવે ગભરાયો. તેણે મિત્ર શોધવા માંડ્યા, સિસ્ટરના રાજાને તથા જર્મનિના રાજદ્રને રાજ કરી પોતાના પક્ષમાં લીધા. દ્વિવિધે પોતાના રાજાની મોટી સભા બોલાવી, અને તેઓની રજા અસ્વભાવિક અને ધિમ્મરવા જેમ ગુનાના આરોપ મૂક્યા.

અને સમામાં હર્ષ કે નવો પોપ અને મોટી સભાની રૂબરૂ એ ફરિયાદ ચલાવવી. જોનિહિએ આ ખબર ધૈર્યથી સાંભળી, અને પોતાના ઉપર મૂકેલા તોહમતોના ઉત્તર દીધા, અને તેજ વખતે ફિલિપને જાતિ બહાર મૂકવાનો, તેને પદબદ્ધ કરવાનો તથા તેની મોઢી પેઢી સુધી, તેના વંશજોને પતીત ઠેરવવાનો ઠરાવ ગુપ્ત રીતે કર્યો. કુમારી ઇસાખરતની માતા જન્મ દિવસ રોમના દેવજોમાં એ વર્ષેની તા. ૮ સપ્ટેમ્બરને દિવસે કરવાનો હતો તે દહાડે એ ઠરાવ પ્રસિદ્ધ કરવાનો જોનિહિએ ઠરાવ કર્યો.

તે દિવસની આગલી સાંજે ક્રાંકના રાજાના હુકમથી તમારેટ વધુસે સ્વારો સહિત એકાએક જઈ જોનિહિસને પકડી લીધો, પરંતુ કેટલાક મિત્રોએ તેને છોડાવ્યો. જોનિહિસ છૂટીને એકદમ રોમ ગયો. થાક, ફિકર, અને ખેદથી તાવ આવ્યો, ને તે મરી ગયો.

જોનિહિસની કારકીર્દી પોપની સત્તાને હાનિ કરતા થઈ; પોપની સત્તાની નબળાઈ દુનિયાના જોવામાં આવવા લાગી તે વારે તેણે વધારે દાવા કરવા માંડ્યા. એ કરવામાં તેના બગના સાધનો ખૂટી ગયાં, અને તેની પછી થનારા, કાંઈ પણ પોપે હિંમત કરી નહિ. અધિરાજ્ય અને પુરુષવર્ગ એટલી બધી લાખી મુદત સુધી લડ્યા હતા તેથી તેમને શાંતીની જરૂર હતી. પણ ક્ષાતિથી રોમના દરબારની સત્તા મરી ગઈ, જે કામધૂમથી સર્વશક્તિમાનપણાનો દેખાવ ઉત્પન્ન થયો હતો તે ધામધૂમ બધું પડાથી જતો રહ્યો, અને પોપના દરબારે હવેથી નવા મૂળાત્મ રહેા પ્રમાણે વર્તવા માંડ્યું.

પોપના ઇતિહાસમાં જોનિહિસનું મરણ મોટો બનાવ છે; હવે પછી આપણે જોઈશું કે તે પોતાના બગને એકઠું કરી કસરથી વાપરે છે. રોમજોની જોડે કે રાજદ્રોની જોડે લલામ ઉત્પન્ન ન કરતાં માત્ર પોતાનું રક્ષણ કરવાને માટે તેઓ કમર બાંધે છે. જે પત્રો (પુલ્સ)થી ખ્રિસ્તિ જગત બચાવવાનું થતું હતું તેઓ સર્વ જોગવાઈના દક્ષતરમાં નવાઈની ચીજો જો જ્યાં પડી રહેતો, અને સર્વોપરિપણાનો લાવો મોકલ્યા તો છોડી નહિ દેતો, પણ તેને અમલ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં નહિ આવે. ઓછાં કે-

■ વખતે ગ્રેગરિ ધર્મસંત અને બેનિદિક્તે કરેલા દાવ્ય યોગ્યએક પોપ કરશે, પણ તેમની મહેનત સહજસાજ અને ટૂંકા વખતથી માલૂમ પડશે, આગ બળી રહ્યા પછી યોગ્ય યોગ્ય બહુકા વખતે નીકળી આવેછે તેની પેટ.

બેનિદિક્સની પછી ગાદીએ આવનાર નવમા બેનિદિક્તે દારવાની પાછળ જે નરમાય દેખાડવી જોઈએ તે દેખાડી વગર માગે તેણે દિક્સિ-પને શાપો અને જાતિ બહારના કરાવેથી મોકળો કર્યો. ક્યોના કુળના કા-દ્દિનલોને પાછા બોલાવ્યા. અને તેમની જગીરો પાછી અપાવવાની મહેનત કરી; ટરકનીમાંના ગેસ્ટ અને ધિલેજેન પક્ષે વચ્ચે સલાહ કરવાની મહેનત કરી, પણ તે મિથ્યા ગઈ. તેનું મરણ વહેલું થવાથી પોપની રાજસત્તાને વધારે ધોડો લાગ્યો. તેથી સાખીત થયું કે અવદયાની શીખા-મણથી પણ તે સુધરે એવું ન હતું.

અધ્યાય ૪ થો.

ઈ. સ. ૧૧૦૦-૧૩૦૦.

ખારમા સૈકાની શરૂઆતમાં ગિજનીવંશના રાજ્ય મસાઉદના તા-
બામાં પેન્નળ અને અલ્ગાનિસ્તાન બન્ને હતી. પણ પાછળથી થોડા વખ-
તમાં તે ગોરીવંશના કબજામાં ગયાં. ગોરીવંશના આઘાઉદ્દીન ખાદશાહે
ગિજનીવંશના છેલ્લા સુલતાન એહેરામને હરાવીને ગિજની જીતી લીધું.
અને અલ્ગાનિસ્તાનમાં ગોરીવંશની સત્તા સ્થાપી. તેનો ભત્રીજો શહાબુ-
દ્દીન નામે હતો તેણે ઇ. સ. ૧૧૮૬ માં ખુસરુમલેક નામના ગિજની-
વંશના શાહ પાસેથી પંજાબનું રાજ્ય જીતી લઈ ગિજનીવંશનો અંત
બાણ્યો. એ વખતે હિન્દુસ્થાનમાં દિલ્હી, કાશી, કનોજ, માળવા, અણુ-
દેલવાડ વગેરે ધણાં મોટાં રાજ્યો હતાં. ગૂજરાતમાં પ્રતાપી રાજા સિદ્ધરાજ
જયસિંહ હતો. તેણે ધણાં તળાવો બંધાવ્યાં અને રૂદ્રમાળ પૂરા કર્યા.
ઈ. સ. ૧૧૪૩ માં ૪૯ વર્ષે રાજ્ય કરી સિદ્ધરાજ મરણ પામ્યો. એની
પછીના રાજા કુમારપાળના વખતમાં હિમાચલ નામે નામાંકિત પહિલ મ-
ધ ગયો. કુમારપાળ પછી તેનો ભત્રીજો અરુણપાળ ઇ. સ. ૧૧૭૪માં રા-
જ થયો. તે વેદધર્મી હતો તેથી જૈનયોદ્ધા તેની ઉપર નરાજ હતા.
પછીથી જોજાભીમના વખતમાં ગોરી ખાદશાહ શહાબુદ્દીને સત્તા વધારવા-
નો પ્રયત્ન કર્યો. આ વખતે રત્નપુત્રોમાં ધણા કુસંધ હતા. દિલ્હીમાં જુ-
થુરાજ ચોહાણ અને ગૂજરાતમાં ભીમદેવ બળવાન રાજા હતા. તેમની
વચ્ચે સહેજ કારણને લીધે વિચાદ થયો. તેમાં જો કે જુથુરાજ જીત્યો તો-
પણ બન્નેની સત્તા ધણીજ નબળી પડી ગઈ. તેજ વખતે શહાબુદ્દીને
જુથુરાજ ઉપર ઇ. સ. ૧૧૯૩માં હુમલો કર્યો, તેમાં રત્નપુત્રો દાર્યા અને
દિલ્હીની ગાદી ગોરીશાહને હાથ ગઈ. પછીથી એક પછી એક રાજ્ય તેના
હાથમાં આવ્યાં જતોલા મુલકનો સરદાર કુતુબુદ્દીન હતો તેણે કનોજ, બ-

નારસ અને અણહિલપુર હતી લીધાં, સદાબુદ્દીન ઇ. સ. ૧૨૦૫ માં મરણ પામ્યો. તેની પછી મદમદ અને મદમદ પછી કુતુબુદ્દીન જ્યેષ્ઠ દિન્દુસ્તાનમાં ધણા દેશો જીત્યા હતા તે બાદશાહ થયા. કુતુબુદ્દીન ઇ. સ. ૧૨૧૦માં મરણ પામ્યો. તે મૂલામ હોવાથી તેના વંશના રાજા મૂલામ કહેવાય છે. એ વંશે ઇ. સ. ૧૨૦૫થી ઇ. સ. ૧૨૮૮ સુધી દિલ્હીની ગાદી બેઠી. તે વંશમાં અસ્તમસ, તેની બેટી રજવાબેગમ, નાસરુદ્દીન વગેરે બહાદુર રાજકર્તા થયા છે. મુલામવંશનો છેલ્લો બાદશાહ કૈફુદ્દાઉ નખ્શો હોવાથી જલાલુદ્દીન ઉરે દિરાજ ખીલજી નામના ઉમરાવે તેની ગાદી પડાવી લીધી. આ પ્રભાવે ખીલજીવંશ ચર થયો. જલાલુદ્દીન ખીલજીના વખતમાં તેના બનીમ અલ્લાઉદ્દીનના હાથ નીચે મુસલમાનોએ પહેલ પહેલો વરાડ પ્રાપ્ત હતો. અલ્લાઉદ્દીને તેના દામને ઇ. સ. ૧૨૯૫માં મારી નાખ્યો. સોલંકી રજપૂતોની વાઘેલ સાખાએ ભોગાભીમ પાસેથી અણહિલવાડનું રાજ્ય હતી લઇને પોતાને કબજે લીધું. એ વંશનો પહેલો રાજવીરધવજ થયો, તેના પ્રધાન વસ્તુપાલ અને તેજપાલે આખું ઉપરના સુંદર હોરા બંધાવ્યાં છે. વીરધવજ પછી તેનો દીકરો વિરાગદેવ રાજ થયો. પછી બે ત્રણ રાજ થયા. તેમના વખતમાં લસ્કરમાં મુસલમાનો દાખલ થયા હતા. આ વંશનો છેલ્લો રાજ કરણ બાપસો અને રંડીબાજ હોવાથી ઇ. સ. ૧૨૯૧માં અલ્લાઉદ્દીન ખૂનીએ તેનું રાજ્ય હતી લીધું અને અણહિલવાડના રાજ્યનો અંત આણ્યો.

આ સમયે અંધીસખાનના હાથ નીચે મુઘલોની ચડતી થતી હતી. મુઘલ લોકો ચંગોલીયા પ્રાંતના ગોચલ લોક હતા અને પોતાની ધોડી જંગમ મિલકત સાથે લઇને ફરતા. અંધીસખાનને ચીનના રાજા નખ્શાં હોવાથી તે દેશમાં મદદે બોલાવ્યો હતો. તેણે ચીનના શાહના યત્રીઓને હતીને આખું ચીન યોગ્ય વખતમાં હતી લીધું. પછી ફારીઆ, તિબેટ, કાશ્મીર અને પુરાસાન પ્રાંતો જીત્યા. ઇ. સ. ૧૨૨૭ માં અંધીસખાન મરણ પામ્યો. તેના પુત્રોએ તેનો ઠરાવ જારી રાખી ઇ. સ. ૧૨૩૭ માં શિયા તાબે થયાં. પછીથી યૂરોપના કેટલાક દેશો પણ હતી લીધા. ઇ. સ. ૧૨૪૨ માં યૂરોપીઓ અને મુઘલો વચ્ચે તિબેટ શહેર નજીક યુદ્ધ થયું, તેમાં યૂરોપીઓ હાર્યા. પછીથી મુઘલો બગદાદ ઉપર ચડ્યા, અને

ઇ. સ. ૧૨૫૭ માં ત્યાંના અજ્ઞાસી વંશના આલિફને હસબીને હતી લીધું, અને તેનાં બેરાં છોકરાંના નિર્દયપણે પ્રાણ લીધા. પછીથી મુગલોએ રાજ્યના ભાગ કરી લીધા. અને રાજ્યમાં કુસંપ દાખલ થયો અને તેમને મામલુક નામના દુકોએ હતી લીધા. એ મામલુક પાસેથી ખ્રિસ્ત લોકોએ પાલેસ્ટાઇન હતી લીધું. તેમના મથા પછી મામલુકોએ આફ્રિકાના કિનારાપરનો ખધો મૂલ્ય હતી લીધો.

રોમના પોપે રહેનશાહો પાસેથી રોમ શહેર અને કેટલોક મૂલ્ય મેળવ્યો અને ત્યાંના સ્વતંત્ર રાજ્ય થયા. રાજદ્રોની મંજૂરી સિવાય નવા પોપ નીમવામાં આવતા, પણ નવો રાજદ્રો પોપની મંજૂરી સિવાય ની. માત્રો નહિ. રાજ્યોની અંદર કુસંપને લીધે પોપની સત્તા દીન પ્રતિદીન વધતી ગઈ. અને પોપ ત્રીજા ઇનોસેન્ટના વખતમાં તે સત્તા સર્વોપરિ થઈ. આ કુલીન, હોશિયાર અને ઉમદા પુરુષ ઇ. સ. ૧૧૫૪ માં પોપને આસને બેઠો. તેણે સ્વયં રાજ્યો અને ધર્મગુરુઓનું અધિપત્ય મેળવવાનો વિચાર કર્યો. પાંચમા હેન્રીના મરણ પછી જર્મનીમાં ગાદીને માટે કુશળ થયાથી પોપની એ ધારણા જરૂર આવી. ઇતિહાસમાં તે મરણ મુજબ વર્તવા લાગ્યો. સ્પોલે અને આકોના નામના પ્રાંતોએ મેલિટાનાં આપેલાં સંસ્થાનોનો તેણે કબજો લીધો. આ પ્રમાણે પોપની ગાદી ધર્માસન ભેગા રાજ્યાસન પણ હવેથી ભોગવતી થઈ. પોપ ઇનોસેન્ટે ખ્રિસ્ત પ્રજાઓ અને રાજ્યો પાસે મનાવવા લાગ્યો કે હું તમારા મુખ્ય ધર્મગુરુ અને મહારાજાધિરાજ છું. આ વખતે ઇટાલિના સંસ્થાનો રાજદ્રોના તાબામાંથી મોકળા થવાને પ્રયત્ન કરતા હતા. રાજદ્રો ફેદરીક બાબો શેરમા લામ્બાર્ડિ સંસ્થાન પોતાની આધીનતામાં રાખવાને ધણુંએ મથ્યો, પણ ઇ. સ. ૧૧૮૩ માં તે સંસ્થાન સ્વતંત્ર થયું, અને ત્યાં ગેસ્ક અને કિમેલેન જેવા એ પદો મંજૂર થયા. જેમાંનો પહેલો પોપ તરફ અને બીજો રાજદ્રો તરફ થયો. નેપેસ અને સિસિલીનું ત્રીજું મોટું રાજ્ય હતું તેની અંદર પણ પોપે હાથ ધાલવા માંડ્યો. ઇ. સ. ૧૨૫૪ માં તે સંસ્થાનોના રાજા બાન્ડેને બિઠાડી ચૂકીને ફ્રાંસના રાજા સંત્યુકસના માર્ગ ચાલેસને બોલાવીને હતી લેવડાવ્યા. પણ ફ્રેન્ચ લોકના દુરાચરણથી લોકે ખંડ કરી માનદેવના જગાઈ આરાજોના રાજા પિતરને ગાદી આપી.

શરૂ થઇ. એ બદલાં કાઢી અર્થત આવિઓન ગમે અને ત્યાં મરણુ પા-
મ્યો. તેની જગ્યાએ ૧૧ મો એગરિ થયો.

વાઇકાઉટના કુળમાં હતાસિની સત્તા આવી હતી તેં તોડવી, એ
એગરિનો મોટો હેતુ હતો, પણ તેણે ધર્મસમાજનાં બીજાં કામોપર ગહ-
ણત કરી નહિ. પાખંડ મત તોડવાપર તે ઉવમથી વળગ્યો. જર્મનિના મ-
હારાજાએ તેને હતાસિનો રાજ્યતિનિધિ નીમ્યો. એ અધિકારને અમ-
લમાં લાવવાને એગરિએ ફ્રી કંપનીઓને નોકરીમાં રાખી. એમાંની
એક ટોળી ઉમેળેની હતી, તેનો સરદાર જોન લાફુડ હતો. ફ્લોરેન્સ
શહેરને પોતાની તરફ લેવાની અમલ હતી. પોપના કારભારીએ ધામું કે
ત્યાં દુકાળ પાડવાથી રહેવાસીઓ તેમની સરકારની સામા થશે એ માટે
સહેરની આસપાસનો મૂલક લૂંટ્યો અને આવક બંધ કરી, પણ એની
અસર ધાર્મીથી ઉલટી થઇ.

ફ્લોરેન્સના લોક હમેશ પોપના દરબારના પક્ષકાર હતા. તેઓ એ-
થી એટલા કાપ્યા કે હાડ વેરી થયા. તેમણે હતાસિના બધાં શહેરોમાં
પોપની સામા બંડ જગાડ્યાં. પોપે ફ્લોરેન્સના લોકને જાતિ બહાર બ-
ઝ્યા અને તેમની માલમિલકત જપ્ત કરવાને પ્રમાણ્યું. ઈંગ્લાંડ અને ફ્રા-
ન્સના રાજાઓએ પોતાના મૂલકમાં તેં પ્રમાણે કમ્પુ. પોપે બીજી વધારે
ફાજ રાખી અને લદાઇ ચલાવી. એલાના શહેરે મારી માગી તે પોપના
કારભારીએ કમ્પુ કે લોહીમાં હાથ ને પગ ધાઇશ ત્યારે જીડીય. ફ્લોરેન્સના
લોક ડર્યા નહિ, પણ તેમની સાથે મળેલાં બીજાં શહેરોમાં પૂટ અને અ-
દેખાઇ હોવાથી સ્વતંત્રતાનો જપ્ત થયો નહિ. રોમના લોકો પોપની દર-
બારને તે શહેરમાં આણુવાને મહાતા હતા, અને એ માટે તેઓએ પો-
તાની સ્વતંત્રતાનો દાવો જીડી દીધો. જુઓ એવી અધમ હાલતમાં હેં
મઉ તેઓ સ્વતંત્રતાના શયદા સમજી શકતા નથી, અને તેઓ અધિ-
કાર ભોગવવાને અચોક્ક્ય છે.

હતાસિમાં આ અધકો આવતો હતો તેવામાં એગરિના બળુવામાં
આગ્યું કે જોન વિડિવર નામે પુરમે ઈંગ્લાંડમાં નવા મન ચલાવ્યા છે. એ

મતોને પાખંડી કહી ચોક્કસફર્ડની યુનિવર્સિટીને તથા ઇંગ્લાંડના રિચાર્ડ રાજાને ફરમાવ્યું કે વિકિંગરને પકડી સજા કરવી, પણ લાંકાસ્ટરનો ડયુક અને ખીન્ન ઉમરાવોએ તે સુધારો કરનારનું રક્ષણ કર્યું. યુનુએના પંજા-માંથી વિકિંગર બચ્ચો એટલુંજ નહિ, પણ તેના મત ઇત્તાલિ અને જર્મનિમાં ગુપચૂપ પ્રસરવા લાગ્યા. એણે જે મત અલાબ્યા તેમાંના મુખ્ય આ હતા—

“પ્રથુના બોજનની ક્રિયામાં કાપરનું ચિત્ર રાટલીને ચોડે છે તે તે-નું વાસ્તવિક શરીર નથી, પણ માત્ર આકાર છે. રામની ધર્મસમાજને જ્યાં દેશોની ધર્મસમાજના ઉપરી ચવાનો કંઈ દેક નથી. ખીન્ન ગુરુ કરતાં પોપને વધારે અધિકાર નથી. રાજાના અધિકારીઓ ગુન્હો કરનાર ધર્મ-સમાજની મિશ્કત ખુંચવી લઈ જમ કરી શકે. હરકોઈ ખ્રિસ્તિને માર્ગ બતાવવાને બાઈબલ જાતે એકલું જસ છે. ગુન્હેગારને કેદ કરવા માટે ધર્મીઓના તાબામાં કેદખાનાં નહિ જોઈએ.” આ વિચાર જાહેર થતાં એમરી પછા કાપ્યો. રાન્સ અને જર્મનિમાં તેણે દેટલાક માણસોને બાળી મૂકાવ્યા હતા, પણ રાજાની ગરબડમાં તેનું મન જલ્દી રોકાયું. રામન શોધાએ પ્રથમ તેને બહુ માન આપ્યું, પણ જલ્દી તેની સામા થવા લાગ્યા. એ માટે તેણે આવિગ્ગોન જવાનો વિચાર કર્યો. પોતાના મૂઆ પછી ધર્મસમાજમાં કુસંપ ચવાતું તેને બાત્સું, તેથી તે અટકાવવાના તેણે ઉપાય કરવા માંડ્યા (ઈ. સ. ૧૩૭૮). એક ધર્મસમા તેણે બોલાવી. એ રામાએ અગત્યનો વિચાર કર્યો, એટલામાં પોપનું મરણ થયું. નવો પોપ નીમવાને હાર્દિનનો એકા થયા, એટલે રામના શોધો હચિયારબધ તેમને મગવાની જગ્યાની આસપાસ આવ્યા. તેમણે માગ્યું કે નવો પોપ ઇત્તાલિ દેશનો હોવો જોઈએ. ફ્રેન્ચ કાર્દિનલોમાં સંપ ન હતો, અને વળી આ લો-રેતની તેમને ધારતી લાગી તેથી તેમણે નેપલ્સના એક આર્ચ બિશપને ની-મ્યો. એ પોપે છઠ્ઠે અર્ચને એ નામ ધારણ કર્યું.

હાર્દિનલો આશા રાખતા હતા કે અર્જનની નીમણુક બળના બમથી થઈ છે, તેથી તે નરમ સ્વભાવનો અને કાયદ બણેલો પુરૂષ પોતાનો અ-ધિકાર છોડી દેશે, પણ તેણે તેમ કર્યું નહિ. હાર્દિનલોની આઠી ચાલને માટે

તેણે કપડો આપના માંજો કાઢીને તેનાથી નાગજી ચવા અને આવિઝોના કસ્ટોમા એકદમ મળી જાતેર ક્યું કે અર્જનની નિમાડ- જૂડી છે, ટાઈ રાજ પ્રભએ તેને માનવો નહિ પોતાના રક્ષણને માટે તેણે સિપાઈઓ રાખ્યા, અને નવા પોપને જાતિ બહાર ક્યો. એ કણએ પતાવનાને મહે નત કરવામા આવી તે મિથ્યા થઈ, અને લક્ષ્મીની તૈયારી થઈ અર્જને પણ કાંઈ નરમાસ બનાવી નહિ નવા કાઢીને બનાવવાનું જાહેર ક્યું અને હરેક કામમા ધણી સખાઈ ગ્રાપરી રોમનો એક તાતુદાર ક્રાન્દીનો કા- ઉટ હતો તેની જગીર પોપે કંઈ સહેજ દારણુવી લઈ લેવાની આદા કરી તે કાઉટ તરત કાઢીને તેની તરફ થઈ ગયો અને ક્રાન્દી કોનામાં ને- પક્ષની ફાજના રક્ષણ તબે સામા થનારા કાઢીને એકમ ક્યો અર્દા તેમણે નવો પોપ નીમ્યો, તે સાતમો કલેમટ થયેલ

એ વખતે જર્મનિના ચોથા ચાર્લસ મહારાજનું મરણ થવાથી પૂ- રોપના કુખમા વધારો થયેલ એ વટેગી રાજએ પોતાની જગ્યાએ પોતાના છોકરાને નિમાવ્યો હતો એ છોકરો ધણોજ કુવ્યંસની હતો નેપલ્સની રાણી તેની તરફ થઈ અને તેને દરબારમા બેસાવ્યો. પણ છતાંલિના તમામ સરથાનો સામા થવાથી કોમટને આવિઝોના નાસી જતુ પડ્યુ અને તે આવિઝોનામા જઈ રહ્યો ક્રાન્સનો રાજ કલે- મટની તરફ થયો અર્જને પહેલું વેર નેપલ્સની રાણીપર વાળ્યું ત્રીસ વર્ષ પર તેણે પોતાના ધણીને મારી નાખ્યો હતો એ તહેમત પાછુ ઊભુ કરી તેને પદગ્રસ્ત કરી જીને પોતાનું રાજ છોડી નામી જતુ પડ્યુ ક્રાન્સના રાજના સમા ક્યું આવ્યુંજીનને તેણે હાપુત કાપો મૂરોપમા મોટા બે તડ પડ્યા પોપ અર્જનની તરફ છતાંલિ હોવાડ, જર્મનિ, બો- હિમિઆ, દગરિ, ફ્લાડર્સ, અને ઈંગ્લાડ, એ દેશો થયા. સ્પેન, નવાર, રમટલાડ, સેંગ્રાવ, સોરેન, ક્રાન્સ, એમણે પોપ કોમટનો પક્ષ સ્વીકાર્યો પોતાપોતાના સામાસમા ઉપર બહિષ્કૃત વગેરેના પત્રો બને પોપે પ્રભ સિદ્ધ ક્યો અને પાપાડીઓ દેરવી જાળી મારવાની તૈયારીઓ કરી ક્રા- ન્સના પાયમા ચાર્લસ રાજએ નયમ દુકમ ક્યો તેના ગળમા જોઓ અર્જનને પોપ માને તેઓની મિત્રતા જતા કાવી અને તેઓને દેહાત

દડ કરવો અર્જને એના જવ મમા ચારસની વિરદ કુમેદ બિલી કરનાર્તુ કરમાન્યુ એ મસે ધયેજના રાજાએ ક્રાન્સ ઉપર ચડાવ કરી અને બિન્તાનિના ડચકની મદદે બગવાન ફોજ મોકલી

પાચમા ચારસતું મરણ થયું, અને તેની ગાદીનો વારસ છઠ્ઠે ચારસ નાની વયનો હતો તેથી ક્રાન્સની અડચણે મા વધારો થયો આજુના ડચકે નેપ્પસ ઉપર પોતાનો હાલો ચનાવવાની મદદ માટે સરકારી ખજાનો લાઇ લીધો, નવા કર નાખ્યાથી લોકે બડ ઠંધી, બડખોરાને અતી ધાતકી રીતે શિક્ષા કરી, અને જ્યાં લોકો હા થુ ત્યાં તેનો બદલો તેમણે એવી જ રીતે વાળ્યો. નેપ્પસની ગણી જનને એના પિતાઇ ચાર્લસ ડચરાઓને સરણે જવુ પડ્યું ડચરાઓએ તેને મારી નખાવી અને પોતે રાજા થયો. (૪ સ ૧૭૮૨) આજુના ડચક લુઇસને પોપ ક્લેમન્ટે નેપ્પસનો રાજ્યાધિકારી ફાંચ્યો, અને તે પદર હજાર માણસની ફોજ લઇ નેપ્પસ ગયો. ડચરાઓ તેની સામે થઇ ચક્ર્યો નહિ, પણ દુમળ અને મરકીથી તે મરણ પામ્યો અને તેની ફોજ મરી ગઇ

પોપ અર્બન નેપ્પસ ગયો અને ત્યાં ડચરાઓને પોતાના સેવક પ્રમાણે ગણના લાગ્યો ડચરાઓ તેની સામે થયો, અને ષ્ટલાક કાર્દિનલોએ મદદ કરી એ કાર્દિનલોને પોપ અર્બને મારી નખાયા, અને તે પોતે છ નોખ્યામા નાસી ગયો

પોપ ક્લેમન્ટની રહેણી પવ્વ એવીજ તકારી હતી જર્મનિ અને હંગરિના રાજાઓ તરફથી કચ્છો પતાવવાને માટે વકીરો આજ્યા હતા તેમને એજો કેદમા નાખ્યા, અને જે દેશો તેને માનતા હતા ત્યાના દેવસ્થાનોપર એવા ભારે કર નાખ્યા કે તેના પક્ષકારોના મન તેના ઉપર થી બિડી ગયા આ એ પોપ આખા યુરોપને કારે પડ્યા દરેક પોતાના દેવારમા ઉઝાળી અને બદલાના કાર્દિનો રાખતા અને ભારે ખરચ કરી દેવસ્થાનની પેદાશ ઉઝારી દેતા નેપ્પમનો રાજા ડચરા એ હંગરિનો રાજા થયા ગયો, પણ જવ પામવાની તૈયારીમા હતો તેવામા મર્યો ગયો એ ખમર સાબળો તેની ગાદીએ તેના નાની વયના છોકરા લાલિસલોસને બે-

સાડી છોકરાની મા માર્ગરેટ રાજકારમાર ચવાવવા લાગી. માર્ગરેટ કહ્યું કે એ રાજ અમારું છે, અને ક્યેમંટે પણ તેવોજ દાવો કર્યો અને ડ્યુ-સામેના કુળને કાઢી નાંખવાના પ્રયત્ન કર્યો. આત્માર મુધી ધર્મસમાજના તડો રાજસંબંધી હતો, પણ ધર્મસંબંધી મતભેદ પડ્યો. દોમિનીકન પધ-નો એક સાધુ જોન દિ મોન્સોને જાહેર કહ્યું કે માલુસગત જન્મે ત્યાં રથીજ પાપી હોયછે, અને તેથી કાછરટની મા વર્ણન મરિ પણ જન્મી ત્યારે પાપી હતી. પારિસની યુનિવર્સિટી એ મતની સામે ધધ, અને તેણે જાહેર કહ્યું કે કાછરટની મા જન્મથીજ નિર્દોષ હતી. એ બાઈ મેરિઅમની જે લોક પૂજા કરતા હતા તેને એથી વધારે જ્ઞાન મળ્યું. મોન્સોન ઉપર એવા હુમલા થવા લાગ્યા કે તેને આવિઝોનમાં પોપની પાસે નાસી જઈ પડ્યું. દોમિનિકન પંથના બધા સાધુઓ મોન્સોનની તરફ થયા, અને પો-તાનામાંના મિત્રે સાધુઓને આળીસ હજાર માણસ આપી તેની મદદે મોક-લ્યા. એક પક્ષનું બળ જોઈ મોન્સોનને આરાગોન પ્રાંતમાં નસાડી મૂક્યો. યુનિવર્સિટીએ રાજની મદદ માગી રાજએ તેમને પક્ષ કરી તેમના વિ-રુદ્ધ મતવાળાઓને કેદમાં મોકલવાનો હુકમ કર્યો. એ જોઈ પોપ કંઈમાં પણ મોન્સોનનો મત ખોટો ઠેરવ્યો, ને દોમિનિકન સાધુઓને છેક હથ-કા વગેના કરી નાંખ્યા. અર્બને એ તકરાર પર કાંઈ લક્ષ આપ્યું નહિ ફાજ એકઠી કરી તે લઈ દક્ષિણ ઇટાલિના ભાગમાં તે ગયો. પગાર આપ-શક્યો નહિ, તેથી તેના સિપાઈઓએ બંડ કર્યું, તેથી તેને રોમ નાસી જઈ પડ્યું. તે શહેરના રહેવાસીઓ પણ નારાજ થયા હતા તેમને ખુશ કરવાને બીજા વરસે રોમમાં બ્યુબિલીની જગ્યા કરવાનો ઠરાવ કર્યો, અને ત્યાં પછી તેનીશ વરસે તે જગ્યા બરવી એવો હુકમ કર્યો. જગ્યા બસવાનો દહાડો આવ્યો તે પહેલાં તે મરણ પામ્યો (ઇ. સ. ૧૩૮૯).

રોમના કાર્દિનલોએ તેની જગ્યાએ નવો પોપ નીમ્યો, અને જ-નમમા બોનિફિસનો ખિતાબ ધારણ કર્યો. આવિઝોનના પોપ ઉપર જર-તિ બહાર, પદબ્રહ્મ, વગેરેના હુકમ પણ એણે કાઢ્યા. નેપલ્સના જુવાન રાજા લેદિસકોસને તેણે ખરો રાજા કહ્યો અને તેને પેતાના પક્ષમાં લીધો.

સાતમા ક્લેમેંટે ક્રાન્સના રાજ્યને પોતાના દરબારમાં મળવા તેડ્યો અને તેની રૂબરૂ નેપથ્સના રાજ્ય પ્રમાણે રાજ્યાભિષેક કર્યો, તેથી તે ધર્મી પુરુષ થયો. પારિસની યુનિવર્સિટિએ ધર્મસમાજમાં શાન્તિ આણવાને પ્રયત્ન કર્યો અને તેમણે રાજ્યને સલાહ આપી કે એક પોપને રાજનામું આપવાની જરૂર પડવી. યુરોપમાં ધર્મગ્રામીની સભા તેડી એક નવો પોપ નીમવો (ધ. સ. ૧૩૮૪). રાજ્યને એ વાત પસંદ પડી નહિ. તોપણ ક્લેમેંટેને તેથી એટલી ધારતી પડી કે એકાએક ફેફડે આબ્યાથી તે મરણ પામ્યો.

ક્રાન્સના પ્રધાનોએ આવિગ્નોનના કાર્દિનેલને લખ્યું કે હવે તક ભાગી નાખવાનો સમય સારો છે. એ વાતપર લક્ષ ન આપતાં તેમણે તેરમા બેનિદિક્ટને નીમ્યો, અને તેથી કુસંપમાં વધારો થયો. ક્રાન્સના રાજ્ય ચાલીસે એ પોપને માન્યો નહિ, અને પોતાના રાજ્યના ધર્મશુદ્ધોની સભા બોલાવી. એ સભામાં ઈર્થ કે બેનિદિક્ટને પોપ માનવો અને પછી એક પોપની પાસે ગાદીપરથી હાથ ઉઠાવરાવવો. ઇચ્છાંડનો રાજ્ય અને જર્મનિનો રાજ્ય આ વાતમાં ક્રાન્સના રાજ્યને મળ્યા. બેનિદિક્સે કહ્યું કે બેનિદિક્ટ જો પહેલો રાજનામું આપે તો હું આપવા પ્રુથી 'હું, બેનિદિક્ટે માન્યું નહિ. તેને જરૂર પડવાને ફ્રાન્ક મોકલી, તે ફ્રાન્કે તેને તેના મહેલમાં ઘેર્યો. હઠીલા બેનિદિક્ટને આશા હતી કે ક્રાન્સનો રાજ્ય નખલો છે, અને અંદર અંદર ફાટપૂટ છે, તેથી તેને જય મળશે.

ક્રાન્સનો રાજ્ય ગાંઝા થઇ ગયો અને ઇંગ્લાંડમાં જીજ્ઞાસિત થઈને તેના પિત્રાદ્ય ચોથા હેન્નિએ પદબ્રષ્ટ કર્યો. ડચુક આવ એન્ગ્લુને નેપથ્સમાંથી નાસી આવવું પડ્યું. છુકે લોક દંગરિના રાજ્ય અને કાન્સ્ટાન્તિનોપલના મહારાજા ઉપર હુમલો કરવા હતા, સ્પેનમાં ચૂર લોકો ખ્રિસ્તિઓ જોડે થોતા હતા, અને જર્મનિમાં મહારાજા લેલિસલોસને ગાદીએથી ઉતારવાની જરૂર પડી. એવી મરજીથી ધર્મસમાજનાં તક જારી રહ્યાં. દેવસ્થાનની ઉપજનો પહેલો ભાગ લેવાનો દાવો બેનિદિક્સે કર્યો અને સેન્ટએન્ગ્લોનો ડિલો મળજૂત કરી પોતાની સ્વેચ્છિક સત્તા રોમમાં સ્થાપી. રોમન લોકે સ્વાધીનતાને લાચક નહતા. એ પછી પોપનું મરણ થયું. એની જ-

खंड २ जो.

વિદ્યાનું પ્રથમ સચ્ચવન યજુ-તથા નવી શોધો.

દિલિપ ધર્મ અને આઠમા જોનિદિમ વચ્ચે ૮૨૧ ચાલતો હતો, ત્યારે પારિસના જોન નામે દોમિનિકન સાધુએ રાજાઓની સ્વતંત્રતા વિષે અથ ક્રે-ચ બાવામાં પ્રસિદ્ધ કર્યાં. મુરોપની અર્ચાચીન બાવાઓમાં અથ પ્રસિદ્ધ કરવાનો એ પહેલોજ આરંભ હતો. ઇત્તાલિયા પ્રખ્યાત કવી કાન્તાએ બાવેરિઆના રાજા લુઇસની તરફથી એજ પ્રમાણે કવું હતું. ઇત્તાલિની બાવા અને તેની કવિતાનો પાથો જાખનાર એ કવી હતો. એમની દેખાડેખી બીજાઓએ કરી, અને ધર્મશિક્ષકોની (સામા) સભા યજુ રાજાઓની સ્વતંત્રતાને ટકા આપ્યો, તોપણુ નિયા ઉપર જૂના મતનો એટલો બધો બાર હતો કે તેમાં મુધારો ચલાવે દરકત પડી આરિસ્તોતન નામે એક મોટો પ્રાચીન ગ્રીક નિદાન હતો તેના લખેના અચોનો અભ્યાસ કરે તો સિવાય બીજાપર ધ્યાન આપવું હવડુ ગણાતું હતું, અને તેના ઉપર દીગ કરનાર પડિતોએ આપેલા ખુલાસા વિષે શક આણુવો તે ધર્મમાં ખાખડમન ધારણ કરવા જેવો ગણાતો હતો. ઇંગ્લાડમાં ક્રાન્સિકન પથનો એક સાધુ રોજર બેકન નામે હતો, તેણે સદિ વિદ્યા સમધી પડેના પ્રયોગો કર્યાં, તથાપિ તેની મોગી કીર્તિ એ શોધોમાં નથી પ્રયોગ કરવા અને સદિની નિરીક્ષા કરવી એ વિષે તેણે દિગતથી મત પ્રસિદ્ધ કર્યાં, તેથી એની કીર્તિ પ્રસિદ્ધ થઇ છે. ઓડસર્ફમાં તેણે બાપણો કર્યાં, તે ઇ સ ૧૨૬૬ માં ઓપસમાજસ નામે અથમાં પ્રસિદ્ધ થયા, એથી તેને ઘણા જોડે દુશ્મનાઇ થઇ યુનિવર્સિટિમાં તેને બાપણુ આપવાની ગા. થઇ, અને તેને તેના મઠમાં કેદ રાખ્યો. તેની શોધોને એ વખતના મૂર્ખ લોકોએ જાડુ કહ્યો. ધર્મશુરોના જૂલમની સામે યજુ અને ધર્મશુરોને દાવે દુખ પામવામાં ખુદિ તથા નીતિની સ્વતંત્રતાને ટેકા આપવામાં નાગાકિત મુશ્કેલ થયા, તેમાંનો એ પહેલો હતો. અક્ષરવિદ્યાના છૂટકાની જોડે સદિવિદ્યાનો છૂટકો થયો. ઇતા

હિની બાપામાં દેવિતાને ઘાંતીએ જે ઉત્તેજન આપ્યું તે પેત્રાર્ક અને યો. કેશિઓએ જારી રાખ્યું. એમના લખાણથી છતાંવિના સોફનાં લક્ષણ સુધર્માં, અને તેમની બાપાનું બંધારણ યશું. નવી શોધો થવાથી અથવા એશિઆમાં થએલી શોધો લખણ કરવાથી વિદ્યા દુનરના વધારાને ટેકા મળ્યો, એમાં જાણવા લાયક પાંચ છે. ૧. શણના કાગળ બનાવવાનો દુનર, ૨. તેલવડે ચીતરવા તથા રંગવાનો દુનર, ૩. છપવાની કળા, ૪. બંદુકના દારૂનો, ૫. હોકાખંજનો ઉપયોગ.

શણના કાગળ બન્યા સાર પહેલાં પુસ્તકો તથા સરકારી દફતરો લખવાને યૂરોપમાં ચર્મપત્રો વપરાતાં. એ પત્રો મળવાં ધણાં કષ્ટ પડતાં અને મોઢા મૂલનાં હતાં. એ માટે ધણીકવાર જૂના લેખો કાઢી નાંખી તેપર નવા લખતા હતા, ને તેથી ઉપયોગી ગ્રંથોનો નાશ થતો હતો. ઇ. સ. ૭૦૪ માં આરબ લોકે બેખાન શહેર જાયું ત્યારે સમરકંદમાં તેમના જેવામાં રૂના કાગળ બનતા જેવામાં આવ્યા. ખ્રિસ્તિ સનેના આરંભ પહેલાં ચીનમાં એવા કાગળ બનતા હતા, એ દુનર આરબો તેમના રાજના ઉત્તર ભાગમાં લાવ્યા, પણ રૂની તંગીને લીધે તેવા કાગળ બનાવવા મુશ્કેલ પડતા હતા. આખરે ૧૩ મી સદીમાં માલૂમ પડ્યું કે રૂને બદલે શણથી કામ ચાલે; એ શોધ કાઢે કરી તે તક્ષી જાણવામાં આવ્યું નથી. જર્મનો અને છતાંવિઓ દાવો કરેછે, તેમાં જર્મનોનો દાવો સાચો જણાયછે, કેમકે બીડી અને શણનું ઉગવું યૂરોપના ઉત્તર તરફના દેશોમાં મુશ્કેલ કરીને ચાલે (ઇ. સ. ૧૩૮૦). ન્યૂરંબર્ગ શહેરમાં શણના કાગળનું મોટું કારખાનું પહેલ જહોન થયું પણ ત્યાર પહેલાં સો વર્ષથી પશ્ચિમ યૂરોપમાં એવા કાગળ બનતા હતા એવું માનવાને કારણ છે.

રંગમાં તેલ લેણી ચીતરવાની બનાવટ વાન ચૈક નામે જે બાધ-એએ કરી. એમાનો નાનો બાધ જુથસનો જોન તેરમા સૈકાની આખરે થઇ ગયો. એમના પહેલાં એ બનાવટ નીકળી હતી, પરંતુ તેને ઉપયોગમાં લાવી સારી હાલતમાં લાવવાની આખર એ બાધએને ધટે છે. એ શોધ કરીને પ્રાચીન કળાનાં ચિત્રો કરતાં આ વખતનાં ચિત્રો વધારે સારાં અને ટકાઉ ચાલે.

એનાથી વધારે અમલ્યની ગોષા છાપનાની કામ છે, એ ટેલેક્ટ-
 રન્ટો એસિઆમાથી યુરોપમા આવી. ઘણા જૂના કાગળી સ્ત્રીન દેશમા
 હાજીઓ અને કદાવુડીઓ લાકડામાં કોરીને કાગળપર છાપતા રમવાનાં
 પાના બનાવવાને માટે એ બીજાં યુરોપમાં પહેલા વહેવા દાખલ થયાં. તૈ-
 રમા સૈકાની આખરે ગજીકોનો શોખ યુરોપમા ઘણો ચાલ્યો. ગજીકોનાં
 પાનાનાં બીજાં બનાવવાના કારીગરો પ્રખ્યાત પુરુષો હાજીઓ અને તેપર
 તેમનું દૂક પર્લુન લાકડાના બીજાઓમાં મનરવા લાગ્યા, અને એ પ્રમાણે
 અકેક અક્ષરનું બીજુ થવાના પહેલાં સ્તિરિજોનામ અથવા કોતરી કા-
 ઢેલાં આખાં પાનાં કરવા માડ્યાં. દરેક અક્ષરનું છૂટું બીજું કરવાની મોટી
 શોધ જર્મનીમા મેથેન્સ શહેરના વતની જોન ગ્રાટેનમર્ગે કરી (છ સ.
 ૧૪૩૬) તેણે લાકડાના નાના નાના બીજા કથ્યાં ધાનુના બીજા પાડવાનો
 સાચો ત્યાર પછી થોડે વખતે પીનરગોફિલ નામે માણસે બનાવ્યો. ગ્રા-
 ટેનમર્ગે સ્વાસ્થર્ગ શહેરમા છાપખાનું માડ્યું, તે યુરોપમાં પહેલું હતું, આ-
 સ્થર્ગથી તે મેથેન્સ ગયો, અને જોન ફર્ટ કે ફાર્ટસની જોડે પત્યાણે
 કારખાનું કાઢ્યું. ફાર્ટસની બુદ્ધિવડે એ દુકાનમાં ઘણો સુધારો થયો. તા-
 બાનાં પમા ઉપર કોતરવાને દુકાન પણ એજ સુધારે નીકળ્યો, પણ તેનો
 પ્રતિહામ પ્રસિદ્ધ છે. મદુકના ઘડી બનાવટ પણ ઘણી અમલ્યની છે. એની
 શોધ થવામા બીજી કેટલીક શોધો હતી તેનો ભેદ બતાવવો જોઈએ.
 સુરાખારની બડકો થઈ જવાની શક્તિ પહેલી જાણુવામા આવી. કોપમા
 અને તેની જોડે ગંધક મેગલી ઘર બનાવવાની ક્રિયા એ બીજી શોધ હતી,
 આતસમાણ અથવા ઘરખાનું બનાવવામા એનો ઉપયોગ એ બીજી શોધ
 હતી. ગોળા ફેંકવામા તેને કામે લમાડ્યું. એ ચોથી શોધ, સુરમમાં બરી
 કિલ્લોની દીવાલો ઉરાડવાના કામમા લીધો એ પાચમી શોધ, એ પાચે
 એકએકથી સ્વતંત્ર હતી, અને જુદે જુદે વખતે થઈ. એસિઆમા સુ-
 રાખારનો જૂગો થઈ જવાનો શુષ્ક ઘણા કાગળી જાણુવામા આવ્યો હતો
 જોઈએ તેટલો અને કામમાં લઈ સફીએ એવી છાપતમા એ પદાર્થ હિં
 દુસ્તાન અને સ્ત્રીનમા પુષ્કળ બને છે, સુત્રુઓને પાછા દેશ-મા એવી ક-
 લાણીઓ ચાલે છે તે પરથી મહ એવા પદાર્થનો ઉપયોગ થતો દેશે એવું
 માન્ય પડે છે. સુસલામન આરબો સુરા ને બીજા પદાર્થો મેળવવાનું જાન
 એસિઆમા લાગ્યા એ નિશો નહીં નથી રસાયણશાસ્ત્રનો આરમ કરનાર આ-

રમ દતા, અને તેમની પામેથી એ વિદ્યા કાપર બેકન થીખ્યો એના અં-
ચમાં કેવી રીતે દાર બને છે તેનું વર્ણન છે. ઘણાજ પ્રાચીન કાળથી સ્ત્રી-
ના લોક આતસબાજી બનાવે છે ચૈદમા સૈકાના આરબમાં દારવડે ગો-
ળાઓ અને પથશ ફેંકનાનો હુનર યુરોપમાં નીકળ્યો મુસલમાનોએ સ્પે-
નની લઢાઈઓમાં તે વાપર્યો ઈ સ ૧૩૧૨ માં એનેદાના મુસલમાન રા-
જાએ બાહા નગરને ઘેરા લાલ્યો તે વારે એ હુનર કામે લગાડ્યો એવું
એક આરબી ઇતિહાસમાં લખ્યું છે એવું ધારવામાં આવેલું છે કે કિલ્લા-કોઠ
તોડવાને સુરગો ખોદી અદર દાર બરી તેને સજગાનવાની યુક્તિ ઇ. સ.
૧૪૮૭ માં સિરાનિસા કિલ્લાના ઘેરા વખતે જનોઈસ લોકોએ કરી. ઇ.
સ ૧૪૧૭ માં રિમીનીના રાજા માલાતેસ્તાએ છરા ભરવાના પોલા ગોળા
અને મરનાજ નામની તોપો બનાવી, અને એજ વખતને શુમારે સિપાઈ-
ઓ બંદુકો વાપરવા લાગ્યા કેટલાક કારણોથી બદુક અને તોપોનો ઉપ-
યોગ યુરોપના લઢાઈયાઓએ દુરત કર્યો નહિ અને લીધે તેમણે જૂનાં
હથિઆર વાપરવાં પસંદ કર્યા બદુકોની બનાવટ અપૂર્ણ હતી. લાકડાની,
આમડાની કે લોઝાની રટીઓ તેઓ બનાવતા હતા નહુર ધાતુઓની
તે બનાવતા નહિ, અને તેથી તેઓ કાળી જતી, દાર પણ સારો બનતો
નહિ, તેથી લઢાઈની વખતે ઘણી વાર ફૂટતો નહિ. વળી યુરોપના બ-
જારીઓ દારોતુ માન જે હુનરથી ઓછુ અછ જાણ તેનો ઉપયોગ કર-
વાને તેઓ અદાતા નહિ.

અમક પથરમાં ધ્રુની દિશા બતાવવાનો ગુણ અને હોશયત્ર બનાવ-
વામાં તેનો ઉપયોગ એ પણ ઘણી મોટી શોધ છે ઘણી પ્રજાઓ એ શોધ
કરવાનો દાવો કરેછે અને તેમાં ઇતાલિયન લોકનો દાવો ઘણા કાળ સુધી
ખરો માનવામાં આવ્યો હતો યુરોપના લોકો ઘણુંકરીને માનતા હતા કે
નેપલ્સના રાજ્યમાં આમાલિક્ કરીને નગર છે ત્યાંનો રહેનાર પ્લાવિઓ
જિઓઇઆ એ શોધનો કરનાર હતો, અને તે ૧૩૦૨ કે ૧૩૦૪ ની સા-
લમાં થયો એવું ત્યાંના ઇતિહાસકર્તાઓએ કહ્યું છે પણ વધારે તપાસ
કરતા માલૂમ પડ્યું છે કે અમકનો ધ્રુની દિશા બતાવનાનો ગુણ ગ્રીના
અને આરબોના જાણવામાં એ પહેલાનો હતો, તથા ચૈદમા સૈકાના આ-
રબની પહેલા લખાવલા યુરોપના ગ્રંથોમાં એવું વર્ણન છે તે ઉપરથી બા-

જાતી અનુમાન એવું ચાલે છે કે યુરોપમાં એ હુન્નર ઘણાં કરવાની આ બર અથવા પછી તો વઢાણ ચલાવવાના કામમાં એનો ઉપયોગ કરવાનું માન આપાદિશના રતેનારને માન ઘટે છે. યોગ્ય વખતપર થઈ ગએલો એશિયાની બાતઓ જાણનાર નામે વિદ્વાન ક્યાપ્રાચનું લક્ષ એ બાજત પર ગયું ત્યાં સુધી એ વિરોધાપુ અગાંન ચાલતું હતું. માણસના સુવા રાના ધતિદાસમાં એ ઘણાં મનોરજક વિષય છે એ વિરો એ વિદ્વાનના અથપરથી જાણાય છે કે ચમત્નો ધુની દિશા બતાવવાનો શુણ્ઘુ ચીના લોક કના જાણવામાં પ્રથમ અતિ પ્રાચીન કાગમનો આવેલો છે ખ્રિસ્તિ મનેના આરંભની પહેલાં સેકડો વર્ષપર ચીનાઓએ ચમત્ની ચારઠો બનાવી હતી એ ચારઠના આગના ભાગમાં બારમાં એ હાની દીંગની કરતા અને તેને એક ચણીઆરામાં બેસાડતા, એવી કે ચોત ફરવાને તેને અથડાં થડે નહિ એ દીંગનીના હાથમાં ચમત્નો સળીઓ ધાવતા, તે એવી રીતે કે તેનો એક છેડો હમેશ દક્ષિણ ધ્રુ દર્શાવેલો એ દિશાને ચીનાઓ કિબ્લે અથવા પવિત્ર ત્રિદુ કહેતા અને ધર્મની ક્રિયા તે દિશામાં બેથી હમેશ કરતા કિબ્લે જાણવાને વાસ્તેજ પ્રથમ ચારઠો બનાવી હતી મુસલમાનો પણ મક્કા જે દિશામાં છે તે દિશા જાણવાને ટોકાયત્ર હક ધણેક ઠેકાણે વાપરે છે.

ચમત્ની ચારઠપરથી ટોકાયત્ર કરવો કંઈ કશું નવી એવું સમજે છે કે ચીનની ગાદી ઉપર સિત કુળના રાજા થયા, ત્યારે ચીનાઓનું કશું વઢાણ ચલાવવાના હુન્નર તરફ ગયું ખ્રિસ્તિ સનેના ત્રીજા સેમના મધ્ય ભાગથી તે પ્રથમ સૈકાના આરંભ લગીમાં એ બનાવ બન્યો તેરમાં સૈકામાં થઈ ગયેલા બૈસાક નામે એ આરંભ અથમરે ટોકાયત્રના ઉપયોગનું વર્ણન નીચે પ્રમાણે કર્યું છે “ સિરિયાના દરિયામાં વઢાણ ચાલતું હોય છે ત્યારે રાતમાં અવાઈ એવું ચાલે છે કે તારો પણ દેખાઈ શકે નહિ, તો નાપ્રુદ્ધ દિશા જાણવાને માટે એક વાસણમાં પાણી ભરે છે અને પત્રનથી તે હાલે નહિ એવી જગાએ મૂકે છે પછી એક સોય લઈ લાકડાના છોડીઆના કે બરના મધ્ય ભાગમાં બોસે છે, અને પછી તેને પેલા પાણીના વાસણમાં મૂકે છે એ પછી મૂઠીમાં માઈ રહે એવો મોટો ચમત્ પાણી આગળ મરે છે, ને પાણીને એવું હવાવે છે કે તે જા

છા હાથ બણીથી ફરવા માંડે, ત્યારપછી પોતાના હાથ દૂર લઇ લે છે. એટલે પછી સોય દક્ષિણ દિશા દેખાડે છે. ” આ કઠંગી યુક્તિને જાળદો-કા કહેતા. અને એવિઆ તથા યૂરોપમાં પ્રથમ એજ વાપરતા. કારિઆ બેટના રહેવાસીઓ ગયા સૈકાના મધ્ય ભાગ સુધી એથી કામ ચલાવતા. યૂરોપમાં હોકાયંત્રની દાખલ ચવાની તારીખ બરાબર માલૂમ નથી. આર-મા સૈકાના મંથકારો તેનો ઉપયોગ જાણે સર્વ જાણે છે એવી રીતે લાજે-છે. એ ઉપરથી જણાય છે કે વિદ્વાન લોકોનું લક્ષ ગર્ભ ત્યાર પહેલાં વહા-ણુવટીઓ તેનો ઉપયોગ કરતા હશે એવું સંભવે છે. એના પહેલાં સો વર્ષ ઉપર પક્ષીઓના ઉડવાપરથી ઉત્તર યૂરોપના વહાણુવટીઓ દિશા જાણતા હતા. દે-માર્કના ઐક પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે “ ઉત્તર તરફના વ-હાણુવટીઓ વહાણુમાં કાગડા લેઈ જતા; બરદરિયામાં એ પક્ષીઓને તેઓ ઉડાડતા; જો તેઓ પાછા વહાણુમાં આવે તો તેઓ અતુમાન ક-રતા કે જમીન પાસે નથી, પણ તેઓ બહી જાય તો તેમની ઉડવાની દિશામાં વહાણુ હંકારતા. ” હોકાયંત્ર બનાવવામાં મુધારા હળવે હળવે થ-યા અને તેમાંના બહુખરા ઇમેજોએ કર્યા છે.

खंड ३ जो.

પરદેશો ભેડ વેપાર.

સાદમા સૈમના આરંભથી તે પદરમા બેકાના મધ્ય ભાગ સુધી પૂરો રાપનો વેપાર ઇતાલિના હાન્સિઆટિક અને ફ્રાન્સના શહેરોના હાથમા હતો. ઇતાલિના નગરો તેમા વિશેષે કરીને ફ્લોરેન્સ, જીનોઆ અને વેનિસ શહેરોના વેપારીઓને હાથ પિવાન્ટ સમુદ્રનો વેપાર હતો. કાગા સમુદ્રને કાઢે માત્ર જીનોઆસ લોકે જતા અને સિરિઆ અને મિસરમા વેનિસના વેપારી જતા. જો જાને શહેરોમા પ્રગ્નસતાકે રાજ્ય હતાં એકે એકની અહેબાઈ કરી તેઓમા બારે પુદ્ર ચાલ્યા, અને તેમા અતે વેનિસની અડતી થવાથી જૂમધ્વ સમુદ્રનો મધ્યો વેપાર વેનિસિઅનના સ્વાધીનમા ગયો. ગ્રીસમાથી રેશમ જનાવવાનો હુમ્મ સિસિયિમા દાખલ થયો, ત્યાંથી ઇતાલિના બીજા શહેરોમા પ્રસર્યો. વેનિસના હીરના કારખાનું સૌથી મોટા હતા. રેશમી કાપડ, ખસાના, તેળના, અને એશિઆનો બીજો માલ પૂરો પાડનાર એ શહેર હતું. લાન્ડસ નામે ઇતાલિના વેપારીઓ એ માલને પૂરોપના. પશ્ચિમ રાજ્યોમા લઈ જતા. રાજ્યો તેમને કટલાક હમે અને મારીઓ આપતા, તેથી પૂરોપના વેપારના ધણી તેઓ થયા અને જુદા જુદા રાજ્યોના મુખ્ય સરકાર અને નાણાવગીઓ તેઓજ થયા. * ઇતાલિનાં બધા સ્વતંત્ર શહેરોની આગાદી એકસરખી

જો મેળના હતા, તેનો ઉપયોગ કેમ કરવો તે નહિ જાણવાથી દુઃખમાં પડ્યા, અને રાજપુત્રીથી પોતાની સ્વતંત્રતા આપી દીધી. ઉદાહરણ— ઇ. સ. ૧૩૩૬ માં મોઢિના અને રિગીઆ શહેરોએ એસ્તના માર્કિયસને પોતાનો હાકેમ કર્યો, માંસુઆનું રાજ્ય ગોંઝા કુળમાં ગયું, અને વાઇકાઉટિએ મિલાનના ડ્યુકને કિતામ ધારણ કર્યો (ઇ. સ. ૧૩૮૫). ફ્લોરેન્સે પોતાની સ્વતંત્રતા અને આઘાદી વધારે વાર રાખ્યાં. રાજધિરાજ પાંચમા ચાર્લસના અમલ સુધી સાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય જારી રહ્યું. એ રાજના વખતમાં ઇ. સ. ૧૫૩૦ માં શહેરનો મુખ્ય અધિકાર મેદિસિ કુળના હાકેરોના હાથમાં ગયો. ઉપર કલા પ્રમાણે જિનોઆ અને વેનિસ વચ્ચે ભારે લડાઇઓ ચાલી હતી. તેમાં એક વાર ઇ. સ. ૧૭૭૮ માં જિનોઆની વહાણની ફોજે મોટો જય મેળવી છુદ વેનિસ જીતી લેવાની તક મેળવી હતી, પણ તે ફોજના ઉપરીની મુત્તીને લીધે વેનિસ જતી ગયું. જો લડાઇઓથી જિનોઆને નુકસાન થયું. તેટલુંજ તે શહેરમાં પડેલા પક્ષોની વડવાદથી થયું. ઉમરાવો અને સાધારણ લોકોની વચ્ચે ભારે કથઓ ચાલતો, અને શહેરમાં લોકોની નહી વહેતી એ કુસંપને લીધે તેઓને પરદેશી રાજપુત્ર રક્ષણ શોધવું પડ્યું. જિનોઆસ લોકોનાં મન અસ્થિર હતાં. તેઓ પોતાના ઉપરીને હમેશ બદલતા. એ વાર ફ્રાન્સના રાજાને સ્વામી કર્યો, પણ ફ્રેંચ રાજ્યને સ્વાદ થોડી વાર ચાખ્યા પછી તેને છોડી દઇ મોન્ટેકેરાને હાકેમ બનાવ્યો, ને પછી તેના હાથ નીચેથી નીકળી જઇ મિલાનના ડ્યુકને તાબે થયા. ઇ. સ. ૧૪૪૬ ના વર્ષથી ઇ. સ. ૧૫૨૮ સુધી મિલાનના ડ્યુકના તાબામાં તેઓ હતા. એ પાછલા વર્ષમાં તેઓ ફરીને સ્વતંત્ર થયા.

જિનોઆની સત્તા ક્ષય થતી હતી સારે વેનિસની ઉતાવળે વૃદ્ધિ પામતી હતી. ઉમરાવોનો હક્ક વંશ પરંપરા કર્યો, તેથી રાજ્યને સ્થિરપણું મળ્યું અને કુસંપ ટળ્યો. આદિઆટિક તથા લિવાન્ટના કાંડાઓ ઉપર વેપારીની કોડીઓ ચાખ્યાથી પરદેશી વેપારને ઉત્તેજન મળ્યું. ઇ. સ. ૧૭૪૩ માં મિસર દેશના સુલતાન જ્યેડે વેપાર કરવાના કરાર વેનિસની સરકારે કર્યા. એ કરારથી તેમને સિરિયા તથા મિસરને કાઠિ વેપાર કરવાની પૂર્ણ છૂટ મળી, તથા આલેક્સાદ્રિઆ અને દમાસ્કમ એ બે શહેરોમાં કોન્સલ એટલે વેપારની દેખરેખ રાખનાર વહીવટી નીમવામાં આવ્યા.

મધ્ય અને દક્ષિણ એશિયાનો સઘળો વેપાર એથી તેમને હાથ ગયો. હિંદુસ્તાનના તેલના વગેરે માલ મિરિઆનાં બદરોમાં આવવા લાગો અને કાગા સમુદ્ર પર જિનોપ્રસ લોગનો ઝઠ્ઠીઓ હતી તે નકામી યર્ષ ગઈ. ૧૫ મા સૈકાના મધ્ય ભાગે આફ્રિઆટિક સમુદ્રના ઉત્તરમાંનો મુનક વે નિસને હાથ આવ્યો, તેનું તેમણે જાનર રાજ્ય બનાવ્યું હગર્મિના રાજ્ય પાસેથી કાલમાઝ અને ફ્રિઉની શહેરો લીધા, અને મિનાનના ડચુક પાસેથી લોબાર્ડિના પૂર્વે પરમણી જીતી લીધા આવી ચઢતી થયાથી વેનિમની સરકારે તાબાના લોગ ઉપર જૂનમ કરના માંડ્યો, અને આસપાસના રાજ્યોનું અપમાન કર્યું, તેથી જોરાયર દુરમનો લીલા થયા, અને તેમણે તેડુ જોર નરમ પાડ્યું.

યુરોપના ઉત્તર અને પશ્ચિમ ભાગના શહેરોના વેપારનું રક્ષણ કરવાને વાસ્તે તે શહેરોએ હન્સિઆટિક એજે કર્યો હતો, એ વાત અગળ કહી મયા હોજી ચૌદમા સૈમમા એ હન્સિઆટિકનિગનું બે એટલું બધું વધુ કે રાજ્ય અને મહારાજા તેને માત્ર આપતા શેક નહીંથી તે જીલાદના બેટો સુધીના તથા લેવોનિઆના કાંઠાના બધાં બદરો તથા માહેના ભાગના કેટલાક શહેરો એ એક્કામા બળ્યા ૪ સ ૧૭૪૬ મા મલેન શહેરમાં એ એક્કાના કરાર ઉપર ધણાક શહેરો ના વજીતોએ સહી કરી એક્કા મળેલા શહેરોને આર પ્રાતમા વહેંચા હતા, એ પ્રતિની રાજધાની અને મર્યાદા જુદે જુદે વખતે જુદી જુદી હતી બધા એક્કનો સામાન્ય કારખાર કરવાને જુએક નગરમા ત્રણ ત્રણ વર્ષે એક સભા મળતી ૧૫ મા સૈકાના પહેલા ભાગમાં એ એક્કાની મોની સભામા એથી શહેરોના વજીલો આવતા એ ઉપરાત બીજા શહેરો એ ના રક્ષણમા હતા, પણ વજીને મોકલવાને તેમને અધિમાર નહતો જા ન્ટિક સમુદ્રનો તમામ વેપાર એ હન્સ નગરોના હાથમાં હતો. પરરાજો જોડે લદાપ અને દોસ્તી કરવાનો દક્ક તેઓ વાપરતા ઉત્તર તરફ પૂર્વે રાજ્યો તેમના વેપારમા કે તેમના હમોમાં અલેવ પહોચ્યાડતા તેઓને દરિઆની લદાપમાં દરખી નરમ પાડતા.

એ નગરોના વદાણો ઉત્તરના બદરોમાંથી સજી, બાંડી, ખમારવી

લાકડાં, ચામડા, ત્રાંપુ, અનાજ, અને માછલીની પેદાશ આણુતા. યૂરો-
પની દક્ષિણ પ્રાંતઓ તે વેળા * હોટનો તહેવાર બહુ આસ્થાથી પાળતી,
તેથી નાવેના કાંકા ઉપરની હેરિંગ માછલીનો વેપાર જનરો ચાલતો
હતો. ઉત્તરના દેશોની એ પેદાશ આણી તેને બદલે પશ્ચિમ યૂરોપમાંથી
એ વેપારીઓ કાપડ, દારૂ, કરીઆણું, અને તેજના લાઇ જતા. રૂલાંડ;
સેંતું મુખ્ય બંદર અને વેપારનું સ્થળ ખુશ્સ હતું. ઇંગ્લાંડનું લંડન, નાવેનું
બ્રિજન, અને રશિઆનું મોસ્કો, એ વેપારનાં સ્થળો હતાં. ૧૫ મા સૈ-
કાની આખરે મોસ્કોના પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો અત આબો, ત્યારે વેપા-
રીઓ ત્યાંથી નીકળી નાવે અને લેવલ નગરમા ગયા. ખુશ્સ શહેરના
બજારમા છતાલી અને હન્સના વેપારીઓની મુબાકાત થતી, અને ત્યાં તે-
ઓ હિંદુસ્તાન અને ઉત્તર યૂરોપના માલોનો વેપાર કરતા. એ રીતે વે-
પારની વૃદ્ધિ થવાથી દરિયાની સફર અને ભૂગોળના શોધો કરનાની આ-
ગ્રતા ઉત્પન્ન થઇ, એથી મોટા ફેરફાર થયા, તથા એ અને બીજા કા-
ળોથી હસીઆટિકલિંગની અવદશા થઇ.

એ એકાનો વેપાર બહોળો હતો, પરંતુ તે મનજૂત પાયા ઉપર ન-
હોતો. પોતાના શહેરોમા કોઇપણ જાતનો દુનર કે નિપજ નહિ હોવા-
થી તેઓ માત્ર એક દેસથી લાવીને બીજા દેસમા પારકો માલ લાઇ જ-
તા, બીજા દેસોમા ઉદ્યમનો વધારો થવાથી વેપારની રૂબ બદલાઇ, અ-
ને માન ઉત્પન્ન કરનારા લોકો પોતેજ તેને બીજે દેસ લાઇ જવા લાગ્યા,
વળી યૂરોપના દેસોમા રિચરતા અને નિયમ દાખલ થવાથી દરિઆઇ ત-
થા જમીનતા ચોરોનું અને તોફાની તાગુકદારોનું જોર નગમ પડ્યું, તેથી એ
એકાની ગરજ રહી નહિ જર્મેનિમા રાજધિરાજ તથા માડનિક રાજાઓવી
સત્તા મર્યાદામા નિયમ પૂર્વક થઇ, ત્યારે જે શહેરો તેમની સત્તામાંથી જ-
તા રહ્યા હતા તેમને તેઓએ પાઝ છતી લીધા, એકડા મળેવા શહેરો-
ના કુસપથી તેમનો એજો જલદી તૂર્યો. એક એકથી દૂર રહેલા સર્વેના
બીજા જુદા જુદા, એક એકને જેથી ફાયદો તેથી બીજાને નુકસાન, મા-

* એ તહેવાર ખ્રિસ્તિ ધર્મના લોક પાળે છે તે માર્ક મહિનામા આવે
છે શુક્રવારે † ઈસ્ટરનો તહેવાર તે એજ એ વખતે પણ પશ્ચિમ માસન
આત્ર માછલી અને અનાજ ખાવાનો રીવાજ હતો

૨ તેઓ મારોમાહે વઢી મરતા. તેઓની સામાન્ય રાજ્યસભાનું લક્ષ્ય
એ કજબામાં એટલું બધું રોકાવું કે દેશમાં કે પરદેશમાં રાજ મેળવવા
કે બચાવ કરવામાં ધ્યાન આપી શકતા નહિ. ઉત્તર દેશના રાજ્યોને
બ્યારે ગાન થયું કે તેમની પ્રજાઓ વેપાર કરે તેથી તેમને કાપડો છે,
ત્યારે તેમના લાસ્કરના બગવડે હન્સના હકો લઇ લીધા દક્ષિણમાંના ધણી
શહેરો એકમાથી પોતાની મેળે નીકળી ગયાં, એથી બાકી રહેલા એકા-
નું જોર ઓછું થયું, ને બાલિટકસમુદાયે તમામ વેપાર તેમને હાથ ન
રહેતા ઈશ્વાર અને હોવાંડના વેપારીઓના તેમાં ભાગ બળ્યા. એ રીતે
એકાની હળવે હળવે પડતી થઇ, અને મત્તરમાં સૌકમાં માત્ર તેમાં મજ
શહેર રથાં-હમ્મર્ગ, દ્યુબેક, અને હેમેન.

૧૫૦૦માં વેપારનો પાયો તેમનાં ઉદ્યમના કારખાના હતા ૧૩
મા અને ૧૪ મા સૈકામાં ૧૫૦૦માં એક પૂરોપને કાપડ પૂર્વ પાડતા ઈ-
તાલિના વેપારીઓની મારફતે તેમનું કાપડ લિવાન્ટમાં જતું, અને તે
બદલે તેઓ મસાલા, જવાહીર, અને એશિયાની બીજી જાણસો લેત
એ શહેરની દોલત, વસ્તી, અને જાણથી ૧૫૦૦માં કાઢેરો તેઓ
ઉપરી કાસના રાજ કરતા વધારે ધનવાન અને લગભગ તેઓના જેટ
લાજ બળવાન થયા. ઇગનાહના પહેલા એડ્વર્ડે ત્યાંના કામર બુની મા
દ લેવાને તેની દીકરી ફિલિપા જોડે માથું કર્યું તે કુવરીની દોલત એ
ટલી બધી હતી કે ક્રાન્સના રાજ ફિલિપ ધ ફેરે કપટ કરી એ કુવર
તથા તેના બાપને કેદ કર્યા, અને તે કન્યા દેદખાનમાં મરણ પામી તે
નો બાપ કેદખાનામાંથી નાસી છૂટ્યો, અને ક્રાન્સના તામામાં જઈ ર
હો ૧૫૦૦માં લગાઈઓ જોડી તેનો આરબ આ રીતે થયો, અને પ
છી એ ઝડપે જતીનદરો અને વેપારીઓ વચ્ચે ચાલ્યો વેપાર અને
કુતરથી ૧૫૦૦માં શહેરની વસ્તી અને દોલત ધણી વધી ગયાં હતાં,
રાજ્યો પામેથી નગરવાસીઓએ હકની સન્દો નાણા આપી લીધી. હ
તી, કેમકે વેપારની આગાદીને સ્વતંત્રતાની જરૂર છે એવું તેઓ બળ્યો
તા હતા એ શહેરના વેપારીઓ એના મોટા થયા કે તેઓ રાજ્યોની
બરોબરી કરવા લાગ્યા. પરમણાઓમાં જેટલું તાલુકદારોને માન મળતું
તેટલું શહેરના વેપારીઓને મળતું, એથી તેઓમાં ઈર્ષ્યા દાખવ થઈ.

નજરમાં આવે તેમ વેરો નાખવાની શક્તિથી' રાજાઓ નાખુશ થયા એ-
ટકુંજ નહિ, પણ કિછાઓ અને જાગીરાતું રાજકાળમાં જોટલું માન હ-
તું તેટલું પેદી અને વખારોતું થયું, એ જોઇ તેમના મનમાં ખળાપો
થયા હાગ્યો. રાજાના અધિકાર અને મ્યુનિસિપાલિટીના હક્ક એકએકથી
વિરૂદ્ધ આવ્યા. થોડી છૂટી મૂકી બેઠે તરફથી સંપ કરવાતું કોઇને ગ-
મ્યું નહિ. તાલુકદારોને કાનસના રાજાની પૂરી મદદ મળી, તોપણ આ-
ફેવોરેટસ તથા બીજા વેપારીઓના ઉપરીપણા નીચે શહેરોએ શ્તેહથી
ટક્કર ઝીલી, અને લડાઇની આખરે તેઓના હક્ક જારી રહ્યા; પણ વહ-
વાટથી મૂકીતો નાશ થયો. રાજગાર બંધ પડવાથી કારીગરો બીજો દેશ
નાસી ગયા તેમજ તાલુકદારોની પણ ખરાબી થઇ અને તેમના ખેડુનો
બહુ હેરાન થયા. ફોર્સિંગ લોકને હાથ કાપડ બનાવવાનો હુકમ અને વે-
પારનો ધણો ભાગ રહ્યો ખરો, તોપણ ઇંગ્લાંડમાં આસ્તે આસ્તે ઉનના
વણાટનું કામ એટલું વધ્યું કે તેઓ તેમનાથી જીતીઆતા થયા.

ઇંગ્લાંડની ઉપજમાં ઉન મુખ્ય હતું. અને તેના વેપારમાંથી નાણું
મેળવવાને પ્લાન્તાજનનેત રાજાઓએ પ્રયત્ન કર્યો. અગુરુ ઠેકાણા સિવાય
બીજો કોઇ ઠેકાણો તે વેચવાની મના કરી. એ ઠેકાણાં બદલવાથી દેશના
વેપારીઓને દરકત પડી. પરદેશીઓને અતુકુળ પડવાને તે ફેરફાર કરતા
અને તેથી દેશી અને પરદેશીઓની વચ્ચે અદેખાઇનો આરંભ થયો. સ-
ને ૧૨૬૧ માં ત્રીજો હેન્રી પોતાની રાણીના પરદેશી ફ્રેંચ ઉપર મહો-
બત દેખાડતો હતો, તેથી બારનોએ સામે થઇ કાયદો કરાવ્યો કે ઉન
પરદેશ જાય નહિ, અને ઇંગ્લાંડમાં એ વખતે ઇંગ્લાંડના બંદરોમાંથી ઉન
જઈ હતું એ મુખ્ય જણાવેછે, કેમકે સને ૧૩૩૯ માં પાર્લામેંટે અરજી
કરી તેમાં જણાવ્યું કે ઉનની દરેક ગાંસડી ઉપર ૪૦ શિલિંગ હાંસલ
લઈ સાઠ હજાર પૌંડ તે વર્ષમાં ઉપજાવ્યા એ કાયદા વિરૂદ્ધ હતું. એ
ઉપરથી જણાય છે કે તોલમાં એક કરોડ ને દસ લાખ પૌંડ ઉન ગયું
હશે. તે સમે ઉનની એક ગાંસડીની કિંમત પાંચ પૌંડ હતી; તે એ બાવે
૧૫૦૦૦૦ પૌંડનું ઉન પરદેશ ચડ્યું હશે આટલી બધી પેદાશ ઉનના બ-
નાવનાર ખોય એવું ન હતું. એ કાયદો રદ થયો હોય કે અમલમાં નહિ
આવ્યો હોય એવું જણાય છે, કેમકે ચૌદમા સદીના મધ્ય ભાગે ઇંગ્લાંડના

વેપારનો ફેફાળ ઉન હતું. પ્રથમ ઇંગ્લાંડમાં ઉનનું કાપડ ધોડું બનતું અને તે પણ ધણી હવડી ભાતતું હતું.

ઈ. સ. ૧૪૪૧ માં ત્રીજા એડ્વર્ડ રાજાએ જ્ઞાંતરના કાંતનાર, રંગનાર અને વણનારોને ઇંગ્લાંડમાં આવી વસવાને ઉત્તેજન આપ્યું, એવી શરતે કે એ રાજાગાર કરવો અને ત્યાંની રૈયતને સ્વીકારવો. એથી ઉન ઊપજાવનારા અને ઉનના વેપારીઓ એ વણકરો ઉપર અદેખાઈ કરવા લાગ્યા, અને એડ્વર્ડ એવો દુકમ કર્યો કે ઇંગ્લાંડમાં પરદેશથી વણાયેલું કાપડ સાવવું નહિ, ત્યારે એ અદેખાઈ વધી. કેટલાક શહેરની મ્યુનિસિપાલિટીઓએ એ વણકરો ઉપર ભારે કર નાખી જૂનમ કર્યો, ત્યારે તેઓએ રાજાને અરજીઓ કરી, તોપણ ઉનનો વણાટ ઇંગ્લાંડમાં આબાદી પામ્યો. એ કાપડ પરદેશ નહિ ચલાવવું અને ઉન ચલાવવું એવું પાર્લામેંટે કર્યાથી તેને કંઈક ધોડા લાગ્યો. ઉનના વણાટથી જમીનદારોને વધારે હાથહો છે એવું ઇંગ્લાંડના જમીનદારોના સમજવામાં આવ્યું નહિ તેઓ ઉનનો ભાવ ઊંચો રહે, તેને માટે હાથદા વગેરેથી પ્રયત્ન કરતા, એથ તેમને પોતાનેજ તુકસાન થયું, કેમકે ભાવ વધવાથી માથનો ખપ ઓછો થયો. ઉનનો વણાટ દાખલ થવા પછી મોં વર્ષે રુમારે છઠ્ઠા હેક્ટરન વખતમાં તે એટલો બધો આબાદીએ પહોંચ્યો હતો કે તેથી રાજાને પેદાશમાં વધારો થયો, અને જ્ઞાંતરના લોકો જોડે તેઓને બરોબરી કરવાનું બની શક્યું, એ વખતે એવો હાથહો થયો કે ઘવાટ, હોલાડ અને છનાડમાં ઇંગ્લાંડમાં ગણાયેલું ઉનનું કાપડ લે નહિ, તો બર્ગેડિના ડયુકના રાજ્યમાં ઉપજેલો કોઈપણ માલ ઇંગ્લાંડમાં દાખલ કરવો નહિ. વણવાનો ઉદ્યમ કરનારા અને જમીનદારો વચ્ચે હવે અદેખાઈ થવા લાગી, તેનું કારણ એકે ઉદ્યમ વધવાથી મથુરોના રાજા ભારે થા, ખેતી મથીને વણાટના ઉદ્યમમાં લોક પેસવા લાગ્યા એ પરથી એવા હેતુના વખતમાં હાથહો થયો કે જોની પામે વીસ સિનિંગ ન હોય તેને વણવા મોકલો નહિ. આ રીતે મથુરો અટકાવ્યાથી રૂબા કારખાનાનો નાશ થાત, પરંતુ ટયુડરે બહુના પરદેશ રાજાએ મોર્લેય શહેરને એ કાપડથી છૂટું રાખ્યું. એ વખતમાં હાથદા કરનારમાં મોટી જૂન એ હતી કે મોના રૂપાને વિશેષ મુખ્યતા ગણતા અને દોનત એનેજ કહેતા નાણા માત્ર માત્ર અદલ બ-

દસ કરવાનું અને મૂલ જાણાવવાનું સહેલું સાધન છે એવું જાણતા નહિ; એ અમાન હજી પણ બધેથી ગયું નથી. ઇ. સ. ૧૪૨૬ માં એક કા-
યદો થયો, તેમાં ફરમાવ્યું હતું કે ઇંગ્લેન્ડ પરદેસીઓને માલ વેચવો તે
શકડ નાણે વેચવો અથવા માલને બદલે માલ વૃત્ત આવે, ઉધાર આપે
નહિ. આથી વેપારને એટલી હાની લાગી કે બીજા વર્ષે માલ આપી
છ મહિના સુધી ઉધાર આપવાની રજા આપી. ઇંગ્લાંડમાંથી નાણું પ-
રદેશમાં ન જાય માટે કાયદો કર્યો કે ઇંગ્લાંડમાં કોઈ પરદેસીએ બોજ
પરદેસીને માલ વેચવો નહિ. એથી કિંમતી ધાતુઓ પરદેશમાં ન
જાય, પરંતુ માલ અને સોનું રૂપ આપતાં બધ સર્માં. મૂર્ખ રાજ્યકર્તાઓ
એ પરિણામથી ગભરાયા, પણ એ બેવકુફી ભરેલો કાયદો બંધ કર્યો નહિ.
શહેરની સનદો મહાજનો (મ્યુનિસિપાલિટીઓ) વરદથી વેપારને કેટલીક
અડચણો થતી હતી તે સાતમા હેન્રીએ ખસેડી તેણે કાયદો કરાવ્યો કે
સરકારી મુખ્ય અમલદારોમાના ત્રણની પરવાનગી સિવાય એ મહાજનો-
એ નના ધારા કરવા નહિ અને શહેરમાં દાખલ થવાની જાગોળો કે ના-
જા ઉપર કર લેવો નહિ. ઓસ્તર અને પુસ્તર શહેરની મ્યુનિસિપાલિટી-
ઓએ સેવન નદીના ધાટ ઉપર એવા કર (નામે ટાપ) બેસાડ્યા હતા તે
રદ કર્યો તે જમાનાના લોકોની પેઠે એ રાજ પણ માનવો હતો કે મા-
લની કિંમત મરકારે ફાવવી જોઈએ. ઉત્તના કાપડ વગેરે કેટલીક જથ્થાસ-
ના તેણે નીચક બાધ્યા. એ મૂર્ખાઈથી ઉતરતી જાતનો માલ બનવા લા-
ગ્યો રાજકાજમા સમજી ગણાતા તે સમેના આદમીઓએ તે રાજને
એમ બાવ કસાવ્યાને વાસ્તે વખાણ્યો.

આઠમા હેન્રીના અમલમાં ઇંગ્લાંડમા ઉત્તના વણાટનું કામ એટલું
બધ વધી ગયું હતું કે ફ્લેમિંગ લોક ઇંગ્લેન્ડથી તેમાં પચાત પચા, અ-
ને ઇંગ્લાંડમાંથી તે કાપડ ખરીદ કરી પરમ્પકોમાં વેચવા લાઇ જવા લા-
ગ્યા. ઇ. સ. ૧૫૨૮ માં ઇંગ્લાંડ અને નેધરલેંડ વચ્ચે લક્ષ્મ આલી તેથી
ફ્લેમિંગ વેપારીઓ એ માલ લઇ રાજ્યા નહિ, વણુવાનાં મણાંક કારખા-
નાં બધ પચાં, અને વણુકરોએ ફિતર કર્યા તે વેપાના દિવાન વુલસીએ
એ કારીગરોને સજનો ભવ દેખાડ્યો, પણ તોફાન જારી રહ્યા ત્યારે
તેણે કાપડ વણુગરાઓને ધમકી દઇ કહ્યું કે કારખાના જારી કરો, પણ

માણની ખાત વિના નવો બનાવીને શું કરે ? છેલ્લે વેપારીઓને જો લાવી માલ ખરીદ કરવાનું કરમાવ્યું. વેપારીઓ કહેવા લાગ્યા કે માણનો ઉપા-
ડ નથી તો લઇને શું કરીએ ? વુલસીએ ધમકી આપી, પણ તેમણે ઠા-
પડ વડોયું નહિ. આખરે ખરો ઉપાય જડયો તે એ દત્તો કે બંને રા-
જ્યોએ કરાર કર્યો કે સુદના સમે પણ વેપાર બંને દેશ વચ્ચે જરી
રહે. એ વખતના મોટા નાટકકાર કવિ ચૈતન્યચંદ્રે પોતાના નાટકમાં એ
કુલડનો દેખાવ દાખલ કર્યો છે.

છઠ્ઠા એકાદશીની કારકીર્દીમાં કાપદો થયો કે સાત વર્ષે લગી વાણી-
તર રહી કામ થીપ્પા વિના કાંઈએ કાપડ વણવું નહિ. એથી ઉનના વણાઈ-
માં હરકત પહોંચી, અને ધણાં કારખાનાં માડી દાસતામાં આવ્યાં, તેથી
રાણી મેરીના અમલમાં તે ધારો રદ થયો. તળી પાછળથી રાણી ઇલિઝાબેથે
તે ધારો બદલ કર્યો. કાન્સ અને વિશેરે કરીને ફ્લાન્ડર્સ (નેધર્લેન્ડ)માં
પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથના લોકોને ત્યાંની સરકાર તરફથી પીડા થઇ, તેથી મોટ
અને પ્રખ્યાત હારીગરો અને તેઓના શેઠો ઇંગ્લાંડમાં નાથી આવી વસ્તા
તેઓને ઇલિઝાબેથ રાણીએ ઉત્તેજન આપ્યું. વણવાની પરવાનગી સંબંધ
જૂઠ્ઠામાં ધારો રદ કરી સોમરસેત, ઝોસ્તર, અને વિશ્વ પરગણાઓએ નિ-
શાળો માંડવાની રજા આપી, ત્યાર પહેલાં એ કામ માત્ર સનદી નગરો
માંજ થવા દેતા. ધંધાને એ પ્રમાણે છૂટ મળવાથી તે ઉતાવળે આબાદ
થયો છ. સ. ૧૫૮૨ માં હન્સ નગરોએ જર્મનીની રાજ્યસભાને અરજી
કરી, તેમાં લખ્યું કે દરવર્ષે એ લાખ તાકા ઇંગ્લાંડથી ચડેછે. ઇંગ્લાંડમાં
બોહોરવા આવનારા પરદેશી વેપારીઓ એ વખત સુધી ઉનનું કાપડ ખ-
રીદ કરતા, પણ હવેથી ઇમેજે પંડે પરદેશમાં જઇ વેચવા લાગ્યા, તેથી
તેમને વધારે લાભ થયો. તેઓના ઉપર અદેખાઇ કરી તેમને ખરાબ
કરવાનો મનસુબો હન્સ નગરોએ કર્યો, એથી કાંઈક હરકત પડી, પણ
ઇલિઝાબેથે વેપાર રાજગારમાં ઇનજા પુષ્કળ કર્યો, તેથી ઇંગ્લાંડના વે-
પારને વધારે લાભ પહોંચી. ઉનનો માલ વેચવાની પરવાનગી માત્ર
કમ્પનીને હતી. દેશના વેપારની મુખ્ય આ ઇનજા અતિ અયોગ્ય છે એવું
એ અગાળ કાળના લોકના સમજવામાં પણ આવ્યું, ને રાણીને તે ઇ-
નજાની સનદ રદ કરવી પડી, પણ તે કમ્પનીએ તે માલ લેવો બંધ કર

દો. એ બધીથી તેનો વેપાર થોડી વાર અટક્યો, તેથી ગબરાઈને તેજ કંપનીને તે ઇબ્રાહી પાછો આપ્યો. આ પ્રયોગ કાચો હતો. બધી તોડવાની સુક્તિ ન કરતાં ઇબ્રાહી વેપારને હાથે છે એવું તે વેળાની સરકારે માન્યું, અને ઇબ્રાહી રદ કરવાની અરજીના જવાબમાં એ દાખલો આપવા માંડ્યો.

પહેલા જેમ્સ પાદશાહના અમલમાં ઇંગ્લાંડના પરમૂલક જોડેના વેપારનો નવ દલાસ ભાગ હિના કાપડનો હતો. કાપડને રંગીને રાફાઈ આપવાની કળા તે વેળા ઇંગ્લેન્ડે કને ન હતી. એ હુજર તે સમે વથદાઓમાં હતો, અને કહેવાય છે કે તેમને તેથી સીત્તેર લાખ રૂપિયા મળતા. લાગના ફેટલાક વેપારીની શીખવણીથી વગર રંગેક કપડું પર મૂલક અદાવવાની રાગએ બના કરી. રંગવાના હુજરને ઉત્તેજન આપવાની મતલબે એ આગ કરી હતી, પણ જર્મની અને હોલાંડ દેશની સરકારોએ બહોળરત કર્યો કે ઇંગ્લાંડનો રંગેલો માથ લેવો નહિ એથી બે ત્રીઠાંશ વેપાર ઓછો થઈ ગયો, અને હિનો ભાવ ધરી ગયો, માટે ઉપલી મનાઈ જેમ્સે રદ કરી સને ૧૬૨૨ માં વેપારની તબવીબ કરવાને ફેટલાક અધિકારી નીમાવા, એમને દરમાવવામાં આમ્મુ હતું કે વેપારને વધારે સ્વતંત્રતા આપાથી, અને અમુક કંપનીઓને ઇબ્રાહી આપવામાં આવે છે તે રદ કરેથી દેશને લાભ થાય કે કેમ તેની વપાસ કરવી. અપરદારીમાં થયાના આ ખુશકારી મિન્હો જોવામાં આ વેળા આવેછે પણ એ અધિકારીઓએ કંઈ કયું જણાવુ નથી.

ઇંગ્લાંડમાં પ્રબલતાક રાજ્ય થયું તે વારે વેપાર યોજનારની વૃદ્ધિ થઈ, કેમકે રાજની આપેલી ઇબ્રાહી સનહોતું માન રહ્યું, અને વેપાર કરવામાં હંફકાપણું છે એ કટપના ખોટી સમજવાથી જર્મીનદારોના છેકસ વેપારીઓને ત્યાં ગુમાસ્તા રહી વેપારતું કામ શીખવા લાગ્યા બીજો આર્લેસ માદીએ માલ્યો ત્યારે વળી આગચા ઇબ્રાહી આપવાના ધારા ચાલવા લાગ્યા, તેથી વેપારને હાનિ પહોંચી અને ઘણા દારીગરો પરદેશ જતા રહ્યા. હિના કાપડના વણાટને કાયદાનું રક્ષણ જોણું હતું, તેથી તેની આગાદી હનાવબે થઈ નહિ. હિનો પરદેશ જતાં અટકાવવાને ઘણા સપ્ત કાયદા કર્યા હતા. ૯૨

વતા ઘેટાને પણ પરમુલ્ક લઇ જવા દેતા ન હતા, ઘેગને પરદેશ ચડાવતા પહેલીવાર પકડાય તેનો માવજમ, અને એક વર્ષની તે દેદ ભોગવે, બીજીવાર પકડાય તેનો ડબ્બો હાથ બજારમા કાપીને ખીલેવતી જડવો, ત્રીજીવાર પકડાય તેને કાળા પાણીની સજા કરવી, એવો કડક કાયદો હતો એની જોડે બીજો કાયદો એવો પણ હતો કે એ હજારથી વધારે ઘેટાં ગ્રાઇએ રાખવા નહિ વેપારમા અને દુનિયામા ઇંગ્લેન્ડ અને બધીઓ સબધી ધૂરોપના ખીજા દેશોના રાજ્યકારભારીઓ વધારે ડાબા ન હતા. વેપાર અને ઉદ્યોગને સ્વભાવિક માર્ગે ચાલવા ન દેતા કાયદા કન્નારાઓ અને હાકેમો બધા મૂલકોમા એજ પ્રમાણે આડે આવી નુકસાન કરતા હતા વાસ્તવિક જોતા ઇંગ્લાન્ડની સરકાર એ વાતમા ખીજા દેશોની સરકારની વધારે મુધરેલી હતી ત્યાં લાગીઆ કારભારીઓ ધણુંકરીને ઇંગ્લેન્ડને ઉત્તેજન આપતા ઇન્સાફના ઉમરાવો અને નાના જમીનદારો ઘણીવાર વેપારને ખૂટ આપવાને પ્રયત્ન કરતા હોના વણનારના સ્વાર્થ પણ વેપારની ધૂની માગ થતા, માટે પાર્લમેન્ટને સિર બધો દોષ મેલાય નહિ

ક્રાન્સ જોડે લાખી મુદત મુખી વઢવાડ ચાલી તથા રાજ્યગાદી માટે માહોમાહે મોટો ઝઘડો ચાલ્યો, તેથી ઇંગ્લાન્ડના પરદેશો સાથે વેપારોનો વિસ્તાર ઉતાવળે થયો નહિ લોકોનું લક્ષ મુદ્દમાં લાગ્યાય. ઉઘમ ટીલો ખડી રલો, યુરોપના દક્ષિણ ભાગોમા સમુદ્રની સફળ કરવા ઉપર લોકે ઉત્સાહથી મગ્યા હતા તેની અસર માતમા દેવિના વખતમા ઇન્સાફમા થઇ એનો દેવાલ આવતા પ્રમુખમા આવશે

સ્કંદ ૪ થો.

જર્મનિ, ફ્રાન્સ અને સ્પેનમાં રાજ્યપ્રકરણમાં ફેરફાર.

હાઈજર્મન-કુળનો પહેલો રાજધિરાજ રોડલ્ફ જર્મનિના રાજ્યાસ-
ને બેઠો ત્યારથી તે અધિરાજ્ય નિયમસર ચાલવા લાગ્યું અને નવા કા-
ચદાઓ વડે મજબૂતી પામ્યું. ૧૪ મા સેકડાને આરબો સિલ્વર્ડોંદના વિ-
ભાગ નાના સંસ્થાનોથી થયા હતા. એમાંનું દરેક સંસ્થાન કે પરગણું કાન્તો-
ન કહેવાતું કેટલાંક કાન્તોના જર્મનિના રાજધિરાજને સ્વાધીન હતાં અને
કેટલાંક હાઈજર્મનના કાઉંટ તરફના હકથી આસ્થિઆના ડ્યુકને તાબે હ-
તાં. જર્મનિની ગાદીએ રોડલ્ફનો પુત્ર આલ્બર્ટ હતો તેવારે સિલ્વર્ડોંદની
રાજ્યાવસ્થામાં મોટો ફેરફાર થયો. તેણે પોતાના નાના કુમાર આલ્સિ-
આના ડ્યુકનો મૂલક વધારવાના હેતુથી જર્મનિના તાબાના કાન્તોના તેને
સ્વાધીન કરવાનો વિચાર કર્યો. જર્મન સુબાઓથી કંટાળી આસ્થિઆના
હાકેમને વચ એ પહાડી લોક ખુશીથી થાય માટે જર્મનો પાસે જૂલમ
કરાવ્યો. એ હાકેમોની કૂરતાથી બાપડા લોક તોળા પોકારવા લાગ્યા. મજુ
થરા સ્વદેશહિતેચ્છુઓએ પોતાની જન્મભૂમિને પરદેશી હુસરીને પી-
ડામાપી ઊઠવવાનો મનસૂબો કર્યો. શુભ રીતે કેટલાક વિશ્વાસુ સ્વદેશીઓ-
ને મસલતમાં સામિલ કરી બધાએ મળી એકે દિવસે સુધળા પાઠશાહી
ગઢોનો કબ્જો કરી લીધો (ઇ. સ. ૧૩૦૮). એ પ્રમાણે વગર મારા-
મારીએ મોટો ફેરફાર થયો. મયલા દિલા પાછા લેવાને આસ્થિઆના ડ્યુકે
જર્મનો પ્રવલ્લ કર્યો, પણ સને ૧૩૧૫ માં તેની ફાળે બારે દાર બાધી
અને બડોર કાન્તોના સ્વત્ત્વ રહ્યાં. બીજાં પાંચ કાન્તોના એ ત્રણની
બેઠે સામિલ થયાં અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સિલ્વર્ડોંદમાં સ્થાપના ચ-
ર્ધ. હાઈજર્મન કુટુંબને હાય જર્મનિની ગાદી કેટલાક વર્ષો સુધી આવી
નહિ તેવામાં તેના (હાઈજર્મન તાબાના) સિલ્વર્ડોંદના બાકીનાં પરગ-
ણાં બદલો કરી એ સ્વદેશી રાજ્યમાં બળી ગયાં. સને ૧૩૦૮ માં તા-
લોર આલ્બર્ટનું મૃત્યુ થયાથી તે જગ્યાએ લુક્સેમ્બર્ગનો ૭ મો હેલિ ની-

ગાયો. એ નવો રાજ્ય ડાહ્યો ને શાહાણો હતો. ઈતાલિ દેશમાં અત્યવશ્યતા તથા પોપની ગેરહાજરી જોઈ તેણે ત્યાંના રાજ્યો વચ્ચે ધરી લેવાને ધણી ગહેનત કરી પરંતુ તેનું અકાળ મરણ થવાથી તેની ધારણા ખાર પડી નહિ.

ખાવેરિઆનો લુધસ રાજધિરાજ થયો, પણ મુખે અમલ કરી શક્યો નહિ. આલ્બિઆના હુકમ ફેરફારે તેની ગાદીનો દાવો કર્યો તેથી, તથા પોપ જે મોટા અધિકારોના દાવા કરતા હતા તે ઉપરથી લડાઈઓ ચાલી તે જોઈ જર્મનીના માર્ગિક રાજ્યોએ લખેલા કાયદાની જરૂર જણાઈ. સને ૧૭૪૭ માં લુધમેઅર્ગના આદેશને મળધિરાજની પદવી મળી, ત્યારે પણ ખીજે ઉમેદવાર સામો થયો. ધણીક લડાઈઓ અને ગરબગટ ચાલ્યા પછી તુરેઅર્ગમાં ડાબેટ એટલે મોટી રાજ્યમંજૂરી મળી. એમાં ધર્મમંજૂરીના અધિકારીઓના તથા રાજ્યકર્તાના અખત્યાર અને હક્કની મર્યાદા ઠરાવી. એ કાયદાનું “સુવર્ણ લેખ” નામ પાડી પ્રગટ કર્યો, કેમકે તેના ઉપરસોનાની મ્હોર હાથ કરી હતી (ઈ સ ૧૭૫૬). રાજધિરાજ નીમવાનો ક્રમ અને પદ્ધતિ તથા મન્યાનિયેકની ક્રિયા સંબંધી ઠરાવ એમાં કર્યો એમાં લખ્યું છે કે સાત રાજ્યો મળી બમતે રાજધિરાજ નીમે; જે રાજ્યને એ પદવી મળે તેને મત આપવાનું હક્ક ખરા; જર્મનીના જે રાજ્યને તાબે સાત અધ્યાન હોય તે રાજ્યને રાજધિરાજ નીમવામાં અભિપ્રાય આપવાનો અધિકાર છે; એ સંસ્થાનો અને તેઓના રાજ્યો રાજ્ય નીમનાર કહેવાય; એ સંસ્થાનોના ભાગ થઈ શકે નહિ અને તેઓની ગાદી જેટલું કુમારની ઓગાદમાં વંશપરંપરા તરે. મત આપનારા રાજ્યના હક્કને અધિકાર સુકરર કરી એ લેખમાં ૧ રાજ્ય છે કે મર્જનની ગાદી ખાલી રહે તેટલી સુદત સુખી અધિગત્ય કામ પાલાનિત અને સાક્ષરની રાજ્યો થવાવે, રાજ્ય નીમન રાને હાથ વધારે અધિકાર જરાથી એ પછીની કારકીર્દીમાં બધ જણાયો ચાર્લસની પાછળ તેના કુમાર વેનેસ્લાડસને મોટી ગાદી મળી એ આગરુ અને વિપરી પ્રશ્ન હતો, તેથી રાજ્યજાના લક્ષ આપી શક્યો નહિ; સં ૧૪૦૦ ની સાલમાં એ નીમનારાઓએ બહુમતે તેને પદમુદ્ધ કર્યો, અને તેને સ્વયે પાલાનિતના રાજ્ય રાજકર્તાને નીમ્યો વેરેસ્લાડસની તરફ યોગ્ય પદધાર રજા, પણ ધણીખમએ સમર્પને આનો એનું મરણ થયું ત્યારે લુધમેઅર્ગકુટુંબમાં ફરીને તે અધિકાર ગયો પોતાના બાક

હંગરિના રાજા સિગિસ્મોંદને એ ગાદી મળવાથી વેરેસ્વાહસે પોતાનો દા-
વો છોડી દીધો.

હાપ્સબર્ગ કુટુંબ ધણી વખત લગી પછાડી પડી ગયું હતું, પણ
હવે તેનું નરીખ પાછું જાગ્યું સદરહુ સિગિસ્મોંદને ફરજનમાં માત્ર એક
કુંવરી હતી, તેના લગ્ન આલ્બિઆના ડ્યુક આલ્બર્ટ વેરે થયાં. હંગરિ ત-
થા બોહિમિઆના રાજ્યો એ રાણીને આપની તરફથી વારસામાં મળ્યાં.
સને ૧૪૩૭ માં સસરો મરી ગયો, ત્યારે તેને રાજેન્દ્રનો મુગટ આલ્બ-
ર્ટને મળ્યો, એ પછી એ વર્ષે તેનું ગરણ થયું. તેના ઓધાનના પુત્ર
લાદિસ્લાહસને મોસાળનો વારસો મળ્યો, અને તેના પિત્રાઈ ફ્રેદરિકને રા-
જેન્દ્રનું આસન મળ્યું, એ વાર પછી સને ૧૭૪૦ સુધી એજ કુળમાં તે
ગાદી રહી.

ફ્રાન્સના પાદશાહ ફિલિપ આગરતસે (એટલે મહાન ફિલિપ) તાલુ-
દારોને નિર્ભય કરી મોટા તાલુકા ખાલસા કરવાનું કામ આરંભ્યું
હતું તે તેની પછી ગાદીએ આવનાર રાજાઓએ જારી રાખ્યું તેઓમાં
ફેલિપ ૬ ફેર (સુદર ફિલિપ) એ કામમાં ધણોજ પાર પડ્યો. એનું મરણ
સને ૧૩૧૪ માં થયું. તેણે પછુ ત્રણ કુમાર અને એક કુમારી પાછળ મૂ-
ક્યાં. એ ત્રણે પુત્રો લુઇસ, ફિલિપ, લગ અને સુદર ચાર્લસ તેની પ-
છી અનુક્રમે ગાદીએ બેઠા, અને એકેની પાછળ ગાદીએ બેસનાર દીકરા
ન હતો, ત્રણેને દીકરીઓ હતી. પછુ શિવિપ અને ચાર્લસ કહેતા કે ફ્રા-
ન્સની ગાદી પુત્રીને મળે નહિ, એ કાગલો મણકરીને બધાએ માન્યો
હતો, તેથી ચાર્લસ સુદર કે ચોથાનો કાળ થયો તેવારે તેનો પામેમાં
પાસેનો પિત્રાઈ વાલોઇસનો કાઉંટ ફિલિપ વારસાના હકથી રાજ થયો,
અને તુરત કોઇ તેની સામુ થયું નહિ (ઈ સ ૧૩૨૮) ઉપર કહેલા
ત્રણ બાઇની એક બહેન હતી તેનું નામ ઇસાબેલ હતું, ને તે ઇંગ્લાંડના
રોજા પીન એડ્વર્ડ વેરે પરણી હતી. એ લગ્નથી ઉપજ થયલા ઇંગ્લાંડના
પાદશાહ ત્રીજા એડ્વર્ડ પોતાની માનીબણીથી ફ્રાન્સની ગાદી ઉપર દાવો
કરવાનો કરાવ કયો એ દાવો કેવળ ગેરવાજબી હતો, ને શિવિપ ફ્રાન્સનો
પાદશાહ છે એવું એડ્વર્ડે કયુવ પણ કયું હતું

ક્રાન્સ દેશ છતરો એ જેવું તેવું કામ ન હતું, ને પોતાના રાજ્યમાં શાંતિ ન હતી, તેથી કેટલાક વર્ષ સુધી એડ્વર્ડ સ્વારી કરી ચક્રો નહિ. સ્વરાજ્યમાં પરવાનો અને જોષએ તેટલી તૈયારી કરી રહ્યા હતા તે પોતાના વડા કુમાર પ્રખ્યાત બ્લાકપ્રિન્સ એટલે સ્થાન યુવરાજને મદદ લેઈ ક્રાંસ ઉપર ચઢ્યો, અને કાષ્ટએ નહિ ધારેલા એવા જગ્યા ગયો હતાં મેગબ્રા (સને ૧૩૪૮). ફિલિપ કેરીના મુદ્દમાં હાર્યા અને તેની પછી તેનો કુવર જોન રાજ થયો ને પોષકિતઅર્સના રથમાં પરાભવ પામી કેહ પડાયો. આ મોટાં પરાક્રમોથી ઇંગ્લેન્ડ રાજ અને તેના કુમારની મોટી નામના થઈ. પણ ક્રાન્સ દેશ છતરો નહિ. મુશ્કેલી વિસ્તાર થયો, દેશ પ્રજા બહુ પ્રતિદ્વેષ અને એડ્વર્ડની ફાજ એ આખા દેશને વસમાં રાખવાને ધણી નાની હતી. જેક તરફેનવાળા લડતાં ચાલ્યાં, ત્યાં રે સને ૧૩૬૦ માં સલાહ કરી. ગાદીને ઘણે એડ્વર્ડ છેડી દીધી, ને ક્રાન્સના કેટલાક મોટા પ્રાન્તો તેને એકરારથી મળ્યા. કેટલાક વર્ષ ક્રાન્સને અતિ માઠાં ગયાં. જે જે મોટી આપણો પ્રજા ઉપર પડી તેમાંની ધણીખરી આશરે ક્રાંસસ (કે ફ્રેન્ચ) લોક ઉપર આ સમે પાંચ પરદેશી શત્રુ દેશના મધ્ય ભાગમાં હતો; રાજધાનીમાં બંડ થવા લાગીની રેલ આવી હતી; ફ્રેન્ચ રાજના પિત્રાઈ અને તાબેદાર સેવ નવારના રાજા બૅંડા આર્લસે બચવો કર્યો હતો; દુકાળથી દેશ ઉજ્જડ થઈ હતો તેવામાં ભૂખ અને તણવારથી બચેલાનો ધણુ કાઢવાને જાલમજો કાગળિયું આપ્યું (ઈ. સ. ૧૩૩૮). પોષકિતઅર્સના સંશ્રામ પછી લડાઈ બંધ રાખવાનો કરાર થયો, તેથી નોકરીઆત સિપાઈઓને રજા મળી. તેઓનાં ટોળાં દેશમાં બઠકી લૂટવા લાગ્યાં. તેઓને હાંકી કાઢે કે પકડે એવી ફાજ ક્રાન્સના પાટલાઈ કને નહોતી. આખિએન નગરમાં એ સિપાઈઓએ પોપને ઘેર્યો, ને આળાસ દબાર કાઢી નાણું લીધું ત્યારે છોડ્યો. એવી વિપત્તિથી અકળાએલા તાલુકદારો અને દેશાઈઓના જૂવમથી બાહાવરા થઈ ગયલા ગામેગામના ખેડૂતોએ બંડ કર્યો. એ ગામડીઆ ફોજ હાંકી જેવા હતા જૂવમ ખમીખમીને જેના દેવાં પડના જેવાં કંઈક ચર્ચે ગયલાં અને એકસાઈથી બળ્યાગળ્યાની. ગાંડાઈમાં જેઓ આવેલ એવાં એ દાસોએ બહુ કૂરતા કરી પોતાના ઉપર ગજબ કરનારા ઉપર ધણુ કાગળું વેર વંચી રીતે વાળ્યું. એ બંડનું નામ જાકેરી પડ્યું.

ફ્રાન્સમાં જે પ્રાંતો ઇંગ્લેન્ડને તાબે હતા તેનો કારભાર બ્લાક પ્રિન્સ એડ્વર્ડને સ્વાધીન હતો. એ રાજા યુદ્ધમાં યરો અને સાહસિક હતો, તથાપિ કારભારમાં તેની નજર જોઈએ તેવી પહોંચતી ન હતી. સ્પેનના કારતૈલ પ્રાંતના રાજાની કુમકે લલવા ગયાથી મતલબ પાર ન પડતાં ના- જુાંની જોડ ધણી પડી તે પૂરી કરવાને તેણે પોતાના તાબાની ફ્રેચ રૈયત ઉપર ભારે વેરા નાંખ્યા, અને તે રૈયતે તે જૂલમ વિશે પોતાના જૂતા ધણી ફ્રાન્સના પાદશાહના દરબારમાં ફરિયાદ કરી. જેન પછી તેનો કુમાર ૫ મો ચાર્લસ એવામાં રાજ્યાસને હતો તેણે એ અરજી ખુશીથી સાંભ- લી, અને તેના જવાબ દેવાને એડ્વર્ડને પોતાની હજુરમાં હાજર થવાને ફરમાવ્યું (સને ૧૩૬૮). મંદવાડથી નિર્જળ યદ્ધ ગયો હતો, તોપણ એ- ડ્વર્ડ ફ્રાન્સ લખતે યુદ્ધ ચલ્યો. એ વેળા ફતેહ ન પામતાં તેણે આગળનો છતેલો સધજો મૂલક ખોજો, યોડાં બઢરો માત્ર તેના હાથ રહ્યાં.

ઇંગ્લાંડના ખીજા રિચાર્ડની નાકાવતને લીધે તથા ૪ થા હેન્રિના ગાદીએ બેસવાનો હક્ક શકબરેલો હોવાથી તે પાદશાહો ફ્રાન્સ ઉપર સ્વા- રી કરી શક્યા નહિ. પાંચમા ચાર્લસની પાછળ છઠ્ઠે ચાર્લસ ગાદીએ આ- બ્યો તે નામદં તથા કુબંજ હતો, તેથી તથા ઓર્લીન્સ તથા બર્ગિદિના પ- હોની મારામારીથી યોડા નગર પણ ઇંગ્લેન્ડને સ્વાધીન રહ્યાં હતાં. દફા- ન્દર્સતુ રાજ બર્ગિદિ જેડે મળી ગયું, ત્યારે ઇંગ્લાંડ જેડે વેપાર જારી રા- ખવાના કરાર થયા હતા, અને ફ્રાન્સપર સ્વારી કરે તો બર્ગિદિનો ડપુક અળગો રહે એવું વચન મળ્યાથી પાંચમા હેન્રિએ ચઢાઈ કરી અને એ- નિન્કોર્ટના સગામમાં ફ્રાન્સના સરસ જોહાનો નાશ કરી મોટા જય મે-ળવ્યો (૪ સ. ૧૪૧૫) સને ૧૪૧૬ મા બર્ગિદિનો ડપુક ફરી ગયો, ત્યાં સુધી ઇંગ્લેન્ડની ફતેહ ચર્ચા કરી એ બનાવથી હેન્રિની ખરાબી થ- વાની ધાસ્તી હતી તેવામાં તેનો ગ્રાણુ મારાઓને હાથે ગયો, અને તે- ના પક્ષકારો રીસે બરાણ ઇંગ્લેન્ડની તરફ રહ્યા વળી ૬ ફેર ચાર્લસ દિ- વાના જેવો બાન વગરનો હતો, ને તેની રાણી ઇસાબેલ પોતાના પાટની કુમાર ડેવિડ ઉપર અસ્વાભાવિકપણે દેખ કરતી હતી, તેથી કરાર થયા કે ફ્રેચ રાજાની કુમરી કાચારૈનને હેન્રિ પરણે, રાજા છવે ત્યાં લગી તેને નામે રાજકારભાર કરે, અને મરે ત્યારે તેનો વારસ થઈ ગાદીએ બેસે.

એવી જોડવણી થઈ છતાં ૬ ફેબ્રુઆરી સુધી ત્યારે ફ્રાન્સના દક્ષિણ ભાગમાં તેનો ધ્રુવ ૭ મે ચાર્લસ મનાયો, અને ઉત્તરના પ્રાંતોમાં આગ્ર રાજા ૬ ફેબ્રુઆરી દુવાઈ ફરી (મને ૧૪૨૨). લડાઈમાં ચાર્લસની પ-
ડલી દસ લાખથી અને ઈંગ્લેન્ડ દ્વારે ઓર્ડીન્સ નગરને ઘેરીને છત્તાની તૈયારી કરી, ત્યારે તે નિરાશ થવા લાગ્યો (ઇ. સ ૧૪૨૮) એમાં એક મોળી ગામડીઓએ ઇંગ્લાંડની સત્તાનો નાશ કર્યો, ચાર્લસ નામે ગા-
મની એક કુવારી સ્ત્રી જોન કરીને હતી તેના મનમાં એવું નિશ્ચય લાગ્યું કે મારા દેશનો છૂંકાવ કરવાને ઈશ્વરે મને નીમી છે. એ જાણ ઓર્ડી-
ન્સની કન્યા એ નામથી પણ ઓળખાય છે ૭ મે ચાર્લસને તે જઈ મળી, અને તેના હૃદયથી ફ્રેન્ચ દેશનેની સરદારી હાથમાં લીધી ફ્રેન્ચ રિ-
પાઈઓ ઈશ્વરની સહાયતા થઈ છે એવું ધારી ઉશ્કેરાયા અને ઈંગ્લેન્ડે જ વહેંચે કરી બચલીત થઈ અને હાર ખાવા લાગી, એથી એક વર્ષે ને હેવિએ છત્તા પ્રાંતો અને કિલ્લાઓ ફ્રેન્ચ રાજાને હાથ ગયા. આ કારણે યહોર ઈંગ્લેન્ડ રાજાને હાથ રહ્યું (ઇ. સ ૧૪૪૮), તોપણ ઈંગ્લેન્ડ રાજા પોતાને ફ્રાન્સનો રાજા નહાએ કહેવડવટા આ લાગી સુદૃઢ સ્વયં આલેક્સી વડા પ્રધાન ફ્રાન્સના તાબુદારોનો નાશ થઈ ગયો, તેથી ૭ મે ચાર્લસ રાજાના ધોરણને સ્વેચ્છિક કરી શક્યો અગીઆગે લુઈસ એન પછી ગાદીએ આવ્યો તેણે એની રાજવીતીને પાંચ પાયાપર ગ્રાપી આ જિનમાં મળેલી ધર્મમતોએ કરેલા દસવોમાના કેટલાક ૭ મે ચાર્લસને ૫ સદ કર્યો, અને સને ૧૪૩૮ માં જુર્જેસ નગરમાં મનની મોટી સભાને યોવાવી તેઓની કને કબૂલ કરાવ્યા. અને અમલમાં આવ્યા એથી ફ્રાન્સની ધર્મસમાજ પર પોષાત અધિકારનો વધારો થયો અટક્યો.

આ સમયમાં એવના ભાગ ધણી રાજ્યોથી થયા હતા નવા કારતી-
લ અને આસપોસના રાજાઓ એકસપે કરી શક્યા નહિ, અને તેથી એનેડના રાજ્યમાં મુર એટલે સુમવમાનની સત્તાનું જોર હતું, તે તોફાની સમય નહિ કારતીનો રાજા ૧૧ મે આદર્શનો સુસનમાનોની સામે લ-
ડવામાં પ્રખ્યાત થયો સને ૧૪૪૦ માં તેણે મેરાકો તથા એનેડના સ-
લતાનેને હરાવ્યા, ને કેટલાક કિલ્લા છતી લીધા. પાતકી પીતર નામે કા-
સ્તીકનો રાજા થયો તેણે અતિ જૂનમ કરી રાજ્યજીવ નરમ કરી નાંખ્યું.

તેના અનૌરસ બાઇ હેત્રિએ તેને પદ્મપટ કંપો, પણ ઇંગ્લાડના શાહજાદા એડ્વર્ડની મદદથી તેણે ફરીને ગાદી મેળવી. પોતાને સહાય કરનારના ગુણ નહિ માનવાથી ખીજવાર લડાઇ બિઠી તેમા તે માર્યો ગયો, અને તેનું રાજ ફરીને હેત્રિના કુળમા ગયું (ધ. સ. ૧૩૬૮) આરાગોનનું રાજ વિસ્તારમાં કાસ્તૈલથી ઓછું હતું, તોપણ રાજરીતિ વધારે સારી અને ડાહ્યા રાજની મદદથી તથા કાંસપરના સમળા પરમણાઓમાં ઉદ્યોગ અને વેપાર આદ્યો હતો તેથી તે તેનાજ જેટલું જળઈ હતું. આરાગોનના રાજ્યએને હાથ સિસિલિ, બેલ્જિક, સાર્દિનિઆના બેટ, પાર્સિસોના તથા કાટાલોનિઆના બીજા પ્રાંતો મળ્યા ઈ. સ. ૧૪૬૯ માં આરાગોનનો રાજ ફર્ડિનાંદ અને કાસ્તૈલના રાજની પુત્રી અને વારસ ઇસાબેલાના લગ્ન થયાં તેથી એ બે રાજ બળી ગયાં.

પોર્તુગાલના રાજ ફર્ડિનાંદને પેટે એક માત્ર દીકરી હતી તેને તેણે કાસ્તૈલના રાજ પહેલા જીતને પરણાવીને પોતાના રાજની વારસ ઠેરવી. ફર્ડિનાંદ મુઓ ત્યારે તેના અનૌરસ બાઇ ફોનશુઅને ગાદીનો કબજો કર્યો, તેથી કાસ્તૈલના રાજની ફાજ જોડે તેને લડતું પડ્યું ઈ. સ. ૧૩૮૫ માં તેની જીત થઇ, ત્યાર પછી લડાઇ ફેટલાક વર્ષ સુધી જતી રહી, પણ અંતે પોર્તુગાલ રાજપરથી પોતાનો છવો રદ કરી કાસ્તૈલના રાજએ સંભાલ કરી.

સ્વંદ ૫ મો.

૧૪ મા અને ૧૫ મા સૈદ્ધાંત ઇંગ્લાંડ તથા ઉત્તર

લાણીના રાજ્યોની અવસ્થા.

ઈંગ્લાંડનો બીજો એડ્વર્ડ રાજા થયો નગણો હતો. એના અમલ પ્રજાની સ્વાધીનતામાં વધારો થયો. આર વર્ષે લગી તેણે અને ખર્ચ તાએને ખોટી રીતે રાજ કસીથી પ્રજા કંટાળા મણ. છ. સ. ૧૩૧૧. ૧ રાજકારભારમાં સુધારો કરવાની જરૂર તાણુકસરોએ પાડી. પાર્લમેંટ એ લાવી તેની રૂબરૂ મોટી સંતેદની મંજૂરી આપી, અને તેમાં એક નવ કસમ નીચે પ્રમાણે ઉમેરી:—“ધણા લોકોને રાજના કારભારીઓથી ના હક હરકત થઈ છે, અને એવી હરકતો પાર્લમેંટ મળ્યા વિના હર થા શકતી નથી; અમે હાલીએ છીએ કે વર્ષમાં એકવાર અથવા જરૂર પડે તે બેવાર રાજાએ પાર્લમેંટ સજાને બોલાવવી જોઈએ.” એથી પણ રાજાની ચાલ સુધરી નહિ, તેથી તેને ખદબદ કરવામાં આવ્યો, અને ત્યાર પછી યોડા વખતમાં તે મર્યો ગયો (છ. સ. ૧૩૨૭). ત્રીજા એડ્વર્ડની આજ રૂરવી, એની વય નાની હતી તેથી તેને નામે તેની મા હસાએલા કારભાર અસાવવા લાગી. મોટાપર નામે કોઈ ઉમરતવ જોડે જાવકમં કરી એ આધમે પોતાને લાજ લગામે; તેથી ત્રણ વર્ષ પછી તેના હાથમાંથી આધકાર લેઈ લેવામાં આવ્યો, અને તેના ચારતું શિરચ્છેદ થયું. ત્રીજો એડ્વર્ડ પ્રતાપી રાજા હતો. ક્રાન્સમાં મોટા જય મેળવીને તથા ઇંગ્લાંડમાં હાલો કાયદા રચાવીને તે વખણાયો. એ કાયદા રચવામાં પાલમેન્ટનો જે વર્ગ હાઉસ આપ કોમન્સ કહેવાય છે તેની મહેનત વધારે હતી. એ રાજાના અમલમાં ઇંગ્લાંડની રાજ્યપદ્ધતિના નિયમની સ્થાપના થઈ. તે તિયમો નીચે પ્રમાણે:—

૧. પાર્લમેંટની મંજૂરી વિના કર બેસાડવો કે પૈસા ઉપસાવવા એ કાયદા વિરુદ્ધ છે.

૨. કાયદા બદલવાને પાર્લમેન્ટના બેક ભાગ એટલે જિમરાવોની સભા તથા લોકની સભા એ બંનેની સંમતિની જરૂર છે.

૩. કેમન્સને એટલે લોકની સભાને પ્રજાને ચત્તી પીડાઓ સંબંધી તબતીજ કરવાનો, તથા રાજાનાં કારબારીઓ માહી રીતે વર્તે તે તેની તપાસ કરવાનો હક છે.

જ્યારે રાજાનો એતરફથી જબજબકાર વર્તી રહ્યો, તેની રાણીએ રજોટલાંડના રાજાને કેદ પકડ્યો, અને તેના વડા પુત્રે ક્રાન્સના રાજાને બંધીવાન કર્યો, ત્યારે એડ્વર્ડે જે ચાગ્યું તે તેની પાર્લમેન્ટ આપ્યું, અને તેની ધમ્મા પ્રમાણે વર્તી; પણ જ્યારે તેની અવદશા બેઠી ત્યારે પાર્લમેન્ટ તેની સામે થઇ અને સામા ચનારાઓમાં તેના વડા પુત્ર આગેવાન હતો તે દુવરાજના મરણ પછી રાજાનો વહાલો દીકરો સાકારરનો ઠયુક પાર્લમેન્ટમાં આગેવાન થયો પરંતુ પાર્લમેન્ટની આગલી મહેનત નિષ્ફળ ગઇ નહિ. લખેલા કાયદામાં સુધારો થયો, ઇન્સાફતું ખાતું ફીક આપવા લાગ્યું, અને રાજપ્રધાનોની જવાબદારીનો કાયદો સ્થાપન થયો; બાપામાં નિયમ થવા લાગ્યા, ઇતિહાસના કાંડીથી ઉતરતા દરજ્જાનો કવિ એસર એડ્વર્ડના રાજમાં થઇ ગયો. નોર્મન બાપામાં કાયદા લખાતા હતા તેને બદલે ઇમેજ બાપામાં લખવાનો ઠરાવ થયો, કેમકે એવું થઇ શકે એટલે દરજ્જા એ બાપા એ વેળા સુધરી હતી.

એડ્વર્ડના મરણ પછી એનો પૌત્ર બીબે રિચાર્ડ તેની ઉમ્મરના બારમા વર્ષમાં માહીએ બેઠો (ઈ. સ. ૧૩૭૭). એ બાગરાજાના અમલના પહેલા ભાગમાં તેના તોળી કાકાએની વદવાઈથી દેશ દુખી થયો. ઘોટ ટાઈલર નામે લુહારની સરહરી નીચે ગામડીઓએ એ બંડ મચાવ્યું, પણ ખડખોરોનું કંઈ ચાલ્યું નહિ. એજ કાલે ધર્મસમાજમાં જે બિગાડ થયો હતો, તેની પછી વિકલીધ થયો તેણે ધણી હોસથી કરી, અને તેથી શરવર્ગ તેની સામે થયો. ઇ. સ. ૧૩૮૨ માં સુરજોની સભા મળી તેણે વિકલીધના મતને ખોટા કર્યા. પુરું લોકના મનમાં તે ઉતર્યું.

હતા તેના કેટલાક શિષ્યોએ એ મત બોલિગિઆ, વગેરે દૂરોપના ટુટ
લાક નગરોમા દાખલ કર્યા અને જૂનામ છતે તેઓ ધણા કાળ સુધી
ચાલી રહ્યા રિચાર્ડ સારી રીતે ગળ કરી ચક્રયો નહિ તેથી બગવો ઉ-
ઠયો. બળવાબોરોનો સગદાર તેનો પિતાર્ધ બાઈ લાંકાસ્ટરનો હેત્રિ હતો,
રિચાર્ડ પકડાયો ને માર્યો ગયો (૪ સ ૧૩૮૯)

ત્રીજા એડ્વર્ડના ત્રીજા ઓકર ડયુક આવ લાંકાસ્ટરનો વારસ એ
હેત્રિ હતો, એ હકથી તેણે રાજગાદીનો દાવો કર્યો, પણ ખરો વારસ
ત્રીજા એડ્વર્ડનો ઓકરો ડયુક આવ ક્યારેન્સના વશજનો હતો એ કુ-
ળનો વારસો અને લમથી એડ્વર્ડના ચોથા ઓકર ડયુક આવ ચોર્ડના
કુળમા ગયો આ વેળા તો લાંકાસ્ટરનો દેત્રિ લોકનો તથા પાર્લામેન્ટનો
માનીતો હતો, તેથી બિન હકતે તે રાજ્યાસને બેઠો કેટલાક ઉમતાયે
પાછળથી તેની સામે થયા તેઓનો પરાજય થવાથી દેત્રિએ નિરાતે રાજ
કર્ધું ૪ સ ૧૪૧૩ મા તેનું મરણ થવાથી તેનો ઓકરો ૫ મો હેત્રિ
ગાદીએ બેઠો જીવાનીમા એ ઓકરાની ચાલ ધણી માઠી હતી, તથા
ગાદીએ બેસથી સધળી નાદાની છોડી દીધી કાલા ઉપચારોએ કરીને
ગર્નાડમા શાંતિની સ્થાપના કર્યા પછી તેણે ક્રાન્સપર ચઢાઈ કરી એ
નગરના સમાગમા ફ્રેંચના લશ્કરનો પરાજય થયો, અને દેત્રિને હ
પારિસ શહેર આબુ ૪ સ ૧૪૨૨ મા તેનો કાળ થવાથી તેનો
મહિનાનો પુત્ર છટો હેત્રિ તેનો વારસ થયો

ફ્રેંચોએ પોતાના દેશમાંથી ઉમેનેને કાઢી મૂક્યા, તેથી લાંકાસ્ટર
કુળપરથી લોકોનો પ્રેમ ઉતરી ગયો. હેત્રિની રાણી માર્ગેટના ગર્વથી
થા હેત્રિના લોભી માનીતાઓના જૂનામથી એ અપ્રીતિમા વધારો થયે
હેત્રિની રાણીએ પુત્ર જન્મ્યો ત્યારે લાંકાસ્ટરનું કુળ ગાદીપર રહેવાનો સં-
ભવ થયો, તે જોઈ ચોર્ડના ડયુકે બડ ઉદ્વેગ, અને ધણા જ્વેશવર તાણ
કદરો તેને જમ મળ્યા ચોર્ડ પક્ષના કુલપર ધેળા ચુલાજનું ચિન્હ હતું
અને લાંકાસ્ટરના વાવટાપર સત્તા ચુલાજની નિશાની હતી, તેપરથી એ
ફૂર પ્રતિ શ્લોક “ચુલાજની વદવાદ” કહેવાય છે ધણીક લઘાઈઓ થ
યા પછી અને ચોર્ડ પક્ષનો જીત થયો, અને ૪ સ ૧૪૬૧ માં ચોર્ડને
ડયુક ૪ થો એડ્વર્ડ સગ થયો ચોડા વખત પછી તેને નાસી જવું પ

અંતુ, પણ ટપુક્સખરિની છેલ્લી લક્ષણમાં તેનો સંપૂર્ણ જય થયો. એડ્વર્ડ પોતાના અમલને નિર્દયપણાનાં અને બદ્ધ્યાલનાં લાંછન લગાડ્યાં; ઇ. સ. ૧૪૮૩ માં તેણે મરણ થયાથી તેના બે બાળકુમારોને મારી નાંખી તેનો બાપ રિચાર્ડ ગાદીએ બેઠો. એ સમે લાંકાસ્ટરના કુળનો વારસ રિચમન્ડનો અર્થ હેન્રિ ટપુડર હતો, એને એથા એડ્વર્ડની કન્યા ઇલિઝાબેથ જોડે પરણાવી રાજકુળ એકઠા કરવાનો વિચાર થયો, તે ઘણાં લોકોએ પસંદ કર્યો. ઇ. સ. ૧૪૮૫ માં એડ્વર્ડ નામે રણમાં હેન્રિ અને રિચાર્ડ ૧૨એ, યુદ્ધ થયું. રિચાર્ડ હાર્યો અને રણમાં પડ્યો, હેન્રિ ઇંગ્લાંડનો રાજ થયે અને એડ્વર્ડની કન્યા ઇલિઝાબેથને પરણ્યો. હેન્રિ પોતાની મા ત. ૨૬થી લાંકાસ્ટરના કુળનો વારસ હતો, અને તેના બાપના કુળનું નામ ટપુડર હતું, એથા એડ્વર્ડની કન્યા ઇલિઝાબેથ વેરે પરણવાથી યોર્ક અને લાંકાસ્ટરના કુળ મળી જઈ ટપુડર વંશ ચાલ્યો.

કોટલાંડમાં રાજ્યાસનને માટે દંડ ચાલતા હતા તેનો અંત આવી ટપુડર વંશમાં ગાદી ગઇ (ઇ. સ. ૧૪૭૧). તાલુકદારોએ રાજાની સત્તા ઠિ જોગ કરી નાખ્યાથી તેને આ કુળના રાજાઓએ ફરીને સ્થાપી, અને ડાહ્ય કાયદા કરી તાલુકદારોને તોડાન કરતા અટકાવ્યા. યૂરોપની ઉત્તરનાં રાજ્યો માહોમાહે વહી મરતાં હતાં; અતે માર્ગરેટ નામે રાણીએ દેન્માર્ક, નોર્ અને સ્વીડન એ ત્રણેનું એક રાજ કરી નાખી દેશમાં શાંતિ આણી (ઇ. સ. ૧૩૯૭). માર્ગરેટની પછી ગાદીએ આવનારાએ દેન્માર્ક પર વધારે પ્રેમ દર્શાવ્યો, તેથી સ્વીડનના લોક નારાજ થયા ક્રિસ્તોફર રાજા અપુત્ર મરી ગયો, ત્યારે સ્વીડ લોકે પોતાના દેશના એક ઉમરાવ નામે ૮ મ ચાર્લસને રાજ્ય ક્યો અને તેઓ છૂટા પડ્યા. ઓલ્ફન્ડ બર્ગના પહેલા ફ્રિડરિક્સ રાજાને પહેલો દેન રાજા નીમ્યો (ઇ. સ. ૧૪૫૦). એ કુળમાં અઘણિ ત્યાંની રાજગાદી છે.

૪

૧૪ મા અને ૧૫ મા સદીમાં રુશિયાના બાગ ઘણા રાજ્યોથી થયા હતા; અને તેઓ સર્વે ગોગલોના તળામાં હતા; એ ઉપરાંત પશ્ચિમ બાણીના પ્રાંતોમાં પોલ અને લિથુઆની લોક સ્વારીઓ કરતા. ટપુટનિક તાઇટોએ ત્યાંના કેટલાક પ્રાંતો જીતી લીધા, પણ તેમની રાજરી-

તિ જૂવમી દોવાથી લોકે કિતુર કર્યાં, અને પોર્લાદના લોકે પોતાના આ-
ગત્રા પ્રાંતે ફરીને વસ કર્યાં, અને કુશિઆને કુટુંબે ક ભાગ પશુ હત્યે!
(ધ. સ. ૧૪૬૬). પોર્લાદની રાજસીતિમાં મોટા ફેરફાર થયો, તેથી પોર્લા
લોકમાં બહાદુરીનો આવેશ જાગૃત થયો, પરંતુ તેથી દેશની સમાધાનીને
નાશ થયો. મોટા રાજા કાસિમિરને પુત્ર નહોતો, તેથી તેના ભાણેજ હં
ગરિના રાજાને ગાદી આપવાની તેની ઇચ્છા હતી એ વાત મંજૂર કરા-
વવાને વાસ્તે તેણે આખા દેશની રાજસભા બોલાવી. એનો લાભ લેઈ
તાલુકદારોએ ગાદી ખાલી પડે ત્યારે નવો રાજા નીમવાનું પોતાના હોંચ-
માં રાખ્યું, અને રાજાનો અપ્પીઆર ઘણો ઝોઝો કરી નાંખ્યો. ધ. સ.
૧૪૭૦ માં હંગરિનો રાજા લુકસ પોર્લાદની ગાદીએ આવ્યો, ત્યારે કમ-
રોના હાથમાં રાજસત્તા જાય એવા કાયદા તેને મંજૂર રાખવા પડ્યા.
એ મુજબ ત્યારે કિયુઆનિઆના ડયુક જાગેસોનને પોર્લાદની ગાદી મળી (ધ.
સ. ૧૪૮૨). એ વખતે જાગેસોને અને કિયુઆનિઆના લોકે ખ્રિસ્તિ
ધર્મ સ્વીકાર્યો. પોર્લાદના રાજાએ ૧૬ મા સદીમાં એ કુળ નિર્વાં ગયું
ત્યાં સુધી તેઓ નિભાતા.

खंड ६ द्रो.

તુર્કી રાજ્યનો ઇતિહાસ અને ચક્રતી.

પાલીઓલોઝી કુળના અમલમાં વિસેન્તૈન રાજ કામ પામતું ગયું. તેના ઇતિહાસમાં એક સરખા દુર્ગુણ અને નાદાની સિવાય બીજું કંઈ જોવામાં આવતું નથી. રાજેન્દ્રોની નગજાઈ, મુખ્ય ગુરજો અને સાધુ-ઓતું અધોગ્ય બળ, ધર્મ સંબંધી તકરારો, નવા નવા પંથોની સ્થાપના, અને દંડાઓથી રાજ્યનો નાશ થાત, પરંતુ મુસલમાનોની ધાસ્તીથી તે ટકી રહ્યું હતું; અને ટોલીઆના મુસલમાની રાજ્યોમાં ઉપલ પાથલ થયા કરતી હતી, તથા તેના સિપાઈઓ પાસે નૌકાસૈન્ય નહેતાં, તેથી તેઓ કોન્સ્ટાન્ટિનોપલ જીતી શક્યા નહોતા. ઉસ્માની તુર્ક લોકોની સત્તા દલ-ચર્ધ ત્યારે સ્પષ્ટ જણાયું કે તે શહેર બચી શકે નહિ.

એશિયા મિનરમાં તુર્ક લોકોની સત્તાનો આરંભ થયો, મોગલ ફો-જેએ સેલ્જુકી કુળનાં રાજ્યો તોડી પાડ્યાં, ત્યારે તુર્ક લોકોની એક બં-ટકતી ટોળા આર્મિનીઆમાં ભરાઈ બેઠી. સાત વર્ષ સુધી ત્યાં રહ્યા પછી પોતાનો મથકો મૂકક પાછો જીતી લેવાને આવ્યા. યુરેતેસ નદી આર્મિ-ગ-તા હતા તેવામાં તેઓનો સરદાર કુમી મુઝો, અને તેના ચાર પુત્રોએ ફોજના ચાર ભાગ કર્યા એમાંનો એક એતોઝલ નામે મહા શરવીર હતો, તે એશિયામિનર તરફ વળ્યો. ત્યાંના સુલતાનો મોલિમોંહે વહતા હતા, તેથી મુસલમાનોની સામા નહોતા મદ શકતા અને કુસેદરોની સામા પશુ-મદ શકતા નહોતા. એતોઝલ જતો હતો તે માર્ગમાં બે સુલતાનોની ફો-જ લડતી હતી. શા કારણથી લડે છે તે તબ્બીજ ન કરતાં બે પક્ષ ન-જેના જોવામાં આવ્યો તેને તેણે મદદ કરી. આ અણધારી કુમક આવી પહોંચવાથી તે પક્ષની ફતેહ થઈ, અને જીતનાર સુલતાને એતોઝલને એક માત્ર બક્ષીસ આપ્યો.

એતોઝલની પછી તેની જગ્યાએ તેનો પુત્ર બિસ્માન એયમાન કે

(ઓતોમાન) ઇ સ ૧૨૫૮ માં થયો તુર્કી રાજનો સ્થાપનાર એ મખમ ગણાય છે સારે નથીએ તેને એક જુવાન ગ્રીક સાથે દોસ્તી થઇ, એ મિત્ર પાસેથી તે તત્કાલગી ચીખ્યો ગ્રીકલઓગતી નામથી જે કુળ ગ્રીકમા પ્રખ્યાત છે, તે કુળનો એ ગ્રીક હતો. ઉસ્માનને ખુશ કરવાને તેણે મુસ્લમાન ધર્મ સ્વીકાર્યો, એની પાસેથી મળેલા યાને કરીને ઉસ્માન સેલજુકી સુલતાનો કરતા ચઢીયાતો થયો. * આસપાસના અમીરોની મદદ લેઇને

* ઉસ્માનને જય મળવાનું કારણ આ હતું એક માનવાને તુર્કી તવારીખ લખનારાઓ રાજ ન હોવાથી એ બધું સ્વપ્ન થાગે તેને મજબુ એક મહેલ એ સ્વપ્ન દરેક તુર્ક બચપણથી શીખે છે એ સ્વપ્ન મિત્ર છે કે નેદેખલી નામિ રોખના દર્શન કરવાને ઉસ્માન ગયો અને રોખની કન્યા પર શ્રીલીલ થી, પણ રોખ લગ્ન થવા દેવાની ના કહેતો હતો ત્યાં રોખના બરમા સૂતે હતો ત્યારે તેને સ્વપ્ન થયું કે તે રોખના પલ્લવમા સૂતો છે, અને રોખ અગમ્યાથી એકદમ અદ્ર પ્રકાશનો અને ગોટો થતો થતો પોતાની છાતીમા પેટા એટલામા ઉસ્માનની કમરમાથી એક મોટું લાકડ નીચળ્યું, અને તે લડપથી એટલું મોટું થયું કે તેની ડાળીઓ વડે યુરોપ આફ્રિકા : એશિયા હકાઈ ગયા, અને એ લાકડ નીચે ફાટેલસ આટલાસ અને હીમ સ પવંતોના સ્વેત શિખરો દેખાયા અને તેના પાદડાઓને ટોડા આપત

તેણે બિઝાંતિન પ્રાંતનાં કેટલાંક સ્થળો છૂટ્યાં, એમાં અસલના બિચિની-આની રાજધાની કુસા કે બુસામાં તેણે પોતાની રાજધાની કરી (ખ. સ. ૧૩૨૭). ઇઝાનીઅનના સુવતાનો તથા કોન્સ્ટાન્ટિનોપલના રાજદોના મૂલ-કોનો કેટલોક ભાગ છૂટી લઈ પોતાના રાજ્યમાં વધારો કર્યો.

જર્માનની આદીએ તેનો પુત્ર હર્માન (જોર્જાન) બેટો. જનિસરી-ના નામથી ઓળખાતી ફ્રાન્સની બંધવસ્યા હર્માને કરી. તુર્ક રાજનો વ-ધારો કરવાનું સાધન એ ફ્રાન્સ હતી. રાજમાં યુદ્ધળ વધારો કર્યો પછી હર્માન પોતાને સુવતાન ઠહેવડવવા લાગ્યો, અને એને ટાલીઆમાંથી તે-ણે શીકને કાઢી કુકવા માંડયા. એજ વેળાએ તેનો દીકરો સુલેમાન હે-લેસ્પોન ઓળંગી યૂરોપમાં પેટો અને ગ્યાલીપોર્ટબસ સર કર્યું (ખ. સ. ૧૩૫૮). અમુરાખ અથવા મીરાદ પહેલો તેની પછી આદીએ બેટો. તે-ણે બાઈની અને બાપની રીત જારી રાખી ઈ. સ. ૧૩૬૦ માં એટ્રી-આનોપલ શહેર છૂટીને ત્યાં પોતાની રાજધાની કરી. એસ, મોસોડોન અને લર્વિઆ છૂટ્યાં, પછી કોસોવાના રણમાં તે પડ્યો. તુર્ક અને ક્રીશિયનો એ જ મોઠાં યુદ્ધ થયાં છે તેમાંનું એ બારે હતું.

મયેઝિદ તેની પછી સુવતાન થયો, તેણે એશિયામાધનર માંહેલાં પર્શ રાજ્યો છૂટી લીધા, બલગેસ્તિઆ પ્રાંત તાબે કર્યો અને હગરિના ઈબ્ન સિન્નિદગદનો પરાભવ નિકાપોલિસના યુદ્ધમાં કરીને છૂતેલા દેશનું ક્ષેત્ર કર્યું એ સુવતાનનો અહમર, નિર્દેષપણું અને બહાદુરી, ઇતિહાસ અને કહાણીઓમાં મશફર છે દક્ષિણ મીસ, ઇન્યુબના કાદાનો મૂલક અને એસના આથમણા પરગણાં તેને તાબે થયા કોન્સ્ટાન્ટિનોપલના રાજની મર્યાદા શહેરના કોટની માહે લગી આવી ગઈ; ફર વર્ષ લગી તે શ-હેરને ઘેરી રાખ્યું, અને એશિઆમાં બયેઝદના કરતાં વધારે જગલી યો-દો ત્વરાથી ફતેહ કરતો આવતો હતો તેથીજ તે યોદા વખત લગી બચ્યું.

તિમુરલેંક એટલે લગડો તૈમુર જગતે જાતના તુર્કનો દીકરો હતો, તે એક ટાળીનો સરદાર હતો તાનપણુમાં તે બહુ જોરાવર હતો અને તેથી તેનું નામ તિમર એટલે લોડું પડ્યું હતું. જુવાનીમાં આવતા તેણે પોતાના દેશને યોગદોના તાગામાંથી ઊઠાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હાંથા કુ-

જાને જગતમાં ધણું માન છે તે જોઈ તેજે જાહેર ક્યું કે હું અંધીસા
નના વંશનો છું, એ ઉપરથી તેને તાતાર અથવા મુગલ કહેછે એ ખે
વાત છે. એના વંશમાંથી જે દિલીના પાદશાહ થયા તે પણ મુગલ
એ પણ જૂલ છે. તે જેમ લકનામાં જન્મ્યા હતા તેમ તે વિદ્યામાં પણ
જન્મ્યા હતા. એનાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં પુસ્તકોપરથી સિદ્ધ થાયછે કે તેમ
કુરાનપરની થયેલી સારી સારી ઠીકાઓ તેણે આરી પેઠે વાંચી હતી, ૪
૨૨ી વિદ્યાથી તે વાકેફ હતો અને મુગલ લોકના કાયદા અને રિવાજો
વાકેફ હતો. એની વિદ્યાને લીધે એશિઆના મંચકારોમાં તેને ધણું મા
છે. તેઓ લખે છે કે “અનેલી દુનિઆપર અમલ કરેલા તે તે જાણે
હતા, બીજાઓની નિશાની રહી નથી, પણ એ અતનારે કરેલી અસર થ
ણા કાગલગી પડેાંતી.” ગીનની દીવાલોથી તે જૂમધ્ય સમુદ્ર સુધી બધી
દેશ તેણે વશ કર્યા, દક્ષિણમાં હિંદુસ્તાને અને ઉત્તરમાં રશિઆએ તેની
આણુ માની, અને તુર્ક લોક ખાસેથી સિરિઆ અને એનેટલિઆ છતી સે
વાને તે ચડ્યો, માટે બયેઝિદને કોન્સ્ટાન્ટિનોપલનો ઘેરા લાગવી, એશિઆના
રાજતું રક્ષણ કરવા દોડતું પડ્યું (ઈ. સ. ૧૪૦૩). તે જમ પડેાંઆ પ
હેલાં તો સિવાઝ નામે ગઠ (જૂના વખતતું સિઆસ્ત) અતાઇ ચૂક્યો હતો,
અને અતિ યશ થોડાઓને તે જંગલી અતનારે અમતા હારી ચૂક્યા હતા,
દમારકસની દાક્ત પણ થોડા વખતમાં તેનીજ મધ. શહેર કિયે ડેમણે
હતું તે દેખાડવાને એક ખુરજ રહેવા હા આગિ અને તમવાર પડે સર્વે

બેઝિઝની પાછળ તપ્પને માટે તેના પુત્રો માંદોમાંદો વઢ્યા. સૌથી નાનો છોકરો મહમદ અને ફતેહ પામ્યો. પશ્ચિમ એશિયા માંદેલા પ્રાંતો પાછા છતી લેવામાં મહમદના અમલનો ધણોખરો વખત ગયો, અને તેથી બિઝંતીન રાજને ધુરમદ મળી, પરંતુ તે નવસયનો ઉપયોગ કરતાં તેને આવડ્યું નહિ. મોરારદ અથવા અમુરાખ બીજો તેની પછી ગયો, તેણે રાજમાં ધણી વધારો કર્યો. કાળાસમુદ્રપરના તથા માસેદોન અને મો-સના કાંદાના કિલાઓ તેણે શ્રીક રાજાઓ પાસેથી લેઈ લીધા. કોર્દિયની સંયોગીમૂનિપર ગદ બાંધ્યા હતા તે છૂટ્યા, અને પેશોપોતેસસના મ-ધ્ય ભાગમાં તે ધૂસ્યો. શ્રીક રાજદ્રોએ તેને પોતાનો ઉપરી માન્યો, અને તેણે તેમનું રક્ષણ કર્યું. બે ઇસ્તિ યોદ્ધા નાતો જોન દુનિઆદેશ અને જ્યોર્જ કસ્તિઓથ અથવા સ્કંદરપેગ સુલતાનની સામા બહુ બહાદુરી-થી લડ્યા, અને તેના જપને બાગવાને શક્તિમાન થયા.

ઇ. સ. ૧૪૫૧ માં મહમદ બીજો સુલતાન થયો. સિંહાસને બે-તાંજ તેણે ઇસ્તાંબુલ છતી લેવાને બધી તરફથી તૈયારી કરી; તથા કા-મ સિપાઇની ફોજ તથા તથાસે વહાણોની નૌકા સેના સાથે લેઈ તે ના-માંકિત શહેરને ઘેરું. સુસનમાની ધર્મનો જપ થવાને ધણા ચમત્કાર થાપ-કે. એવી ગયો ઉઝબી પોતાના સિપાઇઓને હિંમત આપી. શ્રીક રાજ-દ્રોમાંનો છેલ્લો એ વખત માદીપર હતો તેવું નામ કોસ્તાતેન હતું. પોતા-ની પદખીને ઘટે તેવી રીતે તે વત્યો. જિનોઆથી તથા મૂરાપના પશ્ચિમ તરફના હેશોમાંથી આવેલા સિપાઇઓની મદદથી ૫૩ દિવસ સુધી તે ખરી દૃઢતાથી લડ્યો. પરમેશ્વર આપણને અનુકૂળ છે એવું માની તુર્કે લોક ધણા વ્તુસ્તામાં હતા, અને નસીબ પૂટ્યું છે એવું સમજી કોસ્તા-તિનોપલના લોક ઉત્તર થઈ ગયા હતા, પણ મહારાજાએ હિંમત છોડી નહિ. અંતે ૨૯ મી મે ઇ. સ. ૧૪૫૩ ને દિવસે તુર્કે લોકે શહેરપર ધ-આરો કર્યો, કોસ્તાતેન રણમાં પડ્યો, તુર્કોએ હમ્મરો ગાણુસના પ્રાણુ લી-ધા, અને હમરોને ગુલામ કરી નાંખ્યા, તેથી મહમદ બ્યારે શહેરમાં પે-ટો, ત્યારે શહેર ઉજાડ એવું જણાયું.

કોસ્તાતિનોપલ લીધા પછી સર્વિયા, ગોસ્તિયા, આડ્યાનિયા, ઉ:

તર અને દક્ષિણ ગ્રીસ, પેલોપોનેસસ, સુધાં આખિપેલાગોના બેટ અને
 ટ્રેબિઝોન્ડ સુનતાને જીતી લીધાં એ ખગર સાબળી બધાં ખ્રિસ્તિ રાજ્યો
 બાયબીલ થઇ ગયા તુર્કને આગળ વધતા અટકાવવાનો વિચાર કરના
 પોપ બીજા પાપસે માંસુઆમા મોગી સભા બોલાવી (ઇ સ ૧૪૫૮)
 તેના હુકમથી એક ક્રુસેદ બની કરવાની તૈયારી થઇ, અને તેના સેનાધ
 પતિ થવાનું પોતે માથે લીધું ઇ સ ૧૪૬૪ માં તેનું મરણ થવા
 થી એ વિચાર અટક્યો યુરોપમાં તુર્કો લોકોનો અમલ સ્થાપન થયો
 અને હિમિઆના ખાને પોતાની ખુશીથી બીજા મહમદનું ઉપરિપત્નું મા
 ન્યું, તેથી મજબૂતી પામ્યો. ધર્માધપણના જીવસાનો પહેલો બીજરો આ
 વી રહ્યા પછી મહમદે પોતાની ખ્રિસ્તિ રૈવતનું રક્ષણ કર્યું અને દાનાઇ
 બરેલા ઉપાયો કરનાથી કોન્સ્ટાન્ટિનોપલ અસલની સારી અવસ્થામાં આવ્યું

સ્કંડ ૭ મો.

એશિઆનાં રાજ્યો.

ઈ. સ. ૧૭૧૧ માં અક્ષાઉદ્દીનનું મરણ થવાથી દિલ્હીની ગાદી ખાલી પડી. તેના બહેની માનીતા કાજુરે એ શાહજહાંની આંખ ફેડી. ઉમર નામે બાળ શાહજહાંને ગાદીએ બેસાડી પોતાના હાથમાં કારભાર લીધો, પણ યોડા માસમાં તે માર્યો ગયો, અને માજી પાદશાહનો એક કુમાર નામે મુબારક ગાદીએ બેઠો, એણે પોતાના ત્રણ વર્ષના અમલને ફરીબાજી વગેરે દુર્ગુણોથી લાજ લગાડી, ખુશર નામે એક ઉમરાવે તેને મારી નાખી ગાદીનો કબજો કર્યો. તેની સામે બંડ ઊઠવાથી તે માર્યો ગયો અને છત જાતનો તખલખ નામે ગૂલામ ગાદીએ બેઠો. એવી હાલમાં આવેલા રાજાઓની માફક પણ તેણે ઘણી સારી રીતે અને ડહાણુથી અમલ કર્યો, ચાર વર્ષ રાજ્ય કર્યો પછી તેનાપર એકાએક તંજુ ડહો, અને ફૈયાતને કમનસીબે તે મરણ પામ્યો. તેની પછી ત્રીજો મહમદ પાદશાહ થયો. એ માણસ ધણોજ કર હતો. કોઈ લોકનાપર ગુસ્સો આવતો ત્યારે તે જાણે પણ હોય તેમ તેનો શિકાર કરતો, ખેડૂતો પાસેથી ભારે કર લેતો અને સિપ્પીમાં હલકી ધાતુ મેળવતો. એવા જૂલમથી ખેડૂતો ખેડવું બંધ કરતા ત્યારે તેમનાપર તે શિકાર કરતો. એવે જૂલમી અને ધાતકી છતાં વિદ્યા અને ધર્મનો તે મિત્ર હતો. ઉત્સાહી, મિતાહારી અને રાજકોજના કામમાં તે ઉવોગી હતો.

અક્ષાઉદ્દીનની પેઠે તેને પણ આખી દુનિયા છતી લેવાનું મન થયું. પ્રથમ એક લાખ માણસની ફોજ ચીનપર દિગ્વિજયને માગે મોકલી. પર્વતના રસ્તામાં એટલી અડચણ પડી કે ઘણાંખરાં માણસ મરી ગયાં, અને ચોડાંજ પાછાં દિલ્હી ફર્યા. ખોરાસાન ને મવાહલાર પ્રાંત છતી લેવાની તૈયારી તેણે કરી. હિંદુસ્તાનમાં બંડ થયું હતું તેથી તે જાજી શક્યો નહિ. પ્રાંતોમાં બંડ થવાની ગડબડ આવતી હતી પરંતુ તેના ઉત્સાહ યુદ્ધ ચાલુ

રી, અને નિર્દયપણાને લીધે તે બડો સગી મયા અઘાડીનના છતેલા દક્ષિણના પ્રાતો તેના હાયમાથી જતા રહ્યા, દિલ્લી છોડીને દેવગંગાને અન્ધાદખાદનું નામ આપી પોતાની નજ્દાની કરી, પણ કેટલીક દગ્ગતોને લીધે પાછાં દિલ્લી જવું પડ્યું, અને હસન કાકુ નામે એક મોગલ સરદારે અઘાડીન પહેલો એવું નામ ધારણ કરી સ્વતંત્ર રાજ્ય દક્ષિણમાં રચાવ્યું

■ સ ૧૩૧૫ માં એ કૂર પાદશાહનું મરણ થયું

એની પછી એનો બચિત્તે શિરોજ ગાદીપર બેગ એ સારા સ્વભાવનો માણસ હતો તેની આડગીસ વર્ષની કારકીર્તિમાં હિંદુસ્તાને સવાન હ શાતિ અને શુખ બેગન્યુ ને તેના મરણ પછી વળી અબ્બાસશાહ ચર્ધ બીને તબાખ અને અમુમકર ચોડી મુદત રાજ કરી મરણ પામ્યા એથી મહમદ નાની વયનો હતો તેની સાથા નીમ્ન શિરોજના પૈત્રે બુડ ઉઠા યુ હતું, અને પ્રાતોના સમેદારો સ્વતંત્ર થઈ જવા લાગ્યા હતા એનામાં ઈ સ ૧૩૮૭ માં એવો જળરો શત્રુ ચઢી આવ્યો કે મહા બળવાન રાજાને પણ તેની સામે ચવાને મુશ્કેલ પડત

અને ચાલો નીકળ્યો, તેથી પાદશાહી કેટલેક ફરજો સારી હાલતમાં આવી બગાડા, મૂંઝવણ અને દક્ષિણ એ પ્રાંતો તો સ્વતંત્ર થઈ ગયા હતા, તોપણ દિલ્હીની હકુમત હજી સુધી દિલ્હી, આગ્રા, હિંદુસ્તાનના કેટલાક પ્રાંતો, અને મુલતાન તથા લાહોરમાં ચાલતી હતી એના પછી મુખ્યત્વે ગાદીએ આવ્યો અને તેર વર્ષ રાજ્ય કર્યું પછી તેના વજીરને હાથે માર્યો ગયો મહમદ પાઝમો અને અબાકીની બીજો નવજા પાદશાહ હતા, અને રાજ ધૂનધાણી થઈ જવાની તૈયારીમાં હતું. એવામાં સોદી વસંતો મિલેલિયા આઝીસ વર્ષે સારી રીતે રાજ કરી રાજને ટકાવ કર્યું એના પછી બીજો સિકંદર રાજ થયો અને ઇસ્લામ પશુ બકાદુર અને હોશિઆર પાદશાહ હતો.

તૈમુર અને તેના દોશિઆર છોકરા શાહશંખના મરણ પછી મોગલ રાજનો ભગ થઈ ગયો જિંકસાર્તિસ નદીના કાંઠાના ઉપનાણાનો એક પ્રાંત તૈમુરના વશજ બાબરને હાથ આવ્યો હતો એ પાદશાહ ધણેજ સાહસિક નીકળ્યો, એણે મોટા રાજ્યો ખોયા અને મેળવ્યા. કાશ્ગર છતાં પછી કેટલેક વર્ષે તેણે હિંદુસ્તાન પર સ્વારી કરી એ વખતે એની પાસે માત્ર ૧૩૦૦૦ ઘોડેઆર હતા ઇસ્લામ તેની સાથે એક લાખ સવાર તથા એક હજાર હાથી સહિત ગયો, પરંતુ બાબરના કસાયના સિંપાઇઓ જય પામ્યા, અને ઇસ્લામ માર્યો ગયો, અને ઇ. સ ૧૫૨૬ માં બાબર દિલ્હીના સિહાસન પર બેઠો.

એ રીતે પચાણ પાદશાહોનો અમલ પૂરો થયો ૩૦૦ વર્ષ સુધી હિંદુસ્તાનનું રાજ એમણે ભોગવ્યું, તેમાં બાબરે કોઈ કંઈને ત્રણ પેઢી કરતાં વધારે સુખે અમલ કર્યો હોય એ પાદશાહોમાંના કેટલાક અફઘાનિસ્તાન અને અર્મેસ્તાનથી પકડી આણેલા ગૂલામો હતા એ ગૂલામોએ ધણીની ભેગાનીથી અમલ મુન્દા અને દુષ્ટથી પાદશાહી મેળવી આ લાખી સુધી હિંદુસ્તાને જેવી નીચ અવસ્થા ભોગવી તેવી કોઈ પણ બીજા દેશે ભોગવી ન હતી ગૂલામના ગૂલામ અને પોતાના ધર્મ અને નિયમોથી નિર્લક્ષ્ય થઈ પડેલી સિપાઇઓથી છુદ્ધતો નાક વગરનો એ ખડ થઈ પડ્યો હતો એમ લગ્ન તો બધા, તોપણ ધણીક પાદશાહોએ રાજ્યનો બદલાવ સારો નાખ્યો તેથી દેશ આબાદ અને સુખી થયો.

૪ સ. ૧૩૮૭ માં શર્તુવમુદક નામે સગદર દિલ્લીની તરફથી ગૂજરાતનો સુબો થયો. પાદશાહનો હુકમ નહિ માની રતતવ થવાની માતે તે યદ. હિંદુ જમીદારોને પોતાના પક્ષમાં લેવાને તેમના ધર્મને ઉત્તેજ આપ્યું. દિલ્લીના પાદશાહે તેને અતર્ફ કરવાને મુસદ્દરખાનને ગૂજરાત મોકલ્યો. નવા અને જૂના સુબેદારોની વચ્ચે શુદ્ધ થયું, તેમા શર્તુવમુ રણમા પડ્યો, અને ગૂજરાતનું રાજ મુસદ્દરખાનને હાથ આપ્યું (૪ ૧૪૮૧) એ સુબેદારનો કટલોક વખત ઇસર વગેરેના રજપૂત રાજા સાથે લડવામા ગયો. ૪. સ. ૧૪૧૧ માં તેનું મરણ થવાથી તેનો પિ અહમદશાહ બાદીએ બેઠો. ગૂજરાતનો મુસદ્દર દિલ્લીથી સ્વતંત્ર થઈ તાને પાદશાહ કહેવાવાલો હતો. અહમદશાહે ૪. સ. ૧૪૧૨ માં અમવાદ શહેર વસાવ્યું, એ પાદશાહ ધણો બહાદુર હતો, અને આસપાસ પાદશાહોને તેણે ધણીક લડાઈઓમા હરામા હતા, એનું મરણ ૪. સ. ૧૪૧૩ માં થયું, અને તેનો દીકરો અહમદશાહ તેની ગદીએ બેઠો. તેની પાકુતુમશાહ થયો. એની સામે ધનાઢાઓમાં મેવાડનો પ્રખ્યાત કુબો રાજા હતો. કુતુબશાહની પછી અહમદ બેગરો પાદશાહ થયો. એ ધણો રાકમી પુરુષ નીકળ્યો. રાજો બેઠો મહી ત્રીજો વર્ષ તેણે ખાનદેશના જાની મુસકાત કરી. તેણે જે વાર લડાઈ કરી જુનાગઢનું રાજ છૂટી લી જુનાગઢનો છેલ્લો રાજા મઝગિક નરસિંહ મહેતાની કવિતામાં પ્રખ્યાત. ૪. સ. ૧૩૭૩ માં કચ્છના લોકે ગૂજરાતપર હુમલો કર્યો એ સાબળી પદશાહ તે તરફ ગયો ને કચ્છીઓને સળ કરી સિંધમા ઉતર્યો. ૪. સ. ૧૪૮૪ માં તેણે આંધનેરનું રાજ છૂટી લીધું. ૪ સ. ૧૫૦૭ માં ફિઆલ ફોજ લેઈ અહમદશાહ શિરગીઓની સામે ગયો. એક લડાઈમાં પે હુંગીક લોક દાર્યા અને ખીજી લડાઈમા તેઓ કતલ પામ્યા. ગૂજરાત મુસલમાન પાદશાહોમાં સુલતાન અહમદ બેગરો વધારે વખણાએલો છે તેહિંદુ ધર્મપર વેર રાખતો હતો તે સિવાય ખીજી કામ આખી તેના નીકળા સકતી નથી. ૪. સ. ૧૫૧૧ માં તેનું મરણ થયું.

૫

જંધીસખાનના પૌત્ર કુબલીખાને ૪. સ. ૧૨૭૬ માં બધા ચીંદેશ વશ કર્યો. મેમલો પરદેશી છતાં હદાપથથી વર્તી એ દેશને શાંત કર્યો, કુબલીખાને કેટલીક નહેરા બંધાવી અને ખેતીની હાવલ મુધારવા

બની તેટલી મહેનત કરી, તેના પૈત્ર તિમુરખાને દેશને પીડા કરનારા ધારાગા લોકનો નાશ કર્યો, અને પરદેશો બોડે વેપાર કરવાને ઉત્તેજન આપ્યું. તેના મરણ પછી ગાદીને માટે તેના કુટુંબીઓ વડવા લાગ્યા, એથી મોગલો નબળા પડી ગયા, અને ચીનાઓએ બંડ કરી તેમને કાઢી મૂક્યા, તથા ઈ. સ. ૧૩૭૮ માં એક સ્વદેશીને ગાદીએ બેસાડ્યો. મોગલોને જીતનાર અને મિદ કુળની સ્થાપના કરનાર એ પુરુષ મ્યુકવેનચંગ હતો. એનો ખાપ ગરીબ મજૂર હતો. બાપે તેને ગોરજ કરવો ધાર્યો હતો. એ થોડો ધીરો છે એવું જોઈ તેને લશ્કરમાં નોકર રાખ્યો. થોડા વખતમાં બહાદુરી અને સારી આલખી પ્રખ્યાત થયો અને ઉંચે દરજ્જે ચઢ્યો. મોટી ધનવાન સ્ત્રી વેરે તેનાં લક્ષ થયાથી તેનું માન વધ્યું. ચીના લોક મોગલોને ભંગાદી મ્હેનત ગણી ધિક્કારતા. તમામ મોગલોને તેમણે દીવાલની પેલી-મેર કાઢી મૂક્યા, અને પાછળથી ધાધ તેમને કાપી નાંખ્યા.

નવો પાદશાહ ડાહ્યો અને હોશિઆર હતો. દેશને કમનશીએ તે લાંબી મુદત જીવ્યો નહિ. તખ્તને માટે કેટલીક આરામચારી યથા, તેથી લોકો દુઃખી થયા. મિંગવશનો ઉલ્લેખ સહેનશાહ હૈ-સ્તંગ હતો. તેના ગાદીએ આવવા પછી થોડેક વખતે માંચુ ભાતની તાતાર ફોજ સિંધની સરહદપર આવી, અને તેમના રાજાએ બહોરનામાં કર્યા કે ચીનનો રાજદંડ શ્રદ્ધા કરવાને હથિરે તેને નીમ્યો છે. એને જીતવો કઠણ નહોતો, પરંતુ દેશમાં બંડ ઉઠ્યું હતું તે તરફ પાદશાહને લક્ષ આપવું પડ્યું. એણેનાં ટાળાં હિંમતવાન સરદારોના હાથ નીચે એકલાં થઈ પાદશાહી રસ્તાઓમાં લૂટકાટ કરતાં અને સરદારી ફોજને ગણુકારતાં નહિ. એમાંની એક ટાળીનો નાયક લી નામે હતો, તેણે વેરા આજી કરી નાખવાની લાલચ આપી લોકને પોતાના પક્ષમાં લીધા હજારો લોકો તેને જઈ મળ્યા અને રાજાની પસંદગી પણ તેને આપીન થઈ. લીએ પોતાનો રાજદંડ ઠેરવ્યો અને પેટીન થયું. જઈને લીધું. પાદશાહે નિરાશ થઈને પ્રથમ પોતાનો તથા પોતાના નેજાકશનો પાત કર્યા. મરતી વેળા એક પિનતીપત્ર લખ્યું તેમાં લીને અરજ કરી કે રાજકુટુંબના નાસથી તું રાજ રહેજે, રૈયતને દુઃખ દમ્મ નહિ.

મરનાર શાહનો એક પ્રખ્યાત નાયક તુ-સન-કીવૈ કરીને હતો. તે તાતાર લોકની સામે ફોજ લઈને સરહદપર પડ્યો હતો. ઉપથી ખબર

સાંભળ્યાથી તેણે તાતારના રાજા જોડે સલાહ કરી અને તેમને પોતાની મદદે લશ્કર શિક્ષા કરવાને આજ્ઞા આપ્યો. તથા મોટી લડાઈઓ થઈ તેમાં લીનો પરાજય થયો, માંસુ ફાજને રજા આપવાની પૈલા સરદારે હુકમ કરી, તારે તેમણે ના કહી, એટલુંજ નહિ પણ પેટીનનો કબજો કરી પોતાના રાજાને રાજધિકાર કરાવ્યો. પ્રાંતમાં મીનઓએ તાતાર રાજાની સામે ધણું વર્ષ લગી લડાઈઓ મચાવી, પરંતુ તેઓ હળામળાને એક સંપત્તી આલતા નહિ, તેથી તેઓની હાર થઈ અને દેશ ઉત્ક ગઈ ગયો (ઈ. સ. ૧૬૪૪). આ ખરાખીના વખતમાં કોર્મિંગના નામે જખરા એક દરિયાઈ ચોરે મીનના આખા કિનારાને બપોજિત પમાડ્યો; હામોસા બેટમા વલદા લોકનું રાજ હતું, અને ત્યાંથી તેમને કાઢી મૂક્યા. કોર્મિંગના મરણ પછી તેનો છોકરો મીનના પાદશાહને તાબે થયો, અને હામોસા બેટ મીન સાથે જોડાઈ ગયો.

અરખસ્તાનના ખાલિફાએ ધરાનનું રાજ્ય જીત્યું, ત્યારથી તેનો અર્ધામીન હતિદાસ શરૂ થાય છે. ઈ. સ. ૧૭૬ થી તે ૧૨૨૦ સુધી કુલ ૫૮૫ વર્ષ આરબ લોકોનો અમલ ધરાનમાં રહ્યો એ સમયમાં દેહલાક આરબ સુબેદારે સ્વતંત્ર થયા, અને દેહલાક ધરાની તથા તુર્કી હાકિમો દેહલાક પ્રાંતોમાં સ્વતંત્ર થઈ પડ્યા, તેથી ધરાન નાના નાના રાજ્યોમાં વહેંચાઈ ગયું હતું. જમીનખાને આખું ધરાનનું રાજ્ય જીતી લીધું. સુઆ પછી તેના નાના છોકરા તૌલીને એ બાગ મળ્યો (ઈ. સ. ૧૨૨૦ તૌલીના પછી તેનો છોકરો તુલાખુ ગાદીએ આવ્યો. એણે સિરિઆ, નાતેલિઆ, ઇરાક અરબી પ્રાંતો જીતી લીધા, તે અથવા તેના પૌત્રો ગયોના મોટા ખાનથી સ્વતંત્ર થયા, અને એ દેશોમાં અમલ કરવા ગયા, તેઓ ધરાનના ખાન કહેવાતા હતા. ઈ. સ. ૧૩૩૫ માં છેલ્લા અખુ સૈયદ થયો તેમજ સુબેદારે આવીને એ દેશ જીતી લીધો. તેના માં પછી મોગરોનું રાજ શાગી પડ્યું, અને ધરાનમાં તુર્કોમન ખાનના લોકો જ રહવા લાગ્યા. ઈ. સ. ૧૫૦૫ માં હરમાહલ સોશી નામના પુરમે દેશની સત્તા કાઢી નાખી પોતાની સત્તા બેસાડી, ઈ. સ. ૧૭૨૨ સુધી ના વંશએ ધરાનની ગાદી પર રહ્યા.

અધ્યાય ૫ મો.

ઈસ્વી સન ૧૩૦૦ થી ૧૫૦૦ સુધી.

પોપની સત્તાની પડતી દશા.-ધર્મ સંબંધી મોટાં તક.

ફ્રાન્સના રાજા ફિલિપ ૬ ફ્રેન્ચ વગથી પામ્યો ક્રેમન્ટ પોપ થયો, એણે પોતાની ગાદી આવિગ્નેનમાં ગયાપી અને ટેમ્પલર વર્ગના નાશટાને પીગા. ફિલિપે જર્મનિની ગાદી પોતાના બાઇને અપાવવાની કોશીશ કરી, પણ પોપને તે ગ્રાહવલ્ય પસંદ ન હોવાથી તેણે લુક્સેમ્બર્ગના સાતમા હેબિને ગાદી અપાવી એણે છતાલિપર ચડાઇ કરી તે દેશ તામે ક્યો, પરંતુ મોટાં શહેરોની અદેખાઇ, બળવાન ક્રોડરનો લોભ, અને ક્રેમન્ટનાં કાયદારાંથી એ દેશમાં પાછી ગડગડ ચાલી. ઇ. સ. ૧૩૦૬ માં આઠમા બોનિફિસની ચાલની તપાસ કરવાને વીર્જિન નગરમાં એક ધર્મસભા મળી તેમાં પરિણામે બોનિફિસ નિરપરાધી હતો એવું ક્યું એ સભાએ નાઈટ ટેમ્પલરનો વર્ગ રદ ક્યો તથા પાર્થંકીઓની વિરુદ્ધ કેટલાક કાયદા ક્યો. પોપ અને રાજેન્દ્ર હેબિ વચ્ચે ટંક ચાલતો હતો તેવામાં હેબિનું એકાએક મરણ થયું, અને નેપલ્સનો રાજા છતાલિનો રાજપ્રતિનિધિ થયો ત્યારકેડે થોડા વખતમાં ક્રેમન્ટ મરણ પામ્યો તેથી ધર્મસભામાં કુસમ પેટો, દરમ્યાન શિલિપ મરી ગયો અને તેની ગાદીએ ફ્રેન્ચમાં લુઈ બેટો. એણે પોપ નીમવાના કામમાં હાથ ધાલ્યો નહિ તેથી ઘણી મુશ્કેલી સુધી ફ્રેન્ચ અને છતાલિયન કાર્ડિનલો પોપ નીમવા સારૂ વઢ્યા છે. પરંતુ પોપ નીમવાનું કામ કાર્ડિનલ ડી પોર્ટોને સોંપવામાં આવ્યું. તેણે પોતાની જ નીમણૂક કરી, અને બાવીસમો જોન એ નામ ધારણ કરી પડે પોપ થયો.

આ સમયે કકામથી યુરોપ દોટલી અવસ્થામાં હતું ઇત્તાનિ, રહે ન, ક્રાન્સ, ઇન્નાંડ અને જર્મનિમાં બપેશ આવતા હતા, અને ક્રાન્સ નિનોપલ બધી તુર્ક લોક આવતા હતા જર્મનિની ગાદીને માટે બાવે યાનો લૂધ રાજા અને આસ્ત્રીઆનો હયુક એ બેની વચ્ચે મુદ્દવટે રૂ અગા લલાઇ થઇ, તેમાં લૂધ જીત્યો તેથી તે જર્મનિનો રાજેન્દ્ર થયો. રાજેન્દ્ર એ પોપની સામા ગબેલૈન પક્ષને મદદ કરી તેથી એની આં પોપની વચ્ચે ઠોડ થયો. તેનું છેવટ એ આગ્યુ કે પોપને પદબ્રહ્મ કરવામાં આવ્યો, પરન્તુ ઇત્તાનિમાં પાછળથી રાજેન્દ્રના પક્ષકારો કૂની જવાથી તેને બાવેરિયા પાછુ જતુ પડ્યું, તેના નીમેયા પોપને પોપ જોનને દારણુ જવાની જરૂર પડી દરમ્યાનમાં ધર્મમતમાં વાધો કડવાથી રાજેન્દ્રની વધારે ખરાબી થતી અટકી થોડા વખત પછી જોન મરણ પામ્યો અને તમે પોપ બાર્બો બેનિફિક્ટ નામે થયો, પણ થોડા વખતમાં તે મરણ પામ્યો એ હિંમત અને અક્કર વગરનો હતો, તેથી એના વખતમાં પોપની સત્તા પડી બાગવાની ખાસ્તી પેદા થઇ હતી એની પછી ધર્મસભાએ છઠ્ઠા કેનેમન્ટને પોપ બનાવ્યો, એણે માછ પોપના વખતમાં ગયેલી સત્તા પાછી મેળવવાનો આરામ કર્યો તેણે નેપલ્સના કારબારમાં હાથ ધાર્યો, જર્મનિના મહારાજાને જાતિ બહાર કર્યો, ઇંગ્લાડમાં આથાપોની ખાલી જગ્યાપર અધિકારીઓ નીમ્યા અને કાતેરી બેટનું રાજ રૂપેનના સાહજાદાને આપ્યું તેમ છતાં યુરોપના રાજાઓ હજાવે હજાવે પોપની કુસરીમાંથી છૂટા હતા રિએન્ડ્રી નામે એક જુવાન બણેલા પણ ગરીબ કુળના પુરવે છ. સ ૧૩૪૭ માં રોમમાં ઉપરી અધિકારી પદ મેળવી પોપના ઠેરવેલા અધિકારીઓને કાઢી ચૂક્યા, અને તોફાની મોટા કુળવાન લોકોને ચહેર બહાર કાઢ્યા તેણે ધણી સત્તા મેળવી હતી તેથી પૂલાઇ જઇને તેણે કટ્યાક અણુધટતા કૃત્યો કર્યો, એથી તેની ખરાબી થઇ

નેપલ્સની રાણી જેને પોતાના ધણી સાથે અણુ જનાવ થયો, અને રાણીના દેખતાં તેના વરનું ખૂન થયુ પાછળથી એ રાણી પોતાના વરને મારના રમાના એક વેરે પરણી, તેથી તેની રૈયત ગુસ્સે થઇ, અને બ્યારે પોતાના આગતા ધણીને બાઇ હમરિનો રાજા ચડી આવ્યો ત્યારે મદદ કરવાને

લોકોએ ના કહી, અને રાણીને પોપની પાસે આવિઝોનમાં નાથી જતું પડ્યું. એ સમયે યૂરોપના દક્ષિણ ભાગમાં મરકી ચાલી, તેથી નેસ્પસનું રાજ છોડી દેઇ હંગરિના રાજને પાછું જતું પડ્યું, અને પોપે ઇતાલિ ઉપર પોતાનો અધિકાર ફરી સ્થાપનનો નિશ્ચય કર્યો. જોન રાણી અને હંગરિના રાજનો કચ્છો ચૂકવનાર પંચ પોપ થયો. તેણે ક્રાન્સના રાજને હબર્ટ હાકોરનું રાજ વારસા દાખલ અપાવ્યું, તે એવી યશ્વતે કે તે રાજનો મોટો છોકરો ઝહિન નામે ઇત્રકામ લે. તેણે ક્રાન્સના જોન રાજને કેદમાંથી છોડાવ્યો હતો.

એ રીતે પોપનો અધિકાર દેખીતો અગાઉ જોડેલો હતો તોપણ તેની વાસ્તવિક સત્તા ધણી ઓછી થઇ ગઇ હતી. જોન રાજને પોતાની દીકરી પોપનો દુશ્મન મિશ્કાનનો વાઇકાઉટ હતો તેની વેરી પરણાવી પણ પોપથી બોલી સકાયું નહિ. ઇંગ્લાંડ જોડે લડાઈ બંધ પડનાથી ક્રાન્સમાં ધણીક નોકરીયાત સિપાઇઓ બેરોજગાર થયા હતા તેઓની લૂટાશ ટેન્ગીઓ બંધાઈ, તેમણે પોપનો ખર્ચનો લૂટાશની તૈયારી કીધી, પણ કેટલુંક નાણું આપી તેમને આવિઝોનથી પણ વાળ્યા. ઇનોસંત પણ પાંચમ કે અષ્ટમ ગાદીએ બેઠો. તેણે પોતાનો મુકામ રોમમાં કરવાનું વાજબી ધાર્યું. લાં ગ્રથમ તેનો સારો સત્કાર થયો, પરંતુ પાછળ રોમ અને તેના તાબાના બીજાં શહેરના ઉન્નત લોકોને વશમાં રાખી શક્યો નહિ તેથી આવિઝોન પાછો આવી લાં મરણ પામ્યો. એની ગાદીપર ૧૧ મે એગરી પોપ થઈ બેઠો. આ નવા પોપે પાખંડ મત તોડવાનો ઉદ્યમ શરૂઆત, અને વાઇકાઉટના કૂળમાં ઇતાલિની સત્તા ગઇ હતી તે તોડવાનો લોભ કીધો. ફોર-સના લોકો એની સામા થયા, અને બીજા શહેરોએ પોપના અમલની વિરુદ્ધ તોફાન મચાવ્યું, પણ અન્તે રોમના લોકોએ સ્વાર્થને લીધે સ્વતંત્રતાનો દાવો છોડી દીધો, તેથી બધાં શહેરોને સરણ થતું પડ્યું.

ઇંગ્લાંડમાં જોન વિકિલ્ફ નવા મત ચલાવ્યા. તે સાંભળી પોપે તેને સજા કરવાના દુકમ મોકલ્યા, પરંતુ કેટલાક ઉમરાવોએ તેનું રક્ષણ કર્યું હતું વિકિલ્ફના મતનો સારાંશ એ કે રોમની ધર્મસમાજને બધા દેશોની ધર્મસમાજના ઉપરી ચવાનો હક નથી, બીજા શરૂ કરતાં પોપ

પતે વધારે અધિભર નથી, તથા દરમિયાન પ્રિન્સિને મારી બનવાનસને
ખાધ તત્ જતે એકલુ નસ છે રોગના લીધે ખાજગથી પોપની મામા થ
યા ધર્મમમાજમા કુમપ થશે એવું બાસનાથી પોપે અને ૧૮૭૮ મા
સમા બરી દરમિયાનમા પોપ મરણ પામ્યો અને તેની જગ્યાએ ઇતાલિ
ના લોકોના દમાણથી નેપત્સનો આર્ય પ્રિન્સ છૂટો અર્મન નામે પોપ
થયો, પણ કડિનલો ને નવા પોપ વચ્ચે ટોચ થયો તેનું પરિણામ એ
આ યુ કે નવો પોપ સાતમો કલેમન્ટ નામે નીમાયો આ નવા પોપનો
પક્ષ નેપત્સની રાણીએ કર્યો પણ ઇતાલિના તમામ સરથાનો સામા થ
વાથી કલેમન્ટને આવિગોન નાલી જતું પડ્યું, ત્યાં ફ્રાન્સના રાજાએ તે
નો પક્ષ કર્યો પોપ આ ૧૦ જેન રાણીને પત્નિ કરી વેર વાળ્યું રાણી
ને પોતાનું રાજા છોડી નાલી જતું પડ્યું યુરોપમા મોટા બે તડ પડ્યા
પોપ અર્મનની તરફ ઇતાલિ દેશના, જર્મનિ બોલિમિઆ, હંગરિ, ફ્રાન્સ
નર્સ અને ઇંગ્લાન્ડ એ દેશો થયા સ્પેન, નાર્થ સ્વિટ્ઝર્લંડ, મેડોય,
બોર્ન ને ફ્રાન્સ એમણે પોપ કલેમન્ટનો પક્ષ કર્યો પોતપોતાના સામા
વાળા ઉપર બહિષ્કૃત વગેરેના ખેતો અને પોપે પ્રસિદ્ધ કર્યા, અને પા-
ખડીઆ ઠોંગી બાળી મારવાની તૈયારી કરી ઇંગ્લાન્ડે અર્મનનો પક્ષ
કરી ફ્રાન્સ ઉપર ચડાઈ કરી એ અરસામા પાચમો ચાર્લ્સ મરણ પા-
મ્યો, તેની ગાદીનો વાગ્મ ૬ ફો ચાર્લ્સ નાની વયનો હતો તેથી ફ્રાન્સ
ની અડચણોમા વધારો થયો ત્યાં હામ હામ લે મેએ જડ કર્યો નેપત્સની
રાણીને તેના પિત્રાઈએ મારી નખાવી પડે રાજા બન્યો છ સ ૧૮૮૨
પોપ કલેમન્ટે અન્જુના ડ્યુકને નેપત્સની ગાદી આપી ડ્યુકે ચડાઈ કરી
ધી પણ કુમાર અને મરડોથી તેની ફોજ અને તે પોતે મરણ પામ્યા

પોપ અર્મનને નેપત્સના રાજા જોડે ટોચ થયો તેમા કેટલાક કા
ડિનનો સામિન થયા તેમને પોપે મરાવી નખાવ્યા, અને તે પોતે છનો-
આમા નાથી ગયો પોપ કલેમન્ટની રહેણી પણ એવીજ નહારી હતી
તેણે જર્મનિ તથા હંગરિના વખોતોને કેદમા પૂર્યા અને જે દેશો તેને મા-
નતા હતા ત્યાના દેવધાનો પર બારે કર નાખ્યા આ બે પોપ આખા
યુરોપને ભારે પડ્યા નેપત્સનો રાજા મરણ પામ્યો એટલે કલેમન્ટે તે
રાજાની ખટપટમાં હાથ ધાલ્યો અને હવે પછી બધા ધર્મ સમય મા

બેદ માલમ પડ્યો ત્યાં પણ પેલાં બે તડ પક્ષ કરી બેઠાં. ક્રાન્સમાં ડોમિ-
નિકન સાધુ અને યુનિવર્સિટી વચ્ચે ઠંડા થયો, તેમાં ક્યેમન્ટ સાધુઓને
હલકા પાડ્યા, અર્બને એ તકરારપર લદા આપ્યું નહોતું. એ પોપ ઇ. સ.
૧૩૮૯માં મરણ પામ્યો. એની જગ્યાપર નવમો બોનિફિસ પોપ નિભાયો.
આ પોપે પણ ક્યેમન્ટને જાતિ બહાર પદમટ કરવાના દુકમો કાઢ્યા.
પારિસની યુનિવર્સિટીએ ધર્મસમાજમાં શાન્તિ આણવાનો પ્રયત્ન કરવા
માંડ્યો, એટલામાં ક્યેમન્ટનું મરણ થયું ઇ. સ. ૧૩૯૪. આધિગ્નોનના
પોપની જગ્યાએ તેરમો બેનિડિક્ટ પોપ થયો. ક્રાન્સના રાજાએ એ પો-
પને મન્યો નહિ. તેણે રાજના ધર્મગુરુઓની સભા બોલાવી, તેમાં બેઉ
પોપ ખાસે ગાદીપરથી હાથ ઉઠાવરાવવો એવો ઠરાવ થયો. બેનિડિક્ટે
રાજનામું આપવાની ના કહી તેથી ક્રાન્સના રાજાએ તેની સામે ફોજ
મોકલી, પણ એ રાજા જાડો થઇ ગયો અને બીજા દેશોપર આક્રમક શુ-
જરી તેથી બે તડાં કાયમ રહ્યાં. દેવરયાનની ઊપજનો પહેલો ભાગ લેવાનો
બેનિફિસે હાવો ક્યો, ને રોમમાં પોતાની સ્વેચ્છિક સત્તા સ્થાપી. રોમના લોક
તામે થયા. થોડા વખત પછી એ પોપનું મરણ થયું ને નવો પોપ એગરી નામે
થયો. દરમ્યાનમાં ઇડિનસો એ પોપના જગ્યાથી કાયર થઇ રહ્યા હતા તેમણે બેઉ
પોપને છોડીદેઇ પોપસામાં એક નવો પોપ નીમ્યો તેણે પાંચમો આલેક્ઝાન્ડર
એવું નામ ધારણ કર્યું. આથી યુરોપમાં ત્રણ પોપ થયા, અને તેમની વઢવાડથી
ત્યાં મનની સ્વતંત્રતા મળી અને વહેંચવું કૌવત નખળું પડ્યું. ઇઝ્કાંડમાં
વિઠક્યેફનાં અને જર્મેનિમા જોન હસનાં મત પ્રસરી. પોપ એલેક્ઝાન્ડરના
મરણ પછી પોપ ૨૩ મો જોન થયો. ઇ. સ. ૧૪૧૫ માં પોપોનો ઠંડો
ભાગવા ધર્મસમાજ મળી, તેમાં ઠરાવ થયો કે જોને ગાદી છોડી દેવી.
ત્યારકેડે બીજા બે પોપને પણ અધિકાર છોડી દેવો પડ્યો. જોન હસને
પાંખંડી ઠરાવી છુટનો બાળી મૂક્યો, પરંતુ તેના પથીઓએ બંડ કરી
જય મેળવ્યા. ઇ. સ. ૧૪૩૧માં બેસલનગરમાં બીજી ધર્મસભા મળી
તેમાં સુધારો કરવાના વિચાર નીકળ્યા. કોન્સ્ટન્સ અને બેસલની સભા-
ઓથી એટલું થયું કે પોપના સ્વેચ્છિક અધિકારને હાનિ પહોંચી, પોપ-
ના દુકમ ઉપર અપીલ કરવાની જગ્યા એથી યુરોપના રાજાઓને મળી,
પોપના સ્વેચ્છિક અધિકારનો વધારે બળવાન સત્તુ વિધા અને શાનનો ફે-
લાવો હતો. એથી સુરુઆ અને રાજાઓના અધિકાર કેટલા હોવા બેંધએ
તેનો વિચાર કરવાની સકિત માણસોને મળી.

વિધાનું પ્રથમ સચવન થતું તથા નવી શોધો.

યૂરોપની અર્થતંત્રીન બાબતોમાં પ્રથમ અથ રચવાનું માન ડેમિડન સાંતુ જોનને મળે છે. તેણે ગમ્મતોની સ્વતંત્રતા વિરોધે અબાબામાં અં-
થ પ્રસિદ્ધ કર્યો. ઇટાલિયા ઇટાલિ બાબા અને તેની કવિતાનો પાયો ના-
ખનાર દાન્તી કવી હતો. ઇગ્નાંડા રોન્ડમેકને સહિવિદ્યા સંમધી અન્ય
રચ્યો અને યનસાઅ તથા રસાયણશાસ્ત્રમાં ફેટવાક અગત્યના શોધ
કર્યો, પ્રયોગ અને સહિની નિરીક્ષા કરવાનો તેણે બોધ કર્યો. જોપસમા-
જસ નામે અંથમા તેણે પોતાનાં બાવણો પ્રસિદ્ધ કર્યાં તેની શોધોને ગ-
ર્ખ લોકોએ જાણ કર્યો ને તેથી તેને ઘણું મોસતું પડ્યું હતું અક્ષરવિ-
ધાની સાથે સહિવિદ્યાનો પણ છૂટકારો થયો હતો. ઇટાલિમાં પેટ્રાર્ક
અને બોકાસિઓનાં લખાણથી લોકના લક્ષણ સુધાર્યાં હાવવાની કળા, કા-
ગળ, બહુકનો દારૂ વિગેરે બનાવવાનો હુબર જાણવામા આવ્યો. ઇ. સ
૧૩૯૦ માં ન્યુરેન્બર્ગમાં મળુના કાગળ બનાવવાનું કારખાનું પહેલ વટેલું
થયું, તે પહેલાં પણ સો વરંથી પશ્ચિમ યૂરોપમા એવા કાગળ બનતા
હતા એમ મનાય છે. રગમાં તેલ બેળી ચીતરવાની બનાવટ વાન-બ્રેક
નામે બે બાધઓએ કરી. એ શોધથી ચિત્રો વધારે સારા ને ટકાઉ થતાં
હાવવાની કળા એશિયામાથી યૂરોપમાં આવી તેરમા સૈકાની આખરે યૂ-
રોપમાં મહાકાવો શોખ પડ્યો આવ્યો. ઇ. સ. ૧૪૩૬ માં જર્મનિના મે-
યન્સ શહેરના વતની જોન ગ્રાટેનમર્ગે દરેક અક્ષરનું છુદું બીડું કરવાની
શોધ કરી એ સખ્સે યૂરોપમા પહેલું હાખખાનું આખ્યાં શહેરમાં કા-
ઢ્યું. બહુકના દારૂનો જુદો જુદો ઉપયોગ ચીદમા સૈકાના આરંભમાં યૂ-
રોપમાં થયો રસાયણશાસ્ત્રનો આરંભ કરનાર આરંભ હતા, અને તેમ-
ની પાસેથી દારૂ બનાવવાનો હુબર કાયર બેકન શીખ્યો હોય એમ લાગે
છે. બહુકની બનાવટ અપૂર્ણ હતી ચમક પથરમાં કુની દિશા બતાવવા
નો ગુણ અને ટોકાવંત બનાવવામાં તેનો ઉપયોગ ચીના અને આરબ
લોક પાસેથી નેપલ્સના રાજના એક માણને યૂરોપમાં ચીદમા સૈકાની આ-
રંભમા દાખન કર્યો, હોકાવની શોધ યૂરોપમાં આવી તે પહેલાં ત્યાંના
વહાણવટીઓ પશ્ચિમીના હિંદાપરથી દિશા જાણુના હતા ટોકાવંત બ-
નાવવામાં સુધારા હજવે હજવે થયા અને તેમાના ઘણાખરા ઉમેલો-
એ કર્યા છે

સૌદામા સૈકાના આરંભથી તે પંદરમા સૈકાના મધ્ય ભાગ સુધી યુરોપનો વેપાર ઇટાલિનાં હાન્સેઆટિક અને ફ્લાન્ડર્સ શહેરોના હાથમાં હતો. છતાં આ અને વેનિસના વેપારીઓ ધણા સાહસિક હતા. ખાજીવથી ભૂમધ્ય સમુદ્રનો સધળો વેપાર વેનિસના લોકના હાથમાં ગયો હતો. ગ્રીસમાંથી રેશમ બનાવવાનો દુલર પ્રથમ સિસિલિમાં દાખલ થયો. વેનિસ બંદર એશિયાનો માલ યુરોપને પૂરો પાડતું, અને લોમ્બાર્ડના વેપારીઓ યુરોપનાં ઉત્તર અને પશ્ચિમ રાજ્યોમાં તે માલ લેઈ જતા.

ઇટાલિનાં બધાં સ્વતંત્ર શહેરોની આબાદી એકસરખી રહી નહિ. તેઓ ઘોડા વખતમાં અબ્બવસ્થામાં પડ્યાં, અને રાજપ્રુથીથી તેમણે પોતાની સ્વતંત્રતા બીજાને આપી દીધી. વેનિસ ને છતાં આ એકમેકની સાથે વઢ્યાં. અંતે છતાં આની સત્તાનો નાશ થયો અને વેનિસ વૃદ્ધિ પામ્યું. ઈ. સ. ૧૩૪૩ માં ગિસર દેશના સુલતાન જેડે વેનિસની સરકારે વેપાર રના કરાર કર્યાં, એથી મધ્ય અને દક્ષિણ એશિયાનો સધળો વેપાર વેનિસને હાથ ગયો. વેનિસની સરકારે ધીમે ધીમે પોતાનો મૂલક વધાર્યો, ધણુ તાબાના લોકપર જૂઠમ કરવા માંડ્યો, અને આસપાસના રાજ્યોનું અપમાન કરવા માંડ્યું. તેથી તેની સત્તા નરમ પડી.

/

યુરોપના ઉત્તર અને પશ્ચિમ ભાગનાં શહેરોના વેપારનું રક્ષણ કરવાને માટે તે શહેરોએ હાન્સેઆટિકલીમ (એક્ટો) કર્યો હતો. એ લીગનું બળ એટલું બધું વધ્યું કે રાજ અને મહારાજ તેને માન આપતા. બધા એકાનો સામાન્ય કારભાર કરવાને હમુબેક નગરમાં ત્રણ ત્રણ વર્ષે એક સભા મળતી. એ સભામાં કંઈ નહિ તો ૮૦ શહેરોના વડીલો આપતા. બાસ્તિક સમુદ્રનો તમામ વેપાર એ હન્સ નગરોના હાથમાં હતો. સુખ્ય વેપાર હેરિંગ માછલીનો હતો. એ માછલી તેઓ યુરોપનાં દક્ષિણ દેશોમાં ફેરી પાડતા, અને તેના બદલામાં દરિયાણું વગેરે ઉત્તરના દેશોમાં લઈ જતા. ફ્લાન્ડર્સનું સુખ્ય બદર અને વેપારનું સ્થળ બ્રુજસ હતું. ઈંગ્લાન્ડનું લડન, નોર્વેનું બજન અને રશિયાનું નોવાગર્ડ, એ વેપારનાં સ્થળોનો હતો એ લીગની અવસ્થા થવાના કારણોમાં માહોમાહેનો કુસંપ, બીજાં રાજ્યોનો બદોબત અને ઉત્તર દેશોના રાજ્યોનો સ્વાર્થ સુખ્ય હતો.

ફ્રાન્સમાં વેપારનો ખાચો તેઓના ઉદ્યમના ધરખાનાં હતા ૧૭ મા અને ૧૪ મા સદીમાં ફ્લેમિંગ લોક યુરોપને કાપડ પૂરું પાડતા એ દોષ વેપારને લીધે ફ્રાન્સના રાજ્ય કરતા પણ વધારે ધનનાન ને તેના નેટલા બળવાન થયા હતા ત્યાંના શહેરીઓ રાજ્યોની બરોબરી કરવા લાગ્યા શહેરોએ ધન આપી પુષ્કળ દક્ષે મેળવ્યા રાજ્યના અધિગાર અને મ્યુનિસિપાલિટીના દક્ષ એકમેકથી વિરુદ્ધ થઈ પડ્યા એથી લોકો અને તાલુકદારોની વચ્ચે ટોટા ઉત્પન્ન થયો, વડવાટથી મૂકીને નાશ થયો, ઉદ્યમ રોજગાર તૂટી પડ્યા, અને વેપારી તથા તાલુકદાર એ બેઉની ખરાબી થઈ કારીગરો બીજે દેસ નાશી ગયા.

ઇંગ્લાન્ડની બિપજમાં ઉન મુખ્ય હતું, અને તેના વેપારમાંથી નણા મેળવવાને પ્લાન્તાજીનેટ રાજ્યોએ પ્રયત્ન કર્યો ત્રીજા હેન્રીના વખતમાં બારોનિયોએ તેની સામા થઈ કાયદો કરાવ્યો કે ઉન પરદેશ જા નહિ ઇ સ ૧૩૩૧ મા ત્રીજા એડવર્ડે ફ્રાન્સના ઉન કાતનાર, રંગનાર અને વણનારોને ઇંગ્લાન્ડમાં આવી વસવાને ઉત્તેજન આપ્યું આ છળથી ઉન ઉપજવનારા અને આ વણકરોની વચ્ચે તેમજ વણકરો અને જાગીદારો વચ્ચે અદેખાઈ ઉત્પન્ન થઈ હતી ઉનના ઉદ્યમને ખસેડ પહોંચે એવા કાયદા વચ્ચે વચ્ચે થયા, પણ ડ્યુગર વસના પહેલા રાજ્યો કેટલાક શહેરોને એ કાયદાના અમનથી છૂટા રાખ્યા તેથી એ ઉદ્યમ કંઈક મમ રહ્યો શહેરોની મ્યુનિસિપાલિટીઓ તરફથી વેપારને પ્રેરણીક આકર્ષણ થતી હતી તે સાતમાં હેન્રીએ દૂર કરી આખા હેન્રીના અમલમાં ઉનના વણાટનું કામ ધણું વધ્યું હતું પણ નેધરલેન્ડસ નેડે લદાઈ થવાથી થોડો વખત એ વેપારને ધોષ લાગ્યો એલિઝાબેથ રાણીના અમલમાં ધર્મના જૂનમને લીધે ફ્રાન્સ અને ફ્રાન્સથી રોટ્ટરડામ વણપોશી નાશી આવી ઇંગ્લાન્ડમાં વસ્યા, તેને રાણીએ ઉત્તેજન આપ્યું એલિઝાબેથે એક કંપનીને ઉનનો માલ વેચવાનો છળરો આપ્યો તેથી ઉનના વેપારને લાભ પહોંચી પાડળથી રાણીએ છળરો રદ કર્યો પહેલા નેધરલેન્ડના વખતમાં ૧૨૫૫ નેડેન્ડ વેપારનો નવદયારસ ભાગ ઉનના કાપડનો હતો ઉત્તર રમાટ મમ ઇંગ્લાન્ડમાં થતું નહિ તેથી તેને ઉત્તેજન આપવાને રાજ્યે કેટલીક અલિન કીધી પ્રજાસત્તા રાજ્યના વખતમાં વે

પાર રાજગારની ઘણી શ્રદ્ધ થઇ. જમીનરોના છોકરા વેપારીઓને ત્યાં શુભાસ્તા રહી વેપારનું કામ શીખવા લાગ્યા તેથી વેપારને પાછી દાનિ પહોંચી, અને ઘણા કારીગરો પરદેશ જતા રહ્યા. વેપારમાં અને દુનિયામાં ઇન્કર અને બંધીઓ સંબંધી યુરોપના જીજ્ઞાસુ દેશોના રાજ્યકારભારીઓ વધારે ડાળ્યા નહતા. વેપાર અને ઉદ્યોગને સ્વાભાવિક માર્ગે વ્યાવહાર ન દેતાં કાયદા કરનારાઓ અને હાકેમો બધા મૂઝકામાં એજ પ્રમાણે આડે આવી નુકસાન કરતા હતા. ફ્રાન્સ જોડે લાંબી સુદૃઢ સુધી વલ્લભ આવી તથા રાજ્યગાદીને માટે માંહેમાંહે ઝગડો ચાલ્યો તેથી ઇંગ્લાંડના પરદેશ જોડેના વેપારનો વિસ્તાર ઉતાવળે થયો ન હતો. યુરોપના દરિયા ભાગમાં સમુદ્રની સફરો કરવા ઉપર લોક ઉત્સાહથી મંજૂર હતા, તેની અસર ૭ મા હેન્રીના વખતમાં ઇંગ્લાંડમાં થઇ.

હાપ્સબર્ગ કુળનો પહેલો રાજધિરાજ રોડોલ્ફ જર્મનીના રાજાસને બેટા ત્યારથી તે અધિરાજ્ય નિયમમર ચાલવા લાગ્યું ૧૪ મા સેકાના આરંભે સ્વિત્ઝર્લેન્ડના નાના નાના વિભાગ પડી શાન્તોત્ત થઇ ગયાં હતાં. કેટલાક કાન્તોત્ત જર્મનીના ને કેટલાક આસ્ટ્રિયાના તાળામાં હતાં. જર્મનીના રાજાઓએ બહુ જૂનમ ક્યો તેથી પોતાની જન્મભૂમિને પરદેશી હુસરીની પીડામાંથી છોડાવવાનો કેટલાક સ્વદેશ હિતેચ્છુ સ્વિસ મોદાએ પ્રયત્ન કર્યો, તેમાં તેઓ ફતેહ પામ્યા. અતિ સ્વિત્ઝર્લેન્ડમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થપાયું. જર્મનીમાં ગાદીને માટે તોફાનો થયાં. ત્યાં અને હુરેમ્બર્ગમાં ડાચેટ એટલે મોટી રાજ્યસભા મળી, તેમાં ધર્મધિરાજીઓના તથા રાજ્યકર્તાના અધિવાર અને હકોતી મર્યાદા ઠરાવી 'સુવર્ણ લેખ' થયો. એમાં લખ્યું છે કે સાત રાજ્યો મળી બહુ મતે રાજધિરાજ નીમે, અને રાજેન્દ્રની જગ્યા આવી રહે તેટલી સુદૃઢ સુધી અધિરાજ્યનું કામ પાલાતિનેત એટલે સાકસનિના રાજ્યો ચલાવે. કેટલેક વર્ષ સુધી હાપ્સબર્ગ કુળના હાથમાંથી જર્મનીની ગાદી જતી રહી હતી તે પાછી પંદરમા સેકાના પાછલા ભાગમાં તે કુળમાં આવી, અને સને ૧૭૪૦ સુધી તેજ કુળમાં રહી હતી.

ફ્રાન્સમાં ફિલિપ આગસ્ટસે તાલુકદારોને નિર્બળ કરી મોટા તાલુકા

ખાલસા કરવાનું કામ આરંભ્યું તે દિલિપ ધ દેરે જારી રાખ્યું. એ રાજ્યને ધસાબેલા નામે એક દીકરી હતી તે ઇન્દ્રાંડના બીજા એડવર્ડ વેરે પરણી હતી. ધસાબેલાના ત્રણ બાઇઓ એકપણ એક ગાદીપર બેસી મરણ પામ્યા તેથી ક્રાન્સની ગાદી પાસેના પિત્રાઇ વાલોઇસના દિલિપને મળી ધસાબેલાના દીકરા ત્રીજા એડવર્ડ માની તરફથી ક્રાન્સની ગાદી માટે દાવો કર્યો. તે કેવળ ગેરવાજબી હતો તેણે ક્રાન્સ ઉપર ચડાઇ કરી તેમાં છ મેઇલ લસકરે મોટા જય મેળવ્યા, પરંતુ ક્રાન્સ દેશ છુટાવ્યો નહિ. મને ૧૩૬૦ માં એ દેશ વચ્ચે સલાહ થઇ. એડવર્ડ ક્રાન્સની ગાદીનો દાવો છોડી દીધો પણ તેને કેટલાક મોટા પ્રાંતો મળ્યા આ મુદ્દા ચાલતું હતું તેવામાં કેટલાંક વર્ષ સુધી ક્રાન્સ ઉપર મોટી મોટી આફતો ઝુઝરી. દેશમાં કામ કામ જાકેરી નામે બહો ચર્ચા તેમાં ધણી નિર્દયતા અસાવવામાં આવતી ક્રાન્સમાના ઇમેજ મૂલકનો કારભાર બ્રાહ્મિન્સ કરતો હતો. પૈસાની ખોટ પડવાથી તેણે લોકો ઉપર બારે વેસ નાંખ્યા તેથી લોકોએ ક્રાન્સના પમા ચાર્લ્સ રાજ્યના ફરજારમાં જઈ રરિયાદ કરી પાછી લસક જાગી ને પરિણામે બ્રાહ્મિન્સે આગળ જીતેલા તમામ મૂલક ખોલ્યા. બદરો માત્ર તેના હાથમાં રહ્યાં. ઇન્દ્રાંડના બીજા રિચાર્ડની નાકાવતને લીધે, અને ચોથા હેન્રીનો ગાદીએ બેસવાનો હક શક બરેલો હોવાથી તે પાદશાહો ક્રાન્સ ઉપર સ્વારી કરી શક્યા નહિ. પાચમો હેન્રી ગાદીએ બેઠો ત્યારે ક્રાન્સમાં ઓર્બિન્સ અને બર્ગિટ પક્ષોની મારામારીનો લાભ લેઇ તે દેશપર ચડાઇ કરી. એજીન્દ્રાઈના મુદ્દમાં ફ્રેન્ચ લોકોને હરાવ્યા. મુદ્દને અંતે સલાહ થઇ તેથી હેન્રી ફ્રેન્ચ રાજ્યની કુંવરી કાયેરિનને પરણે, અને ચાર્લ્સ રાજ્ય મરણ પામેથી તેનો વારસ થઇ ગાદીએ બેસે એવો ફાવ થયો. પરંતુ ચાર્લ્સના મરણ કેડે ક્રાન્સના દક્ષિણ ભાગના લોકો તેના દિકરા ૭ મા ચાર્લ્સને રાજ્ય માન્યો તેથી ઇન્દ્રાંડના છટ્ટા હેન્રીના વખતમાં પાછી લસક શરૂ થઇ. ઇમેજ દેવને આરબમાં ધણી ફતેહ મેળવી અને ઓર્બિન્સ નગરને ઘેરા લાલ્યો. ઓર્બિન્સની કન્યા નામે જોન ચાર્લ્સ એ ઘેરો બહાદુરીથી લડ્યો. ત્યાર પછી એડવર્ડ અને હેન્રીએ જીતેલા પ્રાંતો અને કિલ્લાઓ ફ્રેન્ચ રાજ્યને હાથ ગયા. આ લાખી મુદ્દત સુધી ચાલેલી વડવાટથી ક્રાન્સના તાલુકદારોનો નાશ થઇ ગયો તેથી ૭ મે ચાર્લ્સ રાજ્ય રાજના ધોરણને સ્વેચ્છિક કરી શક્યો. સુલ્હમાં પ્રજાની મોટી સં-

બા બેલાવી કેટલાક ધર્મ સળધી કરાવેા મંજૂર કરાવ્યા અને અમલમાં આણ્યા, તેથી ક્રાન્સની ધર્મસમાજપર પોષના અધિકારનો વધારો થતો અટક્યો.

આ સમયમાં રૂયેનમાં ઘણાં રાજ્યો હતાં કાસ્તૈલ અને આરાગોનના રાજાઓ એકસંપ કરી શક્યા નહિ તેથી મૂર એટલે સુસલમાની સત્તાનું ભેર તે તોડી શક્યા નહિ. ઇ. સ. ૧૪૬૯ માં આરાગોનનો રાજા ફર્ડિનાન્ડ અને કાસ્તૈલના રાજાની પુત્રી ને વારસ હાસાએલાના લગ્ન થવાથી એ એ રાજ્ય ભેડાઇ ગયાં. પાર્તુગાલમાં ગાદીને માટે ઝઘડો આણ્યો હતો, પણ તે થોડા વખતમાં પતી ગયો હતો.

ઇઝાંડમાં બીજો એડવર્ડ રાજા થયો નમળો હતો. એના વખતમાં પ્રજાની સ્વાધીનતામાં વધારો થયો. એ રાજાએ અનીતિ ચલાવી તેથી એને પદઘટ્ટ કરવામાં આણ્યો. એના પછી એનો દીકરો ત્રીજો એડવર્ડ રાજા થયો. ક્રાન્સમાં મોટા જ્ય મેળવીને તથા ઇઝાંડમાં ટાલા કાયદા રચાવીને તે વખણાયો. એ રાજાના અમલમાં ઇઝાંડની રાજ્યપદ્ધતિના નિયમની રચાપના થઇ. એના રાજ્ય અમલમાં ચોસર કવી થઇ ગયો અને નોર્મન બાપાને બહોળે ઇચ્છે બાપામાં કાયદા લખવાનો કરાવ થયો. એના પછી એનો પૌત્ર બીજો રિચાર્ડ બાળ વયે ગાદીપર એડો. તેના અમલના પહેલા બાગમાં તેના લોભી કાકાઓની વહવાટથી દેશ દુષ્ટી થયો. બોટ ટાઇલરની સરદારી નીચે ગામડીઆઓએ બંદ કર્યું તે રાજાએ બેસાડ્યું હતું. એના અમલમાં વિકિવદે ધર્મશુધારાના મત બહાર કર્યા. એ રાજા સારી રીતે રાજ્ય કરી શક્યો નહિ, તેથી બળવો હતો, અને ઇઝાંડની ગાદી તેના પિતાઇ લાકાસ્ટરના હેન્રીએ પડાવી લીધી. લાંકાસ્ટર કુળના ત્રણ રાજા-૪ થો-૫ થો ને ૬ થો હેન્રી એક પછી એક ગાદીપર બેસા. છેલ્લા રાજાના વખતમાં ગાદીને માટે વિગ્રહો થયા તેને શુલાબેલા વિગ્રહો-કહેલે. થોર્ડ અને લાંકાસ્ટર કુળ વચ્ચે એ ઝઘડો થયો હતો. મુખ્ય ખાર લડાઇઓ થઇ તેમાં કોઇ વાર થોર્ડનો તો કોઇ વખત લાકાસ્ટર પક્ષનો જય થતો. ઇ. સ. ૧૪૬૧ માં થોર્ડનો ડ્યુક ૪ થો એડવર્ડ રાજા થયો. એ રાજાએ ચેતાના અમલને નિરંયપણુનાં ને બદલાવનાં લાંછન

હિંદુસ્તાનમાં અઝાદીનના મગલ પછી તેની ગાનીપર ઝડીમાળ અને બેસની રાખઝો થયા, તેથી ત્યાં તત્કાલ વસ સ્થાપન થયેલ એ વસતો મહમદ બાદશાહ ઘણો જૂનમી અને પશુ જેવો હતો. એણે ચીનપર સ્વારી મોકલી હતી તેમાના ધણાખરા માણસ ત્યાં જતા ગસ્તામા મરણ પામ્યા એના વખતમા કામ કામ બડો થયા અને દક્ષિણમા એ મુસ્લમાની સ્વતંત્ર ગઠન સ્થાપન થયું એના પછી એનો ભત્રીજા ફિરોજ ગાદીપર બેઠો તેણે આખીસ વર્ષ ગઠન કીધું તે દરમ્યાન હિંદુસ્તાનમાં બધે શાન્તિ હતી એના પછી નવાબા રાજ ગાદીએ બેસા ઇ સ ૧૭૮૭ મા તૈમૂરને હિંદપર ચડી આગ્યો તત્કાલ વસતો એણે મહમદ રાખ તેની સાથે લડ્યો પણ હાર પામ્યો. તૈમૂરે દિલ્હી કબજે લેઈ ત્યાના રહેવાશીઓની કતલ કરી અને હબસને મુલામ કીધા તૈમૂર હિંદુસ્તાન છોડી એશિયામૈનર તરફ ગયો એટલે રાજની અવસ્થામા વધારો થયો કેટલાક પ્રાંતો સ્વતંત્ર થઈ ગયા મહમદે પોતાની ગાદી પાઠી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેણે કાંઈ વળ્યું નહિ દેશમા કામ કામ બડો થયા માઠ્યો, અતે મિસોલિયા લોહીએ દિલ્હીની ગાદી પોતાને હાથ કરી લોહીવશનો છેલ્લો રાખ ઇલાહિય થયો તેને બાનરે પાણીપતની લડાઈમા હરાવી માર્યો હતો એથી પગલું પાદચાહનો અમન પૂરો થઈ મોગલ પાદચાહનો અમલ હિંદમાં સર થયેલ ૩૦૦ વર્ષ સુધી હિંદનું રાજ્ય પદાણેએ ભોગબુ તેમા ભાગે કાંઈ કુકુમે ગણુ પેડી કરતા વધારે સુમે અમલ કર્યો હતો આ લાની મુદત સુધી હિંદુસ્તાને જેવી નીચ અવસ્થા ભોગવી તેવી બીજા માં પણ દેશે ભોગવી નહતી. એમ બધા કાંઈ માં પાદચાહના વખતમા દેશ આખાં અને સુખી હતો.

ઇ સ ૧૭૮૭ મા ફર્ગુન મુસ્ક નામે એક સરદાર દિલ્હીની ગાદી તરફથી જૂજરાતનો સુબો થયેલ તેણે સ્વતંત્ર થવાની તાજવીજ કીધી, તેથી પાદચાહે મુજરખાન સરદારને તેની સામે લડવાને મોકલ્યો મુદ્દ થયું તેમાં મુજરખાન જીત્યો અને મુજરાતનો સુબો થયો એ સરદારનો કેટલોક વખત ઇડર વગેરે રજપૂત રાજ્યોને જીતવામા ગયો હતો તે પણ દિલ્હીથી સ્વતંત્ર થઈ પોતાને પાદચાહ કહાવતો એની પછી અહમદશાહ યો તેણે ઇ સ ૧૪૧૨ મા અમદાવાદ સહેર વસાવ્યું અમદાવાદના પા

દશાહોમાં મહમદ બેગડે ચ્યો તેણે ગૂજરાત તથા કાઠિયાવાડનાં રાજ્યો
છતાં અને ચાંપાનેર સુર કર્યું. તેણે ફિરંગી લોક સાથે લઢાઇ કરી હ-
તી. ઇ. સ. ૧૫૧૧ માં તે મરણ પામ્યો.

જંધીસખાનના પૌત્ર કુબ્લીખાને બધો ચીન દેશ વશ કર્યો હતો ઇ.
સ. ૧૨૭૯. મોગલોએ પરદેશી છતાં ડહાપણથી વર્તી એ દેશને શાવહો
કર્યો. કુબ્લીખાનના પૌત્ર તિમુરખાને દેશને ખીજ કરનારા ધારાળા લોકોનો
નાશ કર્યો, અને વેપારને ઉત્તેજન આપ્યું. એનાં મરણ પછી ગાદીને માટે
તેના કુટુંબીઓ લડવા લાગ્યા તેથી મોગલો નબળાં પડી ગયા, અને તે-
મને સ્વદેશી એક સરદારે કાઠી મૂકી મિંદવંશની સ્થાપના કીધી ઇ. સ.
૧૩૭૮. એ વંશના છેલ્લા બાદશાહના વખતમાં લૂટારૂ ઠાળાના લી નામે એક
સરદારે પેકિન શહેર કબજે લીધું અને પંડે પાદશાહ ચ્યો, પરંતુ મિંદવં-
શના એક સરદારે નવા બાદશાહને લઢાઇમાં હરાવી મારી નાંખ્યો તેથી
ચીનની ગાદી પાછી મિંદવંશના હાથમાં આવી.

અરબસ્તાનના ખાલિફાએ ધરિતરું રાજ્ય હતી લીધું સારથી ૫૮૧
વર્ષ સુધી એટલે ઇ. સ. ૧૨૨૦ સુધી તે રાજ્ય આરબોના તાબામાં
હતું. એ સમયમાં કેટલાક સુબેદારો સ્વતંત્ર થઇ ગયા હતા. જં-
ધીસખાને ધરાન હતી લીધા પછી તેના મરણ કેડે ધંસન તેના નાના
છોકરા તૌલીનને મળ્યું. તૌલીનના વંશને મોગલોના મોટા ખાનધી સ્વતંત્ર
થઇ જઇ પોતાને ધરાનના ખાન કહેવડાવતા. છેલ્લા ખાન અણુ સૈયદના અ-
મલમાં તૈમુરહીને આવી એ દેશ હતી લીધા સારથી મોગલરું રાજ્ય બાગી
પડ્યું અને તુર્ક વંશની સ્થાપના થઇ. ઇ. સ. ૧૫૦૫ માં ઇસ્માઇલ સો-
હીએ તુર્કોની સત્તા કાઠી નાખી પોતાની સત્તા બેસાડી. તેના વંશને ઇ.
સ. ૧૭૨૨ સુધી ધરાનની ગાદી પર રહ્યા.

અધ્યાય ૬ ટો.

ઇ. સ. ૧૫૦૦ થી ઇ. સ. ૧૬૫૦ સુધી.

લંબ ૧ લો.

સમુદ્ર મથન.

બૃહદ્ધ સમુદ્રમાં તેના કોંઠાપર વસનાગ લોકો ધણા જૂના કાળથી વહાણ દુબરતા એ સમુદ્રનો બહાર નીકળવાની દિશામાં ઠાપર અને સિંદના રહેનારા ફેનિસી લોકોએ કરી એ લોકોમાના કેટલાક ઇ સ પહેલાં નવમા સૈનમાં કાર્યેજમાં જઈ વસ્યા, એ કાર્યેજનિમ્મત લોક વહાણ ચલાવવામાં ધણા સાહસિક હતા જિખાતરની સામુદ્રધુનીમાંથી નીકળી આફ્રિકાને કાઠે દક્ષિણમાં ઉતરી અને આફ્રિકાની પ્રદક્ષિણા કરી ઉત્તર તરફ વળી શતા સમુદ્રમાં આવતું એ વિચાર કદાચ કાર્યેજનિમ્મતોના મનમાં પહેલો આવ્યો હશે, પણ કદી અમનમાં આવેલો જણાતો નથી દરિયાના બધા વિશેની કહાણીઓ ધણીક માનતી હતી અને જેઓ દીકરી મિસર સુધી વહાણ દુકારી જતા તેઓ ધણા દિ મતવાન મણાતા સિંહી અને આફ્રિકામાં તોફાન ઊઠવાથી વહાણ ધસપડાઈ તેઓ અમતકારી રીતે થતી ગયા એવું સમજાતું

હિંદીમહાસાગરમાં પવનની દિશાનું ધોરણ હાય લાગેથી પ્રાચીન કાળના લોકને વહાણ ચલાવવાના દુબરમાં ધણા આશય મળ્યો ત્રિપુલ્લનની આસપાસ ત્રીશ અશ સુધી એ પવન મહાસાગરમાં વાયછે કાઠાઓપર જમીન વચમાં આગનાથી કપક ફેરફાર પડી જાયછે ખરો દક્ષિણ અક્ષાંશ ત્રણથી તે ઉત્તર તરફ હિંદુસ્તાન સુધી અકટોનર માસથી તે એપ્રિલ સુધી ઇશાન દિશામાં પવન વાયછે, અને એપ્રિલથી તે અકટોનર સુધી વાયવ્ય દિશામાં વાયછે, એને મોસમનો પવન કહેછે.

મોસમનો અર્થ ફારસી ભાષામાં રહ્યું છે. પૃથ્વીમાં જોવાના પૂર્વ ભાગમાં પણ એવેજ વા વાયછે, પણ સાંના ખંડ, બેટ અને સાગરની અવસ્થામાં કંઈ બેદ હોવાથી કંઈક ફેર પડેછે. મોસમના પવનની બિના આરબ સોકોના જળચુલામાં આવેલી, પરંતુ તેમને વહાણની સફરમાં લીધેલી નહિ. ઇ. સ. ૫૦ ને શુભારે હિંપાલસ નામે યુરોપિયને અરબસ્તાન અને ઇરાનથી મહાસાગરમાં ફર વહાણ હંકારી, અને એ પવનના જોરે કરીને તેઓ પૂર્વ તરફ ગયા. આરબોના વહાણોને કાંઈ કાંઈ ફરતાં વરસોના વરસો લાગતાં. તે સફરો હમણા યોગ તખતમાં થઈ, અને એશિયાના લોક અને વિપવનું જ્ઞાન યુરોપમાં વધ્યું.

રોમન લોકના હાથમાં ઇજીપ્તનું રાજ જ્યારે આવ્યું, ત્યારે તેમણે રાતા સમુદ્રમાં થઈ અરબી સમુદ્રને માગે અરબસ્તાન અને ઇરાનને કાંઈ કાંઈ થઈ સિંધુ નદીના મુખ સુધી જવાની સફરો જારી રાખી. મહારાજા ક્યોરોસના વખતમાં એ સફરોના માર્ગમાં એટલો ફેરફાર કરવામાં આવ્યો કે અરબી અખાતમાંથી નીકળીને હિંદુ મહાસાગરની વચ્ચે થઈ વાયવ્ય દિશામાં પવન વાતો હતો તેના જોરથી સિંધુ નદીના મુખપર વહાણો જ્યાં લાગ્યાં હિંદુસ્તાન જોડે વેપાર આ પ્રમાણે ચાલતો હતો—“હિંદુસ્તાન ખાતે મોકલવાનો માવ આલેક્સાંદ્રિયામાં આવ્યો, અને ત્યાંથી ત્રણસં મેલપર કોમસ શહેર હતું ત્યાં નૈલ નદીની વાટે લેઈ જતા અને ત્યાંથી હિંદુપર ચલાવીને બેરિનિસ બદરમાં લાવતા. એ બંદર કોમસથી રાતા સમુદ્રપર ખસેને સાઠ મૈલને અંતરે છે. વહાણ ચલાવવાની શોખ આવી ત્યાં લગી માવ એ બદરમાં બખારમાં રહેતો, તે માલને વહાણપર ચલાવ્યા પછી વહાણવટીઓ સામે અરબસ્તાનને કાંઈ જઈ લોભાનાદિક આરબોનો માવ લેતા અને હથિઆર, ચપ્પુ વામણ આદિક લેતા, ત્યારપછી તેઓ હિંદુસ્તાન બધી દફારતા. પોતે આજોનો માલ વેચીને તેને સાટે સોનું, નેમના મમાવા, વસાણા વગેરે લેઈ આલેક્સાંદ્રિયા તરફ પાછા ફરતા, ને ડિએનર કે જાનેતારીમાં આવી પહોંચતા. પ્રથમ ઉપર કહ્યું તેજ પ્રમાણે માવ બેરિનિસથી આલેક્સાંદ્રિયામાં લેઈ જતા, અને ત્યાંથી ફર વરમે એ માવ જરી રોમ જતા. જ્યારે રોમના રાજાના એ જામ થયા, અને પૂર્વ રાજ્યનું માવતણ કોન્સ્ટાન્ટિન;

નોપતમાં થયું, ત્યારે આ નૌબમદરેમાં વધારો થયો રાતા સમુદ્રમાંથી આવેલો માન હિંદુસ્તાનમાં આણુવાને એક કાફલો આલેક્ષાદ્રિયામાં રહે તો, ઓરેંતિસ નદીમાં ધરાન અને મધ્ય એશિયાના વેપારને વાસ્તે ખીન્ને કારણો રહેતો, અને પૂર્વ એશિયા નેડે વ્યાપાર અને વટેવાર રાખવાને વાસ્તે તથા વગડાડ સિથિઅન લોકને શહેરમાં રાખવાને વાસ્તે ત્રીજી નૌકાસેના કાળા સમુદ્રમાં રહેતી

સુસલમાન આરમો દેશ જીતતા યુદ્ધેતેસ નદીના મુખ સુધી આ વ્યા, ત્યારે જટ તેમના જોવામાં આ પુ કે રાતા સમુદ્રના કરતા સાથી હિંદુસ્તાન જવાની વાટ દુકી છે, તેથી એના મુખ આગળ બહર બાધ્યાથી થણો કાયદો યશે અને નદીની વાટે દેશમાં વ્યાપાર આવશે તો બહરના બાગને પણ કાયદો યશે ઇ સ ૬૩૬ માં તે નદીના પશ્ચિમ કાંઠાપર બસ્ત્રા શહેર તેમણે બાંધ્યું, થોડા કાળમાં એ મોટા વ્યાપારનું મથક થઇ પડ્યું અને સ્વતંત્ર ધરાનનો વ્યાપાર એથી તૂટ્યો બસ્ત્રાના આરબ વે પારીઓએ આગનાના કરતા પૂર્વમાં વધારે તોફ કરી, અને જ્યાં જ્યાં માનનો પાક થતો ત્યાંજ તેઓ માન લેવા જતા તાર પહેલાં સિહન દીપના વેપારીઓ પાસેથી માન મળતો, પણ હવે અસલ નીપજવના રાઓ પાસેથી મળના લાગ્યો એ માન તેઓ યૂરોપમાં પેલાને બાવે વેચતા

ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં લઠાઇ તથા વ્યાપારને અર્થે સુસલમાનોએ પો તની નૌકાસેનાનું બળ ધણા વખત સુધી ટકાવી રાખ્યું એમાં ૧૪૯૨માં વહાણો ધણા મોટા કદના હતા, અને તેમનું જોઇને સ્પેનના ક્રિસ્ચિઅનો પજુ મોટા વહાણો બાધતા ચીમ્યા.

આ કાળમાં ભૂગોળ વિશે જ્ઞાન ધણજ થોડું હતું ઇ ૧૪ ના છઠ્ઠા સેકામાં ખરમોસ શહેરના એક ગ્રીક વેપારીએ મથ લખ્યો, અને તેમાં પૃથ્વી ગોળ છે એ મતનું તથા ઉષ્ણક્રાંતિમધ્યના દક્ષિણ ભાગ સમસીતોખજુ કદીમથ ૧ એ વાતનું ખંડન કરવાનો પ્રાત્ન કયા છે તેણે લખ્યું ૨ કે ધર્મશાસ્ત્રમાં કલા પ્રમાણે પૃથ્વી ચોખૂણુ છે અને પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી

ચારસે મજલ લાંબી અને ઉત્તરથી દક્ષિણ લગી બસે મજલ પોહોળી છે. તેની ચારે પાસે હોવા પર્વનો આવી રહેલા છે, એ પર્વનોપર આકાશ રહેલું છે. પૃથ્વીના ઉત્તર ભાગમાં એક બહુ મોટો પર્વત છે, તેની પાછળ સૂર્ય ગયાથી રાત પડેછે; પૃથ્વીની સપાટીનો ઢાળ ઉત્તરથી દક્ષિણ બની છે, એ માટે યુરેટેસ, તિમિસ વગેરે નદીઓ ઉત્તરથી દક્ષિણ તરફ વહેછે, અને નીચે નદીને ઉત્તર તરફ વહેવાનું છે તેથી તેના પ્રવાહ ધીમે છે. ઇ. સ. ૯૪૭ માં મસુદી નામે પુરુષે એક ગ્રંથ લખ્યો છે તેણે પૃથ્વીનો આકાર પક્ષીના જેવો કહ્યો છે. હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન કાળના જુગોળ ક્ષત્રીઓના પણુ એવા અને એથી પણુ વધારે મૂર્ખાઈભરેલા નિચાર છે. રક્ષાંદિનેવિઆના કેટલાક ચાંચીઆઓએ ફેરા બેઠા શોધી કાઢ્યા હતા. નાવેના લોકો આપ્રસ્તાંડમાં જન્મને વસ્ત્રા ત્યાર પહેલાં આપલોડના લોકો વસ્ત્રા હતા એવું જણાવછે. વળી આપ્રસ્તાંડના જૂના લેખોમાં એવું લખે છે કે આપલોડની પશ્ચિમ બણીમાં એક મોટો ફેશ જડ્યો હતો. એ ખડું હોય તો તે અમેરિકા હોવો જોઈએ. દરમ્યા સૈકાને અને ઓનલાંડમાં તેઓ ગયા હતા એ તો ખડું જણાય છે પૂરોપથી ઉપદેશકો ત્યાં જતા, અને પોપને છવીસસે પૈડા વળનનું પોતરસ દેવસ્થાનના અરચની ઉપજાયાથી મોકલતા. એ વખતે વહાણ ચત્રાવવાની કળા ધણીજ માઠી અવસ્થામાં હતી, કેમકે ઓનલાંડથી આપ્રસ્તાંડ જવું અને આપ્રસ્તાંડથી પાછાં ઓનલાંડ જવાને પાંચ વર્ષ વાગતાં એ ઓનલાંડને વીનલાંડ ફેરીનલાંડ કહેતા, કેમકે ત્યાં દ્રાક્ષ ઉગે છે. એ વીનલાંડ તે ન્યુહાઉટલાંડ હશે એવું કેટલાક લોક કહેછે, એ ખડું હોય તો કોલમસ પહેલાં પાંચસે વર્ષ પર અમેરિકાની શોધ થઈ એવું કહેવાય.

હેવથી થયો. ગ્રામીન કાળના કેટલાક વિદ્વાનો ખારતા હતા કે હજી એક બીજો ખંડ શોધાવવાનો બાકી છે; એ વિચાર અસ્મિધર્મથી વિરુદ્ધ છે એવું ધારી કેટલાક શુરઓએ તેની વિરુદ્ધ કેટલાક મંત્રો લખ્યા હતા. ગ્રીક વિદ્વાનો કેલાનો ચમાચી જણાવતા ખંડનો વિચાર પાછો જાગ્યો થયો, અને દિંભવવાન વદાણુવડીઓ નવા નવા સ્થળ શોધી કાઢતા હતા તે પરથી ધણીક પ્રજાનાં મન દુનિયાના દર- અને નહિ જણાવવા દેશો માં જવાને ઉત્કેશમાં. તેઓમાં પોર્તુગીઝ સર્વેને માથે હતા. દ્વેષાવંતને ઉપયોગ વદાણુ અલાવવામાં થવા લાગ્યો, ત્યારપછી પહેલી શોધ કેનાં બેટોની થઇ; ૧૪ મા સૈકાના પહેલા બાગમાં સ્પેનના નાવિકોના જણવા માં તે આવ્યો. પોર્તુગીઝમાંથી મૂર લોકોને હાંકી કાઢ્યા પછી પોર્તુગીઝ લોકે તેમના આફ્રિકાના સરયાનોપર ચલાઇઓ કરી, અને તેથી દરિયા સફરનો જુસ્સો જાડી રહ્યો. ૧૫ મા સૈકાના પહેલા બાગમાં પોર્તુગીઝના રાજા પહેલા બેને શુર લોકપર ધણા જ મેળવ્યા હતા. એ લોકોમાં તેને કુવર હેન્ડ્રિ તેની મદદમાં હતા. એ કુવર લોકો કરતાં વિદ્યાને વધારે ચલાતો લોકો બધ થયા પછી સંતવિન્સેન્ટની બૂશિર આગળ પોતાના સ્થાપાસાએસ બંદરમાં જઇ તે રહ્યો વદાણુવડીઓએ તે કાઠો મૂકી કામમાં આવે માટે ખગેળવિદ્યાનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. એક નૌકા શાળા તથા એક નિરીક્ષા સ્થળ તેણે સ્થાપ્યાં, તથા પોતાના સમયના સર્વોત્તમ વિદ્વાનો તથા અનુભવી પુરોને પોતાની મદદે બોલાવ્યા. આફ્રિકાની નીચે થઇ દિંદુસ્તાન પહોંચવાના રસ્તાપર તેણે વિશેષ લક્ષ આપ્યું લોકોના કારણે જિસાટરની સામે આફ્રિકામાં જવું પડ્યું. આઈ કેટલાક અનુભવી પુરોને કહેવાથી તેના જણવામાં આવ્યું કે એ બની શકે તેવું છે. એ ધારણા પાર પડી જોવાને તે જીવી શક્યો નહિ, તથાપિ તેના આશયથી જે ધણીક નાની શોધો થઇ, તેથી જ્ઞાન અને અનુભવમાં વધારો થયો, તે પાછળ નાવિકોને કામ લાગ્યો તેના ઉપરીપણા નીચે નજર આવી, તેથી પૃથ્વીના દેશોનું જ્ઞાન એકઠું થયું જુદા જુદા ભાગોના નામ નકશાપર લખાયાં, અને દરિયામાં તથા કાષ્ઠપર વદાણુને દરરોજ કરનારા ખરાબા અને બેટ હતા તે પણ નકશામાં ચીતરવામાં આવ્યા.

એના વખતમાં આફ્રિકાને કંઠે કેપનોનથી દક્ષિણ તરફ વધારે ફ

૨ કોષ ગરુ નહતું, અને તેની પેલી તરફ કોષ જઈ શકે નહિ માટે તેને નેન કહેતા; પણ શાહજાદા હેબિના વહાણવટીએ તે બૂશિરની દક્ષિણ બાજુએ ગયા અને કેપ બાબલોર દૂર દીઠો ઉઠગતાં મોજાં અને જોરા-વર પ્રવાહ કાઢાથી ત્યાં કેટલાક મૈવ સુધી તેમના જોવામાં આવ્યો, તેથી બીને પાછા પ્રથો. ઉષ્ણકટીબંધમાં જવાની ધારતી વિશેના વિચારો એ વાત સાંજળીને વધારે ફેલાવવા માંડ્યા, અને કેપ બાબલોરની પેલી મેર જે જાપ તે પાછો આવે નહિ એ વાત નાવિકોમાં આવવા માંડી. આખરે આ બધકર બૂશિરની પ્રદક્ષિણા કરવામાં આવી અને ઉષ્ણ-કટીબંધના કદિપત બધ જતા રહ્યા સેનિગાલ નદી જોવામાં આવી. કે-પબંધાંકાથી કેપવર્ડ સુધી આફ્રિકાના કાંઠાના ધણા ભાગની શોધ થઈ અને કેપ ડીવર્ડ અને આઝોર બેટમાં પોર્તુગીઝ ગયા. મદીરા અને કા-નેરી બેટોમાં તેમની પહેલાં સ્થાનિઅર્થે લોકો ગયા હતા. પોર્પે પોર્તુગાલના એ હેબિ રાજાને સનદ કરી આપી કે આફ્રિકાટિક મહાસાગરમાં જે જૂનિ ગ્રાધી કાઢે તે તથા હિંદુસ્તાનપર પોર્તુગાલ રાજાનો હક છે. તે રાજા ઇ. ૧૪૭૩ માં મરણ પામ્યો.

આફ્રિકાના પશ્ચિમ કાંઠાના લોકોને એ વહાણો જોઈ પ્રભુજ આશ્ચર્ય લાગ્યું. ખુદા સહ સાથે તેઓએ જ્યારે એ વહાણ જોયાં, ત્યારે તેઓએ જાણ્યું કે કોષ દેશના એ પક્ષી આવેલાં છે. પણ જ્યારે સહ વી-ટાળી દીધા અને વહાણ પાણીમાં તરતા રહ્યાં ત્યારે તેઓએ જાણ્યું કે એ મોટાં માછલાં છે. કેટલાક ધારતા હતા કે એ જૂત કે કોષ ચમત્કારી પ્રાણી હશે.

રાજા હેબિના મરણ પછી નવી શોધ કરવાનો શોષ ધીમે ધીમે, પણ ઇ. સ. ૧૪૮૧ માં બીને જોન રાજા પોર્તુગાલની માદીએ આવ્યો તેણે પાછો જાગૃત કર્યો એના અમલમાં પોર્તુગીઝો પહેલવહેલાં વિશુવ જતા એળગી આગળ વધ્યા. આ શોધથી પોર્તુગાલના રાજાની આસામાં પણે વધારો થયે. ૧૭ માં સેકલ્સ પહેલાં જાગમમાં યુરોપમાં એવી જૂન માલી કે એશિયાના કોષ મોટા રાજાએ ખિરિત ધર્મ સ્વીકાર્યો. + ઇ.

+ એક સમયે છે કે બોધ ધર્મનું બુદ્ધજરેનું વર્ણન સામળી એ બધ થઈ હશે રોમન કાયોલિક ધર્મને ધારીક રીતે મળતી બોધ ધર્મની કેટલીક તિયા છે એ પણ સિકના જાણવામાં છે

સ ૧૨૪૨ માં પોપ ૪ થા ધનોસતે એશિયાના મોઘર્મ ગળના દર બારમા એ ખ્રિસ્તિ સાધુઓને તે ધર્મ સમજાવવાને મોકલ્યા હ ન. ૧૨૬૩ માં માર્કોપોલો નામે વેનિસનો રહેઠારી ચીનની રાજ્યની પે કિન સુધી જઈ પહોંચ્યો, તેની પછી ઈ સ ૧૩૨૨ માં સર જોન મેં ડ્રિલે એનાજ જોવી મુસાફરીઓ કરી એ દેશાટોના વર્ણનથી યુરોપના લોકોની જિજ્ઞાસા જાગૃત રહી

ઉપર કહેના ખ્રિસ્તિ રાજની મંત્રિપત્ર સોધમાં પોર્તુગાલના રાજાએ વળી રહેના હતા, તેવામાં બાર્થોલોમો દિઆસ લીસ્બનથી નીકળ્યો, ને આફ્રિકના દક્ષિણ દિનાર સુધી જઈ પહોંચ્યો (ઈ સ ૧૩૮૩) તે ઠેકાણે તોફાન લાગ્યું, તેથી તેને પાછા ફરવું પડ્યું એ બૃશિરનું નામ ‘શાનની બૃશિર,’ એ નામ પડ્યું પરંતુ જોન રાજાએ આ મોની શોધ વાના લાભ સમજી સારી બૃશિર એલે ‘કેપ આવ ગુડહોપ’ એવું ન પાડ્યું આ સમયે અમેરિકાની શોધ થવાથી આફ્રિકના લોકોના મન ઠી ગયું, અને પછર વર્ષે પછી વાસ્કોડીગામા કેપ આવ ગુડહોપને વળી હિંદુસ્તાન પહોંચ્યો, ઈ સ ૧૪૮૮ ની તા ૨૨ મી એને દિવસનાર કાલાના કાલીકટ બદરમાં વઢાણુ લગાવ્યું

સમુદ્રની સફરો કરી નવા દેશો શોધી કાઢવાના કામમાં સામિ થવાને યુરોપના ખીજ દેશોમાંથી સાહસિક યુરોપો પોર્તુગાલમાં આવે તેઓમાં જિનોઆનો વતની ક્રિસ્તોફર કોલમ્બસ હતા માર્કોપોલાના યથમા લખ્યું હતું તે પરથી એવું માનવામાં આવતું કે કે ગંગા નદીની પૂર્વે હિંદુસ્તાનનો વિસ્તાર બાકીના એશિયાના વિસ્તાર કરતા વધારે છે, અને પૃથ્વી ગોળ છે એવું જાણવામાં હતું, તે પર કોલમ્બસે ધાર્યું કે આફ્રિકાની દક્ષિણે જતાની લાખી મુસાફરી કર કરતા પશ્ચિમમાં હોઝરથી થોડા કાળમાં હિંદુસ્તાન પહોંચી શકશે કે લગભગ જિનોઆની સરમરને પોર્તુગાલના તથા ઇંગ્લાન્ડના રાજાને એ મુસાફરી કરવાને વઢાણુ આપવાની અરજ કરી, એની કલ્પનાને સ્વ વત ગણી તેથી એને માફુ લાગ્યું હોય તેણે રોયના દરબારમાં અરજ કરી આરાગોન અને કાસ્ટીલના રાજાએ ત્યાંના રાજા તણી કહીને તથા ઇસામેવાના લગભગ થવાથી એકલ યાદ ગયા હતા, તેથી એ રા

મહત્તી કળાએ હર્તું. ધણીક વાર ના જિમેદ થયા પછી અતે રાણીની મહેર-
બાનીથી થોડાંક નાનાં વહાણ કોલેજસને મળ્યાં. ઈ. સ. ૧૪૮૨ ના
આગસ્ટ મહિનાની ૩ જી તારીખે આંદાલુસિઆના નાનાસરખા પાલોસ
બંદરમાંથી તે નવી શોધ કરવાને નીકળ્યો.

સરર ધણી લાંબી હોવાથી ખારવા ધણાજ ખીધા અને ધણીક વાર
બંડ કરવાની તૈયારીમાં હતા. આખરે ખારમી અકટોનરે ભૂમિ હાથ લા-
ગી. હિંદુસ્તાનના વિસ્તાર સંબંધીની ચૂનની બૂખને લીધે જ એટો હાલ વે.
૨૮ ઈડીસ કહેવાયછે તેઓમાં કોલેજસ પહોંચ્યો. યુરોપમાં પાછો આવ્યો
ત્યારે સ્પેનના રાજા રાણીએ તેને ધણુંજ માન આપ્યું, અને એ શોધમાં
વધારો કરવાને માટે ખીજી તૈયારી કરી. રાજાની અરજીપરથી તે વેળાના
પોપ ફ્રાંસ આલેક્સાંદરે એ અજણાએલી પૃથ્વીના જે ભાગ કયાં તેમાંનો પ-
શ્ચિમ ભાગ સ્પેનને તથા પૂર્વ ભાગ પોર્ટુગલને આપ્યો.

નવા ખંડની શોધ કોલેજસે જારી રાખી, પરંતુ સ્પેનના દરબારે કુ-
દ્ધ થઈ તેની લાજ લીધી, અને માણસજાતના અન્યાયથી તે દુઃખ
ખ્યો. કેટલાક અદેખા દરબારી લોકે તેને કેદ કરી પકડાવી મંગાવ્યો,
ને નવા શોધવા ખડખડું નામ કોલેજિઆ ન પડતાં અમેરિકા પડ્યું. કે-
લે અમેરિકો વેસ્પુસિઓ કરીને કોઈ પુરૂષ સ્પેનના એક વહાણમાં બે-
સી દક્ષિણ અમેરિકામાં ગયો અને અમેરિકાનો નકશો બનાવી તે પર
ભાતાલું નામ પાડ્યું.

અમેરિકાના બેટા અને દેશો જેમ જાણવામાં આવ્યા, તેમ સ્થાનિ-
વદ્ધોએ જીતી લીધા. નવા ખંડમાંથી સોલું પુષ્કળ નીકળ્યું તેના સોને
રીને આ ખ્રિસ્તિ સ્થાનિવદ્ધોએ સાંભળતાં કમકમાટ ઉપજે એવી કુ-
તા કરી બાપડ લાખો દેશીઓને વાઢી નાખ્યા કે ડુબાડી દીધા, અને
વેઓને જીવવા દીધા તેઓને આ જંગલી અને નિર્દય સ્થાનિવદ્ધોએ આજુ
બોટવાને વેડે પકડ્યા, ત્યાં તેઓ જિયાગ તરફડી તરફડીને મરી ગયા.
એથી મજૂરોની જોટ પડી તે પૂરી પાડવાને આફ્રિકાને કાંઠેથી સીધી-
એને પકડી લાવવા લાખ્યા, એથી અતિ પિ કારવા જોગ મૂલામનો ધધો
સ્થાપન થયો. રાજધિરાજ પાંચમા ચાર્લસના અમલમાં અમેરિકામાં સ્થા-

નિઝાહોએ ધણાક દેશો જીતી લીધા, એજ કાર્ડિફમાં ઇ. મ. ૧૫૨૧ માં મૂઠીબર માણસો સાથે કોર્ટ્ઝ નામે સગદારે મેક્સિકોનું મોટું રાજ જીતી લીધું, અને સાંતા હેલા રાજ્ય મોંટિઝુઆ અને ગાતિમોઝિનને નિર્દેશપણે રીખી રીખીને મારી નાખ્યા. પિઝારો નામે પુરૂષે પીરુ દેશ જીતી લીધો અને તેના છેલા પાદશાહ આતમ અલીપાનો ધાત કર્યો. એ બેઉ દેશોમાં જંગલી સ્પાનિઅર્હોએ એ લોકની કતલ કરી અને દેશ ઉગમડ કર્યો.

સ્પાનિઅર્હોએ અમેરિકામાં જે સંસ્થાનો સ્થાપ્યા તે બીજા યૂરોપી. અનેનાં સ્થાપેલાં સંસ્થાનોથી જુદી તરેહના હતાં. સ્પાનિઅર્હો લોકો વ્યાપારમાં સમજતા નહિ. સોનું રૂપું મેળવવા ઉપરજ તેમનું લક્ષ લાગ્યું. તેમની વસ્તિની સંખ્યામાં ધણો વધારો થયો, અને ખાંચુની પેદાશ ધણી ઝાંઘી થઈ ગઈ, ત્યારે તેમને ખેતીપર લક્ષ આપવાની જરૂર પડી કમ સમજને લીધે વેપાર અને પરદેશી સંસ્થાનો સંજ્ઞા સ્પેનના ધારાધણા જ નહારા હતા. ઇંગ્લેન્ડ વગેરેથી સ્પેન અને સંસ્થાનો બેઉને હાનિ પહોંચતી હતી, અને આ મૂખોઈ જારી રાખવાથીજ આજે પણ સ્પેન અને તેનાં સ્થાપેલાં સંસ્થાનો હબકી હાલતમાં છે.

હિંદુસ્તાનમાં પોર્તુગીઝ લોકોને જે ક્ષતેહ મળ્યા તે સ્પાનિઅર્હોના જેવી લખકાદાર ન હતી, તોપણ અગત્યની હતી ઇ. સ. ૧૫૧૧ માં આંદ્રુકેકરે ગોવા શહેર જીતી લીધું, અને તેને પૂર્વ ભણીનાં સંસ્થાનોની રાજધાની કરી દેશી રાજાઓએ તેને કાઢી મૂકવાનો પ્રયત્ન કર્યો તે બચે ગયો, અને મોઢ્યુક્ક બેટ તેમના હાથમાં આવ્યો. બલુકરીને પોર્તુગીઝ લોકો દેશ જીતવાપર મન લગાડતા નહિ. કાંઠાના બદરો જીતી લેઈ ત્યાં વેપારના સ્થાનક કરતા, અને પહેલાં જે માલ વેનિમત્ત લોકો મિસર અને સિવાટના બદરોમાંથી લાવી યૂરોપમાં વેચતા તે તેઓ હિંદુસ્તાન માંથી લેઈ જવા લાગ્યા. આ બનાવથી યૂરોપના વ્યાપારમાં મોટો ફરકાર થઈ ગયો ત્યાર પહેલાં જૂમદ્ધ સમુદ્રની હદમાં વેપાર આવી રહેલો હતા. હવે આદ્યાટિક મદાસાગરને માર્ગ ચલાવ્યો, અને યૂરોપની બીજી પ્રગળો તેમાં બાગ લેવાને દોડી. પોર્તુગીઝો હિંદુસ્તાનના માન નિરજોન લેઈ જતા, એ આજસે કરીને યૂરોપના કેટલાક વેપારીઓને ત્યાં સિસ્તો

નમાં લેવા જવું પડતું. હિસ્બોનથી ગાલ લેઈ જવાના કામમાં વલંદા લોક પહેલા પડ્યા, અને તેમાં ઘણો લાભ થવાથી તેમણે પોતુંગીઝના સંસ્થાનો છીનવી લેઈ તમામ વેપાર તેમના હાથમાંથી લેઈ લીધા.

ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રેન્ચ લોક પણ એમનું જોઈને જાગૃત થયા. ઇંગ્લાંડમાં સાતમા હેબિના અમલમાં કાબટ નામે હિસ્ટલના વહાણવટીએ કેટલીક સફરો કરી, અને ઇલિઝબેથની કાર્ડિફિમાં પરદેશોમાં સંસ્થાનો કરવાની યોજના કરવામાં આવી. ઇ. સ. ૧૫૮૪ માં સર વોલ્ટર રાલીએ ઉત્તર અમેરિકામાં વર્જિનિઆમાં પહેલું ઇંગ્લેન્ડ સંસ્થાન સ્થાપ્યું, અને ત્યાર પછીની કાર્ડિફિઓમાં ધર્મની તકરારો ઇંગ્લાંડમાં જોડી તેથી તથા રકુનમર્ટ કુળના રાજાઓ ધર્મ સંબંધી જાગૃત્કાર કરતા હતા તેને લીધે ઇંગ્લાંડ ઇંગ્લેન્ડે ઉત્તર અમેરિકામાં જઈને રવાા અને તેથી નવાં સંસ્થાનો બન્યાં. ફ્રેન્ચ લોકો કાનેડા તથા વેસ્ટ ઇન્ડિસના આર્થિક તથા આઝાદીનાં જામાં જઈ વસ્યા. ફ્રેન્ચોના સંસ્થાનોનો વધારો થવામાં ઇશ્વરિક હસ્તો ૧, પણ વલંદા અને ઇંગ્લેન્ડે તેા એ કામમાં ખૂબ જાગ્યા.

આ યુગમાં વ્યાપારનો ઉતાવળે વધારો થયો, તોપણ માગેલને ઇ. ૧૫૨૧ માં પૃથ્વીના ગોળાની પ્રદક્ષિણ કરી ત્યાં સુધી નવી શોધોવાની રહી હતી માગેલનની શોધ પછી યુરોપની પ્રજાઓ જૂની શાને સંપૂર્ણ કરવાપર લાગી અને નવી શોધોનું કામ દીલું મૂક્યું. યુરોપના રાજ્યોના વહાણનાં લશ્કર બહુ જોશવર થયાં; હુનરનાં કારખાના વર્ધા, અને જે રાજ્યો આખા દરિદ્રી હતાં તે હવે ધનવાન થયાં. રાજાના અને તેમના કારભારીઓના સમજવામાં આવ્યું કે વેપારથી દોલત મેળે અને તેથી દેશ આબાદ થાયછે તથા કીર્તિ પામે છે, માટે વેપાર લક્ષ આપવું જોઈએ.

खंड २ जो.

રેફર્મેશન એટલે ધર્મમાં સુધારાની ઉત્પત્તિ.

રાજ્ય સમગ્રી સર્વોપરિપણનો દાવો અમર્યાદપણે પોષ કરતા તેની સામે ટેટલાક વિદ્વાનો પહેલેથી થયા હતા, તેમના અધોની અમર પાછળ લોભપર શુભ રીતે જતરી રહી ૧૪મા સદીની આખરે અને ૧૫મા સદીની શરૂઆતમાં ધર્મસમાજમાં જે બેશરમો ઝડપે ચાલ્યો તેથી શુદ્ધી હુસરીના કઠાણમાં વધારો થયો જે અથવા ત્રણ પોષ એક વખતે અમન કરવા લાગ્યા તેઓ એક એકને જાદિબૂત કરી શાપ દેતા અને ૫ જમાનોની સદાવતા આગતા, તેથી માણસોને જાને વિચાર કરવાની જ રૂર પડી, અને ધર્મસમાજમાં જે અસાળીઓથી આવ્યા માઠા ફળ ઉત્પન્ન થયા તે બધી લોખંડુ લક્ષ ગયું ટ્રેસ્ટન્સ અને જાહિનની ધર્મ સભાઓએ થોડાક સુધારો કર્યો અથવા પ્રયત્ન કર્યો તેથી પોષનું વધારે માન ભગ થયું, પ્રતિસ્પર્ધા પેપોને પદઅટ કરવાના દરાવ એ સભાઓમાં થયા તે પરથી લોખંડુ જેવામાં આ શુ કે ધર્મસમાજમાં પોષનો ઉપરી પચુ કાઢ છે કુચાન સુધારવાની એ સભાની નજળી મહેતતથી રૂંધારા દાખત ચર્ચ શક્યા નહિ, પરંતુ લોકની નજરે સ્પષ્ટ પાયા પોષથી પ્રજાઓ વધારે નારાજ થતી જતી, તેવામાં એક પછી એક એમ જે પુરૂષો પોતાની ગાદીએ આન્યા તે એવા તો દૂતવરણી નીચળ્યા હતા કે તે કાળના યૂરોપના લોકથી વધારે અચાન હોમ તે પછુ તેમનાથી કટાલ્યા વગર રહે નહિ છઠ્ઠા આલેક્ષ દરના કુર્મ, ફૂરતા, અને જૂરમતી પાછળ ખીજ જુલિઅસના ગર્નિટ લોખંડી ન્યાય અને મિતાચારનો ઉક નાશ ચઢ ગયો. ફ્રાન્સ અને જર્મનીના રાજ્યોએ એક પછી એક જે પોષની જોડે મુદ્દે લાગેલા હતા તેવામાં તેમની રૂંધત પોષના દાવાની હાસી કરે અને તેમના દુર્ગુણોના પચાર કરે તેનો અટમવ કરી રાકતા નહિ જેવા પોષ દુર્ગુણી હતા તેવાજ તેમના હાથ નીચેના છતાલિ અને જર્મનીના ઉપદેસમે બદ ચાલના હતા જારે અપરાધની આશો તેમને સદજ મળતી હતી તેથી, તેમની મોગી દોલતથી, તેમના રૂરેરને કઈ છિ

દા નહિ થઇ શકે અને તેઓ યજ્ઞમાન વર્ગના હકપર પણ મુકતા હતા તેથી વાજપી રહે લોક નાખુશ થયા હતા એ જાગીરદાર ઉપદેશકો જર્મનિમાં ધણુખરા પરદેશી હતા તેથી એ પીડા બહુ જણાઈ આવતી.

ધર્મસમાજના ધર્મ સંબંધી કામમાં આવો વિકાર ઉત્પન્ન થયો હતો અને સુધારો જોવાને સધળા આતુર હતા, તેવામાં એક સહજ તકરાર પરથી આગ સળગી આખા મૂરોપમાં ફેલાઇ, અને તેથી જૂલમ અને વહેમના બચાવને માટે ધણી મહેનતે બાંધેલા કિસ્સાઓનો નાશ થયો. છઠ્ઠા આલેક્સાંદર અને બીજો જુલિયસ એ બે પોપની મહત્તા ઠાંકી ચે-જનાઓથી ખજાનો ખાલી થઇ ગયેલો તેમની પછી આવેલા દક્ષમાં સિ-ઓના જોવામાં આવ્યો સ્વભાવે ઉદાર, બહોળે હાર્ય ખરચ કરનાર, બ-નકાંબંધ રહેનાર, પોતાના મેદિસી રાજકુળની મોટાઇમાં વધારો કરવાને આતુર એવો જે લીઓ તે કરકસર કરી ખજાનો ખાલી થઇ ગયેલો તે-ર બરવાનો મનસૂનો કરી શક્યો નહિ. પોતે ધારેલા મોટા વિચારને માટે પૈસા ઊપજાવવાની અનેક યુક્તિઓ યોજી, એમાંની એક માશીપત્ર વેચવાની હતી જે વડે બીજા પોપોને ધણું પૈસો મળ્યો હતો.

ફક્ત શુન્દા કરનારના આત્માનું રક્ષણ કરવાને વાસ્તે ખ્રિસ્તિ ધર્મસ-માજના પહેલા યુગોમાં શુન્દેગારને મક્કીના દેખતાં તપ કે વ્રતને રૂપે શિક્ષા આપી પ્રાયશ્ચિત કરાવતા. બીજાઓ અપરાધ કરતાં બીજે એવી તરફની એ શિક્ષાઓ હતી. આગળ જતા ધનવાન અને મોટા દરજ્જાના અપરાધીઓને એ જાહેર ફજેતી ગમી નહિ, તેથી એકાંતમાં પ્રાયશ્ચિત લેવા લાગ્યા, તથા પ્રાયશ્ચિતને બદલે ધન આપવાનો પણ આદ્ય પડ્યો. આ પરથી પોપની તરફથી એક નવો અને લાભકરી મત સ્થાપન કરવામાં આવ્યો. તેમણે મૂર્ખ લોકને સમજાવ્યા કે મોટા સત સાધુઓ જે પુણ્ય કરે છે તેમાનો કેટલોએક પોવાને તાગવાને જોઇએ છે તે બાદ ક-રતાં બાકી રહે તે તથા ઇસુખ્રિસ્તનું અપાર પુણ્ય પોપને ગોંપવામાં આવે છે. કૃસેદમાં જાય તેને અથવા નાખુને સાટે એ પુણ્યમાનો ભાગ પોપ બીજાઓને આપી શકે છે, તેથી તે પુણ્ય લેનારના અથવા જોને વાસ્તે તે લે તેનાં પાપ ગણા જાય છે અને શુદ્ધ કરનાર નરકોનાં દુખ-

માથી તે બચેછે પ્રથમ જોઓ કુમેદની લક્ષણમા જાતે જતા તેઓને આ પ્રુપ્ત મળતુ પછીથી કુમેદમા મધ જોવાને જેમા આપી મોખ્તે તેને મળવા લાગ્યું, અને હલ્લે પોપ જોને ધાર્મિક કર્મ દહે તે દરવાને જોઓ પેસા આપે તેમને જોમાનો રોપ વેચાતો આપવાનો ચાન પડ્યો રોમ ના સતપીટરના દેવળ બાધવામા જોઓ નાણાની મદદ કરતા તેઓને જુલિયસે જોમાનું પ્રુપ્ત ગાંધીપત્રજારાએ આપ્યું, અને લીઓએ પણ જોજ બદાને એ ધધા જરી રાખ્યો.

જુદા જુદા વર્ગના સાધુઓ એ ક્ષમા કે પ્રુપ્તપત્રો વેચીને ધન જોળવતા હતા અને જ્યારે જર્મનિમા દોમિનિમ્ન વર્ગના સાધુઓને એ પ્રુપ્ત વેચવાનો ઈજારો મળ્યો ત્યારે તેમના આભાવાળીઆ ઓગસ્ટિની વર્ગના બાવાને બહુજ ગુસ્સો ચઢ્યો એ ઇન્ટરદારોમા મુખ્ય ટેટઅન* હતો એ સપ્તસ વાચાળ, ચપળ, અને દુગચરણી હતો એ માણસે પ્રુપ્ત વેચાતું આપી પાપથી મોક્ષ કરવાનું કામ મેશરમી રીતે અને અવિચારપણે કર્યું એ પ્રુપ્તના રજનું વર્ણન એવી ધર્મ નિહિત રીતે કરતો

૭ એ સપ્તસ પ્રુપ્ત નીચે પ્રમાણે વેચાણ આપતો હતો — ' આપણો પ્રજા ઇસુખ્રિસ્ત તારાપર દયા કરે અને તેના અતિ પવિત્ર પ્રુપ્ત વડે તને પાપ માથી છાડવે તેનો અધિકાર તેના પવિત્ર પ્રેરિતો પીટર અને પોવનો અધિકાર તથા મહા પવિત્ર પોપનો અધિકાર આ દેશમા વાપરવાને હું નીમાયો છું, તે વડે તને તારા બધા પાપથી મોક્ષ કરૂં છું ગુરુઓએ દીધેલા દોષ દોષ તો તેમાથી તથા તે જે જે નાના કે મોટા પાપ કે અપરાધ કર્યા હોય તે મને એવા દુષ્ટ દોષ અને તેમાથી મોક્ષ કરવાનો અધિકાર માત્ર મહા ગુરુ પોપનેજ દોષ તેમાથી પણ હું તને મોક્ષેા કરૂં છું એ પાપ અને ગુન્હાં જોથી જે શિક્ષાઓ તને થાત તે પવિત્ર ધર્મસમાજના અખતિઆરથી તને મારૂં કરૂં, ધર્મની ક્રિયા કરવાને તથા આસ્તિકોમા બળવાને તને ચોગ્ય કરૂં તથા બાપ્તિઝમ તને મળ્યું ત્યારે જેવો તુ શુદ્ધ અને નિર્દોષ થયો હતો તેવો હું તને પાછો કરૂં જ્યારે તુ મરી જઈશ ત્યારે શિક્ષા સ્થાનોના દરવાજા એ પ્રુપ્તવડે બધા ઘરો અને સુખદાયક સ્થાનાં દરવાજા તારે ચાર હથોડો, એ વહમણા નહિ મરી જાય તો તુ મરીશ ત્યાં સુધી આ પ્રુપ્ત કાયમ રાખી પૂરેપૂરું કામગા આવશે, પિતા પુત્ર ને પવિત્ર આ

હતો કે સમગ્ર આણસોને તેનાપર તિરસ્કાર આગ્યો અને મૂર્ખ લોકોને પણ શક આવવા માંડ્યો કે પુણ્ય વેચનાર એવા પ્રસિદ્ધ વિપથી અને ધિક્કારવા જોગ ચાલના છે તો તેમની આપેલી ક્ષમામાં ઝાઝો માલ નહિ હશે. એ રીતે તે રૈવતનો પૈસો હાડક પોપનો ખરચ પૂરો પાડવાને રામ ધસડામ જતો હતો તે જોઈ રાખ્યો કોપ્યા, અને વેરાગીઓપર પોપની એવી મહેરબાની જોઈ ગુરૂવર્ગ અદૃષ્ટાંત કરવા લાગ્યો.

માર્તિન લ્યુથર નામે એક ઓગસ્ટીન સાધુ હતો. ખ્રિસ્તિયાઓને અભ્યાસ તેણે ધણો કર્યો હતો. તે મોટો પંડિત અને દૃઢ હિંમતવાન પુરુષ હતો. તેણે લક્ષ એ પુણ્યના વેચાણ તરફ મથ્યું, અને તેની 'ખાતરી' મધ્ય કે ધર્મ અને નીતિની વિરુદ્ધ આ પુણ્ય વેચનારો વહીવટ છે એવું બૈબલમાંથી સ્પષ્ટ જણાય છે. બૈબલમાં જે હોય તેજ ધર્મની બાબતમાં ખરું માનવું એવું તે ધારવા લાગ્યો. માગ્ડેબર્ગના મુખ્ય આર્યબિશપ ઓટ્તો મુખ્ય આચાર્યને તેણે અરજી કરી કે આ ધર્મો બંધ પાડો. એથી કાંઈ થયું નહિ ત્યારે એ વેપાર તર્કબુદ્ધિ અને ધર્મશાસ્ત્રની વિરુદ્ધ છે એ સિદ્ધ કરવાને પચાણું પ્રતિજ્ઞા કારણે સહિત પ્રસિદ્ધ કરી અને વિદ્વાનોનો અભિપ્રાય માગ્યો.

આ સુધારો કરનારના લક્ષણ વિશે મતભેદ છે. સામા પક્ષનો દોષ જેખાડી આપવામાં તે સખ્ત બાપા વાપરતો અને તે હઠની બદાર પણ જતો. ત્યાગી લોકો આ સ્વભાવના હોયછે, વળી ૧૬મા સૈકામાં યૂરોપના લોકો ઢાસના જેવા વિવેકી ન હતા, એ વગેરે બિનાઓપર નજર રાખી જોતાં એના દોષપર રહેમ દૃષ્ટિથી જુએ છે. પોપની સામે થયો અને બંડ હાડ્યું, તેથી કાયલિકો નાસ્તિક વગેરે ખીબા ધણા કંઠણ સમ્બંધે વાપરી એની નિંદા કરે છે એમાં કંઈ નવાઈ નથી. એની હિંમત, એનું પ્રમાણિકપણું, એકનિષ્ઠતા તથા નિર્બોધપણું એના શત્રુઓ પણ કબૂલ કરે છે.

લોકોનો અભિપ્રાય શો છે તે લ્યુથરના બાણવામાં હતું. જોઓ ગુરૂપણાનું કામ જાળવતા હતા તેઓ વિરુદ્ધ બુદ્ધિથી કરતા હતા એ વાત તેણે પ્રસિદ્ધ કરી. પહેલા ધાનો શો પરિણામ થશે તેનો વિચાર તેણે પ્ર

થમથી કરેલો હતો, પરંતુ જ્યારે જો જણાવવા લાગ્યું ત્યારે તે ચોખ્ખી રીતે વર્ણો. તેના બોધની અસર ખીજાઓપર થઈ. સ્વિત્ઝર્લેન્ડમાં જિન્ડિયસને સુધારાનો બોધ કરવા માંડ્યો, અને વિદ્વાન પુરોનાં મન પણ સુધારા તરફ ગયાં. ઇસાઅમ નામે તે વેળા એક મોટો પંડિત હતો, તેણે ધર્મમંથાનમાં પ્રવેશ્યો દુગત્યાર દર્શાવ્યો, તથાપિ તે સુધારાના પક્ષમાં ગયો નહિ. લોકના વિચાર કેવા બદલાયા હતા તે વાત આગળ પોપ સિઓના જણાવવામાં ન હતી, અને તેણે ધાર્યું કે જો સાધુઓને ડોકું મદજૂમાં મરડી નાખીશ. ઇ. સ. ૧૫૨૦ માં તેણે દ્યુથરને અભિપ્રાય પાખડી અને ધર્મ વિરુદ્ધ ઠરાવ્યો તથા તેને જાતિ બહાર મુક્યો. બહાદુર દ્યુથર ખભો ઠાકી માધરો પોપની સામે ઝગડો કરવાને બોલે રહ્યો. પોતાના અભિપ્રાયની તપામ કરવાને ધર્મસભા બોલાવવી જોઈએ એવું તેણે માગ્યું, અને તેને જાતિ બહાર મૂકનાનો દુકમ પોપની મોહાર છાપ સાથે આવ્યો હતો તે વિદ્યર્થના ઐરામાં હજારો માણસની સમક્ષ ચિત્તામાં જાણી મૂક્યો. પોપના પક્ષકારોની સામે થવાને તેણે સમ્મતા દેખાડી નહિ પોપના ઠરાવેલા કાનુનોમાં જોઈ અતિ મર્યાદા બહાર ગયેલા હતા તેઓને એકઠા કરી ટીકા સાથે છપાવ્યા. એ ટીકામાં તેણે એવા મત કેવા ધર્મ વિરુદ્ધ અને રાજકારનારને હાનિ કરતાં છે તે દેખાડી આપ્યું એથી પણ રાજાઓ દ્યુથરના પક્ષમાં ગયા ગુરુઓની જાગીર અને દોનત એટલી બધી હતી કે તેટલી મોટી ફાજ કે મોટી લઠાઈઓથી પણ મેળવી શકાય નહિ તે સર્વ રાજાઓને મળે એવો અભિપ્રાય તેમને પનદ દોષ એ તો સ્વાભાવિક છે દ્યુથરને પ્રથમ બેસવાને ઘોડો ન હતો, તેના આગળ જતાં રાજાઓ અને પ્રજાઓ શિષ્ય ગણાવવા લાગ્યા. રાજાઓમાં એનો પહેલો શિષ્ય સાક્સનિતો ડ્યુક હોય અને સાથી જળવાન ફ્રેદરિક હતો રોમની સમાજવાળા સુધારાવાળાઓપર આરોપ મૂકતા કે ધર્મના કામમાં તેઓ સસારી લાભની લાલચ દેખાડે છે, પણ આ તકરાર તેમની ખોટી છે, કેમકે તેમનો પોતાનો સસાર અને ધર્મ બેઝમા પગ હતો. રાજ્યજળ વાપરવું અને રાજકામમાં હાથ ધાલવો એ વાતમાં તેઓ પૂરા હતા.

જિન્ડિયસનો એક શિષ્ય જોન કાલ્વિન નામે ફ્રાન્સનો વતની હતો. તેણે ઇ. સ. ૧૫૩૨ માં પારિસમાં પોતાના મત પ્રસિદ્ધ કરવા માં-

ડ્યા ઉપદેશકોએ તેને પીડા કરના માગી, તેથી તે નાશીને આસ્તર્ગંગા ગયો અને ત્યાં લખાણ અને બાપલુથી એટલો પ્રખ્યાત થયો કે ત્યાના સુધારાવાળાનું એના પરથી કારિનિસ્ત નામ પડ્યું.

જીનીયના લેખના બોલાવ્યાથી તે ત્યાં ગયો અને ધર્મપદ્ધતિ બાધી આપી નીતિ અને ખરા મતનું રક્ષણ કરવાને બાને તેણે ધર્મગુરુઓના હાથમા ધણી સહસ્રતા આપી તે ગુરુઓની કચેરીઓ પોપની ઇન્વિઝિશન કચેરીના જેવી થઇ પડી એક કમનગીજ સ્થાનિખર્દ નામે સર્વિતસ જીનીવામા હતો તેણે કારિનનો મત નહિ સ્વીકાર્યોથી તેને એ દુષ્ટ ગુરુઓએ જીવનો બાલ્યો લ્યુથર અને કાવિનના શિષ્યો વચ્ચે મતભેદ પડ્યા દરેક પક્ષ પોતાના મતને દુરામલથી વળગી રહ્યો અને એકએના ઉપર સખ દુશ્મના કર્યો તેથી રેફર્મેશન એટલે સુધારાના પ્રચરવામા હઝકત પડી, અને લોકના વિચાર ફરવાથી કેટલાક દેશો ગેમના તાબામા રહ્યા.

સામાન્ય રીતે જોતા પોતાની મેળે વિચાર કરવાની શક્તિ વધી હતી તથા વિદ્યામા નવી શોધો થઇ હતી તેણે કરીને સુધારાવાળાઓ દે તેહ પામ્યા હતા, તેમ છતાં તેમાના કેટલાએ વિદ્યાપર વહેમ રાખતા, અને તેથી કરીને તેમના દુશ્મનો ધૂર્ખાઇ અને જગલીપણને વધારે કરનાર તેમને કહેતા માણસ જાતનો સુધારો થવામા એથી ધણી દરમત પડી ઇરાસ્મસ જેવા વિદ્વાનો વેસગીઓએ દાખલ કરેલી બેવકુફીને નાશ કરવાને દાખલ થાત પરંતુ નવા પથના પાત્રીઓના અસાન્નતરેમા અને સામ્રા વિચારોથી બીને તેઓ દૂર રહ્યા નવો પથ નિહાનનારા નમોશથી વર્ષો હોત અને નવી માગણીઓ થોડી કરી હોત, તો રોમની સમાજ વધારે છૂટ આપત કે નહિ તે નહો કહી શકાતુ નથી, તથાપિ એનો નિમશય છે કે સુધારાવાળાઓ માહોમાહે લઢવા ન હોત અને બેવકુફાઇ અને જોરજૂનમથી વર્ષો ન હોત તો પોપનો પક્ષ જોટલા જોરથી લડી શમ્યો તેટલા જોરથી લડી શમત નહિ.

લ્યુથર અને તેના સાથીઓના મત ઉતાવળે ફેલાવવા લાગ્યા તે અટકાવનારો ઇ. સ. ૧૫૨૮ માં જર્મનીમા મેગી સભા (સાપટ) મળી,

ત્યાં ઠરાવ થયો કે ખીજી મોટી ધર્મમંળા મળે ત્યાં સુધી ટાંઠ નવી વાત કરવી નહિ. દ્યુથરે અને તેના શિષ્યોએ આ ઠગવ ઉપર વામો લીધો, તે પરથી પ્રોટેસ્ટન્ટ એટલે વાધો લેનાર એવું નવા પંથનું નામ પડ્યું. સાર પછી થોડે વખતે તેમણે એલ્સવર્થ નગરમાં જર્મેનિના રાજધાનિ જની હજૂરમાં પોતાના મનનું સંક્ષેપ વર્ણન લખીને ઈશુ આ પ્રખ્યાત પત્રમાં દ્યુથર અને કાલ્વિનનો મતભેદ દર્શાવ્યો છે.

ધર્મનો ઝંખડો હવે ચાક્યો, અને બેઠ પસે ધણી દહીયાદથી તે જારી રાખ્યો. અહીં જર્મેનિ, દેન્માર્ક, સ્વીડન, નોર્વે, યુગિઆ, અને યિ. પોનિઆ, એ દેશોએ દ્યુથરનો મત સ્વીકાર્યો; ઇંગ્લાંડ, સ્કોટ્લેન્ડ, હોલ્લાંડ, સ્વિત્ઝર્લેન્ડ એ દેશોમાં ઝિન્ડલિયસ અને કાલ્વિનનો મત પ્રસર્યો; ફ્રાન્સ, બોહોમિઆ, હંગરી અને પોલાન્ડમાં પણ નવા મતનો ફેલાવો કરવાના પ્રયત્ન થયા.

આ ઝંખડો બધે પાડવાને જ ઉપાય કર્યો તેથી તે વધ્યો. મોટી ધર્મ સમાજને બોલાવી તકરારનો ફાયદો કરાવવો એવું ઠરાવવામાં આવ્યું પણ ક્રિયા નિયમ પ્રમાણે એ સભા બોલાવવી તે નહીં થઈ શક્યું નહિ. ધણી વિવખ થયા પછી ઈ. સ. ૧૫૪૫ માં ટ્રૂટનગરમાં એ સભા મળી તે કેટલાક વરસ જારી રહી. અતે ઈ. સ. ૧૫૬૩ માં તેણે પોતાના ઠરાવ પ્રસિદ્ધ કર્યા, તે પ્રોટેસ્ટન્ટ રાજ્યો તથા કેટલાક કાયદિક રાજ્યોએ માન્યા નહિ. દેશની ધર્મસમાજનું સ્વતંત્રપણું તથા રાજ્યના અધિકારને નાશ થાય એ વાત કહી ફ્રાન્સના રાજ્યો પણ સ્વીકાર્યા નહિ.

સ્વંદ ૩ જો.

ધર્મતાલિ.

બુદ્ધિની દેગવણીનો વધારો ચવાથી સંસાર અને ધર્મની અવસ્થામાં ફેરફાર થયા, તેમ રાજ્યોના અરસપરસના વહેવારોમાં પણ નિવમો બંધાયા. બાલ્કન્સ આશ પાવર એટલે બળની સમતુલ્યતાનો વિચાર ઉપજાયો. સોબી અને બળવાનના દૂમવાઓથી નગણાઓનું રક્ષણ થાય તેને સાફ ગોઠવણ ધર્મતાલિમાં પહેલવહેલી ચવા લાગી તે દેશ નાના સરજાનોમા વહેચાઈ ગયેલો હતો તેમા પાંચ મુખ્ય હતા. ઉત્તરમાં મિલાનના ડ્યુકર્તું રાજ્ય અને વેનિઝતુ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય, મધ્ય બાજે ફ્લોરેન્સતુ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય અને ધર્મમખાજ (પોપ) તું રાજ્ય; દક્ષિણમાં નેપલ્સતું રાજ્ય આવા વિભાગથી અને તેઓના કુસપથી પરદેશી રાજ્યોને ધર્મતાલિ છતી લેવાતું મન ચર્ચું હતું. ફ્રાન્સ અને સ્પેનના ખાદશાહ તથા જર્મનીના રાજા પોતાતું બળ એ દેશમાં અજમાવતા. એંજુ કુટુંબના રાજ્યોનો પગ ધર્મતાલિમાંથી ગયો, સ્વારે ફ્રાન્સના નાના સરખા પ્રોવાન્સ પ્રાંતમાં તેકુળતુ રાજ્ય આવી રહ્યું. સાનોછેલ્લો રાજ્ય રેની હતો તે ઇંગ્લાન્ડના રાજાની ચરી રાણી એંજુની માર્ગરેટનો બાપ ચતો હતો. રેની નિર્લેખી અને નિર્લેખ રાજ્ય હતો પોતાના નાનાસરખા રાજ્યા તે છનોખાનો બેશી રહેતો અને વિધાને ઉત્તેજન આપતો. તેને પેટે દીકરો ન હતો તેથી તેના વારસાનો દાવો ફ્રાન્સનો રાજ્ય અને બર્ગેદિનો ડ્યુક કરતા હતા. બર્ગેદિનો ડ્યુકે તેની મરનાની વાઠ ન જોતા જીવતા તેનું રાજ્ય લેઈ લેવાની ધારણા કરવા માડી સ્વારે રેનીએ ફ્રાન્સના રાજાતું રક્ષણ માગ્યું અને તેને પોતાનો વારસ ઠર્યો. ઇ. સ. ૧૪૮૧ મા રેનીનું મરણ ચવાથી તેનું પરગણું ફ્રાન્સના તામાગા આવ્યું તેની બેડે નેપલ્સ અને સિસિલિના સિદ્ધાંતોનો દાવો પણ ફ્રેંચ રાજ્યને મળ્યો આ કપિત દક્ક ઉપર પોતાના બળને અરચી નાખ્યું શાણા ૧૧ મા લુઇસને હઠાપણતું કામ લાગ્યું નહિ, ફ્રાન્સના દેટવાક તાલુકદારો ફ્રાન્સના રાજ્ય કરતા વધારે શક્તિવાન હતા, તેમનું જોર તોડવાપર તે મડ્યો. એ કામ ઘણું ઉપયોગી હતું, કેમકે તે માહોમાહે વઢીને તથા રાજાની સામા ચઢીને દેશની ખરાબી

કરતા અને રાજને નબળી હાલતમાં રાખતા. એ કાર્ય સાધવાને તેણે ૭ ઉપાય કામે લગાડ્યા તે આગરદાર નહતા.

આદમો ચાર્લમે તેના બાપની ઝાઝી ધારણા પમદ કરી નહિ. ૨૧-દેશમાં રાજસત્તાને મજબૂતાઈ આપવાના કામમાં ન લાગતાં પરદેશો જીતવાપર તેનું મન લાગ્યું. નેપાલના રાજ્યોપર પોતાનો કદિપત દાવો ચલાવવાનો હરાવ તેણે કર્યો. તેજ વખતે મિલાનના ડ્યુક ફ્યુડોવિકોસ્કોએ તેને તેડું મોકલ્યું, અને તુર્ક લોકનું રાજ જીતી લેવાની તેને કંઈક માંડી આશા હતી. ઇ. સ. ૧૪૯૪ માં તે ઇટાલિમાં જ્ય કરતો ગયો. રોમ, ફ્લોરેન્સ અને નેપોલિસ સરણે આવ્યાં અને બીજાં ફર્દિનાંદ દેશ સુધી નાઠો. એવામાં વેનિસના રાજ્યો ઇટાલિના બીજા રાજ્યો જોડે એકત્ર કરી હરાવ કર્યો કે પરદેશીઓને કાઢી મૂકવા. જર્મનિનો રાજા મેક્સિમિયિયન અને સ્પેનનો રાજા ફર્દિનાંદ એ વિચારને અનુકૂળ હતા આ બન્ના સામળી ચાર્લમે અડધું લસકર ઇટાલિમાં રાખ્યું અને બાકીનું જોડે લાક્રાન્સ તરફ ગયો. રસ્તામાં વેનેસિઅન લોકની ફાજમળી તેના તેણે કેવળ પરાભવ કર્યો, તથાપિ તેની પાછળ મૂકેલી ફાજને ઇટાલિના રાજાઓને સરણે આવવું પડ્યું અને નેપોલિસની બીજા ફર્દિનાંદ પાછો ગાદીએ બેઠો.

આદમો ચાર્લમ બીજી સ્થિતિ કરવાની તૈયારીમાં હતો તેવામાં એકાએક તેનું મૃત્યું થયું (ઇ. સ. ૧૪૯૮) તેની ગાદીએ તેનો પિત્રાઈ બોર્ધાર્નિસનો ડ્યુક આદમો છુદસ ગાદીએ બેઠો. તેને વળી એની દાદીના તરફથી મિલાનના વારમાંનો હક હતો ઇટાલિ જીતવા નીકળ્યા પહેલાં એ રાજાએ વેનિસ, પોપ અને સ્પેનના રાજ્યો જોડે દોસ્તી કરી, સારપછી તે ઇટાલિપર ચઢ્યો. ઇ. સ. ૧૪૯૯ માં મિલાન તેના હાથમાં આવ્યું, અને લ્યાનો ડ્યુક સ્કોર્ડો કેદમાં મરણ પામ્યો, સારપછી નેપોલિસ ઉપર ફ્રેન્ચ રાજા ગયો. સ્પેનના રાજાએ નેપોલિસના રાજાને તથા છુદસને મદદ આપવાને કરાર કર્યો હતો, પણ અને બેઠેને છેતરવાનો મનસૂબો તેણે કર્યો હતો ફ્રેન્ચ પાદશાહે નેપોલિસને જીત્યું અને લ્યાનો રાજા ફ્રેદરિકને જન્મ સુધી કેદમાં રાખ્યો (ઇ. સ. ૧૫૦૧). જીતવાનું કામ પૂરું

ચંદ્ર એટલે જીતેલો મૂલક પોતાના કમળમાં લેવાની શુકિત કરી, તેમાં ખુદિમાન સેનાપતિ ઝોન્સાલ્વેએ નેપલસમાંથી ફ્રેન્ચોને કાઢી મૂક્યા, અને ર્દિનાંદ અને લુઇસ વચ્ચે સલાહ ચર્ચા તેના કરારને રૂએ લુઇસની બ-ત્રીજીને ર્દિનાંદ પરણ્યો; દસ લાખ ડ્યુકેટસ ર્દિનાંદે લુઇસને આપ્યા ને લુઇસે નેપલસનું રાજ જત્રીજીની જોડે પહેરામણીમાં આપ્યું (ઇ. સ. ૧૫૦૫).

પોપ બારમા જુલિયસના લોભે કરીને વળી ઇટાલિની શાંતિમાં ભંગ થયો. વેનિસના રાજ્યે પોપના રાજના કેટલાક ભાગ લેઈ લીધા હતા તે પાછા મેળવવાના હેતુથી જુલિયસે, લુઇસ, ર્દિનાંદ, અને માકિસમિલિઅન પાદશાહો જોડે વેનિસપર હુમલો કરવાનો એકે કર્યો (ઇ. સ. ૧૫૦૮). અદેખાઈથી એ રાજ્યોના સંપત્તિમાં વૃદ્ધ પડી નહિ હોત, તો વેનિસના રાજનો નાશ થાત. વેનિસની સરકારે પોતાના રાજનો બચાવ કરવાને જ ગોઠવણો કરી હતી તે સર્વે ફ્રેન્ચ રાજના જુસ્સાભરેલા શરથી રદ ગઈ. ઇ. સ. ૧૫૦૮ માં આગ્રાદેશોના રણમાં તેમાંના વેનિસના લશ્કરનો કેવળ નાશ થયો. પોપના રાજની પડોશમાં આવેલાં નમરો પોપે લેઈ લીધાં અને પોતાના રાજમાં આવેલાં આપુલિઆના બદરેનો કબજો કર્યો. વેનિસનું રાજ વૃદ્ધવાની તૈયારીમાં હતું તેવામાં લુઇસ અને માકિસમિલિઅન એકિઆને લીધે છૂટા પડ્યા. પોપ અને ર્દિનાંદને પોતાના રાજનો કેટલોક ભાગ આપી પ્રશ્ન કર્યો, તેથી એ કાંબેનો એકો વૃદ્ધી ગયો. ઇટાલિમાંથી જૂના પરદેશીઓ કાઢી મૂકવાનો વિચાર હમણા જુલિયસને આવ્યો. તેણે ક્રાન્સની વિરુદ્ધ ખીજે કોઈ એકે જીત્યો કર્યો અને ઇંગ્લાંડમાં તે વેળાએ ગાદીએ આવેલા રાજ આઠમા હેન્રીને ક્રાન્સપર ચડાઈ કરવાનું કામ સોંપ્યું કે લુઇસથી ઇટાલિમાં જઈ શકાય નહિ. એ વેળાએ યુરોપના સિપાઈઓમાં સ્વિત્ઝર્લેન્ડના સિપાઈઓ સર્વેથી જોડા ગણાતા હતા, તેથી સ્વિત્ઝર્લેન્ડની સરકારને પોપે એ એકામાં ઘણા કાંઈ. સ્પેન અને જર્મેનિના પાદશાહો પણ તેમાં સામિલ થયા. હિંમત હાર્યા વિના બારમો લુઇસ આ જગર-દસ્ત દુસ્મનોની સામે ચમે. ઇટાલિમાં સ્પેનની સીમા ઉપર અને પિકાર્દિ પ્રાંતમાં મુઠ્ઠા થયાં, તેમા વારાફરતી જોડે પક્ષોને જય મળ્યા, પણ શ્લોરેસ, મેદિસી કુટુંબના તાબામાં ગયાથી, પોપને મળી મધુ (ઇ. સ.

વખને ફ્રેંચ સેનાપતિ કહેવા લાગ્યો કે તુર્ક લોકને યુરોપમાંથી કાઢી મૂકવા એટલુંજ નહિ, પણ એને તોલિયા, સીરિયા, અને પાલેસ્ટીનમાં તેમની પાછળ પડી જેરુસલેમનું રાજ પાછું લેખ લેવું. સ્વારીની કુચ વિ-
કટ લડાઈપર જનારા જેવી નહતી, પણ જય મેળવીને પાછા ધરતા નો-
દા હોય તેવી જણાતી હતી. રસ્તામાં ગરીબ ગામડીયાની બહુ ખરાબી થઈ. લૂટફાટ અને મોજમજ કરતી મેના આગળ ચાલી હંગેરિના રાજ આ કુમક નોંધ રાજ થયો નહિ તુર્ક સુલતાન બયાઝિદે તેની જોડે સ-
લાહ કરી હતી, તે ભંગ કરવાને રાજ ન હતો, પણ ફ્રાન્સના ગર્વિષ્ટ સિ-
પાઇઓએ તે માન્યું નહિ. તુર્ક સરદાર ઝોળગી તેમણે કટલાકે નાના કિલ્લા લેખ લીધા તથા નિકોપોલિસને ઘેરો ઘાસ્યો. ૨૦,૦૦૦ તુર્કો યલેસ્ની મંદિરે આગ્યા. ફ્રેંચ ફોજમાં મોજમજ અને અધાધુધી ચાલી રહી હતી અને સાવચેતી કમપણ રાખી નહતી. સુલતાન આવ્યાની ખબર માંમગી ફ્રેંચ ફોજ ગમરાઈ ગઈ અને ઘેરો ઝિલાવી પાછી હકી અને પોતાની પ-
રો જે કોઠીઓ પકડાયા હતા તેમને કતલ કર્યો. ફ્રેંચ સવારો મુદ્દ કરવ ને ઘણા આતુર હતા, પણ હંગેરિના સરદારોએ સાવચેતીની સચના કર તેપર લક્ષ આપતાં લડવાને તત્પર થયા. થોડા વખતમાં તેમની મનકા મના પૂરી પડી. બયાઝિદ બુદિમાન અને જાજરો લડવૈયો હતો તેણે આ ખી ફ્રેંચ ફોજને કાપી નાખી અને બર્ગિદિના કુરર નીવાસને બદીયાન કર્યો અને તેણે ઘણું નાણું આપ્યું ત્યારે તેને છોડ્યો એજ વખતે રિસિપન જમાણાએ ક્રિજિયાંદના વગડાકે લોકપર સ્વારી કરી. પ્રથમ તો તેને પાછા આવવું પડ્યું, પણ પછી ફ્રીઝ લોક માંહોમાંહે લડવા ત્યારે તે દેશને જીતી ચકો, એ લોક હોલાંદ, ફ્રાંસ, અને કોઇક વખતે ફ્રાન્સના કાંઠા પર આવી લૂટફાટ કરતા અને ગામડાંઓ બાળતા.

ફ્રાન્સનો છઠ્ઠો ચાર્લસ ગાંડો થયો ત્યારે બર્ગિદિના ડ્યૂક રિસિપે રા-
જકારભાર ડકાપણથી કર્યો. તેનામાં એક ખોડ હતી; તે એટલો ઊંડાકે હતો કે તે મુએ ત્યારે મરણ ક્રિયા કરવાને માટે ધરમાંનાં ઘરેણાં વેચવા પડ્યાં. ઇ. સ. ૧૪૪૮ માં તેણે મરણ થયું તેથી લોકે રિસિપીર થયા, કેમકે તેની જગાએ જે માણસ આવ્યો તે નમળા નીકળ્યો તેની જગાએ જોન ધ શીઅરલેસ થયો. તુર્ક લોકની સામે સેનાપતિ થઇને ગયો

હતો તે એજ પુરુષ હતો ક્રાન્સનો રાજ કારભાર તેણે લેવાની ઇચ્છા કરી, પણ રાણી અને ઓર્બાન્સનો ડચુક તેના લોભથી જીતે તેની સામે ચર્ચા ફ્રેન્ચ દરબારમાં બે પક્ષ બંધાયા શિલિયે ઓર્બાન્સના ડચુકને પારિસમાં મારી નખાવ્યો, એવામાં લીજ નગરના લોકે ક્રિવર કહ્યું, તે સંભાવવાને શિલિયને ત્યાં જવું પડ્યું ઓર્બાન્સ પક્ષકારો એની ગેરહાજરીમાં લડનાને લીધા ચર્ચા પારિસના લોકે બર્ગેદિના દાકારને પક્ષ પ્રથમ સ્વીકાર્યો અને થોડા વખત પછી તેઓ સાચી જાણ્યો ગયા, એ રીતે માહોમહિ લઢાઇ ચાલતી હતી તેવામાં ઇંગ્લાન્ડનો ૫ મો હેન્રિ ક્રાન્સ છત્તવાને ચઢ્યો એનિન્કોર્ટની લઢાઇમાં ફ્રેન્ચ ફાજનો પરાજય થયો, તે પછી બર્ગેદિ અને ઓર્બાન્સના પક્ષોનો ટોટો મળ્યો નહિ. નાની સરખી ઇમેજ સેના ક્રાન્સના ભાગપર બિન હરકતે ફરીવળા ફટલાક લોક એવું ધારવા લાગ્યા કે બર્ગેદિનો ડચુક ઇંગ્લાન્ડના રાજા જોડે મળી ગયેલો છો! ઓર્બાન્સ પક્ષે ક્રાન્સના પાટવીકુંડર ડોફિનને એ પરથી એવું સમજાવ્યું કે ક્રાન્સના જયાનને માટે એ જોનને કપટથી મારી નાખવો જોઇએ. ડોફિનને વકીલો મોકલી જોનને ચોતાની જોડે મળવાને બોલાવ્યો, એ મુનાકાત તે નદીના ખૂલ ઉપર થઇ મળતા વારને કાપકા પ્રમાણે બર્ગેદિનો ડચુક પાટવીકુંડરને નમ્યો જવો તે નમ્યો તેવોજ શાહજાદાના સિપાઇઓએ તેને કતલ કર્યો. ડુલાદર્સની દૈવત આ વાત સાંભળીને ધણીજ દિલગીર થઇ, ક્રમકે એ રાજાએ તેમજુ કિત બધી સારી રીતે કહ્યું હતું. એની પછી દિનિષ થ શુડ બર્ગેદિ અને ડુલાદર્સની ગાદીએ બેઠો જાપની હત્યાનું વેર લેજાતો તેણે નકી કરાવ કર્યો ઇંગ્લાન્ડનો ૫ મો હેન્રિ ક્રાન્સનો ખરો વારસ ■ એવું તેણે માન્ય રાખ્યું હવે ઇમેજ અને ફ્રેન્ચની લઢાઇ બર્ગેદિ અને ઓર્બાન્સની લઢાઇમઇ ગઇ બેઉ પક્ષો નિર્દય પછે વર્તે લાગ્યા

ઇંગ્લાન્ડનો ૫ મો હેન્રિ ગયો અને તેની પાછળ ક્રાન્સનો ૬ ઠો ચાલ્યો પણ પડ્યો તેથી લઢાઇના કામમાં મોટો ફેરફાર થઇ ગયો ૫ મા હેન્રિનો વારસ ૭ઠો હેન્રિ પારણ્યામાં જુવતો હતો અને ડોફિનનો ભર જુવાનીમાં હતો ધણીખરા હંચ ઉમરાવો અને પ્રજાઓ તેના પક્ષમાં હતા પડતી દયાએ ડોફિનને ચોતરફથી ઘેર્યો હતો અને તેવું મુખ્ય શહેર

ગોર્નર્નિસ જીતવાને ઇમેજને ચક્રવા દતા તેમાં આઈ નામની કુચારી સ્ત્રી
 નામે જોને આવી તેની ભાગ્ય-દા દેવી. ઇમેજનેની દાગ થવા લાગી
 અને ક્રેન્ચ ફોજ ફોજ કરતી આગળ ચાલી જર્મનિનો ફિલિપ ફ્રાન્સના
 રાજાને મળવાને તૈયાર થયો. એ સમે ફિલિપે પોર્તુગાલની કુચારીને વગી
 (૪ સ ૧૪૪૦), ગોર્ડન ફોજ નામે નાઇટનો વર્ગ સ્થાપ્યો. એ વર્ગ
 મૂરોપમા ઘણા પ્રખ્યાત થયો. સ્વારપણી થોડે વખતે તેણે ફ્રાન્સના રાજા
 જોડે સલાહ કરી પછી ફિલિપ ઘણા બબડાથી રહેઝ લાગ્યો. અનેક
 તરેહના યુદ્ધના ખેન તે કરાવતો તેમા ભાગ લેવાને અને જોવાને મૂરોપ
 પના બહાદુર લડેલા જતા ફ્રાન્સના બહુના ધનવાન લોકો તેનો ખ-
 રચ ખુશીથી આપતા તોફાની નગરવાસીઓ રાજકોતમાં દરકત ન કરે
 માટે આવી મોજમજામાં ફિલિપ તેનું મન લગાડ્યો.

સુમારે ૧૫૦ વરસ થયાં સ્વિત્ઝરલંડના પ્રાંતો આઝિઆના રાજ્યથી છૂ-
 ઢો પડી સ્વતંત્ર થયા હતા ત્યાના સ્વતંત્ર સરકારનો હવે માહોમાહે અદેખાઈ
 કરવા લાગ્યા પોતાના રક્ષણને તથા બીજા સાથે લડાઈ કરવામાં મદદને માટે
 આસપાસના રાજાઓ જોડે એકો કરવા લાગ્યા એવી રીતનો તેમનામાં
 કુસંપ પેટેલો. જોઈને જર્મનિના પશ્ચિમ ભાગમાંના રાજાઓએ ઠનવ કર્યો તે-
 મણે પ્રથમ જર્મનિના કચ્છની સલાયતા માગી, પણ તે મળી નહિ ત્યારે
 ફ્રાન્સના રાજાની કુમક મગાવી ફ્રાન્સમાં લડાઈ બંધ પડવાથી સિપાઈઓ
 ની ઘણીક ટાળીઓ ઉપર વગરની લોકોથી ગામડાઓમાં લગ્નકાંડ કરી પો-
 તાનું રક્ષણ કરતી હતી એમને દેશમાંથી કાઢવાને આ સારો સામ જોઈ
 પાડવી કુવર ડોપ્પાની સરદારી નીચે મોગી ફોજ સ્વિત્ઝરલંડ તરફ આવી
 અને ખેસન નગરની આસપાસ ઘેરા ધાલી પડી ફ્રાન્સ-જર્મનિને ઘેરા ધાલી
 સ્વિઝ ફોજ પડી હતી તેને આ ખમર યદ સરદારોની મરજી પાછા હી
 પર્વનોમા બરાઇ જવાની હતી, પણ તે સિપાઈઓ હકલધને બેગ ટ એમ-
 મ લડવા જતુ ૪ સ ૧૪૪૫ના આગટ મહિનાની ૨૪ મી તારીખે સ્વિઝ
 અને ક્રેન્ચ સેનાઓને મુનાકાત થઈ એ બે પ્રજાઓનચ્ચે આ પહેલું યુદ્ધ રુઝ-
 પિસે નદીના જમણા કાંઠાની ટેકરીઓ ઉપર ક્રેન્ચ લશ્કરના આગ ૧ ભાગનો
 પડાવ થયો હતો તેની સમ્મિ બધી સ્વિઝ ફોજ કરતા દશ ગણી હતી
 બાકીનું ક્રેન્ચ લશ્કર તે નદીના કાંઠે કાંઠે સ્વિઝ સિપાઈઓ આવી

પહોંચતાં વારને જમણા કાંઠાની ટેકરીપર પડેલા ફ્રેન્ચ લશ્કરપર પડ્યા. તેઓ ભૂખ્યા, તરસ્યા અને ઉત્તમગરાવાળા હતા, તોપણ એવા જુરસાથી લડ્યા કે ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ પાછા હઠી નદીને ડાબે કાંઠે નાચી ગયા. સ્વિઝ સરકારેએ આટલી-ફતેહથી રાજી રહી યુદ્ધમાં કરવાની સલાહ આપી કે બીજા સિપાઇઓ આવી જશે ને ફ્રેન્ચમાં વધારો થાય; આ કહાપણુબ-રેલી સલાહ ઉત્કેરાયેલા સિપાઇઓએ કબૂલ રાખી નહિ. નદીમાં પડતું મૂકી તેઓ આગળ ધસ્યા તેમની હારમાં ભંગ પડ્યો, સામી ફ્રેન્ચના સરકારે એનો ફાયદો લેવાની ગોઠવણુ કરી રાખી હતી. નદી એળંગી હારમાં ગોઠવાવવાની તેમની મહેનત બ્યર્થ ગઇ. જર્મન અને ફ્રેન્ચ સ્વા-રના દુમસાથી તેઓ વીખરાઇ ગયા, તોપણ દશ કલાક સુધી તેઓ ધણુ જુરસાથી લડ્યા. ડોહિનને જય મળ્યો ખરો, પણ તેમાં તેના અતિ શરા ૮૦૦૦ સિપાઇઓના મરણ થયાં. આવા દૃદ ગ્રેહઓ સાથે બીજી લડા-લડવાની ફ્રેન્ચ સિપાઇઓએ ના કહી અને ફ્રેન્ચ સરકારે વચમાં પડી સાહ કરાવી અને સ્વિઝ રાજ્યોની સ્વતંત્રતા સર્વે માન્ય રાખી.

ધેન્ટ શહેરના રહેવાસીઓએ ફિવર કર્યું હતું તે ધણી મહેનતે બ-રિના ડ્યુકે બેસાડી દીધું અને શહેરના ધણાક લોક લેઇ લીધા. ફ્રાન્સનો પ્રિન્ટ પોતાના બાપની જોડે લડ્યો અને બર્જિનના ડ્યુકના દરબારમાં ના-મી આજ્યો, અને બર્જિનના પાટવી ફુંવર પણ પોતાના બાપની સાથે થ-તા હતા. આ અંદર અદરના કજઆ ફેટલાક વર્ષ લગી ચાલ્યા. આખ-ા ફ્રાન્સનો ખમે ચાર્લસ મરણ પામ્યો અને ડોહિન ૧૧ મે લુઇસ ના-મ ધારણ કરી રાજા થયો. એની અને બર્જિનના પાટવી ફુંવરની વચ્ચે ફેટલાક કાળ સુધી અણબનાવ ચાલ્યો અને લડાઇ થવાની તૈયારી હતી, એવામાં બર્જિનના સારો ડ્યુક રિલિપ મરણ પામ્યો. એ ડ્યુકે પચાસ વ-ર્ષ રાજ કર્યું, તે સમયમાં યુરોપનાં બધાં સરચાનો કરતાં તેનો દેશ વ-ધારે ધનવાન, ચઢતી કળાએ અને શાંતિમાં રહ્યો. ફ્રાન્સના રાજથી સ્વતંત્ર થવાનું તેણે ચાહ્યું હોત તો તે થઇ ચકત. એના મરણથી સર્વે દિલગીર થયા અને એની ગાદીએ બેસનાર શાહનશાહના દુરાચક, ગર્વ, ઉદ્વેગ અને ફૂરતાથી તેમની દિલગીરીમાં વધારો થયો.

ચાલેસ થ બેદક એટલે બદાદુર ચાલેસ બર્ગદિનો ડ્યુક થયો, એવામાં ઘેન્ટ નગરના મહાજનોના ધજનોપરથી નાની સ્વારી સહિત ત્યાં ગયો. કોઈ મોટા ઓછવના પ્રમથથી લેકે શહેરમાં એકલા મળ્યા હતા તેઓ બારે વેરા અને ગજના બૂનમે વિવે બરબડવા લાગ્યા કેટલાક દિમતવાન સખ્સો કહેવા લાગ્યા કે ડ્યુકને ઘેરી લઈ દાદને પહોચાડવાનો આ વખત સારો છે. એ વાત ચાર્તરના જાણવામાં આવી, ત્યાર પડેતાં એનો મહેલ હજારો માણુમથી ઘેરાઈ ગયો. ડ્યુકે લાચારીથી લોકની માગણી કબૂલ કરી, પણ તેજે ખતમાં માઠ વાણી આ અપમાન મુખ વેર લેતુ જમાન્ટ અતે લીજમાં આ ખતર આબ્યાથી ચાર્તર વધારે શુભે થયો ચાલેસે તે શહેરને હનવી તાબે કર્યો.

આ બડખોરાને શુભ રીતે ફ્રાન્સનો રાજા ઉત્તેજન આપતો હતો તેના બદલો વાળવાને બર્ગદિના ડ્યુકે ફ્રાન્સના નારાજ થયેલા તાત્કાલિકારોને કુમક આપી લુધસના પ્રપંચ આગળ ચાર્તરનું કપટ ચાલવું નહિ, કેમકે તેનો સ્વભાવ આક્રોશ હતો, તેપણ એક વખતે લુધસ પોતાની પાથરેલી જાગમાજ લગભગ પકડાઈ ગયો બર્ગદિમાં મોકલેના પોતાના એલચીઓ કહ કરી રાખ્યા નહિ એવું જોઈ જોયિને ચોડા માણુસો સહિત ગયો રાજા અને ડ્યુકની મુલાકાત થઈ, તેમાં લુધસની છાજ પાદ પડી નહિ ને જીનટા બર્ગદિના ડ્યુકે તેને કેદી કરી લીધો કેમકે એ વખતે ડ્યુકને ખબર મળી કે લીજ શહેરે ફરીને બડવો કર્યો છે તથા ધણાક સિપાઇઓને તથા આચાર્યોને ત્યાના લોકે મારી નાખ્યા છે શુભ રીતે બડ ઉસ્કરનાર લુધસ હતો ડ્યુકની માગેરી શરતો રાખને કબૂલ કરવી પડી અને તેમાંની ચનને ધણુંજ દુખવે એવી એ હતી કે રાજા એ ફોજ લેઈને ડ્યુકની જોડે લીજ શહેરપર ચડાઈ કરવી એ સ્વારી થઈ, લીજ શહેરની ફોજ હારી અને રહેવાસીઓનો ધણો ભાગ ખરાબ ખસ્ત થઈ ગયો.

ફોલથી ફલાઈ જઈને ડ્યુક આંગે સ્વિત્ઝર્લેન્ડ છૂટવાનો નિશ્ચય કર્યો ૩૬૦૦૦ કસાયના અને શરા સિપાઇઓની ફોજ તથા મોટું તોપખાનું જોડે લેઈ ચાર્તર સ્વિત્ઝર્લેન્ડની સરહદપર ગયો આન્સન શહેરને તેજે

ધેરો ધાગ્યો કિલ્લેદારો પણ બહાદુરીથી લડ્યા, તોપણ ડચુકના મોટા તો પખાતાએ કોટ તોડી પાડના માડ્યો અને લાચ પામેના કેટલાક સહેરના રહેનાસીઓ શરણે જવાની બૂમ પાડવા લાગ્યા તે પરથી એવું કહ્યું કે ના પકે તથા સિપાઈઓ ડચુકને શરણે જાય તેઓને માથી મળવાની આશ આપવામા આવી હતી, પરંતુ બ્યારે તેઓ ડચુકની હજૂરમા હાજર થયા તેવાજ તેમને બંદીવાન કરી દીધા સરદારોને ફાંસી દીધી અને સિપાઈઓને હાથ બાંધી વગાવેમા રૂંકી દીધા આશરે ૨૦૦ માણસ એ રીતે માર્યા ગયા

આ ખમર પરમણાઓમા ફેલાતાંજ ગાગેગામથી સિપાઈઓ આવી ઢોળે મળ્યા આન્સન આગળ ડચુકે મોગી હાવણી કરી તેમા ફોજનો ધણો ભાગ રાખ્યો ને પડે એક મજબૂત ટૂંકડી લેફ આગળ વધ્યો ગર્વથી વધુ ચર્ચ ગવાને લીધે તેણે સાધારણ સારંગેતી રાખી ન હતી પર્વતની ખીણોમા સ્વિઝ ફોજ પડેલી હતી, તેની રૂબરૂ તે આવી પહોંચ્યો પોતાની હમેશની ઉદ્ધતાઈ પ્રમાણે તેણે સુઢ કરવાની આગ્રહ આપી બર્મિંદિયન સ્વારો માર ખાઈ પાછા હઠ્યા સ્વિઝ ફોજ તેમની પાછળ પડી અને આન્સનના કિલ્લા સુધી આવી અહીં ડચુકના તોપખાતાએ ટકર ઝીની, પણ અતે તેઓ તોપ છોડી નાથી ગયા અને તેમની પાછળ ખીજ સિપાઈઓ પણ નાહા ડચુકે સિપાઈઓને ઊભા રાખવાની ધણી મહેનત કરી પણ બયર્થ ગઈ, અને બંને તેને પણ નાસવું પડ્યું સ્વિઝ ફોજને તેની હાવણીમાથી જ પુષ્કળ લૂટ મળી તેમા ત્રણ યૂરોપમા પ્રખ્યાત ઘરેલા હીરા હતા તેમાનો એક બધાપિ પોપના મુગટને સોભા આપે છે, બીજો આશ્ચિઆના પાદશાહના અતિ અમૂલ્ય રત્નોમા શ્રેષ્ઠ છે, અને ત્રીજો ફ્રાન્સના વાજમા સૌથી ચમકતો મણી હતો

એથી એટલો ક્રોધ અને ગુસ્સો ચાર્લસના મનમા ઉત્પન્ન થયો કે તે ગાડા નેવો ચમક ગયો કેટલાક હફતા પછી તેનું મન ચાત મધુ ત્યારે બીજી ફોજ ઊભી કરવાની તૈયારી કરી પોતાની આખી કારકીર્દીમા એકઠો કરેલો ખજાનો અને ફ્રાન્સેના ધનવાન સહેરોની હોલત નવી ફોજ રાખવામા તેણે ખરચી નવી તોપો બનાવવાને કેવળોના ઘડા પણ

ધણી વખત સૂધી સંપ કરી અરરપરસ ફાયદો કરવાને પ્રયત્ન કરતી. પરંતુ રાજની કન્યાઓને પરણી પોતાના કૌવતમાં વધારો કરવામાં શતેદ પામી. હંગરિ અને બોહીમિઆનો રાજ લુધસ નામે હતો તેની કુવરી અને વારસ આજ વેરે હર્દિનાંદનાં લગ્ન થયાં. લુધસ તુર્ક લોક જોડે વડતાં રણમાં પડ્યો ત્યારે હંગરિ અને બોહીમિઆનું રાજ્ય આઝિઆના રાજ જોડે જોડાઈ ગયું. ૫ મેં ચાર્લસ પોર્તુગાલનો રાજા હમાન્યુ-અલની જોડી ઇસાબેલાને પરણ્યો, તેથી તેના પુત્ર ફિલિપને રોમનું રાજ્ય મળ્યું.

ઇંગ્લાંડનો ૮ મેં હેન્રિ અને ફ્રાન્સનો પહેલો ફ્રાંસિસ એ બે પાદશાહો ૫ માં ચાર્લસના સમયમાં હતા. આઝિઆના બળને અધિક થઈ નહિ હેવામાં એ બેડ પાદશાહોને ફાયદો હતો. ખાસ્વર્થના રણમાં જય પામ્યાથી સાતમો હેન્રિ ઇંગ્લાંડનો ધણી થયો તેના અધિકારને હરકત કરનાર કોઈ રજુ નહતું તેથી રાજ્યમાં સુધારો કરવાનો અવકાશ તેને મળ્યો. તા-લુકદારોની સત્તા તોડવા તથા પરદેશ જોડે પ્રજાનો, પ્રજાના વેપારને આ-બાદી પર લાવવાનો તેણે ઉદ્યોગ મસ કર્યો અને તેમાં જય પામ્યો. ઇ. સ. ૧૫૦૯ માં તેનું મૃત્યુ થવાથી તેનો કુમાર ૮ મેં હેન્રિ તેની ગાદી-એ બેઠો, એ વખતે બળનો બરપૂર તથા દેશ આબાદીમાં હતો. યૂરો-પને પોતાના ક્ષામાં રાખવાનાં સાધનો એ હેન્રિ પાસે હતાં, પરંતુ વ-ખાણ અને ખુદામતને આધીન થવાથી તેનું સ્વાભાવિક શુદ્ધિબળ અશ-બ થયું; પોતાના મનોવિકારને તેણે પૂરું છૂટ આપી તેથી તેનાં કર્મો પતરાઈ, કોષ અને બીજા મનોભાવથી ધણુંકરીને ઉત્પન્ન થતાં. તેનો સુખ્ય વજર કાર્દિનલ લુક્સી નામે લોબી અને ગર્વિષ્ટ હતો તેથી રાજ-કારભાર સારી રીતે ચાલ્યો નહિ. પોતાનો ખ્યાનગી સ્વાર્થ સાધવાને અ-થવા જુદા અર્થકારને સતોષવાને ઇંગ્લાંડનો લાભ અને રાજની આબરુને તેણે હાનિ પહોંચાડી.

પહેલા ફ્રાન્સિસ રાજનાં લક્ષણ વધારે-સારાં હતાં. શિવજીની વિચારોથી ઉત્પન્ન થનારા ધણા સારા અને નશા સુણો તેમાં હતાં; તે પંડે હિમતવાન, સાહસિક, અને ચઠો હતો, પરંતુ તે પોતાના ગુરુસાને ડહાપણની લગામને તાળે રાખતો નહિ. બહાદુરીથી જે પ્રાપ્ત કરતો તે

ઉદ્ધતાધથી જોતો. ગાદીએ બેઠા પછી તેણે મિશન છૂતી લીધું, અને મારિગનાનના રણમાં મિર્ઝાનના ડચ્છ રફાઝાની તથા જર્મનિના રાજધિરાજની ફાજનો પરાજય કર્યો. પરાજય પામેલા ડચ્છને પેન્સન મળવાથી તેણે રાજપરથી હાથ ઉઠાવ્યો; પોપ તથા ઇતાલિના ઉત્તર તરફનાં સંસ્થાનોએ એ વાત કબૂલ કરી. સ્વિટ્ઝર્લેન્ડના રાજ્યે પણ તેમાં સંમતિ આપી (ઇ. સ. ૧૫૧૬).

જર્મનિના રાજધિરાજની જગ્યા ખાલી પડી ત્યારે તે લેવાને હેન્રિ, ફ્રાંસિસ અને ચાર્લ્સ એ ત્રણ ઉમેદવારો આમગ પડ્યા. હેન્રિને તે ગાદી મળવાની આશા થોડીજ હતી. ફ્રાંસિસ ઘણી ઉમેદ રાખતો હતો અને નાઉમેદ થયાથી ઘણો ખીજવાયો. ફ્રાન્સ અને સ્પેનના રાજાઓ વચ્ચે કેટલીક તકરાર હતી, તેણે એમની અલ્પલતમાં ઉમેદો કર્યો. ચાર્લ્સ વારસાના હકથી બર્ગેન્ડિના ડચ્છના તાબાના પ્રજાકનો દાવો કરી શક્યો અને રાજધિરાજ તરીકે ઇતાલિના રાજનો તે ઉપરી હતો; એમાંનું મુખ્ય જે મિશન તે ફ્રાંસિસે છૂતી લીધું હતું. તેમ ફ્રાંસિસનો દાવો નવાર અને નેપલ્સના રાજ્યોપર હતો. એ રાજાઓ વચ્ચે લાંબી મુદત સુધી દોસ્તી રહી શકી નહિ. એ બેમાંથી કોનું બળ જોણુરતું હતું તે બરાબર કહી શકાય નહિ. ચાર્લ્સના રાજને વિસ્તાર જોહોજો હતો, પરંતુ જુદા જુદા ભાગોની રાજઅવસ્થામાં ગિજતા હતી; એકે દેશમાં તે મનમાં આવે તેમ કરી શકતો નહિ. સ્પેનમાં પણ તેની સત્તા ને મર્યાદા હતી. જર્મનિમાં ધર્મનો ટોટો જગ્યાથી ઘણી ગુચવણ આવી પડી હતી અને ઉપરાજાઓ રાજધિરાજના અધિકારને ઝોછા કરવાને સદા આતુર હતા. તેથી જર્મનિની ગાદીએ તેના વાસ્તવિક બળમાં કંઈ વધારો કર્યો નહિ તેથી માત્ર નામની મોટાઇ તેને મળી. તેનો ખજાનો હમેશ ખાલી રહેતો અને તેની ફાજનોના સિપાઇ બાંડૂતી એટલે પગારને પેટે લઢનારા પરદેશી હતા, અને ઘણીકવાર તેમનો પગાર આલવો મુશ્કેલ પડતો. આણી તરફ ફ્રાંસિસને સ્વેચ્છિક અધિકાર મળ્યો હતો; તેનું બળ એકલું થયેલું હતું. તેની ફાજના સિપાઇઓ સ્વદેશી અને ફૈયાત હતા અને રાજકારબારનું નિમગિત બધારણ અર્થ હતું, તેથી તેને પોતાના હરીફની પેઠે નાણાંની તગી પડતી નહિ. એઉ રાજાઓ પરદેશો જોડે સબંધ કરી પોતાના રાજમાં વધારો કર્યો; ચાર્લ્સે

પોપની મદદ લીધી તથા યુલસિને ડુનાવીને તમા દેવિને પોતાના પક્ષમાં લીધો સ્વિઝર્લેન્ડ અને વેનિસની કુમક ક્રાસિમને મળી નનાગ, નેધરલેન્ડ અને લાન્કાર્ડિમાં એક એક વખતે લડાઈ મચી લાન્કાર્ડિમાં ફ્રેન્ચસરદાર લોન્કેક હતો તેને ખરચને સારૂ જોઈએ તેટલા નાણા ક્રાસિસની માએ કપટથી મોકલ્યા નહિ તેથી મિયાન તથા લાન્કાર્ડિનો ઘણોક ભાગ તેના હાથમાંથી જતો રહ્યો ઈ = ૧૫૨૨માં બને રાજ્યોની દોષને બિદોષ આગળ લઢી, તેમાં ફ્રાન્સની ફોજ હારી અને અને હતાનિ છોડી જતી રહી જિનોઆલું રાજ તેના પક્ષમાં હતું, તેને ચાર્લસને તામે થયું પડ્યું. એજ વખતે પોપ લીઓ પડ્યો અને તેની જગાએ ચાર્લસનો મિત્ર આલ્ફ્રિયન થયો, વેનિસ ફ્રાન્સની તરફથી નીકળી જઈ ચાલેનલાહની તરફ થયું

ચાર્લસે નાણાંની તગીને લીધે લાન્કાર્ડિની ફોજને રજા આપી તેથી મિયાન પાછું જતી લેવાને ક્રાસિમ ચમ્પિતમાન થાત, પરંતુ તેની અવિચારી માતાની શીખાણથી કોન્સ્ટાન્ટિન નાવ જુઝેન નામે જળના ઉમરાવ ઉપર ધસ્યો ગેર ધનમાફ કર્યો જુઝેને ચાર્લસ જોડે મળાને બડ ઉદાસ્યુ તે બેસાડી દેવામાં ક્રાસિસે લાન્કાર્ડિ પ્રાત બોયો ચાર્લસની ફોજ મેલાન્સ પ્રાતને માર્ગે ફ્રાન્સમાં પેરી ઇન્ડરલેન્ડે રાજ ફ્રાન્સ ॥ દક્ષિણ ભાગમાં ઉતરવાનો હતો પરંતુ એલ્ફ્રિયનની ખાલી પડેલી જગા પુલસીને મળી નહિ તેથી શુરસે થઈ તેણે દેવિને સમજાવી દેશે પાડ્યો અને સ્વારી કરવા દીધી નહિ ચાર્લસની પાસે ખરચી નહિ તેથી નેધરલેન્ડ કે સ્પેનને માર્ગે ખીજા વરકરો મોકલી શક્યો નહિ, અને મેલાન્સમાં પેડેલા દોષે કેટલાક ગામો નહામાં જાળ્યા, પછી તેને પાછા જવું પડ્યું

ક્રાસિમ તે લશ્કરની પાછળ હતાનિમાં ગયો, નાસતી ફોજને પકડી પાડવાનો પ્રયત્ન ન કરતા તેણે પેલ્ડિઆ નગરને ઘેરો ઘાલ્યો તેથી તેના દુસ્મનોની ફોજો પાછા એકઠા થયેલો વખત મળ્યો એવાજ અવિચારથી તેણે ફોજનો મોટો ભાગ નેપલ્સપર મોકલ્યો તેને આશા હતી કે ચાર્લસની લાન્કાર્ડિમાંની ફોજનો ટટોચ ભાગ ત્યા જશે, પણ તેમ ન થતા જુઝેનની સરદારી નીચે જર્નનિથી કુમક આવી પડેલી અને પેવળા આગળ મોડું યુદ્ધ થયું, એમાં ક્રાસિસ હાર્યો અને પાંચામે રાત્રીએ પોતાનું વચન પાળવું જોઈએ એમ તે ક્રાસિસને આ મોતી આપ

દામા નાખ્યો, તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે પેનિઆ નગર છોડવું અથવા તે પ્રયત્નમાં મરવું નાસનાના રમતા પ્રુધા હતા તેમ છતાં પણ તે નાહો નહિ, કેમકે ઉપની પ્રતિજ્ઞા બચે બચ ઈ સ ૧૫૨૫ ના ફેબ્રુઆરી માસની તારીખ ૨૫ મીએ પેનિઆના કોટ આગળ મોટો સમામ થયો. એ વેળા જેવી હોસથી એક તરફના સિપાઇઓ લઢ્યા તેથી વધારે હોસ ખીજે પ્રસંગે જોનામાં આવી નહિ હશે એક તરફ બહાદુર જુનાન રાજા અને શરા ઉમસવો તથા લઢવૈયા અને કાપાયમાન થયેલા પોદ્દાઓની ફાજ પોતાના અધિપતિના રક્ષણને માટે તથા દેશની આબરૂને માટે મરવાને આતુર થઇ રહેલી હતી તેમની સામા વધારે કેળવાયેલું કટક અને વધારે કાખીલ સરદારોના ઇનાજ અને જરૂરીઆતના જુસ્સાથી લઢતા હતા ફ્રેંચ ફાજનો પડેનો હુમલો થતાજ તેમના દુશ્મનો નાહક પરવું થી કીનારમાં ઉભટો બનાવ બનેો ફ્રાસિસની નોકરીમાં કેટલીક સિવજ પનાટણો હતી તેઓ નિમકલયાન અને કાચર થઇને રણમાંથી નાકી પેનિઆના કિલ્લેદારો બહાર આવી ફ્રેંચ ફાજના પાછના ભાગપર એકલા જુસ્સાથી વડ્યા કે તેમને બમરાની નાખ્યા ફ્રેંચ ઘોડેસ્વારો ઉપર પેસદાર નામે આર્લસના સરદારે નવી મુક્તિથી હુમલો કર્યો અને તેમને નસાડ્યા ફ્રાસિસ રાજા પડે ધણેક ટેકાણે જામયાયો, અને તેનો ઘોડો કતલ થયો, તોપણ તે કયો નહિ, પણે ઉભો ઉભો ધણીજ બહાદુરીથી લઢ્યો તેના અતિ શરા અમનદારો તેની આસપાસ તેનો જીવ બચાવવાને ફરી વળ્યા અને મરણ પામ્યા પા સાહ એક ચાકી ગયો હતો અને વધારે વાર લઢવાને શક્તિમાન ન હતો સ્પેનના સિપાઇઓ બહુજ જુસ્સાથી તેમનાપર ધસી આવી એ પાદશાહ છે એ તેમને અબર ન હતી એ વખતે જુઓનની તોડે મળી બડ કરનાર એક ફ્રેંચ સરદાર ફ્રાસિસના રક્ષણને માટે તેની આગળ આવીને બોલો સિપાઇઓને દૂર ખસેડી પાદશાહને અરજ કરી કે જુઓન પાસે છે તેને શરણે બચો આવા મોટા બચમાં છતાં તેણે બગવાખોરને તાબે ચનાની તરજટ ના કરી અને લૈનોપ કરીને શત્રુનો ખીજે સરદાર પાસે હતો તેને પોતાની તલનાર આખી લૈનોપે છુટણીએ પડી રાખતું સુબન લીધું અને ધણાજ માન સાથે તલનાર લીધી અને પોતાની તલનાર તેણે રાખને આપીને કહ્યું કે રાજદ્રવી રૈયતની આગળ તમે મદારાજ હથિયાર વગરના રહો એ કીક નહિ

લૈનોએ પોતાના બંદીવાનની આજર તથા લક્ષણ ઉપર ધ્યાન આપી તેને ધણું માન આપ્યું, તોપણ તેને ઘણી સાવચેતીથી જાળવી રાખ્યું ક્રાસિસ નાસે નહિ તથા ચાર્લ્સના સિપાઇઓ પમારના અવેજમાં તેને પકડે નહિ તે માટે તેણે ઘણી ચોકસી રાખી. લડાઇને બીજા દિવસે એક મજબૂત કિલ્લામાં લઈ જઈ વિશ્વાસુ અમલદારને મોખ્યો. પોતાના જેવો ઉદાર ચાર્લ્સ પણ હશે એવું ક્રાસિસ ધારતો હતો અને આશરે રાખતો હતો કે તેની સખાવત તથા દયાથી તેનો છૂટકારો જલદીથી થશે ચાર્લ્સને વહેલી ખબર પહોંચાડવાને યત્નના અમલદારને તેણે ક્રાન્સમાં જવાનો પરવાનો ઠરી આપ્યો.

આ મોટા જન્મની ખબર સાંભળી ચાર્લ્સે પોતે જુલાઈ નહિ ગયે હોય એવું ડોજ દેખાડ્યું પરંતુ પોતાના હરીફના દુર્બોધથી વધારેમાં વધારે ફાયદો કેમ લેવાય તે વિશે ઉડા વિચારમાં પડે તેની પહેલી માગણી એ હતી કે બર્જિનેના પ્રાત ક્રાસિસે પાછો આપવો, મોવાન્સ અને ડોશિનના પ્રાતોત્તરવત રાજ કરી બુબોનને આપવું, ઇંગ્લાન્ડના રાજાને દાવો ક્રાન્સની ગાદીપર છે તેને માટે કંઈ અવેજ આપી રાજ કરવો; અને ઇટાલિમાં ક્રાન્સના રાજાના જે જે હક હોય તે તદ્દન છોડી દેવા આવી નામોશી બરેલી સરતોથી ક્રાસિસ એટલે નાખુશ થયો કે પેટમાં ખાજર મારી મરવાને તૈયાર થયો પણ આસપાસ ઉભેલા માણુઓએ તેનો દાવ પકડી અટકાવ્યો. ચાર્લ્સ જોડે મજાથી ઓછી ઠંડણી સરતો કરવામાં આવશે એવું ધારી ક્રાસિસે તેને મગવાની ઇચ્છા કરી તેપરથી તેને ચાર્લ્સે રજા નમા બેત્યાવ્યો. રાજદ્રની ઉદારતાપર જે આશા ક્રાસિસે રાખી હતી તે ખોટી પડી.

આ ફતેહથી ચાર્લ્સ ઇટાલિનો ધણી, અને યુરોપનો ઉપરી થવાનો જોગ હતો પરંતુ તેને વાસ્તવિક લાજ ન થતા ઇંગ્લાન્ડનો રાજા ઇટાલિના અને જર્મનીના રાજાઓ દાખે બળી તેની સામા થયા તેજ વખતે ખરચી ખુટવાથી સિપાઇઓને પમાર પણ આપી શક્યો નહિ અને તેથી તેની ઇટાલિમાંની ફ્રાન્સે નકામી પડી રહી ચાર્લ્સના પક્ષમાંથી નીકળી જવાની પડેલ ત્યાં સેબિએ કરી, ક્રાન્સને મદદ કરવાના કરાર ત્યાંની સરકાર જોડે

કર્ષા. કેદમાં પડ્યાથી ક્રાંસિસની તબીબત એટલી બગડી કે તેનું મૃત્યુ થશે અને તેથી પોતાને બારે નુકસાન થશે એવી ધાર્તી ચાર્લસને લાગી તે પોતાના કેદીને મળવા ગયો અને ધીરજ આપી આવ્યો. બર્ગદિનો પ્રાંત આપવો જોઈએ એવી હઠ ચાર્લસે લીધી પરંતુ પાછલા ઇતિહાસ પરથી સ્પષ્ટ જણાતું હતું કે તેમ કરેથી ક્રાન્સનું રાજ બર્ગદિના ધણી આશ્રિત થઈ જાય. ક્રાંસિસ વારે વારે કહેતો કે હું રાજનો કડકો કરી શકતો નથી અને જો હું કંઈ તો રાજના કાયદાથી મારી કબૂલાત અમલમાં લાવી શકે નહિ. રાજેદ્રે હઠ છોડી નહિ, આરે ક્રાંસિસે ઠરાવ કર્યો કે ગાદીપરથી ઉતરી પોતાના પાટવી કુંવર ડોર્ચિનને રાજ આપી પોતે કેદખાનામાં મરવું.

આ ઠરાવથી બીને ચાર્લસે કબુલ કર્યું કે છૂટા થયા પછી બર્ગદિનો પ્રાંત આપવો ખીજી શરતો પશુ બારે હતી. માદ્રિદમાં પોતાના જે મંત્રીઓ હતા તેમને ઠરાવ પર સહી કર્યા પહેલાં ક્રાંસિસે પોતાની હજુરમાં બેલાવ્યા અને તેમની આગળ ચાર્લમના માઠાં કૃત્યો અને જુલમો કહી સભળાવ્યા તથા નોંધ કરાવી કે આ કરારપર મારી પામે બળાતકારે મઠી કરાવે છે તેથી હું તેને રદ સમજીશ. કરાર ઉપર સહી કરવી અને તે કરારને જહી નામુકર જવો તેને માટે આ બોટી યુક્તિ કરી કરાર પાળવાને માટે પોતાના જે છોકરાને જોળ્યા આપી ક્રાંસિસ છૂટે ગયો (માર્ચ, ૧૫૨૬) કરાર નહિ પાળવાની પહેલી ભેગવાઈ તેને બર્ગદિના લોકે મેળવી આપી તેમણે કહ્યું કે અમને પર રાજાને સોંપવાનો અધિકાર નથી અને તેમ કરીશો તો પરદેશીઓ જેડે લડીને અમે સ્વતંત્ર થઈશું, એ પરથી બર્ગદિને બદલે વીશ લાખ ફાઉન આપવાનું ક્રાંસિસે કહ્યું, આર્મમે સ્વીકાર્યું નહિ અને તે થયો કેટલો ક્રાંસિસને વિશ્વાસઘાતી અને નિર્વેજ કલો ફ્રેન્ચ રાજાએ ઉત્તર આપ્યો કે બળાતકારે લીધેલાં વચન પ્રમાણુ નથી પોપે તેના કસમ ફાંકે કર્યા.

જમીનદારોના બારે જૂવમથી ધણુજ દેરાન થયેલા ખેડુનોએ બર્ગદિનો આ વખતે બંડ કર્યું, અને ધણો નાશ કર્યો તુરિનિઆ પ્રાંતમાં લ્યુઇસનો પંથ ધણો ફેલાયેલો હતો મન્મર નામે એક મુખ્ય ધર્મોદ્ધારિણોનો હુપરી થયો તેણે અસાની લોકોને ધર્મની બાબતમાં ઉ-

મિસે ઇતલિનો એવોય પ્રાંત જીતી લીધો તેના ચૂકે સર્જોની મદદ માગી પરંતુ આફ્રિકાની ચારીના ખરચથી તેનો ખર્ચનો ખર્ચ ખાલી થઈ ગયો હતો તેથી કુમક મોટી થકો નહિ આગળ ક્રાસિસે ચાર્નમ પામે જેમ હઠ યુદ્ધ માગ્યું હતું, તેમ ચાર્નમે માગ્યું તેની ફાજ ક્રાન્સના મોવાન્સ પ્રાંતમાં પેડી, પણ હાર ખાધને પાછો દહી ક્રાન્સના પાટથી ચાલનાર ડો ફિનવું મરણ આ વખતે થયું તેને ચાર્નમે કાવતરું કરી એર દેવ ન્યુ એવી જુની વાત હાન ક્રાન્સના ચાલી આ તરોમતનો પાડિસની પા લંમટની હજૂઆ જવાબ દેવાને ક્રાસિસે ચાર્નમને પૂનાદસના તાતકદર તરીકે કુકમ થયો અને ચાર્નમે આવનાની ના પાડી તેથી તે તાતકો તેણે ખોયો એવો કંતાવ થયો લદાઈ મદ પડી ગઈ અને તુર્કો ફાજની મદતી કળાથી પોપને એટલી માગતી લાગી કે ચૂરોપના રક્ષણને સાર તેણે વચમાં પડી આ બે રાજ્યો સાથે દોસ્તી કરાવી ઇ સ ૧૫૩૮ માં નાઇસ શહેરમાં તે બેની વચ્ચે કરાર થયા

જર્મનિમાં જેમ મોટેસ્ટા રાજ્યોએ એકો થી હતો તેમ કાથ લિક રાજ્યોએ પણ થયો અને બેક પક્ષવાળાઓ વચ્ચે મુઓ આલ્યો તેથી, તથા એ ધર્મની તપસારનો નીવેડો આલ્યવાને મોટી સભા ખોલાવવાના મમમાં પોપે વાધો ઉઠાવો કે તે સભા આરા કળામાં રહે તોજા ખોલાવાય તેથી તથા ફ્રાન્સની રૈયત નારાજ થઈ હતી ને ફિનુર કરવાની ગોઠવણ કરતી હતી અને હગરિમાં તુર્કો સુલતાન ફતેહ કરનો હતો તેથી ચાર્નસવું મન ધણું ચિંતિત થયું હતું એવી અડચણોથી ઘેરા મલો છતાં તેણે આનંદઅર્ધપર ચલાઈ કરી (ઇ સ ૧૫૪૧) માર્ગમાં તેના વડાબોને તોફાન લાગ્યું મરણીથી તેની ફાજના બહુ માણસ મરી ગયા અને જોડે લીધેના ખોગમદિ કામમાં આખ્યા નહિ તેને પાછા વળવાની જરૂર પડી હાનિ અને શરમમાં તે ગરક થઈ ગયો. આ પરાજયથી તેના શત્રુઓ હિંમત પાડી લડવાને ઉભા થયા તેઓમાં ક્રાસિસ પહેલો હતો

ગિતાનમાં આર્લસનો ચૂકો લાકેમ હતો તેણે ક્રાસિસના બે એલ ઓઓને પડીને મારી નાખ્યા એ કામ રાજ્યોના સામાન્ય કાપદા વિરુદ્ધ હતું એ સુન્દનો લાભ લઈ ક્રાસિસે લદાઈના જહેરનામાં દર્દી આ

વેળા તેણે નેધરલેન્ડ્સ પર ચલાઈ કરી. પણ આઝી આસર કરી ચક્રો નહિ (ઈ. સ. ૧૫૪૨). ચાર્લ્સે ઇંગ્લાંડના રાજા જેડે દોસ્તી કરી. તેની અને હેન્રીની વચ્ચે કલ્લ કરાવનાર સણી કાચરેન આવળતે મરણ પામેલી હતી. ફ્રાન્સ અને સ્કોટ્લાંડના રાજા વચ્ચે મોટી મિત્રાચારી થઈ હતી. સ્કોટ્લાંડનો રાજા ૫ મો જેમ્સ એક ફ્રેંચ શાહબાદીને વર્ષો, ને તેથી ઇંગ્લાંડનો રાજા બહુ અદેખાઈ કરવા લાગ્યો. એ જેમ્સ હેન્રીનો બાણેજ હતો. પોપની સત્તા રદ કરી ઇંગ્લાંડના જેવો ધર્મ સંબંધી ફેરફાર કરવાને મામાએ બાણેજને કહ્યું. પરંતુ સ્કોટ્લાંડના ધર્મશુદ્ધો આગળ હેન્રીનું કંઈ કાબુ નહિ, તેથી શુસ્સે થઈ તેણે સ્કોટ્લાંડ જેડે લશ્કરના જાહેરનામાં ક્યાં, એવામાં ૫ મો જેમ્સ મરણ પામ્યો. તેની ગાદીએ એસનાર તેની બાળકુંવરી મેરી હતી. એ કુંવરીને પોતાના દોકરા એડવર્ડ વેરે પરણાવી. ઇંગ્લાંડના અને સ્કોટ્લાંડમાંના ફ્રેંચ પક્ષકારોનું જેર તોડવાથી જ આ મનશુભો પાર પડે એવું હતું, તેથી ફ્રાન્સના રાજાની વિરદ પક્ષમાં તે ખુશીથી ઉતર્યો.

ફ્રાન્સિસે તુર્કી સુલતાનને મદદે લીધો અને જર્મેનિના પ્રોટેસ્ટન્ટ રાજાઓને કુમદે લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ તેમના ધર્મ સળધી મતને ધણો વિરદ હતો. તેથી તેમણે દોસ્તી કરવાને ના કહી. સુલતાને તેને સારી મદદ કરી. હમ્બર્ગ પર તે પડે ચડ્યો અને જર્મરોસાના નામીયા સરદારના હાથ નીચે ફ્રેંચ સેનાને મદદ કરવાને તેણે લસ્કર મોકલ્યું. ફ્રાન્સિસની ખ્રિસ્તિ અને સુલતાનની મુસલમાની ફ્રાન્સે એકઠાં મળી નાહસ શહેરને ઘેરો ઘાત્યો. એથી યુરોપ આશ્ચર્ય પામ્યું અને ફ્રાન્સ ધણું નિંદાપુ. ખ્રિસ્તિ ધર્મના આ કદા વેરીઓને મદદ બોલાવવાથી ફ્રાન્સિસનું કામ પાર પડ્યું નહિ. ઘેરો ડાકવી તેની ફ્રાન્સે પાછાં હાટું છડ્યું. ઇ. સ. ૧૫૪૪ માં સિરિ સોલેમના રણમાં તેના લસ્કરે મોટો જપ મેળવ્યો પણ તેથી કંઈ ફળ મળ્યું નહિ. ચાર્લ્સની ફ્રાન્સ લોરેન પ્રાંતમાં પેડી અને ઇંગ્લીશ સેના કાલે બંદરમાં આવી ચાર્લ્સ અને હેન્રી મળીને વર્ષો હોત તો ફ્રાન્સિસને દંડનું પડતું તેમના કુસંધનો લાભ લેઈ ઇ. સ. ૧૫૪૪ માં ફ્રાન્સિસે ચાર્લ્સ જેડે ફ્રેંચી નગર આગળ મલાઈ કરી હેન્રીએ લડાઈ જારી રાખી પણ પરિણામ કંઈ મળ્યું નહિ. ચાર્લ્સની સત્તા હવે છતાવિમાં નથી થઈ

અને તે જર્મનિમાં તેવી કરવાને શુભ તૈયારી કરવા માંડી. ઇ. સ. ૧૫૪૪ માં તેના બેક જાગવાના જરોજરીઆ ક્રાંસિસ અને હેન્નિ મરણ પામ્યા તે બંને પ્રોટેસ્ટાંટને જળારી સહાયતા હતી શકે એવા હતા. નવા પંથને અનુકૂળ થવામાં હેન્નિના હેતુ નિર્દોષ ન હતા પરંતુ તે પોપના ઉપર એવો સખ દેખ કરતો કે જર્મનિમાં પ્રોટેસ્ટાંટનું રક્ષણ કરવાને સમર્થ થાય.

ઇ. સ. ૧૫૨૫ માં બેન્ડનબર્ગના આલ્બર્ટ દેવચાન ખાતાને કે યિઆ પ્રાંત સેધ લીધો. ધર્મના ફેરફારનું એ પહેલું પરિણામ હતું; પણ કાયસિક રાજાઓની રીસ અને પ્રોટેસ્ટાંટનો લોભ કેન્થ અને વર્ક લોશના દુભસાથી યોગી રહ્યો. સ્થાપત્ર અને ઓલ્ડસબર્ગમાં કમટ સભાઓ થઈ. લારે રાજા આલેક્સાની વર્તણૂક એવી હતી કે પ્રોટેસ્ટાંટને બધ ઉત્પન્ન થાય. પોપ પોતાના તાબામાં રહે એવી ધર્મસભા ઘોષાવવાને ઇચ્છતો હતો અને જે સંસ્થાનો કાયસિક મતમાં રહ્યાં હતાં તેમાંના ધર્મ શુદ્ધિ પ્રપચ કરતા હતા તેથી પ્રોટેસ્ટાંટને સ્થાપકસતો એકા જાની રાખવાની જરૂર પડે. દરેક પ્રોટેસ્ટાંટ સંસ્થાને કેટલી ફ્રાન્સ આપવી તે પણ તેમણે મુકરર કર્યું. ઇ. સ. ૧૫૪૫ માં વૂટ નમરમાં મોટી ધર્મસભા મળી. તેનું ૩૫ અને તેના દરખ એવા હતા કે તેમાં પ્રોટેસ્ટાંટ સામિત ઘણ શકે નહિ. કેરપીની સલાહથી તેઓના ઉપર સ્વારી કરવાની આલેખને ભોગવાઇ મળી તેઓ એકેકનો બરોમો રાખતા નહિ. તેથી એકે વર્તી શકતા નહિ. વિમરના આર્બમાંજ સેક્સનિનો એક તાલુકદાર મોરિસ તેમને તાલુકદારના હોને જઈ મળ્યો. ઇ. સ. ૧૫૪૭ માં મુકલબર્ગ આગળ યુદ્ધ થયું. તેમાં સાક્સનિનો ઇલેક્ટર જોન કેકરિક જે પ્રોટેસ્ટાંટનો સરદાર હતો તે પાકી ગયો. રાજધિરાજ તેનો મૂલક દરજ્યાના મોરિસને આપ્યો. ત્યાર પછી પ્રોટેસ્ટાંટનું રક્ષણ કરનાર હેધસનો કારદાર હતો તેને કપડી આલેસે બાલેધરી આપી મળવા ઘોષાવ્યો અને પોતાનું વચન તોડી બંધીવાન થયો.

આલેક્સાની આવી જવાનથી ક્રેતેલથી પોપને ૩૨ લાખેલ તેણે પાદ કે ધર્મમત્તા પામે આલેક્સ ગારી મત્તા એકી કરાવશે. આમાન્ય યજ્ઞ પ્રોટેસ્ટાંટ માટે રંગેલાઈ ગયો જો એનું જાની પોષ અને આર્નેસ પોતપોતાના સ્વાર્થ સાધવાને મહેનત કરવા લાગ્યા. ઇ. સ. ૧૫૪૮ માં ઇટીરમ નામે યુરપમાં ધર્મસભા સંજથી કેટલાક મારા આલેસે પ્રસિદ્ધ થયો.

સ્વતંત્રપણે વિચાર અને કરાવ કરી શકે ત્યાં સુધી એ પ્રમાણે વર્તતું એ-
વો તેણે હુકમ કર્યો. કાયલિક પંથને અનુસરતા એ ધારા હતા. તોપણ
ગ્રોટેસ્ટટોની સાથે મળી કાયલિકો પછી એની સામા થયા. પરંતુ માઝે-
બર્ગ નગર સિવાય કોઈ લઢવા ઉઠ્યું નહિ, ને શહેરને જીતવાને સાક્ષ-
નિના મોરિસને મોકલ્યો.

ચાર્લસના આચરણથી મોરિસ રાજ થયો નહતો, અને તેનો સ-
સરો હેઠલનો કાકો જમીખાને પડ્યો હતો તેથી વિશેષ દિલગીર થયો.
હનો ધર્મ પાળવાની છૂટ અને સસરાનો છૂટકારો એ બે હેતુ પાર પા-
ડવાની તેણે બહાદુર યોજના કરી પરંતુ અનુકૂળ પ્રસંગ મળતા સુધી
તે વાત કોઈને જણાવી નહિ. ઈ. સ. ૧૫૫૧ માં તેણે માઝેબર્ગને શ-
રણે આવવાની જરૂર પાડી શહેનશાહની મનમા શકે ન ઉત્પન્ન થાય તે-
ને માટે તેણે તે નગરની ફાજ તથા વસ્તીને પોતાના પક્ષમાં લીધી. ક્રાં-
સિસની ગાદીએ ૨ જો હેન્રી બેટો હતો તેની જોડે કુમકના છાના ક-
રાર કર્યા સઘળી તૈયારી પૂરી થયા પછી પોતાની માગણીના જહેરનામાં ક-
ધો, તે જાણી ચાર્લસને બેહદ સતાપ થયો તથા તે ધણેજ વિસ્મય પા-
મ્યો. એની તો ત્વર અને ઉત્સાહથી મોરિસે તે સ્વારી કરી કે ચાર્લસને
નાસંગનો વખત પણ મુરડેલીથી મળ્યો. ટૂંકની ધર્મસભા વિખરાઈ ગઈ
તે દશ વરસ સુધી શરીરે મળી નહિ વિશ્વાસધાતી મોરિસે ચાર્લસની
બધી યોજનાઓ દોળી પાડી, અને પાસે નગરમાં એક કરાર કરવાની
જરૂર પાડી એ કરારથી જમીખાને પડેલા કાકારો છૂટા થયા અને ગ્રો-
ટેસ્ટટોને પોતાનો ધર્મ પાળવાની છૂટ મળી (ઈ. સ. ૧૫૫૨) એથી
ચાર્લસને બહુજ માહુ લાગ્યું તથા વર્ષ સુધી ક્રાન્સ જોડે લડાઈ ચાલી.
તેમાં કાંઈ મોટા બનાવ બન્યા નહિ અને સામંતે મેલે કહેતા એ વિ-
મલ ચાર્લસને પ્રતિકૂળ હતો. પાસેના કરાર ઉપર સહી કરી અને પો-
તાનો આખો સરકારોના ફજ એવા, ત્યારથી પાગમાં ચાર્લસને રાજગાદી
અણગમતી થઈ. હાપ્સબર્ગમાં ગયેટ મળી તેણે મજબૂરી આપી કે બધા
સરદારોમાં હમ્બામ આવે તે ધર્મ પાળવાની સૈને છૂટ આપવી પોષ
૪ થો પોષ આગિઆના કુળનો કદો ચતુ થયો. તેણે ક્રાન્સ જોડે ધા-

ડો મળ્યે ક્યો તોડાની વાળ ચઢી આપાની તૈવાગી હતી, એ આ રાજ્યાસન પરથી ઉતરી ચાલ્યે યૂરોપને નિરિમત કયું.

પાચમા આર્યમનું શુદ્ધિગળ અધ્યયન હતું તોપણ યૂરોપના ધનુષ રા રાજ્યઓ કરતાં તે વધારે પ્રતાપી હતો. ક્રાન્સનો રાજ્ય અંગે પોપ તે ના બંધીનાન થયા હતા, સિક્કર અથવા રામના કરતા તેના તાજામા વધારે મજક હતો. તેના સામતો અથવા પ્રધાનો વડે તેનો લેશ પાર પડ્યો હતો, પાખડીમાર્ગનું પારિપતનું માન તેને મેળવ્યું હતું. જૂનો મત એના આધારથી પણ ટકી શક્યો નહિ એ સિદ્ધ થયું ત્યારે તેણે જાણ્યું કે હવે માફ સસારમા કામ નથી હપન વર્ધની તેને ઘડપણની નમગાઇ લાગી તેથી તથા તેના મનસુખા અતે પાર નહિ પડ્યા તેથી કાગળી જઈ દુનિઆથી વિરક્ત થવાની ઇચ્છા તેને ઉત્પન્ન થઈ ગાદીપરથી ઉતરી રાજ્યભૂરાજો પોતાના અગપરથી કાઢી નાખ્યા અને સન્યાસી થઈ રૂપેનના એક મઠમા જઈ રહ્યો. તેની રૂપેનની ગાદીએ થાતકી દિનિપ થયો તેથી જોમ આગસ્તીનની પછી રામની ગાદીએ તૈમિરિસ આબ્યાથી ભોક લોભ પામ્યા તેમ ચારસને વેરામ્ય આબ્યાથી પ્રજાને દિલગીર થવાનું કારણ મળ્યું.

દુરાચરણી ૮ મા હેબ્રિના યુન ધર્મશીન ૧ ક્રા એડવર્ડ ઇંગ્લાડમા જોડે રટ્ટ માર્ગની સ્થાપના કરી એ પાદશાહ નાની વયનો હોવાથી જ ગડમડ થઈ, તેણે કરીને તેના વાલીઓના ભોજથી નવા પથની સ્થાપના સ્થિર થાયાપર થવામાં અડચણ પડી બાગપણમા એકાદ મરણ પામ્યો (ઈ સ ૧૫૫૩), અને તેની પછી ગાદીએ આવનાર તેની બેન મેરીએ પોપની સત્તા ઇંગ્લાડમા ફરીને આણી જર્મેનના રાજ્યાધિરાજ્ય આસન પોતાના કે માર દિલિપને અપાવવામા ૫ મો ચાર્લસ ફોલ પામ્યો નહિ તે શાહના દાના લગ્ન રાણી મેરી વેરે બ્રિટિશ પ્રજાની પ્રુથી ઉપાત તેણે કરાવ્યા, ઇંગ્લેન્ડે રામના આચાર્યની સત્તામા પાછા આવવાને મેરીએ બહુ ધાતકીપણ કર્યું પણ તેથી કાંઈ વળ્યું નહિ, અને ઇ સ ૧૫૫૮ માં તેનો કાગ થવાથી તેની બેન રાણી મલિઓથે જોડેરટ્ટ ધર્મની સ્થાપના ઇંગ્લાડમા ફરીને કરી.

૪. સ. ૧૫૫૫ માં જર્મનિના ઓસનર્ગ સહેરમાં ઝપટ સભા મળી, તેણે પ્રોટેસ્ટાંતને જોઈએ તેટલા હક આપ્યા નહિ. કોઈ નાની લડાઈમાં મોરિસ પડ્યો અને તેની જગ્યા લેવા લાયક કોઈ સરદાર તેઓમાં ન હતો. ધર્મ પાળવાની છૂટ કાલ્વિન પંથીઓને આપવી નહિ એ ઠરાવ દ્યુથર પેચે નાદનીયી સ્વીકાર્યો તથા બીજી કેટલીક તકરારોનો દુસરો મુલતવી રાખ્યો અને તેથી નવી લડાઈનાં બીજા રોપાયાં. પોતાના પુત્રને જર્મનિની રોહેનશાહી અપાવવાની ઉમેદ ચાલેસને છોડી દેવી પડી. બાબના અરિધરપણાના અનુભવથી ઉદાસ થયો અને મંદવાડથી તે નખઝો થઇ ગયો ત્યારે પોતાના બંને અધિકાર છોડી દેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. રોન અને તેધરસાંડની રાજ્યભાદીઓ શાહજાદા બીજા ફિલિપને તેણે આપી, અને ફેટલાક મહીના પછી જર્મનિનું સિંહાસન પોતાના ભાઈ ૨૦ દિનાંને સોંપ્યું. વાલ્દોલીફના એક મઠમાં જઈ તે રહ્યો અને ૪. સ. ૧૫૫૮ માં ત્યાં મરણ પામ્યો.

પાંચમા ચાલેસની કારકીર્દિમાં ધર્મ સંબંધી ઝપડો ચાલ્યો તેનું પરિણામ નવા પંથને અનુકૂળ હતું; પરંતુ જૂનો પંથ જીતાયો ન હતો. જે સ્પુધટ નામે એક મંડળી ઉભી થઇ, તેણે જૂના માર્ગને સારો ટેકો આપ્યો.

સોળમા સૈકાને આરંભે વેનિસનું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય એકું જાગ્રદસ્ત અને ધાર્તી આપનાર થઇ પડ્યું હતું કે યૂરોપના ધણીખરા રાજાઓ તેનો નાશ કરવાને એકઠા થયેલા હતા. ચાલેસ અને ફ્રાંસિસની વડવા દેની હરમિઆન વેનિસની સત્તા ક્ષય પામી. કાંબ્રેના એકાથી જે વિમલ ઉત્પન્ન થયો તેમાં વેનિસના રાજ્યનો ધણો મૂલક ગયો એટલુંજ નહિ પણ સ્વરક્ષણને અર્થે લાંગી સુદત સુધી અતિ શ્રમ અને ખર્ચ કરવાથી તેનું બળ ખાલી થઇ ગયું, અને જે પરદેશના વેપારથી તે ધનવાન અને શક્તિવાન થતું હતું તે વેપાર એવો તૂટી પડવા માંડ્યો કે તેને સારી હાલતમાં ફરી લાવવાની આશા રહી નહિ. કેપ આવ શુડહોપ થઇને હિંદુસ્તાન જવાની વાટ જડવાથી વેનિસના રાજ્યને ચાઠાં પરિણામ થવાની ખીક ત્યાંની રાજસભાને હતી તે ખરી પડી. ઇજીપ્તના અને હસ્તાંબુલના મામલુક જાતાના સુલતાનોને ઉસ્કેરીને તથા તેમને સુસ મદદ આપું

પીને પોર્તુગીઝોના વેપારનો નાશ કરવાની તેમની મત્રણી મહેનત વ્યર્થ ગઇ. પોતાની અપમાન અને બદનામી વડે પોર્તુગીઝે દરેક દરેક દરેક રી, અને હિંદુસ્તાન પામેના બેટામાં જંગરી સત્તા સ્થાપી. વેપારનું સ્થાન વેનિસ હતું તેને ઠેકાણું લીસ્બોન થયું. અમેરિકામાં સ્પાનિશ્વર્ણની શોધથી પણ વેનિસના વેપારને હાનિ પહોંચી જ્યારે પેરાગુઆ ઝરણુ સુધી ગયાં ત્યારે રાજ્યની શક્તિ પણ ક્ષીણ થઇ ગઇ તેથી વેનિસ દલકા દરજ્જાનું રાજ ગણાવવા લાગ્યું. અવ્યવસ્થિત વર્તિને એ નજગાઇ વેનિસના રાજ્યે ધણા વખત લગી સંતાડી, તેથી વેનિસ ધણાક વખત લગી નમસ્તું છતાં આગળની પેઠે તેનું માન ધણા વખત લગી રહ્યું.

ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં કોસ્મોડી મેદિસિસ તથા તેના પૌત્ર લોરેન્સોએ પોતાની ઉદારતા અને ભુદ્ધિબળ વડે અધિકાર મેળવ્યો હતો. તે પરથી તેમના વશજ્ઞેએ પ્રજાસત્તાક રાજ્યરીતિ કાઢી નાખી ત્યાંના રાજા થવાનો લોખ કયો છ. સ. ૧૫૩૦ માં આલેક્સાંદર ડીમેદિસિસે પાંચ-મા આર્લસે પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો પ્રમુખ નીચ્યો. તેના પછી તેની જગાએ થનાર મોટા કોસ્મોએ પ્રજાસત્તાક રાજ્યરીતિ રદ કરી. ટરકનીનો મોટો ડચુક એવો ઇલકાળ ધારણ કરી વશપરવશ રાજા થયો. ફ્રાન્સ, પાછલા અને સાના એ ત્રણ રાજ્યો એમના અધિકાર નીચે એકત્ર થઈ ગયાં અને ઇતાલિયા સંસ્થાનોમાં ટરકનીનું રાજા ધણી મોટાઇ પામ્યું.

સ્વંદ દ્વે.

ઈલિઝાબેથ રાણીનો સમય.

ઈલિઝાબેથ ઈંગ્લાંડની ગાદીએ બેઠી તે વેળા ઈંગ્લાંડમાં પ્રોટેસ્ટંટ ધર્મ સ્થાપન થશે કે નહિ તે સંશય હતો. તે રાણી એનગ્યુસ્ટની કુંવરી હતી; ૮ મા હેન્નિ વેરે તેના લગ્ન પોપે મંજૂર રાખ્યાં નહતાં તેથી તેનો હક કાયલિક્સએ સ્વીકાર્યો નહિ અને ક્રાંસના રાજાએ પોતાના પાટવી કુંવરની વલુ સ્કાટ્લાંડની રાણી મેરિને ઈંગ્લાંડની રાણીનો ઇલિઝાબેથ અને ચિન્ડો ધારણ કરવા દીધાં. સ્કાટ્લાંડમાં પ્રોટેસ્ટંટ પંથના જેઓ આગેવાન હતા તેમની સાથે ઇલિઝાબેથે છાતી ઢોસ્તી કરી. પ્રોટેસ્ટંટ પક્ષના બળે કરીને સ્કાટ્લાંડ પોપના અધિકાર તરફથી નીકળી ગયું હતું. વળી તે પક્ષે રાજના અધિકારને એટલા બધાં બંધન લગાડ્યાં હતાં કે પોતાની પુત્રી તરફથી કારભાર અલાવનાર રાજમાતાથી ઈંગ્લાંડપર સ્વારી થઇ સડી નહિ; પોતાની રૈયતને વર રાખવામાં તેને ધણી મહેનત પડતી હતી. પ્રોટેસ્ટંટ માર્ગની ચકતી કરવામાં ઇલિઝાબેથનો સ્વાર્થ હતો અને યુરોપમાં તે પંથની તે પ્રમુખ ગણાતી હતી. સ્પેનનો બીજો ફિલિપ કાયલિક્સ પંથનો સરસ્તર હતો. ગયા જમાનામાં સ્પેનનો હરીફ જેમ ક્રાન્સ હતું તેમ આ વેળા ક્રાન્સને ઢોઢાણે ઈંગ્લાંડ હતું. તોપણ ક્રાન્સ અને સ્પેનની હરીફાઈ બંધ પડી નહતી, અને તે ઈંગ્લાંડને અતિ ઉપયોગની થઇ પડી, કેમકે પ્રોટેસ્ટંટ પંથને ખાળવા સારૂ યુરોપના બે મોટા કાયલિક્સ રાજાઓ ખરા દીવથી એકલા થઈ શક્યા નહિ, અને ઇલિઝાબેથના સારા મુજા બલુવામાં આબ્યાથી તેના હક્કની સર્વોત્તમ બાંહેધરી જે ઈંગ્લેન્ડ પ્રજાનો પ્રેમ તે કામે લાગવાના પડેલાં તેના સહ ચક્રા દાવાને એથી આગળ મળ્યો.

સ્કાટ્લાંડની રાણી મેરી આઠમા હેન્નિના બાણેજની દીકરી હતી અને ઇલિઝાબેથનું બેનોરસપણું સિદ્ધ થાય તો ઈંગ્લાંડની ગાદીનો વારસો તેને મળે. ક્રાન્સના પાટવી કુંવરને તે વરી હતી અને તેના મામા

એ. સોરેનના ઠાકોરા બુદ્ધિવાન, જબરા અને લોભી હતા. સ્કાટલેન્ડમાં કા-
થેલિક અને પ્રોટેસ્ટન્ટ મંથો વચ્ચે ઝઘડો ચાલતો હતો. આમલોડના બધા
લોક કાથલિક હતા અને ઇંગ્લાંડના ઉત્તર ભાગમાં કાથલિકો પ્રખ્યાત હ-
તા તેથી મેરીને ઇંગ્લાંડનું રાજ મળવાની આશા રાખવાને કારણે હતાં.
યુદ્ધકાળમાં ફ્રાન્સનો રાજા બીજો હેન્રી મરણ પામ્યો તેથી મેરીનો પછી
બીજો ફ્રાંસિસ શાહ થયો. તે નબળો હોવાથી મેરીના બન્ને દેશો
ને સોરેનના શાહબંધુઓના હાથમાં રાજકારભાર આવ્યો. એથી સ્પેનનો
બીજો ફિલિપ તેઓપર અદેખાઈ કરવા લાગ્યો અને તેણે ઇલિઝાબેથનો
હક સ્વીકાર્યો અને તેની વેરે પરણવાને માગું કર્યું. ઇલિઝાબેથ ના કહી
ત્યારે ફ્રાન્સના પાદશાહની બેઠી ઇલિઝાબેથ વેરે તે પરણ્યો અને તે બે
રાજ્યો વચ્ચે કરાર થયા. પ્રોટેસ્ટન્ટ માર્ગ પાખંડી છે અને તેનો નાશ કર-
વો એવો એ બે રાજાઓએ મોઢાનો દરાવ કર્યો. ધર્મ સંબંધી સખ
લડાઈ તેથી જાગી અને યુરોપમાં એક નવા રાજ્યની સ્થાપના થઈ.

ઇ. સ. ૧૫૬૦ ના ડિસેમ્બર મહિનામાં ફ્રાન્સના બીજા ફ્રાંસિસનું
રજુ થવાથી મેરીને સ્કાટલેન્ડ જવાની જરૂર પડી, કેમકે તેની સાસુ તે
અને તેના મામાઓપર હાજો બગતી હતી અને છાનું વેર રાખતી હતી
અહુજ દિશગીરીથી તેણે ફ્રાન્સ છોડ્યું. સ્વદેશમાં આવ્યા પછી તેનું બ
અપમાન થયું, તેથી તેનું મન અતિશે દુખાયું. કાથલિક ધર્મનો સ્કાટલેન્ડ
માં પરાજય થયો હતો પરંતુ તેને ઢેકણે સ્થાપન થનાર પ્રોટેસ્ટન્ટ માર્ગ
પણ તેનાજ જીવો વહેમી, અંધ અને બીજાના માર્ગને હરકત તથા
પીડા કરનાર હતો. તેપણ રાણી બીકા વચની અને તેનો પક્ષ નબળો
હોવાથી તુરત તોફાન ઉઠ્યું નહિ. ઇલિઝાબેથની ખુશી વિરૂદ્ધ દાર્નેશી ના
બે ઉમરાવને મેરી વરી (ઇ. સ. ૧૫૬૫), તેથી બેક રાણીઓ વચ્ચે ખુ
સો અણબનાવ થયો. પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મને બાંહેધરી આપવાને મેરીએ ન
કહી તેથી સ્કાટલેન્ડના કેટલાક ઉમરાવો રીસાધને ઇંગ્લાંડમાં ગયા. દાર્
લીને પણ તેમણે પોતાના પક્ષમાં લીધો. રીઝીઓ નામે નીચ કુળનો ઇ-
તાલિનો વતની મેરીનો એટલો બધો માનીનો થઈ ગયો કે દાર્નેશીના મ-
નમાં શક ઉત્પન્ન થયો. કેટલાક મારાને તેણે શુભ રીતે મહેલમાં આપ્યા
અને તેમને હાથે રાણીની હજૂરમાં રીઝીઓનો ધાત કરાવ્યો. પુત્રનો જન્મ

નમ થવાથી મેરી અને તેના ધણી વચ્ચે સલાહ થઈ. કુમારને બાપટીઝ-
મની ક્રિયા કરતી વખતે તેના બાપને હાજર રાખ્યો નહિ તેથી જાણીયું
કે એ સલાહ દેખાઈતી હતી. દાર્નવી માટે પડ્યો તેથી મેરી ધણી દિ-
લગીર હોય એવું ડોળ કરી તેને જોવા ગઈ. જ્યાં ગરબડ ન હોય એવું
ધર માદાને રહેવાને જોઈએ એવું કહી દાર્નવીને કોઈ એકાંત મકાનમાં
તે લઈ ગઈ. ઇ. સ. ૧૫૬૭ ના ફેબ્રુઆરી મહિનાની નવમી તારીખે બંદુ-
કના દાર્થી એ ધર ઉડી ગયું, અને દાર્નવીનું મૂડું કેટલેક વેગે પડેલું
આવૂમ પડ્યું. બોસવેલ નામે એક ઉમરાવ ઉપર એ શું-હાનો શક સર્વે
આજુબા લાગ્યા, પરંતુ મેરીએ તેનો જવાબ કરવાના ઉપાય કર્યા અને કે-
ટલાક વખત પછી તેને પરણી, તે પરથી એવું સિદ્ધ થયું કે વરને મારી
નાંખવામાં તે સામિય હતી. સ્કાર્લોડના તાલુકદારોએ જાણ્યો ક્યો અને
મેરીને પકડી પણ બોસવેલ દેશપાર નાસી ગયો.

બાપ્ટિસ્ટોએ રાણીને રાજ્યાસનપરથી ઉતારવાની જરૂર પાડી અને
તેના બાળ કુમાર છઠ્ઠા જીમ્સને ગાદીએ બેસાડ્યો. લાગ મળવાથી મેરી કે-
દમાંથી નાકી પરંતુ તેને પક્ષે ચઢેલી ફ્રાન્સનો પરાલભ થયો અને તેને ઇંગ્લાં-
ડમાં નાસી જવું પડ્યું (ઇ. સ. ૧૫૬૮) ઇલિઝાબેથે તેને સમ્રાટ કેદમાં રા-
ખી. એ કાગ કદાચ સ્વરક્ષણને આર્થે જરૂર હતું, તોપણ ગેરઆબરૂ
હતું, કેમકે શરણે આવેલી રાણીને એ રીતે બધીખાને રાખવી એ અપો-
ગ્ય હતું. ઇંગ્લાંડના ઉત્તર પ્રગણાના તાલુકદારો ફિયુર કરતા હતા અને
નોરોઈના ડ્યુક જેડે ખટપટ ચલાવતા હતા, તથા મૂરોપમાં કાપલિક રા-
જ્યો ઇલિઝાબેથ ઉપર હયોક હુમલા કરતા હતાં તેથી હુબંગણી રાણી
મેરીને બધીખાને રાખવાની ઇલિઝાબેથને જરૂર પડી.

ફ્રાન્સની ગાદીએ હેન્રીની પછી તેનો દુમજો પુત્ર બીજો ફ્રાન્સિસ
૧. ફ્રાન્સમાં ઇન્કવીઝીશન કોર્ટની સ્થાપના કરવાના પ્રયત્ન કરવામાં
૧ મસવતદારો લાગ્યા હતા. બીજા દિલિપે મેધરલાડમાં પણ તેવીજ
વીશ કરી. અને દેરોના પ્રોટેસ્ટો તેથી બહુજ સામા થયા. પોતાના
૩૫ મા ચાર્લેસની પેઠે સ્નેચ્છિક રાજ થવાને દિલિપ ચકાતો હ-
૧, પરંતુ તે હેતુ પાર પાડવાને તેણે જુદા સાધન વાપર્યાં, નવા પધતો
૨ કરી જૂતા પંચને પ્રજાજ રાખવામાં કાળજી બતાવવી ને ધર્મગુર-

એને પોતાની તરફ રાખવાની ઉમેદ તેણે કરી અમેરિકાના ધામાથી અખીરેને લામ આપી તેમના વહાના ચવાને તેણે ઇચ્છ્યું, અને ધર્મગુરુ તથા ઉગ્રગોની એકત્ર મહેનત વડે રૂચતને લામ કરી નાખવાની મશીક કરી ક્રાન્સની પેટે નેધર્લેન્ડમાં ઇન્કવીઝીશનની સ્થાપના વિનાશકારી થઈ પડી, સંદેશનું દિવસ ઇચ્છનાગ સમગ્ર યોગ્ય આદર્શો પૂર જુઓ અને આશ્ચર્ય સામે યથા કાયલિક ધર્મ કૂચ અને લોકને ગુલામ કરી નાખ નાર તેથી કહેવાયો, અને નવા પંથના આગેવાનો પોતાના દેશને ઉદ્ધાર કરનારની પ્રતિષ્ઠા પામ્યા છં સં ૧૫૬૦ માં ચોપની ગાદીએ ૪ થો પાપસ બેઠો તેથી ક્રાન્સમા પ્રકૃતિસ્રોત ઉઠવામા વિનય લાગ્યો નહિ

ક્રાન્સના દરબારમાં રાજના આમરિયાનું ચનણ હતું તેઓ સોરેનના તાનુકદારો હતા ને તેમના કુળનું નામ ગાર્મિ હતું દરબારમાંથી તેમને પગ કાઢવાને પ્રોટેસ્ટન્ટોએ શુભ મસનત કરી, તેમાં થણીક આલિક મધ તિકો સામિત થયા રાજમરભાગીઓના જાણનામા તે મસનત આવી ને મસનનખોરો માર્યા ગયા પ્રોટેસ્ટન્ટોના ઘાત થવાથી તે પથમાં ભેકનો બ ધારો થયો ક્રાન્સમા પ્રોટેસ્ટન્ટોને લુગેનોટ કહેતા હતા તેઓ એવા બળવાન હતા કે રાજસભાએ તેમને પોતનો ધર્મ પાળવાની છૂં આપી ને આ વેળા ક્રાન્સનો પાદશાહ બુલ્ડિવાન અને લોકની ઇચ્છાથી અને ગજના લાભથી વાકેફગાર હોત તો ઇચ્છાકની ધર્મગમાનની પેટે ક્રાન્સની ધર્મમ માજ પોપથી સ્વતંત્ર થઈ હોત પ્રજાની સભા મેનારી ધર્મ સખની તમ શરો નિમન કરવો એવો મનસુખો ક્રાન્સના દરબારે ક્યો હતો તે ક્રામિમે ફરવા થો અને વચન આપ્યું કે એ મમને માટે આખા યુગોપની ધર્મ સભા બોલાવીશ ટેન્ટ નગરમા ખિસપો એટલે આચાર્યોને બોલાવવાથી ના ખુશ થશે તેથી લા સભા બોલાવવી નહિ એવું ક્રાન્સ અને જર્મનિના પાદશાહે મ્હા યુ, પરંતુ ગીને ક્રાલિસ મગની તૈવારીમાં હતો તેથી પોપે તે મા યું નહિ એ દરમિયાન ક્રાન્સમા સ્ટેટ્સ જનરલ એટલે રાજ સભાનું મળતું થયું કે જેનો સાહજદો અને નસાગો રાજ લુગેનોટ પે ક્ષતા નાયક હતા, તેઓ દરબારમા આપ્યા તેવાજ તેમને કેદ કર્યો અને કોન્ટેને મારી નાખવાનો કુચ થયો રાજમાતા કાયરૈન દી મેદિસિસને ધાસ્તી લાગી કે ગજનું મનુ થવાથી રાજની સમાજ ગાઇસ કુળના હા

થમા જશે પ્રોટેસ્ટોને પોતાના પક્ષમાં તેણીએ શ્રમ રીતે લીધા ને કાન્ટે-
ના ઉપર ધડોનો હુકમ ફેરનાઓ એ બાઇ ધણી પ્રપચી હતી પ્રોટેસ્ટ-
ટા નેડે એ પ્રમાણે છાની દોસ્તી કરી અને સ્પેનના બીજા શિનિપને
શ્રમ રીતે કલાયુ કે, નવા પથ ઉપર હું ધણોજ દેર રાખુ છુ, ને તે મા-
ર્ગશોને શિનિપની પેઠે મારી નાખવાની અતુકા જોગસાજ નેતી બેઠી
છુ એ બાઇ બેક પક્ષ નેડે પ્રપચ રમતી હતી એવુ કાવતર છોડી દ-
ધ ખુલા દીનથી એ પક્ષને મળી ગઇ હોત તો તેના સામાન્યોઆ
બડમોર કહેનાત, આના કપડાં તો અકૃતિશોભને ઉત્તેજન મળ્યુ ગા-
ઇસના ડચુકની નજરમાં રપટ અપ્યુ કે, લલાઇ ઉગવવાને કષ્ટ મોહું
બાહાતું નેઇએ કાચનિક ધમ અપમા આની પડ્યો છે એવી ધાત તેણે
અનાડી અને તેથી અજાન અને ધર્મોધ લોકો તેડી કુમકે ચઢ્યા કાચ-
નિક પક્ષનો તે સરનાર થયો માદા રાજની તરફથી કામ અવાવનાર રા-
જખાતા અને તેના કારભારીઓ જૂના કાચનિક માર્ગ વિશે બેદરકાર અ-
ને ધર્મની છૂ આપવાને તૈનાર હોય એવુ દીસતું હતુ તેઓને નાશ
કરી તમામ રાજસત્તા લેવાની ઉમેદ એ ડચુકને હતી જુગેનોટની પેઠે
તેણે પશુ લોકને બિનિ કરી અને પ્રજાનો આગિનાષ પોતાના પક્ષમાં લે-
વાનો પ્રયત્ન કર્યો અને પહે રાજગાદીના રક્ષણને અર્થે લડવાતું બહાદુર
બતાવ્યુ

ટ્રેન્ટની ધર્મસભાતું કામ બરી હતું ટટા મટાડવાની કે જૂની પ-
હતિમાં સુધારો કરવાની કષ્ટપણુ ઇચ્છા તેણે દેખાડી નહિ ધર્મોઆયા પોતપો-
તાતું પાડિત્ય દર્શ નવાના કામમાં લાગના હતા અને લલાઇ પતાવવાની તે-
મને ઈચ્છી થોડી ખુશી છે તે તેમને ખુશી રીતે જણાયુ એક યુદ્ધમાં
જુગેનોટની હાર થઇ તે સમાચાર સાંભળી ઇશિરનો બહેર રીતે તેમણે
પાડ માન્યો ૪ થા પાથસ સિવાય એ મડળાથી ઇષ્ટ બીતું નહતું પા-
ચસના અશિરસ ઉપર સમળી તરફથી જુગલસ સમ લાગ્યા ધર્મલિલ રાજવિ-
(રાજ ફર્દિનાહના પાટવી કુવર માલિસ મિનિઅનને ધર્મનિના રાજઓએ
સેમનો રાજ નીમી રાજવિરાજની પછી માદીએ બેસવાનો અધિકાર આ-
પ્યો એ એલ્ડો મેજનનારો વાસ્તે પોપની મજૂરી જૂના કાચથી લેવામાં
આવતી તે લેવાની માલિસ મિનિઅને ઘણુ વખત સૂધી ના કહી તેથી

દિલ્લિ પે કચાર પ્રમાણે જ્વાડસંમાં ઇન્ડીઝીશન કોર્ટની સ્થાપના ત્વ-
રાથી કરી એ કોર્ટના જૂથમથી લાંબાં થયું, તેને બેસાડી દેવાને
આશવાને મસ અખતાર આપીને નેધર્વાંડનો સુગો બનાવ્યો જ્વાડસંના
ઘણાક વેપારીઓ અને દારીગરો અદેશ હોડીને ઈન્ડીઝમાં નાથી આવ્યા,
એથી ઈન્ડીઝના વેપારની આગાહી થજો આવ્યો મળ્યો. આશવાએ બ-
હુજ કૂરપણ કર્યું, અને ભોકની તરફથી ઓરેજનો ચાહખદો યથી દિ-
ગતથી લડ્યો, અને અને હોર્વાંડના માત પ્રાંતો સ્વતંત્ર થયા. આ ટેકા
છે કહેવું જોઈએ કે રિલિય જ નિર્દયપણ કર્યો હતો તે પોષનાં ફર-
ખારમાં પસદ નહતું. ખુશી રીતે જોર જૂથમ કરવા કરતાં કપટ કરવું એ
હુઆ ઈતામિઓનો વધારે પસદ કરતા (ઇ. સ ૧૫૭૨) ફ્લેમિંગ લો-
કોની તરફથી તુર્ક લોકો પણ લડવાને આવ્યા હતા લિસાટો આગળ આ-
રિફ આના ડોન જોને અને ઇ. સ ૧૫૮૭ ની વસત કતુમાં ફ્રેન્ચ પ્રોટેસ્ટ-
ન્ટોએ બાગ રાજને પોતાના કમળમાં લઈ લેવાનો તથા લોડેનના કાકોરને
ક્રાન્સમાંથી કાઢી મૂકવાનો છાનો મનસૂબો કર્યો. એ વાન જાહેરમાં આ-
વ્યાથી ઘણી મારામારી આવી, અને લડાઈ ઉઠી તે છેક ઇ. સ. ૧૫૭૦
સુધી જારી રહી એ વર્ષમાં પ્રોટેસ્ટન્ટોને કાયદાકારક કચાર થયા. એ
સવાહને મળજી કરવાને રાજાની બેનને નવારના જુવાન રાજા જોડે પ-
રણાવવાનો વિચાર થયો નવારનો રાજા ક્રાન્સના પ્રોટેસ્ટન્ટોનો આગેવાન
હતો એ વિચારમાં બેડ પક્ષના લોકો ખુશી થયા, અને પારિસમાં લઈ
કરવાનો મોટો સમારમ થયા માંડ્યો. આઝમિરન કોમિટી અને બીજા પ્રો-
ટેસ્ટન્ટ સરદારોને લક્ષમાં બોલાવ્યા ડ્યુક આવ ગાઈસ અને બીજા કા-
ચલિક ઉમરાવો પણ એ પ્રસંગે આવ્યા.

આ કાર્યને અને મોટું બર્થકર કામ બન્યું આ વેળાએ પારિસની
વસ્તી બહુજ ધર્મીય અને કૂર સ્વભાવની હતી પ્રોટેસ્ટન્ટોને તેઓ દર
ખારના હુકમ કરતાં પણ વધારે જૂથમ કરતા પ્રોટેસ્ટન્ટોનો સમુદાય આ
વેળા એ શહેરમાં થયો હતો, તે જોઈ તેઓ ગુસ્સે થયા ગાઈસ આ-
તેના મિત્રો તેને છાનો ટેકા આપતા હતા, અને રાજમાતા કાયરેન જે
પક્ષને સમનોય સમવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી.

નવમો ચાર્લસ રાજા શરીર અને બુદ્ધિ એ બંનેમાં નબળો હતો.

કાયદા પ્રમાણે તે હવે ઉમરે પડોઝ્યો હતો, પરંતુ રાજ્યની લગભગ તેની મા કાયરૈન અને તેના બાઈ હેન્રીના હાથમાં હતી ચાર્લસને એ પસંદ ન હતું. મેનિની આગળ તે નિશ્ચે વાત કરવાથી તેણીને મદદ આપવાને તેણે કહ્યું, તે પરથી રાજ્ય જોલવા લાગ્યો કે હવે હું મારી મા અને મા-રા બાઈને દરમારમાંથી ખસેડીશ અને કુન અખસાર મારા હાથમાં લઈશ એ પરથી ચેલી જઈને મેલિનીનો પ્રાણ લેવાનો હેતુએ મનસુખો કર્યો. કોઈ માણસને એ ખૂન કરવાને તેણે રાખ્યો, અને પોતાની બહુક તેને આખી પોતાના પર શક ના આવે માટે ડચુક આવ ગાઈસના એક નોકરના આરક્ષામાં તેને રાખ્યો ત્યાં થઈને કોલિની જતો હતો તેનામાં તે મારાએ જોળી મારી તે ધાત કરે એવી જગ્યાએ લાગી નહિ દરવાજો તોડી ખૂનીને પકડે ત્યાર પહેલાં તે નાસી ગયો. પ્રથમ પ્રેટેસ્ટન્ટો ડચુક આવ ગાઈસપર સદેહ લઈ જવા લાગ્યા, પરંતુ બહુક અને બીજી બી નાઓપરથી થોડા વખતમાં એ મન કાણે કરાવ્યું તે તેમના જાણવામાં આવ્યું પ્રેટેસ્ટન્ટોએ મૂર્ખાઈ કરી કહેવા માગ્યું કે હમે એવું વૈર કાયરૈન અને તેના ઓકર હેન્રીપર લેઈશું.

પોતાના ખાસ મિત્રોની શુભ સલાહ કાયરૈને જોલાની અને ત્યાં કરાવ કર્યો. ૩ સપ્ટેમ્બરે આલોમોના તરફના દિવસની સાંજે બધા લુગેનોટાની એકઠમ મતન કરાવી નખાવવી (૮ સ ૧૫૭૨) એ મનસુખો કરનારા સાત આશામી હતા તેઓ જાણતા હતા કે રાજ્યના અગરક્ષક ગાર્દો તથા પારિસના લેખ એ કામમાં સામિત થશે વળી એવો પછુ વિચાર કર્યો. આ દૈન મનસુખો છે-ન્ટ સુધી રાજ્યના જાણવામાં આવવા કેવો નહિ, પરંતુ બધી તૈયારી થઈ રહે અને આરંભ કરવાનો વખત આવે ત્યારેજ હુકમ લેવો.

મેડી રાત્રે કાયરૈન પોતાના મસનતીઆઓને લઈને ચાર્લસની પાસે ગઈ પ્રેટેસ્ટન્ટોએ રાજકુર્કમનો વિનાશ કરવાનો વિચાર કર્યો છ માટે કઈ સ ૧૬ ઉપાય કરના જોઈએ એવું તેણે રાજ્યને કહ્યું. રાજ્ય ગાંડીઆ ને વેા હતો તે એ ગાંડીઆને ઘણું ભયભીત થયો તેવામાં પ્રેટેસ્ટન્ટોની કતન મરનાના કાગળપર તેની સદી તેની માએ માગી પ્રથમ ચાર્લસે સદી કરનાની ના કહી અને તે ચલી કરરો કે નહિ એવો શક પ્રેલીક વ-

ખત સુધી રહ્યા. અતે ગાંડાઇ અને ગુસ્સાના આવેશમાં આવી હોય ત્યારે હું સહી કરું છું માટે તમે બધાને મારજો, જે પાછળ હપકો દેનાર કોઇ રહે નહિ.

ગંધરાતને ગુમારે ખૂન કરવાનો હુકમ થયો અને મારાઓ એકઠા બધાર પડ્યા. નિરાંતે મુતેલા લુગેનોટા તેમના ખાટલામાં માર્યા ગયા, કેટલાક નાશી છૂટવાને છાપરે ચડેલા ત્યાં તેઓ ગોળીથી ગુઆ. ચાહે-સને હાથમાં બંદુક આપીને એક બુરજ ઉપર ઝીંબો રાખ્યો હતો ત્યાંથી તેણે સિન નદીપરથી નાશી જનારાપર બહાર કર્ચા, મહેલમાં નવારના રામનના જે નોકરો હતા તેમને પણ જ્યાં દીધા નહિ અને તે પોતે ગુ-રુથીથી બચ્યા.

આઠ દહાડા અને રાત સુધી આ કતલ જારી રહી બૂલથી અથ-વા વેરને લીધે કેટલાક કાચલિકો પણ માર્યા ગયા ક્રાન્સનાં બીજા મ-ખ્ય શહેરોમાં પણ એવીજ કમકમાટભરેલી હત્યા થઇ. આ જાંમલી-છાનો દોષ ગાંધસિના કપુક અને તેના પક્ષકારો ઉપર ટોળાનાની મર-દરબારી લોકોની હતી, પરંતુ એ અપરાધ એમ છાનો રહે એવો નથી માટે ગખએ એક કરનાના કારણ કહી જાહેરનામાં કાઢ્યા પાછળ હપકો નાર કાઢી રહે નહિ એ ઇચ્છા પાર પડી નહિ; આ ખૂનનું વેર વાળવ-ને લગભગ ૨૦ લાખ લુગેનોટ પાછળ રવા પ્રકૃતિગોળ પુન વધા જુરસાથી ચાલ્યો. ધર્મની ગાંડાઇથી જીમના હૃદય છેક કંઠેથી થઇ ગયાં. હતા તેઓ પ્રોટેસ્ટાંટોની તરફ બોલવા લાગ્યા અને કાંઇ વખતે નહિ બ-નેવો એવો શુંહો કરનારાને ધારેલો લાભ થયો નહિ.

ક્રાન્સમાં પાખડમતનો એ પ્રમાણે નાશ થયો એવું ધારી શક અને માર્કિટમાં જાહેર જોછવ થયા, પરંતુ ઉત્તર યુરોપમાં એ ખનરથ પ્રોટેસ્ટાંટ અને કાચલિક રાજ્યોને એટલો ખોટો કમકમાટ અને ગુસ્સો ચડ્યો કે તેથી કાચલિક પંથને હાનિ પહોંચી નેધર્લેન્ડમાં પ્રોટેસ્ટાંટોએ બં-ક કપું અને ઓરેંજનો રાજ્ય તેઓનો ઉપરી થયો. ૪ સ ૧૫૭૨ મ તેણે સિવ બદર છતી લીધું તેથી તેના વહાણોને રહેવાની જગા મળી, ત-થા હોલાહ અને નેધર્લેન્ડના લોકોને રોષેનના તાબામાંથી નીકળી જવાની હિં

મત આવી. સૌ ખાયાએએની કતવથી જુએનોટની કતવ બંધ થઈ પરંતુ ના ઉમેદ થયાને બદલે વધારે ઠિંગતથી લડ્યા. જમીનપર તેઓનાં લશ્કર હાર્યા અને જમરાં શહેરો તેમના હાથમાંથી જતાં રહ્યાં. પરંતુ દરિઆપર તેઓએ સ્પેનના વહાણોનો પરાબવ કર્યો અને પકડ્યાં. અતે આજ્ઞાએ ના ઉમેદ થઈ નોકરી છોડી દીધી અને તેની જગ્યાએ રિકવેસેન્સ અમલદાર આવ્યો (ડીસેમ્બર, ૧૫૭૩).

આરંભમાંજ નવા સુએઘરને નીમીનરની પાસે મનહરમુરની લાહમાં જય મળ્યો. ઓરેંજના ત્રણ ભાઈ રણસયામમાં પડ્યા. સ્પાનિસ સિપાઈઓએ ખંડ ન કર્યું હોત તો લડાઈ આ વખતે પૂરી થઈ હોત. સિપાઈઓએ તોફાન કર્યું અને આન્ટવર્પ શહેર લૂટ્યું તેથી કાયસિક અને પ્રોટેસ્ટંટ બેક શુસ્સે થયા. ખાટેવિઆ (હોલાંદ) ના પાંચ અને બેલ્જિઅમના ધેંટ શહેરમાં ઠરાવ કર્યો કે પાર્ટેશીઓને કાઢી મુકવા, આન્ટવાના હુકમ રદ કરવા, અને જૂના વખતમાં જેમ સ્ટેટસ જનરલનો અધિકાર હતો તે પાછો સ્થાપવો (ઇ. સ. ૧૫૭૬). રિકવેસેન્સની જગ્યાએ આલ્બિઆનો ડોન જુઆન સુમેદાર થયો તેણે ધેન્ટનો ઠગવ મજૂર રાખ્યો. પરંતુ પ્રોટેસ્ટંટ અને કાયસિકોની ઇલાએ કરીને સપ તુડયો એવું માલમ પડ્યું કે ઉત્તર તરફના પ્રાંતો પછે સપ કરે અને સ્પેનથી કેવળ છૂટા પડે તોજ સ્વતંત્રતા રહી શકે, આવી ધારણાથી ઓરેંજના રાજાએ શુરૂંચ નગરમાં એક નવો એકેડ ઉઠાવ્યો. તે એકત્ર થયેલા પ્રજાસત્તાક સંસ્થાનું પ્રખ્યાત અને ધનસાન સરથાન આગળ થયું (ઇ. સ. ૧૫૭૯).

સુમેદારીના કામગર પામીનો ડ્યુક આબ્યાથી આ બધી યોજનાઓ નાસ થવાની ખાસ્તીમાં આવી પડી ઉત્તર તરફના પ્રાંતો કાયસિક ધર્મ દુઃખાવનાર છે એવું કારી દક્ષિણના પ્રાંતોએ પ્રોટેસ્ટંટો પર અદેખાઈ કરી અને નવા સુખા બેડે મળ્યા જઈ નથી ફોજ ઉભી કરી. એમ એકલા પડી જવાથી વલંલ ધોધા નહિ તેઓએ સ્પેનના રાજાથી સ્વતંત્ર થયાના જાહેરનામાં કર્યા અને ક્રાન્સના રાજાના બાઈ ઓર્જુના ડ્યુકને પોતાનો રાજા નીમ્યો (ઇ. સ. ૧૫૫૧). આથી કાર્ય પ્રમાણે લાભ થયો નહિ. પાર્શ્વના ડ્યુક બેડે નવો રાજા બરાબર ઉતરી શક્યો નહિ, ને ક્રાન્સ જતો રહ્યો. ઓરેંજના રાજાને ખાલી પડેલી માદી આપત પણ તેને કાંઈ ધર્મગાંડાએ

મારી નોખ્યો (ઈ. સ. ૧૫૮૪). મરનાર રાજાને મોરિસ નામે કુંવર અ-
દાર વર્ષની ઉમરનો હતો તેને વલંદાએ સેનાપતિ નીમ્યો. લઘાઈ ભરી
રહી, રણબૂમિમાં પાર્શ્વનો જય થયો અને ઇ. સ. ૧૫૮૮ માં મોટું એ-
ન્ટવર્ષ થકેર જીતી લીધું, પરંતુ તાબે થવાની વાત વલંદાને સ્વપ્નામાં
આવી નહોતી. કેટલીક ચરતોએ ઇંગ્લાંડની ઇસિઝબેથ રાણીને ગાદીપતિ
થવાનું કહાવ્યું; રાણીએ તે વાત કબુલ રાખી નહિ, પરંતુ ખ્રિસ્તીના અ-
ર્થની સરકારી નીચે એક ફોજ મોકલી. ખ્રિસ્તીની માઠી આલંધી એ ફો-
જનો વલંદાએને હાથે મળ્યો નહિ, પરંતુ ઇંગ્લાંડને ફ્રાન્સ વચ્ચે ઝડપે
ઉઠ્યો. ફ્રાન્સના પ્રકૃતિક્ષોભમાં પાર્શ્વનું મૃત્યુ થયું. મોરિસનો રાજા ફરિઆ
અને જમીનપર બહુ બહાદુરીથી લડ્યો તેથી અંતે ઇ. સ. ૧૬૦૪ માં
રૂપેને હોલાંદનું સ્વતંત્રપણું સ્વીકાર્યું.

ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સના વિચલનું બ્યાન કર્યા પહેલાં ફ્રાન્સપર નજર
કરવાની જરૂર છે. હમા ચાર્લસનું મૃત્યુ થવાથી તેનો બાઈ ત્રીજો હેન-
રિચે એકો (ઈ. સ. ૧૫૭૪). એને પોલાંડની ગાદી મળી હતી પણ
ફ્રાન્સની મળવાથી તે છાડી દીધી. પ્રોટેસ્ટન્ટપર એ રાજાએ જૂઠ્ઠા કર-
નાંઓ તેથી બંડ થયું. રાજાએ હારીને એક વર્ષની અંદર સલાહના કોશ
કરાર કર્યા. પછી વહેમ અને દુરાચરણમાં રાજા નિમગ્ન થઈ ગયો. રાજા
ની સામા થવામાં હવે સોરેનના ઠાકોરા હતા. ગાઈસનો ડચક હેન્રી તે
એનો વડો હતો અને જે કાયલિકો જૂઠ્ઠા કરવાને ચલાતા હતા તેઓ
નો આગેવાન હતો. તે જાતે સારો, દેખાવડો, સબ્બ, બુદ્ધિવાન અને સોભ
હતો. ઠ જ હેન્રી રાજા વિશે પ્રજાના મનમાં કેવળ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થ-
યો હતો. પ્રોટેસ્ટન્ટને જે છૂટ તેણે સલાહના કોશકરારથી આપી તેથી
કાયલિકો ખીજવાયા હતા, તે જોઈ ગાઈસના ડચકે દીનનો ઝુડો ઉઠાવ્યો
અને ધર્મોધ કાયલિકો તેમની નેડે મળ્યા અયાં. તેના કાકા સોરેનના કા-
દિનલે કાયલિકો ધર્મના રક્ષણને માટે હોલી લીગ નામે બંધ ઉઠાવ્યો. તે
તેમાં પારિસ અને પ્રોતોના બધા કાયલિકો સામા થયા. એકાના નાયકનું
કામ ગાઈસના ડચકને સોંપ્યું. પોપ તથા સ્પેનનો રાજા એકાના રક્ષક થ-
યા અને હેન્રીને તાબે થવાની જરૂર પડી. તેણે રાજસભ્ય મોકલાવી અને
હુગેનોટને આપેલી છૂટ રદ કરી. એનું પરિણામ એ થયું કે ફ્રાન્સમાં

પ્રકૃતિજ્ઞાન યાત્રા બીજા ક્રાસિમના મરણ પછી ધર્મને મસે આ નવ-
મી વારની લઢાઈ થઈ હતી.

ક્રાન્સમા બનેલા એ બનાવોથી રકાડવાડની દુર્ભાગીની રાણી મેરીનું
આયુષ્ય પૂર થયું ઇંગ્લાન્ડના કેટલાક હોસિના કાયલિકેએ ત્યાંની રાણી
ઇલિઝામેથને મારી નાખવાની મસનત કરી મેરી એ મસલતથી વાકેફગા-
ર હતી પરંતુ તેમાં સામિલ હતી તે વિશે શક છે તેનો ઇન્સાફ કરવા
ને પાર્લમેંટે ઠરાવ કર્યો ને તે પરથી અધિકારીઓ નીમવામાં આવ્યા ત-
ત્તલીજમા કાયદા અને ઇન્સાફમાં થોડુંજ ધ્યાન આપવામાં આવ્યું ને
તેને મોતની શિક્ષાનો હુકમ થયો ઇલિઝામેથે તેના ઘાત કરાના કામ
બપરે સહી કરી પરંતુ બીજી હુકમ થતા સુધી તે નહિ વાપવાને તેના
કારભારી દેવિસનને આજ્ઞા કરી દેરિમને બીજા કારભારીઓને વારંદ દે-
ખાડ્યું તે પરથી ઇલિઝામેથનો બીજો હુકમ લીધા વિના મેરીનું સિરચ્છેદ
કરાવ્યું ક્રાન્સના ત્રીજા હેન્રીએ તેના દુસ્મન ગાર્ડસના ડચુક અને કાર્લિ-
નને મારી નખાવ્યા એ હાથથી પ્રતિપક્ષીઓ બહુ કોપ્યા પાર્લમેંટ
ઓલાવી રાજાને પદબદ્ધ કર્યો અને ઇમેઇનના ડચુકને સેનાપતિ ઠરાવ્યો.

એ દરમિયાન સ્પેનના બીજા ફિલિપે ઇંગ્લાંડ જીતવાની તૈયારી કરી.
યૂરોપમાં પ્રોટેસ્ટન્ટને આશ્રમ આપવામાં ઇંગ્લાંડ સુખ્ય હતું, તેથી ઇંગ્લાં-
ડ જીતાવાથી પ્રોટેસ્ટન્ટ પથનો નાશ થશે એવી તેને આશા હતી તેના
વિસ્તીર્ણ રાજના બધા બહોરમાં વહાણો તૈયાર થયા રોન, પેર્સિયા, ને
પર્શિય અને મેધનિડમાં તેનો અધિકાર રહેતો હતો ત્યાં કુદની તૈયારી થ
ઇ બીજી ઠાઠેના નીસ હબાર માણસોની ફાજનો જમાન થયો અને ઇ
તાનિ, સ્પેન અને જર્મનીના અનુભવી સરદારો તેનાજ નીચા રોનાપ
તિનું કામ પારખાના પ્રખ્યાત ડચુકને સોંપ્યું એ સ્વરોથી સંપત્તે અધિકાર
પુન સ્થાપન થશે એવું દેખાવાથી પોપે આશ્ચર્ય લીધા, અને પુ
રોપના બધા કાયદાને જામગીરનો એટલો સખા હતો કે તેનું
નામ અજીત નીપમેના પાડ્યું એ બધની સાથા થવાની તૈયારી ઇલિઝા
મેથે કરી વગર હરી લોડ હાનડ નામે એક કાયલિક હમસાને પોતાના
વહાણનું લમ્કર સોંપ્યું અને જર્મનીની ફાજનો ઉપરી લીસ્ટરના અર્ડને

કરાયો. પોતાની સ્વાધીનતા અને પોતાના ધર્મનું રક્ષણ કરવાપર ઇમેજ ફોજે બહુજ હોંસ દેખાડી, સ્કાટ્લાંડના રાજા જોન્સ સિવાય રાણીને મદદગાર બીજા કોઈ નહોતો; પરંતુ રાણીએ પોતાની રૈયતની પ્રીતિપર બધો બરોસો રાખ્યો અને તેને માત્રમ પડ્યું કે પ્રગ્નનો પ્રેમ જોઈ સમ્મત નહોતો સર્વોત્તમ રેકા છે.

ઈ. સ. ૧૫૮૮ ના મે મહિનાની ૩૦ ગી તારીખે સિસ્મોન બંદરથી અણ્ન નૌકા સેનાએ કુચ કરી. રસ્તામાં વાળું તોફાન નડ્યું તેથી વહાણો વીખરાઈ ગયાં, તેમને કાસોના બંદરમાં જઈ ઉભા રહેવું પડ્યું ૧૯મી જુલાઈએ તેઓ ઇંગ્લિશ આનક્ષમાં આવ્યાં. મેડિના સોદોનીઆનો ડચ્ક એ સેનાનો ઉપરી હતો, તેને માત્રમ પડ્યું કે પાર્શ્વોની ફોજ તેને સામેલ થવાને તૈયાર નથી. તે અદેશમાં હતો એવામાં ઇમેજ વહાણો ચારે તરફથી દૂરી પડ્યાં, સ્પેનનાં વહાણો બારે હત્યા અને ઇંગ્લાંડનાં હક્કારાં હત્યા તેથી હુમલો કરવો સહેલો પડ્યો. કોઈ મોટું યુદ્ધ થયું નહિ તોપણ સાત દહાડા લગી જારી રહેલા હુમલામાં ઇમેજ ખારવા અને સિપાઈએ એટલી બહાદુરી અને ચતુરાઈ દેખાડી કે અણ્ન નેનાને કાગેસ બંદરમાં નાસી જવું પડ્યું લોડ હાવર્ડ તેઓની પાછળ ગયો અને રાતમાં આગીઆ વહાણ તેઓપર ધડેલી મકાં, તેથી કેટલાંક સ્પેનનાં વહાણો બળી ગયાં અને બીજાઓ એટલા બીધા અને જાલીન થયા કે નાસવાને રિચાર તેમના મનમાં આવ્યો. ઇંગ્લિશ ને કાસોના જોડે ફરીને લડવું પડે માટે સ્પેનના સેનાપતિએ સ્કાટ્લાંડની ઉત્તર તરફ વહાણો હકારી પાછા જવાનો પ્રયત્ન કર્યો. માર્ગમાં બારે તોફાન નડ્યા, તેથી તેના વહાણો નાવે, આપ-લોડ, અને સ્કાટ્લાંડની ઉત્તર તરફ ઘસડાઈ ગયાં અને સિસ્મોનથી જે મોટો કાફલો નીકળ્યો હતો તેમાંનાં થોડાં જાગાંટાં જાઓ માત્ર આ મોટી આફત અને પરાજયની ખબર લેઈ જવાને જમ્યાં.

આ પ્રતાપી જયથી માત્ર ઇંગ્લાંડની ચક્તી થઈ એટલુંજ નહિ પણ આખા યુરોપના પ્રોટેસ્ટન્ટ પક્ષને જય મળ્યો. વર્વંધનું સ્વતંત્રપણું એથી સ્થાપન થયું અને ક્રાન્સના જીએનોરોને દ્વિમત આવી. યુરોપના રાજાઓમાં જે સત્તા સ્પેન મેળવી હતી તેનો એથી કેવળ નાશ થયો; એ

નોકામેનાળી હાર થઇ ત્યારથી રોષેનની સરકાર અને રૈયતની ગતિ બે-
ગ થયેલી જણાય છે, અને તેઓ નિરાશ થઇ ક્ષય પામતાં જાય છે.

કાયસિક એ એકાના જૂવમને લીધે ક્રાન્સના ત્રીજા હેન્રિને પ્રોટે-
સ્ટન્ટની મદદ લેવી પડી. પારિસ જીતી લેવાની તૈયારીમાં હતો એવામાં
કાઇ ધર્મોએ તેનો ધાત કયો. એના મરણથી વેલોનિસ કુળની સમાપ્તિ થઇ,
અને ગાદીનો હક જુમોન કુળમાં ગયો. સંતલુકના છઠ્ઠા હોહર રાજ-
કુળનો એ વંશ હતો. નવારનો રાજા હેન્રિ તે કુળનો ચારસ હતો; ક્રાન્સનો
૪થો હેન્રિ નામ ધારણ કરીને ગાદીએ બેઠો. તે શરો, ઉદાર અને સહ-
ગુણી હતો. પરંતુ પ્રોટેસ્ટન્ટ હોવાથી તેની રૈયતના ધણા ભાગને તે અણ-
ગમનો હતો. ધણુંક લલચા પછી હેન્રિને માલમ પડ્યું કે રાજ રાખવાને
સારું ધર્મ તજવાની જરૂર છે. જગતકારે કાયસિક થતું પડ્યું, તેના બદલા-
માં તેણે લુગેનોટને છૂટ આપવાના હુકમ મંજૂર કર્યા, તે નાનકડાના
હુકમ કહેવાય છે. કાયસિક ધર્મો તે પગ લલક કરવાની જરૂર રહી. પો-
પે તથા રોષેનના ખીજા દિવિરે શત્રુ હતાં એ તથા. ઇતિહાસે તેને મદદ
કરી, પરંતુ તેના જયનું મુખ્ય કારણ તેનું પ્રુદિગ્ય હતું. ઇ. સ. ૧૫૬૪માં
તેના હાથમાં પારિસ આવ્યું તેથી વાર્ષિક ભેતાં તેનો જય સંપૂર્ણ થ-
યો. ત્યારપછી ચારે વર્ષે રોષેન બેઠે પગ સલાહ થઇ.

કારે ફરીજાદ હોવાથી કે ઇચ્છેજી રાજ્ય પોતાના વેપારીને પગેદા નેડે હોતે
 જન આપેજી જનનિમાં વેપાર કરવાની તેમજે ઇચ્છેજી નેડે મના કરી પરં
 તુ એ નાદાનીની કોશિયથી તેમનેજ નુકસાન થયુ, કેમકે ઇચ્છેજીએ પણ
 વેર લેવા માલ્યુ એટલે તેમની શક્તિ અને તેમના અધિકાર રદ થવા
 માલ્યા ઇનિઆમેશના મજબા ઇગનાડ યૂરોપમાં અતિ મોટે દરજ્જે પહે-
 ન્યુ અને રાજસત્તાના ત્રાજનાની દાડી તેના હાથમા હતી એમ પણ ફરી
 સમાપ પગતુ આ મોગર્ડ રાણીના જાતિ લક્ષણને લીધે મળી હતી એક
 તેના મરણ પછી સિદ્ધ થયુ સ્ટુઆર્ટ કુળના નામના રાજ્ય તેની પછી
 ગાદીએ આન્યા એટલે એ મોટાઇ જતી રહી

खंड ७ मो.

ગરુડેવસ એટાલ્ફસનો સમય.

જર્મનિના પાંચમા આલ્સના મરણથી તે બીજા રૂઢિનાંદના ગાદીપર આવવાના સમય સુધીમાં યૂરોપના રાજકાળમાં યોડાજળ બનાવ બન્યા. ૧ લો રૂઢિનાંદ અને તેનો પુત્ર ૨ નો ગ્રાફિસમિલિયન ખરેખરો શાંતિને આ લાનારા હતા અને ૨ ના રૂડોફને લોકે શાંત રહેવા દીધો હોત તો તે કોઈને હરકત કરત નહિ. ઇ. સ. ૧૫૭૬ માં તે ગાદીએ એટો આરથી તે જર્મનિના રાજાઓનો એકો કરાવવાના પ્રયત્નમાં આતુરતાથી મંડ્યો હતો; પરંતુ ધર્મની તકરાર અને રાજ્યના લોભે કરીને હજીઆ ઉઠ્યા. પાદશાહની દરબારમાં નેચ્યુર્ષ્ટ લોકની જે સત્તા હતી તેથી પ્રોટેસ્ટન્ટો કરવા લાગ્યા. તેમણે એકો કર્યો (ઈ. સ. ૧૬૦૯). એ એકલો ઉપરી ધલેકાર પામેટાઈન હતો. એની સામા થવાને કાયલિક રાજાએ પોતાનામાં એકો કર્યો. એવામાં એક નાનાસરખા રાજાની ગાદી ખાલી પડીને તેથી યૂરોપ લકાઈમાં ગરકાવ થઈ જાય એવું દીસ્યું. ફ્રાન્સમાં શાંતિની સ્થાપના કર્યા પછી ૪ થા હેબિએ પોતાનો રાજકારભાર સલીના ગણાંડ્યુકને સોંપ્યો. એ શાણા કારભારીએ ઉપજી ખરચની બવવસ્થા એવી સારી કરી તથા રાજાના મજબૂતાઈ એટલી બધી વધારી કે યૂરોપના રાજકાળમાં ફ્રાન્સ આગેવાન થઈ શક્યું. યૂરોપના બધાં રાજાઓનો એકો કરવો તે દરેક રાજાની સ્વતંત્રતાને તથા હકોને હરકત પડે નહિ એવી વ્યવસ્થા કરવાપર હેબિનું મન લાગ્યું હતું. જર્મનિ અને સ્પેનમાં આત્મિચાના કુટુંબમાનુ બળ વધવા લાગ્યું હતું કે આસપાસના નજીબોને જોખમકારી થઈ પડે, માટે પ્રથમ તેને નમાવવું એવો વિચાર તેણે કર્યો. ક્વીન્સ અને જુલિઅર્સના સરથાનનો ડ્યુક બિન વારસે મરી ગયો, તેપરથી જર્મનિના શહેનશાહે તે સરથાન કબજે કર્યું ને હેબિને જર્મનિના કામમાં વચમાં પડવાનો લાગ મળ્યો. ઈંગ્લાંડના રાજા તથા ઇટાલિના દોકોરો તથા બીજા સરથાનો જોડે તેણે એકો કર્યો. પો.

તાની રાષ્ટ્રીય રાજ્યામીલક કરવાની તેમણે કરીને હતો. એવામાં ૪ મ ૧૬૧૦ માં મધ્ય ધર્મોદ્ધાર દલારાએ તેણે પ્રાપ્ત થીયો, અને તે પછી ૩ ડીસેમ્બર ૧૬૧૦ માં તેણે ફ્રેંચ સરકાર થી જર્મનિ સમગ્રી હાર્જ થાનુ નડિ રોકાવવાની સાથા તેના બાનુએ બાંડ લગાવ્યું, તે રોકાવવાનું હાર્જ નહિ ચાલવાથી તે નિરાશ થયો. પોતાના મરેના જાણ જોડે અને મોટે કરીને ૪ સ. ૧૬૧૧ માં તેના પ્રાપ્ત થયા.

મેથિઆસને જર્મનિની ગાદી મળ્યા પહેલાં તેણે પ્રોટેસ્ટન્ટ જેડે દાસ્તી કરી હતી પરંતુ હવે તેમને એડી દીધા અને કાથનિક પક્ષ જોડે મળ્યા ગયો. બોહીમિઆનું રાજ્ય તેણે પોતાના બરીજન ફર્ડિનાન્ડે ને આપ્યું. મોહીમિઆના પ્રોટેસ્ટન્ટોપર એવના રાજ્યએ જૂનમ ક્યો તેથી તેમણે ફ્રિડુર ક્યુ લગાડ્યાસલી હતી તેવામાં મેથિઆસ મરી ગયો અને જર્મનિનો મુગલ ૬ ફર્ડિનાન્ડે મળ્યો (૪ સ. ૧૬૧૯) એથી પ્રોટેસ્ટન્ટ પક્ષને બધી બીક સાગી પોતાના પિત્રાધ રૂપેનના ફર્ડિનાન્ડે જોડે એ... ક્યો પશુ એ એકે બચાવ ન હતો. રૂપેનની જોડે પોર્તુગાલનું રાજ્ય મળ્યા જવાથી ૨ જા ફ્રિલિપના બગમા બજો વધારે થયો નહોતો. પોર્તુગીઝો રૂપાનીબદને પિકા રતા હતા. રૂપેન જોડે મળ્યા જવાથી ફેનાન્ડે ફાર્ડામરી વેસાર બધ પડ્યો હતો. તેથી હિંદુસ્તાનમાના તેમના મજાલન વન એવે ૨૬ લીલા અછત નૌકામેનારો પરાજન થયો. આ પછી તેના સ માનની ખરાની થઇ તેથી બીજા ફ્રિલિપની મરજીફે રૂપેનને અચૂકીતમરી થઇ પડી. ૪ સ. ૧૫૮૮ માં તેનું મરણ થવાથી તેની પત્ની આલન ૧ વડેમી રાજને હાથે રૂપેનની વધારે ખરા હી થઇ મુમનમાની ૧૦૫ વૃષ્ઠા પછી રૂપેન માં આસરે દસ લાખથી વધારે ઉરેગી મૂરવોકો નહેના હતા તેમજ ૪ સ. ૧૬૧૦ માં નીજ શિલિપે રૂપેન પછી અને પોતાના રાજને એડી ફાની લગાડી તેણે રાજકારવાર પોતાના માનીવાઓને સોંપ્યા અને તે મનાગા રાજ કરવાની શક્તિ છે કે નહિ તેનો વિચર ન ક્યો. કારખરીઓથી રાજ ચલાવવાનો વહીવટ એણે પાડ્યો ૪ સ. ૧૬૨૧ માં તેનું મરણ થયું તે વખતે રૂપેનનું કષ્ટક માન રહેલું હતું અને તેનાથી બીજા રાજ્યો કષ્ટક કરતાં હતા, પરંતુ વાસ્તવિક જોતા તે છેક નિર્મમ વર્ધ ગયું હતું એવા ફ્રિલિપના રાજ્યા રૂપેનની ખરાની લગભગ સંપૂર્ણ

છું. યદ્ય કાટાલોનિઆના રહેવાસીઓએ ખડ કથું અને ક્રાન્સનું રક્ષણ માગ્યું પોર્તુગીઝોએ જ્ઞાનઝાના ડયુકને નીમ્યો, અને સ્પેનથી સ્વતંત્ર થયા (ઇ. સ ૧૬૪૦). નેપરસના લોકો પણ રાજાના વશરથી હેરાન થઈ સ્વતંત્ર થવા લાગ્યા.

આ બનાવો બનવાનું કાંઈએ ધાર્યું નહોતું, તેવામાં ફર્ડિનાન્ડ જર્મનિની ગાદીને બેઠો ધર્મ સંબધી તે જૂનમ કરશે એવા બધથી બોહી-મિઆના પ્રોટેસ્ટન્ટોએ ઇલેક્ટર પાલેટાઈન ફ્રેડરિક નામે જર્મનિના એક રાજાને બોહીમિઆનો રાજા નીમ્યો એ ફ્રેડરિક ઈંગ્લાન્ડના જેમ્સ રાજાનો જમાઈ હતો તેણે બોહીમિઆની ગાદી કબૂલ રાખી અને રાજપદ ધારણ કર્યું જેમ્સ વિદ્વાન પણ નાદાન હતો, તેનો સ્વભાવ બીકણ હતો અને સ્પેનની એક સાદબલદી પોતાના ઊંઠરા વાસ્તે આણવાને તે ધણો આતુર હતો, તેથી ઇમેજ પ્રજાની ઇચ્છા છતાં તેણે પોતાના જમાઈને મદદ કરી નહિ અને આ પોતે એમ સમજતો કે હું રાજકાજ સંબધી વાદવિવાદ અને કરાર કરવામાં ધણો ચતુર છું, પરંતુ એને કુલાવીને બીજાઓ તેને ઉતરી જતા એથી એની નબળાઈ અને ચૂર્ણાઈ યૂરોપના લોકોના બેવામાં આવી સસરાએ મદદ ન કરી અને યૂરોપના બીજા પ્રોટેસ્ટન્ટોએ ધાર્યો પ્રભાણે મદદ ન કરી તેથી ફ્રેડરિકે બોહીમિઆની ગાદી બોઇ એટલુંજ નહિ પણ પોતાનું અસલ સરથાન પણ બોધુ (ઇ. સ. ૧૬૨૩)

પ્રોટેસ્ટન્ટોને મદદ આપવાથી દૂર રહેવાને માટે ઇંગ્લાન્ડને જે કારણ હતું તે ૨૬ યસુ રાજકુમાર ચાર્લ્સ અને તેનો માનીતો બર્કિંગહામનો ડયુક માર્ટિન ગયા પણ ત્યાંથી લડીને પાછા આવ્યા બ્રિટિશ, પાદશાહને અને પાર્લમેન્ટને બહુકથી લડાવી દેવાનો મનસૂબો ઇંગ્લાન્ડમાં કેટલાક કાય-લિકોએ કર્યો તેથી ઇમેજ પ્રજા બહુ કોપી (ઇ. સ ૧૬૦૫) યૂરોપના પ્રોટેસ્ટન્ટોના સરદાર કાલ્ડ ઓન્સહાઈટે આવરી કરી આપી કે તેને ઠ-
 યો છે પ્રોટેસ્ટન્ટોએ નવો એકઠો કર્યો ને દે-માર્કના રાજા જ્યા ક્રિશ્ચિય-
 નને તેનો ઉપરી કરાવ્યો લલઈ પૂર જુરસાથી આવી જર્મનિના પાદ-
 શાહની ફેજના ઉપરી તેલી અને વેલ્સ-સ્તીન મુલના કામમાં પ્રોટેસ્ટન્ટો-
 ના સરદારો કરતા વધારે કાબે ન હતા તેથી પ્રોટેસ્ટન્ટો છતી થયા નહિ.

ડેન્માર્કના રાજાને પોતાનું રાજ્ય ખોધ બેમવાની ધાર્મીયી તેણે એવી સ-
ન્નતે સલાહ કરી કે જર્મનિના કામમાં પડવું નહિ. એથી જર્મનિના પ્રેટ-
રેન્ટ રાજાએને ડેન્માર્કનો આશ્રો જતો રહ્યો (ઇ. સ. ૧૬૨૯). માક્સે-જ-
ગેનું રાજ્ય વોલ્સ્ટીને છૂતી લીધું અને રાજ્યોંદ્રે તેને રાજાનો દરજ્જો આપ્યો.

આ યુદ્ધમાં ઇંગ્લાંડ યોડુંજ સામિલ થયું હતું. ઇ. સ. ૧૬૨૫માં
૧ લા જાન્યુઆરી મરણ થયાથી તેનો કુમાર ૧ લો ચાર્લસ ગાદીએ બેઠો.
પાર્લમેન્ટ જોડે વાંધો ઊઠવાથી નવા રાજાનું મન યૂરોપના રાજાઓમાં
લાગી રાડું નહિ. એ વાંધો ઊઠવાના કારણમાં એક ઇંગ્લેન્ડ પ્રજામાં સ્વાધી-
નતાનો પ્રેમ વધેનો જતો હતો તે હતું. ખીલ્ડુ ચાર્લસનું લગ્ન ફ્રાન્સની કન્યા
હેન્રિએટા જે ધર્મીય કાયમિક હતી તેની જોડે થયું તે હતું. ત્રીજું કારણ
રાજાનો માનીતો બર્કિંગહામ લોકને અપ્રિય હતો અને હેલ્ડુ પ્યુરિટન પણ
એપિસ્કોપલ ધર્મસમાજ ઉપર વધારે અદેખાઈ કરવા લાગ્યો. એ કાર-
ણથી રાજાને અને પ્રજાને અણખાવા થયો. ફ્રાન્સમાં ૧૩ મા જુનની
બાધ્યાવસ્થામાં તથા તે મોટો થયા પછી યોદ્ધા વખત લગી અંધાધૂંધી
ચાલી અને શિશાહ ચાલ્યો. પણ જ્યારે કાર્ડિનલ રિશેલ્યુને વજરાત સોંપી
ત્યારે તે જોઈ પડ્યું આશ્ચર્યાના રાજકુળની સત્તા ધણી વધી ગઈ હતી
તેને શહેરમાં રાખવાને ખીલ કોઈ રાજ્યની જરૂર હતી તે વખતે
એ દિવાનની ખુદી અને દહતાએ કરીને ફ્રાન્સે એ સત્તા મેળવી.

રિશેલ્યુએ પ્રથમ લુગેનોટોને તેમનું મુખ્ય શહેર રોરોસ છૂંતી લેઈ
તેમને તાબે કર્યા. ત્યારપછી આશ્ચર્યા જોડે તેણે સદાઈ આરબી. જર્-
મનિનો રાજ્યોંદ્ર. સ્પેનનો રાજા અને સેવોપનો ડ્યુક એ ત્રણેની સામે યદ
તેણે માંચુઆનું રાજ્ય નીવડેના ડ્યુકને અપાડ્યું ઇ. સ. ૧૬૩૧ માં ત-
હનામાં થયાં તેથી સ્પેનનું ઉપરીપણું છતાંસિપરથી જતું રહ્યું અને
ફ્રાન્સની સત્તા અગાઉ પ્રમાણે ત્યાં પાછી બેઠી; તથા સરદારપરના અગ્ર-
ત્વના દેટવાક કિલ્લાઓ તેના હાથમાં આગ્યા પણ એ બધા કરતાં વધારે
અગત્યનું કામ રિશેલ્યુએ કર્યું, તે એ હતું કે જર્મનિમાં સદાઈ ફરીને
ઊભી કરી. એમ શહેનશાહના લશ્કરના સરદારની સામે યદ શકે એવા
હોસિયાર અને લાયક પ્રોટેસ્ટન્ટ નાપકને આગમ દાદ્યો. માંચુઆ સળંધી

યુદ્ધ ચાલતું હતું તેવામાં મહારાજા ફરિનાદે વિએનામાં એક હુકમ પ્રસિદ્ધ કર્યો તેની મતનુસાર એ હતી કે પોસાના કરાર પ્રમાણે દેવચાનની જાગીરો જે જે લીધી હોય તે ખાલી આપવી કેટલાક એ હુકમને તાથે થયા અને કેટલાકે વધી લીધો. એ સંબંધી તબીબ કરવાને રાજદ્રે અધિકારીઓ નીમ્યા તથા તે હુકમ અમલમાં આણવાને વારને વોલેન્સ્ટીનને અધિકાર આપ્યો. વોલેન્સ્ટીન એવું સખત કામ ચલાવ્યું કે પ્રોટેસ્ટન્ટ બહુ મુસે થયા અને કાયલિકો પણ ખૂબ પાડ્યા લામ્યા, ફરિઆદ એટલી બધી થઈ કે વોલેન્સ્ટીનને ઠાઠી તેની જગાપર તીલીને નીમવાની જરૂર પડી આ બનાવ બન્યો એટલામાં સ્વીદનના પાદશાહ ગસ્તેવસ એટોલ્ફસે રાજદ્રેની રિફ લઠાઈનાં જાહેરનામા કર્યો. ઈ. સ. ૧૬૩૦ ના જુન મહિનાની ૩૦ મી તારીખે તે જર્મનિમાં આજ્યો પેમોરાનીઆ, બ્રાન્નબર્ગ અને હેઇસના પ્રોટેસ્ટન્ટ તેને મળી ગયા, થોડા વખત પછી સાક્સનિના રાજાને પણ સામિલ થવાની જરૂર પડી, એ બધી ગોઠવણી કરવામાં મુખ્ય રિફલુ હતો ફ્રાન્સની તરફથી પણ તેણે સારી મદદ કરી. જર્મનિના રાજાઓ પ્રથમ હર્ષો રાખતા હતા તેથી ગસ્તેવસને કેટલીક હરકત પડી માટેબર્ગને તીલીએ ધેરા લાગેો હતો. શહેરની મદદ સ્વીદનના રાજાથી જવાબું નહિ, કેમકે સાક્સનિમાં તેની ફાજને પેસવા દીધી નહિ. માટેબર્ગ તીલીએ જીતી લીધું અને ત્યાંના ૩૦૦૦૦ રહેવાસીઓનો સંહાર કર્યો. આ મોટા આગાહ શહેરમાં માત્ર એક દેવળ અને એક નદીપર માછીઓના પચાસ બુધ્ધ સિવાય બીજી કાંઈ તેણે રહેવા દીધું નહિ.

આ કુરતાને લીધે ગસ્તેવસ અને જર્મનિના પ્રોટેસ્ટન્ટ રાજાઓની દોસ્તી સજડ થઈ. તીલીની ધમકીથી અને પોતાના પડોશીની આવી દુર્દશા જોઈ સાક્સનિના હાલેકટરે સ્વીદનના રાજા જોડે એકદમ મળી જવાનો હરાવ કર્યો. પ્રોટેસ્ટન્ટ અને કાયલિક ફાજે વિખિસક આમળ મળી. તે વખતે કાયલિકાએ એવી સજડ હાર આપી કે ગસ્તેવસ વિએનામાં ગયો. હત તો તરત તે શહેર તેના હાથમાં આવત એવું અને શાહન નદીનો તમામ મૂલક પ્રોટેસ્ટન્ટના કબજામાં આવ્યો બીજા વર્ષે એક નાના યુદ્ધમાં તીલીનું મરણ થયું અને ગસ્તેવસ એટોલ્ફસે બવેરિઆ દેશ જીતી લીધો.

એ સંકટને લીધે રાજદ્રે વોલેન્સ્ટીનને ધરીને સેનાધિપતિ નીમ્યો.

ન્યુરેબર્ગ આગળ ગસ્તોવસે તેના ફાજપર હુમલો કર્યો ને હાર ખાધી. ઇ. સ. ૧૬૩૨ના નવેમ્બરની ૧૬મી તારીખે બીજી વાર તેણે લડાઈ કરી. નવ કલાક સુધી ઘરણુ યુદ્ધ ચાલ્યું ને કાયલિક ફ્રાન્સેના કેવળ પરાજય થયો. પણ પ્રોટેસ્ટાંટને ખુદી થવાને આગ્રુ દારણુ નહતું, કેમકે તેમનો મોટો ચરવીર ગસ્તોવસ રણમાં પડ્યો. એના મરણથી યૂરોપની રાજ-વ્યવસ્થામાં મોટા ફેરફાર થયા ગયહું રાજ પાહુ મેળવવાની આશા નહિ રહેવાથી ઇલેક્ટર પાલેટાઈન મરણ પામ્યો. પ્રોટેસ્ટાંટ રાજ્યોમાં કુસંપ પેટો. સ્વીડનની ગાદીપર તેના બહાદુર રાજની જગાએ નાની સાત વર્ષની કુવરી બેઠી પરંતુ તે બાળ રાણીના કારભારીઓએ જર્મનીની લડાઈનું કામ ચલાવવાને ઓક્સેન્તીન નામે મોટા બુદ્ધિવાન યુવકને નીમ્યો, એ યુવકે પ્રોટેસ્ટાંટ રાજ્યોને પાછા એકઠા કર્યા એકસવીમરનો ઠગુક તથા બાનીઅર અને હોરલ નામે સરદારોએ લડાઈનું કામ સારી રીતે ચલાવ્યું. એક અણુધાર્યો બનાવ બનવાથી તેમને હાયદો થયો. રાજેદ્ર ફર્ડિનાંન્ડે શક પડ્યો કે વોલેન્તીન પોતે પાછલાઈ ચવાનું ધારે છે. તેને પકડી તે નો ઇન્સાફ કરાવતા તેને ડર લાગ્યો, તેથી ખારા મોકલી તેનો પાત ઠ રાવી પોતાના નામને લાજ લગાડી (ઈ. સ. ૧૬૪૪).

વાલેન્તીનના મરણથી જોટલા હાયદા થવાની આશા પ્રોટેસ્ટાંટ સરદારોને હતી તેટલા હાયદા તેમને ગળ્યા નહિ કેમકે રાજેદ્રનો કુમાર શત્રુનો સેનાપતિ થયો, ને કેટલીક લડાઈઓ હતી, તથા ૨૦૦૦૦ સિ. પ્રાહર્લુ લશ્કર રપેનથી શહેનશાહની મદદે આવ્યું ને સ્વીડન જોન આગળ પ્રોટેસ્ટાંટ ફ્રાન્સે હમરિના રાજપર હુમલો કર્યો, પણ ફતેહ મળી નહિ. આ જયનો હાયદો લઈ રાજેદ્રે પ્રોટેસ્ટાંટની સાથે પ્રેગ આગળ સલાહ કરી (ઈ. સ. ૧૬૩૫) એથી લડાઈનો સંધજો બોળે ફ્રાન્સ અને સ્વીડન પર આવી પડ્યો.

खंड ८ मो.

રિશેલ્યુ અને માઝરીનના કારભાર.

ફ્રાન્સમાં રિશેલ્યુ ધણી સખ્તાઈથી અમલ ચલાવતો હતો. ઉમરો અને સાધારણ લોકો બેબનો તેનાપર દ્રેષ ચયો તેાપણુ માદીની લગામ તેણે છોડી નહિ, અને જેમણે તેનો નાશ કરવાના મનસુખા કર્યો તેઓ માર્યા ગયા. રાજાને અસ્તેવસ ઉપર અદેખાઈ આવવાથી તેણે તેને ખરા દીલથી મદદ કરી નહિ, અને જર્મનિમાં ફ્રેંચ લોકોના હાથમાં ધણી સત્તા આવે એવું ઓક્સેનસીરન ચલાતો નહિ. પરંતુ નેડર્લેન્ડ્સની દાર થયા પછી સ્વીડનના કારભારીએ પોતાનો અભિપ્રાય બદલ્યો અને ફિલિપ્સબર્ગનો કિલ્લો તથા આલ્સાસનો પ્રાંત ફ્રેંચને સ્વાધીન કર્યો, એવી શરતે કે રાજેન્દ્રની સામા લઘાઈમાં ફ્રાન્સે આગળ પડવું. રિશેલ્યુએ એ વાત ઠપ્પુલ કરી. વર્જદાની સરકાર જોડે તથા સેવેલના ડ્યુક જોડે દોસ્તીના કાલકરાર કરી સ્પેન જોડે લઘાઈના બહેરનામા કર્યા અને થોડાક કાળમાં ઇટાલિ, જર્મનિ અને નેધર્લેન્ડ્સમાં લઘાઈ ચલાવવાને પાંચ ફોર્મે ઉભી કરી. એ પછી ગ્રેટરેન્ડ ફોર્મે ફરીને જય કરવા લાગી. ઇ. સ. ૧૬૪૭ માં રાજેન્દ્ર ૨ જો ફર્ડિનાન્ડ મરણ પામ્યો ને તેની જગા તેના પુત્ર ૭ જ ફર્ડિનાન્ડે મળી. પણ તેથી લઘાઈની અવસ્થામાં કંઈ ફેરફાર થયો નહિ. એકસંખી ફોર્મ પ્રુદ આઝિઆના મૂલકમાં પેડી, પરંતુ ત્યાં સેકસનીમરનો ડ્યુક ઝેરથી મરણ પામ્યો (ઇ. સ. ૧૬૩૯). એવું ઠહેવાય છે કે રિશેલ્યુના માણસ સાથે એ મોક્ષ્યું હતું, કેમકે જર્મનિમાં ફ્રાન્સની સત્તા સ્થાપવા દેશે નહિ એવી તેને બીક હતી.

વિગ્રહ ભરી રહ્યો અને રાજેન્દ્રની ફોર્મેએ દાર ખાવા કીધી. પરંતુ એકસંખી લશ્કરથી તેનો ધણો ફાયદો લેવાયો નહિ, કેમકે તેઓમાં કુસંધ પેડો હતો. સ્વીડનનો સરદાર બાનીઅર મરણ પામ્યો તેથી ખરાબી યુદ્ધની ધાંસ્ટી હતી, પરંતુ તેની જગાપર ટોરટેનસ્ટોન સરદાર થયો તે પોડ

તાના કામને યોગ્ય નીકળ્યો. સ્તીપમીક આગળ સ્વીકૃતિ મેળવી જાયો અને એનમા દ્વંચ લક્ષર જય પામ્યું. ઇ. સ. ૧૬૪૩ માં રિ-
શોધ તથા તેનો ધણી તેરમો લુઇસ મરણ પામ્યો અને ફ્રાન્સની ગાદી
એ બાજરાજ ૧૪ મો લુઇસ બેટો એ વેળા સહ હ કરવાની ઇચ્છા
સ્વીકૃતિની સરકારને થઇ, પરંતુ બ્યારે તેમના જનજીવનમાં આવ્યું કે ફ્રાન્સ-
નો નવો કારભારી કાર્દિનલ માઝરીન રિશોધના વિચાર પ્રમાણે વર્તવાનો
છે અને ફ્રાન્સની ફ્રાન્સેના ઉપરી કોદિ અને કુરેન ધણી ખમરદાર છે
ત્યારે તેમણે સલાહના વિચાર બધે પાડ્યા અને દેખાઈ જોડે નવો વિ-
શેષ ઉમેરો કર્યો. જર્મનિના સહેનશાહને હવે સલાહના કહેણ મોકલવાની
જરૂર પડી. ઇ. સ. ૧૬૪૮ માં મનસ્કરને મુકામે સલાહના કરારપર સહી
થઇ એ સલાહ વેસ્ટફેલિઆની સલાહને નામે ઓળખાય છે. એ કરાર
જર્મનિના રાજનિવમમાં દાખલ થયા

જર્મનિમા પ્રોટેસ્ટન્ટ પધની એ પ્રમાણે ફક્ત થતી હતી તેવામ
ઈગ્નાંડની ખરાબી પ્રકૃતિસોબથી થઇ રાશીભંદરને આશરો આપવાને
આર્લેસ રાજ્યે ફ્રાન્સ મોકલી હતી એ સ્વારી નિષ્ફળ ગઇ અને જુગે
મોટનો ફ્રાન્સમાં કેવળ પરાજય થયો તેથી ઇગ્નાંડના લોક વધારે નારાજ
થયા અને રાજ અને પાર્લામેન્ટ વચ્ચે જે વાણે આવતો હતો તેમા વધા-
રો થયો. પિટિયન આવે રાષ્ટ્ર નામે નવો કાયદો પાર્લામેન્ટના માગવાથી રા-
જ્યે પસાર કર્યો હતો. તે પ્રમાણે રાજ પ્રમાણિકપણે વર્ત્યો હોત તો
તેથી કાયદા પ્રમાણે રાજ આવત, પરંતુ તેણે પોતાના અધિકારથી કર લે-
વા જારી રાખ્યા અને કોમન્સ (સાધારણ લોક)ની સભાએ બ્યારે તેમ કરવાની
ના કહી ત્યારે ઇ. સ. ૧૬૨૯ માં રાજ્યે પાર્લામેન્ટને કાઢી મૂકી અને ઠરાવ કર્યો
કે પ્રજા વધારે તાબેદાર થાજ ત્યારેજ બીજી પાર્લામેન્ટ બોલાવી. રાજકોજ
સમઘી અણબનાવ ઊઠ્યો તેમાં ધર્મ સંબંધી તકરારે વધારો કર્યો. રોમના
પોપનો અધિકાર બ્યારે ઇગ્નાંડપરથી ઉઠી ગયો ત્યારે તેનાજ જેરે
ધર્મ સંબંધી સ્વેચ્છિક અધિકાર ઇગ્નાંડના રાજના હાથમાં આવ્યો અને
ધર્મ વિષે લોકના અભિપ્રાય ઉપર રાજ પૂર્ણ અધિકાર ચલાવતો રાજના
ઉપરીપણા નીચે ધર્મ સંબંધી તજવીજ અને ઇન્સાફ કરવાને હાથ કમીયન
કોર્ટ સ્થાપવામાં આવી હતી. રાજ્યે મુકરર કરેલી ધર્મની ક્રિયા જો

નહિ કરે તેને કેદ અને દંડની સજા એ કોર્ટથી થતી. ધણા લોકોને અ-
ભિપ્રાય હતો કે ઇંગ્લાંડમાં ધર્મ સંબંધી ધણા સુધારો થયો નથી. કાયદિક
ધર્મ સંબંધી કેટલીક જૂઠા ઇંગ્લાંડમાં હજી રહેલી છે, અને સ્કોટ્લાંડ અને
જર્મનીમાં જેવી સાદી પદ્ધતિ દાખલ થઈ છે તેવી ઇંગ્લાંડમાં પણ થવી જો-
ઈએ. એ સુધારાવાળાઓને પ્યુરિટનસ કહેતા હતા. તેઓ ધારતા હતા કે
પ્રજાની સ્વાધીનતાને રાજાનો આધિકાર હાનિ પહોંચાડનાર છે તેમનાં દે-
શોકે અધિકાર રાજા પાસેથી લેઈ પાર્લમેન્ટને સોંપવાને તેઓ ઇચ્છતા
હતા. એજ વખતે એક નવો પંથ આર્મિનીઅન નામે જિભો થયો હતો.
પરમેશ્વર બધા લોકોનું પારબ્ધ આગળથી કરી ચૂકે છે. એ વિચાર પ્રોટેસ્ટન્ટ
પંથમાં ચાલતો હતો તે એણે ખોરા કલો. ઇંગ્લાંડમાં એ પંથમાં ઘોડા
માણસ હતાં, પરંતુ જેમ્સ અને ચાર્લસની મહેરબાનીથી દેવસ્થાનની મો-
ટી મોટી જગાઓ તેમને મળી અને વધારે શિક્ષણ આર્મિનીઅન મતના
હતા. એ શિક્ષણ રાજા જે હુકમ કરે તેપર વાંધો ન લેતાં માન્ય કરવો
એવું શીખવનાર હતા. હાઉસ આવ કોમન્સમાં જેઓ આગેવાન હતા
તેઓએ આર્મિનીઅન પંથને કાયદિક પંથ જેવોજ નકારો મણુતા હતા.

કોમન્સની જોડેના ક્ષેત્રમાં રાજા ૧ લા ચાર્લસને જ્ય મળવાનો આધાર
તેના કારભારીઓના લક્ષણ ઉપર રહ્યો હતો. આફડેનો અલેવેન્ટવર્થ મુખ્ય
કારકાર હતો. શોકના પક્ષને તજીને તે રાજાના પક્ષમાં જરાયો હતો. રા-
જાને મસલત આપનારામાં ખીજે મુખ્ય માણસ કાંતરબરીનો આર્ચ
શિક્ષક લોડ હતો. એ એ પ્રયોગો અભિપ્રાય એવો હતો કે સ્વેચ્છા
માણે રાજકાજ કરે. ધારણી મતજન્ય પાર પાડવાને કોષ્ટકો ઉપાય કા-
મ લુગાડમાં વિના રહે નહિ એવો આફડે હતો. પિટિયન આવ રાષ્ટ્રમાં
જતાં દનેજ પાઉડેજ અને ખીજા બેરાઓ રાજાએ પોતાના અધિ-
રથી ઉધરાવ્યા. કાયદિકોને સખ કરવાના જે કાયદા હતા તે તેમની
પાસેથી પૈસા લઈને જાગળ્યા નહિ, અને વગર કાયદે વર્તનારી સ્ટારચે-
મર અને કમિશન કોર્ટને અધિકાર એટલો વધારી દીધો કે કાયદા પ્ર-
માણે રથપાવણી અદાલતોનું કામ લગભગ બંધ પડી ગયું.

આ નવી વર્તણૂકથી ઇંગ્લાંડના લોક ખુદ નારાજ થયા. તેવામાં સ્કોટ્

શત્રુ કે બહુમોર નહિ ગણુતા સાધ પ્રમાણે ગણ્યા આફરનો ન્યાય કરી તેને માટે દેહાત દહની શિક્ષા ઠેરવી અને રાજ્યએ કેટલીક વાર લગાડયા પછી પોતાના માનીતા વજીરને મારવાનો હુકમ આપ્યો. પાર્લમેન્ટમાંથી બિશપોને ખાતન કરવાનો પ્રયત્ન ત્યાર પછી કોમન્સે કર્યો, પરંતુ લોડસે તે વાત નામજૂર કરી લોકમા એ વિશે ઘણા બૂમાઠ આનવાથી બીશપો પાર્લમેન્ટમાં પોતાની મેલેજ ગયા નહિ, અને તેમાંના બારે સહી કરી એક પત્ર છપાવ્યો કે અમારી ગેરહાજરીમાં જે ચરો તે બધું રા. સમજવું આ તેમણે ઠીક ન કર્યું રાજદ્રોહનું તહોમત મૂક કોમન્સે તેમને ટાવર ગદમા પૂધી (૪ સ ૧૬૪૧)

ઇમેજ પ્રજાની શત્રુવટ જોઈ ચાર્લસે સહાહ કરવાનું ધાર્યું તેને વાસ્તે એકી-બર્ગ ગમે ત્યાં તેની મતનજ પાર પડે એવી વસ્તુક નટોતી અને સહાહાડનો બદોમસ્ત થયો નહોતો, તેવામાં આય-લીડના કાયલિક પથીલોકોએ બળવો કર્યો અને તેથી રાજ્યના પક્ષને બહુ હાનિ પહોંચી

આય-લીડનું રાજ્ય નાર્મનેએ હતી લીધું હતું, તેઓ ઈંગ્લાંડના રાજ્યના તામેદાર માત્ર કહેવાનાજ હતા ઘણાખરા મોટા તાનુદારો સ્વતંત્ર પણે વર્તતા હતા, અને આદરિશ લોકની રીતભાવ તેઓએ સ્વીકારી હતી આ સ્વતંત્રતા આય-લીડની પ્રજાના સુખને અને રાજ્યના અધિમારને વિ-શકારી હતી, તેથી ટપુકર વશના રાજ તે તોડવાને ચલાત હતા, તેમણે પોતાની સત્તા બેસાડવાની જોડે ધર્મમાં ફરશાર કરવાનું માથે લીધું, અને રૂવાજબી રીતે ધર્મદા જમીનો જમ કરી આય-લીડના તાનુદારોએ પોતાનો ખર્ચ અને શક્તિનો બચાવ કરવાને હથિયાર ઝડપ્યા. કલિગબેથના સે-તિઓએ તેમનો પરખ કર્યો અને રાષ્ટ્રીએ તેમાંના ઘણાની જાગી-ર કરી. ઇમેજને આપી અ સર પ્રાવના તાનુદારો બંડ કરવાનું ધારેલું, શરૂઆત કરી ૧ લા જોએ મુન્દા સાબિત કર્યા વિના ત્યાંના નાના મોટા જમીનદારોની જમીન લઈ લીધી, વળી જમીન મજૂરી રાજ્યની છે ચાર્ટર દરેક જમીનદાર પાસે રાજ્યની સનદ હોવી જોઈએ અને જોતી પામે ન હોય તેની પામેથી જમીન ખુશાવી લેવી એવો હુકમ કરી સનદો વિરો તજવીજ કરવાનો આમવદારો ઠેર ધા, એથી આય-લીડના વતની

ઓની તથા ખીજા હેત્રિના હુકમથી ગયલા ઓગળોની તથા તેના વંશજોની જમીન જમણે એનું થયું. ૧ લા ચાર્જસના અમલમાં આવ્યાંહીની સુબેદારી આપ્તને મળી ત્યારે તેણે લોકોની જમીન ખુશથી લેવાનું કામ બહુ જોરથી ચલાવ્યું. દેશી લોક પાસેથી લઈ પરદેશીઓને આપવાની હરેક શુંચ સાધી કાઢી; ધણાજ નિર્લજ્જજો એ કામ કરવાને તે સુખાએ ન્યાયાધિશેને લાંચો આપી, પંચને જીવડાવ્યા અને જૂઠા સાહેલીઓ ઉભા કર્યા. લંચથી આધરિયોને ટેકાણે વધારે પ્રતાપી અને સુધરેલી પ્રજા આવલોડમાં વસશે તે વધારે ઉપયોગી થઈ પડશે એનું માની અંગ્રેજ પ્રજાએ આ અન્યાયને ટેકો આપ્યો, પરંતુ આવયોડમાં લેજો એ જમીન લઈને વસ્યા તેઓ હુમ્મલા, દરિદ્રી અને દુરાચરણી હતા. આ જુલમની જોડે ધર્મ સં-

ગયલા અને છતાંય સમજતી હતી, પોતાની મિલકત અને પોતાના હક પાછા મેળવવાને કરેલાં મનોને તે સભાએ સમજાવે ગયાં. તેઓ ઇમેજ પ્રત્નના ઉપરીપણાની સામે ધાવણે જોડું તેઓએ માન્યું આવા નીતિ અભિમાનની જોડે ધર્મભેદ સામેલ થવાથી દેવમાં વધારો થયો, અને તેથી આધરિશોને શાંત કરી સલાહ કરવાની આશા રહી નહિ. પાદશાહ ચાર્લ્સના પ્રતિપક્ષીઓએ જાણીજોધને એવી ખોટી વાત અજાણી કે કાથલિકોની મદદથી અમર્યાદ અધિકાર મેળવવાને તેણે આ બંદ જોડું કર્યું છે. આ વહેમ દૂર કરવાને ચાર્લ્સે આપણીડનો કારભાર ઇંગ્લાંડની પાર્લમેન્ટને સોંપ્યો. પાર્લમેન્ટે ધણીજ ઉતાવળા થઈ ઇરાવ કર્યો કે આપણીડની રૂપ૦૦૦૦૦૦ જોડેદર જમીન લઘાધને પેટે જમ કરતી અને બળવાખોરો તથા તેમના સાથીઓને મારી આપવી નહિ. આ હુકમોથી પ્રકૃતિશોભ થયો તેના ઇતિહાસ યોગ સમયમાં આ પ્રમાણે કહી શકાય આપણીડનો ધણીખરો ભાગ આધરિશ કાથલિકોના હાથમાં આવ્યો, પરંતુ એ જમ શત્રુ મેળમાં પછી તેઓમા કુમંચ થવાથી પક્ષ બંધાયા અને તે પક્ષો સામાન્ય જો ઇમેજ તેના કરતા એક એકપર વધારે દુસ્મની કરવા લાગ્યા આ કુમંચ ચાલતો હતો તેવામા કોએવ થોડી ફેજ લઈ ત્યાં ગયો અને તેમને પ્રથમ પ્રથમ એક પછી એક છતાં અને તેમની જમીનો પોતાના મિત્રથી અનુચરોને આપી બીજા ચાર્લ્સ પાદશાહના અમલની ક્ષેત્ર ક્યાપના થઈ ત્યાં એ નવા જમીંદારોનો મણો ભાગ બીખારી થઈ ગયો હતો.

પોતાની આપણીડની પ્રજાનો એ રીતે ભોગ આપવાથી ચાર્લ્સને કંઈ ફાયદો મળ્યો નહિ એટલે પાર્લમેન્ટને સ્વાધીન કર્યો તેથી પાર્લમેન્ટ એનાપર કંઈ મહેરબાની કરી નહિ. પાર્લમેન્ટનું માગતું તે જમ કર્યું કરતો ગયો તેમ તેની માગણી વધારે થતી ગઈ એ જોઈ તેના આગેવાનમાંના પાચને સમજાવેલું તકોમત મુદ્દો પકડવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ રેવત તેથી કોપાયમાન થઈ તેથી તેને એ વાત છોડી દેવાની તથા સમજાવીમાં જતા રહેવાની જરૂર પડી પ્રકૃતિશોભની ખીજ અટકાવવાને સલાહના ડોલકરાર કરવાની ક્ષિશિય ચાલી, પરંતુ કોમન્સની માગણી એવી મારે હતી કે જે સભાએ મંજૂર કરી હોત તો તેના તમામ અધિકાર નાશ પામત. ઇ. સ. ૧૬૪૨ ની ૨૫ મી આગસ્ટે નાટિંગહામ

નગરમાં પાંચમા આલ્ફ્રેડે પોતાનો વાવટો બિલો કર્યો. દુરત વિચારનો આરંભ ત્યારથી થયો. બેઝ તરફવાળા ઉભંગથી લદવા અને પ્રથમ રાજાના પદનો ન્યાય થયો, તેથી ઇંગ્લાંડની પાર્લમેંટ બમ પામી સ્કાટલેન્ડના ક્વેન-દરો જોડે અરસપરસ મદદના ફોલકરાર કર્યો અને તે થયી ઇ. સ. ૧૬૪૪ ના જાનેવારીની ૧૫ મી તારીખે જનરલ બેસ્લીની સરકારી નીચે એક સ્કાટ્લેન્ડ ઇમેજોને મદદ કરવાને ઇંગ્લાંડ આવી. ઇંગ્લાંડના ઉત્તર ભાગમાં પાર્લમેંટની જે ફોલ્ક હતી તેનો સરકાર ફેરફાર હતો. બેસ્લી અને ફેરફાર મળ્યા ગયા અને થોડું સહેરપર ઘેરો થાલીને પડ્યા. જાનિના અભાગ્યા હલેકાર આવેટાઈનનો પુત્ર પ્રિન્સ રૂપર પાદશાહી ફોલ્ક લેખ થાઈ રાફરની મદદે ગયો. ન્યુકાસ્ટલના માર્કિવેસના હાથ નીચે એક મીન્ટુ લશ્કર હતું તેની જોડે રૂપરે મળ્યા ગયો. રૂપરે અને યોગી

ઇન્ડિપેન્ડેન્સ પત્રને માનનાગઓમાં મુખ્ય હતો. લશ્કરનો વધારે ભાગ હવે ઇન્ડિપેન્ડેન્સવાળાના હાથમાં આવ્યો. કોમ્બેલના ડહાપણ અને ચત્રતાને કારણે પાર્લિમેન્ટની ફાળે નેશનીની લડાઈમાં જય મેળવ્યો, એથી ઇન્ડિપેન્ડેન્સ પક્ષનું જોર એટલું વધી ગયું કે તેમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કોમન્સની સભામાં પ્રેસ્બીટીરિયનો વધારે હતા તોપણ વર્તિ શક્યા નહિ. ચાર્લસ કુદ કરવાને શક્તિવાન રહ્યો નહિ તેથી સ્કાટલેન્ડની પ્રજાને હારણે ગયો. કોમન્સના એક્સપ્રીની મારફતે સ્કાટલેન્ડના સેનાપતિ જોડે તેણે વહેવાર ચલાવ્યો અને અનિશ્ચિત વચનોપર બરાસો રાખી તેમની છાવણીમાં તે ગયો. ત્યાં તેને કેટલી પ્રમાણે ગરુથો, અને જે જે સહેરા અને કિસાઓ તેના પક્ષકારોના હાથમાં હતા તે સમગ્ર પાર્લિમેન્ટના હાથમાં ગયા.

મારામારીનો છોડો આવ્યો પરંતુ અંદર અંદરનો ટંટો વધારે જોડી ચાલવા લાગ્યો. રાજાને પેતાપેતાના પક્ષમાં લેવાને પ્રેસ્બીટીરિયન અને ઇન્ડિપેન્ડેન્સવાળાઓ આગુર હતા. સ્કાટલેન્ડના અધિકારીઓ જોડે કરાર કરી પ્રેસ્બીટીરિયનોએ રાજાને પેતાના કબજામાં લીધા. આ લાભ તેમને મળ્યો એટલામાં લશ્કરની બેદલીથી તેઓ એમિલિયા ધાસ્તીમાં આવી પડ્યા, પાર્લિમેન્ટના હુકમ નહિ માનવાને કોમ્બેલે સિપાઈઓને શીખવ્યું, અને એક હિંમતવું કામ કરી પેતાના પક્ષને મજબૂત કર્યો. તેના હુકમથી જોઈસ નામે એક લશ્કરી અમલદારે રાજાને લશ્કરમાં આપ્યો. * આ ફાયદાનો કોમ્બેલે અને તેના મિત્રોએ એવો ઉઠાપણથી ઉપયોગ કર્યો કે પ્રેસ્બીટીરિયન પક્ષના હાથમાંથી બંધી સત્તા ઉતાવળે જતી રહી. રાજાની ચાલ આ બારીક પ્રસંગે મણી નાદાની બરેલી હતી; એક પક્ષવાળા જોડે તેણે વજ ચલાવી અને ખુદી રીતે અપ્રમાણિકપણે બતાવ્યાથી જોડેને નાખુશ થયાં વળી તેણે નાસવાનો પ્રયત્ન કર્યો. વાઇક એટમાં ગયો ત્યાં તેના ગર્વનર હામલ્ટે તેને પકડી લીધા અને લશ્કરને પાછો સોંપ્યો. આ વખતથી રાજાનું બલિષ્ઠ કોમ્બેલના હાથમાં આવ્યું.

* સ્વારની એક દૂકડી લઈને કેનેટ જોઈસ રાજાના સુકામપર ગયો. રાજાને તેણે કહ્યું કે મહારાજ મારી જોડે ચાલો. રાજાએ કહ્યું કે પાર્લિમેન્ટનો હુકમ મને કેળાડો, ત્યારે જોઈસે કહે બાંધેલી તલવારપર હાથ નાખી કહ્યું આ રહ્યો એ જગાળ સાચળી રાજા તેની સાથે ગયો.

સંકટમાંથી છૂટવાને રાજને વળી એક બીજી તક મળી રજાદ્યાંડના લોક તેની તરફથી લડવા ઉઠ્યા, પરંતુ કોમ્પેલે બારે કતબ સાથે તેમનો પરાજય કર્યો અને તેની મદદની સધળી આજ્ઞા નાશ પામી કોમ્પેલના મોમયી પાર્લમેંટ ડરતી હતી આ વિજયની ખબર સાંભળી તેણે રાજ જોડે સલાહ કરવાના કહેણ મોકલ્યાં, અને રાજના અતિ ડાહ્યા મસલતદારોએ રાજને સલાહ આપી કે આ તક ખોગો નહિ કમનસીમથી તેણે આનાકાની કરી તેથી ત્રણ મહિનાની દીવ પડી, તેવામાં ફ્રાન્સ તેને એક કિશ્તમાં ધાક્યો. પાર્લમેંટ ઠરાવ કર્યો કે રાજ જે છૂટ આપે છે તે ખસ છે માટે દેશમાં હવે લડાઈ બંધ પાડી જોઈએ પરંતુ જે દિવસ પછી હાઉસ આર કોમન્સનું મહાન સિપાઈઓએ વડેલી લીધું અને જી.મના સદો રાજને અનુકુળ આજ્ઞા તેમને અદર પેસવા દીધા નહિ બાકી ગ્રેના સભામંદોએ રાજ જોડે દોષી કરવાના ઠરાવ ૨૬ કર્યો અને ગંગનો જી. હેર ઇન્સાફ કરવાનો વિચાર કર્યો છ. સ ૧૬૪૯ ના જીનેવારી માસની બીજી તારીખે કોમન્સની સભાએ ઠરાવ કર્યો કે રાજની તપાસ જ કરવી અને તેનો ઇન્સાફ કરવાને વાસ્તે ન્યાય કરનારા નીમના ઉ મરાયની સભાએ એ વાત કમુગ રાખી નહિ. પરંતુ તેમના અભિપ્રાય પર આધાર ન રાખતા કોમન્સે ટ્રાઈલ કરી રાજને એ ટ્રાઈલો અધિકાર કબૂલ કરવાને હિમતથી ના કહી ત્યારપછી જે વાત સર્વેના જીણવામાં હતી તે સામીત કરવાને કેટલાક માફીઓ લીધા એટલે રાજને પોતાના લશ્કરનું ઉપરીપણું ક્યું હતું તેનો પુરાવો લીધો પોતાના લશ્કરની સરદારી કરી જોને પ્રેમ નિરૂદ્ધ રાજદ્રોહ દેરવી તેને માટે મોતની સજા ઠરાવી ૨૭ મી જીનેવારીએ કુકમ આપ્યો અને ૩૦ મીએ વાઇટહાઉસ નામે મહેલ આગળ ખોટી સવાહથી ખરાબ ચપસા અમાગ્યા રાજનો શિરઝેદ કરાવ્યો ફ્રાંસમાંના હજારો માણસ જોવાને મળ્યા હતા તે સધળાએ ખરા દીનથી રાજ ૧૨ દવા કરી એટલે લોકમાના ધણા ભાગનો અભિપ્રાય એ હતો કે એને મારી નહિ નાખવો જોઈએ.

આલેસાના મરણ પછી કોમ્પેલે રાજેપદરણું ક્યું અને કાઇપણ રાજને નહિ કરેલો એવો જૂનમ અને એનાં ૬ બ એટલિનને ખમવાં પડ્યાં.

સ્વંદ ૧ મો.

યૂરોપની ઉત્તરનાં રાજ્યો.

ધર્મની ઉચ્ચપાયજથી મધ્ય યૂરોપમાં જેવા ફેરફાર થયા તેવાજ ઉત્તરમાં પણ થયા. સ્વીડન, નાર્વે અને દેન્માર્ક એ ત્રણ દેશ એક રાજ્યના તાબામાં આવ્યા હતા પરંતુ તેઓનો રાજકારણર એકસરખો નહોતો. સ્વીડનના તાલુકદારો સ્વદેશમાં નિરાંતે બેસતા નહિ; પોતાના રાજ્યો કા-રનાર ચલાવવાને તેમણે કેટલાક પુરખોને નીમ્યા અને દેન્માર્કના રાજાની તાબેદારી માત્ર નામનીજ રહી દેન્માર્કની માદીએ ૨ જો ક્રિસ્ટિયન નામે જુલમી રાજ્ય બેઠો, તેણે સ્વીડનના સ્વતંત્રપણાનો નાશ કરવાનું ઠરાવ્યું. ફ્રેન્ચ સાથે તે સ્વીડનપર ચઢી આવ્યો, સ્વીડનના લશ્કરની હાર થઈ અ-ને રાજ્યે રોડાકલોમમાં પોતાને રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો (ઇ. સ. ૧૫૨૦). બંડખોરોને ગાંધીનાં વચન આપ્યાં હતાં તે તેણે બેઠમાની ચર્ચ તોડ્યાં. પસંદના આર્ચ બિશપને સ્વીડનની સરકારે પદબ્રષ્ટ કર્યો હતો તેને યુ-૧ કરવાને સ્વીડનના મુખ્ય હજી હિમરાવેલો મરદન ગાર્થ. આ કતલથી દુર બન્યું. મારેલા ઉમરાવોમાંના એક યુન નામે મસ્તેવસવાસા હતો, વાકેરિઆ પ્રાંતમાં નાશી ગયો અને લાંના બેડુનેની મદદથી તેણે બં-મથાવ્યું. આખરે તેનો જય થયો અને ઇ. સ. ૧૫૨૩ માં સ્વીડનની જાએ તેને રાજ્ય ઠરાવ્યો. દેન બેકે ૨ જો ક્રિસ્ટિયનને કાઢી ચૂક્યો અને ના કાકા ફ્રેદરિકને ગાદી આપી ક્રિસ્ટિયને કેટલાક વર્ષ સુધી બટક્યા યું પણ તેને કંઈ મદદ મળી નહિ અને રૈયને તેને પકડ્યો અને કેદ-માં નાખ્યો, જ્યાં તે મરણ પામ્યો. દેન્માર્કના રાજાઓએ સ્વીડનના રા-૮૫૨ લગભગ ૫૦ વર્ષ લગી દાવો કર્યો કર્યો પરંતુ લઘાઈથી માત્ર રેમતેજ હાનિ પડ્યો છે એવું બેકે ઈ સ ૧૫૭૦ માં સ્વીડનનું સ્વ-૧૫૫૯૯ કબૂલ કરવાનો કરાર કર્યો.

આ પ્રમાણે ઉપરીપણું ખેંચા પછી જેના અંદરના રાજ્યમાં પણ મા-ઠો ફેરફાર થયો. નાગીરહસે રાજ્ય તથા રૈયતના ઉપરી થયા. તેઓની

સેનેટ મંડળીમાં તેઓજ માત્ર બેઠના, એ સેનેટે રાજનો બધો અધિકાર પોતાના હાથમાં લીધો, પ્રજાની સખા બોલાવવી બંધ કરી, ઉમરાવોમાંથીજ રાજ નીમવામાં આવતા અને પોતાનો અધિકાર મર્યાદામાં રાખવાની ચરતો રાજને ગાદીએ બેસતી વખત કરવી પડતી.

જૂન્યમી રાજ ક્રિશ્ચિયનની પત્રી તેનો દાદો ૧ લો ફ્રેડરિક દેન્માર્કની ગાદીએ બેઠો. એના અમલમાં જર્મનિમાં ધર્મ સળંધી, જે સુધારો થયો હતો તે દેન્માર્કમાં સ્થાપન થયો. લ્યુથરના શિષ્યોને રાજએ પોતાના દેશમાં બોધ કરવાને બોલાવ્યા; પોતે લ્યુથરના મત જાહેર રીતે સ્વીકાર્યો, પોતાની રૂઝ-તમાં ધર્મ સંબંધી છૂટ આપી અને ધર્મગુરુઓને પરણવાની પરવાનગી આપી. ત્રીજા ક્રિશ્ચિયનના અમલમાં ધર્મ સળંધી ઉચલપાથલ પૂર્ણ થઈ. રાજ્યની મોટી મત્રા બોલાવી તેમાં ઠરાવ કરાવ્યો કે એપિસ્કોપસિ અને કાયસિક ધર્મ દેશમાં બંધ પાડવા (ઇ. સ. ૧૫૩૬). બિસપેના કિલ્લાઓ, નગરો અને મોટી જગીરો તેણે ખાત્રસા કરી નાખી; તેઓની બાકી રહેલી પેદાશમાંથી એટરેટટ ઉપાધ્યાઓને પગાર કરી આપ્યો તથા લોકોને ફળવણી આપવામાં અને ગરીબોને આશ્રે આપવામાં ખર્ચ કર્યો. દેન્માર્કમાં થઇને એ સુધારો નાવેમાં પેઠો; પદમ્પટ કરેલા ખીજા ક્રિશ્ચિયનને નાવેથી મદદ મળી હતી માટે તેવું સ્વતંત્રપણું લઈ તેને દેન્માર્કનો એક પ્રાંત બનાવી દીધો.

એ ઉત્તર દેશના રાજાઓમાં ૪ થો ક્રિશ્ચિયન તેની વિશેષ બુદ્ધિ અને રાજકારભારની જુદી જુદી શાખાઓમાં સુધારો કરવાની હોસને માટે પ્રખ્યાત થયો. એની કારમીદીમાં દેન લોકે એસિગ્નાપર લક્ષ આપ્યું અને ઇસ્ટ ઇન્ડિઆ કંપની સ્થાપી એ કંપનીએ કારેભાંદલ કાંઠાપર ત્રાંન્સેરના રાજા કનેયી ત્રાંકવીબાર મેળવ્યું અને સાં વેપારની કાઠી કરી. આ શાણા રાજાએ હુજરનાં મોટાં કારખાનાઓ કર્યા અને ધણીક શહેરો બાંધ્યાં, એ રાજા વિદ્યાને પણ ચોખ્ખી રીતે સહાય કરતો. આશ્રીઆ અને સ્વીદન જોડે યુદ્ધમાં તેને ધણી ફતેહ મળી નહિ. લડાઈના કામમાં એનામાં એાંછી અકલ હતી એવું નહતું, પરંતુ ઉમરાવોએ તેનો અનુસાર એાંછો કરી નાખ્યો હતો તેથી ફતેહ ન મળી.

સ્વીડન દેશમાં તાજામાં હતું તેમાંથી તે છૂટી બરેબરીકે થયું અને તેને છૂટી લેવાને ખાસ્તીમાં પણ નાખ્યું. એ સમયમાં એ મહા પુરુષ થયા, ગસ્તેવસ અને ગસ્તેવસ એટલેસ, તેમના પ્રતાપે એ મોટાઇ સ્વીડનને મળી. પોતાના દેશને ઘસપણમાંથી છોડાવ્યા પછી સા- તે પ્રજાએ ગાદી આપી. પ્રજાએ એ કામ ઠીક કર્યું એવું તેણે પોતાના ડાહ્યા કારભારથી સાબીત કરી આપ્યું. રાજ્ય અને ધર્મસંબંધી સુધ્ધરે ક- રવાપર તેણે લક્ષ આપ્યું; ઉમરાવોની સેનેતરી જગાએ તેણે દાખલ નામે સભાની સ્થાપના કરી. દાખલમાં દેશના જુદા જુદા વર્ગોના સુખત્યારેને લીધા, કૌમન્સ એટલે સાધારણ લોકને પોતાના વિચારના દરી તેણે લુ- ધરના પંચની સ્થાપના કરી. નિશ્ચય અને ઉમરાવો એ વાતમાં તેની સામા હતા પણ તેમનું કાંઈ આલ્સ્યું નહિ. રાજગાદી વંશપરંપરા તેણે ક- રી. તેના પુત્ર ૯ મા આલ્સમના વખતમાં દીકરીને પણ ગાદી મળે એ- વો કાયદો થયો.

વાસાના પૌત્ર ગસ્તેવસ એટલેસે સ્વીડનને મોટાઇને સિખરે ચઢા- વ્યું. ઇ. સ. ૧૬૧૧ મા તે ગાદીએ બેઠો તેવોજ લક્ષણના કામમાં પડ્યો. રૂશિયા અને પોલાન્ડની ફાજો પર જય મેળાવ્યાથી તેની કીર્તિ એટલી વ- ધી કે આશ્ચર્યાના પાદશાહની સામા થવાને ગ્રેટેર્ટ રાજાઓએ તેને સેનાપતિ નીમ્યો. લડવાની કુક્તિ તેણે એવી ચતુરાઈથી કરી હતી કે સ્વી- દ લોક તેના મુઆ પછી પણ ફતેહ પામ્યા. તેની ગાદીએ તેની નાની વયની કુમારી ક્રિસ્ટિયાના બેઠી કારભારીઓએ લક્ષ જારી રાખી અને જય મેળવવા જારી રહ્યા પછી સલાહ થઇ ત્યારે ફાવેલો થયો. દેન્માર્ક જોડે વડવાડ આવતી હતી તેમાં પણ જય મળ્યો, અને ઇ. સ. ૧૬૪૫ માં સલાહના કોલકરાર થયા ત્યારે દેન્માર્ક આદિતક સમુદ્રમાંના કેટલાક બેટો અથવા સાઈડમાં જવા આવવાની છૂટ સ્વીડનને આપી.

એન્-બર્ગના ઇલેક્ટરોના હાથ નીચે પ્રુશિયાનું બળ હળવે હળવે વધતું ગયું. ફ્રેડરિક વિદ્યમના અમલમાં વિશેષે કરીને તેનું જોર વધ્યું અને એ કુળની વડાઇના સ્થાપનાર તે થયો. ગ્રેટેર્ટ તરફથી જર્મનિ- માં તે પછી સારી રીતે લડ્યો અને વેસ્ટફાલિયાના કરારની રૂબરૂ તેને

લંકા ૧૦ મો.

યુરોપમાં તુર્ક લોકના રાજ્યનો વધારો.

કોન્સ્ટાન્ટિનોપલની ગાદીપર રામ મદમદની પછી જે સુલતાના આઝા તેમજે યુરોપના દેશોપર ચડાઈ કરવી જારી રાખી અને લગભગ સો વર્ષ સુધી યુરોપ તેમનાથી ઠાંપતું હતું. જેસારેખીઆને ખીન્ન બેચેરિદે જીત્યો તથા એસિયાના કેટલાક પ્રાંતો તેજે હસ્તગત કર્યો. ઇ. સ. ૧૫૧૦ માં તેના પુત્ર સેલિમે તેને ગાદીપરથી ઉઠાડી મૂકી કેદખાનામાં ભરી નાખ્યો. સેલિમ ૧ લો ઉપનામ ગાજુહ અથવા જંગમશી એ રીતે પાપ કરી ગાદીપતિ થયો. ગાદી રાખવાને માટે તેજે પોતાના ખાજા સગાઓ જોડે યુદ્ધ કર્યો. તે સર્વનો પરાજય કર્યો. પછી ધરાન ઉપર ચડાઈ કરી અને ઇ. સ. ૧૫૧૪ માં કાબીઝના રણમાં ત્યાંના શાહ ખરમાઇન સોધીનો કવળ પરાજય કર્યો એ અને બીજા દુતેહા વડે તિમીસ નદીની બીજા બાજુના પ્રાંતો તુર્કી રાજમાં બળ્યા. આ લડાઈમાં મિમરના મામલુક સુલતાનોએ ધરાનીઓને મદદ કરી, વાસ્તે સેલિમે સિરિઆપર સ્વારી કરી. અરબોની પાસે તેની સુલતાન ગોરીની ફાજો મળી. દારૂ સંગ્રામ થયા પછી મામલુકો હાર્યા. તેમનો સુલતાન રણમાં પડ્યો અને અલખ્યો અને દમાસ્કસ તુર્કી સુલતાનને તાબે થયાં. ત્યાં થઇને સેલિમ મિસરમાં ગયો. મામલુકોએ ગોરીની જગા તુમાનમેને આપી હતી કેરો શહેરના થડમાં પોતાનું લશ્કર તથા આરખોની કુમક લેઈ તુમાનમે આવી ઉભો રહ્યો. સેલિમ સાવધપણે આગળ વધ્યો અને મામલુકોપર ધસ્યો. બેઉબાજુવાળાઓ બહુ લડીત્રાઈથી લડ્યા પરંતુ તુર્કી ફાજમાં તોપનું જોર વધારે હતું અને તે તોપ છોડનારા ખ્રિસ્તી ગોળદંડજી હતા. તોપના વધારે જોરેકરીને તુમાનમેને પરાજય થયો. હોસિયાર સેનાપતિ અને ચરણ લઢૈયાથી જેટલું ઘાપ તેટલું કર્યો. પછી તેને પાછાં પગલાં કરવાં પડ્યાં. કેરોમાં તે બરાઈ બેઠો (ઇ. સ. ૧૫૧૭). હજી કરી સેલિમે તે શહેર જીત્યું તોપજી તુમાનમે નિરાશ

થયો નહતો. નાઈલ નદી ઝોળંગી પેલે પાર ગયો અને નહિ -મનાય
ઝેટલી બીજી ફોજ એકઠી કરી. તુર્કી લોકો તેની પાછળ ગયા અને ઉ-
ઠી લડાઈ કરવાની તેને જરૂર પડી. આમલુક સેના હારી અને તેનો
બહાદુર સરદાર બંધીવાન ગયો. સેલિમની મરજી તેને જીવતદાન આપ-
વાની હતી પરંતુ તેના હાથ નીચેના અમલદારો તુમાનબેથી બીતા હતા
અને તેનાપર દ્વેષ રાખતા હતા. તેમણે સુલતાનને સમજાવ્યો કે એવી
દયા કર્યાથી પોતાનો દેશ જીતી લેવાની ઉમેદ આમલુકના મનમાં થશે.
કેરો શહેરના મુખ્ય દરવાજામાં તુમાનબેને ફાંસી દીધી.

સેલિમના મરજી પછી તેનો દીકરો પ્રતાપી સુલેમાન સુલતાન થ-
યો. આપના જીવી કીર્તિ મેળવવાની ઉમેદથી તેણે ખ્રિસ્તી રાજ્યોપર ચડાઈ
કરી. માધ્યુઝાર્દીનસ નામે રાજાની કારકીર્દિમાં હમરિય રાજ્ય જોરાવર થયું
હતું; એ રાજ્યનો ખાપ પણ મોટો શરવીર હતો. કાર્વીનમે તુર્ક રાજમા-
ની બોસ્નીઆ જીતી લીધું અને ટ્રાન્સીલવાનીઆ, મોલાવીઆ અને મો-
વીઆપર પોતાનું ઉપરીપણું જાળવી રાખ્યું. એના પછી એ રાજ્ય નબળા
પડ્યો. તેઓની પાસે બોહીમિયાનું રાજ્ય પણ હતું, તોપણ કુસંપ અને
વજના નાશથી ખરાબી થઈ. એનો લાભ લેઈ સુલેમાન હમરિયર ચડ્યો.
પેશ્કેડનો મોટો કિલ્લો તેણે સહેજમાં જીતી લીધો (ઇ. સ. ૧૫૨૧).
ખ્રિસ્તી યુરોપના બચાવનો આધાર એ કિલ્લો ગણાતો હતો. આ જગ્યાથી
હેમત પામી સુલેમાન બીજી વાર ચડ્યો. દાન્યુબ અને ટ્રેવ નદીના કાંઠાના
ફવકોમાં તે ફરી વળ્યો. મોહાલ્સ નામે રથળ આગળ ખ્રિસ્તી ફોજ તેની
ત્રામે આવી (ઇ. સ. ૧૫૨૬). હમરિ અને બોહીમિયાનો રાજા લુઇસ અને
તેના ઉમરાવોનો મોટો ભાગ રથુમાં પડ્યો અને ખ્રિસ્તી ફોજ નારાજ
થઈ. દેશ જીતી લેઈ પોતાના ગજની ત્યાં સ્થાપના કર્યાને બદલે સુલેમાને
તેમને ઉગડ કર્યા અને હજારો માણસને યુદ્ધમાં કરી પકડ્યો.

અથી વધારે મોટો જય જૂમધ્ય સમુદ્રમાં તુર્ક લોકોએ મેળવ્યો.
રોહેસબેટ સંતજોન વર્ગના નાઈટોના વાળામાં હતો. સુલેમાનના વજીર
તેને ધેરો ધાલ્યો. પાંચ મહીના લગી બહુ હિંમતથી અને પક્ષે લડ્યા.
સુલતાન જાતે પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. નાઈટની મદદે કાંઈ ખ્રિસ્તી

રાજ ગયો નહિ અને વેનીસનો ઉત્તર તેની સામે થવા તુર્કી તોપોથી દરેક પુરજ અને દિવાલ તૂટી પડી ત્યાં સુધી નાઇટો માંડે રહી લઇયા અને ઇજ્જતવાળી સરતોથી શેરેસ બેઠ તાબે હતો. આગળ પ્રથમ ૭ સા-
ઈ શહેર હવું તેમાં જ્યારે સુલેમાન પેઠા ત્યારે તે ખંડીએર થઇ ગયું હતું. ઉપર કદા પ્રમાણે હુમલો રાજ રજુમાં પડ્યો ત્યારે તેનો બાણેજ આઝીઆને, ફરિનાંદ રાજ બોહીમિયા અને હંગરિના રાજ્યાસનનો ઘા-
તો કરવા લાગ્યો. બોહીમિયાનું રાજ તેને વખર હરકતે મળ્યું; હંગરિના મોકે ડ્રાન્સીશ્વાનિઆના કાકોર જાપોલીઆને પોતાના દેશની માદી આપી. ફરિનાંદની સાથે થયું એ રાજને મુસ્કેલ માલમ પડવાથી તેણે તુર્કી સુલતાનની સહાયતા માગી. સુલેમાન પડે ચઢી આવ્યો. આઝીયનેને હંગરિનાથી કાઢ્યા એટલુંજ નહિ પણ તેમની પાછળ ધાધ વીએના શહેરને ઘેરો માલ્યો (ઇ. સ. ૧૫૨૯). તેનાં ૮૦૦૦૦ માણસ મુઆં પણ તે શહેર છતાંયું નહિ અને અતે પાછા જવું પડ્યું.

રાજે ૫ માં ચાર્લસને તુર્કી લોકને શહે આપવાની ઇચ્છા થઇ જર્મનિના રાજાઓને એ કારણસર તેણે એકઠ કરવા માંજા પરંતુ ઘડે સંમતી મતબેદ પડ્યા તેથી સંપ થઇ શક્યો નહિ. જુમખ્ય સમુદ્રમાં ખૈરહીન અથવા બાર્બરોસા એટલે રાત્રી છાંટીવાળો એક દરિયાઈ જા-
હોરો હતો તેને સુલેમાને પોતાની આકરીમાં રાખ્યો. તેણે ટપુનીમ અને આશ્વપસં છતી લીધાં અને બર્બર નૌકાસેના એકઠી કરવા લાગ્યેદ ઇરાનીઓ પાસેથી બગદાદ છતી લેનામાં સુલેમાન લાગ્યો હતો તેનો લા-
ભ લેઇ ચાર્લસે આફ્રિકાપર ચઢાઇ કરી અને ટપુનીસ બહર હસ્તગત કર્યું એશિઆથી ફતેહ કરી સુલેમાન પાછો આવ્યો ત્યારે આફ્રિકમાં થયેલી હાનિની વાત સાંભળી ઘણો ક્રોધ્યો. ઇતાલિ છતી વેર વાગવાનો તેણે ઇરાન કર્યો. વેનિસના વહાણના એક તાલુકદારે આફ્રિક સમુદ્રમાંથી તુર્કી વહાણોપર હુમલો કર્યો હતો તેનું નુકસાન વેનિસની સરકારે નહિ ભરી આપવાથી સુલેમાને લઢાઇના બહેરનામાં કર્યો.

એજ વખતે પૂર્વ દિશાના દેશોમાં સુલેમાનના રાજનો વધારો થતો ગયો. તેના સેનાપતિઓએ અરબસ્તાન દેશ છતી લીધો અને તેના વહા-

જુના લશ્કરે રાતા સમુદ્રપર થઈ હિંદુસ્તાનપર હુમલો કર્યો પણ તેમાં તે ક્ષતેહ પામ્યું નહિ. વેનિસના રાજ્યે ચાર્લસ અને પોપની મદદ લીધી. એ ત્રણ રાજ્યની એકઠી થયેલી નૌકાસેના તે કામના પ્રખ્યાત નામુદને સોંપી. આશા પ્રમાણે ખિસ્તિઓને દરિયામાં જમ મળ્યો નહિ, પરંતુ લઢાકામાં કંઈ મોટા જનાવ જન્યા નહિ. વખતે વખતે લઢાઈ જમ સખતા હતા અને તેવામાં સુલેમાન ઇરાન જમ પ્રાંત જતી લેતો હતો.

રૈદેસ ખોલા પછી સંત જોનના નાઇટો આઠાએટમાં જમ વસ્યા. વહાજુના લશ્કરપર તેમણે બહુ ધ્યાન આપ્યું અને તુર્કોને બહુ હાનિ પહોંચાડી. રૈયતની ફરિયાદપરથી સુલેમાને આઠા જતી લેવાનો ઠરાવ કર્યો. ઇ. સ. ૧૫૬૫ માં આવી તે એટ ઘેરી લીધો. પાંચ મહીના સુધી લઢાઈ આક્રી પણ નાઇટો હાર્યો નહિ. ૨૪૦૦૦ તુર્કો મરણ પામ્યા અને તેમનું બધું તોપખાનું બધું ત્યારે સુલેમાન ઘેરો ઉઠાવી આવતો થયો. એના વેરમાં હંગરિ જતી લેવાની તેણે તૈયારી કરી. સીમેટ નામે કાલને ઘેરો ધાલી પડ્યો હતો તેવામાં ગેમથી તેનું મરણ થયું (ઇ. સ. ૧૫૬૬). તુર્કી રાજ્ય એના વખતમાં અતિ મોટાઇએ પહોંચ્યું.

ખીને સુલેમાન ગાદીએ બેઠો. જર્મન અને ઇરાનીઓ જોડે તેણે સલાહ કરી પરંતુ વેનિસ જોડે લઢાઈ જારી રાખી અને સૈન્ય એટ ઇ. સ. ૧૫૭૧ માં તેમની પામે જતી લીધી. સમુદ્રમાંલેખાટોની લઢાઈ થઈ તેમાં વેનિસ અને તેના સાથીઓનો કેવળ પરાજય કર્યો. ખિસ્તીઓએ એ રાજ્યનો લાભ લેવામાં ગફલત કરી અને સુલેમાને થયેલા તુકસાનને પાછું વાળ્યું. એ સુવતાન એશિયાના ખીન રાજ્યોની પેડે આગસમાં ગરકાવ થઈ ગયો અને તેની પછી તખ્તે આવનાર તેવાજ નીકળ્યા તેથી તુર્કી રાજ્યની પડતી થઈ. આરબીઆના રાજ્યોએ જોયું કે હંગરિપર સખાઈ કરવી એ ડહાપણનું કામ નથી. ગ્રેજર્જમાં હંગરિની રાજ સવા મળ્યા. તે વેળા રાજ અને ધર્મ સંબંધી સ્વાધીનતા હંગરિના લોકને આપી. એથી હંગરિ અને આરબીઆ વચ્ચે સંધ થયો અને રૈફર્મશનને નામે ઉઠી લઢાઈ ઉડી તેનું એ રીતે કુશળ પરિણામ થયું.

સ્વંદ ૧૧ મો.

જેશિવચન લોકોનો ઇતિહાસ.

રેફરેન્સનનો ફલાવો ઉત્તાવળો થતો જોઈ કાયનિક ધર્માચાર્યોની ખાતરી થઈ કે જે સાધનો વડે અત્યાર સુધી ખ્રિસ્તિઓને આધીન રાખ્યા હતા તે સાધનોથી તેમનો અધિકાર હવે ટકવાનો નથી, ધર્માધિકાર હાથમાં રાખવાના ઉપાય તેઓ આગુરનાથી શોધતા હતા. તેવામાં અર્ધગાંડા ધર્મોથી ઇનેસિયમ લાયોનાએ ઉભી કરેલી જે જિવત સાધુઓની ટોળી તેમને એ કામને માટે હાથ લાગી

એશિઆના ખ્રિસ્તિ રાજ્યોમાં વેરાગી થવાનો આન ઉત્પન્ન થયો. સ ૧૩૪૦ માં સત આધાનાસિયમ શુરૂએ તરફથી રોમમાં આવ્યો. તેના મૂનકમાં થઈ ગયલો સત આધાની નામે સાધુનું જન્મ જ્ઞાતિ તેણે પ્રસિદ્ધ કર્યું એ ગ્રંથથી ધણી અસર થઈ લાતિન કિશ્કિયનોના વાંચવામાં ધર્મની કહાણી આ પહેલીજ હતી એ ગ્રંથ વાચવાપર લોકોની પ્રીતિ જોઈ તે જાતના ખીજા પુસ્તકો લખાયાં સંત જોસેફ નામે શુરૂએ ખ્રિસ્તિઓના પકેના સાધુ સત પોનનું જન્મ ચરિત્ર લખ્યું તથા સત આધાનીનું ફેશાટન વર્ણ્યું પું સત પોનને તેજે મળવા જવું, તેને ફરેશન એક કાગડો ખાવાનું લાવી આપતો હતો. તેથી તે તથા જે સિદ્ધ તેને સાઈ ઘોર ખોલી મુઆ પછી સારી રીતે તેના ચળને દાટ્યું. એ વી ચમત્કારી કહાણીઓ લખી, અને લોકોએ સ્વક આજ્ઞા વગર ખાતી ફેટલાક નખાયા મનના અને બોળા આદર્શોએ એ વાંચીને પોતે ધ્રુવ મર્મ પાગી તપ કરવા લાગ્યા એ પ્રમાણે કરવાને સત જોશમે બોધ કર્યો. સત બેનિદિક્તે પ્રથમ મહ રથાખ્યા અને મહર્માં રહેનારાઓએ કેવી રીતે વર્તવું તેના નિયમ છ સ ૧૫૧૫ માં પ્રસિદ્ધ કર્યો આગળ થઈ ગયલા ખાવાઓના કરતાં એના જનાવેલા ધારા વધારે દયાળુ અને કહોને પશુમરેલા હતા એશિઆના મહાસીઓમાં આગસથી ઉત્પન્ન થતી જે ખસમીઓ થઈ હતી તે અટકાવવાનો તેનો મોટો હેતુ હતો. તેનો મુખ્ય નિયમ એ હતો કે સાધુઓએ ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ પૂરોપમાં તે

વખતે ઘાટાં વન હત્યાં ત્યાં પોતાના વેરાગીઓને લઈ જઈ રાખ્યા અને તેમને રહેવાને મઠ બાંધ્યા, તથા જંગલ કાપી નાખી જમીન ખેડવાની તેમને જરૂર પાડી. એથી બેનિહિતના સાધુઓ સદ્ગુણ અને શાંતિમાં રહ્યા, અને તેના પછી યનારા સાધુઓને બહુ કાયદા થયા મઠની સંખ્યા વધી અને સાધુઓ ધર્મોદ્ધ થયા; રાજકુળમાં વેરાગીઓ હાથ ધાલવા લાગ્યા. રાજના ઉપરી અને ઘણીક વખત પોપની બરોબરી કરવાને તેઓ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. ધર્મચાર્યોએ સાધુઓની નવી ટોળીઓ બની કરવાની મના કરી. ત્રીજે ધનોઅંત પોપની ગાદીએ હતો સારે એમના છતાં એક નવી ટોળી બની કરવાની તેણે રજા આપી. અંત ક્રાન્સિસ નામે શુરૂએ ખાવાનું એક ઝુંડ કુબુ ક્યું એ ખાવાઓ કેવળ નિર્ધન રહે, બીજા માગીને ખાય અને ધર્મનો બોધ કરે એવો કરાવ તેણે ક્યો. ધનોઅંતને બેસું કે આ એક નવી ફાજ હાથ લાગી છે અને તે વગર ખાએ ધર્મસમાજની આકરી કરશે. એ ભિક્ષુકોના મહત્તોએ રામમાં રહેલું વિશે તેણે કાયદો ક્યો અને પગાળ્યો. બેનિહિતના અને બીજા સાધુઓ. મહત્તો પોપની સત્તાના ગુલામમાં રહેતા નહિ.

આ બીજાંરી જાતાઓએ લોક માટે ઘણીજ દુષ્ટરી અને દુસ્તવા જેવી યુક્તિઓ કરી. ક્રાન્સિસન વેરાગીઓના પ્રપગ એવા હતા કે ધન્યુજ મૂર્ખ લોકો તેથી હેતુમય એક મોટું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું તેની વનચળ એવી હતી કે સત ક્રાન્સિસ શ્રમ્ય કાષ્ટરને બધી વાને મળતો હતો. કાષ્ટરને અને સુજાથી થયેલી નિશાનીઓ રાત ક્રાન્સિસને ઘડીરે જોવામાં આવતી હતી એ તેમાં લખ્યું હતું. એ સિવાય અનિશય વ્યુકાણથી એ મધ બરેયો હતો અમલદાર, આકાશ વાણીઓ અને પીરનાં હાડકા તગેરે ચિન્હો યુક્તજ વચ્ચે. કમ્પીત પીરના હા-

સામા દતા, કેમકે તેઓ જાણતા હતા કે લોકો જાણશે તો ધર્મની સ-
ત્તાનો નાશ થશે. જે મોડી નિશાળો તેમણે સ્થાપી હતી તેમાં સાધુ
સંતોની જૂડી ઠાણો તથા જે વિષયો માણસના સમજવામાં આવતા
નથી તે વિષયોની અટકો અને તકરારોના પુસ્તકો સ્થાપનતા. ખ્રિસ્તિ
ધર્મદાતા જે અસંત આપામાં લખાયલા હતા તે આપામાં વાંચવાની તે-
ઓ મના કરતા. એમાં તેઓએ એટલી મૂર્ખાઈ જતલાવી કે વિદ્વાનોને હસવું
આવ્યા વગર રહે નહિ. તેમાંના એક સાધુએ પોતાના આતાઓને કહ્યું
કે ક્રીસ આપા ખાખડી બનેલી છે, અને તેઓ ચાલુદી થઈ જવાના.
પડિતો આવા અધાનનો તિરસ્કાર કરતા તથા મૂર્ખ લોકપર તેથી કંઈ
અસર થતી નહિ. મૂર્ખના મિત્ર મૂર્ખજ હોય તોજ ચાલે. તે પ્રમાણે
આવા મૂર્ખ જોષ કરનારાઓ ગમતા હતા. આ બિમુક અને જોષ કર-
નારા સાધુઓથી પોપની સત્તાને ધણી વખત સુધી આશ્રય મળ્યો.

સર્વે દાષ જેવો જેસ્વિતોનો પિત્તર કરેછે તેવો એનો પણ
રવો જેપ્રએ, તેઓ કાંઈ જોણા મુન્દેમાર અને જોણા વિનાશકારી
હતા. કાર્દિલીયર, કોનેસેન, જોકેમિન વગેરે એ બિમુક વેરાગીઓની ર
ળાનાં નામ હતાં. તેઓની પ્રતિજ્ઞા જેસ્વિતના જેવીજ હતી એટલે ર
આથી સસાર ત્યાગ કરવો, મહાંતો જે આસા આપે તે મને તેવી છે
તોપણ પાળવી અને પોપના કુક્રમમાં રહેવું. તેઓ પોપના સિપાઈ હત
ફેર એટલેજ કે જેસ્વિતના જેટલી તેઓમાં કવાયત ન હતી. તોપણ તે
ઓ જેસ્વિતના કદા દુશ્મન હતા. એ ટોળીઓ અપકાર અને અધાન
વખતમાં ઊભી થઈ હતી, પરંતુ જેસ્વિત ટોળી તો વિદ્યાવડે માણસ
બુદ્ધિ પ્રકાશ પામેલી હતી અને એવી ટોળીઓનું શું પરિણામ થ
તે જાણતા તે વખતે સ્પષ્ટ. પ્રોટેસ્ટન્ટ અને કાથલિક બંને પંથવાળ
ઓએ બેયું કે મૂરોપના હરેક ભાગમાં એ પોપના યાજુાં બેસાડી ર
યતી સરકારના દરીદ્ર કરવાં તે જોખમકારી છે. બિચપો અને પાલેમો
તરફથી તેઓને ઘખવ કરવાના વાંધા ઉઠ્યા. બીજી બિમુક ટોળીઓન
વ્યવસ્થા પણ રાજ અને ધર્મ સંબંધી કાયદથી વિરુદ્ધ હતી; પરંતુ ન
ધણી કાળથી આવતું આવું હોય તે માણસ સદન કરે છે. વળી ર
ણના સાધુઓના હથિયારો કદાઈ ગમવાં અને આગળ અધાન કાળ

યોગ્ય હતાં; પરંતુ જેસ્વિત ટોળીના શસ્ત્રો નવી બનાવટના અને તેમની કવાયત ઘણી સુધરેલી હોવાથી તેઓ બર્બકરી જાણ્યાં. દોમિનિકન કોર્દિલીયન, ઓગસ્ટિનો જેસ્વિતની સામા થવાને જામણ માલમ પડ્યા. લોકો સુધર્યાથી તે બિહુકોની પેદાશ ઝોઝી થઇ ગઇ હતી તેમાં વળી આ નવા ભાગ બળનારા આવ્યા, તેથી તેઓ ક્રોધાવમાન થયા અને એ નવા હરીફાની સામા થવામાં જેટલું થાય તેટલું કર્યું.

ઇગ્નેશીયસ સાથેના બિરુકોનો એક જમીદાર હતો તે લશ્કરમાં નોંધ રહ્યો. ઇ. સ. ૧૫૨૧ માં પોંપીલુના મઠને ઘેરા ધાલીને લશ્કર પડ્યું હતું ત્યાં લડતાં તેનો પત્ન બાગ્યો; પગ ચઢાવનાર ગમાર હોવાથી તે જન્મ લગી લંગડો રહે એવું જાણાયું. એ વાત સાંભળીને નહિ ગમવાથી પગતું હાડતું ફરી ખસેડાવી ખીજ વાર ચઢાવરાવ્યું. પરંતુ એ વેળા પછી આગળ પ્રમાણે થયું અને તે જન્મ લગી લંગડો રહ્યો. પગ ભાંગ્યાથી ખાટલે પડ્યો હતો ત્યારે શિવસરીની રમજી કઢાણીએતું પુસ્તક વાંચવાતું તેને મન થયું. તે ઘરમાં ન હોવાથી તેણે સંત આંધોની, સંત ક્રોસિસ અને સંત દોમીનીકની ચમત્કારી કથાઓ વાંચી. એ પુસ્તકથી તેવું મન હશ્કેરાયું અને ધર્મ સંબંધી બહાદુરીનાં કામ કરવાની સ્વપ્ના તેને આવવા લાગ્યાં. તેણે પેતાને કાષ્ટની માતા મેરિનો નાઇટ કહ્યો અને મોત-સેરાતના મકામાં જઇ કેટલાંક ભગવંત કર્યાં. રસ્તામાં જતાં તેને એક મુસલમાન મળ્યો તેની જોડે કાષ્ટના અવતાર સંબંધી વાક ચાલ્યો. ઇગ્નેશીયસ વાદમાં હાથે તેથી ચૂપ થઇ પેતાનો શુસ્સો ઢાંકવાનો ખીજ રસ્તે વળ્યો. આગળ જતાં તેના મનમાં આવ્યું કે તે મુસલમાનને છોડતો જવા દીધો એ ઠીક કર્યું નહિ; ત્યાંથી તે પાછો વળી મુસલમાનની પાછળ ગયો. આગળ ચાલતાં રસ્તાના એ કાંટા આવ્યા ત્યાં તેણે ખચડની સમામ હાથમાંથી ચઢી દીધી ને જે રસ્તે તે લઇ જાય તે રસ્તે જવું એવું તેણે ઠરાવ્યું. ઇશ્વરની મરજી તેને હાથે મુસલમાનની કતલ થવાની હતી તો જે કડિ મુસલમાન ગયો તે રસ્તે જશે એવું તેણે વિચાર્યું; મુસલમાન જે રસ્તે ગયો હતો તે વરસ ન જતાં ખચર ખીજ રસ્તે વળ્યું. એને સંત ઇગ્નેશીયસનો ચમત્કાર મળ્યો છે. ધાર્યા પ્રમાણે હાલગરા કર્યા પછી પેતાના શબ્દો મરીયામને અર્પણ કર્યા, સ્વારપછી

શાંતીમાં વસ્ત્ર પહેરી જતા કરવા નીકળ્યો તેમાં એક વખત જેસુએ પશુ જઈ આવ્યો પાછા આવ્યા પછી ધર્મ પ્રચન નામે એક પુસ્તક તેણે પ્રસિદ્ધ કર્યું. એ પુસ્તક કેવળ ગેરકાયદે અને મૂર્ખાઈ બરેણું જેસ્વિત ટોળીએ જે બૂલો કરી તેમાંની એક એ હતી કે આ પુસ્તક અંધારામાં ન નાખતાં તેને પ્રસિદ્ધ કરી લેઈને ત્યાંથી આવ્યું. હાલ તે રહ કરી તેની જગ્યાએ બીજો અથ રોગસ એટાંપીસનો બનાવેલો કાંઈકિટની નકલ કરવા વિરોધો લાખવ કર્યો છે. ભક્તિમાર્ગને બહુ અનુકૂળ હોવાથી પ્રોટેસ્ટન્ટ અને કાયલિક બેકમાં એ બહુ કિમતી ગણાય છે

સ્પેન પાછો આવ્યા પછી ધર્મનો જોષ કરવાનો લેખ તેને લાગ્યો. અગણુ હતો એથી એ કાગળની શક્યું નહિ, વાગ્ને ૩૩ વર્ષની વયે લાટ્રીન બાપ્ત બાલુવાને તે નિશાળે બેઠો. બેબુવામાં વિવેચન લાગ્યો તેટલી વાર સુધી લાથોના છાનો બેગી રહી શક્યો નહિ. આગાંમની બેડે તેણે ધર્મનો જોષ કરવા માંડ્યો. એનાં નવાઈ જેવાં બાપલો સાંભળાને ધણા મોતાઓ આવતા તે જોઈ ઇન્કવીરીશન કોર્ટ તેને પકડી રહ કર્યો. બંધીખાનાની ખીડાથી તે સ્પેન છોડી પારિસમાં આવ્યાસ રવા ગયો.

પોતાની હારે બાલુનાર છ વીચાર્યાં પારિસમાં લાથોલાના સિંધ થયા. એમાંનો પહેલો ક્રાન્સિસ ગ્રાવિઅર જેને આગળ સંત કર્યો તે હિંદુસ્તાનમાં જોષ કરવાને મોકલ્યો. બીજો તેનેસ જે લાથોલાની પછ જેસ્વિતોનો મદદ મયો ત્રીજો ઉમરોન એના અંધોમાં ઇન્કવીરીશન પાખડી ઠંડાથી વાચવાની મના કરી છે બોગાર્દાલા, રોડ્રીઝ અને લીશા મ એ બાકી રહેલા ત્રણ હતા, તેઓમાં ધર્મોંધ અને બોગાપણા સિવા બીજા કોઈ શુણ ન હતા. આ સાતની એક નાની ટોળી મધ તેનો પહેલો હેતુ દેખીતોજ પાર નહિ પડે એવો હતો. ઇ. સ. ૧૫૫૪ ના આગળ મામની ૧૫ મી તારીખે મોટાભાવેના દેવળમાં તેણે પ્રતિમા લીધી કે 'ઇ કંસ્તાનમાં જઈ. તુરંદોઈને ચિસ્તિ કન્વા. ઇગનાંડમાં પણ આવેશી ધ મોથોએ આ વિચાર કરેલો ખસ. ગિગમડળી અથવા કવેર નામે પથની એક નારી સુવતાનને ચિસ્તિ કરવા માટે ઇસ્તામુલ ખરેખરી મધ દ

તી. તુર્કી અમલદારોએ તેને દીવાની ધારી તેનાપર માયા કરી અને સ્વ-
દેશ મોકલી દીધી.

પારિસથી લાયોલા રોમ ગયો. રસ્તામાં જ્યાં જ્યાં અતુકુળ જોગ-
વાઇ મળી ત્યાં ત્યાં ધર્મબોધ કર્યો તેથી શિષ્ય યોગી અને દુશ્મન
ધણી થયા. પોપની જોડે મુલાકાત થઇ ત્યારે તેની આગળ સાધુનો ન-
વો વર્ગ કરવાની પોતાની યોજના કહી સમજાવી. પોપ ૩ જ પોપના
જોવામાં તુરત આજુ કે એથી પોપની સત્તાને આધાર મળશે ઇ. સ.
૧૫૪૦ ના સપ્ટેમ્બરની ૨૭ મી તારીખે એ મઠની તોણે જાહેર હુકમથી
સ્થાપના કરી. એ મઠની વર્તવાના નિયમ તૈયાર કરવાનું કામ પોપે લા-
યોવાને સોંપ્યું. પરંતુ તેના કરતાં તેના શિષ્ય લેન્સ અને સામાન વધારે
ખખરદાર હતા. તેમણે એ નિયમો રચ્યા લાયોવાનું બાકીનું જનમચ-
રિત એની સ્થાપેલી જોસ્વિત મઠનીના ઇતિહાસના જેવુંજ છે, એના અ-
મુક્ત સ્વભા અને જૂના અમલદારના ઢોંગના વણેનથી ખુદીએ નહિ થાય
અને લાભો નહિ થાય. ઇ. સ. ૧૫૫૬ ના જુલાઇની છેલ્લી તારીખે તેનો
દેહ પડ્યો પાછળથી તેના પક્ષકારોએ અતિશયોક્તિએ તેના વખાણુ ક-
ર્યો છે, અને એના સામાજીગીઆઓએ એવીજ રીતે એની નિંદા અને
દાસ્ય કર્યો છે તેના શિષ્યોએ તેને સત કેપીંગ ક્યો છે, અને એ કરવું
સહેલું હતું, પરંતુ તેઓ એને મદાન પુરુષ કહેવાવાને ઇચ્છે છે તે ક-
ષ્ટમ રાખી શકાતું નથી. તે માત્ર ધર્મ આચારક હાજેરી હતો તેનાથી વધારે
જગતી ખુદિના પુરોગે છાની રીતે તેને માર્ગ દર્શાવ્યો નહિ ત્યાં મુખી
તેની દારી અને આતુરતાનું કંઈ શય થતું નહિ જોસ્વિત મઠનીના દુ-
શ્મનો ઇંગ્લેન્ડીયસને રાજકાજમા સમજવાયો અને ધુલે કહેજે, પરંતુ એ
શબ્દ તેનામાં યોગજ હતા. જૂના જૂના ત્રીશ લખનારાઓએ ઇંગ્લેન્ડીય-
સના જનમટતાત લખ્યા છે. તેનામાં કોઈએ એવું કંઈ નથી કે તેનામાં
વિશેષ ચતુરાઈ કે ખુદિ નથી. એ જનમચરિત્રો અમુક્ત અને ઉપદામ
કરવા જોગ છે તેમજ તે વાચ્યાથી તરત જાણાય છે કે કોઈ કપરી ને મ-
તવગીઆ માણસોએ પોતાનો માર્ગ સાધવાને વાસ્તે એના ધર્મવેશને
તેમની મરજી પ્રમાણે કામે લગાડ્યો ચરઆવથી નવા પથને લેન્સે રાજ-

કાચ ટાળીનું રૂપ અને બંધારણ આપ્યું. રોમના દરબાર તરફથી રૂપ રીતે એ પધના વધવાપર નજર રાખવામાં આવતી. એનાથી કામ થાય તે સ્વીકારવાને અને ન થાય તો ઇનકાર કરવાને તેઓ તૈયાર હતા. હાર નો ઠપકો જેસ્તિવળ મંડળીને માથે પડતો અને તેના જમને લાભ પોપને થતો. આવી અવસ્થાના ગેરફાવદ જેસ્તિવળ વર્ગના બાળકોમાં આવ્યા તે પરથી અને કેટલીક વાર તેમણે એવું રૂપ ધારણ કર્યું કે તેઓ જાણે પોપના ઉપરી હોય એવે પ્રસંગે તેઓના પર પોપ ધણુ ડાસે થતા.

જેસ્તિવળ મંડળીના ધારાઓ ઘણીક વારે સંત ફ્રાંસિસ અને સંત ટોમનિક વર્ગોના કાપદાને મળતા હતા; પરંતુ કેટલીક બાબતમાં એક હતો તે બધાવગે એકઠો, બીજા વિશ્વક સાધુઓના મહાંતોનો અધિકાર મળે અર્થાદમાં હતો. જેસ્તિવળ ટાળીના ઉપરીનો અધિકાર એક હતો. કાચ નીચેના સાધુઓની કે બીજા કોઈની તેમના કલા પ્રમાણે સાતવાને કે સલાહ લેવાને તે બંધાયેલો ન હતો. તે ટાળીમાં જે સખ્સો અથોગ્ય જણાય તેને કાઢી મૂકવાનો તેને અખત્યાર હતો. બીજા સાધુઓને કલા સાંભળવાની, આજ્ઞા ફેરવવાની અને થકવી નાખે એવાં બીજાં નિયમો ન હતાં વગર છૂટકો ન હતો. પરંતુ જેસ્તિવળ પંચ હરકોઈ મહાંતને છૂટા કરી શકે કે તે કરવાથી બાતલ કરી શકે. પોતાની ખુશી અને શોખને અનુકૂળ પડતા હરકોઈ બીજા ધર્મામાં પડવાની જેસ્તિવળને રજા હતી. વિદ્યા હુમર શીખવામાં તેઓને ઉત્તેજન આપવામાં આવતું. ૧૭ મા અને ૧૮ મા સૈકામાં વિદ્યા અને તત્ત્વજ્ઞાનમાં કેટલાક જેસ્તિવળો મહાજ્ઞ નામાંકિત હતા. આ મોટા લાભ હતા તોપણ બીજાં પંચો કરતાં એને સંપૂર્ણ એકતા મળી તેનું કારણ બીજું હતું. પરમાર્થે વિદ્યાબ્યાસ કરાવવાપર તેઓ બહુ હોંશથી લાગ્યા તેથી તોક તેના હાથમાં આવ્યા. તેમની શાળાઓમાં જે બાળક આવે તેને મફત બણાવતા હતા. ક્રીસ, રપેન અને જર્મનના કાયનિક બાળોમાં જે યુનિવર્સિટીઓ હતી તેના કરતાં સરસ ફેળવણી આપતા. આ સારા કામથી તેમણે સરા મેળવી તેનો ઉપયોગ કોઈક વખતેજ અન્યાયથી કરતા. તેમનો બીજો એક કારો એ હતો કે દરેક ધર્મની ક્રિયા મફત કરવી.

જેસ્વિતના શત્રુઓ કહે છે કે તેઓ મહત્ત બાણવતા અને ધર્મની ક્રિયા કરાવતા તે કંઈ પરમાર્થ ન હતો પણ ખીજાપર સત્તા મેળવવાને તેઓ કરતા. આ આરોપ કેવળ ખોટો નથી, પરંતુ એજ પ્રમાણે તેમના સામાવાળીઆને કરવાને કંઈ હરકત ન હતી. સાદામાંકના સાધુઓને જેસ્વિતે જવાબ આપ્યો કે ત્યારે તમે પણ એમ કરો. ધર્મની ક્રિયા શુદ્ધિ કરે કે સાધુઓ કરે એ વિશે પણ વખત થયાં કાયલિકામાં તકરાર ચાલે છે. બીજા મામનાસ અને નહિ બીજા મામનાસ સાધુઓ શુભ રીતે પાપ મનાવે છે તેથી ધરની ધણીક જાની વાતો તેમના બાણવામાં આવે છે તથા ખીજી રીતે તેઓ ધર્મક્રિયા કરવાને વચમાં પડે છે તેથી એ કામને ખાટે નીમાવવા શુદ્ધિઓને બારબોજ ઝોઝો થઇ જાય છે. એ સાધુઓ બાણતા હતા કે પૈસા કરતાં એ જાની વાર્તા વધારે કિંમતી છે અને સત્તાનું એ જળકે મૂળ હાથમાં રાખવાને તેઓ હર પ્રસંગે ક્રિયાઓ મહત્ત કરવાને વાસ્તે તૈયાર હતા. ગમે તેવો કુકર્મ પોપ કરે તે માનવાની પ્રતિજ્ઞા જેસ્વિતો કરતા. એ એક તેમની તથા ખીજા સાધુઓની વચ્ચે છેલ્લો હતો. આ ઉપર કશું તે પરથી સ્પષ્ટ જણાયું છે કે જેસ્વિત પંથનો મુખ્ય હેતુ પોપની રાજસત્તા ચાલુ રાખવી એ હતો. ધૂરોપમાં બધા રાજાઓનો ઉપરી પોપ થાય એ હેતુઓનો હેતુ હતો, તે પાર પાડવાની તેમની મતલબ હતી. ૭ મા એગરીના સમયમાં એ મંડળી હોત તો તે મહાશુદ્ધનો સનશુઓ કદાચ પાર પાડી શકત. પરંતુ એ વિચાર ખરે પડે એવો આ વખત નહોતો. વિદ્યારથી તેજ માણસની બુદ્ધિપર પ્રકાસે છે ત્યારે ધસાઇ ગયલા જુના ધારાઓનો બચાવ કરવો મિથ્યા છે, એ જેસ્વિત લોકના પ્રયત્નના ઇતિહાસ પરથી સાબીત થાય છે. ઉપદેશકો, સાધુઓ અને સુનીવર્સિટી એ ત્રણે નવી જાતી યવલી જેસ્વિત મંડળીને તોડી પાડવામાં મદદ કરી. પાદુઆ નગરમાં તેમણે પ્રથમ કોલેજ ઉઘાડી, તે બાબત વેનિસની રાજસભા (સેનેટ) આમળ તેમના પર ફરીઆદી થઈ. વેનિસના રાજકારભારીઓ પાનેથી ન્યાય મેળવવાનો અને તેમના ધર્મની હોંસને જગાડવાનો પ્રયત્ન લાગેલા. એ ક્યો, પણ કંઈ વળ્યું નહિ. તેના સિધ્ધ લેન્સે વધારે ચતુરસ દર્શાવી. - દોઝ એટલે સેનેટના પ્રમુખની રાખેલી સંડને તેણે લાંચ આપી. તેથી કોલેજ રહેવા દેવાની આજ્ઞા જેસ્વિતોને મળી ને તેસિવાય તે પર કે એક

મહાપર તેમનો અધિકાર ન હતો તે હાય આગ્યો. પં ગો ચાલેસ અનુક્રમે નહિ થયો તેમ પ્રતિક્રમે નહિ થયો. તેણે રાજપદ છોડ્યા પછી ઇટાલિના પ્રાંત કાતાલોનીઆનો યુગો બોર્ગિઆ નામે હતો તેની મદદ જેસ્વિતોને મળી. તે પોતેજ જેસ્વિત પંચમાં દાખલ થયો ને તે લા; ગોક્ષાથી ઉતરતા દરજ્જાનો સંન મળ્યાય છે. દોમીનિકન સાધુઓ જેસ્વિતો પર બહુજ શુસ્સે થયા અને તેમને ખુબજ ગાળો બાંકી, પરંતુ તેમનું કંઈ વળ્યું નહિ. પોપ અને સ્પેનના લોકે જેસ્વિતોને મદદ કરી. પોર્તુગાલના રાજાએ પોતાના દેશમાં તેમને તેડ્યા, અને જેમાં ઘણી કીર્તિ મળે એવું કામ તેમને સોંપ્યું. પોર્તુગીઝો જે દેશોમાં દરિયાને રસ્તે ગયા હતા ત્યાં મિશનરીઓને મોકલવાનું કામ લાયોલાને સોંપ્યું.

ફ્રાન્સિસ જીવીયરને તેણે હિંદુસ્તાન ખાતે મોકલ્યો. જીવીયરે ધર્મોપદેશના આવેશમાં ગોઆમાં ઇન્કવીઝીશન કોર્ટ સ્થાપી અને કુત્રેહ ઉઠાવવાનો બોધ કર્યો તેથી બહુજ તુકસાન થયું. જેસ્વિત દાખનારાઓ તેણે કરેલા અમલકારો વર્ણવે છે તેમાં એક તેમણે મુઝી દીધો છે. તે બપોલ ગયો અને ત્યાંના લોકને ખ્રિસ્તિ કરવાને સ્થાનીય બોલીમાં બોધ કરવા લાગ્યો. એ ગાંડાઈ નેહ ત્યાંની સરકારે તેને ધેરા આદમીઓને રાખવાની જગ્યામાં તેને પૂર્યો. બેવકુલાઈના દાખલાથી પણ બોધ થાય છે, કેમકે તેનું નહિ કરવાને બીજાઓ શીખે છે. જેસ્વિતોએ જીવીયરની વર્તણૂક સ્વીકારી નહિ. એક દેશથી બીજો દેશ જઈ કોઈ બાપામાં સમજણ નહિ પડે તેમ અચુક સ્થાપી જગ્યામાં જઈ રહ્યો, તેમના કામ-દા, ધર્મ વગેરેનો અભ્યાસ કર્યો અને પછી તે લોકને પોતાનો ધર્મ શીખવ્યો. બેનીદીકૈન સાધુઓની યુક્તિ તેમણે પારાગ્વેમાં ચલાવી. ત્યાંના ઇન્દીઅનોમાં કેટલાક જેસ્વિતો જઈ વસ્યા અને હુનરો શીખવ્યા, એથી તે ઇન્દીઅનોને બહુ ફાયદો થયો અને જેસ્વિતોએ વાળખી રાહે તેમનાપર સત્તા મેળવી.

કરતાં ધણું વધારીને વાતો ચલાવતા. બીજાઓને ખિસ્તિ કર્યાના રિપોર્ટ ગપાંબરેલાં છે ને જે ચોડા નંગલી લોકને ખિસ્તિ કર્યા તે વગર સમજે થયા હતા અને ધર્મની ક્રિયા કરાવતા તેમાં તેમને કશી સમજણ ન હતી. ઉત્તર અમેરિકામાંના ઇડિયનોને ખિસ્તિ કર્યા અને સુધાર્યાની ધણી ગપો મારી તોપણ અઘાપિ સુધી તેઓ નંગલી છે.

જેસ્વિત મીશનરીઓની કીર્તિથી યુરોપના રોમન કાથલિક દેશોમાં તેમની આખરે વધી અને જેઓ તેમની વિરુદ્ધ હતા તે તેમના પક્ષકાર થયા. લાથોલાની ગાદીએ લેન્સ બેઠો. તેણે ધણાકોને સમજાવ્યું કે પર-ધર્મી દેશના લોકને ખિસ્તિ કરવામાં જેમ જેસ્વિતો ફતેહ પામે છે તે-મ મીશનરીઓ રોમન કાથલિક તથા પ્રોટેસ્ટન્ટ કરવામાં ફતેહ પામશે.

જેસ્વિતોના પ્રપચ અને કાવતરાંના બચથી ઈંગ્લાંડમાં અને બીજા પ્રોટેસ્ટન્ટ દેશોમાં રોમન કાથલિકને સજા કરવાના કાયદા કર્યાં. પોર્ટુગલ, સ્પેન અને ફ્રાન્સનાં કાથલિક રાજ્યો પણ જેસ્વિતથી ડરવા લાગ્યા. લો-હની સ્વાધીનતા નિયમ પ્રમાણે ચાલતાં રાજ્યો અને સંસાર વહેવાર ઉ-પા વળે એવા મતો તેઓ સીખવવા લાગ્યા તેથી સ્વરક્ષણને અર્થે રા-જ્યાધિકારથી પ્રોટેસ્ટન્ટ રાજ્યોએ રોમન કાથલિકને ખાતલ કર્યો.

જેસ્વિતોએ દુનિયાના ઘણા ભાગમાં મીશનરીઓ મોકલ્યા તેમાં પા-રાગ્વે, બ્રાપાન અને ચીન મુખ્ય હતાં. ૧૭ મા સૈકાની આરંભમાં તેઓ પારાગ્વે ગયા. દક્ષિણ અમેરિકામાંના એ ઘણો રસાળ દેશ છે. તે વેળા ત્યાંના લોકોમાં કંઈ પણ જાતના દુનર ન હતા. તેઓ જનાવરોના શિક્ષ-રથી અને માંઝાથી જેમ તેમ કરીને પોતાનો નિર્વાહ ચલાવતા હતા, અને રાજ ચલાવવાના જાગતરનોર્તુ જ્ઞાન તેમનામાં નહિ જેવું હતું. આ વગડાઉ લોકને જેસ્વિતોએ સુધાર્યા, તેમને ખેતી કરતા સીખવી, જના-વર પાગતા અને ગામડાઓમાં રહેતા કર્યા, અને સલાહદાતાના સુખ-જીવી સમજણ પાડી. આ સાફ કામ કરવામાં તેમનો એ હેતુ હતો કે જે-સ્વિતો ત્યાં સ્વતંત્રપણે રાજ કરે. સ્પેન અને પોર્ટુગલના લોકો ત્યાં આ-વીને વચ્ચા હતા તેમનાંપર દ્રોષ કરનાર્તુ તે ઇડિયનોને સીખવ્યું તેની અસર હજી ગમ્ય નથી. પોતાના રાજમાં વેપારીઓને આવવાની તેમણે મના કરી હતી. સ્પેનની અથવા પોર્ટુગલની બાપા સીખવાની તેમણે

મનાં કરી અને દરિયા અમેરિકાની એક જોડી પોતાના બધા રાજમાં ચલાવવાની મહેનત કરી. તેઓએ પારાગ્વેના ઇન્ડિયનોનાં લશ્કર ઉમાં કાપ્યાં, બંદુક અને તોપનો ઉપયોગ તેમને શીખવ્યો, ઘોડેસ્વાર અને પાંચમજની પત્રદ્રોહ તથા હાથેની રીત પ્રમાણે તોપખાના કર્યા અને લડાઈને વાન્ટે દારૂ વગેરે જે આગળ જોઈએ તે કિલ્લાઓમાં ભર્યા.

કેટલાક બસા માણસો એવું માનના હતા કે યુરોપના દુર્ગુણો નિર્દોષ ઇડિયનોમાં પેમે નહિ તે માટે આ બધી સાવચેતી જેસ્તિનોએ રાખી હતી. પારાગ્વેન સંસ્કૃત સુખ છે એવી લોકમાં વાતો ચાલી. પરંતુ બ્યારે રૂપેન અને પોર્તુગાલના રાજ્યોએ તે મુશ્કેલ પોતાના હાથમાં પાછો લીધો ત્યારે તે બધા વાતો ખોટી પડી.

ગુલામો હોશિયારીથી કામ કરી શકે તેને માટે જેટલું શીખવડું જોઈએ તેટલું ઇડિયનોને શીખવ્યું, વ્યારે નહિ. ઇડિયનોને નીચ દાસ જેવા કરી નાખ્યા હતા. શસ્ત્રના બજારી નહિ પણ જોધ કરીને તેમના મનને ગુલામ કરી નાખ્યાં. તેમની મહેનતમાંથી માત્ર તેમને ખાવાની જરૂર હોય તેટલુંજ આપના, બાકી બધું ધન જેસ્તિનોના અમલનામાં જતું.

ક્ર. સ. ૧૭૧૦ માં ત્યાંથી જેસ્તિનોને કાઢી મૂક્યા ત્યારે તેમની આપેલી કેળવણીની વિનાશકારી અસર જોવામાં આવી યુરોપિયનોપર પડેલ દુઃખ તે ઇડિયનોના મનમાં આવ્યો હતો તેથી તેઓએ પોર્તુગાલના રાજાને તાબે થવાને સાર ના કહી અને દેશની વસ્તીના અડધાં માણસ મરણ પામ્યા ત્યાં મુખી તેઓ જતાયા નહિ. ખીજ દેસો જોડે વહેવાર નહિ રાખવાનો વિચાર જેસ્તિનોએ ત્યાંના લોકોના મનમાં ઠસાવ્યો હતો તે અઘાપિ ચાલુ છે એ પ્રજા દેશમાં વેપાર કરવા જવાને પારખ દેશના લોકને રજા નથી.

ક્ર. સ. ૧૫૪૯ માં હિંદુસ્તાન ખાતે આવેલો ઝાવિયર કેટલાક જેસ્તિનોને સાથે લઈ બ્રહ્મણમાં ગયો. ખીજ યુરોપિયન મીસનરીને દાખલ નહિ કરવાને ત્યાં પણ પ્રયત્ન કર્યો. પોતાના પંથમાં જોઈએ તેટલા માણસો આપ્યા પડેલાં તેઓ રાજની ખટપટમાં પડ્યા તેથી તેઓ માર્યા

ગયા. જાપાનના અધિકારીઓએ પ્રથમ તો એ જોરિવનોતે ઘણું ઉત્તેજન આપ્યું પણ પાછળથી તેમના કદા સત્તુ થયા. ઇ. સ. ૧૫૫૦ માં ૨૦૦૦૦ ખ્રિસ્તિઓને જાપાનની સરકારે કતલ કરી નાખ્યા અને ઇ. સ. ૧૬૩૮ માં ૩૭૦૦૦ ખ્રિસ્તિઓની તેજ અસ્યા થઇ, ત્યારથી જાપાનમાં ખ્રિસ્તિઓનો સોફો બહુજ વિકસર કરે છે.

જોરિવન સોફો ચીનમાં ગયા ત્યાર પહેલાં ચીનના સોફોને ખ્રિસ્તિ ક્રિસ્તિયને ઘણી કોશિશો થઇ હતી. ચીનમાં ગયલા જોરિવનોમાં રિજોરિઓ અને રિક્સ નામે એ પુરો બહુ પ્રખ્યાત છે. તેઓ બૌદ્ધ ગૌરવોએને વેશ ચીન દેશમાં પેલા અને કટલીક વિદ્યાઓમાં હોશિયારી બતલાવી ચીનાઓમાં માન પામ્યા. ઇ. સ. ૧૬૦૧ માં રિક્સી પેકિન ગયો તેણે કટલાંક માણસોને ખ્રિસ્તિ ધર્મમાં લીધા તેમાં ચેલાંક મોટા હરજાના આદમીઓ હતા. રાજાના પ્રધાનોમાં એક વ્યુ નામે હોતો તેની પુત્રી કાનિસાએ ખ્રિસ્તિ ધર્મ સ્વીકાર્યો. તેણીએ કટલાંક ખ્રિસ્તિ દેવસો અંધાઓ અને ન વારસી છોકરાંને પાળી તેમને ખ્રિસ્તિ ધર્મમાં ઉઠેલા.

રિક્સના મરણ પછી ખ્રિસ્તિઓ સુખે એસી રાજા નહિ (ઇ. સ. ૧૬૧૫). મીશનરીઓને કંતાનમાં હાંકી કાઢ્યા અથવા તેમને પોતાના શિષ્યોના ધરમાં સંતાઇ રહેવું પડ્યું. માંચુ નામે તાતાર સોફો ચીનપર સ્થાપી કરી ત્યારે સરકારને મદદ આપવાને તેઓ આગળ પડ્યા મહાકૃષી લશ્કર અને સુલ્લહાનેની મદદ ખંભાવી, પાદશાહનું તોપખાનું તથા સિન પાદ્યોને કવાયત શીખવવાનું માટે લીધું, અને તેથી સરકારની મહેરબાની ફરીથી તેમનાપર થઇ.

રિક્સ કરતાં પણ વધારે સત્તા જોરિવનોના હાથમાં તાતાર વંશના સા પાદશાહના વખતમાં આદમ શાહાદ નામે જોરિવને મેળવી. પરંતુ મોહો નામે પાદશાહ આદીપર આજ્યો ત્યારપછી અદેખાઇ અને વૈરનો વસ્તો વળી તેમને ખમવો પડ્યો (ઈ. સ. ૧૬૬૪). કટલાક મીશનરીઓને કદ કર્યા, કટલાકને મારી નાખ્યા અને કટલાકને કંતાન મોકલી દીધા. સાત વર્ષ પછી વળી પાછી તેમનાપર મહેરબાની થઇ. તેઓને

પોતપોતાના સ્થળમાં જવા દીધા.

એ મીથનરીઓનો ઉપરી વરદીસ્ટ નામે જેસ્વિત હતો, તેણે તોપ બનાવવાનો હુનર ચીનાઓને શીખવ્યો અને તેથી પાદશાહની તેના પર એટલી બધી કૃપા થઈ કે જ્યાં દેવળો બાંધવાની મરજી તેની થઈ ત્યાં દેવળો બાંધવાની તેને ડુગ્ગ મળી. ધર્મ ચલાવવાને વાગે દોઢે રાજકાળમાં જુદાજુદા ઉપયોગ કર્યો એ મોટી જૂવ હતી. ખ્રિસ્તિ ધર્મ નહિ સમજ્યા તેઓને ખ્રિસ્તિ ધર્મમાં દાખલ કરતા એ પણ ઓવીજ મોટી જૂવ હતી. જે હજારો માણસોને બાપટિઝમ આપ્યું તેમાંના થોડાકજ ખ્રિસ્તિ ધર્મ સમજતા હતા અને તેથી એ થોડા તે ધર્મ પ્રમાણે નીતિ સમજતા હતા. ચીના લોકોને રાજી રાખવાને રિક્કીની કોન્ફુસિયસના વખાણ કરવામાં સામેલ થયો હતો અને તેના ધર્મના કેટલાક રીવાજો તેણે જારી રાખવાની રજા આપી હતી પૂર્વજોની તેમને પૂજા કરવા દીધી. જે વિદ્વાનો ખ્રિસ્તિ ધર્મમાં રાખ્યા તેઓને અમલના ધારા પ્રમાણે કોન્ફુસિયસની મૂર્તિને પૂજે લાગવા દેતા.

રિક્કીની પછી લોગોબાર્દી થયો, તેણે મૂર્તિપૂજાની ક્રિયાઓ કરવાની મના કરી એથી એટલી બધી તકસર જોડી કે રોમના પોપને અભિપ્રાય પૂછવો પડ્યો. ધણેક વાદ અને વિરુદ્ધ કરાવ થયા પછી પોપને હુકમ આપ્યો કે મૂર્તિપૂજા અટકાવવી, પરંતુ જેસ્વિતોએ આગ્રા સ્વીકારી નહિ અને ચીનના સહેનશાહ પાસે હુકમ કસાવ્યો કે જે મીથનરી ત્યાં આવે તેણે રિક્કીસનો અભિપ્રાય કબુલ રાખવો અને ચીનથી પાછા જવું નહિ. પરંતુ જેસ્વિતોની સત્તાથી હવે ચીનના અધિકારીઓ કરવ લાગ્યા. ખ્રિસ્તિ થયલા ચીનાઓપર તેમની એટલી સત્તા હતી કે ધણી-ક્યાર તેઓ રાજકાળમાં હાથ ધાલવા લાગ્યા.

ખ્રિસ્તિ ધર્મનો પ્રસાર થતો અટકાવવાના દરગારથી વારે વારે હુકમો નીકળવા લાગ્યા. જે રાજ્યો જેસ્વિતોનું રક્ષણ કરતા હતા તેઓએ તેમને આધાર આપ્યો નહિ સહેનશાહ તીનવંજે તેમને બહુ પીડયા અને તેના હુકમથી ચીનમાં ધણેક ઠેકાણે ખ્રિસ્તિઓ પર આરોપ મૂકી હેરાન કરવા લાગ્યા, (ઈ. સ ૧૬૪૬). એથી ખ્રિસ્તિઓની સંખ્યા ઉતાવળે

ધડી ગણ. કેટલાક માર્યા ગયા, ઘણાકે ધર્મ છોડી દીધો અને જેઓ તેને વળગી રહ્યા તેઓને બહારથી જૂના ધર્મમાં છે એવું દેખાડવાની જરૂર પડી.

જેસ્વિત વર્ગને તોડી નાખ્યો તેથી ગ્રીનમાં કાયલિક ધર્મને દાનિ પહોંચી. જેસ્વિતો દરબારમાં ચીતારાતું, કારીગરોતું ગણીત શીખવવા વગેરેનું કામ કરી પોતાના વિશેષ ખુદિબજે ઉમરાવોથી માન પામતા. તેઓના જવાથી ખ્રિસ્તિયો ત્યાં હીલો પડી ગયો. કાયલિક મીશનરીઓ હજી ગ્રીનમાં છે પરંતુ તેઓ પડતી દશમા છે. જેઓ ખ્રિસ્તિયો માને છે તેઓપર સરકારની છતરાજી અને શક હમેશ રહે છે.

જેસ્વિતો મિશનરોના અધિકારની વિરુદ્ધ હતા તેઓ પોપને મદદ કરનારા હતા તથાપિ વખતે વખતે તેમની વચ્ચે વાધો જીકતો. પૂરોપના હરેક દેશના રાજકાજમાં તેઓ કાવતરું કરતા તેથી મિશનરો પાસેથી તેમનો અખિતયાર સેધ લેવાની તેમની હમેશની મહેનતથી અતે તેમનો નાશ થયો. જેસ્વિતોપર જે મોટા તહોમતો ચુકવામાં આવ્યા છે તે બધા ખરાં છે કે ખોટાં છે તે નક્કી કરવાની જરૂર નથી. બસ વર્ષ લગી એ વર્ગ આજે તે ફરમિયાનમાં રાજકાજમાં જે મોટા શુન્દા થયા તે તેમને દાયે અથવા તેમના ઉરકેરવાથી થયા એવું બધે ઠેકાણે કહેવાતું. પોર્તુગાલના રાજાના કારબારી મોંખાલના માર્કિવસનો કારબાર તોડી પાડવાને જે પ્રપચ તેમણે ઉઠાવ્યો તેનો તેમણે નાશ કર્યો, તેમનું એ કાવતરું પકડાયું અને નિષ્ક્રમ અર્થ. ત્યારપછી તત્ત પોર્તુગાલના રાજાને જીવ લેવાને કોષ ખારાએ તેનાપર હુમલો કર્યો. એ કરાવનારા જેસ્વિતો છે એવું સર્વ કોષના મોમાંથી નીકળ્યું. એ વાત સાખીત અછ નથી તોપણ તે વખતે સર્વ સોદે તે માની હતી અને તેથી પોર્તુગાલ, સ્પેન અને ફ્રાંસના લોક એટલા બધા તેમની સામા થયા કે તે દેશોને પોપના તાબામાં રાખવાને વાસ્તે જેસ્વિતોનો વર્ગ રદ કરવાની જરૂર પડી.

એ વખતે પોપની ગાદીએ ગમાનેલી નામે બહુજ ગાવાયું અને સદ્ગુણી પુરુષ હતો (ઇ. સ ૧૬૬૯) તેણે ૧૪ મે કયેમંટ એ નામ ધારણ કર્યું અને સામાવાળીઓએ તેને ગ્રેટરેસ્ટ પોપ કહેતા. ઇ. સ.

૧૬૭૩ ના જુલાઈ મામની ૨૧ મી તારીખે એ પોપે જેસ્તિવ વર્ગે તોડી પાડવાના હુકમ બહાર કાઢ્યો અને તેથી યુરોપના યજમાન : રામઓ આનંદ પામ્યા વર્ગ તૂટ્યો તે વખતે તેમના કામગીરી કંઈ અગત્યના દસ્તાવેજો તથા ધારેલી દેવતા તેમની પામેથી નીકળી નહિ તેનું કાનૂન એવું સમયે છે કે પોતાનો વિશ્વાસ થવાની વાત જેસ્તિવો ધણા વખતથી બંધુતા હતા તેથી રાજકાનું સમ્બંધના કામગીરી તેમણે નાશ કરી દીધો, અને પૈસો ઠેકાણે કરી મૂક્યો હતો

૪ સ ૧૮૧૪ મા નેપોલિયનનું રાજ પડી બાગ્યુ ત્યારપછી તુરત રોમના પોપ પાપમ હમાએ પેટનાક વિશ્વાસ અને કાર્દિનનો સામાયિક હતા જેસ્તિવ વર્ગને સજીવન કરવાની આજ્ઞા આપી એથી યુરોપ માં પહેલા તો સર્ગાઈ બીધા પણ તે બીજા બોગી પડી ૧૪ મા ડિસેમ્બરે એ વર્ગને તોડ્યો ત્યાર પહેલા તેઓ ઘણુંકગીને રાજના હનીર હતા હમણા સજીવન થયા પછી તેમનો પ્રયત્ન ધર્મગુરુઓનો તથા રાજાઓનો અધિકાર ક્ષેત્રિયક તથા જુનમી કરવાપર હતો પરંતુ તેઓની મહેનત કેવળ નિષ્ફળ ગઈ છે યુરોપના દેસામાં ધર્મ સંબંધી પોપનો પહેલો જે અધિકાર હતો તે હવણા ઓછો થઈ ગયો છે રોમમાં પોપનું રાજ હતું તે જલ્દી રથું છે કાન્સ, એન, પોર્તુગાલ, અને હતાનિ એ દેશોના રાજકાનમાં ત્યાની પ્રબલતા બહુજ વધી ગઈ છે એમ જેસ્તિવો જોની મહદે ગયા તેનો નાશ થયો છે અને હાલ તો જેસ્તિવો ઉક નરમ થઈ ગયા છે અને પડતી હાલતમાં છે નવી ટેળાઓ ઉભી થઈ છે તેમની બરોબરી જેસ્તિવો કરી શકતા નથી અને તેમનાજ કાબજી ઉપરથી એવો સમન જણાય છે કે બીજા અને છેલ્લીવાર તેમનો નાશ થવાનો સમય દૂર નથી

સ્વંડ ૧૨ મો.

સ્પેન દેશમાં સ્થપાયલી ઇન્ડિવિજીશન કોર્ટનો ઇતિહાસ.

આઈબીજીન્સ લોકના છતાવવા પછી ઇન્ડિવિજીશન કોર્ટ પોપની રાજસત્તાને આધાર આપવાને પ્રથમ આપનામાં આવી તે આગળ કહેવામાં આવ્યું છે. સ્પેનમાં એ કચેરીનું બધારણ અને વફીવટ જુદીજ તરેહનો હતો. ફર્ડિનાંડ રાજા અને ઇસાએના રાણીના સમયથી સ્પેનની મોટાઇનો પાયો નખાયો, ત્યાર પહેલાં પણ તે દેશમાં એ અદાવત હતી. ઇસાએના રાણી મોટા મનની અને દલાળુ સરખાવની હતી. તેણે એ નિર્ણય અદાસતને ટેમ આપનાની ધણી વખત સગી ના કહી, પરંતુ તેનાથી જોણી અકબના તેના ધણીએ તેને બહુ સમજાવી હા કહેવડાવી અને અસવ જે કામ ધણું હવડા પાયાપર હતું તે ધણું મોટું અને બર્બકર કરી નાખ્યું. જૂના વખતમાં વીમ્તમોથ" રાજાએ સ્પેનની ગાદીએ હતા ત્યારે ત્યાં આરિયન અને કાયનિક એના ખ્રિસ્તિ ધર્મના બે પથ હતા. પ્રથમ આરિયન પથના હાથમાં રાજસત્તા હતી ત્યારે તેમણે ઇન્ડિવિજીશન કોર્ટની મારફતે કાયનિકોપર જુલમ શુભ્યો હતો અને બ્યારે કાયસિકોના પથમાં રાજાની સગામ આવી ત્યારે આરિયનોપર વેર વાગવાને કાયસિકોએ પણ કસર રાખી નહિ. ચાહુદીઓના પર તો એ એક પથવાળાઓ જુલમ કરતા. મુસલમાનો સ્પેન છૂટવાને આન્યા ત્યારે એ જૂલમને હીધે ચાહુદીઓએ તેમને મદદ કરી હતી. ક્રાન્સના દક્ષિણ ભાગમાંથી ધણીક આઈબીજીન્સ લોક આરાગોન પ્રાંતમાં નાસી આવ્યા હતા. ત્યાં તેઓ પોતાનો અધિપ્રાપ કેવાસાની કોથીશ કરતા હતા એનો કઈ પણ પુરાવો ન હતો, તોપણ ધર્મચુરઓ તેમનાપર વહેમ લાવતા હતા તે મણે ફર્ડિનાંડ રાજાને સમજાવ્યું કે એ આઈબીજીન્સના વશને ચાહુદી અને મુસલમાન લોક જોડે મળ્યા બધ ખ્રિસ્તિ ધર્મ અને ખ્રિસ્તિ રાજાને ઉધા મારશે જુના વખતની ઇન્ડિવિજીશનનો અધિકાર એટલો થોડો કે એ પાખડીઓનો તેમનાથી નાશ થઈ શકે તેવો નથી.

જૂની ઇન્ડિવિજીશનના ધારા પણ હમણા જે નાશ થયા તેના જેવજ નદારા હતા છાની તળવીજ કરવી, નવામી અરજીપરથી કામ

અણવતું, કમુમ કરાવવાને માર મારવો, અને જેને મુન્દેગાર ઠેરવે તેને દંડ, કેદ અને દેહાંત દંડની શિક્ષા કરવી. આરાગોનમાં આદમીજન્તી લોકનો નાશ કરવાને માટે એ કોર્ટ હતી. ૧૫ માં સૈકાના મધ્ય ભાગ મુખીમાં તે મતના લોક યોગજ રજા હતા તેથી આદુષ્ટ અદાલતને જારી રાખવાની કંઈ જરૂર ન હતી. ખ્રિસ્તિ લોકમાંથી ભોગ મળે એવું રહ્યું નહિ ત્યારે અભાગણી ઇસ્લામજન જાતની અવદશા બેઠી. એમના પૂર્વજો ઇસુખ્રિસ્તની સામા થયા હતા તે માટે છેક લગભગ ચાલતા સૈકાના આરંભ મુખી બધા ખ્રિસ્તિ દેશોમાં તેમનાપર બહુજ ગજબ થયેલ સ્પેનમાં એમની વસ્તી અને મહત્વતા ધણીજ વધી ગઈ હતી. ગોથ રાજાઓ કાયલિક પંથમાં આબ્યા ત્યારથી તેમણે યાહુદી લોકપર બહુ ક્રૂરતા કરી. યાહુદીઓ વિશે તેમના કાયદા ધણીજ સખત હતા. આરમ લોકના દા-થમાં સ્પેન દેશ આબ્યો ત્યારે એ પીડામાંથી યાહુદીઓ છૂટયા. આર-ઓએ તેમને પોતાની બરોબરીઆ ગણ્યા તેથી એ ઉદ્યોગી જાત બહુ ધન સંપાદન કરી શકી અને રાજામાં પણ તેઓ મોટે દરજ્જે પહોંચ્યા. વિદ્યાભ્યાસમાં પણ તેઓ આરબોથી પાછળ ન હતા. અતુભવી એટલે ઉ-પયોગમાં આવે એવી વિદ્યાનો અભ્યાસ કરી આબર મેળવી. તેઓ દેશ-દેશ ફરતા અને ત્યાંની જડીબુટ્ટી, ઓસડ વગેરે જડતું તેની નોંધ કરી ભાવતા, તેથી યુરોપને વેદ્યાશ્રમમાં ધણી આચરો મળ્યો. વેદક અને ખ-ગોળશાસ્ત્રમાં તેઓ નિપુણ હતા. સ્પેનના ખ્રિસ્તિના અમલમાં યાહુદી લોકની વિદ્યા સર્વોત્તમ હાવતમાં આવી હતી. એ વેળા આરબો અને યાહુદીઓ સ્પેનના ખ્રિસ્તિઓ કરતાં વધારે સુધરેલા હતા. કાસ્તૈલના ખ્રિસ્તિ લોકે એ વાત કમુમ રાખી હોય એવું જાણાય છે. ખ્રિસ્તિ રાજા-ઓના દરબારમાં રિદ્વાન યાહુદીઓને રાજકુમારને શીખવવાને રાખતા, હકીમનું અને ધણીક વખતે દીવાનનું કામ સોંપતા, ઉપજ ખરચની વા-તમાં તેઓ ધણી હોશિયાર હતા; યુરોપના બીજા દેશોમાં એ લોકો હતા તેઓ વેપાર કરતા અને બહુ નાણા મેળવતા. બ્યાન્ન લેઈ રૂપિયા ખી-રનારા પણ તેજ લોક હતા.

- તેઓ ધણી ધનવાન થયા તેથી સ્પેનના ખ્રિસ્તિઓ બહુ અદેખાઈ કરવા લાગ્યા અને તેઓની નિંદ્રની ધણીક જુદી વાનો લોકમાં આવી.

ખ્રિસ્તિ ઊંકરાઓનો તેઓ ભોગ આપે છે વગેરે. તેમના દેવાંદારો બ્રૂમ પાડતા હતા કે ગડુ બ્યાજ લેષ લોકને ખરાજ કરેછે. ૧૪ મા સૈકાની આખરના સમયમાં એ ઝનુની લોકોને તેમના ધર્મમાં શુર્યોએ ઉસ્કર્યો તેથી કાસ્તોત્ર અને આશગોનમાં બારે તોફાન ઉઠ્યું. યાહુદી લોકોના ધર તોડી અંદર પેદા. તેઓની માત્ર મીઠકત બાંગી તોડી લૂંટી લીધી, અને સ્ત્રી પુરૂષ અને ઊંકરાં બધાની કતલ કરી. આવા બ્યારીક સમયમાં ખ્રિસ્તિ ધર્મ કબુલ કર્યો શિવાય બીજે ઉપાય ન હતો. વાલેન્શીઆ પ્રાંતના એક દોમીનીકન સાધુએ ૩૫૦૦૦ યાહુદીઓના મન ફેરવ્યાં એવું કહેવાય છે. ૧૫ મા સૈકાના પહેલા ભાગમાં યાહુદી લોકોના કાયદા ધણાજ સખન હતા ખ્રિસ્તિઓનો રાસર્ગ કરવાની તેમને મના હતી. જે ધંધાને માટે તેઓ ધણા લાયક હતા તે ધંધે તેમને કરવા દેતા નહિ. તેઓની રીત પ્રમાણુ ધરેણાં પહેરવાની મના કરી અને લોકો તેઓને ધિક્કર કરવાને આજખી શકે માટે તેમના લગાડાંપર અચુક ચિન્હ કરવાની નરૂર પાડી હતી. ફર્દિનાંદ અને ઇસાએલા ગાદીએ આવ્યા ત્યારે યાહુદીઓની હાલત એવી હતી. ખ્રિસ્તિ થયેલા યાહુદીઓને ઉત્તેજન આપવાને ક્રોધ ક્રોધ વખતે તેમને ધર્મશુરની પદવી તથા સરકારી નોકરી આપતા. તેઓ પ્રમાણુક પછે આલી પોતાની જગતને શોભા આપતા. ગરીબ થઇ ગયેલા ઉમરાવો તેમની જોડે લગ્ન પહેવાર કરી ધનવાન થતા. એ નવા થયેલા ખ્રિસ્તિઓ એમ સારી લાલતમાં દેખાયા પરંતુ તેઓ સહીસલામત ન હતા. તેઓ ધણુકરીને વાસ્તવિક ખ્રિસ્તિ થયેલા ન હતા. બહારથી ખ્રિસ્તિનું ડોળ ખતશાવતા પણ અદરખાને યાહુદી ધર્મ પાળતા અને એવો ઢોંગ કરતા કાયર થતા ત્યારે ખુદલી રીતે યાહુદી ધર્મમાં પાછા જતા. ખ્રિસ્તિ ધર્મશુર્યો એ જોઇ લોકને ધર્મને બહાને ઉસ્કેરવા લાગ્યા અને લોકો ફિતુર કરી યાહુદીઓને લૂંટવા ને પીડવા લાગ્યા. યાહુદી ધર્મનો જ કરવાને રાજને અપરજ આપી. સેવિલ પ્રાંતના જે સાધુ નામે ઉર્જેડા ન્યા ગરસો યાહુદી ધર્મનો નાશ કરાવવાને આગળ પડ્યાં. કાસ્તોત્રની રાણી ઇસાએલાના દરબારમાં તે વખતે નિકોલો ક્રોકો નામે પોપનો વડીલ હતો તે પણ સામિલ થયો. ઇનિરક્ષીયન કોઈના હાથમાં યાહુદી ધર્મનો નાશ કરવાનો અધિકાર આપ્યાથી ધણુ પૈસા મળ્યો, કેમકે જે

યાદુદી ખ્રિસ્તિ નહિ થાય તેમની માનમીલકન સરકારમાં જન્મ થયો
 ક્રિદિનાનો એ વાત ગમી પરંતુ તેની રાણી હમામે-નાનો અનિયાય જુદો
 હતો એ દયાળુ રાણીના માનને અર્થે કહેડું જોડેએ કે રાજા તથા ધર્મ-
 ગુરુઓની તરફથી ધણું દયાણુ થયું ત્યાં મુખી એ રાણીએ હા કહી
 નહિ અતે નેણીએ પોપની પામે એ કેદને પવિત્ર કહેતા હતા તેને
 કારતૈનમાં સ્થાપવાની રજા માગી ૪ થો મીક્સટસ એ વખતે પોપ હતો
 રાજસત્તા અને ધનની પ્રાપ્તિ એથી થયો એવું જોઇ જુગત તેણે સ્પેનના
 રાજા શાશીની અરજ રીખરી ૬ સ ૧૪૭૮ ના નવેમ્બરની ૧ લી તા
 રી ૭ તેણે આજ્ઞાપત્ર લખા પો ૨ સ્પેનના રાજાએ એ અથવા વધારે
 ધર્મગુરુઓને પાખડ ધર્મનો નાશ કરવા નીમવાને રાજા ગણીને પરવા-
 નગી છે એ હુકમ અમનમાં આપ્યા પહેલા રાણીએ નરમાય કરવાની
 આજ્ઞા કરી કાયમિક ધર્મનો સારાશ એનાની ચોપડીમાં હપાઓ તે
 વડે તથા બોધ કરવાથી હઆઈત લોકને સમજાવી ખ્રિસ્તિ ધર્મમાં આ
 જીવાની તેણીએ ધર્મગુરુઓને આજ્ઞા કરી એવું જણાય છે કે રેફર્મેર
 નના જેવાવા વિશે ઓઝીદા અને બીજા કેટલાક ધર્મગુરુઓએ રિપો
 કર્યો તે પરથી ૬ સ ૧૪૮૮ ના સપ્ટેમ્બરની ૧૪ મી તારીખે એ ૬
 મીનીકન સાધુઓને પાખડીઓને બોળી કાઢી સજા કરવાનો અધિક
 આપ્યો.

૬ સ ૧૪૮૧ ના જાનેવારી મહિનામાં તેણે જાહેરનામાં કર્યા
 જે લોકો પાખડીઓને ઓગળતા હોય અથવા પાખડી હોય એવો જો
 ઓના પર શક હોય તેના વિશે જાહેર કરવું પોતાની બૂલ જોઓ અમુ
 ફેરવેના વખતમાં માનશે તેમને ખાસી મગશે એવી જુદી આજ્ઞા તેઓએ
 તેમને આપી તહેમત મુકવાની હરેક તરફ તેઓએ કમૂત રાખી કેવ
 પુરાનાપરથી તહેમતદાર જન્મ છે તે જણાવવા લાયક છે યાદુદી લોકને
 સાળાથને દિવસે બીજા દિવસે કરવા સારા લગડા પહેરે કે તેની આજ્ઞા
 લી સાજો ધરમાં અગ્નિ રાખેના ન હોય, કે મોઢ યાદુદીની સાથે જન્મવ
 બેઠો હોય કે અમુક જનાવરનું માસ ખાધું હોય, કે અમુક જાતનો દાર
 પીધો હોય, કે મુઠદાને ઉને પાણીએ ધોયું હોય, કે મરનારનું મો મરતી
 વખતે દીવાન તગ્ધ કર્યું હોય, કે પોતાના છોરોને યાદુદી નામ આપ્યું.

હોય તો એમાંના હરકોઈ પુરાવો આપ્યાથી તે ખ્રિસ્તિ નથી પણ યાહુદી છે એવું સાબિત થાય છઠ્ઠી જાનેવારીએ છ માણસને એ કાર્ટે બાળી માર્યા, માર્ય મહિનામાં ખીજ સત્તર અને ૪થી નવેમ્બર સુધીમાં સહેલમાં ૨૯૮ માણસના જીવતા બાળીને પ્રાણ લીધા કેટલાક મરી ગયેલા માણસોનાં મૂકા ઘેરમાંથી ખોદી કાઢી તેઓ ખ્રિસ્તિ હતા એવું ડેરવી બાળી મૂક્યાં તેમાંના ઘણા માણસો બચેલા અને પ્રમાણિક હતા, ખ્રિસ્તિ ધર્મમાં આવી ઉપદેશકની પદવીએ પહોંચેલા ત્રણ હતા. જેઓ પૈસાદાર હતા તેઓ વિશેષે કરીને પકડાતા. સેરીક્ષમાં એ વર્ષમાં મરણી આવી તેથી ૧૫૦૦૦ માણસ મરી ગયા, તોપણ આ દુષ્ટ અમલદારે પોતાનું કામ બંધ રાખ્યું નહિ. આંદાલુસીઆ પ્રાંતના બીજા ભાગોમાં પણ એ કામ એવીજ રીતે ચાલ્યું તેથી ઇ. સ. ૧૪૮૧ ના વર્ષે આશરે ૨૦૦૦ માણસોના પ્રાણ એ પ્રમાણે મયા ને ૧૭૦૦૦ માણસો ખ્રિસ્તિ થયા. એ ખ્રિસ્તિ થયા તેમને બિલકુલ મારી મળી ન હતી પરંતુ બાળી ન મારતાં ફંડ, કેલ્વગેરે દલકી સળ કરી.

કેટલાક યાહુદીઓ એનેઘ, ક્રાન્સ ઇતાલિ કે જર્મનીમાં નાસી શક્યા. ત્યાંથી તેમણે પોપને અરજી કરી ૪થા સેકસટસના મનમાં કરજી ઉપજી હોય એવું જણાય છે, કેમકે તેણે ઇન્કિવગ્રીટરોને ઠપકો આપ્યો પરંતુ એ દયાભાવ ઝાઝીવાર રહ્યો નહિ ઇ. સ. ૧૪૪૩ માં તેણે ઇસાએવાને ખબર કરી કે પાખડીઓની જામ કરેલી મીચકત લેવામાં પાપ નથી ને જો મોડું કામ તેમણે આરંભ્યું હતું તે જરી રાખવાની હિમત આપી. ઇન્કિવગ્રીશનને માટે નવા નિયમ ઠરાવવાને વાસ્તે તેજ વર્ષમાં તેણે બે ઠરાવ મોકલ્યા. અર્વાચીન કાળની બચકર ઇન્કિવગ્રીશનની ઉપત્તિ એ પ્રમાણે થઇ ત્રણસો વર્ષ સુધી સ્પેન અને પોર્તુગલમાં તે વડે હજારો આદમીઓના પ્રાણ ગયા. તોર્કીમાંના નામે શુરને સ્પેનનો ઇન્કિવગ્રીશનનો મુખ્ય અધિકારી ડેરવો એ અદાવતને માટે તેણે કાયદા રચ્યા તેના જેવા બીજા જગતી કાયદા યોજાજ હશે; બાવમીઘર કે ત્રાડીમાં કહે તે માનવાનું એમાં ફરમાન્યું હતું, શુન્દે મનાવવાને શુભ રીતે જારીને કે શરીરને બીજી રીતે પીડવાની એમાં આજ્ઞા હતી. તહેમત ખોટા પાડવાને માટે ફંડ વગ રાખ્યો ન હતો અને કેદીપર જેઘર કાપપણ જાતની દયા તે કરે

મોટામાં મોટો ગ્રુન્ડો કરાવ્યો હતો. ધણા માણુગોએ પોપનું ગ્રુન્ડુ માગી શુદ્ધ થયાના પત્રો મેળવ્યાં તેથી નાણાંનો લાભ થયાથી પોપે આ દુષ્ટતાને હરકત કરી નહિ. ધણા માણુગો પોપને પેગા આપીને ઉગરી જતા હતા તેથી રપેનના ઇન્ડિવિડ્યુઅલ પોપને દપદા આપના હતા.

ટોકર્વામાત્રની પછી મુખ્ય ઇન્ડિવિડ્યુઅલની જગ્યાએ દેઝ નીમાપો. આત્યાર સુધી ચાલુદી હોવાને જોગોપર શક હતો તેઓને પકડતા. દેઝાનો મૂરસોકના વેશજીને પશુ ઝાલવા માડયા. ફર્દિનાઈ રાજ્યએ ધણાખગ મુસલમાનોને દેશપાર થયા હતા તોપશુ તેમના વશજીમાંના કેટલાક એને દામાં હણુ સુધી રજા હતા. મેવીયના હકતરપરથી માલમ પડે છે કે દેઝાએ આઠ વર્ષ સુધી કામ ચલાવ્યું તે અરમામા ૨૫૯૨ માણુમેને જીવતા બાળ્યા, ૮૯૬ નાસી જઈ છૂટયા તેમનાં પૂતળાં બનાવી બાળ્યા અને ૩૪૯૫૨ ને અનેક તરેહની ખીજ હલકી સળજો થઈ.

દેઝાની પછી ફર્દિનાઈ ઝીમીનેસ થયો. તેણે ઇન્ડિવિડ્યુઅલની સખાઈ કંઈ નરમ કરવાનો પ્રયાત કર્યો, પરંતુ તેના સાથીઓના જગલી ધર્માધ. પશુ આગળ તેણે કંઈ આશુ નહિ તેના અગિયાર વર્ષના કારખારમાં પચાસ હજારથી વધારે માણુસોને શિક્ષા થઈ તેમાંના ૩૫૬૪ ને જીવતા બાળ્યા હતા.

પ્રોટેસ્ટન્ટ મતનો પ્રસાર થવા માંડ્યો ત્યારે ઇન્ડિવિડ્યુઅલને વધારે જુસ્સાથી કામ ચલાવ્યું હુથરના અથો રપેનમા લાવવાની મના કરી તે જ લાવે તેને માટે સખત શિક્ષા કરાવી ખાખંડ અને જાહુના બધા અથોને બાળી નાખવાનો હુકમ કર્યો તહોમતદારની તપાસ ધણી સખત કરવા માડી. ગ્રુન્ડો મનાવવાને તહોમતદારનાને કેટલું દુખ થાય તેનું એક દુષ્ટાત આપીએ છીએ. સાલાસ નાગે માણુસપર ધર્મની નિંદા કર્યોનો આરોપ મુઠવામાં આવ્યો. તે તેણે કબુલ કર્યો નહિ તે પરથી તેને 'ધુમ્' ખદધને મનાવવાનો હુકમ થયો. હકતરમા નીચે પ્રમાણે તેનો હેવાલ લખ્યો છે.—૪ સ. ૧૫૨૭ ની ૧૫ જુને વાલાદોસિદમાં ઇન્ડિવિડ્યુઅલ મોરિસે સાલાસને પકડી અમાવ્યો અને તેની આગળ તહોમત વાચી સળજાવ્યું. સાલાસે જવાબ દીધો કે એ ગ્રુન્ડો મેં કર્યો નથી. મોરિસ તેને

માર મારવાની કોટડીમાં લઈ ગયો. ત્યાં તેના વસ ઉતારાવી ચક્ર સાથે સજીને દોરડે તેના હાથ અને પગ બાધ્યા. એ માધનાર પેદ્રો પારાસ નામે આદમી હતો. એણે દરેક હાથે અને પગે અગિયાર આઠા લીધા. પેદ્રો તેને આ પ્રમાણે બાધતો હતો ત્યારે સાલાસને પૂછવામાં આવ્યું હતું કે તું સાચું કહે, પરંતુ તેણે ઉત્તર આપ્યો કે મેં એ ગુન્હો કર્યો નથી એ રીતે બાધી રહ્યા પછી ઝીણુ લૂગડું પાણીમાં પનાળીને તેના મોપર ઢાંક્યું અને તેના મોંમાં અને નસકોરામાં બેરેરેક પાણી ઠીકરાના વાસ-ણમાં ભર્યું હતું તેને તળાચે ઝીણુ કાણુ હતું તે વડે પાણીની ધાર પાડતા હતા. સાલાસે ત્યારપછી પણુ કહ્યું કે મેં એ ગુન્હો કર્યો નથી ત્યાર પછી પેદ્રોએ જગણા પગે બાંધેલું દોરડું વધારે સપ્તાષ્ટી જેમ્થું, અને બીજી વાર તેના મોપર પાણી રેડ્યું બીજી વાર તેજ પગનું દોરડું વધારે સપ્ત બાધ્યું તોપણ સાલાસે પ્રથમ પ્રમાણેજ જવાબ આપ્યો. ત્યારે ઇન્ડિવર્ડીટર મોરિસે કહ્યું કે હું ખ દેવુ ચર કર્યું છે પણ હજી પૂરૂ થયું નથી, હાલ તહોમતવાળાને છોડવો.”

આ હું ખ કેવી તરેહનું હતું તે પૂરેપૂરું સમજવાને માટે ચક્ર કેવી જાતનું યત્ર હતું તે જાણવું જોઈએ તે અદરથી પોહું હતું એ પોલાણુ માણસનું શરીર માથ એવડું હતું તેને તળિયું નહોતું ને તળિયાની જગ્યાએ એક લાકડી મૂકી હતી તે લાકડીપર શરીરનો ભાગ એવી રીતે રહેતો કે આમાં કરતા પગ હંચા રહેતા અને અગત્ય ભારે કરીને બાંધેના દોરડાં આમડીને કપતા હતાં અને હાડકા સુધી જતા હતા દોરડાંને વધારે સખત બાધતા ત્યારે એથીએ વધારે ઉડાં જતા એવી હાલતમાં શ્વાસ લેવો ધણું કઠણ પડતો, અને બીનું કપડું મૂકી મોંમાં અને નસકોરામાં પાણી રેડતા ત્યારે તો શ્વાસોશ્વાસ લગભગ બંધ પડી જવા જેવું થતું હતું સાલાસને છેલ્લે ઇન્ડિવર્ડીટર બેરેનર નહિ સાખીત થવાથી કેટલોક દહ અને જાહેરમાં પ્રાપચિત કરાવી છોડી મૂક્યો.

આવી કૂર શિક્ષાઓ કરવામાં આવતી હતી તોપણ સ્પેનમાં દ્યુ-ચરનો પથ ગ્રમ રીતે ચાલ્યો. સંજ્ઞાસનને લગવનાર અતિ વહેમી અને ઉદાસી રાજા બીજા ફિલિપનો અમલ એ વખતે સ્પેનમાં ચાલતો હતો તેણે અને મુખ્ય ઇન્ડિવર્ડીટર વોલ્ફેએ મળીને પોપની પાસેથી લખેલો

હુકમ મગાવ્યો કે સ્થુચરના મતમાં જોગો ગયા હોય તેમાંના જોગો તે પંચ છોડી દેવાની ના કહે તેઓને તથા જોગોએ ખસ દીધી પશ્ચાત્તાપ કરી તે છોડી દીધો ન હોય તેઓને બાળી મારવા. મેંકડો માણુ-મોને પકડ્યા તેમાંના જોગો પ્રોટેસ્ટટ પથ છોડી દઈ પ્રાયશ્ચિત કરવાને કષ્ટુલ થયા તેમને માફ કર્યું અને બાકીનાઓને વાલાદોલિદમાં બાળી નાંખ્યા. ઇ. સ. ૧૫૫૯ ના એ મહિનાની ૨૯ મી તારીખે વાલાદોલિદના બખરના મોટા ચોકમાં ચિતાઓ ખડકી હતી ત્યાં પ્રોટેસ્ટટોને લાવી તેપર બાંધ્યા અને બાળી મૂક્યા. આ કમકમાટ બરેલી ક્રિયાઓ જોવાને શાહજહાંઓ, અને ઉમરાવો પણ આવ્યા હતા. એજ વર્ષમાં સેવીલ નગરમાં ૨૧ પ્રોટેસ્ટટોને જીવતા બાળ્યામાં કેટલીક મોટા જરજળની જીઓ હતી

બીજા વર્ષે સેવીલમાં ૧૪ માણસોને તેજ કૂર સળ કરી. એ ચૈત્રમાં નિશાલસ બર્તન નામે હતો તે એક વેપારીના વહાણને કપ્તાન થઈ રૂપેન આવ્યો હતો. તે વહાણને અને બરેલા માવને કોર્ટ જઈ કપો. એવો શક જાય છે કે જમ થયેલા માવનો લોભ તહેમત સાબીત કરવામાં મદદ કરતો હતો. ત્યાર પછીના દસ વર્ષ સુધી રૂપેનમાં દરવર્ષે માણસોને જીવતા બાળ્યા એમાંના ધણાક માણસો અસવત અને દ્વેષી માર્યા ગયા એમાં શક નથી

રૂપેનની ગાદીપર બાહીઆના કુળના રાજા રજા ત્યાં સુધી ધર્મ ને મહે એવા ખૂન થવા જારી રહ્યાં, પરંતુ રાજમતલબને માટે તેનો ઉપયોગ થવાથી લોકમાં તેની નિંદા થવા લાગી. જ્યારે જુઝેન કુળનો પાંચમો ફિલિપ રાજા વખતનીન થયો ત્યારે તેની જુઝાનીમાં એ કૂર હત્યા કરવામાં આવી, પરંતુ તે જોવા જવાની તેણે ના કહી. આ નિર્દય કામ પર પ્રથમ જે તેની અપ્રીતિ હતી તે યોગ્ય વખતમાં જતી રહી અને તેના ૪૨ વર્ષના રાજમાં ૧૪૦૭૬ માણસો પાખડી લોવાના અપરાધને માટે અનેક તરેહની સિદ્ધાઓ પામ્યા.

હુકા ફર્દિનાંદની કારજીર્દિમાં (ઇ. સ. ૧૭૪૬ થી ઇ. સ. ૧૭૫૯ સુધીમાં) દસ ખ્રિસ્તિ થયેલા ચાહુદીઓ પોતાના બાપદાદાના ધર્મમાં પા-

છા ગયા માટે તેમને બાળી નાખ્યા. ૩ જા અને ૪ થા ચાર્લસની કા-
રકીર્દિઓમા દશ માણસોને બાળી મારવાનો હુકમ થયો, પરંતુ તેમાંના
ચારનેજ બાળ્યા અને ૫૬ સખસોને હલકી શિક્ષા થઈ. એ વખતે ક-
મેસનોની ટોળીઓપર ઇન્ડિવિડ્યુઅલ્સ લક્ષ મથું અને તેઓએ ગુપ્ત મંડ-
ળીના બંધા સખાસદોને શિક્ષા કરવાની ધારતી ખતાવી; ધણા ઉપર તે
આળ મૂકવામાં આવ્યાં પરંતુ કોઇને શિક્ષા ન કરતાં એ વાત ખોટી છે
એવું કહેવાથી કે બીજા કારણોથી તે કામ માંડી વાળ્યું.

ઇ. મ. ૧૮૧૩ માં સ્પેનની કોર્ટેજ સભાએ ઇન્ડિવિડ્યુઅલ કોર્ટ કા-
મદાથી બંધ પાડી અને બીજે વર્ષે ૭ મા ફર્દિનાંક રાજ્યએ તેને પાછી
સજાવન કરી; પરંતુ કોઇને એ વખતથી જીવતા બાળવામાં આવ્યા નથી.
હાલ તે કાયદાથી બંધ થયેલી છે પરંતુ ફોનકોન્સેજ ને સ્પેનની ગાદીનો
દાવો કરેછે તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે મને સજા મળશે ત્યારે એ ભય-
કર કોર્ટ પાછી સ્થાપીશ અને જોજ કારણથી મઠમાં રહેનારા જોગીઓ
અને ભિક્ષુક બાવાઓ (મોંક અને ક્રાપર) તેના દાવાને હોસથી ટેકા
આપે છે. ઇન્ડિવિડ્યુઅલને આપેલા છેલ્લા ભોગ એક જોગણ હતી. સેતાન
ની ઉપાસના કરવાના તહોમત ઉપરથી તેને ઇ. સ. ૧૭૮૧ ના નવેમ્બર
૨ની ૭ મી વારીએ જીવતા બાળી હતી.

ઇન્ડિવિડ્યુઅલને હોલો આરિસ (પવિત્ર કચેરી) ખણુ કહેતા. ઇ.
સ. ૧૪૮૧ થી ઇ. સ. ૧૭૮૧ સુધી તેના હુકમથી નીચે પ્રમાણે માણુ-
સની હત્યા તથા બીજી સજાઓ થઇ

જીવતા બાળ્યા.	૩૧૯૧૨.
તહોમતદારો હાથમાં ન આવ્યાથી } તેમના પૂતળાં કરી બાળ્યાં	}	૧૭૬૫૯.
સખ શિક્ષા ભોગવી.		૨૬૧૪૫૦.

બીજા કિલિપના કામદાથી દક્ષિણ અમેરિકામાં સ્થાનો હતાં ત્યાં
ઇન્ડિવિડ્યુઅલ કોર્ટ દાખલ થઈ પરંતુ ત્યાં તેને હાથે પણી સજાઈ થઇ

નથી પ્રથમ વસનારાઓની જોડે જે ગુરુઓ મના તેમજો ત્યાંના નિર્ધારી દેશીઓને મુક્તિપૂર્વક તથા સત્ત્વ ગણી મારી નાખવાનો બોધ હતો. પરંતુ પાછળથી જે મિસનરીઓ મના તેમજો સાના દેશીઓપર દયા આણી અને સમગ્રજી પાડીને ખ્રિસ્તિ ધર્મનો પ્રચલન ધણી આતુરતાથી કર્યો. પિરના ઇડિયનોના સગરે તેમજો શુ છે એ વાત બિનકુત નળખ્યા વગર એક ધર્મપુસ્તક જેની દોષ તે માટે ઇડિયનોને મારી નાખવાના બોધની ચિખામણ વાતવરડીએ પિચારીને આપી, પરંતુ એ ખૂની જીવ રોએ એકાએક ઉઠેલો અને લોભથી પામેલો હતો તે ધણા વખત લગી આશ્ચર્ય નહિ પિરના ઇડિયનોનું ધન લૂંટી લેનારો એ આજી થમા પે હેના સ્થાનીઓને માને નાખના અટમનવાને ધણા મુશ્કેલ પડતા પિર દેશ જીતાયા પડો ખ્રિસ્તિ ધર્મગુરુઓએ સાના અસલ રહેવાની ઇડિયનોનું રક્ષણ કર્યું વસતી આવેના સ્થાનીઓને તેમનાપર જે વિપત્તિ પાડતા હતા તેમના મદદગાર એ સાધુઓ મિત્રાય બીજી મદદ ન હતી.

હાન હનિકરગ્રીશન મર્ટ મદદ દેશમા નથી તોપણ જે મનમમા શેમન કાયસિક ધર્મની સત્તા પુષ્કળ છે ત્યાં ધર્મની જ્ઞાનતમા ખીડ કરવાનો અભિપ્રાય અઘાપિ ચાલુ છે જેઓની આસ્થા એાધી જણાય તેઓના નામ દેવલમા ઉમા રહી ગુરુઓ જાહેર કરી શકે છે, એ પ્રમાણે જે માણસનું નામ લેવામા આવ્યું હોય તેને મૂર્ખ લોકથી ધણું દુખ થાય છે અને તેના જીવનું જોખમ થાય છે.

સ્કંડ ૧૩ મો.

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ—પ્રગલ્ભવંશ.

દિલ્હીની ગાદી બાબરને હાથ આવી તોપણ માછ પાદશાહના વખતમાં પ્રાંતોના પદાધિ સુમેદારો તાબે થયા ન હતા. રજપૂતોની સાથે મળી જઈ તેમણે એક લાખ આદમીઓની ફાજ ઊભી કરી અને મરહૂમ પાદશાહના બાઈ મહમદને તેની સરદારી સોંપી એ વખતે બાબર સુરકેલીમાં આવ્યો પડ્યો. બધી બાજુએ તે ઉનાચ રણ કે જૂઠા મિત્રોથી ઘેરાયેલો હતો દુશ્મનની ભેગી ફાજથી તેના રસરો ડરી ગયા અને તેના બહાદુર નાયકોમાના કેટલાકે સનાહ આપી કે કાબુલ કે પાળખા નાસી જવું ઠીક છે, પરંતુ ઘરા બાબરને હિંદુસ્તાનનું મોટું રાજ્ય ઝડપે કર્યો વિના છોડી દેવું પસંદ પડ્યું નહિ. પાછા પગલા કરવાથી આમર જરો અને જીવલું પણ કઠણ પડશે તેથી લડીને મરવું બેહેતર છે એ વાત તેણે પોતાના સાથીઓના મનમાં ઉતારી એવી હોસ અને ઉમંગ જોઈ તેના સિપાઈઓ દિલ્લિ પકડી જમૂલ થયા. દુશ્મનના લશ્કરમાં હિંદુઓની 'મોટી સંખ્યા' હતી તે પરથી તેણે પોતાના જોદાઓને ધર્માભિમાન જગાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો. લડાઈમાં મરતુ કે જીવતુ એમાં કસમ તેણે તેમને કુરાનપર હાથ મૂકી ખડકાબા, મુસનમાતેને સાદ લગાડના સાદ તેણે દાર નહિ પીવાની પ્રતિજ્ઞા કરી અને મીઝગાનીમાં વાપરનાના સોનાના ખ્યાવા હતા તેને ભાગી નાખી મરીમોને વહેંચી આપ્યા (ઇ સ ૧૫૨૬)

ધણીજ ચતુરાઈથી તેણે લડાઈની ગોઠવણો કરી દુશ્મનની પાસે પ્રણા બહાદુર રસરો હતા પરંતુ તેઓ પૂરા ક્વાવતી ન હતા. બાબરના સ્વારો રણમાં શુદ્ધ કરવાને જોઈએ તેવા ન હતા દેડ અને લૂટશાહ કરવાને તેઓ વધારે લાયક હતા તેવું મુખ્ય બળ તેના બહુકવાળા સિપાઈઓ અને તોપબાના પર હતું હિંદુસ્તાનના શુદ્ધમાં એ અમાસ્તને ઉપયોગ એ વખત લગી થયો ન હતો. બાબરે પોતાની હાર મોખરાપર ગોઠવી

અને તોપોને અરસપરસ સાંકળવડે ગ્રાંધી લીધી. નોપની પાછળે પાવણ-
ને રાખ્યું અને વચ્ચે વચ્ચે કેટલેક ઠેકાણે ઘોડેસ્વારોની ટાળાઓ મૂની.
સવારના પહેરમાં પઠાણ ફાજ હોયો કરવાને આગળ આવી અને તેણે
બાબરની નાની ફાજને ઘેરી લીધી. ધણા વખત સુધી બંદુકો અને તોપો-
ના સાધન વડે તેમના હુમલા બાબરે પાછા વાળ્યા. અંતે દુસ્મને પાકીને
ગતિભંગ અને ઉંડાસ થયેલા જોઈ બાબરે કેટલાક વીણી છાંટેલા સ્વા-
રોની પક્ષટણો ભેધી તેઓપર બહુ જોસ્સાથી હુમલો કર્યો. આખી પક્ષટણ
સેના પાછી ફરી નાહી અને તેના ધણાક સરદારો રણમાં પડ્યા.

તેને નાશ કરવાને જોશવર એકો મંચો હતો તે આ મોટા જંગથી
તૂટ્યો, તોપણ તે સુએ રાજ કરી ચક્રો નહિ. હિંદુસ્તાનમાં અને હાથુક્ષમાં
બંધ જારી રહ્યાં. માત્ર પાંચ વર્ષ રાજ કર્યો પછી છ. સ. ૧૫૬૦ માં
બાબરનો કાળ થયો. બાબર જન્મ કરો, સાહસિક, ઘરીરે બળવા-
ન અને સ્વયં હનો તેમ બળેયો અને ચતુર પણ હનો. કવિતા અને
ગાયનમાં તે કુશળ હનો. પોતાનું જન્મચરિત્ર તેણે લખ્યું છે તે પરથી
જણાય છે કે અરબોકન કરવાની સજિત તેનામાં સારી હતી. એમાં તેણે
દેશી અને એશિયાના લશ્કરની જાણીઓનું મનોરંજક વર્ણન કર્યું છે.
તે સ્વંયે માયાળુ, ઉગર અને ખુશ દીક્ષનો હતો. રણસમારમાં કે-
ટલાક દૂર કમો તેણે કર્યાં છે તોપણ ધણીકરીને તે દયાળું હતો. લંડાઈ-
ની જગાએ પણ લૂંટ કરી ચક્રે ત્યાં વેપારનું તે રક્ષણ કરતો. તેનું મન
એવું ચંચળ હતું કે રિયરતા અને શાંતિ તેને મળતી નહિ સલાહ રાખી
પ્રજાના સુખ પર તે મન લગાડી ચક્રો નહિ. લોભ અને મોટાઈ મેળ-
વવા માટે હમેશા ઝઘડાઓમાં તે પડતો.

હુમાયુ લાગ્યો હતો તેની ખજર આત્યાર સુધી લાગી નહતી. હવે તે મો-
ટી ફોજ લઈ મૂઝરાતના સુવતાનપર ચડ્યો. બહાદુરશાહ પાછો - ફરી
નાસનો નામનો અમલવાદ આપ્યો. આંખનેરમાં બહાદુરશાહે પોતાનો
ખજનો મૂક્યો હતો. હુમાયુએ તે નગર ઘેરું. બહારથી લોહાની ખીલી-
ઓ ખોસીને તે પાવાગઢપર ચડ્યો અને કિલ્લેરોને અમલવારી ગઢ તા-
બે કર્યા. આ દુનિયા ચલા પછી તે સુખે એસે તેવું હતું (ઈ સ. ૧૫૭૦).
પરંતુ તેના બાર્ડ કામરાન અને હિંદુલે બંડ કર્યા. તેની અતિથય માયા
અને નરમાશયી નેએને આ કામ કરવાની દિમત મળી હતી. ફોજની
ટૂકડીની સરદારી તેમને આપી હતી તેનો લાભ લઈ તેમણે દિલીપતિ
થવાને વારાફરતી કેસીય કરી. શીરખાન નામે એક પદાણુ સરદાર
બંગાળનો કમળે કરી પડ્યો હતો તેણે આ અંદર અંદરની વડવાડ
જોઈ હુમાયુપર મોટી ફોજ સહિત સ્વારી કરી. તેની સામા થવાને
જોઈએ તેટલી ફોજ હુમાયુથી એકઠી થઈ ચકી નહિ. લડાઈમાં તેની
હાર થઈ ને તે આમા પાછો આપ્યો. કુસંપથી આ રીતે કુળની ખરા-
બી જોઈ તે બાપજો પાદશાહને આવી મળ્યા પરંતુ જોઈએ તેવાં એક-
દીમ ધર્માં ન હતાં. ખીજી ફોજ જમાવી હુમાયુ શીરખાની સામે થયો.
વળી ખીજવાર તેનો કેવળ પરાજય થયો અને રાજધાની મુકી તેને ના-
સી જવું પડ્યું આ પડતી દશામાં તાબેગર રાજાઓમાંના ધોડાજ તેને
નિમજ્જમાન રહ્યા મિથના રથમાં થઈ સિંધુ નદીપર ગયો. માર્ગમાં તેને
બહુ દુખ પડ્યા થાક અને તરસથી તેનો થોડો મરી ગયો. ત્યારે જે
સવાને બીજે તેને મળી ચકો નહિ જોડે આવેલા સ્વારેમાંના
એકે પોતાની મા પોતાની જોડે આવી હતી તેને લટારી તે થોડો બેસ-
વાને આપ્યો. ત્યારે કામ ચાલ્યું. પાણીની તળીથી પશુ તેનો નાની ટોળી
બહુ ઠેરાન થઈ. એવામાં એક ફોનો આપ્યો પરંતુ પાણી કાઢવાનો એ-
કજ ડોલ રહ્યો હતો ડોલ ઘરીને ફોવા આગળ લેતો એટલે એટલા
માણસ કંપનાવી પડ્યાં કે દોરડું વટીને ડોલ ફોવા પડ્યો. દુશ્મનની
પાછળ લાગેની ફોજને પણ લક્ષવાને વારે વારે પાછા ફરવું પડ્યું. ર-
થની પેલીમર અમરકોટ છે ત્યાં પડોઆં પહેલાં એમની જોડે સ્વારે
આવેલા તેમાંના ધણાક નાશ પાડે આવી આપતિમાં પડ્યો હતો એ-
ટલામાં વધામણી આવી કે સુવતાનાને પુત્રનો જન્મ થયો. એશિયામાં

મોટામાં મોટો રાજા અકબર નામે થયો તે એ શાહજહાં હશે. એ બા-
લક કોઈ સરદારને મોખી ઉતાવળે તેને નાખી જવું પડ્યું, અને તે દમન-
બાજ સરદારે નાના અકબરને તેના કાકા અને બાપના કદા વેરી કામ-
રાનને હવાસે કર્યો (ઈ સ. ૧૫૪૨).

હુમાયુ ઇરાનના શાહ તમાસ્પના ફરખારમાં રક્ષણ લેવાને ગયો. ત-
માસ્પે સારી રીતે તેને આવકાર દીધો, અને પાદશાહી દબદબાથી રહી
શકે એટલે ખરચ આપ્યો. ઇરાનના શીઆપંથનું જોર જોઈ હુમાયુએ
તે મત સ્વીકાર્યો, તે પરથી જોયેલું રાજ પાછું લેવાને તમાસ્પે ૧૦૦૦૦
માણસની ફોજ આપી. એ લશ્કર લઈ તે કાબુલ આવ્યો. પણ કામિશને
તેને શહેરમાં પેસવા દીધો નહિ. ત્યારપછી તેણે કંદહારને ઘેરા ધાવી જ-
તી લીધું અને ત્યારપછી વધારે ફોજ સાથે ફરી પાડે કાબુલ ગયો. લ-
હવાની તૈયારી કામિશને ત્યાં કરી મૂકી હતી જો શહેર ઉપર હુમાયુ હુમ-
લો કરશે તો કામિશન અકબરને મારી નાખશે એ જાણવાને વાસ્તે મોટા
મથાળા ઉપર લાકડાની ઝીંગા ખડકી તે જોડે અકબરને બાંધ્યો. આ દુ-
ખકારી દેખાવથી ન ગભરાતા હુમલો કરવાનો નિશ્ચય હુમાયુએ જણાવ્યો,
અને કહ્યું કે જો એ જંગલી કામ કરશે તો બહુજ કાંઈ વેર લેવામાં
આવશે બાગકનો માણુ ન લેતાં કામિશન શહેરમાંથી નીકળી નાહો. શહે-
રમાં પેસી હુમાયુ પોતાના દીકરાને ભેટ્યો. નવ વર્ષ તેણે કાબુલમાં રાજ
કર્યું. કામિશન વારે વારે તેને હેરાન કરતો હતો પણ અંતે તેનો પરાજ-
ય થયો.

કુટુંબમાં કુસપ પેરો અને ધણીક ઉમરાવો અને સુમેરાનરોએ બડ કપો આવી દાવગમા હુમાયુના મિત્રોએ તેને સૂચના કરી કે તમે ઠપક જાવરી ફોજ લઇને આવવો તો રાજ તમારે કમજો થશે કાણુવના રાજનો પા થો હજુ મળ્યુત થયો ન હતો તે જોઇ તેણે આનામ્સની કરી પણ અતે ૧૫૦૦૦૦ થોડા લેઇને સિંધુ નદીપર આવ્યો કંદહારથી કસાવવા સિપાઇ આની ફોજ લેઇ અતિ ખજારદાર સરદાર બદેશમ તેને આજિ આવી મળ્યો.

સિંધુ નદી ઝોળંગી આ પાર આવનાં લાહેરનો સુમેદાર તાતારખા તેની સામે થયો બદેશમે તેનો પરાજય કર્યો એ દરમિયાન દિલ્હીના તખ્ત ઉપર પઠાણ ઉમરાવોએ ચીરખાના બત્રીજ સિકદરને બેસાડ્યો હતો એ પાદશાહ બુદિયાન અને ઉમગી હતો ૮૦૦૦૦ માણસની ફોજ એકઠી કરી હુમાયુની સામે તે ગયો એક ફોજે ધણી લઠીનાઇ અને જુમ્સાથી વઢી મુગલોની તરફથી હુમાયુ અને બદેશમ ધણી અતુરાઇથી અને હો-શિમારીથી વત્તો એ વખતે અકબર બાગે તેર વર્ષની વયનો થયો હતો, તોપણ તે એટની બહાદુરીથી લડ્યો કે તેની હિંમત જોઇ બધી મુગલ સેના ઉશ્કેરાઈ અને પઠાણ ફોજનો પરાજય થયો સિકદર હિતર તરફના પર્વતોમાં નાઠો અને હિંદુસ્તાનનો પ્રદેશ હુમાયુને હાથ આવ્યો.

તેર વર્ષ બહાર રહ્યા પછી હુમાયુ દિલ્હીની ગાદીએ બેઠો પણ તે ઝાઝી વાર જોગવી રામ્યો નહિ એક વર્ષમાં પોતાના મહેલની આ રસની નિસરણી ઉપરથી ને પડ્યો તેથી તેને એન્હું બધુ નાગધું કે થોડા દ હાડામાં મરણ પામ્યો એ રાજ બહાદુર, માયાળુ અને વિદ્વાન હતો જે સંકરો એને ખમવા પડ્યા તેનું સુખ્ય કારણુ જોઇએ તેથી વધારે નરમાશ હતી નાલાયક બાઇઓપર હેત બતનાન્યાથી તે કુખ પામ્યો મુગલોને કતિહાસ લખનાર ફિરસતા કહેછે કે હુમાયુ કઠણ દીનનો માણસ હોત તો વધારે મોટો રાજ થયો હોત વરાપરંપરા વડા પુત્રના વરાજને ગાદી મળતો નિરમ મૂરોપમા અવ્યય પાયાપર સ્થાપન થયેલો છે પરંતુ એ સિયાના લોકોના મન પર તે ચોડેજ વસે છે સજકુટુમમાંથી માઇપણ શાહજહાં ફોજ એકઠી કરી શકે તો તખ્તપર બેઠેના પાદશાહને હાદી મૂ કી પોતે સુવત્તાન થવાની આશા રાખી શકે

ઈ. સ. ૧૫૫૨માં અકબરનો અમન બેટો. તેણે એકાવન-વર્ષ સ-
ગી રાજ કર્યું હિંદુસ્તાનમાં તેના જેવો પ્રતાપી અને કાલો રાજ માણ-
શુ થયો નથી. તેરમે ત્રણે મોગ રાજાની ગાદી તેને મળી, પરંતુ તે ગા-
દી સહીસયામન ન હતી પદાણુ ઉમરાવો, રજપૂત રાજાઓ અને તેની
ફેાજના સરદારો આરે તરફ બડ મથાવી રહ્યા હતા. શરતન અને બુદ્ધિ
બળ વડે એ સમગ્ર શત્રુઓને તેણે શત્યા. એના પરાક્રમના ધણા દાખ-
લા ઇતિહાસમાં નોંધાયેલા છે. મુઝકામાં જેવો તે કુશળ હતો તેવાજ
તે વિદ્યામાં કામેલ હતો તેના ગ્રંથોમાં જૈન અકબરી અતિ કિંમતી છે
પોતાનો બુદ્ધિવાન અને સુરેના નિચારનો વચ્ચે અમુનહાજીન તથા ખુ-
દ નગર નીચે થયેલી આખા દેશની માપણીનો હેવાન એ પુસ્તકમાં
તેની રાજરીતિ, લોકના ધર્મ, રાજમંજથી દરેક મોટી અને નાની જ-
ધી બામતો, તેનો શિક્ષા અને તેની ગમત એ સવળાનો હેવાય તેમાં
લખેલો છે પ્રાતોનો નિસ્તાર અને તેની ઉપજના આકડા અને વર્ણન છે
તે અતિ ઉપયોગી છે રાજના વસુધાન આતાના નિયમ કરવા માટે એ
કરેલું જણાય છે એમાં અકબર જણાવે છે કે આગલા વખતના પાદ-
શાહે, જટલ રૈયત ખાસેથી લીધું તેના કરતાં એણે પાછું ઓણું લીધું જ-
મીનની પેદાશમાંથી ઓણું લીધું હોય એમ જણાવું નથી કેમકે ઉપજ-
નો એક તૃતિયાંશ ભાગ તે સેતો અકબર કબુલ કરેછે કે અસહના હિં-
દુ રાજાઓ છટ્ટા ભાગ લેતા અને ધરાનમાં દશમે ભાગ લેનાય છે પ-
રંતુ એ ઉપરાત તે રાજાઓ રૈયતપર ખીજા ધણા વેગ નાખતા અને તે-
થી રૈયતપર ધણા વધારે ભાર પડતો એ બધા કાઢી નાખી માત્ર જ-
મીનની પેદાશમાં ત્રીજો ભાગ લેનાથી રૈયતને ફાયરો થયો એવું એ મ
થમાં લખ્યું છે જે વેરાઓ તેણે કાઢી નાખ્યા તેઓમાં માયાદીક વેરા
દરેક બાડ ઉપર, ગળદ ઉપર, હોર વેચાણ ઉપર, માછીઓ ઉપર, મજુ-
રોપર, રાહદારી ઓટલે રસે જતા માન કપા છતાં હતા. એ કરો મ-
રીઓને બહુ કંઠજ પડતા તથા તેથી વેસરને મહુ હરકત પડતી.

અકબરની કારકીર્દિમાં શૂરોપના નિશનરીઓ પોતાનો ધર્મ પ્રવર્તે ર
વાને પહેલવહેલા મુગલ દરબારમાં આજ્ઞા અકબર પોતે કિરો ધર્મ
માનતો તે જણાવું નથી, પરંતુ માણસ જાતમાંજે જુદા જુદા ધર્મ આ-

લગા હતી તે જાણવાની તેને બારે જિજ્ઞાસા હતી. નવા લોકો હિંદુસ્તાનમાં આવતા ધર્મથી કેવળ શુદ્ધ ધર્મ માનનારા પૃથ્વીનાં ધણા દૂરના ભાગમાંથી આવ્યા હોય એવું સાંભળી તેમને ગળવાની તથા વાતચીત કરવાની ઇચ્છા તેણે દર્શાવી. એવાના પોર્તુગીઝોપર એક પત્ર લખી જણાવ્યું કે તેમનું બાઈબલ અને કાયદાના પુસ્તકો લઈને પાદરીઓ દિલ્હી આવશે તો હું તેમને ધણું માન આપીશ મુગલના નામથી મૂરોપિયનો ડરતા હતા, પરંતુ જે ભડોળે આ કામ કરવાને સોંપ્યું તેઓએ ભયનો વિચાર ન લાવતાં ત્યાં જવાથી જે હાથે યથા શકે તેપર વિચાર કરી જવાની હા કહી. ઇ. સ. ૧૫૬૮ ના ડિસેમ્બર મહિનામાં ત્રણ પુરોહિત સુરતને માર્ગે દિલ્હી જવા નિકળ્યા. સુરતના નવાજે તેમના રક્ષણને સારૂ ઘોડેચારો આપ્યા. તેમની જોડે તાપી અને નર્મદા નદીઓ ઉપર તેઓ માળવામાં ગયા. માર્ગમાં પાંજરાપોળો જોઈ તેમને ધણી નવાઈ લાગી. માંજા અને નિર્મળ માણસો દુઃખે પીડાતા હતા તેમનું રક્ષણ કરીને બહુ પશુ પક્ષીઓની સંભાળને વારને વાળીઆઓએ પાંજરાપોળો કરી હતી. કાંઈ પશુ પ્રાણીઓને વાણીઆઓ મારતા નહિ અથવા મરતું જોતા નહિ. એક પોર્તુગીઝે બે ત્રણ ફૂટરા પકડી વાણીઆને કહ્યું કે એના પૈસા આપી છોડાવો નહિ તો હું એને મારી નાખીશ તે પરથી વાણીઆએ તેના પૈસા આપ્યા. માર્ગમાં જળી મરેલી સતીઓની દેવડીઓ તથા કાંઈ જતાં જનાણુઓ મળ્યા. તેમનો નવાઈ જેવો દેખાવ અને પોશાક જોઈ સોંકો તેમની મસ્કરી કરતા અથવા પજવતા પશુ મુગલ સિપાઈઓ તેમની જોડે હતા તેથી તેઓને હરકત ચર્ચ સહી નહિ. ૧૨ મી ફેબ્રુવારીએ તેમને બીલ સ્વારે સામા તેડવા આવ્યા અને ફતેહપુરના તે વખતે અકબર હતો. હાં તેમને લેઈ ગયા. શહેરમાં પહોંચતાં વારને અકબરની હજુરમાં તેમને જવા દીધા. તેઓ લખે છે કે પાદશાહ આશરે પચાસ વર્ષનો હતો. મૂરોપિયનના જેવો તે ગરો હતો અને તે બહુ બુદ્ધિમાન હોય એવું તેનું મોં દેખાતું હતું. વાણીજ કુપાદ્રિએ પાદશાહે એ સાધુઓપર નજર કરી. નાણા વગેરે જે જોઈએ તે આપવાને કહ્યું ને તે લેવાની સાધુઓએ ના કહી તે તેને ડડાપણુમરેણું લાખ્યું. સળી ઉપર કાંઈરહતું ચિત્ર દેખાડ્યું સારે નિષ્પક્ષગાતપણે તેણે તેને માન આપ્યું પ્રથમ મુસલમાનોની રીત પ્રમાણે તેને નમ્યો, પછી ક્રિષ્ચિયનોની પેઠે તેની

આગળ છુટણીએ પડ્યો અને છેલ્લે હિંદુઓની રીત પ્રમાણે લામો ચઢને પગે લાગ્યો. કાછગટની માની મૂર્તિ પુજ્જન ધરેણાંથી સણગારેલી દેખાડી તે નેહને કહ્યું કે સ્વર્ગની સણીને યોગ્ય મૂર્તિ છે ચાર બાપામા લખા મહુ બાઈબલ સાધુઓએ નજર કર્યું તેને સુવન કરી માયે ચઢાવ્યુ પછી તેમણે માગ્યુ કે સભા ભરી મુશાઓ સાથે અમને વાદ કરાવો પાદશાહે તે પ્રમાણે કર્યું સાધુઓ લખે છે કે અમે તકરારમા છલ્યા પછુ અમારા કહેવાની મુમલમાનો ૧૨ કંઈ અસર ચઇ નહિ પાદશાહ રાજ થયો અને તેના મીઠા વચનોપરથી પાદરીઓને એમ લાગ્યુ કે તે ખ્રિસ્તિ થશે પણોક વખત ગયો પણ તે સાધુઓની મનકામના પાર પડી નહિ અને એક ઉમરાવે તેમને ખાનગી રાહે જણાવ્યુ કે પાદશાહની સન્મતાપર તમે આશા રાખીને બેઠા છો તે તમે જૂનો છો સાધુ પુરષોને માન અપવુ એ રાજધિરાજની રીત છે પણ તેમનો અભિપ્રાય કે ધર્મ સ્વીકારવો એ વાત તેમના મનમા જરાએ નથી પાદશાહે તેમને બના બ્યા હોય એવુ જણાય છે તેજો તેમને કહ્યુ કે એક મોટા મુઠા હાથમા કુરાન લેઇને અમિમા ઝપનાવવાતું કહેલે અને કહે છે કે દાઝયા વગર બકાર નીકળુ, તો સુસલમાની ધર્મ સર્ચથી એટ સામીત યશે બાઇ બાવને હાથમા લેઇ તમે એમ કરો તો તમારૂં પણ પારખુ જણાય ખ્રિસ્તિ સાધુઓ અમલકાર કરવાનો કષ્ટક દાવો કરતા હતા પરંતુ તેમણે અમિમા પડવાની હા મ્હી નહિ ખીજ વાર વાદ કરવાની તેમણે ખુશી બ

સત્તમાની ધર્મપર તેને એટલી ચોડી આરથા છે કે જ્યારે પૈસા ખૂટે છે ત્યારે મચ્છરો પથ્થુ લૂટે છે. સર્વેની પૂજા કરતો પાદશાહને જોઈ તેઓ કાંઈક ના જોઈ થયા સોડો તેને પગે લાગતા હતા તેથી તેઓએ ખાસ કાંઈ કે એ મોતને દેવ ગણાવવાને ચલાય છે. તેમના હેતુ પાર નહિ પડવાથી તેઓ પછા વળ્યા.

એકાદમ વર્ષે રાજ કરી છ. સ. ૧૬૦૫ માં અકબરનું મૃત્યુ થયું. એનો સાહજાદો સૈનિક જહાંગીર એ નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો. જહાંગીરને યુદ્ધ નામે કંપર હનો તેણે રાજગાદી લેવાનો નિષ્કળ પ્રયત્ન કર્યો. ગાદીએ બેઠા પહેલાં એક અતિ સુંદર સ્ત્રી જહાંગીરના જોવામાં આવી હતી, તેના ઉપર તે મોહીત થઈ ગયો હતો અને બાઈનું મન પથ્થુ તેનાપર એટલુંજ લાગ્યું હતું. એ મોહની જાળમાં પડ્યા પેઢેમાં તેનો વિહાર શેર અફઘાન જોડે થયો હતો, ને અકબરની મરજીથી તે બેતાં લગ્ન થયાં. એ બાઈનું નામ આજણ જતાં નરજહાન પડ્યું. ગાદીએ આવ્યા પછી તેના ધણીને મારી નખાવી પાદશાહ તેને પરણ્યો. એ શેર અફઘાનને મારવો બહુ મુશ્કેલ પડ્યો. પ્રથમ તે લાંબ અને લાંબી જોડે લડે એવી યુક્તિ જહાંગીરે કરી પથ્થુ તે બંનેમાં ફેટેલ પાડ્યો. અને કોઈ કુતુબ નામે સરદારને મંગળાતો સુબો કરવાતુ વચન આપી મારવાને મોકલ્યો. ત્યાંથી આજણને શેર નસાડ્યા ત્યારે કુતુબ લાંબી પર બેસી નાની સરખી ફાજ લેઈ તેની સામે હુમલો કરવા આવ્યો. કુતુબને તેણે માર્યો અને હેલે થણાં તીરો વાગ્યાં તેથી તે ભોંયપર પડ્યો. આ ખૂનથી જહાંગીરને પશ્ચાત્તાપ થયો હોય એમ જણાય છે; કેમકે તેણે ચાર વર્ષ સુધી નરજહાનું મોં બોલું નહિ. ત્યારપછી તેણે ફરીને મોહ જમાડ્યો અને તેની માનીતી રાણી થઈ, તે એટલે સુધી કે કુતુબ સરકારનારમાં તેનું ચક્રણ થયું સમાજોને મોટી મોટી નોકરીઓ અપાવી અને બાપને મુખ્ય વજર કર્યો. પ્રજાને નસીને એ પુકડ્ય એ જગ્યાને લાયક માલૂમ પડ્યો. જહાંગીર જનને તો ખજો મોજમજામાં પડ્યો પરંતુ આ વજર અને બીજા હોશિયાર કારભારીઓ તથા સરદારને લીધે હિંદુસ્તાનમાં રાજકારનાર સાતી રીતે ચાલ્યો.

જહાંગીરના વખતમાં ઇંગ્લેન્ડે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા. એમના કરેલા પુર.

વર્ણન ઉપરથી અકબરના દરબાર વિશે સાફ જ્ઞાન મળે છે. ૧૨૨૯ઈસવા
 કંપનીએ ઇ. સ. ૧૬૦૭ માં હોર્કિંગ્સ નામે એક વહાણના કપ્તાનને ડિ-
 ફરનાન બેંકે વેપાર જારી કરવાની કસ્ટીસ કરવાને મોકલ્યો ઇ. સ.
 ૧૬૦૮ ના આગસ્ટ મહિનામાં હોર્કિંગ્સ સુસ્ત આશ્યો, પોતાનો માથ ઉ-
 તારવાની રજા માગતાં સુરતના નવાબ તરફથી તેને અગર મળી કે ખ-
 ણાનમાં મુખે રહે છે તેની માથ ઉતારવાને પરવાનગી જોઈએ. એ પર-
 વાનગી ઠાસઠ મોકલીને મંગાવી પરંતુ મુઘલ અધિકારીઓએ હોર્કિંગ્સને
 જણાવ્યું કે પાદશાહની રજા નગર કાઢી જંધાય નહિ અને વારે વારે
 માસ લવાય નહિ. તે રજા માગવી હોય તો તમારે જાને આશ્રા જવું.
 તેનો માલ સારી રીતે વેચાવાથી કેટલાક વેપારીઓ તેની અદેખાઈ કર-
 ચા લાગ્યા તેમાં એક પોર્તુગીઝનો જીવિત હતો તેણે તેને બહુ હરકત
 કરી. પોર્તુગીઝોએ તેનો કેટલોક માલ લૂંટ્યો અને હેલે મોકિજખાં આ-
 વ્યો તેની હરિયાદ ન માંગતાં બાકીનામાંથી પોતાની નજરમાં આવે
 તેટલી જુજ કિંમતે વેચાતો લેઈ લીધે. એથી હોર્કિંગ્સને પાદશાહની હ
 જુરમાં આશ્રા જવું પડ્યું. મોકિજખાન એથી ગભરાયો કે હોર્કિંગ્સને
 હરિયાદીથી અને હરકત થશે. તેણે વચમાં અડચણો નાખી થણ તે નરિ
 થણકારતાં જરાનપુર મળે આશ્રા મળે (એપ્રિલ, ૧૬૦૮) પોતાને રહે
 વાને તે ઘર ખોળતો હતો તેવામાં પાદશાહને ત્યાંથી તેડું આવ્યું. હ
 જુરમાં જઈ ઇંગ્લાંડના રાજાનો પત્ર આપ્યો. કોઈ જીવિત હતો તેની પા
 સેતે પત્ર શાહે વંચાવ્યો. તે હુઆ જીવિતે ઉધુ સમજાવી પાદશાહને ક-
 હું કે એ ખોટી રીતે લખેલું છે, પરંતુ હોર્કિંગ્સને તુર્કી ભાષા આવડતી
 હતી તેથી તેની સાથે જહાગીરે જાતે વાત કરી. યુરોપ અને અમેરિકા-
 ના દેશોની ખબરો હોર્કિંગ્સે તેના પૂછવાથી કહી અને મોકિજખાન ઉપ-
 ર સખ હુકમ મોકલ્યો કે ઇંગ્લેન્ડને કંઈપણ હરકત કરવી નહિ. ૪૦૦ યો-
 ઠાની સરદારી તથા ૩૦૦૦૦૦૦ વર્ષાસન કરી શાહે તેને રાખ્યો અને તે-
 ને એક ઘેરી બેંકે પગલાવ્યો. મોકિજ ઉપર બીજી ઘણી હરિયાદ થ-
 વાથી તેને હજુરમાં તેડ્યો અને તેની તમામ માલ મિલકત જપ્ત કરી.
 એ રીતે સજા કરી વળી પાછી શાહે મોકિજપર દયા કરી અને તેને અસ-
 લની નોકરી પાછી આપી. તેણે નોકરીપર ગયા પહેલાં ઇંગ્લેન્ડને જટ-
 હું ગુક્સાન થાય તેટલું કપું જીવિતોએ તેને એ કામમાં ખૂબ મદદ કરી.

દેલ્હાઈ બેરિવોનોની હિસ્કેરણીથી તેણે પાદશાહને સમજાવ્યું કે પોર્તુગીઝો મોટા અને જગરા વેપારી છે અને ઇંગ્લેન્ડે તો ગરીબ અને નબળા છે, ઇંગ્લેન્ડેને આશ્રો આપ્યાથી રીસાશે તેથી રૈયતને નુકસાન થશે. તેની જોડે એક બારે મૂકનો હીરો આપવાથી મોકિજીને હુકમ મળ્યો કે ઇંગ્લેન્ડેને વેપાર કરવાને કદી આવવા દેવા નહિ. તેના અર્થ પછી હોર્ડિંગ્સે રાજાને એક મોટા નજરાણો કરી વળી પાછી મહેરગાની મેળવી. જહાંગીરે વજીરને હુકમ કર્યો કે આગળ પ્રમાણે ઇંગ્લેન્ડેને પરવાના કરી આપો. તે હુકમ લખાયો ને તેપર સહી-મોહોર થઇ; પરંતુ વજીર અખદુલહુસેન અને બીજાઓની સમજણથી પાદશાહે ફરીને રદ કર્યો, અને હોર્ડિંગ્સને આગળ પ્રમાણે માન મળવા દીધું નહિ. જહાંગીરનું મન દૃઢ ન હતું તેથી નજરાણા આપી જેમ કોઇ સમજાવે તેમ સમજતો અને કરેલા ફરાવ વારે વારે ફરવતો. એથી નાઉમેદ થઇ ઇ. સ. ૧૬૧૧ ના નવેમ્બર મહિનામાં હોર્ડિંગ્સ પાછો ફર્યો. ઇંગ્લાંડના રાજાએ ઇ. સ. ૧૬૧૫ માં સર ટેમ્સમેર નામે એક વહીશને મોકલ્યો. તે મોટા દબલ્યા સાથે સપ્ટેમ્બર મહિનામાં ઔશી હથિયારબંધ સિપાઇ સહીત સુરતમાં ઉતર્યો. હું વેપારી નથી પણ મોટા વેપારીનો મુનીમ છું એવું તેણે કહ્યું તેથી-તેના આડે સેવાયો નહિ. નવેમ્બર મહિનામાં તે જસનપુર પહોંચ્યો. શાહજહાં પવેંચ તે વખતે મુબેશ્શદનો તેની મુલાકાત થઇ. ઉઘા રસિદાસન ઉપર પૂતળાં બેસાડે છે તેમ તેને બેસાડ્યો હતો, અને આસપાસ સઘળા ઉભા હતા. એ ફક્ત નામનો મુબેશ્શદ હતો પણ કુલ અખત્યાર ખાનખાના નામે લશ્કરના સેનાપતિ પાસે હતો. અદિથી એ વડોલ અજમેર ગયો. માર્ગમાં તેણે ચીતોરગઢ જોયો. એજોકથી વધારે દેરાં અને મિનારાઓ અને ધરો હતાં પણ ત્યાં કંઈ વસ્તી ન હતી. અજમેરમાં ૮/૪ સાથે લાવેલા પાદશાહના પત્ર તથા નજરાણા જહાંગીરને આપ્યાં. એથી શાહ ખુશી થયો અને બીજા બધા દરબારીઓ કરતાં વધારે માનભરેલી જગા તેને બેસવાને આપી. રખર-તેની જોડે વાત પણ શાહે કરી અને સુરત તથા અમદાવાદમાં વેપારને જે હરકતો થતી તેની ફરિયાદો બધી સાંભળી. તેનું કામ પાર ન પડવામાં મોકિજીખાન અને ખુરમ (શાહજહાં) આગેવાન થયા અને નવો વજીર અસોદખન તેને મળ્યો તોપણ અતે વેપાર કરવાને પરવાનો પાદશાહે તેને આપ્યો અને ઇંગ્લાંડના રાજાપર એક માનભરેલું પત્ર લખી આપ્યું.

સર ટોમસે જાદાગીરના દરબારમાં અબુધક બબકા નેયો જાદાગીર પોતાનું સમગ્ર કામ જાહેર રીતે અને સોફા રાજ થાય તેવી રીતે કરતો. બધા સોફા લેઈ શકે તેવી રીતે જાદાગીર મંત્રારમાં મહેલની બાનીએ આવી બેસતો, અને સોફાની પ્રરિપાદ સાંભળતો. પ્રસી જપોરે ત્યાં હાથી વગેરે પરુઓની લટાઈ જોવાને બેસતો અને પાછળે પટોરે રાજકોજ કરવાને દરબાર બરાનું લાં ગાદીએ બેસતો. પહેલી ગને ફગી પાર્શુ એક ખીન્તું દરબાર બરાનું લાં તેના માનીતાઓ આવી વાતચીતથી ખુશી કરતા. દરબારમાં તેના તખ્તની આસપાસ બે કરેરા હતા એમાંના પહેલા કહેરાની અંદર પરરાજ્યોના વહીવે તથા પટોરા દરજ્જાના માણસો અને રાજકોજબાનીઓને માટે જગા હતી ઉત્તરતા દરજ્જાના કારબારીઓની જગા ખીન્ત કહેરાની અંદર હતી, ને તેથી દૂર કેટલેક અંતરે મેદાન હતું ત્યાં પ્રજામાના હરકોઈને આવવાને પરવાનગી હતી રાજ્યાસન એવી રીતે ગોઠવું હતું કે એ સમજાઓના જોવામાં પાદશાહ આવે. હરરોજ એ દરબારમાં પાદશાહને આવવુંજ પડતું મંદનાડ અથવા નિશાને લાંધે નહિ અવાય તો તે બિના જાહેર કરવી પડતી, અને લાગવામટ બે દહાડા તો કોઈપણ કારણથી ગેરહાજર રહેવાય નહિ. વળી સર ટોમસમેર લખે છે કે રાજના બધા કસબ અને દુકમે દરરોજ લખાતા અને મહજ દરતુરી આખ્યાથી હરકોઈ તે માંગી શકે એથી દરેક બનાર અને હરાવ બધા સોફા ઘૂરત જાણતા. પાદશાહની ખાનગી મસનતો અને અરિથર હરાવો સોફામાં જાહેર થાય અને અગ્ગાય તે સર ટોમસમેરને પસંદ પડતું નહિ. તહેવારોને દિવસે જાદાગીરનું ખાંચ હીરા માણેકોના ધરેણ્યાથી ઢાક જણ હાથીઓપર અતિ કીમતી કસખી છુલો હતી તે જ પરાત તેમના માથાપર રત્નજડીત ધરેણુ પહેરાવતા. પાદશાહ લાદાઈપર ચડતો ત્યારે તેના તમુઓની આસપાસ જે કનાત બાંધતા તેના ઘેરાવ છેક અડધા મૈત્ર સુધી હતો ઉમરાવોના તમુ પણ ધણુ સુંદર હતા જ્યાં છાવણી હોય ત્યાં ગોઠુ શહેર હોય એમ જણાતું આ વૈભવોમાં વિદ્યા હુનરના કઈ ચિન્હ જણાતાં નથી પાદશાહની વરસમાંને દિવસે એક દાબડો માણેકથી બરેલો અને એકમા સોના રૂપાની બદામો બરેલી એવા બે દાગડ પાસે રાખી ઉમરાવોને હજુરમાં બોલાવતો અને પછી ડાબ-ડાબાથી મુખ જરી જરી લૂકાવતો છોકરાઓમાં બેર નાખી જેમ જમીનપ-

૨ પડી લૂંટાલૂંટ કરે તેમ એ હમરાયો એ બ્રમ્મો અને માણેકો લેવાને કરતા, અને તેથી શાહ ખુશી થતો એક વખતે જહાંગીરે પોતાને રૂપિયા બેડે તોળ્યો પછી સોના અને રતના ધરણું બેડે તોળ્યો, પછી સારાં કપડાં અને તેજના બેડે તોળ્યો, છેલ્લે અનાજ આટો અને ધી બેડે તોળ્યો, અને તે વસ્તુઓ બધી ખેરાત કરી. બાકી રહેલી ગોજ એ હતી કે ખૂબ નિશો કરવો. મુસલમાન તવાસીખ લખનારાઓએ જહાંગીરના બહુ વખાણુ કર્યો છે પણ આ અંગ્રેજ મુસાફરોને તો તે ઘણો નબળો જણાયો. તેનો સ્વભાવ આચાળુ અને મળતાવડો હતો પરંતુ તેનું મન જરાએ દૃઢ ન હતું તેથી એવા મોટા રાજપર અમલ કરવાને તે યોગ્ય ન હતો. મોઢિયાખાને શુ-હેગાર ઠેરવી મોટા દંડ કરી તેની માલમિલકત જામ કરી તથા ફરીને મોટી રાજકોજની નોકરી સોંપી, એ પરથી તેના ન્યાય કેવો હતો તે જણાઇ આવેછે. એક ફરીરને તે ધણી લાઠ લગાવતો હતો. દરેક વખતે તેની બેડે એક કલાક સુધી વાત કરતો, તેને હાથ પકડીને મદદ કરતો અને તેના બોળામાં સો રૂપિયા નાખતો. મુસલમાનોને ખુશી કરવાને એમ કરતો કે વહેમથી કરતો તે નકી દલી શકતું નથી.

એના નરમ સ્વભાવને લીધે તે નૂરજહાંની સલાહ પ્રમાણે આશ્વે અને આખરની વખતે દુખ પામ્યો-તેણીએ તેના ખરા મિત્રો બેડે વૈર કરાવ્યું. એવું કહેવાયછે કે તે બેગમ પોતાના પુત્ર શેરીઆરને આદી અપાવવા માટે કાવતરાં કરતી હતી પાદશાહના પુત્રમાં સૌથી પુત્ર દિવાન શાહજહાં હતો. દક્ષિણમાં જમ મેળવી પોતાની આખર અને સત્તામાં ઘણો વધારો કર્યો હતો. એણે પોતાના મોટા ભાઈ ખુશરને મારી નંખાવ્યો અને પાદશાહી લેવાને બચકાર બંદ હાથમ્મુ એ વખતે જહાંગીરને તેના નિમકડવાસ આકર મહોબતખાએ બચાવ્યો. શાહજહાંની પાછળ લાગી તેણે તેનો પરાજય કર્યો. આ મોટી ગાંઠકરી બળબચા પછી તે પાછો દરબારમાં આવ્યો ત્યારે તેને માત્ર પડતું કે નૂરજહાંએ શાહનું મન ફેરવી નાખી તેને ખરાબ કરવાનો વિચાર કરાવ્યો છે. હુકમ પ્રમાણે દગ્ગરમાં ન જતાં તે એક મજબૂત દિશ્વમાં જઈ રહ્યો. ત્યાંથી તે પાંચ હજાર રજપૂત ઘેડેસ્વારો લેઈને શાહને મળવા ગયો. એ સ્વાશેની ગદદથી તેણે જહાંગીરને પોતાના કબજામાં લીધે (ઇ. સ. ૧૬૨૫).

ત્રજબાંએ શાહને હોડવચાને મહે મગખાપગ દુમલો કર્યો ને પોતે જાને
પછી બદાદુરીથી લઢી, પરતુ ફતેહ ખામી નહિ જહાંગીરના વચમાં પ
જવાથી મોજતખાએ તેને માશી આપી

મહોમતખા નિતેબી અને નિમકદલાલ હતો. વૈર નહિ લેવાનું તથા
હવે પછી મહેરખાની રાખવાના વચન લેધ તેણે હાથમાં આવેતો રાખા-
ધિગર છોડી દધ શાહને તેની સ્વતંત્રતા પાછી આપી સારપછી તૂર-
જહાંએ જહાંગીરની શીખમણ નહિ માનતા કાવતર કરી તેને ખરાબ
કરવાની કોશિષ કરી, અને તેથી મહોમતખાને નાસી જવું પડ્યું અમો
ફતેહ બેગમનું એ કામ ગમ્યું નહિ મહોમતખાની ને તેની મુલાકાત થતાં એ
જુ હ્યું કે રાજનો નિભાવ કરવાને જહાંગીરને ગાદીપરથી ઉઠાડી તેના
શાહજહાંને બેસાડવો એ વાતની ખબર તે શાહજહાંને આપવામાં આ
વી પરતુ આ વખતે જહાંગીરનું મરણ થવાથી એ પ્રમાણે કરવાની જ
શર પડી નહિ (નવેમ્બર, ૧૬૨૭)

ઝરિઆરને જહાંગીરે ગાદીનો માનિક કરાવ્યો હતો પરતુ મોખન
અને અસેફ મળી શાહજહાંની કુવાઈ ફેરવી અને ઝરિઆરને પકડી
આધતો કર્યો તેણે તખ્ત ઉપર આવતાવારને પોતાના આધના બાંધને ત
થા બધા બગીચાને મારી નાખ્યા તેની જાન મિવાય હિંદુસ્તાનમાં તૈમુ-
રના વશમાં હવે કોઈ રહ્યું નહિ એસિઆના ખીન્ન દેશોમાં આવા જગ-
લી કામ ગાદીપતિઓ કરતા પરતુ આ વખત મુખી હિંદુસ્તાનમાં એવું જ
થું ન હતું શાહજહાંની પેટે તેના વશનેએ કર્યું ને તેથી વશની ખ-
રાખી થઈ

લેદિ નામે એક પક્ષણ સરદાર જોડે શાહજહાંને વૈર થયું હતું તે
ણે દક્ષિણમાં એક જગ ઉદ્ધમ્યું એ સમાવચાને તથા લેદિનો નાશ કરવા
ને શાહજહાંને બહુ મહેનત પડી મોટા મુન્દા કરીને ગાદીએ બેઠા પછી
સારી રીતે રાજ ચલાવનારાઓ થયા છે તેઓમાંનો એક શાહજહાં હતો
પ્રાવતા મુનેદારોને ધાકમાં સખી રૈયતનું રક્ષણ તેણે સારી રીતે કર્યું અ
સોફ અને મહોમતખાની સલાહ એ કામમાં તેને બહુ ઉપયોગી પડે ઈ
સાદના કામમાં તે થણો દદ અને સખા હતો અને ધર્મ સખધી જુલમ

કરતો નહિ હિંદુ અને મુસલમાન બેકને સમાન ગણતો હતો. હિંદુસ્તાનના ધણા ભાગમાં સુન્નિ ઇમારતો એ પાદશાહે બનાવી હિંદુસ્તાનમાં આ-આમા શાવનો બનાવેલો તાજગેકેન સધળી ઇમારતો કરતા સરસ છે, તે બનાવવાને પચોતેર લાખ રૂપિયા ખર્ચ થયા હતા.

વીશ વર્ષ સુધી રાજકારનાર સારી રીતે વ્યાખ્યા, દેશ વ્યાપાર થયો તે લોક સુખી થયા અસોફ અને મહોબનખાના મળ્યું થયા, પરંતુ રાજકાજ ઉપર વધારે મહેનત ને મન લગાડી શાહજહાં સનેહ્યો. જોઈએ તેવા બુદ્ધિવાન ત્રણ મુજો થવાથી શાહજહાંના સુખમાં કંઈ મળ્યા રહી નહિ. બાપ દોકરાઓ વચ્ચે સારો બનાવ હોવાથી શાહજહાંએ તેમને મોટા ઓહા આપ્યા હતા સોપેનાં કામ તેઓએ સારી રીતે બજાવ્યા તો પછી મોતી ઉમરના થયા ત્યારે દરેકે રાજગાદી મેળવવાની આશા કર્યો માઠી બાપના મરણથી રાજ્યાસન ખાની પડ્યો ત્યારે રાજધાનિ અમરું અથવા મરણ પામીશું એવું દરેકને બધાપુ દાર તે સુનતાનનો માનીતો સુન હતો તેને પોતાની પાસે રાખી ગાદી આપવાનો વિચાર શાહજહાંનો હતો તે મીરા સ્વભાવનો અને સદ્ગુણી પુરુષ હતો. દુરસદનો વખત વિદ્યા બધાવામાં તે સુભાવનો, પરંતુ તે ઉતાવળીઓ અને અવિચારી હતો. સુખ મોજશોખી પરંતુ નમ્રવાસીઓ અને બહાદુર હતો તે બગાળાનો સુખો હતો મોરાહ બહુ બમકાથી રહેતો તથા ગરિષ્ઠ અને શરો હતો તેને ગૂજરાત પ્રાત્ત સોપેલો હતો આ બાધઓથી કેવળ જુદાજ લક્ષ્યુનો અને રાજકુળમાં ધણુંકરીને નહિ હોય તેવાજ રસભાવનો ચોથો શાહજહાં ચૌહાનજી હતો તે મળીર અને બહુ ઉદ્યોગી હતો મરીબ અર-સ્થામાંથી મોતી હલતમાં જવાને જેમ કોઈ મહેનત કરે તેવીજ રીતે તે કરતો પાદશાહી ફોજો અને ઉમરાવો મુસલમાની ધર્મ હોસથી પાળતા પરંતુ અકબરની ઓલાદના શાહજહાંઓ અને મુસલમાન હોય એવું બા-બોરે કહેતા ધર્મની તેઓ કંઈ દરકાર ગણતા નહિ અને ધર્મને મસે પો-તાની પ્રજાના કોઈપણ વર્ગને હરકત થાય નહિ માટે ધણી સમાજ સખતા ચૌહાનજી આ વાતમાં કેવળ વિરુદ્ધ હતો એણે આરખી ધર્મને બહુ હોસથી પાળ્યો અને તેમાં ફરમાવ્યા પ્રમાણે જરાયર વર્ત્યો તે મોટે એવું કહેતો કે રાજ્ય થયા કરતા પવિત્ર પીર અને ફકીર થવું મને જ

ધારે પસંદ છે એ માટે દિં, જો તેનો વિસ્તાર કરવા હાગ્યા, પરંતુ મુમલ-
માન ઉમરાવો પેતાના મતને અનુમરનો શાદજદો જોઈ ધણા રાજ ય-
વા નાજરનો લરકરી અરિમર તેઓના હાથમા દનો દિગાજીની મુજે રી
ઔરંગઝેબના હાથમા હોવા રી તેના તામા ઠી ફાજ વવરે કસ ધવી અને
કચાત પામેની હતી એ પુલકગામા તે પડે વધારે કુસળ થયો દનો
કેમકે દક્ષિણ પાદગાગે જોડે લરાઇ ધણા નખા લની ચાની હતી શા
દજદા જ્યા મુખી હોશિયાળીમા દનો ત્યા મુખી ગજકમારો તન્કથી
કઇ ધરતી ન હતી, પરંતુ તે જોમજોક મારો પડ્યો અને ધણા દકાડા લ-
ગી અમેલ રહો મદગડની રરવાતમા રાજકારમાર તેણે દારાને નોખો
(ઇ સ ૧૮૫૮) બાઇઓપર સારી નજર ન રખતા તેમના પક્ષકારો-
ને કાઢી મૂક્યા ને જેમ તેમને હરકત ચાલુ તેમ કરવા લાગ્યો એથી
પેનાઓને બડ કરવાનું બહાજ જડ્યુ શુભ રખવા ઠી ધણી મહનત છતાં
પિતાના મદવાળી તેમને ખગર ઘઈ ને તે મરી ગયોડે એવો પછુ તે-
મને શક આગ્યો ત્રણે બાઇઓ લરકર લેઈ આમા તરફ આવવા લાગ્યા
મોરાદ ઔરંગઝેબ જોડે મળી ગયો દારાના કુવર સુલેમાને સુલતને ૫
રાજ્ય કર્યો પરંતુ ગૂજરાત અને દક્ષિણની એકઠી ચરેલી ફાજને ખાગ-
વાનું કામ માણુ કહ્યુ હતું શાદજદાને આતમ થયો ત્યારે આ વાત તેના
જાણવામાં અવી તેથી બજ દિતગીર થયો તેને લાગ્યું કે હવે હું ગાદી-
પર રહી શકવાનો નથી ઔરંગઝેબે મોરાદને સમજાવુ કે મારે તો
સમાર તજ ધર્મની ક્રિયા કરવામા બાકીનો વખત માગવો છે, પરંતુ તેને
ગાદીપર બેસાડતા કામમા મારે મદદ કરવી જોઇએ કેમકે મિહાસનને
લાયક દારા જેવો બીજો કોઇ નથી ઔરંગઝેબ અને મોરાદે ચંમનનદી
કિતરી દારાની ફાજને દરાવી અને ઔરંગઝેબે શાદજદાને ઉતરી પોતા-
ના કબજામા લીધો તથા મોરાદને પછુ કપટની જાગમા દરાવી કેદ કર્યો
અને પાદશાહની ગાદીએ બેસી પોતાના નામની આજુ ફરવાની (ઇ સ
૧૬૫૮) ત્યારપછી શાદજદા આઠ વર્ષ કેદમા રહી મરણ પામ્યો
દારા અને ઔરંગઝેબ વચ્ચે અજમેર આગળ એક બીજી વાર લડઇ ઘઈ.
દારા રણમાધી દારીને નાઠો અને માર્ગમા ઔરંગઝેબના માખુમના હાથ
માં પકડાવાથી તેને વિલી લા થા ને ત્યા તેનો ઘાત કર્યો સુખ પછુ પ-
સમય પામી આગકાનમા નાઠો અને ત્યા માર્યો ગયો દારાને પ્રત સુમે.

માન પણ હિમાલય પર્વતમાંથી પડાયો તેથી ઔરંગઝેબની સામે થનાર હવે કોઈ રહ્યું નહિ.

હિંદુસ્તાનની ઝાદી એ પાદશાહે ધણી વખત લગી ભોગવી. ઔરંગઝેબની પાછળ અથવા પછી મયેલા પાદશાહના રાજનો વિસ્તાર એના નેટલો ન હતો. દુકામાં કહીએ તો મુગલ રાજ પૂર્ણ કરીએ ઔરંગઝેબના અમલમાં પહેલ્યું. દક્ષિણ રાજ્યો છુટ્યા પછી તમામ હિંદુસ્તાન અને તેની નેડે કાણુ અને આસામ તેના તાબામાં આવીયાં, એ મૂલકોની વસ્તી અને દોલત રોમન રાજ્ય કરતાં પણ ઘણુંકરીને વધારે હશે. ઔરંગઝેબના વખતમાં રાજની ઉપજ વર કરોડ રૂપિયાની હતી. તે સમયે અથવા ત્યાર પહેલાં આખી પૃથ્વીપર કોઈ રાજ્યની એટલી પેદાશ ન હતી ઔરંગઝેબના દરબારના વૈભવ અને ડોળ અતુલ્ય હતાં તોપણ તે જાતે બહુજ સાદાઈ ખાળતો. નિશા વગેરે કોઈપણ જાતના દુર્ગુણ તે પોતે કરતો નહિ અને પોતાના મહેલમાં યવા દેતો નહિ. સવારમાં ન્યાયાસને બેસી સર્વેની શ્રદિયાદ સાંભળતો. રૈયતમાંના અતિ મરીખ માણસો પણ હજુરમાં જઈ પોતાની વાતો નિવેદન કરતા તે સાંભળતો અને કેવળ નિષ્પક્ષપાતપણે ધનસાફ કરતો. એની સાખી કારકીદિમાં પરદેશી અને સ્વેચ્છિક સંજના તાબામાં રહી મળી શકે તેટલું મુખ હિંદુસ્તાનની રૈયતને નહોતું તેલું દેખાય છે. મુસલમાન ઇતિહાસ કારનારાઓ લખે છે કે આક્રમરના રાજના આરંભથી તે ઔરંગઝેબના મરણ સુધી ભરતખંડની રાજ્યબંધવસ્થા અને આખાદી અતુલ્ય હતાં એટલે એ વાતની ખીજ કોઈ દેશ બરોબરી કરી શકે નહિ એટલું તો ખરું કે રાજધાની અને તેની પાસેના પ્રાંતો શાંતિમાં હતા તેથી ત્યાં સમૃદ્ધિનો વધારો થયો. શાહનશાઓ માંહોમાંહે ધણીક વાર વહતા પરંતુ એ કંઈક એક બે લઠાઈઓથી પૂરા ચતા તેથી દેશ ઉજડ ચતો નહિ. પરંતુ ઝીણી નજરથી તપાસ કરતાં ખાલુમ પડે છે કે આ બધા સમયમાં સ્વેચ્છિક રાજરીતિથી પડતાં દુખ હિંદુસ્તાનની રૈયતને અથવાં પડ્યા હતાં. આ મોટું અધિરાજ્ય ઐદિશ લોકના હાથમાં આવ્યું તે વખતે બધા ખેડૂતો છક નિર્ધન અવસ્થામાં આવેલા હતા, અને જમાખંદનો નિયમ મુગલાઈ સરકાર નેડે શો હતો તે શોધી કાઢવું પણ મુશ્કેલ પડ્યું. તે પરથી

ધારે પમું છે. એ માટે હિંદુઓ તેનો ધિક્કાર કરવા લાગ્યા, પરંતુ સુમલ-
માન ઉમરાવો પોતાના મતને અનુમરનો શાહનદો જોઇ ધણી રાજી થ-
યા. ગાજીનો લશ્કરી અધિકાર તેઓના હાથમાં હતો. દક્ષિણની સુબેદારી
ઐર્ધગજેનના હાથમાં હોવાથી તેના તાબાની ફોજ વધારે કરાવવી અને
કાયમ પામેવી હતી અને શુદ્ધગામાં તે પડે વધારે કુશળ થયો હતો.
કેમકે દક્ષિણના પાદમાહો જોડે લક્ષ્મી ધણી વખત લગી ચાલી હતી. શા-
હનદો ન્યાં સુધી હોશિયારીમાં હતો ત્યાં સુધી રાજકુમારો તરફથી
કંઈ ધારતી ન હતી, પરંતુ તે જોડાજોડ માદો પડ્યો અને ધણી દહાડા મ-
ગી અગ્રેત રહેા. મદરાસની શરૂઆતમાં રાજકારનાર તેણે દારાને સોંપ્યો
(ઈ. સ. ૧૬૫૦.) બાઇઓપર સારી નજર ન રાખતાં તેમના પક્ષકારો-
ને કાઢી મૂક્યા ને જેમ તેમને દરકત થાય તેમ કરવા લાગ્યો. એથી
પેલાઓને બંડ કરવાનું બહાનું જડાયું. સુમ રાખવાની ધણી મહેનત છતાં
પિતાના બંધવાડની તેમને ખબર થઈ ને તે ગરી ગયોછે એવો ખબર તે
મને શક આપ્યો. ત્યારે બાઇઓ લશ્કર લેઈ આગા તરફ આવવા લાગ્ય
મોરાદ ઐર્ધગજેન જોડે મળી ગયો. દારાના કુંવર સુલેમાને સુલ્તાનો
રાજ્ય કર્યો પરંતુ જૂજરાત અને દક્ષિણની એકઠી ચણેલી ફોજોને ખાજ
માનું કામ પાડું કહણ હતું. શાહનદોને આરામ થયો ત્યારે આ વાત તેન
જાણવામાં આવી તેથી ખડુજ દિલગીર થયો. તેને લાગ્યું કે હવે હું ગાદી
પર રહી શકવાનો નથી. ઐર્ધગજેને મોરાદને સમજાવ્યું કે મારે તે
સંસાર તજી ધર્મની ક્રિયા કરવામાં જાડીનો વખત ગાળવો છે, પરંતુ તાં
ગાદીપર બેસાડવાના કામમાં મારે મદદ કરવી જોઈએ. કેમકે સિદાસન
લાયક તારા જેવો બીજો કોઈ નથી. ઐર્ધગજેન અને મોરાદે અંબલનદ
હિતરી દારાની ફોજને હરાવી અને ઐર્ધગજેને શાહનદોને હિતરી પોતા

શાહે હુકમ કર્યો કે ૫૦૦૦૦ રૂપિયા છોકરાને આપ, એક લાખ પાદ-
શાહી ખામનામાં મોકલ, અને બાકીના તું રાખ, એવું ફરમાવી તેને બ-
હાર કદાવી વાણીઓને બહુ ખૂબ પાડી ત્યારે શરી તેને હજૂરમાં ખોલા-
વી. ડેરાનીએ કહ્યું કે માગ વાણીની મિલકત પર માત્ર છોકરાનો તો કંઈ
હક ખરો, પરંતુ મહારાજને તેની સાથે શું સગપણ હતું કે આપ તેના
પારસ ચાઓ છો ? એ સાંભળી શાહજહાંને હસતું આવ્યું અને તેની પા-
સે ફરવેલા રૂપિયા લીધા વિના તેને જવા દીધી. આ વાતપરથી પાદ-
શાહનો માનતાવટો અને હસમુખો સ્વભાવ જણાય, પરંતુ દેશી લખના-
રાઓ તેના ન્યાયના વખાણ કરેછે તે ખોટાં પડેછે.

એ પાદશાહોની ફૈજના બગ અને સંખ્યા વિશે જો મોટી મોટી
વાતો આસે છે તે વિશે બર્નિયર સાફ બોલતો નથી. એમના ધોડેસ્વાર
માત્ર સારી હાલતમાં કહેવાય એટલે તેઓ ઠીક લડી શકે તેવા હતા.
પાદશાહની સાથે હમેશ આશરે ૪૦૦૦૦ સ્વારો રહેતા અને આખા રા-
જના એકઠા કરે તો એ લાખથી વધારે વધારે થાય. તે ઉપરાંત રાજ-
ધાનીમાં પાપદલ અને તોપખાતું ગણી ૧૫૦૦૦ માણસ હતાં. એમના
નોકરો ખોરાકાદિ પૂરું પાડનારા, તેમજ ઉમ્મકનાગ, માલ લાવનાર વેપારી-
ઓ, દૂધ, ઘી વગેરે પૂરું પાડનારા માણસો તથા ઢોરો ચારનાર વગેરે મ-
ળી મોટો જથ્થો જણાવે. એમાંના ઘણાક તરવાર બાધતા તોપણ તેમને
ફૈજમાં ગણાય નહિ દિલ્હી અને આગ્રાની વચ્ચેનો મોટો ભાગ એ ફૈ-
જની સાકરી કરનારા માણસોનો હતો. પાદશાહી ફૈજની સુલ્કસકિત વિ-
શે પણ બર્નિયર કંઈ સ્પષ્ટ કહેતો નથી. ઘણીક વખતે તેઓ બહાદુરી-
થી લડતા પરંતુ તેઓમાં ક્વાચત ન હોવાથી બચળીત મધ્દ જઈ સરદા-
ની આસપાસ પાછો શકતા નહિ. તેણે ધાર્યું કે કોઈ અચવા તુરેન જવા
રહતના હાથ નીચે ૨૦ કે ૨૫ હજાર માણસનું યુરોપિયન લશ્કર
થાને સહજ કચરી નાખે—એ ધારણા આગળ બ્રિટિશ લોકોને અનુભવ-
ી ખરી માલુમ પડી.

એ પાદશાહો પોતે જાતે ધરાની ન હતા તોપણ તે બાપા બાણતા
તથા તેમનાં દરબારનાં ફરતરો તે બાપામાં લખતા. એમની કેળવણીનું

શાપન શરસી બાપા હતી ધરાનીઓ મુમલમાન થયા પછી દેડલાક મોટા અથો શરસી બાપામા લખાય છે

એ વેળા ધરાનની ગાદીએ શાહ અમ્માસ બીરાજનો હતો તેણે હિંદુસ્તાનપર સ્થાગી કરવાની તૈયારી કરી પરંતુ તેનું ઐક્યમિક મરણ થવાથી લગભગ અમ્મી, અમ્માસનો પૌત્ર મેશી ગાદીએ બેઠો, તેણે ખુશીથી હિંદુસ્તાનના પાદશાહ બેઠે સલાહ કરી. મારવાડમા ખિમ્મિયા નામે બાવીએ બડ ઉદાઝ્યું તે, તથા ત્યાગપછી કાંતુનમા ફિતુર બગ્યું તે બેમાડી દેહ ઔરંગઝેબે દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના રાજ્યો કેવળ જીતી લેવાની તૈયારી કરી (ઇ. સ ૧૬૮૬) માછ પાદશાહેના હુમલથી તે રાજ્યો ધણા નમળાં પડી ગયાં હતા અને તેઓમાં ગોલકોદા અને બિજપુર માત્ર સ્વતંત્ર રહ્યા હતા. પાટલી કુવર શાહબાવમે જઈ ગોલકોદાને ઘેરા લાવ્યો, પરંતુ અહર ઘેરાયયા પાદશાહે માફ માગી ધણી દલકી ચરતોએ સનાહ કરી. ત્યાંથી ઉગી ઔરંગઝેબે બધી ફોજ બિજપુર જીતવાપર કામે લગાડી સિકંદર અલીશાહ ત્યાંના હોલો રાજા હિંમલથી લઢયો અને બિજપુરને ઘેરા લાખી મુદત ચાલ્યો અને બોરાડી ખૂટવાથી તેને ચરણે આવવું પડ્યું અને બિજપુરના રાજ્યનો અન આજ્યો ગોલકોદાના પાદશાહ બેઠે કરેલા કરાર ન પાળી ઔરંગઝેબે ફરીને તેપર ચડાઇ કરી અને એ દગબગાજને માટે તેના છોકરાએ તમ્બાર લીધી માટે તેને કંદમા નાખ્યો ગોલકોદાનો ઘેરા સાત મહિના સુધી ચાલ્યો અને અને ૪૫૮થી ઔરંગઝેબે તે શહેર જીત્યું ત્યાંના હોલો રાજા અમુદુસેન મરાયો અને બધો દેશ ઔરંગઝેબને તામે થયો

આ કારકીર્દિમા મહારાષ્ટ્ર દેશમાં એક નવા રાજાની સ્થાપના થઇ એ દેશનો વિસ્તાર ૧૦૨૦૦૦ ચૈનનો છે અને વસ્તી ૧૦૦૦૦૦૦ માણસની છે એમા ઘાટ અને વિંધ્યાપર્વતોની શાખાઓ ચોતરફ વીંટાઇ વળેલી છે હિંદુસ્તાનના બીજા ભાગો જેવી એની જમીન સપાટ મેદાન હોવાથી અને તેથી બખ્તરીઆ જારે ઘોડેચારને ઘોડવાને અનુકુળ નહિ હોવાથી મુગલ પાદશાહોએ દેશને બરાબર જીતી શક્યા નહિ નાના નાના સરદારો પર્વતોમાં કિલા કરી રહેતા અને દિલ્લી તથા બિજપુરના પાદશાહેના માત્ર ના

મના તાજેદાર કહેવાયતા, મુસલમાનો માહોમાહે લઢવા લાગ્યા ત્યારે એ સધળાને એકઠા કરી એક મોઢું રાજ જમાવવાને શુદ્ધિવાન પુરપને સારો વગ હતો. શિવાજી એ વખતે એવો પુરુષ હતો. એનો બાપ શાહજી બિળપુરના પાદશાહની ફાજની સરદારી કરતો હતો અને શિવાજી પોતાની મા નેડે પુનામાં રહેતો હતો. દાદાજી કોંડદેર નામે બ્રાહ્મણ એ કાગને યોગે કેળવણી પામ્યો. એને વિદ્યા બધાવી નહિ પરંતુ લશ્કરી કામ શીખ્યું અને દેશની કવિતા તથા કલાણીઓથી શિવાજીએ આસપાસના પરગણા લૂટવાનું તથા ડિલા કબજે કરવાનું સર ક્યું તોરના નામે જામ રો કિલ્લો શિવાજીએ જ્યારે છતી લીધો ત્યારે બિળપુરના પાદશાહેને જમ લાગ્યો. પરંતુ વધારે ખચ્છી શિવાજીએ કયુવ કર્યાથી તે રાજ થયો વધારે વધારે મૂલક શિવાજી દબાવતો ગયો તેમ તેમ બિળપુરના કારબારીઓની આખ ઉધડતી ગઈ વ્યતે તેમણે તેના બાપ શાહજીને એ કારણ માટે દેહ કર્યો. લીધેલો મૂલક છોડી દઈ લૂટફાટ બધ કરવાનું કબુલ નહિ કરતા. શિવાજીએ પોતાના બાપને ઊગ્રવવાને શાહજીને આજી કરી ને તેમા પાર પડ્યો. શાહજીની તરફથી ઔરંગઝેબ દક્ષિણમાં લાકાઈ ચલાવતો હતો તેવારે શિવાજી પોતાને સુગમ પાદશાહેનો મિત્ર કહેવાયતો અને તેના દુસ્મનેના પરગણા અને ડિલા કબજે કરતો. શાહજીના ને મદવાડ ધવાધી ઔરંગઝેબ માદી લેનાને હિંદુસ્તાન બણી ગયો ત્યારે બિળપુરના સુબતાને મોદી ફાજ આફઝુનખાની સરદારી નીચે શિવાજીની સામે મોકલી શિવાજીએ પ્રપચ્છ કરી બાફઝુલને મારી નાખ્યો અને તેની ફાજને જમરાટમા નાખી નસાડી મૂકી, અને મૂલક લૂટતો. છેક બિળપુર સુધી ગયો. કોકણદેસ વશ કરી લેઈ તેનો જખરો પાનેરાનો કિલ્લો કબજે કરી લીધો તથા દરિયામા લૂટ કરવાને વહાણ બધાબધા બિળપુરના સુબતાને હેટલીક ફાજને તેનાપર મોકલી તેથી શિવાજીને હરકત તો મણી થઈ પરંતુ તે છતાંમો નહિ અને અને સલાહ થઈ તેથી તેણે છતી લીધેલો વિસ્તીર્ણ પહાડી દેશ કબજે રહ્યો એ વખતે એની ખાસે ૫૦૦૦૦ પાવલ તથા ૭૦૦૦ ઘોડેસાર હતા.

હિંદુસ્તાનની માદી મળ્યા પછી શિવાજીનો નાશ કરવાની ગોઠવણ ઔરંગઝેબે કરી શીરતાખા નામે સરદાર નીચે જખરી ફાજને તેને જ.

તના માર મોકલી પુના તથા ખીજા ટેટાક દિશ્વળો એ મરદારે જીતી
લીધા થોડા સિવાજીઓ માથે વેશ બદલીને સિવાજીએ મુગલ હાવણીમાં
પ્રવેશ કર્યો અને શીરનાખાના મદાનમાં ૮૪ એકએક દુમસો કર્યો. એ-
થી તે મરદાર બબરાયો, મુઝેલીથી પોતાનો ૮૪ બગાડી નાંટો અને
હાવણીમાં મુગલ સન્દરશમાં ૬૫૨ ચાને છે એવું ધાગી તેણે નોકરી છોડી
દીધી ત્યારપછી મુમલ ફાજે ધણીવાગ સુધી કંઈ મધુ નહિ અને. લામ
શેષ સિવાજીએ સુગત લૂપ્ત (૪ સ ૧૬૬૦) એ વખતે તેના હાથમાં
એક કશોક રૂપિયાનો ખાત આ પો દોડ એવું કહેવાય છે ઔરંગઝેબે
એ જુદાગનો નાથ કરવાને વળી એક ખીજ ફાજ એક ગુપ્ત સન્દર
ના હાથ નીચે મોકલી સિવાજી તેની જોડે ચાલ્યું નહિ દિશ્વળો તેને
માન મગરો એવું વચન આપી સિવાજી તેની જોડે દિશ્વળો ગયો પશુ ત્યા
તે નાહમેલ થયો ઔરંગઝેબે તેને ખીજ દગ્ગળના સરદાર જેવો ગણ્યો
અને તેને ૬૪ આમર આપી નહિ તથા નજરદે રાખ્યો ૬૪ કપડ
કરી તે દેહમાંથી નાગે અને સ્વદેશ આપી પોતાનું આગમ્ કામ જારી
કર્યું ખીજનાર તેણે સુગત લૂપ્ત ત્યારપછી તેણે મદારાગનો ધનમખ
ધારણ કર્યો અને પોતાના નામના સિદ્ધ પાડવા લાગ્યો પોતાનો ગપેલો
મૂલક પાછો લેધ તથા તેમાં ધણો વધારો કરી તથા ધણી લૂટ લેધ ૪
સ ૧૬૮૦ ના નવેમર મહિનામાં સિવાજી મરણ પામ્યો તેની પાછળ
તેની ગાદીએ તેનો વડો છોકરો રામાજી બેયો ઔરંગઝેબ આગમ એવું
ચાલ્યું નહિ અને ઝોમિતો તેને મુગલ ફાજે પદ્મચો અને પાદશાહે તેને
મારી નાખ્યો મરાઠી ફાજનો મોટો બાગ થોડેસન્દરનો હતો સ્વારો
મુગલોની પેઠે બધાર પહેરતા નહિ મુગલના થોડા મોટા અને જખગ હ
તા ને તેમના સરદાર હાથીપર ધિલાધાગી બખાડીમાં બેસતા મરાઠાના
થોડા નાના અને ચપલ હતા, રણમાં ઉભા રહી લડવા કરતા દોડ કરવાને
તેઓ વધારે લાયક હતા”

ઔરંગઝેબના આખરના વરગો તેને ઉદ્યમી બરેલા યજ્ઞ પાડ્યા કાઢ
પણ મોગી લાનિ તેને પહોંચી ન હતી, અને શત્રુ સુધી તેનો અધિમાર
તેવાને તેવો રજો, તોપણ કેટલીક નાની બાજતોમાં તેની મહેનત નિષ્ફળ
ગઈ અને આગમ જતા રાજની પડતી થયે તેના ચિહ્નો વધારે વધારે

દિસવા લાગ્યાં. તેનું ધર્મોપપણું દિવસે દિવસે વધતું જતું હતું અને તે ઉપે એટલું વધી ગયું કે હિંદુ ધર્મનો નાશ કરવાને તેણે અતિ જૂલમી ઉપાય કરવા માંડ્યા. ગયુરા, કાશી વગેરે તિથેનાં દેરાં તોડી નાંખ્યાં અને ત્યાં મસીદો કરાવી કેટલાંક દેરામાં ગાયો મરાવી અને અપવિત્ર કર્યાં. એવાં એવાં બેવકૂફાઈનાં કર્મ અને જૂલમથી હિંદુપ્રજા હેઠ નારાજ થઈ ગઈ અને બંડ કરનારને આશ્રય આપવાને ખુશી જણાવી. મરાઠી રાજ્યનો વધારો અને બંડખોર રજપૂતોને ફતેહ મળી તેનાં કારણે એ હત્યા, વળી પાદશાહના પુત્રો સાથા થતા હત્યા અને તેના મુઆ પછી તેઓ નક્કી બહી મરશે એ સ્પષ્ટ દેખાયું; તેનું મન એવા એદકારી વિચારોથી ઉદાસ થઈ ગયું હતું, તેવામાં ઇ. સ. ૧૭૦૭ ના ફેબ્રુઆરી મહિનામાં તેનો કાળ થયો.

અધ્યાય ૬ કુનો દુંડે સાર.

ઇ. સ. ૧૫૦૦ થી ઇ. સ. ૧૬૫૦ સુધી.

નોકાશાસ્ત્રમાં સુધારા થવાથી સમુદ્રમથન બર્લુજ થયું અને એ-
શિઆના લોક અને વિપયર્તુ જ્ઞાન યુરોપમાં વધ્યું. રોમન લોકોએ અર-
બસ્તાન અને હિંદુસ્તાન સુધી સફર કરી તેથી કરીને બાપારને બર્લુજ
ઉત્તેજન મળ્યું અને નવા દેશોની શોધ થઇ. આ જમાનામાં અસલની
વિદ્યા બહુવાનો ચાલ યુરોપમાં દાખલ થવા લાગ્યો. હાપવાની કળામાં સુ-
ધારો થવાથી વિદ્યાને ઉત્તેજન મળ્યું નવી શોધો કરનારાઓમાં પોર્તુગીઝ
લોકો સૌથી આગળ હતા બાર્થોલોમીઓદિઆસે કેપ આફ ગુડ હોપ
સુધી સફર કરી ત્યાર પછી તે રસ્તે યઇને વાસ્કોડી ગામા હિંદુસ્તાન સુ-
ધી આવ્યો. ઇ. સ. ૧૪૮૨ માં કોલમ્બસે અમેરિકા ખડ શોધી કાઢ્યો,
તેથી કરીને સ્થાનિઓને અમેરિકાની યોનાની ખાણો હાથ લાગી. તેમણે
દેશી લોકોને જ્યાં જ્યાં કાપી નાખ્યા તેથી મજુરોની ખોટ પડી. એ ખોટ
પૂરી પાડવાને માટે તેમણે આફ્રિકાના કિનારા ઉપરથી સીધી લોકોને
પકડી આવ્યા એથી ગુનામનો ધધો ઉત્પન્ન થયો. પોર્તુગીઝ લોકોએ હિં-
દુસ્તાનમાં સસ્થાનો સ્થાપ્યાં અને એમનું દેખીને ઇંગ્લેન્ડ, ફ્રેન્ચ, અને વ-
લદાઓએ પણ જુદા જુદા દેશમાં સસ્થાનો સ્થાપ્યાં. આ કારણોને લીધે
યુરોપનો વેપાર ધણીજ વધ્યો.

હાપખાનાની શોધ, લોકોની અદર જાતે વિચાર કરવાની શક્તિ અને
પોષના અદર અંદરના કજીઆને લીધે પોષની સત્તા નમળી થવા લાગી.
તેમના દુરાચરણ લોકોની નજરે પડ્યા તેથી લોકે તેમની જુસરી બા-
ગી નાખી ધર્મમાં સુધારા દાખલ કરવા માડ્યા. તેઓ લોકોને ગુન્હાને માટે
મારી આપી પેસા લેતા અને આ પ્રમાણે મેળેલું ધન ઉડાઉપણે ખ-
રચતા. આવા કારણોથી જર્મેનિયા એક ઓગસ્ટીન મતના સાધુ માર્તિન
લુથરે તેમની સામે થઇ નવો પથ કાઢ્યો અને તે પ્રોટેસ્ટન્ટ પથ કહે-
વાયો. તેનાજ જેવો બીજો પથ કાલ્વિન નામના સાધુએ સ્વિઝર્લેન્ડમાં ફ્રેન્ચ

લાવવા માંડ્યો મતભેદને લીધે સુધાગના દેવાવાને હરકત પડી તોપણ સુધારા અને નવી શોધોને લીધે સુધારવાળાઓ ફતેહ પામ્યા ધર્મનો અંધડો હવે ચાલ્યો ને અર્થ જર્મનિ, ફ્રેન્ચ, સ્વીડન, નોર્વે, પુશ્કિઆ, અને લિવોનિઆ એ દેશોએ ત્યુથરનો મત સ્વીકાર્યો, ઇંગ્લાંડ, સ્કોટલાંડ, હોલાંડ, અને રિનલ્ડનાંડ એ દેશોમાં કાલ્વિનનો મત પ્રસાર્યો આ અંધડો બધા પાડવાને કરેલી મોટી ધર્મસમાજની યોજનાઓ બચી ગઇ.

આ યુગની અંદર સત્તાની સમતુલ્યતા વિશેનો વિચાર પહેલ વહેંચે હતાલિમા ઉત્પન્ન થયો, ટાંગુ કે તે દેશ નાના સંસ્થાનેમાં વહેંચાઈ ગયો હતો ફ્રાન્સનો ૧૧ મો લુડ્વિસ તાલુકદારોને છૂટવા લાગ્યો હતો. તેના દીકરા આઠમા ચાર્લસે હતાલિમા હાથ ધાર્યો પરંતુ વેનિસના રાજ્યોએ સંપ કરી તેને હથેલી પાડો કાઢ્યો ત્યારપછી તેના પિત્રાઈ ભાઈ લુઇસ પ્યારમે ગાદીએ બેઠો વેનિસ સ્પેન, અને પોપ જોડે દોસ્તી કરી એ હતાલિમાના સંસ્થાનો છૂટવા લાગ્યો અંદર અંદરના કુસંપને લીધે બહારના રાજ્યો દ્વાવી જતા પ્યારમા લુઇસના સોબને યોભાવવાને સ્પેન, જર્મનિ, અને ઇંગ્લાંડના પાદશાહોએ પોપ બુલિયસ સાથે એક સંપ કર્યા તેથી લુઇસની સત્તા નમળી પડી ગઈ પરંતુ તેના પછીના પોપ લીઓના વખતમા ધણુખર્ચે હતાલિ ફ્રાન્સના તાબામા ગયું.

બર્જિનિની ડચીનો વારસ નહિ લેવાથી ફ્રાન્સ કાયદા પ્રમાણે તે ડચી શહેનશાહના હાથમા ગઇ લુઇસનો છોકરો ફિલિપ તેનો ડચુક નિભાયો તે હગરિના રાજની સાથે કુમેદની અંદર શારે દમદમથી ગયો પરંતુ લંડનાર્તુ થર નહીં લેવાથી સુલતાને તેમને બારે તુકશાન કર્યું ફ્રાન્સનો છોકો ચાર્લસ ગાડો ગયો ત્યારે ફિલિપે ફ્રાન્સનો રાજકારભાર હાંપણથી કર્યો પરંતુ તે ધરો ઉઘાડ હતો તેના મરણ પછી રાજ્યમા ટટો ચાલતો હતો તેનો લાભ લેઇ ઇંગ્લાંડના ગળ પાચમા હેઝિએ ચઢાઈ કરી ફ્રેંચે ને એછન ઝાટ્ટની લઢાઇમા હરાવ્યા પછી બર્જિનિના ડચુકનો ફ્રેંચ રાજ્યએ ધાત કરાવ્યો તે ઉપરથી વેર લેવાને માટે બર્જિનિનો ડચુક ઇંગ્લેન્ડે ગળી ગયો. ઇંગ્લેન્ડે ચઢાઈ કરી તેમા મોટો વખત તેમની ફતેહ થઇ પણ પછીથી ચાર્લસની કુમારીકાળેને તેમને ઓર્વિયન્સ આગળથી હાવી કાઢ્યા અને

અને જોઈએ, મેળવી. ફિલિપ પછી બહાદુર ચાર્લમ બનેલો ડ્યુક થયો. તેની અને લુઈમની વચ્ચે અબજબનાવ અને ટોટા ચાલતો હતો તેમાં તેની છત થઈ તેથી કૃતાઈ જઈ સિવજીવોડ છતવાનો મનસુબો કર્યો પણ આખરે માર ખાઈ પછા ફરવું પડ્યું, અને તેના ત્રણ કિંગ્મી હીરા સ્વીઝ લોકોના હાથમાં ગયા. પછી ફરીથી સજ થઈ ચાર્લસે સિવજીવોડ ઉપર ચલાઈ કીધી પરંતુ તે પ્રયત્ન વ્યર્થ ગયો, ચાર્લસ માર્યો ગયો અને ફ્રાન્સે મોટી હાર ખાધી. પછી તેની દીકરી મેરી આસ્ટ્રિયાના ડ્યુક સાથે પરણી અને તે વારમ હોવાથી નેપોલેન તેના હાથમાં ગયું, બર્ગિદિ લુઈસે છતી લીધું, એ બંને રાજ્યો વચ્ચે કટી ફરમાવટ અને મુદ્દા ચાલ્યાં.

આસ્ટ્રિયાના રાજાઓમાં ચાર્લસ પાંચમો ધણોજ પ્રખ્યાત અને બહાદુર રાજા હતો. તેને ઈંગ્લાંડના ૮ મા તેલિ અને ક્રાન્સના ક્રાન્સિમ નેડે સત્તાને માટે ટટા થતા. આખરે ચાર્લસે ધણીજ સત્તા યુરોપમાં વધારી. પેવિઆના મુદ્દમાં તેણે ક્રાન્સિસને હરાવ્યો પરંતુ ક્રાન્સિસ અને ચાર્લસ વચ્ચે કહ્યો ધણા વખત સુધી ચાલુ રહ્યો અને આખરે ચાર્લસ ધણા દેશોનો ધણી થયો. એને અને પોપને કેટલોક વખત સુધી કહ્યો ચાલ્યો. આઠમા હેન્રી પછી ઈંગ્લાંડની ગાદી ઉપર એડવર્ડ છઠ્ઠો અને મેરી ગાદીએ બેઠાં. મેરીએ પોપની સત્તા કાબલ કરી તે દલિ પ્રમેથ રાણીના સમયમાં પડી ભાગી. એણે પ્રોટેસ્ટન્ટ ધંધને મોટા ટેકા આપ્યો.

આ વખતે ક્રાન્સની અદર પ્રોટેસ્ટન્ટોના ધાત ફરવામાં આવ્યો થોડા વખતમાં ક્રાન્સનો રાજા ક્રાન્સિસ મરણ પામ્યો. રાજ્યમાતાએ ક્રાન્સેલિક પદ સ્વીકાર્યો. ટૂંક નગરની અંદર એક ધર્મસભા મળી પણ અંદર અદરના કહ્યો અને લીધે તેવું કંઈ પરિણામ આવ્યું નહિ, પરંતુ ક્રાન્સમાં ઇન્કવિઝિશન કોર્ટની ગ્યાપના થઈ. એણે ફ્રેન્ચ પ્રોટેસ્ટન્ટ ને લુઈ નોટ્સ કહેવાતા હતા તેમના ઉપર ધણોજ બૂલમ ચુગ્યો. બૂલોસોમાના તહેવારને દિવસે ૬. સ. ૧૫૭૨ માં તેમને રાતમાં નિર્દયપણે કાપી નાખ્યા. આ ઉપરથી ક્રાન્સમાં ધર્મની સખત લદાઈ ચાલી એ લદાઈ આખા યુરોપમાં પ્રસરી. નેપોલેનના કાયેલિક અને પ્રોટેસ્ટન્ટ વચ્ચે મોટા ઝગડો ચાલ્યો. ક્રાન્સમાં નવમા ચાર્લસના મરણ પછી તેનો બાપ, નીજે

હેન્રિ ગાદીએ બેઠો. એણે પ્રોટેસ્ટાન્ટને છૂટ આપી તેથી કાથલિકોએ દી-
નનો ઝુંડો ઉઠાવ્યો અને હોલોલીગ સ્થાપ્યો, તેથી ક્રાન્સમાં પધૃતિક્ષોભ
આણ્યો. આ બનાવોથી ઉસ્કેરાઈ ક્રાન્સના કાથેલિકોએ ઇલિઝબેથ રાણીને
મારી નાખી ઇંગ્લાંડમાં કાથેલિક ધર્મ દૃઢ કરવાનો વિચાર રચ્યો તેને લી-
ધે બિચારી મેરી જે કાથેલિક પયની હતી તેનું મોત થયું. ઇલિઝબેથે
તેને દેહાંત દંડની શીક્ષા કરી તેથી ઉસ્કેરાયલા લોકોએ બીજા હુકમની
રાહ જોયા સિવાય તેનો શિરચ્છેદ કરાવ્યો. તેની વારે ચઢી રૂ-
નના રાજ્યએ ઇંગ્લાંડ ઉપર બારે દળ સહિત ચઢાઈ કરી પરંતુ તેને હા-
રી પાછા હાલવું પડ્યું તેથી ઇલિઝબેથ રાણીની કાર્તિ સધળે પ્રસરી અને
પ્રોટેસ્ટાન્ટ પક્ષને જય મળ્યો. ઇ. સ. ૧૫૬૨ માં ઇયેંગ્લેએ પહેલ વહેલી
ઈંદુસ્તાનની મુસાફરી કરી અને ઇ. સ. ૧૬૦૦ માં ઇસ્ટઇન્ડિયા કંપ-
ની સ્થપાઈ. ઇલિઝબેથ રાણીના રાજ્યમાં ઇંગ્લાંડ યુરોપમાં મોટે દર-
જાએ પહોંચ્યું.

ગસ્ટેવસ એદોલ્ફસના સમયમાં જર્મની અને સ્પેનમાં આશ્ચિચ્છા-
ના કુટુંબનું બળ વધવા લાગ્યું હતું આ સમયમાં ધર્મ સંબંધી ક્ષત્રિય ધ્ર-
ણા જુસ્સાથી ચાલી રહ્યા. ઇંગ્લાંડની અંદર પહેલા ચાર્લસ અને એની પ્ર-
જા વચ્ચે અણબનાવ ચાલતો હતો. ક્રાન્સની સત્તા ઇતિહાસમાં ફરીથી
જાગી. ક્રાન્સમાં રિશેલ્યુ ઘણી રાખાઈથી અમલ ચલાવતો હતો. જર્મ-
નીમાં પ્રોટેસ્ટાન્ટ પયની ફતેહ થઈ તેવામાં ઇંગ્લાંડના રાજા અને રાજા વ-
ચ્ચે લડાઈ જાગી. આખરે રૈયને ગળાને પદબ્રહ્મ કરી, ઠેક કરી, તપાસ
અલાવીને તેનો શિરચ્છેદ કર્યો. ધર્મની ઉચ્ચ પાયવથી ઉત્તર યુરોપમાં
પણ તેવાજ ફેરફાર થયા. જાગીરદારો, રાજા તથા રૈયતના ઉપર સત્તા
અલાવવા લાગ્યા. ચોથો ક્રિશ્ચિયન રાજા ઉત્તરના રાજાઓમાં ઘણો પ્રખ્યા-
ત હતો. ગસ્ટેવસ એદોલ્ફસે સ્વીડનને પ્રખ્યાતિમાં આણ્યું. પ્રશિઆનું બ-
ળ વધવા લાગ્યું હતું.

યુરોપમાં તુર્ક લોકોની સત્તા પ્રસરવા લાગી. એજ વખતે પૂર્વ દિ-
શમાં પણ સુલતાનની સત્તા વધતી ગઈ.

અધ્યાય ૭ મો.

ઈ. સ. ૧૬૫૦ થી ૧૭૬૦ સુધી.

खंड १ लो.

વેસ્ટફેલિઆમાં શાંતિના કરાર થયા પછી યુરોપનાં
રાજધાની ઐતિહાસિક.

વેસ્ટફેલિઆના તહનામાંથી ઉત્તર યુરોપ અને જર્મનિમાં શાંતિ થ
છ, પરંતુ ફ્રાન્સ અને સ્પેન વચ્ચે નિગ્રહ જારી રહ્યો. એજ વખતે ફ્રાન્સ
માં માહોમાડે ટટો ચા પો એ ટટો ઉચવનાન પારિસના આર્મિશિપ કા
દિનન દિરિટસ હતો માર્દિનન માઝરિન ખાસેમી નધાનપણુ સેવાની તેણે
છાછા કરી અને કેટલાક રાજકુમારો તથા મણામેને પોતાના પક્ષમાં લી
ધા ફ્રાન્સમાં તે વખતે પાર્લિમેન્ટ હતી પણ ઇંગ્લેન્ડની પાર્લિમેન્ટને નામ
શિવાય બીજી વાતમાં મળતી ન હતી તે કા દા બાધનાં રાજસભા ન
હતી પણ હન્સાઈ કરનાર મડળા હતી અને ત્યાં એસવાનો અધિકાર વે
ચાતો મળતો એ મડળાને રિટ્સે પોતાનું સાધન કર્યું તે લોબી આચા
રની શીખવણી ઉપરથી તે સરકારની સામે હરેક બાબતમાં થઈ એ મા
ટે દરબાર તરફથી તેના પ્રમુખ તથા એક બીજા સભાસદને પરહેજ કર્યા
રાજ બાગક હોવાથી તેની મા રાજપ્રતિનિધીના હોવાથી કામ ચલાવતી
હતી અને મુખ્ય કારભારી કાર્દિલ માઝરિન હતો પારિસના લોકો એ બે
પર બહુ ગુસ્સે થયા સહેરના રસ્તાઓ બંધ કરી તેમણે હુતડ મચાવ્યું
રાજમાતા પોતાના પરિવાર રાજકુમાર તથા બીજા છોકરાઓ સેધ પારિસ

માંથી નાહી પ્રાંતમાં પણ એ પક્ષે બાયા અને લદાઇ ચાલી. કોહેનો લોભી ડચુક બડખોરોનો આગેવાન હતો તેને દરનારના માણસોએ પકડ્યો તેથી શિતુર ઓછું ન થતા ઉવડું વધુ બાગરાખના કાકા ઓર્લિન્સના ડચુકે બગરાખોરોની સરદારી માથે લીધી (ઇ. સ. ૧૬૫૦). દોસ્તી કરવાના વિચારથી માઝરિને કોહેને છૂટા થયાં પશુ તેની ઉમેદ બર આવી નહિ, તેને જર્મનિમાં નામી જતું પડ્યું હમણા દિરિટસ તેની તરફ થયો તેમણે રાજની મદદને માટે એક ફોજ ભીળી કરી અને તેની સરદારી દુરેન નામે ઉમરાવને આપી. માઝરિન લસ્કરની સહાયતાથી સ્વદેશ આવી પોતાનો અધિકાર ચલાવવા લાગ્યો. કોહેને પારિસની પાર્લમેંટે રાજદ્રોહી ઠરાવ્યો ત્યારે તે રૂપેનમાં નાહો ત્યાના રાજાએ મદદને માટે ફોજ આપી તે લેખ છેક પારિસ લગી આવ્યો ત્યા રાજની અને તેની ફોજ વચ્ચે લદાઇ થઈ તેમાં રાજના લસ્કરનો પરાભવ થયો.

આ ફતેહથી હિંમત પકડી પારિસની પાર્લમેંટે ઓર્લિન્સના ડચુકને રાજ્યનો ઉપરી ઠરાવ્યો અને સાહજદા કોહેને લસ્કરનો સેનાપતિ નીમ્યો. આ સમે રાજના ડકાપણથી બન કોહેના અવિચારથી રાજનો બચાવ થયો. બાગ રાજ હુધમે પોતાના વચ્ચર માઝરિનને દેશનિકાલ કર્યો તેથી પ્રજા ખુશી થઈ. કોહેએ પારિસમાં કહક હુબડ જમાડ્યું તેથી ફેટલાક નગરનાસીઓના પ્રાણ ગયા હુધસ પારિસમાં આવ્યો ત્યારે લોકોએ બહુ આદરમાન આપ્યું અને તેનો સવળો અધિકાર પાછો તેના હાથમાં આવ્યો.

આ પ્રકૃતિશોભ આવતો હતો તેવામાં તેનો લાગ લેખ રૂપેનના લસ્કરે ફેટલાક કિલ્લા ફ્રેંચના હાથમાંથી ચૂલી લીધા. રૂપેનના રાજા જ થા શિનિપનો કારભારી એ વખતે લુમસદિહારો નામે પુરવ હતો. રાજ તેની સલાહ પ્રમાણે મિચકુન આવતો કોહેના લસ્કરની બુદ્ધિમાન વડે એ લસ્કરને ફતેહ ગગનાની આજ્ઞા થઈ, પશુ ફ્રેંચ રાજનો સેનાપતિ માર્શલ દુરેન રૂપેનના લસ્કરના સેનાપતિ કરતા સરસ હતો તેથી હારોના ધાર્યો પ્રમાણે પરિણામ થયા નહિ વગી માઝરિને કોહેને જોડે દોસ્તી કરી ઈંગ્લાંડને પોતાની મદદ લીધું રવાદર્મના મનમૂન ચહેર દન્કર્ક ફ્રેંચ અને ઈંગ્લીશ ગેનાએ જમીનપર આવી ઘેરા લાલ્યો (ઇ. સ. ૧૬૫૬) શહેરની મદદે રૂપનિય લસ્કર આવ્યું તેનો પગજવ એકી મળેથી ફ્રેંચ અને

છગિનશ મેનાઓ કયો ત્યાગપત્રી યોડે દદાડે દન્ડકે સરણે આગ્યું અને તે કસાર પ્રમાણે ઇંગ્લેન્ડને મળ્યું. જુલાઈસેનાં બીજા નગરો ક્રાન્સના હાથ-મા આગ્યાં

હવે સત્યાહ કરવાની રૂપેનને જરૂર પડી માઝરિનના મનમાં એક વિચાર હતો તે પાર પાડવાને રૂપેન જોડે દોસ્તી કરવી અવશ્ય હતી જા. બી રાજા લુઇસને રૂપેનના રાજાની કન્યાને પગલાવવો કે તેથી રૂપેનનું રાજ અને ક્રાન્સના ગાદીપતિને મળે એવો મનસુબો આ વખતે માઝરિને કયો. બેઉ પક્ષની ઇચ્છા લદાઇ બંધ પાડવાની હતી એટલે મલાહના કસાર થવામા કંઈ અડચણ પડી નહિ મઝગિન અને કારો અને જાને એ કામ કરવાને મળ્યા. ક્રાન્સને કેટલોક મૂનક તથા રૂપેનની કન્યા એ કરારથી મળી સત્યાહ થયા પછી સુમારે એક વર્ષે માઝરિનનું મરણ થયું (૪ સ. ૧૬૬૧). ૧૪ મા લુઇસનું મન વછડના દામથી મુઝાનું હતું તે પ્ર કુશિત થયું અને રાજાની લગામ હવે તેણે પોતાના હાથમા લીધી.

જર્મનિ દેશ લદી લદીને છેક થાઈ ગયો હતો. વેસ્ટ ફ્રિયાની સમાહના વખતથી તે ત્રીજા ફર્ડિનાંદ રાજાના મરણ સુધી ત્યા ક્ષાતિ રહી (૪ સ. ૧૬૫૭) રાજ્યાસન ખાલી પડવાથી નવો રાજાધિરાજ કરવા મા. જાત હાથકર્મો વાધો ઉઠ્યો આસ્ત્રિઆના જાગવાન રાજાને રાજાધિરાજનું સ્થાન આપવામા હરકત હતી. તે હાથગના કળામા રહેતો નહિ, અને નાના સરથાતોની સતતતતા ધારતીમા રહેતી તે માટે રાજા નીમનાશમાના કે. દલાકે કોઈ નમજા રાજાને તે જગા આપવાનો વિચાર કયો. પરંતુ જર્મનિ ઉપર શત્રુઓના દુશ્મના આ વખતે થયા હતા બસુદા સુધી તુર્કેયોકે આ. પી પહોચ્યા હતા આસ્ટેસમા ફ્રેન્ચ અને પોમરેનિઆમા સ્વિડ્જ પેદા હ. તા માટે દેશનો બચાવ કરવાને જબરા અધિપતિની જરૂર હતી, માટે મા. જી પાદશાહના પુત્ર લીઓપોલ્ડને સવગાએ એક મતે નીચો વ્હીદનનું બગ વધતું ખાજવા માટે પોનાઈ અને દે-માર્કે જોડે દોસ્તીના કાવકરાર કર્યો

નામાકિત ગરનેવસ એટોદસના મરણ પછી તેના આસનપર તેની પુત્રી ફ્રિયાના બેઠી હતી એ જાણને વિવાતો છદ હતો પડિનો, વિ. હાનો અને કમળી કારીગરથી તેનું દરગાર મોશી રહ્યું હતું. એનામાં જો.

ડ એ હતી કે તે સંસાર વ્યવહારી વિદ્યાને ઉત્તેજન આપતી નહિ, તેથી તેના ભણતરથી પ્રજાને કંઈ શાયદો થયો નહિ. પોતાના વિદ્યાભ્યાસમાં દરકત પડતી હતી એજ માટે તેણે વેસ્ટફેલિયાના કચાર-કચુલ કંપો દતા. સ્વીદનની રાજસભા તેની પડિતાધ્યી કાંઈ ખુશી થઈ નહિ. રાજકુમાર ચાર્લસ ગસ્નેવસ જેડે પરણવાને તેમણે મનજીવ ભલામણ કરી. માથે ધણી કરવો તેને પસંદ પડ્યો નહિ તોપણ પોતાની પછી ગાદીનો વારસ તે શાહજાને દરાવ્યો. રાજસભાએ બ્યારે ફરીને તેને લાગ કરવાની ભલામણ કરી ત્યારે તે વાત કચુલ ન કરતાં તેણે રાજ્યાધિકાર છોડી દીધો, અને ચાર્લસ ગસ્નેવસ દસમો ચાર્લસ એવો ઇંગ્લેન્ડના ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો, (ઈ. સ ૧૬૫૪) રાજ છોડ્યા પછી એ બાઈની ચાલ સારી રહી નહિ, પરદેશોમાં જઈ કુકર્મ કરી તેણીએ જન્મારો પૂરો કર્યો.

પોલાંદ જેડે લક્ષ્મીનાં જાહેરનામા કરી દસમા લુધએ પોતાની પ્રજાને રીઝવી ઈ. સ ૧૬૩૨ માં પોલાંદના રાજા ગ્રીમ સિલિસ્મંદુ મરણ થયું અને તેની જગ્યાએ તેનો કુવર લાદિમલોમ નિભાયો. એ રાજા ધણો બહાદુર અને બુદ્ધિવાન નીકળ્યો જંગ તથા ટુર્ક ફોર્સેસ પર તેણે કેટલાક જય મેળવ્યા. સ્વીદને છતી લીધેલા કેટલાક કિલ્લાઓ તેણે પાછા છતી લીધા. કેટલાક નામે એક જગ નેના તાગામાં હતી તેના પર ઉમરાવોની શીખવણીથી તેણે બારે જૂનમ ક્વે નેથા બડ કિયું. બડ સમ્યા મહેમા ઈ. સ. ૧૬૪૮ મા તેનું મરણ થયું ખાતી પડેલી ગાદી માથે રાજના બાઈ જેન કાસિમિરને મળ્યા બડખોરો જેડે સમ્યા કરવાની તેની ખુશી હતી પરંતુ તેના લુધ્યા અમલદારોએ તેમ થવા દીધું નહિ. રશિયાના ઝાર (પાદશાહ) આલેક્સિએ મા ગડબડ બેઈ સ્વારી કરી. સ્મોલેન્સ્કે શહેર કબજે કર્યું અને વિયુનિયા પ્રાંત લૂટ્યો. સ્વીદનનો દમો ચાર્લસ પણ પોતાદપર ચઢી આવ્યો. રણસમાગમ બેયાર પોલાંદની ફોર્સેસ દસમી સ્વીદનના રાજાએ કાંઈ નહર ખુલ અને કલિમિર સિલિસ્મિયામાં નાગી મળે સ્વીદ લસ્કરે ગર્વમા આવી પોલાંદના લોકોને નિગમર કર્યો તથા લોન્ડોનમાં અતિ દુરપણે લોકોની કતલ કરી તે પરથી આમા થવાનો વિચાર આખી પેલ પ્રજાએ કર્યો. બાહ્યિક નગરના લોકે પોતાનો બચાવ ઘણી દિમનથી કર્યો. રશિયા અને જર્મનિ.

ના શહેનશાહો અને દેખાઈનો રાજા પોલાંદની મદદે આગ્યા પરંતુ ચા
લેંમ દિમત હાર્યો નહિ ગ્રીકન તથા ખીજ કેન્વાન દેખાઈના બેટ વશ
કર્યો અને મેપન હેમનને ઘેરો પાત્યો દેન રાજાએ સલાહ કરી રાજધાની
બચાવી લીધી એ સલાહ અજીવાર રહી નહિ પરંતુ ચાંસે ખીજનાર
સ્વારી કરી ત્યારે હોનાદ અને ઇગ્નાડ વચમાં પડયા એ રાજ્યોના મ
દ્યસ્થપણાથી સલાહ કરવાનો વિચાર થયો, પરંતુ તદનામા યતા પહેલા
છે સ ૧૧૬૦ માં ચાર્લસનું મરણ થયું નવો રાજા ૧૧ મો ચાર્લસ ઉ
ભરે પહોંચ્યો ન હતો તેથી સ્વીદ સરકારે તેના બધા શત્રુઓ જોડે સ
લાહ કરી .

સ્કંડ ૨ જો.

ઇસ્લાંડનો ઇતિહાસ.

૧ હા ચાર્લસના ધાતની જોડે ઈંગ્લાંડની રાજકીય અને ધાર્મિક વ્યવસ્થા રહ ચક્ર ગઈ; પ્રકૃતિક્ષોભના પરિણામથી લોકનો મોટો ભાગ નાશ પામ્યો; પરંતુ કોમ્બેલના હુકમ નીચે પચાસ હજાર માણસની ફ્રાન્સ હતી તેના નાશથી પ્રજા દુઝાઈ ગઈ; પાર્લમેન્ટમાં જે યોગ્ય સમાસદો રહ્યા હતા તેમના હાથમાં મુખ્ય અધિકાર આપ્યો. આયલેન્ડ અને સ્કોટલેન્ડ પર લક્ષ આપવાની નવી સરકારને જરૂર પડી. આયલેન્ડના લોકો ફ્રિંડર ક્યું હતા તે બેસાડી દેવાને કોમ્બેલના હાથ નીચે એક ફ્રાન્સ મોકલી.

આધરિશ લોકમાં કુસંપ હોવાથી કોમ્બેલને પોતાનું કામ કરવું સહેલું માણુમ પડ્યું. પહેલાં ચાર્લસે ચાર્લસ નામે ઉમરાવને આયલેન્ડનો પ્રતિનિધી નીમ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૬૪૬ માં એ સુમાએ કાયલિકોને ધર્મની છૂટ આપીને શાંત કર્યા તથા પ્રોટેસ્ટન્ટને પણ પોતાના પક્ષમાં લીધા, પરંતુ પોપની તરફથી આવેલા એક અધિકારીએ લોકને ઉદ્દેશ્યો તેથી તેઓ ચાર્લસના હુકમમાં રહ્યા નહિ. એવું જોઈ તે ઉમરાવે પોતાના હાથમાં જટલાં શહેરો રહ્યાં હતાં તેટલાં પાર્લમેન્ટને સોંપી દીધા. યોગ્ય વખત પછી આધરિશ કાયલિકોને પોતાની બૂલ માજૂમ પડી તે તેમણે આર્મનને પાછો બોલાવ્યો. જો શહેરો એ સુમાએ પાર્લમેન્ટને સોંપ્યાં હતાં તેથી લેવાપર હવે તે મડયો, તેવામાં કોમ્બેલ હેંસીલા અને કસાયલા સિપાઈઓ લઈને આવી પહોંચ્યો. આવતાં વારનેજ ક્રોહોલનો કિલ્લો હલો કરીને લીધો અને માર્હેના સધગા કિલ્લોરોની કતલ કરી. સારપછી વેકસફોર્ડ કસબો છુટ્યો અને માંહે રક્ષણ કરનારા હતા તેઓને કાપી નાખ્યા. આ કરતાથી બાકીના શહેરના કિલ્લોરો એટલે બધા પામ્યા કે કે-

મ્બેલ જ્યાં જતો ત્યાંની કિલ્લેદારે કિલ્લા આપવા લાગ્યા. મન્મદના પ્રોટેક્ટો કોમ્બેલને તાબે થઇ ગયા. અને આર્મન દેશ છેડી જતો રહ્યો. પછી કાયમિકેને કોમ્બેલે મલજમાં જતી લીધા. બીજી વાર બંડ ઉઠવાની ધારતી ઝોહી દરયાને વારને કોમ્બેલે કાયલિકેને પન્દેશના ગામઝોની નોકરી કરવાની રજા આપી. આશરે ૨૪૦૦૦૦ કાયલિકે પોતાની મેળે સ્વદેશ છોડી જતા રહ્યા.

મરનાર પાદશાહનો વડો હોકેરા ૨ જે ચાલેમ પન્દેશમાં છતાં પોતાને રાજા કહેવડાવવા લાગ્યો. આપણાંડમાં તેના પક્ષકારોનો પરજાપ થવાથી રજાદલાંડના કોવેનન્ટરોને શરણે ને ગયો, અને મફતીજ શરમ જરેમી શરતો તેણે કમુપ કીધી. જે લોકો તેના જાપને આશ્રય આપવામાં પાપમાલ થઇ ગયા હતા તેઓને દેશનિકાષ કરવા જાહેરનામાપર તે બહી કરી કોવેનન્ટરોએ ધર્મપદ્ધતિ સ્વીકારી, રાજકાજમાં પાર્લમેન્ટના યા પ્રમાણે તથા ધર્મ સખંધી કામમાં પાસ્તીઓના કહેવા પ્રમાણે કરવ મંજૂર રાખ્યું. ગામ રજાદલાંડમાં આબ્યાની સાત ઇંગ્લાંડની પાર્લમેન્ટ ખબર પડી ત્યારે કોમ્બેલના હાથ નીચે એક ફોજ રજાદલાંડ જીતવાને જે મોકલી. રજાદ સેનાપતિ લેસ્લિ કોમ્બેલને પડે પડે એવો હતો. ન્યાર આગળ ઇમેજ સેનાની હાવણી હતી તેને ઘેરી લેઈ રજાદિશ ફોર્ હેરાન કરી. રજાદ હાવણીમાં ધર્મપ અને મૂર્ખ શરણો હતા તેમની જે વકુલાધથી કોમ્બેલનો બચાવ થયો. ઇમેજને હારશે એવી આકાશવાણી થઇ છે ગાટે એકદમ હક્કા કરવાં એવું તેણે લેસ્લિને કહ્યું તે અનુભવ સરકારે ધણીક કારણો બતાવી કહ્યું કે ધણી જાંચી જગ્યા પર આપણે મુકામ કર્યો છે તે હોડવી નદિ જોઇએ હાલ નદિ લદવાથી કાયદો છે, પ રજા પાસ્તીઓએ માન્ય નદિ અને તેને સમામ કરવાની જરૂર પડી કે જૂવનો કોમ્બેલે ઝટ લાગ લીધો. કુમરપરથી ફોજ કિતરતી હતી તેવામાં ઇમેજ લશ્કરે હક્કા કર્યો અને નીચે આવી ગોઠવાય ત્યાર પહેલાં ૨૬ ફોજને બીએરી નાખી. ઓડિન્મરો અને લીજ કોમ્બેલને તાબે થયો ફોર્મ ઝોગગી કોમ્બેલ આગળ વધ્યો ત્યારે ચીદ સ્વારોની સેના સહિત ઇંગ્લાંડમાં આવ્યો. પરજ તેના ધાર્યા પ્રમાણે તેને ઇમેજે મળ્યા નહિ કોમ્બેલ ૩૦૦૦ માણસો લેઇ એકદમ રાજા પામે આવ્યો, અને ગુર્ટર આગળ ધ. સ. ૧૬૬૧ના આગસ્ટ મહિનાની ૩૧ મી તારીખે લડાઇ થઇ.

સ્કાટ્ લેન્ડનો કેવળ પ્રગળ્ય થયો. તેના ૮૦૦ માણુઓ કેદ પકડાયાં તે મને શુભામ દાખલ ઇંગ્લેન્ડ સરકારે લેવાયાં. ચાર્લ્સ નાહો, ૪૫ દહાડા લગી તેણે અનેક વેશ ધારણ કરી સત્તાયાં કર્યું તે ક્રાન્સમાં અને નામી જઈ રાક્યો. કોમ્પેલે સ્કાટ્લાંડ વશ કર્યું અને પાદરીઓનું અપમાન કરી તેમનો પ્રભાવ ઉતારી નાખ્યો.

હોલાંડરો તથા વર્લ્ડ લોકો વેપાર અને નૌકાજળમાં બહુ વધી ગયા હતા, તેથી ઇંગ્લેન્ડે તેમના પર અટકારા કરતા હતા, તેપણુ બેલ્ડ પ્રજા પ્રોટેસ્ટન્ટ હોવાથી તથા ઇંગ્લાંડની મજદુરો હોવાંડની સરકારના પ્રમુખ ઓરેન્જના ડ્યુક જેડે વરી હતી તેથી બેલ્ડ જેડે સલાહ કરી હતી. ઓરેન્જ ૨ જા વિલ્યમના મરણ પછી વલ્લની સરકાર પ્રજાસત્તાક રાજ્ય જેવી થઈ, તેથી ઇંગ્લેન્ડ સરકારે તેની જેડે દોસ્તી કરવાનું ચલાયું, પરંતુ તેમના વકીલને વલ્લની રાજધાની લેગમા કંઈ માન મળ્યું નહિ, અને એણે જણાવ્યું કે બેલ્ડ વચ્ચે લડાઈ ઉઠશે ઇંગ્લેન્ડ પાર્લમેન્ટ કાયદો કર્યો કે એશિયા, આફ્રિકા, અને અમેરિકાનો માલ પરદેશી વહાણોમાં લાવવા દેવો નહિ, ઇંગ્લેન્ડ વહાણમાં લાવે, યુરોપની પ્રજા પોતાના દેશનો માલ પોતાના વહાણોમાં લાવે, પણ ખીજા દેશનો લાવે નહિ. એથી વલ્લએને ધણું નુકશાન થયું કેમકે એક દેશનો માલ ખીજા દેશ લેઈ જવો એ તેમનો મુખ્ય ધંધો હતો. ડેવરની ખાડીમાં વલ્લની નૌકાઓ અને ઇંગ્લેન્ડની નૌકાઓના વચ્ચે લડાઈ થઈ ઇંગ્લેન્ડે ધારો કર્યો હતો કે ઇંગ્લાંડના તાજાના દેશના ફરિયામા વાવડો ઉતારી નમવું જોઈએ. વર્લ્ડ લાં શકરનો ઉપરિ વેનટ્રામ્પ હતો તેણે એ રીતે ના કલ્પાથી તોપોનો મારો આપ્યો. ઇંગ્લેન્ડ નૌકાપતિ બ્લેક પાર્સે માત્ર પાંચ વહાણુ હતાં અને પાછળથી આઠ આવી મળ્યાં વલ્લનાં ૪૦૦ વહાણુ હતાં, તેપણુ ઇંગ્લેન્ડનો જય થયો ત્યારપછી ખીજા ધણીક લડાઈઓ થઈ તેમાં કોઈવાર વલ્લ ને કોઈવાર ઇંગ્લેન્ડે જીતવા મળ્યા ૧૬૫૪ માં એક મથામ તથા ફિવસ સુધી આપ્યો તેમા વર્લ્લનો મેનાપતિ પડ્યો, અને તેમને સલાહ કરવાની જરૂર પડી.

સ્કાટ્લાંડ અને આયર્લેન્ડ વશ થયા પછી પાર્લમેન્ટ કોમ્પેલની શક્તિ ઓછી કરવાને માટે ફ્રાન્સના કેટલાક જામને રજા આપવાનો ઠરાવ કર્યો.

પ્રત્ય એ પાર્લમેંટને પ્રાપ્ત થતું માન આપતી નહિ, અને તેના પર બરોગો રાખતી નહિ, કેમકે એ કંઈ ખરી પાર્લમેંટ ન હતી. હાઉસ આ-વ કોમન્સમાં માન થોડા માણુઓ રહ્યા હતા તે પોતાને પાર્લમેંટ કહેવ-ડાવતા, અને રાજનો કુલ અખત્યાર હમેશ પોતાના હાથમાં રાખવાને ચ-હાતા મિપાઇઓએ લાંબો ઉઠાડ્યો તે પરથી એ પાર્લમેંટ તેમને ઠપકો આ-પ્યો, ત્યારે કોમ્બેલે પવટણ મોકલી મહાસદોને ઉઠાડી મૂક્યા અને દર-વાને તાળાં દેઈ ફર્યા પોતાના ગળવામાં મૂકી (૧૯ મી ડિસેમ્બર, ૧૬૫૩). પાર્લમેંટના કારભારીઓને પણ તેણે એજ પ્રમાણે રજા આપી, એથી લોકો ખુશી થયા.

રાજ્યવચ્ચાનું રૂપ અસલ પ્રમાણે રાખવાની જરૂર હતી, પરંતુ લોકોને ધારા પ્રમાણે રૂટ આપી નવી પાર્લમેંટ બોલાવવાની કોમ્બેલને હિંમત આપી નહિ હાથ નીચેના લશ્કરી અમલદારોની મદદાદ લેઇને તેણે ૧૬૦ માણુસોને પાર્લમેંટમાં બેસવાને નીમ્યા આ પાર્લમેંટ પણ કોમ્બેલના ક-લામાં રહી નહિ, તેથી તેને પણ લશ્કરી બળથી ઠાકી મૂકી.

હવે કોમ્બેલે એક નવો કાયદો રચ્યો તેમાં ધારા બાંધવાનો અધિકાર એક લોર્ડ પ્રોટેક્ટર એટલે રાજરક્ષક તથા પાર્લમેંટને સોંપ્યો અને કારભાર એ પ્રોટેક્ટર તથા મનિમડળને સોંપ્યો. ૧૬ મી ડિસેમ્બર ૧૬૫૩ ને દિવસે એ કાયદા પાળવાને કસમ ખાધા અને લોર્ડ પ્રોટેક્ટરનો ખિતાબ ધારણ કર્યો અને આવતા ડિસેમ્બરમાં એ ધારા પ્ર-માણે બોલાવેલી બીજી પાર્લમેંટ મળી મરકારના પક્ષકારો મેંમર થાય એવી બની શકે નેટલી એકાંત્રી કરી હતી તોપણ ધણા માણુસો કોમ્બેલની વિરુદ્ધ આપ્યા ને કોમ્બેલનો અધિકાર માનવાના કસમ ખાવાને સમાસદમાના અડધાએ ના કહી તેથી કોમ્બેલે નેજાને આતપ કર્યો. બા-કીના રહ્યા તેઓ પણ કોમ્બેલને આશીન રચા નહિ તેથી તેણે તેમને રજા આપી કોમ્બેલે દેશના બાર બાગ કરી દરેક પર એકે લશ્કરી સમદાર ઉ-પરી ઠેરવ્યો હતો. તે સરદારોના મારફતે કોમ્બેલે એક બીજી પાર્લમેંટ બોલાવી પ્રતિકૂળ માણુસો નહિ નીમ્યા એવી કોશીશો કરી તોપણ સા-મા ચનાર એટલા બધા માણુસો આપ્યા કે પાર્લમેંટ ને દિવસે મળી તે દિવસે તેના બારણા આગળ પહેરા મૂક્યા અને જોયો કોમ્બેલની ગીડી

લાખ્યા તેમને પેસવા દીધા. એ રીતે રજા લેઈ દાખલ થયેલા સભાસદો કોમ્પ્લેક્ષના હુકમમાં રહ્યા. એ પાર્લિમેંટ કોમ્પ્લેક્ષને રાજ્યનો ઇલકાબ ધારણ કરવાની અરજ કરી. કોમ્પ્લેક્ષની તમ કરવાની ખુશી હતી તોપણ લસ્કરના સરદારો સામા થયા તેથી તે વાત બંધ રાખવી પડી.

દેશના કરબારપરથી પ્રજાનું મન ખીજી દિશાએ લેઈ જવાને વાસ્તે કોમ્પ્લેક્ષે લઠાઈ કરવાનો વિચાર કર્યો. ક્રાન્સપર કે સ્પેનપર હુમલો કરવો તેનો તે વિચાર કરવા લાગ્યો. એમાં ક્રાન્સના દિવાન માજરિને તેનું મન રીઝવું. ક્રાન્સમાંથી ઇંગ્લેન્ડ સાહમદાઓને ઠાઠી મૂકવા અને દનકર્ડ બંદર આપવું એવી શરતે કોમ્પ્લેક્ષે ક્રાન્સની કુમકે જવાનું કમુક્ષ હતું. એ બાબત નાકાસેનાઓ ઈંગ્લાંડમાં તૈયાર થઈ. એકને ખ્યેકના હાથ નીચે ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં મોકલી અને ખીજી વેસ્ટ ઇંડીસ તરફ ગઈ. સ્પેન જોડે લઠાઈ કરવાને સખળ જોઈએ માટે કોમ્પ્લેક્ષે માગણી કરી કે સ્પેનના પાદશાહે ઇન્કવીઝિશન કોર્ટ બંધ કરવી અને દક્ષિણ અમેરિકામાં ઇંગ્લેન્ડને વેપાર કરવા જવા દેવા. સ્પેનના એલચીએ જવાબ દીધો કે એ તો અમારા સ્વામીની બે આંખો માગવા જેવું છે. ખરું જોઈએ તો બંને માગણી ગેરબાજખી હતી, કેમકે ઇન્કવીઝિશનથી મોટેસ્ટેએને ઘણી પીડા થતી, પરંતુ આયલોડના કાયલિકોપરકોમ્પ્લેક્ષ કઈ જૂલમ કરતો નહિ. વળી ખીજી દેશોના વહાણોમાં ભરી માલ ઇંગ્લાંડમાં લવાય નહિ એવો કાયદો કરનારથી કેમ મગાય કે સ્પેને વેપાર કરવાની છૂટ આપવી. એ સ્વાર્થ માળમાં વાજખી ગેરવાજખીનો કોઈ વિચાર કરવું નહિ તેથી કોમ્પ્લેક્ષે કરેલી વાત જાણી ઇંગ્લેન્ડ પ્રગ રાજ થઈ.

આફ્રિકા ખેડ પ્રથમ લેગહોર્ન બંદરમાં ગયો. લસ્કરના કપુડે ઈંગ્લાંડના વેપારને હરકત કરી હતી માટે તેની પાસેથી નુકસાન ભરી લીધું ત્યાંથી તે અદ્ભુતપસં ગયો અને ત્યાંના હાકેમ પાસે કમુલાત લીધી કે ત્યાંની પ્રજા ઇંગ્લેન્ડ વહાણો લૂટે નહિ ટચુનિસમાં પણ તેણે એવુંજ માગ્યું, પરંતુ ત્યાંના હાકેમે તે વાત કમુક્ષ નહિ કર્યોથી ગાળાવતી કિલ્લા તોડી પાડ્યા અને બંદરમાંનું દરેક વહાણ બાળી મૂક્યું. જુમધ્ય સમુદ્રમાં તેનો એટલો ત્રાસ પડ્યો કે કોઈ તેની સામું થયું નહિ. ખીજી મેનાના ઉપરી પેન અને વેનાબક્સ કરીને હતા તેઓ પ્રમત દિસ્વાનોલિયા છ.

તના ગયા પરંતુ ફનેદ પામ્યા નહિ. ત્યાંથી મુકામ ઉઠાવી જમેશ તરફ ગયા, એ બેઠા જીતી લીધા ને તે અગાપિ સુધી ઇશ્વારના હાથમાં છે. તોપણ એ સરદારથી કોમ્બેલ રાજ થયો નહિ ને તે જ્યારે પાછા આવ્યા ત્યારે તેમને કેદમાં પૂર્યા. આ વિશ્વદમાં ઇમેજેએ દરિયામાં પોતાની શ્રેષ્ઠતા જાળવી. દક્ષિણ અમેરિકાથી રૂપેનના વહાણો ગોળું લેખને આવતાં હતાં તેમાંના કેટલાકને પકડ્યાં અથવા બાળ્યાં. સેન્ટ્રલના અખાતમાં જ હાલુર ખેડે રૂપેનના નૌકામેનાનો પરાજય કર્યો. એ સરદારે ઇંગ્લાંડની આજ દરિયામાં ધણી વધારી. આ જય કરી પાછા આવતાં રસ્તામાં તેનું મરણ થયું અને કોમ્બેલે ધણા માન સાથે તેના શબને રાજ્યમાં એ પ્રજા સત્તાક રાજ્યરીતિનો દૃઢ પક્ષ હતો. રાજ્યપદરણુ કરનાર કોમ્બેલના હાથ નીચે તોડરી કરી તેનું કારણ એ કે તે જળરે સ્વદેશાભિમાની હતો. ૪૪ એ વરસે તે લશ્કરમાં દાખલ થયો અને ૫૫ એ વર્ષે નૌકાસેનામાં પેઠો તોપણ જાહેર એ કામથી વાકેફ થઈ ગયો અને જીજ બધાથી સરસ નીકળ્યો.

આ વિજયથી ધણાક પ્રતિપક્ષીઓ કેટલાંક વખત સુધી છાનાલાલ પરંતુ પ્રજામાં ઝુલો બેદીશી વધતી ગઈ. ગય અને પદમાં ચોપ નિધાં વડે પ્રોટેક્ટરપર સખ્ત હુમલા થયા લાગ્યા. સને ૧૬૫૮ ના જાન્યુઆરીની ૨૦ મી તારીખે એક નવી પાર્લમેન્ટ મળી. એ સભાને અનુકુલ રાખવાને કોમ્બેલે જનતી મહેનત કરી પણ તે સધળી બ્યર્થ ગઈ. એમાં થાકીને ૪ થી ફેબ્રુઆરીએ તેણે તેને ઠાકી મૂકી અને વગર પાર્લમેન્ટ રાજ્ય અક્ષાવવાને જોખમકારી ઠરાવ કર્યો તે સુખે રાજ કરી શક્યો નહિ એક ચોપાનિયા લખનારે બક્ષામણ કરી કે એને મારવો વાજબી અને દેશ દિવકારી છે કોમ્બેલે તે વાંચ્યું ત્યારપછી તેને કંઈ હસવું આવ્યું નહિ. તે સદા ધારતીમાં રહેતો, દરોજ આખો દહાડો બખ્તર પહેરી રાખતો અને આખો દહાડો ઝોરકા બદલતો, નાસી જવાના છુપા દરવાજા કરાવી આસપાસ બધે ચોડી પહેરા રાખતો. ઈ. સ. ૧૬૫૮ ના સપ્ટેમ્બરની ત્રીજી તારીખે તેને શ્રમ થયો તેને ધણા બબકાથી વેસ્ટમીનસ્ટર આબીમાં દાટ્યો પરંતુ લોકે કંઈ દિલગીરી બતાવી નહિ.

ઓક્ટોબર કોમ્બેલનો હોકરો રિઆર્ડ કોમ્બેલ હતો. તે હવે પ્રોટેક્ટર

યથો. લશ્કરના સરદારોની મલાહથી તેણે પાર્લમેંટને રજા આપી. ત્યાર-
પછી રાજનો અધિકાર તે અમલદારોએ પોતાના હાથમાં લીધો. પહેલ
વહેલી જે પાર્લમેંટ રાજની સામા બંડ કર્યું તે પાર્લમેંટને ફરી બોલાવી.
આશરે નેતું સભાસદો ગળ્યા, તેમાંના કેટલાક લશ્કરી અમલદારો નાપસં-
દ પડવાથી તેમાં દાખલ થઇ શક્યા નહિ રિચાર્ડે કટાણી જઇ રાજનામું
આપ્યું, અને રાજનો અધિકાર લશ્કરના અમલદારોના હાથમાં ગયો, તે
પાર્લમેંટ પોતાના હાથમાં લેવાને પ્રયત્ન કરતી હતી. પ્રજાનો આશ્રય એ
બેમાથી એકેને નહતો. એવી ગડબડ જોઇ મેંક નામે સરદાર જેણે
કોમ્બેસને રક્ષાદ્વાંડ સોંપ્યું હતું તે પોતાનું લશ્કર લેઇ ઇંગ્લાંડમાં આવ્યો,
(જાનેવારી, ૧૬૬૦) જ્યાં ગયો ત્યાં લોકોએ તેને બહુ માન આપ્યું
અને કાયદા પ્રમાણે પાર્લમેંટ બોલાવવાની બલામણુ કરી. માર્ચ મહિના-
માં જુની પાર્લમેંટ નવી પાર્લમેંટને બોલાવવાનો ઠરાવ કરી પોતાની મેળે
જવાની રજા લીધી મેંકની શક્તિ તોડવાને કેટલાક લશ્કરી અમલદારો-
એ મહેનત કરી પણ તે બ્યર્થ ગઇ. પચીસમી એપ્રિલે અસહનતા કા-
યદા પ્રમાણે પાર્લમેંટ મળી તેમાં હાઉસ આફ કોમન્સ અને હાઉસ આફ
લોર્ડ્સ બને હતાં. એ સભાએ ૨ જાન્યારીને ગાદીપર બેસવાને બોલા-
વ્યો અને અસહનતા રાજરીતિ પાછી જારી કરી ૨૪ મી મેને દિવસે
તે રાજાએ લડનમાં પ્રવેશ કર્યો ને સૌ લોકોએ તેને બહુજ આદરમાન
આપ્યું. પાર્લમેંટના સભાસદો, ધર્મગ્રંથો, રાજકારભારીઓ, પાપદલ અ-
ને ધોડેસ્વાર મળી ૨૦૦૦૦ માણસ હતાં લોકે તેના પર રસ્તામાં ઢુલની
ધણી કરી, ધરોને નિશાનો વગેરેથી શણગાર્યા, દરેક દેવળમાં ઘટ વાગ્યા,
અને પ્રજાના જયજયકારથી આખો દેશ ગાજી રહ્યો. જે રાજા પરદેશ-
માં નાહમેદ થઇ રખડતો હતો તે આ સર્વે જોઇ કેમ પૂછયા વગર રહે
કે મારા દુશ્મનો ક્યાં છે ?

खंड ३ जो.

ઇન્દ્રાંહનો તથા ફાન્સનો ઇતિહાસ.

પ્રજાને સુખી કરી લેખપ્રિય થવાની નેમગાઈ બીજા ચાર્લસ રાજાને સારી હતી પરંતુ તેનો લાભ તેણે લીધો નહિ. આરંભમાં તો તે ઠીક વર્ષો રાજદત્તારાખાના થોડાકને દેહાંત દઈની સજા કરી અને બીજા બાધાઓને માફી આપી સામી યનારી પાર્લમેન્ટમાં જેઓ આગેવાન હતા તેઓ ઉપર મહેરબાની કરી ધર્મની બાબતમાં પ્રજાને ગમતું કંઈ નહિ નવી પાર્લમેન્ટ બણી તેમાં રાજાના અને ઇપિપોપસીના પક્ષમાં વધારે હતો એમણે એવો કાયદો કર્યો કે દરેક ધર્મશુરેએ મિશનને હાથે દીક્ષા લેવી જોઈએ તથા પ્રાથનાના સામાન્ય પુસ્તકમાં લખ્યું છે તે સમગ્ર માનવ જોઈએ ઉપરી આચાર્યોના હુકમમાં રહેવું જોઈએ, પ્રાઇપલ્સ કારણસર રાજાની સામા હથિયાર લેવાના કસમ ખાવા જોઈએ વગેરે કેટલીક પ્રતિજ્ઞાઓ જેઓ કરે, તેઓજ ધર્મશુરેઓનું કામ કરે એ વાત ૨૦૦૦ ઉપદેશકોને નહિ પણ ૫૬૫૫ થી પોતાની જગ્યા છોડી દીધી સરકારે નાંદાની કરી એ ખાદરીઓ ઉપર જૂનમ કર્યો સનદી ચહેરથી ૫ માઇન ફર રહેવું એ વગેરે હરખત કરનારા કાયદો થયા.

લોકને આશા હતી કે ચાર્લસ કોઇ પ્રોટેસ્ટન્ટની કન્યા વેરે લગ્ન કરશે પરંતુ પોર્તુગાલના કાયલિસ રાજાની કુવરીને તે વર્ષો તથા ડંડર બાજુ કાસના રાજાને વેચાતું આપ્યું તેથી પ્રજાનો પ્રેમ રાજા ઉપરથી ઉતરી ગયો. વળી વનદા જોડે ગેરમાજની અને અનહિતકારી વડવાડ ઉઠાવી તેથી પણ લોક નારાજ થયા લગ્નના જાહેરનામા કર્યો ત્યાર પહેલાં વિરોધ થઈ કર્યો આફ્રિકા અને અમેરિકાના કેન્વાએક વનદા તોફાનો સરવાળો ઇમેજે લઈ લીધા નોઆનોનજ પ્રાતનુ નામ રાજાના બાઇના નામ ઉપરથી ન્યુયોર્ક નામ પાડ્યું હોનાડમાં એ વખતે પ્રજામત્તા પક્ષનું જોર હતું તેઓનો ઉપરી જોન કીલિંગ નામે પુરુષ હતો તેના હાથમાં કુન રાજ્યાધિકાર હતો ઇંગ્લાંડનો રાજા ઓરેન્જના શાહજાદાનો પણ કરગે એ

હું ધારી ડીવિટે ક્રાન્સના રાજા જોડે દોસ્તી કરી તથા બજવાન નોકાસે ના તૈયાર કરી તેણે ઇંગ્લેન્ડના ઉપર ચોકલી ઇ. સ. ૧૫૬૫માં હાલંડના કાંઠાપર મોટા સંસ્થામ થયો. વલંદના ત્રીસ વહાણ નાચ પાખ્યાં કે પકડાયાં અને ઇંગ્લેન્ડને પૂર્ણ જય મળ્યો.

એ વર્ષમાં હાંડનમાં બારે મરડી ચાલી તેથી ૭૦ હજાર માણસ મરી ગયાં અને મરડી બધે પડી એટલે મોટી લહાય લાગી ચાર દિવસ સુધી શહેર બળ્યું, અને ચારસો મહેલા અને પોળો ને તેર હજાર ધર બળી ગયાં. હાલંડની સરકારે બીજી નોકાસેના તૈયાર કરી, પરંતુ ઇંગ્લેન્ડની અઠતી જારી રહી. ધર્મ સંબંધી જુલમને લીધે રકાડલાંડના શક્તિમ પ્રગણામાંના ૨૦૦૦ માણસે બંડ કર્યું પરંતુ રાજાની ફાતે તેમનો પરાજય કર્યો તથા નિર્દમપણે તેમના પ્રાણ લીધા. રાજા ગાદીપર એટો તે વખતે એક સરત એવી કરવામાં આવી હતી કે આયલીડની જેની જમીન કો-ખેલે ખૂંચવી લીધી હતી તે તેઓને પાછી આપવી નહિ, પરંતુ જેઓને એ તુકશાન થયું હતું તેઓ રાજકુળના મિત્રો હતા અને રાજાની તરફ થયા તે માટે તેઓ જમીન ખોદ બેઠા હતા. કાંઈક બદલો આપવાને પા-લિમેંટે કાયદો કર્યો તેથી આયલીડના લોક રાજી તો થયા નહિ પરંતુ ત્યાં ગરમડ મટી ગઇ. દેશ પાછો આખાદીમાં આવવા માંડ્યો હતો તેવામાં ઇંગ્લાંડની પાર્લિમેંટે અદેખાઇ કરી આયલીડથી દોર આણુવાની પ્રતા કરી, તેથી આયલીડના લોકને બહુ તુકશાન થયું. હાલંડની સરકારે નોકાસેન્ય મોકલ્યું તેણે કાંઠાપરની કેટલીક જગાઓ લૂટી અને ઇંગ્લાંડનું આપમાન કર્યું ઇ. સ. ૧૬૬૮. એથી ઇંગ્લેન્ડે નાખુશ થયા, વલંદ જોડે સલાહ કરી તેથી બપ મટી ગયું પણ લોક રાજી થયા નહિ. રાજાએ સરકારી પેસો ઉડાવી દઇ ખજાનો ખાલી કર્યો તેથી પ્રજાની ઝેરઆખાર થઈ એવું લોક કહેવા લાગ્યા.

ક્રાન્સના ઐદમા લુઇસ રાજાની લોખી ચોળનાઓથી ચૂરોપના લો-કને ધારતી લાગી. પોતાની પંડની લાયકીએ કરીને ફ્રેન્ચ પ્રજાનો પ્રેમ તેણે મેળવ્યો હતો તેના દરબારના ભભકા અને વૈભવથી ક્રાન્સના દંટા-ખોર ઉમરાવો તેને વશ થઈ ગયા હતા. સ્પેનનો ૪ થો ફિલિપ રાજા ગરણુ પાખ્યો ત્યારે તેના તાબાના નેધર્લાંડ દેશ ઉપર પોતાની રાણી તરફથી

લુપ્તમે દાવો કર્યો અને જોશવર લશ્કર લઇ તેનો કબજો લેવા ગયો. સ્પાનિઆઈ સામા થવાને તૈયાર થયા ન હતા. મુખ્ય સરદાર એક પછી એક તેના હાથમાં આગ્યાં. એવી જગવાન ફોજ પડોશમાં આવેલી જોઇને વલંદાને ખીક લાગી ઈલાંડના ચાર્લમની મદદ આ વખતે તેમને મળી, ઇ.સ. ૧૬૧૮. સ્પીદન પણ એમના કરારમાં બાંધ્યું એથી લુપ્તસને તેના જવાના માર્ગમાં અટકવું પડ્યું સ્પેન જોડે તેણે સલાહ કરી ને તેની સરતની રૂએ જીતેલા ખૂસકોનો ધણોક ભાગ તેના હાથમાં રહ્યો. વેનિસના તાબામાં ફ્રીઆનો બેઠા હતા. તુર્ક લોકે તે લેવાને ફોજ મોકલી હતી. ક્રાન્સના રાજ્યએ વેનિસને કુમક કરી પરંતુ તુર્કોની ફતેહ થઇ અને ફ્રીઆ ટાપુ તેમજ જીતી લીધો. જર્મનિના પાદશાહને સલાહ કરવાની જરૂર પડી.

લુપ્તસે જોયું કે નેધર્લેન્ડ જીતવાને તથા વર્તમાન ઉપર વેર લેવાને ઈલાંડ જોડે દોસ્તી કરવાની જરૂર છે. ચાર્લસ રાજા ઉડાઉ અને વિપરીત હતા, તેનું મન પૈસાથી મનાવાય તેનું હતું. તેને દર મહીને મોટી રકમ આપવાની કરી લુપ્તસે તેની જોડે કરાર કર્યો, તેમાં એવી શરતો કરી કે નેધર્લેન્ડ જીતવામાં ચાર્લસે મદદ કરવી તથા તેના રાજ્યમાં કાચલિક ધર્મ અલાવવો અને પોતે કાચલિક થયો, એવું જાહેર કરવું. સુદેશી પ્રજાઓના કાપલ તોડી ક્રાન્સ અને ઈલાંડે વિમુક્ત આરંભ્યો. કશાના વિના લુપ્તસે સોરેન પ્રગણું કબજો કર્યું. વર્તમાન જોડે થોડા વખતપર ફેલા કરાર રદ કર્યાની પૂર્વે ચાર્લસે તેમની નોકાસેના અલવાનો પ્રપલ્લ કર્યો. દરિયા ઉપર તે પોતાનો બચાવ કરવાને વસલ શક્તિવાન હતા પરંતુ જમીન ઉપર ક્રાન્સ ફોજની સામા થઇ શક્યા નહિ. લુપ્તસ રાઇન નદી એળંગી યુદ્ધ સરદાર ઉપર આગ્યો અને લાંબો જોડો ન થઇ શક્યો હોત તો આમસ્ટરડમ તેના હાથમાં આવત. હાલંડની પ્રજાએ ધાર્યું કે આ બધું ફાળવું કારણ જોન ડીવિટ છે, તેને તથા તેના બાઇને કોષના આવેશમાં લોકે મારી નાંખ્યા. જોરેન્જના રાજકુમાર ત્રીજા પુલ્કમને સ્ટાડા હોલ્ડર નીમ્યો, તેના બોધથી લોકને હિમત આવી નીચ શરતો સ્વીકારી સલાહ કર્યો કરતાં દક્ષિણ એશિઆના પોતાના મંત્રીઓમાં જર્જ સ્પેન્સર પણ રહેલું એ વધારે સારું એવું નક્કી કરી દહાયાથી સામા થવાનો નિશ્ચય કર્યો. લુપ્તસને આથી દરકત થઇ. જર્મનિના શહેનશાહ તથા નાના રાજા વર્તમાન મદદ આગ્યા અને લુપ્તસને પાછા હાલું પડ્યું. ઈલાંડના લો-

કે નારાજ થયા હતા તથા ફેવું વધી ગયું હતું તેથી ચાર્લમે હાર્લડ ને-
ડે સલાહ કરી ઇ. સ. ૧૬૭૪.

ખીજી સ્થારીને માટે હુધમે બારે તૈયારી કરી પરંતુ તેના પ્રમાણ-
માં કંઈ ફળ થયું નહિ. દુરેન અને ફ્રેન્ચ મેતાપતિએ પોલાટિનેટ પ્રાંત
હિન્ડ ક્યો તેથી મુશ્કેલી તેમની ગેરઆમરૂ થઈ. ખીજે વર્ષે વધારે
જીલ્લાથી લઘાઈ ચાલી અને ક્રાન્સને જય મળ્યો. સને ૧૬૭૭ માં હાર્લ-
ડની પડતી દશા જોઈને ઈંગ્લાંડની પાર્લિમેંટ પોતાના રાજ્યને અરજ કરી
કે વહીવારી મદદે ચડે, પરંતુ ચાર્લમે પોતાની સ્વતંત્રતા હુધસને વેચાતી
આપી હતી તોપણ પ્રજાને રાજી રાખવાને પોતાની બગીજને આરેજના
રાજકુમાર વેરે પરજાવી વલણએ હારીને અંતે ક્રાન્સ જોડે સલાહ કરી
ઇ. સ. ૧૬૭૮. એથી ક્રાન્સનું બળ વધ્યું અને તે આસપાસના રાજ્યોને
બંધકારી થયું.

ક્રાન્સને ધણી ખુદતથી ઈંગ્લાંડના લોક સ્વાભાવિક શત્રુ ગણાતા, તેનો
આ વખતે જય થયો તેથી ખેદ પામીને તથા પોતાના રાજ્યએ સ્વદેશ-
ની આખરૂ જાળવી નહિ તેથી તથા ફરજારનો હેતુ કાયદિક ધર્મ
સ્વેચ્છિક રાજ્યાધિકાર સ્થાપવાનો છે એવો વહેમ આવવાથી ઈંગ્લાંડની
પ્રજા ઉદાસી થઈ અને ધૂતારાઓએ અનેક ગપો ચલાવી તે તેણે માની
સ્કાટ્લેન્ડમાં કોવેનાંટર પંથવાળા ઉપર સરકાર તરફથી જૂથમ અને ધણી
કૂચતા આસે છે એ વાત ફેલાવાથી લોકો ગુસ્સે થયા હતા, તેમાં કાયદિક-
કોએ રાજની અને પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મની ખરાખરી કરવાની મસલત કરી છે
એવી વાત ચાલી તેથી લોકો ધણા ઉસ્કેરાયા. ટાઈટમ ઓટસ નામે એક
ફણ ઠંગારાએ વાત ઉડાવી કે પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મ નાશ કરવાને તથા રાજની
હટવા કરવાને જેજીનિટ લોકે મનમુગો ક્યો છે તેનું જોયલું અસમવિત
અને ગરબાટ બરેલું હતું પરંતુ ચીડએલી પ્રજાને તથા મતલખીઆ લો-
બી કારભારીઓને આનુકુળ પડે તેવું હતું તેમનો કાયદિક પંથ ફરી
સ્થાપવાને રાજનો વિચાર હતો. પણ રાજની વિરુદ્ધ કોઈએ મસલત કરી
ન હતી. રાજનો અંદરથી કાયદિક ધર્મપર પ્રેમ હતો અને તેનો ભાઈ
યોર્કનો ડ્યુક ખુદી ગીતે તે ધર્મ પાળનો હતો, તે જોઈ ધણા કાયદિક
પંથીઓને આશા થઈ હતી કે જૂના ધર્મની સ્થાપના બ્રિટિશ રાજ્યમાં ઉ-

તાવળે થયો એવું જાણી લેનાર માણસો એકમંતરે એકમંતરે જોડાઈને ખૂન થયું ખૂન કરનાર પકડાયો નહિ તેથી કાવતરાની અથવા ખરી છે એવું મને માન્યું, ટેલાક કાચલિંગની તપાસ થઈ તેઓ કાવતરામાં છે એવો પુરાવો આપ્યો હતો તે જોડા દત્તો પરંતુ પ્રજા એવા ગભરાટમાં પડી હતી કે કાચલિંગની વિરુદ્ધ જે મહે તે ખર્ચ માટે, તેઓને યુનિયન ટૂંકી ગરદન મારી પાર્લમેન્ટ કાયદો ક્યો કે મામ નામે માથલિક પંથની ક્રિયા જોગી છે એવી પ્રતિજ્ઞા ન લે તેઓથી પાર્લમેન્ટમાં બેમાથ નહિ એ ધારાથી ડચુક આશ યાદને મુશ્કેલીથી બાતલ રાખ્યો સ્કાટલેન્ડમાં ટ્રેવેન્ટર પથવાગાઓ પર સરકાર તરફથી એટલો જૂનમ થયો કે તેઓએ બડ ઉમર ને આર્ય નિરાપને મારી નાખ્યો બડખોરનો પ રાજ્ય થયો અને તેઓ માર્યા ગયા આયર્લેન્ડમાં આ વેળા શાંતિ હતી તોપણ તેવું નામ કાચલિકના કાવતરામાં દાખલ હતું જે ઉચ્ચેનેને કાચલેના વખતમાં ત્યાં જમીન મળી હતી તેઓ પર ટેરી નામની આપ રિસ ટાળાઓ લૂંટારૂ કરતી હતી ને ઉપરથી જેઓ દરબારના પક્ષકાર હતા તેઓ ટેરી કહેવાતા લાગ્યા અને સ્કાટલેન્ડમાં ટ્રેવેનાટર લોકમાં જે ઓ અતિ નિકામ હતા તેઓ વિન મહેલાતા તે ઉપરથી દરબારની સામે થનારા પક્ષતું નામ વિધ પાડ્યું (૪ સ ૧૯૮૧) ડચુક આશ યાદને ગા દી મને નહિ એવો મયદો હોમ ઓફ ટેમ્પ્લમાં મજૂર થયો પણ ઓ સતોડે જે તે કૂન રાખ્યો નહિ દરબારની સામે થનારાઓએ બડ તોફાન માર્યું ત્યારે પ્રજામાંનો ડાલો ભાગ તેમનાથી કટાળા ગયો, તે જોઈ રાજ્યે પાર્લમેન્ટને રજા આપી અને નવી પાર્લમેન્ટ ઓપનિંગ નગ રમાં બેઠાવી એ પાર્લમેન્ટ પણ રાજ્યને અનુકૂળ પડી નહિ, તેને એકા એક રજા આપી અને તેમ કરવાના કારણે ધર્મગુરુઓની મારફતે દેવ સ્થાનમાં બહેર કયો

જે લોકોએ કાચલિક પર જૂઠી ચાકી આપી હતી તેઓ હવે ફરી ગયા, અને તેમ કરવાને જેમણે તેઓને શીખવ્યું હતું તેઓની સામે થતા લડનના રહેવાળીઓ દરબારની વિરુદ્ધ હતા રાજ્ય ધર્મીયાર તેમના દક્ષ છીનવી લેતો હતો, તેથી નાકમેદ ન થતાં બંડ કરવાનો વિચાર તે માતાથી મનાએકે ક્યો પાઠગથી તેઓનું કાવતરું પકડાઈ ગયું, અને જેઓ આગેવાન હતા તેઓ માર્યા ગયા એઓમાં લાર્ડ રસમ લોકને

જો વહાલો હતો, અને આદ્યર્શનો સીદની ધજો સદ્યુષ્ટી હતો તેઓના ધાતથી પ્રભ એક પામી. હવે રાજ્યકારભારની લગભગ ડ્યુક આફ ચોર્ડના હાથમા આવી, તથાપિ તેમના ધર્મી અને જુવની સ્વભાવથી રાજ કા-
યર થયો. રાજ્યકારભારમા સુધારો કરી લોકને રાજ કરવાની ગોઠવણ આ-
લેસ કરતો હતો, તેવામા એકએક તેનો કાગ થયો (ઇ. સ ૧૬૮૫)
એને ઝેર દીધાનો વહેમ પડ્યો હતો. ડ્યુક આફ ચોર્ડને ખગર પાડ્યા
વિના તેના કેટલાક કાયલિક મિત્રોએ એ જીન્હો કર્યો હતો એવુ ધરાયુ હતું.

ફ્રાન્સનો લુઇસ રાજ આર્વેસને લાય આપી છાનો રાખતો હતો,
તેથી એના વખતમા પર રાજ્યોમા ઇંગ્લાન્ડની સત્તા મદ પડી ગઈ હતી
૧૪ મે લુઇસ મિન હરકને પાસેની રાજ્યોના પરગણા છૂટી લેતો હતો
સ્પેન અને હાલક એટલા નવગા પડી ગયા હતા કે તેની સામા થઇ
શક્તા નહિ જર્મનિનો પાદશાહ ખીજ સરુઓ જોડે લદવામા રોક્ષપલો
હતો પોતાની હમરિ દેશની રૈરતના હમ છીનવી લેવાથી પાદશાહ લિઓ-
પોલડની સામા જખદ બડ ઉછુ હતું કાઉન્ટ ટીકેલી નામે હિંમતવાન સ-
રદાર બગવામોરોનો નાયક હતો, તેજુ પોતાની મદદે તુર્ક ફ્રેન્જને બોલાવી
તેઓ સિનિશિઆ પ્રાત લૂટતા હતા તેવામા સુવતાન ૪ થો મદમદ મહા
બગવાન ફ્રેન્જ એકઠી કરવામા લાગ્યો હતો લીઓ પોરડે પોલાડના રાજ
જેન રોમિએસ્કોની જોડે મદદે આનવાના કાલકરાર કર્યા.

પોનાડન લશ્કરનો જમાવ થયો ત્યારપહેલા સુવતાનનો વશર
મુસ્તાફા મોહા લશ્કર સાથે આસિઆમા મેઠો પાદશાહી ફ્રેન્જ પાછી હ
ઠી, અને તુર્ક લશ્કરે આવીને વીએનાને ઘેરો ઘાલ્યો કેટલાક અઠનાડિ-
યા સૂફી કિલ્લેદારોએ શહેરનો બગાન હિંમતથી કર્યો, પરતુ તુર્કી તોપના
મારથી કોટ તૂટી પડ્યો પરનો નાશ થયો અને કિલ્લા ઉપર હુમલો થ-
વાની તૈયારી હતી, (ઇ સ ૧૬૮૩) કિલ્લેદારો નાઉમેદ થઇ શરણે જ
વાના વિચારમા હતા, તેવામા પોલાડનો રાજ લશ્કર લેઇ મદદે આવ્યો
મુસ્તાફા તેની સામે લડવા ગયો, પરતુ તુર્કી સિપાઇઓ હિંમત છોડી ના-
સી ગયા, અને પોલાડના રાજને પૂરો જય મળ્યો પાદશાહ લિઓપો-
લડના હાથમા જર્મનિ દેશ કરીને આવ્યો, પરતુ તેજુ પોનાડના રાજનો
પાડ માન્યો નહિ

મુસલમાનો ખ્રિસ્તી મૂનકપર ચઢી આના, તે વારે ૧૪ મા લુહમે લુહસેબર્ગ ઉપરની ઘેરો હાથવી લીધો તેનું કારણ તેણે એવું બતાવ્યું કે મુસલમાનો હુમલો કરતા હોય તે વખતે ખ્રિસ્તી રાજાઓએ મા હોમાહે વધતું ન જોઈએ સોબિએસ્કીની બહાદુરીની મુમવમાનોનો પરાજય થયો, તેવારે લુહસે પોતાના હુમના પ્રી જારી કર્યા તેની સાથે લડવાને સ્પેનમા બાગ નડોતું, તેથી મૂનક આપી સલાહ કરી દરિયા ઉપર પણ તેનું બાગ વધતું ગયું આફ્રિકરિઆના રાજાને તથા છનોઆની મરહારને તેણે નમાન્યા, અને પોપને પણ છોડ્યો નહિ

યુરોપના રાજાઓ તેના ઉપર ઘણે બળતા હતા, તેવામા તેણે ધ શાંધ થઈ પોતાના રાજાને નમણુ પાડ્યું ફ્રાન્સના ડોટેસ્ટાંટ લુગ્વેનોટ કે હેવાતા હતા નાટમની સનદથી એ પથવાગાઓને સરકાર તરફથી ટેલાક હક્ક મળ્યા હતા એ સનદ હમેશની હતી લુહસનો ઘણો ડાકો અને સ હથુણી પ્રધાન કોલ્બટ મરણુ પામ્યો, ત્યારપછી લુહસે લુગ્વેનોટ પથ ઉપર જીવન કરવા માડ્યો. તેણે પહેલો એવો હુકમ કર્યો કે લુગ્વેનોટ લોકના ઉ થી વધારે વધના છોકરા પોતાની ખુશી હોય તો કાયનિમ ધ મેમા જઈ શકે આ ખોટા ધારથી કુકુબોમાં કરેશ પેટો બાગક છોક રાઓને કાયનિક પાદરીઓ ઉરકેરી પ્રવધર્મથી વિરુદ્ધ ચાલવાને ઉરકેરવા બાગ્યા બીજો હુકમ પાદશાહે એવો કર્યો કે લુગ્વેનોટ પથીઓને સરકારી નોકરીમા રાખવા નહિ તથા વેપારની સનદો પણ આપવી નહિ લાલચ તથા બચ બતાવીને તેમનો સ્વધર્મ તજવવાની કશિશ જારી કરી જોઓ કાયનિક થાય તેઓને ધનામ આપવાનો સરકારને ઘણો ખર્ચ થયો છેરે તેઓને વટાવવાને સ્વારો મોકલ્યા ફ્રાન્સની સનદ રદ કરી, સપાઇઓ અને પાદરીઓના જૂનમથી તોન્યા પોમરી ચાર લાખ લુગ્વેનોટ પથીઓ પોતાનો ધન માન લેઈ પરદેશમા નારી ગયા તેઓ છુ, દિવાન, ઉવમી, અને કિસમી લોક હતા, તેથી તેઓ જે દેશમાં જઈ ને વસના તે દેશને લાભ થયો અને ફ્રાન્સને નુકસાન થયું ઇંગ્લાડ, હોલ્લેન્ડ, અને જર્મનિમા જઈ તેમણે પોતાના દુખ જલ્દેર કર્યો, તેથી તે પ્રજાઓનો શુર્યો ફ્રાન્સ ઉપર વધ્યો જર્મનિના રાજાઓએ લુહસની સામા લડવાને એકે કર્યો સ્પેન અને હોનાડ એમાં દાખન થયા પાછાથી

સ્વીદન, દે-માર્ક અને સેવોય બંધાયાં, અને ઇંગ્લાંડના રાજામાં એકાએક મોટો ફેરફાર થયાથી તે પણ એકામાં સામેલ થયું.

આલ્ફસના મરણ પછી ઇંગ્લાંડની ગાદીએ તેનો ભાઇ ૨ જો નોર્મસ બેઠો. આરંભમાં તેણે સારી રીતે વર્તવાનાં વચન આપ્યાં, તેથી તે લોકને પ્રિય થયો. કાયદિક પંથની ક્રિયા તે ખુલ્લી રીતે કરતો હતો, તોપણ કોઈ જોશ્યું નહિ. માત્ર રાજાનો અનોરસ યુગ મનમથનો ડચ્છક હતો તેણે તથા આર્જાઈસના અલે બંડ કર્યા. સ્કોટ્લાંડમાં આર્જાઈલ ફ્રાન્સ સહિત હતો, પરંતુ લોક તેને માનિય થયા નહિ. રાજાની ફ્રાન્સ આગળ તેતું કાંઈ આશ્યું નહિ, તે પકડાયો અને માર્યો ગયો. ઇંગ્લાંડના પશ્ચિમ ભાગમાં મનમે બગવો કર્યો તેનો પણ સરકારી ફ્રાન્સે પરાજય કર્યો, અને નોર્મસે તેને મરદન મરાયો. નોર્મો તેના પક્ષકારો હતા તેઓને સરકારના માણસોએ વીણી વણીને ધણી કઠણ સજાએ પમાડયા. આ ફતેહ-ની હિંમત પામી રાજાએ કાયદિક પંથની વિરદ જો કાયદા હતા તે ર-કર્વા. સરકારી મોટી મોટી જગાઓ કાયદિકને આપવા માંડી. ધર્મને માટે નોર્મોની આપલોડમાં જમીન ગઈ હતી તે પાછી મળવાની તેમને માસા થઈ. કેટલાએક ખીંકણ પ્રોટેસ્ટંટો ઇંગ્લાંડમાં આવી પેકાર કરવા શરૂ થયાં તેથી, તથા ક્રાન્સમાંથી નાસી આવેલા લુગ્વેનોઈ લોકની વાનો લોમળી લોકના મનમાં કાયદિક પંથપર બહુ દ્રેવ આવ્યો. પ્રજાની પ્રી-તે રાજા ઉપરથી ઉતરી જતા આવી હતી તે ઉપર લક્ષ ન આપતાં તે યે ધર્મસમાજ જોડે કશોએ કર્યો. આજ મુધી ધર્મસમાજ તેનો મુ-ખ્ય આધાર હતો. હવે કાયદિક પંથની તરફદારી કરવાથી તેની જોડે અ-લુખનાવ થયો. એક્સફર્ડની યુનિવર્સિટિમાં એક જગા ખાલી પડી તે રા-જાએ એક કાયદિકને આપી.

ઇંગ્લાંડના લોક ઘણા નારાજ થયા હતા, તોપણ રાજાને પદમદ કર-નિ જિયાર કોઈએ કર્યો ન હતો. રાજાને હાકરાં ન હતાં, અને હવે પછી થવાની આશા ન હતી. રાજાની આગલી ધણીઆણીના પેટની બે પરીઓ હતી તે બંને પક્ષે પ્રોટેસ્ટંટ હતી એક દોષાંડના વિચ્ચમને પા પીજ દે-માર્કના રાજકુંવરને પરણી હતી. પહેલી તો વાંઝણી, પણ પીછે એક પુત્ર હતો. તેના ઉપર પ્રજાની આશા હતી. નોર્મસનો પછી

છી ઉમરાવો અને મૃદસ્થો આરે તરફથી તેની છાવણીમાં આવ્યા જેમ્સના લશ્કરી સરદારો અને તેની કુંવરી આનંદ વગેરે તમામ લોકે જેમ્સને તળ્યો. વિશ્વમ લંડન તરફ આવ્યો, ત્યારે જેમ્સ ક્રાન્સમાં નારી ગયે. તેને આશા હતી કે ફ્રેંચ લશ્કરની મદદથી તે ઇંગ્લેન્ડના કુસંપથી છૂપાછો રાજ થઈશ, પણ તે ઇમેદ પાર પડી નહિ, અને પરદેશમાં રખાડી મુઓ.

વિશ્વમે લંડનમાં રાજસભા બોલાવી. એ સભામાં ત્રણ પ્રશ્નો નીકળ્યા. પહેલો એ હતો કે જેમ્સને પાછો બોલાવવો અને તેને નામે વિશ્વમ રાજકારભાર કરે એવો બંદોબસ્ત કરવો, ટોરિમાંના કેટલાએકને એ વાત પસંદ હતી, પરંતુ બીજાને એનું લાગુ કે રાજને કાઢી મૂકી પાછા બોલાવવો એ ઠીક નથી. બીજો અભિપ્રાય એવો હતો કે જેમ્સ નાશી ગયો, માટે તેણે ગાદી છોડી દીધી એનું સમજવું, અને તેના છોકરાને નામે વિશ્વમ રાજકારભાર કરે. એ વાત વિશ્વમને પસંદ નહોતી, એ કુંવર રાજનો ખરો પુત્ર છે એવું કોઈ કબુલ કરતું નહોતું. વળી જેમ્સ પોતાના કુંવરને પ્રોટેસ્ટન્ટ થવાને ઇચ્છાંડ મોકલે એ સંભવિત નહોતું, તેથી એ અભિપ્રાય સભાએ પસંદ કર્યો નહિ. ત્રીજો મત એ હતો કે રાજ્યાસન ખાલી પડેલું ગણ્યું, અને વિશ્વમ અને મેરીને ઇચ્છાંડના રાજ રાણી નીમવા. એ ત્રીજો મત સભાએ કબુલ રાખ્યો. ટોરિઓએ એ વાત ધણી નાખુશી સાથે કબુલ કરી. પાછળથી ફ્રેંચ ફોજની મદદ વડે ઇંગ્લાંડનું રાજ્ય લેવાની કોશિષ કરી, તેથી ઇંગ્લેન્ડનું દીવ જેમ્સ ઉપરથી બિલકુલ ઉડી ગયું. આગલીક આવી તેણે રણભૂમિમાં કાપરપાણું અને મૂખોઈ દર્શાવી, તેથી તેની હાર થઈ અને તેના પક્ષની ખરાબી થઈ. હુણે પાછાં થયેલા રાજને મદદ કરી તેથી તેના ઉપર ઇંગ્લેન્ડના ખુશ રહ્યા, અને તેની સામા લલવાને બારે વેરા તેમણે આપ્યા.

સ્વંદ ૪ થો.

યુરોપનો સામાન્ય ઇતિહાસ.

ઇંગ્લાંડમાં રાજ્યની ઉચ્ચપાયેલ કરવામાં કેટલાક પક્ષો એકઠા મળી ગયા હતા. ધારણા વિચારમાં પાર પડ્યા પછી વળી પાછા અગાઉની માફક એકેકની અદેખાઈ કરવા લાગ્યા. સ્કોટ્લાંડની રાજસભાએ ઠરાવ કર્યો કે તેના તાબાના મુલકમાં પ્રેરણીનેરિઅન પથ સ્થાપવો; એ નોંધને ઇંગ્લાંડમાંના કેટલાક પ્રોટેસ્ટન્ટ ધંધવાળાઓને ઉમેદ થઈ કે ઇંગ્લાંડમાંના ધર્મ સમાજના કાયદામાં કંઈ ફેરફાર થવો નોંધ્યો; મિત્ર દરફતે તેમને તેમના ધર્મ પાળવાની છૂટ મળી અને તેથી ટોચી પક્ષ નારાજ થયો. આયર્લેંડના લોક જેમ્સની તરફ રહ્યા. વિશ્વએ ત્યાંના સુખાને મોટી પાલી અને દોલત આપવાનું કહ્યું તથા કાયસિકોને ધણાક હકો તથા એક તુતિયાંશ દેવળો અપાવવાનું વચન આપ્યું, તોપણ તે વાત નહિ કબુલ કરી વિલ્યમની સામા થયા.

આયર્લેંડમાં વસેલા પ્રોટેસ્ટન્ટોએ જોયું કે કાયલિક રાજ ને કાયલિક પાર્લિમેન્ટ ધરે તો તેમને મળેલી જમીન જતી રહેશે. તેઓ વિલ્યમની તરફથી લઠવા ઉઠ્યા. તેઓની કેટલીક ટોળીઓએ દેશમાં લુટપાટ કરવા માંડી અને કેટલીકે દેશના કિલ્લા કબ્જે કર્યા. જેમ્સ યોડા ફ્રેંચ લશ્કર સહિત આયર્લેંડમાં આવ્યો. ડબ્લિનમાં પાર્લિમેન્ટ બોલાવી પ્રોટેસ્ટન્ટોને જે કાયદાથી જમીન મળી હતી તે કાયદો રદ થયો, તથા જે પ્રોટેસ્ટન્ટો રાજ્ય વિરુદ્ધનો પક્ષ હેરે તેઓને રાજદ્રોહી ઠેરવ્યા. એ દરમિયાન સ્કોટ્લાંડમાં જેમ્સના પંદરેક લાકડાને ઉલ્લા થયા તેમનો સરદાર વાઈકાઉન્ટ-દી રણમાં પડ્યો અને તેની ફોજમાં હાથલાંડરો હતા તેઓ નાસી ગયા. બીજી ફોજ ઉભી કરે એવો વજનદાર સરદાર કોઈ જેમ્સની તરફ રહ્યો નહિ. આયર્લેંડમાં જેમ્સે લંડનડરીને ઘેરા માલ્યો. એ પ્રોટેસ્ટન્ટોના હાથમાં હતું, તેમણે ધણી હિંમતથી જીતેરનો ખચાવ કર્યો. ખાવાનું ખૂટી ગયાથી તથા થાક-

થી તેઓ બહુ હેરાન થયા, ને શરણે જવાનું ધારતા હતા એવામાં ઇંગ્લાંડથી મદદ આવી પહોંચી, ત્યારે જેમ્સ ઘેરો ઉઠાવી આવતો થયો.

ઇંગ્લાંડથી વિશ્વમે એક સરદારને દસ હજાર માણસ આપી આવેલાંડ મોકલ્યો અને પાછળથી પોતે પણ બીજું લશ્કર લેઈ જઈ મળ્યો. સસરા જમાઈની બેટ ઇ. સ. ૧૬૯૦ ના જુલાઈ મહિનાની ૧ લી તારીખે બોમ્બે નદીપર થઈ. જેમ્સ રણમાંથી નારી ગયો અને વિશ્વમની પૂરી ફતેહ થઈ. દખ્ખનમાં પણ અઝીવાર જેમ્સ રહ્યો નહિ, એને એ. ટલી બીક લાગી કે વહાણમાં એસી ક્રાંસમાં જતો રહ્યો. રાખના જેવા આધરિશ સિપાઈઓ કાયર ન હતા. તેઓ લિમરિકમાં જઈ બરાયા. વિશ્વમે કિલાને ઘેરો ઘાલ્યો પણ હતાયો નહિ, પરંતુ બીજા ભાગમાં તેના સરદારો ફતેહ પામ્યા એક પક્ષવાળા લડતાં ચાક્યા ત્યારે કરાર થયો કે બિજા આર્લસના અમલમાં કાયસિકાને ધર્મની જે મૂટી હતી તે તેઓ ભોગવે. જેઓ વિશ્વમ રાખની આજુ માનવાની પ્રતિજ્ઞા લે તેઓ રૈયા ગણાય અને જેઓને જેમ્સની જોડે જવું હોય તેમને સરકારના ખર્ચે ક્રાંસમાં મોકલવા. આશરે દસ હજાર માણસો એનો સાબ લેઈ ક્રાંસમ ગયા અને ત્યાં લશ્કરમાં નોકર રહ્યા.

રાખના અધિકારને મર્યાદામાં રાખવાની વિગેની ધણી કાશીશર્થ વિશ્વમ કંટાળ્યો ત્યારે તેણે ટોચિપક્ષ જોડે દોષ્ટી કરી. એ પક્ષ રાખને આશ્રય આપવાને યત્નો હોંશીલો હતો, આ વખતે હાઈલાંડમાં સરદારો મોટું કપટ કરી એક પરગણાના લોકની નિર્દયપણે કતલ કરી તેથી લો. એટલા નાખુશ થયા કે જેમ્સને રાજ પાછું મળવાની આશા થઈ. અઝુક દિવસ સુધીમાં જેઓ વિશ્વમની આજુ માને તેઓને મારી આપવાના જાહેરનામાં પાર્લમેંટે કબો હતાં મેઝનલ નામે ટોળાએ જાહેરના માની તારીખને બીજે દહાડે તે પ્રતિજ્ઞા લીધી અને સરકારના અમલદારોએ તે મંજૂર રાખ્યા. તે ઉપરથી તેમણે ધાર્યું કે આપણે કંઈ હવે બચ નથી. તેમના પરગણામાં લશ્કર પેઠું તે વિશે તેમણે વહેમ રાખ્યો નહિ. રાત્રે બપો હાથી ગયા પછી સરકારના આગળથી આવેલા હુકમ પ્રમાણે સિપાઈઓએ લોકનાં ઘર સળગાવ્યાં અને લોકોએ જેવી નાસાના કરવા માંડી કે તુરત તેમનાપર જોળાનો માર ચલાવ્યો આ ખબર

યુરોપમાં ફલાઈ ત્યારે સઘળાએ ઇંગ્લાંડની સરકારનો ધિક્કાર કર્યો. ને ફ્રેન્ચ સરકારને આશા થઈ કે જર્મની પાછો સિંદાસને ખેસાડવાનો આ સારો લાગ છે અને જો તુરત તે ઇંગ્લાંડમાં ફ્રાન્સ મોકલી શકે. હોત તો લોકની સ્વાધીનતાને અને વિશ્વમને બચવું કઠણ થઈ પડત. ૨૦૦૦૦ માણસનું સરકાર તેણે તૈયાર કરાવ્યું અને તેને ઇંગ્લાંડમાં આણવાને તથા તેનો બચાવ કરવાને મોટી નોકરીઓ એકઠી કરી. આડિમરસ રમસ નામે ઇંગ્લેન્ડ નોકરીજનના સરદારે વડદાના લશ્કરી પહાણો જોડે મળી જઈ લાહોઈ આગળ ફ્રેન્ચના દરિઆઈ લશ્કરનો પરાજય કર્યો, એથી જર્મની આશા બંગ થઈ. વિશ્વમની રાણી અને જર્મની દીકરી મેરિનું મૃત્યુ થયાથી જાકોબાઈટ પક્ષને વળી હિંમત આવી. જર્મની પક્ષકારો જાકોબાઈટ કહેવાતા હતા. જાંડ ન હોવાતા રાજને કપટથી મારવો એવો તેમણે વિચાર કર્યો. એ કાવતરું જાહેર થયાથી ઇંગ્લાંડની પ્રજાએ વિશ્વમ ઉપર હરીને પ્રેમ આજુઓ. જર્મની બીજી દીકરી આન નામે હતી, એને એક પુત્ર હતો તેનું મરણ થવાથી પાર્લમેંટે કસાવ કર્યો કે આત્મના પછી હાનોવરના ડચકની મા બાઇસોફાયા અને તેના પુત્રો અથવા તેના વારસો પ્રોટેસ્ટન્ટ હોય તેમને ઇંગ્લાંડની ગાદી મળે (ઇ. સ. ૧૭૦૧). ૧લા જર્મની દીકરાની દીકરી બાઇસોફાયા હતી, એટલે કુમારી હલિજાએથ જર્મનિના અબાગ્યા ઇલેક્ટર પાલેટિનને પરણી હતી, તેની એ પુત્રી હતી. ટોરિ અને વિગપક્ષો કાંઈ કાંઈ વાર અરસપરસ બારે અદાવત ફેખાડતા અને વિદ્યમને પાર્લમેંટ જોડે બરાબર બનતું નહિ.

ફ્રાન્સના રાજના લોખને અટકાવવાને ઓક્સબર્ગનો એકા કેટલાક રાજાઓએ કર્યો હતો તેનો ઉમરી રાજેંદ્ર લીઓ પોલ્ડ હતો, તે યુદ્ધિવાન પરંતુ ધર્માઈ અને કૂર હતો. યુરોપના લોકની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવામાં આગેવાન થયો તેજ વખતે પોતાની હંગરીની રૈયતના હકોનો નાશ કર્યો અને પ્રોટેસ્ટન્ટોને પીડા કરી. વીએનાથી તુર્કી ફ્રાન્સ નાહી અને બેલ્ગ્રેડ નગર પાલસાદના લશ્કરે છાણુ ત્યારે હંગરીના બંડખોરોને કાંઈ સહાય કરનાર રહ્યું નહિ તેથી બંડખોરોને તાબે થવું પડ્યું. છુદસ ઓક્સબર્ગના એકાથી કર્યો નહિ. તેણે ફ્રાંસમાં બે ફ્રાન્સે મોકલી અને સ્પાનીઅરો તે શહેરમાં રાખવાને ત્રીજી કાટાલોનિઆમાં મોકલી. જર્મનિની ફ્રાન્સને ફ્રાન્સમાં આવતી અટકાવવાને પાર્લામેંટ પ્રાંત ફ્રેન્ચ લશ્કરે ઉજાડ કર્યો.

(ઇ. સ. ૧૬૮૮). આ જંગલી યુકિતથી યૂરોપના લોકને બહુ કમકમાટ ખૂટ્યો. ફ્રેશ્યુઆરિ મહિનામાં બર શીઆળામાં સ્ત્રી પુરુષ અને છોકરાંને પોતાના ઘરખારમાં મૂકીને નાસી જતું પડ્યું. બરફથી બરાબ ગયેલા રસ્તાઓને ખેતરોમાં હળરો માણસ જૂથ અને ટાઢથી મરણ પામ્યાં. નગરો અને ગામોના તમામ ઘર ફ્રેન્ચ લોકે બાળી મૂક્યાં અને દેશ ઉજાડ થયો. આ ધિક્કારવા બેગ તદ્દખીરથી તેને ધારવા નેટલો ફાપદો થયો નહિ. જર્મન ફ્રાન્સે કેટલેક ઠેકાણે ફતેહ પામી. ફ્રેન્ચ રાજ્યે જય મેળવવાને લાયક ઉપાય હવે ક્યો, કસાયલા અને ખજરદાર સરદારોને મેનાપતિ ક્યો તેથી તેની ફ્રાન્સે જય પામવા લાગી. માર્ચલ કાટીનાટ સેવોય કમળે કયું. ફ્રાંસમાં સંપીવા રાજ્યોની ફ્રાન્સે માર્ચલ લુક્સેમ્બર્ગે હરાવી. ઇંગ્લેન્ડની અને વલસાની નૌકાસેનાનો ગિચીડેડ આગળ ફ્રેન્ચ નૌકાસેના પરાજય ક્યો અને કાટાયોનિઆમાં સ્પાનિઅર્ડો બાગે ખચાવ કરી શક્ય (ઇ. સ. ૧૬૯૭). જર્મનિનો રાજ્ય વળી હંગરીઅન અને તુર્ક લોકો હુમલાથી રોકાયો તેથી બેધએ તેટલી કુમક લુધસના વેરીઓને કરી ક્યો નહિ. તુર્ક લોકનો હુમલો તેણે પાછો વાળ્યો. ત્યારપછી તેના સરદાર સેવોયના ડબ્લે કાટીનાટને છતાલિમાં હાંકી કાઢ્યો. પરંતુ ફ્રાંસમાં ફ્રેન્ચ લશ્કર ફતેહમાં રહ્યું મોજમ અને નમુર ચહેરો છતી અને સંપીલી પ્રજાના લશ્કરને બે વાર લડાઈમાં હરાવ્યું. વિલ્યમ રાજા હારથી ન હિંમત થયો નહિ અને વિજયો ફ્રેન્ચોને અનેક યુકિતથી હરકત કરતો હતો. લુધસના લશ્કરો સેવોય, સ્પેન, અને જર્મનિમાં ફતેહ પામ્યાં પરંતુ તેથી કીર્તિ સિવાય બીજી કંઈ લાભ થયો નહિ. દરિયામાં પણ ફ્રેન્ચ નૌકાસેનાએ જય મેળવ્યા પરંતુ ક્રાન્સ આ પ્રયત્નોથી ખાલી થયું. નહાર ઝડપ તથા જમીન ખેડનારા માણસો બેધએ તેટલા નહિ હોવાથી ક્રાન્સમાં ભારે દુકાળ પડ્યો. ખેડતોને પકડી લશ્કરમાં દાખલ કર્યા હતા તેથી બેધએ તેટલા માણસ મળતાં ન હતાં ઉપજ કરતાં ખરચ ધણો વધ ગયો. લુધસના ચતુઓ આ સર્વે બિનાઓથી વાકેફ હતા. તેનો પરાજય કરવાને તેમણે ભારે પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ મથ પામ્યા નહિ. માત્ર વિલ્યમ નમુર નમર પાછું છતી લીધું. આ વખતે બેક પક્ષો ચામ્યા હતા. હંગરો માણસ મરતાં હતાં, પ્રજા નાણું ખરચાતું હતું અને હમેશને ફાપદો કાઢતો થતો નહિ તેથી સલાહ કરવાને જોને આવતો થયા. સ્વી

દનના રાત્રી ૧૧ માં આર્લમે મધ્યસ્થ થઈ કરાર કરાવ્યા. લડાઈનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે ક્રાન્સના રાજ્યને સ્પેનની ગાદીપરથી હાથ ઉઠાવવો, પરંતુ થયેલા કરારમાં એ વાત તો નિવકુચ જણાવીજ નહિ, તથા ખીજ પક્ષ કેટલીક બાબતો ખૂબી દીધી હતી તેથી લાંબી મુદત સાન્નિ રહે તે-
વું નહતું.

એ સમયના કરાર જર્મનિના શહે ઘણી નાખુશીથી કબુલ કર્યા પરંતુ ખીજ બાજુ કરતાં તેને તેથી વધારે શયદો થયો. ઇસ્તામ્બુલની ગાદી પર રજો મુસ્તાફા નામે સુલતાન હતો, તેણે કેટલાક વખત સુધી યૂરોપને મુન્નબું. બહું લશ્કર જર્મનિનો રાજ તેની સામે મોકલી શક્યો. સેવાય-
નો પ્રિન્સ મુછન એ ફ્રાન્સનો સેનાપતિ હોય એ બુદ્ધિવાન સરદારે હંગરિ દેશમાં સુલતાન મુસ્તાફાનો કેવળ પરાજય કર્યો. રથમાં પંદર હજાર તુર્ક મુખ્યા અને આઠ હજાર નાસતાં નદીમાં ઢૂબ્યા. તેમનું તોપખાનું, સામાન સુલ-
તાનનો મોટો તંત્ર, ધુજળ હુંડા, અને સુલતાનની મોટી મોહોર આઝિ-
યાની ફ્રાન્સને હાથ આવી. મુસ્તાફાએ ખીજ ફ્રાન્સ વડે ફતેહ મેળવવા-
જાણીશ કરી પણ તે નિષ્ફળ ગઈ અને સલાહ કરવાની જરૂર પડી. કા-
લોવિન્સ નગરમાં કોલકરાર થયા તેથી આઝિયાને કેટલાક પ્રાંતો મળ્યા
અને આઝોફ પ્રાંત રશિયાને આપ્યો. રશિયાની ગાદીએ આ વખતે મ-
હાન પાદશાહ હતો તેના કારભારથી તે દેશ હવે આગળ પડવા લાગ્યો.
મેરિઆ પ્રાંત વેનિસના રાજને મળ્યો.

ઇસવિકની સલાહ પછી યૂરોપના રાજ્યોનું લક્ષ સ્પેન તરફ ગયું.
ત્યાંના રાજા ખીજ આર્લસનો મેદવાડ વધતો ગયો. તેને પેટ પુત્ર ન હો-
વાથી તેની માદીનો ધવો તથા રાજ્યો કરતા હતા. એક ક્રાંસનો ૧૪
મે લુઇસ, ખીજે જર્મનિનો રજો લીઓપોલ્ડ અને ત્રીજો બાવેરિઆ-
નો ફ્રેડેરિક. એ ત્રણમાંથી કોનો હક્ક વધારે હતો તેની તપાસ કરવાની
જરૂર નહી. બાવેરિઆના ઇકોરને ત્રણે તે યૂરોપના રાજ્યોને ફાવતું હતું.
પરિશ્રમ અને લુઇસની વચ્ચે એ રાજ્યના મૂલકની વહેંચણુ કરવાનો શ્રમ
કરાવ થયો હતો પરંતુ તે જાહેર થવાથી સ્પેનનો રાજા સુસ્સે થઈ બો-
લ્યો મારા જનતા મારા મૂલકની શું ખીજાએ વહેંચણુ કરશે. તેણે બા-
વેરિઆના રાજને વારસ નીમ્યો તે રાજ ત્યારપછી તુરત મરી ગયો.
કેટલાક કહે છે કે તે ઝેરથી મરી ગયો (ઇ. સ. ૧૬૯૯.) ફોલાંડ, ક્રાન્સ

સ્પેનને ઇંગ્લાંડે મળી જો રાજની વહેંચણીને બીજાને કરાર થયો પરંતુ રાજોદ્ધ
લીજોપે ૫૩ તેમાં આ મેલ થયો નહિ તેને સ્પેનનું આખું રાજ મળવાની
આશા હતી. દેશિઅનની સંયોગીશૂનિપર રક્ષાદવાંડના કેટલાક લોકે વેપા-
રની કાઠી કરી હતી તે વિચ્ચમે કાઠી નાખી તેથી રક્ષાદલોક રાજપર પ-
ણા શરૂમે થયા. સ્પેનના બીજા આર્લેમની ઇચ્છા આશિવાના રાજોદ્ધને
ગાદી આપવાની હતી પરંતુ સ્પાનિઅર્ડો રાજ ન હતો. સ્પેનના ઉમરુવો
અને ઇર્મિયુરોએ મરવા પડેલા રાજને કમું કે કાન્સના ધુર્ગાન કુગ-
મોથી દોષને ગાદી આપવી તે વેગાના પોપ ૧૨ આ છનોસને પણ તે-
વીજ સલાહ આપી, તે પરથી આર્લેમે નહું વસીવતનામું કયું તેમાં ડોદ્ધિ-
નના બીજા છોકરા ફિનિપને વારમ કરાવ્યો ઇ. સ. ૧૭૦૧ માં આર્લેસ-
નું મૃત્યું થયું ત્યારે લુઇસને વિચાર થયો કે રાજના બાગ કરવાના કરાર
થયો ■ તે પાગવા કે વસીવતનામા પ્રમાણે વર્તવું વસીવતનામા પ્રમાણે
આણવું તેને વધારે પસંદ પડ્યું, અને તેનો પૌત્ર સ્પેનનો પાંચમો ફિ-
લિપ કહેવાયો.

કરાર તોડી લુઇસે પોતાના પૌત્રને સ્પેનની ગાદીએ બેસાડ્યો તે
ઇંગ્લાંડ અને હોલાંડને ગમ્યું નહિ, તોપણ કેટલાક વખત સુધી તેઓ
લડવાને ઉભા થયા નહિ. જર્મનિના પાદશાહે ઓકદમ વિચર કર્યું
અને પ્રિન્સ લુઇસના હાથ નીચે તેના લશ્કરે ઇટાલિમાં ફ્રેંચ માર્શા
કાટીનાટ ઉપર કેટલોક જય મેળવ્યો ફ્રેંચ પાદશાહનો શો ઇગદો છે તે
વિશે ઇંગ્લાંડ અને હોલાંડની સરકારે ખુનામો માગ્યો. તેનો ઉત્તર સંતોષ
કારક નહિ મળવાથી તે બંને જર્મનિના સાહ બેડે મળી ગયા. એ તરે
વચ્ચે જ કરાર થયો તેની મતગથ આ પ્રમાણે છે:—“સ્પેનની ગાદી સં-
બંધી જર્મનરાજોદ્ધ રાજ થાય તેમ કરવું. ઇરિજ અને વલંદા લોકના રા-
જ્ય અને વેપારનું રક્ષણ ગાય તેવી બાંહેધરી મેળવવી, કાન્સ અને સ્પે-
નના રાજ્યોને એક થઇ જતાં અટકવર્તી, અને સ્પેનનો અમેરિકામાં
મુલક છે તે ફ્રેંચને ન મળવા દેવો.” આ કરારને લિટિય પાર્લામેન્ટ કદા-
અમલમાં નહિ લાવવા દે પરંતુ લુઇસે આ વખતે અવિચારપણે પ્રિટિ-
મંત્રનું અપમાન કરીને પોતાનું કામ બગાડ્યું (ઇ. સ. ૧૭૦૧) પ-
છે થયેલા પાદશાહ ૨ ન જન્મસનું મરણ થવાથી તેના છોકરાને ફ્રેં-
રાજ્યએ ઇંગ્લાંડનો રાજા ત્રીજો જન્મ માન્યો. પાર્લામેન્ટને લગામમાં પડ-

પસંદ ન હતું તોપણ લુઇસનું જો કામ જોઈ તેણે એકદમ લડાઈ કરવાની મંજૂરી આપી. વિશ્વમ રાજ્ય મોડાપરથી પડ્યો અને કેર્લ આલુવાકેદ-ગાર વેદના અનાદીપણથી તેનો પ્રાણ ગયો, તોપણ પાર્લામેંટ લડાઈથી પાછી હડી નહિ (૬૪. સ. ૧૭૦૨). વિદ્યમના મૃત્યુની ખગર બાણી સં-પીલા રાજ્યો ગમરાટમાં પડ્યા પરંતુ ઇંગ્લાંડની ગાદીએ આત્ર રાણી બે-ડી. તેણે માછ રાજ્યની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવાનો ફરાવ ઘુરત બહેર ક્યો તેથી તેમની ખીક જતી રહી.

આત્ર રાણી રાજ્યાસને બેડી તેથી ઇમેજે ધણા ખુશી થયા. વિ-શ્વમ પરદેશ હોવાથી લોકોને પ્રિય ન હોય. તે રાજ્યને ઇંગ્લાંડ કરતાં હો-લાંડ વધારે પ્રિય હતું અને તેનો સ્વભાવ મળતાવડો નહિ હોવાથી લોકોનું હેત તેનાપર ગધું નહિ. ટારિપક્ષને શક હતો કે તે રાજ્ય પ્રેરગીટીરીઅન મતનો હતો તેથી ઇંગ્લાંડની ધર્મસમાજને તુકસાન કરશે અને વિગપક્ષ-નો પ્રેમ તેના પરથી ઉતરી ગયો તેનું કારણ એ કે રાજ્યએ તેનાપર જોઈએ તેટલી મહેરબાની દર્શાવી નહિ. તેને ગાદી મળવામાં મુખ્ય આશ્રય એ પક્ષનો હતો. રાજ્યમાં લશ્કરી કામ કરવાની ખુદિ ધણી હતી તોપણ તે ધણીવાર હાર પામતો. માર્લેંગરોનો અર્લે મુદ્દકામાં અતિ કુશળ હતો તે-નાપર અદેખાઈ કરી વિશ્વમે તેને ઉત્તેજન આપ્યું નહિ એવી કેટલાક લોક વાનો કરતા. લુઇસનો પુત્ર ફ્રિનિપ સ્પેનનો રાજ્ય થાય એનું તેણે ક-પુત્ર કર્યું હતું તેમ જા પાછળથી તે ફરી ગયો તેથી તેના પ્રમાણિકપ-ણને કાંઈ લાગ્યો ધણા લોક એનું ધારના હતા કે વર્લ્ડને ફ્રેંચલોકને રાજ્ય ક્યો હોત નો ઇમેજે લડાઈએ ચડન નહિ સ્પેનની ગાદીએ આશ્રિ-આત્રે કે ક્રાંસના રાજ્યનો કુર એસે તેમાં ઇંગ્લાંડને કે લાગતું વળગતું ન હતું સ્પેનના તખ્ત મારે ઇંગ્લાંડે મોટી લડાઈ ઉઠાવી અને ધણો ખર્ચ ક્યો તેમાં તેને ઘોડાજ લાભ હતો પરંતુ ઇંગ્લાંડે રાજ્ય કરાવવાનું કામ નુલુઇસે માથે લીધું તેથી આત્ર રાણી અને આખી પ્રજા કોપી અને આ મોટી લડાઈ હોંસથી માથે લીધી. લુઇસનો ગર્વ ઉતારવો એજ તેઓની મતવળ હતી. વૈર લેવું અને લડાઈમાં કીર્તિ મેળવવી એ બહુ મોંઘા છે એ તેમને પાછળથી માલુમ પડ્યું.

એકામાં એકદમ દાખલ થઈને તથા ડાલા અને મોડ્ય અમનદાર

નીમીત્તે આજ રાણીએ સંપીલા લોકને જાગૃત કર્યા. મુખ્ય વહારની જગ્યા તોણે લોડ ગોડાફિક્શનને આપી અને માર્લબરોને પ્રવાંડર્સમાં ઇમેજ સેનાનો સેનાપતિ નીમ્યો લડન, હેગ અને વિએના એ ત્રણે દહેરામાં ક્રાન્સની સાગા એક વખતે લડાઈના જાહેરનામાં થયાં અને છતાં, જર્મની અને પ્રવાંડર્સ એ ત્રણે દેશોમાં યુદ્ધનું કામ તેજ વખતે શરૂ થયું (ઇ. સ. ૧૭૦૨). માર્લબરો કેટલેક ઠેકાણે પ્રતેક પામ્યો અને વલ્ડનની સરહારના બીકણ વધીસોએ હરકત ન કરી હોત તો મોટા સંઘામ કરી ફ્રેન્ચનો પરાભવ કરત. દરિઆ ઉપર ઇમેજ નૌકાસેનાએ પોતાનું નામ રાખ્યું. સરજ્યોર્જ રક પચાસ વહાણ અને ૧૨૦૦૦ માણસના લશ્કર સહિત કેન્દિઝ બંદર ઉપર ચડ્યો કેન્દિઝ જીતાય તેવું ન હતું તેથી રક અમેરિકામાં વિગો બહી ગયો ત્યાં સેના રૂપાથી બરેલાં રપેનના વહાણો, ક્રૂચ નૌકાસેના તથા લશ્કર કિલ્લાના રક્ષણ સારૂ હેઠળ જીમાં હતો. ફ્રેન્ચ કિલ્લાપર હુમલો કર્યો અને આર્મોરે ફ્રેન્ચ વહાણોપર હુમલો કર્યો, ફ્રેન્ચ સરહારે બચવાની આશા રહી નહિ ત્યારે પોતાના વહાણો સળગાવી દીધાં. ઇમેજ અને વલ્ડ લોકે તે આગ હોલવી નાખી. ૭ લડાઈનાં વહાણ અને નવ ખજાનો બરેલાં જાણે તેમણે પકડ્યાં.

સેવાયતો ડચક લુઇસના પક્ષમાંથી નીકળી ગયો તેથી તથા આ નુકસાનથી લુઇસની દિમત ઓછી થઇ નહિ. પોર્ટુગાલનો રાજ સંપીલા રાજ્યોમાં બળ્યો (ઇ. સ. ૧૭૦૩) બેરિઆના ઇલેક્ટરની જોડે ક્રાન્સનો માર્શલ વિલસે જઇ મળ્યો અને બનેની એકઠી થયેલી ફ્રેન્ચ જર્મનીના સહેનશાહના લશ્કરને હતવી વિએનાનો રસ્તો ખુલ્લો કર્યો છતાં ભાં પથ લુઇસના લશ્કરની ચડતી રહી અને દરિઆપર તેણે સંપીલા રાજ્યોની ચોજનાઓ વ્યર્થ કરી. આ બધાને બંદલે માત્ર પ્રવાંડર્સમાં થોડાં નગરો માર્લબરોને હાથ આવ્યા, તેથી સંપીલા રાજ્યોને દિમત આવી ઇંગ્લાંડની પાર્લમેંટે લશ્કરના ખર્ચને વાસ્તે ખુલ્લે હાથે નાણાં આપ્યાં. સહેનશાહને એક તરફથી હમરીના લશ્કરની ધાસ્તી હતી અને બીજી તરફથી ફ્રેન્ચ અને બેરિઆનો આવ્યા તોપણ તેણે પોતાના બીજા શાહજાદા ચાર્લસને રપેનના રાજ્યનો ઇલકાબ ધારણ કરાવ્યો અને પોર્ટુગાલની વાટે તે દેશપર સ્વારી કરવા મોકલ્યો.

દોહાડતા રાજના વધીસોએ અસાર સુખી માર્લજરોને તેની મરજી પ્રમાણે કરવા દીધું ન હતું પરંતુ હવે તેના સ્વભાવને મળેના આવે એવો સરદાર નામે શાહજાદો મુજબ સામિય યગો. પૂર્ણાકર્ષના ઠિલાઓનું રક્ષણ વલંદ સિપાઇઓને સોંપી પોતે ક્રાંસપર ગ્વારી કરવાનો હોય એવું ડોળ દેખાડ્યું, અને પછી એકાએક જર્મનિ તરફ કુચ કરી. ત્યાંની પાદશાહી ફ્રાન્સ જેડે જામ મળ્યો. એકડી મળેલી સેના દાન્યુબ નદીના કાંડાપર ગાઇઃ માર્શલ તિમેરાન નામે ફ્રેન્ચ સરદાર ૩૦૦૦૦ હજાર સિપાઇઓ સહિત બવેરિઆના રાજને આવી મળ્યો હતો તેથી તેણે સંક્રામ કરવાનો હુકમ કર્યો. માર્લજરોના ડચુકને કુગકે પિન્સ મુજબ એટલાજ સફર સહિત આવ્યો તેથી તે પશુ લડવાને આગ્રહ હતો (૧૩ મી ઓગસ્ટ, ૧૭૦૪). દાન્યુબ નદી અને બ્લેનલીમ નામે ગામની વચ્ચેના ડુંગરપર બવેરિઆન ફ્રાન્સ હતી, પરંતુ તે સફર વીખરાઈ હતું, એનો લાભ લઇ માર્લજરોએ એકદમ ધસારો કર્યો અને પૂર્ણ રીતે જીતી. મરજી પામેલા, માપલ પેલા અને કેટ પકડાયેલા સર્વે મળી ૧૫૦૦૦ માણસનું ફ્રેન્ચ અને બવેરિઆન સફરને નુકસાન થયું. તે ઉપરાંત તેમની તોપો, નિશાન, તંત્રુ ગોરે સામાન વિજયકારોને હાથ આવ્યો. માર્શલ તિમેરાન પકડાયો અને બવેરિઆનો ઇન્ફેન્ટર મુસ્કેલીથી નાઠો, સંપીલી ફ્રાન્સે પશુ ધણી હાનિ પહોંચી. તેના ૫૦૦૦ માણસ રણમાં પડ્યાં અને સાત હજાર ધાપલ થયાં.

આ પ્રતાપી પશુ ધાતકી જયથી શહેનશાહની ધારતી સધળા મળી ગઇ. હમરિના બંડખોર લોકો ત્રાસ પામીને તાબે થયા. બવેરિઆના રાજને પોતાનો મૂલક છોડી નાસી જવું પડ્યું અને પરાજય પામેલી ફ્રેન્ચ ફ્રાન્સ સ્વદેશ તરફ ગઇ. એ રીતેહની અસર સંપીલા રાજ્યના લોકના મનપર સારી થઇ ઇતાલિ અને સ્પેનમા તેમની હાર થઇ એટલુંજ નહિ પણ લડાઈનું રૂપ એકજ બદલાઇ ગયું. દરિઆમા ઇંગ્લેન્ડ ફ્રાન્સ પોતાની આબરૂ રાખી. સર જોર્જ રૂકની નૌકાસેનાએ બાસ્કેવેના પર હુમલો કર્યો તેમાં તો તેનું વળ્યું નહિ પરંતુ નહિ છતાં એવો જિયાલ્ટરનો ઠિલા ગણાતો હતો તે પર હામ કરી પોતાને કબજે કર્યો, તથા ફ્રેન્ચ વહાણોને હરાવ્યાં.

સંપીલા રાજ્યોની બીજી ફ્રાન્સે નગરિ બતાવી હોત તો હુધસની

ફોજનો નામ થાત, પરંતુ જર્મનો ટાક દતા શરૂનશાદ લીઓપોન્ડનું મરણ થયું અને તેની જગ્યાએ તેનો મદામિક કુમાર નેમર બેઠો, પરંતુ લડાઈનું કામ લેવું ને તેવુંજ રજૂ (૪ મ. ૧૭૦૫) મોમેન નદીપર માલમરોને જઈ મળવાને પાદશાહના મદમર દેડને જગ્યાની ના કહી તેથી એ વખતે દૂસાંડસેમાં કાંઈ અગતના બનાવ બન્યા નહિ. ઇતલિમાં ફ્રેંચની ચડતી રહી અને સેરોયના ડ્યુકને નેમરે તેની રાજધાનીમાં ઘેરી લીધી. લિઓલ્ડરને ફ્રેંચ લશ્કરે ઘેરા બાંધ્યો હતો. ઇમેજ નીકાએનાના સરદાર સર જોન રૂકે ફ્રેંચ આર્મીનો પગબચ કર્યો તેથી તે હુલાવવો પડ્યો. પોર્તુગાલને માર્ગે સંપીવી ફોજ એના પેડી. પીનર્થરોના અલ્લના હાથ નીચે એક ઇમેજ લશ્કર કાત પોનિઆના બિનું તેણે બાસેમેના નગર છતી લઇ તીજ ચાલેમનો અધિકાર તે પ્રાતમા તથા બાલેન્સિઆ પ્રાંતના ધણા ભાગમાં રચાયો.

આ હાર છતથી બને પક્ષ વંશરે મળને ચરચા લુખસની ફોજે જર્મનિમાં શહેનશાહની ફોજને પાછી લકારીને ઇતલિમાં ડ્યુરિન શહેર પર ઘેરો નાખ્યો (૪. સ. ૧૭૦૬) આ વખતે પાર્લમેન્ટના વિગ પક્ષનું જોર હોવાથી લડાઈને માટે પુરક મળ્યું રાજને મળ્યાં હોલાંડ, ઇંગ્લાંડ, અને દે-માર્કના લશ્કરો મલિત માર્લરો પડ્યો હતો ત્યાં મે મલિનામાં માર્લેન વિનિરોય તેનાથી વધારે મોટી ફોજ લઇને આગ્યો. રામિલિસના ગામની પાસે હરીફાની મુલાનાત થઇ ફ્રેંચ મારો પોતાની ફોજનો ડાબી તરફનો ભાગ એક કાલ્વાળી જગ્યાની પાછળ રાખ્યો હતો ત્યાં તેના પર હુમલો કરી ન થઇ મરે તેમ તેમથી પક્ષ આગળ વધાય તેમ નહતું. આ બૂચ માર્લરોના જોરામા આવી એ ભાગ ઉપર હુમલાનું જૂદું ડોળ ખતાવી માર્લરોએ ફ્રેંચ ફોજના મધ્ય ભાગપર પચાગનો જયો મોકલ્યો ફ્રેંચ મિપાઇઓ ચક્ર ગદાદરીથી નહયા, પણ અને પાછાં ફર પડ્યું તેઓમા બગાણ પડ્યા માડ્યું એટલામાં ઇમેજ સરદારે તેના ઉપર ઘેરેસ્વારનો જમરો ધમારો કર્યો, એટલે ફ્રેંચ લશ્કર છેક ગમરાટમ પડી નારાજ થઇ ગયું નેમના ૭૦૦ માણસ રણમાં પડ્યાં અને ૬ હજાર કેડ પકડ્યા તે ઉપરાંત પુરક દારૂ ગોળા અને તોપો ઇમેજને હાથ આપ્યાં, યુઆ અને જળમી ચમેલા મળી ૩૫૦૦ માણસ સંપી લા રહે ખોયું.

આ મેટા પ્રસક્તમનું ફ્રેન્ચ એ મધ્ય કે ધર્મ નદ અને રહેનના તાબાનું ને-
 દલેડ છતનારાઓને હાથ આગ્રા ઓળી અનર છતાવિમાં પણ થઈ. પ્રિ-
 ન્સ યુનિન ટયુરિનપર ઘેરા નાખેલા ફ્રેન્ચ લશ્કર પર ચડ્યો. આ લિનના ડ્યુકે
 રસ્તામાં તેને અટકાવવાને મહેનત કરી તે વ્યર્થ થઈ ફ્રેન્ચ લશ્કરમાં સરદાર-
 શો વિચાર કરવા લાગ્યા કે છાવણીમાં હત્રાં ખમરાં કે છાવણી બહાર
 નીકળી તેમના પર ધસારો કરવો. ધન્યુનો મત બહાર આવી હત્રાં કર-
 વાનો હતો. પણ ક્રાન્સથી રાજ્યનો હુકમ આગ્રા કે છાવણીમાં રહી કુ-
 મ્મો ઝીલવો, એથી ફ્રેન્ચ સરદારો નાખુશ થયા. ઝોલવણ કરવાનો તેઓ
 વિચાર કરતા હતા એવામાં પ્રિન્સ યુનિન હુમલો કર્યો. ફ્રેન્ચ ફોજ ગભરાટમાં
 પડી અને નાકી અને નેમ ॥ તમામ છાવણી આત્મિયન લશ્કરને
 હાથ આવી. આ હારથી મિઝાન, ગાન્યુઆ, અને પીડમૌટ ક્રાન્સના
 હાથમાંથી ગયાં અને છેવટે નેપમ્સ પણ ગયું. રહેનની પણ સંપી-
 લી ફોજો છતી પરંતુ જ્યવનું પરિણામ એવું થયું નહિ કેમકે આત્મિયન
 લશ્કરનો ઉપરી આર્થ ડ્યુક આર્લન સુરત હતો. ફિલિપે બાર્સેલોના ઉપ-
 ર ઘેરા નાખ્યો. સરજેન રક ઇમેજ નૈકાસેના લઈ બંદરમાં આગ્રા કે બ-
 ય થામી પાછો ગયો એ વખતે સૂર્યમદલ્ય થયેલી વડેમી રપાનિઅરો બ-
 મ પામી નાસી ગયા. ઇમેજ અને પોર્તુગીઝનું મળી ૪૦૦૦૦ હજાર મા-
 જુસ આઆમાદુરિઆ મર્ષ પાદુઆ તરફ ગયાં અને ફિલિપને પોતાની રા-
 જધાની તજવી પડી. એજ વખતેજ જો આર્થ ડ્યુક માર્કિડ ગયો હોત-
 તો રહેનનું રાજ છુર્ગોન-કુગના હાથમાંથી કદત્ત જતું રહ્યું હોત, પરંતુ
 બાર્સેલોનાના પડોશમાં તેણે વખર કારજે રસવાં કર્યું. તેવામાં ફિલિપ
 અને બેરિકો વધારે ફોજ મળે આગ્રા નેથી ચાર્લસને માર્કિડ મૂકી જતું
 પડ્યું. માજેકા અને એરિકા બેટા ઇમેજને છતી લીધા. બાદશાહ લુઇસ
 એથી એટલો બધો નાહમેદ થયો કે તેણે સલાહ કરવાની ઇચ્છા બતા-
 નેવી કહણ શરતો કબુલ કરવાનું કર્યું પરંતુ સંપીના રાજ્યઓ જ્યથી ધ-
 નેણા રૂલાવા હતા તેથી એ વાત નહિ કબુલ કરતાં તેને ધણી નામોશી
 સાથે એવી શરતો કરવા માગી

યુરોપમાં આ લલાઈ ચાલતી હતી તેવામાં ઇંગ્લાંડ અને સ્કોટ્લાંડ-

૧ બેરિકોના ડ્યુક બીન જેમ્સની રાજનો પુત્ર હતો. ક્રાન્સના સામ-
 નેમાં તે મેટા અલ્લર હતો.

ની પાર્લિમેન્ટને એકત્ર કરવાનો બને એ કંઠાય ક્યો. સ્કાટલેન્ડના લોકો ધણું દરીને આ વાતથી ખુશી ન હતા કેમકે તેના કાયદો તુરતનો તુરત તેમના જોવામાં આવે તેવુંજ હતું (ઇ. સ. ૧૭૦૭). છતાંભિમાંથી પાછા આવેના લશ્કરને ક્રાન્સના પાદચાહે રૂપેનમાં મોકલ્યું. એ કુમક આબ્યાથી બેરિકના ડચકે ઉમેશ અને પોર્તુગીઝ લશ્કરપર આદરમાનકા આગળ હાં કયા આખરે પૂરી ફતેહ મેળવી. એ જયથી ફિલિપની રૂપેનમાં ફરીને ચઢતી થઇ. જર્મનિમાં પણ ફ્રેન્ચ લશ્કર જય પામ્યું. ઇન્ચુબ મુધી જર્મ વેટબર્ગના રાજમાં તેણે ખંડણી બધરાવી. રૂલાંડર્સમાં આ વખતમાં કાંઈ મોટા બનાવ બન્યા નહિ. સંખીયા રાજના લશ્કરોએ ક્રાન્સના કુલુન બંદરને ઘેરું પરંતુ તે જીતાયું નહિ. તેઓ ક્રાન્સના કેટલાક ભાગોમાં થઈ પાછા વળ્યા, રસ્તામાં લૂટફાટ કરી લોકોને ત્રાસ પમાડ્યો. આ હુમસાની સામા થવાને જર્મનિની ફ્રાન્કમાથી માણસો બેલાવવાં પડ્યાં તેથી તે ન બળી પડી ગઇ અને હાઇન ઓર્ગની સ્વદેશ પાછી આવી.

ફતેહના પરિણામ ધાર્યો પ્રમાણે થયાં નહિ તેથી પ્રજાનો મોહ માર્લબરો અને ગોડાલ્ફિનપરથી ઉતરી ગયો. કારભારીઓ અને આજ રાણીની પણ પ્રીતિ રહી નહિ અને પાર્લિમેન્ટમાં પણ તેમનો વગ નમ્યો પડી ગયો, (ઇ. સ. ૧૭૦૮). માર્લબરોએ વિચાર્યું કે એક મોટી લડાઇ જીતું તો આ સંકટમાંથી છૂટું. ઉકુનાઈ નામે જગામાં ફ્રેન્ચ લશ્કર મંજૂર છાવણી કરીને પડયુ હતું ત્યાં શેર નહી ઓર્ગનીને ગયો. પ્રિન્સ સ્પારોના પહેલાજ હથાથી ફ્રેન્ચ લશ્કર નાહું. ૬૦૦૦ કેદી પકડાયા અને ૬૦૦૦ માણસ લશ્કરમાંથી નાસી ગયા. સાંજ ન પડી હોત તો તેને એથી પણ વધારે તુકસાન થાત. પ્રિન્સયુજિન અને માર્લબરો આવી મળ્યા અને રૂલાંડર્સના કેટલાંક સહેરો જીતી લીધાં. ઇંગ્લીશ નૌકાસેનાએ સાર્દિનીઆ બેટ હસ્તગત કર્યો અને પોપે જર્મનિના રાજ આર્ય ડચક માર્યમને રાજ માન્યો. છતાંવિ, જર્મનિ અને રૂપેનમાં એ વખતમાં કાંઈ અગત્યના બનાવ બન્યા નહિ સંખીયા રાજઓએ ફરીને દિમત પાડી. ઇંગ્લાંડની પાર્લિમેન્ટ લડાઈના ખરચને માટે પુષ્કળ પૈસા આપ્યા. હોલાંડની સરકારે વધારે લશ્કર મોકલ્યું અને જર્મનિના સરદારોએ વધારે ચપલ થવાનું કયુવ કર્યું. ક્રાન્સનો રાજ હારથી નાહિમત થયો હતો, તેવું જાન્યારઆનું આલી હતું. અને તેની રૈયત દુકાગથી પીડા પામતી

હતી તેથી વળી તેણે ગોળ ચરતે સલાહ કરવાનું કહ્યું (ઈ. સ. ૧૭૦૯). પરંતુ જયથી ઉન્નત થયેલા તેના યત્નોએ એવી ચરત કરવા માંડી કે આખરેથી તે ચરત કબુલ થઈ શકે નહિ. લડાઈ જરી રહી, માર્શલ વિ-લર્સ ફ્લાંડર્સમાં એવી જગા જોઈ રહી હતો કે તેને સાંધી કહાય નહિ તેથી સંપીલી સેનાઓ નગરો અને કિલ્લાઓ છૂટવા લાગી. મોન્સને ઘેરો ધાક્યો હતો તેવામાં માર્શ્યાલ્ફેલ્ડ સ્થળમાં વિલર્સે આવી-ઊવણી કરી. એના કૌશલ મેરચા તોડી-ઊવણીમાં ઘુસવાનો વિચાર એકસંપી-લા લશ્કરે કર્યો. બેડ પક્ષ બહુ હઠથી લડયા. અને સંપીલી સેનાનો જય થયો પરંતુ તેના ૧૫૦૦૦ માણસ મુઆં અને ફ્રેન્ચના રક્ષણમાં હોવાથી માત્ર દશ હજાર પડયા. મોન્સનગર છૂટનારને હાથ આબુ, જર્મનિ, ઇ-તાલિ અને સ્પેનમાં કાંઈ અમત્યના બનાવ અન્યા નહિ. લુઈસે ફરીને સં-ધિ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો (ઈ સ. ૧૭૧૦). પરંતુ માર્શલરો અને, યુદ્ધનત્રી સત્તાથી એ પ્રયત્ન ગિથ્યા ગયો. ફ્લાંડર્સમાં કેટલાક કિલ્લાઓ માર્શલરોને કાય આગ્યા. સ્પેનમાં ફ્રેન્ચ પક્ષનો જય થયો આર્યે ડ્યુક ચાર્લસ તથા ઈમેજી સરદાર રૂટાન હોપે મળી ફિલિપને હરાવી માર્ફિક છૂતી લીધું. ત્યાં તેઓ રસળતા હતા તેવામાં ફ્રેન્ચ અને જર્મનોના સરદાર વાન્દોમેએ આવી તેમને કાંટયા. આઝીઅન અને ઈમેજ કાટાલોનીઆ તરફ ગયા. મોરારકને મારે તેઓ બે ટોળા બંધાઈ કુચ કરતા હતા. ઈમેજ ફોર્મે ફ્રેન્ચ લશ્કરને ઘેરી-લેઈ વગર શરતે શરતે આવવાની જરૂર પાડી.

ઈંગ્લાંડના રાજકારભારીઓની બદલી થયાથી આ હતેહથી લુઈ-સને વધારે લાભ થયો. રાણી નમળા મનની હતી. માર્શલરોની ધણી-આણીના કલા પ્રમાણે તે અલ્સાર સુધી વર્તતી હતી. હમણા તેનાપર અ-ણગમે આગો અને તેની જગાએ ખીરપીસ માર્શીંગ થઈ. હાર્લી અને રોટ જોન રાજના વહાલા હતા તેથી ગોદોલ્ફિનને રજા અપાવી. બિહગ કારભારીઓપરથી પ્રજાનો બરોસો આ વખતે ઉઠી ગયો હતો તેના કા-રુષ્ટુ ધણાં હતાં. લાઇપ્ઝિગ ખરેખરી વેગને બોળે ધણે વધી પડ્યો હતો. ધણા જય મળવાથી તેની અસર આજી થઈ ગઈ. જેની વારે ઈ-ંગ્લાંડ ચઢ્યું હતું તેઓને મારે લડ્યું અને વળી પૈસા આપવા એ જોઈ, ઈમેજ પ્રજા નારાજ થઈ અને ફ્રેન્ચ રાજાએ ઘરે તેવી શરતો કબુલ કરી, તે છતાં સલાહ નહિ કરી તેથી સાર્વજનિક સુખપર આધાર ન રા-

ખતાં થોડાક કારભારીઓના કહેવાથી લક્ષ્મણ જારી રાખી છે એવું લોક કહેવા લાગ્યાં. એજ વખતે ટોરિપક્ષે વાન ચનાવી કે વિહંગ કારભારી એા ડિમેન્ટરોને મદદ કરેછે તેથી ઈંગ્લાન્ડના ચર્ચને હાનિ થશે એ વાતને ખોગી ન પાડતા કારભારીઓએ જોર જૂનમથી સામાવાગીઆને છાના રાખવાની કોશિશ કરી. ડક્ટર હેન્નિ ચાચાવરેન નામે એક ઉપદેશકે ડિ સેન્ટરોની નિરૂદ્ધ કેડવા સખ્તોમા ભાપણું કર્યું અને રાજ્ય ગમે તેવો હુકમ કરે તે માનવો એ મત ખોગે છે એવું બતાવ્યું એ ભાપણુંમાં કાંઈ ધ ઝાળે જીવ ન હતો. પરંતુ પક્ષના ટટા ઉપરથી તે છપાયું અને એક અઠવાડિયામાં તેની ચાગીસ ઢળી નકસો વહેંચાઈ એવું કહેવાય છે. જો સરકારે તેને લેખવી ન હોત તો ખીજા અઠવાડિયામા લોક તેને ભૂલી જાત, પરંતુ ગોડોલ્ફને તેનાપર પાર્લમેન્ટમા તટોમત ચલાવ્યું, લોકની નજરમાં એ ઠીક જણાયું નહિ તેમના મનમા તે ડક્ટરપર દયા આવી અને તેથી તેઓ ટોરિપક્ષને આશ્રય આપવા લાગ્યા. તેનો ઇન્સાફ આ લતો હતો તેવામા તેના બચાવને માટે લોકોએ ધણી આતુરતા બતાવી હાઉસ આવ લોર્ડમે તેને ગુન્હેગાર ઠરાવ્યો. પરંતુ બારે સળ કરવાથી લોકો હુલસ કરશે તેની ખીકથી તેને ધણી હાડકી સળ કરી આ પાદરીની સંજ્ઞાથી વિહંગ પક્ષની ખરાબી થઈ તેઓ ઉપર લોકોની પ્રીતિ ન હતી તેથી માર્નેનરો સિવાય બધા કારભારીઓને રજા આપી હાઉસીને મુખ્ય પ્રધાન કરી તેની સલાહ પ્રમાણે ખીજા કારભારીઓ રાખ્યા અને ઓક્સ ફોર્ડને અર્થ એવો ખિતાબ આપ્યો. નવી પાર્લમેન્ટ બોનાવી તેમા ટોરિનો નિર્ણા ભાગ હતો (ઈ સ ૧૭૧૧) નવા કારભારીઓએ લક્ષ્મણું કામ એકદમ બંધ ન પાડતા જોઈએ તેટલી મદદ મોકલી

પ્રજાના શાયદાપર ન જોતાં પક્ષના લાભપર નજર રાખી એ કા-
મમાં તેઓ પડ્યા. માર્લેબરોના ડ્યુકને બધા કામથી બરતરફ કર્યો અને
સલાહના કોલકરાર કરવાને યુરોપ નગરમાં બધા રાજાના કારભારી-
ઓ મળ્યા. ફિલિપે ફ્રાન્સની ગાદીપરથી હાથ ઢાલ્યો, એટલે ઇંગ્લેન્ડે
લડાઈ બંધ કરવી કબુલ કરી (ઇ. સ. ૧૭૧૨). વર્લેઇ, હોલ્સાંડ અને આ-
ન્નીઆએ સલાહ કબુલ કરી નહિ પરંતુ તેમના લશ્કરોને ફતેહ નહિ મ-
ળવાથી અંતે તેઓ પણ એમાં સામેલ થયા. ઇ. સ. ૧૭૧૩ ના માર્ચ
મહિનાની ૩૧ મી તારીખે યુરોપ ચહેરમાં ફ્રાન્સ, ઈંગ્લાંડ, પ્રુશીઆ, સેવોય
અને હોલ્સાંડના રાજાઓના કારભારીઓએ સલાહના કરારપર મતાં કર્યાં.
જર્મનીના પાદશાહે એક વરસ લડાઈ જારી રાખી પણ તેથી તેને કંઈ
ફાયદો થયો નહિ.

આ સલાહના કરાર કરવામાં ટોરિ કારભારીઓ ચોખ્ખ રીતે વર્ત્યા
નહિ, લડવા જવાનું કારણ નહિ રજા છતાં બિહમ કારભારીઓએ યુદ્ધ
નરી રાખ્યું હતું. ઈંગ્લાંડને જેટલો ફાયદો મેળવવાનો હક્ક હતો તેટલો
મેળવવાની કોશિશ ટોરિ કારભારીઓએ કરી નહિ. પ્રજા એ સંધિના ક-
ારથી રાજી થઈ નહિ. ફ્રાન્સ જોડે વેપાર સંબંધી જે સરતો થઈ હતી
તે હાલિસ આવ કોમન્સમાં નામંજૂર થઈ. બિહમપક્ષના કહેવાથી ઇંગ્લેન્ડના
રોકને ધારતી લાગી કે રાણીની પછી પ્રોટેસ્ટન્ટને ગાદીપર બેસવાને હ-
કત પડશે. એ ધારતી કેવળ ખોટી ન હતી. સ્ટયુઅર્ટ વંશના મિત્રોની
હત્તાથી ઓક્સફર્ડના અર્લને રજા આપી હતી, અને સેન્ટ જોન ષોર્ડ બો-
લિંગ બોક્કને તથા તેના મિત્રોને રાણીએ કારભાર સોંપ્યો. એના ફાયદો
પદબ્રહ્મ થયેલું કુટુંબ લેઈ સકે ત્યાર પહેલાં તે રાણી મૃત્યુ પામી (આ-
ગસ્ટ ૧-૧૭૧૪). ગાદી ખાલી પડવાથી રાજાની કૌસિલ મળી તેમાં કે-
ટલાક બિહમ જિમરાવો પણ વગર નોતરે ગયા. ટોરિ કારભારીઓએ તેમની
રોહેમાં પરી ઇંગ્લાંડના ૧ લા જ્યોર્જ રાજાની દુવાઈ ફેરવી. એ રાજા હા-
નોવરનો ઇલેક્ટર હતો.

खंड ५ मो.

इशियानો મોટો રાજ પીટર-સ્વીદનનો રાજ

બારનો ચાર્લસ.

ફ્રાન્સના પાદશાહ ચૌદમા લુઈસના લોભથી યૂરોપના દક્ષિણ અને પશ્ચિમ ભાગના સુદો થયાં તેનું વર્ણન ગયા ખંડમાં કર્યું. એજ અમુકમાં યૂરોપના ઉત્તર અને પશ્ચિમ ભાગમાં જે મહા પુરવો દરીયા કરતા હતા તેઓના નામ ઇશિયાનો મહાન રાજ પીટર અને સ્વીદનનો ૧૨ મો ચાર્લસ હતો. એમનો ઇતિહાસ લખ્યા પહેલાં ઇશિયાની ગાદીએ આર આસેડિસસ બેટો અને સ્વીદનનું રાજ્યાસન ક્રિશિયાના રાણીએ તબ્બુ સાર પછીનો કેટલોક હવાલ આપવો જોઈએ.

મુગમોના હુમલાથી અને માહોમાંહેની વહવાડથી ઇશિઆ દેશ વગાડાઈ અવસ્થામાં આવી પડ્યો હતો આસેડિસસના અમુકમાં એ સિધતિમાંથી નીકળી તે સુધરવા લાગ્યો. તેણે કામદા સુમાર્ગી, વેપાર અને હુનરને ઉત્તેજન આપ્યું, પોતાંડના રાજના કબજામાંથી સ્મોલેન્સ્કો શહેર પાછું લીધું અને કોસાક જાતના લોકપર ઘડેં લોકનો અમલ બેસવા દીધો નહિ. તેનો પુત્ર થીઓડોર શરીરે નમજો હતો પરંતુ તેજ રસ્તે વર્ત્યો. રૈયત તેનાપર બહુ રાજ હતી અને તે મૂઝો સારે સર્વે રામા થીઓડોરની પછી તેનો બાઈ જોન ગાદીએ બેઠો તેની પછી તેની જોન સોફાયાએ કેટલાક વખત સુધી રાજ ચલાવ્યું પીટર નામે તેને બાઈ હતો તે નાની વયનો હોવાથી તેને જોનને તાબે રહેવું પડ્યું ૧૭ વર્ષનો થયો ત્યારે લોકો સોફાયાથી નારાજ થયેલા છિ તે પરથી તે બાઈને તેણે સાધ્વીના મઠમાં ગોંધી અને તેના કારજારીઓને રાજમાંથી દાંડી કાઢ્યા.

૪. સ. ૧૬૬૧ માં દેન્માર્કના રાજાં નવાઈ જોવો દેરફાર થયો.

ત્યાંના તાલુકદારો એવા જૂથગી થઇ ગયા હતા કે લોકો તથા ધર્મગુર-
ઓએ રક્ષણને માટે પોતાની બધા હક્ક સંજ્ઞાને સોંપ્યા. એથી વગર' મ-
હેનતે ત્રીજો ફર્દિનાંદ રાજ્ય કુલઅખતિઆરી થયો. તેનું મરણ ઇ. સ.
૧૬૭૦ માં થયું ત્યારે તેને ઠેકાણે ૫ મો કિમિયન થયો. એણે સ્વીદનના
૧૧ માં ચાર્લસ રાજ્યપર સ્વારી કરી પણ ફતેહ પામ્યો નહિ. સ્વીદનના
રાજ્યએ પણ દે-માકુંના રાજ્યની આફક લોકથી સ્વતંત્ર થવાને હમ્મયું પ-
રંતુ તેમ થતાં પહેલાં ઇ. સ. ૧૬૭૦ માં તે મરણ પામ્યો. તેની ગા-
દીએ તેના પુત્ર ૧૨ મો ચાર્લસ બેઠો. એને સિફદરની ઉપમા આપવામાં
આવેછે તે છક ખોટી નથી.

રશિઆના ખીતરરાજ્યએ ટુર્કસોફને હરાવી એએફતું બંદર છતી
ધીધું, એથી કાળાસમુદ્રનો વેપાર તેને હાથ આવ્યો. યૂરોપ અને એશિ-
આનો વેપાર રશિઆ વડે ચાલે એવી ધારણા એ મોટા મનના રાજ્યએ
કરી દિના, વોલ્ગા, અને ડોન નદીઓને નહેરોવડે જોડી દેવી કે તેથી
કાળો સમુદ્ર, કાસ્પીઅન સમુદ્ર, અને ઉત્તર તરફના દરિઆ જોડાઇ જાય.
એ યોજનાને સંપૂર્ણ કરવાને ખાતિટક સમુદ્રપર તેણે એક શહેર બાંધવા-
નો ઠરાવ કર્યો, એ શહેર તેની રાજધાની અને ઉત્તર તરફના વેપારનું મો-
ટું બંદર થયું. તે કેવો ઝાલો હતો અને પોતાની રૈયતને સુખી કરવાને
કેવો આતુર હતો તે એક બીજી બીના ઉપરથી માલૂમ પડેછે. વધારે સુ-
ધરેલા દેશના સુધારા પોતાના દેશમાં આણવાને માટે તેણે પડે યૂરોપમાં
મુસાફરી કરી અને ધણીક વાતથી વાકેશ થયો. ઇ. સ. ૧૬૮૮ માં પો-
તાની ગેરહાજરીમાં રાજકારભાર અલાવવાની જોઠવણ કરીને તે ખાનગી
ગૃહસ્થને રૂપે યૂરોપમાં મુસાફરી કરવા નીકળ્યો. એ કાળે આમ્સ્ટર્ડામ વે-
પારનું મોટું બંદર ધેણી આબાદીમાં હતું ત્યાં તે રહ્યો અને ત્યાંની સુખ્ય
ગોદીમાં તે સુચાર થઇ કામ કરવા લાગ્યો. બીજા સુચારોના જોવોજ તે
રહેતો હતો. ત્યાંથી તે ઇંગ્લેન્ડમાં આવ્યો અને ત્યાંના સુખ્ય નૌકાસ્થ-
ળોની તેણે પરીક્ષા કરી. વિદ્યમ સર્જનએ તેને એક સુંદર હોડી બક્ષી
અને કેટલાક પ્રુદ્ધિવાન કરીગરોને નોકરીમાં રહેવા દીધા. એક વર્ષ પ-
રદેશમાં રહીને ખીતર સ્વદેશ ગયો અને પોતાની રૈયતને શીખવી શકે
એવા યોગ્ય માણસને જોડે લેતો ગયો.

બ્રિટિશ સમુદ્રના પૂર્વકાંઠા તરફનો મૂલક પોતાના તામામાં લેવાને માટે તેણે સ્વીદન જોડે લઘાઇ આરબી અને દેન્માર્ક તથા પોર્વાગના રાજ્યોને પોતાના પક્ષમાં લીધા (ઇ. સ. ૧૭૦૦) દેન રાજ હેલ્સીનના ડયુકના મૂલકપર ચઢ્યો, એ ડયુક સ્વીદનના રાજાનો મિત્ર હતો ત્યાં લઘાઇનું કામ હજીવે હજીવે ચાલતું હતું એટલામાં દેન્માર્કના રાજાને ખબર મળી કે તેની રાજધાનીપર સ્વીદનના રાજાએ ઘેરા નાખ્યો છે સ્વીદનનાં વહાણો વચમાં આગ્રાથી સ્વીદનનો વેપાર દેશ જોડે તૂટી ગયો. એવા બચથી પોતાના સાથી પોલાંદને હાડી દઇ તેણે સ્વીદન જોડે સલાહ કરી.

અદાથી પરવાર્યો એટલે ૧૨ મે ચાર્લસ રશિઆની સામે ગયો ૮૦૦૦૦ રશિઆનો નાવો સહેરને ઘેરા ધાલી પડ્યા હતા સ્વીદનના સાહસિક રાજાએ ફક્ત દશ હજાર માણસ સાથે તેની હાવણીપર હુમલો કર્યો. તેની તોપોએ રશિઆના મોરચાનો કાંઈક ભાગ તોડ્યો એટલે પોતાના માણસોને હાવણીપર ધસારો કરવાનો હુકમ આપ્યો એ વખતે ખરફનો વરસાદ રશિઆનોના મોંપર વરસતો હતો તેથી તથા સિપાઈઓમાં ક્વાયત નહિ હોવાથી તેઓ ગબરાટમાં પડ્યા તથા કલાકમાં સંઘામ પૂરો થયો, મૂઆ અને નાહા મળીને ૧૮૦૦૦ થયા ત્રીશ હજાર કેદ પકડાયા તમામ તોપખાતું અને દારૂ ગોળા પણ ચાર્લસના હાથમાં આપ્યા. આ પરાજયથી પીતર ક્ષિપ્ત હાર્યો નહિ. કેમકે તે તેનું ખર્ચ દારૂ જીત્યો હતો પોતાની રૈયત અગાન અને વગડાઉ હોવાથી એ ખનાવ બન્યો એવું તે બોલ્યો. સ્વીદ લોક આપણને હરાવેને જીતતાં શીખવશે એ તેના વચન હતાં ૪૦૦૦૦ માણસ તેની સાથે હવું તોપણ તે ચાર્લસની સામે થયો નહિ.

નાવીમાં શિવાગો ગાળી ચાર્લસ રાજ પોર્વાઈ ઉપર ચઢ્યો. પોર્વાઈનું લશ્કર રીગાના પડોશમાં પડ્યું હતું ત્યાં જઈ તેણે સજ્જત પ્રતેહ મેળવી કુલોદ અને લુદિઆના પ્રાંતમાં તે પોતાની સાહસની પ્રગ્લપર વધારે મહેરબાની રાખતો હતો તેથી પોતે લોક નારાજ હતા. ચાર્લસે એ રાજાને પદબ્રષ્ટ કરવાનો વિચાર કર્યો તેના કાવતરાથી લોકો રાજસભામાં તેની સામા થયા તેથી ઓગસ્ટસે સલાહ કરવાનું ધાર્યું પરંતુ ચાર્લસે ઉત્તર આપ્યો કે પોતે લોક નવો રાજા કરશે ત્યારે હું સલાહ કરીશ. એ-

ગરુડે જોયું કે લઢાઇ કર્યા વગર ગાદી રહેવાની નથી તેથી રીસુ નામે મોટા મેદાનમાં લશ્કર લેખ તે સ્વીદ રાજની સામે ગયો (૧૭૦૨). તેની પાસે ૨૪૦૦૦ માણસ હતાં, સ્વીદનની ફોજની સંખ્યા તેથી અડધી હતી. પોલાંદનું લશ્કર હાર્યું. ઓગસ્ટે પોતાની ફોજને પાછી વાળવાને ધણી મહેનત કરી પણ તેનું કંઈ ચાલ્યું નહિ અને તેને પણ નાસવું પડ્યું. તોપ વગેરે અસ્થાન શત્રુને હાથ ગયો. બીજા વર્ષે પણ પોલાંદના રાજાએ તેને હરાવ્યો તેથી ઓગસ્ટસના સામાવાળીઆએ જોરથી પકડી તેને પદબદ્ધ કર્યો (૪ સ. ૧૭૦૪). અને તેની ગાદી સ્વીદનના રાજાની બસામણ પ્રમાણે સ્તાનિસ્લાસને આપી.

એ અરસામાં પીતર સુસ્તીમાં રહ્યો ન હતો. પોતાના મિત્ર ઓગસ્ટસને તો તે બાગી મદદ આપી શક્યો ન હતો પરંતુ ઈંચીઆ પ્રાંતમાં સ્વારી કરી અને નાચી શહેર છૂટી લેખને સ્વીદનનું લક્ષ્ય બેઠ્યું. એજ વખતે તેણે સેંતપીતર્સેબર્ગ પોતાની નવી રાજધાની બાંધી અને સ્વીદનના લશ્કરથી ખચવાના ઉપાય કર્યો. નવા શહેર પ્રાંતમાં નીવા નદીની વચ્ચેમાં એક ખેટ છે ત્યાં એ શહેર વસાવ્યું ઓગસ્ટસની મદદે તેણે ૬૦૦૦૦ માણસ પોલાંદમાં મોકલ્યા ચાર્લસ તેથી જરાએ ડર્યો નહિ. રુશિઆના લશ્કરની ટૂંકડીને તેણે એક પછી એક હરાવી. અજબ જેવી ઝડપથી તે ઓચીતો શત્રુપર જઈ પડતો હતો. રુશ ફોજ તેનાથી બીને સ્વદેશ જતી રહી. સ્વીદનના લશ્કરના એક ભાગે સાકસન લશ્કરને હરાવ્યું, ત્યાર-પછી ચાર્લસ ૨૪૦૦૦ સિપાઇઓ સહીત સાકસનમાં ગયો. લાજ લગાડે એવી શરતોએ ઓગસ્ટસ રાજાને સલાહ કરવી પડી. એ વર્ષના શિયાળામાં ચાર્લસ જર્મનિમાં રહ્યો તેથી ત્યાના રાજાઓને ભય લાગ્યો. જર્મનિના રાજાની પાસે તેણે માગ્યું કે સાઇલીસિઆના પ્રોટેસ્ટાંતે તેમને ધર્મ પાળવાની છૂટ આપવી તથા જર્મનિમાં સ્વીદનના પ્રાંતો છે તે બાગ સ્વીદનને આપવો પડે છે તે છોડી દેવો. શાહ જોસફ એ વખતે રુશની ગાદી સંબંધીની લઢાઇમાં રોકાયેલો હતો તેથી તેણે ચાર્લસની માગણી કબુલ કરી સંપીલા રાજાને ચાર્લસ તરફથી ધારતી લાગી હતી તે મટી મધ કેમકે ચાર્લસ બીજા દિશામાં વળ્યો. સાકસનિમાંથી ચાર્લસ પોલાંદમાં ગયો. તેની સાથું ન ચતાં પીતર પાછો વળ્યો તોપણ તેની ફોજમાંના ૨૦૦૦૦ સિપાઇઓને ચાર્લસે હરાવ્યા. પીતરે સલાહના કહેણ

દહાડ્યાં પરંતુ જયથી મદોન્મત્ત મથેલા ચાર્લસે, સ્વીકાર્યું નહિ ને કહ્યું કે મોસ્કોમાં જેસી તારી જોડે સલાહ કરીશ. તે જુના શહેરનો નાથ કરવા ને સ્વીદનનો રાગ શિશ્યાની સરહદમાં પેઠેલ. તેને માર્ગમાં હરકત કરવા માટે પીતરે દેશ ઉગ્ગડ કર્યો અને રસ્તા તોડી નાખ્યા. ચાર્લસ ધણું દુઃખ પામ્યો. કોસાહ, લોકના નાયક મોસાપાએ તેની જોડે મળી જવાનું કલાથી તે યુદ્ધેન પ્રાંત તરફ ગયો. શિશ્યાના પાદસાહને એ વાતની ખબર પડ્યાથી તેણે મુઝપાનું જ્વેર તોડી, પાડ્યું હતું.

લેવોનિઆ પ્રાંતની વાટે સ્વીદનથી જોરાહી તથા કુમક આવતી હતી તેને શિશ્યાન લોકે લઠાઈ કરી અટકાવી. શિવાજો આવ્યો તોપણ ચાર્લસે લઈનું જરી રાખ્યું. એક વખત તો ટાઢથી તેના બે હજાર માણસ મૂક્યાં. યુદ્ધેન પ્રાંતની સરહદ ઉપર પહોંચવા શહેરને ચાર્લસે ઘેરા લાગ્યો; એમાં દારૂ જોળા, તોપ અને લશ્કર પુષ્કળ હતું તેથી કિલ્લેદારો ખૂબ હડીલાઈથી લડી શક્યા. કિલ્લાની તપાસ કરતો હતો તેવામાં ચાર્લસની ઝેડીએ જોળા વાગી. ખાટલે પડ્યો હતો તેવામાં તેને ખબર મળી કે શાહ પીતર મોટું સૈન્ય લઈ લડવા આવેછે. સાત હજાર માણસને ઘેરા પર મૂકી ચાર્લસ ડોળામાં જેસીને તેની સામે ગયો (૮ જુલાઈ, ૧૭૦૯). સ્વીડ ધોડેસ્વારના જુસ્સા બરેલા કુમલાથી શિશ્યાન ફોજમાં બંગાણ પડ્યું તથાપિ શિશ્યાન પાવદળે પાછી પાની કરી નહિ અને તેથી ધોડેસ્વારને ફરી લડવા આવવાનો વખત મળ્યો. પીતરની તોપે ચાર્લસના લશ્કરના ધણા માણસ માર્યાં ઉતાવળે આવવાને માટે ચાર્લસે પોતાનું તોપ ખાનું પાછળ મૂક્યું હતું તેથી એને અહીં બહુ મુશ્કેલ થયું. બે કલાક સુધી દારૂ સંગ્રામ થયો અને સ્વીદનની ફોજનો નાશ થયો ૮૦૦૦ કે સાવવા સિવાઈ રણમાં પડ્યા, ૬૦૦૦ કેદ પકડ્યા અને ૧૨૦૦૦ નાદા તે નીપર નદીપર ગયા પણ ત્યાં તેમને હોડી નહિ મળવાથી તેમને ચાલુ ને ચરણે જવું પડ્યું ચાર્લસ આચરે ૩૦૦ સ્વારો સહિત મુઝી રાજના બેસારાનીઆ પ્રાંતમાં બેડમ નગર છે ત્યાં ગયો. તેનો સંઘનો ખજાનો તથા પોતાં અને સાકસનિમાં મળેલી લૂટ પીતરને હાથ આવી.

પુઢીવાની ફતેહથી મોટાં પરિણામ થયાં. નવ વર્ષ સુધી સંપાદન કરેલાં સંઘનાં પરિણામ ચાર્લસે એક દહાડામાં જોયાં. જે કસાયતી ફો-

જથી પૂરોપ કુતું હતું તેનો કેવળ નાશ થયો. લઢાઇમાંથી જેઓ બચ્યા હતા તેઓને રશિયાનોએ બધીવાન કર્યા અને લગભગ મોતના જેવી શિક્ષા પામ્યા. રશિયાના સાહે તેમને સાઇબિરિયાના જંગલોમાં વસવાને મોકલ્યા. સાઇબિરિયા રાજ્યએ પોલાંદમાં આવી રદાનીસ્ત્રોફને ઠાઠી મૂક્યો. દેન્ગાર્ડ અને મુશિયાના રાજ્યોએ સ્વીદનપર દાવા કર્યા અને વિ. જથી મહારાજ. પીતરે લેવોનિઆ, ફિડલીઆ અને ફિન્લેન્ડપર સ્વારી કરી. જર્મનિને શહેનશાહ તથા બીજા કેટલાક સમુદ્રકાંડપરના દેશના રાજ્યો વચમાં ન પડ્યા હોત તો સ્વીદનનું રાજ્ય આ વખતે તૂટી જત.

પરદેશમાં નાંહેલા ચાર્લસે પીતરનો નાશ કરવાની નવી યુક્તિ કાઢી. તુર્કી મુલતાનને રશિયા છતવાને ઉસ્કેચો અને પોતે મુસલમાન લશ્કર સહીત મોસ્કોમાં પેસવાની ઉમેદ કરી. પીતરે મુલતાનના કારબારીઓને પુષ્કળ લાંચ આપી આ વિચાર કેટલાક વખત મુધી બંધ રખાવ્યો. વજર રૂસ્વત લેતો હતો તે વાત મુલતાનને જણાવી અને કાઠી મૂકાવ્યો. નવો વજર થયો તેને રશિયા જેઠે લલવાને ખુશી ન હતી પરંતુ બે મહિનામાં તેની નોકરી મધ. શિરિઆના પાદશાહ એટલે મુઆને તે જગા મળી કે તુરત રશિયાના એકસથીએને પકડી કેદ કર્યા.

પીતરે પોતાના બચાવને માટે જખરી તૈયારી કરી, (ઇ. સ. ૧૭૧૧). તુર્કી લશ્કર આઝીઆનોપલની પડોશમાં એકહું થયું. મોસ્કોવીઆ પ્રાંતના હાકેમના બેલાગ્યાથી પીતર પોતાનું લશ્કર લઈ મુથ નદીને કાંઠે યાસિ નામે રાજધાનીપર ગયો. હાકેમ પીતરની તરફ હતો ખરો પરંતુ મોસ્કોવીઆના લોકો તેની સામે હતા અને તેમણે તેને થાસ દણ્ણા વગેરેની હરકત પાડી, તુર્કી લશ્કર લઈ વજર પહોં ત્યાં આવી પહોંચ્યો. રશિયન હાવણી છતવાની ત્રણ કોશિય પીતરે પાછી નિષ્ફળ કરી. પરંતુ ખોરાકની તંગી અને થાકથી તેમની હાર થાત. પીતરની જેઠે તેની રાણી ક્રયરૈન આવી હતી. તેણે વજરને ખાનગી સંદેશ મોકલી સલાહની વાત કાઢી. કેટલીક કઠણ શરતો પીતરને કમુલ કરવી પડી પણ હાલ તેની હાલત પ્રમાણે તે શરતો ઠીક હતી. રૂઝ ફેજ સહીસલામત પાછી ફરી અને ચાર્લસ તુર્કી ફ્રેન્ચમા આવ્યો તારે સલાહની ખજાર સાંભળી તેથી આશા ભંગ થઈ.

ઈસ્તામ્બુલના દરબારમાં વળી ખટપટ કરી એ વજરને કઢાવી નવો વજર ચાર્જમે રખાઓ. તે વજર પણ સ્વીડનના રાજાની મરજી પ્રમાણે કરવાને રાજા ન હતો. તેણે એને તુર્કી રાજામાંથી ખજેડવાનો વિચાર કર્યો, (ઇ. સ. ૧૭૧૩) સુલતાને પડે તેને પત્ર લખી જવાનું ફરમાવ્યું તો પણ તે ગયો નહિ. તેને પકડવાને લસ્કર મોકલ્યું તેની સામે પોતાના સાથીઓ સહીત લડ્યો અને તે પકડાયો. તેને પકડીને આદ્રીઆનોપલ લઈ જતા હતા તેવામાં તેણે સાંભળ્યું કે સ્તાસ્મીઝ પણ તુર્ક લોકના હાથમાં આયો છે. તેને તેણે કહાવ્યું કે આગસ્ટસ જોડે કદી સલાહ કરવી નહિ મુલતાને એ વખતે નવા દીવાન રાખ્યા તેથી ત્યાં વધારે વાર રહેવાતે તે લલચા્યો. એ વખતે જો તે સ્વદેશ ગયો હોત તો તે પોતાની આગલી મોટાઈ પામત. અને દે-માર્ક અને સાક્સનિની એકઠી થયેલી ફાજને પર સ્વીડનના સેનાપતિ સ્વીનબોર્ગે મોટી ફતેહ મેળવી, પરંતુ આશ્ટોના શહેર બાળી નાખી તેણે પોતાની આબરને મોટો ઘાલ લગાડ્યો. એ અપરાધથી આખા યુરોપને ગુસ્સો આયો. રશિઆની ફ્રેન્ચ દેન અને સાક્સન જોડે મળવાથી સ્વીડનનું કાંઈ આશું નહિ. તેઓને હોશ્તીન પ્રાંતના એક ક્ષિકામાં ભરાવવું પડ્યું. શત્રુની ફ્રેન્ચ આવીને ક્ષિકા ઘેરો તેથી સ્વીડ મેનાને તાણે થયું પડ્યું.

એ ઇનિયાન રશિયાનો શાદ ક્રિન્લાંડના પ્રાંતો છતી લેવામાં લાગ્યો હતો. ૧૭૧૪ માં તેણે ઝોઇવાડ બેઠ આગળ સ્વીડન નોકામેનાને હરાવી. ચાલંસને આ બધી વાતની ખબર પડી પણ તેથી તે ગભરાયો નહિ. સ્વીડનની સેનેને તેની બેનને રાજપ્રતિનિધી કરીને રશિયા અને દે-માર્ક જોડે સલાહ કરવાનો વિચાર કરે છે, એવા વર્તમાન મળવાથી ચાલંમે સ્વદેશ જવાની ઇચ્છા દર્શાવી સુલતાને તેને માન્ય સાથે રવાને કર્યો. જર્મનિમાં સઘળે ઠેકાણે મોગ્ય માન આપવાનો રજાદ્રે કરાવ કર્યો હતો તોપણ વેશ બદલીને તે મુસાફરી કરતો હતો. ઇ. સ. ૧૭૧૫ ની પસંત રતુમાં તે રણે ચડ્યો ત્યારે તે દુશ્મનથી ઘેરાઈ ગયેલો હતો. સ્ટાલગ્રાંડ નગરમાં તે હતો. રુશિયા, દે-માર્ક અને સાક્સનિના લશ્કરોએ તે શહેરને ઘેરા માલ્યો અને રશિયન ફ્રેન્ચ સ્વીડનમાં ઉતરશે એવી ધારતી જણાઈ. સ્ટાલગ્રાંડનો બચાવ તેણે બહુ બહાદુરીથી કર્યો તોપણ તેને ત્યાંથી છાતા-

માના જતાં રહેવું પડ્યું અને તે શહેર શત્રુને હાથ ગયું. હવે યૂરોપના બધા લોકે ધાર્યું કે સ્વીદનના રાજાનું હવે આવી બન્ધું છે. પોતાના રાજ્યનો પણ તે હવે બચાવ કરી શકાનો નથી એવું સર્વે માનતા હતા તેવામા તેણે નોવેંપર સ્વારી કરી સર્વેને આશ્ચર્ય પમાડ્યા. એ વખતે એનો માનીતો કારભારી જોટ્સ નામે હતો, તેણે એનો પ્રપચ રચ્યો કે પીતર અને આર્લેસે એકઠા થઇ યૂરોપનું ઉપરીપાછુ કરવું. ઇંગ્લાંડના રાજ્યામનપરથી હાનોવરના ઇલેક્ટરને કાઢી મૂકી સ્ટુઅર્ટ કુળના કુંવરને ગાદીએ બેસાડ્યો. એ પણ તેની જોડવણીનો એક ભાગ હતો. એ પચાત આલતી હતી તેવામા આર્લેસે ફરીને નોવેંપર સ્વારી કરી. ત્યાના એક કિલ્લાને ઘેરો ધાબતો હતો તેવામાં તોપનો ગોળો વાગવાથી તે તત્કાળ મરણ પામ્યો, (ઇ. સ. ૧૭૧૮). આ શરા રાજાના મરણથી સ્વીદન સેનેત ધણી દિલગીર થઇ નહિ. તેના મૂઝાના સમાચાર આવતાજ તેના માનીતા કારભારી જોટ્સને પકડી તેનાપર રાજદ્રોહનું જૂઠું આળ ચઢાવી મારી નખાળ્યો. મહુમ રાજાની બેનને ગાદીએ બેસાડી તેણીએ ઘોડા વખત પછી પોતાના ધણીને તે અધિકાર સોંપ્યો. સેનેને તે બેઉ પાસે કસમ ખવરાવ્યા કે સ્વેચ્છિકે સત્તા સ્થાપવી નહિ નવા રાજાએ રશિયા સિવાય બધા રાજાઓ જોડે મલાહ કરી, (ઇ સ ૧૭૨૦) સ્વીદનની મદદે ઇન્ડિયન સૈન્ય ગયુ ત્યારે રશિયાના પાદશાહે સલાહ કરવાનું મન કર્યું ઇન્ડિયા, લેવાનિયા અને ફિન્લેન્ડનો ભાગ તેને આપી દેવાના કરારથી સંધિ કરી.

અધ્યાય ૭ માનો ટુંક સાર.

ઇ. સ. ૧૬૫૦ થી ૧૭૬૦ સુધી.

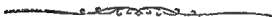
વેસ્ટફેલિઆના તત્કાલિન પ્રમુખ અને જર્મનિમાં શાન્તિ મંત્ર પરંતુ ફ્રાન્સ અને સ્પેન વચ્ચે વિગ્રહ જારી રહ્યો. એજ વખતે ફ્રાન્સમાં માંહોમાંહે ટોટો આલ્યો. કાર્લિનસ માક્સિમિયાનસ પ્રધાનપદે સેવાને માટે કાર્લિનસ દિરિટ્સે આ ઝગડો ઉત્પન્ન કર્યો હતો. રાજાને પદમ્પદ કર્યો અને ઓર્લેન્સનો ઇયુક રાજ્યનો ઉપરી કર્યો. આ પિતૃરતો લાભ લેઈ સ્પેન પ્રબળે ફેરલાક કિલ્લા ફ્રાન્સ પાસેથી જીતી લીધા. પછીથી સલાહ થઇ અને સ્પેનની શાહજાદાને બાળ લુઇસ પરણ્યો તેથી ફેરલોક મુલક મળ્યો. જર્મનિમાં ઇ. સ. ૧૬૫૦ થી ૧૬૫૭ સુધી શાન્તિ રહી પરંતુ રાજ્યાસન ખાલી પડવાથી તેને માટે કજીઓ ઉત્પન્ન થયો. માજી પાદશાહના પુત્ર મિચોપોલ્ટને ને આપવામાં આવ્યું. ગસ્તેવસ એલેક્સન્ડરના મરણ પછી સ્વીડનની ગાદીએ તેની પુત્રી ક્રિસ્ટિઆના એડી હતી, સારપછી ચાર્લસ ગસ્તેવસ દસમાનો ઇલકાળ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો હતો. આ વખતે પોલાન્ડના લાલિસલોસ રાજ્ય કરતો હતો, તે ધણો હોશિયાર હતો, તેનું મરણ થવાથી જોન કાસિમીરને ગાદી મળી. સારપછી તે રાજ્યના ઉપર સ્વીડ પ્રબળે બહુ હુમલા કરી તેની સત્તા નબળી પાડી અને બીજી પ્રબળોના વચ્ચે પડવાથીજ પોલાન્ડ બચ્યું. પહેલા ચાર્લસના ઘાત પછી ઈંગ્લાંડમાં પ્રબળસત્તાક રાજ્ય કોમ્બેલના પ્રતિનિધિપણી નીચે રચવાયું હતું. તેણે ઈંગ્લાંડની પ્રતિષ્ઠા ધણી વધારી. મરનાર પાદશાહનો વડો દીકરો બીજો ચાર્લસ આમલોડ અને સ્કોટલાંડમાં પોતાનું બળ અજમાવવા લાગ્યો પણ તેનું કંઈ વળ્યું નહોતું. ઇ. સ. ૧૬૫૩ માં કોમ્બેલ પ્રોટેક્ટર નીમાયો. પછી એણે સ્પેનની સાથે વિના ધરણે કજીઓ ઉત્પન્ન કરીયા અને ઈરિયામાં શ્રેષ્ઠતા મેળવી. ઇ. સ. ૧૬૫૮ માં કોમ્બેલનું મરણ થયું, તેની પછી રિચાર્ડ પ્રોટેક્ટર રાજનાયું આપ્યું તેથી

ખીન્ને ચાર્લસ ગાદીએ બેઠો. ખીન્ન ચાર્લસે સારી વર્તણૂકને માટે વચન આપ્યું પરંતુ પ્રજાને નારાજ કરી. એણે ક્રાન્સના લુધસ સાથે સંબંધ રાખ્યો, પ્રજાની મરજી વિરુદ્ધ હોવાંડ સામે લડાઈ કરી અને સ્કાટ્લાંડના લોકોને ધર્મને બદલે પીડ્યા. આ વખતે સ્પેનનો રાજા ફિલિપ મરણ પામ્યો તેથી લુધસે પોતાની રાણીની તરફથી એનનો નેધર્લાંડ પ્રાંત લેવા ચડાઈ કરી, પરંતુ હોવાંડ અને ઇંગ્લાંડના વચ્ચે પડવાથી લડાઈ જલદીથી બંધ પડી ગઈ. આ વખતમાં જેઓ દરબારના પક્ષકારો હતા તેઓ ટોરી કહેવાયા હતા અને દરબારની સામેના પક્ષવાળા વિધ કહેવાયા. ક્રાન્સનો લુધસ રાજા ચાર્લસને લાય આપી છાનો રાખતો હતો તેથી એના વખતમાં પરરાજ્યોમાં ઇંગ્લાંડની સત્તા મદ પડી ગઈ હતી. યુરોપનાં રાજ્યો લુધસના લોકને લીધે તેના ઉપર દાઝે બળતાં હતાં, તેવામાં તેણે છુ ગ્વેનોટ ઉપર જૂલમ શુભર્યો તેથી તેઓ દેશ છોડી ઇંગ્લાંડ, હોલાંડ, અને જર્મનિમાં જઈ વસ્યા. જર્મનિના રાજાઓએ લુધસ સામે લડવાને એકો કર્યો. સ્પેન, હોલાંડ, સ્વીડન, દેન્માર્ક, સેવાય અને ઇંગ્લાંડ તેમાં સહ્યા, એથી લુધસની સત્તા નબળી પડી. ઇંગ્લાંડમાં ખીન્ન ચાર્લસના મરણ પછી ખીન્ને જેમ્સ ગાદીએ બેઠો, તેણે પોતાના ધર્મપણાથી પ્રજાને નારાજ કરી તેથી તેને ગાદી છોડવી પડી. તેણે પ્રજાના ઉપર ધણો જૂલમ શુભર્યો અને કાયસિક પથને ખુલી રીતે ઉત્તેજન આપ્યું. તેથી વિધ્યમ જે જેમ્સની દીકરી સાથે પરણ્યો હતો તેને પ્રજાએ બોલાવ્યો અને ગાદી એકમતે સોંપી સ્કાટ્લાંડ અને આયર્લાંડમાં કાયસિકાએ બંડ ઉઠાવ્યું તે વિધ્યમે થોડા વખતમાં સમાવી દીધું વિધ્યમના વખતમાં મેગ્દાનજ નામે ટાળીની ગેરવાજખી કતલ તેના રાજ્યને બદો લગાડે છે.

ઉપર કહેલા એકાએ લીઓપોલ્ડને પોતાનો ઉપરી નીચો ઇ. સ. ૧૬૮૮ માં લુધસ તેની સામે થયો. પ્રથમ તો લુધસ જય પામ્યો પણ શ્રમાં દુકાળ પડ્યો તેથી તેને બારે ઘોડો પહોંચ્યો. પછીથી કરાર થયો ત્રોપણ લાંબી વખત સુધી શાન્તિ રહી નહિ જર્મનેને ટુર્ક સલ્તાન સાથે લડવું પડ્યું હતું તેથી તેમને ધણો ફાયદો થયો.

આ વખતે સ્પેનના રાજા ખીન્ન ચાર્લસના મંદવાડથી યુરોપના રા-

જ્યોતું લક્ષ તેની તરફ ખેંચાયુ તેને પુન નહિ હોવાથી ગાદીનો દાવો ત્રણ રાજ્યો કરતા હતા. ઔદ્યો લુઇસ, જર્મનિનો રાજા લીઓપોલ્ડ અને ત્રીજો બવેરિઆનો ઇવેક્ટર હતા. બવેરિઆના કાકારને મળે તે પૂરોપના રાજ્યોને કાવતું હતું પરંતુ ચાર્લમે ગુસ્સે થઈને તેને વારસ નીમ્યો પણ પ્રજા ખુશી નહોતી તેથી ડાહ્યાના બીજા છોકરા ફ્રિલિપને વારસ ઠરાવ્યો, ઇ. સ. ૧૭૦૧. ચાર્લસનું મૃત્યુ થયું તેથી મોટી લડાઈ ચાલી, તેમાં ઇંગ્લાંડ, હોલાંડ સામેલ થયા અને અંતે પુર્મસને બારે તુકશાન પહોંચ્યું, અને ૧૭૧૩ માં સલાહ થઈ તેથી સર્વેનું સમાધાન થયું. આજ યુગમાં રશિઆમાં પિટર અને રિવલનમાં ચાર્લસ જે મહાન પુરોષો થઈ ગયા, તેમણે સોબથી એક બીજા સાથે વિમલ ચલાવ્યો તેમાં અંતે પિટરનો જય થયો. સ્વીડનનો ચાર્લસ સને ૧૭૧૮ માં અરણ્ય પાંચો તેથી ત્યાંની સેનેટે તેની બહેનને ગાદીપર બેસાડી, તેના ધણીને થોડા વખત પછી રાજ્યાધિકાર સોંપ્યો. એ નવા રાજ્યે રશિયાના પાદશાહ જેડે અને બીજાં રાજ્યોનેડે તુરત સલાહ કીધી

અધ્યાય ૮ મો.

યૂરોપનો તથા યૂરોપના પરદેશોનાં સંસ્થાનોનો
ઇતિહાસ.

સ્કંડ ૧ લો.

ઇંગ્લાંડના રાજ્યાસનપર હાનોવર કુળની સ્થાપના.

ફ્રાન્સના પાદશાહ ૧૪ મા લુઇસની જોડે વિરોધ ચાલ્યો ત્યારે ઇંગ્લાંડની સરકારે વર્ષોવર્ષ બાજુ આપવું પણ મુદ્દા નજરમાં આવે ત્યારે આપવું એવી શરતે દેવું કરવાની રીત કાઢી. ઇ. સ. ૧૬૮૪ મા નાશનલવેક એક્ટને પ્રજાની પેઢીની સ્થાપના થઈ એ પેઢીએ સરકારને બળાર કરતા જોણે જાણે રૂપિયા ધીર્મ. પાર્લમેંટે બાજુ આપવાની બાહેધરી આપીને મુદ્દા આપનાનો ઠરાવ રાખ્યો નહિ એ દેવાની ઉધાર ચીઠી. જોનું વેચાણ થઈ શકે અથવા બીજાને આપી શકાય એવો ધારો કર્યો. પ્રજાની દોહતમાં હળવે હળવે વધારો ચલાવી આ પદ્ધતિને ઉત્તેજન મળ્યું અને તેથી યૂરોપના રાજ્યોમાં ઇંગ્લાંડની સત્તાની વૃદ્ધિ થઈ જોઈએ તે વખતે નાણા મેળવવાની યુક્તિ ધમેજ સરકારના હાથમાં આબવાથી, બીજા રાજ્યોને ધનની મદદ કરવાના કરારથી તેમની ફ્રાજીને કામે લગાડવાની ટૂંકી તેના હાથમાં આવી એ નવી રીતથી દેશની અદરમણ મોટા ફેરફાર થયો બંગીરદરોના હાથમાં રાજસત્તા હતી તેમાનો ધણો ભાગ સરાફો, વેપારીઓ અને હુન્નરના મોટા કારખાનાવાળાઓને હાથ ગયો. હુદમથી ચતા નફોનો મગ્ગ કરવાનું એ નવી સરાફી રીતમી બહુ

સહેલું પડ્યું, અને તેથી કરીને હોશિયાર અને ધનવાન મધ્યમ વર્ગ ઉત્પન્ન થયો. હાઉસ આવ કોમન્સનું બળ એ વર્ગના જોરથી વધ્યું. યુરોપના કારમાં પણ વેપારની ચરતો દાખલ થઈ હતી. વેપાર કરવામાં ઉચ્ચત દર કરવાની ચરતો સમુદ્રના રાજ્ય જોડે કરી, અને હાથમાં આવેલો મૂલ્ય રાખવામાં પણ રાજગણના વધારા કરતાં વેપારના વધારાપર વધારે નજર રાખવામાં આવી હતી. માલગેરોની કુતેહોથી જોડેલો કાપડો ઇંગ્લાંડને મળી શકે તેટલો કારભારીઓની મૂલ્યથી મળ્યો નહોતો. એ કોપ તેમને શીર લાગે ખરો, તેમ એ વાત પણ ખરી કે તેમના કરેલા કાર્યથી ઇંગ્લાંડના વેપારની એકતાનો પાયો નંખાયો. ૧૮ મા સૈકાના આરંભમાં ઇંગ્લાંડ વેપારમાં યુરોપના બધા દેશોથી ચઢીઆતુ હતું.

પહેલા જોર્જ રાજાનો અમલ ચતાં પહેલાં કારભારીઓની બદલી થઈ ગઈ. ટોરિઓને કાઢી મૂકી જિંદગીને રાજ્ય એ બદલ ચોદાપર આવ્યા, અને નવી પાર્લિમેન્ટ મળી તેમાં લોકો તરફથી તેજ પક્ષના માણસો વધારે આવ્યા. એ નવા મળેલા અધિકારનો ઉપયોગ તેમણે સામાવાળીઆને છુંદવામાં કર્યો. માછ પ્રધાનોપર રાજકોદંબના વહોમત આણી એટલા બધા વૈરભાવથી અને ઉતાવળથી કામ ચલાવ્યું કે લોર્ડ એલિંગવોર્થ અને આર્મિસ પરદેશમાં નાથી ગયા. દેશપાર કરેલા સ્ટુઅર્ટકુળને પાછા આણવાનો આ અનુકૂળ સમય જણાયો. પરંતુ ૧૪ મે લુઇસ ધડપણ અને પરાભવથી એટલો નરમ પડી ગયો હતો કે નવો વિરોધ ઉઠાવવાને તે શક્ય ન હતો. એ રાજાનો પાટવી કુંવર તથા પાટવી કુંવરનો વડો પ્રુત મરણ પામ્યા હતા તેથી એની પાછળ ગાદીએ બેસનાર પ્રથમ નાની વયનો હતો. ઇ. સ. ૧૭૧૬ ના સપ્ટેમ્બરની ૧ લી તારીખે લુઇસનું મરણ થયું, તેથી સ્ટુઅર્ટ પક્ષકારોને ઘણી દરકત થઈ. ૧૫ મા લુઇસની બાલ્યાવસ્થામાં રાજ્યનો વહીવટ ઓર્થોડોક્સના ડ્યુકે કરવો એવો પારિસની પાર્લિમેન્ટે હાથ કર્યો, અને તે ડ્યુકે ઈમેજ સરકારની ઇચ્છા પ્રમાણે જાહેરખર્ચ એટલે સ્ટુઅર્ટ પક્ષકારોની મરજી પ્રમાણે ચલાવી નહિ. હથિયાર અને દારૂગોળાના વહાણો કોન્સના બંદરમાં તૈયાર કર્યા હતાં તે તેમણે જ મ ક્યા અને બીજાં ખરીદ કરવાની તે લોકમાં ચકિત નહોતી, તેપણ તેઓ મંડ્યા રહ્યા અને બ્રિટિશ રાજ્યમાં બંદ ઉઠાવવાની યોજના કરી.

સ. ૧૭૪૩) તેની ફ્રાન્સેએ ફ્રેન્ચ લશ્કરને ધોઈન સુધી દહાવી મૂક્યું, અને બ્વેરિઆનો સરદાર ફ્રાંકફોર્ટમાં નાશી ગયો અને દરિયાપર્યામાં મરી ગયો. આસ્ટ્રિયા અને ઈંગ્લાંડની એક્ટી ચમોલી સેનાએ ડેટિન્જન નામે જગ્યા આગળ ફ્રેન્ચ લશ્કરને દબાવ્યું. ઈંગ્લેન્ડ લશ્કરનું ઉપરીપણું બી. જી. વ્યોર્ન રાજ્યએ પોતાના હાથમાં લીધું હતું. તે દરમિયાન નહિ હોવાથી આ ફતેદનો લાભ લઈ શક્યો નહિ. મદાગાસ્કર મેગયાધેરિસાના ગર્વ અને લોભથી યૂરોપના રાજ્યોએ અદેખાઈ કરવા લાગ્યા. ફ્રાન્સ અને રુષિયાના દરબારોએ એકેકના રાજ્યનું ગદાણું કરવાનો કરાર કર્યો, તેનું નામ ફ્રિમિલિ કોમ્પાક્ટ (કુટુંબનો બંધોબસ્ત) પડ્યું. બંને રાજ્યોએ એક કૂળના હતા.

ઈંગ્લાંડ પર સ્વારી કરી હાનોવરકુળને હાંકી કાઢવાનો હરાવ એ બે દેશોના બુદ્ધિમાન રાજ્યોએ કર્યો. જળ અને સ્થળના જળસા લશ્કરને તેમણે જમાવ કર્યો, પરંતુ વાવાઝોડોના તોફાનથી ફ્રેન્ચ વહાણો બીખરાઈ ગયા અને ઈંગ્લેન્ડ મેના પાછળ લાગવાથી તેને બ્રિસ્ટ બંદરમાં સંતાઈ રહેવું પડ્યું. (ઈ. સ. ૧૭૪૪). બ્રૂમ્પ્સ લઘુદ્ધમાં ઈંગ્લેન્ડ સેનાને એટલી ફતેદ મળી નહિ. ફ્રાન્સ અને રુષિયાનાં એકઠાં થયેલાં વહાણો પર ગેથ્યુ અને સેસ્ટોક નામે સરદારોનાં હાથ નીચેનાં વહાણોએ હુમલો કર્યો. પરંતુ કેટલાક ક્ષમાનો બરાબર લડ્યા નહિ તથા. સેસ્ટોક પોતાના આખા વિભાગ સાથે દૂર ઊભો તેથી લડાઈનું પરિણામ અનિશ્ચિત રહ્યું. રાજકાજમાં પક્ષકારોના બળથી ગેરબંધાઈ થાય છે તેનો દાખલો આ વખતે ઈંગ્લાંડમાં બન્યો. માથ્યુ અને સેસ્ટોક યુદ્ધમાં યોગ્ય રીતે વરત્યા નહિ તેથી તેમના પર તહેમત મૂકી તેમની તબવીબ કરી. માથ્યુ બહુ બહાદુરીથી લડ્યો હતો તેપણું તેને શુન્દેગાર ટેરવો અને સેસ્ટોક શુન્દેગાર છતાં નિરશ્વરપણી કર્યો, ક્રમકે તે પ્રબળ પક્ષમાનો હતો. ઇતિહાસમાં લડાઈ નેરથી ચાલી પણ કાંઈ ફળ થયું નહિ. જર્મનિમાં પ્રુશિયાના રાજ્યએ ફરીને મેરાયાથેરિસા સામે વિરોધ શરૂ કર્યો એલિઝાબેથ પર તેણે સ્વારી કરી પણ યુદ્ધમાં તેનો સજ્જ પરાજય થવાથી પાછા જવું પડ્યું. બ્વેરિઆના ક્લેવરનું મરણ ચવાથી વિરોધ જારી રાખવાનું કારણ રહ્યું નહિ. તેના કુંવરે મેરાયાથેરિસા જોડે સંધિ કરી.

ઇમેજ અને ક્રેન્ચ પ્રજાઓ વચ્ચે સખ વૈરભાવ ટોવાને લીધે તે-
ઓએ સલાહ કરી નહિ, (ઇ. સ. ૧૭૪૫). ક્રાન્ચ અને ષ્પેનના એકઠાં
મુજલાં લશ્કરોએ ઇતાલિમાં આશ્ચિઆના લશ્કરનો કેવળ પરાભવ થયો.
અને નેપોલેાડમાં પણ યુર્બેન રાજા જય પામ્યો. માર્શલ સેક્સ નામે યુ-
દ્ધિવાન ક્રેન્ચ સેનાપતિ ફ્રાન્સ અદિત ફ્રાન્સેનોય શહેરમાં મજબૂત ધાવણી
કરી રહ્યો હતો. ઇમેજ, ડચ અને જર્મન ફ્રાન્સે અવિચારે નેનાપર હુમલો
કયો. ઇમેજ પામદસે એ મુદ્દમાં બહુ ગદાદુરી દેખાડી, પરંતુ વલંદા અને
જર્મનોએ પલાયન કર્યું તેથી પાછા હાંડું પડ્યું. જર્મનિમાં મેરાયાથેરિ-
સાના પતિ પહેલા ક્રાંસિસને રાજધિરાજની પદવી મળી. મેરાયાથેરિસા
અને પ્રુશિઆના રાજા વચ્ચે સલાહ થઈ.

ફ્રાન્સેનોયના સંચામમાં હાનિ ચલાયી ઇમેજ પ્રજા નારાજ થઈ. જોનો
લાભ લેઈ બીજા જર્મનના પૈત્રે રાજ્ય લેવાને પ્રયત્ન કર્યો. થોડીક ફ્રાન્સ
સહિત તે રકાટલાંડમાં આવ્યો. હાઈલાન્ડના હોંથીલા જોદ્ધાઓ તેની જોડે
ઉતાવળે મળી ગયા એ ફ્રાન્સ લેઈ તેણે એડિન્બરો શહેર સર કર્યું જ્યોર્જ
રાજાની તરફથી સરજોન ટ્રોપ લશ્કર ઊભું કરવાને ઉત્તર તરફ ગયો. જ-
ળમાજે એડિન્બરોથી દુઆર શહેરપર ગયો. બંડજોરોની મરજી સંચામ
કરવાની સાંભળી તેણે ગ્રેસ્ટનપાન્સ આગળ મુકામ કર્યો. અહીંના જીવાન
શહાજાદાએ તેનાપર અણમિંત્યો હુમલો કર્યો. ત્રણ હજાર ક્વાયતી સિ-
પાઈઓ તેની આથે હતા, તેમની પાસે પૂર્ગ હથિયારે તહોતાં અને તે-
મનામાં પૂરી ક્વાયતે ન હતી. સરકારી લશ્કર એકાએક બમ પાખીને નાહું
અને તેની તોપો, દારૂગાળા, તથા વગેરે તમામ સામાન હાવરજોરોને
હથ ગયો. ઉત્તર અમેરિકામાં કેપથિટનમાં ક્રેન્ચ સંસ્થાન હતું તે જી-
તાવાની ખખર ઇંગ્લાંડમાં આવ્યાથી પ્રજામાં જાગૃતિ આવી. રતુઅર્થ શ-
હાજાદાએ એડિન્બરોમાં જૂઠો ડોળ કરવામાં કેટલોક વખત ચુમાવ્યો, તે-
વામાં જ્યોર્જ રાજાએ મંગાવેલી પલટણુ આવી પહોંચી; તેનાથી નહિ ડરતાં
અને ક્રાન્સથી કુમક આવવાની ઉમેદે શહાજાદાએ આગળ વધી કાર્લાઈલ
શહેર લીધું આગ્રિલ વર્નનની જાગૃતિને લીધે ક્રેન્ચ વહાણો પોતાના બંદર
બહાર આવી શક્યાં નહિ. લાંકાશિયર પરગણામાં તેના લશ્કરમાં વધારો
થયો નહિ તથા વેલ્સમાં પણ તે જઈ રહ્યો નહિ તોપણ એકાએક ઝંખ
તરફ વળ્યાથી તેણે ઇમેજ ફ્રાન્સેને હાંકવી. જે તે એકદમ આગળ વ-

ખી ગયો હોત તો લંડન એકદમ તેના હાથમાં આવત પરંતુ તે ઝંખિમાં
ખોદી ગયો તેથી બે સરકારી ફોજો તેને ઘેરી લીધી. પાછા જવાનો યોરો
માર્ગ રહ્યો હતો તે વાટે તે રકાટલાંડ તરફ વળ્યો. એ વખતે હાઈલાંડ
ડોરએ મદુ દિગ્મત અને ઝડપ દર્શાવી

આ પાછા ફરવાથી ફિવરી લોકો નાખુશ થયો એવું ધારવામાં આ-
વ્યું હતું પણ તેમ થયું નહિ. રકાટલાંડમાં પાછા આવ્યા પછી રાજકુ-
મારની ફોજમાં વધારો થયો. તેની ગેરદાનગરીમાં એડિનબરો શહેરનો
હિલો પાદશાહી ફોજો ચર કરી લીધો હતો તેથી તેજી રટલિંગ બણી કુચ
કરી તે નગર છૂટી લીધું, અને તેમાંના કિલ્લાને ઘેરો ધાવ્યો. તે કિલ્લાની
મદદે એક જગરા લશ્કર સહિત જનરલ હોલને મોકલવામાં આવ્યો હતો
બે ક્વાર્ટરી હાઈલાંડરોની ક્વાયતશક્તિનો તિરસ્કાર કરી એ સરદાર ગ-
ફલતમાં રહ્યો તેથી કાલકર્કે આગળ તેનો કેવળ પરાજય થયો, (ઇ. સ.
૧૭૪૬). આ વિજયનો લાભ ન લેતાં રુઝર્ટ શાહજાદો રટલિંગમદને
ઘેરવાને પાછો ગયો. જ્યોર્જ રાજાની તરફથી બીજી ફોજો તેની સામે લ-
ડવાને આવી. ઘેરો બિલાવી તેણે ક્રોડનમૂર નામે સ્થળમાં યુદ્ધમ કર્યો.
અહિં પાદશાહી ફોજ સાથે યુદ્ધ થયું. જનરલ કોપ અને હાઉસેની ગફ-
લતથી એતીને કંબરલાંડે હાઈલાંડરોના જુસ્સાબરેલા ટુમકાની સામે થ-
વાને વધારે સાવચેતી રાખી હતી. જોવા તેઓ ધસ્યા તેવાજ તેઓના ધ-
સારાની જોડે કંબરલાંડે તેમના ઉપર બંદુક અને તોપનો સજડ મારો
ચલાવ્યો. હાઈલાંડરોમાંનાં થણાં માણસ રણમાં પક્ષાં તેથી તેઓ થયથી
અને વિખરાઈ ગયા. પાદશાહી ફોજો કોલને છવતલન આવ્યું નહિ. હ-
થિયાર મૂકી ચરણે આવેલા માણસોને કતલ કર્યા એ સુધરેલાઓના યુ-
ના કાયદાથી બિલકું હતું. રુઝર્ટ શાહજાદો ઘણી મુશ્કેલીથી માથી બ-
ચ્યો. તેના એક ઉદાર મિત્રે પાદશાહી સિપાઈને કહ્યું કે હું પાદશાહ છું
થી તેઓ બૂદ્યા અને તે માટે તેને નાથી છૂટવાનો વખત મળ્યો.

વિજય થયા પછી કંબરલાંડે એવી તો ફરતા કરી કે તેની અને પા-
દશાહી ફોજની આખરને ખોદી હાનિ પહોંચી. ફિવરખોરોનાં પરમણું તં-
વાર અને અમિથી બિજડ કર્યાં, જંગલના પશુઓનો શિકાર કરતો હો-
ય તેમ માણસોના પ્રાણ લીધા, બળા ગયેલાં કુંપડાંમાંથી હંફી કંટિલાં

દળશે બેસા છેકરા જિન્ન જંગલોના મનુષ્ય પામ્યા જડની દાર્ઢિપણુ નિયાની રહી નહિ, અને વસ્તી ઝે નાનું થઈ જતા આવી, ત્યારે ડ્યુક લાન તમ્મ પાછો વળ્યો, તોપણુ જે દાઢનાડો નાશી ગયા હતા તેમને ખોળા કાઢવાને ફાજતો કેટલો જાગ પાડી મૂક્યો ગયો હતો. સ્ટુઆર્ટ શહાનદાતું મન્તક લાવે તેને ત્રણ લાખ રૂપિયાનું છનામ આપવાના જહેરનામા કર્યો હતા, તોપણુ દાઢનાડા તથા રાટવાડના પશ્ચિમ ભાગમાં તે સત્તર રહી ગયો તે ડી બગઇ બેમવાની જગ્યાથી પચાસ માણસ વાકિફ હતા પરંતુ તેમાં કોઈએ વિશ્વામયાન કર્યો નહિ. અંતે એક ફ્રેન્ચ ચોરીયુ વધાર્યું તેને હાથ લાગ્યું તેમાં બેલી ધણી સકાટ ભોગબા છતાં તે સહીસનામત પહોંચ્યો એ ક્રિતે તે પડે બચ્યો પર્વતુ જ્યો તેની સાથે થયા હતા તેનાપર દમ્બ નરમરે વેગ લીધું દાઢનાડના સરદારોમાના મણાને જન્ન આપ્યો તે મનાગજો ધણી હિંમતથી સુઆ પરતુ ઇમેજેના મનમાં તેમનાપર કાઢ દવા આવી નહિ.

એ દરમિયાન માર્સન સેમ નામે ફ્રેન્ચ નાયકે નેધર્લેન્ડનો આગ છતી લીધો બ્રુસેલ્સ, આટવર્પ, અને બ્રુક્સેલ્સ રહેશે તેને હાથ મર્યા, અને સપીના રાજ્યોની ફાગે દાર ખાધી છતાલિમાં એથી િવડુ પરિણામ થયું આલિઆના લસ્કરે ફ્રેન્ચ અને રુપાનિઅંજોને ક્રાન્સ સુધી પાછા હાલ્યા રપેનનો ખાદશાહ ફિલિપતુ મરણ થયું અને તેની ગાદીએ તેના કુમાર છૂટો ફર્ડિનાન્ડ બેઠો નના રાજ્યએ ક્રાન્સ જોડે થયેલા કરાર પ્રમાણે વર્તવાનો ફરાવ કર્યો તેથી બુર્બોન પક્ષને ફરી હિંમત આવી ફ્રેન્ચ મા સૈન્ય કી બેલેજેની ચતુરાઈને લીધે આલિયનોને ફક્ત ક્રાન્સમાંથી જતા રહેવું પડ્યું છતાંજાના ગદમાં આલિઆનું લસ્કર હતું ને ત્યાના નગરવાસીઓપર બહુ સખ્તાઇ કરવું હતું તેથી લોક બંડ કરી તે શહેર પોતાને કબજે કર્યું અને આલિયન ગિલ્દોરોને કાઢી મૂક્યા વેપારમાં પ્રતિસ્પર્ધિપણુ હોવાથી ઇમેજો તથા ફ્રેન્ચો વચ્ચે અદેખાઈ વધી એકબેકના પરદેશના સરદારોપર લસ્કરો મોકલવાના હતાં એ રનારીઓથી કંઈ ખચિત પરિણામો થયા નહિ આલિયનોનો મરો અને પૈસાના ખરમથી બને પક્ષ કરાગી ગયા હતા તેથી જોડા નગરમાં સનાદનો નિગાર કરવા ને ખેડ વરદના વડીલો મનમાં ક્રાન્સિસ લોકની આગણી ધણી બારે હોવાથી સપ કરેલા રાજ્યોને પસંદ પડી નહિ, અને તેમજે લદાઈ, ન્દરી

રાખી, (ઇ. સ. ૧૭૪૭). હોલાંડની સરકારનું મન સ્થિર નહિ હોવાથી વર્લ્ડાઓ જોઇએ તેવી મદદ કરી શકતા નહિ. અંતે તે દેશમાં પ્રજાએ ખંડ કરી ઓરેન્જના શહાબાદને ઝાટહોલ્ડર નિમવાની જરૂર પાડી.

હોલાંડમાં થયેલી આ બિચલપાયણથી સંપીલા રાજાઓનું કામ વધારે જગૃતિથી ચાલ્યું, તોપણ લડાઇનો ધણોખરો જોજો હયેજોપર પડ્યો. વાલ નામે રણમાં મોટો સંગ્રામ થયો અને ધણું માણસ મુઆં. ઇંગ્રેજ ફ્રાન્સ બહુ હિંમતથી લડી પરંતુ વલદા અને આસ્ટ્રિયનોની બીક-ણુ અને સુસ્ત ચાલથી સંપીલી ફ્રાન્સનો પરાજય થયો એથી શેલ્ટ નદી પરનો એક જખરો કિલ્લો છતી લીધાથી તે નદીનો બધો કાંઠો ફ્રેન્ચોના હાથમાં આવ્યો. ઇતાલિયનું જીનોઆ શહેર લેવાને સંપીલી ફ્રાન્સે પ્રયત્ન કર્યો તે નિષ્ફળ ગયો; પરંતુ તેઓ બીજો ઠેકાણો જશ પામ્યા. દરિયામાં ઇંગ્રેજ નૌકાફ્રાન્સે કેટલીક મોટી ફોતેહ મેળવી. કેપ શિનિસ્ટર આગળ ફ્રેન્ચ વહાણો કિંમતી માલ ભરેલાં બેમાં હતો તેઓપર આડમિરલ આન્સન અને વારલનાં વહાણોએ હુમલો કર્યો, ફ્રેન્ચોને હરાવ્યા અને તેમનાં લડાઇનાં કેટલાંક વહાણો પકડ્યાં. સાત અકવાડિયાં પછી સેંટડેવિગોથી માલ ભરીને આવતો વહાણનો કાજલો કમોડરફોડસને હાથ આવ્યો. આડમિરલ હોકે પણ ફ્રેન્ચ નૌકાસેનાનાં છ વહાણો પકડ્યાં. આ તુકશાનથી તથા હિંદુસ્તાન ખાતે ખિટને જખરી નૌકાસેના મોકલી તેથી ડરીને વર્સે-લ્સની સરકારે સલાહની વઢિ ફરીને મોકલી.

ઇ. સ. ૧૭૪૮ માં એલાશપેલ (એક્સલા શાપેલ) શહેરમાં સલાહનો વિચાર કરવાને રાજ્યવકીલો (એલમીઓ) મળ્યા ત્યાં કરાર થયા. તેની મુખ્ય શરતો એ હતી કે લડાઇમાં છોટેલા ખૂવક, કિલ્લા વગેરે જેના હોય તેને પાછા આપવા અને સુદમાં પકડાયેલા કેદીઓને વગર ખૂલે છોડી દેવા. અમેરિકાના દરિયામાં વેપાર કરવા જવાને સ્પેન અને ખિટન વચ્ચે વાંધો હતો તેના નીવેડો એથી થયો નહિ, તથા દરિયાપર વહાણોનો ઝડો લેવાના હક્કથી લડાઈ બેઠી હતી તે સબંધી એક ચબ્દ પણ કરારનામાં ન હતો; હાનોવર ડુગનો રાજા ઇંગ્લાંડની ગાદીએ બેઠો હતો એ વાત સર્વે રાજાઓએ માન્ય રાખી અને સ્ટુઅર્ટ શાહબાદને કોઇએ આશય આપ્યો નહિ એવી કબુલાત થઇ. એ વિના ઇંગ્લાંડને કસો ફા-

યદો થયો નહિ એટલા કાવણ માટે ખસ્ય તો એટલો જધો થઇ ગયો કે તેથી ઇએજ પ્રભ નાસાજ થઇ, એ જરિષ્ઠામને માટે લઢાઇ જિલાવનારને માથે ઠપકો છે. સવાદ કરનારને સ્ત્રી નહિ. આશ્ચિયાની ગાદીની તકરારમાં ઇંગ્લાન્ડે કાંઇ લેવું દેવું ન હતું; સર રાજર્થ વોલ્થોવના કારખાસમાં તેનો વિચાર લઢાઇ કરવાની વિરુદ્ધ હોવાને લીધે દેશમાં શાન્તિ રહી હતી અને તેથી દેશમાં વેપાર તથા દુનરના કારખાનામાં ઉતાવળે વધારો થયો હતો. જુડી સુદ્ધકીર્તિના લોભથી, યૂરોપનાં રાજ્યોમાં હાથ ધાયવાના જોડા મોઢથી દેશની આબાદીને બારે હાનિ પડેાચી અને ખરકારી કરનામાં ધણે વધારો થયો.

સ્વંદ ૨ જો.

યુરોપના લોકે પરદેશોમાં વસાવેલાં સંસ્થાનોના.

ઇતિહાસ.

સ્વદેશ છોડી પરદેશમાં જઈને વસવું અને ત્યાં નવા સંસ્થાન સ્થાપવા એ આજ પ્રાચીન કાળમાં હતો અર્વાચીન કાળમાં એક મોટા નવા ખેડની શોધ થયાથી પરદેશોમાં જઈ વસવાની ઇચ્છાએ ઘણું જોર પકડ્યું, અને તેથી દુનિયાની તવારીખમાં કેટલાક અજળ જેવા બનાવ બન્યાછે. યુરોપની પ્રજાઓએ અમેરિકામાં, તેમજ આફ્રિકા અને એશિયામાં સંસ્થાનો વસાવ્યાં. અમેરિકાની શોધ થયા પછી તુરત સ્પેનનું પહેલું સંસ્થાન હિસ્પાનોલિઆ અથવા સેન્ટોડોમિંગોમાં વચ્ચુ. -રાણી ઇસાબેલાએ કુકમ કંપની હતો કે એ બેટના સ્વદેશીઓનું રક્ષણ કરવું અને તેમની પાસે વેઠ કરાવવી નહિ. અમેરિકાના દેશીઓને યુરોપના લોકો ઇન્ડિયન કહેછે. ઇન્ડિયનોને મજૂરી કરવી ગમતી નથી તેથી પૈસા આપતાં પણ તેઓ કામ કરતા નહિ, તે દેશની હવા આફ્રિક નહિ આવ્યાથી ધણા સ્થાનિઅહોં મરી ગયા અને તેથી ખાણ ખોદવાને તથા જમીન ખેડવાને મજૂરોની તગી પડી એ તગીને લીધે સ્થાનિઅહોં ઇન્ડિયનોને પકડી વેઠ કામ કરાવવા લાગ્યા અને તે વેઠમાં વધારે કરીને ઇન્ડિયનોને ગુલામ કરી નાખ્યા પહેલી ગાલૂમ પડી તે વખતે હિસ્પાનોલિઆની ખાણોમાં પુષ્કળ કિંમતી ધાતુઓ હતી. જે સાહસિક પુરૂષો ત્યાં ગયા હતા તેમને પુષ્કળ દોલત મળવાથી બીજાઓને આવવાનું મન થયું ઇન્ડિયનોપર ખારે જૂલમ થવાથી તેમની સખ્યા ઘટી ગઈ, અને મજૂર ઓછા થઈ જવાથી નફો પણ ઓછો થયો ત્યારે બીજે ડેન્માર્કે જવાનો મનસૂમો સ્થાનિઅહોંએ કર્યો. પોર્ટોરિકો બેટના જઈ સ્થાનિઅહોં વસ્યા અને ત્યાંના અજાણ્યા ઇન્ડિયનોની દુર્દશા કરી. ત્યારપછી ત્યુબા બેટ જીતી લીધો. એ બેટ ૭૦૦ મૈત લાવ્યો છે અને તે વખતે ઇન્ડિયનોથી મરપૂર હતો તો પણ તેઓ મુઢામ એવા નજાણા હતા કે ફક્ત ૩૦૦ સ્થાનિઅહોંએ બધો બેટ તાબે કર્યો.

ખાદમો નામે એક સાહસિક સ્થાનિઅર્થે એથી વધારે અગત્યની શોધો કરી તેણે દેરિયન સયોગીભૂમિપર એક નાનું સરખું સસ્થાન વસાવ્યું હતું એક ઇન્ડિયન મરદારના કહેવાથી તેના જાણવામા આ પુ કે મહાસાગરના કાઠાપંગ એક ઘણું દ્રવ્યવાન ગળ્ય છે હિસ્પાનિલિઆમાંથી હુમ્મ મગાની લા જ્વાને નીજ્યો સયોગીભૂમિની બચકર ખીણો અને હુમરોમા થઇને અજાણ્યા મૂલ્ય તરફ ગયો માર્ગમા તે એક ઉચા હુમરના ઝિખરપર ચઢ્યો લાથી વિસ્તીર્ણ પાસિફીક મહાસાગર તેની નજરે પડ્યો આ રોધથી તેનું મન ઘણું હરખાયુ તત્કાળ હાથ જોડી તેણે ઇશ્વરનો પાડ માન્યો પ્રેમકે એથી તેને તથા તેના દેશને ઘણી આનંદ મળી ને દેશમા પુરુષ સોનું છે ત્યાના લોક ઘણા જોગવગ છે, એવા સમાચાર મળવાથી તેણે લા જ્વુ માડી વાળ્યુ તોપણ આસપાસના રાજાઓ પા એથી તેને એટલું મોનું મળ્યુ કે તેટલું અમેરિકા શોધાયા પછી પ્રાઇ સ્પાનિઅર્થને મળતુ ન હતું

ઇન્ડિયનોને પ્રિયિત ધર્મમા આણવાને સ્પેનથી મિશનરિઓ ગયા હતા બાપક ઇન્ડિઓપર ને જુનમ અને કૂરતા સ્પાનિઅર્થે કરતા હતા તે જોઇ તેમને ઘણી દશ આવી તેમાના એક નામે લાસ્કાસના બાપલુ અને લખાણુથી સ્પેનના પાદશાહના મનપગ અસર થઈ ઇન્ડિયનોને હુ ખમાથી હોડવવાની આગુતામા તેણે સૂચ્યુ પુ કે ઇન્ડિયનોને બદલે કામ કરવાને સીધીઓને આણવા આ સૂચનાથી શુલામનો હુઇ વેપારનો પાયો નખાયો એમ તે બલા પાદરીએ એક પ્રજાનું સાઈ કરવામા ખીણ પ્રળને ખરાગ કરવાના બીજ રાખ્યા

અમેરિમનો મૂનક જીતવાને કયુબામા એક ફોજ તૈયાર કરવામા આવી તેની સરદારી એક જુદિવાન અને બહાદુર પ્રેરેઝ નામના પુર પને આપી એ પુરુષ પોતાના સ્વદેશીઓ કરતા વધારે ભોળી ને નિર્દય હતો ઇ સ ૧૫૧૮ ના એપ્રિલ માસની બીજી તારીખે આ સાહસિક જન યુકાટના કાઠાપર પતયો આ મિનાસમરી પરાણુને ઉતરતો અ રકાવવાને બદલે તેને આગ્રય આપ્યો મેડિસન લોમ કેટલેક દરજ્જે સુધ રેલા હતા, તેઓમા રાજનિયમ, કાયદા અને શુરવર્મે હતા યદ્ય ગએલા બાપ નેાધી સખવાની તેઓમા કમક રીત હતી. તેઓની ઇમારતો મ-

સ. ૧૭૪૩). તેની ફ્રાન્સેએ ફ્રેન્ચ લશ્કરને હાઈન સુધી હઠાવી મૂક્યું, અને બેવેરિઆનો સરદાર ફ્રાંકફોર્ટમાં નાશી ગયો અને દરિયાપરથામાં મરી ગયો. આસ્ટ્રિયા અને ઇંગ્લાંડની એકઠી ચએલી સેનાએ ડેટિનન નામે ૧૭૪૫ આગળ ફ્રેન્ચ લશ્કરને હરાવ્યું. ઇંગ્લેન્ડ લશ્કરનું ઉપરીપણું બી. જન બોર્ન રાજ્યએ પોતાના હાથમાં લીધું હતું. તે દહ મનનો નહિ હોવાથી આ ફતેહનો લાભ લઈ શક્યો નહિ. મહારાણી મેરાયાથેરિસાના ગર્વ અને હોબથી યુરોપના રાજ્યો અદેખાઈ ઠરવા લાગ્યા. ફ્રાન્સ અને સ્પેનના હરખારોએ એકેકના રાજ્યનું રક્ષણ ઠરવાનો કરાર કર્યો, તેનું નામ ફ્રેમિલિ કોમ્પાક્ટ (કુટુંબનો બંધોળસ્ત) પડ્યું. બંને રાજ્યોએ એકે કૂળના હતા.

ઇંગ્લાંડપર સ્વારી કરી હાનોવરકુળને હાંકી કાઢવાનો હરાવ એ બે હેશોના બુર્બોન રાજ્યએ કર્યો. જળ અને સ્થળના જળશ લશ્કરનો તેમણે જમાવ કર્યો, પરંતુ વાવાઝોડના તોફાનથી ફ્રેન્ચ વહાણો વીખરાઈ ગયાં અને ઇંગ્લેન્ડ સેના પ્રાણ લાગવાથી તેને એસ્ટ બંદરમાં સંતાઈ રહેવું પડ્યું, (ઈ. સ. ૧૭૬૬). લૂમધ્ય સમુદ્રમાં ઇંગ્લેન્ડ સેનાને એટલી ફતેહ મળી નહિ. ફ્રાન્સ અને સ્પેનનાં એકઠાં ચએલાં વહાણોપર મેથ્યુ અને લેસ્ટોક નામે સરદારોનાં હાથ નીચેનાં વહાણોએ હુમલો કર્યો. પરંતુ કેટલાક માનેા બરાબર લઢયા નહિ તથા લેસ્ટોક પોતાના આખા વિભાગ સાથે દૂર ગયો તેથી લઢાઈનું પરિણામ અનિશ્ચિત રહ્યું. રાજકાજમાં પક્ષધારોના બળથી ગેરબંન્સાફ થાયછે તેનો દાખલો આ વખતે ઇંગ્લાંડમાં બન્યો. માથ્યુ અને લેસ્ટોક સુદમાં મોઝમરીતે વસ્ત્યા નહિ તેથી તેમનાપર તહોમત મૂકી તેમની તબવીજ કરી. માથ્યુ બહુ બહાદુરીથી લઢ્યો હતો તેપણુ તેને ગુન્હેગાર દેર્યો અને લેસ્ટોક ગુન્હેગાર છતાં નિત્યેપરથી કર્યો, કેમકે તે પ્રબળ પક્ષમાંનો હતો. ઇતિહાસમાં લઢાઈ જોરથી ચાલી પણ કાંઈ ફળ થયુ નહિ. જર્મનિમાં પ્રુશિયાના રાજ્યએ ફરીને મેરાયાથેરિસા સામે વિરોધ ઘર કર્યો. બેલ્જિમીયા પર તેણે સ્વારી કરી પણ સુદમાં તેનો સખ પરાજય ચવાથી પાછા જવું પડ્યું. બેવેરિયાના ઇલેક્ટરનું મરણ ચવાથી વિરોધ જરી રાખવાનું કારણ રહ્યું નહિ; તેના કુવરે મેરાયાથેરિસા બેડે સંધિ કરી.

ઈંગ્લેન્ડ અને ફ્રેન્ચ પ્રજાઓ વચ્ચે સખ વૈરભાવ હોવાને લીધે તે-
ઓએ સલાહ કરી નહિ, (ઇ. સ. ૧૭૪૫). ફ્રાન્સ અને ઝેનના એકાં
મળેલાં લશ્કરોએ ઇત્તાલિમાં આઝિઆના લશ્કરનો કેવળ પરાભવ કર્યો.
અને નેધર્લેન્ડમાં પણ યુરોપન ગળ નબ પાડ્યો. માર્ચલ એકસ નામે યુ-
દ્ધિવાન ફ્રેન્ચ સેનાપતિ ફ્રાન્સ મહિત ફ્રાન્સેનોય સહેરમાં મળ્યુત છાવણી
કરી રહ્યા હતા. ઈંગ્લેન્ડ, ડચ અને જર્મન ફ્રાન્સે અવિચારે તેનાપર હુમલો
કર્યો. ઈંગ્લેન્ડ પાપદલે એ મુદ્દમાં બહુ બહાદુરી દેખાડી, પરંતુ વર્લ્ડા અને
જર્મનોએ પલાયન કર્યું તેથી પાછા હાલું પડ્યું. જર્મનિમાં મેરાથાથેરિસ-
સાના પતિ પહેલા ક્રાંમિસને રાજધિરાજની પદવી મળી. મેરાથાથેરિસા
અને યુરોપિઆના રાજા વચ્ચે સલાહ થઈ.

ફ્રાન્સેનોયના સંશ્રામમાં હાનિ થયાથી ઈંગ્લેન્ડ પ્રજા નારાજ થઈ. એને
લાભ લેઇ બાળ જન્મસના પિત્રે રાજ્ય લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો. યોડીક ફ્રાન્સ
સહિત તે રાજાનાંડમાં આવ્યો. હાઈલાંડના હોશીલા જોદ્દાઓ તેની જોડે
ઉતાવળે મળી ગયા. એ ફ્રાન્સ લેઇ તેણે એડિન્બરો સહેર સરકર્યું ન્યોર્ન
રાજની તરફથી સરજેન દોષ લશ્કર જીતું કરવાને ઉત્તર તરફ ગયો. જ-
ળમાર્ગે એડિન્બરોથી દબ્બાર સહેરપર ગયો. 'બંડખોરોની મરજી સંશ્રામ
કરવાની સાંભળી તેણે મેસ્કનખાન્સ આગળ મુકામ કર્યો. અહીંના જુવાન
શહાજહાએ તેનાપર અભ્યુત્થિતો હુમલો કર્યો. ત્રણ દબ્બાર ક્વાયતી સિ
પાછાઓ તેની સાથે હતા, તેમની પામે પૂગાં હથિયારે નહોતાં અને તે-
મનામાં પૂરી કસાયતે ન હતી. મરકારી લશ્કર એકાએક બચ પામીને નાહું
અને તેની તોપો, દારૂગોળા, તથા વગેરે તમામ સામાન રૂદ્ધખોરોને
હાથ ગયો. ઉત્તર અમેરિકામાં કેપિટલનમાં ફ્રેન્ચ સંસ્થાન હતું તે જ
તાવાની ખજર ઇંગ્લાંડમાં આવ્યાથી પ્રજામાં જગૃતિ આવી. રુઝ્કાંદા શ-
હાજહાએ એડિન્બરોમાં જૂડો ડોગ કરવામાં કેટલોક વખત શ્રમાવ્યો, તે-
વામાં ન્યોર્ન રાજાએ મંગાવેલી પવટણ આવી પહોંચી; તેનાથી નહિ ડરતાં
અને ફ્રાન્સથી કુમક આવવાની ઉમેદે શહાજહાએ આગળ વધી કાલાંકલ
સહેર લીધું આઝમિરલ વર્નનની જગૃતિને લીધે ફ્રેન્ચ વહાણો પોતાના બંદર
બહાર આવી રહ્યાં નહિ. લાંકાશિયર પરગણામાં તેના લશ્કરમાં વધારો
થયો નહિ તથા વેલ્સમાં પણ તે જમ રહ્યો નહિ તોપણ એકાએક ડાંચ
તરફ વળ્યાથી તેણે ઈંગ્લેન્ડ ફ્રાન્સેને હાલી. જે તે એકદમ આગળ વ-

ધી ગમે હોત તો લડન એવદમ તેના હાથમાં આવત પરંતુ તે ગમિમાં ખોટી થયો તેથી બે સરકારી ફોજો નેને ઘેરી લીધા. પાછા જવાનો યોડો માર્ગ રહ્યો હતો તે વાટે તે સ્કાટલાંડ તરફ વળ્યો. એ વખતે હાઈલેન્ડરોએ મહુ હિંમત અને ઝડપ દર્શાવી

આ પાછા ફરવાથી ફિટ્ટરી લોકો નાખુશ થશે એવું ધારવામાં આવ્યું હતું પણ તેમ થયું નહિ. સ્કાટલાંડમાં પાછા આવ્યા પછી રાજકુમારની ફોજમાં વધારો થયો. તેની ગેરહાજરીમાં એડિનબરો શહેરનો ક્લિફો પાદશાહી ફોજો શરૂ કરી લીધા હતા તેથી તેણે સ્ટર્લિંગ બધી કુચ કરી તે નગર છૂટી લીધું, અને તેમાંના કિલ્લાને ઘેરો લાદ્યો. તે કિલ્લાની મદદે એક જમરા લશ્કર સહિત જનરલ હોલને મોકલવામાં આવ્યો હતો. બે ક્વાયટી હાઈલાંડરોની ક્વાયટશક્તિનો તિરસ્કાર કરી એ સરદાર ગતમા રહ્યો તેથી ફાલકર્ક આગળ તેનો કેવળ પરાજય થયો, (૪. સ. ૪૬). આ વિજયનો લાભ ન લેતાં સ્ટુઅર્ટ શાહજાદો સ્ટર્લિંગગાદીને વાને પાછો ગયો. જ્યોર્જ રાજાની તરફથી બીજી ફોજો તેની સામે લાગે આવી. ઘેરો બિલાવી તેણે ક્લોડનમૂર નામે સ્થળમાં મુકામ કર્યો. હું પાદશાહી ફોજ સાથે યુદ્ધ થયું જનરલ કોપ અને હાઉલેની ગદ્યથી ચેતીને કળરલાડે હાઈલાંડરોના જુરસાબરેલા હુમલાની સામે થઈ વધારે સાવચેતી રાખી હતી. જોવા તેઓ ધસ્યા તેવાજ તેઓના ધસાની જોડે કંપરલાડે તેમના ઉપર બહુક અને તોપનો સળડ મારો પાડ્યો. હાઈલાંડરોમાંનાં ઘણાં માથુસ રણમાં પડ્યાં તેથી તેઓ થયેલાં ને વિખરાઈ ગયા. પાદશાહી ફોજો ક્રાઇને જીવતદાન આપ્યું નહિ હવાર મૂકી શરણે આવેલા માણસોને કતલ કર્યા એ સુધરેલાઓના મુખ કાચથી બિલકુ હતું સ્ટુઅર્ટ શાહજાદો ઘણી યુરકેલીથી નારી બન્યું. તેના એક ઉદાર મિત્રે પાદશાહી સિપાઇને કહ્યું કે પાદશાહ છુટી તેઓ બૂધ્યા અને તે માટે તેને નાથી છૂટવાનો વખત મળ્યો.

વિજય થયા પછી કળરલાડે એવી તો કૂરતા કરી કે તેની અને પાદશાહી ફોજની આખરને મોટી હાનિ પહોંચી ફિટ્ટરખોરોના પરમણાં તમાર અને અગિયારી બિજડ કર્યાં, જંગલના પરુઓનો સિકાગ કરતો હોતો તેમ માણસોના ગ્રાણ લીધા. બળી ગયેલા કુપડામાંથી હાંકી કાઢેલા

દમરો બેરાં છોડરાં બેઝડ જંગલોમાં મગ્ન પામ્યાં. બંડની દાંઠપિણી નિશાની રહી નહિ, અને વસ્તી છેડ નજૂં થઈ જતા આવી, ત્યારે ડચ્છ લંડન તરફ પાટો વળ્યો; તોપણ જે દાઢલાંડમે નાશી ગયા હતા તેમને બોળી દાઢવાને ફ્રાન્સે ક્રેટલોટ બાગ પાછળ મૂક્યો ગયો હતો. સ્ટુઅર્ટ શહાબદ્ધનું મમ્તક લાવે તેને ત્રણ લાખ રૂપિયાનું છતામ આપવાનાં બ્રુક્સનામાં ઠર્યાં હતાં, તોપણ દાઢનાંડમાં તથા ગ્રાટલાંડના પશ્ચિમ ભાગમાં તે મંત્ર હ રહી ગયો. તેની બરાબ જેમવાની જગાથી પચ્ચસ માણસ વાકિરે હતાં પરંતુ તેમાંના મોઢએ વિશ્વામયાન થયો નહિ. અને એક ફ્રેન્ચ ચોરીયું વડાનું તેને દાઢ લાગ્યું તેમાં બેથી ધણું સંકટ ભોગવ્યાં છતાં તે મહીસવામન પહોંચ્યો. એ રીતે તે પડે બચ્યો પરંતુ જ્યો તેની માથે થયા હતા તેનાપર ઈમેન સરકારે વેર લીધું. હા ધિવાંડના સરકારોમાના ધણાને ગળન માયા તે મગ્નાસ્યો ધણી દિમતથી મુખ્યા પરંતુ ઈમેનેના મનમાં તેમનાપર કાંઈ દયા આવી નહિ.

એ દરમિયાન માર્શલ એમ્ નામે ફ્રેન્ચ નાયકે નેધરલેન્ડો બાગ છૂતી લીધો. બ્રુક્સ, આંટવર્પ, અને ન્યુઆર્ક શહેરો તેને દાઢ ગયાં, અને સંપીલા રાજ્યોની ફ્રાન્સે દાર આધી. હતાવિમાં એથી ાવડું પરિણામ થયું. આલિઆના લશ્કરે ફ્રેન્ચ અને સ્પાનિઅલોને શાન્મ સુધી પાછા દહાડ્યા. સ્પેનના માદશાહ ફિલિપનું મગ્નું થયું અને તેની ગાદીએ તેનો કુમાર છોડે ફર્ડિનાન્ડ બેઠો નવા મગ્નએ ક્રાન્સ લેહે ચયેલા હગર પ્રમાણે વર્તવાનો હશવ થયો તેથી બ્રુક્સ પક્ષને ફરી દિમત આવી. ફ્રેન્ચ માસંધ ડી બેયેસ્સેની મતુસાધને લીધે આશ્ચિયનોને ફિલિપ ક્રાન્સમાંથી જતાં રહેવું પડ્યું છોનોઆના ગદમાં આલિઆનું લશ્કર હતું તે ત્યાંના નગરવાસીઓપર બહુ સખ્તાઈ કરતું હતું તેથી લોકે બડ કરી તે શહેર પોતાને કબજે કર્યું અને આશ્ચિયન િશ્વોરોને કાઢી મૂક્યા વેપારમાં પ્રતિસ્પર્ધાપણું હોવાથી ઈમેને તથા ફ્રેન્ચો વચ્ચે અદેખાઈ વધી. એકએકનું પરદેશનાં સંઘાનોપર લશ્કરો મોકલવાનાં હતાં એ સ્વારીઓથી કંઈ ખચિત પરિણુમે થયા નહિ. આણુઓનો મરો અને પૈસાના ખચથી બંને પક્ષ કટાગી ગયા હતા તેથી બેસ નગરમાં સમાહનો વિચાર કરવાને બેઠ તરફના વડીલો મગ્ના ક્રાસિય લોકની માગણી ધણી બારે હોવાથી સપ કરેલા રાજ્યોને પસંદ પડી નહિ, અને તેમણે લદાઈ જરી

રાખી, (૪. સ ૧૭૪૭) હોલાડની સરકારનું ગત સ્થિત નહિ હોવાથી વસદાઓ જોઈએ તેવી મદદ કરી ચક્રતા નહિ. તે તે દેશમાં પ્રજાએ ખડ કરી ઝોરેજના શહાબદાને ઝાટહોલડ નિગવાની જરૂર પાડી

હોલાડમાં થયેલી આ જિયલપાયલથી સખીલા રાજ્યોનું કામ વધારે જાગૃતિથી ચાલુ, તેપણુ લઢાઇનો ધણોખરો જોને ઇચ્છેજોપર પકડો વાલ નામે રણમાં મોટો સંગ્રામ થયો અને ધણા માણસ મુશ્કા ઈચ્છેજો ફોજ બહુ હિંમતથી લડી પરણુ વલદા અને આસ્થિયનોની ખીક-ણુ અને મુસ્ત માવથી સખીલી ફોજનો પરાજય થયો. એથી શેઠ નદી પરનો એક જખરો કિલ્લો જીતી લીધાથી તે નદીનો બધો કારો ફ્રેન્ચોના હાથમાં આવ્યો. ઇતાલિયન જીનોઆ શહેર લેવાને સખીલી ફોજે પ્રયત્ન કર્યો તે નિષ્ણ જયો, પરણુ તેઓ ખીજે ઠેકાણે જુલ પાખ્યા દરિયામાં હથેજ નૌકાફોજે કેટલીક મોટી કતેલ મેળવી ટ્રેપિનિસ્ટર આગળ ફ્રેન્ચ વહાણો કિંમતી માલ ભરીને જીબા હતો તેઓપર આક્રમિતલ આવ-ન્સન અને વારલના વહાણોએ હુમલો કર્યો, ફ્રેન્ચોને હરાબ્યા અને તેમનાં લઢાઇના કેટલાક વહાણો પકડ્યા. સાત અકસાડિયા પછી સેંટડેમિગોથી મામ ભરીને આવતો વહાણનો કાણો ક્રોડરફોક્મને હાથ આવ્યો આવ-ક્રમિતલ હોકે પણ ફ્રેન્ચ નૌકાસેનાના ૭ વહાણો પકડ્યા આ તુશાનથી તથા હિંદુસ્તાન ખાને ખિટને જખરી નૌકાસેના મોકલી તેથી ડરીને વસેલ્સની સરકારે સલાહની વલિ કરીને મોકલી

૪ સ ૧૭૪૮ માં એલાશાપેલ (એક્સપા સાપેન) શહેરમાં સલાહનો વિચાર કરવાને રાજ્યવહાણો (એલમીઓ) ગળ્યા ત્યાં કરાર થયા તેની મુખ્ય શરતો એ હતી કે લઢાઇમાં જીતેલા ચૂનક, કિલ્લા વગેરે જીના હોય તેને પાછા આપવા અને યુદ્ધમાં પકડાયેલા ફ્રેન્ચોને વગર ચૂલે છોડી દેવા અમેરિકાના દરિયામાં વેપાર કરવા જવાને રૂપેન અને ખિટન વચ્ચે વાધો હતો તેનો નીવેડો એથી થયો નહિ, તથા દરિયાપર વહાણોનો ઝાડો લેવાના હક્કથી લઢાઈ બિડી હતી તે સખીલી એક ચપ્પડ પણ કારતામાંના ન હતો, હાનેવર ફોજનો રાજ ઇંગ્લાન્ડની ગાદીએ બેઠો હતો એ વાત સર્વે રાજ્યોએ માન્ય રાખી અને સ્ટુઅર્ટ શાહજાદાને કાઢ્યે આશય આપ્યો નહિ એવી કલુલાત ચઇ એ વિના ઇંગ્લાન્ડને કરોડ ફા-

મદો થયો નહિ. એટલા ફાયદા માટે ખરચ તો એટલો બધો થઇ ગયો કે તેથી ઉમેશ પ્રજા નાસી જાય, એ પરિણામને માટે સદાશ ઊઠાવનારને માથે ઠપકો છે. સલાહ કરનારને શીર નહિ. આશ્ચિયાની ગાદીની તકરારમાં ઇર્ગાંડને કાંઈ લેવું હેતું ન હતું; સર રાખર્ટ વોલ્ફોવના કારભારમાં તેનો વિચાર લદાઇ કરવાની વિરુદ્ધ હોવાને લીધે દેશમાં શાન્તિ રહી હતી અને તેથી દેશમાં વેપાર તથા દુબરનાં કારખાનામાં ઉગાવલે વધારો થયો હતો. જુડી મુદ્દગોર્તિના લોબધી, પૂરોષનાં રાજ્યોમાં હાથ ધાસવાના ખોટા મોહથી દેશની આખાદીને બારે દાનિ પડેલાં અને અરક્ષારી કરનારમાં ધણે વધારો થયો.

खंड २ जो.

यूरोपना लोके परदेशाभां वसावेलां संस्थानाना
इतिहास.

સ્વદેશ છોડી પરદેશમાં જઈને વસવું અને ત્યાં નવા સંસ્થાન સ્થાપવા એ ચાલ પ્રાચીન કાળમાં હતો. અર્વાચીન કાળમાં એક મોટા નવા ખંડની શોધ થવાથી પરદેશમાં જઈ વસવાની ઇચ્છાએ ઘણું જોર પકડ્યું, અને તેથી દુનિયાની તવારીખમાં કેટલાક અજળ જેવા બનાવ બન્યા છે. યૂરોપની પ્રજાઓએ અમેરિકામાં, તેમજ આફ્રિકા અને એશિયામાં સંસ્થાનો વસાવ્યાં. અમેરિકાની શોધ થવા પછી યુરોપે સ્પેનનું પહેલું સંસ્થાન હિસ્પાનોલિયા અથવા સ્પેનમાં વસ્યું. ત્યાંથી હિસાબેલાએ કુકમ કંપા હતો કે એ બેટના કેરેસીઓનું રક્ષણ કરવું અને તેમની પાસે વેઠ કરાવવી નહિ. અમેરિકાના દેશીઓને યૂરોપના લોકો ઇન્ડિયન કહે છે. ઇન્ડિયનોને મજૂરી કરવી ગમતી નથી તેથી પૈસા આપતાં પણ તેઓ કામ કરતા નહિ, તે દેસની હવા ગાફક નહિ આબાથી ઘણા સ્થાનિઓ મરી ગયા અને તેથી ખાણ ખોદવાને તથા જમીન ખેડવાને મજૂરોની તંગી પડી. એ તંગીને લીધે સ્થાનિઓ ઇન્ડિયનોને પકડી વેઠ કામ કરાવવા લાગ્યા અને તે વેઠમાં વધારો કરીને ઇન્ડિયનોને શુભામ કરી નાખ્યા પહેલી માલુમ પડી તે વખતે હિસ્પાનોલિયાની ખાણોમાં પુષ્કળ કિંમતી ધાતુઓ હતી. જે સાહસિક પુરુષો ત્યાં ગયા હતા તેમને પુષ્કળ હોસત મળવાથી બીજાઓને આવવાનું મન થયું. ઇન્ડિયનો પર ભારે જુલમ થવાથી તેમની સંખ્યા ઘટી ગઈ, અને મજૂર ઓછા થઈ જવાથી નફો પણ ઓછો થયો ત્યારે બીજે ઠેકાણે જવાનો મનસુબો સ્થાનિઓએ કર્યો. પોર્ટોરિકો બેટમાં જઈ સ્થાનિઓ વસ્યા અને ત્યાંના આબાગ્યા ઇન્ડિયનોની દુર્દશા કરી. ત્યારપછી ક્યુબા બેટ જતી લીધો. એ બેટ ૭૦૦ મૈલ લાંબો છે અને તે વખતે ઇન્ડિયનોથી ભરપૂર હતો તો પણ તેઓ યુદ્ધમાં એવા નબળા હતા કે ફક્ત ૨૦૦ સ્થાનિઓએ બધો બેટ તાબે કર્યો.

કોર્ટો સ્પેનના રાજા પર દાગળ લખ્યો તેમાં લખ્યું કે ટલાસ્કલા શહેર આનાડા કરતાં મોટું છે; તેમાં ઘણાં મુંદર ધરો તથા બનર છે, અનાજ, વનસ્પતિ વગેરે ખાવાના અનેક પદાર્થો પુષ્કળ મળેછે; વેચવા અને ખરીદ કરવાને સારૂ દરરોજ ચૌદામાં ત્રીસ હજાર માણસોનું મળવું થાયછે; અનેક તરેહના સોના રૂપાના તથા સ્તનજડીત ગણુગારો, ને સુણી જાતનાં કપડાં, પગરખાં વગેરે પુષ્કળ મળેછે કુમારો ને વાસણો બનાવે છે તે સ્પેનમાં મળેછે તેવાંજ છે, વૈપધિઓ, લાકડાં, કોપલા, મીઠાઈ વગેરે પુષ્કળ મળે છે; ધાખી, દળગો અને દમાખખાનાં પણ યહરમાં છે; વળી શહેરના બંદોગસ્તને માટે પોલીસ છે તે સારી હાલતમાં છે; લોકો ડાલા, સ્વભાવે નરમ છે એણુલાના લોકના લગડાં ટલાસ્કલાના લોકના કરતા વધારે સારાં છે; તેઓ ગવત્રા પહેરે છે અને ગરમાની અંદર વળી બીજાં કપડાં પહેરે છે. એનો ઘાટ આફ્રિકાના લોકના ગરમા ને વો છે પણ તેને ગળવાં છે એટલું વધારે છે; લોકો તાબે થયા છે અને હવે પછી રહેશે એવું જણાય છે; આસપાસનો દેશ ફળદ્રુપ છે, અને સ્પેનના પ્રદેશ કરતાં વધારે મુંદર છે; શહેરના એક દેવળ ઉપર મેં ઊભા રહીને ૪૦૦ દેવળો અને ૪૦૦ મિનારા ગણ્યા છે; એ શહેર સ્પાનિઅન સોફાને વસવાને ધણું અનુકૂળ પડશે, કેમકે ત્યાં ખેડવાને સારૂ જમીન સારી છે, દોરાને વાસ્તો પાણી છે, બીજાં એવા ટેકણાં હોયછે કે ત્યાં ખેડવાને જમીન પણ મળતી નથી.

એનુલાથી કોર્ટો મેક્સિકો શહેર ઉપર ગયો. લગભગ ઝાંપા સૂધી આગ્યો ત્યાં મૂંઝી દુર્ભંગ મોરેઝુમાએ કેવી સુલાકાત કરવી તેનો વિચાર કર્યો નહોતો. અતે ફોરુડી રાખવાનો દરાવ કરી તે કોર્ટોને તેડવા સામે ગયો પાદશાહની સ્વામીને જમણી બબકો તે વખતે ધણે હતો. સ્પાનિઅનોને તેણે શહેરમાં ઉતારો આપ્યો. એ રીતે કામ હરકત થઇ નહિ, તોપણ કોર્ટો એમું કે અથ આવી પડે તો નાચી છૂટવાનો રસ્તો નથી. શહેરની આસપાસ ચારે મેર પાણી હતું અને તે ખરથી ચક્રને જવાના પૂલો હતા તે તોડી શકાય તેવા હતા તે પૂલો ભાંગી નાખ્યા તેને અને તની નાની ફાળને ઘેરે તેડ પછી નાચ પામ્યા વગર રહે નહિ. આ બંધી જમવાને વાસ્તે તેણે કોર્ટોમાને એકદમ પરહેજ કર્યો, અને ના.

સવાની જરૂર વખતે કામ આવે માટે બે વહાણો શહેર બહાર તળાવમાં બાંધ્યાં, પાદશાહને પકડવાનું કારણ તેણે એવું બતાવ્યું કે તેના એક સરદારે આલ્મેરિઆ શહેરમાં કેટલાક સ્પાનિઅર્શને મારી નાંખ્યા હતા. ગુન્હેગાર સરદારને પકડી મંગાવી તેના નોકરો સહિત શહેરમાં જવતો બાળ્યો. મરતી વખતે તેણે કહ્યું કે મોંટેઝુમાના કબાથી સ્પાનિઅર્શને મેં માર્યા છે તે પરથી કોર્ટે મોંટેઝુમાને બેડી પહેરાવી. કોર્ટે અસહના મેક્સિકો શહેરનું વર્ણન કર્યું છે તે પરથી તે શહેર તવંગર અને મોટું હતું એવું જણાય છે. એ શહેરનો તેણે નાશ કર્યો.

આ મોટી ભૂટ કોર્ટેજનાં હાથમાં આવી તેથી કમુખાનો શુભો અદેખાઇ કરવા લાગ્યો. નાવેઝ નામે નાયકની સરદારી નીચે, કોર્ટેજ જીતી લીધેથી મૂલક લેઈ લેવાને તેણે ફોજ મોકલી. કોર્ટેજે તેનો પાજ્ય કર્યો અને તેના સિપાઇઓને પોતાની ફોજમાં દાખલ કર્યા સ્પાનિઅર્શનોના ધાતકીપણાથી અને જૂનમથી મેક્સિકનો ત્રાહે ત્રાહે પોકારવા લાગ્યા, અને તેમણે હવે મરણીઆ થઇ બહુ જીરુસાથી હુમલો કર્યો. હજારો માણસ માર્યા ગયાં, પણ તેમની જગ્યાએ શ્રીજી હજારો આવી લઢવાને જાણ્યાં. એમનો ક્રોધ નરમ પાડવાને મોંટેઝુમાને કોર્ટેજે આગળ કર્યો, પરંતુ તે અભાગ્યા પાદશાહને એક તીર વાગ્યાથી તે મરણ પામ્યો, અને કોર્ટેજને તોપ, દારૂગોળા અને સામાન મૂકી શહેર છોડી નાસવું પડ્યું તેમજ સોતુ રૂપ પણ લૂટાઇ ગયું. ટલાસ્કાન લોકના મૂલકમાં જઇ કેટલીક કુમક એકઠી કરી, તથા પોતાના સિપાઇઓને હિમત આપી. કોર્ટેજ ફરીને મેક્સિકો તરફ ગયો મેક્સિકન લોકે ગ્વાલિમોઝિન નામે નવો પાદશાહ કર્યો હતો. કોર્ટેજે આસપાસનાં કેટલાંક શહેરો પોતાના કમળમાં લીધાં તથા હિસ્પાનોલિઆમાંથી કેટલીક કુમક મેળવી પાછો હુમલો કર્યો. પાદશાહે પહેલો હુમલો તો પાછો વાળ્યો, પરંતુ ઘેરો લાખી મુદત રહ્યો તેની ધીરજ રહી નહિ. તે નાસતો હતો તેવોજ સ્પાનિઅર્શને તેને પકડી લીધો; ત્યારપછી તેની તમામ રૈયત તામે થઇ ગઈ સંતાડેલો પેસો મનાવવાને મિચ્છરા પાદશાહને નિર્દય સ્પાનિઅર્શને બહુ માર માર્યો અને પીડા કરી. આખી પ્રજાને આ લૂટરા સ્પાનિઅર્શનેએ શુભાગ કરી નાંખી. આ મોટા મૂલક જીત્યાને બદલે કોર્ટેજને સ્પેનના પાદશાહ પાસેથી કાંઇ પ્રત્યાગ મળ્યું નહિ.

સ્પેન તથા પોર્ટુગાલની પ્રજાઓએ જ્યાં જ્યાં મંડ્યાનો સ્થાપ્યાં ત્યાંના લોકોને તેમણે ખ્રિસ્તિ કર્યા. કોટ્ટોએ આરમમાંજ વિચાર્યું કે મેડિસકોના રહેવાસીઓને તાત્કાળમાં રાજવાનો મર્યાદામ ઉપાય એ છે કે તેમને ખ્રિસ્તિધર્મમાં લેવા તેણે તથા તેના પછોના ચનારા સૂબાઓએ મેડિસકોનો ધર્મ નાશ કરવામાં ફરતા કરવામાં કાંઈ બાકી રાખી નહિ. મુસ્લિમોને ભાગી નાંખી કે બાળી નાંખી, દેશ તોડી પાડ્યાં અને બધા ધર્મ-ગુહ્યોને મારી નાખ્યા ત્યાંના લોકોને ખ્રિસ્તિ કરવેને યુરોપથી મિશનરીઓને તોડ્યા. ઇ. સ. ૧૫૨૨ થી ૧૫૪૫ સુધીમાં યુરોપના અનેક દેશના સાધુઓ, મેડિસકોના રહેવાસીઓને વટવાવવા આગ્યા. દેશના દરેક ભાગમાં તેઓ પેદા અને લસ્કરી ચાખ્ખાઓથી ખળે ફર મવા; બીજા દેશીઓનાં મન, આ નવો ધર્મ સ્વિકારવાને તૈયાર થયેલાં તેમનાં જોવામાં આવ્યાં દેશીઓએ ધાર્યું કે આપણા પોતાના દેવો નાશી ગયા છે કે બળહીન થઇ ગયાછે, માટે વિજય કરનારા લોકના દેવોને માનવા જોઇએ. ખ્રિસ્તિ મિશનરીઓ કપટ કરવાથી પશુ ડરતા નહિ. પૂર્વ દેશીઓને તેમણે સમજાવ્યા કે પ્રાચીન કાળમાં તમારા પૂર્વજોમાં ખ્રિસ્તિ ધર્મ આવતો હતો અને તેની કાંઈક નિશાનીઓ તમારા જૂના ધર્મમાં રહી છે કાંઈ વાત બન્યા યાસે ખ્રિસ્તિધર્મને મળતી આવે તો તેને તેઓ વળગી પડતા, અને તેનું મહત્વ વધારવા હતા, તથા દેવીઓ રાજી થાય એવી દેહલીકે નવી રીતો ધર્મમાં દાખલ કરી ઇન્ડિયન લોકોને પૂનનો શોખ ધણો હતો તેથી દેહલાકે તહેસારોએ પૂલના દાર દેવોમાં અર્પણ કરવાની તથા પહેરવાની રજા આપી એ ધેનાની વખતે નાચવા દીધા; તથા દેવોમાં જો કૃત્યો ન થઇ શકે તેવાં કરવા દીધા. આ છૂટની જોડે પ્રિમિત ધર્મ નહિ પાળે તેના નાશ કરવા વિશે સખ કરાર કરવાથી દેશ જીલ્લા પછી અર્ધો સૈકામાં લાખો ઇન્ડિયનો ખ્રિસ્તિ ધર્મમાં દાખલ થયા. એક અથમાં લખ્યું છે કે ઇ. સ. ૧૫૨૪ થી તે ૧૫૪૦ સુધીમાં એકલા ક્રાન્નિસકન રાજાના સાધુઓએ સાઠ લાખ ઇન્ડિયનોને વ્યક્તિજ્ઞ આપ્યું રાજા ઉમરાનો, વેપારીઓ, હુજર કરનારા, ખેડૂતો વગેરે સર્વે લોકોએ સ્પેનનો ધર્મ કબૂલ કર્યો.

એ ધર્મ ફેલાવનારા સાધુઓના લાભમાં એટલું કહેવું જોઇએ કે તેમણે નિર્દય રૂપાનિઅર્થેના ધાતકીપણથી નિત્યાર મેડિસકોનો બચાવ

કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. બાપટા દામ ચઢ ગયેલા ઇન્ડિયનોનું રક્ષણ કરના ને માટે સાહયાન અને લાસકાસ નામે એ સાધુઓ વિશેષ પ્રખ્યાત છે. પોપના અને સ્પેનના પાદશાહના હુકમ મુજબ, માણસ જાતના ઠક્ક મે ઇમકનોને અપાવવાની તેમણે કાસિય કરી તેઓનો આ દવાળુ હેતુ સ-પૂર્ણ પાર પડ્યો નહિ, તેપણુ સ્પેનના તાબાના બીજા સમ્રાટોના અ-ભાગના રહેનારીઓની જે માઠી અનરથા ચર્ચ તેવી મેકસિકોની ચઇ નહિ એ કૂતરાને લીધે બીજા સરચાનોની ઇન્ડિયન લોકની વસ્તી નાશ પામી ધર્મગુણો અને સાધુઓએ મેકસિકોનાં એ રીતે રક્ષણ કર્યું અ ને તેથી તેઓ ખ્રિસ્તિ ધર્મ ઉપર બહુજ પ્રેમ કરવા લાગ્યા, અને આજે તે દેશ સ્વતંત્ર છે તેપણુ એ પ્રેમની નિશાની હજી જોવામાં આવે છે.

ઇન્ડિયન લોકોના હિતને અર્થે સ્પેનના મહારાજા તરફથી જે હુ કમ આનતા તે પૂરા પાળવામાં આવતા નહિ, અને નેથી વસ્તીમાં ઉતા વળે ઘટારો થયો વસ્તીનો છેક નાશ થતા અટકાવવાને માટે સમ્રાટ ઇન્ડિયનોને જમીનને લગતા દામ ઠગવ્યા ત્યાં વસવા આવેલા સ્પાનિઅ-ઈને જમીન વહેંચી આપી, અને જમીનને ખેડવાને માટે જોઇએ તેટલા ઇન્ડિયનોને જમીનના ધણીને સોંપ્યા એ ઇન્ડિયનોએ પોતાની અસહ-ની રીત પ્રમાણે જમીન ખેડની જારી રાખી અને તેઓ જમીનની ઉ પજ પોતાના ધણીને આપના મેકસિકોના ઇન્ડિયનોનો નાશ થતો અ ઠક વડનું એક બીજું પણ કારણ હતું તે એ કે હિસ્પાનિઓનામાં ત-થા બીજા બેટામાં સોના તથા રૂપાની ખાણો ખોદવાનું કામ આનત હતું અને તેથી દુનિયા ઇન્ડિયનો મરી ગયા મેક્સિકોમાં વસેલા સ્પાનિઅઈો એ માત્ર જેની ઉપર નજર રાખી તેથી ઇન્ડિયન ખેડૂનો છવી શક્યા નહીની રેતી કે માગીમાંથી જેટલું સોનું રૂપું નીકળી શકે તેટલું કાઢવા પર તેમનું પ્રયત્ન હતું, પરંતુ તે કરવાની મહેનતથી ઇન્ડિયનો મરી જ-તા નહિ, મેક્સિકોમાંથી સોના રૂપાની ખાણો નીકળી તે પાછળના વખ-તમાં જાણવામાં આવી, અને એ ખાણો જેઓએ પહેલી જોધી મઢી તેમને જુઝાળે નફો થયો નહિ, તેથી તે કામ ધીમું થયું અને હવે તે લો કોના છવ બચ્યા.

પીરુદેશ—મેજેન નામે વહાણની દક્ષિણ અમેરિકાના છેડા ઉપર

મધ્ય પાસિફિક મહાસાગરમાં ગયો, અને પનામાની સંયોગીભૂમિની શોધ
 થઈ, ત્યારપછી અમેરિકાના બીજા દેશો છૂતવાની ઇચ્છા સ્પાનિઅર્હોને
 થઈ. પિઝારો નામે એક મોટા આદ્યતિક યુરોપે ધણી મુસ્લેલીએ નાનું
 સુરખો વહાણુતો કાઢ્યો એકડો કૂચો, અને દક્ષિણ અમેરિકાના પીરુ દે-
 શમાં ઇ. સ. ૧૫૦૧ માં ડાલ્યો, અને ત્યાંની જમીન ઊગડ દેખાઈ,
 તેપણુ એક જગ્યામાંથી તેને ગુબુગ ખજાનો મળ્યો તેથી તેણે ખાણુ કે
 એ દેશમાં ખડુ ધન છે એ વાત જાણે છે તે ખોટી નથી. સ્પાનિ-
 અર્હો જ્યારે પીરુમાં ઉતર્યા ત્યારે ત્યાંના મરણુ પામેલા રાજાના બે દીકરા
 ગાદીને માટે લડતા હતા. મોટો પુત્ર લુઆસ્કા ગાદીએ બેઠો હતો તેને
 તેના નાના ભાઈ આટાલુઆસ્કાએ પદમ્પટ કરી કેદમાં રાખ્યો હતો. લુઆ-
 સ્કાના પક્ષકારો તેને પાછો ગાદીએ બેમાડવાની યોજના કરતા હતા. મ-
 ધ્યસ્થ થઈ ઠંટો પનાવવાને જ્ઞાને પિઝારો દેશમાં આગળ વધ્યો. પરંતુ
 તેની ખરી મતલબ આટાલુઆસ્કાને દગલગાળથી પકડી લેવાની હતી.
 કાંટાં જોઈ મોટાજુમાને છોડ્યો હતો તેજ પ્રમાણે કરવાનું પિઝારોએ પણ
 ખાણુ. જાણે મોટું આગરનું અને સદગુણનું કામ કરતો હોય તેમજ પ્રધ-
 મથી ખૂબ વિચાર કરીને, અને વિશ્વાસવાળા પાપથી કાંઈપણ યો-
 વગર કપટ કરવાની બધી જોડવજો તેજ કરી સ્પાનિઅર્હો રાજધાનીની
 પાસે આજ્ઞા ત્યારે તેઓ રાજાને મળવા ગયા. સ્પાનિઅર્હો દગલગાજ છે
 એવું આટાલુઆસ્કાના જાણવામાં નહિ તેથી તેણે એ વાત સીકારી. પોતાની
 દોલત અછી રીને હેખગાવ એવાં મોટાં આજ્ઞાણો પહેરી તે પિઝારોને
 મળ્યો એ ધન જોઈ સ્પાનિઅર્હોને ખડુ લોભ લાગ્યો. પિઝારોની જોડે
 વાલવર્ડ નામે પાદરી હતો તેણે ઇન્ડિયન રાજાને જોડ કરવા માંડ્યો,
 તેનું ભાષણુ રાજાથી સમજાય એવું નહિ હતું. પાદરીએ ગૃહિની ઉત્પત્તિ
 અને માણસ જાતના ઉદ્ધાર સમયે ટૂંકી વાત કહ્યા પછી પોપનું સર્વો-
 પરિપક્વું સમજાવ્યું. સ્પેનના રાજાને પોપ અવેકસાંડરે અમેરિકા ખંડ જ-
 શીસ કર્યો હતો, માટે આટાલુઆસ્કાએ એકદમ ખ્રિસ્તિ ધર્મ સ્વીકારવો
 અને સ્પેનના પાદસાહેબે તાણે ચણુ, એમ પાદરીએ કહ્યું ત્યારે રાજાએ
 પ્રહર્યું કે એ સર્વ તમે ક્યાં સીખ્યા. પાદરીએ, પોતાની પાસે એક ટૂંકી
 ધર્મપોથી હતી તે જતલાવીને કહ્યું કે આમાંથી. રાજાએ તે ગુસ્તક હા-
 થમાં લેઈ તેમાંનાં મોઝક પાનાં ફેરવ્યાં, ત્યારપછી કાન આગળ ધરીને

બોલ્યો કે “આ તો કાંઈ બોલતી નથી,” એમ કહી તે પોથી જામીનપર ફેંકી દીધી પાદરીએ તરત જૂમ પાડી કે એણે પરમેશ્વરનું અપમાન કર્યું, ધર્મનું અપમાન કર્યું. ખ્રિસ્તીઓએ હથિવાર લેા હથિવાર લેા અને પરમેશ્વરના શાસ્ત્રનું અપમાન કરનારને સજા કરો.

આવેો ફારસ કરવાનું પ્રથમથી ધારી રાખ્યું હોય એમ જણાય છે. પાદરીના સબ્દ સાંભળનાંજ રસુર્શીયુ વાગ્યુ સિપાઇઓએ તોપ અને બં. દુકની ગોળીનો માર ચલાવ્યો, અને ઘોડેચારો બાપડ પીરવિચન ઉપર ધસ્યા. ઘોડા, તોપ કે બંદુક જેણે આગળ જોએલાં નહિ તેમને આ તો અતિ અમાકાર જેવું જણાયું. આટાહુઆધાને પકડી પોતાની હાવણીમાં સ્પાનિઅર્હો લેઇ ગયા. કેદમાંથી છૂટવાને સજાએ પિઝરોને પુષ્કળ ધન આપવાનું કબૂલ કર્યું, તે પરથી પિઝરોએ નેને છોડી દેવાનું વચન આપ્યું પરંતુ ઠેરવેલું ધન લીધા પછી ફરી ગયો. જૂઠાં બાનાંઓ કાઢી તેને બાળી મૂકવાનો હુકમ કર્યો. રાત્રીએ ભવ પામી બાપટિઅમ લેવાનું કબૂલ કર્યું ત્યારે પિઝરોએ તેને બાળ્યા પહેલાં માત્ર મુગળાવી મારવાનો હુકમ કર્યો.

આ લૂંટ વહેંચી લેવાને વાસ્તે સ્પાનિઅર્હો માંહોમાંહે લદયા અને તેમનો કુસંપ જોઇ પિરવિચન લોકે ભારે બંડ ઉઠાવ્યાં, અને નવો છતાવશેો દેશ હાથમાંથી જવાની તૈયારીમાં હતો. પિઝરોને એક સ્પાનિઅર્હો મારી નાંખ્યો, તેથી મોટી અભ્યવસ્થા થઇ. પરંતુ સ્પેનથી ડી કાર્ટ્રો નામે સૂએ આવી પહોંચ્યો, તેણે પિઝરોના મારનારને પકડયો, અને સામા થનારા સ્પાનિઅર્હોને તાગે કર્યા. ત્યારપછી પશુ સ્પેનના રાજાનો આધિકાર ખસીસ વર્ષ સુધી બરાબર સ્થાપન થયો નહિ.

સ્પાનિઅર્હોએ ખીરમાં જે રાજ્યરીતિ ચલાવી તે મેક્સિકોના કરતાં મણી વધારે દુષ્ટ અને જૂલમી હતી. દેશ છૂટ્યા પછી તેમણે ત્યાંની ખાણો ઉપર લણુંકરીને લક્ષ આપ્યુ. ખાણો ખોદવાને માટે દેશીઓ ઉપર વેક કરવાનો ધણો ફૂર કાયદો ચલાવ્યો. અક્ષર વર્ષની ઉપર અને પચાસ વર્ષની અંદરના બધા ઇન્ડિયનોની સાત યાદો કરી, અને ૭ ૭ મહિનાનો દરેક ઇન્ડિયનો તે યાદી પ્રમાણે વારો કર્યો, તેથી બિચારા ઇન્ડિયનોને સાડા ત્રણ વર્ષે ૭ ૭ મહિના લગી ખાણમાં સજા મળુરી

કરવી પડતી. એ વેઠ એટલી વિનાશકારી હતી કે દર વર્ષે પાંચમાંના સુમારે ચાર મરણુ પામતાં વેઠના બદલામાં જે પૈસા તેમને મળતા તે પણુ તેમની પાસે પૂરા રહેતા નહિ, કેમકે અનાદિ માણસના પોપણની જરૂરની વસ્તુઓ વેચવાને ઇજારદાર ઠરાવેલા હતા. તે ઇજારદાર નિર્દય-પણે બાપડા ઇન્ડિયનોને જેમ લૂટાય તેમ લૂટતા. ગદા સૈનાના અંતને સુમારે દેશી પીરપિચનોએ એ બારે બડ ક્યો, અને તેથી સ્પાનિઅર્દો બચામિન થઇ ગયા. એ બગવા એસાડી દેવાને બહુ ખર્ચ થયો, અને ધણા માણસો મુઆ. ફિરૂખાં સામેલ થવાનો શક જોટવાપર ગયો તેટલા બધાને મારી નાખ્યાથી દેશ ખાલી થઇ ગયો, અને નિર્જન પડી ગયો. રાજ્યની ઉપક્રપાથમ થઇ ત્યાંસુધી એ માડી હામન મટી નહોતી.

પીરની ખાણોથી બધા સ્પાનિઅર્દોનો લોભ સંનેપાય તેવું નહોતું, તે ગાટે સ્વદેશીઓ પાસેથી વધારે વધારે જમીન ખૂંચી લેતા. એ રીતે ચિલિ સ્પેનના તાબામાં આવ્યો.

કોર્ટઝ અને પિઝરોની સ્વારીઓની પૂર્વે ફ્લોરિડા પ્રાંત બાણુવામાં આવ્યો હતો, ત્યાં પણ એક સસ્થાન સ્પાનિઅર્દોએ વસાવ્યું. અમેરિકાના બીજા લોકો કરતા આર્દિયાંના ઇન્ડિયનો વધારે ચરા હતા, તેથી તેમણે એ વસનારાઓને ધણાજ હેરાન કર્યા. પિઝરોના સોટા નામે એક સાથીએ એ પ્રાંતના અદરના ભાગમાં સ્વારી કરી, અને મિસીસિપિ નદી તેના જોવામાં ત્યાં આવી, તે નદીને કાંઠે તેનું મરણુ થયું. તે બીના ઇન્ડિયનોથી છાની રાખવાને તેના સાથીઓએ તેનું મૃદું નદીમાં ડૂબાડ્યું. ફ્રેન્ચ લુજીઓનોટ લોકે ફ્લોરિડામાં જઇ વસવાની ધારણા કરી, અને રહેવાની જગ્યા યોગ્યને કોટલાક માણસને ત્યાં મોકલ્યાં, પરંતુ સ્પેનના અધિકારીઓએ તેમને પકડીને મારી નાંખ્યાં.

ઈ. સ. ૧૫૦૧માં પોર્ટુગાલથી હિંદુસ્તાનમાં જનારા એક વહાણનો નાણુદા એયિનો ડેજિનને કાંઠે ગયો, પરંતુ તે એટ છે કે ખંડનો ભાગ છે એનો તેણે નિશ્ચય કીધો નહિ, અને ધણા વખત લગી એ વિરો સં-દેહ રહ્યો. લગભગ પચાસ વર્ષ લગી એ પ્રાંતમાં વસ્તી કરવાની કોશિષ

અર્ધ નહિ. આખો અમેરિકા ખંડ, સ્પેનના રાજ્યને પોપે આપ્યો છે એવું માનવામાં આવ્યાથી પોર્ટુગાલનો રાજા વચમાં પડ્યો નહિ. પરંતુ અંતે સ્પાનિશ્વરે પુષ્કળ ધન મળતું જોઈને પોર્ટુગાલની સરકારે ક્રેટલાક પોર્ટુગીસોને એઝિલમાં વસવા મોકલ્યા. તેમણે સેંટ સાલવાડોર નગર વસાવ્યું, (ઇ. સ. ૧૫૪૯). એ વસનારાઓએ રિપોર્ટ કર્યો કે મેક્સિકો અને પી-રના ઇન્ડિયનો કરતાં એઝિલના ઇન્ડિયનો ઓછા સુધરેલા છે, તેઓમાં ધર્મીક નાની નાની જાતો કે સંસ્થાનો છે, અને તેઓ હમેશાં માંદામાંહે વટયા કરે છે. ત્યાં ગમેલા પોર્ટુગીસોની સંખ્યા નાની હતી, તોપણ ઇન્ડિયનોની જાતોને માંદામાંહે વટવાઈ કરાવી, અને તેમની વટવાઈથી પોતાને લાભ થાય એવી યુક્તિ કરી તેઓને વસ કર્યા. દેશી એઝિલિયનો એટલા બહાદુર હતા કે પ્રધન્ય કર્યા વગર તેઓને જીતાવ નહિ એવું હતું. તેઓમાં કવાયત નહોતી, તથા જથ્થાબંધ તેઓ લઈ શકતા નહિ, તોપણ રણમાં એક એક માણસ બહુ હિંમતથી લડતો હતો. તેઓ તીર મારવામાં, સોરા મારવામાં અથવા દાસથી પોતાનો બચાવ કરવામાં અતુર હતા, અને નાની લડાઈમાં તેઓ મણી વાર ફેરવે પામતા. પરંતુ યુરોપિયન લોકોની યુક્તિઓ અને પ્રયત્નને તેઓ જર આવી શક્યા નહિ, અને તેથી અંતે તેઓ જીતાયા. જીતાયા પછી તેઓ રાજી રહ્યા હોય એવું જણાય છે. આ મોટા રસાળ દેશ પોર્ટુગીસોએ સહેજમાં જીતી લીધો તે જોઈ યુરોપની બીજી પ્રજાઓની હાલ મળતી, અને સ્પેન, ફ્રાન્સ અને હોલાંડે એ દેશ પર એક પછી એક દબા કર્યા. એમાંના વલંદાઓને ફતેહ મળવાનો જોગ વધારે હતો. તેઓ સ્પેનના સ્વેચ્છિક રાજ્યથી હમણાંજ સ્વતંત્ર થયા હતા, અને પોર્ટુગીસો સ્પેનના જૂલમ નીચે રગદોળાતા હતા, તેથી તેઓના પક્ષ કરનારા દેશમાં હતા. નુકસાનદારી ઇંગ્લેન્ડના સ્થાપી પોતાને મદદ કરનારાઓને નાખુશ કર્યા હોવા નો એઝિલ તેમના હાથમાં નહી

ગાલના, મિત્ર પ્રજાનાં પક્ષજોને ઉભાં રહેવા દેતા, પરંતુ તેમાંના કોઈપણ ગાયુસને કાંઈ આવડું હોય તો સિપાઈના પહેરા વગર આવડું નહિ.

ઈ. સ. ૧૮૦૮ ની પૂર્વે ઐઝિઝનો મુખ્ય અધિકારી રાયો ડી જોને-રોમાં રહેતો. એને સર્વનો ઉપરી કહેતા, પરંતુ તે માત્ર કહેવાનું હતું. તેનો ખરેખરો અખતિયાર માત્ર રિયો પ્રાંતમાં હતો. બીજા પ્રાંતોના સૂબાને પોર્ટુગાલની સરકાર નીમતી. દરેક પ્રાંતને માટે એક એક સૂબો હતો. માત્ર ત્રણ વર્ષ લગી તે અમલ કરી શકતો, અને તેના ઉપર લિસ્બોનની દરબાર તરફથી બારેબાર દુકમ આવતા, અને જે જે કામમાં મંજૂરી લેવી પડતી તે લાંબી લેવાતી તેઓના ઈલાકાની હદમાંની કોઈ સ્ત્રી જોડે પર-ણવાની તેમજ વેપાર કરવાની અને નગરાણા લેવાની પણ મના હતી. ઉપજ ખરચનું જોટલે મુકી કામ કરવાને જતા ડી ફાઝેન્ડા નામે મંડળી હતી, અને સૂબો તે મંડળીનો પ્રમુખ હતો.

દીવાની ફોજદારી ઈરિયાદો સાંભળવાને માટે ન્યાયાધીશો પરગણા મા ફરતા, અને તેમના ફેસલો ઉપર અપીલ કરવાને એક અપીલકોર્ટ હતી એ બધા જાણેને પોર્ટુગાલનો રાજા મોકલતો. અપીલ કોર્ટ રિયો-માં બેસતી. એ કોર્ટના હમવ ઉપર લિસ્બોનની મોટી કોર્ટમાં અપીલ થઈ શકતી. પરંતુ રાજાના દરબારમાં જેઓને વગ હોય, અથવા જેઓ પોતાના આમાવાળીઆ કરતા વધારે લાંચ આપી શકે તેઓજ દાદને પટો-ચતા. ઐઝિઝના ન્યાયધિશો, પોર્ટુગાલના રાજાએ ઐઝિઝને માટે ફરાવેલા કાયદાને અનુસરીને અમલ કરતા. દીવાની ફોજદારી કામ એ ન્યાયાધીશોના ફરાવ પ્રમાણે ચલે; પરંતુ એમ કાયદાપૂર્વક થયેલા ફેમલા અમલમાં નહિ આણુવા દેવાનો અથવા રદ કરવાનો અધિકાર પ્રાંતોના સૂબાને હતો.

ઐઝિઝની મ્યુનિસિપાલીટીએ પોર્ટુગાલની મ્યુનિસિપાલીટીના જેવીજ હતી બધા લોકોના મુખત્યારો તેમાં બેસતા નહિ. પોર્ટુગાલમાં એ મ્યુ-નિસિપાલીટીનો અધિકાર પહેલાં પુષ્કળ હતો. કોર્ટીઝ એટલે મુખ્ય રાજ્ય-સભામાં તેઓના મુખત્યારો જતા હતા. ખાજગથી આ તથા બીજા અધિ-કારો બંધ પડ્યા.

ઐઝિઝમાં પણ પ્રથમ તેમનો અધિકાર ધજો હતો. મ્યુનિસિપાલી.

ટિએ બરતરફ કરેલા એવા દાખલા છે, અને તે દરાવ સિસ્મોનની દર-
બારે મંજૂર કરેલા પરંતુ ગયા સૈકાની આખરે એ મ્યુનિસિપાલિટીના હા-
થમાં રસતા સજ કરવાનું, પૂલો બાંધવાનું, બગીચો બંધાવવાનું રાખવાનું
તથા એવાં બીજાં હલકાં કામો રહ્યાં તેઓના દરાવ અમલમાં લાવવાને
તેઓ કાયદા પ્રમાણે અધિકારીઓ નીમતા, તેમને દંડ તથા કેદ કરવાનો
આધિકાર હતો.

લશ્કરમાં સિપાઇઓ રાખવાનો તથા લશ્કરના ઉપરીપણાનું કામ કરવાનો
અધિકાર સૂબાના હાથમાં હતો. ફ્રાન્સના અમલદારોની નિમણૂક સિસ્મો-
નની દરબાર તરફથી થતી મિલિશિયા નામે બિનરતા દરબાનની હતી. એ
ફ્રાન્સનાં માણસને તથા અમલદારોને પગાર મળતો નહિ, તેપણુ તેમને
બહુ કાણુ કામ સોંપવામાં આવતું, અને મુખ્ય લશ્કરનો કાયદો તેમને
લાગુ પડતો એ ઉપરાંત વળી એક ત્રીજા દરબાનનું લશ્કર હતું. શરીરની
મોડ અથવા બીજા કારણથી જેઓ મિલિશિયામાં દાખલ ન થઇ શકે
તેઓને એમાં રાખવા એવો કાયદો હતો. ૧૭૬૨ પડે સારે દેશનું રક્ષ-
ણ કરવું એ તેમનું કામ હતું પરંતુ એ કામ કોઇબવાર નીકળ્યાને કીધે
એ માત્ર નામની નોકરી હતી, અને તેથી વગવાળા માણસો મિલિશિયા-
માં દાખલ ન થવું પડે તેથી એમાં પોતાનું નામ દાખલ કરાવતા.

સાટો ઇત્યાગો વગેરે નાઇટ્સના ક્લિકાઓ પોર્ટુગાલના રાજ્ય તરફ-
થી આપવામાં આવતા પોપના હુકમથી દેવમ્થાનખાતાની ઉપજ પોર્ટુ-
ગાલના રાજ્ય ખાતા, અને તે હુકમની જોડે ધર્મગુરુઓનું પોપણુ કરવા-
ની શરત હતી તે પાળતા નહિ ઘણાક ગુરુઓને પોતાના કામને માટે
ફી મળતી હતી તેનાપર આમાં રાખવો પડતો હતો દેવમ્થાન અને ગુરુ-
ઓનાં પાપણુ માટે ખિસ્ત દેશોમાં ટાઇથ એટલે ઉપજનો દસાશ ભાગ
દેવમાં આવતો હતો, તે જો ગજનના ખજાનામાં જતો હોત તો ધર્મગુરુ-
ઓની પેદાશ મારી હોત. ઐજિપ્ત દેશના મુખ્ય આચાર્યને મરકાંથી સુ-
મારે અઢીવીસ હજાર રૂપિયાનું વર્ષાસન મળતું, અને તેજ પ્રમાણમાં તે-
ના હાથ નીચેના આચાર્યને હતાં દેશની બિપજનો જેટલો ભાગ ધર્મખા-
તાનો હતો, તેના પ્રમાણમાં આ ભાગ ઘણો ઓછો હતો. પોર્ટુગાલની દ-
રબારની સત્તા ઓછી થઈ જશે એવી માસ્તી રાખી, ઐજિપ્તમાં કોઇનો

વધવા ન દેતા. મ્યુનિસિપાલિટીઓ, રાજ્યના અને ધર્મના અધિકારીઓને બહુ દમાણુમાં રાખવામાં આવતા હતા, અને મોટા વનરાજીઓ જમીનરદાર લોકોનો પણ વધારો થાય નહિ એવી પણ પ્રશિય કૃતિઓ રાજાની પરવાનગી વગર જમીનનો વારસો આપી રાકાનો નહિ, અને ખાસ મનાવવા સિવાય ખીજા બધા હુજરો ઘરનાની મળ્યા મના દત્તી

પાસગેવે પ્રાત ઉપર, સ્વેન તથા પોર્ટુગીઝ બંનેના નાનકડાં દાવો કરતા. જેમ્યુઇટ માધુઓએ પ્રથમ તે દેસાં સ્વેનના તામામાં આવડો, ત્યાંના બધા લોકોને ખ્રિસ્તિધર્મમાં આણી તે માધુઓએ તેમને ખેતી તથા કુખરો સીખવ્યા તેથી લોકો જેડે વણી દોસ્તી થઇ ને તમમ દેસ તેમના કમળમાં આવ્યો પોતાનો અમન જાય નહિ, જોડના માગ પાસગેવેના દોષ્ટ પરદેશીને આવવા દેતા નહિ, અને ત્યાંના જેવાશીઓના મનમાં વણી અદેખાઇ અને દ્રેષ ક્રોધન થયો, તે હજી લગી ગયા નથી ત્યાં સ્વેનની સત્તા આજ નામનીજ હતી

કોલબસની ફતેહથી આખા યુરોપમાં નવા દેગો ગોધવાનો ઉમંગ ખૂબ વધ્યો હતો. ઇંગ્લાન્ડના વહાલ-વગીઓ એ ઠાનમાં ખીજતઓની પાછળ ન હતા સાતમાં હેન્રીની કારકીર્દીમાં મેગાગ્રિગન મનદ નામે એક માણસે ન્યુક્વિન્ડલાડ ખેટ શોધી મઢ્યો અને આઠમાં હેન્રીના વખતમાં તેણે દક્ષિણ ગોગાર્ધના સાગરમાં બે સદગે ખરી ઉત્તર સમુદ્રને વાટે હિંદુસ્તાન ચીન જવાનો રસ્તો શોધ્યો એ ડમેજ વહાણવગીઓનો મુખ્ય હેતુ હતો. સર હ્યુ વિલોગિ અને રિચર્ડ આમેનર એ કામની પાછળ મઢ્યા એમનો પાછનો આરખેજન બદરમાં જઈ પહોંચ્યો પશ્ચિમ યુરોપના લોકોના જાણવામાં તે બદર અત્યાર સુધી નહોતું તે સફરથી હિંદુગતા તથા ચીનનો માર્ગ તો જડ્યો નહિ પરંતુ એગ્સિટન અને ડલિયા વચ્ચે બારે વેપારનો પાથો નખાવ્યો આઠમાં હેન્રી મગ્રીમાં વેપારીની એમ ટાળીએ પરદેશમાં વેપાર કરવાની સનદ મેળવી, અને વહાણવગીઓને આશ્રય આપી વેપારના નવા માર્ગો શોધવા માગ્યા નોનાર્સેસ અને એગિ નદી સુધી એમના વહાણો ગયા, અને તેમના આઠતેયા નેનાક વણજારા જેડે આસ્ટ્રાકાન અને કાસ્પિયન સમુદ્રને માર્ગે ધરાવ ગયા તે તોએ પાછા આવ્યાને પોતાની મુસાફરીનો હેવાલ પ્રગટ કર્યો તે વડે પૂર્વના એશિયાના

દેશોનું જ્ઞાન બ્રિટિશ વેપારીઓને પહેલવહેલું થયું. આવાં પરાક્રમે ઇ. લિઝબેથના અમલમાં ફરી કરવામાં આવ્યાં. ઇરાનના શાહ જેડે વેપાર સમઘી કરાર થયા અને હિંદુસ્તાનને લગતી કેટલીક ખબર મળી તેથી દરિયાને વાટે તે દેશમાં જવાની આતુરતા લોકમાં ઘણી વધી. ઉત્તર મહાસાગરમાં જઈ ત્યાંથી પશ્ચિમ કે પૂર્વમાં જવાનો માર્ગ મળી શક્યો નહિ, કેમકે હાંસની પેડે ત્યાંના દરિયા જરફથી બંધ થઈ ગયેલા હતા. આવા પરિણામથી ઇંગ્લેન્ડે નાઉમેદ થતા સર ક્રાન્સલ ડ્રેકની સફરે અટકાવ્યા. એ સદાસિક નાપુલ્યએ થોડાંક વહાણ સાથે જળમાર્ગે પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરી; તથા પાસિફિક મહાસાગરમાં ઘણીક અગત્યની શોધો કરી. સ્પેનની જેડે વહવાડ ચાલતી હતી તેમાં આ ખબર બહુજ કામ આવી. સ્પેનનો બીજો દિલિપ રાજા અમેરિકાના ધનવડે બળવાન થયો હતો, તેથી તેણી તરફ તેનાં સંસ્થાનો ઉપર હુમલો કરી ત્યાંની દોલત સ્પેનમાં જતી અટકાવવાનો ઇંગ્લેન્ડે અનસૂઓ કર્યો.

ઇ. સ. ૧૫૭૮ માં એક ઇંગ્લેજ ગૃહસ્થે અમેરિકામાં જઈને વસવાનો પ્રયત્ન કર્યો. એ વરસના જુન માસમાં તેણે ઇલિઝબેથ પાસેથી પરવાનગી મેળવી. એ કુંવારી રાણીની નામનાને માટે જે પ્રમાણમાં વસ્ત્રા તેનું નામ વરજનિયા પાડ્યું આ પ્રયત્ન પાર પડ્યો નહિ. નવા દેશમાં રહેવા ગયેલા લોક અજ વગર કેટલાક મરી ગયા અને બાકીનાને પાછા આવવું પડ્યું પહેલા જેમ્સના રાજ્યમાં લાં વસવાની કોશીય ફરીને કરવામાં આવી. તિસાઈઝનો અખાત વસવા ગયેલાના જલ્દવામાં આવ્યો જેમ્સ નદીના મુખ ઉપર તેમણે રાજ્યને નામે શહેર વસાવ્યું. તે આજે જેમ્સટાઉન કહેવાયછે. લાના લોક ખેતી મૂકી દહને સોત્રો બોજવા લાગ્યા તેથી હુકાળ પડવાની ધારતી પેદા થઈ, પરંતુ ઇંગ્લાડથી બોરાક આવી પહોંચવાથી તેઓ બચ્યા. ભારપછી તેમણે તમાકુ વાવવા માંડ્યો અને એ તમાકુ નાની ખાણો કરતાં વધારે લાભકારી થઈ પડ્યો વલણનું એક વહાણ આફ્રિકાના સીધીઓને વેચવા લાગ્યું તેથી ગુલામોથી ખેતી કરવાનો રીવાજ પડ્યો. ઇંગ્લાડની ધર્મસમાજથી કેટલાક નારાજ થયેલા પ્યુરિટન પંથના લોકો ઇ. સ. ૧૬૨૦ના સપ્ટેમ્બર મહિનામા મામાન્યુગેતના અખાતમાં આવી વસ્યા. થોડા વખત પછી વધારે ગણુઓ તેમને આવી મળ્યા. એ રીતે રોડ નામે એટ કનેટીકટસ અને મેન નામે પ્રાંતો એક પછી એ-

ક વસ્તી. સ્વતંત્રપણે પોતાનો ધર્મ પાળવાને આનેલા માણુમે એ વસ્તી-
માં હતા. તેમ તેઓ સાદમ અને ઉચમને માટે આવેલા હતા. એ દેશ-
માં અમલથી ઉડિયનો રહેતા તેમની સાથે ધણી લડાઈઓ થઈ. બેક પ-
સમાં ધણી કતલ આવી પણ અને ઉમેળેનો જય થયો.

ન્યુઓર્કનું સંસ્થાન પ્રથમ વર્લ્ડ લોકે વસાવવા માંડ્યું હતું. અર્ધિ
તેમણે ન્યુઓર્કના નામે મામ વસાવ્યું. ઇમેળેએ એ શહેર છતી લઈ તે શ-
હેરનું નામ ન્યુઓર્ક પાડ્યું એના પછી ન્યુજર્સીના પ્રાંતમાં ઇમેળે વસ્તી.

કાનડા પ્રાંતમાં પ્રથમ ફ્રેંચ લોકની વસ્તી થઈ, ઇ. સ. ૧૬૦૮. તેમણે
કીએક નામે શહેર વસાવ્યું અને માંડ્રીસ નગર ગ્રાપ્યું. એ લોકને પણ
ઈડિયન લોક જોડે વલ્લું પડ્યું.

મિસિમિપિના પાણીથી રસાગ થયેલા દેશને કળજે રાખવામાં ઇ. સ.
૧૬૮૬ના વર્ષમાં કેટલાક ક્રામિમ લોક કુમિઆનામાં વસ્તી. એ પ્રાંતમાં સો-
નાની ખાણો છે તેથી ઇમેળે ને સ્પાનિઅર્ડો ને છતી લેવાને આહતા હતા.
ઈમેળે સંસ્થાનના ઉત્તર તરફને નાકે એક સંસ્થાન અને દક્ષિણ તરફને ના-
કે બીજું સંસ્થાન ફ્રેંચ લોકના હાથમાં આવવાથી તેમણે તે બેને કિલ્લા-
ઓની દારથી જોડી દેવાની તૈયારી કરી, તેથી ઇમેળે વસ્તી ઘેરાઈ જશે
એવું જોઈ ઈંગ્લાન્ડની મરકારે વાંધો લીધો તે કપરથી બેક પ્રમ વચ્ચે
ટંટા થયો, તેમાં ઇમેળેનો જય થયો અને એ બે સંસ્થાનો ઇમેળેના
હાથમાં આવ્યાં.

ઇ. સ. ૧૬૨૩માં બાબંડોઝ બેટનો કળજે ઇમેળેએ લીધો, અને તેમાં
વસ્તી કરી. કેટલાક વલ્લઓ તેમાં ગેવા આવી ગેરડી વાપી તેની ખા-
દરવા લાગ્યા. સારથી એ બેટ ધણો આગાદ થવા માંડ્યો. ઇ. સ. ૧૬૩૦માં
સીધી ગુલામો એ બેટમાં દાખલ થયા અને તેમના ગોરા ધણીઓની વ-
ચ્ચે ધણીવાર લડાઈ થતી, તેમાં ઇમેળેએ તેમને ધણી ફૂંટાથી ધ-
ણાકને મારી નાખ્યા.

સંતપુરિયામાં પહેલવહેલા ઇમેળે વસ્તી તેમને કારિજ ભાતના ઇ.

ડિયનોએ મારી નાખ્યા. સારપછી ફ્રેંચ લોકે તે બેટનો કબજો કર્યો. એ તથા બીજા ટાપુઓ ખાખત ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રેંચ ધણીકવાર લડ્યા અંતે તેઓ ઈંગ્લાંડના હાથમાં રહ્યા. માર્તિનિકો અને ગ્વાલદો ફ્રેંચ લોકોના તાબામાં અગાપિ છે. બીજા કારેબિયન બેટોમાંના કેટલાક વલદના હાથમાં, કેટલાક હેન લોકના, કેટલાક સ્વીડ લોકના, પણ ધણીક ઇંગ્લેન્ડના હાથમાં છે. દક્ષિણ અમેરિકાને કાંઠે ટ્રીનિદા નામે મોટો રસાળ બેટ છે. તેમાં ઝામર જેવા પદાર્થનું એક તળાવ છે, તે પ્રથમ સ્પાનિઅર્ડ હતો. ઈ. સ. ૧૭૮૭ માં ઇંગ્લેન્ડને તે હાથ આવ્યો. એ બેટમાં અસલ ઇંગ્લેન્ડ લોકની વસ્તી રહી છે.

બહામા નામે દ્વીપ પ્રથમ કોલમ્બસે શોધી કાઢ્યો, પરંતુ સ્પાનિઅર્ડ લોકે તેપર કાંઈ લક્ષ આપ્યો નહિ. ઇ. ૧૬૬૭ માં એક ઇંગ્લેન્ડ વહાણ વડી લાં જહા પહોંચ્યો તેના વર્ણન કર્યા ઉપરથી કેટલાક ઇંગ્લેન્ડે લાં જહા વસ્યા. પ્રથમ તેઓના ઉપર બહુ દુઃખ પડ્યા પણ અંતે તેઓ આ બાદ થયા. બર્મુડાસ દ્વીપોની શોધ પણ પ્રથમ સ્પાનિઅર્ડોએ કરેલી પણ તેમાં વસ્તી ઇંગ્લેન્ડે કરી અને હાલ તેમની નૌકાસેનાનું મોટું ઘાણું છે.

જમેકા બેટ કોલમ્બસને જડ્યો તેમાંના અસલ રહેનારીઓને મારી નાખી સ્પાનિઅર્ડો વસ્યા એ બેટમાં સોના રૂપાની ખાણો નહિ હોવાથી તેમણે એ બેટ ઉપર ઝાઝું લક્ષ આપ્યું નહિ. કોમ્બેલના અમલમાં એ બેટ ઇંગ્લેન્ડે જતી લીધી. સ્પેનના સરથાનો અને વહાણોને લૂંટવા સાથે એ બેટમાં ચોરાની એક મોટી ટાળી બધાઈ હતી આમળ જતાં તેઓએ બધી પ્રજાના વહાણો લૂંટવા માંડ્યા; તેઓ પકડાય નહિ માટે તે વહાણમાંના તમામ લોકોને મારી નાખતા હતા. જમેકામાં સીધી શુભામો બહુવાર બંડ કરતા.

આમાન્નેન નદીની ઉત્તરે અને દક્ષિણ અમેરિકાના કાંઠા ઉપર ગયના નામે મોટો પ્રદેશ છે તે પોર્ટુગીઝ, ફ્રેંચ, ડચ, અને ઇંગ્લેન્ડે એઓના કબજામાં છે. એ પ્રાંત બહુ રૂબરૂ છે, પણ ત્યાંની હવા ઘણી રોગી છે. શુન્કેગારને કાળે પાણી ચઢાવવાને કેટલાક રાજાઓએ એજ જગા

કરેલી છે. ઇસ્પાનોલિયા અથવા સયમોનિંગોને કબજે રાખવા સારું ફ્રેંચ સ્પાનિઅર્ડ અને ઇંગ્રેજો અનેકવાર લડતા, હાલ તે સીધી લોકનું ચત્રત્વ સર્યાન છે અને તેનું દેશી નામ હયાતીયા હાલ ઓગખાય છે.

खंड ३ जो.

કાલંજસની શોધ ઉપરથી વસેલાં સંસ્થાનોનું વર્ણન આપણે કર્યું. હવે વાસ્કોડીગામા કેમ આવ્યું શુક્રોપને માર્ગે થઈ હિંદુસ્તાન ગયો તે-થી શું બન્યું તે કહીએ છીએ. હિંદુસ્તાનનો રસ્તો હાથ લાગ્યા પછી પોર્ટુગીઝે પ્રથમ વેપાર કરવાપર લક્ષ આપ્યું. પરંતુ આશ્ચર્યકર્તા નામે તેમના પ્રતાપી સરદારે એક દેશી રાજા પાસેથી જમીન મેળવી અને તે ઉપર મજબૂત કિલ્લો બાંધ્યો. અદ્યાપિ હિંદુસ્તાનનો વેપાર મુસલમાનોને હાથ હતો તેમણે પોર્ટુગીઝોને કાઢી મૂકવાને એકો કર્યો. આરબો પાસેથી વેનિમના વેપારી હિંદુસ્તાનનો માલ લઈ યુરોપમાં વેચતા, તેથી આરબોને તેમણે પણ મદદ કરી. પરંતુ તેમનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો. આશ્ચર્યકર્તા ગે રા બદર જીની લીધું, ત્યાં રાજાની સ્થાપવામાં આવી અને પોપે ત્યાં એક આર્ચ બિશપ રાખ્યો. હિંદુસ્તાનમાં યુરોપિયન લોકના રાજ્યની શરૂઆત આ પ્રમાણે થઈ. વાસ્કોડીગામાનો અભિપ્રાય રાજ સ્થાપવાનો નહોતો અને પ્રજાઓના સંજ્ઞાચિકાર અને ન્યાય પ્રમાણે જોતાં એનો બચાવ કર્યો અશક્ય પડ્યું છે. હિંદુસ્તાનના રાજ્યનો કંઈ ભાગ કબજામાં આવ્યા વિના પોર્ટુગીઝોનો વેપાર ટકવાનો નથી એવું વાસ્કોડીગામાનું કહેવું હતું. પરંતુ એ જાણુ જૂનું છે એ સ્પષ્ટ છે, મલાક્કા શહેર અને ઓર્ગઝ બેટ પડ્યું આશ્ચર્યકર્તા હતી લીધાં. આશ્ચર્યકર્તા પછીના સરદારોએ એ મૂલકોનો બચાવ કર્યો અને તુર્ક લોકને ખાલ્યા. મિસર જત્યા પછી મલબાર કાંઠાપર રાજ્ય સ્થાપવાને તુર્ક લોકોએ પ્રયત્ન કર્યો. જો તેઓ પૂનેહ પાગ્યા હોત તો હિંદુસ્તાનનો મૂલક ખ્રિસ્તિઓને હાથ કદી આવત નહિ. કેમકે હિંદુસ્તાનના રાજ્યો તરફથી તેમના સ્વધર્મીઓને આશ્રય મળત. શુમારે સાઠ વર્ષના અરસામાં પોર્ટુગીઝ લોકની સત્તા અને તેમના રાજ્યનો વિસ્તાર અજબ જેવો મોટો થઈ ગયો. ઇરાની અખાતના તમામ કાંઠાપર તથા તેમાંના હીષોમાં તેઓનો અધિકાર ચાલતો હતો; અર્ધસ્તાનના કેટલાક રાજ્ય તેમને ખંડણી આપતા હતા. કેટલાક તેમના મજલિયા હતા અને આખા અરબસ્તાનમાં તેમનો સત્તા મવા-

ની કોઈ દિમત કરતું નહિ રાત્રા મધુદમાં તેમના વિના બીજા કોઈને! અખત્યાર નહોતો. આબિરસિનિયાનો પાદશાહ અને પૂર્વ આફ્રિકાના રાજાઓ ઉપર તેઓની શાંપક મત્તા હતી. કેષ કેમોઝથી કેપ કોપરીન સુધી આખો મલબાર કદો તેમને કબજે હતો; કોરોમાંદય કીનારાના, બંગાળના અખાનના મલાક્કા શહેર, કિલ્લો અને હીપકલપના તેઓ ધણી હતા. મિંદસહીપ, મુમાત્રા અને જાવાના હીપો તરફથી તેમને ખંડણી મળતી, મલાક્કાના બેરો પછુ તેમના હાથ નીચે હતા. ચીન દેશના મહાકિ બેટમાં તેઓનું ગણ્ય હતું અને જાપાન જોડે બીજા હરકને વેપાર કરવાની તેમને પરવાનગી મળી હતી.

૪ સ ૧૫૮૦ માં સ્પેન અને પોર્તુગાલના રાજ્યો એકઠાં થઈ જવાથી એશિયા માંહેલા પોર્તુગીઝ ગમ્મની બરાબી થઈ. બીજા ફિલિપ રાજાએ વચલા સોકને લીસ્બન બંદરમાં વેપારને અર્થ આવવા દીધા નહિ તેથી હિંદુસ્તાનમાં મમાયા વગેરે વેપારની જાણસો લેવા આવવાની જરૂર પડી. એ વેળાના વલ્લહઓ આદલિક, મહેનતુ, કંપીયા અને વેપારી હતા. તેમને જે મળે તે તેમને કાપડો હતો, તુકમાન થાય તેવું કંઈ નહોતું; એ વેળા પોર્તુગીઝોમાં કુમ્મ અને દુર્મુલ્ય વ્યાપેલા હતા. દેશની રૈયત અને પડોશીઓ તેમનો દેવ કળતા હતા. પ્રથમ વલ્લહઓ કેટલાક દૂરના દેશોમાં જઈ વસ્યા લડાઇમાં ફોલ પામવાથી અને પોર્તુગીઝોની બૂલોથી થોડા વખતમાં તેમણે પોર્તુગીઝોનો ધણોક મૂનક લેઈ લીધો.

એ વેળા ઝોર્મઝ બેટ ધણો પ્રખ્યાત હતો. તેની જમીન ખારી અને ઉજડ છે મીઠાં પાણી રહીત, સિવાય કે કોઈ વખતે વરસાદ પડે છે તે તળાવોમાં ભરાઈ રહે, પરંતુ તેનું બંદર વિશાળ અને ધયાયોગ્ય છે તેથી હિંદુસ્તાન, આફ્રિકા, ઇરાન, આરબીઆ વગેરે દેશોનાં વહાણો ત્યાં આવતા તેથી તે મોટું વેપારનું બંદર હતું ત્યાંથી ઇરાન થઈને વેપારીના કાફલાઓ એશિયાના મધ્ય ભાગમાં જતા, એ આગાહ અવસ્થામાં ઝોર્મઝ બેટની દોવન, વૈભવ અને મોટા વેપારીઓનો જમાવ વેપારની શક્તિ બતાવતી આપે છે. ત્યાં વેપારની મોસમ જાનવારીથી માર્ચ સુધી અને આગસ્ટથી નવેમ્બર સુધી હતી. એ મોસમમાં આ ઉજડ બેટનો વૈભવ અને મોટાઈ આશ્ચર્યકારક હતાં. રસ્તાની ખારી ધૂળ એખી સાદીઓને

મૂલ્યવાન સેત્રંજીઓથી ઢાંકી દેવામાં આવતી; સામસામા ધરને છાપરે ચંદરવા બાંધી લઇ ઉનાળાના તડકાને દૂર રાખવામાં આવતો. ધરોના રસ્તા પર આવેલા ઓરડા હિંદુસ્તાન અને ચીનના સુંદર સામાનથી રાણુગારી ઉધાડા મૂકવામાં આવતા. સુંદર કુંડાઓમાં લાવેલાં સુગંધીવાળાં નાનાં ઝાડાં ઝોટલા ઉપર મૂકાતાં. ચીઠા પાણીની પખાસોથી લાલેલાં ઉંટા ચક્રે ચક્રે ઊભાં રહેતાં. ધરાનના કિંમતી દારૂ અને એશિઆખંડના મહા મૂલ્યવાન અતરો તથા ખીજ સુખ આપનાર પદાર્થો યુષ્કળ રાખવામાં આવતા. ધનના મહત્તી પ્રતીક ગણેલા પોર્તુગીઝોએ તે વેળાના ધરાનના મહા બજવાન શાહ આબાસ જોડે તથા હિંદુસ્તાનના સમુદ્રોમાં પ્રવળ ચલેલા ઇંગ્લેન્ડે વિરોધ આરંભ્યો. શાહ આબાસ અને ઇંગ્લેન્ડે મળી ગયા. તેમના એકઠા મળેલા સૈન્યે એ બેટ જીતી લીધો. એ વખતે તેમને બે કરોડ રૂપિયા લૂટ મળી, (ધ. સ. ૧૬૨૨). ત્યારથી ઓર્મઝનો વેપાર ઉતાવળે તૂટી ગયો. ત્યાંના વેપારીઓ ખીજ સ્થળોમાં ગયા અને ત્યાંની હમારોના પચરા પશુ વંદેશો પોતાના વહાણમાં નીરમને ઢેકાણે મૂકી ભેજ ગયા. અને થોડા કાળમાં તે હતો તેવો ઉજડ બેટ થઇ ગયો. ઇતિહાસના પુરાવાના કાંઈપણ ચિન્હો બાક્યે તેમાં જોવામાં આવે છે.

સ્પાનિઅર્ધોનું રાજ.—કોલંબસની ૧ લી સુસાદરી હિંદુસ્તાનનો માર્ગ શોધવાની હતી. નવા ખડની શોધ થયા પછી પણ સ્પેનના લોકો એ હેતુ બૂલ્યા નહોતા. દક્ષિણ અમેરિકાને છેડે પાસિફિક મહાસાગરમાં જ વાનો રસ્તો મારેકનને જડ્યો. ત્યારપછી મલાકાના બેટામાંનો કેટલાક ભાગ લેવાની તેમણે તૈયારી કરી, પરંતુ તેમની અને પોર્તુગીઝોની વચ્ચે નવા શોધાપલા દેશોની વહેંચણુ પોષે કરી હતી તે પ્રમાણે વર્તવાથી તેમનાથી તે બેટામાં રહેવાયું નહિ. પરંતુ બીજા દિલ્લિપના અમલમાં પોર્તુગીઝ ને સ્પેનનાં રાજ્યો એકત્ર થઇ જવાથી મલાકા બેટમાંના કેટલાકને તેમણે જીતી લીધા અને તેમનું દિલ્લિપાઇન નામ પાડ્યું. મનીલા નગર અને કિલ્લો ત્વરાથી તેમણે બાંધ્યો. ચીના લોકોની શીખવણુથી તે બેટના દેશીઓએ લદાઇ ઉઠાવી, તેમાં સ્પાનિઅર્ધો ફતેહ પામ્યા. પાછળથી વલદા અને ઇંગ્લેન્ડે તરફથી દૂમલા થયા તોપણ આજ સુધી દિલ્લિપાઇન બેટ સ્પેનને તાબે છે.

વલંદાઓનો મૂલક—સ્પેનના રાજાના નહિ સદેનાય એવા જૂલ-
મથી હોલાંડના લોકે ખંડ કરી પ્રવસતાક રાજ પોતાના દેશમાં સ્થાપ્યું હતું.
બીજા દિલિપના દૂકા વિચાર અને કૂર સ્વભાવથી વલંદાઓની આખાઈનો
પાયો નંખાયો. નેધર્લેંડ દેશના લોકમાં સ્વતંત્રતાના વિચારે ફેલાયલા હતા
તેને રાકવાને માટે આઠવર્ષના વેપારનો સ્થાનિઅઈએ નાશ કર્યો, માટે
ત્યાંના વેપારીઓ આઠ્ઠરડામમાં જઈ રહ્યા. પોર્તુગીઝોને હાકા પાડ-
વાના હેતુથી દિલિપના પ્રધાનોએ સિરખનના વેપારમાં ધબ્બી દરકત નાં-
ખી. વલંદા લોકનો નિર્બંધ વેપારથી ચાલનો હતો. દિલિપે તેમને સિરખન
આવતા અટકાવ્યા ત્યારે તેમને હિંદુસ્તાનમાં આવવાની જરૂર પડી. ઈ.
સ. ૧૫૮૫ માં તેમનાં કેટલાંક વંદાઓ હિંદુસ્તાન આવવાને નીકળ્યાં, તે-
મને અટકાવાને આવેલાં સ્પેનના વંદાઓને દરવાજે આગળ આવ્યાં. વ-
લંદાઓ આંખીયા છુ એવા કાગળો સ્પેનના રાજ તરફથી પૂર્વ દેશના રા-
જાઓપર લખવામાં આવ્યા, પરંતુ વલંદાઓની સારી ચાલથી એ માદા
કાગળોથી કાંઈ અસર થઈ નહિ. હિંદીમહાસાગરમાં વેપાર કરવાને હાલો
ડમાં એક કંપની સ્થાપન થઈ એશિયામાં એ કંપની મિવાય બીજા દોર
વેપાર કરવા આવે નહિ એવો ત્યાંના રાજ્ય તરફથી બહોખરત થયો. પ્ર-
થમ તેમણે મલાક્કા (મસાક્કાના એટ)નો કબજો કર્યો. અહીં સ્થાનિઅઈો
એડે કંજો થયો તેમાં વલંદાઓ જ્યાં પામ્યા. જાવા એટ જીતવામાં
ઇંગ્લાંડની ઇસ્ટઈન્ડિયા કંપનીએ તેમને દરકત કરી. પણ આખરે ઇમે-
એનું ઈંદ્ર ન ચાલતાં વલંદાએ બનેલિઆ સરથાન આપ્યું અને ઇમેએની
આગ્યોષનામાં કતલ કરી. એ વખતથી તેમને હાથ મસાક્કાનો વેપાર
આવ્યો. જાપાનના બંદરોમાંથી પોર્તુગીઝોને કાઢી તેમને દેશણે પોતે વે-
પાર કરવા લાગ્યા. સિંહલદીપમાંથી પોર્તુગીઝોને કાઢી મૂકી, તથા ત્યાંના
દેશી રાજાઓને વશ કરી તે દીપમાં તેઓ રાજ કરવા લાગ્યા. એથી
તમનો વેપાર તેમને હાથ આવ્યો. અને ઇમેએએ એ એટ જીતી લીધો.
ચીનના દરબારમાં જોસ્વિત સાધુઓનો વગ હોવાથી વલંદાઓને હાથ લાંબો
વેપાર આવ્યો નહિ પરંતુ રૂમોસા એટમાં તેમણે વસ્તી કરી અને રાજ
સ્થાપ્યું તેથી ચીનની પડોશની પ્રજાઓ એડે તેમનો વેપાર આલ્યો. થો-
ડાંક વર્ષ પછી એ એટ ચીનાઓએ જીતી લીધો. પોર્તુગીઝ અને સ્થા-
નિઅઈો કરતાં પણ વલંદાઓ વધારે એકલપેટા હતા તેથી તથા તેઓ

જીતેલા દેશીઓ ઉપર બહુ જૂલમ કરતા તેથી તેમના રાજનો નાશ થયો.

ડેનલોકોનો મૂલક—ઈ. સ. ૧૬૧૨ માં હિંદી મહાસાગરના દેશો જોડે વેપાર કરવાને કોપનહેગનમાં એક કંપની ઉભી કરવામાં આવી. તેમનાં યોડાંક વહાણો કોરામાંદરને ઠાંઠે તંબવરના મૂલકમાં આવ્યાં. ત્યાંના રાજાએ તેમને ત્રાંકિવળારમાં વસવા દીધા. ડચ લોકોની હરકતથી ડેન ઇસ્ટ ઇ. કંપનીનો વેપાર સારો ચાલ્યો નહિ. તેમના પાદરીઓએ દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં ખ્રિસ્તિધર્મ ફેલાવવાની ધણી મહેનત કરી

ફ્રાન્સનાં સંસ્થાન—ઈ. સ. ૧૬૧૫ માં ફ્રેંચ ઇ. ઇ. કંપની બંધાઈ. હિંદુસ્તાનનો વેપાર તેમને હાથ આવ્યો નહિ તેથી માદાગાસ્કર બેટમાં જ વસવાનો ઇરાદો કર્યો. ૧૭ માં સૈકાની આખરે વિસાપુરના રાજા પાસેથી ફ્રેંચ રાજાએ પોરિશરી નગર વેચાતું લીધું એ સંસ્થાન આપ્યાં થતું ચાલ્યું, તેઓએ વહાણો પાસેથી મોરિશીયસ અને બુર્બોન બેટ વેચાતા લીધા તેથી સારો વેપાર ચલાવવાની તેમને આશા થઈ. દેશી રાજાઓના કજઆમાં વચમાં પડવાથી શબ્દ મેળવવાની સુકિત તેમને સૂઝી. પોરિશરીને ગવર્નર કુખી નામે હતો, તેણે દેશી સિપાઇઓને ફ્રેંચ કવાયત શાખવી અને રાજાઓને લઢાવી મારી પોતાનું કામ કાઢી લેવા માંડ્યું તેમની દેખાદેખી ઇંગ્લેન્ડે કરવા લાગ્યા, તેથી ફ્રેંચ અને ઇંગ્લીશ વચ્ચે હિંદુસ્તાનમાં ઝમઝમ જીકા ઠવાઇવાના બુદ્ધિબુદ્ધે કરીને ઇંગ્લેન્ડ પાંચા અને ફ્રેંચોની સત્તા નહિ જેવી થઈ ગઈ.

સ્વડ ૪ થો.

ઈંગ્લેન્ડ હિંદુસ્તાનમાં ગળ્ય.

સવામે નર્પ ઉપર હિંદુસ્તાનમાં ઈંગ્લેન્ડની રાષ્ટ્રિય એટલી દુર્બળ હતી કે તેઓ આચીવા લોખ તથા ધા. પાડનારા ચોરોથી પોતાનો ખચાવ મુશ્કેલીથી કરતા, તો હેયો ગળ્યોની મામે તો આચીન્ થઈ થકે હમણા તેઓ આખા હિંદુસ્તાનના રનામી છે વીમ કરોડ રૈયત ઉપર તેઓ ખ મય ચનાવેછે તેમની પેદાશ દરવે પચાથી કરોડની છે જે નણ લાખ કેળાવના સિપાઇઓની ફાજ તેમના તામામાં છે સગવળાઓ તેમના સેવ થઇ તેમને નમે છે ને પ્રલાક તો તેમના આપેના પે સનથી છવે ૨૬૫૩૦૦ થઈ જ નાનું નિર્ધન ગામકુ હતુ તે હાન હિંદુસ્તાનની રાજધાની થઇ છે પૃથ્વીમાં મોટા બ રામા મધ્યથી નહિ હકે એવુ મુ હા થયુંછે મદ્રાસ પ જુ મધ્યદિમા મધ ઝોણુ નથી દનિય ના છતિહામમાં બિગિસ રાન્ય અનુ પમ છે વધારે દૂર વખતમાં વધારે રિઝીપુ ગળ્ય છતી લેનામ મદાપુરેયો થઇ ગયા છે પગલુ તેમનો અમન ગ્રય થી રવા નથી દરિયાપર ચાનનાગ વ હાણુની નિશાની પાણીપર રહેની નથી તેમ તેઓના જયની નિશાનીઓ યોદ્ધા વખતમાં લય પામી છે ઈ સ ૧૬૦૦ મા ઇનિઝમેથ રાણીએ લડનના વેપારીની ખપનીને હરદહડીમ જોડે વેપાર કરવાની સનદ આપી મો વય લગી એ ખપનીને કાઇ દ મન થઇ નહિ ઈ સ ૧૬૮૮ મા એ ક બીજી કપની થઇ એમ જે ચનાથી નુપસાન થતુ જોઇ તે વેળાના ત્રી જા વી યમ રાજની બામથથી એ મે કપનીઓ મગી મર્ધ પ્રથમ જા વા જેટમાં પ્રેસક હમેજ લોમે વસ્યા ઈ સ ૧૬૫૯ મા કારોમાદમ દાદાપર મદ્રાસની પામે જમીન મળાયથી એ કપનીએ ફોર્ટસલજ્યોર્જ નામનો એક મન્જૂત ગળ બાધો ૨ જા ચાનમ રાજને તેના સસરા પોર્તુગાનના ગળ્યો મુબાઇ મેટ આપ્યો હતો એ જેટ રાજ્યએ કપનીને આપ્યો ઈ સ ૧૬૮૮ મા ઈંગ્લેન્ડે કનખતામાં વસ્યા, અદનમરમાં રૈય અને ચીન્ડુરામાં વનદા દત્તા દિગ્ગિના દરવારમાં નજરાણા સહિત વસીતો

મોકલવામાં આવ્યા, તેઓમાં એક હોશિયાર દાકતર હેમિલ્ટન હતો. તે વેળા ફ્રોક્શીર પાદશાહ હતો. તેની મેળા એ દાકતરે બનવી, માટે પાદશાહે ઇંગ્લેન્ડ કંપનીને કાયદા ચાય એવા હક્ક આપ્યા. બંગાળના સુમેદાર સુરાજઉદ્દવલાએ કબજા છૂટી લીધું અને ત્યાંથી પકડાયલા ૧૪૬ ઇંગ્લેન્ડને એક નાની અધારી જોટડીમાં પૂર્યાં રાતમા ૧૨૩ માણસ શુંગળાઇને મરી ગયાં, (ઇ. સ. ૧૭૫૬). મદ્રાસ હલાકામાં પ્રખ્યાત થયેલો સરદાર કલાઇન ફ્રેન્ચ લેઇ એ વેર વાગવાને આવ્યો. તેણે પાદશાહને પૂછ્યા વિના નવાબ ઉપર ચડાઇ કરી તેનો પરાજય કર્યો. ઇ. સ. ૧૭૫૭ ની તા. ૨૩ મી જુને પ્લામીનું યુદ્ધ થયું. સુરાજઉદ્દવલાનો પરાજય થયો અને તેની ગાદી કબાઇવે મીરજીદરને આપી.

કલાઇનના ઈંગ્લાડ ગયા પછી કબજાના ઇંગ્લેન્ડ આધિકારીઓએ વીસ લાખ રૂપિયાની લાયક લેઇ મીરજીદરને ગાદીએથી કાઢી મૂકી મીરજીદરને આપી કાસમ જોડે પણ ઇંગ્લેન્ડને બન્યું નહિ. કંપનીના માલ ઉપર જહાત લેવાતી નહિ તેથી દેશી વેપારીઓને બારે ટોટા થતા. મીરજીદરને આ વિશે કલકત્તાની મરકાર જોડે વાધો લીધો પણ ન્યારે એનાં વાજખી કારણો તેમણે માન્ય કર્યા નહિ ત્યારે તેણે દેશી લોકોના માથે પડથી પણ જહાત લેવી બંધ કરી આ વાજખી કામથી તે વેળાના ઇંગ્લેન્ડે શરસે થયા અને એ હુકમો રદ કરવાને તેમણે નવાબ પાસે માગણી કરી. એ સખધી વિચાર આવતો હતો તેવામાં પદ્મણાનો કિલ્લો ત્યાંના ઇંગ્લેન્ડે રેસીડેન્ટ કબજે કર્યો મીરજીદરને આવી ઝઠા એ કિલ્લો લેઇ લીધો. આવી દગબાજીથી તે એટલો ગુસ્સે બરાયો કે જે ઇંગ્લેન્ડે તેના હાથમાં પકડાયા તેમના તત્કાળ પ્રાણ લીધા. એ સમાચાર સાંજળતાં વારને ઇંગ્લેન્ડે ફ્રેન્ચ ધામ આવી કામગીરી હરાવીને દેશમાંથી હાંકી કાઢ્યો અને મીરજીદરને શું આપતુ પડ્યું તે જણાયું નથી. થોડીવાર નવાખી બોમબી તે મગણ પામ્યો. કલાઇવને ઉમરાવ પાંચી ઇંગ્લાંડના પાદશાહે બક્ષી અને તેને ગવર્નર જનરલ ઠેરવી કલકત્તે મોકલ્યો.

લોર્ડ કલાઇવ કલકત્તે આવ્યો ત્યારે મજબૂતી માફી અવસ્થામાં તેણે દીઠું. અમલદારોના લોભ અને ગર્વને લીધે સિપાઇઓ બંદ કરવા-

વચ્ચેનો વાંધો એલાચાપેવના કરારથી પળો ન દનો. ઈંગ્લેન્ડના નોવાસ્કોશિયાની સરહદ સમંધી, હુશિયાના જોડે કાનેકોને ઓલીઓ નદીમાં કિલ્લા બાધી જોડી દેવાના હક સમંધી તથા કેટલાક નધણીઆતા એટલે વેસ્ટઈન્ડિઝમાં ક્રૈચ લોકોએ લીધા હતા તે બાબત અને હિંદુસ્તાનનાપર ઉપરીપણું મેળવવા સમંધી વડવાડ જારી હતી એ લક્ષ્ય સમુદ્રપર ચાલતી હતી તે તેને પ્રુશિયા તથા આસિયાના ક્ષેત્ર જોડે કંઈ સમંધ નહોતો; પરંતુ ક્રાન્સના રાજ્યએ કાનોવરપર સ્થાવી કરવાનો મનમુખો કર્યો ત્યારે બ્રિટિશ રાજ્યના કાયદાપર નજર ન રાખતાં કાનોવરના ગ્લેસ્ટને અર્થે ખીન્ન જ્યોર્જ રાજ્યએ ફ્રેન્ચિક જોડે કાનકરાર કર્યો. એથી બે વિચલ એક યથા ગ મા અંતે પાછળથી પાછા જૂલ પડી જૂલે જૂલે કરારે સલાહ થઈ.

બાબરના વંશજોએ હિંદુસ્તાનમાં જે મોટું રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું તે બ્રિટિશ રાજ્યના અમલમાં પૂર્ણ કાળે પામ્યું; બ્રિટિશ રાજ્યની પછી રાજ્યાસને બેસનારાઓ નબળા નીકળ્યા તેથી રાજ્યની પડતી દશા યથા, અને ઇ. સ. ૧૭૩૮ માં નીંદરચાહે અપાટો માર્યો સારથી તે નહિ જેવું થઈ ગયું. પ્રાંતના સુબેદારો અને પરગણાના હાકેમો સ્વતંત્ર જેવા થઈ ગયા. પાદશાહ માત્ર નામનો કહેવાનો, તેનો હુકમ કોઈ માનતું નહિ. ક્રૈચ અને ઈંગ્લેન્ડ ઇ. ઇ. ૧૭૫૭નીઓએ આ અવસ્થાનો લાભ લેઈ પોતાં પોતાની સત્તા અને રાજમાં વધારો કરવાની કોશીય કરી. હિંદુસ્તાનના હાકેમોના ઠંડામાં પડવાની દુખેની ઇચ્છા થઈ કાળથી હતી. દક્ષિણના સુબેદાર અને કર્ણાટકના નવાબની ગાદીની તકરાર હોય ત્યારે પોતાની મનકામના પૂર્ણ કરવાની સારી જોગવાઈ મળી. કર્ણાટકની ગાદી તેણે અંદાસાદેખને અપાવી અને દેરાબાદની ગાદીએ ખીરખરખંગને બેસાડ્યો. અહીં બાબત સગી એ હાકેમો અમલ કરી ચક્રા નહિ તોપણ રાજ્યોના ઠંડામાં ક્રૈચ પડી ચકે એવો દસ્તુર પડ્યો, તેથી ફરેક ક્ષેત્રમાં તેઓની મદદ માગવામાં આવતી. એવી ક્રૈચની ચલતી જોઈને ઈંગ્લેન્ડે જાગૃત થયા. સુભાગ્યે એ વેળા હિંદુસ્તાનમાં એક મહાન ઈંગ્લેન્ડ ચરવીર અને રાજ્યકીય પુરુષ હતો. એ પ્રરપ્તું નામ ક્યામલ હતું તે પ્રથમ વેપારના કામમાં સુખાસ્તો થઈને આવ્યો હતો, પરંતુ લક્ષ્ય હતાં વારનેજ તેણે કલમ છોડી, કંઈ તલવાર ઝાલી. હિંમત અને ચતુરાઈ તેણે આરંભમાં

એટલાં બધાં દરજ્જાં કે તેના વડે મોટાં રાજ્ય મેળવવાની આશા ઇંગ્લેન્ડને થઈ. ફ્રેન્ચના આચારાગનોપર તેણે મોટી ક્રોધ મેળવી, તેથી દક્ષિણમાં ઇંગ્લેન્ડનું જોર બહુ વધ્યું. ક્રાન્સની ઇ. ઇ. કંપનીએ દુષ્કેને આશ્રય આપવાની નાખુશી દર્શાવી. લડાઈ કરવામાં ખરચ બહુ થઈ જાય છે અને વેપારને નુકસાન પહોંચે છે એવું તેમને લાગ્યું. ઇંગ્લાંડની કંપનીમાં પણ કેટલેક દરજ્જા એવો વિચાર થયો તેથી દુષ્કેનો ભોગ આપી એક કંપનીએ કોસ્ટી કરવાને તૈયાર થઈ. ક્રાન્સના લાભને અર્થે ખાનગી દોલત! પણ ખરચી નાખી હતી અને સ્વદેશને મોટાઈ મળે એવો તેનો પ્રયત્ન હતો તોપણ તેની હકીકત ન સાંજગતાં તેની ગેરઆબરૂ કરી.

દુષ્કેની જગ્યાએ આવેલા ફ્રેન્ચ ગવર્નરે દુષ્કેનું કરેલું સમજું રદ કર્યું. ઇંગ્લેન્ડનો આગ્રિત મહામદખ્ખલી કર્ણાટકનો નવાબ ૧૭૭૩ એવું દરખાસ્ત અને હિતરસીરકાર નામે પ્રાંત ઉપર ફ્રેન્ચનો ઘવો હતો તે છોડી દીધો. તથા બેમાંના કોઈ પણે દેશીઓના ટંકામાં પડવું નહિ. એવો કરાર કર્યો. આ કરાર પગાય તેવો ન હતો એવું જરૂર જણાઈ આવ્યું. એકાદા પેક્ટની સલાહ પાછી નોવાસ્કોશિયા પ્રાંતના બચાવને માટે બિલ્લિય. રાજના કારભારીઓ ચિંતાતુર હતા, કેમકે અમેરિકાના સંસ્થાનોત્તી સરહદ પર તે આવ્યું હતું. ડેટલાક સિપાઈઓ તથા ખારવાઓને ત્યાં તેણે વસાવ્યા. હાલીફાક્સ નગર વસાવ્યું. અને ત્યાંનું બંદર બાંધ્યું તેથી નોવાસ્કોશિયા ઉતાવળે આગાદ થયું, તેની સીમા સખધી ફ્રેન્ચ લોક તકરાર ઉઠાવવા લાગ્યા અને તે તકરારનું પરિણામ સલાહ શાન્તિથી આવ્યું નહિ. અમેરિકાના અંદરના ભાગ સખધી પણ એથી વધારે મોટા વાંધા પડ્યા હતા. હિતરમાં કાનાદા અને દક્ષિણમાં લુસિયાના એ બે પ્રાંતોની વચ્ચે વેપાર ચાલે માટે વચવા ભાગમાં દિલ્લા બાંધવાની ફ્રેન્ચ સરકારની ઇચ્છા હતી. એ કરવા દે નો ઇંગ્લેન્ડના આગ્રીગની પર્વતનો પશ્ચિમ બાજુની નાશ થાય. વળી ઇંડિયન લોક જોડે વેપાર કરવાને વરજનિયા વગેરે જે ચાણાં બાધ્યા હતાં તે પણ ફ્રેન્ચને હાથ જાય. લડાઈનાં જાહેરનામા કર્યા વિના બેકે તરફના સંસ્થાનિકોએ પુરનો આરંભ કર્યો. વરજનિયાના તાબાનું લોકદાઉન એક ફ્રેન્ચ દૂકડીએ છાપે મારી લીધું અને તેમાંના બે માણસ યિવાય બાકીના બધાને નિર્દયપણે મારી.

નાંખ્યા. ઇંગ્લેન્ડ સંસ્થાનોપર હુમલો કરવાને ઇંગ્લેન્ડને ક્રેન્ચ સરકારે ઉત્તેજન આપ્યું અને બંદુક, ઘરગોળા વગેરે પૂરા પાડ્યાં, (ઇ. સ. ૧૭૫૫). બ્રિટિશ કારભારીઓએ લશ્કર મોકલ્યું તેણે નોવસ્કોસિયામાંના ક્રેન્ચના સઘળાં યાજ્ઞાં લેઇ લીધાં. ઝોહીઓ નદીપર ક્રેન્ચના કિલ્લા દગા તે છતાંવાને જનરલ આડોલ્ફ ગયો, પરંતુ તે અનિચારી હોવાથી જાપ પામ્યો નહિ. તે પ્રાંતના અનુજવી અમલદારોની સલાહ નહિ માનવાથી તે દુશ્મી ગયેલ. મુઢમાં તેનું મરણ થયું અને લાજ લાગે એવી રીતે તેના સિપાઇઓ નાશી ગયા. એ ફ્રાન્સમાં સંસ્થાનિક ફ્રાન્સનો નાયક મેજર વાશીંગ્ટન હતો, તેણે આ સમયે ઘણી બહાદુરી અને બુદ્ધિબળ દર્શાવ્યાં.

નાયેગરા અને ડેન પોઇટપર ફ્રાન્સે મોકલી હતી, તેમનો પ્રયાસ પણ નિષ્ફળ ગયો, પરંતુ મુઢ ઉપર બ્રિટિશસૈન્યનું બળ ખૂબ ફાવ્યું. ન્યુફાઉન્ડલાંડ આગળ એ ક્રેન્ચ મનવારોને તેમણે પકડી અને ક્રેન્ચ વેપારીઓના તથ્યસે વહાણો લઇયાં. હજી સુધી લલ્લાઇના જાહેરનામા થયાં નહોતાં અને તે થતાં વારને સખ લલ્લાઇ ચાલી. એ લલ્લાઇ વર્ણુઓ પહેલાં હિંદુસ્તાનપર નજર કરવી જોઇએ. એ વેળા બંગાળામાં ઇંગ્લેન્ડ સભા નાશ પામવાની તૈયારીમાં હતી, પણ તે બપમાંથી બચીને તે સરોપરી થઇ.

દિલ્લીના પાદશાહે કલકત્તાના ઇંગ્લેન્ડને જે હક આપ્યો હતો તેથી બંગાળાનો સુબેદાર મનમાં બહુ બગતો હતો. ઇંગ્લેન્ડે તેને નજરાણા વગેરે આપી રાજી રાખ્યો હતો, પરંતુ સુરાજઉદ્દવવા નામે સુબેદાર ગાદીએ બેઠો હતો એ દોસ્તી રહી નહિ તેના હાથમાંથી નાશી આવેલા કેટલાક માણસોને કલકત્તામાં રક્ષણ મળવાથી તે બહુ જ ખીજવાઇ ગયો, (ઇ. સ. ૧૭૫૬) નવાબ કલકત્તા ઉપર મોટી ફ્રાન્સ લેખને આવ્યો કિલ્લામાંના ઇંગ્લેન્ડે નામોશી બરેલી રીતે બપણીત થઈ રહ્યા. લાંબો ગવરનર અને લશ્કરનો સરદાર હોડીમાં બેસી ગામ બહાર નાશી ગયા અને મી. હાવેલ, મી. પાર્ક વગેરે ૧૪૬ આશુમ સુબેદારને હાથ આવ્યાં તે બધાને વિસ્તારમાં બીસ ચોરસ શીટ એવી અધારી ઝોળડી હતી તેમાં ધોતી ધાલ્યાં. અહીં તાપ અને ઝેરી દવાથી તેઓ મરી ગયા. માત્ર ૨૩ સવારના પહોરમાં હસહસતા રહ્યા હતા. એજ વખતે કર્નેલ કલાઇવ અને આદમીરલ

વોટસન આગિયા નામે મરાઠા ચાંચીયાનો પરાજય કરી મદ્રાસ આવ્યા હતા અને ઈંગ્લીસ સત્તાનો નાશ કરવાને ફોજનો જમાવ કરતા હતા. કેલકત્તેથી ઉપલી માઠી ખખર આવતાંજ તેઓ ફોજ લેઈ ગયા તેઓ આવ્યાની ખખર સાંભળતાજ સુરાજકિદવલાએ કલકત્તા છોડી દીધું જમીનપર ઉતરી કપાઈવે નવાનના ઘણાક કિલ્લા લીધા અને ગામો લૂટ્યાં. સારપછી ચંદ્રનગર છૂટી લીધું. સુરાજકિદવલાના દરબારમાં તેને પદબ્રજ કરાતી ફગવ્યાછ થઈ, તેમાં ઇંગ્લેન્ડે સામીલ થયા. ઇંગ્લેન્ડ ફોજ લેઈ કપાઈવ ખાસીના મુદ્દમા ઈ સ ૧૭૫૭ માં આવ્યો. નામરદ નવાબ બીને ન સી ગયો કપાઈવે ચીરખફરખાને તેની જગાએ નવાબ બનાવ્યો. નવા નવાએ ઇંગ્લેન્ડેને બહુ લાય આપી. એ વખતથી ઇંગ્લેન્ડ સત્તાનો ખાયો ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં બધાયો.

સ્વંદ દ્વો.

સાત વર્ષનું યુદ્ધ.

હિંદુસ્તાનમાં અને અમેરિકામાં થયેલી બીનાની ખબર ફ્રેંચ સરકારને ચર્તારાગને નેમજો આખા રાજ્યમાં બંધોગસ્ત કરવાને વિરોધની તૈયારી કરવા માડી અને ઉગ્રાંકપર સ્વાગી કરવાની ધારની બતાવી, (૪. સ. ૧૭૫૬). આ જૂની ધમકીથી ઇંગ્લેન્ડે ખીધા ને નેથી રેરાને લાજ લાગી. રાજ્યનું રક્ષણ કરવાને બાહુતી જર્મન સિપાહીઓ બોલાવ્યા તેઓએ પ્રજાની સ્વાધીનતાને જોખમકારી છે એવું વિચાર્યું આ લઠાઇની તૈયારી થતી હતી તેવામાં ધરતીકપથી લીરનન રાહેરનો ધજોખરો ભાગ નાસ પામ્યો. એ આપત્તિ દૂર કરવાને માટે ૫ સપ્ટેમ્બરે ૧૦ લાખ રૂપિયા આપ્યા. એ ઉદારતાથી મિટનને ધણું માન થયે એ ઉગ્રાંક ઉપર સ્વાગી કરવાનો ડોળ બતાવવામાં ફ્રેંચ મરક રતો ખીજે હેતુ એ હતો કે ઇંગ્લેન્ડે સ્વદેશનું રક્ષણ કરવામાં પડશે એટલે ખીગરમ એ લાભ લેવામાં આવશે એવું નેમજો ધાર્યું ને બેટપર મોની કોજ મેચિરી મોકળી સેટ શીપિય નામે કિલ્લાને એ દ્વારે ઘેરો પાલો બૂનપ્ત મમુદમાં ઇંગ્લેન્ડ નૌકામેનાતો ઉપરી આઠ મીઠપ ખીંમ હતો તેને એ કિય પી મન્દે મેકમો. જોડણી વધામ્ય તેની પામે હતા તેટલાંજ વદમનું સંન નો મર્મમા મજબુ પરનુ તેજે તેની જોડે યુદ્ધ કર્યું નહિ અને એક વીજે ઇંગ્લેન્ડ મરદાર લડતો હતો તેને આજ્ઞા પણ આપ્યો નહિ ને જીલ્લો જતો રહ્યો ઉગ્રાંકથી મદદ આવી પડેલિયાની આજ્ઞા નહિ રહેતાથી કિલ્લાને છોડે આજ્ઞા કિલ્લેદારોનો ઉપરી જનગણ બચાકન હતો, ને પોતાથી ખનું ત્યાં લગી દહ અને થ ગથી વદ્યો નેથી ફ્રેન્ડે નેનાજ બદ ખૂલ થયા બ્રિટિશ પાદશાહે તેને ઉમગર પદવી આપી ને એક તરફથી ને ધણું માન પામ્યો. ખીનોરકા બેટ જાણી હમેન્ડે જાદુ કાપ્યા અને તેનો આર અબાગ્યા ખીંમ ઉપર

કાઢ્યો. અમેરિકામાં મોકલેલા લશ્કરના પરાજયની વાત સાંભળી લોકો વધારે નારાજ થયા. આસ્વેગો નામે કિલ્લામાં ઈંગ્લેન્ડની ટ્રોપો અને લશ્કરી અરખામ બેગો કંઈ હતો તે ફ્રેન્ચ સરદાર મોંટકેને છૂટી લીધો.

ઈંગ્લેન્ડના મિત્ર પ્રુશિયાના રાજાને ખૂબ જલ્દી ગળ્યો. પ્રિએનાના દરબાર પાસેથી માગેલો ખુલાસો નહિ મળવાથી તેણે એકદમ બોહોમિયા દેશપર ત્યારી કરવાનો વિચાર કર્યો. સાક્સનના રાજા આસ્ત્રિયા જોડે મળી ગયાથી પ્રથમ ફ્રેદરિક ફ્રેદરનપર ગયો. સાક્સનનો ઇમેક્ટર પોલાદનો રાજા પણ હતો. પિર્ના નામે સ્થળમાં તે મળ્યાનું જાણ્યું કરી રહ્યો હતો. અહીં ફ્રેદરિકે સાક્સન ફ્રાન્કને ઘેરી લીધી અને તેમની મદદે આવેલા આસ્ત્રિયાને હાફી કાઢ્યા તેથી સાક્સનને સરજો આપવું પડ્યું તેઓનો રાજા પોલાંદમાં નાશી ગયો અને પ્રુશિયન ફ્રાન્ક તેનો મૂલક લૂટ્યો.

પોતાના મિત્રની આ ફતેહ થયા છતાં ઈંગ્રેજ રૈયત પોતાના રાજકાર્ય બારીએપર ખીજવાઈ. તેમને હાઠી મૂકી નવા પ્રધાન રાખવાની રાજાને ફરજ પડી. વીલમ પીટ (પાછળથી અધ્યક્ષ) મુખ્ય પ્રધાન થયો. નીરાસ મતા ઈંગ્રેજોને એણે જાગૃત કર્યા અને પાર્લમેંટે તેને લઘાઈ અલાવવાને પુષ્કળ પૈસા આપ્યો. વિચાર બીંગનો ભોગ આપી તેણે લોકને રાજી કર્યા. લશ્કરી કાયદાની વિરૂદ્ધ વર્ગો એવું તહેમત શાબિત કરી તેને મોળાથી મારી નાખ્યો. તે કાયર નહોતો પણ તેની સરતચૂક થઈ હતી તેથી તેનો જીવ બચાવવાને કેટલાક સરા માણ્યોએ પ્રયત્ન કર્યો પણ બચ્યું નહોતું. (ઇ. સ. ૧૭૫૭) ફ્રાન્સના દરબારનું લક્ષ એ વખતે એક ગાંડા આદમીના ઉપર લાગેલું હતું. ત્યાંનો રાજા મહિમા બેસતો હતો. તેવામાં તે ગાંડા માણસે કલમચાસે તેને ઘા કર્યો. એ ઘા જોખમકારી નહોતો, પરંતુ એ મારાને કોઈ સાથીઓ હશે એવું ધારી તેની પાસે મનાવવાને તેને બહુ ખીડા કરી.

લુહસ પાદશાહે જખમી થયા છતાં લઘાઈ ધણા ઉમંગથી કરી. જે ફ્રાન્ક તેણે જર્મનિમાં મોકલી તેમાંની એક લનોવરપર ચાલી, અને બીજી પ્રુશિયાની સામા થયેલી આસ્ત્રિયાની ફ્રાન્કને સામા જઈ મળી. ફ્રાન્ક

નોવરના રક્ષણને માટે જીજ્ઞાસુ રાજાની ઇચ્છા ક્ષિટિય ફ્રાન્સ મોકલવાની હતી પરંતુ પીટ સાહેબે તેમ કરવાની ના કહ્યાથી તેને તથા તેની ટોળીને રજા આપી. પ્રજાના માનીવાને બરતરફ કરવાથી લોકનો ઈર્ષા એટલો થયો કે તેન વજ્રસત પાછી આપવાની રાજાને જરૂર પડી.

લડાઈના આરંભમાં પ્રુશિયાનો રાજા સંકટમાં હોય એમ જણાયું. પ્રુશિયાનાની વાટે રક્ષ ફ્રાન્સ તેની સાથા આવતી હતી. પોમરનિયાપર સ્વીડન દુમસો કરવાના હતા, જર્મન અને ફ્રેન્ચનું એકત્રું થયેલું સૈન્ય જર્મનિમાં તેની ત્રિશ્ક આક્રુ આવતું હતું અને મહારાણી મેરાયાયેરિસાએ પોતાની જન્મભૂમિના બચાવને માટે ૧૮૦૦૦૦ સિપાઇઓના આરભાગ કરી મોકલ્યા હતા.

પ્રુશિયાનો ફ્રેડરિક લશ્કરીક્રમમાં મહા બુદ્ધિવાન હતો કેટલીક હુકિતઓથી આશ્ચર્ય લશ્કરને બચા નાખીને મોલીમિયામાં પેટા આશ્ચર્ય લશ્કર ફ્રાન્સની સાથા મોકલેલા એ સરદારો તેને અર્દાં આવી મળ્યા. યુની ફ્રાન્સ પ્રેમ શહેર આગળ મળજૂત જગામાં મુકામ કરીને રહેલી હતી, (૫ ફી મે), તેમ છતાં તેણે તેનાપર જુસ્સાબેર હુમલો કર્યો. આશ્ચર્યનો બહુ હાથી લદવા પરંતુ તેમના જન્મથી પડખાની કુકડી ઉતાવળે આગળ વધી ગયાથી વચમાં માર્ગ પડ્યો, તેમાં ફ્રેડરિકે પોતાના સિપાઇઓને મોકલ્યા. આગળ વધેલી આશ્ચર્ય શત્રુની ટોળીને પાછા દહતું પડ્યું ત્યારે તેણે પોતાની બેડ બાજુપર પ્રુશિયન દીક્ષા તેથી ગભરાઇને પીખરાઇ ગઇ. ત્યારપછી આશ્ચર્ય ફ્રાન્સની મધ્યના અને ડાબી તરફના ભાગના સિપાઇઓ રણભૂમિ મૂડી પ્રેમ શહેરમાં જઇ જરાયા. પ્રેમના કિશ્તમાં લશ્કરની સંખ્યા ઘણી મોટી હોવાથી ફ્રેડરિકે તેને ઘેરો ઘાલ્યો, એથી આશ્ચર્યને નવી ફ્રાન્સે તૈયાર કરવાનો વખત મળ્યો. તેઓનો સરદાર કૉન્ટ ડેન પ્રુશિયનોપર આજ્યો તેની સાથા ચલાને ફ્રેડરિકે બવેરીના શાહનના મોકલ્યો. રાજકુવરની ફ્રાન્સની સંખ્યા કરતાં ડેનની ફ્રાન્સની સંખ્યા વિશેષ છતાં તે પાછો દહ્યો. વધારે કુમક આવી મગવાથી તે ફરીને લદવા આજ્યો. ફ્રેડરિકે સાહમણની મદદે જતું પડ્યું ૧૮ મી જુને તેણે આશ્ચર્ય ઇવણીપર દહાં કર્યો, પરંતુ દાર ખાઇને તેને પાછાં જતું પડ્યું.

આ પરાજયથી પુશિયાના રાજાને શ્રેમતો ઘેરો ઉઠાવી બોલીમિયામાં થઈ નીકળી જવું પડ્યું. ખીજા સ્થળોમાં પણ ફ્રેંચરિકની અને તેના મિત્રોની ફોજોની માદી હામત થઈ. દસ લશ્કરે તેના એક સરદારને હરાવી જ- મનિમાં તેના રાજામાં પ્રવેશ કર્યો અને રૈયનને મદા પીઠા કરી. ગામે બા- બમાં અને શહેરો લૂંટ્યાં. કંઝર્જાના દાથ નીચે લાનોવરની તથા ઈંડર્લા- કની ૩૮૦૦૦ માણુમની ફોજ હતી તેને ફ્રેન્ચ લશ્કરને ચરણે જવું પડ્યું. ત્યારપછી આર્નિઆ અને ક્રાન્મના લશ્કરો પુશિયામાં પેઠા અને આ- બિયની એક ફોજ બચાવ શહેરના દરવાજા સુધી ગઈ અને ખંડણી લ- ધ પાછી વળી.

ક્રાન્સ દેશના રોકગેફર્ટ બંદર ઉપર ઇંગ્રેજ નૌકાસેનાએ સ્વારી કરી પણ તેનો હેતુ પાર પડ્યો નહિ. બ્રિટિશ અમેરિકામાં પણ ઇંગ્રેજોના કા- મની ખરાબી થઈ. વીર્યમ હેન્નિ નામે કિલ્લો કાનેદાની મર્યાદાપર હતો તે- પર મોંઢકોએ ચઢાઈ કરી તેને છતી લીધો. કિલ્લાની સમીપ એક ઇંગ્રેજ લશ્કર પડ્યું હતું તેણે ફ્રેન્ચોને ઠસો હરકત કરી નહિ. આ પરાજયોથી પ્રધાનોની ખરાબી થાત પરંતુ લોકના જાણુવામાં હતું કે જે કાયર અથવા બુદ્ધિહીન લશ્કરી સરદારોના યોગે આવા પરાજાત થયા તેઓ માજી વજીરોના રાખેલા હતા, અરે દરબારની મહેરબાનીને લીધે બરતરફ થઈ મંડપા ન- હોતા. પીટસાફેબને આખી ફામદો થયો. વજીરોને પૂર્ણ અધિકાર આ- પવાની રાખતે જરૂર પડી અને દરબારી વગસગ મોડા વખત લગી ખંધ પડ્યાં પૂરોપખંડમાં વરસની આખરે પુશિયા અને બ્રિટનને લાભકારી બનાવો બન્યા. પોતાના મૂલકમાં શત્રુની ત્રણ ફોજો પેઠી છતાં હીમત દા- મોં નહોતો. શત્રુની ફોજની સખ્યાથી અડધા સિપાઇઓ તેની પાસે માત્ર હતા તેપણુ તેણે એકલ કરેલા આશ્ચિયા અને ફ્રેન્ચના લશ્કરો જોડે પુરૂ કર્યું. (નવેમ્બર ૫ મી) ફ્રેંચિક જાણે સમામ કરવાને જીતો હોય એવો દે- ખાવો, તેથી આશ્ચિયન અને ફ્રેન્ચ લશ્કરો દોડ કરી તેનાપર ધસી આવ્યાં. રોજમાત્ર આગળ તેનો મુકામ હતો. ઉતાવળથી ચારા થયેલા તેઓ હતા તેથી ફ્રેંચિક તેઓને ઝડ મળરાટમાં નાંખ્યા. ૮૦૦૦ માણુમની હાનિ પામી તેઓને પાઠા જવું પડ્યું. ફ્રેંચિકને માત્ર ૫૦૦ માણુસનું તુકમાન થયું. આ ફતેહમદ રાજા ત્યારપછો જીજી તરફ વળ્યો. લોરેનના ચાર્લસ રા-

દરજારની મુજબ ખડખડામાંથી છૂટા પડ્યા પછી દરજેના જળના અને રથગના લશ્કરોને પીટી ભગૃત કરી દીધા. દરિયા ઉપર ફરનારી કેટલીક ફ્રેંચ મનવારોને દરજેનેએ પકડી અને નેચે અમેરિકા જવા નીકળેલી એક નૌકાસેનાનો સર એડવર્ડ હોકે પરાજય કર્યો. આ જયથી યુદ્ધાધને ઇંગ્લેન્ડ સરકારે ક્રાન્સ દેશમાં જે સ્વારીઓ મોકલ્યાં તેથી કાંઈ અગત્યનું પ-શિયુમ થયું નહિ. ધણા માણસો મૃત્યુ અને ઘણું ધન ખરચાયું. આરે ફોરબર્ગ બંદરનો નાશ કરી મૂક્યા. પરંતુ મોટી ફ્રેંચ ફોજ આથી પહોંચી તેથી હતાશને નાસવું પડ્યું અને નાસતાં નાસતાં અતિ ઉત્તમ સિપાઈઓનો નાશ થયો.

ઉત્તર અમેરિકામાં ઇંગ્લેન્ડ સેનાનો ઉપરી મોહનનો ચાર્લ્સ હોતો તેને દૂર કરી તેની જગાએ જનરલ આનરકોબીને મોકલ્યો. એ નવા સરદારને કેટલીક ફતેહ મળ્યા. જનરલ આનરકોબી અને ધીનેડિયર વચ્ચે એ બેએ મળ્યા હુકમનગર ફિશેર જીતી લીધો. કેપ ટિડન અને સેન્ટ લારેન્સના અખાતમાં બીજા ફ્રેંચાણાં હતાં તે અહીં ઇંગ્લેન્ડે લાથ આપ્યાં. ટીકન-હર્ગો નામે કિલ્લાપર આનરકોબી પોતે ગયો. પણ ત્યાં તેનું કંઈ ફાળું નહિ. આફ્રિકામાં ફ્રેંચ શામ્સ હતાં તે સર્વે ઇંગ્લેન્ડને કબજે થયાં, પરંતુ હિંદુસ્તાનમાં ફ્રેંચ મરહાર ક્રૌટ ડી લાલીએ સેન્ટડેવીક અને દરદોરના કિલ્લા ઇંગ્લેન્ડ પસોથી જીતી લીધા, (ઇ. સ. ૧૭૫૮).

ઇ. સ. ૧૭૫૮ના આદંબમાં યુદ્ધિયનોએ પોર્ટુગીઝોનાં બધાં શિવ-નોની ખરાબી કરી બોલીઝિયામાંથી ધન ઉત્તરશબ્દ અને આશ્ચિયન ફ્રાન્સેને છાવણીમાં પડી રહેવાની જરૂર પાડી ફ્રેન્ચો દરજેથી આશ્ચિયાને કુમક ગઈ તે ફર્ડિનાન્ડ અટકાવી શક્યો નહિ તોપણ મીડનના રણમાં તેણે ફ્રેન્ચ લશ્કરને હરાવ્યું. તેના ઘોડેસ્વારનો સરદાર લાર્ડ બ્યન્ક હોતો તેના હુકમ પ્રમાણે નાસતાં ફ્રેન્ચોપર હુમલો મોઠો હોત તો આજ્ય મોટો થઈ પડત.

મીડનની ફતેહનો બાલો આશ્ચિયા અને શિયાની ફ્રાન્સેને કુનર-ડોઈના રણમાં યુદ્ધિયનોને હરાવીને વાળ્યો તે ઉપરાંત બોલીઝિયામાં યુદ્ધિ-યન ફ્રાન્સની એક મોટી કુકડીને ક્રૌટડોને પકડી લીધી. એથી ફ્રેન્ચ

કરવા તેની પાસે સાધનો નહોતાં તે કામ કરવાનું તેજી માથે લીધું, તેથી ફ્રેન્ચગજની માઠી દાલત થઇ. તેનો પ્રતિસ્પર્ધી કર્નલ ફૂટ નામે ઇંગ્લેન્ડ સરદાર તેના કુતાં વધારે ખખરદાર હતો. વાદેવાસ આગળ ફૂટ અને લાક્ષી વચ્ચે સંભામ થયો તેમાં ફ્રેન્ચ ફોજની કેવળ દાર થઇ અને કર્ણાટક પ્રાંતમાંથી તેઓની સત્તા પરવારી, (૨૧ જુન ૧૭૬૦). એજ વરસમાં સીંદલદીપની સમીપમાં ઇંગ્લેન્ડ નૌકાસૈન્યે ફ્રેન્ચ નૌકાસૈન્યનો પરાજય કર્યો તેથી હિંદુસ્તાનના સમુદ્રોના સ્વામી ઇંગ્લેન્ડ થયા, એક ક્ય ફોજ બંગાળામાં આવી તેનો ઇંગ્લેન્ડે પરાજય કર્યો.

૭૦માંકપર સ્વારી કરવાની ધમકી ફ્રેન્ચ સરકારે બતાવી પરંતુ ક્રાન્સના બધા બંદોને ઇંગ્લેન્ડની મનવારે ઘેરી લીધાં હતાં. એ ઘેરામાંથી ફ્રેન્ચ નૌકામેતાની કેટલીક ટોળાઓ નજર ચૂનાવીને કે બીજા દારણથી સમુદ્રમાં બહાર પડી હતી તે સર્વેનો ઇંગ્લેન્ડે પરાજય કર્યો.

ઇ. સ. ૧૭૬૦માં ક્રાન્સના ખજાનામાં નાણાની જખરી ખોટ પડી, પરંતુ માણુમ આપવાની રાજ્યને ફ્રેન્ચ લોકોએ ખૂબ મદદ કરી તેથી વે. સ્ટેફિયાના ક્રાન્સની ફોજની સંખ્યા એક લાખ થઇ અને તેથી નાનું લશ્કર ગ્રેનના કાંઠાપર તૈયાર થયું પરંતુ એ વખતે ફ્રેન્ચસેનાપતિઓમાં સંપ નહિ હોવાથી આ જન-હત ફોજને રહેનને કિનારે કાંઈ માણું હા. બધું નહિ સાકમનિનો બચાવ કરવાનું કામ યુગિયાના રાજ્ય ફ્રેન્ચિસે માથે લીધું અને સેલીશિયામાં રમિયા અને આસ્ટ્રિયાની ફોજોની સામે તેનો બા. ધ ગયો ફ્રેન્ચિસે એક સેનાપતિ નામે ફ્રેન્ચેને ફ્રેન્ચ આર્મી લોકોએ લ. રા. એ. ફ્રેન્ચિસે ફ્રેન્ચપર સ્વારી કરી તે અફળ ગઇ ફ્રેન્ચિસે ઓસ્ટ્રિયાન, રશિયાન અને ફ્રેન્ચ ફોજો ઘેરી લેવાની તૈયારીમાં હતી પરંતુ ફ્રેન્ચ લ. સ્કરમાં એમીતા તૂટી પડી એ મક્કમાંથી તે બચી ગયો, તોપણ આસ્ટ્રિયાન અને રશિયાન લશ્કરો એન્ડેનમય તમા પેદા અને બર્મિન હતી લે. ધ તેમજ ત્યાના લોક પાસેથી પુષ્કળ નાણું ઉવરાણુ ત્યાના પુષ્કળ દા. રજોગા હથિયાલ તથા સરકારી સામાનનો લશ્કરોએ નાશ કર્યો સાકસ. નિ હતી લેતાની ફ્રેન્ચિસે ફ્રેન્ચિસે ફરી ફરી કેમકે એ પ્રાંતમાંથી પોતાના લશ્કરને ખોરાક મળતી હતી આસ્ટ્રિયાન સેનાપતિ ડોનની નજરમાં

પણ એ પ્રાંત ઘણી અમલનો હતો તેથી તેના જવાબને માટેનીને
સમગ્રની ફાજ સેધને મળ્યું જાવણીમાં રહ્યો હતો કેદરિકે માન પચા-
ન દગર મળ્યુંના લશ્કર સાથે ડોનના લશ્કરપર હમ્મો કયો અસ્થિપતી
અનુ બદાદરીથી લડ્યા તોપચુ ડેનને ના વાગ્યા પરી તેએને પછા
હકતુ પ.યું આ જયથી ફેરડન નગર મિત્રાય આજો આમનિ પ્રાંત ફે-
રિકને હાથ આપ્યો, અને મુશિવાના મૂલકમાંથી જયા યત્રએને જતા
રહેતુ ૫૩૫

કાનાદા હાથ આપ્યા પછી પણ અમેરિકામાં ફેર્યેનું જોશવર લ-
શ્કર હતું ઇંગ્લાંડથી મદદ આવી પહોચ્યાથી જનગથ આમદસ્તે મોદી-
લમાં રહેલી ફેર્યની જાવણીપર હજી કયો, તેથી આજો ફેર્ય લશ્કરને સ-
રથે આપુ ૫૩૫ ફેર્યના રાજાનાથી સ્થિરિય અનેરિકન ઇંદિયનો ધિ-
રિય સરથાનોની સામે થયા હતા તેમને હો પૂગ રાજ હરી હિંદુસ્તા-
નમાં પણ ઇંગ્લેને એવાજ જય મળ્યા. દર્નેસ કુટે મોંદિશરી અને
મહીના થાણા ફેર્યો પામેથી સેધ લીધા, તેથી હિંદુસ્તાનને સમજો
વેપાર તેમને હાથ આપ્યો આ જયથી ઇંગ્લેનેના રાજા જર્મની વહ-
વાડપથી કિતી મયા ઇંગ્લેજ નીકારેને હક મેળી દનેહ પગતી ન-
હોતી તેથી તે નારાજ થયા અંધુ જર્મનિને મો તેના કરતાં વેસ્ટઈ-
રિયાના ફેર્ય એગ ઇંગ્લેજ સરથા વેપારી ફેર્યને વધ રે નામના હતા, અ-
ને અનુરોગી હાનોવરના સરથાને ૧૬૨૯ અને દાનિ થતી હતી તેથી
અંધે ખરથે અને અંધે તુકથાને તે હોયો જીતી થકાય તેવું હતું આ
વાધો માલતો હતો તેવામાં બીજો જ્યોર્જ રાજા ૭૭ વર્ષની વયે મ-
રણ પામ્યો, (૨૫ અક્ટોબર) પછી તેને પૌત્ર ત્રીજો જ્યોર્જ તેની ગાદીએ
બેઠો એની ઉમર ત્રીસ વરસની હતી અને અભ્યારમુધી તેણે રાજકા-
જ્યા આજો હાથ ધાર્યો નહોતો.

જ્યોર્જના મરણથી મુગેપના નાજકાજમાં કર્ન ફેરાર થયો નહિ ૫
૨૫ ૪ સ ૧૭૫૮ મા રૃષેનનો છૂટો ફરિનાદ સજા મુજો તેથી મોટાં
ખરિલામ નીપજાં તેની પછી ગાદીએ બેસનાર ત્રીજો ગાર્નેમ રાજા સિ-
સીલિના રાજનો અધિપતિ હતો એવાશાપેવના કગરમાં એવો દશન

હનો કે તેને સ્પેનનું રાજ્ય ગણે હારે પામી અને પ્લાસેન્સિયાના ડયુકને શિસીલિનું રાજ્ય આપી દેવું, અને પાત્રો અને પ્લાસેન્સિયાના જર્મેનિના રાજાધિરાજને તામે થાય. ક્રાન્સના દરબારની જવાબદારી આ-
રિનવાના શહેનશાહે ત્રીજા આર્ચસના ત્રીજા છોકર ને સિસાવિ અને નેપ-
સ્તનું રાજ્યાસન મળ્યું, અને ફિલિપને હાથ પામી અને પ્લાસેન્સિયા રહ્યા.
આ દાયદો કરી આપ્યાને માટે ચાર્લમે ક્રાન્સના રાજ્ય જોડે પરસ્પર મદદ
કરવાનો કરાર કર્યો, અને ઇંગ્લાંડ જોડે વિરોધ કરવાની તૈયારી કરી. એ
કરાર સહકુટુંબ એકો કહેવાય છે. કેમકે ક્રાન્સ અને સ્પેન બેઉ ખ્રિસ્તીન કુ-
ળના હતાં. આવીજના દરબારમાં મોકલેલા વડીલથી વિરોધ કરવાની પ્ર-
ત્યક્ત સ્પેનમાં ઉત્તેજન મળ્યું. ૪૦

જ્યોર્જનું સિદ્ધાસન ઉપર આવવું થયું સારપણી તુરત ક્રાન્સ જોડે
સલાહ કરવાની વિધિ ચાલી. પરંતુ એમ કરવાની બે પક્ષમાંની એકની
મરજી નહોતી, (ઈ. સ. ૧૮૬૧). ખ્રિસ્તીન કુળને નમાવવાનો નિશ્ચય પીટ
સાહેબે કર્યો હતો. સ્પેનની મદદની આશાથી ફ્રેન્ચ દરબારને દાયદો ચવાની
ધારણા થઈ હતી. જર્મેનિમાં સલાહ મંદ પડી મઈ; હાનોવરનું રક્ષણ રા-
જકુંવર ફ્રિંનાંડે યુધ્ધ પરંતુ નેસ્ટરફાલિઆ અને પૂર્વ ફ્રિઝલાંડમાં પેસી
ફ્રેન્ચ લશ્કરે હુમલો કરી. યુસિયાનો રાજા વિજયી છતાં દ્રવ્ય અને સિ-
પાઇઓની લંબીમાં હતો. તેના કેટલાકે કિલ્લા રક્ષિયન અને અસ્થિરતાએ
જીતી લીધા. એ વરસનો શિયાળો રસ લકરે પોમરેનિયામાં કાઢ્યો અને
આશ્વિનનો સૈનીશિયામાં સમુદ્ર ઉપર સિટિસ નૌકાસૈન્યને જીતનાર કોષ
મળ્યું નહિ. એવી આવશ્યકતામાં સર્વને સંધિ કરવાની ઇચ્છા થઈ. ક્રાન્સ
અને સ્પેનના દરબારો વચ્ચે થયેલા કરારની ખબર જાણી વજીર પીટ
સાહેબને ચર્ચા વારને તેણે અમેરિકાથી ખબરનો ભરી લઈ આવનારા
સ્પેનના વહાણને પકડાવેલો મનસ્સો કર્યો. પરંતુ તેના મંત્રીઓએ
તે વાત કબૂલ રાખી નહિ તેથી તેણે સજીનામુ આપ્યું. રાજાનો માની-
તો જ્યુટનો અર્થ હતો. તેને રાજકારભારમાં હાથન કરવાને માટે એ
રાજનામુ તેણે સ્વીકાર્યું. એથી રાજકામનો જગરો વાધો પડ્યો અને તેની
અસર આખા યુરોપમાં જણાઈ. ફ્રેન્ચને દાયદો ચવાની ઉમેદ થઈ અને જ-
ર્મેનોને તુડસાન ચવાની ખાસતી લાગી. નવા પ્રધાનોએ દેશની આખાદીમાં

આતુરતા દેખાઈ નહિ. સ્પેનની ચાલ પીટની ધારણા પ્રમાણે માત્ર ૫-૬ વર્ષી ઇંગ્લેન્ડ દરબારીઓએ તેની જોડે લડાઈનાં જાહેરનામાં કર્યાં, (ઈ. સ. ૧૭૬૨). ફ્રાન્સ અને સ્પેનના મૌકામૈયો એકવચ્ચે પશ્ચિમ ઇંગ્લેન્ડ સૈન્યને બર આવી શક્યાં નહિ. પોર્તુગાલનો રાજા ધિટનનો જુનો મિત્ર હતો. મારે તેના પર આક્રમણ આવી પડી. એ રાજ્ય દરબાર ધણી માડી અવસ્થામાં હતું. લીસ્બનનું દરબાર આગસ્ટ અને માર્ચ થઈ ગયું હતું. દેશનું રક્ષણ ઇંગ્લાંડથી થશે એવી આશાએ ઇંગ્લાંડથી આવતી દોડત બેઠા બેઠા ખાયા કરતા હતા. કિલ્લાઓની હાલત કેવી છે તે પર કોઈ લક્ષ આપતું નહિ. સરકાર નિર્ભય થઈ ગયું હતું અને પ્રબળ શૈરને લપ ખાઓ હતો. બંતીકંપથી લીસ્બનનો નાશ થયા પછી જોસફ રાજાનો પ્રાણ લેવાની કલ્પનાએ મસલત કરી. ઘણાખર પોર્તુગીઝ રાજા કરતાં એ રાજા ઓછો વહેમી હતો, તેથી તેણે દરબારમાંથી જોડિવોને દૂર કર્યાં અને ઉમરમેને શહેમાં રાખ્યા. નારાજ થયલા કેટલાક જોડિવત અમીરોએ તેને મારી નાખવા કાવતરું કર્યું અને લીસ્બન જતાં રસ્તામાં તેને મારાઓએ જખમ કર્યાં. એ કાવતરખોરોમાંના મુખીઓ પકડાયા અને ઘણી દૂર સિદ્ધા પામ્યા, અને રાજ્યમાંથી જોડિવોને કાઢી મૂકવામાં આવ્યા, (ઈ. સ. ૧૭૬૪) તોપણ અમીરોમાં ધુધવાટ ભરી રહ્યો. પોર્તુગે અને ખાદરીઓએ જોડિવોનો પક્ષ સ્વીકાર્યો અને પોર્તુગાલની વહેમી રીયત બંનેશુરોની સામે થનાર રાજાને પદબદ્ધ કરવાને તૈયાર જણાઈ. જોસફ રાજા એવી રીયતમાં હતો ત્યારે ફ્રાન્સ અને સ્પેનનાં રાજ્યો તરફથી કહેણ આવ્યું કે ઇંગ્લેન્ડનો મન એકદમ ચૂકી દો અને માર દિવસમાં એમ કરવાનું કળુષ નહિ કરશો તો લડાઈ કરીશું આ અપમાન ભરેલી માગણી જોસફ હીમતથી નાકબૂધ કરી અને સ્પેનની ફાળે તેના રાજામાં પ્રવેશ કર્યો. ઇંગ્લાંડથી તેની કુમકે ૮૦૦૦ આદમીની જોડે પુષ્કળ લડાઈનો સરનગમ મોકલવામાં આવ્યો. જર્મનિમાં પ્રખ્યાત ચયેલા લાઈને સેનાપતિ નીચો આ સરદારની ચતુરગત અને ઇંગ્લેન્ડ નાણકાના સૌર્યથી સ્થાનિઅદોને લગ્ન અને હાનિ સહિત વર્ષ પૂરું થતાં પહેલાં સ્વદેશ નાસી જવું પડ્યું. પોર્તુગાલની સ્વારીથી જર્મનિમાં લા બ થવાની આશા ફ્રેન્ચને હતી પણ તે નિષ્ફળ ગઈ. પ્રુશિયાના રાજાને નહિ પારેલો લાભ એકાએક ગળ્યો. રુશિયાની મહારાણી ક્વીકાએય મ-

રણુ પામી અને તેની ગાદીએ તેનો બનીએ ત્રીજો પિટર બેઠો. પિટર ફ્રેડરિક પર ગોદ પામ્યો હતો. તેણે આશ્રિયા અને ક્રાન્તનો પણ હોડી દીધો અને પોતાના લશ્કરોપર હુકમ મોકલ્યા કે તેમણે જ્યાં ફ્રેડરિકને મળવું હતું. એ પછી રીદને ખુસિયા બેઠે સલાહ કરી, તેથી ફ્રેડરિકને મેલોશિયા છૂટી થીને ફ્રાન્સ.

પરંતુ રશિયામાં રૈયત પિટર પર નારાજ થઈ, અને તેને રાજ્યપરથી ખાંચ કરી રાજધાન્યમાં પોતાના હાથમાં લીધો. થોડા દિવસ પછી પિટર-તું મરણ થયું. મોતથી કે કમોને તેનો નિશ્ચય થયો નથી. કાયેમખને ખુસિયાનો કે આશ્રિયાનો બેમાંથી એકનો પણ સ્વીકાર્યો નહિ અને રશિયાન લશ્કરને સંદેશ બોલાવી લીધું. ફ્રેડરિકના જયથી બધા પામી આશ્રિયાના રાજાએ સૈન્યશીયામાં અને સાક્સનિ પ્રાંતમાં લડાઈ નહિ કરવાનો કરાર કબૂલ કર્યો. આ યુદ્ધોપથી તેના ગોદીમિયા પ્રાંતની ખરાબી થઈ, કેમકે ફ્રેડરિકને તેમાં ધુમવાનો એકદમ લાગ મળ્યો. ક્રાંતિનિયા અને રાજાશીલ સુધી ખુસિયાન ફ્રાન્સે જ્યાં પડેલી. જર્મનીના ઉપરાજાઓએ લડાઈથી અમગ રહેવાના કરાર કર્યા તેથી ખુસિયા સામે એકલા લડવાનો દલાડો આશ્રિયાને આપ્યો.

ઇંગ્લેન્ડ નોકામેનાએ વેન્ટ ઇડીકમાંના ફ્રેન્ચ લાગાના બેઠો છૂટી લીધા, તથા કયુગાની રાજધાની અને તેના બદખાન્ય રપેનના બધા વહાણો છૂટી લીધા. મદ્રાસથી ગયેલી એક ફ્રાન્સે મનીષા શહેર હસ્તાગત કર્યું તેથી બધા શીર્વપૈન બેટ ઇંગ્લેન્ડને દાખ આપ્યા. એમ સંસ્થાનોને નુકસાન થયું જોઈ રપેન અને ક્રાન્તના દરબારે લડાઈથી કળાખ્યાં. સલાહ કરવાની ખરી હમ્મર હવે તેમને થઈ. બ્યુટનો મર્લ આ વખતે સિટનનો મુખ્ય પ્રધાન હતો તે પણ વિચરનો અત આજુવાને એટલેજ આતુર હતો. બ્યુટની આતુરતા તો એટલી બધી હતી કે સિટને છૂટી લીધેના સંસ્થાનોમાના કેટલાક પાછાં આપી દેવાને તે કબૂલ થયો, તોપણ લડાઈથી સિટિસ પ્રજાને હાથેલો થયો. આજો કાનાલ પ્રાંત, લુસિયાના પ્રાંતનો ભાગ, આફ્રિકાના પશ્ચિમકાશના મુખ્ય સંસ્થાનો નેમને હાથ રચ્યાં, અને ડિંદુસ્તાનમાં પણ તેઓનુંજ ચવણ થયું. જો વિરોધ એક વર્ષ જારી રહેા હોત અને સિટનના કારબારીઓએ સિટનના બાજુની દક્ષ જાળવી

રાખ્યા, દોત તો આથી થયો વધારે લાભ થત, તોપણ પાર્લમેન્ટમાં બહુ મતથી પસંદનો અભિપ્રાય મળ્યું. ધવાથી સલાહના કાલકાર ઉપર ઇ. સ. ૧૭૬૩ ના ફેબ્રુઆરીની ૧૭ મી તારીખે સહીઓ થઈ. હવે યુરોપિયન અને આફ્રિકા એકલા પડી જવાથી ત્યાંના દરબ રોએ પણ સમાધ કરી. એ સમાધનો કાર એટલેજ હતો કે દરેકે જીતેલો મૂલક પાછો આપવો અને પાછલું વૈર બૂલી જવું.

યૂરોપની આ લડાઈનું પરિણામ એ થયું કે યૂરોપના રાજ્યોમાં યુ-રોપિયા અને આફ્રિકા મુખ્ય ગણાયાં, આફ્રિકા જોડે દોરની કરવાથી ક્રાં-સતી શ્રેષ્ઠતા ગાંધ અને યૂરોપનાં રાજ્યોમાંથી ઇંગ્લાંડની સત્તા જતી રહી. હવે પોર્ટુગાલ અને હોલાંડ જોડે માત્ર એકાકી રહી. સમુદ્રોપર ઇંગ્લાંડનું ઉપરીપણું પૂર્ણ સ્થાપન થયું ઉત્તર અમેરિકા અને હિંદુસ્તાનનો બધો વેપાર તેને હાથ આવ્યો અને વેસ્ટઇન્ડિયાના વેપારમાં પણ તેની ચક્તી થઈ આ સાત વર્ષના વિગ્રહમાં એક નવો સળાય ઉઠ્યો. પોતાના સં-સ્થાન જોડે વેપાર જારી રાખવાનું ક્રાન્સથી બન્યું નહિ તેથી લડાઈથી અમગ રહેમાં સંસ્થાનોને ત્યાં વેપાર કરવાની રજા આપી; ઇંગ્લાંડે જાહેર કર્યું કે એ પ્રમાણે કરવું કાયદા વિરુદ્ધ છે માટે ચાલ નહિ અને પોતાના સમુદ્રોપરના બળે કરીને યજ્ઞના બંદરમાં જવા નીકળેલાં વહાણો અને માલ તેણે જપ્ત કર્યો. એથી તે ગળ્યો જોડે ટકરાર ચાલી. લડાઈ પૂરી થયા પછી એ તકરાર બ. પડી પરંતુ ત્યારપછી જ્યારે જ્યારે વિગ્રહ થતો ત્યારે એ વાધો ઉઠતો રૈયત પાસેથી નાણા ઉઠીતાં સેવાં અને નાણા આપનાં સુધી વ્યાજ આપ્યા કરવું એ રીતથી ઇંગ્લાંડની પ્રજાની હાલત આ ટકાના સમયમાં ઉતાવળે સુધરી, કેમકે સરકારને ધણું દેવું કરવું પડ્યું, તેથી રાજ પ્રજાનો સંબંધ વધારે ઘાડો થયો ધણુંખડું નાણું રૈયને ધીરું હતું તેથી જન્મ જન્મ સરકારી દેવામાં વધારો થતો ગયો તેમ તેમ રાજ પ્રજા વચ્ચે વધારે એકત્રપણું થતું ગયું. આ પરિણામ ઉપર તે વેળા ધણું લજ્જ ગયું નહોતું તોપણ યૂરોપનાં રાજ્યામનોનો નશ કરવાને જે મોટો ઉમાળો થોડા વર્ષ પછી થયો ત્યારે ઇંગ્લાંડનું સિંહાસન ડોલ્યું નહિ તેનું મુખ્ય કારણ એ હતું.

૮ મા અધ્યાયનો હુંકસાર.

ફ્રાન્સના ૧૪ મા લુઇસની જોડે વિગ્રહ ચાલ્યો તેથી ઇંગ્લાંડની સરકારને ઠરઠા ધણું ચયું, એથી ત્યાં નેશનલ બેંકની સ્થાપના થઇ, અને સરકારના હાથમાં બેંકએ તેટલાં નાણાં મેળવવાની મુક્તિ હાથ આવી. ઇંગ્લાંડની સત્તા જમી આ સૈકાના આરબમાં ઇંગ્લાંડ વેપારમાં યુરોપના બધા દેશોથી ચઢીઆતું ચયું. આજ રાણીનું મરણ થવાથી ઇંગ્લાંડની ગાદી પર હાનોવર કુળનો ૧ લો જ્યોર્જ રાજા બેઠો. ફ્રાન્સનો લુઇસ રાજા મરણ પામ્યો, અને તેથી સ્ટુઅર્ટ પક્ષને ધણી હરકત થઇ. રશિયામાં પીટર રાજાધિરાજ થયો, અને તેણે પોતાના રાજ્યનો વિસ્તાર અને સુધારો કર્યો. તેનો કાળ થવાથી તેની રાણી રશિયાની ગાદી પર બેઠી. ઇસ્તામ્બુલની ગાદીએ સુલતાન ૩ ને અહમદ બેઠો, તે મોટો શૂવીર હતો. તેની સામા યુરોપના કેટલાક રાજાઓ થયા, તેમણે ટુર્ક લોકોને પોતાના રાજ્યનો વંધારો કરતા ખાળ્યા. સ્પેનના વજીર કાર્લિનસ આફ્રિકાનીએ યુરોપમાં મોટો ઝપડો ફેલાવવાની ગોઠવણ કરી, પણ બીજાં રાજ્યોએ સંપ કરી તેને વજીરની પદવી રથી ખમેડાવ્યો. પૌપ ૧૧ મા ડેકેમ્બરનું મરણ થવાથી તેની જગા ૧૩ મા ઇ. સં. ને બળી. તેના વખતમાં ફ્રિએસન મંડળી ઉપર વહેમ ઉપજ થયો. ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લાંડે સ્પેન જોડે લડાઇ જાહેર કરી. તે અરસામાં ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સમાં સદ્ગતિ ધણી ખરાબી થઇ. ઇંગ્લાંડમાં સર રોબર્ટ વોલપેએ સારો રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો. તેણે ઇ. સ. ૧૭૩૬ માં મના કરેલો વેપાર કરનારા કેટલાક સ્વાર્થી વેપારીઓની ફરીઆદથી સ્પેન જોડે લડાઇ આરબી જર્મનીના પાદશાહના મરણ કેડે તેના વારમાં બાબત મોટા ઝગડો ઉત્પન્ન થયો. તેની દીકરી મેરાયા ચેર્સિસએ ધન્ય જન્મ મેળવ્યા, અને તેનો લોભ અને ગર્વ જોઇ જીજ્ઞાસા રાજાઓ અદેખાઇ કરવા લાગ્યા. આખરે એલાસપેખના તદ્દ થયા તેથી યુરોપમાં શાન્તિ થઇ.

યુરોપની પ્રજાઓએ પરદેશોમાં જઇ સંસ્થાનો વસાવ્યાં. અમેરિકાની ગોધ થયા ૧૭૭૦ સ્પેનનું પદેલું સંસ્થાન સેન્ટો ડોમિંગો માં વસ્યું. સ્પાનિશ્સેએ ત્યાંના ઇન્ડિયનોને ગુલામ કર્ય ત્યાંથી આગમ જઈ સ્પાનિશ્સેએ પોર્ટોરિકો બેટમાં સંસ્થાન કર્યું, પાછળથી ક્યુબા બેટમાં જઇ વસ્યા. ના-

હોએ દરિયાન સંયોગીભૂમિપર નાનું સંસ્થાન ક્યું. ઉડિયનોને બદલે કામ કરવાને સીવીઓને અમેરિકામાં આણવા એનું કેટલાક સંસ્થાનીઓએ ઠરાવ્યું તેથી યુવામના વેપારનો પાયો નાંખ્યો. ત્યારકે રૂપાનિબદ્ધ એ મેક્સિકો પ્રાંત છતી લીધો. ઇ. સ. ૧૫૦૧ માં એક રૂપાનિબદ્ધ ખીરના ઠાંઠાપર ઉતર્યો અને અંદરના ભાગમાં ગયો. તેણે તે ખૂબજ છતી લીધો. રૂપેનની દુનંદ જોઇ પોર્તુગાલના રાજાએ કેટલાક માણસો મોકલી ખાજિલ દેશ છતી લીધો. રૂપેન અને પોર્તુગાલનું અનુકરણ કરી ઇંગ્લાંડના વહાણવદીઓ દરીઓ ખેડવા લાગ્યા. સેનારિટબન દામેટે ન્યુફાઉન્ડલેન્ડ એટ શીધી કાઢ્યો. ક્રાન્સિસ ક્રૂકે પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી અને કેટલાક ઇમેન્લેએ વર્જનિયા વસાવ્યું. જેમ્સ રાજાના વખતમાં કેટલાક ધ્યુરિટન લોકો અમેરિકામાં જઈ વસ્યા. ન્યુયોર્કનું સંસ્થાન વર્લ્ડા લોકે વસાવ્યું તે ઇમેન્લેએ છતી લીધું અને ન્યુજર્સિ પ્રાંત વસાવ્યો. ફ્રેંચ લોકે ક્વીબેક નગર વસાવ્યું અને માર્ટિન સેકેર સ્થાપ્યું. કેટલાક ક્રાન્સિસ લોકો લુસિઆનામાં પણ જઈ વસ્યા એ ઉપરાંત અમેરિકાના કેટલાક એટામાં અને ખેડના કેટલાક ભાગોમાં યૂરોપની પ્રજાઓએ વસ્તી કરી.

વાસ્કોડીગામા નામે એક પોર્તુગીઝ વહાણવદીએ હિંદુસ્તાન જવાનો માર્ગ શોધી કાઢ્યો. તેની પછી આલ્બુકર્ક નામે બીજો સરદાર ગયો, તેણે હિંદુસ્તાનમાં પોર્તુગાલની સભા સ્થાપી. સારખજી ત્યાં વર્લ્ડાઓ ગયા. વર્લ્ડાઓએ રૂપેન અને પોર્તુગાલનાં અશિવાખંડ મહેલમાં કેટલાંક સંસ્થાનો પડાવી લીધાં. તેઓ દેશીઓ ઉપર ધજો જૂઝમ કરતા તેથી તેમની સન્માનો નાશ થયો. વલ્લદની ખાજગ કેન લોકો હિંદુસ્તાનમાં આંખા, પણ સંસ્થાન કરી રહી શક્યા નહિ. ત્યારપછી ફ્રેંચ લોકો આંખા તેમજ પોન્દિચેરી નગર વસાવ્યું ફ્રેંચ સરદાર દુધીએ દેશી સિપાઇઓને ક્યાયત શીખવી અને દેશી રાજાઓને એક પછી એક મદદ કરી ફ્રેંચ સત્તા વધારી. તેની અદેખાઇ ઇમેન્લેને યદ્ય તેથી ફ્રેંચ અને ઇંગ્લિશ વચ્ચે હિંદમાં લડાઇ ઉઠી. ક્યાઇ નામે એક ઇમેજ સરદારે ફ્રેંચનું જોર તોડ્યું અને ઇમેજ રાજ્યનો પાયો નાંખ્યો.

ઇ. સ. ૧૬૦૦ માં ઇલિઝબેથ રાણીએ એક વેપારી કંપનીને હિંદુસ્તાનનો વેપાર કરવાની સત્ત્વ કરી આપી. સો વર્ષ લગી એ કંપનીને

હરકત થઈ નહિ. ઇ. સ. ૧૬૯૮ માં એક બીજી કંપની રથપાઈ તેથી બેઉ કંપનીને નુકસાન થવા લાગ્યું. આખરે તે બેક જોડાઈ ગઈ. એ કંપનીએ કલકત્તા ને મદ્રાસ શહેર વસાવ્યાં, અને પાછળથી મુંબાઈ બેટ મેળવ્યો. કંઝાઈને બંગાળના નવાબને પ્લાસીના યુદ્ધમાં હરાવી ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યપતે પાવો નાંખ્યો, અને દક્ષિણમાં ઈંગ્લેન્ડને કર્ણાટક પ્રાંત મળ્યો, ત્યાર પછી ઇંગ્લેન્ડને મહેસરના હેદરઆલી અને દીપુ સુલતાન બેડે વિચરો કરવા પડ્યા.

યૂરોપમાં એલાચાપેલની સંધિ અગ્રીવાર ટકી નહિ. ત્યાં યુશિયા અને આશિયા વચ્ચે લડાઈ સળગી, તેમાં ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ મળ્યાં. એ વિચરૂ ઇતિહાસમાં સાત વર્ષનો વિચરૂ એ નામે પ્રસિદ્ધ છે. ઇંગ્લેન્ડે હિંદુસ્તાનમાં ને કાનાદામાં ફ્રેન્ચ લોકો સાથે વઢથા ને જય મેળવ્યો. યુશિયાન રાજ ફ્રેડરિકે લડાઈના આરંભમાં આશિયા ઉપર ધણી જય મેળવ્યા. આશિયાને ફ્રાન્સ અને રશિયાના રાજ્યોએ મદદ દીધી, તેથી ફ્રેડરિક રાજ ગમસયો, પરંતુ તેણે લડાઈ જારી રાખી. અને ધણી બહાદુરી બતાવી. અને તેને નાણાં ને સિપાહીઓની તંગી પડી, અને રશિયામાં ત્રીજો પીતર ગાદીપર બેઠો તેણે આશિયા ને ફ્રાન્સને પક્ષ છોડી દીધો. ઈંગ્લાંડ ને ફ્રાન્સ વચ્ચે સલાહ થઈ અને બીજાં નાનાં મોટાં રાજ્યોએ યુશિયા ને આશિયાનો પક્ષ ન કરવાના કરાર કર્યા તેથી તે બે પ્રજા વચ્ચે પણ સલાહ થઈ. ઇ. સ. ૧૭૬૩. રૈયત પાસેથી નાણું ઉછીનું લેવું અને તે પાછું આપતાં સુધી બ્યાજ આપ્યા કરવું એ રીતથી ઈંગ્લાંડની પ્રજાની હાલત આ દંટાના સમયમાં ઉતારણે સુપડી. કારણ એ કે સરકારને દેવું કરવું પડ્યું તેથી રાજ્ય પ્રજાનો સંબંધ વધારે પ્રાડો થયો, અને એજ કારણથી ચોડાં વર્ષ પછી યુરોપમાં રાજ્યાસન ઉંધું વાળવાનો જે મોટો ઉમાલો થયો ત્યારે ઈંગ્લાંડનું તજ ડો યું ન હતું.

અધ્યાય ૧ મો.

ઈ. સ. ૧૭૬૦ થી ઈ. સ. ૧૮૦૦ સુધી.

खंड १ लो.

हिंदुस्तानનો ઇતિહાસ.

ઔરંગઝેબનું મરણ થવાથી પાદશાહી તખ્તને માટે તેના સાહબ-
દાઓ લડવા લાગ્યા, તેનો વડો ફુરર સાહબાલમ બસો માણસ હતો.
પોતાના બાપાઓના મન મનાવવાને તેમને મોટા પ્રાંતોના સુબા વગેરે ઠે-
રવવાનું તેણે કહ્યું, પરંતુ તેમણે તેનું કહેવું માન્યું નહિ. લડાઈમાં એક
મરણ પામ્યો અને બીજાઓએ આપઘાત કર્યો. આ પાદશાહની ઇચ્છા
ફાયરમાં સુખશાંતિ પાછી આણવાની હતી. રજપૂતોની આગણી કબુલ
કરી તેઓને રાજ કર્યા. જે જે પ્રાંતોમાં મરેઠાઓ લૂંટવા પેશ હતા તે
તે પ્રાંતોની ઉપજની ઓછ આપો તે લૂંટ ન કરીએ એવું તેઓ માગ-
તા હતા આ અપમાન બરેલી આગણી સ્વીકારવી ફરસ્ત ॥ એવું સાહ-
બાલમને લાગ્યું, કેમકે તે પ્રાંતોનો બચાવ કરવાનું કારણ તેનામાં હવે
રજપૂત નહોતું. સુદ અતુલ અને પરાક્રમના કંઈક અંશ આ પાદશાહમાં
હતા તે તેણે યોગ્ય વખતે દર્શાવ્યા.

બાજરના વખતમાં નાનક નામે સાધુએ એક નવા પંથની સ્થાપ-
ના કરી. એ સાધુ ગાની અને સ્વભાવે બહુ માયાળુ હતો. મુસલમાન
અને હિંદુઓ વચ્ચે ધર્મ સંબંધી હોશ આલનો હતો તેથી તેના દયાળુ મ-
નને સંતાપ થયો. એ કરેલ બધ પડે એવા ઉપાય કરવાનો તેણે મનસુ-
બો કર્યો. બેઠ ધર્મમાંની કેટલીક ક્રિયાઓ તથા બનેલાનાં કેટલાંક મોટા
આમાન્ય મૂળતત્ત્વો એકલુ કરી એક ગ્રંથ બનાવ્યો, જેમાં પરમેશ્વરનું

નિયંતાપણું અને સુઆ પછી કર્મનું ફળ આપવાની તેની સત્તા સ્વીકારી છે નાનક પંથની સંખ્યા દિવસે દિવસે વધતી ગઈ. તેઓ રાજ્યનાં કથી હરકત કરતા નહોતા અને માની પાદશાહ અકબરથી તે શાહજહાં ગુરી સરકાર તરફથી તેમને કાંઈ હરકત થઈ નહિ. ધર્મોધ ઔરંગઝેબના શુભ સમયથી તેઓ મિત્ર ટળી ચલ્યાં થયા. ઈમગજાદર નામે તે વેળા તેમનો મુખ્ય ગુર હતા તેને પકડી આણી ગ્વાલિયરમાં મારી નંખાવ્યો. આ કૂર કર્મથી નાનક પંથના લોકનાં લક્ષ્યમાં મોટો ફેરફાર થઈ ગયો. સદાચરણ અને પરાપક્ષર કરનાર સાધુઓ મરી તેઓ સદાઈ કરનારા થોડા થયા. બહાદર પછી તેની જગાએ તેનો પુત્ર ગુરગોવિંદ ગયો તેણે વૈર લેવાના કામપર પોતાનો આખો જીવ ગાળ્યો. પંથના સધળા માણસોમાં તેણે સિંધાઈગીરીનો આવેશ જાગૃત કરી તેમને લડવૈયા કર્યાં. એ બીજા ભાગનાશ ફકીરો હથિયાર બાંધી ઘોડેસ્વાર થઈ પાદશાહી રાજમાં લૂંટફાટ કરવા લાગ્યા. પરંતુ એ સ્વારો ઔરંગઝેબના સ્વારોની બરાબરી કરી શકે એવા નહોતા તેના બે છોકરાઓ પકડાયાથી ઔરંગઝેબે તેને મારી નાખ્યા, તેના સ્થાનેને વીખેરી નાખ્યા અને ગુર પંડે પરદેશમાં નાશી ગયો, અને દિવાનો થઈ મરણ પામ્યો. ગુરગોવિંદ મરણ પામ્યો પરંતુ તેના શુસ્સો અને તેના વિચાર તેના પંથના માણસોના મનમાં દૃઢ થયા હતા. પાદશાહ તરફથી શુભમ વધતો ગયો તેમ તેઓ વધારે હઠીલા અને મરણીયા થતા ગયા. તોપણ ઔરંગઝેબ જીવ્યો ત્યાં સુધી તેમને વિકટ અરણ્યોમાં સંતાઈ રહેવું પડ્યું. બંધુ નામે ગુરની સરદારી નીચે તેઓ ફરીને લૂંટફાટ કરી લોકમાં ત્રાસ ઉપજાવવા લાગ્યા. સરહોદનો કબજો બંધુને હાથ આવ્યો ત્યારે પાદશાહ તેની પર ચડી આવ્યો. બંધુને ત્યાંથી નાશી દિમાલપના ડુંગરોમાં જવું પડ્યું. શહઆલમે તેની પાછળ દોડ કરી પરંતુ તેઓ હાથ લાગ્યા નહિ. ઈ. સ. ૧૭૧૨ માં શાહઆલમનું મરણ બહાર નગરમાં થયું. તેની પાછળ ચાર શાહજહાંઓ ગાદીને માટે લડવા લાગ્યા. સુફીકારમાં નામે બળવાન ઉમરાવની સાલતાથી વડો શાહજહાં દો મોહીશુજીન રાજ્યાસને બેઠો અને બાકીના ત્રણ બાઇને મારી નાખી શક્યો. નવા પાદશાહે પોતાનું જહાંગીરશાહ નામ ધારણ કર્યું. આ મોટી પદવીને તે કાંઈ પણ રીતે લાવક નહોતો. રાજકારનારમાં લક્ષ ન માલતાં તે દુરાચરણમાં છેક નિમમ થઈ ગયો. એની એવી ફરિયા અને

નખાગાહ જોઇને અમદુદ્દા અને હુમેન નામે જે સૈયદ બાઈ હતા, તેમણે બંડ ઉઠાવી માછ રાજના એક પૌત્ર નામે ફરોક્ષીરને ગાદીએ બેસાડ્યો, અને યુદ્ધપ્રદીકારણાં અને જલ્દાંમરણાદ એ બેડને મારી નાખ્યા એ ઉચ્ચપાત્ર કરવામાં આ જે સૈયદોની મતજન એ હતી કે પાદશાહ માત્ર નામનો રહે અને રાજ્યમાં કુલ અખત્યાર પોતે ભોગવે, તેમણે ઉમંગથી કારભાર કરવા માંડ્યો. સૌંધુ નદી તા કાંઠાના પ્રાંતમાં શોખ સોડા બંધુની સરહરી નીચે ફરીને આવ્યા હતા તેમને હરાવ્યા, અને બંધુને રીશી રીખીને કૂરતાથી મારી નાખ્યો. રાજના ઉમરવેને આ જે બાઈઓનું ઉપરીપણું પસંદ પડ્યું નહિ અને પાદશાહ તેઓની જોડે મળી ગયો. પરંતુ સૈયદોની આગળ કે છત્રું ચાલ્યું નહિ. સાત વરસ રાજ કર્યા પછી ફરોક્ષીર સૈયદને હાથે માર્યો ગયો. ત્યારપછી ઔરંગઝેબને અકબર નામે જે પુત્ર થઇ ગયો હતો તેના દીકરાના દીકરાને સૈયદોએ ગાદીએ બેસાડ્યો. પાંચ મહીનામાં એ પાદશાહ થઇ ચેતથી મરણ પામ્યો ત્યારે તેના બાઈને ગાદી બહી. પરંતુ માત્ર ત્રણ મહીના તે રાજ કરી મરી ગયો. એ વખતે સૈયદોએ શાહઆલમના પૌત્ર મહમદશાહને ગાદીએ બેસાડ્યો.

થોડા વખત સગી મહમદશાહ સૈયદોના કબામાં રહ્યો, પરંતુ તેને પણ સ્વતંત્ર થવાની હચ્છ થઇ, તેથી સૈયદોને મારી નાખવાની મસલતમાં તે સામીત થયો (ઈ. સ. ૧૭૨૦). આગવાના સુમેદાર નીજામઉદ્દુલ્લાહે સૈયદોના કુકમ માન્યો નહિ તેવરથી પાદશાહને જોડે લેખ હુમેને તેના પર સ્થાપી કરી. પ્રથમથી મસલત કર્યા પ્રમાણે એક મારાએ સૈયદને ખંજર મારી ગ્રાખ લીધા. મહમદશાહે સિલ્હમાં આવેલી બીલ્લ સૈયદને પચ્ચ કેદ કર્યો, પરંતુ સ્વતંત્ર થવાવારનેજ જ્યાં આગળ કે મુગલ વંશના ખીન પાદશાહોની પેઠે તે પણ જુદીલીન અને રાજ્ય પદવીને અયોગ્ય છે. જે વિચાર અને હેતુસાર કારમારીઓ નામે નીજામઉદ્દુલ્લાહ અને સાદતખા તેની મદદે હતા, પરંતુ તેમની સેવક તેને ગમી નહિ અને ફરાર થઈ ગયા. જુલનીગલા વિચાર પ્રમાણે તે ચાલવા લાગ્યો. એથી કંટાળીને તે એક સરદારીએ પોતાનો સ્વતંત્ર અધિકાર દેખ દેડાણે સ્થાપવાનો વિચાર કર્યો દક્ષિણમાં હૈમવાદમાં નીચમ રાજ કરેછે તે નીજામઉદ્દુલ્લાહને વંશજ છે, અને લખનોરના નવાબ સાદતખાના કુટુંબની એક સાખા હતી.

આવી અવસ્થામાં પાદશાહી અમલ આવી ગયેલો જોઈ તેઓ રાજના ધણી યવાની ધારણા કરવા લાગ્યા માળના અને ગૂજરાતનો ધણોખરો ભાગ લૂંટી લેઈ તેઓ આગ્રાની ભાગેળ સુધી ગયા અને પાદશાહના તખ્તને ડોલાવ્યું રાજની આવી અવસ્થા જોઈ સાદતખાને ધણુ માહુ લાગ્યું તેથી તે પાદશાહની ક્રુમકે આવ્યો. મરાઠાઓને તેણે હરાવ્યા, તેઓની પાછળ પડી તેઓનો કેવળ નાશ કરવાની તેની ઇચ્છા હતી, પરંતુ નબળા પાદશાહે તેમ કરવા દીધું નહિ સાદતખા નાખુસ થઈ પાછો જતો રહ્યો મરાઠાઓએ ખીજી સ્વારી કરી અને દિલ્હીના પરા સુધી લૂંટ કરી અને બીન હરકતે પાછો લૂંટેનો ગાલ લઈને માળવામાં ગયા

શિરાજીના મરણ પછી ઔરંગઝેમે તેના પુત્ર સબાજીને પકડીને મારી નાખ્યો અને સબાજીની રાણીને તથા બાળક શાહુને નજરકેદ રાખ્યા આથી મરેઠા રાજ્યનું જોર યોડીવાર તે પાદશાહ ખાળા શક્યો પણ તોડી શક્યો નહિ ઔરંગઝેમનો કાળ થયા કેડે તેની પાછળ તખ્ત-નશીન યવાની ઉમેદથી પોતાના ભાઈની સામા થવામાં મરેઠાની મદદ લેવાને માટે આજીમશાહે રાજા શાહુને ઊંડી દીધી. (ઈ સ. ૧૭૦૮). કેટલોક વખત એના પીતરાઈ ભાઈ જોડે વડવામાં ગયો. મહાન શિવાજીને જે કુમાર હતો, સબાજી અને રામરામ. સબાજીના મરણથી અને તેના કુવર-વું પાદશાહને હાથ જવા પછી રાજરામે મરહી રાજ્યનું ઉપરીપણું કબ્જું અને તેના મરણ પછી શાહુ રાજનો હુકમરો થયા હતા તેના કુવરો ગાદીનો દાવો કરના લાગ્યા તેથી મરેઠી પ્રજામાં જે પક્ષ થયા. આ કુ અપથી તેઓ કેટલાક વખત લગી નબળા જણાયા, પરંતુ મુગલાઈ રાજ્ય માઠી અવસ્થામાં હતું તેથી મરેઠાઓ બચી ગયા અને રામરામના વં-શજની ગાદી ડોલાપુરમાં સ્થપાઈ, અને તેઓને હાથ યોડો મૂલક રહ્યો પરંતુ સતારની ગાદી અને મરાઠી રાજ્યનું ઉપરીપણું રાજા શાહુને પ્રા-પ્ત થયું પોતાના હરમા ચમેલી ધૂટકાટમાં રોકાયેલા મરેઠા લોક નિવૃત્તિ પામ્યા પછી પાછા બહાર પડ્યા

દરોખશીર પાદશાહે સૈયદહુસેન અલીખાનને દક્ષિણ દેશનો સર્વો હરાવી મોકલ્યો હતો, પણ જ્યારે પાદશાહ આડો ચાલવા લાગ્યો ત્યારે હુસેન પોતાના તાબાનું સૈન્ય લઈને દિધા ગયો. એ વેળા શાહુ રાજની

મદદ એ સૈયદે માગી તે પરથી તેની હારે પેશ્વા બાલાજી વિશ્વનાથ અને બીજા મરાઠી સરદારો લશ્કર સહિત તેની જોડે દિહી ગયા. મરાઠી રાજ્યને એથી ધણો લાભ થયો. મુગલાઇ રાજ્યના કેટલાક પ્રાંતમાંથી ચોચ વગેરે વેરા લેવાના હકની સંદેહ પાદશાહ કનેથી તેમને મળી.

પાદશાહનો દુકમ નબળો પડી ગયો, અને તેના સુબેદારો માંદો-માંદો થઇ કરવા લાગ્યા. તેઓની મદદે જઇ પ્રથમ મરેઠા સરદારોએ દેશ મેળવવા માંડ્યો, અને પછી આખા પ્રાંતો જીતી લીધા. એમ ખાનદેશ ગૂજરાત, માળવા વગેરે પ્રાંતો તેઓને હાથ આપ્યા. પેશ્વા બાલાજી વિશ્વનાથનો પુત્ર બાજીરાવ મહા પરાક્રમી અને શૂર નીકળ્યો. ગૂજરાતનો મરાઠી સરદાર ડાબાડે તેની સામે ગયો, તેને રથમાં જીત્યો ત્યારથી તે મરાઠી રાજ્યનો મુખ્ય કારભારી થયો. મરાઠી સ્વારના ધોડાએ સિંધુ નદીનાં પાણી પીધાં તેને દક્ષિણમાં મુગલાઇ સજા નિઃશબ્દવશુલક તરફથી ધણી હરકત થઇ. દક્ષિણનો તમામ મુલક રાજ્ય શાહુ અને નિઃશબ્દ વચ્ચે વહેંચાઇ ગયો. દિહીના પાદશાહનો અધિકાર માત્ર નામનો રહ્યો. ગૂજરાતમાં ગામકવાડ, માળવામાં સિંધિયા, હોલકર, વરાડમાં ભોંસલે, એ ચોતરફ મરાઠા સરદારો રાજ્ય સ્થાપવા લાગ્યા એમ દિંદુ સોકને હાથ રાજ્યસત્તા આવી, પણ દિલ્લીની વાત છે કે તેનો રાજ્ય કરનારાએ સાદા ઉપયોગ કર્યો નહિ. મરેઠાઓને રાજ્ય કરનારા કહેવા એ વ્યયોગ્ય છે, ક્રમકે તેઓ માત્ર લુટાગ હતા. ફક્ત ધન મેળવતું એજ તેમનો મુખ્ય હેતુ હતો. મુસલમાનોને હાથથી છોડાવીને તેમણે દિંદુઓનું રક્ષણ કર્યું કે તેમને સુખી કર્યા એમ કહી શકાતું નથી. પેશ્વાનો આધિકાર બાજીરાવના કુળમાં વંશપરંપરા થયો, અને શાહુ રાજ્યના મરણ પછી વાસ્તવિક રાજ્યધાની પુનામાં થઇ, જિયારા નામના રાજ્યોને સતારામાં નજર-કેઠ રાખવામાં આવતા; રાજ્યનો તમામ અધિકાર પેશ્વા ભોગવતા.

એવી દુર્દશામાં દેશ હતો તેવામાં એક બચકર પરદેશી રાત્રી ઉભો થયો. નાદિરશાહ નામે ધરાવના રાજ્યએ સ્વારી કરી મરવા પડેલી મુગલાઇ પાદશાહીને ધૂળપાણી કરી નાખી ધરાની રાજ્યમાં મારામારી અને ઉથલપાથલ ચલી જોઇને અફઘાનિસ્તાનના લડવૈયા લોકે તે ઉપર ચડાઇ

કરી. ધરાનના સૌથી કુળના સાહેબ પ્રથમ ધન્યા જોરનાર હતા પરંતુ આગળ જતાં નાકીલત થતા ગયા, અને આ સમયે છેક દુર્બળ થઇ ગયા હતા. અફઘાનેએ તેમના લશ્કરને હરાવ્યું, અને સાદ દુસેનને તેની રાજધાની ઇસ્પહાનમાં ધેર્યો. એ નગર છૂટી લઇ ગિચારા શાહના તથા તેના એક કુમાર સિવાય આખા કુટુંબના કૂર અફઘાનોએ પ્રાણ લીધા, તેથી કુલ રાજ્યસત્તા તેઓના સરદાર મીર મહમુદને હાથ આવી.

સૌથી વંશમાં સૌથી મહાન રાજા સાદ અબ્બાસ હતો, (ઇ. સ. ૧૫૮૭ થી ૧૬૨૯ સુધી). તેણે ધણા મુલક જીત્યા હતા. આર્મિનિયા, ઇરાક, અરબી, મેસોપોતામિયા પ્રાંતો, તથા તૌરિસ, બગદાદ અને બસરા શહેરો તુર્કી સુલતાન કનેધી ખૂંચવી લીધા. ઉસ્મેક લોક પાસેથી ધોરાસાન; પોર્તુગીઝ કનેધી ઓરમઝ બેટ લીધા અને હિંદુસ્તાનના મુગલ પાદશાહ પાસેથી કન્દહાર શહેર પડાવ્યું; તથા બ્યાર્થઆ રાજ્ય ઉપર ખંડણી ખેસાડી. ધરાનમાં સ્વેચ્છિક રાજ્ય સ્થાપી રાજધાની ઇસ્પહાનમાં કરી તથા ધરાનીઓને મક્કાની બાત્રા કરવા જતા અટકાવવાને મેદિહદની બાત્રા કરાવી. એની પછી સાદ સરી અને અબ્બાસ બીજો અતુકમે રાજ્યાસને ખેલા, (ઇ. સ. ૧૬૨૯ થી ૧૬૬૬ સુધી). તુર્કસ્તાનના સુલતાન અને હિંદુસ્તાનના પાદશાહ ત્રેડે બગદાદ અને કન્દહાર શહેરો બાબત લડાઇ થઇ હતી.

ઇ. સ. ૧૬૬૬ થી ૧૬૯૪ સુધી શાહ સુલેમાને અમલ કર્યો. એ વખતમાં રાજ્યની પડતી થઇ, અને સુલેમાનનો કુમાર શાહ દુસેન ગાદીએ હતો ત્યારે ઉપર કહ્યું તેમ અફઘાનોએ રાજ્યને તોડી પાડ્યું. ઇ. સ. ૧૭૦૯ માં મીર વસની સરદારી નીચે કન્દહારના લોકે બળવો ઉઠાવ્યો અને તેના કુંવર મીર મહમુદે ઇ. સ. ૧૭૨૨ માં આખું ધરાની રાજ્યને વિજય કર્યું. ત્યારપછી કેટલીક ગરબડ ચાલી, કેમકે મહમદ દીવાનો થયો, તેને સને ૧૭૨૫ માં અસરફે પદ્મપટ કર્યો. એના વખતમાં ધરાની લોકે નાદિર નામે ચોદાની આગેવાની નીચે ખંડ કર્યું, અને સૌથી ઓછાદનો તમારપ નામે શાહબહે (દુસેનનો પુત્ર) અફઘાનોની કતલથી બચી ગયો હતો તેને રૂલ અને તુર્ક રાજાઓની મદદ વડે ગાદીએ સાડયો.

શાહ તેમજ અબ્બાસ અને આર્મિનિયા પ્રાંતો તુર્કી સુલતાનને આપ્યા તે પરથી નારાજ થઈ નાદીર કુલીખાને તેને પદ્મપટ કપો, અને તેના આળક કુંવર શાહ અબ્બાસને તખ્ત ઉપર બેસાડ્યો. ઉપલા પ્રાંતો નાદીરે પાછા હસ્તગત કર્યા, અને ૩ જાન અબ્બાસનો ઇ. સ. ૧૭૩૬ માં કાળ થવાથી તે પોતે શાહ થયો. સુદ્ધમાં જય મેળવીને તથા ગાજ્યનો બંદોબસ્ત ફીક સમીને તેણે ધરાનનો મહિમા આગળ હતો તેટલો કર્યો.

અફઘાનિસ્તાન ઉપર સ્વારી કરી તેણે કાબુલ, કંદહાર, જીતી લીધા અને સાંથી હિંદુસ્તાનની સરહદ ઉપર આવ્યો. તવારીખ લખનારા કહે છે કે તેની મરજી આ દેશમાં પ્રવેશ કરવાની નહતી પરંતુ તેનાથી નારી આવેલા કેટલાક આદમી હિંદુસ્તાનમાં આવી બગવા હતા. એમને આપી દેવાનું કહેવાને તેણે વકીલ મોકલ્યો. જલાલાબાદના લોકે એ વકીલ અને તેના નોકરાને કતલ કર્યા. આ અપમાન અને શુન્દાને માટે નાદીરશાહને સંતોષવો નેહએ તેમ ન કરતાં દિલીપતિ મહમદશાહે તેના ગર્વિષ્ટ અને નાદાન મંત્રીઓની સલાહથી અયોધ્ય ઉત્તર મોકલ્યો. એથી ધરાની શાહ કેધાયમાન થઈ પેશાવર અને લાહોરને માર્ગે ધસી આવ્યો. પાયતખ્તથી ચાર મજલને છેટે તે જઈ પહોંચ્યો ત્યાર સુધી તે સુસ્ત પાદશાહને તેના આવ્યાની ખબર પડી નહિ. જેમ અને તેમ ફ્રાન્સ એકઠી કરી મદદ મદ શત્રુની સામે ગયો. પણ મોજરોખથી લીલા થઈ ગયલા હિંદુસ્તાની સુગલો કુશળ સેનાપતિ નાદીર અને તેના કસાયલા સિપાઇઓને કેમ જીતી શકે ! પાદશાહી લશ્કરનો કેવળ પરાજય થયો અને તેનો નાષક સાદતખાન પકડાયો. એ સાદતની વિધમાન સલાહ કરવાનો વિચાર આશ્યો, અને તેમાં કાંઈ દગલગાજી થઈ કહેવાય છે, પણ તે વિષે નક્કી ખબર નથી. એ કરોડ રૂપિયા લેઈ નાદીરશાહે પાછા જવું એવું કહેણ દિલીના પાદશાહ તરફથી આવ્યું તે ધરાની શાહને બહુ ગમ્યું. એવું તેના મીઠા વચન વડે બાસ્યાથી મદમદ અને નિઃશ્ચય-હલ-મુલકે મોટી એવકુફાઈનું કામ થયું ને મળવાને તેઓ પડે તેની છાવણીમાં ગયા. નાદીર તેમને તુરત કબજે કર્યા અને રાજધાની બણી દોડ્યો.

દિલીના રહેવાસીઓનું રક્ષણ કરવાનો ધરાદો ટોચ તેવી રીતે પ્રથમ

નાદીરશાહ વત્થો તેથી એ દિવસ સૂધી તેની ફોજમાં જરાબર બંદોબસ્ત રહ્યો. બીજા દિવસની રાત્રે તેનું મરણ થયાની ગય શહેરમાં ચાલી. એથી ઉન્મત્ત થઈ નગરવાસીઓએ તેની ફોજના માણસો ઉપર હુમલો કરી કતલ ચલાવી. એ સમાચારથી તે વિક્રાળ બોદાને એટલો ક્રોધ થયો કે તેણે તાત્કાળ આજ્ઞા કરી કે જે જે મહોલામાં ઇરાની મુસ્લમાન પડે તે મહોલાના તમામ રહેનારને વાઢી નાખવા. એ પ્રહર સૂધી દિલ્લીના રસ્તાઓમાં લોહીના વહેણ વહ્યા; એ પછી શાંત થઈ તેણે પોતાના વગડાઉ અનુચરોને તલવાર મિયાન કરવાનો હુકમ આપ્યો. હુકમ થતાંવારને તે અમલમાં આવ્યો. ત્યારપછી પાદશાહી જામદારખાનું ઉધાડ્યું. મહાન્ અકબરના વખતથી એમાં ઢગલાબંધ દોલત એકઠી થઈ હતી. સોના રૂપાનું સિલ્હનાણું, હીરા, પાના, માણેક, મોતી વગેરે અપાર ધનનો સંમ્રહ મુગલાઈ ખજાનામાં હતો, તે બધા નાદીરે હરણ કર્યા. મપૂરાસન પણ તે લઈ ગયો એ વખતે એ સુમાર ધન ઇરાનીઓને હાથ આવ્યું.

હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય પોતાના કબજામાં રાખવાની ઇચ્છા નાદીરશાહે કરી નહિ. કાબુલ, કંદહાર તથા સિંધુ નદીની પશ્ચિમનો સમગ્રો મુલક રાખી બાકીનો તમામ દેશ મહમદશાહને મોકલ્યો, અને તેનો હુકમ માનવાનેજ હિંદુસ્તાનના રાજા રજવાડાને પત્રવડે ફરમાવી તે સ્વદેશ ગમે. તોપણ રૂબરૂ દિલ્હીનું તખ્ત આ આક્રમણથી છેક નિરમાલ થઈ ગયું, (ઇ. સ. ૧૭૩૯).

હિંદુસ્તાનમાંથી પાછા ફર્યા કેડે આઠ વરસ પછી નાદીરનો લગ્ન કરી નોકર એક અશ્વધાન સરદાર અફઘાનિસ્તાનનો માલિક થઈ પડ્યો. સને ૧૭૪૭ માં એણે પંજાબ ઉપર સ્વારી કરી કેટલોક મુલક લૂંટ્યો. એ બનાવ પછી થોડા વખતમાં મહમદશાહનો ક્રોધ થયો અને તેનો પુત્ર અહમદશાહ દિલ્હીની ગાદીએ બેઠો. એનો અમલ થોડા વરસ રહ્યો તેટલામાં તેને બહુ દુઃખ સોસવાં પડ્યાં. પોતાના વજીરના જુલમથી બેભાર થઈ તેનાથી ડરી તેણે ધાઝી-ઉદ-દીન નામે સરદારની મદદ માગી. ત્યારપછી ધાઝી-ઉદ-દીન બેડે બન્યું નહિ તેથી તેનો ઘાટ મડવાની યુક્તિ કરવા માંડી પણ મદદારસવ હોદ્દકરની મદદથી ધાઝી-ઉદ-દીને તેને દેહ કરી, તેની આંખો ફાટી નાખી, અને જહાંઘરશાહના એક પુત્રને બીજા આલમગીર નામથી પાદશાહ કર્યો, (સને ૧૭૫૪).

રાજ્ય હવે છે દુર્દશામાં હતું; લાહોર અને મુલતાન પ્રાંતો અક-
ગાન રાજ્યએ કબજે કર્યા હતા; પંજાબમાં સીખ લોકની સંખ્યામાં અને બ-
ળમાં વધારો થતો હતો; બીજી કરીને રજપૂતો અને રોહીલા જતના પદારો
લૂટપાટ કરતા હતા; મરાઠી ફોજે જમના નદી એવાંબી રોહીલા ખંડો કે-
ટલોક બાગ છૂટી લીધો. આદ્યાન પાદશાહ અદમદ અખ્દહીની તરફથી
લાહોર શહેરમાં એક બીજી રાજકારનાર ચલાવતી હતી તેની પુત્રી વેરે લગ્ન
કરવાને મસે તેને વજર સમસુદીને પકડી દિધી આણી. એ ઉત્તરાખની વાત
સાંભળી અદ્યાની શાહ રીસે બરાચો અને પાપતપ્પ ઉપર ચડી આવ્યો.
નાદીરની પેઠે તેણે દિધી શહેરની ખરાબી કરી. અહીં એક અપૂર્વ બ-
નાવ બન્યો. પાદશાહ આશમગીરે અદમદને આજ્ઞા કરી કે મારો વજર
મારા રાજ્યનો ધણી હોય તેમ વતે છે, મને માદાએ બેસાડી નામનો
પાદશાહ ક્યો છે, પણ મતિ હોય તેમ મણી કુલ અધિકાર પોતે ભો-
ગમે છે, માટે મને નિરાધાર મેલી જશો નહિ. તે વિનિતિ સ્વીકારી અ-
દ્યાની શાહે કોઈ રોહિલા સરદારને તેનું રક્ષણ કરવાનું કામ સોંપ્યું; પણ
તેના ગમા કેડે તેના સરદારનું કોઈ આશ્ચું નહિ, અને મરેઠાની મદદથી
વજરે દિધી કબજે કરી. પાદશાહ અને વજર વચ્ચે સલાહ થઈ હોય
તેનું જણાયું, પણ સામા પક્ષ બેડે મસક્ત કરે છે એનું જણાયાથી વજરે
તેના ઘાત કરાવી તેના મૃદાને જમના નદીમાં ફેંકી દેવડ્યું. યોગ વખતમાં
વજરને નાચી જતું પડ્યું હવે મોગલ પાદશાહી કહેવા માગ હતી, માટે
તે વિષે વધારે લખવાની જરૂર નથી. આ વેળા હિંદુસ્તાનના ધણી ધ-
વાને બે હરિદ્દિ આગળ પડ્યા હતા. મરેઠા અને અદ્યાના. એ બે વચ્ચે
અધકા ચવા માંડ્યા માટે તેના કુટુંબનું વર્ણન કરીએ છીએ.

આ સમયે મરેઠી રાજ્ય પૂર્ણ કળાએ પહોંચ્યું હતું. છત્રપતિ શાહુની
પછી રાજ્યાસને બેસાડેલા સમરાખને સત્તારમાં કેદી જેવો રાખ્યો અને
રાજ્યનો કુલ અધિકાર પુના શહેરમાં રહી પેશ્વા ચલાવતા હતા. નાગ-
પુરમાં ભોંસલે, મૂન્જરાતમાં માલકવાડ, માળવામાં સિંધીયા અને હોલકર એ
મુખ્ય સરદારો હતા. જ્યોત્તિ અધિકારવાળા સેંકડો મરાઠી સરદારો પેશ્વા-
ની સેવા બજાવતા હતા. પેશ્વાના બાઇ રઘુનાથસવે સને ૧૭૫૮ ના મે
માસમાં પંજાબમાં જઈને અખ્દહીના તાજાના મુલતાન, અને લાહોર પ્રાં-

તો જીતી લીધા. કન્યાકુમારીથી અટક સૂધી મરાઠા લોકતું નામ સાબળી હિંદુઓ અને મુસલમાનો ધુજતા હતા. કાણુકના મહમદ અબ્દુલ્લીએ તે મની પડતી દશા કરી. ભરતખંડનો કાષ્ટપણુ પ્રાત મરેહાઓના ત્રાસથી બચ્યો નહતો. મુસલમાનો તો તેમના ઉપર નારાજ હોય એ સ્વભાવિકજ છે; હિંદુઓ પણ તેમના જુલમ અને જંગલીપણાથી બહુ પીડા પામ્યા હતા. એવા લૂટારાઓની પડતી યામ તેમાં શી નવાઇ !

પંજાબમાંથી મરાઠાઓને હાંકી કાઢવાને અહમદશાહ અબ્દુલ્લી મોદી ફ્રાન્સ લઇને આવ્યો. લાહોરમાં રહેલી મરેહી સેનાને પાછા હાંકવું પડ્યું, અને તેની પાછળ પડી અધ્યાન લરકર જમનાને તીરે આવ્યું, અને કેટલીક મરાઠી ટુકડીઓને હરાવી કાપી નાખી. એ સમાચાર દક્ષિણમાં પહોંચતાંવારને સદાશિવરાવ બાઉની સરદારી નીચે મોદી મરાઠી ફ્રાન્સ પેશ્વાએ હિંદુસ્તાનમાં મોકલી. નામનો ઉપરી પેશ્વાનો પુત્ર વિશ્વાસરાવ હતો, પણ તે તેના ખીતરાઇ કાકા સદાશિવ બાઉના કલ્લા પ્રભાણે કરતો. દક્ષિણથી નીકળી તેવારે એ ફ્રાન્સમાં વીસ હજાર વીણી કાઢેલા સવાર તથા ઇબ્રાહીમ ગાર્દિના હાથ હેઠે દશ હજાર કવાયતી પાદસ તથા તોપખાતું હતું. મોગવાઇ ભનકથી એ લરકરે કુચ કરવા માડી, અને પેશ્વાએ મોકલેલા હુકમો પ્રમાણે માર્ગમાં ખીજ મરેહી સરદારો આવી મળ્યા. મહારાવ હોલ્કર, જકોશ સિ ધીઆ, દમાશ ગાયકવાડ, જસવંતરાવ પવાર વગેરે મણા પોતપોતાના લરકરો સાથે સામીવ થયા. ધણાક રજપૂત રાજાની તરફથી પણ સવારો આવ્યા, અને પીઠાસના ટોળેટોળાં દાખલ થયા. ભરતપોરનો જાટ રાજા મુરજમલ મોદી સેના લાઇ કુમકે આવ્યો. લૂટનારા છે તોપણુ જ્વળતી અને સ્વધર્મ છે, એમ જાણી હિંદુ રાજાઓ મુસલમાનોની સામા યવામાં મરેહાને મદદ કરવા આવ્યા. એથી બાઉનું લરકર બહુ મોટું થયું.

પ્રથમ એ ફ્રાન્સે જઇ દિલ્લીમાં મુકામ કર્યો. એના અગણિત સિપાઇઓ અને હાવણીના માણુમો આસપાસના મુપકમાંનું તમામ અજ ખાઇ ગયા અને તેથી અનાજ વગેરે વેચાતું મંગ્યાવવાની જરૂર પડી. એ માટે બાઉ સાહેબે જોડે જે કચેટ રૂપિયા આપવા દેના, હોલ્કર, સિંધિયા વગેરે કેટલાક મરાઠી સરદારોએ અને રજપૂત રાજાઓએ મ-

ળી તથા કરોડ ખીજા આપ્યા. પાદશાહી મહેલના દીવાનખાનામાં તથા તખ્તમાં સોના રૂપાનું કારીગરીનું કામ હતું તે તોડી ફેંકીને તેના ૧૭ લાખ રૂપિયા ઉપજાવ્યા. એ વેળા વિશ્વાસરાવને પાદશાહની ગાદીએ બેસાડવાનો મનસુબો બાકિસાહેબે કર્યો, પણ તે અમલમાં આવ્યો નહિ. પાદશાહી મહેલ વગેરે ભૂટવાની વાત તથા ખાયદગ અને બારે તેપો સહીત સામા યુદ્ધ કરવા જવાનું સુરજમલને ગમ્યું નહિ તેથી તે અને ખીજા રજપૂતો રીસાઈ ગયા. મલહારરાવ હોદ્દરનો અભિપ્રાય પણ જાદુ રાજા સુરજમલને મળતો હતો. તેમની સલાહ એ હતી કે જુની મરેડી રીતે વર્તવું, એટલે રણમાં સામા ઉભા રહી મોટું યુદ્ધ ન કરતાં પ્યાદગ અને તોપોને કોઈ મજબૂત કિલ્લામાં ચૂકી શત્રુની ફોજની આસપાસ બમવું, તેના ખોરાકને ભૂટવો, તેની જોડે મજેલા મુસલમાન નવાબો, સૂબાઓ, વગેરેના મૂલકમંદ ધુસી ખરાબી કરવી તેથી તેઓને અપ્રધાન પડી જાય તેવાની જરૂર પડશે અને અહમદશાહને પાછા ફરવું પડશે. આ મત ખરો હતો, પણ વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ થાય છે તેમ આ વખતે મરાઠાઓને થયું. બાકિસાહેબને એ અભિપ્રાય ગમ્યો નહિ અને ઇશ્વારીય ગાર્દીના વિચાર પ્રમાણે તેણે મેદાન પડી પાંચીપતના ક્ષેત્રમાં હાવણી કરી. ફોજના રક્ષણને અર્થે આસપાસ પચાસ કુટ પહોળી અને ખાર ઘૂટ લંબી ખાઈ ખોદી અને ખોરવા બનાવી તે ઉપર તેપો ગોઠવી. હિંદુસ્તાનના મુસલમાનો અહમદશાહને જઈ મળ્યા હતા, તેઓને સાથે લઈ એજ રણમાં તેણે પણ મુકામ કર્યો અને પોતાની હાવણીની આસપાસ કાપેલાં ઓડોનો કોટ કર્યો.

મુસલમાન ફોજમાં એકતાળીસ હજાર આસપે વિશ્વી કાઢેલા સવાર અને ૩૮ હજાર પાદસ જોડલા કસાએલા જોડા હતા. એ ઉપરાંત ખીજા જવાનેવાની સંખ્યા પણ એટલીજ થાય; એમની કને ૭૦ તોપો હતી. મરેડી મેદામાં જસે તોપો, ૫૬ હજાર સવાર અને ૫૬૨ હજાર પ્યાદલ હતું, એ પીડિય અને ખીજા જોવાનેવાની સંખ્યા તો આશરે બે લાખની થાય. કેટલા દિવસ લગી ખોરાક શોધવા નીકળેલા માણસો ગમ્યો મૂટા જંગલ ચલા કર્યા, અને સલાહના સંદેશ આપ્યા. બંને હાવણીમાં ખાવાનું ખૂટ્યું; પણ મુસલમાન હાવણી કરતાં મરેડી હાવણી.

માં વધારે તંગી હતી ભાડના કરતાં અહમદશાહ યુદ્ધકળામાં મલ્લો ચઢી-
આતો હતો, તેણે એ જીનાનો લાભ લીધો. ઉતાવળે મેદાન ન પડતાં મ-
રેહને બૂખથી ખીસાવવા દીધા.

મરાઠી છાવણીમાં કેવળ દુકાળ પડ્યો તેથી સિપાઇઓ જોરથી કહેવા
લાગ્યા કે ભૂખે મરવા કરતાં રણસંઘામમાં મરવું વધારે સારું છે, માટે
લડવા આશો. યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા નહિ છતાં તેમ કરવાની બાઉસાહેબને
એ કારણથી જરૂર પડી. ૬ ફી જાનેવારી સને ૧૭૯૧ ને દિવસે ઠરખાર
ભરી બાઉએ સરદારોના અભિપ્રાય પૂછ્યા, તે વેળા યુદ્ધ કરવાની સ-
લાહ આપી, તે ઉપરથી તેણે આગ આપી. જીને દિવસે એટલે તા. ૭
માએ પાછલી રાત્રે મેદાન પડી સંઘામ કરવો. એ પ્રમાણે ઠેરવેલે વખતે
તેઓ છાવણીમાંથી બહાર આવ્યા. મોખરે તોપખાનું અને તેની પાછળ
ઇમાદિમખાન ગાદિની પક્ષટણો ચાલી, તેની પછી દામાજી ગાયકવાડ વગે-
રના સ્વારો આવ્યા, અને જે અનુક્રમે તેઓ નીકળ્યા તેજ ક્રમે રાત્રીની
છાવણી ભણી હળવે હળવે ગયા. તેઓ મરણીઆ ઘડને નીકળ્યા હતા;
દહતા અને જીતવાની આશા તેમના યુધ ઉપર જણાતી નહતી. પાપ-
ડીના છેડા છૂટા થઈ ગયા હતા, હાથ અને મોઢાં ફેસરીયાં કર્યા હતાં.

અહમદશાહ એ સમાચાર મળ્યા તેવોજ ધોડા ઉપર સ્વાર થઈ
જોવા નીકળ્યો, ને એક મેલ આગળ ગયો. પ્રથમ તેને એ ખબર સા-
ચી ભાસી નહિ, પણ તોપના બાર સાંભળ્યા એટલે પડી સંદેહ રવો
નહિ. મરાઠા લશ્કરને ડાબે પડખે ઇમાદિમ ગાદિ હતો. અને જમણે પ-
ડખે જંકોજી સિધિઆ, અને બાકીના સરદારો મધ્યે હતા; તોપખાનું સ-
વેની આગળ હતું. અહમદશાહે પોતાની ફોજને બહાર આણી, તોપોને
અગાડી ગોઠવી, તેની પાછળ બાકીનું લશ્કર રાખ્યું, તેમાં મધ્યે તેનો
વજીર અદખાનેને લાઇ ઉભો, અને તેને બંને હાથે હિંદુસ્તાની મુસલમા-
નો હતા.

ઇમાદિમ અને દામાજી આગળ વધ્યા અને દુસ્મનતા જમણા પ-
ડખામાં રોકીવાનું લશ્કર હતું તે ઉપર પગા ને જમ પામ્યા. સદાસિવ-
ભાઈ, વિશ્વાસરાવ, અને જસવંતરાવ પનાર વજીરની આગે ગયા. મોરો

ભગવો કુંડા, રણમાં મોખરે રાખે હતો અને જરીપટકાના કુંડા નેડે ચાલતા હતા. અહમદશાહ પોતાની ફાજની પાછળ કેટલેક છોટે હતો. હર ! હર ! મહાદેવ ! કરતાં મરેલા ધમી આગ્યા એટલે વજીરના દયહ-ભર અફધાન સવારો નાહા. ઇઆદિગ ધાવણ થયો અને તેના અર્ધોઅર્ધ સિપાઈ રણમાં પડ્યા, તોપણ તેની 'ફતેહ ચંદ' અને તેની સામા યનારા શાહીયાઓમાંના આઠ હજાર સુઆ કે જખમાયા. સંધ્યામની આવી સ્થિ-તિ બપોરે હતી તે જોઈ અહમદશાહે સેનાપતિની મોટી કુશળતા દર્શાવી. જેઓ નાસી આવેલા હતા તેઓને પાછા રણમાં કાઢ્યા. જમણા પડખાને કુમક મોકલી, અને મરેલા લશ્કરના મધ્ય ભાગપર હક્કાં કરવા-ને વજીરને દયહભર સવારો સાથે મોકલ્યો. શાહ પુસંદખાં અને નજીબ-ઉદ-દૌલાએ તેજ ક્ષણે પડખા ઉપર ધસારા કર્યા. એ કુમકાને પાછા વાળી મરાઠા ટકી રહ્યા, તે આ બધાનક દિવસે તેઓ ધણા શરથી વ-દયા; અને મહારાવ હોશ્કરને બાદ કરતાં બાકીના સર્વે સરકારોએ લ-દવામાં કસર રાખી નહિ. પરંતુ આ જંગ બાકીવાર ચાલ્યો તેથી કુકા-બલે નબળા શરીરવાળા મરાઠા યાદી ગયા અને અંગે વધારે બળિયા અફધાનોની મટતી ચવા લાગી. બાર ઉપર એ વાગ્યા કેડે પાટવી કુમાર વિશ્વાસરાવને કારી ધા લાગ્યો; એ જોઈ બાઉસાહેબ હાથી ઉપરથી ઉ-તરી ધોડેસ્વાર થયા, ને કોલકરને કહેણ મોકલ્યું કે કલા પ્રમાણે કરજો. આ કહેણ સંબંધી હોલકર વિના કોઈને બજર નથી તેથી એ વિશે શક રહે છે. ત્યારપછી બાઉસાહેબનું શું થયું તે બરાબર જણાયું નથી. હોલકરે રણ છોડ્યું, અને તેની પાછળ દામાજીએ પણ પાછી પાની કરી એટલે મરાઠી સેનામાં બગાણ પડ્યું, અને નાસાનાસમાં હજારો માણસને અફ-ધાનોએ કાપી નાંખ્યા.

પાણીપત ગામમાં મરેલી બાઈઓ, છોકરાં, કારકુનો, નોકરો વગેરે-ની ભીડભીડ ચંદ. રાત પડી ગયાના સળબથી શત્રુએ તેમને ઘેરી રાખ્યાં. અહીં અતિ દુર જંગલીઓને પણ કાંઈક દયા આવે એવો દેખાતુ હતો, પણ અફધાનોની પથ્થરની છાતીમા કરણાનો કાષ અંશ નહતો. સવાર થતાં તેમણે ટાઢે પેટ પોતાના બધીવાનેને ગામની બહાર આણ્યા, અને પોતાની ડાવણીમાં કાંઈ જઈ વહેંચી લીધા. સ્ત્રીઓ અને છોકરાંને ગ્રામ કપી,

અને બાવડાને હારમધ ઉભા રાખ્યા અને તેઓના શિરચ્છેદ કર્યા. એ વખતે તેઓ ગમત કરતા હોય તેવા જણાયા. અરે નિર્દય રાક્ષસો ! ધિક્કાર છે તમને હથીઆર વગરના અને શરણે આવેલા ઉપર આવું જંગલીપણું કરવાથી તમને સદાકાગતુ લાછન લાગ્યું છે. એમ વાઢી નાખેલા માયાના ઢગલા એ જંગલીઓએ પોતાના તથુને આગણે પોતાનો જય દેખાડવાને કર્યા.

વિશ્વાસરાવતું મૂંઝુ હાથ લાગ્યું, તેને સૂઝવીને કાળુવ લાઇ જવાની ઇચ્છા અધપાનોને હતી, પરંતુ સુન્ન-હૃદ-દૈવા અને રોહીવાની ભલામણુપરથી તેને હિંદુઓને બાળવા આપ્યું જોકે સિંધિઆ અને ઇસ્લામિગાર્હા જખમી થયવા પકડાયા તેઓને મારી નાખ્યા એક માથા વગરનું ધડ જડ્યું તેને સદાશિવરાવતું ધાર્યું એ બાઉસાહેબ રણુમા પડ્યા, પણ તેની શી ગત થઇ તે નિજે અરેખરી હકીકત મળી નથી જોદાન ઓર્માના સુમારે ચતુર્થાશ અને નોકર આકરો દુકાનદારો વગેરેમાંની પણ એટલીજ સખ્યા બચીને ઘેર પાછી આવી ધરાઇ છે તો એ હિંસાએ લગભગ એ લાખ મરણ એ વિરોધમાં માર્યા ગયા જેઓ નાહા તેઓર્માના ધણુને ખીજવાઇ રહેલા ખેડુતોએ હણ્યા. સુરજમલના મૂમકમાં જે ઓ ગયા તેઓને તેણે આસરે આપી બરદાશ કરી

બાઉસાહેબની હાવણીના દુકાનની ખખર જાણી પેશ્વા બાલાજી હિંદુસ્તાન બણી આવવા નીકળ્યો હતો જાનેવારી મહીનાને મધ્ય ભાગે પેશ્વા નર્મદા નદી પાર કરતો હતો ત્યારે પાણીપતના માહા સમાચાર તેને મળ્યા એ વખતથી તે ઉદાસ થઇ ગયો ત્યાથી પાછો ફરી પુને આવ્યો અને જુન માસમા મરણ પામ્યો.

એ વખતથી મરેઠી રાજ્યનો સુરજ પશ્ચિમ બણી વળ્યો. છૂટક મરાઠા સરદારોએ પોતાના રાજ્યોમા વધારા કર્યા પણ આખો બરતખડ એક મરેઠી રાજ્ય એક હકુમત નીચે થવાનો સબવ ગયો. અહમદશાહની આ ચપડથી પેશ્વાની પડતી દશા ચવા માડી; દિવસે દિવસે તેના કમમા કુસંપ, મૂર્ખાઇ અને અનીતિનો વધારો થયો, પરાક્રમ ધટ્યું અને અંતે રાજ્ય લય પામ્યું

खंड २ जो.

यूरोपनां राज्या—गोलांदना राज्यन्तुं तृट्ठुं.

છેલા વિગ્રહથી ક્રાન્સને ધણું ગુઠસાન થયું ઉપજા ખરચ સળધી રાજ્યની માહી અવસ્થા ઘણ ગણ દરબારમાં અનીતિ અને ઉઠાડપણું ધ-
મધોદાર ચાલવાથી આપતિમાં આવી પડેલી પ્રજાના કષ્ટમાં વધારો થ-
યો. ૧૫ મો જુલૈસ પાદશાહ બુલ્દિવાન છતાં વિપયાચક્રત હતો, પોતાની રાડો
અને નાલાયક માનીતાઓના કલા પ્રમાણે વર્ત્યાથી રાજ્યમાં અધેર અને
જીનમ થવા દીધો લઢાઈના ખરચને માટે ભારે વેરા નાખ્યા હતા તેની
સામા સોઠ થવા લાગ્યા મોટા સહેરમાં પાર્લમેંટો હતી તેઓતું એક કા-
મ એ હતું કે રાજ્ય કરની અને ધારાની નોંધ કરવી એ નોંધ થાય
ત્યારે તેઓ અમલમાં આવે આ વેળા કેટલીક પાર્લમેંટો સામી થઈ.
સને ૧૭૧૨ માં જેસુઇતોનો સમ્રદાય રદ કરવા દહને તથા પાદરીઓ-
ના જીલ્લમને અટકાવવા દહને રાજ્યએ પાર્લમેંટોને સ્વાધીનતાનો સ્વાદ ચ-
ખાડ્યો હતો એ પાર્લમેંટો મુખ્ય અદાલતો હતી

સ્પેનમાં મુખ્ય પ્રધાને રાજકક્ષામાં સુધારો કરવા માડ્યો હતો તે-
થી રૈયત એટલી નારાજ થઈ કે તેને કારભારપત્રી દર કરવાની ત્રીજી
માર્લસ રાજને જરૂર પડી પોર્તુગાલમાં રાજ્યકારભારી ઉપર રૈયત ના-
રાજ હતી સામા થનારાને તેણે છૂટ્યા તથાપિ તેના કરેલા સુધારાએ
જરૂરજી પાલ્યા નહિ, ને તેના કાયમાથી રાજ્યની દોરી ગઈ ત્યારે તે
એ નાચ પામ્યા

ઇસ્પાનને ૧૮૬૭ માં સ્પેનના રાજ્યએ પોતાના રાજ્યમાંથી જેસુ
ઇતોને કાઢી કાઢ્યા મેક્સિમો અને પુરમા પણ તેમની તેજ અવસ્થા
થઈ પારાગુએમાં તેમણે પોતાનું રાજ્ય આપ્યું હતું તે ખૂંચવી લીધું
સ્પેનના દરબારના દેખાદેખી નેપલસના સાહે અને પાર્મેના ડ્યુકે પણ એ
કામ કર્યું અને પોપે વાસો લીધે તે ગણુગાયો નહિ પોપના અધિકારને

એ સઘળા રાજ્યોમાં કમી કરવામાં આવ્યો. પોપ સામે યથો પણ તેનું કાંઈ ચાલ્યું નહિ.

જીનોઆ નગરના લાંબામાં કાર્સિકા જેટ હતો ત્યાંના રહેવાસીઓને પૂછ્યાગાછ્યા વિના જીનોઆના અધિકારીઓએ તે જેટ ક્રાન્સને સ્વાધીન કર્યો તેથી કાર્સિકોના લોકવાને ઉઠ્યા પણ ખીન્ન રાજ્યની મદદ મળી નહિ માટે એકસે હાથે ક્રાન્સના બળને જીતી શક્યા નહિ. તેઓનો નામક પાઓલી ધણી બહાદુરીથી વડ્યો પછી પરદેશ જતો રહ્યો અને આખો દીપ ફ્રેન્ચ સરકારને તાબે થયો, (૧૭૬૯).

ક્રાન્સના રાજાનો વડો પુત્ર એક કુમાર મૂઝી મરણ પામ્યો હતો એ સુવરાજ હુઈસના લગ્ન તેના દાદા ૧૫ મા હુઈસે, આઝિઆની ક્લાહનદી મેરી આન્તોઇને વેરે કર્યો. ક્રાન્સનો બારજોળ યુરોપમાં આ રાજાના અમલમાં ધણી થયો.

ક્રાન્સની પડતી દશા થઇ તેવારે રુશિઆની ચલતી થઇ. એ વેળા રુશ રાજ્યાસને મહારાણી કાયરૈન હતી. તેણીએ પોતાના એક માનીતા નામે સ્તાર્નિસ લાઉસ આગસ્તસને પોલાંદના રાજ્યની ગાદી અપાવી, (૧૭૬૫). લઠાઇથી થયેલી ખરાબીને દૂર કરવાના કામમાં રુશિઆના મહારાજ ફેદરિક્કુ મન શેઠાયલુ હતું તેણે આ બાબતમાં હાથ ધાવ્યો. વેપાર સંબંધી દેટલાક લાભકારી કરાર કરી લેખી રાણીએ તેનો પ્રસ લીધો. પોલાંદમાં જે અધાપુંધી અને મરણક ચાલતી હતી તે તેના નવા રાજ્યથી અટકાવી શકાય નહિ. વાનુકદારો અમરિયાદ થઇ ગયા હતા અને લોડો મહેલ રૂબી અધકારમાં રૂએલા હતા. ત્યાં ધર્મ સંબંધી ત્રણ મોટા પ્રશ્ન હતા એક કાયેવિક, બીજો ગ્રીક અને ત્રીજો બુયેરીઅન કે પ્રોટેસ્ટન્ટ. કાયેવિક પ્રશ્નને જોર વધારે હેતુથી તે ખીન્ન બે હપર જુલમ ગુનારતો હતો. પોતાના રાજ્યથી દાદ નહિ મળવાથી તે બે પ્રશ્નોએ પરદેશી રાજની સહાય માગી. ગ્રીક પક્ષે કાયેરૈનનો આશ્રય માગ્યો, અને હુપરીઅને ટેન્ગર્ફ અને રુશિઆના રાજાનો સાધ્યો. કાયેરૈને કહ્યું એક ફ્રાન્સ પોલાંદમાં રવાને કરી. રાજ સ્થાનિસ લાઉસે એ બાબત બાંધી લીધી પણ તે ઉપર રુશ રાણીએ કાંઈ લક્ષ દીધું નહિ, અને પો-

હાંદ જાણે પોર્તુગીઝો રાજ્યનો પ્રાંત દોષ તેમ ગણી બહિષ્કૃત કરવાને લ-
ક્ષકર ગોઠવ્યું. કાંકે નગરમાં પોર્તુગીઝોના કાયોનિક તાત્કાલિક સેના સહિત
વડવા ઉભા પશુ તેમનો પરાજય થયાથી તેઓને તુર્કી રાજ્યમાં નાસવું
પડ્યું. રશ લક્ષકરે તેમની પાછળ પડી કેટલાંક તુર્કી પરમણાં ઉઠાડ્યા.

ઇસ્તામ્બુલના સુલતાન મુસ્તાફાને એથી વધારે ગુસ્સો આપ્યો; પો-
ર્તુગીઝોમાં રશની સત્તા વધવાથી તેના રાજ્યથી ઉત્તર પ્રાંતોને જોખમ થાય;
વળી ફ્રેંચ દરબાર તરફથી તેને ગુમ ખસતત યુદ્ધે ચડવાની મળી. પુર્સિ-
આના સુલતાનને તેમ નહિ કરવાનું હતું, પણ તેની શીખામણ નહિ ગ-
ણતાં તેણે પોર્તુગીઝો કટક દગ રશિઆના દક્ષિણ ભાગમાં મોકલ્યું. (૧૭૬૮).
દેશ ભૂટતા હતા તેવામાં રશ ફ્રેંચે આવી તેમને હરાવ્યા બાદિક સ-
મુદમાંથી એક રશ નૌકાસેનાએ ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં આવી તુર્કી મનવારોનો
પરાજય કર્યો, તથા ગ્રીસના દક્ષિણના ભાગમાં ખંડ કરાવી બળવાખોરોને
આશરો આપ્યો. એ બડખોરો પ્રથમ ફતેહ પામ્યા, પણ પાછળથી તે-
ઓની હાર થયાથી રશિઆનો તેમને તથા જતા રવા, તેથી તુર્કીએ તે-
મને નિર્ણય સભ કરી, (૧૭૭૦) યુદ્ધ આમળ રશ અને તુર્કી વચ્ચે બી-
જી યુદ્ધ થયું તેમાં તુર્કીનો પરાજય થયો તેથી બેદર, અકર્મીન હાથમેળ
નગરો તથા આખા બેસ્સારાખિયા પ્રાંતનો કબજો રશને હાથ આપ્યો.

પોર્તુગીઝોની સ્વતંત્રતા બચે એ આ વિગ્રહ કરવાનો હેતુ તુર્કી સુલતાન-
નો હતો, તેમ છતાં બિચારા સ્તાનિસલૌસને તેની સાથા થવાની કાયેરીને
જરૂર પાડી, જર્મનિના રાજ્યાસને મેરાથાચેરિસાને કુમાર જોસફ સને
૧૭૬૫ માં બેઠો તેને પણ રશ રાજ્યનું બળ ધાસ્તી બરેલું લાગ્યું માટે
તેને ખાગવાને પુર્સિઆના મહારાજ ફ્રેદરિકની જોડે એકત્ર કરવાની ઇચ્છા
આસિઆની દરબારે દર્શાવી દે-માર્ક અને સ્વિડનનો સ્વાર્થ પણ એજ હતો.
કે રશિઆની શક્તિ હદમાં રાખવી, પરંતુ એ દેશો આ સમે સ્વસ્થ અ-
વસ્થામાં નહતા તેથી પરાજય સળથી કામકાજમાં માયું માલી શક્યા નહિ.

ચોગ્ય રાજ પાયમા ફ્રેદરિકની પછી દે-માર્કની ગાદીએ કમઅકલ
અને કુર્મી પાંચમે ખ્રિસ્તિઅન બેઠો, (૧૭૬૬) ઇંગ્લાંડના પાદશાહની
બેદન મરોતેન આતિથ્ય વેરે લગ્ન થયા રાણીની કૃપાથી શુભેચ્છી નામે

કોઈ પરદેશી મુખ્ય વજર થયો હતો. એ કારભાર ઠીક કરતો હતો પણ તે મગર ધણે હોવાથી અમીર ઉમરાવો જોડે તેને બન્યું નહિ. રાજાની ઓરમાન મા વગેરેએ મળી નળના રાજા કને તેને પકડવાનું વારંદ બળા-ત્કારે લીધું, અને મધરાતે પકડી ઇન્સાફનું કોળ કરી તેને મારી નાખ્યો. રાણીને એ કિલ્લામાં પરહેજ કરી. બ્રિટિશ સરકારના ડરથી તે એટલું ચતાં બચી. તેને હાનોવર જવાની પરવાનગી મળ્યાથી તેણીએ પોતાનો બા-કીનો જન્મારો ત્યાં કાઢ્યો. રાજમાતાના હાથમાં રાજાની લગામ બાબા પછી હરેક બાબતમાં કોપ-હેગનનું દરબાર રૂઝ દરબારને અનુકૂળ રહ્યું.

ઈ. સને ૧૭૭૧ માં ૩ જો ગસ્તાવસ રિવદનનો રાજ થયો. એ બુદ્ધિવાન અને ઉમેગી હતો. ૧૨ મા ચાર્લસના મરણ પછી રાજાનો અ-ખિતબાર ઓછો થઈ જઈ સેનેટ નામે ઉમરાવોની 'રાજસભાના હાથમાં ધણે અધિકાર ગયો હતો. સેનેટના જુલમથી રાજ તથા પ્રજા બેબર થયાં હતાં. એ પીડામાંથી છૂટા થવાનો મનસૂબો જુવાન રાજાએ કર્યો. સેનેટ સભાને હથિઆરખંધ માણસોથી ઓર્થોલી ઘેરી લીધાથી રાજાના કલા પ્રમાણે નવે કાયદો તેણે મંજૂર કર્યો એથી રાજા પૂર્ણ અધિકારી કે સ્વેચ્છિક થયો. ઉમરાવો ઉચલો મારે નહિ તે માટે તથા દુકાળના દુઃખમાંથી લોકનું રક્ષણ કરવાના કામમાં પકડાથી ગસ્તાવસ પોલાંદને મદદ કરી શક્યો નહિ.

પોલાંદની હાલત સુધારવાને, સારો રાજ્યબંદોબસ્ત કરવાને, તથા પ્રજામાં કુખસાંતિ આણવાને સ્તાનિસલૌસ અંતઃકરણથી અહાતો હતો; પરંતુ પોલાંદના ઉમરાવો મોટા જુલમી અને અન્યાયી હતા; તેઓના વિ-નાશકારી અધિકારો જારી રહે માટે તેઓએ સારા રાજાની સામે થયા, અને તેને પરહેજ કરવાનું કર્યું. એવી અવસ્થા જોઈને કાયદેને પોલાંદમાં રૂઝ ફોજ મોકલી, અને રુસિઆ, આસ્ટ્રિઆ, પ્રુશિઆ એ ત્રણે મળી એ દેશ જીતી વેહંચી લેવાનું તકનામું કર્યું. એ રાજ્યોના લશ્કરોએ જઈ પોત-પોતાના બાગનો ચૂલક કમજો કર્યો. દેશનો ચોડાક ભાગ સ્તાનિસલૌસને માટે રાખ્યો તથા હજી પોલાંદનું રાજ્ય એ નામ તો રહ્યું, (૧૭૭૩). પણ વાસ્તવિક જોતાં તે માત્ર નામનું રાજ્ય હતું, અને તે પણ ચોડા કાળમાં લય પામવાનું છે.

‘સિંઆના’ વચમાં પડ્યાથી રૂસિઆ અને તુર્કિએ સલાહ કરી. એ કલાહ મહારાણી કાયરેનને લાભકારી હતી; એથી તેને કેટલાક મોટા ધંદા, તથા કેટલોક મૂલક અને કાજા સમુદ્રમાં તેની રેખતને પોતાના વહાણ વડે સફર કરવાની રજા મળી.

એશઆરામમાં છેક નિમગ્ન થઇ ગયા છતાં પોલાદના તૂટવાની ખબર સાંભળી ત્યારે કાન્સના રાજાને મારું લાગ્યું, કેમકે કાન્સની સત્તા બધી દુબળી થઇ ગઇ હતી તેના એ પુરાવો હતો. મંત્રીચંડળમાં એ વાત નીકળી ત્યારે શુભ્ય પ્રધાને નીચું જોયું. ભાકને રાજ કરવાને તેણે જોરસુધા દોળી ઉપર દુનસો કર્યો. તેને તથા બીજા કાયેલિક પંથના રાજ્યોને સંતોષ કરવાને એ વખતના પોપ ૧૪ માં ક્લેમંતે જોરસુધા મઠ તોડી નાખવાની આજ્ઞા આપી, (૧૭૭૩).

ઇંગ્લાંડ—જર્મનિથી જૂઠ્ઠાં પડી કાન્સ જોડે ન્યાર તલનામું ઇંગ્લાંડે કહ્યું તેથી નાણાનો બચાવ થયો, તેમ યુરોપનાં રાજકાજમાં સત્તા ધંટી. તોપણુ પરદેશમાં વસેલાં મોટાં સંસ્થાન, ઉતાવળે બોદોળાયતો વેપાર અને દેશના કીસમ કારીગરીઓમાં સુધારો થવા લાગ્યો તેથી એ દાનિ જાણી નહિ; દેશની આબાદનીમાં ખસેલ પહોંચાડનાર આ વેળા રાજ્યદારી કુસંપ હતો. વિધ અને ટોરી એ બે મોટા પક્ષ હતા, તેઓ અન્સ્વિક કુળના રાજાને એક્સરખા અનુકુળ ન હતા. ટોરી જુના કાયદા કાલુન, દસ્તુર અને હકોને વળગી રહેનારા હતા તેથી તેઓ પદમદ્દ થપલા રુઆર્ટ રાજ્યવંશને અનુકુળ અને અન્સ્વિક કુળને પ્રતિકુળ હોય તેમાં નવાઇ નહિ, અને તેથી અન્સ્વિક રાજાને વિધ પક્ષનો આગ્રહ સેવો પડતો, અને પક્ષના આગેવાનોને હાથ રાજકારભાર સોંપવાની ફરજ પડતી; પણ ન્યારે રુઆર્ટ કુળના વારસના તરફની બીક રહી નહિ ત્યારે સુધારો કરનાર વિધ પક્ષથી અસહની પાતને વળગી રહેનારો, અને રાજાના હક અધિકારને કાયમ રાખી ટેકા આપનારો ટોરી પક્ષ પધારે ‘ગ્રે એ. સ્વભાવિક છે. બીજા ન્યાર્ન રાજાએ પોતાના ખાનીતા અલેક્ઝાન્ડરને વજરાત સોંપી. એ ટોરીપક્ષનો રક્ષાકર્તા રહેવાસી હતો એમ વિધના હાથમાંથી રાજકારનાર ગયાથી તેઓ એના કારભારમાં જૂથો કાઢવા લાગ્યા. પ્રજા વિધ પક્ષની તરફ થપલી જોઇને બ્યુટે રાજનામું આપ્યું, પરંતુ રાજા તેના ક-

જામાં છે, માટે નવા પ્રધાનો તેની મરજી પ્રમાણે વર્તે છે એવી વાત ચાલ્યાથી પ્રજાનો અસંતોષ જારી રહ્યો. વર્તમાનપત્રો વગેરેમાં સરકાર ઉપર જખરા હુમલા ચલા.

નાથે બિટન કરીને પત્રમાં પાર્લામેન્ટમાં કરેલા રાજના ભાષણ ઉપર વિરોધ નામે સમાસદે સખા હુમલો કર્યો, તેથી બિજવાઈ જઈ કારભારીઓએ તેની ઉપર ફાજદારી ચલાવી. અગત્યમાં પંચે તેને નિરપરાધી ફરજિયાતી તે છૂટી ગયો. વછરોએ તેની ઉપર ખીજવાર ફરિયાદ માંડી ત્યારે ક્રાન્સમાં નાસી ગયાથી તેને કાયદાના રક્ષણ બહાર કર્યો. આ બનાવોથી પ્રજાનું મન ધાતું ઉશ્કેરાયું.

ફ્રેંચ સત્તાનો અમેરિકામાંથી નાશ થયો અને ઇટિઅનોને પાછાનાં જંગલોમાં નાસી જવું પડ્યું ત્યારથી ઉત્તર અમેરિકામાંના ઇંગ્લેન્ડ સંસ્થાનોના લોક ઉતાવળે ધનવાન થવા લાગ્યા કેમકે વેપાર રાજગાર અને ખેતીની દૃઢિ સપાટાબંધ થવા લાગી. એમની કનેથી સરકારના ખર્ચને માટે કાંઈ કર લેવાનો મનસૂબો પ્રધાન એનેવિલ સાહેબે કર્યો. ફ્રેંચ જોડેનો છેલ્લો વિગ્રહ તેમના લાભને અર્થે માથે લીધો હતો, અને તેનો જસૂપૂર્વક અંત આવ્યો. ઘણો કાયદો તેમને યથો હતો માટે તે લઘાઈમાં થયેલા ખર્ચને પેટે કાંઈ વેરો તેમના ઉપર નાખવો ગેરમુનાસબ કહેવાય નહિ. તથાપિ અમેરિકનોના મુખત્યારો પાર્લામેન્ટમાં નહતા તેથી પાર્લામેન્ટથી અમેરિકા ઉપર કાયદાસર કર નંખાય નહિ એવું અમેરિકનો કહેવા લાગ્યા. એમ છતાં સન ૧૭૬૫ માં પ્રધાનની બજામધુ ઉપરથી બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટે અમેરિકાનાં સંસ્થાનો ઉપર કેટલાક કર પાડ્યા. એ વેરા આપવાની અમેરિકનોએ એાખી ના પાડી ફિલાદેલ્ફીઆમાં બધા સંસ્થાનોના મુખત્યારોએ મળી એ બાગતમાં સરકાર વિરુદ્ધ ઠસવ કર્યા એમાં ન્યુ ઇંગ્લાંદના (ઉત્તર ભાગના) લોક આગેવાન હતા. એ લોકો જૂલમના વખતમાં સ્વાધીનતાના રક્ષણને અર્થે નાગી આવેલા પ્યુરીટનોના વંશજ હતા, અને પોતાના હક્કને માટે જીવ આપે તેવા આમહી તથા હીમતવાળા હતા. કારભારીઓ જહવાવાથી આ કચ્છો યોગ્ય વરમ મુલતવી રહ્યો. રાજનો અભિપ્રાય જાગ્રતકારે વેરો લેવાનો હતો તેમ છતાં નવા વછર માર્કિસ સર્કિગદામે તે છોડી દીધા; તોપણ એ કર રદ કરવાની જોડે એવો

દરાવ થયો કે સંસ્થાનોને માટે કાયદા કરવાનો તથા તેઓ ઉપર વેરો નાંખવોનો પૂર્ણ અધિકાર ઇંગ્લાંડના મહારાજાને અને પાર્લમેન્ટને છે. આ નિયમ સંસ્થાનિકોએ ક્યુબ રાખ્યો નહિ.

લાઈ રૅફર્મગણનો કારભાર થેણ વખતમાં તૂટ્યો અને તેને ઠેકણે અર્ધ આંધમને હાથ મુખ્ય પ્રધાનવડું આન્યું. આગળ મિસ્તર પિટને નામે જ્યારે એણે કારભાર કર્યો હતો તે વારે જેવો જસ એને મળ્યો તેવો આ વેળા મળ્યો નહિ, અને તેને નોકરી છોડવી પડી. એની પછી લાઈ નાથે રાજ્યની લગભગ હાથમાં લીધી, (૧૭૬૭) એ ઉત્તરઅમેરિકાના સંસ્થાનિકોની તથા લોકપ્રિય વિદ્વસની વિરુદ્ધ હતો. મિદલમેક્સ પરગણાના લોકે વિદ્વસને પોતાની તરફનો પાર્લમેન્ટમાં મુખત્યાર નીમ્યો. સ્વદેશમાં પાછા આવી અદાલતમાં હાજર થવાથી આમળના તહોમતને માટે તેને કેદની સજા થઇ તે બોમબ્યા કેડે કામ-સની સભામાં મુખત્યારના ઓદે એસવાની તેણે ઇચ્છા કરી છે, આવી વાત આલવાથી તેને સભામાં તેડી જવાને લોકોનો જમાવ રસ્તામાં થયો તેથી મુલક મચ્યું. બ્રેડેપ્સ્ટન રાખવાને સરકારે લશ્કરને લુકમ આપ્યો; લોક સામા થયા અને કેટલાક માર્યા ગયા. સરકારની આ આલને માટે વિદ્વસે અતિ સખ્ત અને અપ્રિય વચ્ચેથી ઠપકો પ્રગટ કર્યો; સરકારની આ બીજી વખત કરેલી નોંલેસીને સાર તેને પ્રધાનોએ કામ-સની સભામાંથી કાઢી મુકાવ્યો પણ મિદલમેક્સના હકદાર રહેવાસીઓએ તેને તુરત ફરીને તે જગાએ નીમ્યો. કામ-સે દરાવ કર્યો કે કાઢી મુકવા મુખત્યારને તેની તેજ પાર્લમેન્ટમાં પાછો નીમાવ નહિ માટે બીજાને કસવો બેઠાએ. લોકે તેને વળી પાછો નીમ્યો અને કામ-એ તેમની નિમતુક રહ કરાવી. ફરીને નિમતુક થઇ તેમાં વિદ્વસની તરફ વધારે લોક હતા અને કર્નલ લેવેલની તરફ ઓછા મત પડ્યા તોપણ કામ-સે એ પાછલાને ખરો મુખત્યાર મળ્યો. કામ-સમાં આ હગવો પ્રધાનોના પક્ષકાર વધારે હોવાથી થયા.

કેનોને રાજી રાખવાનો અભિપ્રાય. પ્રધાન ટોળામાના ગ્રાહકના ડયુકનો હતો તેણે રાજીનામું આપ્યું, અને મિલનસેક્સના લોકની સામા ન થવું એવું મત અર્થે કેમ્પડનનું હતું. તેણે ચાકરી છોડી તેથી હવે લાર્ડ નાર્થ મુખ્ય વજર થયો, (૧૭૭૦). અમેરિકાના સરચાનોનાં બદરોમાં જે માલ ઉતરે તે ઉપર જકાત ઠરાવ્યાથી ત્યાનો ટંટો જારી રહ્યો, અને ફાકલાંક દીપો સમઘી રૂપેન જોડે કાંઈ વાધો હતો તેનો નિવેડો રૂપેનના લાભમાં થવા દીધો, તેથી લાર્ડ નાર્થના સામાનાળીઆને તેના ઉપર હુમલો કરવાને લાગ ફાળ્યો.

ધંધાંડમાં નવાઈ જેવું એ હતું કે આટલી બધી પ્રજાની સ્વાધીનતા છતાં પાર્લામેન્ટમાં જે થાય તે શુભ રાખવામા આવતું. લોકના હક્કો જેઓ રક્ષણ કરનારા હતા તેઓજ તેમને બધારામાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા પાર્લામેન્ટમાં બાપણો અને વાદવિવાદ થતા તે કોઈની તાકાત નહિ કે છાપી પ્રગટ કરે. આ જૂલમની સામે થવાની વખાણવા જેગ લામ દેટલાક સ્વદેશાભિમાની છપખાનાવાળાઓએ કરી, અને લંડન શહેરમાં હિમ્મતવાન માણજોટોએ તેને ટેકા આપ્યો. કામન્સની સભામાનો હેવાલ છપાઈ પ્રસિદ્ધ થયાથી તે છાપનાર અને પ્રસિદ્ધ કરનારને પરહેજ કરવાનો તે સભાએ હુકમ કર્યો. કોસ્મી, ઓસિવર અને વિલ્કસ એ ત્રણ જણ લંડનના માણજોટ (લોકના ઠરાવેલા) હતા. તેમણે એ હુકમને અમૂલ્યમાં આવવા દીધો નહિ તેથી એમને કામન્સે પોતાની હજીરમાં બોલાવ્યાથી નિઃકસે હાજર થવાની ના પાડી પણ બાકીના સભાની રખાઈ આગળથી તેમને પકડી ડાવરવઢમાં કેદ કર્યા વિલ્કસે જનામ આપ્યો કે હુખત્યાર કાખલ અને સભામા બેસવા દો તો હાજર થાઉં તેને હાજર થવાનો જે દહાડો ઠરાવ્યો હતો તે દિવસે સભાતુ મળતુ શુલતવી રાખી કામન્સે આખ આડા કાન કરી પોતાની હડ છોડી દીધી એ દિવસથી એ સભાનો તમામ હેવાલ વર્તમાનપત્રોમા પ્રગટ થાયછે

ચંદ્ર ૩ જો.

ઉત્તર અમેરિકાના ઇમેશ સંસ્થાનો, તેમના બળવો અને

તેઓનું સ્વતંત્ર થવું.

આદા બરીને કેટલાંક આઝ બોસ્ટન બંદરમાં ગયાં. જાણતો દર અને માલતો બાવ દસકો હતો તે ઉપરથી લાર્ડનારે ધાર્યું કે અમેરિકાના પાંધા ઉઠાવશે નહિ; પણ વહાણો બંદરમાં આવી ઉભાં ત્યારે શહેરના માણસો રાત્રે તેઓ ઉપર ચડી ગયાં, અને બધા માલ દરિઆમાં નાખી દીધા. આ અને બીજાં એવાં બેઠાના કમોના સમાચાર ઇંગ્લાંડમાં આવ્યાથી પ્રજાને ચુસ્તો ચડ્યો. બોસ્ટનનું બંદર બંધ કરવાનો તથા માર્સાબુસેત સંસ્થાનની સ્વાધીનતા રદ કરવાના ઠરાવ પાર્લામેંટ કર્યાં. એવું ધારવામાં આવ્યું હતું કે આ સંજયી બીજાં સંસ્થાનો ડરશે, પણ તેમ થયું નહિ. તે સમજાએ એકો કર્યો. જે દિવસથી એ ઠરાવ અમલમાં આવવાનો હતો તે દિવસ (તા. ૧ સી જુન ૧૭૭૪) અપવાસ અને ઈશ્વર પ્રાર્થના કરવાનો બંદોબસ્ત સંસ્થાનોમાં થયો, અને પાર્લામેંટના ઠરાવના કાગળોને કાળી પડીના હાંસીઆ એકી માગેમામ ફેરવ્યા. એમ બધા દેશમાં હોહા અને જગજગી થઈ. પોતાના મુખત્યાર પાર્લામેંટમાં હોય તોજ પાર્લામેંટ સંસ્થાનો ઉપર વેરા નાંખી શકે અને એ વાત કયૂંજ ન હરે તો મુદ્દ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય તેમજો કર્યો, તોપણ લડયા વિના સ્વાધીનતા રહે તો સાફ એવી તેમની ખરજ હતી. ઇંગ્લાંડની સરકારને અને ઇંગ્લાંડના ભોક્તે તેમજો યોગ્ય નમનતાઈ પૂર્વક અરજીઓ કરી. પણ ઇમેશ રાજા, પ્રધાનો, અને ભોક્તના વધારે ભાગનો અભિપ્રાય એવો હતો કે સંસ્થાનિકોની તકરાર જુઠી છે, તેઓ ઇંગ્લાંડનું વગર કારણે અપમાન કરેછે અને સંજને પાત્ર છે, તેથી સલાહ સંપથી પાત્રું નહિ. ઇમેજે કહેવા લાગ્યા કે રાજ્યથી જે રક્ષણ વગેરે લાભ થાયછે તે સમજા લાભ સંસ્થાનિકો ભોગવે છે માટે તેમજો રાજ્યના અરમમાં પણ દિઓ આપવો જોઈએ. આ દલીલ વાજબી હતી, પરંતુ તેનો ઉત્તર અમેરિકાનાએ આપ્યો તે ગેરવાજબી ન હતો. હોકરાં જાગક હોય ત્યાં સુધી તેઓને સ્વતંત્રતા હોય નહિ પણ જુનારે તેઓ ઉભરે પહોંચે અને પોતાનું કામ ચલાવી શકે ત્યારે તેમને સ્વા-

ધીનતા મળવી જોઈએ. અમેરિકનો પોતાનું કામ ચલાવી શકે તો તેઓ ઇંગ્લાંદના દાસત્વમાં શા માટે રહે ? હાલ હિન્દુસ્તાનનાં બાળક છોકરાં જેવાં હોઈ પોતાના દેશનું રાજકાજ કરી શકતાં નથી તો ઇંગ્લેન્ડ સરકારને તાબે રહે એ ઠીક છે, પણ અમેરિકનો ઇંગ્લાંડનાં ઇંગ્લેન્ડ જેવા એ કામમાં યોગ્ય હતા માટે તેમના જેટલા હક માર્ગતા હતા.

સને ૧૭૭૫ માં નવી પાર્લામેંટ મળી તેણે અમેરિકનોની માગણી સ્વીકારી નહિ. તેમની તરફથી લાર્ડ આયમ વગેરેએ સમાધાનીની દરખાસ્ત કરી તે મંજૂર રાખી નહિ તેથી શાંતિના મિત્રોની આશા ભંગ થઈ. લંડન શહેરના વેપારીઓને એ અધડાથી નુકસાન હતું તેથી શહેરના મહાજને વિગ્રહ નહિ કરવાની અરજ કરી પણ તે મરકારે માની નહિ. વિષ પક્ષ પણ એ વિરોધની વિશ્લેષણ હતો. પરંતુ આ સમયે કુલ રાજકારનાર ટોરી પક્ષને હાથ હતો અને પાર્લામેંટમાં ટોરીનું જોર જારતી હતું, તેથી હવે યુદ્ધની તૈયારી બંને દેશોમાં ચલાવાઈ.

સને ૧૭૭૫ માં કેટલાંક સંસ્થાનોએ યુનાઈટેડ કોલોનીયલ (એકત્ર થયેલાં સંસ્થાનો) એવું નામ ધારણ કર્યું, અને જવાનું કામ ચલાવવાને દરેક નીમેલા સુખત્યારોની “ કંગ્રેસ ” નામે સભા કરાવી. દરેક સંસ્થાને પોતપોતાનાં લશ્કર તૈયાર કરવા માંડ્યાં. ફિલાડેલ્ફિયામાં અને વર્જીનિયામાં કારોળી, બંદુકો, તોપો અને હથિયારો જનાવવાનાં કારખાનાં કાઢ્યાં. દ્રવ્યની તળી ન પડે માટે સરેના મતથી કાગળનાં નાણાંનું અલણ કર્યું.

મારસાનુસેત અખાતના કાંદાના પ્રાંતોના ગવર્નરને નામે જનરલ-જેન પાકરાહી અધિકારને ઝટ આધાર આપ્યો. લેકિસગટન કસબાના લોકની ફોજને વિખરાઈ જવાનો હુકમ આપ્યો તે માનવામાં નહિ આવ્યો. તેણે સરકારથી તેના ઉપર હુમલો કર્યો. એમ આ પ્રકૃતિસોભને આરબ થયો, અને બાપ દીકરાની પહેલી લડાઈ એ કેકાણે થઈ. લોકો વધુ. બડખોર સરનાનિકોના લશ્કરી સામાનનો કેટલોક સંગ્રહ કાંકોર્ડ નામે સ્થળમાં છે એવા સમાચાર મળવાથી તે ગવર્નરે તેનો નાશ કરવાને ફોજ મોકલી. એ ફોજ પોતાનું કામ જળવી પાછી જોરતન આવતી હતી તે-

વાગાં બગવાખોરોએ તેના ઉપર ધમારો કરી તેમાંના ૨૦૭ સિપાઇઓ-
ને મારી પાડ્યા. બંડખોરોમાંના માત્ર ૫૦ સુધા અને ૩૮ જખમી થયા.
આ ફતેહ મેળવ્યા પછી ટિકાંડનગર અને કાકિન પોર્ટ નામે જે કિ-
લ્લાઓ ઉપર ઓચિંતો છાપો માર્યો, એ ઘટામાંથી તેમને ૧૦૦ તોપો
તથા ખીજી યુદ્ધની મામચી મળી. તેઓની કાયદેમે ૨૦૦૦૦ જોડાની એ-
ના ભેગી કરી જ્યોર્જ વાલિંગ્ટન નામે શુદ્ધિવાન સ્વદેશ દિનેચ્છુને તેની સ-
રકારી મેળી. એ મેનાએ બોસ્તન નગરને ઘેરું. આ વર્તમાન ઇંગ્લાંડમાં
પંદોઢ્યાથી, પ્રધાનોએ કુમક મોકલી, પણ તેથી બંડખોરો જરાએ ડર્યા નહિ.

જય મળ્યા છતાં હજી અમેરિકનોએ પરાધિનપણામાંથી છૂટી સ્વ-
તંત્ર થવાનો હાથ ક્યો ન હતો. કોંગ્રેસ સભાએ નમનતાઈ બરેલી અ-
રજી ત્રીજા જ્યોર્જ રાજાને કરી. તેમાં ખીજા ઇમેલેના જેવા હક માત્ર
માખ્યા, રાજ્યથી જુદા પડી જવાનો વિચાર જણાવ્યો નથી. એ અરજી-
માં હજીઓ માંડી વાળવાને આનુસ્તાથી વિનતી કરી હતી. એ અરજી
સમ્મત આવનાર સમાના વકીમે કારભારીઓને સાફ કહ્યું કે અમારી વિનતી
સ્વિકારજો નહિ તો પરરાજ્યો જોડે મદદના કરાર કરીશું, ને તે કયો
કેડે ૨૬ કરવા ગુરુકેવ પડશે, બહુ તાણશે તો આપણો સંબંધ તૂટી જશે
અને ફરી સધારો નહિ ઇંગ્લાંડમાં રાજ્ય પ્રજા બેહુ મમને મદદયા હતા
તેથી અરજી કમૂચ ન કરતાં બંડખોર સમ્મથાનો જોડે વેપાર કરવાની બંધી
કરી, અને તેઓના વહાણોને શત્રુના વહાણુ ગણવાનો હસવ કયો.

બાઇબાપાથી પતવાનો સંભવ રહ્યો નહિ અને કેવળ યુદ્ધના પ-
રિણુખ ઉપર આધાર રહ્યો. એમ નિશ્ચ જણાવાથી જે સંસ્થાનો એ બં-
ડમાં સામિત નહોતા થયાં તે જીતવાને કોંગ્રેમે સરકર મોકલ્યું. કાનડા
પ્રાંત રાજાને તાણે રહ્યો હતો, તેને વધ કરવાને મોંટજોમરી અને આ-
નાદડ એ બે નામકેને મોકલ્યા. એમણે જાઈ કવેબેક નગરને ઘેરો પાડ્યો પરંતુ
જય પામ્યા નહિ પહેલો રણુમા પડ્યો, અને ખીજાને પાછા વળવું પડ્યું.
વર્જેનિયા અને ક્રોસલેના પ્રાંતના બ્રિટિશ ગવર્નરોને ઇંગ્લાંદ નાસી જવું
પડ્યું. જનરલ પેન્ને નોકરી પરથી દૂર કરી તેની જગ્યાએ જનરલ હા-
ઉવને નિમ્ત્રો. એને બોસ્ટન બંદરમાંથી નીકળી નોવાસ્કોશિયાના હાલી-

શાકસ શહેરમાં જવું પડ્યું, તેથી બોસ્ટન બંદરજનરલ વેપારિગટનને હાથ આગળ. પરદેશી ઇજ્જતિઅરોની સાલતાથી તેણે એ શહેરના કોટ કિલ્લા મજબૂત કરી તેને નિર્ભય કર્યું. બંક ઉદ્ધવનારા લોકને વશ કરવાને ઇંગ્લાંદની સરકારે જર્મન પવટણા બાટે મંગાવી ત્યારે કાંમેસે જાહેરનામાં કહ્યા કે આજથી એકન થયેલાં તેર સંસ્થાનો બ્રિટિશ રાજ્યથી જુદા પડી સ્વતંત્ર થયાં છે. તારીખ ૪ થી જુલાઇ ૧૭૭૬.

આ નામાંકિત, આ પ્રતાપી જાહેરનામું પ્રસિદ્ધ કર્યું તેવારે કાં. મેસનું કૌવત ઇમેજના બળને મુકાબલે થોડુંજ હતું. એના લડકરના સિપાઇ અને નાયકો હજી શીખાડે હતા; એની કને નાણા અને નૌકાસેના નહોતી, અને કુમક કરવાને ખીજ રાજ ઉભા થયા નહોતા. ઇમેજે એ વેળા ધણા દમપર હતા અને ન્યુયૉર્ક જીતવાની તૈયારી કરતા હતા હમણાં તો કાંમેસનો આધાર એ સંસ્થાનોના લોકની હીમત અને જુરસા ઉપર તથા તેઓનો સખ, સ્વતંત્રનો પ્રેમ અને મોટા થવાને માટે હાલ તુરત દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ અને લડવાની દૃઢ મરજી ઉપર હતો. પરાધિન રહેવા કરતાં મરવું સારું, જીતવું કે મરવું એવો તેઓનો દૃઢ નિશ્ચય હતો. પોતાનાં બાઇરાં છોકરાંનું જે ચનાર હોય તે યાચ એવું વિચારી દેશના ધણાખરા માણસો પરાક્રમ કરવાને આગળ પડ્યા. મુકાબલે થોડા આઠમી રાજની તરફ હતા પણ તેઓની તેમણે દરકાર કરી નહિ. ઇંગ્લાંદની સમૃદ્ધિ, વેપાર અને કૌર્તિથી યુરોપની કેટલીક પ્રજાઓ દાઝે બળતી હતી, તેઓની મદદની આશા અમેરિકનોને હતી; પણ તે તો અમેરિકનોમાં પાણી જોય ત્યારપછી વારે ચઢે, હાથ એકઠા આસરે આપે નહિ.

૮

ઇમેજેનો જય ઉપરાધ્યાપરી થવા લાગ્યો. અમેરિકન સરદારનો વાનજર્સી પ્રાંત ઇમેજ ફ્રાન્કને કબજે થયો, અને કાંમેસને મેરિલાંદમાં તારી જવું પડ્યું. આ વિજયો ઇમેજ સરદાર હાઉને કર્યા. એથી તે દુસાઇ જઇ મધ્યલતમાં પડ્યો, અને તે સત્રુને તુરંત ગણુલા લાગ્યો. અમેરિકનો હારથી નાઉમેદ થતા નહિ અને ગબરાતા નહિ. એક ટેકાણેથી જવું પડે તો, ખીજે ટેકાણે જઇ હીમતથી ઉભા રહે; એક ફ્રાન્ક હારે તો

ખીજી તૈયાર કરે; ઇમેજ નાખકા કરતાં તેમના નાખકાને દેશની ભૂગોળનું
ગાન વધારે હતું; જનરલ હાકિંગના લશ્કમાં અમેરિકન મેનાપતિ વારિંગ્ટનની
ખુદિ અનુસાર અને જનરલની આગ્રા નહતા તેથી તેને બારે ખુચારી ઘોડા
વખનમાં થઈ. ફતેહ ઉપર ફતેહ કહ્યા પછી શિયાળો એસતાં તેણે પોતાના
લશ્કરને જુદી જુદી છાવણીઓમાં મુકામ કરવાની આગ્રા આપી. આ છા-
વણીઓ એકએકથી ઘણી વેગળી હોવાથી તેમાંની એકએક ઉપર તૂટી
પડવાનો વારિંગ્ટનને સારો લાગે જાયો. ઇમેજ ફ્રાન્સ ઘણી વિખરાતી
રાખનામાંથી માફ ફ્રાન્સ યશો એમ હાકિંગના ધ્યાનમાં આવ્યું નહતું. ફ્રેન્ચ-
નની છાવણી ઉપર તેણે એમિલિયા હુમલો કર્યો અને વશ પામ્યો, તેમજ
પ્રીન્સટનમાંથી ઇમેજ ફ્રાન્સ કાઢી કાઢી ન્યુજર્સીનો કબજો કર્યો.

હાકિંગ સાહેબની આર્મની ફતેહોની ખબર થયાથી ઈંગ્લાંદની
સરકારને ધણો હરખ થયો. તેમણે જનરલ બર્ગોઇનની સરદારી નીચે
ખીજું લશ્કર કાનગની વાટે ઉત્તર સરયાનોમાં મોકલ્યું અને હુકમ કર્યો
કે હાકિંગ દક્ષિણમાંથી જીત કરતો ઉત્તર ભણી આવે અને બર્ગોઇન તેને
જામ મળે એટલે બધાં બહોર સરયાનો જીતારો, (સને ૧૭૭૭). આ
યોજના પાર પડે એવું આર્મમાં જણાયું; સર વિલિયમ હાકિંગ અને
વારિંગ્ટન વચ્ચે બ્રાન્ડિવેન આગળ સંગ્રામ થયો, તેમાં વારિંગ્ટન પરાજય
પામ્યો અને ફિલાડેલ્ફીઆ નગર હાકિંગને તાણે થયું. બ્યાર્ગોઇન જી-
તવાની અમેરિકન સેનાએ કોશિષ કરી તે આજગ મઠ. પેસી તરફ બર્ગોઇન
ટિકોન્ડોગો ધડ જીતીને દક્ષિણ ભણી કુચ કરવા માંડી. તેને વાટમાં અ-
ણધારી અડચણો નડી, મૂલક વિકટ હતો અને ફ્રેન્ચન જનરલ હતા
તેથી ડગલે ડગલે હરકત થઈ. વળી તેની મદદ ને આપવાનું હતા તે-
ઓ દેશ લૂટવામાં અને ઉજડ કરવામાં પડ્યાથી વેળાસીરૂં બ્યાર્ગોઇન પહોં-
ચ્યા નહિ, આગોટા આગળ તે આગ્રા એટલે ગેટસબર્ગને આતોડ્યું ત્યાં
જે અમેરિકન સરદારના લશ્કરોએ તેને ઘેરી લીધો. પોતાની છાવણીની
આસપાસ મોરચા કરી બર્ગોઇનને પોતાની ફ્રાન્સ રક્ષણ કરવાનો પ્રેરણ કર્યો.
તેણે અને તેની ફ્રાન્સ દક્ષિણ તરફના લશ્કરની વાટ જોઈ - બંદોફરીથી
મુક્ત કર્યું, ઇસોપસ નામે કસબો આળી નાંખનામાં તેના મિત્રો રોકાયા
હતા, તેવામાં તેને અમેરિકનોએ છાવણીમાંથી ધકેલીને બહાર કાઢ્યો અને

૫૭૫૨ સિપાઇની આખી ફાજ સાથે શરણે આવવાની જરૂર પડી.

એમ એ વરસનો (૧૭૭૮)નો આરંભ વિજયથી થયો છતાં તેને અંતે એવી દુર્દશા થઈ તોપણ બ્રિટિશ સરકાર અને પ્રજાની હેઠળે જય થવાની આશા કમી થઈ નહિ. તોપણ અમેરિકનોને રાજ કરવાના ધારા પાર્લમેન્ટે મંજૂર કર્યા. એ સમાચાર અમેરિકામાં ગયાની પૂર્વે ક્રાંસના દે-રવારે બળવાખોરોની સ્વતંત્રતા સીકારી અને તેઓની જોડે દોરનીતા કોલકરાર કર્યા. પ્રધાન ટોળીના સામાજાગીઆ કહેવા લાગ્યા કે બંડખોર સંસ્થાનોનું સ્વતંત્રપણું માનવું એજ સપાદ કરવાનો ઇલાજ છે. તેમ ન-હિ કરવાના મતના સભાસદોની મંખ્યા પાર્લામેન્ટમાં વધારી હતી. લાર્ડ આ-ધમે મરતાં મરતાં યુદ્ધ જારી રાખી રાજ્યની આમર રાખવાનો અભિ-પ્રાય આપ્યો, અને ક્રાંસની આશથી બને પહેલેને અને સંરગા ભોકને એટલું ખોટું લાગ્યું કે તેની જોડે વિરોધ કરવાના જાહેરનામા તુરત કરવા-માં આવ્યાં. ક્રાંસ અને ઇંગ્લાંડનાં નૌકામેનો એ જે દેશોની વચ્ચેના દ-રિઆમાં વહવાં પણ તેથી કોઇની હારજીત થઈ નહિ.

હાકિયની જગાએ સગ હેન્રી કિમન્ટનને મોકલ્યો, તેણે બ્રિટિશ ફાજ-ને સહિસહામત ન્યુયોર્કમાં પાછી આપીને અમેરિકનો તેની પાછળ પ-ડ્યા હતા તેઓને મારી હટાવ્યા. અમેરિકનો ના જીજ્ઞ પ્રવર્તનોમાં પણ તે-ઓ ફાંખ્યા નહિ તેથી સલાહ કરવાનાં કહેણુ ઇંગ્લાંડે મોકલ્યાં. તેમનું સ્વતંત્રપણું કમુચ કરવું એ તદનામાની પહેલી કવમ હોય નોજ સંધિ કરવાની વાત કરવી એવી અમેરિકનોની હક જણાયાથી એ સલાહ કર-વાના પ્રિયોરિ હોલ બંચ ૨૬, અને ક્વડો ધનધોકાર આપુ રહ્યો. અમે-રિકનોને સંધિની મદદથી ખૂબ ટેકો મળ્યો. પેનાનું રાજગજ ચવાવવામા તેઓ અમેરિકનોની કળ્યા; લશ્કરો રાખી લડાઇનો વડીવટ કરી ચક્યા; એથી પુરો પુરો રાજદરવારોમાં તેમના એવગીઓને માન મળ્યું, અને તેઓ સ્વતંત્ર થવાને યોગ્ય છે એવું ખપટ જણાયું. નવું રાજ્ય ઉભું કર-વાને અને તે ચલાવવાને જે સુઝે જોઇએ તે તેઓમાં પૂરા માલમ પ-ડ્યાનેઓના નવા રાજ્યનો પાયો પાક્યો. આ નવાઇનો ક્વડો જોઇ પુરો પના લોક અચેગ પામતા હતા.

આ નેજા આસ્તિઆના મહારાજા જોસફે જવેરિયાનો કબજો લેવાની કોશીશ કરી તેથી યુરોપમાં લડાઇ જાગવાનો સંભવ થયો, પણ ખ્રિસ્તિઆનો રાજા ગોટ્ટા રૈન્ય સહિત વચમાં પડ્યો. રશિઆની મહારાણી કાયેરૈને વાંધો લીધો અને ફ્રાન્સે સહાય કરવાની ના દેહી તેથી શીકાર છોડી દેવાની જોસફને ફરજ પડી, (૧૭૭૯).

રૈનના રાજાએ પણ અમેરિકાનો પણ કબ્જો વાર્ષિકને શત્રુ ઉપર લડાં કરવાનું બંધ રાખી તેઓના હુમલાથી રક્ષેલું રક્ષણ કરવાની એવી ક્ષતિ કરી અને સાવચેતી રાખી કે રણસંઘામમાં પરાભવ થવાથી તુલસાન થાય ને કરતાં એની તદખીરથી ઇંગ્લેન્ડને વધારે હાનિ થઇ. જ્યોર્જિઆ પ્રાંત ઇંગ્લેન્ડને હાથ આવ્યો અને કારોલીનામાં પણ તેઓ ધુન્ધ્યા; તથાપિ વેસ્ટઇન્ડિયાના કેટલાક ઇંગ્લેન્ડના ટાપુઓ ફ્રેંચે છુટ્યા, અને રૈનની નૌકાએનાએ પ્લિમથ બંદરનું અપમાન કરી ઇંગ્લેન્ડનું કેટલાક વખત સુધી માન ભંગ કર્યું.

બહાર એવી માઠી અવસ્થા થઇ તેની જોડે લંડન શહેરમાં મોટો બબેડો ઉઠ્યો. કાયોલિક ધંધવાળાની વિરુદ્ધ કેટલાક ગેરવાજબી અને જુલમી કાયદા હતા તે પાર્લામેંટે રદ કર્યા તે માટે કોઇ મૂર્ખ પ્રોટેસ્ટન્ટોએ નીચ વર્ગના લોકોને ઉશ્કેરી ફીતર મચાવ્યું, નવા ધારા રદ કરી જુના બહાલ કરાવવાને પચાસ હજાર મસ્તીખોર લોકનું કોળું પાર્લામેંટને બારણે આવ્યું. તેમણે કેટલાક કાયોલિક દેવજો તોડ્યા અને બાત્યાં, દુકાનો વગેરેમાં જ્યાં લાગ ફાળ્યો ત્યાં લૂંટફાટ કરી, કેદખાના તોડી નાંખી બંધીવાનોને છૂટા કર્યા. એમ થોડાક દિવસ ચાલ્યું. ત્યાર પછી લસ્કરે આવી બંદૂકો ચલાવી તેમને નસાડ્યા અને તેઓના આગેવાનોને સરકારે ફોસીની-સંજ્ઞા કરી. સિપાઇઓની ગોળીઓથી પણ સેંકડોનાં મરણ થયાં અને ઘણાક ધામલ થયા.

અમેરિકામાં ચાર્લ્સટન શહેર ઇંગ્લેન્ડ જનરલ કિલન્ટને છાલ્યું, અને તેની ફાજની ત્રણ દુકડીએ કારોલીના પ્રાંતમાં કુચ કરી. એમાંની એકે કેમ્ડન આગળ અમેરિકન ફોજને હરાવી. અમેરિકનોને માથે એક બીજું ચક્ર આવી પડ્યું પણ તેના અપાટમાંથી તેઓ બચી ગયા. તેમને વિ-

એસુ સરદારે આનોદડ છૂટ્યો. તેના તાબાની ફોજ અને કિલ્લા ઇંગ્લેન્ડને આપી દેવાનો બંદોબસ્ત ચાલતો હતો તેવામાં તેની વાત પડઝાઝગઈ, અને તે મુશ્કેલીથી નાસી છૂટ્યો. તેની જોડે મસલત કરવા આવેલા ઇંગ્લેન્ડ અમલદારને અમેરિકનોએ ફાંચી લીધી.

એડમિરલ બ્યાર્ન રોડનીએ દરિયા ઉપર ઇટલીક ફોર્સ મેળવી તે ઇંગ્લાંડની આખર સખી. રશિયા, સ્વીડન, ડેન્માર્કના રાજ્યોએ ઠરાવ કર્યો કે એડમિરલ અમેરિકનોના જે બંદરોને ઇંગ્લેન્ડ નૌકાસેને ખંડેખરાં થેંચી ન હોય તેમાં વેપાર કરવાને તે દેશના વેપારીઓને છૂટ આપવી, માત્ર શરત તથા દારૂ ગોળા વગેરે યુદ્ધની સામગ્રી નહિ લઈ જવી. હોલાંડ દેશ એ ઠરાવમાં સામિલ થયો, અને આરપછી વિયેના, બર્લિન, નેપલ્સ, વેનિસ અને પોર્ટુગાલના રાજ્યોએ પણ તેમ કર્યું.

વલંદાની સરકારે પણ અમેરિકનોને કુમક કરવાના કરાર કર્યો એવી ખચીત ખબર પડતાં ઇંગ્લાંડની સરકારે તેની જોડે યુદ્ધનો ટોરો ફેરવ્યો. દક્ષિણ અમેરિકામાં વલંદા લોકોનાં ઇટલાંક સસ્થાન ઇંગ્લેન્ડ લશ્કરે જતી લીધાં, એ ઉપરાંત વળી એક ખીજી આફત બંડખોરો ઉપર આ વેળા પડી. ફ્રાન્સના હુમલાથી હોલાંડનો બચાવ કરવાને નેધર્લેન્ડની સરદાર ઉપર ઇટલાંક શહેરો અને કિલ્લા કોટ કર્યા હતાં તે આ વખતે જર્મનિના શહેર નશાહે તોડી નંખાવ્યા, (ઈ. સ. ૧૭૮૧). વલંદાના એક નૌકાસૈન્યે ઇંગ્લેન્ડ નૌકાસૈન્યને હરાવ્યું. અમેરિકાના કાઉન્ટ્રી ડી ગ્રાન્ડ નામે નૌકાધિપતિનું બળ વિશેષ હોવાથી તેની સામે મોકલેલાં ઇંગ્લેન્ડ નૌકાસૈન્યને બેગી રહેતું પડ્યું. ફ્રેન્ચ સરદારે સંભાવ ન કરતાં જનરલ વાસિંગ્ટનની મદદે જવાનું વધારે પસંદ કર્યું. લોર્ડ કાર્નવાલિસના લશ્કરે વર્થનિયા અને નેરોગાલિયામાં ફોર્સ મેળવી તેથી ઇંગ્લાંડના લોકોને દીમન આવી. અમેરિકનો થોડાક ઉદાસ થયા. ન્યુયાર્કપર જવાનો ઇસ્તો કરેછે એવા, બુવાવામાં ઇંગ્લેન્ડને નાખી વાસિંગ્ટને ફ્રેન્ચ નૌકાસૈન્યની મદદથી દક્ષિણમાં રહેલાં ઇંગ્લેન્ડ લશ્કરપર સ્વારી કરી. ન્યુયાર્કનો બચાવ કરવાની આતુરતાને લીધે સર હેન્રી ક્લિન્ટને અર્થે કાર્નવાલિસને કુમક મોકલી નહિ તેથી અમેરિકન અને ફ્રેન્ચની બેગી થયેલી ફોજની સામે કાર્નવાલિસથી થવાયું નહિ તે ઉમરાવે બન્યો તેટલો બચાવ કર્યો તોપણ શરણે આવવાની જરૂર પડી. એ પ્રમાણે

આત્યાર સુધીમાં એ ઇંગ્લેન્ડ સેનાને તોળે થયું પણ એ સમાચાર ઇંગ્લાન્ડ માં પહોંચ્યાથી લોકો નાકોદે થયા અને વિચારના લાગ્યા કે વિગેરે ની રાખવાથી કઈ ફાયદો થનાર નથી (ઈ સ ૧૭૮૦) રાજા ૥ વડોદરાની ઇચ્છા તો વિચલ જાગી રાખવાતી હતી, પરંતુ પાર્લામેન્ટમાં તેમની તરફમાં એ વ્યાવસ્થા બહુ મત પડ્યા નહિ તેથી તેમણે નજીબાતી આપ્યાં મા કિંમત રાખીને અને ગી કાકમ નવા પ્રધાન થયા અને તેમણે સવાલ કરવાની તજવીજ કરી તો રાજા લલ્લાડી કામ ધીમું પાડ્યું નહિ એમની મેળી ડાહીવારે કાબજાપર રહી નહિ નાજીદાગતું મરણ થવાથી મુખ્ય પ્રધાનની જગ્યા અર્નેસ્ટનેને હાથ આવી એ નવા પ્રધાનના હાથમાં મગજાર આનાની અગાઉ અડમીરન રોકેના નૌક મેળે કાઉન્ટ ડી આરપી નૌકામેળનો પરાખન કર્યો છતાં ટર છતી લેવાને કાસ અને રોપે નના જનરા લશ્કરો મડ્યા હતા તેઓનો ડિનિયટ પરાજય કર્યો હિંદુસ્તાનમાં સર આયરકુળના લશ્કરે હેઠરઅલી અને ફ્રેન્ચના લશ્કરોને હરાખ્યા વનદાના સપાળા સરધાનો ઇંગ્લેન્ડને હાથ આપ્યાં ટીપુ સાહેબ અને ફ્રેન્ચના એક લશ્કરને એક ઇંગ્લેન્ડ લશ્કરે હરાખ્યું હિંદુસ્તાનના મુદ્દામાં ફ્રેન્ચ અને ઇંગ્લેન્ડ જોર લગભગ સમતોલ હતું ટીપુએ આ વખત ઇંગ્લેન્ડને નમાખ્યા તેથી તેમની ડાલિ એશિઆમાં આવી થઇ

પાર્લામેન્ટમાં અર્નેસ્ટનેની તરફ વધારે માથુસ નહિ હોવાથી રાજકારભાર લોર્ડ મેર્થે અને ફ્રાન્સ સાકેતને હાથ આપે એ પુરો સામસામાં પક્ષના હતા તો રાજા આ વખતે મળી થતા અમેરિકાના સરધાનોનું સ્વતંત્રપણું ટીપુને મળી મવાલ થવામાં અઝી હરકત રહી નહિ, (૩૦ નવેમ્બર, ૧૭૮૨) તા. ૧૨ ડિસેમ્બરમાં થયું કાસ અને રોપે જોડે પણ સનાહ થઇ અને થોડક વખત પછી હોવાડ જોડેના ટોપે પણ પત્યો

આ વિચલથી ઉત્તર અમેરિકામાંના કેટલાક ઇંગ્લેન્ડ સરધાનો એકત્ર થઇ ઇંગ્લાન્ડના રાજાથી સ્વતંત્ર થવા દાન નેઓ મુનાઇડેડ સ્ટેટ્સ હોવાય એમનો મહાગો રેપર અને યુરોપના રાજોને લશ્કર તરફે કે ટોકા હમેશનો ખરચ થાયડો ને એ નવા રાજોમાં નહિ પડવાથી તમાનાં લોક દતાવળે થયા આખા થયા થોડા વખતમાં તેઓ મથા પનવાન

અને બજવાન થઇ પડ્યા વસ્તી વગરની પુષ્કળ રસાળ જમીન એમના કમળમાં આબ્યાથી વૃદ્ધિપના અનેક દેશોથી ધણાક માણસો ત્યાં જઇને વસ્યા, આરબમાં અમેરિકાનો પામે વેપારનું ભંડોળ જોઇએ તેટલું નહિ હોવાથી ત્યાંના વેપારીઓને ઉછીના નાણા લેવાની અથવા ઉત્તાર ધધે કરવાની જરૂર પડી. એ મદદ તેમને બીજા દેશો કરતાં ઇંગ્લાંડથી વધારે મળી માટે બીજા દેશો કરતાં તેમની અને ઇંગ્લાંડની વચ્ચે વધારે વેપાર ચાલ્યો. બંડ થયાથી એ સંસ્થાનો તાબામાંથી જતાં રહ્યાં. તેથી જે નુકસાન થયું તે કરતાં એ વેપારથી ઇંગ્લાંડની પ્રજાને વધારે નફો થયો. હોલાંડનો વેપાર આ વખતે થડી ભાંગ્યો ને ઇંગ્લેન્ડને હાથ આગ્યો. કાતેલા અને નોવાસ્કોશીઆ એ બે સંસ્થાનો ઇંગ્લાંડને હસ્તે રહ્યાં. અમેરિકાનાં બીજાં સ્વતંત્ર સંસ્થાનોને વેપારથી જે લાભ થયો તે તેમને પણ થયો. વેસ્ટઇન્ડીયા દ્વીપોને વેપાર સંબંધી જે અધદીત બંધનો હતાં તે તોડી નાખવાથી તેઓમાં પણ ધણું સુધારો થયો. દરિયાનાં તોફાન આ વખતે કેટલાંક થયાં તેથી એ બેટામાં રાખેલા હજારી ગુલામોએ શીતુર કર્યાં તેથી ત્યાંના વેપારમાં કેટલાક વખત સૂધી ખયેલ પહોંચી

खंड ५ मो.

યૂરોપનો ઇતિહાસ—અમેરિકાના વિમલના અંતથી તે ફાંસના
રાજની ઉચ્ચ પાથલની રાજ્યાત સૂધી.

અમેરિકાનો વિમલ આલેખો હતો તે દરમિયાન યૂરોપનાં રાજ્યોમાં
રાજકીય પ્રકરણમાં ધીમે ધીમે સુધારો થતો દેખાયો. જર્મનિના ધણીક
રાજ્યો સ્વેચ્છિકપણે જીલમ કરવા હતા તે કરતાં ઓછો કરવા લાગ્યા,
અરબખૂટણ તથા લશ્કરી ખાતાઓમાં ફેરફાર કરતા ગયા તથા સુ-
ધારાની હાલતને અનુકૂળ નવા કાયદા સ્વીકારતા ગયા. સુધારો કરનારા
રાજ્યોમાં જોસફ સ્ટેનસાફ ધજાજ સાહસિક હતો. ધર્મસમાજની
વ્યવસ્થા કરવાના ઉપાયોને લીધે તેને છૂટા પાવસ જોડે ટૂટા થયો. એ
પોપ નવી ચાલને ત્રાસથી ધિક્કારતો તથા રોમિશ સીના જૂતા ઢોંગોને
હઠથી વગગી રહેતો. જોસફનો ફેરફાર કરવાનો વિચાર બાંગી પડવાને
ફળ મળવાની સત્તા બસ જ એવું સમજી તે પોપ મોટો અરથ કરી
વિચેતી ગયો, ત્યાં સ્ટેનસાફે તેને પ્રુકગ સન્માન આપ્યું પણ પોતાના
કરાવને આચકથી વગગી રહ્યો. એ પ્રમાણે તેની મુસાફરીની મહેનત બ્યર્થ
જવાથી અને વળી ફિસિઆ અને પ્રુસિઆના દરબારમાં પણ તેની માગ-
ણી સ્વીકારવામાં આવી નહિ તેથી ધર્માધિપતિની લોકમાં હાંસી થઈ.
'ટર્કીના વિભાગ કરી માંહેમાંહે વહેંચી લેવામાં કાચરેન રાણી જોડે સા-
મીલ થવા જોસફ રાજ્ય ખુસી હતો તેણે ફિસિઆ હસ્તગત કરવાની તે
રાણીને પરવાનગી આપી, પરંતુ આસિઆના પ્રાંતલથી પશ્ચિમ તરફના
સુખ બજો ત્રાસ પામતા હતા અને તેઓએ એની સામા થવાને સંપ-
ર્કો તેથી તુર્કી રાજનો ખ્યાલ થયો. જોસફ સ્ટેનસાફ પરરાજ્યમાં
પગપેસારો કરતો હતો તેનો અટકાવ કરવામાં પ્રુસિઆનો રાજ્ય અથે
સર હતો. આસિઆન તેધર્વીકનાં વહાણોને શેફ્ટ નદીમાં સ્વતંત્રપણે હ-

કરવા નહિ દેવા તેણે વલદ લોકોને છૂપી રીતે ઉશ્કેર્યા અને જર્મનિનાં રાજ્યોમાંનું કોઈ ખંડિત ન થાય એવો બંદોબસ્ત સંખવાને તે રાજ્યોનો એકો કર્યો. વિજયો ગેળવી ફ્રેડરિક રામએ જે રાજ્યનો વિસ્તારમાં લગભગ બમણું વધારી દીધું હતું તેને મજબૂત પાયાપર લાવવાનું કામ પૂરું થયું એટલામાં તેનું મૃત્યુ થયું, (ઈ. સ. ૧૭૮૬). તેની પછી તેનો ભવિષ્યે ફ્રેડરિક વિશ્વમ ગાદીએ બેઠો. એ નવા રામનું લક્ષ હોવાંડના રાજકોએ તરફ જલદી ખેંચાયું.

પ્રજાસત્તાક રાજ સ્થાપવામાં અમેરિકનો વિજયી થયા તેથી વલદ લોકોને પોતાના અસહન પ્રજાસત્તાક રાજની પુનઃ સ્થાપના કરવાની તથા તેમના મુખ્ય અધિકારીની સત્તા કમી કરવાની કે તદ્દન ખુંચી લેવાની લાલચ લાગી. એ અધિકારી સમગ્રી વાતે રાજ સરખો હતો, માત્ર નામે રાજ કહેવાતો નહોતો. ઓરેંજનો રાજ એ વખતે એ પદવીપર હતો, તેના દુશ્મનોને ફ્રેંચ લોકોએ કતોળન આપ્યું. એવી આશાથી કે પ્રજાસત્તાક પદ્ધતિ હાથમાં અધિકાર આબાથી હિંદુસ્તાનમાં વલદસંસ્થાને હતાં તે ફ્રેંચોને મળે અથવા એશિયા માહિલી ખિટિશોની ચકતી થઈ હતી તેને શહે આપવામાં બેડ દેશો એકઠા મળે. પરંતુ યુરોપિયાના નવા રાજની બેનનું લક્ષ એ અધિકારી જોડે થયું હતું માટે તેણે ફેરફાર નહિ કરવા દેવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને ઇંગ્લેન્ડ એલનીએ ફ્રેંચ લોકોના કવતરું નિષ્ફળ જાય તે માટે ધણે શ્રમ લીધો. ઓરેંજની રાણી (યુરોપિયાના રાજની બેન)નું અપમાન થયું તેથી તત્કાલનો અત આશ્ચવાનો લાગ આળ્યો. પોતાની બેનનું અપમાન થયું તેનું વેર વાળવા ફ્રેડરિક વિશ્વમે તત્કાળ લશ્કર મોકલ્યું. ક્રાંસે મદદગારોને વાખાતા મૂક્યા તેથી તેઓ તે લશ્કરની સામા ચર્ષ થક્યા નહિ અને ઓરેંજના ઠાકારને પોતાની સમગ્રી સત્તા પાછી મળી.

હુઈસના પ્રધાનો તેમની વારે ચઢ્યા નહિ તેનું કારણ ક્રાંસની વસુલાતની અબ્યવસ્થિત હાલત હતી. ઇંગ્લાંડપર તેમને ઇર્ષ્યા હતી તેને લીધેજ તેઓ અમેરિકાના વિગ્રહમાં સામીલ થયા હતા, અને આમવા રાજના વખતમાં પેસો અહીં ઉગાળ્યો હતો તેથી તીબેરી ખાલી થઈ હતી, તેના કરતાં વધારે માઠી અવસ્થામાં આવી પડી. એ સંકટમાંથી રાજને

હાડવા માટે કેટલાક પ્રધાને પ્રયત્ન કર્યા. પરંતુ રાણી મેરી આંટાધનેટ ની એવક્યુરી બરેલી તરફતરીને લીધે ક્લોન પ્રધાનની પદવીએ ચઢ્યો હતો તેણે વગર વિચારે કેટલાક ઉપાય ચોસી તથા તેને લક્ષ્યા પકડી રહી અવ્યવસ્થામાં વધારો કર્યો. પર્લામેન્ટો વિરુદ્ધ હોવાથી ક્લોને જાગીરદારો (લૅન્ડલૅર્ડો) અથવા જમીનદારો અને પાદરીઓની સભા બોલાવવાની રાજ્યને બંધાવવા કરી. (ઇ. મ. ૧૭૮૭). પરંતુ જેટલો દર આપવો ચોગ્ય હતો તેના કરતાં પણ જોછો આ લોકો અત્યાર સુધી આપના હતા અને દર સેવાની વાજખી રીત તેઓ પસંદ કરશે એવી આશા રાખી શકાતી નહોતી. નેકર નામે સ્વીસ ઇરાફ યોગ્ય કાળ સુધી વસુલાતખાતાને પ્રધાન હતો તેણે ક્લોનનો પ્રતિપક્ષ પકડ્યો. સરકારની ધીરજ ધટી હતી તે વધારવાને એ ઉપાય અયોગ્ય હતા એવું તેણે બતાવી આપ્યું. છુછસે ક્લોનને રજા આપી પરંતુ નેકરને દીવાન કરી લોકને રાજ દરવાજાની રાજની છુછા પ્રમાણે કરવાને એ અમીરોએ ના કહી તેથી તેણે તે સભાને રજા આપી. અમેરિકાની રાહમાં ફ્રેંચ દરબારે હાથ ધાર્યો તેથી તેના ઉપજ ખર્ચમાં અવ્યવસ્થા થઇ તે ઉપરાંત સ્વાધીનતાની રાજનીતિ ચલાનારા ફ્રેંચ લશ્કરના સરદારો અને સિપાઇઓ પોતાના દેશની સ્વેચ્છિક રાજનીતિથી નારાજ થયા. છુછાંડના જેવા સ્વાધીનતાના કાયદાની રાજનીતિ સ્થાપવાની સધળી પ્રજામાં આકાંક્ષા થઇ, તેમાં વળી વધારે ઉત્સાહી લોકો પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપવાના વિચાર કરવા લાગ્યા. આસ્ટ્રિયા સાથે દરબારનો સખધ હોવાથી લોકોમાં અતિ હૂંપો અસંતોષ ઉપજ્યો હતો. ફ્રાન્સના બગ તથા સત્તાની ધડતી. ઇશાનુ મૂળ સાત વર્ષના વિચ્છેદની દરમિયાન વિચ્છેદના દરબાર સાથે એકો થયો હતો તે હતું. આ અધિય એકાને અમર રાખવાનું તે રાણીનું આભાવિક વચણ હોવાથી લોકોને તેનાપર વહેમ આજ્યો તથા અપ્રીતિ થઇ. એ યૂરોપના રાજ્યોને પોતપોતાની મર્યાદામાં રાખવાની સત્તા ફ્રાન્સને હાથ રહી નહોતી તેથી ફ્રેંચલોક સમતુલ્યતામાં રહી ખેદ પામતા હતા. તે લોખી કાયદેન રાણીના ટૂંકલા ટુર્કસ્તાનને બચાવી શક્યા નહિ તથા હોલાંડમાંના પ્રજાસત્તાક પક્ષે તેની સેવા બગવવા માટે જે ફૂલો કરેલાં તેને કાળે તેમને શિક્ષા બોગવવી પડી પણ ફ્રાન્સથી મદદ થઇ શકી નહિ તેથી ફ્રેંચ લોકને આકુ લાગ્યું.

આ રીતે ક્રાન્સમાં ગરબડાટ ચાલતો હતો ત્યારે બીજાં રાજ્યોમાં સુધારો ધમધોકાર વધતો જતો. વેપારના રક્ષણને અર્થે નવા ધારા બાંધી તથા પાદરીઓ હદ ઉપરાંત સત્તા વાપરતા તેનો અટકાવ કરી રૂપેન તથા પોર્તુગાલના રાજ્યોએ પોતાનાં રાજ્યો સુધારી દીધાં. તે બેઉએ મળીને ભૂમધ્ય સમુદ્રમાંના આંચીયા લોકોને શાસન કરવાને તે બેઉએ એકો કર્યો; પરંતુ આલ્બિનીઆની રાજધાની ઉપર તેમનો હુમલો બંધેથી બંધાઈ તે મની મતભ્રમ પાર પડી નહિ. રહેનશાહ જોસફ તથા તેનો બાઈ ટસ્કનીનો મહાન ડચુક લીઓપોલ્ડ નવા અને હિતકારક ધારા બાંધી પ્રસિદ્ધિ પામ્યા. શરીરને પીડા કરી શુદ્ધા મનાવવાનો રિવાજ તેમણે બંધ કર્યો અને મોતની શિક્ષાને ખાત્ર યાવ એવા શુદ્ધાની સંખ્યા ઘણીજ ઓછી કરી નાખી. તેમણે જોષ્ટ રાણી કાયરને પણ તેમ કર્યું. એ રાણીના કાયદાથી રશિયાની પ્રજા ધણીજ સુખી થઈ. એજ રીતે સુક્ષતાને પણ તુર્કિસ્તાનના કાયદા સુધારવાની આકાંક્ષા દર્શાવી.

પરંતુ ક્રાન્સમાં જે બનાવો બન્યા તેથી યૂરોપનાં રાજ્યમાં સુધારાના નામથી લોકો ત્રાસ પામ્યા. અમીરોની સભાને બરખાસ્ત કર્યા પછી ટુલુસનો આર્ચ બિશપ ક્ષીથેન દીવાન થયો હતો તેણે હીસાબ રજુ કરવાની ના પાડી પાર્લામેંટને જોડે કહ્યો કર્યો. નવા કરો ઉધરાવવાના હુકમ નોંધ્યા પહેલાં એ હીસાબ તપાસવાની તેમણે હઠ લીધી હતી. જમીનદારો તથા પાદરીઓના હક્ક જળવવાનો એ પાર્લામેંટનો મુખ્ય હેતુ હતો. એ દીવાને ઓછો પક્ષ પાત કરવાની બલામણુ કરી તે વારે તેના સામાવાળાઓએ શુસ્તાના આવેશમાં આખી પ્રજાની સભા બોલાવવાની માગણી કરી એ માગણીની મંજૂરીની આશા રાખ્યા સિવાય દરબારને ખાત્ર ઉપદ્રવ કરવા અમીરો તથા પાદરીઓ સામીલ થયા. એમ છતાં લોકોએ આતુરતાથી એ વાત ઉપાડી બધ તે અમલમાં અણુવવાનો નિશ્ચય કર્યો. એ પ્રતિરોધ દૂર કરવા માટે તે આર્ચબિશપે વિવિધ સુક્રિતઓ રચી પરંતુ પાર્લામેંટના મમતને લીધે તે સધળી બંધે મળ. દરેક સુક્રિત અદ્વજ જવાથી રાજ્યને નેકરને ફરી બોલાવવાની કચુક્ષાત આખી, (ઇ. સ. ૧૭૮૮). એજ સમયે આખી પ્રજાની સભા તાકાગ બોલાવવાનું વચન પણ તેણે આપ્યું. એ પ્રજા ઇ. સ. ૧૭૧૪ પછી કોઈ દિવસ મળી નહિ હતી.

આ દાયદા બાંધનારી સભા બોલાબ્યાની પૂર્વે અમીરો, પાદરીઓ તથા લોકો એ ત્રણ જણે કેટલા કેટલા વખતો મોકલવા તેનો નિશ્ચય કર્યો. આવશ્યક હતો. દરેક જણે સરખા વખતો મોકલવા એવો જામીદારોનો મત હતો, પરંતુ પાછળથી એવો ઠરાવ થયો કે લોકોના વખતોની સંખ્યા અમીરો તથા પાદરીઓના વખતોની એકઠી કરેલી સંખ્યાની બરાબર જોઈએ. રાજાએ કહ્યું કે એ ત્રણ જણે જુદા જુદા ખંડમાં બેસવું, પરંતુ પછીથી વિશેષ તકરાર ન પડે એવો આ અગત્યની બાબત વિશે ચોક્કસ નિશ્ચય થયો હતો. ઇ. સ. ૧૭૮૯ ના મે માસની ૫ મી તારીખે આખી પ્રજાની સભા વર્સેક્સમાં મળી. લોકોના મુખ્યત્વારોએ પોતાના બજાનો વિશ્વાસ રાખી માગણી કરી કે એ ત્રણ જણે એક ઠેકાણે બેસી સાથે મત આપવો જોઈએ. યોડીક તકરાર થયા પછી આ અગત્યની બાબત કબુલ કરવાની દરખાશને જરૂર પડી અને એકઠા મળેલા લોકોએ નાણનલ એસેમ્બલી (લોકોની સભા) નામ મારણું કર્યું.

પારિસમાં કુલક થયું તેનું કંઈક કારણ દુકાળ હતો. તરફડી અને લોભા મનુષ્યોએ લોકોને ઉશ્કેરી કુલકમાં વધારો કરી રાજા તથા તેના કુટુંબપર તેમને છરસે કર્યો. ઇન્વેલીડની હાસ્પીટલ નામે સરકારી મકાનમાં દયિયારો હતાં તે તેમણે છૂટી લીધાં, અને ફિટ્ઝરોયો આસ્તીય નામે કિલ્લાપર કુમલો કરવા તત્કાળ આગળ ગયા. રાજા સંબંધી જેઓ શુન્દા કરે અથવા જેનાપર ઇતરાજ થાય તેમને કેદ કરવાનું એ બધીખાનું હતું. યોડીક વાર સામે થયા પછી જોઈએ તેટલું લશ્કર નહિ હોવાથી મવર્નર ઠાલકરાર કરી શરણુ થયો, પરંતુ એ શરતો કોધાંધ લોકોએ ગણુકારી નહિ. મવર્નરના શરીરના કંઠે કંઠકા કર્યા અને ઘણા સિપાઇઓનો નિર્દયપણે ધાત કર્યો. અતિ બધ પામીને છુછસે પ્રજાનું સાંત્વન કરવાના ઉપાય કર્યા; તેણે પારિસ અને વર્સેક્સમાં સરકારી લશ્કર હતું તેને લાંથી ખસેડ્યું, અને લોકોની ફાજને ચહેરનું રક્ષણુ સોંપ્યું. આ નવા લશ્કરનો ઉપરી માર્કિસ લાફેટને બનાવ્યો. એ સરદાર અમેરિકાના વિમલના સમયમાં સ્વર્ત્રતાને અર્થે ઉદારતાના વિચારો બતાવી તથા સેવા બજાવી લોકોની પ્રીતિ મેળવી હતી. પરંતુ લોકોને રાજ કરવાનો રાજાએ પ્રયત્ન કર્યો તે મિથ્યા ગયો. પારિસવાસીઓ તરફથી આવશ્યક મળશે એવા બરોસા-

થી લોકસત્તા સ્થાપન કરનાર પશુના આગેવાનોએ ધારા બાંધનારી સ-
ભાને વસેંદ્રસથી પારિસમાં લાવવાનો નિશ્ચય કરી એ માર્ગભૂમિ કરવાને
લોકોને છૂપી રીતે ઉશ્કેર્યા. નાચનજ ગાડોમાંના કેટલાક ભાગની જોડે ની-
ચા વર્ણુનું ટોળું વસેંદ્રસ ગયું, તેણે રાજમહેલમાં પેશીને કેટલાક રસકોને
ફેર કર્યા, અને પારિસ પ્રત્યે તેમની જોડે તુરત જવાની રાખને ફરજ
પાડી. એ રાખને બંદીવાન જેવો કરી શહેરમાં લાવ્યા. માર્ગમાં બીભિ-
ત્સ વચનો બોલતા તથા તેનું અપમાન કરતા.

આ વિપરિત કર્મથી ફ્રાન્સના રાજ્યપરિવર્તન (ફ્રેંચ રેવોલ્યુશન)ની
શરૂઆત થઇ. ત્યારપછી રાખની સત્તા માત્ર નામનીજ રહી અને રાજ્યના
અસલના ધારા ક્ષુદ્ર ગયા. શહેરી લોકો નવીજ રાજ્યવ્યવસ્થા સ્થાપ-
વાની કશ્પના કરવા લાગ્યા, આતુર સ્વદેશાભિમાનીઓ દુનિયામાં કોઇ
દિવસ થઇું નહિ હોય એવું અન્યૂન રાજ સ્થાપવાની આશા રાખતા,
પરંતુ નીચ તથા દુષ્ટ પુરુષો લોકોના કુલક દ્વિતુરને ઉશ્કેરી પોતાનો સ્વા-
ર્થ સંધવા મત્ત કરતા; તેમાં છેલ્લો વર્ગના લોકોનીજ અભિલાષા માત્ર
પરિપૂર્ણ થઇ.

खंड ६ द्वो.

ફ્રાન્સનું રાજ્યપરિવર્તન.

૧૬ મા જુલસને પારિસમાં કેદ પકડી આપ્યો તે વખતથી ફ્રાન્સની અસલની રાજરીતિ લય પામી રાજનો અમલ માત્ર નામનોજ રહ્યો; ફ્રાન્સ હકો રદ થયા, વશપરપરાના ખીતાય કાઢી નાખ્યા તથા દેવરથાન ખાતાની જગીરો હતી તેને સરકારી કરી નાખી તેથી અસલની રાજ-રચનાનો નાશ થઈ અધિકારની સ્થાપના થઈ. કેટલાક જર્મનિના રાજ-ઓના આદેસેસમા સંસ્થાનો હતા તેઓ આ દરકાર કરનારાઓની સામે થયા, પરંતુ પ્રજાના આગેવાનોએ સમાધાન કરવાના કસાવપર લજ્જ દીધું નહિ, અને એ રીતે રાજ્યપરિવર્તનના આગેવાનોને પોતાના કાર્યક્રમના આદં બમાજ જર્મન અધિરાજ સાથે બિગાડ થયો જોકેબિન સમા નામે એક મંડળી પ્રજાના મુખ્ય આગેવાનોએ સ્થાપી. મંડળીનું જોકેબિન નામ તે ના મગવાના સ્થાનપરથી પડ્યું. જેઓ રાજના પક્ષમરો હતા તેમની આ ભોકો નિંદા કરતા હતા જોકેબિન ભોકોના પ્રથમથી ભોકો દરબારપર કોપ કરવા લાગ્યા અને ફ્રાન્સના ધણા ભાગમાં હુલડ થયાં. રાજ્યની ઉ-ચલ પાચલથી નારાજ થઈ અમીરો પરદેશમાં નાસી ગયા, એ યુરોપની શાંતિને ધણું નુકસાનકારક હતું. રરદેશમાં રહી કાયદા પ્રમાણે પ્રતિરોધ કરવાની તજવીજ ન કરતાં જૂની રાજરીતિની તેની બધી ખોડખાંપણ સહીત પારકા દેશના રાજઓની મદદથી પુનઃ સ્થાપના કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. જર્મનિનો સહેનચાહ, પુશિઆનો રાજ અને સાક્સનિનો ક્લેક્ટર એ ત્રણ જણની પિલનિટઝ નગરમાં મુલાકાત થઈ વાતચીત થઈ. ફ્રાન્સના રાજનો ભાઈ અને પરદેશ નાશી ગયેલા ઉમરવોનો મુખી આર્ટો-ઇસનો દોકોર વગર તેડે ત્યાં ગયો અને તેણે રાજઓના હક્ક વિષે મોઢમ જહેરનામું તેમની પાસે કરાવ્યું. જોકેબિન ભોકોના જૂલમથી તથા પારિસના દુધડખોરોની ઉન્મત્તાઈથી અને તેની આસા નિત્ય ભંગ થતી તેથી કંટાળી

જમ બંદીખાનામાંથી નાશી જવાનો તથા સરહદ ઉપર આશ્રય લેવાનો લુધમે નિશ્ચય કર્યો. રાણી અને હોકરાં સહિત તે ખારિસમાંથી નાશી ગયો પરંતુ દુર્દેવે વારેનિસમાં જોળખાયો તેથી તેને પકડ્યો અને ક્રેદ કરી ફરીને શહેરમાં આણ્યો. આ રીતે લુધસનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો તેથી તેના કુટુંબપર લોકને શક આણ્યો તેનો લાભ જાકોબિનોએ લીધો. પરંતુ મધ્યમ ફરફાર કરનાર સ્વદેશાભિમાનીઓનું એટલું સામર્થ્ય હતું કે તેમણે જાકોબિનોને શહેરમાં રાખ્યા. ધણીવાર સૂધી વિચાર કર્યા બાદ નવી રાજ્ય-વ્યવસ્થાનો કાયદો તૈયાર કરી મંજૂરી માટે તેમણે રાજા આગળ મૂક્યો. એ કાયદો લુધમે ઝટ મંજૂર કર્યો તેથી, તથા એ ગોઠવણથી હું સંતોષ પામ્યો છું એવું તેણે મૂરોપના ફરખારોમાંના પોતાના વકીલોને કહાવી મોકલાવ્યું તેથી યોગીવાર સૂધી લોકોની તેનાપર પ્રીતિ થઈ. લીઓપોલ્ડ શહેનશાહે ખીજાં રાજ્યોને ખખર કરી કે વિમલ યવાનો ભય જતો રહ્યો અને ક્રાન્સની આદર તથા પરદેશોમાં શાંતિ રહેશે.

પરંતુ એ રીતે સ્થાપિતો કાયદો અચળ રહી શક્યો નહિ, એમાં કેટલીક ખામીઓ હતી. ફરફાર કરવાની આકાંક્ષાથી ઉત્કેષાઈ રાજ્યની મુકરર રીતિથી સતોષ પામી ફ્રેન્ચ લોકો બેશો રહ્યા નહિ. જે મડળીએ એ કાયદો બાંધ્યો હતો તેને ખરખાસ્ત કરી નવી રીતિ મુજબ ખીજા સભા બોલાવી આગલી સભા કરતા આ સભામાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યના તોફાની પક્ષકારોનું જાસ્તી બળ થવાથી ખીજા રાજ સાથે લલાછ ચલાવવી એવો રાજ્યપરિવર્તન પક્ષનો હેતુ હતો. પ્રદેશ નાશી જનારાઓની શંકાભરેલી વર્તણૂકને લીધે, જર્મનિના ફરખારોમાં તેમનાં કાવતરાને લીધે તથા બાવરિયામાં જર્મન રાજ્યોના કુચુલ હકો જાળવવાના શહેનશાહના ઠરાવને લીધે લલાછ શરૂ કરવાના બહાનાં તેમને જડી ગયાં. લિઓપોલ્ડ શહેનશાહના મરણથી ટોચ ચવાનો સંભવ વધ્યો. તેની ખાતરીએ બેસનાર ખીજા ક્રાન્સીસે લશ્કરની તૈયારી કરવા માંડી. એમ કરવાના કારણનો સનોપકારક ખુલાસો કરવાની તેણે ના કલ્પાથી લુધસે તેની સામે લલાછ કરી, (ધ. સ. ૧૭૯૨). પરંતુ રાજ્યના મતીમડળમાં સંધ નહોતો, નાશનય સભામાં કુસંધ હતો તેથી રાજકર્તાઓના વિચારમાં એટલો બધો ગમરાટ થયો કે સપ્તામાં વધારે છતાં તેના લશ્કરનો પરાજય થયો. આ

દુર્ભાગ્યનું ખર્ચ કાઢવું જાહેરની લોકનાં કાવતરાં દતાં, તેમ છતાં તેમણે રાજની પક્ષને માથે દગમનાછતો દોષ મૂક્યો અને રાણીના મગા આ-
ગ્રિઆના દરબારના કથા પ્રમાણે કાન્સના દરબારની વર્તણૂક છે એવું
કહેવા લાગ્યા. આ દેવભરેલી નિંદા ખંન કરીને દેલાઆથી તથા ધણાક
લોકોના માનવામાં આઆથી પાગસના લોકો જૂનમ અને અવ્યવસ્થા
કરવા ઉત્કેરાયા. લોકો અને સમર્થાદ સ્વતંત્રતાના ચલાનારાઓએ એની
સાથે મિથ્યા બાખરી બાંધી.

એક નવો બનાવ બનવાથી જાહેરની પક્ષને જોર મળ્યું કાન્સમાં
રાજની સત્તા ફરી સ્થાપવાના કામમાં કાન્સિસ શહેનશાહને મુશિઆનો
રાજા ફેદરિક વિલિયમ સદાય થયો. તેમનાં એકત્ર કરેલાં લશ્કરોનો સ-
રદાર કાન્સિસના હાથકને બનાવ્યો. આ રાજાએ નિહુર અને અપમાન
કારી પ્રમિદિપત્ર કાઢ્યું તેથી તુકચાન એ થયું કે સ્વદેશના રક્ષણને
અર્થે કાન્સના સર્વ પક્ષો એકત્ર થઇ ગયાં. હુમસના પરદેશ નાશી ગયેલા
બાઇઓ અને સગાઓને સ્થારપાત્રી તુરત રાજ્યપરિવર્તનના જાહેરનામા
કાઢી દોષીત કર્યું તે દુર્ભાગ્ય રાજને અતિ તુકમાનકાગક થઇ પડ્યું આ
જાહેરનામાની ખગર પારિમમાં પહોંચતાં વારનેજ કોધાધ લોકોના એક
ટોળાએ મહેમુપર હુમલો કરી ત્રિસ પહેરેગીરોનો નિર્દયપણે માત કપ્યો,
અને હુમસને પોતાના કુકુમ સહિત પ્રજાની સગાના મગાના દિસાનખા-
નામાં ભરાઇ જવાની જરૂર પાડી. સગાસહોએ તેના પડતું રક્ષણ કર્યું.
પરતુ રજા તરીકે તેનો ધર્મ બાધ કરી ટેમ્પત નામે મહાનમાં તેને કેદ
કરી રાખ્યો. એ મહાન ટેમ્પત વર્તના નાછોડોનો મદ હતો.

જાહેરની લોકોને આ ઉત્પાત કરતા જોઇ લોકો વિચિત્ર થઇ કોધા-
વમાન થયો. લશ્કરને રાજમકિતમાં દેડ રાખવાના તેણે પ્રયત્ન કર્યો આના
સમયે જોઇએ તેટલું બળ કે ઉત્સાહ નહિ હોવાથી તેનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો.
તેથી તે નેધલાડ નાશી ગયો; પૂર્વે તે રાજની સત્તાની વિરુદ્ધ થયો હતો
આટલાં આસ્થિપનોએ પકડી તેને કેદ કર્યો. એની પછી લશ્કરનો સરદાર ફ-
જોરીએઝને બનાવ્યો. તેણે હુમસોરો સામે બાધ બીડવા વધારે ઉત્સાહથી તૈ-
યારી કરી. પોતાના જળનો વિશ્વાસ રાખી એકત્ર થએલું લશ્કર મોટી મોટી
આરાઓ રાખી કાન્સમાં પેહુ અને આરબમા સત્તર આનગ પેહુ તેથી નિ-

ખૂંચ પરિબ્રાજ ચ માંગે સુખવ દેખાશે રાજ્યપરિવર્તનની સામે યનારાઓની
 રાખ્યા ઝોાછી કરતાં ઝીરે રોળસીયરે, મારાએ તથા જાગેભિન લોભના ખીજ
 સારદારોએ શકને મોટે પારિખ ॥ બધીજ નાઓમા જે લોભને પૂરેતા તેમનો
 ધાત કગવાની ધુનિ કરી આ દરજી પ્રપચ ઉન્નત નગર સામીઓએ સિદ્ધ
 કરી આપેા કાન્તના ખીજ ભાગેમાં પણ એવાજ દુષ્ટ ક્રમો થયાં લો-
 કામા ભય પેમથી આ ત્રાસદાયક કર્મની સામે વાધા ઉઠાવવાની પ્રાપ્ત મા-
 લુસની હોમત આવી નહિ એનામા હુલ્લડખોરોને નહિ ધારેલી આદતો
 આવી પડી રાજ્યપરિવર્તન યોગજ તોફાની લોકોનું કામ છે તથા રા-
 જવતો અનન સ્થાપવાની ધણુરીને સર્વ લોકોની ઇચ્છા છે એ પરદેશ
 નાશી જનારાઓ ॥ કહેવું હતું તેપર ભરોસો રાખીને અનાદિક સાધને
 જોતએ તેના લી ॥ વગર સીનું નરમર આમગ વધું અને વાત્મી આ-
 ગા તેમને શકે મળવાથી તેમની છત્રીમાં દુકાળ પડ્યો અને રોગ
 જર્મ્યા સહીમનામત પાછા જવાને છનેના કિશા પાછા આપવાની તેમને
 જરૂર પડી હુગોરીયરે નેધરનાડમા આશ્રિયતોની પાછળ પડી સજ્જડ વિ-
 જય મેળવેા એથી બેલજીવને રાજ્યની ધુસરી નાખી દેવાનું ઉત્તેજન
 મળ્યું ફનાડમે અને બ્રમા વિજયીઓને હાય આખ્યા હુરકેમ્બર્ગ જીતી
 લેનામા પણ તેઓ કેટને દરજી પાર પડ્યા નાશનન એસેમ્બલીનું નામ
 આ વખતે કન્વેન્શન પડ્યું એ સભાએ પેતાના દેશમા પ્રજાસત્તાક રા-
 જ્ય સ્થાપી પરગળ્યોમા ઉત્પાત ફેલાવવાનો નિશન કર્યો જે જે પ્રજા એ
 સ્વાધીનતા મેળવના છત્રી હોય તેને સદાયતા કરવાના જાહેરનામા ક-
 ર્યો તથા ફ્રેંચ લશ્કરે જીતેના સર્વે દેશોની જૂની રાજ્યરીતિ નદ કરવાનો
 દુષ્કર્મ કર્યો નાનગત્તા રાજ્યપક્ષે સેનેય જીતી લીધું હતું તથા જર્મન
 પ્રાંતો ઉતાવળે તેમના હાયમા આવતા હતા એ જાહેરનામું યૂરોપના રા-
 જ્યોની સામે નિમકનું કહેણ ગણાય

તેમના સામાવાગિયા અનિશ્ચિત તથા ખીકણ હોવાથી અને પારિસના
 દનકી વર્ણના હુલ્લડખોરોની સદાય મળવાથી જાગેભિન લોકો હવે કન્વે-
 નશનમા કરવાહત્તા અછ પડ્યા પેતાની સત્તાનો નયમ ઉપયોગ તેમણે
 એ પ્રદી કે સ્વાધીનતાનો નાશ કરવાના પ્રયત્નમા હુલ્લસ સામીલ હતો એવું
 તટોમન યૂગ તેની તપામ તેમણે કરી મહાજ જુગમા તથા ઉત્સાહથી

લુક્રેસે પોતાનું રક્ષણ કરવા પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ ન્યાયાધિશોએ તેને યુ-ડેમર ડેરવના પહેરેલી જ નિમર કર્યો હતો. ૬૮૩ પ્રજાએ મુખત્યારોએ તેના પર રાજદ્રોહનો આરોપ મૂકી યુ-ડેમર ડેરવો, માન કુલજી તેની તરફેણમાં હતા. લોકોને આપીત કરવાને કારણે તે કોષ્ટકો સ્વીકાર્યું નહિ પણ મુખત્યારોના મોતની સિદ્ધિ કરવા અન્યથા જે મત પડ્યા, તેમાં ના કહેનારાની સખ્યા કરતા હા કહેનારાની સખ્યા ઝાઝી નહોતી તેથી એ સજા ઉતાવળે અમલમાં લાવવાનો વિચાર જાકેમિનપએ કર્યો.

૪ સ. ૧૭૮૩ ના જાન્યુઆરિ મામની ૨૧ મી તારીખે આમાં ગિયા લુક્રેસને રાજધાનીમાં ગરદન આવેા મારતી વખતે રાજાનું અપમાન પણ કર્યું.

આ ખૂનથી આખા મૂરોપમાં લોકો કોપાયમાન થયા ફ્રેંચ એતરથી નામે શાએલિનને સિટિસ કોરટમાંથી કાઢી મૂક્યો, અને ઇંગ્લાન્ડમાં ધણાક લોકો અધાપિ ફ્રેંચોના પ્રયત્નના વખાણ કરતા હતા તેઓ હવે રાજ્યપરિવર્તનના મૂળતત્વોની વિશદ થયા હોવામાં પણ એવોજ પરિણામ થયો. નેધર્લેન્ડમાં ફ્રેંચોએ મૂનક જીતવા માડ્યો તેથી ત્યાંની મરકાર બચતી જાય.

હુગો થના સંધી કન્વેન્શન સભા બેસી રહી નહિ ઇંગ્લાન્ડના રાજા અને હોવાડના હાકેમ જોડે પ્રજામત્તાક રાજ્યને વિમલ થયો છે એવો એ સભાએ ઠરાવ કર્યો આ ઠરાવનો હેતુ બને દેશના રાજ્ય પ્રજા વચ્ચે બેદરેખાઈવાનો હતો એટલે ફ્રેંચ લોકો ઇંગ્લાન્ડના કે હોવાડના લોક જોડે સંદાઈ કરી નથી પણ તેમના રાજ કરનારા જોડે કરી છે 'ક્રાન્સના પ્રતિ પક્ષીએ જોડે સ્પેન બગી મધુ તેથી નવા પ્રજામત્તાક રાજ્યને મૂરોપના એકત્ર થયેલા મુખ્ય રાજ્યો જોડે લડવાનું પ્રાપ્ત થયું. રાષ્ટ્રી કાયરેને નેટલી થમફોની બૂમ પડી તેટલી એ એકત્ર થયેલા રાજ્યોમાંના કોષ્ટકો પાડી નહિ. ઇર્લેન્ડના સામે વિચલમાં વિજય મેળવી તેનો તેણીએ અત આપ્યો એ વિચલમાં તેણીના સેનાપતિ, અવારોએ બીજો ધણો મૂનક જીત્યો હતો અને કાગા સમુદ્રમાં રશિઆની સત્તા તેણીને હાથ આવી ચીલનના રાજાનો પણ તેણીએ પરાજય કર્યો હતો. એ ફોલ્ડનું કારણ સ્વીડનના લશ્કરની બેઠીની હતી સર્વે વાને પોવાડ રશિઆને લાગે હતું માત્ર

નામનુંજ હતું. તે દેવના નામનો નાશ કર્યો એવો એ રાણી ગુપ્ત રીતે વિચાર કરતી હતી. રાજાના પ્રજાપતાક રાજ્યની સામે વિમુક્ત કરવાને એકો યથો હતો તે રાજાઓના દંક ૥ રક્ષણાર્થે યથો હતો એમ મનાતું હતું તેથી એકમ યથેરી નેનાનો સરદાર રાજ્ય યથો જોઈએ એવો વિચાર યથો. સ્વીચ્છની પ્રજા હો રાજાનીતાનો, ગમ્નેવસે નાશ કર્યો હતો તેણે એ કામ માથે લેવાનું કહ્યું. પરંતુ રાણી કરવાની તે તૈયારી કરતો હતો તેવામાં તેનાથી કંટાળી ગયેલા અમીરોએ તેની સામે તરકટ ઉઠાવું કરી અકસ્માત નામના અમલદારે તેને મારી નાંખ્યો, (મ. સ. ૧૭-૨).

ગરનેવસના મરણ પછી કાયદેનું કપટ વધારે સ્પષ્ટ થયું તેણે એ દેવો સામે સખ્ત બાળામાં લડાઈનાં બંકેરનામાં કર્યા, પરંતુ લડાઈ કરી નહિ. (તે માટે) યુરોપનાં રાજ્યોને લશ્કરી મારવાં એવો એ રાણીનો મુખ્ય હેતુ હતો. રશિયાની જુદીપર દેવની નજર તેઓ કરે નહિ તે માટે હો-લાંડનું રક્ષણ કરવું અને અગલનું છે એવું ધારી ઇંગ્લેન્ડ અને મુશિયનો કુમોરીયજની કુતેલ અટકાવવા માટે એકમ થયા. એણે પ્રતિરોધ વગર વર્તણૂક તાબેના જાનન્ટપર સત્તા બેસાડી હતી, (મ. સ. ૧૭૬૩). જર્મેનિ તરફ આશ્રિયનો વધતા જતા હતા તેથી દેવોને વિજય મેળવવાના કામમાં વિશેષ પડ્યો. લુવેનનું રક્ષણ કરવા કુમોરીયજ હોલાંડ છોડી ગયો. નીચીન્ડન આગળ તેની હાર થઈ તેથી તેના સિપાઈઓ એટલા નાહીમત થયા કે ધણી તેને તણ જતા રહ્યા. પ્રજાસતક રાજ્યના ઉભય પક્ષોને તેનાપર વહેમ આવ્યો. એવું માલુમ પડવાથી દેવ રાજ્યની અભ્યવસિત લાસતથી કંટાળી જઈ કુમોરીયજે એકમ યથેલા લશ્કરોના સરદારો જોડે મળી જવાની બાંજગડ માંડી અને તેની હીલચાલ તપાસવા કન્વેન્શને મો-ક્યેલા પ્રજાના મુખ્યારોને કેદ પકડ્યા. પરંતુ સ્વરાજ્યની સામા થવામાં દેવ લશ્કરની સંમતિ ન હોવાથી કુમોરીયજને આશ્રિયાના લશ્કરની છા-વણીનાં નાશી જવું પડ્યું.

કુમોરીયજ પછી કરતૈન થયો તે એકમ યથેલાં સૈન્યને રોકી નહિ ચ-કવાથી યાર્કના ડચકની સરદારી નીચે બિટિશ ફોર્સ મદદે આવવાથી તેમણે નાચેન્સીનેસને મોટા કિલ્લો લઈ લીધો. તેણે કરીને પારિસમાં જવાનો માર્ગ

ઉપરનો. એકત્ર થયેલા લગ્નકરનો આટકાવ કરવામાં કમીન ફોદ પામ્યો નહિ તેથી ક્રાન્સની મરદારે તેનો ચિરચ્છેદ કર્યો, અને વ્યવસ્થાનિમાનને મરણના બપ વડે ઉડેલું પ્રજ્વળતા રક્ષણને અર્થે યથેચ્છી સમાને ક્રાન્સમાં એક સના સોપી હતી તેની ક્રૂતા કરતાં એકત્ર થયેલાં લગ્નકરનો વિયોગ કન્વેન્શનના હેતુને વધારે ઉપયોગી દનો. આશ્ચિયા, યુક્તિયા અને ઇંગ્લાંદને જુદા જુદા સ્વાર્થ હતા. પોતપોતાનો સ્વાર્થ પાર પાડવામાં એ રીને સામાન્ય હેતુ જૂથી જવામાં આવ્યો. લીકવેસ્નોઇનને આશ્ચિયનેએ ઘેરે ધાલ્યો તેવામાં ઇમેન્ને અને વલ્ડાઓ ડંકર્કને ઘેરે ધાલવા ગયા. માર્કના ડચકે ધણાજ જુસ્સાથી ડંકર્કપર દુમલો કર્યો પરંતુ સમુદ્રમાર્ગે મદદ મળવાની તેને આશા હતી તે નહિ મળવાથી તથા હાનોવરના લગ્નકરને રક્ષણ કરવા મધ્ય હતું તેનો કુશુડે પરજન્ય કર્યોથી ઘેરે ઉદાસવાની તથા તોષખાનું અને લગ્નકરી સરસામાન છોડી દેવાની તેને જરૂર પડી. યોગાક કાગ સૂચી આશ્ચિયનેને વિજય મળ્યો, પરંતુ હોરા નામે સરદાર ડંકર્કનું રતબજુ કરતો હતો તેને પ્રજાસત્તાક રાજ્યના લગ્નકરનો મેનાપતિ ઠરાવ્યો, સારે આક્ષેપસમાંના જીવેલા બાગમાંથી નસાડી મૂકાયી તેમને જર્મનિની સરદારમાં ભરાઈ રહેલું પદ્યું ઇતિહાસમાં ફ્રેંચ લોકો મેલોયનો કળગ્ને રાખી શક્યા, પરંતુ સ્પેનની સરદારપર તેમને સખ વિપત્તિ પડી.

રાજ્યપરિવર્તનની અસર આટલાંટિક મહાસાગરની પૈલી મેરના પ્રદેશોમાં પણ ધક્કા સેન્ટડોમિંગોના ફ્રેંચ તાબેના વિભાગમાના કાગા લોકોએ ગોરા લોકો તેમને સરખા લોકો આપે તે માટે બંધ કર્યું. તે સંસ્થાનના કામકાજોની વ્યવસ્થા રાખના મારે કન્વેન્શને મોકલેલા પ્રજાના ત્રણ મુખત્યારોએ તેમના દાવાને પુછી આપી, સ્વાધીનતા મળવાની આશાથી સ્તીધીઓ તેમના ધુણીઓની સામે દુલ્લક કરવા લવચ્યાયા અને વેસ્ટઇન્ડીઝમાનો ઘણાજ આખાદ ટાપુ સેન્ટડોમિંગો ગોરા અને કાગા પક્ષના વિચલથી ઉજ્જડ થયો. લલ્લાઇમાં વિદ્ય કારણે ધણા માણસના જીવ લેવામાં આવ્યા.

યુરોપના પશ્ચિમ તથા દક્ષિણ ભાગોમાં વિચલ થયા તેથી રશિયાની રાણી કાયરેનને પોતાંકના વિભાગ કરી વહેંચી લેવાનો પ્રિય હેતુ પાર પાડવાની તક મળી. લૂટમાં ભાગ લેવા માટે આશ્ચિયા અને યુક્તિયા આ

અન્યાથી મોજનામાં માગીય થયાં, પરંતુ સ્વાધીનતા જાગવવા પોતાંડના લોકો બહાદુરીથી જીત્યા. અમેરિકામાં વાર્ધિગ્યનના દાય નીચે કોસ્પરકોએ નોકરી જાળવી હતી તે સ્વદેશાભિમાનીઓનો આગેવાન હતો, અને તેની બહાદુરીના પ્રયત્નોને લીધે વિમુક્ત થયાં. એ વિમુક્તમાં પ્રથમથીજ પોતાંડના લોકને જાળવી આપા નહોતી. કોસ્પરકો ધ વજ્ર થઈ દુસ્ખનોને દાય પકડાયો, ધાતકી મવારોએ વાંચોપર દટ્યો કર્યો અને પોતાંડના રાજાના નામનો નાશ કરી ગણે એક સંખી ગાંધોએ માંદોમાદો વહેંચી લીધું, (ઈ. સ. ૧૭૯૫). ક્રાન્સની સામેના એકાના હેતુને ટેકા આપવા કરતાં ત્યાં મેજવેલાં સંસ્થાનો જાગવવા પ્રુશિયાનો રાજા વધારે આનુરૂપને રૂઝ લોક જોડે તેણે સલાહ કરી અને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય અને આસ્તિઆ વચ્ચે સલાહ કરાવી આપવાને વચમાં પડવાનું કદાચું. ક્રાન્સમાંથી આસ્તિયનોને હાંકી કાઢ્યા. એવામાં તે દેશમાં પ્રકૃતિહોળા ઉડ્યો, (ઈ. સ. ૧૭૯૩). પરિસના દિતુરખોરોની મદદથી કન્વેન્શનમાં પ્રતિપદ્ધિઓની સામે થવામાં હતો પામ્યાથી જાકોબિનોએ પોતાના-સામાવાળા આ રાજદ્રોહી છે એમ જાહેર કરી જેવી તેવી તપાસ કર્યા પછી તેમનો શિરચ્છેદ કર્યો. ક્રાન્સની રાણી મેરી આંટોહતિટનો પણ એ રીતે શિરચ્છેદ કર્યો. એનો ધાત થવાથી તે દુખમાંથી છૂટી. જાકોબિનોના જૂનમથી ક્રાન્સની દક્ષિણે ધણાંજ જગરાં લુથક જગ્યાં એથી ધર્મસમાજ અને રાજાના અર્થે લુથક કરવાને લાવે-વેડીના આસ્તિયનોને ઉત્તેજન મળ્યું. આ લુથકની જાકોબિનોને ખગર થઈ ત્યારે તેઓ બહુજ કોપ્યા. જે રાહેરોએ તેમની સત્તા ઉઘાળી હતી તેમની સામે સખ્ત દરાવ કર્યા. લાચન્સ શહેરમાં ચાર માસ થયાં લુથક જાગ્યું હતું તેથી તે શહેર નેટથી સ્વજા બોગવી તેટલી જીજ્ઞા સ્થાનને બોગવવી નહિ પડી. જગવાળા ગાળાનો માર ખમ્યા પછી તેને શરણે આવવું પડ્યું. કોલોટ અને કુશોને મુખ્ય ઠરાવી તેમના દાય નીચે જીજ્ઞા ત્રણ મુખત્યારો આપી લસકરી કાયદાથી લાચન્સના લુથકખોરોને શિક્ષ કરવા મોકલ્યા. આ કૂર પચે જેવી તેવી તપાસ કરી આશરે ચાર હજાર મનુષ્યોનો શિરચ્છેદ કર્યો. પરંતુ આવા કસાઈના કામની જોડે જાકોબિન લોકો સ્વદેશના રક્ષણર્થે લસકરની તજવીજ રાખવામાં ચૂક્યા નહિ. સર્વ રૂઝ લોકો મિષાદ છે એવો કન્વેન્શન સમાજે કાયદો કર્યો તથા બધા લોકોને લસકરમાં દાખલ થવાની

આજા કરી. આ મોટા સૈન્યના ખર્ચને માટે ખાનગી માન લઈ હતી તેની કિંમતને પેટે એસાઇનમેન્ટ નામે નોટો આપી એ નોટોની કિંમત ૪૮ થરી જતાથી ક્રાન્સની સરકારની સાથે થઈ ગઈ.

હુયોનમા હુગ્રક થવાથી એનની તથા નીઓપોલીટન દૂધીએની ખર્ચ વડે હમેશ્વરે તે બડ દમને કહ્યું હત્વેન્શનના હસ્કરે તેને ઘેરા ધાક્યો નેપોલીયન બોનાપાર્ટ નામે જીત્યાન કાર્મિકને ઘેરા ધાવનારાઓની તરફથી તોપોને માર ચનાવો એ જીત્યાન માણસ હલકા ફરજનથી પોતના શુભને લીધે ભોગી પાયતોએ ચડ્યો હતો એના શ્રમે કરીને છ-એન્ને તે શહેરનો બચાવ કરી શક્યા નહિ તોયુખાનાનો તથા શુભના વાહાણોનો નાશ કરી હતોન છોડી તેઓ જતા રહ્યા મિચાશ શહેરના રહેવાસીઓને તેઓ તથ જતા રહ્યા તેથી જ્ય પામેલા ફ્રેંચ સરકારના અમલદારોએ અપરાધી તથા નિરપરાધી સર્વેને બારે સળ કરી સંત સિન્દા કરી.

નેપોલિયન તથા જર્મનિમા પિરોશુ જેડનની સરદારી નીચે ફ્રેંચ લોકે આશ્ચર્યનો અને તેમના સલાયકારીઓપર અગત્યના વિજયો મેળવ્યા થયી લલાઇ થઇ તોપણ સ્વારીની શરઆતમા કંઈ પરિણામ નીપજ્યુ નહિ, (૪ સ ૧૭૯૫) ક્રાન્સના ઉત્તમ લોકોનો જે પક્ષે ફૂરપણે પાન થયો હતો તેમની પડતી થઇ એ અગત્યનો બનાવ બન્યો રોમેસ્પીયરના ધણાજ કપારી ફૂટે એના અધાર કર્મ જોકોનિન પક્ષના ધણાએથી સહન થઇ શક્યાં નહિ તેનો નાશ કર્યા હાની મસલત કરવામા આવી હત્વેન્શને પોતાની જે સત્તા તેને સોપી હતી તે તેની પામેથી લઇ લીધી, તથા તેને કેદ કરી તેની તથા તેના સાથીઓની જે કચેરી તેમણેજ રચાવી હતી તેણે તપાસ કરી તેમનો શિરચ્છેદ કર્યો આ ફેગ્રારથી લાભકારી પરિણામ થવાની આશા હતી તે નિષ્ફળ ગઈ. રોમેસ્પીયર પછીના સરદારો તેના કરતા કિમિતજ સારા હતા તેમની નોકાનો પરાજન થવાથી કિટનપર તેમનો ફેપ દદ થયો લોડ હાક નામે હમેજનો નોક ધિપતિ આગલા બે વિમહોમા પ્રખ્યાત થયો હતો તેણે એક જખરી ફ્રેંચ નોકાને હરાવી (૧ જીન) અને ફ્રેંચનોની હાર લોકી લલાઇનાં છ વહાણ પકડી લીધાં તથા બે ફ્રેંચનાં દેશાંબાના વિમહમાં હાર થવાથી ના હીમત થયેલી હમેજ પ્રખને આ

વિજયથી હીમત આવી. ઇંગ્લાંડના રાજ સાથે કોર્સીકાને વેંચી દીધું. પરંતુ સ્પેનની સરહદપર ફ્રેંચો વિજયી થયા અને હોલાંડને પિરેમુ તથા મોરોએ તાબે કર્યું. ઓરેંજનો યુવરાજ તથા ઇમેજી લક્કર સમુદ્રમાર્ગે નાશી ગયાં. વર્લ્ડ લોકે સ્ટાડ હોલ્ડરની જગ્યા કાઢી નાખી અને ક્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજની પેઠે રાજ સ્થાપવાની નવી પદ્ધતિ ઘાખલ કરી. આ રાજ્યપરિવર્તનથી લાભ પ્રાપ્ત થવાની હોલાંડમાં જન્મને આશા હતી તેઓ નિરાશ થયા. ફ્રેંચ લોકે પોતાના નવા મિત્રોનો તિરસ્કાર કર્યો અને તેમને જીનેસી પ્રજા પ્રમાણે ગણ્યા અને ઇમેનેએ ખરદેસખાના સંસ્થાનોનો કબજો કર્યો અને ખરોખરી નહિ કરી શકે એવો જ વલ્લહ લોકોનો વેપાર તેનો નાશ કર્યો.

ક્રાન્સના રાજ્યપરિવર્તનથી ઇંગ્લાંડમાં ગભરાટ થયો, તેણે કરીને પાર્લમેન્ટમાં સુધારો કરવાને જોગો ધણા આતુર હતા તેઓમાંના કેટલાક પર રાજદ્રોહનો ઇમેજ સરકારે આરોપ મૂક્યો. અઘાલતમાં મળ્યું જણ્યો ઇનસાફ થયો. એ ત્રણેને પંચે છાડી દીધા તેથી સરકારે બીજા ઉપર કામ ચલાવવું બંધ રાખ્યું. સ્થાપિલા ધારાઓમાં ફેરફાર કરવા દેશના ચોરાજ લોકો આતુર હતા. ફ્રેંચ જાકોબીનોની સુખાપ્તથી તથા શુન્દાને લીધે સુધારો મોઝને આપ્રિય થયો. ધણા લોકો દરબારની વિરુદ્ધ પડ્યા અને તેઓ પ્રધાનને સદાય ચલા. જેઓના વિચાર એ રીતે ફરી ગયા તેમાં મુખ્ય વાદ્યતુર બેક સાહેબ હતો. એણે ફ્રેંચ રાજ્યપરિવર્તનની વિરુદ્ધ બાપણો કર્યો તેથી લોકોના મનપર જાજરી અસર થઈ.

પોલાંડના રાજ્યનો નાશ થયો તેથી તથા ક્રાન્સની સામે થએલા રાજ્યોના પક્ષમાંથી મુશિઆનો રાજ નીકળી ગયો તેથી બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટને ધણી નાખુશી થઈ. મુશિઆના બેઇમાન રાજની ચાલ ઉપર ઇંગ્લાંડમાં ધણી ટીકા થવા લાગી. ક્રાન્સની સામા લડવાને માટે ઇંગ્લાંડની સરકારે તેને પુષ્કળ ધન આપ્યું હતું. ફ્રેંચ લોકની સામા લડવામાં એ ધનનો ઉપયોગ નહિ કરતાં પોલાંડને ભૂંડું કરવામાં તે રીતે તે લુચ્ચ રાજ્યો કામે લગાડ્યો. મુશિઆનો રાજ ફરી ગયો તેથી ઇમેને અને આલ્બિયનો હીમત હારી ગયા નહિ, ક્રાન્સનું રાજ અવસ્થામાં હતું તેથી વિરોધ જારી રાખવાની તેમણે હામ કરી. જાકોબીનોની હુંસરીયા કન્વેન્શન સભા કેટલેક દરજ્જે ભૂટી થઈ પરંતુ જાકોબીનોના કાવતરાં

અને પારિસના તોફાની લોકના ક્રિતુરોથી પારિસ-શહેરની અરામી વારે વારે થતી હતી. લાવેન્ડીમાં રાજાના પક્ષકારોએ વિરોધ જારી રાખ્યો અને ક્રાન્સના દક્ષિણ ભાગના લોક પ્રજાસત્તાક રાજ્યરીતિથી નારાજ રહ્યા. તોપણ આ કુસંપથી ક્રાન્સના સત્રુઓને કંઈ લાભ થયો નહિ. રૂપેનના લશ્કરોને કેવળ પરાજય થવાથી ત્યાંના રાજાને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય જોડે સલાહ કરવાની જરૂર પડી. ઇતિહાસમાં ફ્રેંચની સામા આશ્ચર્યનો મુશ્કેલીથી ટકી શક્યા અને જર્મનિમાં પણ ફ્રેંચ લશ્કરોનો પરાજય થયો નહિ. સમુદ્રમાં એટલિન્ટની ચડતી રહી. લાર્ડ કાર્નવાલીસના નૌકા સૈન્યે તેનાથી બચાવે બચવાન ફ્રેંચ નૌકાને પાછી દહેલી અને દશ મનવારો વડે લાર્ડ ક્લિડપોર્ટ દુસ્મનના વહાણોપર હુમલો કર્યો અને તેમાંના ત્રણને ઘરઘે આવવાની જરૂર પાડી. માર્ટીનીક, ગ્વાડલુપ અને સેન્ટમ્યુસી નામે વેશ્ઠ ઇંડિયાના બેટો ક્રાન્સને કબજે હતા તે ઇંગ્લેન્ડ છોડી લીધા અને કેપઆ-વરુડ હોપ તથા સિસોનમાં વહાણના સ્થાનો હતાં તે પણ ઇંગ્લેન્ડે હાથ આપ્યાં.

પોતાનો અધિકાર હમેશાં આલે એવો પ્રવલ જીવે-ચને કર્યો તેથી પારિસમાં બારે બેઠક થયું; એ બેઠક બેસાડી દેવાના કામમાં પોતાપાઈ સામીલ હોતો. એ કામરથી જાહે શીતરખોરો માર્યો ગયા. ત્યાર પછી ક્રાન્સમાં નવી રાજ્યવ્યવસ્થા સ્થાપવામાં આવી. કાવલ બાંધનારી એક સભા કમળી તેની ઉપર જુદા પુરોગની સભા નામે મંડળ કરાવી અને કાવલ અમલમાં લાવવાને અને રાજ્યનો વહીવટ કરવાને પાંચ કામરેક્ટરો (વહીવટદારો) ફરમાવા. એ વહીવટદારોએ કાવલ કરનારી સભાને અધિકાર એણે કરવા માગ્યો અને તેથી રાજ્યવ્યવસ્થાનો હેતુ રદ થયો. તોપણ રાજ્યવહીવટ કાંઈક નિયમસર થવા લાગ્યો અને પરસઓ જોડે આસ-વા વિચર ઉપર વહીવટદારોએ ખૂબ લક્ષ આપ્યું, (ઇ. સ. ૧૭૯૬), માર્ચ, જોર્ડન અને મોરો મોટા લશ્કરો સહીત જર્મનિમાં ધુસ્પા અને જય કરતા આમળ વધ્યા. આર્યે કચક ચાર્લેસે આશ્ચર્યનો સામો આવી તેમને અટકાવ્યા. કોર્નાક નામે રણમાં જોર્ડનને તેણે હરાવ્યો અને ત્યાર પછી ગ્રાપથી તે મોરોની સામે ગયો. હાર થયા જેતું ચાઈ ગયા છતાં મોરોએ પોતાના લશ્કરને સહીસનામત પાછું રવેશ આપ્યું નેથી તેની

પણી નામના યદ્ય. કાર્ત્તવિર નામે જંગલની વાટે તે પાછો ફર્યો. માંમાં ઠેકાણે ઠેકાણે નેને શુદ્ધ કરવું પડ્યું. તે પાછો હલતો હલતો પરંતુ ગભરાટમાં પડ્યો નહિ. પોતાના તમામ લશ્કરનો ખ્યાલ કરતો તે શહીન સંધી આપ્યો અને તોપખાનું તથા સામાન સરંજામ સહીત તેણે તે નદી ઓળંગી.

ઇલાકિમાં ફ્રેન્ચ ફોજનો સેનાપતિ નેપોલ્યન બોનાપાર્ટ હતો. તેણે સાર્દાનિયાના રાજાનો કેવળ પરાજય કર્યો. આસિયન ફોજથી તેને છૂટો પાડી નાખ્યો અને મોટા અમલના કિલ્લાઓ આપી દઇ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય જોડે ગેરઆબરુ બરેલી સંધિ કરવાની તેને જરૂર પડી ત્યારપછી નેપોલ્યન આસિયન લશ્કર ને ફોજની સામે ગયો. બારે હાતિ યથા હતાં લોકો નામે પુલના યડમાં ઉભેલા આસિયન લશ્કરને હરાવ્યું અને મિથાન તથા લાન્ઝાર્ડના મુખ્ય શહેરો છૂટી લીધાં. ત્યાંના લોકપર તેણે સખાઇ ધણી કરી, સેગ હોર્નના અંદરમાંથી ઇમેજને કાઢી ચૂકવાની ટસ્કનિના ડ્યુકને જરૂર પાડી. બોલોના પ્રાંત તથા કેટલાંક નગરો પોપની પમેથી પડાવ્યાં, નાણાની મોટી રકમ લીધી અને મણુજા કિંમતી ૩૦૦ હસ્તલેખ, મંપો તથા છાપીઓ તેની પાસેથી ઝુંટાવી લેઇ પારિસ મોકલી દીધી. મેદીના અને પાર્મીના ડ્યુકોને પણ ઓછા પ્રમાણે આપવું પડ્યું. પોતાની સરહદ ઉપર આવી પહોંચતા પહેલાં નેપોલ્યન રાજાએ કડાપણી ફ્રેન્ચ જોડે સહાઇ કરી હતી તેથી તે આ વેળા બચી ગયો. ઇલાકિમાં હવે માંચુઆનો કિલ્લો આસિયનોના હાથમાં રહ્યો હતો. નેપોલ્યને તે પર રાજા થેરો નાખ્યો. વિથેનાના દરબારે તે શહેરના રક્ષણને માટે ઉમંગથી મોટી તૈયારી કરી. માર્શલ વમ્પરની સરદારી નીચે મોટી આસિયન ફોજ આવી તેને નેપોલ્યને બે વાર બારે શહે પહોંચાડી પાછી હાલતી. વમ્પરે લશ્કરના વગર વિચારે વિભાગ કર્યો હતા તેથી તેનો પરાજય થતો હતો. આસિયાના શહેનશાહે તેને બરતરફ કરી તેની જગ્યાએ આલ્વાન્સીને મોકલ્યો. એ સરદારે પણ તેવીજ જૂલ કરી તેથી તેને નાસવું પડ્યું; પરંતુ માંચુઆના કિલ્લામાં હાજી શહેરનું રક્ષણ કર્યું.

ઇમેજના રાજાથી નારાજ યદ્ય કાર્સકાના લોકે બળવો કર્યો અને ઇમેજને પોતાના બેટમાંથી નજાડ્યા અને ફ્રાન્સને ત્યાં યથા આ-

અને પારિસના તોફાની લોકના કિતુરોથી પારિસ શહેરની ખરાબી વારે વારે થતી હતી. લાવેન્ડીમાં રાજાના પદાકરોએ વિરોધ જનરી રાખ્યો અને ક્રાન્સના દક્ષિણ ભાગના લોક પ્રજનસત્તાક રાજ્યરીતિથી નારાજ રહ્યા. તોપણ આ કુસંપથી ક્રાન્સના શત્રુઓને કંઈ લાજ થયો નહિ. રૂપેનના લશ્કરોનો કેવળ પરાજય થવાથી ત્યાંના રાજાને પ્રજનસત્તાક રાજ્ય જોડે સલાહ કરવાની જરૂર પડી ઇતાલિમાં ફ્રેંચની સામા આશ્ચિયનો સુસ્કેથીથી ટકી શકેના અને જર્મનિમાં પણ ફ્રેંચ લશ્કરોનો પરાજય થયો નહિ. સમુદ્રમાં ગ્રેટબ્રિટનની ચઢતી રહી. લાર્ડ કાર્નવાલીસના નૌકા સૈન્યે તેનાથી વધારે બળવાન ફ્રેંચ નૌકાને પાછી હંકેલી અને દશ મનવારો વડે લાર્ડ બ્રિડપોર્ટ દુશ્મનના વહાજોપર હુમલો કર્યો અને તેમાંના ત્રણને શરતે આવવાની જરૂર પાડી માર્ટીનીક, ગ્વાડલુપ અને સંટલુસી નામે વેસ્ટ ઇન્ડિયાના બેટા ક્રાન્સને કબજે હતા તે ઇમેજે છતી લીધા અને કેપઆવ્યુક હોપ તથા સિસોનમાં વચલાના સ.થાનો હતાં તે પણ ઇમેજને હાથ આવ્યા.

પોતાનો અધિકાર હમેશા આસે એવો પ્રયત્ન કન્વેન્શને કર્યો તેથી પારિસમાં બારે બેઠ થયું; એ બેઠ બેસાડી દેવાના કામમાં બોનાપાર્ટ સામીલ હોતો એ હજારથી જાડે શીતુરખોરો આવ્યા ગયા. ત્યાર પછી ક્રાન્સના નવી રાજ્યવ્યવસ્થા રચાપવામાં આવી. કાપદા, બાંધનારી એક સભા ઠરાવી તેની ઉપર જુદા પુરુષોની સભા નામે મંડળ ઠરાવી અને કાપદા અમલમાં લાવવાને અને રાજ્યનો વહીવટ કરવાને પાંચ ડાહરેડરો (વહીવટદારો) કાઢ્યા. એ વહીવટદારોએ કાપદા કરનારી મહાનો અધિકાર એછો કરવા માગ્યો અને તેથી રાજ્યવ્યવસ્થાનો હેતુ રદ ગયો. તોપણ રાજ્ય વહીવટ કાંઈક નિયમસર થવા લાગ્યો અને પરરાજ્યો જોડે ચાલવા વિચરક ઉપર વહીવટદારોએ ખૂબ લક્ષ આપ્યું, (ઇ. સ ૧૭૯૬). માર્શલ, જોર્ડન અને મોરો મોટા લશ્કરો સહીત જર્મનિમાં ઘુસ્યા અને જય કરતા આગળ વધ્યા. આર્યે કચુક ચાર્લસે આશ્ચિયનોની સામા આવી તેમને અટકાવ્યા. કોનીક નામે રણમાં જોર્ડનને તેજો દરાઓ અને ત્યાર પછી કપધી તે મોરોની સામે ગયો. દાર થયા જેતુ થઈ ગયા જનાં મોરોએ પોતાના લશ્કરને મહીસવામત પાણુ રચેશ આપ્યું તેથી તેની

ધણી નામના યદ્ધ, કાશ્મીર નામે જંગવની વાટે તે પાછો ફરે માંડમાં ઢેકાણે ઢેકાણે નેને યુદ્ધ કરવું પડ્યું. તે પાછો હઠતો હતો પરંતુ ગજરાટમાં પડેના નદિ, પોતાના તમામ લશ્કરનો ખચાવ કરતો તે સહીન સૂધી આ-
બો અને તોપખાનું તથા સામાન સરેન્ગમ સહીત તેણે તે નદી ઓળંગી.

ઇતાલિમાં ફ્રેન્ચ ફ્રાન્સનો સેનાપતિ નેપોલ્યન બોનાપાર્ટ હો. તેણે સાર્દીનિયાના રામનોડેવગ પરાજય કર્યો. આસ્ટ્રિયન ફ્રાન્સી તેને છૂટો પાડી નાખ્યો અને મોટા અગસના કિલ્લાઓ અપી દધ પ્રત્યક્ષ રાજ્ય જોડે ગેરઆખર બરેલી સંધિ કરવાની તેને જરૂર પડી ત્યારપછી નેપોલ્યન આ-
સ્ટ્રિયન લશ્કર ને ફ્રાન્સની સામે ગયો. બારે હાનિ થયા છતાં લોકો નામે યુદ્ધના યડમાં ઉભેલા આસ્ટ્રિયન લશ્કરને હરાવું અને મિથાન તથા લા-
ખ્વર્ડના મુખ્ય ચક્રેરો છૂટી લીધાં. ત્યાંના લોકપર તેણે સખાઇ ધણી કરી, લેગ હોર્નના બંદરમાંથી ઇમેજને કાઢી ચૂકવાની ડસ્કનિના ડયુકને જરૂર પાડી. બોલોના પ્રાંત તથા કેટલાક નગરો પોપની પામેળી પડ્યામાં, નાણાની મોટી રકમ લીધી અને પશ્ચાત્ત કિંમતી ૩૦૦ હસ્તગેખ, અંધો તથા છ-
બીએ તેની ખાસેથી ઝુંટાવી લેઇ પારિસ મોકલી દીધી. મેદીના અને પાર્મીના ડયુકોને પણ એજ પ્રમાણે આપવું પડ્યું. પોતાની સરહદ ઉપર આવી પહોંચ્યા પહેલાં નેપોલ્યન રાજ્યે ડકાપણી ફ્રેન્ચ જોડે સમાલ કરી હતી તેથી તે આ વેળા ખચી ગયો. ઇતાલિમાં હવે માંચુ આનો કિ-
લ્લા આસ્ટ્રિયનોના હાથમાં રહ્યો હતો. નેપોલ્યને તે પર મજા થેરા નાખ્યો. વિયેનાના હરજારે તે ચક્રેરના રક્ષણને માટે ઉમંગથી મેદી તૈયારી કરી. માર્શલ વમ્પરની સરદારી નીચે મેદી આસ્ટ્રિયન ફ્રાન્સ આવી તેને તે પોત્તને બે વાર બારે ચક્રે પહોંચાડી પાઝી હઠાવી. વમ્પરે લશ્કરના વગર વિચારે વિભાગ કર્યો હતા તેથી તેનો પરાજય થતો હતો. આસ્ટ્રિ-
યાના ચહેનશાહે તેને બરતરફ કરી તેની જગાએ આલ્વાનસીને મોકલ્યો. એ સરહદે પણ તેની જ બૂવ કરી તેથી તેને નાસવું પડ્યું; પરંતુ મા-
ચુઆના કિલ્લાને હઠથી ચક્રેર રક્ષણ કર્યું.

ઇમેજના રાજ્યથી નારાજ થઇ કાર્સીકાના લોકે બળવો કર્યો અને ઇમેજને પોતાના બેટમાંથી નક્કાવ્યા અને ક્રાન્સને તાબે થયા. આ-

યસૌડમાં ફ્રેન્ચોની ચક્ષુષ થશે એવી ધાસ્તી જણાવ્યું. એક જગદે નૌકાસેનના મોટા જમીનના લશ્કર સહીત બાંદ્રેના અખત્યાદમાં આવ્યું એ સ્વારીનો ઉપરી સાવેન્ડોના બંડખોરોનો પરાજય કરનાર દુરો હતો. જો તે બંદરમાં ઉતરી ચકયો હોત તો બ્રિટિશ રાજને હાનિ પહોંચત, પરંતુ સખ વાવા-ઝોડું થવાથી તેનાં વહાણો વીખરાઈ ગયાં, અને છૂટક છૂટક ઇંગ્લેન્ડને હાથ પાછળથી નાશ પામ્યાં અથવા પકડાયાં. રશિયાની મદદારણી કાયરેનતું મરણ થવાથી ઇંગ્લાંડના પ્રધાનને રશિયાની સારી કુમક મળવાની આશા થઈ, પરંતુ તેની પાછળ રાજ્યાસને બેસનાર રાજધિરાજ પોસે લંડન અને વિયેનાના દરબારોની વિનતી ઉપર ઈર્ષ ધ્યાન આપ્યું નહિ. ઇંગ્લાંડની સામા એક બીજે શત્રુ જાગ્યો; ઇંગ્લાંડના દરબારો ઉપર રૂપેનતું દરબાર હમેશ અદેખાઈ કરતું હતું તેથી, તથા ફ્રેન્ચ સરકારના ત્રાસે કરીને તેણે પ્રજાસત્તાક રાજ જોડે સપ કરી નૌકાસેનામાં વધારો કર્યો. (ઈ. સ. ૧૭૯૭). આ વખતે ઇંગ્લાંડનો આધાર વહાણના લશ્કર ઉપર હતો. તેવામાં સ્પીટ હેડમાં રહેવાં નૌકાસેનાના માણસોએ જળરક્ત બળવો કર્યો. સરકારે બંડખોર લશ્કરના અમલદારને બરતરફ કર્યો. પરંતુ ખારવાઓ ડર્યા નહિ. ટેમ્સ નદીના મુખ ઉપર ઘેરા ખાલી તેઓ છૂટ કરવા મંડ્યા. દેશને સુભાગ્યે કરીને શિશુરખોરોના મનમાં થોડા વખતમાં બચ ઉત્પન્ન થયું અને તેથી તેઓ પુનઃ રાજને તાબે થયા, તેમાં આગેવાનોને ઘાંસી દીધી, પરંતુ બંડખોરોના મોટા ભાગને માફી બક્ષી તેઓનાં મન મનાવ્યાં.

રિવાજ પ્રમાણે સિપાયામાં પણ છતાસિમાં વિગ્રહ બંધ પેડયો નહિ. પોતાની હારતું વેર વાગવાને આસ્વાન્તીએ સખ કાથીશ કરી, તથાપિ તેની હાર ચર્ષ, અને માંચુઆનો કિલ્લો નેપોલ્યનને તાબે થયો. આસ્તિયાના ખડણી આપનારાં છતાસિનાં રાજ્યોને વચ્ચે કર્યો. પછી ખુદ આસ્તિયાના મૂલકપર નેપોલ્યન ચડ્યો. કીડલી પ્રાંતને લતાવળે તાબે કર્યો અને ટિરમ પ્રાંતમાં ફ્રેન્ચ લશ્કર પેટું આર્ય ઇચુક ચાલ્યો બહાદુરીથી દેશનો બચાવ કર્યો તોપણ દુરો અને મોરો જર્મનિમાં ધરવા આવતા હતા તેથી બચવીત થઈ રાજ્ય ક્રાન્તીએ પોતાના ઇંગ્લેન્ડ મિત્રોની તકરારપર લક્ષ ન આપતાં સલાહના કહેણ કહાવ્યાં, તદ્દનામું ચતું હતું તેવામાં નેપોલ્યને જીનોઆ અને વેનિસની જૂની ગત્યવ્યવસ્થા બદલી ત્યાં પ્રજા.

સત્તાક પદ્ધતિ સ્થાપી અને તેઓને ક્રાન્સના આગ્રિત કર્યા.

ઉદ્ધતાપથી માંડેલા વિગ્રહથી સ્પેનને મળી હાની થઇ. કેપ સેન્ટ-વી-મેટ આગળ તેમની મોટી નૌકાસેનાને આશ્ચીર્ય જર્વિસે હરાવી, એમાં ચાર સ્પેનના વહાણ પકડાયાં. ઇંગ્લેન્ડે મોટો નાવક આ મુદ્દમાં સામીલ હતો, તેના બુદ્ધિબળે કરીને આ ફતેહ મળી હતી. ત્રિનિદાદને બેટ સ્થાનિયરો પાસેથી ઇંગ્લેન્ડે લીધો પરંતુ ટેનેરીફ પર બ્રિટિશ ફોર્સ હાથ કર્યો તે ખાલી ગયો. કેપ આવ મુહોપ જીતી લેવાને વલદાઓએ પ્રયત્ન કર્યો પણ તે નિષ્ફળ ગયો અને ઉપર તેમના સાત વહાણો ઇંગ્લેન્ડે હાથ આપ્યા. હોલાંડના કાંકાનું રક્ષણ કરવા રહેલી વલદાની નૌકાસેનાને આશ્ચીર્ય કરને હરાવી અને તેઓની પંદર મનવારો હતી તેમાંની અગ્રીઆરને પકડી, એમાંની બેને દરિયાની કેટલીક હરકતને લીધે છોડી દીધી.

ક્રાન્સના રાજ્યમાં નવી ઉપલબ્ધિ થવાથી કમરેક્ટરોને હાથ મુખ્ય અધિકાર આપ્યો અને તેઓના પ્રતિપક્ષીઓને કાળે પાણીએ મોકલ્યા. સધિ કરવાના કહેણ આપ્યા, તેમાં ક્રાન્સના એલચીઓની મારામતી એટલી મોટી હતી કે ઇંગ્લાંડે તે ના કબુલ કરી. આશ્ચિયાએ તે સ્વીકારી, માન્યુઆને બદલે તેને વિનિસ આપ્યું અને ક્રાન્સની સરહદ સહીન નહીં મૂકી પહોંચી.

હવે ક્રાન્સને એક શત્રુ હતો. એટલિટન વિના તેની સામે બાથ બીડવા ટકી રહ્યું નહિ. કમરેક્ટરોએ એ બેટ ઉપર સ્વારી કરવાને મોકું લેવું તૈયાર કર્યું. એ સમાચારથી એટલિટનના સરદારાભિમાનને જુરસો પુષ્કળ ગળ્યો. દેશના લોકો પોતાની ખુશીથી લલચાને તૈયાર થયા વાન્ટીવર લશ્કરોએ કમચત શીખવા માડી અને દેશમાંના દરેક માણસે હથિયાર ઝાલ્યા પણ જ્યાં સુધી આનલમા બ્રિટિશ નૌકાસેના પ્રયાગ છતાં સુધી છે એ ધમકી મિલ્યા છે એવું ક્રાન્સના જાણુઓમાં હતું, અને પોતાના કોઈ બીજા મનસૂયાને પડખા રાખવાને બોનાપાર્ટે એ મુકિત બોલી કરી હતી પોતાની ખુશી પ્રમાણે ઇતાલિ સ્થિતિઓ અને હોલાંડની રાજ્યવ્યવસ્થા કરવામાં ફ્રેંચ સરકાર ચેકાવલી હતી તેવામાં

મિસર દેશ પર સ્વારી કરવાની યોજના નેપોલ્યને કરી. પશ્ચિમ મૂરોપમાં ફ્રાન્સિસ લોક જંગ બળિષ્ઠ હતા તેમ આફ્રિકા અને એસિયામાં તેમને કરવા એવો વિચાર તે યોદ્ધાનો હતો, (ઇ. સ. ૧૭૯૮). આફ્રીકલ જુ-એસના ઝાઝોમાં સ્વાર થઇ પ્રથમ માટે ગયો. ત્યાંના ફ્રેચ નાઇટોએ તે બેટ એને સ્વાધીન કર્યો. એમાંના કિલ્લાઓનું રક્ષણ કરવાને ભેદએ તે-ટલી ફોજ મૂકી અને જૂમધ્ય સમુદ્રની ઉગિચસ નૌકામેનાની નજર ચૂકાવી તે મિસરમાં જઇ પહોંચ્યું. પ્રથમ આલેક્સાન્દ્રિયા ચઢેર ઉપર દલા કરી લીધું મામલુક નામે તુર્ક લોકના હાથમાં તે દેશ એ વેળા હતો. એમના તેજ ઘોડેસ્વારોએ બહુ હીમતથી લડાઇ કરી પરંતુ ફ્રેચ પાવદલ આગળ તેમનું કાંઈ આશુ નહિ. ચોરસ આકારમાં ફ્રેચ સિપાઇઓ એવી દલતાથી લડતા હતા કે મામલુક સ્વારોથી તેમને બેઠાતું નહિ. આખ્યા-ખાના યુદ્ધમાં ધણા ખરા મામલુક માર્યા ગયા.

ફ્રેચ નૌકાસેનાનો નાશ થવાથી આ દલેહની ખુશીમાં ખસેલ પ-હોંચી ઇંગ્લેન્ડનો સરદાર આફ્રીકલ નેવસન ફ્રેચ વહાણોને યોજનો ખ-લતો કરતા અખાતમાં આવ્યો. અહીં આફ્રીકલ જુએસના વહાણ ઉર્માં હતાં તેમના ઉપર તેમણે ધસારો કર્યો. ઇંગ્લેન્ડ ફોજનો થોડો ભાગ લઇને ફ્રેચ નૌકાઓ અને કાંઠો એ બેની વચ્ચે તેણે ધુસાળું અને બાકીનો ભાગ લશ્કરની બીજ બાજુ પર રાખ્યો. તેથી એ તરફથી તોપનો માર ફ્રેચોને ખમવો પડ્યો. દારણ મુદ્દ થયું અને અંતે ઇંગ્લેન્ડનો પૂર્ણ જય થયો. ફ્રેચની નવ મનવારો તેમણે પકડી. લાઓગીયન્ટ નામે એક અસાધારણ કહનું જાઝ તેમાંના ધણાખરા બહાદુર માણસો સાથે દારથી ઉચે ઉડી દા-ટ્યું, બીજા એ વહાણ ઇંગ્લેન્ડે હાય આવતા અટકાવવાને માટે ફ્રેચ સરદારે સજગાવી મૂક્યાં.

બીજી સ્વારીઓમાં મેટલિટનને જય મળ્યો નહિ. બેવજીયમને કાંડે વહાણોનું લશ્કર મોકલ્યું હતું તે હાર ખાઇ પાછું આવ્યું અને સેંટડો-મંગિનો બેટ ઇંગ્લેન્ડને છોડી દેવો પડ્યો. આલેક્સાન્દ્રમાં શીતર થયું, ફ્રેચ રાજરીતિના વખાણ કરનારા કેટલાક આતુર પુરોની ઉસ્કરણીથી મૂર્ખ મામડોયાઓ સરકારની સામે ઝગડો કરવા ઉઠ્યા હતા. હીતુરખોરોએ મ-થુક ધાતકી કર્યો કર્યો, પણ તેમના સરદારોથી ને વત્તાઇ થકયા નહિ.

રાજના લશ્કર તરફથી પણ બહુ નિર્દય ક્રોધ થયાં. અને બંડ સમુદ્ધ; પરંતુ તેવામાં એકલાની ફેંચ ફાળ કનાટ પ્રગણામાં ઉતરી તેમની જોડે લદ્દાને મેકસેલી ઈંગિલિશ રૂકડીના કાયરપણાથી કા રીસ સિપાઇઓ દેશના મધ્ય ભાગ સુધી આવી પહોંચ્યા. આમલોડના સુબાની જગાએ લાર્ડ કાર્નવાલિસની નિમત્તક એ વખતે થઇ હતી. તે સરકારે ક્રાન્સીસોને શરણે આવવાની જરૂર પડી. સપ્તાહ અને કપાનો ઘટતા મિશે ઉપયોગ કરી એ સુખાએ નારાજ થયેલા લોકને સાંત કર્યા. ફ્રેંચ નૌકાસેનાના ધણાક વડાણોને સરજેન વારને પકડ્યા તેથી હવે પછી એવી સ્વારીની ધારતી રહી નહિ.

તેમ નદીના મુખ આગળ જે મોટો જળ નેક્સનને પ્રાપ્ત થયો તેની અમર મૂરોપમાં જમરી થઇ. ઇસ્તામ્બુલના સુલતાને પોતાના રાજત્વ રક્ષણ કરવાને ઉમેગથી તૈયારી કરવા માંડી. શૂનમ્ય સમુદ્રમાં રશિયા તરફથી એક નૌકાસેના આવી તેણે ફ્રેંચે જીતી લીધેલા આયોનિયન બેટા ખૂચવી લીધા. પોપ પાસેથી જૂટવી લીધેલો મૂલક લેઇ લેવા નેપલ્સના રાજા યુદ્ધે ચઢ્યો અને ઇંગ્લાંડના મુખ્ય પ્રધાન પીટ સાહેબની અસલાહથી આસિટ્ટાના મહારાજાએ ફરીને વિમલ આરબ્યો.

આ બાજવાન એકાથી ફ્રેંચ લોક ડર્યા નહિ. નેપલ્સના રાજાને તેમણે સહજ પાછો હઠાવ્યો, પરંતુ રશિયાએ તેમને હજારોવા સવારોફની સરકારી નીચે રશ ફાળ હતાલિમાં દાખલ થઇ, અને આસ્તિયનોને મળી જઇ કેટલાક જળ મેળવ્યા. માર્શલ મોરો અને મેગ્ડોનલતું તેમની આગળ ફાંચુ નહિ આ ફતેહ મેળવવામાં રશિયા અને આસ્તિયાના એટલા બધાં માણસો માર્યા ગયાં કે લદ્દાઇ ચલાવવાની જીજ્ઞાસા કરવી તેમને ઠીક માલુમ પડી. સ્વીટ્ઝર્લૅન્ડમાંથી ક્રાન્સીસ ફ્રાન્સને હાંકી કાઢવાનું કામ સવારોફે માથે લીધું અને ઇટાલિમાં આસ્તિયા અને પિઝમેન્ટના લશ્કરોનું ઉપરીપણું મેલાસ અને કેને સોખું. જર્મનિના માંડળિક રાજાઓની ફ્રાન્સે વડે તે દેશનું રક્ષણ કરવાનું કામ ચાર્લસને હાથ આપ્યું. સ્વીટ્ઝર્લૅન્ડમાં ફતેહ કરતો સવારોફ આગળ વધ્યો અને જર્મનિમાં કેટલાક નાના ઝગડામાં ફ્રેંચને પાછાં હટવું પડ્યું એ દરમિયાન નેપોલ્યને સિરિયા ઉપર ચંદાઇ કરી હતી. એકરમદ આગળ તેને અટકવું પડ્યું. સગ સીડની સ્ત્રીય

મિસર દેશ પર સ્વારી કરવાની યોજના નેપોલ્યને કરી. પશ્ચિમ યુરોપમાં ફ્રાન્સિસ લોક જેમ બગિચા હતા તેમ આફ્રિકા અને એશિયામાં તેમને કરવા એવો વિચાર તે યોદ્ધાને હતો, (ઇ. સ. ૧૭૯૮) આફ્રીકા જુ-એસના ઝંઝોમાં સ્વાર થઇ પ્રથમ માટે ગયો ત્યાંના ફ્રેંચ નાહટોએ તે એટ એને સ્થાપીન કર્યો. એમાંના દિલાઓનું રદાણુ કરવાને લેઇએ તે-ટલી ફ્રાન્સ મૂકી અને જૂમખ્ય સમુદ્રની ઇગ્નિય નૌકાસેનાની નજર ચૂકાવી તે મિસરમાં જઇ પહોંચ્યું પ્રથમ આલેક્ષાદ્રિયા ચહેર ઉપર હાતાં કરી લીધું મામલુક નામે તુર્ક સોકના હાથમાં તે દેશ એ વેળા હતો. એમ-ના તેજ ઘોડેસ્વારોએ બહુ હીમતથી લડાઇ કરી પરંતુ ફ્રેંચ પામદલ આગળ તેમનું કાઇ આશુ નહિ. ચોરસ આકારમાં ફ્રેંચ સિપાઇઓ એવી દહતાથી લડતા હતા કે મામલુક સ્વારોથી તેમને બેઠાતું નહિ. આગના-ખાના યુદ્ધમાં ધણા ખરા મામલુક માર્યા ગયા.

ફ્રેંચ નૌકાસેનાનો નાશ થવાથી આ રતેહની ખુશીમાં ખસેલ પ-હોચી ઇમેજને સરદાર આફ્રીકા નેક્સન ફ્રેંચ વહાણોને જોળેના ખ-લતો કરતા અખાતમાં આવ્યો અહીં આફ્રીકા જુએસના વહાણ ઉભા હતા તેમના ઉપર તેમણે ધસારો કર્યો ઇમેજ ફ્રાન્સે ઘોડો ભાગ લઇને ફ્રેંચ નૌકાઓ અને કાઠો એ એની વચ્ચે તેણે ધુસાળ્યું અને બાકીનો ભાગ લશ્કરની બીજી બાજુ પર રાખ્યો તેથી એ તરફથી તોપનો માર ફ્રેંચોને ખમવો પડ્યો દારણુ સુદ થયું અને અતે ઇમેજને પૂર્ણ જય થયો. ફ્રેંચની નવ મનવારો તેમણે પકડી. લાઓગીયન્ટ નામે એક અસાધારણ કહતું જાઝ તેમાંના ધણાખરા બહાદુર માણુમે સાથે દારથી ઉચે ઉડી શ-ટ્યું, બીજા એ વહાણ ઇમેજને હાથ આવતા અટકાવવાને માટે ફ્રેંચ સરદારે સળગાવી મૂક્યાં

બીજી સ્વારીઓમાં ઐટલિટને જય મળ્યો નહિ. એવળ્યમને કાઠે વહાણોનું લશ્કર મોકલ્યું હતું તે દાર ખાઇ પાણુ આવ્યું અને સેન્ટો-મોગિનો એટ ઇમેજને છોડી દેવો પડ્યો. આપલોડમાં શીતર થયું, ફ્રેંચ રાજરીતિના વખાણુ કરનારા કેટલાક આતુર પુરોની ઉસ્કરણીથી મૂર્ખ મામડોયાઓ સરકારની સામે ઝગડો કરના ઉકા હતા શીતરખોરોએ મ-ણાક ધાગડી કર્યો કર્યો, પણ તેમના સરદારોથી તે વગાઇ ચકા નહિ.

રામના સરકર તરફથી પણ બહુ નિર્દય દુર્ગો થયાં. અને બંડ શમ્યું; પરંતુ તેવામાં એકતાની ફેંચ ફાળ કનાદ પ્રગણામાં ઉતરી તેમની જોડે લલવાને મોકલેલી ઈંગ્લિશ દૂકડીના કાયરપણાથી ક્રાન્સીસ સિપાઇઓ દે-શના મધ્ય ભાગ સુધી આવી પહોંચ્યા. આયલાંડના સૂબાની જગાએ લાર્ડ કર્નવાલિસની નિમત્તુક એ વખતે થઇ હતી. તે સરદારે ક્રાન્સીસોને શરણે આવવાની જરૂર પાડી. સખાઇ અને દયાનો ઘટલા મિશે ઉપયોગ કરી એ સૂબાએ નારાજ થયેલા લોકોને શાંત કર્યા. ફેંચ નૌકાસેનાના ધણાક વડાઓને સરજોન વારને પકડા તેથી હવે પછી એવી સ્વા-રીની ધારતી રહી નહિ.

તેજ નદીના મુખ આગળ જો મોટો જય નેપ્સનને પ્રાપ્ત થયો તેની અસર યુરોપમાં જમરી થઇ. ઇરાખ્યુસના સુલતાને પોતાના રાજ્યનું રક્ષણ કરવાને ઉમેગથી તૈયારી કરવા માંડી. બૂમધ્ય સમુદ્રમાં રશિયા તરફથી એક નૌકાસેના આવી તેણે ફેંચે જીતી લીધેલા આયોનિયન ખેટો ખૂચવી લીધા. પોપ પાસેથી જૂટવી લીધેલો મૂલક લેઇ લેવા નેપ્સને રાજ્ય યુદ્ધે ચડ્યો અને ઇંગ્લાંડના મુખ્ય પ્રધાન પીટ સાહેબની અસલાહથી આર્સિદ્વાના મહારાજાએ ફરીને વિચલ આરંભ્યો.

આ ભગવાન એકાથી ફેંચ લોક ડી નહિ. નેપ્સનના રાજ્યને તેમણે મહજ પાછો હડાળ્યો, પરંતુ રશિયાએ તેમને હણ્યા. સવારોશની સરકારી નીચે દશ ફાળ છતાલિમાં દાખલ થઇ, અને આશ્ચર્યનેતે મળી જઇ કેટલાક જય મેળવ્યા. માર્શલો મોરો અને મેડોનલનું તેમની આગળ શત્રુ નહિ આ ફતેહ મેળવવામાં રશિયા અને આશ્ચર્યમાના એટમાં બધાં માણસો માર્યા ગયાં કે લલાઇ ચલાવવાની બીજી યોજના કરવી તેમને ઠીક માલમ પડી. સ્વીટ્ઝર્લંડમાંથી ક્રાન્સીસ ફાળને હાંડી કાઢવાનું કામ સવારોફે માથે લીધું અને છતાલિમાં આશ્ચર્ય અને પિડોન્ટના લશ્કરોનું ઉપરીપણું મેલાસ અને કેને સોંપ્યું. જર્મનિના માંડગિક રાજાઓની ફાળે વડે તે દેશનું રક્ષણ કરવાનું કામ ચાર્લસને હાથ આપ્યું. સ્વીટ્ઝર્લંડમાં ફતેહ કરતો સવારોફ આગળ વધ્યો અને જર્મનિમાં કેટલાક નાના ઝપડામાં ફેંચને પાછાં હાલું પડ્યું. એ દરમિયાન નેપોલ્યને સિરિયા ઉપર ચંદાઇ કરી હતી. એકરમદ આગળ તેને ગટકું પડ્યું સર સીડની સ્મીથ

ન મે એક ગરતીર ઇમેજ સરદાર તુરક લોકની મદદે લાંબા કિશ્તમાં દાખલ થયો હતો તેના પ્રવલ્લથી રૂંચ લસકરની મહેનત વ્યર્થ ગઇ. નેપોલ્યન પાછો ફરી ઇજ્જમ ગયો અને તે દેશના રક્ષણનો જવાબદાર કરી છોડી આવ્યો ક્રાન્સ જ્યાં નીકળ્યો. જૂન ૧૮ સપ્ટેમ્બરમાં ફરનારી ઇમેજ મનવાગથી ન પકડાતાં તે ક્રાન્સ પહોંચ્યો ઇમેજની અને રુશિઆની ફાળેએ હો-લાંડપર ચડાઈ કરી હતી, એવું કહેવાતું હતું કે ક્રાન્સની ધુમરીમાંથી મૂળ્યાને વખત આવતુર હતા પણ તે વાત ખોટી પડી. ઇમેજ ફ્રાન્સને ઉપરી ચોક્કસો ડગ્ગર હતો તેને પાછા ફરતું કંઈક પડતું આઠ દિવસ રૂંચ સિપાઇઓ કેદી પકડ્યા હતા તેઓને મદદ હોડી દેવાતું કષ્ટમ કરવાથી રૂંચ ફ્રાન્સે તેને મદદીસમામત જણાવી. આ ખુશીના સમાચાર ક્રાન્સની સરકારને મળ્યા હતા તેવામાં નેપોલ્યન જઇ પહોંચ્યો.

નેપોલ્યનના જોવામાં આવ્યું કે અવરેક્ટરોના અમલથી રૂંચ લોક કંટાળ્યા હતા. ફ્રાન્સને માનીતો હોવાથી તેણે સન્નિધિમાં ફેરફાર કર્યો. કાયદા બાંધનારી સભાને સિપાઇઓની મદદથી કાઢી મૂકી અને નરી વ્યવસ્થા કરી તેમાં પાંચ અવરેક્ટરોને ઠેકણે મજૂ કાનિયરો નીમ્યા. એ ત્રણમાં પ્રમુખ તે પંડે ગયો. નામ વિના કુલ રાજા જેટલો અધિકાર તેને હાથ આવ્યો. પરરાજ્યો જેડે દોસ્તી કરવાનો પ્રવલ તેણે આરંભ્યો. ઇ.

મતમાં લીધાથી જે પાર્લામેન્ટને એકઠી કરવાનો કાયદો બહુ મતથી ત્રીજા વરસની બેઠકમાં મંજૂર થયો.

એવું ધારવામાં આવ્યું હતું કે ક્રાન્સનો મુખ્ય અધિકારી ઇંગ્લાંડ અથવા આયર્લેન્ડ પર સ્વારી કરશે, પરંતુ સમુદ્ર ઉપરનું ક્રાન્સનું બળ કેટલું નબળું છે તેથી પૂરું માહિતગાર હતાં આ જોખમકારી સાહસ કામ માથે લે એવો કાવો નેપોલ્યન નહોતો. છતાંલિમાં વહવાની એક સાહસિક સુક્તિની ધારણા કરીને હેનિઆલની પેઠે આશ્પસ પર્વતોની વાટે ફ્રાન્સને લેઈ ગયો. વાદળમાંથી સૈન્ય ઉતરતું જોઈ જોમ અચંબો પામે તેમ બર્નાર્ડના ડુંગરમાંથી ફ્રેંચ પદાટીઓને આવતી દેખી આસ્ત્રિયનો અમકપા, તોપણ છતોવા છતવાથી તેઓને હીમત આવી હતી તેથી ગમરાયા વિના પ્રતિરોધ કરવાની ઉત્સાહથી તૈયારી કરી. મોંટેએલોના રણમાં પહેલો હાથ તે બેઉની વચ્ચે થયો તેમાં ફ્રેંચની ચડતી થઈ. ત્યારપછી મેરાંગો નામે સ્થળમાં મોટું યુદ્ધ થયું. આસ્ત્રિયનોએ લડાઈ ચાર કરી. એટલા જોરથી તેઓએ ધસારો કર્યો કે ફ્રેંચ લશ્કરના બંને પડખા પાછા હઠ્યા. મધ્યનો ભાગ પણ ગમરાટમાં પડ્યો, પરંતુ તેવામાં કુમકે તાજુ લશ્કર આવી પહોચવાથી ફ્રાંસ ગમેલી આસ્ત્રિયન ફ્રાન્સની વચમાં ઘુસી નેપોલ્યને તેનાં બે ભાગ કરી નાંખ્યા અને મુરાદની સરદારી નીચે એવો તો જુરસાથી છાપો માર્યો કે આસ્ત્રિયનો બિગી પૂછડીએ નાદા. જનરલ મેલાસે છેક નાહીમત થઈ જઈ છતોવા તથા પીડ્મોંટ અને લામ્બર્ડના મુખ્ય મઠો આપી દેઈ થોડા વખત લગી લડાઈ બંધ રાખવાનું કબજા કરાવ્યું.

તોપણ બ્રિટિશ દરબારની ઉશ્કેરણીને લીધે અને જર્મનિમાં સહજ ક્રેતેહ મળવાથી મહારાજા ક્રાન્સિસે વિચાર કરીને જારી કર્યો. હોયેન લીંડન નામે રણમાં તેના લશ્કરનો પરાજય મોરોની સરદારી નીચે ફ્રેંચ અને બવેરીયન લશ્કરોએ કર્યો, ત્યારે તે નિજાચ થયો. પોતાના પાલસા મૂશકમાં યત્રુઓનો પગ પેસસે એવી ધાસ્તી લાગવાથી તેણે લડાઈ બંધ રાખવાની વિનંતિ કરી. ધ્યુનવીચ નગરમાં તહનામું થયું, તે વડે છતાંલિ પરથી આસ્ત્રિયાનો અધિકાર ઉઠી ગયો. એમ એટલિટને એક મિત્ર બોયો, તેવામાં બીજો યત્રુ બન્યો. ઇંગ્રેજોએ માસ્ટાબેટ છતી લીધી હતો તે તેના અસત્ર માલિકે જે નાછટ હતા તેમનો ઉપરી હસિઆનો રાજધિરાજ

પોલ થયો હતો તેણે પોતાના આશ્રિતોને માટે તે બેઠ પાછો માગ્યો. પરંતુ ખ્રિષ્ટિય સરકારે તે માગણી કબુલ રાખી નહિ. ત્યારે રૂશિયાના શાહે તેના બંદરોમાં આવેલાં ઇંગ્લેન્ડ વહાણોને પરેહેજ કર્યા, સ્વીદન અને દેન્માર્કને પોતાના પક્ષમાં લઈ હથિઆરબંધ ગધ્ય પક્ષમાં રહેવાના ના હેરનામાં કર્યા. એ દરમિયાન એટલિનના મુખ્ય વજીર પીટ સાહેબે પોતાનો અધિકાર છોડી દીધો. આયર્લેન્ડની પાર્લામેન્ટને ઇંગ્લાન્ડની પાર્લામેન્ટ જોડે મેળવી દેવાનો પ્રયત્ન કરતી વખતે તેણે આયર્લેન્ડના કાયસિદ્ધાને વચન આપ્યું હતું જે કાયસિક ધર્મ માનનારાઓને પાર્લામેન્ટમાં તથા સરકારી ગાંઠરીમાં દાખલ નહિ કરવાના કાયદા છે તે રદ કરીશું, પરંતુ રાજાને એ કામપર એટલો અણુગમો હતો કે તેણે પીટની સલાહ માની નહિ અને તેથી પીટ રાજ્યકાગ્યમારપરથી કાલ ઉઠાગ્યો. તેની જગ્યાએ એડીંગ્ટન નામે ગૃહસ્થ નિભાયો. એવામાં બ્રાસ્ટીક સમુદ્રમાં ખ્રિષ્ટિય નૌકા ફ્રાન્સે મોટી ફ્લોટ મેળવ્યાના ખુશકારી વર્તમાન આવ્યા. રૂશિયાના શહેનશાહના ઠરાવની ખબર આવતાંજ પીટ સાહેબે હિતર તરફના દરિયામાં સર હેદરપાદર અને નેક્સનને મોકલ્યા હતા. નેક્સને બાર મોટાં લશ્કરી જાહ અને કેટલાક નાનાં વહાણો સહીત કોપનહેગનના થકમાં સારે ટેકણે ઉભા રહેલી દેન્માર્કની નૌકા સેનાપર જળરક્ત હલો કર્યો અને દેન્માર્કની લડાઈમાં સામીલ થનારા ફ્રેન્ક વહાણને જીત્યું અથવા તેનો નાશ કર્યો. આ હાનિથી દેન્માર્ક નરમ થઈ ગયું અને પોલ પાદશાહના મરણની ખબર આવ્યાથી ધોડી ધણી રહેલી હીમત પડી જતી રહી. પોલના માર્ગે ફ્રાન્સે રૂશિયાના ઉમરાવો અને લોકોનો તેનાપર કોપ થયો. કેટલાક માણસોએ છાતી મસથત કરી તેનો ધાત કરાગ્યો અને તેના પુત્ર આલેક્સાંદરને રાજાસને બેસાડ્યો. આ જુવાન પાદશાહે બ્યાન્ગ્રી સરતો પ્રમાણે ખ્રિષ્ટન જોડે સલાહ કરી અને તેની દેખાદેખી સ્વીદન અને દેન્માર્કે પણ તેમ કર્યું.

મિસર દેશમાંથી ક્રાન્સિસ ફ્રાન્સે કાઢી મૂકવાને સર રાધ્દ આખરે કોમ્પીને એક લશ્કર આપી ઇંગ્લેન્ડ સરકારે મોકલ્યો. તે બહાદુર નાયક રથમાં પડ્યો, પરંતુ સ્વારીનો હેતુ પાર પડ્યો. સમુદ્રના લશ્કરે કરેલી કેટલીક સ્વારીઓ નિષ્ફળ ગઈ. હમણા ક્રાન્સમાં સરકારનું કામ સિધરપણે

આલખુ હતું તે જોઇ ઇંગ્લાંડના પ્રધાને લડાર્ડ માંડી વાળવાના કહેણુ રવી. ક્યો. તહનામાની શરતો એ હતી કે જર્મની અને નેધર્લાંડમાં ક્રાન્સે જે મૂલક જીતી લીધો હતો તે તેના કબજામાં રહે. હોલાંડ, સ્વિત્ઝર્લંડ, અને ઇટાલિનો સર્વોપરી અધિકાર તેમને હાથ રહે. માલ્તાએટ તેમના અસલ માલિકોને ઇમેજે આપવો, આયોનિમન જેટમાં એક સ્વતંત્ર પ્રજા સત્તાકે રાજ સ્થાપવું, અને સિંહલદ્વીપ તથા પિનિદાદ વિના બાકીના સમજાં સંસ્થાન જેના તેમને પાછાં આપવાં. ઝોમીઅન્સ નમરમાં તહનામાપર મતાં થયા અને શાંતિ રહેવાની જુદી આસાથી ચૂરોપ થોડી વાર ટાળાયો.

પરદેશો જોડે વેપાર કરવામાં અને સાગર ઉપરની સત્તામાં ઐશ્વર્ય હતું ઇંગ્લાંડને આ વિમલમાં પૂરું ચડ્યું, તથા હિંદુસ્તાનમાં તેનું રાજ વિસ્તાર પામ્યું અને દૃઢ થયું. ક્રાન્સિસ ફ્રાન્સે મિસરપર ચલાઈ કરી હારે મહીસૂરના સુલતાન ટીપુ સાહેબે હિંદુસ્તાનમાં કંપનીના સભ્યોપર સ્વારી કરવાનો મનસૂબો કર્યો; તેના બાપ હેદરઅલીની જેઠે ટીપુ પલ્લુ ઇમેજોને કટો ચત્રુ હતો. આ વેળા હિંદુસ્તાનના ગવર્નર જનરલના હોદ્દા ઉપર અર્લ-મોર્નિંગટન હતો. ટીપુના હુમલાની વાટ ન જોતાં તે સાહેબે મહીસૂર ઉપર સ્વારી મોકલી સુલતાનની રાજધાની શેરંગા (પટમ) સહેર હતું તે ઇમેજ ફ્રાન્સે હાંકી કરી જીતી લીધું. સહેરનો બચાવ કરતાં એ બહાદુર સુલતાન રણમાં પડ્યો. આ જગથી ઇમેજની સત્તા દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં સર્વોપરી મર્ફ. અને આખા હિંદુસ્તાનના દ્વીપકલ્પપર કંપનીનું રાજ ચલવાર્તિ થયું અને તેનો વસ્તો એથી પડ્યો.

ચૂરોપમાં ક્રાન્સને ધત્તો મૂલક મળ્યો પરંતુ જે સ્વાધીનતાના રક્ષણાર્થે તે લડવા ઉઠ્યું હતું તે કાંઈ રહી નહિ. જે રાજપરિવર્તન બારે ક્રૂરતા, શુન્દા અને દુઃખથી સ્થાપન થયું હતું તેનો અંત આગ્યો અને રાજ સત્તા પ્રજાના હાથમાં ન રહેતાં લશ્કરના હાથમાં ગઈ જુની કુટુલ પ્રવૃત્તિ પ્રમાણે રાજ કરવાસૂચો કરતાં આ લશ્કરી હુકમત વધારે સ્વેચ્છિક અને જુલમી હતી; પરંતુ સજ્જરનારમાં ધણા ફેરફાર થઈ ગયા હતા તેથી યાજીને ફ્રેંચ પ્રજાએ આ વિસ્તાર સહન કર્યો, કેમકે ને ગિયર રહે તેનો જણાયો. સ્વાધીનતાને બદલે પરદેશો જીતવાની મોટાઈ અને વિજયોના મહિમાના સુરંગવડે તેઓએ સતોષ માન્યો.

અધ્યાય ૯ મનો દુઠું સાર.

‘ ઔરંગઝેબના મરણ પછી તેનો વડો કુંવર શાહઆઝમ બલો તા-
થા શરવીર હતો, છતાં મુઘલો માંડોમાંડેના કુસંપથી ઘણા નમળા પ-
ડી ગયા, ને મરાઠાઓનું બળ વધતું ગયું. એ પ્રસંગે નાનકડાં મુઘલોના
સમ્પત જુલમ છતાં ઘણા લડીલા અને મરણીયા થતા હતા. આવી દુ-
ર્દશામાં આવી પડેલા મુઘલો વારવાર પોતાના બળવાન સરદારોને સ્વા-
ધીન થતા ગયા. એ વખતે સિયદ નામના બે ભાઈઓના માત્ર મુઘલાઈ
સત્તાના માલિક થઈ પડ્યા હતા. એમના જુલમમાંથી જોરાવડીએ શાહ-
આલમનો પૌત્ર મહમદશાહ નિન્તમ કવમુલ્કની મદદથી મુક્ત થયો, તો-
પણ તે મૂર્ખ હોવાથી પોતાની સત્તા સાચવી શક્યો નહિ, કેમકે મરા-
ઠાઓની લૂટો વધતી વધતી છેક દિલ્હીના પરાં મુખી આવી પહોંચી હતી.

શિવાજીના મરણ પછી મરાઠી રાજ્યના બે વિભાગ થયા. શિવા-
જીના પુત્ર રામરામના વંશજની ગાદી ગ્રેવ્હાપુરમાં હતી અને શિવા-
જીના પૌત્ર શાહુરામની ગાદી સતારામાં સ્થપાઈ. એ વખતે મરાઠા
લોકો નબળા પડી ગયાતા મુઘલોને માહોમાહે લડાવી મારીને તેમના પ્રાં-
તો છતી લેતા. દક્ષિણનો મૂલક શાહુની વતી પેશ્વા અને નિન્તમ વચ્ચે
તમામ વહેંચાઈ ગયો હતો. આથી દિલ્હીના પાદશાહનો અધિકાર માત્ર ના-
મનોજ રહ્યો હતો, અને એક બાબુએ પેશ્વા દક્ષિણમાં અને બીજા મરા-
ઠા સરદારો, યુન્નરાતમાં ગાયકવાડ, માળવામાં સિંધિયા અને હોલ્કર તથા
તથા વરાડમાં બોસલે, એક પછી એક પ્રાંત છતી લઈ પોતાની
સત્તા વધારતા ચાલ્યા. પેશ્વાનો આધિકાર બાહ્યરાવના વશમાં કુળપરંપરા
મથો આથી શાહુના વશને માત્ર નામના રાજ રહ્યો.

આવી દુર્દશામાં દેશ હતો તેવામાં નાદિરશાહ નામના ઇરાનના પા-
દશાહે સ્વારી કરી મરવા પડેલો મુઘલાઈ પાદશાહીને ધૂનધાણી કરી નાં-
ખી. નાદિરે મહમદશાહને કેદ પકડ્યો, અને દિલ્હીમાં પ્રવેશ કર્યો. દિવ્યો-
ગ દિલ્હીવાસીઓએ નાદિરનું મરણ થયું એવી ખોટી અફવા ફેલાવી. આ-

થી વિકાળ થયલા ધરાનીઓએ બારે કતલ ચલાવી. એ પ્રહર સુધી દિ-
 ધાના મહોલાઓમાં લોહીના વહેણ વણા. મુગલાઇ જામદારખાનામાંનો
 અપાર ખજાનો તથા મધૂરાસન નાદિર ધરાન લઇ ગયો. અને દિલ્હાનું હુ-
 ખતું તપ્ત વધારે ઝોલાં ખાવા લાગ્યું, (સન ૧૭૩૯).

મહમદશાહના પછી તેનો દીકરો અહમદશાહ પણ મૂર્ખ હતો. એના
 વજીર સમસુદ્દીનની, પોતાના પાદશાહને પરણાવવા માટે અશ્વધાન પાદશાહ
 અહમદશાહ અબ્દુલ્લીની વતી લાહોરમાં રાજ્ય ચલાવતી ખીખીની છાદરીને
 જોર જૂનામથી લઇ આવવાની ઉદ્દતાપથી અશ્વધાન શાહ કોષે બરાથો;
 અને તેણે પણ દિલ્હીની ખરાખી કરી. આથી મુગલાઇ માત્ર નામની
 રહી. અને હિંદુસ્તાનની હકુમત મેળવવાને માત્ર હવે મરાઠા તથા અશ્વ-
 ધાન એ બેજ દરીદ્ર રહ્યા.

આ સમયે મરેહીરાજ્ય પૂર્ણ કળાએ પહોંચ્યું હતું. છત્રપતિ શા-
 હુતી પછી ગાદીએ બેઠેલા રામરાજ સતારામાં કેદી જેવો હતો, અને
 કુલ અધિકાર પેશ્વા ચલાવતા હતા. તેમજ ખીજ મરેહી સરદારે પણ પેશ્વાની
 મેવા બાબત હતા. આવે પ્રસંગે પેશ્વાના બાઇ રઘુનાથરાવે ઇ. સ. ૧૭૫૮
 ના મે માસમાં પંજાબમાં જઇને અબ્દુલ્લીના તાખાના મુલતાન અને લાહોર
 પ્રાંતો જીતી લીધા. આથી ગુરુસે થયેલા અશ્વધાન શાહ પંજાબમાંથી મરા-
 ઠાઓને હાંકી કાઢવાને મોટી ફોજ લઇ આવ્યો. લાહોરમાં રહેલું મરેહી
 સૈન્ય પાછું હટ્યું; પણ તેની પાછળ પડીને અશ્વધાન લશ્કરે કેટલીક મ-
 રાઠી દુકડીઓને કાપી નાંખી. આ સમાચાર દક્ષિણમાં પહોંચતાં વારનેજ
 મોટી મરાઠી ફોજને પેશ્વાએ સદાશિવરાવની સરદારી હેઠળ હિંદુસ્તાનમાં
 મોકલી. આ સેનામાં ખીજ સઘળા મરાઠા સરદારો પણ બળ્યા, તેમજ
 જાટ રાજા સુરજમલ પણ સ્વધર્મીની કુમકે ચડ્યો. મોટી સેનાએ દિલ્હીમાં
 જઇ મુઘલ કબ્જો. પણ કમનસીબે મહાન સરદારોને મસલત કરતાં પો-
 તાની છાપ મારવાની ઉત્તમ રીત પસંદ પડી નહિ. વિદેશ થતાં છાવ-
 ળીમાં અનાજ ઘટવા લાગ્યું, અને મરાઠી લશ્કર લૂખમરાના ત્રાસમાં સ-
 પડ્યું. આખરે કંટાળાને તા. ૨ મી જાન્યુઆરી ૧૭૬૧ ને દીને પાણી
 પતતી રણભૂમિમાં મરાઠી લશ્કર મરણિયું થઇને નીકળી પડ્યું. મરા-

કરતા ગયા, અને સુધારાને અનુકૂળ નવા કાયદા સ્વીકારતા ગયા. યુરોપના રાજ્યોમાં પોપનું માન ઘટ્યું. ટર્કીના વિભાગ કરી લેવાને આશિયા અને ઇશિયાએ એકો ક્યો, પણ તેમને બીજાં રાજ્યો તરફથી અટકાવ થયો. હોલાંદમાં લોકોએ પોતાના મુખ્ય અધિકારીની સત્તા ખૂંચી લેવાની કોશિશ કરી, પણ પ્રુશિયાના રાજ્યો તે અધિકારીને લશ્કરની મદદ કરવાથી લોહોનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ થયો.

અમેરિકાની રાઠમાં ફ્રેન્ચ દરમારે હાથ ધાલ્યો તેથી તેના ઉપજ ખરચમાં અન્યવસ્થા થઈ, ને લોકોના મનમાં સતતતા મેળવવાની આતુરતા પેદા થઈ. ફ્રેન્ચ પારલામેન્ટમાં જુદા જુદા પક્ષો વચ્ચે રમાકમી ભરેલી તકરારો ચાલવા માડી. જેનકૂફ પાઠરીઓ અને અમીરો દરબારને ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા. રાજ્યો આખી પ્રજાની સભા સને ૧૭૮૯ માં ઘોલાવી. પારીસના લોકોએ હુલડ કીધું, વર્સૈસ ગયા અને રાજ સંધીને કેડ પકડ્યા. આથી ફ્રાન્સના રાજ્યની મોટી ઉચવપાચવની શરૂઆત થઈ. રાજ્યની સત્તા માત્ર નામનીજ રહી રાજ્યના અમલના ધારા મુદ્દ ગયા, ફરુકવ હક્કો રદ થયા ને અસલની બધી રાજ્યવ્યવસ્થાનો નાશ થયો. દેશમાં ઠામ ઠામ હુલડ થવા લાગ્યાં. પ્રજાના આગેવાનોએ બકોમિના નામે એક સભા સ્થાપી. તેણે નવો કાયદો આપી રાજ્યની તે ઉપર મંજૂરી લીધી. પણ એ કાયદામા ખામીઓ હતી. બીજા રાજ્યોએ નારી ગયલા ફ્રેન્ચ લોકોને આશ્રય આપ્યો હતો, તેથી તેમની સાથે લડવાને ફ્રેન્ચ લોકો તૈયાર થયા આશિયા ને પ્રુશિયાના રાજ્યોએ સૈન્ય તૈયાર કરી ફ્રાન્સની ચડાઈએ મોકલ્યાં. એથી સ્વદેસના રક્ષણુઅર્થે ફ્રાન્સમાંનાં બધા પક્ષો એકત્ર થઈ ગયા. પારીસમા રાજ્યની ઉચવપાચવની સામે ચનારા લોકોની કાપકુપ આવી. એકસંધી લશ્કરને ફ્રેન્ચ સેનાએ હાર આપી કેટલાક મૂલકો છૂટી લીધા અને ત્યાંની રાજ્યરીતિ રદ કરવાનો હુકમ ક્યો લૂપ્પસ રાજ્યના ઉપર બેકોમીન લોકોએ સ્વાધીનતા નાશ કરવાનું તોહમત મૂકી તેને હાર ક્યો, અને ફ્રાન્સની ગેન્વેન્ચન સભાએ ઇંગ્લાંડ અને હોલાંડ બેઠે વિમલ બહોર ક્યો. યુરોપનાં મુખ્ય રાજ્યોએ ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સામે એકો ક્યો. પાછળથી પ્રુશિયાના રાજ્યોએ ફ્રેન્ચ લોકો બેઠે સલાહ કીધી. દરમ્યાન ફ્રાન્સમા પ્રક્રિશ્લેખ ઉભો થયો. બ

કાબિન લોકોએ પોતાના સામાન્યણિયાને રાજદ્રોહી ઠરાવી તેમને હાર માર્યા. રાણી આનંદોદયનેટનો પણ સિરઝેદ કર્યો. જાકાબિનના હુલ્લથી ક્રાન્સની દક્ષિણે ધણાંજ જળરાં તોફાનો થયાં. ફ્રેન્ચ લશ્કરે પરદેશમાં વિજયો મેળવ્યા.

ક્રાન્સની ઉચ્ચપાયલથી ઇંગ્લાંડમાં ધણો ગભરાટ થયો. છતાં ઇંગ્લાંડે ક્રાન્સની સાથે લડાઈ જાહેર કરી તેનાં કેટલાંક સસ્થાનો લેઈ લીધાં. ફરમાનમાં પારિસમાં હુલ્લડ થયું તેને બેસાડી દેવાના કામમાં નેપોલિયન બહાર આવ્યો. એ નેપોલિયને પાછળથી ફ્રેન્ચ સેનાની સરદારી લેઈ પ્રતાલિમાં ધણી ફતેહો મેળવી, ક્રાન્સમાં કન્વેન્શન મટી ડીરેક્ટરીની સ્થાપના થઈ. સને ૧૭૯૭ ની અંતે ક્રાન્સની સામા ઇંગ્લાંડ સિવાય બીજાં કોઈ રાજ્ય રહ્યું ન હતું. ઇંગ્લાંડના કાફલાએ ક્રાન્સના અરખારનો નાબૂદ નદીના સંઆમમાં નાશ કર્યો, સને ૧૭૯૮ નેપોલિયન પાછો ક્રાન્સ આવ્યો અને તેણે ડીરેક્ટરનો કારભાર રદ કરી કોન્સલનો કારભાર સ્થાપન કર્યો.

સને ૧૮૦૦ માં ઇંગ્લાંડ અને આર્યર્લ્સની પાર્લીમેંટ એક થઈ.

નેપોલિયન હેનિગાલની પેટ આઈસ ઝોજાંગી મોટી ફાજ પ્રતાલિમાં લેઈ ગયો. આસ્ટ્રિયનો અમકમા, મોંટમેલો અને પછી મેરાગિની લાંદાઈમાં તેઓ હાર્યા. વળી મહારાજ ક્રાન્સિસના લશ્કરનો હોયેન લોંડનની લડાઈમાં પરાજય તેથી તેણે સલાહ કરવાની માગણી કીધી તે ઉપરથી ફ્યુનવીલનું તહનામું થયું. આઈસમેટ બાબત ઇમેજ અને ફ્રિશિયને વિરોધ થયો, તેમાં ફ્રિશિયને નમતું પડ્યું ઇંગ્લાંડે કોપહેમનના નૌકાયુદ્ધમાં જય મેળવ્યો ત્યાર કેડે નેપોલિયન જોડે સંધિ કીધી તેની જોડેના વિઅહયો ઇંગ્લાંડને સાગર ઉપરની શ્રેષ્ઠતા મળી. હિન્દુસ્તાનમાં દેદર અને ટીપુ સુલતાનને હરાવી ઇમેજેએ પોતાનું રાજ્ય વધારી મજબુત કર્યું.

ક્રાન્સમાં રાજસત્તા પ્રજાના હાથમાં ન રહેતાં લશ્કરના હાથમાં ગઈ. લાંના લોકે સ્વાધીનતાને ગદલે પરદેશો જીતવાની અને વિજયોના મહિમાના દુરંગ વડે સતોષ માન્યો.

આસ્ટર્લીડઝના પરાજયે પીટ સાહેબના મન ઉપર દારી ધા ક્યો. એ સપળા ઉઠાવણી કરવામાં તે આગેવાન હતો અને પ્રતેદ થવાની તે દિમતથી અને પૂરા બરોસાથી આશા આપતો હતો અને રાજકાજમાં તેના સામાવાળા હતા તેઓનો તિરસ્કાર કરતો હતો. પોતાના મિત્રોના મોટા પરાજયની ખુબર આબ્યાથી તેની આશા બંગ થઇ. અતિ નિરાશ થવાથી નજા પડી ગયેલા શરીરને એટલી હાનિ પહોંચી કે છ. સ. ૧૮૦૬ ના વરસમાં પાર્લિમેંટ સભા ભરાવવાની સરઆતમાં તે મરી ગયો. તેના મુઝાને મોટા બબકાથી સરકારી ખરચે વેસ્ટમીનસ્ટરમાં દાટ્યું. લા તેની યાદગીરીને માટે મિનારો ચણાવ્યો અને તેનું ખાનગી દેવું સરકારી ખજાનામાંથી આપ્યું.

સ્વંડ ૨ જો.

નેપોલ્યનની સત્તાનો વધારો.

યુરોપખંડનાં રાજ્યો ઉપર નેપોલ્યન પોતાનો અધિકાર સ્થાપતો હતો તેવામાં મરાઠાઓને નરમ કરી હિંદુસ્તાનમાં બ્રિટિશ રાજ્યનો વધારો માંડિરો વેસ્ટી કરતો હતો. જસવંતરાવ હોલ્કર બહુ જુસ્સાથી લડ્યો પ. રંતુ કંપનીની ક્વાયત થીખેલી ફ્રાન્સ આગળ આખરે તેનું કાંઈ ફાળું નહિ, અને સલાહ કરવાની અરજ કરવી પડી, એ વખતે માર્કિસ વેલ્સલીને ઠેકાણું માર્કિસ કાર્નવાલીસ આપ્યો હતો તેથી હોલ્કરને ધારવા કરતાં વધારે હાથદારી શરતોએ રાજ્ય પાછું મળ્યું. ફ્રાંસે આ વધારેકરોને માલૂમ પડ્યું હતું કે બહુ મૂલક જીતવાથી ખરચ ઘણું થાય છે. થી લઘાઈ બધ પાડી હિંદુસ્તાનના રાજ્યોએ જોડે સલાહ કરવાની આદા સોડ કાર્નવાલીસને આપી હતી તે માટે એણે ઓછી સખાઈથી સલાહ કરી. એ સમયે હિંદુસ્તાનના કાગમાં ઇંગ્લેન્ડે જાતું મન બાલતા નહિ; મી. પીટના મરજુમી રાજકારમારીઓમાં ફેરફાર થવાનો હતો તેમાં તેઓનું મન લાગેલું હતું. પ્રજાની હચ્છા હતી કે એ વેળા વિધ અને ટોરીપક્ષે ઉપર નજર ન રાખતાં બંનેમાં વિશેષ જુદિમાન પુર્યો હોય તેઓને રાજકારમાર સોંપવો. પીટનો સામાવાળાઓ શકસ નામે પુર્ય મહા જુદિમાન હતો પરંતુ તેનું મોં રાજને ગમતું નહિ, તેમ છતાં નવા વજરલાઈ માન્વીસે રાજને સમજાવી શકસને રાજ્યના એક મુખ્ય સેક્રેટરીની જગા આપાવી. ઉપજ ખરચમાં એટલી ગરબડ ચાલી હતી કે કપટ કરી સરકારી નાણાં ખાસ જવાને સહેલું પડતું હતું. આ મરબડાટ કાઢી નાખી ઓજો હિસાબ રાખવાની રીત દાખલ કરવાથી નવા કારમારીઓ ઉપર લોક રાજ થયા, શકસ સાહેબે જુવામનો ધધો બંધ કરવાનો ઠરાવ પાર્લામેન્ટમાં કરાવ્યો લાર્ડ મેલ્બીલ ઉપર જે તહેમત મુકામમાં આવ્યું હતું તેમાંથી ઉમરાવોએ તેને મોકલો ક્યો તે વાત પ્રજાને ગમી નહિ, પરંતુ સરકારી કાગમા મવજત સખની તેનાપર આરોપ હતો તેથી એ જાનતમાં કારમારીઓ વચમાં પડવા નહોતા.

લઢાઇનું કામ જોરથી ચાલતું હતું. કેપ આર્. ગુરુદોપનું વલંદાનું સંસ્થાન તથા દક્ષિણ અમેરિકાનું બ્યુનોસ એરીઝ શહેર ઇમેજે જતી લીધાં. ઇમેજની મદદથી સ્વાધીનતા અને સ્વતંત્રતા મળવાની ઉમેદે કરી. ને બ્યુનોસ એરીઝના લોક ઝટ તાણે થયા હતા પરંતુ તેમની ધારણા પાર નહિ પડવાથી તેમણે ઇમેજ લશ્કરને હાંડી દાઢ્યું.

પ્રુથીઆના રાજાએ હાનોવર પ્રાંતનો કમળે કર્યો, અને તેના બદલામાં ક્સીન્સ અને બીજાં કેટલાંક પરગણાં દ્રેવ્યને આપી દીધાં. સ્વીડનના રાજાએ ઇમેજનેની તરફથી પ્રુથીઆ જોડે એ બાબત તકરાર કરી પ. ર્વતુ તે રાજાનું મન સ્થિર નહિ હોવાથી તેનું કાંઈ વળન પડ્યું નહિ. એ વેળા ખ્રિસ્તનો પક્ષ કરનાર એક રાજાને નેપોલ્યને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂક્યો. આસ્ટ્રિયાના યુદ્ધના સમયમાં પોતાના રાજમાંથી દ્રેવ્ય સૈન્યના જવાથી તથા પોતાની રાષ્ટ્રી આસ્ટ્રિયાની શાહજાદીની ઉશ્કેરણીથી નેપોલ્યના રાજાએ રાજધાનીના શહેરમાં રહીઅન તથા ઇમેજ ફ્રેન્ચ દાખલ કરી. આ અણધાર્યો વિશેષ ઉઠવાથી કોષાયમાન થઈ નેપોલ્યમાં રાજ ચલાવવાની યુગ્મોન કુળને નેપોલ્યને મના કરી અને રહીઅન તથા ઇમેજ સૈન્ય નેપોલ્યમાંથી ગયું તેજ વખતે પોતાનો હુકમ અમલમાં લાવવાને ફ્રાન્સ મોકલી. કાલાખિઆમાં કેટલાક ખેડૂનોએ પ્રતિરોધ કર્યો તે સિવાય બીજાં ફ્રેન્ચે તેમની સામે કોઈ લડી શક્યું નહિ. નેપોલ્યનો રાજા સિસિલિ નાથી જવાથી ખાલી પડેલી ગાદી નેપોલ્યને પોતાના બાઈ જોસફ બોનાપાર્ટને આપી. સિસિલિની પામે રહેલા ઇમેજ નેપોલ્યના સરદાર સર સીડની રિમચની સહાયતાથી કાલાખિઆમાંના ખેડૂનોએ તથા આયુઝીઓએ દ્રેવ્યોપર હુલા કર્યા. સિસિલિમાંની ઇમેજ ફ્રાન્સના સરદાર સર જન રુબર્ટને પોતાનું લશ્કર કાલાખિઆમાં મોકલી દેવા નેપોલ્યની રાણીએ તથા રિમચે સમજાવ્યું, ત્યાંના રહેવાસીઓ હુમલો કરનારાઓની સાથે જોડાએ તેવા સંજ્ઞાબંધ સામીલ થયા નહિ અને રંગીયર નામે દ્રેવ્ય સરદારની ફ્રાન્સ સામે લડવાનો તક ન મળ્યો હોત તો તેઓ એ. કદમ પાછા ફરત. મેષદ આગળ યુદ્ધ થયું તેમાં દ્રેવ્ય લશ્કરની ધણી સખ્યા છતાં તેમણે જીતી દાર ખાધી. સૈન્યની કેટલાક કાળ સુધી આખર ધટી ગઈ હતી તે વધી, તે સિવાય બીજાં કંઈ પરિશ્રમ આ વિજય-

થી થયું નહિ. કાવલિયામાં મેરું સરકર મોકલી ઇલાકિની દક્ષિણના તમામ ભાગમાં ફેરોએ પોતાની સત્તા સ્થાપી.

પોતાના બાપ જોમદને નેપથ્સની ગાદી આપી બીજા બાપ હુમસને હોવાંડની ગાદીએ બેસાડવાનો નેપોથ્સને નિશ્ચય કર્યો. એ પ્રમાણે પોતાનો દેગ ફ્રાન્સના તાબાનો એક ભાગ થઇ ગયો તેમ છતાં તકરાર કર્યા વિના વચલા ભોકે એ વાત કબૂલ કરી. નવા રાજાને અસીલ સ્વભાવ જોઇ તેમણે મન વાળ્યું. તે રાજા પોતાની પ્રજાને સુખી કરવા ખરેખરે આતુર હતો. એને નેપોથ્સ પોતાના કબામાં રાખ્યો. આખા યુરોપનો હાકેમ થવાનો તથા સર્વેને ફ્રાન્સની સરકારી સત્તાને આધીન કરવાનો ભોમ નેપોથ્સને હતો. સંધિને ચઢાઈ છું એવું ડેગ એ ચહેનશાહ દેખાડ્યો અને લઢાઇના કબેજી મિ. ફાક્સને મોકલ્યાં. એ ચહેનશાહ તેને ધણુજ સન્માન આપ્યો. તદનામામાં ફર્માનને લખાઇ કરવાની ફેરોએ ના પાડપાર્યા તથા યુરોપનાં બીજા રાજાઓની સ્વતંત્રતાને તુકસાન થાય તેવો અખતાર પોતાના હાથમાં રાખવાની નેપોથ્સને હઠ કરી તેથી સંધિનો કરાર થયો નહિ. આ બાબત ચરચા ચાલતી હતી તેવામાં મિ. ફાક્સનું મરણ થયું, અને તેની જગ્યાએ અર્લ ઓ થયો એ બાબત ચરચા ચાલ્યાં કરી પરંતુ ફ્રાન્સના એલચી ટામી રાન્ડે મુચ્ચું કે ચિટિશ કાબિનેટમાં ફેરફારને લીધે યુરોપમાં શાંતિ થવાની આશા ભંગ થઇ.

આ સંધિની વાત પડી ભાગવાથી એક નવો વિચલ ઉઠ્યો. ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચે દોસ્તી થવાનો વિચાર આવ્યો હતો તેવામાં નેપોથ્સનના એલચીએ કહેતા હતા કે હાનેવર પાછું આપવામાં હરકત નહિ થાય; એ વાતથી પ્રુશીયાના રાજાને ખબર થવાથી તેને રીસ ચડી. કપટ, નહિ તેા તાબેદારીના હનામ લગેકે હાનેવરનું રાજ્ય મળ્યું હતું પરંતુ તેનો કમજો હમેશા રહેશે એ અનિશ્ચિત એવું એ પર્થી જણાવ્યું પ્રુશીયાના રાજાને નામુસ થવાતું એક બીજું વધારે વાજબી કારણ પશુ હતું. રાહીન નાહીના પ્રદેશનાં રાજાઓના સમ્મુખનું ઉપરીપણું નેપોથ્સને પોતાના હાથમાં લીધું હતું તેથી જર્મનીના ઉપરીપણાનો અધિકાર આશ્ચિવાના પાદચાહના હાથમાં હતો તે ફેર રાજાને મલ્યો. રાહીનના રાજસમુદાયની સત્તાને કહેમાં રાખવાને પ્રુશીયાના રાજાએ જર્મનીના બીજા રાજાઓ જોડે એક

કરવાની તાજવીજ કરી તે કામમાં નેપોલ્યન સામે ગયો. વળી એનું પશુ
જાણુવામાં આવ્યું કે પુશીઆને તુકસાન કરી રૂશીઆના મહારાજા જેડે
દોસ્તી કરવાને નેપોલ્યન પ્રયત્ન કરતો હતો. રૂશીઆના રાજા ફ્રેદરિક વિ-
લ્યમને તેની રાણીએ તથા રૈયતે નેપોલ્યનની સામે બાય બીડવા ઉત્કે-
ષો. ફ્રેંચ લશ્કરના જીલમથી જર્મનો નારાજ થયા હતા. નેપોલ્યનની નિંદા-
ના અંધો પ્રગટ દુસ્તારા બે જર્મન અંધ વેચનારાને લશ્કરી ટુકમથી ગોળા
મારી મારી નાખવામાં આવ્યા હતા તેથી આખો જર્મન દેશ ખળભળીને હતો.

હરકોષ માણસને અને પ્રજાને કોષની શીખામણ તુકસાનકારી છે;
શુરસાના આવેશમાં આવી પૂરી તૈયારી કર્યા વિના અને મિત્રો તરફથી
જોઈએ એટલી કુમક આવ્યા પહેલાં પુશીઆનો રાજા સુદે ચઢ્યો. સેના-
પતિનું કામ ખત્તીકના ડ્યુકને સોંપ્યું. એ સરદારમાં શગતન હતું પરંતુ
સેનાપતિના કામને માટે જોઈએ તેટલી અક્ષય અને હડાપણ નહોતાં.
શાહનશાહ કુલસ વેળથી ફ્રેંચ લશ્કર બણી ગયો અને પોતાનાથી વધારે
ફોજની સામા પરાજય પામ્યો અને માર્યો ગયો. એ માદા બનાવથી પુ-
શીઆન સેના નાદિમત થઈ. એના પછી જેના નામે રથજમાં મોટા સંઘા-
મ થયો. લડાઈના મેદાનમાં પુશીઆન ફોજની ગોઠવણ ચોગ્ય નહોતી અ-
ને તેના સરદારો લાયક નહોતા. નેપોલિયને તેને દરાવી અને વિખેરી ના-
ખી. રથુમાં પણ પુશીઆનો મરણ પામ્યા. એ કમનસીબની જોડે પુશી-
આનો અને સાંસનોની વચ્ચે અણબનાવ થયો. સાકમનો પુશીઆનોને છોડી દ-
ા તેના રાજા જેડે મળી ગયા વિજયી મહારાજા નેપોલ્યન આર્મેન નગરમાં ગયો.
પુશીઆનફોજની એક ટૂકડી આશય જુકરના હાથ નીચે હતી. તેણે અધાપિ
બહુ બહાદુરીથી પોતાનો બચાવ કર્યો હતો તેને પણ હવે શરણે આવવા-
ની જરૂર પડી. પુશીઆન રાજાને નાસતું પડ્યું, પરંતુ રૂશીઆની કુમક
આવવાની આશા રાખી તેણે દિમત છોડી નહિ. નેપોલ્યનની સેના પો-
લાદ દેશપર ગઈ. એ દેશના ધણા રહેવાશીઓ તેને મળી ગયા. તેઓ-
ને આશા હતી કે ફ્રેંચ અધિપતિ પોતાંદને સતત દરેકે પરંતુ નેપોલ્ય-
નનું મન ઉદાર નહોતું તેથી આપડા પોતા ભોક નિરાશ થયા. આ બહુ
કામકરવાની જોગવાઈ જોઈ અને પોતાના સ્વાર્થપર માત્ર નજર રાખી એ વા-
તનો પાછળથી નેપોલ્યનને પસ્તાવો થયો, રથ લશ્કરે પુલ્કરતના રથમાં

રંગને પાછા દહાળ્યા પરંતુ તેનો લાભ તેઓ લઈ શક્યા નહિ અને તે-
મને સ્વદેશ જવું પડ્યું. આ કપાટાખંધ મળેલી ફતેહપૂર્ મહોન્મત થ-
ઈ એટલિટનના વેપારનો નાશ કરી તેની આજ્ઞાદી તોડવાનો નિશ્ચય નેપોલ્ય-
ને કર્યો. બર્લિન મુકામેથી યૂરોપના રાજ્યોપર તેણે હુકમ મોકલ્યો કે બ્રિ-
ટિશ બેટ ઘેરામાં છે એવું સમજવું અને કોઈપણ બંદરમાં બ્રિટિશ મા-
સને ઉતરવા દેવો નહિ. જે રાજ્યો આ આજ્ઞા નહિ પાળે તેઓપર સ્વા-
રી કરવાની ધમકી દેખાડો. પોર્તુગાલ અને ઇંગ્લેંડ વચ્ચે ધણી કાગળની મિ-
ત્રાચારી હતી માટે એ હુકમ માનવો ત્યાંના રાજ્યને પાલખ્યો નહિ, તે-
થી પહેલી ખરાબી તેની ધમ, (ઇ. સ. ૧૮૦૭). આ હુકમની વાત બ્રિ-
ટિનમાં જણાયાથી ઇંગ્લેન્ડે બહુ કોપ ચડ્યો. ધારવા જોઈએ: ફ્રાંસે એ-
થી નેપોલ્યનને થયો નહિ અને આખરે તેનેજ તુકસાન થયું. અનેક રી-
તે યૂરોપના બંદરોમાં બ્રિટિશ માસ ચોરીથી ઘખલ કરવામાં આવતો અ-
ને નેપોલ્યનને આંખ આઠા કાન કરવા પડ્યા. નેપોલ્યનની ધમકીથી
ઇંગ્લેંડના લોક બહુ ઉસ્કેસ્યા. રાજ્યના કારભારીઓ ઉલટથી મુદ્દ ચા-
લાવતા નહોતા અને સરકારના સરદારો જય મેજવતા નહોતા તે વિષે
લોકો ફરીઆદ કરવા લાગ્યા જનરલ વાઇટ લોકની સરદારી તીએ
બુલોનાસ એરીકપર બીજી ચારી મોકલી પણ કાંઈ વળ્યું નહિ. દક્ષિણ
અમેરિકામાં સ્પેનના લોકોની વસ્તી હતી. તેઓની અને ઇંગ્લેન્ડની
વચ્ચે રાજ સંબંધી વૈર હતું તેથી તેઓના મુલકમાં ઇંગ્લેન્ડે જય મ-
ળવો કઠણ હતો. ટ્રેક્ટરના અને રશીઆની વચ્ચે કંઈક અણબનાવ થયો હ-
તો. તે પરથી રશીઆની તરફદારી કરી એક ઇંગ્લેંડ નૌકાસેનાને કા-
ન્સ્ટાન્ટીનોપલ (ઇસ્તામ્બુલ) બધી મોકલી તે દાર આધને પાછી આવી.
મીસર દેશનો કબ્જો કરવાને ફ્રાંસ મોકલી હતી તેની પણ તેવીજ દુર્દ-
શા થઈ. એથી રાજ્યના કારભારીઓપર લોકોનો ધણો અભાવ થયો. વ-
ળા રાજ્ય અને તેઓની વચ્ચે પણ અણબનાવ થયો એટલિટનમાં રોમન
કાયોલિક્કધર્મ પાળનારાઓને જય અને રાજ્યના લશ્કરોમાં અમલદારોની
જગ્યા આપતા નહિ. પ્રધાનોની ઇચ્છા એ ધારો રદ કરવાની હતી પરંતુ ન-
હોમી રાજ્યને તે ગમ્યું નહિ તેણે પ્રધાનની જોડે શરત માગી કે એ તા-
ત તમારે હાથ છોડી દેવી એટલુંજ નહિ પણ તમારે કોઈ દહાડો કાઢવી
નહિ એવી શરત કાયદા વિરુદ્ધ છે એવું કહી તેમણે કારભાર છોડી દીધો.

તફા પદ્ધતિએ ચઢ્યો હતો. એનામાં રાજકારભાર કરવાની શક્તિ નહોતી. યુવરાજ દર્દિનાંદને હાથ રાજનો અધિકાર તેણે રહેવા દીધો નહિ તેથી લોભીઓ પણ રાજ કરવાને અયોગ્ય સાદબદો કોષિ બરાયો. શર્દિનાંદના માદા ગુણથી સ્પેનની પ્રજા અઘાપિ વાકેફ નહોતી તેથી જ્યારે તેને ખબર કરવાની મતલબથી પેલા નકારા પ્રધાને તેનાપર રાજદ્રોહનો આરોપ મૂકી તેને કેદ કરાવ્યો, ત્યારે પ્રજા એટલી બધી નાખુશ થઈ કે તેને છોડી દેવાની રાજ્યને જરૂર પડી. એ બેઠમાન તથા નાલાયક પ્રધાનનું નામ જોડાય હતું. નેપોલ્યને તેને લાલચમાં નાખીને ફાંચ્યો. સ્પેનના એ ભાગ દરી એકનો ગોટાલ સ્વતંત્ર રાજ થાય અને બીજાનો માસિક નેપોલ્યન થાય એવો ખાનગી બહોળસ્ત કરી તે અમલમાં લાવવાને સ્પેનના મુખ્ય કિલ્લાઓ ફ્રેન્ચ લશ્કરને સ્વાધીન કરાવ્યા. નિર્ભય આર્લેસ એથી ભય પામી સ્પાનીશ અમેરિકામાં નારી જવાનો મનસૂબો કરવા લાગ્યો. પણ ગાદીપરથી ઉઠી શર્દિનાંદને તેપર બેસાડ્યો. એવો ડરાવ તેણે અંતે ક્યો (૪. સ. ૧૮૦૮). હવે નેપોલ્યને કાવતરું કરી ખાપ દીકરી વચ્ચે વઢવાડ કરાવી. એક તરફથી રાજનામું રદ કરવાને આર્લેસને સમજાવ્યો અને બીજી તરફથી શર્દિનાંદને સ્પેનનો રાજ ગણવો એવી આશા આપી. આવા પ્રયત્નથી છતરાધને શર્દિનાંદ ખાલેન શહેરમાં નેપોલ્યનને મળવા આવ્યો. ત્યાં તેને જણાવવામાં આવ્યું કે હવે સ્પેનનું રાજ બુર્બોન કુળના હાથમાંથી ગયું છે. ઇદુરિયાના પ્રાંત ઉપર તેનો હક હતો તે છોડી દેવાની તેણે ના કહી ભારે તેને ખરેહજ ક્યો. રાજકુટુંબને ફ્રાન્સમાં ભેધ જવાની તૈયારી માફ્રોહમાં થતી જોઈને રાજધાનીના લોકે હુલડ ક્યું. ફ્રેન્ચ લશ્કરના ઉપરી મુશએ હુલડખોરોપર હુમલો કરી વગર હથિયારના ટોળેટોળા વાટી નાખ્યાં. ત્યારપછી આર્લેસ રાજ અને તેની રાણી ખાલેન નગરમાં આવ્યા. રાજ્યએ સ્પેનનું રાજ નેપોલ્યનને હસ્તગત ક્યું. માફ્રોહમાં થયેલી કતલના સમાચારથી ભય પામી ચાહબદા શર્દિનાંદે પણ પોતાના હક ઉપરથી હાથ ઉઠાવ્યો; અને નેપોલ્યનમાં રાજ કરનાર પોતાના ભાઈ જોસફને નેપોલ્યને સ્પેનના રાજ્યાસને બેસાડ્યો. મુશએ નેપોલ્યનનો બનેલી તથા ધણેજ ઉપયોગી સરકાર હતો તેને તેણે નેપોલ્યનના રાજ બનાવ્યો. સ્પેનના ઘણાક ઉમરાવોએ આ યોગ્ય પણ કબુલ રાખી; પ-

રંતુ પ્રજામાંના મોટા ભાગે આ ગોલ્ડનના રાજાને સ્વીકાર્યો નહિ. સ્પેનના મુખ્ય પ્રાંતોમાં દેશના સ્વતંત્રપણાનું રક્ષણ કરવાની તૈયારી થવા માંડી. આન્ડે લુસિયા પ્રાંતે આગેવાની કરી ૭ મા ફર્દિનાંદ રાજાની દુવાઈ ફેરવી નેપોલ્યન જોડે વિચરના જાહેરનામા ત્યાંના લોકે કર્યા તથા રાજકારનાર ચલાવવાને એક મંડળી ઠરાવી. ફર્દિનાંદ અખાતમાં ફ્રેન્ચ નૈ-કાસેનાની એક ટોળી હતી તેને ત્યાંની સ્પાનિશ સેનાએ શરણે આવવાની જરૂર પાડી. બ્રિટિશ દરિયાઈ લશ્કરની મદદ મળી તેથી એવું બની શક્યું. જ્યાં જ્યાં ફ્રેન્ચ લશ્કર નહોતું તેવા હરેક પ્રાંતમાં કારનાર કરવાને લોકોએ મંડળી સ્થાપી. એ મંડળીઓને જેટાસ નામે કહેતા. પુષ્કળ ઉમરના સર્વ પુરુષોએ મુદ્દે ચઢવાનું કબૂલ કર્યું અને એ મંડળીઓનો હુકમ તેઓ માનવા લાગ્યા. ઇંગ્લેન્ડ સરકારે દારૂગોળા અને હથિયારો પુષ્કળ લાવી આપ્યા તથા સ્પેનના જે સિપાઈઓ તથા અમલદારો તેમના કબજામાં હતા તેમને મોકળા કરી સ્પેન મોકલ્યા. આરંભમાં સ્પાનિશ્ક લોકોને જય થયેલ વાલેન્સીઆમાં ફ્રેન્ચ ફોજને જવું પડ્યું અને આઠ હજાર માણસના લશ્કરને એક સ્પાનિશ સરદારે શરણે આવવાની જરૂર પાડી, (૨૦ મી જુલાઈ). એજ તારીખે જોસફ બોનાપાર્ટે માડ્રીડમાં ભારે દબાવવાથી પ્રવેશ કર્યો. એ રાજા તેના ભાઈ નેપોલ્યન જેવો દૃઢ કે હિમ્મતવાન નહોતો. આઠ હજાર સિપાઈઓ શત્રુને શરણે ગયા એ વર્તમાન સાંભળીને તે ગભરાયો. માડ્રીડના સરકારી ખજાનામાં તથા રાજમહેલોમાંનું સર્વ દ્રવ્ય હરણ કરીને બર્ગોસના કિલ્લામાં નાશી ગયો.

સ્પેનના લોકની બહાદુરીના વખાણ મુરોપમાં થવા લાગ્યા. આરાગોન પ્રાંતનો સરસુઓ બરોસો રાખવા જોગ નથી એવું જણાયાથી સાન્ડેગાસ્ટા શહેરના રહેવાસીઓએ તેને પદબ્રાજ કર્યો અને તેને ઠેકાણે પાલકાકસ નામે બહાદુર ઉમરાવને નીમ્યો. શહેરનો બચાવ કરવાને કિલ્લામાં બહુ થોડા સિપાઈ હતા અને તોપો બંદુકો પણ જોઈએ તેટલી નહોતી તેમ છતાં તેમણે શહેરના દરવાજા બંધ કરી ફ્રેન્ચ ફોજની સામે લડવાને તૈયાર થયા. સ્વદેશાભિમાનના જુસ્સાથી સર્વ ઉત્કેષાયા હતા. સાધુઓ દારૂ ગોળાઓ તૈયાર કરવા લાગ્યા. બેરોસો કોટ ચણવાના કામમાં સામીલ થયાં, અને પોતાથી બની શકે તેવાં કામ કરવાને છોકરાઓ પણ

દાખલ થયા. શહેરની વસ્તીની આવી બહાદુરી આગળ ફ્રેન્ચ સિપાઇઓનું કાંઇ આશ્ચર્ય નહિ. તેમના ગોળાઓથી તેમજ શહેરના ધરોનો નાશ કર્યો, અને ધન્યા માણ્યોના છાત્ર લીધા પરંતુ છતાં નગર પાછા જરૂં પડ્યું. સ્પેનના લોકોનું દેખાદેખી પોર્તુગીઝ લોકો પસંદ કરવા લાગ્યા. ઓપોર્ટોનિ લોક બંડ કર્યું. જે ફ્રેન્ચ હાથમાં આવ્યા તેમને કેદ કર્યા અને ત્યાંના ધર્મોચારી બીચપના હાથ નીચે રાજસભા દર્શાવી. આ લોકોને દિગ્ભ્રમત આપવાને તથા તેઓનું રક્ષણ કરવાને મર આદ્યર વેલ્સલીના હાથ નીચે એક ઇમેજ ફ્રેન્ચ આવી, તેણે તથા પોર્તુગીઝોએ મળીને રાણીના નામે હાવણીમાં ફ્રેન્ચ લશ્કર હતું તેને દર્શાવીને નસાડ્યું તેથી પોર્તુગીઝોને ઉત્તર ભાગ ફ્રેન્ચના હાથમાંથી ભૂટ્યો. માર્શલ જુનો પોર્તુગીઝોના ફ્રેન્ચ લશ્કરનો મેનાધિપતિ હતો તેણે પોતાના તમામ લશ્કરને બેશું કરી ઇમેજ ફ્રેન્ચ પર લડ્યાં કર્યા, (૨૧ મી આગસ્ટ). ઇમેજનો જય થયો અને ફ્રેન્ચને સિસ્મોન બણી નાસવું પડ્યું. સર આર્ચરની જગ્યાએ સર લુડાલ રીન્મન થયો તેની જોડે કરાર કરી જુનો પોર્તુગીઝ હોડી જતો રહ્યો.

એ વખતે રશિયા અને સ્વીડન વચ્ચે વિરોધ થયો. સ્વીડનની મદદે ઇમેજ ફ્રેન્ચ ગઇ પણ ત્યાંના ગાંડીયા રાજા ગરેવસ જોડે નહિ બનવાથી પાછી આવી. સ્વીડ લોક ધણી દિગ્ભ્રમતથી વઢ્યા પરંતુ રશિયાના બારે બા આગળ તેમનું કાંઇ આશ્ચર્ય નહિ. સ્વીડન લશ્કરના અમલદારોએ ગરેવસ રાજાને પકડી પદબદ્ધ કર્યો અને સુદર્ભાનિયાના ડચકને ૧૩ મા આર્લેસના હલકાબથી ગાદીએ બેસાડ્યો, (૬. સ. ૧૮૦૬). ફ્રિન્સાં પ્રાંત આપી તથા સ્વીડનના બંદરોમાં બ્રિટિશ વહાણોને નહિ પેસવા દેવાનું કબૂલ કરી એ નવા રાજાને રશિયા જોડે સંધિ કરવી પડી.

સ્પેનના લોકોને માલુમ પડ્યું કે જુદા જુદા પ્રાંતોમાં અને શહેરોમાં તે બધાને માથે એક રાજ સભા જોઇએ, તેમ એક હુકમ અને સંપ નગર હોલ થાય નહિ. સર્વે સભાઓએ મુખત્યારે નીમી તેઓની એક સર્વોપરી સભા દર્શાવી. હોલ્સ્ટીનમાં ફ્રેન્ચ મોકલેલું સ્પેનનું લશ્કર હતું તે ઇમેજને જોડે મળી જઇ સ્પેન્સ આવ્યું, તોપણ સ્પેનના લશ્કરી સરદારોમાં સંપ નહોતો, અને સિપાઇઓમાં ક્યાયત એટલે બદોબસ્તમાં ફ્રેન્ચી

હુકમ માનવાની ટેવ નહોતી તેથી હવે ફ્રેંચની ચઢતી થઈ. ડુરાન્ડો, રા-
ખોસા અને તુરેલા એ ત્રણ સ્થળોમાં યુદ્ધ થયાં અને ત્રણેમાં ફ્રાન્સિસ
લશ્કરો છૂટ્યા. ત્યારપછી દોઢ લાખ અનુભવી સિપાઈઓનું લશ્કર લેઈ
નેપોલ્યન જતે સ્પેનમાં આવ્યો, (ઈ. સ. ૧૮૦૮).

સ્પેનના લોકની સહિત વિશે બૂલબરેલા વિચારો ઇંગ્લાંડમાં આપ્યા
હતા. તેઓ કેટલી મદદ કરી ચાકરો તે વિશે ખરી ખબર ઇંગ્લાંડના કા-
રભારીઓને નહોતી. તેમની કુમકની આશાએ સૂર જોન મુરને પોર્તુગલ-
માંની બ્રિટિશ ફોજ લઈ સ્પેનમાં જવાની તેમણે આગાહી કરી. ત્યારે સ-
રજોન મુર સ્પેનમાં પેઠા ત્યારે તેને માલુમ પડ્યું કે સ્વદેશનું રક્ષણ ક-
રવાને પોતાની મેળે લડવાને બહાર પડેલા લોકની ફોજને હારી હતી અ-
ને ફ્રેંચ લશ્કરો સર્વ ઠેકાણે પ્રવળ થયાં હતાં. આશા ભંગ થયેલા લોકો
પાસેથી જોઈએ તેવી મદદ મળવાનો સંભવ નહિ દીઠાથી તથા ફ્રેંચ ફો-
જ તેને ઘેરી લેશે એવી ધારતી જણાવાથી તે ઉતાવળે ગાસેશિયા પ્રાંત
બાણી પાછો હઠ્યો. માર્ગમાં જ્યાં જ્યાં વહવાનો પ્રસંગ મળતો ત્યાં ઈંગ્રે-
જ સિપાઈઓનું શર યુદ્ધ જોવામાં આવતું પરંતુ જીજી વાતમાં તેઓ
ઉન્મત્તપણે વર્તી પોતાને એળ લગાડતા. કેરોના બંદર આગળ આવી સ-
રજોન મુરે મુકામ કર્યો તેની ફોજને લઈ જવાને વહાણો. આવી પહો-
ચ્યાં ત્યાર પહેલાં ફ્રેંચ લશ્કરે આવી તેમનાપર હુલ્લ કર્યો. ઈંગ્રેજ ફોજ
અવ્યવસ્થામાં છતાં બહુ બહાદુરીથી લડી અને ફ્રેંચને પાછા હઠવું પ-
ડ્યું. સરજોન મુર રણમાં પડ્યો તોપણ એ જ્યને લીધે વહાણમાં ચ-
ઢવામાં ઈંગ્રેજોને ઓછી હરકત પડી તથા ઈંગ્રેજની હિંમત તથા સખુ-
શાઈ વિશે તેમના શત્રુના મનમાં જે ખોટા વિચાર હતા તે દૂર થયા.

ઈ. સ. ૧૮૦૯ તા આરંભમાં સ્પેનનું રાજ નેપોલ્યનને હાથ નહી
રહેશે એવું જણાયું, પરંતુ ત્યાંથી તેને આખરે હાંકી કાઢવાની આશા
સ્થાનિયર્ડ અને બ્રિટિશ બેઢને હતી. સ્પેન અને પોર્તુગલના ખચાવને
ગાટે જોઈએ તેટલા નાણાં બ્રિટિશ પાર્લામેંટે ઋ આપ્યા અને ત્યાં વધા-
રે ફોજ મોકલવામાં આવી. ઈંગ્રેજ લશ્કરનો સેનાપતિ ચાર્લ્સના પાર્કનો
ડ્યુક હતો, તેનાપર લશ્કરના સંબંધમાં કેટલાંક તહોમત મૂકવામાં આવ્યાં

હતાં પરંતુ કામન્સની સભાએ બહુ મતે તેને નિરપરાધી ઠરાવ્યો. ત્યારપ-
છી તેણે પોતાના જોદ્ધાનું રાજનાનું આપ્યું અને તે જગ્યાએ સર ડેવીડ
ડન્ગાસ નિભાવ્યો.

નેપોલિયનની ધમકી અને હઠોટ ચાલથી ઓટાઘાંતે આસ્ટ્રિયાના પા-
દશાહ ફ્રાન્સિસે પાછો વિચાર કર્યો વિના યુદ્ધનો આરંભ કર્યો. ફ્રાન્સનું
મોટું લશ્કર સ્પેનમાં હતું તેનો લાભ લેઈ આર્યે ડ્યુક ચાર્લે બવેરિયાપર
સ્વારી કરી મ્યુનિક શહેર લીધું. બવેરિયાનો રાજા ફ્રાન્સનો મિત્ર હતો
તેથી પહેલેા હાથ તેનાપર કર્યો. નેપોલિયને ઝપાટાબંધ એવી યુક્તિ-
ઓ કરી કે તેથી આસ્ટ્રિયાની સધળી ધારણા બચે ગઈ. ત્વરાથી મોટું
લશ્કર એકઠું કરી તેણે જર્મનિપર કુચ કરી. એકમહોના રણમાં આર્યે
ડ્યુકને સખ શિક્ષા કરી અને તેને ઇન્ડુલ્જની પેલે પાર નસાડ્યો. ત્યાંથી
હઠી નેપોલિયને વિજેના શહેરમાં પ્રવેશ કર્યો. આર્યે ડ્યુક સાવધ થઈને વળી
પાછો તેની સામે આવ્યો. આરખન અને એરિલમ નામે સ્થળોમાં ફ્રેંચનો
મુકામ હતો ત્યાં આવી તેણે હઠાં કર્યા, લડાઈ ધણી સખ થઈ અને
તેમાં આલ્બિયનને કંઈક લાભ થયો, તોપણ તેની ફ્રાન્સને એટલી બધી
હાનિ પહોંચી કે એ જમતો તે કુપયોગ લઈ ચક્રો નહિ. આર્યે ડ્યુક
જોનના હાથ નીચે બીજી આલ્બિયાની ફ્રાન્સ ઇતાલિમાં હતી ત્યાં તેને
ફ્રેંચએ હરાવી તેથી આસ્ટ્રિયાનો આરખનની ફતેહથી ફાયદો થયો તેના
કરતાં તુકસાન વધારે થયું અને તા. ૫ મી જુલાઈએ વામાગના મોટા યુ-
દ્ધમાં તેઓનો પરાજય થયો તેનું મુખ્ય કારણ પણ તેજ હતું. આ ઇ-
શ્વ યુદ્ધનું વર્ણન હુકામાં થઈ ચક્રે તેવું નથી. આસ્ટ્રિયાનો બહુ દહથી વ-
દ્યા પરંતુ હરેક ઠેકાણેથી નેમને પાછા હઠવું પડ્યું અને અંતે મોટા ગ-
બરાટમાં પડી નાશ. તેમણે લડાઈ બંધ રાખવાની અરજ કરી તે નેપોલિયને
સ્વીકારી નહિ હોત તો તેમના લશ્કરનો કેવળ નાશ થાત.

પ્રેસ્બર્ગના તહનામાંની રૂએ તિરલ અને વોરાલ્બર્ગના પ્રાંતો આલ્બિ-
યાના શહેનશાહે બવેરિયાના રાજાને આપ્યા હતા. એ તહનામાં એક-
શરત એવી હતી કે એ પ્રાંતોના રહેવાશીઓના સધળા હક મંજૂર રાખ-
વા, પરંતુ બવેરિયાનો રાજા જોસફ પોતાના સ્વામિ નેપોલિયનના જોવા દ-

સાર પાળવામાં બેઈમાન હતો. તિરોલીક લોકના હક તેણે તેડયા. બારે વે-
રા ઉધરાવી ખેડુતોને છૂંટા અને જંગલો સામા થયા તેને ફીસાદખોર ગ-
ણી સગ્ન કરી. આસ્ટ્રિયાના રાજાએ વિગ્રહ આરંભ્યો તે વારે તે લોકે
પશુ ખંડ કર્યું. શરઆતમાં તેમને જરા મળ્યો. મુખ્ય સહેરામાંથી બ્વેરિ-
યનોને તેમણે કાઢી મૂક્યા એ જોઇ એક ફ્રેંચ લશ્કર તેમના દેશમાં આ-
વ્યું અને તરવાર અને અગ્નિવડે પ્રાંતને ઉગ્ગડ કર્યો. હોહર નામે એક શ-
રવીર ખેડૂતે પોતાના દેશીઓને એકઠા કરી લશ્કર કરી તેમાં તે પાર પડ્યો
પરંતુ એ જયનું ફળ આઝીવાર તેઓ ભોગવી શક્યા નહિ. વાગ્યામના પરાભવ
પાછી ક્રાન્સિસ પાદરાહ નેપોલયનને શરણે ગયો અને તેના વિજયી શત્રુએ
જે જે શરત કરી તેને તેણે કબૂલ કરી. આસ્ટ્રિયામાંથી પરવારેલી ફ્રેંચ સેના
નિરલ પ્રાંતમાં પેઠી. લાંબા રહેવારીઓએ દારૂણ યુદ્ધ કર્યું પરંતુ તેમના દુશ્મન-
ની સંખ્યા ઝટલી બધી વધારે હતી કે તેમનું કશું આશ્ચું નહિ. ફ્રેંચ અ-
ને બ્વેરિયન સિપાઇઓએ તેમના પહાડી મૂલકમાં દરેક કોતર અને ખૂણે
ખોયારે ફરી વળા દેશ છૂટી લીધા અને ઉગ્ગડ કર્યો. હોહરને પકડી ગ-
રહત માર્યો. નેયર નામે બીજો પહાડર નાયક હતો તેની પશુ એજ ગ-
તિ થઇ. ત્યાર કેડે જીલમી બ્વેરિયનો ફરીને ત્યાં રાજ કરવા લાગ્યા.

જર્મેનિમાંથી ફ્રેંચને કાઢી મૂકવાના કેટલાક શરવીરાએ પ્રયત્ન કર્યો.
પ્રુશિયાના લશ્કરમાં એક શીશ નામે સરદાર હતો તેણે કેટલીક ફોજ એ-
કઠી કરી સાક્સનિ અને વેસ્ટ ફ્રેંચીયામાં ફ્રેંચ ફોજની દૂકડીઓ હતી તે-
ને પીડા કરી. પરંતુ હોઝાંડ અને દેન્માર્કના લશ્કરે રફૂસ્લાંડ આગળ તે-
નો અને તેના લશ્કરનો નાશ કર્યો. આર્થે ડ્યુક હર્દિનાહે સાક્સનિપરત્વારી
કરી, કેમકે સાક્સનિનો રાજા ક્રાન્સનો પક્ષકાર હતો. નેપોલને જર્મેનિના
કેટલાક રાજાઓના મૂલક ખૂંચવી લેઇ વેસ્ટફેલિયા નામે નવું રાજ ઉત્પ-
ન્ન કર્યું હતું અને ત્યાંની ગાદીએ પોતાના ભાઇ જોરોમને બેસાડ્યો હતો.
જનરલ કીનમેયરે જોરોમના રાજપર હુમલો કર્યો અને ત્યાંના તખ્તને ડો-
લાવ્યું. એ સ્વદેશહીતકારીઓને ઇંગ્લાંડથી કુમક મળી નહિ, તથા ક્રા-
ન્સના રાજધિરાજનો આસ્ટ્રિયામાં જય થયો, તેણે કરીને એ સર્વ પ્રયત્નો
મિથ્યા ગયા.

હોઝાંડને કાંઠે વોલ્શેરન નામે એક એટ છે તે ઉપર બ્રિટિશ ડા-

રમારીઓએ મોટી ફોજ મોકલી. સાડત્રીસ યુદ્ધનાં મોટાં ઝાઝા, ઓગણત્રીસ તેથી નાનાં, અને તે સિવાય કેટલાક બંતેલા અને ૪૦૦૦૦ જમીનની ફોજ ત્યાં મોકલવામાં આવી. એ બેટમાં પ્રલસિંગ નામે ગઢ મોટો હતો તેને ઘેરા ધાલી જતી લીધો. આન્ટવર્પ શહેરપર હુમલો કરવા માટે એ કામ કર્યું હતું પરંતુ પ્રલસિંગ ગઢ જતી લેવામાં વખત વધારે જવાથી આન્ટવર્પના કિલ્લેદારને તે શહેરનું રક્ષણ કરવાની સર્વ તૈયારી કરવાનો વખત મળ્યો અને ઉમેજ ફોજની મહેનત વ્યર્થ ગઈ. વોલ્ટર્ન બેટની રોગી હવાથી રચગ અને જળના બિટિય લશ્કરમાં રોગ ફેલાયો. તેમાંના મોટા ભાગને સ્વદેશ પાછા આવવું પડ્યું અને બાકી રહેલાઓ પછુ ધણા આજરી થયા તેથી તેમને પાછા બોલાવી લેવા પડ્યા. આ સ્વારીનો ખરચ મળ્યો થયો હતો અને પ્રલસિંગનો કિલ્લો નાશ કર્યો એ જ માત્ર તેથી ફળ થયું. સમુદ્ર ઉપર બિટિય લોકને જય મળ્યો તેથી આ હારની ના ઉમેદીને દૂર કરી, બારકની ખાડીમાં ક્રાન્સનું એક નૌકા સૈન્ય હતું તેમાંના ચાર વહાણોનો લાર્ડ કેપ્ટનેએ નાશ કર્યો તથા બીજા કેટલાકને બારે ત્રિકાન કર્યું. જુમખ્ય સમુદ્રમાં પણ તે સરદારની કૃતેદ થઈ. વેસ્ટ ઇંડીઝમાં હવે ફ્રેન્ચને હાથ એકે સંસ્થાન રચ્યું નહિ. આનોનીયન બેટ તથા બીજા કેટલાક મુરોપના સમુદ્રના ટાપુઓ બિટિય નૌકાસેનાએ જતી લીધા. આનોનીયન બેટનો કળબો લીધો તેથી તુર્કી રાજના મુલ્તાન બીજા મહમદને મારું લાગ્યું. તેના પિત્રામ મેલીમ અને ઓરમાઇ બાઇ મુસ્તાફાની તેને સુવત્તાની મળી હતી. રશિયા અને તુર્કી રાજ વચ્ચે વિરોધ ચાલતો હતો તેમાં રશ લશ્કરની કૃતેદ થતી હતી માટે તુર્કી સુલતાનને ઇંગ્લાંડ બેઠે હોસ્તી કરવી પડી. રશિયાના બચથી ધરાનના શાહને પણ તેમ કરવું પડ્યું.

આરિદ્ર્યાની બેઠે વડવાડમાં રશ શહેનશાહ નેપોલ્યનની લેડે સામીક થયો નહોતો તથાપિ જ પ્રાંતો સવાહ કરવાને માટે ક્રાન્સિસને આપી દેવા પડ્યા તેમાંથી તેને હિસ્સો મળ્યો. આરિદ્ર્યાના બાદશાહને મોટાં અને ડુપ્પકારક ત્રિકાન ખમવાં પડ્યાં, પરંતુ ધાર્વા કરતાં તે ઓછાં હતાં તેથી ફ્રેન્ચનો ઉપયોગ નેપોલ્યને દયાથી કર્યો એવી શાખાથી તેને મળી. આ ઉદારતાનું મુલ કારણ પાછળથી જણાયું. મુરોપપર પોતાની સત્તાનો પ-

યો મન્યૂત કરવો એ મનલજ તેની હતી. કારનામાંથી ચિટિય ફાગળા
જ્યા પછી રપેનમાં ફેંચનો અધિકાર સળગ થયો એમ દેખાયું. કો-
ઈ કોઈ દેકાએ હજી સ્થાનિઓ વડના હતા પરંતુ તેમને ફતેહ મળતી ન-
હિ. સારાગોસા શહેરના બહાદુર રહેવાથીઓ બહુ વડયા તથાપિ તે નગ-
ર ક્રાન્સિસ ફ્રાન્સે હતી લીધું. માર્સલ શુદ્ધ પોર્તુગાલપર સ્વારી કરી ઓ-
પોર્ટો બંદર હતું. એક ખીલ્ને સેનાપતિ નામે વિકટર પશુ પોર્તુગાલ બ-
હુ ચાલ્યો. એરૂમકુરીઆમાં સ્થાનિય લશ્કર હતું તેનો તેણે પરાજય
કર્યો. સર આર્થર વેલ્સ્લીની સરદારી નીચે ચિટિય લશ્કરે આવી ઓપો-
ર્ટોબંદર પાછું લીધું અને આસિયાની લડાઈમાં ફ્રેચ લશ્કરના મોટા ભાગને
બહુ પડ્યું તેથી રપેનના લોક પાછા નગરૂત થયા. રપેનમાં રહેલી ફ્રેચ
સેનાને કુમક આવી મળે ત્યાર પહેલાં તેના પર હુમલો કરવાનો મનસૂબો
કરી વેલ્સ્લી તેમની બણી ગયો. ટાલવેરા આગળ ૨૮ થી જુલાઈએ જુને
જોન વિકટર અને સમારણીયાની એ ત્રણ ફ્રેચ સરદારોની ફ્રાન્સે તેના પર
વુટી પડી. નામના રાજા જોસફ બોનાપાર્ટની તરફથી એ સરદારો કામ
ચલાવના હતા. ચિટિય લશ્કરે એ યુદ્ધમાં બહુ બહાદુરો બતાવી. હરેક
સ્થળમાંથી ફ્રેચને પાછા હટવું પડ્યું. સ્થાનિઓએ એમના જોટલી હિમ-
ત અને હોંસ દેખાડી હોત તો તેમના યત્નને નાસવું પડત. સ્થાનિઓની
બહુચાલને લીધે એ જામનો લાભ ઇમેજે લઈ ચમ્પા નહિ. પોર્તુગાલ બ-
હુ તેઓને પાછા હડી બહુ પડ્યું. ખીજાંદેકાઓમાં પણ સ્થાનિઓ-
નો પરભાવ થયો તેમ છતાં તેમની રાજસભાએ પ્રજાને ઉત્કેશી લડાઈ-
ના બહેરનાગા પ્રસિદ્ધ કર્યો અને પ્રજાને હાથ મયલ કરવાનું રહે એવી
બચસા કરવાને રૈયતના મુખત્યારોની સભા બોલાવી.

પોર્ટલાંડના ડ્યુકનું મરણ થવાથી તથા કાગ્લાગીમેડનામાં વાધો
પડવાથી તેઓમાં કેટલોક ફેરફાર થયો. મી. પર્નિવલને મુખ્ય નામની
જગ્યા મળી. કારનારીઓની ચાલ વિશે પર્નિવલમાં મન ગ્રામ્ય થયો.
પરંતુ તેમણે બહુ કરી છે એવો હસાવ થતા મનમાં તેને લડવાનો
ક્રાન્સિસ બર્ડેટ નામે એક સભાસદે સભા વિરુદ્ધ થયાં બાગણો કર્યા તથા
ઢાવરમાં તેને કેદ કરવાનો હુકમ સભાએ કર્યો એ હુકમ તેણે માન્યો
નહિ અને લંડનના લોક તેની તરફ હતા તેથી તેને પકડવા આદેશ કર

મોડલનું પડ્યું હતું. લોકે સિપાઇપર દલાં કર્યા તેથી મારામારી થઇ અને કેટલાકના જીવ ગયા. દરરો પાર્લામેન્ટની સભા બરખાસ થાય છે તે પ્રમાણે એ વરસમાં થયું. ત્યારે ખાસ પ્રમાણે સર ક્રાન્સિસનો છૂટકારો થયો. કાયદા વિરૂદ્ધ પરલેજ કરવાની ફરિયાદ તેણે કામન્સની સભાના પ્રમુખ તથા જમાદાર ઉપર અદાલતમાં માંડી. પરંતુ ન્યાયાધિશોએ તેનો દાવો ખોટો ઠરાવ્યો.

આ તકારારોથી કારભારીઓને પોતાનું કામ કરવામાં હરકત પડી નહિ, તોપણ ઇંગ્લાંડના દુશ્મનોએ એમ ધાર્યું કે ત્યાં મોટો બખેડો થશે. ક્રાન્સ હમણાં શાંતિમાં જીવ્યાયું. વિજેનાના દરબાર જેડે નેપોલ્યને નર-માથ દેખાડી હતી તેનું કારણ હવે પ્રસિદ્ધ થયું, તેની પ્રતિવ્રતા રાણી જેસીન વાંકણી હતી તેથી તેને તલાક આપી આસિયાના રાજા ક્રાન્સિસની કુમારી આર્ચબેસ મેરિઆ લુઇસવાની વેરે તે પરણ્યો, (ઇ. સ. ૧૮૧૦). પોતાની શક્તિ હમેશ ટકે એવા હેતુથી આ લગ્ન કર્યું હતું પરંતુ તે તેના નાશનું મુખ્ય કારણ થઇ પડ્યું. આસિયાની જેડે સંબંધ અને દોસ્તી કરી નેપોલ્યન આખા યુરોપનો સ્વેચ્છિક સ્વામી થશે એવો બચ રચિયા તથા ઉત્તર તરફના ખીલ રાજ્યોના મનમાં ઉત્પન્ન થયો. હોલાંડના રાજા વિશે તેની ચાલથી આ વહેમ સાચો કર્યો. લુઇસ બેના-ચોટ નામે તેના એક ભાઇને તેણે રાજા ઠરાવ્યો. હતો. પોતાની (હોલાંડ-ની) રૈયતને હાનિ પહોંચે કે ઈર્ષા માય એવા હુકમ નેપોલ્યન કરતો, તે માનવાની તેની ખુશી નહોતી, માટે બે ભાઇઓ વચ્ચે અણગનાવ થયો. નેપોલ્યને તેની પાસેથી હોલાંડ દેશ લેઇ લીધો અને ક્રાન્સ જેડે મેળવી લીધો.

લડાઇમાં એકે પક્ષ જેડે સામીલ નહિ થયેલી પ્રજાના વેપાર સંબંધી અધિકારો વિશે ઇંગ્લાંડ અને અમેરિકા વચ્ચે વાંધો ઉઠ્યો હતો તે એટલો બધો વધી પડ્યો કે વિમલ થવાની ધાસ્તી લાગી. સર આર્થર વે-લેસ્લીને ઇંગ્લાંડના પાદશાહે લાર્ડ વેલિંગ્ટનનો મહાકાળ આપ્યો. એ સરદાર ઇમેજ ફ્રાન્સની આજ્ઞાનો સારો જવાબ કર્યો મેગીના નામે ક્રેન્ચ સરદાર મોર્ડે લશ્કર લેઇ તેની સામે આગ્યો, કેટલાક ડિલા તેણે જીતી લીધા. તેમની ફ્રાન્સની સંખ્યા વધારે હોવાને લીધે વેલિંગ્ટન હળવે હળવે પાછો

હઠતો ચાલ્યો અને લીસ્મોન લેઈ સકારો એવું મેસીયાને લાગ્યું બુસાકોના રણમાં યુદ્ધ થયું તેમાં ફ્રેન્ચને બહુ નુકસાન થયું. તોરેસ વેદાસ નામે મળખૂત સ્થળમાં ઈંગ્લેન્ડ લશ્કરે મુકામ કર્યો, ત્યારે ફ્રેન્ચો કેવળ નાહિ-મેદ થયા. એ સ્થળ ઉપર હુમલો કરી ચકાવ તેવું નહોતું અને પાછા ફરતાં લાજ લાગતી હતી તેથી પોતાના સાવધ વેરીની હાથચાલ જોવાને મેસીયાને મહીના ઉપરાંત મેસી રહેવું પડ્યું એ મુદતમાં તેના ધણા માણસ શેઠથી મુઆં અને ધણા નાશી ગયા. અંતે તેણે મુકામ ઉઠાવી સાંતારા આગળ પાછો ગયો. તેને મદદ આવી મળી તોપણ તે વઢવા આબ્યો નહિ.

સ્પેનમાં છૂટક છૂટક લઢાઈ ચાલ્યા કરી સ્વદેશહિતકારી સ્પાનિ-અર્ડો રણમાં ઉભા રહી સમાપ્ત કરતા તેમાં પરાજય પામતા. પરંતુ દુ-સ્મનના નાનાં ચાણુઓ ઉપર તથા ખોરાજી વગેરે લઈ જનારા માણસો ઉપર ઓર્થિના વૂડી પડી ધણા હેરાન કરતા કેદિજબદરમાં સ્પાનિઅર્ડોના રાજકારભારીઓ તથા રાજમહાનો મુકામ હતો. ફ્રેન્ચ લશ્કરે તે શહે-રને ઘેરો ઘાલ્યો પરંતુ તેના કોટ દિશા મળખૂત હતા, અને સમુદ્રથી ઈ-ંગ્લેન્ડે જોઈએ તેટલી મદદ આપી શકતા હતા, તેથી ફ્રેન્ચની ફતેહ થઈ નહિ. કોર્ટીઝ સભાએ લોકને રાજકાજમાં કંઈક અધિકાર મળે એવા કાયદા રચ્યા પરંતુ ઉમરાવ ને ગુરવૈમાં ધણા તેની વિરુદ્ધ હતા.

હિંદુસ્તાનનો ગવર્નર જનરલ એ વખતે લાર્ડ મિન્ટો હતો વલંદા અને ફ્રેન્ચનાં સંસ્થાનો તે દેશમાં હતાં તે તેણે જીતી લીધાં અને ખીજી રીતે પણ રાજધનો વધારો કર્યો. કંપનીના લશ્કરના અમલદારોને ભથ્થુ મળતું હતું તે કમી કરવાથી મદ્રાસ પ્રલાકમાં લશ્કરે શીસાદ કર્યો પરંતુ ગવર્નર જનરલે બંડખોરોને જીત્યા.

ઉત્તર મુરોપમાં લઢાઈ સર્વથી મોટા જનાવ એ વેળા કંઈ જન્યા નહિ. દેન અને રચના લશ્કરી વહાણોએ ઈંગ્લેન્ડ ઝાંખેપર સદજ હુમલા કર્યા, પણ તે કંઈ અગત્યના નહોતા. સ્વીદનમાં અજગ જેવી મોટી ઉપલ-પાયલ થઈ અને તેથી ચોક્કસ વખત સુધી ઈંગ્લાંડના શત્રુઓમાં વધારો થયો. સ્વીદનનો મુવરાજ એકાએક મરી ગયો. ઝેરનો વહેમ પણ કેટલા-કને છે. સ્વીદનની સેનેટ એટલે રાજસભાએ તેની જગ્યા ચાર્લસ જન

બર્નડોટને આપી. એ સખસ નેપોલ્યનના હાથ નીચે ગોટા પ્રખ્યાત સેનાપતિ હતો. ઉત્તર જર્મનિમાં કેટલાંક વરસપર પોતાના કામમાં ધણું કાપણુ તથા લોક ઉપર ઘણી દયા દર્શાવ્યાં હતાં તેથી તેને પસંદ કર્યો હતો. બર્નડોટ એ અધિકાર સ્વીકાર્યો નેપોલ્યન મનમાં એથી નાખુશ થયો, કેમકે એ સરદારની લશ્કરી કૌશલિ, અને તેના સ્વતંત્ર સ્વભાવને લીધે તે તેને ગમતો નહિ પરંતુ એ કામમાં તે તેની સામે યથો નહિ.

આ સમયે યુરોપની સઘળી મુધરેલી પ્રજાઓ ઈંગ્લાંડની સામે યુદ્ધ હતી એવું કહી શકાય, પરંતુ ઇંગ્લેન્ડે એથી ગભરાયા નહિ. ઈંગ્લાંડના રાજાની વહાલી દીકરીનાં મૃત્યુના ખેદે કરીને તે રાજાનું આગણુ ગાંડપણુ પાણું આપ્યું, (ઈ. સ. ૧૮૧૧). વેલ્સના શાહજાદાને રાજપ્રતિનિધિ કરાવવામાં આવ્યો તેણે પોતાના બાપની રાજરીતિ જારી રાખી.

પોર્તુગાલના રક્ષણને માટે જ ડાહી મોકલણે લાર્ડ વેલિંગ્ટને કરી હતી તેનો ફાયદો તેને મળ્યો. મેસીનાને સાંતારા છોડી પાછા જવું પડ્યું. જતાં જતાં ઉન્મત્ત અને નિર્દયપણે કેશને ઉજડ કર્યો અને મુંદર પ્રમારતો નકામી તોડી પાડી. પોર્તુગાલની મદદ માટે સિટિસ પાર્લામેંટે કશું લાખ રૂપિયા આપ્યા અને લોકોએ માંદોમાંદો ઉધરાણું કરી તેમાં ધણું વધારો કર્યો. આભીમા નામે કિંગ્ડમ ફ્રેન્ચને હાથ રહ્યો હતો તે પણ વેલિંગ્ટને હતી લીધો, તેથી હવે પોર્તુગાલમાં ફ્રેન્ચને હાથ એકે જગ્યા રહી નહિ.

સ્પેનનો છૂટકારો કરવાનું કામ વધારે બારે હતું. બાદાગેઝને કિલ્લો સ્પાનિઅર્ડોના હાથમાં હતો તે સુદે હતી લીધો. ત્યાંથી ફ્રેન્ચને કાઢી મૂકવાને લાર્ડ વેલિંગ્ટને સર વિલ્યમ બેરેસ્ફોર્ડને મોકલ્યો, પરંતુ સેવીલ પ્રાંતમાથી ફ્રેન્ચ લશ્કર કિલ્લેઘરાની મદદે આપ્યું તે વારે ઇંગ્લેન્ડ લશ્કરને પાછા ફરવું પડ્યું. માર્ગમાં આલ્ગરા આગળ બેઢલશ્કરાની બેટ થઇ તેમાં ફ્રેન્ચ હાર્યા અને ઇંગ્લેન્ડે ફરીને બાદાગેઝ ચહેરને ધેવું. સુદે અને માંમોન્ટ એ બે સરદારો બે બાણુએથી ઇંગ્લેન્ડની સામે આવ્યા તેથી લાર્ડ વેલિંગ્ટનેને ટમસ ઉતરી પેલે પાર જતા રહેવું પડ્યું. બાદાગેઝનો બાવ કરવાને અમે કેલિઝ આગળ પડેલા લશ્કરમાં કમી કરવી પડી હ.

તી તે જોઇ સ્પાનિઅર્થેએ આંકડુસિયાપર સ્વારી કરી. જનરલ લાયે-
નાની મદદે આહામ નામે બ્રિટિશ સેનાપતિ ગયો. બારોસા આગળ આ-
હામે ફ્રેંચ સરદાર વિકટરને જીત્યો પરંતુ એ જયનો લાભ સ્પાનિઅર્થેએ
હીધો નહિ. ખીજા પ્રાંતોમાં સ્પાનિશ ફોર્સેની ખરાબી થઇ. બુદ્ધિ અને
હિંમત બેઉ સ્પાનિશ સરદારોમાં નહોતાં એ સ્પષ્ટ હતું. કોર્ટેઝ સભાથી
પશુ ખારેલા શયદ્ધ થયા નહિ. તેમણે રાજવ્યવસ્થાનો કાયદો રચ્યો તે
ફેનના લોકને અત્યુક્ત પડે તેવો નહોતો. દક્ષિણ અમેરિકાનાં સંસ્થાનો
જોડે વેપાર કરવામાં આગળ જે હરકતો હતી તે તેમણે જારી રાખી,
તેથી સંસ્થાનિકોએ સ્વતંત્ર થવાની યોગ્યલ્લુ કરી.

વર્ષદા ખસેથી જવા બેઠ ઇંગ્લેન્ડે લેઇ લીધો. છતાંખિના સમુદ્રોમાં
ઠેઠલાંક શત્રુનાં વહાણોનો નાશ કર્યો. બ્રિટિશ સમુદ્રમાં હાનાંર બેઠ પાછો
લેવાની દેન લશ્કરે કોશીશ કરી તે વ્યર્થ ગઇ. સ્વીડન ઈંગ્લાંડ જોડે વડત્તું
હતું એવું માગ્યે કહી ચકાવ. ફ્રાન્સના કહેવામાં રણાથી પોતાના નવા દે-
શને તુલસાન છે એવું બર્નેડોટના જોવામાં ઝટ આવ્યું. ફ્રાન્સથી સ્વતંત્ર
થવાનો વિચાર રશિયાના રાજા જોડે તેણે જાનો કરવા માંડ્યો. પછી રશ
શાહ આલેક્સાંદર પોતાના કુળની વહાલી યોજના પાર પાડવામાં એટલો
લાગેલો હતો કે તેણે બર્નેડોટની શીખામણુપર આ વખત લક્ષ આ-
પ્યું નહિ. કાળા સમુદ્રના બને કાંઠાપર ટુર્ક અને ઇરાની પાદશાહોના મૂલક
જીતી લેવાના કામમાં તે રોકાયેલો હતો. ઉમેદ પ્રમાણે તેને ફતેહ મળી
નહિ. એશિયાના ટુર્કિસ્તાન ઉપર સ્વારી કરનાર રશ લશ્કરને કોર્ટેસસ પ-
વૈતના વગડાઉ લોકે બહુ હેરાન કર્યું. યૂરોપની બાબતુએ રશસરદાર કુકુસોફને
મથ મળ્યો પરંતુ તે માણસ અને નાણાંની હાનિના પ્રમાણમાં નહોતો. ટુર્ક
રાજ્યમાં અવ્યવસ્થા થઇ રહી હતી તેથી સુલતાન પોતાના મૂલકને જો-
ઇએ તેટલો બચાવ કરી ચક્યો નહિ; ઘણાક પ્રાંતો લશ્કરી સરદારો બ-
ધાવી પડ્યા હતા. ખિસરમાં મામલુકએ સ્વતંત્ર થઇ ગયા હતા સુલતાનની
તરફનો સુએઝ મહમદઅલી નામે હતો, તેના હુકમ એ લોક માનતા નહો-
તા માટે તેમને કપટથી મારવાનો મનમૂલો તેણે કર્યો. તેમના સરદારોને
જમવા બોલાવી ઓગિતા વાહી નાખ્યા. આ દુર્ગમબાજના સુલતાને વખાણુ

કર્માં પણ તેમાં તેની જૂથ હતી. કતવ્ય થયેલા સરકારો કરતાં મદમદ્યથી વધારે ભયંકર થઇ પડ્યો.

ઈ. સ. ૧૮૧૨ માં ઈંગ્લાંડના મુખ્ય વજીર પર્સીવલ સાહેબને એક એરિંગહામ નામે વેપારીએ ગોળાથી માર્યો તેથી કારભારી ટાળીમાં ફેરફાર થયો. વેસ્ટનો શાહજાદો પહેલાં વિધ પક્ષમાં હતો તેથી તે પક્ષને હાથ કારભાર જશે એવો સંભવ જણાયો. પણ તે ખરો પડ્યો નહિ. મુવગજને ટોરી પ્રધાનોએ જીતે દેસ્તી થઇ હતી તેથી સિવર્ધુલના અગ્રેને મુખ્ય પ્રધાનની જગ્યાએ રાખ્યો. વિગ્ર પક્ષના આગેવાન લાર્ડ એ અને ગ્રાન્વીલ્લ હતા તેમજ કાંઈ વ્યક્તિ નહિ. સિસિલિમાં બ્રિટિશ સરકારનો એલચી લાર્ડ વિલ્કમ એન્ડીક હોતો તેણે લાંબા રાજકાળમાં મુધારો કર્યો. રાજમાં કંઈ ખાલ નહોતો અને રાણી ગુલમી હતી તેથી વિધનો રાજકારભાર માઠી હાલતમાં હતો. એન્ડીકે ઈંગ્લાંડના જેવી રાજસીતિ ત્યાં લાજલ કરી નેથી સંકડો વર્ષનાં દુઃખ ટળી શાન્તિ અને સમૃદ્ધિ ભોગવવા લાગ્યા.

સ્પેનના રાજકાયદાઓમાં પણ ફેરફાર કરવામાં આવ્યો. નવો રાજપ્રતિનિધિ ફરજો અને કારભારમાં મુધારો કર્યો તેથી સ્પાનિશ્વરને પાછો હિંમત આવી અને છતવાની આશા થઇ. લાર્ડ વેલિંગ્ટને સ્વીડન રોડીઓ નામે કિસાને તથા ખાદ્યજાતને લીધાં. બંને દેશોએ બ્રિટિશ સરકારને ધણી હાનિ પહોંચી. આ દુરોહના ઇલામમાં વેલિંગ્ટનેને અર્લનો ઇલકાબ મળ્યો. સાલામાન્કા નામે મોટું શહેર તેણે છત્યું અને મારીશ મોર્મોન્ટની ફાજ પર ચડાઇ કરી. મોર્મોન્ટને પુષ્કળ મદદ આવી પહોંચવાથી તેણે ઈંગ્રેજોને હરાવી નામતા અટકાવવાનો મનસૂબો કર્યો એ કારણ માટે પોતાની ફાજને તેણે જોઇએ તેટલી લાંબી ઝાલોમાં ઝેલવી. આ મુર્ખાઈ જોઇ નબળા પડી ગયેલા જાઓ ઉપર વેલિંગ્ટને પોતાની તમામ ફાજ સહીત હથોડી કર્યાં અને દુશ્મનનો સંપૂર્ણ પરાજય કર્યો. આ વિજય એટલો મોટો હતો કે સ્પાનિશ સરકારમાં બ્રિટિશ સરકારના જેટલો ઉમંગ અને ઉત્સાહ હોત તો મોર્મોન્ટની આખી ફાજનો નાશ થાત, તોપણ સાલામાન્કાના સંઘામથી મોટા ફાયદા થયા રાજ્ય જોસણને માર્દિમાંથી જીતું પડ્યું અને કેદિઓ ઘેરો ઉધાવવો પડ્યો. સેવીલ નગર ઈંગ્રેજોને હાથ આવ્યું.

બ્રિટિશ રોજે જર્મોસ શહેરને ઘેરો ઘાલ્યો ત્યાં તેમની દાર ઘણ, રપા-
નિશ રાજકર્તાઓ અને સરદારોમાં સંપ નહોતો તથા ક્રૅય લશ્કરને કુમક
આવી મળી તેથી આ જયનો લાભ વોર્લેન્ટનને ઝોડી દેવો પડ્યો. તે પા-
છો ફરી દળવે દળવે પોર્તુગાલની સરહદ તરફ ગયો અને બીજી જોગ-
વાઈની રાહ જોવા લાગ્યો. બીજી દેશોમાં દવે જે બનાવ બન્યા તેથી
સ્પેનને બહુ લાભ થયો. દક્ષિણ અમેરિકામાં ધરતીકંપ થયો તેથી તેના
વહેમી લોકપર એવી અસર થઈ કે તેઓ સ્પેનને પાછા તાબે થયા. સ્વ-
તંત્ર થયાથી ધન્યર કાપ્યો છે તેની એ નિશાની તેમણે ગણી નેપોલ્યન
જોડે બાથ બીડવાને રૂશિયાનો રાજદ્ર તૈયાર થયો.

खंड ४ थो.

ફ્રાન્સ અને રૂશિયા વચ્ચે લડાઈ.

તિસ્તિતમાં તદનામું થયા પછી રૂશિયાના પાદચાદ આલેક્ષાદરને તદનામા વિશે ટ્રેસોફ વહેમ ઉત્પન્ન થયો. એની નધી શરતો તેને લાન-કારક નથી એવી શમ તેના મનમાં આવી ફ્રાન્સનો પાદચાદ આલ્સિયાની શાહનશી વેરે પરપયો તેથી તેને ધામ્તી લાગી આલ્સિયાના ચાહતુ હેત પોતાના નવા જમાણપર ખસ દીધું નહતું નેપોલ્યનની નવી રાખીએ કુવર જપ્તયો તેને રામનો રાજ એવો મિતાળ તેજે તેને આખો તે પરથી જણાયુ કે ઇત્તલિનો કનને છાડવાની તેની ઇચ્છા નથી મેટામટન નેડે વેપાર કરવાની મનાથી રૂશિયાના લોકને ધણું નુકસાન થયું તે જોઈ જાનિના ઠરાવમા કહ્યું ફરહાર કરવાની બધામણ નેપોલ્યનને આલેક્ષાદરે કરી પણ નેપોલ્યને તેમ કરવાની ના કહી તેથી સેન્ટપીટર્સબર્ગ અને પારિસના ઠરાવો વચ્ચે ખાટા મન થયા. તથાપિ દોસ્તી રાખવાની આગ્રતા બેઉ દેખાડતા અને નેપોલ્યને મિટિશ સરકાર જોડે સલાહ કરવાનું કહેણ મોખ્ખું રખેનું રાજ અસત માલિકને પાછુ આપવાની તથા રૂશિયામાથી ફ્રેચ ફ્રાન્સને બોલાવી લેવાની તેણે ના કહી તેથી સધિ થઈ નહિ અને રૂશિયા અને ફ્રાન્સ વચ્ચે વિગ્રહ થયો.

આલેક્ષાદરે સ્વીદન અને ઇંગ્લાડ જોડે સપ કયો. નેપોલ્યનની મદદે પશ્ચિમ અને દક્ષિણ યુરોપના રાજ્યોના લશ્કર આબ્યા સ્વાયંને લીધે નેપોલ્યને આરમમા એક ચૂખાઈતું કામ કયું તેથી જય મળવાનું એક મોટું સાધન તેના હાથમાથી જતું રહ્યું પોર્તાગાલ લોકને આ વખતે સ્વતંત્રપણુ આપ્યું હોત તો તેઓ એના ખરા મિત્ર થાત આગળ વધવામા એ યત્ન અને હેસીયા જળરી ને સારી મદદ કરત તથા ફ્રાન્સને પાછુ ફરતુ પડત તો તેનું રક્ષણ તેઓ સપૂર્ણ રીતે કરી ચકત આલ્સિયાની મરજી રાખવાને આ મોટું ઉત્તર કામ કરવાની ફ્રેચ ચહેનચાહે ના

કદી અને એ લાભ ખોયો. પોતાના મોટા વિજયી સૈન્યની ભારે સંખ્યા પર ભરોસો રાખી નેપોલ્યન રૂમીન નદી ઉતરી રશિયાની રાજધાની તરફ આધ્યો. કાઉનો નામે રણમાં રશિયાના કોસાક્સ નામે સ્વારોની એક રૂઢીને હરાવી. દેશ ઉગડ કરવી રશિયાની ફોજ બાણીએમને પાછી હાંતી ગઇ. કેટલાંક યુદ્ધો વાટમાં થયાં તે કંઇ અગત્યનાં નહોતાં. તુર્કિસુલતાન જેડે સજ્જાદ થવાથી રશિયનોને જીતવાની આશા થઇ કેમકે હવે રાજતું બધું બળ આ મોટા શત્રુની સામે તેઓ લાવી શક્યા. નેપોલ્યનની ફોજનો મોટો ભાગ મોસ્કો તરફ આધ્યો અને બાકીનો સેન્ટ-પીટસ્બર્ગ બાણી ગયો. એ ખીળને રશ લશ્કરે પાછો હાંધ્યો પરંતુ મોસ્કો તરફ જે ફોજ જતી હતી તે સ્મોલેન્સ્કોનગર પહોંચી. એ શહેર મોસ્કોની કુચી જેવું હતું. સ્મોલેન્સ્કોના કોટ આગળ અતિ ઘણું સંજામ થયો. ફ્રેંચ જીત્યા ખરા પણ તેઓના બહુ માણસ માર્યા ગયાં અને રશ સિપાઇઓ નિયમપૂર્વક ખાંડા જઇ શક્યા.

રશિયન ફોજોના સેનાપતિવુ કામ હમણા કુતુસોદને સોંપવામાં આવ્યું. મોસ્કોના રક્ષણને સારે એક ખીજી લદાઇ લડવાનો તેણે હરાવ કયો. બારોડિનો નામે ગામ આગળ મુકામ કરી ફ્રેંચની વાટ જોતો ધૈર્યતાથી બેઠો. અહિં ભારે યુદ્ધ થયું બેઉ તરફ મળી લગભગ ૭૦,૦૦૦ થોડા રણમાં પડ્યા પરંતુ એકને જય મળ્યો નહિ. રશ લશ્કર પોતાને મુકામે રહ્યું, પરંતુ નવી પલટણો ફ્રેંચ રાજદ્રને આવી મળવાથી કુતુસોદને પાછાં પગલાં કરવાં પડ્યાં તેથી મોસ્કોનો માર્ગ ખુલ્યો થયો. રશિયાની જુની રાજધાની એ શહેર છે અને રશ પ્રજાને તે ધણું વહાલું છે. તેઓ એને મોસ્કોમાના કહેછે અને પવિત્ર સ્થળ ગણેછે. ફ્રેંચ ફોજ શહેરની નજીક આવી ત્યારે તેના હાથમાં સહીસલામત ના જાન્ય માટે તેને બાળી નાખવાને તેમાં આગ લગાડી. નગરમાં જાહ નેપોલ્યન દાખલ થયો અને પાદશાહી મહેલ નામે કિંગ્લીનગ્ર મુકામ કયો. પોતાના અમલદારો જેડે વિચાર કરવામાં તે બેઠો હતો તેવામાં શહેરના અનેક ભાગોમાં આગ લાગી. લગ્નાડનારાઓમાંના ઘણાકને ગોળાથી માર્યા, પરંતુ લાહે એલવાઇ નહિ.

શહેરનો ધણો ભાગ, અને તેમાં ઘરનું અગાદિક બળી જવાથી ત-

યા ખીજી જગાએથી તે નદિ મળવાથી નેપોલિયનને ખીડા થઇ પડી. ધ-
ણીજ નામુશીથી તેણે પાછા ફરવાની રજા આપી. પાછા ફરવામાં તેના
લશ્કરે એટલી ઉતાવળ કરી કે તેઓ મોસ્કોનો નાશ કરી શક્યા નહિ.
જેમ ઉતાવળે જવાય તેમ તેઓ નાસવા લાગ્યા તોપણ ધણા ગાઉ નદિ
શાખા તેટલામાં રસિયાનો બંધકર સિઆજો આવી પહોંચ્યો. ટાડ અને ભૂ-
ખથી હજારો માણસ મરી ગયા. રસિયન સ્વારોને એથી હિંમત આવી. તેઓ
નાસતા શત્રુને ડગલે ડગલે ખીડવા લાગ્યા. સ્મોલેન્સ્કો આમળા યુદ્ધ કરવાની
ઇચ્છા નેપોલિયનને હતી, પરંતુ તેની ફાજમાં બારે દાનિ થયેલી હતી. પ-
લટણો અભ્યવસ્થામાં પડી હતી અને ખોરાકની તંગી દિવસે દિવસે વધતી
જતી હતી, તેથી એ કરવું અશક્ય હતું. સ્મોલેન્સ્કોમાં રહી નહિ શકાયું
તેથી સિપાઇઓ અતિ દુઃખ પામ્યા. માર્ગમાં જે તેમના પર દુઃખ પડ્યું તેવું
વર્ણન નહિ થઇ શકે તેવું છે. સિયાજો એ વર્ષમાં બહુજ સમ્પત્ત હતો. તેની
જોડે ખાવાને અન્ન નહિ, પકેરવાને વસ્ત્ર નહિ, અને રાત્રે સુવાને ઢાંધપણ
જાતનું રક્ષણ નહિ. તેની જોડે પાછળ પડેલા ખીજવાયલા શત્રુઓનો સમ્પત્ત
માર હતો. દિવસે દિવસે સંતાપ વધતો ગયો. ક્વાયતનો નાશ થયો અને
ઢોરની પેટે માણસો નાસવા લાગ્યાં. બારોદિનો નદી ઉતરવાનું આજ્ઞું ત્યા-
ં જ બંધકર બનાવ બન્યો. બાલ્ટીકની જુઓ ટેકરીઓ પર રસિયાની તોપો-
ગોઠવી હતી તેના ગોળા પૂલ ઉપર આબાદ આવતા હતા. નદી પાર ઉતરી
જવાને પૂલ ઉપર એટલી બીડ થઇ કે ચાલવાનો માર્ગ મળે નહિ. આઠ
હજાર ગોળાથી અને પાણીમાં ડૂબવાથી ધણા મરણ પામ્યાં. બધા સિપા-
ઈ ઉતરી રહ્યા પહેલાં નેપોલિયનને પૂછને સળગાવી દેવાનો હુકમ આપ્યો,
તેથી બાર હજાર માણસ તેના ચીકાચલા દુશ્મનોને હાથ પકડાયા. પોતા-
ની પડતો બચાવ કરવાનો વિચાર હવે નેપોલિયનના મનમાં આવ્યો તથા
પારિસમાં ફિતુર થવાની ધાસ્તી જણાવાથી તે ફાજને મૂકીને એકલો ના-
ઠો. જેની જોડે ગયેલાં પાંચ લાખ માણસમાંથી યોગ્ય હજાર માણસ પા-
છા પોતાંમાં આવ્યાં. એ દરમિયાન એટલિન અને યુનૈટેડ સ્ટેટ્સ વચ્ચે
મારામારી ચાલી. કાનડા ઉપર જેવાર યુનૈટેડ સ્ટેટ્સની ફાજ ચઢાઇ કરી
અને બંને વાર તેને ઇંગ્લેન્ડ લશ્કરે હરાવી. સપ્ટેમ્બર ઉપર અમેરિકન વહાણો
ને જય મળ્યો ખરો. યૂરોપના મોટા ઝગડામાં સર્વ લોકોના મન એટ-
લાં પરોરવાયાં હતાં કે તેથી આ વિરોધ ઉપર ધણું લક્ષ આપ્યું નહિ.

છાંચાંડના ફરજારમાં કેટલાક બનાવ ગન્યા પણ તેથી નેપોલ્યન જો-
ડના ઝડપપરથી લક્ષ્ય જોઈ શક્ય નહિ. રાજપ્રતિનિધિ સુવરાજ અને તે-
ની સ્ત્રી વચ્ચે અણુજનાવ હતો. તેને જાહેરમાં લાવવાથી ઘણી ચરચા થ-
ઈ. કાયલિકોને જુના જૂલમમાં કાયદાથી છૂટા કરવાનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગ-
યો અને ઇસ્ટઇન્ડિયા કંપનીને વીસ વર્ષ પર્વત નવો પડેા મળ્યો.

શિયામાં ખરાબી થયા છતાં ફ્રેંચ પ્રજાનો બરેંસો હજુ નેપોલ્યન
ઉપર હતો. ખીજું લશ્કર તૈયાર કરવાને તેણે ક્રાન્સના ગામેગામથી મા-
ણસ બોલાવ્યાં અને દેશના રાજકારભારનો બંદોબસ્ત કરી ધૂરોપતી ઉત્તર
દિશાએ નવો શત્રુ જાગ્યો હતો તેને મળવાને નેપોલ્યન ગયો. નેપોલ્યન-
ની જાડે શિયાપર ચઢાઈ કરવાને પ્રુશિયામાંના રાજાએ લશ્કર મોકલ્યું
હતું. પ્રુશિયન અમલદારો અને સિપાઈઓ ફ્રેંચની પક્ષમાં લડવાને રાજ
નહોતા. મોસ્કોથી પાછા ફર્યા પછી એક પ્રુશિયન ટુકડી ફ્રેંચ લશ્કરથી
જુદા પડી, તે શિયા જાડે દોસ્તી કરીને રહી; અને શિયનો જેમ પાસે
આવતા ગયા તેમ પ્રુશિયાના પાદશાહેસ્વત્ર થવાની હિંમત ધરી અને આ-
સેફાઈર જાડે એકા કર્યો. શિયામાં લઈ ગયેલી ફ્રેંચનો નાશ થયેલો હ-
તો તેમ છતાં શત્રુઓ કરતાં સંખ્યામાં વધારે મોટી સેના નેપોલ્યનને આ-
ણી હતી પણ તેના સિપાઈઓ અનુભવી નહોતા. ત્રણ મોટાં સમ્રામ
થયાં તેમાં ફ્રેંચની ચડતી થઈ પરંતુ તેમને મોટો લાભ કદી આપે એ-
વો જય થયો નહિ. પોતાના મણાં માણસો મરી ગયાં તથા ઘાયલ થયાં
અને શત્રુ બહુ હઠથી લડે છે એ જોઈ થોડા વખત લગી મારામારી બં-
ધ રાખવાતું નેપોલ્યને કમુલ કર્યું એ વખતમાં ઇંગ્લેન્ડ સરકારે નેપોલ્ય-
નના હુકમનોને પૈસાની મોટી રકમ મોકલી હિંમત આપી, અને નાણાવ-
ડે તથા નાવે જીતવામાં મદદ કરવાનું વચન આપી સ્વીડનને ઇંગ્લેન્ડ પક્ષ-
માં લીધું વળી એથી વધારે મોટો બનાવ એ જાન્યો કે આસ્ટ્રિયાના પા-
દશાહે પોતાના જમાઈના પક્ષ છોડી દીધો અને ક્રાન્સના રાજને મર્યાદા
માં રાખવાના કામમાં સામીલ થયો.

ડેસ્લન સહેરમાં પોતાનો મુકામ રાખી નેપોલ્યને તેના અનેક શત્રુ
ઓ ઉપર વેગથી હુમલા કર્યા. આરંભમાં તેને જય મળ્યો, પણ
થોડા વખત પછી તેની પડતી થઈ. તેની ફ્રેંચની કેટલીક ટુકડી

ઓનો પરાજય થયો. જાવેરિઆર્નું લશ્કર તેના દુશ્મનને જામ મળ્યું. અને આખરે ફ્રેંચ પાદશાહને લીપ્સીક જાતું પડ્યું. ૧૮ મી ઓક્ટોબરે એ પુરાતન શહેરની ચડમાં સંગ્રામ થયો, તેણે યૂરોપને ફ્રેંચના જીલમથી છોડાવ્યું. યુદ્ધ આશરું હતું તેવામાં સાક્ષન ફ્રાન્સે ફ્રેંચ પક્ષે ચતુર્તા જાવણી તરફ કુચ કરી, અને એમની ખાલી પડેલી જગાએ રીઈનના લશ્કરે આવી મુકામ કર્યો. હરેક સ્થળેથી નેપોલ્યનના સિપાઈઓને પાછા ફરી લીપ્સીક નગરમાં ભરાવવું પડ્યું. એ શહેરનું રક્ષણ થઈ શકે તેવું નહોતું માટે તેમાંથી નીકળી પાછા હઠવું પડ્યું. ફ્રેંચ પાદશાહે તે પ્રમાણે કરવાને હુકમ કર્યો, પણ તે હુકમ અમલમાં આવતાં સુધી પડે તે ત્યાં રહ્યા નહિ. શહેરમાંથી ફ્રેંચ ફોજની નીકળી જવા પહેલાં તેમના સામાવાળિયા બેદર પેઠા. શહેરના રસ્તામાં આરામારી થઈ તેમાં ક્રાન્સિસ ફોજની ધણી હાનિ થઈ. શહેરની પાસેની નદી ઝોગ'ગી જવાને એક સાંકડો પુલ હતો તે પર થઈને જતાં ઘણાંક સિપાઈઓ નદીમાં પડી દૂબી મુખ્યાં. બધી સેના ખાર ઉતર્યાં પડેલાં પુલને ઘરથી ઉડાવી દીધાં તેણે કરીને ફ્રેંચ લશ્કરને વધારે હાનિ થઈ.

લિપ્સિકની લડાઈથી જર્મનિનો છૂટકો થયો. નેપોલ્યન સ્વદેશ ગયો અને તેની પાછળ જનારી તેની ફોજને માર્ગમાં જતાં બહુ દરકત પડી. હાલો આમજ તેમને આંતરવાને જાવેરિઆન લશ્કરે જખરો પ્રયત્ન કર્યો; ક્રાન્સ બધી જતાં વાટમાં ફ્રેંચ લશ્કરને અનેક દુઃખ પડ્યાં અને તેમના રોજિંદાળાંને ચતુરે પકડ્યાં. બર્નેડોટની ઇચ્છા પ્રુદ ક્રાન્સ સાથે સામીક્ષ થવાની નહોતી, પરંતુ સાક્ષનિના કેટલાક કિલાઓ હજી ફ્રેંચને હાથ હતા તે જીતી લેવાનું તેણે માથે લીધું. તે ખસે આગ્યો ત્યારે હાનોવગના લોકોએ ફ્રેંચથી સ્વતંત્ર થવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને ફતેહ પામ્યા. લોકોના લોકને પણ તેજ પ્રમાણે કરવાની ઇચ્છા થઈ. લાંના મુખ્ય શહેરના લોકોએ બડ કર્યો અને ઝારેજનો રાહબંદો છોડ્યાં પોતાનો અધિશર પાછો લેવાને આગ્યો ત્યારે આખા દેશે તેને અલખર દીધો અને રાજપદથી આપવાની આતુરતા દર્શાવી.

એકસ'થી રાજ્યઓ જર્મનિમાં એ રીતે ફતેહ કરતા હતા તેવામાં

સ્પેનનો છૂટકારો કરવામાં વેલિંગ્ટને પણ ઘણો જય મળ્યો. વસંતરતુની શરૂઆતમાં સ્વીદાદ રોડ્રીગે આગળ પોતાની તમામ ફોજ એકઠી કરી અને કેટલીક સ્વારી કરી દૂરે અને ઇશ્યો નદીની પેલે પાર ફ્રેન્ચને હાંકી કાઢ્યા. જોસફ માર્ચ નામનો રાજા હતો. માર્ચે જીજેનના હાથમાં તમામ રાજ્યાધિકાર હતો. એ સરદારે ફ્રેન્ચ સત્તાનું રક્ષણ કરવાને જબરી મહેનત કરી. વિટોરિઆ નામે મજબુત સ્થળમાં સંગ્રામ કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. વેલિંગ્ટને તેની સામે આતુરતાથી ગયો. ફ્રેન્ચ હાવણીનું રક્ષણ કરનારી ટેકરીઓને તેના સિપાઇઓએ છતી લીધી અને ફ્રેન્ચો એટલા ગંભીરતામાં પાછા હાથ કે તોપખાતું, ખજાનો અને સામાન જોડે લઇ જઇ શક્યા નહિ. સ્પેનના પૂર્વ ભાગમાં ફ્રેન્ચનો જય થયો. ટારાગોના નગરને સરખાનું મુર નામે ઇએજ સરદારે ઘેરું હતું તે નગરની મદદે ફ્રેન્ચ માર્ચેલ શુએન આવ્યો. એટલે નકામી ઉતાવળ કરી સરખાનું મુર ત્યાંથી નાઠો. આ ફત્તેહનો પૂરો લાભ લેવામાં હાર્ડ વિલ્કમ બેન્ટીફના આવવાથી ફ્રેન્ચને હરકત પડી.

વિટોરિઆના પરાજયની ખબર નેપોલ્યનને પડી, ત્યારે તેણે જર્મનિમાંથી માર્ચેલ શુએનને સ્પેનના લશ્કરનો સેનાધિપતિ થવાને મોકલ્યો. ખાંપાણના અને સેન્ટસ બાસ્તિઅન નગરોને નેપોલ્યને ઘેરા લીધા. એ સરદારને હમણાં માર્ચેલની પદવી મળી હતી. શુએને આવી જબરા હુમલા કર્યાં પણ તે ફતેહ પામ્યો નહિ અને તેના લશ્કરને એટલો માર પડ્યો કે તેને સ્વદેશ જતા રહેવું પડ્યું. સબાસ્તિઅનનો કિલો છાપો મારીને તે ઇએજ લોકે લીધો. એ ફતેહ મેળવવામાં ઇએજ પક્ષનાં ઘણાં માણસો મુખ્યાં અને ધાયલ થયાં.

બિટોમોઆ ઝાંઝંગી ઇએજને અને તેના મિત્રો હાથે હાથે બરેલી તરફ ચાલ્યા. એમની સાથા થવામાં માર્ચેલ શુએને ઘણી હિંમત અને ચતુરાઈ ફાળવી. પરંતુ બ્રિટિશ ફોજો વધારે બહાદુરી બતાવી તેની કોચિશો નિષ્ફળ કરી. વલ્દા અને જર્મનિની જે પક્ષેલો ફ્રેન્ચ ફોજમાંથી નીકળી ઇએજને આવી મળી. હવે સ્પેનમાં ફ્રેન્ચને હાથ એકે જગ્યા રહી નહિ. ત્યાંની રાજસભા કોર્ટેઝમાં કેટલાક સભાસદો યાની અને સુધરેલા વિચારો

રના હતા. અવિધ્યમાં દેશનું કલ્યાણ ચાચ એવા કાવદા રચવાની તેણે મહેનત કરી. લોકની સંખતિ પ્રમાણે રાજકારભાર ચાલે એ તેમનો હેતુ હતો, પરંતુ સ્વાર્થી પાદરીઓ અને મૂર્ખ લોકો આગળ તેમનું કાંઈ ચાલ્યું નહિ.

ઐરિષ્ટન અને સુનૈટડ રેટ્ટસ વચ્ચે વિગદ ઉઠ્યો હતો તે દંણુ દાલાઈથી ભરી હતો. પરંતુ તેમાં કાંઈ ગોઠું પરિણામ દંણુ લગી ચમું નહોતું. કાનેડા પર સ્વારીઓ કરવામાં અમેરિકનો દાયા પરંતુ સરોવરોમાં તેમનાં વહાણોને જય મળ્યો.

ઇ. સ. ૧૮૧૪માં ફ્રાન્સની પૂર્વ સીમા પર ચમને રશિયા, પ્રુશિયા અને આસ્ટ્રિયાના લશ્કરો ફ્રાન્સમાં પેદા અને પશ્ચિમ બાજુએથી વેલિંગ્ટન આવતો હતો. આ અવસ્થામાં નેપોલ્યને જરૂર મદદ પ્રુશિયા, વેગ અને ઉમંગ દર્શાવ્યાં તેવાં તેની પૂર્ણ ચક્ષુ કળાના સમયમાં દર્શાવ્યાં નહોતાં; પણ ઇનુઓને હરાવી હરાવીને તેણે છતાં શીખવ્યું હતું. આ વખતે પણ તેને ઘોડો જય મળ્યો, તથાપિ એ જયે એને કાયદા કરતાં નુકસાન વધારે થયું. ક્રમકે તેથી વધારે છત મળવાની ઉમેદ ચમની સલાહ કલ્પક કરવાની તેણે ના કહી. કેટલાક દાણુ મુદ્દ ચમાં પણ તેમાં એકે પક્ષને જય થયો નહિ. સંપ કરીને આ વેળા રાજાઓના લશ્કરો એક એકથી એટલાં વેગળાં રહેતાં કે તેઓ એક એકને સલાય કરી શકતાં નહિ. આ બૂલને લીધે તેમણે ધણો માર ખાધો અને અને એક વિચાર કરી આગળ ચાલવાની તેમને જરૂર પડી. જ્યાં નેપોલ્યન જાતે હતો ત્યાં શત્રુને હરાકત કરી શકતો પરંતુ તેનાથી દૂર રહેલા તેના સરદારો ટકી શક્યા નહિ. ઉત્તર જર્મનીનાં જ્યાં સ્થળોમાંથી બનેડર ફ્રેન્ચની દોસ્તી છોડવાની તથા નાવે આપવાની જરૂર પાડી. ત્યારપછી તે નેપોલિયનમાં આવ્યો. ઇમે જ સરદાર જનરલ આદામ તથા ખીન્ન મિત્રો જોડે ત્યાંથી પણ ફ્રેન્ચને કાઢ્યા.

ફ્રાન્સના નૈર્ઘ્નતમાં વેલિંગ્ટન જય કરતો હતો તેથી નેપોલ્યનને વધારે ધાસ્તી લાગી. ફ્રેન્ચ લશ્કરને પાછું હટાવી ઇમેજ લશ્કરે અબુન નદી ઝાળંગી અને બચોન ચહેરને ઘેરા લાલ્યો. તે જમ આગળ આવતો ગયો તેમ આગલા પ્રુશિયન કુળના પક્ષકારોને દિશ્મત આવતી ગઇ. જો રોમાં તે રાજાનું ધોળું નિશાન ઉઠ્યું. નેપોલ્યનો રાજા મોરે હતો, તેણે

પોતાની સત્તાનો બચાવ કરવાને માટે નેપોલ્યનને છોડી દઈ આત્મિકતા જોડે દોસ્તી કરી અને ઇંગ્લાંડનાં ઈંગ્લેન્ડને કાઢી સુકવાના કામમાં કુમક આપી.

પણ એ અસ્સામાં ફ્રાન્સમાં જે જનાવ બન્યો તેથી સર્વ ઠેકાણે વિ. અહોનો અંત આવ્યો. પારિસનો માર્ગ સાચવવાને માર્ગોન્ટ અને મોર્ટિયર નામે સરદારોને કેટલુંક લશ્કર આપી નેપોલ્યન પંડે મોર્ડુ સૈન્ય લેઈ પૂર્વ બહુ ગયો. ફ્રાન્સની પાછળ પડી આંતરી લેવાની ધાસ્તી બતમાવવી એમ કરવાની તેની ધારણા હતી. એ વાતનો બધ મનમાં ન ભાવતાં શ. જુની ફ્રાન્સે પારિસ તરફ કુચ કરી મોર્ગોન્ટ અને મોર્ટિયરને માર્ગમાં હરાવ્યા અને પારિસના રક્ષણને અર્થે જે કિલ્લા હતા તે જીતી લીધા. શહેરના રહેવાશીઓ બધ પામી શરણે આવ્યા. પ્રસિદ્ધ અને આત્મિકતાના પાદ. શાહો શહેરમાં પેલા અને તેમને ત્યાંના જૂઠા લોકોએ પોતાને સુકત કરનાર કહી માન્ય આપ્યું.

આત્મિકતા અને પ્રસિદ્ધિની ફ્રાન્સે એકઠી થયેલી નેપોલ્યનને ખબર પડી તેવોજ તે પોતાની રાજધાનીનું રક્ષણ કરવાને પાછો ફર્યો પણ તેના ફ્રાન્સેનું પહોંચતાં પહેલાં તો તેને મૂકી દઈ પારિસ ફ્રાન્સને તાબે થયું હતું. બીજી એપ્રિલે તેને પકડાઈ ગયો અને છઠ્ઠી એપ્રિલે ૧૮ માં લુઇસને ફ્રાન્સના રાજ્યાસને બીરાજવા બોલાવ્યો. ફ્રેન્ચ લોકની સ્વાધીનતાનો બચાવ કરવાને કાપડો કરાવ્યો અને નેપોલ્યનને એકલા બેઠતું રાજ્ય આપ્યું તથા પેન્સન બાંધી આપ્યું. ફ્રાન્સની દક્ષિણમાં આ વર્તમાન બધ પહોંચ્યા, ત્યાર પહેલાં જુલુસ આગળ સુદ અને વેલિંગ્ટનની વચ્ચે સજ્જ ઝડપે ગયો અને તેમાં સુદનો કેવળ પરાજય થયો. આ સુદ કેવળ નકામું હતું. તેમાં જે માણસો મુખ્ય તેને માટે બિટલ સેનાપતિ બહુ કિલ્લીર થયો.

લાંબી સુદ સુધી દેશનિકાલ રવાણી ૧૮ મેં લુઇસ રાજ ત્રીજા મેંએ કાલેસ બંદરમાં ઉતર્યો. સલાહના સાધારણ કોલકરારપર પારિસમાં સહી થઈ અને મૂરોપના રાજ્યોના રાજ્ય સીમાડાઓ વધા દેકોનો વિ. શતવાર કરાવ કરવાને વિજેતામાં તેમના કારખારીઓને મળવાનો બંદોબ. રત થયો.

લંબ ૫ મો.

નેપોલ્યનના પરબદ થયા પછી વિએનાના કસર સુધીતો યૂરોપનો ઇતિહાસ—નેપોલ્યનના હાથમાંથી રાજસત્તાના ગયા પહેલાં તેણે ફર્દિનાંદ રામને કેદમાંથી મુક્ત કર્યો હતો. એવા રાજાથી ફ્રેન્ચને ખુશી થવાનું થોડુંજ કારણ મળશે એવું તે જણ્યુંતો હતો. ફર્દિનાંદે સ્વદેશ આવી કોન્ટ્રેબના કરેલા તમામ કાયદા રદ કર્યા અને જુની રેવેન્યુ અને જૂથમી રાજરીતિ પુનઃ સ્થાપી. હાથા કરનારી ઇન્કવીઝીશન કાર્ટ પણ તેણે પાછી જારી કરી. ફ્રેન્ચની સામા થવામાં જેઓ જાદુ આગળ પડ્યા હતા તેઓમાંના કેટલાકને કેદ કર્યો. લોકના કાંઈક હક રહેવા જોઈએ એવી તેમની ઇચ્છા હતી એજ તેમનો ગુન્હો છે એમ ઠેરવ્યું અને તેથી તેમણે પોતાના દેશની જે સેવા બળવેલી હતી તે રદ ગઈ. ફર્દિનાંદનો જીલમ, કપટ વગેરે દોષોને ખાટે ઇમેજ અને જીવન સપીલા રાજાએને દોષ દેવાય નહિ પરંતુ લોકની મરજીની વિરુદ્ધ થઈ બળાકારેનારોને સ્વીકૃતિ જોડે સામીલ કર્યું એમાં તેમનો વાંક ખરો. છેલ્લાંક અને એટલુપ. મ ધર્મ અને વેપાર સંબંધી એકએકથી ઉલટા હતાં તેમને એકઠાં કરી દીધાં એ પણ ડકાપણુનું કામ નહોતું.

અમેરિકાની લડાઈ હજી જારી હતી. કાનેડામાં મુદ્દ થયું પણ તેમાં એકે પક્ષને જય મળ્યો નહિ. યુનેટેડસ્ટેટ્સની સજ્જતાની વાસિગટન નંગરને ઇમેજ લરકરે કબજે કર્યું અને તેમાંની સરકારી ઇમારતોનો નાશ કર્યો. બાઈસ્ટમોર અને ન્યુઓર્લીન્સની પણ એવી હાલત કરવાને પ્રયત્ન કર્યો પણ ત્યાં તેમનો હાથ ખાલી ગયો. અંતે ધેન્ટનગરમાં તલતાપું ચપાથી સલાહ થઈ રશિયાનો પાદચાહ આવેલાંદર અને પ્રુશિયાનો ફ્રેડરિક પોતાના પ્રખ્યાત માર્શલો એટલે એનાપતિઓ અને પ્રધાનોને જોડે લઈ ઈંગ્લાંડના રાજની મુવાકાત કરવાને આગ્રહ. ઇંગ્લાંડમાં તેમને ધણું આદરમાન મળ્યું. બધા દેશમાં જયકાર વર્તી રતો હોય તેવામાં ધણક વેપારીઓએ અને શરણેએ દેશમાં કાઢ્યાં તેથી એ ખુશીમાં ખસેલ પહોંચી વિમદ એકએક જય પડી જવાથી વેપાર ઝટ અટકી પડ્યો તેથી આ બનાવ બન્યો.

ગાદીએ બેઠા પછી ૧૮ માં લુધસની ચાલ થોડા વખત સુધી ફ્રેન્ચ લોકને રાજ કરવા જેવી હતી. પણ તે રીતે વખતી રહેતાં વર્તમાન-પત્રોની છૂટ કરી તથા પાદરીઓનો મથેલો અધિકાર તેમને પાછો આપવામાં તથા ઉચલપાચલના વખતમાં રાજના જે પક્ષકારો દેશ છોડી ગયા હતા અને અત્યાર સુધી દુઃખ વેઠતા હતા તેઓને બદલે આપવામાં ધણી આતુરતા થવાથી ફ્રેન્ચ લોકને તેણે નાખુશ કર્યા અને નેપોલ્યનના મિત્રોને હિંમત આવી. પદ્મચંદ્ર મથેલા રાજેન્દ્રને પાછો બોલાવવાની શ્રુત મસલત થવા લાગી. એ વાત તેના શત્રુઓના બાલુવામાં આવશે તો પોતાનું કામ સમજી શકશે નહિ એવી ધાસ્તીને લીધે રાજ્યાસન લેવાનો પ્રયત્ન કરવાનો નેપોલ્યનને એકદમ ઠરાવ કર્યો. ફક્ત ૧૧૦૦ સિપાઈઓની જોડે તે ફ્રાન્સને કાઢે ઉતર્યો, (૧લી માર્ચ ૧૮૧૫). અને દેશના મધ્ય ભાગ બાણી આશ્વે. એનોબલ આગળ આવતાં સુધી તેને આગ્રમ મળ્યો નહિ. એ બંદના કિલ્લેકારો તેની જોડે મળી ગયા. લશ્કરના બીજા ભાગો તરફથી મદદ ચવાના શ્રુત સમાચાર તેને મળ્યા તો પરથી તે લીઓન નગરમાં આવ્યો, લુધસે ફ્રેન્ચ લોકને પોતાના પક્ષમાં લેવાને જાહેરનામાં કર્યાં પણ માણેવ નેપોલ્યનની તરફ થયો એટલે બધાં લશ્કરે તેને માન્યો અને લુધસને સ્વદેશ છોડી થેન્ટ શહેરમાં નાચી જવું પડ્યું.

એકમ થયેલા રાજાઓએ બરાબર યોગ્ય નહિ રાખેથી તેથી આ બનાવ બન્યો. પરંતુ એ વાતના સમાચાર તેમને મળતાંજ વિએનામાં મળેલા તેમના કારભારીઓએ નેપોલ્યનની સલાહો નાશ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. આખા યુરોપનો તે દુશ્મન છે અને રાજકાજ તથા સંસાર સંબંધનો વહેવાર ચલાવવાને અયોગ્ય છે, એવાં જાહેરનામાં બધા રાજાઓની તરફથી વિએનામાં તેમણે કર્યાં. રશિયા, પ્રુશિયા, આસ્ટ્રિયા અને ઇંગ્લાંડ એ ચાર રાજ્યોએ કરાર કર્યો કે યુરોપને હરકત નહિ કરી શકે એવી અવસ્થામાં નેપોલ્યનને આણુતાં સુધી દોડ લાખ સિપાઈઓની ફોજ સહિત દરેકે તેની સાથા સુદ કરવું ફ્રાન્સના ઉત્તર સીમાડા ઉપર પ્રુશિયાની તથા ઇંગ્લાંડની ફોજો એકઠી થવા માગી.

નેપોલ્યનને સલાહ કરવાના કહેવું મોકલ્યાં તે કામએ સ્વીકાર્યું નહિ

આરે તેણે દિમતથી પોતાના યત્રુઓ જોડે જાથ બીડવાની તૈયારી કરી. પારિસના કોઠાને રાજી કરવાને રાજ્યવ્યવસ્થાને નવો કાયદો તેણે રચ્યો અને કાલેટ ડી માર્સે નામે પારિસની પાસે મોટા સ્થળમાં રેવ્યુ બરી મોટો તમાસો કર્યો અને ત્યાં તે જાહેર કર્યો. ઘણીજ ત્વરાથી લશ્કરો અને લશ્કરી સામાન તૈયાર કર્યો. ધારવા કરતાં ઘણા દૂંધા વખતમાં મુદ્દ કરવાને તે સરહદ પર આવ્યો. પ્રથમ હથોડો તેણે પ્રુશિયન લશ્કર પર કર્યો. જુલુઅર સરદાર લીની નામે સ્થળમાં હતો ત્યાં તેને પાછા હઠવાની જરૂર પડી, (૧૩ મી જુન). વેલિંગ્ટન ઇંગ્લેન્ડ ફ્રાન્સ સહિત કોનાટર આસ નામે સ્થળમાં હતો. ફ્રેંચે એ સ્થળ પર હુમલો કર્યો તેમાં તે જય પામ્યા નહિ. પરંતુ પ્રુશિયન ફ્રાન્સ પાછો હડી માટે વેલિંગ્ટનને પણ તેમ કરવું પડ્યું. તેણે વાટર્થ નામે સ્થળમાં જઈ મુકામ કર્યો. પ્રુશિયાની ફ્રાન્સ કરીને લઠાઈમાં ઉભી રહે એવી યદ્ધ હતી. ૧૮ મી જુને નેપોલ્યને ઇંગ્લેન્ડ લશ્કર જોડે સંમમ કર્યો. બ્રિટિશ લશ્કરના જમણા પડખાનું રક્ષણ કરવાને હુગુ મોન્ટ નામે જગ્યા પર જે પસંદગી ઉભી હતી તેમના પર પ્રથમ ધાડ આવી. બને તરફ બહુ માણસોનાં મૃત્યું થયાં પણ ઇંગ્લેન્ડે તે જગ્યા છોડી નહિ. ત્યારપછી પાદશાહે ઇંગ્લેન્ડની કાપી બાજુ પર હથોડો કર્યો, પ્રુશિયન ફ્રાન્સને ઇંગ્લેન્ડની મદદે આવતી આંતરવાની મતલબ એ પ્રયત્નની હતી. તેનો એ પ્રયત્ન પણ નિષ્ફળ ગયો. તેણી તરફનો ભાગ સર ટોમસ પિકટનની સરદારી નીચે હતો. તે સરદાર સ્થળમાં પડ્યો, પરંતુ તેના લશ્કરે ફ્રેંચ પાવડળને પાછું હાલ્યું.

કિંગ્સલિયર નામે ફ્રેંચ ધોડેસ્વારો પોતાને અનિત્ત કહેતા હતા, તેઓને પણ ઇંગ્લેન્ડ સ્વારોએ નસાડ્યા. ઇંગ્લેન્ડ લશ્કરના મધ્ય ભાગ ઉપર ત્રીજો હથોડો થયો તેમાં ફ્રેંચ સેનાને પ્રથમ હથોડ મળી. લાહેરેન્ટ નામે ખેતરમાં ઉભેલા લશ્કરને મારી કાઢી પ્રુશ્કળ પાવડળ અને ધોડેસ્વાર ધસ્યા આવ્યા. વેલિંગ્ટને પોતાના પાવડળને ચોખ્ખાકારમાં ઉભી રાખી તેથી તમા સિટિશ સિપાઈઓની ધૈર્યતાને લીધે દુરમનનું કાંઈ આશ્યું નહિ. એ વખતે ફ્રેંચની જમણી બાજુએ પ્રુશિયન લશ્કરે આવી પહોંચી હથોડો કરવા માંડ્યો. હવે નેપોલ્યને પોતાની હજારી પસંદગીને હથોડો હુમલો કરવાને મોકલી, પણ પંડે તેની જોડે ગયો નહિ. એ વેગા બ્રિટિશ ફ્રાન્સ હળવે હળવે આવળ વધી આવતી હતી, તેણે તોપ અને ગંડુકનો પરશ્વાદ તે પસંદગી પ-

૨ વરસાગ્યો ફ્રેંચ પતટ્તોએ લાગી દારમા ગોઠાવા માડ્યું પણ તે-
મ કરતા ગબરાટમા પડી એ જોઈ વેલિંગ્ટને તેઓપર તુરત ધસારો કર-
વાનો હુકમ આપ્યો. તેજ ફ્રેંચ સિપાઈઓ નાહા અને બ્રિટિશ જો-
દા તેમની પાછળ ધાવા આગો દહાડો વરતા ચાલી જવાથી ફ્રેંચની પા-
છળ દોડ કરવાનું કામ પ્રશિયન સેનાને સોંપવામાં આવ્યું. વેર લેવાને ટા-
પી રહેલા પ્રશિયનોએ એ કામ ખૂબ જુસ્સાથી કર્યું ફ્રેંચ ફ્રાંજ એટલી
તો વીખરાઈ ગઈ કે બીજાં મુકામે ભાગ્યે ૪૦૦૦ માણસ એકઠું થઈ શક્યું.

ઉદાસ થઈ ગયેલો નેપોલિયન પારિસ તરફ નાહ્યે રાજધાનીમા પહોંચતા
તેને માલૂમ પડ્યું કે મારો અમલ ઉતરી ચુક્યો છે તેણે ગોતાના બોલાવું
રાજનામું આપ્યું અને પોતાના કુનર બીજા નેપોલ્યનને ગાદીપર બેસાડ-
વાનું રાજસભાને ફરમાવ્યું. રાજસભાએ રાજનામું સ્વીકાર્યું પણ શાહજાદાની
દુશ્મી ફેરવી નહિ તે આશામા ને આશામા એટલા બધા વખત લગી રાજ
ધાનીમા પડી રહ્યો કે તેને નાથી જવાનો હાથ રહ્યો નહિ, અને એક ઇંગ્રેજ
મનવારને તામે થયું પડ્યું તેને ક્યે ઠેકણે પરજેજ રાખવો એ વિશે કે-
ટલોક વિચાર મ્હાં પછી સેન્ટહેલીના બેટમા જીરતા સુધી રાખવાનો ફરા-
વ થયો. આદનાટિક મહાસાગરમા એ નાનો બેટ છે ત્યાં યોદ્ધા નોકરો સ-
હીત તેને મોકલ્યો.

તેપક્ષના રાજા જુરાહાની અવરમા એથી વધારે માઠી થઈ ફ્રા-
ન્સમા નેપોલ્યન પાછો ગયો. એ ખમર સાબળતા વારને તેણે આરિદ્ર-
યનેલી સામા થવાની તૈયારી કરી તેની કોથીસ બ્યર્થે ગઈ તેનું છતાં
લિયન લશ્કર શરૂ વમરતું હોવાથી રજુમા ટકી શક્યું નહિ અને તેને રા-
જ છોડીને નાથી જવું પડ્યું. હજી લોખ મયો નટોતો માત્ર ત્રીસ મા-
ણસો સહીત રાજ પાછું લેવાને તે આવ્યો પરંતુ તેના શત્રુઓએ તેને
પકડી ગોળાથી મારી નાખ્યો.

વાર્લ્ડના રજુમા જ્યાં થયા પછી બ્રિટિશ પ્રશિયન ફ્રાંજને બિન હ-
રકતે પારિસ ગઈ. ૧૮ માં લુઇસ રાજાને વમર સરતે પાછો ગાદીપર
બેસાડવાની ફ્રેંચ રાજસભાની ઇચ્છા નહોતી પરંતુ ફ્રેંચલોક સભાની ત-
રફ થયા નહિ અને શત્રુની ફ્રાંજ નજીક આવી પહોંચી ત્યારે લુઇસને

પાડું રાજપદ આપ્યું. નેપોલ્યનને મદદ કરવામાં જેઓ ઘણા આગેવાન હતા તેમાંના એકાને દેહાંત દંડ ક્યોં પણ આકીના જધાને માફી બહી.

યુરોપમાં હવે પછી શાંતિ રહે તેવી ગોઠવણુ વિગેનામાં મળેલી સર્વ રાજ્યોના પ્રધાનોની સભા કરી શકત પરંતુ તે મંડળીએ સોકની ઇચ્છા અને લોકના કદયાણુપર નજર ન રાખતાં માત્ર રાજ્યોને અનુકૂળ પડતા કરાવ ક્યોં. વેનિસ અને જીનોવ્યામાં પ્રાચીનકાળથી પ્રજાસત્તાક રાજ્ય હતાં તેમ છતાં વેનિસનો કબજો આસિટ્રિયાને સોંપ્યો અને જીનોવ્યાને સાર્દીનિયાના રાજમાં ભેળા દીકું પોર્ટાંડ દેશને રશિયાના રાજમાં સામીલ ક્યોં અને સાકસનિના રાજનો કેટલેક ભાગ યુશિયાને આપ્યો. આ બહોળસ્ત યથા પછી આસિટ્રિયા, યુશિયા અને રશિયાના રાજ્યોએ એકે ક્યોં અને તેનું નામ પવિત્ર એકેશ પાડયું. સર્વ દેશમાં ઇશ્વરી નિયમ પ્રમાણે શાંતિ અને આબાહી રહે એવા ઉપાય કરવાનો તેમનો કરાવ હતો, પરંતુ ઇશ્વરી નિયમ પ્રમાણે રાજ્યોને સ્વેચ્છિક અધિકાર છે એવું તેઓ માનતા. પ્રજાની ઇચ્છા પ્રમાણે અથવા પ્રજાનો અભિપ્રાય પૂછ્યા વિના કુલ અખત્યારથી રાજા પોતાની નજરમાં આવે તેમ કરી શકે અને તે કરવામાં જેઓ હરકત કરે તેઓને સજા કરવી એવો તેમનો કરાર હતો તેથી કેટલીક પ્રજાઓએ સ્વાધીનતાના કેટલાક હકો મેળવવાનો પાછળથી પ્રયત્ન ક્યોં તે એ કરારની રચે તેમણે અટકાવ્યો. એથી કાયદો કરવાને બદલે તેમણે સોફાને ગેરફાળો પડો ક્યોં.

અધ્યાય ૧૦ માનો ટુંક સાર.

નેપોલિયને સર્વ દેશો જોડે સલાહ કરી તેથી તેને પોતાની સત્તાનો પાયો દૃઢ કરવાનો વખત મળ્યો. રાજ્યના બંધને લીધે ફ્રાન્સમાંથી નાશી ગયલા લોકોને અમુક સરતે ત્યાં પાછા આવવાની રજા આપી પ્શી. સ્તિ ધર્મ ફરી સ્થાપન કર્યો, અને ધર્મસમાજના વહીવટ સમ્બંધી પોપ જોડે નવી ગોઠવણુ કરી. રાજ્યસભાએ ઠરાવ કરી તેને મુખ્ય ફ્રાન્સલનો અધિકાર આપ્યો. ત્યારબાદ તેણે ગ્રીન્ન મૂલકો જીતવાની કોશીય કરવા માંડી. માદ્રા બેટ લેવાની તૈયારી કરવા માંડી. પણ તે પાછો નહિ આપવાનો ઇંગ્લાંડે નિષ્ણ કર્યો, તેથી ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે લડાઇ શરૂ થઇ, ઇ. સ. ૧૮૦૩.

આ લડાઇમાં ફ્રેન્ચ સંસ્થાનોમાનાં બહાંખરાં ઇંગ્લાંડે જીતી લીધાં. નેપોલિયને ઇંગ્લાંડપર ઝારી લેઇ જવાની ધમકી આપી ફ્રાન્સમાં પોતાની સત્તા દૃઢ કરવાને નેપોલિયને જુઓન કુળના એક સાદગ્રજાનો વધ કરાવી પોતાના નામને કલંક લગાડ્યું સભ્યસભાએ તેને મહારાજાધિરાજની પદવી આપી, અને ફ્રાન્સની ગાદી તેના વંશજો હમેશ ભોગવે એવો કાયદો મજૂરૂ કર્યો. નેપોલિયને ઇટાલિના રાજની પદવી ધારણ કરી અને મીસાન શહેરમાં લોન્બર્ડ રાજ્યોનો લોકમુગટ પહેર્યો. બિગુરિયાનો પ્રદેશ ફ્રેન્ચ લોકોએ પોતાના રાજ્યમાં ભેળી લીધો તેની સામે આસિયાના પાદશાહે વાંધો લીધો તેથી ફ્રાન્સ ને આસિયા વચ્ચે ઝઘડો ઉભો થયો. રપેન અને ફ્રાન્સ વચ્ચે એછો થયો છે એવું જણાવી ઇંગ્લેન્ડે રપેન જોડે લડાઇ શરૂ કરી તે બે દેશનો એકત્ર કાફલો ઇંગ્લાંડ ઉપર લેઇ જવાનો બેટ નેપોલિયને કર્યો. એ ઉપરથી નેલ્સનની સરસરી નીચે ઇંગ્. જી કાફલો દુરમનના કાફલાની પાછળ પડ્યો અને ટ્રાલ્લગરના યુદ્ધમાં તેનો પરાજય થયો, ઇ. સ. ૧૮૦૫. પરંતુ એ લડાઇમાં નેલ્સનનો પ્રાણુ ગયો.

જોકે જળ ઉપર ફ્રાન્સનો પરાજય થયો નોપણુ રથગ ઉપર તેણે મોટા વિજયો મેળવ્યા. નેપોલિયને આસિયન દેશને અલગના યુદ્ધમાં હ.

રાવી તે કિલ્લાનો કબજો લીધો, અને પછી વિઝેના શહેર લીધું. આશ્ચિ-
યાને રશિયાની મદદ મળવાથી બેકના એક જ લશ્કરે નેપોલિયન નેડે
સંત્રામ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. આસ્ટ્રલિન્ડ આગળ બારે સંત્રામ થયો તે-
માં એ બે લશ્કરનો છેક પરાજય થયો, અને તેથી આશ્ચિયાના પાદશાહે
નેપોલિયને માગેલી બધી ચરત કબૂલ રાખી તેની નેડે સલાહ કરી.
આસ્ટ્રલિન્ડના પરાજયની આખરે ઇંગ્લાંડના વડા પ્રધાન પીટના મન ઉ-
પર કારી ધા કર્યો, અને તેથી સને ૧૮૦૬ માં તે મરજુ પામ્યો.

યૂરોપખંડના રાજ્ય ઉપર નેપોલિયન પોતાની સત્તા સ્થાપતો હતો
તે દરમ્યાન હિંદુસ્તાનમાં મરેશ્વરોને નરમ કરી માડિરેમ વેલ્લેસ્લી ઇંગ્રેજ
રાજ્યનો વધારો કરતો હતો. ઇંગ્લાંડમાં પીટ સાહેબના મરજુને લીધે પ્ર-
ધાનપદે લોર્ડ એન્વિલ આગ્યો, તેની કારકીર્દીમાં ફ્રાંસ સાહેબે ગુલામનો
ધવો બંધ કરાવવાનો ઠરાવ પાર્લામેન્ટમાં કરાવ્યો.

નેપોલિયન રાજ્યે રશિયન અને ઇંગ્રેજ ફ્રાંસ પોતાની રાજ્યધાનીમાં
દાખલી કરી હતી તે ઉપરથી નેપોલિયને તેને ગાદીપરથી ઉતારી મૂકી
પોતાના બાઇને તે ગાદી આપી. તેણે ગુશિયાના રાજ્યને હાનોવર આપ્યું
હતું, પરન્તુ હવે તેના એકચીએ કહેવા લાગ્યા કે તે રાજ્ય પાછું ઇંગ્લાં-
ડને સ્વાધીન કરવું જોઈએ. એ ઉપરથી ગુશિયાનો રાજ્ય ફ્રાંસો ને તે
થી ફ્રાંસ અને ગુશિયા વચ્ચે વિચલ શરૂ થયો. જે નાના યુદ્ધમાં ગુશિય-
ન ફ્રાંસને પરાજય કરી ફ્રેન્ચ લશ્કર બર્લિનમાં પેહું આદિ નેપોલિયને ઇ-
ંગ્લાંડની વિરુદ્ધ બહેરનામું કાઢી તેની સાથે વેપાર કરવાની મના સર્વે
રાજ્યોને કરી સ્થાપછી નેપોલિયને ઇરાદા રજુમાં રશિયનોને હરાવી
ગ્રાન્ડીક શહેર કબજો લીધું. સલાહ કરવાના હેતુથી નેપોલિયન અને
રશિયન શહેરનાહ એકઠેકને મળ્યા, અને તીક્ષ્ણ ગુણે એ એ વચ્ચે
તકનામું થયું. ગુશિયા ને સ્વીદનના રાજ્યોએ એ તક કબુલ કર્યો નહિ,
તેથી થોડો વખત પછી પાછી લડાઈ થશે એવો સંભવ જણાયો.

તિક્ષ્ણના તકનામા પછી ઇંગ્લાંડને એનું બચ ઉપજ થયું કે ને-
પોલિયન કેન કાફલો પોતાને કબજો લેઇ સ્વારી લાવશે, તેથી ઇંગ્રેજ
કાફલાએ કેન કાફલાનો નાસ કર્યો.

સ્પેનના દરબારમાં ખટપટ ઉભી કરી નેપોલિયને ત્યાંની ગાદી પર પોતાના બાઇને બેસાડ્યો. તેણે વળી પેર્સુમાલના રાજાને પદબ્રજ કર્યો. એ ઉપરથી ઇંગ્લેન્ડે તેની સાથા સ્પેનમાં લડાઇ શરૂ કરી. કેટલાક પ્રખ્યાત યુદ્ધોમાં ઇંગ્લેન્ડ ફ્રેન્ચ આર્મી વેલેસ્લીની સરદારી નીચે ફ્રેન્ચ લશ્કરોનો પરાજય કર્યો. આશ્ચિયાના પાદશાહે વગર વિચારે નેપોલિયન જોડે પાછી લડાઈ જતરી કરી, તેમાં વાયામના સંઘાતમાં તેનો છેક પરાજય થયો, તેથી નેપોલિયનને શરણે આગ્યો. જર્મનીમાં કેટલાક શરવીર પુરૂષોએ ત્યાંથી ફ્રેન્ચ ફોજને હાંકી મૂકવાનો ઠરાવ કર્યો તેમાં તેઓ નિષ્ફળ ગયા અને કેટલાક રાજાઓનો મૂલક ખૂંચવી લેઈ નેપોલિયન વેસ્ટફાલિયાનું નામું રાજ્ય બનાવી તેની ગાદી પર તેના બાઇ જોસેફને બેસાડ્યો. ઇંગ્લાન્ડે એક મોટા કાફો તૈયાર કરી વાલશેરન બેટ ઉપર ચડાઇ કીધી. ત્યાંના હથા પાણી નખળાં હોવાથી એ મોટી ફોજની ભારે ખુશરી થઇ દિન્ડુસ્તાનમાં ગવનર જનરલ લોર્ડ મિન્ટોએ વર્લ્ડ અને ફ્રેન્ચનાં સંસ્થાનો તે દેશમાં હતા તે જીતી લીધા, હોલાંડની ગાદી નેપોલિયને પોતાના બાઇ લુઇસ બોનાપાર્ટને આપી. એ બે બાઇ વચ્ચે પાછાથી ટોચ થયો તેથી હોલાંડનું રાજ્ય તેની પાસેથી ખૂંચવી લેઇ ફ્રાન્સ જોડે મેળવી દીધું. રશિયાના પાદશાહને બચ ઉત્પન્ન થયું કે નેપોલિયન સઘળા દેશો જીતી લેઇ પોતાને કબજે લેશે તેથી તેણે ઇંગ્લાંડ ને રશીયન જોડે એકો કર્યો.

નેપોલિયન મોટાં લશ્કરે સહિત રશિયા પર ચઢી ગયો. આ વેળા તેણે એક ભૂમ કીધી, તેથી તેને ઘણું મુકસાન થયું. પોલાંદના મોકોને સ્વતંત્ર થવાના કામમાં તેણે મદદ લીધી નહિ, તેથી આશ્ચિયાનો પાદશાહ અને પોલાંદના લોકો તેની વિરુદ્ધ થયા. નેપોલિયન જેમ જેમ રશિયાના અંદરના ભાગમાં આગળ ધસતો ગયો, તેમ તેમ રશ લશ્કર મૂલક વેરાન કરતું પાછું હઠતું ગયું. વાટમાં મોટાં મુદ્દ થયાં, તેમાં બેઉ બાજુએ ભારે ખુવારી થઇ. અંતે ફ્રેન્ચ લશ્કર મોસ્કો રાજધાનીમાં પેહું. એ નગરને રશિયાનોએ આગ લગાડી તેથી તેનો ધણો ભાગ બળી ગયો. ત્યાં મોરાક મળા સડ્યો નહિ તેથી તેને સાચી પાછ ફરવાની જરૂર પડી. રસ્તામાં રશિયાની સમ્પત ટાંકને લીધે, તેમજ પાછળ લાગેલા દુશ્મનના ભારને લીધે ફ્રેન્ચ લશ્કરની ભારે ખુવારી થઇ. અર્જમાં તેમના ઉપર એ

અધ્યાય ૧૧ મો.

સ્વંદ ૧ લો.

વિશ્વહુને અંતે યૂરોપની અવસ્થા.

ક્રાન્તિમાં રાજ્યપરિવર્તન થવાથી જે મોટા જંગમ ઉઠ્યા તેની સં-
ભાવિ યદ્ય ત્યારે યૂરોપની પ્રજાઓ યાક અને ખરચથી નિર્બંધ થઈ જઈ
નિવૃત્તિને પામી. વિશ્વહ મટી જઈ શાંતિ થવાથી વેપાર રોજગારને હાનિ
પહોંચી, શાહુકારો અને વેપારીઓની શાખ ધટી ગઈ, અને હજારો મા-
ણુસ નિર્ધન થયાં, કેમકે ઉદ્યોગનાં કારખાનાં બંધ પડ્યાં. બીજા દેશો
કરતાં આ માહું પરિણામ ઈંગ્લાંડમાં વિશેષ જણાયું. કેમકે લશ્કરના આ-
વજવ અને મારામારીથી યૂરોપખંડના બીજા દેશોની ખરાબી થતી હતી,
તે વારે સમુદ્રથી ગોતરફ ઘેરાયેલો ખ્રિસ્તન દેશ પોતાના નૌકાઓને કરીને
શત્રુઓને પોતાથી દૂર રાખી શક્યો અને તેથી દેશની અંદર સમાધાની
રહી. હુનરનાં કારખાનામાં અને ખેતરોમાં જે માલ નીપજતો હતો તે
બીજા દેશોમાં વેચાવાથી ત્યાંની પ્રજાને બહુ લાભ થયો. સમાધાની થવા-
થી આ વેપાર બંધ પડ્યો, કેમકે યૂરોપના દેશોને માંહોમાંહે વેપાર કા-
રવાની હરકત રહી નહિ. ઇંગ્લાંડના વેપારવજુજ અને હુનરનાં કારખાના-
ઓની આબાદી જોઈ યૂરોપના રાજાઓએ પોતપોતાની પ્રજાને એવા ઉ-
દ્યોગ કરવાને ઉત્તેજન આપ્યું. એથી ખ્રિસ્તી માલની ખપત એકાએક ઓ-
છી થઈ ગઈ, અને આવક ઓછી થવાથી રૈયત દુઃખી થઈ. પરગણાઓ-
માં ખેતી કરનાર લોકોએ દુલ્લડ કર્યો, તેથી વધારે ભયંકર તોફાન લંડનમાં
થશે એવી ધારની જણાઈ. રાજ્યવ્યવસ્થામાં સુધારો કરવાને બહાને હ-
જારો માણસો ટોળે મળી ગરચા કરવા લાગ્યા અને તેથી રાજ્યપરિ-
વર્તન થવાની ધારની ઉત્પન્ન થઈ. આ માલ પરિણામ થવા ન પામે માટે
પાર્લામેંટે કેટલાક મંજાઈના કાયદા કર્યા અને સરકારે તેઓને વેગથી અ-
મલમાં આણ્યા. તોપણ વેપાર રોજગાર પાછો ઠેકાળો આવતા સુધી
દેશમાં સ્વથતા થઈ નહિ.

આ ઉદારીના સમયમાં પણ કેટલાક લાજકારી બનાવ બન્યા. આ-
જીવસે પ્રાંતના હાકેમો સમુદ્રમાં લૂટફાટ કરવા હતા, તેઓને સજા કર-
વાને ઇંગ્લેન્ડ અને વર્લ્ડવર્થ એકત્ર થયેલું નૌકસૈન્ય આજીવસે ઉપર
ચઢ્યું. ત્યાંના કેટ ઢિલાને તોડી પાડી ઇ. સ. ૧૮૧૬ માં ત્યાંના રાજ્યને
કરાં કરવાની જરૂર પડી. લૂટફાટ નહિ કરવી અને ખ્રિસ્તી ધર્મ પાળ-
નારને શુદ્ધાત્મ કરવા નહિ એવી કબૂલાત તેની પાસેથી લખાવી લીધી.

૧૮ માં હુધસ રાજ્યએ પ્રજાને રાજી રાખીને રાજ્ય ચલાવ્યું તેથી
ક્રાન્સમાં શાંતિ રહી. રાજ્યપરિવર્તન અને તેને લીધે થયેલા વિચલથી દેશની
સ્થાવર મિલકતનો મુખ્ય ભાગ મધ્યમ વર્ગના લોકને હાથ આવ્યો હતો,
અને તેથી રાજ્યસત્તાનો આધાર તેમના હાથમાં ધણે દરજ્જે આવ્યો.
દેશમાં સમાધાની રહે એમાં તેમને લાભ હતો, માટે રાજ્યના મિત્ર થઇ
તેમણે સરકારને ટેકા આપ્યો.

એલજિયમ અને હોલાંડના એકત્ર કરેલા રાજ્યને નેધર્લેન્ડ કહેતા
હતા. અહીં ઉપરથી શાંતિ જણાતી હતી, પરંતુ એ બે પ્રાંતોના લોકો
વચ્ચે દ્વેષ હોવાથી રાજ્યનો પાયો લૂથો થયો હતો. આસ્ટ્રિયા, પ્રુશિયા અ-
ને રશિયાએ કરેલા એકા અથવા પવિત્ર બંધમાં રાજ્ય સામીલ થયો હ-
તો તેથી તેની રૈયત નાખૂશ થઇ; તેમાં વિશેષ કરીને યૂધાઈસના લોકને
તેવાત ગમી નહિ, કેમકે ત્યાંના શહેરોના લોક ધણા કાળથી પ્રજાસત્તાક
રાજ્યને ચલાવતારા હતા.

ક્રાન્સની સામે યુદ્ધમાં જર્મનીના લોકે પોતપોતાના રાજ્યોને મ-
દદ આપી હતી, તેના બદલામાં હવે તે રાજ્યોએ લોકની સ્વાધીનતા વધે
એવી રાજ્યવ્યવસ્થા કરશે એવી ઉમેદ હતી, પરંતુ તેમની આશા પાર
પડી નહિ. રાજ્યવ્યવસ્થામાં ફેરફાર કરવાથી ક્રાન્સમાં જે માદા બનાવ
બન્યા હતા તેથી બધા પાખી આસ્ટ્રિયાના પ્રુશિયાના અને બીજાં સમ્યા-
નોના રાજ્યોએ રાજ્યરીતિમાં ફેરફાર થવા દીધો નહિ, તથાપિ શુભમ
આકારે કરી કેટલોક સુધારો કરવાનો પ્રયત્ન તેમણે કર્યો.

રૈયનનો રાજ્ય ફર્દિનાંદ યુદ્ધિદીન અને નવજા મનનો દોવાથી

મૂર્ખ કારભારી અને વહેમી ધર્મશુદ્ધોના દ્વારા પ્રમાણે ચાલતો હતો, તેથી પ્રજાની દુર્દશા યથા. જૂના વખતમાં જૂલમી અને વહેમી કાયદા ચાલુ કરી રાજ્યપ્રકરણમાં કે ધર્મ સંગ્રામી જેઓ મુધરેલા વિચાર જણાવે તેઓને તેજે નિર્દયપણે સજા કરી. આ દરમ્યાનના જુલમશિવાય ખીજી આપત્તિઓ પણ સ્પેન ઉપર આવી પડી. દક્ષિણ અમેરિકાના સંસ્થાનો વડે સ્પેનમાં થોડો ધણો વેપાર ચાલતો હતો તે હવે બંધ પડ્યો, કેમકે તે સંસ્થાનોએ સ્વતંત્ર થવાને બંડ કર્યો. ફિતૂરી સંસ્થાનો છૂતવાનો થોડોક પ્રયત્ન રાજ્યએ કર્યો, પણ પ્રજા તરફથી આશ્રય મળ્યો નહિ અને લશ્કરે વધાણુપર ચઢવાની ના કહી, તેથી તેની મહેનત બ્યર્થ ગઇ. લશ્કરનો ધણોક ભાગ સુધારાવાળાઓ જોડે મળી જવાથી રાજ્યનીતિમાં ફેરફાર કરવાની રાજ્યને જરૂર પડી. નવા ધારાથી રાજ્યનો ધણોખરો અખતિયાર પ્રજાના મુખતિઆરોને મળ્યો, (ઈ. સ. ૧૮૨૦). એવીજ ઉચલપાચણે પીડમોંટ, નેપલ્સ અને પોર્તુગાલમાં યથા. એથી ચૂરોપના રાજ્યો ખીધા અને છાનામાના રૈયતોની સામા થવાની ઝેડવણુ કરવા લાગ્યા. સ્પેનની રાજ્યઅવસ્થાના નવા ધારા તે દેશના ધણા ભાગને જોઈએ તેવા નહોતા. સુધારાવાળાની સંખ્યા થોડી હતી, તેથી પ્રજાને આશરો તેમને મળ્યો નહિ. સ્પેનની દેખાદેખી ક્રાન્સમાં થવાની ધાસ્તી જણાવાથી ૧૮ માં છુછસે સ્પેનના રાજ્યની મદદ ફ્રાન્સે મોકલી. સ્પાનીઅર્લે એ લશ્કરની સામા થયા નહિ. કટોકે એ રાજસભાને કેદિક બંદરમાં નાંચી જતું પડ્યું, ફ્રેન્ચ ફ્રાન્સે ત્યાં આવી પહોંચી ત્યારે તે સભાએ રાજ્યને તેના પૂર્વનો અધિકાર પાછો આપ્યો, (ઇ. સ. ૧૮૨૩). નેપલ્સ અને પીડમોંટના રાજ્યપરિવર્તનની પણ એવીજ અવસ્થા યથા. આઝિયાનું લશ્કર આનતાવારને સુધારાવાળાઓએ હથિયાર છોડી દીધાં અને ત્યાંના રાજ્યોને રેન્ચિક અધિકાર પાછો મળ્યો.

સ્વીદનના રાજ્યનું મૃત્યુ થવાથી જર્નેડાટ ગાદીએ બેઠો, પરંતુ રાજ્યપ્રકરણમાં તેથી કાંઈ ફેરફાર થયો નહિ. વિજેતામાં ગણેલા રાજ્યના મુખતિઆરોએ તેને કબુલ રાખ્યો હતો, અને તેની ચાલથી સ્વીદનની પ્રજા રાજ હતી. નાવેનું સ્વતંત્રપણું જનું રહ્યું હતું, પરંતુ આ રાજ્યની બહી રાજનીતિથી તેઓને મન વાળવાનું કારણ મળ્યું.

ગ્રેટબ્રિટન અને યુનૈટેડ સ્ટેટ વચ્ચે સમાધાની થયા પછી જુનો મિ-
ત્રભાવ પાછો આવ્યો, અને દેશના રાજકારભારીઓએ અદાવત નાશ ક-
રી દોસ્તી કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી. દક્ષિણ અમેરિકાના બ્રાઝિલ સંસ્થાનાને
રૂપેનનો રાજ્ય છૂટી શક્યો નહિ તેથી તેઓ સ્વતંત્ર થઈ ગયાં.

આ દૂંધા વર્ણુન ઉપરથી જોવામાં આવશે કે સુધરેલી દુનિયાના
ધણીખરા ભાગોમાં રાજસત્તા અને લોકસત્તાની વચ્ચે ઝઘડો ચાલ્યો. હિ-
ન્દીમાં પ્રજાને છૂટ થણી હતી તોપણ ત્યાંના લોકો છાના રહ્યા નહો-
તા. એશિયા અને આફ્રિકાની પ્રજાઓમાં એ જાતના વિચાર જોવામાં
આવતા નથી. પ્રજા એટલે રૈયતના મત પ્રમાણે રાજકારભાર ચાલવો
જોઈએ એવું તેઓ સમજતા નથી અને તેના કાયદાથી તેઓ અણુવા-
કેદગાર છે.

સ્વંદ ૨ જો.

ચોથા જ્યોર્જ રાજાની કારકીર્દિ દર્શાવ્યાન

યૂરોપના ઇતિહાસ.

ત્રીજા જ્યોર્જ રાજાનું મૃત્યુ થવાથી તેને નામે રાજ કરનાર યુવરાજ ગા-
દીપતિ થયો. એનું નામ ૪ ચો. જ્યોર્જ, ત્યાર પછી એક મહીને થોડાક
અપ્રસિદ્ધ અને નિર્ધન માણસોએ રાજાના બધા કારભારીઓને એકાદમ મારી
નાખી રાજપરિવર્તન કરવાની છાની મસજત કરી. તેઓમાંનો એક માણ-
સ ફૂટેસો હતો તે તેમના સધમાં કાવતરાંની છાની ખજર કરતો. પોતા-
ની ધારણા પાર પાડવાની તૈયારીમાં હતા તેવામાં તે બધાને પોક્ષીસે પ-
કડી લીધાં. એ માણસો માંડીયા જેવા જણાવાથી તેઓમાંના થોડાક મુખ્યને
સળ કરી બાકીનાઓને છોડી દીધા એ દયાથી દેશમાં સારી અસર થ-
ઇ અને દેશની સામા ધનાર લોકો શાંત થયા.

રાજાને રાજ્યાભિષેક કરવાની તૈયારી થતી હતી તેવામાં તેની રા-
ણી કારોલાઇન ઇંગ્લાડમાં આવી. મહા જોડે અણબનાવ થવાથી તે પરદે-
શમાં રહેતી હતી. તેની કુચાલ વિષે લોકમાં વાત ચાલવાથી સરકારે ત-
જવીજ કરી અને કેટલોક પુરવઠો મેળવ્યો. જ્યોર્જ રાજા ગાદીપર
બેઠો ત્યાર પહેલાં આ બનાવ બન્યો હતો. તેને રાજ્યાસન મળ્યા પછી
સરકારી દેવળોમાં રાજા રાણીને માટે આશીરનાદ બહુવામાં આવતા, તેમાં
થી રાણીનું નામ કાઢી નાખ્યું, એથી કારોલાઇનને રીસ ચઢવાથી તે ઇ-
ંગ્લાડ આવી. પરદેશમાં રહી રાજાના કહેવા પ્રમાણે વર્તે તો પાંચલાખ રૂપિં
આનું સાક્ષીઆણું બાંધી આપવાનું કદાબસ. પણ તેણે તે વાત કબૂલ કરી ન-
હિ. ઇંગ્લાડમાં આવશે તો તેની કુચાલ વિષે ફાજલારી કામ ચાલશે એવી
ધમકા આપી, તે પણ તેણે ગણુજરી નહિ. ઇંગ્લાડમાં આવતાંવારને પ્ર-
ધાનોએ પાર્લામેન્ટમાં તેના ઉપર કામ ચલાવા માંડ્યું. ૪૫ દંડાડા સુધી કામ
ચાલ્યા પછી તજવીજ બંધ પાડવાની જરૂર પડી, કેમકે તેથી લોકમાં

ખળબળાટ થઇ ગયો. આખી પ્રબ્ધ રાણીની તરફ હોય તેવું જણાયું, તેણીને માટે દિલગીરી બતાવવાને અને તેને માન આપવાને લોકોએ પ્રયત્ન કર્યા, એ જોઇ તેવું કામ માંડી વાળવાને રાજકારણારીઓએ દુરસ્ત ધાર્યું. દેશમાં એથી શાંતિ થઇ. એ દરમિયાન રાજ્યાભિષેક કરવાની તૈયારી બંધ પાડી હતી તે હવે પુનઃ જારી કરી. એ ક્રિયામાં સામેલ થવાને એ રાણી ગઇ, પણ પહેરા આગળના પહેરેગીરોએ દેવળમાં પેસવા દીધી નહિ. આ બાબતમાં લોક તરફથી તેને સાજીતા ગણી નહિ. તેથી તેની નાઉમેદીએ ફરીને તેના શરીરમાં બ્યાધી ઉત્પન્ન થયો. તેણે તેના જીવતરનો અંત આણ્યો. જે રસ્તે ચર્ચ તેના શબને લઈ જવાનું સરકારે ધાર્યું હતું તે લોકને નહિ પસંદ પડ્યું તેથી ફિસાદ થયો. શહેરમાં ન પેસતાં બારોબાર લઇ જવાનો હુકમ સવારોને આપ્યો હતો પરંતુ તે હુકમ અમલમાં લાવી શકાયો નહિ. લોકની ખરજી પ્રમાણે શહેરમાં યજ્ઞ મુઠાને લઇ ગયા.

એ ગરબગટ મટયા પછી રાજાએ આપલોડ, રફાટલોડ અને હાનાવરમાં મુસાફરી કરી. ચર્ચ ઠેકાણે લોકોએ પુષ્કળ તેને માન આપ્યું, તોપણ એ મુસાફરીથી ધારેલાં સારાં ફળ થયાં નહિ. આપલોડના બે પક્ષો વચ્ચે ઝડપો જારી રહ્યો. ખેડૂતની કમાઇ ઝોછી યજ્ઞ જવાથી તેઓને ગણવટના નાણાં આપવા મુશ્કેલ પડ્યા, એથી કરીને દુલ્લહ થયાં, અને સરકારને સખાઇ કરવી પડી. ગરીબ લોકોને અંતે નહિ મળવાથી તેઓ બહુ દુખી થયા. ઇંગ્લાંડના ઉદાર લોકોએ તેમને મદદ કરવાને પુષ્કળ નાણું ઉઘરાણું કરી મોકલ્યું. છેલી મોટી લડાઈમાં જે બારે ખરચ થયો હતો તેથી સરકારને નાણાં સર્ખથી બારે અડધાં પડી. કર એટલો બધો વધી પડ્યો હતો કે તેને ઝોછો કરવા સર્ખથી વિચાર કરવાની જરૂર પડી. એ સમયની હરફતોનો ત્રૂળ કર્તા નેપોલ્યન બોનાપાર્ટ આ સમે સેન્ટહેલીના ખેટમાં મરણ પામ્યો. રાજાના પરદેસ ખાતાના વજર લોડ લન્ડન્ડરીએ આપવાત કપોં તેથી તેનીજમા કાર્નિંગ સાહેબને મળી. માત્ર પ્રધાન કરતા એના વિચાર ઉદાર હતા.

યુરોપનું લજ્જ આ વખતે રૂબેની અવસ્થા તરફ લાગ્યું. લાંબી ટોર્ટેજ નામે રાજસભા આમગ ફર્નિંગ રાખનું કાંઈ આશુ નહિ. લોકના હાથમાં પુષ્કળ અધિકાર રહે એવા કાયદા તેને મંજૂર કરવાની જરૂર

પત્રો. એ રાજસભાએ પસંદ કરેલા કારભારીઓ હઠાપણથી રાજકાજ ચલાવી શક્યા નહિ, અને સભાની ચાલ પણ અયોગ્ય હતી તેથી કુલ અખત્યાર રાજાને પાછો સોંપવાને એક મોટો પક્ષ ઉભો થયો. સાધુના મરેની અને દેવસ્થાનેની મિલકત સુધારાવાળાઓ જમ કરશે એવી ધાસ્તી લાગવાથી ધર્મગ્રુઓ અને સાધુઓએ મળી નંદ ઉત્તું કર્યું. તેમની ફાજમાં નીચલા વર્ગના ગરીબ લોકના માણસો સામેલ થયા. આ તોફાન સમાવાને યુરોપના મુખ્ય રાજાઓના કારભારીઓની સભા વેરના શહેરમાં ભરાઈ, ત્યાં એતું ઠણું કે લોકને અધિકાર આપવા ને દરાવેલા કાયદા રદ કરવા, રાજાને પૂર્ણ અધિકાર પાછો અપાવવો. ઇંગ્લાંડની સરકારની વરદથી વેલિંગ્ટનના હુકમે આ દરાવ નાનંતર કર્યો, પરંતુ ખીન્ન રાજાઓની સંમતિ મળવાથી એ દરાવને અમલમાં લાવવાનું કામ ક્રાન્સ રાજાને મોંઘ્યું. લોકસત્તાને વધારો કરવાનો વિચાર સ્પેનમાંથી ક્રાન્સમાં આવે તો પોતાની ગાદીને જોખમમાં નાંખે એવું હતું, માટે એ કામ માથે લેવાને ક્રાન્સનો રાજા આગ્રહ હતો. ઇ. ૧૮૨૭ ના આરંભમાં ક્રાન્સની એક મોટી સેના સ્પેનમાં ગઈ. નવા કાયદાના પક્ષધરેતું એ લશ્કરની આગળ કાંઈ આશ્ચું નહિ, અને સ્પેનના રાજાને નિરંકુશ અધિકાર શરીને પ્રાપ્ત થયો. ફ્રાંસનાં તેનો મોટો ઉપયોગ કર્યો. કાયદાના પક્ષધરો ઉપર યુદ્ધગી જીતમ કરી આગલા વખતના નહારા ધારા આણુ કર્યો. ઇંગ્લાંડની સરકારે આ કજીઆમાં હાથ ધાલ્યો નહિ, તથાપિ ક્રાન્સની સરકારે કપકો આપ્યો. અને સ્પેનના તાબામાંથી નીકળી ગયેલા દક્ષિણ અમેરિકાના પ્રજાસત્તાક રાજાઓની સ્વતંત્રતા માન્ય રાખી.

આ સ્પેનની ભાંજગડ ઉપર યુરોપના લોકે ચોડુંજ લક્ષ આપ્યું. પરંતુ એ વખતે ગ્રીસના લોકે તુર્કિસ્તાનના સલ્તાનની ધુસરીમાંથી છૂટવાને મોટું બડ ઉદ્યમ્યું હતું, તે ઉપર સર્વેતું ધ્યાન ગયું. એ બાબે રાજાના અધિકારની વિરુદ્ધ હતો, તેથી રાજકારભારીઓમાંના ધણાને અંદરથી પસંદ નહોતો, પરંતુ યુરોપના હોંધીલા જીવાનીઆની તનજરમાં હુલડ બાજખી જણ્યું. મુસલમાનોના જૂઠમથી છૂટી ગ્રીસ દેશ તેની પ્રાચીન મોટાઈને પામે એવી તેમની ઇચ્છા હતી. બંડખોરોને મદદ કરવાને પશુક મનુષ્યો ગયા હતા, તેમાં ઇંગ્લાંડનો પ્રખ્યાત કવી લાર્ડ બાઈરન

હતો. ઝાઝી મદદ કરી શકે એ પહેલા તાવથી મિસોલોંગી શહેરમાં મરણ પામ્યો.

ઈંગ્લાંડમાં આ વેળા ફેટલાક બનાવ બન્યા. સત્તા કરવા ઉપર લોકનાં મન દોડ્યાં, નવા નવા રોજગાર કરવાને પુષ્કળ કંપનીઓ ઉભી થઈ, લાખો રૂપિયા એકઠા મગસો એવું સર્વેને લાગ્યું; તથાપિ થોડા વખતમાં ભરમ આગ્યો. નાણાની તાણ પડી, કંપનીઓએ દેવાળાં કાઢ્યાં અને હજારો માણસની ખરાબી થઈ, એ પીડા ઝાઝી વાર ટકી નહિ. થોડા વખતમાં સર્વ ઠેકાણે આબરું. દેશને થોડા ખરા વેપાર કીધા છે તે લોકના જોવામાં આબરું, એટલો શાયદો થયો તેમ પણ કહેવાય રાજકાજ સંબંધી બારે ગરમક ચાલી હતી. પાર્લમેંટમાં કાયદાક પંથને સભાસદ થવા દેતા ન હતા તથા સરકારી અધિકાર તેમને મળતા નહિ, એ સંબંધી જૂન સમી કાયદા તોડવાને આયલીડના કાયદાક લોકે મોટી મંડળી જમાવી હતી એથી દેશમાં દુષ્કંઠ થવાની બીક હતી, માટે એ મંડળી તોડવાને પાર્લામેંટે કાયદો કયો ત્યારે તે કાયદો ચૂકવવાને એ મંડળીના આગેવાનોએ સુક્તિ લગાડી.

ઈંગ્લાંડના રાજની લગામ કાર્તિંગ સાહેબના હાથમાં આવ્યા પછી એક બનાવ બન્યો તે વડે જણાઈ આવ્યું કે ઈંગ્લાંડ રૈયતના હકને તોડનારના પક્ષમાં નથી પણ તેને પુછી આપનારના પક્ષમાં આવેલાન છે. ૪. સ. ૧૮૨૬ ના માર્ચ મહિનાની ૧૦ મી તારીખે પોર્તુગાલનો રાજા ૬ જોન મરી ગયો. તેને વડે પુત્ર ડોન પેડ્રો બ્રેઝિલમાં પાદશાહ હતો બ્રેઝિલનું રાજ રાખતું કે પોર્તુગાલનું રાખતું એ વિષે તેની ઇચ્છા પૂછવામાં આવી. તે પરથી તેણે બ્રાઝિલમાં રહેવું પસંદ કર્યું અને પોર્તુગાલની ગાદી પોતાની કુવરી ડોનામરિયાને આપી. તેની જોડે લોકને રાજમાં અધિકાર આપવાની સંદેશ મોકલી. પેડ્રોનો બાપ ડોન મિગ્યુઅલ, મરનાર રાજની વિધવા રાણી, તથા પાદરીઓના જોએ ધણા ધર્માંધ હતા તેઓ આ ગોઠવણની સામા થયા અને તેમની ખટખટને ક્રાન્સ અને સ્પેનના ફરજાર તરફથી ઉત્તજન મળ્યું પોર્તુગીઝની ફેટલીક પત્તટણાએ સ્પેનની સરદાર ઉપર જઈને બંડનો કુંઠો ઉઘાડ્યો તથા ડોન મિગ્યુઅલ કુલ અખતારી

રાજા છે એવો દંદેરો ફેરવ્યો. એ બંડખોરોને સ્પેનના રાજ તરફથી લા-
થીઆર વગેરે લશ્કરી સામાન સરંગમ છોડાઈ મળ્યો, તે ઉપરથી પો-
ર્તુગાલના પ્રધાને ઇમેજ સરદારની મદદ માગી. ઇંગ્લાંડના વજીરે તે વાત
પાર્લમેન્ટને જાહેર કીધી, અને પોર્તુગાલની સ્વતંત્રતા જાળવવાને તેની વા-
ર ચડવું જોઈ કામ-સતી સભામાં મિસ્તર કાર્નિંગે બાપણ કર્યું, તેમાં જ-
ણાંયું કે જે એ મત વચ્ચે વૃદ્ધિમાં ઝપડો ચાલે છે તે પતાવાને મધ્યસ્થ
થવું એ ઇંગ્લાંડનું કામ છે. પોર્તુગાલમાં લોકની પ્રજાની સલાતો નાશ થતો
અટકાવવો એ ઇમેજનો ધર્મ છે માટે આ સમીક્ષકદમ કુમક મોકલવી જોઈ-
એ. એનું બાપણ એવું સરસ હતું કે તેથી ઘણા સભાસદોના મનમાં તેની વા-
ત ઉતરી પોર્તુગાલની મદદ ચઢવાની અરજ રાજને કરવાનો દરાવ થયો,
તેની સામા માત્ર ચાર સભાસદ હતા. ઇમેજ નૌકાસેનાની એક દૂકડી-
ને ટેમ્સ નદીમાં મોકલતાંવારને દુસ્મનો ડરી ગયા ફ્રેન્ચ સરકારે પોતા-
ના વકીલને સ્વદેશ જોણાવી લીધો અને સ્પેનના રાજાએ પોર્તુગાલના રા-
જાજન સંબંધી પ્રપંચ કરવાનું કામ છોડી દીધું તેથી પોર્તુગાલમાં શાં-
તિ થઈ.

મોટે અને રોગે ઇંગ્લાંડના રાજકરભારીઓમાં અમલનો ફેરફાર
કીધો. ચાર્લ્સના ડચકે જાહેર કીધું હતું કે કાયદાિક પંથના લોકના કાયદાને
માટે જે કાયદો કરવાની ધારણા થાય છે તેની હું વિરુદ્ધ છું. એ શાહજ-
હો છ સ. ૧૮૨૭ નું વર્ષ બેસતાં મરણ પામ્યો. સેનાપતિનો બોલો પા-
છો મળ્યા પછી એણે લશ્કરમાં કેટલોક સુધારો કર્યો હતો, માટે એના
મરણથી પ્રજા દિલગીર થઈ, રાજના કારભારીઓમાં કાયદાિક લોકના હ-
ક સંબંધી બે પક્ષ હતા. એક પક્ષ તેમને પ્રતિકુળ હતો અને એક અ-
નુકુળ હતો મુખ્ય વજીર લીવરપુલનો અરજ હતો, તેણે જાણખાપા
કરી સમજાવીને જેઠ પક્ષને એકાં રાખ્યા હતા. એ વજીર એકાએક મસ
મારો પડે જવાથી કાળજી કરી ચક્રો નહિ, ને કેટલાક મદિના પછી
મરણ પામ્યો. કાયદાિક પક્ષેનો મોટો પક્ષકાર કાર્નિંગ સાહેબ તેની
જગાએ મુખ્ય પદાન થયો. કમનો ચાક, અને જિતાથી તેની તખીયત
નમણી પડી ગઈ અને ચોક્ક વખતમાં તે મરણ પામ્યો તેની જગાએ મિ.
રોમિનસન થયો. રાજાએ તેને લોર્ડ ગ્રાન્ડચિય નામે ઉમદાવપદથી આપી.

મોસ દેશમાં વડવાડ ચાલતી હતી, તેમાં બેડ પક્ષથી બહુ ફરતા કરવામાં આવતી, તોપણ યૂરોપના ખ્રીસ્ત લોકોનું વલણ ગ્રીક લોક તરફ વધતું ગયું. રશિયાનો પાદશાહ ગ્રીસની વારે ચદશે એવું ધારવામાં આવ્યું હતું પરંતુ તે રાજ્ય આ વખતે એકાએક મરી ગયો. સુલતાનથી પોતાના બળે કરીને બેડ સમાવવામાં આવ્યું નહિ, માટે આ વેળા તેણે તેના તાજાનો ખંડીઓ રાજ્ય મહમદઅલી ઇબ્રાહીમ પાદશાહને બગવાન ફોજ આપી મોરીઆ પ્રાંતમાં મોકલ્યો તુર્કી અને મિસરની ફાજોએ એટલી તો નિર્ભયતા કરી કે યૂરોપના બીજા રાજ્યોને વચમાં પડવાની જરૂર પડી. આ લાંબા ઝગડાથી એ લાગના વેપારને પણ ધણી હરકત થતી હતી તે પણ દૂર કરવાની જરૂર હતી. રશિયા, ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લાંડના રાજ્યોએ વચ્ચે લંડન શહેરમાં કરાર થયો, તેમાં કરાવ્યું કે તુર્કી સુલતાનના ઉપરીપક્ષા નીચે ગ્રીસનું કેટલે દરજ્જે સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપવું અને એ વાત સુલતાન નાકબૂત કરે તો જાણકારે તેની પાસે કબૂલ કરાવવી.

આ કરારનામાં સામેય મવાની આશિવાના રાજ્યો ના કહી. તેનો જૂનમ છતાંલિ દેશમાં કાંઈ ઓછો નહોતો. છતાંલિના લોકો ખંડ કરે તો તેમને પણ પોતાના પૂર્વજોને નામે યૂરોપની સહાયતા માગવાને ગ્રીક લોકના જેટલો હક હતો, માટે કોષ રીતે પણ બગવાજોરેને મદદની સામા થવું એવો વિચેના દરજ્જારનો કરાવ હતો. કરારની સામે ન થતાં આશિઆના પાદશાહે સુલતાનને શુભ મસલત આપી કે સંખીલા રાજ્યોનું કહેણ કબૂલ રાખવું નહિ. ગ્રીક લોકનો સમજાઓ ઉછેદ કરવો એવો તુર્ક રાજ્યનો વિચાર હતો તેને આથી પુષ્ટિ મળી. ઇંગ્લાંડને ફ્રાન્સે નોકાસેનાઓને ઉપસો કરાર કબૂલ કરવાને મોકલી હતી. સુલતાને કરારની ચારતો કબજ નહિ કરી ત્યારે તે લશ્કરોએ તુર્કી તથા મિસરની નોકાસેનાઓને નવારીનો નામે બંદરમાં ઘેરી. સંખીલા રાજ્યોની નોકાસેનાઓને ઉપરી સર એકતર કાંડ્રીકટન હતો. મુદ્દમાં જે દરકતો થાય છે તેઓને કમી કરવાને સાફ ઇબ્રાહિમ પાદશાહ બેડે કેટલાક કરાર કર્યા, પરંતુ તે પાદશાહે પાળગથી પાળ્યા નહિ, તેથી સંખીલી ફાજો નવારીનો બંદરમાં પેડી. એક તુર્કી વહાજે ઇએજ નાવમ ઉપર બોળી મારી તે પરથી મમાજ

કરવાનું જાનું જડવું. મુસલમાની નૌકાસેનાનો કેવળ નાશ થયો. તેથી ઓક દેશ સ્વતંત્ર થયો. ક્રાન્સથી કેટલુંએક જમીનનું સરકાર આપ્યું તેણે મોરીઆ પ્રાંતમાંથી તુર્કી ફેજને હાંકી કાઢી.

નવારીનોની ફતેહથી રશિયા અને ક્રાન્સના દરજાશમાં આનંદ થયો, પરંતુ ઇંગ્લાંડના કારભારીઓનો ગભરાટ વધ્યો. લોક માફીયની પ્રધાનટાળીમાં સંપ નહોતો તેથી આ ફતેહનો શો ઉપયોગ કરવો તે તેને સમજું નહિ. પાર્લામેન્ટ મળે ત્યારે એ સંગ્રામ વિશે શું કહેવું તેનો એકમતે નિશ્ચય થઈ શક્યો નહિ. ત્યારે તેમણે કારભાર છોડી દીધો. રાજ્યે રેલિંગ્ટનના ડચુકને રાજકારભાર સોંપ્યો.

નવારીનોની હારથી ઇસ્તાંબુલનો સુલતાન ખીચ્યો નહિ. તેની હાલિયાઈ ઓછી ન થતાં ઉલટી વધી. ક્રાન્સ. ઇંગ્લાંડ અને રશિયાના વધીસોએ મહાશૂક રીતે તેને સમજાવ્યો. પરંતુ તેમનું કહેલું તેણે માન્યું નહિ, ત્યારે તેઓએ પોતપોતાતે દેશ જવાની રજા લીધી, એ લડાઈના જાહેરનામા જરૂં ગણાયછે. એ મળે સજનો સખ આગળ જોવો રહ્યો નહિ. રશિયા પોતાનું કામ કરી લેવાનું ઇચ્છે છે, એવો ઇંગ્લાંડ અને ક્રાન્સના કારભારીઓના મનમાં વહેમ આવ્યો. મોરીઆનું રક્ષણ કરવું એટલું ક્રાન્સે માથે લીધું અને નવારીનોની ફતેહ લાખકરી નથી એવું ઇંગ્લાંડની સરકારે જાહેર દીધું. આ વચનથી એવું ધારવામાં આવ્યું કે યુરોપ તુર્કીને અનુકૂળ છે, ઇંગ્લાંડની સરકારની આ જૂથ હતી, જે બનવાની કોઈને ઇચ્છા નહોતી તે બન્યું. એટલે રશિયા અને તુર્કિસ્તાન વચ્ચે વિચલ થયો. વળી લડાઈના પહેલા વરસમાં જે બતાવ બન્યા તે પરથી યુરોપના રાજવાળાઓએ એવું ધાર્યું કે તુર્કીનાજ વગર મહત્તે પોતાનું રાજ બચાવાને શક્તિમાન છે. નવારીનો શહેરના હાકેમે એમમાંની કરી તે શહેર રશિયનોને સ્વાધીન કર્યું, તથાપિ શુભના નગરને રશિયાની ફાજે ઘેરું હતું, ત્યાંથી તેમને જતાં રહેવું પડ્યું એશિયામાં રશિયનોનો જય થયો. જુનો આર્મિનીઆ પ્રાંતનો ઘણો ભાગ તથા વાટમાં આવેલા કિલ્લા છૂટી લાધા.

ખીજે વર્ષે સીઝેપોલી શહેર ઓગિંતા આવી લઈ લીધું અને સિલિસ્ત્રીઆને ઘેરા લાલ્યો. સુલતાનના વજરે આવી શુદ્ધ કર્યું તેમાં તેનો

પરાજય થયો પરંતુ તુર્ક સિ ઇમ્પ્રાએ એટલી હિંમતથી લડ્યા કે જા ત્યાની આસા રશિયાનોને છેક બોહી થઇ ગઇ અને તેમણે સલાહ કરવાને વધિ મોકલી, તે તુર્ક સુનવાને માન્ય નહિ શુભનામા મળ્યુત રથળમા વજર છાનથી કરી રહ્યો જુન મહિનાની છેલ્લી તારીખે સિલિસ્ત્રિયાનો કિલ્લો રશિયાન ફોજને હાથ આવ્યો જુલાઇ મહિનાના મધ્ય ભાગે પોતાની તમામ સેના લઇને રશિયાન સરદારે મોકુ પરાક્રમ કર્યું શુભનામા પડેલી સત્રુની ફોજને હોતવાને એક વિભાગ તેની સામે મોકલી બાકાના લશ્કરને બાકન પર્યતને માર્ગે લઇ જઇ હાઇડ્રોસ નામે કિલ્લા ઉપર હુમલો કર્યો આ અણુધાર્વા બનાવની ખબર સાંભળી વજર ચમક્યો શુભનામાથી નીકળી સલામતો બચી ગયો મારગમા રશિયાના સેનાપતિએ તેનો પુત્ર પરાજય કર્યો જે મિપાઇઓ મેઘ વખતપર સત્તર કલાક સુધી લડ્યા હતા તેઓ સત્તર મિનિટ પછી લડ્યા ઉમા રહ્યા નહિ બાક શરૂ થતાજ લશ્કર ફેંકી દે તોપ અને સામાન છોડી દઇ નાશી ગયા તુર્કરાજમા બીજા નેજરનું શહેર આફ્રિઆનોપત છે, તે વગર લડાઇએ રશિયાના હાથમા આવ્યું, અને વિજયી સત્રુની મારેલી સધળી શરતો કમુન કરી સુનવાને મનાહ કરી ન હોત તો ઇસ્તાનુન પછી બચત નહિ ૧૪ સપ્ટેમ્બરે કરારનામા પર તેણે સહી કરી તેમા શ્રીમનું સ્વતંત્રપણું સ્વીકાર્યું અને રશિયાને લડાઇનો ખરચ આપવાને બાલધરી આપી અને બીજો કટસોક પછી કાયદો કરી આપ્યો શ્રીમતા નના રાજનો બદોમસ્ત કરવાને મૂરોપના સુખ્ય રાજકારભારીઓના વકીરો ઇઝનાડમા મળ્યા તેમણે બનેરીઆના રાજા નુન ઓથોને ગ્રીસની માઠીએ બેસાડ્યો

પેર્લુમાનમા જુલિજ બતલી કથનપાથ ન થઇ જ્યારે ડાનપેટ્ટોએ પેર્લુમાનની માઠી પોતાની પ્રુવીને આપી ત્યારે તેણે પોતાના બાક ડાનમિયુને નને રાજપ્રતિનિધી ઠસન્ડો હતો અને આસા રાખી દત્તી કે એ મોઠવ વળ્યથી તો કુદરીના દમ્ન, તથા લોકના અધિખર સનધી જે સારા કાયદા ઠસન્ડા હતા તેથી તેનું રક્ષણ થશે પોતાનો અધિખર લેવાને તેનો બાક વિજેતાથી નીકળ્યો ત્યાર પહેલા તેણે યોગ્ય આધા દત્તા કે એ કાયદા હું પાગીશ ત્યારપછી તે ઇઝનાડમા આવ્યો ત્યાં પછી નેજે એ કાયદાનું તથા બચીજનું સરક્ષણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી તે ઉપરથી ઇઝનાડના

રાજકારભારીઓએ ઇંગ્લેન્ડ લસકરને લીઝબોનમાંથી બોલાવી લીધું. સ્પેન્શ ગયા પછી ડોન મિગ્યુએલ રાજમાતાના કણ પ્રમાણે ચાલ્યો. એ નારી વહેમી અને અનીતિવાન હતી. તે માનતી કે ધર્મને અગ્રે અપરાધ કરવામાં કાંઈ પણ દોષ નથી. તેના સીખ્યાથી કાવતરાઓર ધર્મોપદેશકોની મારફતે હસકા લોકોને ઉત્કેષો અને પોતાને સન્નિધિરાજ કહેવરાવ્યો. તથા લોકોની સ્વાધીનતાના કાયદા સેમન કાયદાક ધર્મને ખીચાડનાર કસબ્યા. એની સામા થવાને કાયદાના પક્ષકારોએ ઓપોટો સહેરમાં તથા મદિરીયા બેઠમાં ગોઠવણ કરી તે નિષ્ફળ ગઈ કેમકે પ્રજા તરફથી તેમને આશરો મળ્યો નહિ. એ સુધારાની કેડે પડી મિગ્યુએલે તેમને ખૂન પીઠ કરી. આ કાલખાજી અને જુલમથી નાખુસ થઈ પૂરાપના મોટા રાજવાળાઓએ પોતાના કોલસરીઓને લીઝબોનથી બોલાવી લીધા.

ક્રાન્સમાં રાજકાજ સર્જાઈ આ સમયે ઘણી યોગ્યયોજ ચાલતી હતી. ત્યાંના પાદશાહ હસમે ચાર્લસ રાજરીતિના સુધારાની વિરુદ્ધ હતો. ધર્મોપદેશ શુદ્ધોએ તેને બોધ કર્યો કે અજ્ઞાન કાગમાં ધર્મસમાજને હાથ નેટલો અધિકાર હતો તેટલોજ સઘળો પાછો અપાવવો એજ તેની ફરજ છે. એ સીખામણ તેણે ખરી માની તેથી ક્રાન્સીસ લોકના મનમાં બધ ઉત્પલ થયો કે જે અધિકારો લાંબી મુદત સુધી કબડો કરવાથી મળ્યા હતા તે જતા રહેશે. એથી રાજ અને પ્રજા વચ્ચે અભુરાગ થયો. રાજમાં ઉચલપાચલ થાય તો પોતાને લાભ માગ એવું મારી કેટલાક ઉપમાતીઆ માણ્યો વિરોધમાં વધારો કરવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. પ્રજાના પક્ષકારોએ જૂના પ્રધાનેને કાઢી નાંખી નવા રાજવાની જરૂર પાડી. એ નવા કારભારીઓની ઈચ્છા વચ્ચે રસ્તે જવાની હતી, એટલે રાજને અને પ્રજાના અધિકારોને મર્યાદામાં રાખવાનું તેમણે ધાર્યું, તથાપિ એ કરવાને જોઈએ તેટલી જુદિ તથા સજસબામાં વગ નહોતો. લોકના મુખત્યારો આગળ તેમનું ચાલ્યું નહિ. ઝીક લોકની મારે લસકર મોકલ્યું. સ્પેનમાંથી ફ્રેન્સેનાને બોલાવી લીધી, દક્ષિણ અમેરિકામાં નવા પ્રજાસત્તાક રાજ્યોની સ્વતંત્રતા કમૂલ સખો લોપણ પ્રજાના પક્ષકારોએ તેમને આશરો આપ્યો નહિ અને રાજના પક્ષકારો તેમના દુરમન થયા. રાજ એ તેમને એકાએક ખરતરફ કર્યો અને ખુશ્કી રીતે પોતાની પ્રજા સાથે

આથ બીડવાના ઇરાદાથી દરુમા ચાલેસે ચાહબદા પોલીસકને મુખ્ય વ.
૨૨ ક્ષેા.

છેલ્લાંમાં પણ આજિવેણ રાજવહિવટના કાયદા સંબંધી બારે મ-
ધડે ચાલતો હતો. એ કાયદામાં એક પક્ષને સુધારો કરવાની હમ્મજ હતી
અને કંઈપણ નવાઈ ન કરવી એવો બીજા પક્ષનો દંદ નિશ્ચય હતો. ઉ-
મરાવ વર્ગના જેઓ એ પાછલા પક્ષમાં હતા તેઓના વગથી વેલિંગ્ટનના
ડ્યુકને હાથ રાજકારબારની જગામ આવી હતી. સરકારી ધર્મસમાજને
નહિ માનનારા પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથવાળાઓને રાજકોજમાં નહિ જામવા કરવા
આપતના કેટલાએક જુલમી ધારા હતા, એ કાયદા રદ કરવાને સુધારા-
વાળા માગતા હતા. પાર્લામેન્ટમાં દરખાસ્ત કરવામાં આવી કે એ ધારા રદ
કરવા. રાજના કારબારીઓ એ દરખાસ્તની સામા થયા પરંતુ તેમને ટેકો
આપવાને જૂના માણસો એટલા ઘોડા નીકળ્યા કે કેવળ તેમનો પરાજય
થયો. એ પરથી પ્રજાની હમ્મજ એ ધારા રદ કરવાની છે એવી ચેતવ-
ણી લઈ તેમજે પંડેજ તે ધારા રદ કરવાની દરખાસ્ત કરી અને એમાં
પાર પડ્યા.

સુધારાવાળાઓની આ શ્રેનેકથી આપલીડના કાયલિક ભોકો વધારે
જગ્યત થઈ રોમન કાયલિક પંથની વિરુદ્ધ જે કાયદા હતા તેઓને રદ
કરવાને ઉભા થયા. ઇસવી સન ૧૮૨૮ માં એ દરખાસ્ત રદ જવાથી નહિ-
મત ન થતાં તેઓ વધારે જોરપર આબ્યા.

આપલીડના પ્રોટેસ્ટન્ટ લોકોએ તેમની સામા થવાને યોજાઓ બાંધી
મહેનત કરી. બેઉ લાફેનવાળાઓ એક એકની સામા ધામધુમ કરી રચા હતા
તેવામાં એકે આજિતો બનાવ બનવાથી ટોરો વધી પડ્યો. કવેર પરમણા-
ના મુખતવારને મોટા કમદારની નોકરી મળવાથી ધારા પ્રમાણે તેને ત્યાંના
લોકે ફરીને મુખતવાર કરવો જોઈએ. તે પ્રમણના લોકે તેમ ન કરતાં તે-
ની જગાએ ઝિકોનેલ નામે કાયલિકને તે જગાએ નીચ્યો. આ નિમણુક
કાયદા વિરુદ્ધ હતી માટે એનાથી પાર્લામેન્ટમાં બેસાય કે નહિ એવો વાંધો ઉડ્યો.

પ્રધાનોએ જોયું કે આવી રિયતિ જરી રહે એ કીક નહિ. કાય-

લિફ પંચની વિરૂદ્ધ જે કાયદા દત્તા નેઓને વધારે સખત કરવાનું આ કાયદામાં બની શકે તેવું નહોતું માટે તે બધાને રદ કરી બધા ધર્મના લોકોને સરખા ગણવાનો વિચાર કર્યો. પાદશાહ તે વિચારની સામે દત્તો તેને કેટલીક મહેનતે તેમણે સમજાવ્યો અને પાર્લામેન્ટની બેઠક શરૂ થતાં રાજ્યના બાવણમાં સૂચના કરાવી કે એવા કાયદા રાખવા ન જોઈએ. એ બાબતનું બીજા કારભારીઓ તરફથી મુકાબમાં આવ્યું. બારે તકરાર ચાલ્યા પછી આખરે અને ઉમરાવ બેઠકની સભામાં મંજૂર થયું અને સને ૧૮૨૯ ના અગ્રેસ મહિનાની ૧૩ મી તારીખે તેને સ્વીકાર્યું. ધણી વર્ષે થયાં અ. સંતોષ અને ધોળાધોળ ચાસતી હતી તે આથી બંધ પડી અને દેશમાં શાંતિ થઈ. ૧૮૩૦ નું વર્ષ બેસતાં રાજ્યનો મંદવાડ વધી પડ્યો. ૨૬ જુનને ૪ થા બપોળે રાજ્યનું મૃત્યુ થયું.

સ્વંદ ૩ જો.

ચોથા વિશ્વયુદ્ધની કારકીર્દિના સમયમાં
યૂરોપનો ઇતિહાસ.

ઇંગ્લાંડની ગાદીએ ખેસનાર નવો રાજા ચોથો વિલિયમ લોકને ધણો વહાલો હતો. નૌકાસેનાના કામમાં તે પ્રવીણ થયેલો હતો. બ્રિટિશ લોકને દોષનો એ ભાગ ધણો ગમતો છે. દરીયા ઉપરની લડવાની કળાથી વા-
કેદગાર રાજા ગાદીએ બેઠો તેથી લોક રાજ થયા. વળી એ રાજા સદા-
ચરણી હતો. દરબારની નીતિની અસર પ્રજામાં મુખ્યકારી છે તેથી સદ્ગુ-
ણી રાજાથી લોકો રાજ થાય છે. એ રાજા પૈસા ઉઘાડતો નહોતો અને
સ્વભાવે મળતાવડો હતો, લોકના તમાસા અને મેળમળથી તે પ્રભાવિ-
ત થયેલો થયા એ રાજાના અમલમાં ટોચને હાથ સજ્જારબાર હતો.
વિલ્હમ રાજાના પક્ષકાર જોડે કેટલાકને મિત્રાચારી હતી તેથી એનું ધા-
રવામાં આનંદ કે એ પક્ષ કારબારમાં સામેલ થશે, એ ધારણા ખરી
પડી. પાર્લિમેન્ટમાં કારબારીઓનો પક્ષ નબળો પડી ગયો હતો, તેથી તે-
ઓ ટકી શકે તેવું નહોતું.

ફ્રાન્સ દેશમાં રાજા અને પ્રજા વચ્ચે અણમનાવ ચાલતો હતો, તે
હંમણા ધણો વધી પડ્યો. નવા પ્રધાનો ઉપર ત્યાંના લોકો અને તેમના
મુખતીઆરોનો ધણો ગુસ્સો હતો મુખ્ય વજર શાહનશાહ પોલીસાક લોકના
અધિકાર ભંગ કરવા ઇચ્છે છે એવો વહેમ સર્વેના મનમાં હતો તે કાંઈ
ખોટો નહોતો કેટલાક વખત સુધી એ કારબારીએ પ્રજાને રાજ રાખવાનો
પ્રયત્ન કર્યો પણ તેના પ્રતિપક્ષીઓ કાંઈ નરમ પડ્યા નહિ. તેઓ તેના
ઉપર જુઠા આજ ચઢાવવામાં ચૂંક્યા નહિ. પ્રજાને અણમનાવો આ પ્રધાન
રાજાને વહાલો હતો ને પ્રધાન ઉપર રેવત નાણુથી હતી તેમ રાજા ઉ-
પર પણ હતી. બુર્જોન કુળ અને તેની રાજરીતિ લોકપ્રીય નહોતી. તેની
જોડે એ રાજાએ ઝરસુદ તથા ધીન્ન પથના સાધુઓને આશ્રો આપ્યો.
દરબારમાંથી મેળમળને દૂર કરી અને પ્રથમના મોટા સભ્યના ઉચ્ચ-

પાયલના સમયમાં તથા પાદચાર નેપોલ્યનના હાથ નીચે જોએ મોટા-
 અને પ્રખ્યાતી પામ્યા હતા તેઓ ઉપર ખુલ્લો અભાવ દેખાડવાથી યો-
 ક નારાજ થયા હતા.

પોલીસાકે એ કથાની દરકાર કરી નહિ તથા કોઈ બરાબર હદાપ-
 થુ અને સાવચેતીની મર્યાદા મૂકી એવાં કામ કર્યા કે તેના સામાવાળી-
 આઓને વાંધો ઉઠાવાને મજબૂત કારણ હાથ લાગ્યાં. લોકના મુખતીઆ-
 રોની રાજમત્તા મળી ત્યારે રાજ્યએ રાજરીતિ બદલવાની ધમકી ખતા-
 વી. તેથી લોકના હકે રૂપી જલ્ય એ રપહ હતું, માટે રાજ્યને જાંઝ ચઢે
 એવો જવાબ મુખત્યારોએ આપ્યો. હવે કારભારીઓ બદલવા અથવા મુ-
 ખત્યારોની સભા વિસરજન કરી નવા મુખત્યારો નીમવાનું પ્રગતે ફરમાવ-
 તું, એ બે વિના ત્રીજો રસ્તો ન હતો. રાજ્યએ એમાંનું બીજું કામ પસંદ
 કર્યું. તેણે ધાર્યું કે કોઈ બનાવ બનવાથી લોકનું હેતુ પાછું પ્રાપ્ત થશે, પોતાને
 આશરો આપે એવા મુખત્યારો મોકલશે.

ફ્રેંચ લોકને લશ્કરી ફતેહ બહુ વહાલી છે તેથી કોઈ જોડે લશ્કાદ
 ઉઠાવી જલ્ય મેળવ્યાથી સધળી અડચણો જતી રહેશે એવું વિચારી આફ્રિ-
 કાને ઉત્તરકાંઠે આફ્રિકાએ ઉપર સ્વારી મોકલી. ત્યાંના મુસવમાન લોકોએ
 ક્રાન્સનું અપમાન કર્યું હતું માટે તેને સજા કરવી એ બદલે લશ્કાદ ઉઠા-
 વી. ફ્રેંચ લશ્કરને ધારેલી ફતેહ મળી. આફ્રિકાએના લોકોએ કેદ કરી ધ-
 તાલિ મોકલ્યો ને તેનો ખળનો વિજયી પ્રગતે હાથ આપ્યો. દરીઆકાં-
 ઠાના રાજ્યો ઉત્તર આફ્રિકામાં ફ્રેંચ સત્તા સ્થપાવાથી ઘાઝી બેગે માટે ક્રા-
 ન્સના દરબાર તરફથી એવાં વચન આપવામાં આવ્યાં કે આફ્રિકાએ રા-
 હેરનો કબજો હમેશ રાખવામાં નહિ આવે પણ એ વચન એમણે પાળ્યું
 નહિ. દર વર્ષે માણસ અને દ્રવ્યનો નાશ થતાં ક્રાન્સ કે આફ્રિકા એ બેને
 એ રાજ્યથી કશો ફાયદો થતો નથી.

આ ફતેહ ઉપર આધાર રાખી પ્રધાને રાજમત્તા બરખાસ્ત કરી અ-
 ને નવી બોલવાનો હુકમ લખ્યો. પ્રધાન ટોળીમાં બે માણસો લોકપક્ષના
 હતા તેમને રજા આપી અને તેમની જગ્યાએ રૂઝતને અણુમતતા મા-
 ણુમેને રાખ્યા. આથી આફ્રિકાએના જીતવાની અસર ફેગટ ગઈ. નવા
 મુખત્યારોમાં રાજના પક્ષના માણસો ધણાં ચોડાં હતાં.

જમીદાર અને વેપારી વર્ગમાંનો મોટો ભાગ પ્રકૃતિશોભની વિરૂદ્ધ હતો. પ્રજાસત્તાક રાજ સ્થાપવાની ઇચ્છા રાખનાર માણસોનો જથ્થો ઘણો મોટો નહોતો, તથાપિ તેઓ ચંચળ અને ખટપટીઆ હતા. એ એ પક્ષનો જય થાય તો દેશની અવસ્થા માડી થાય. રાજ પ્રજા વચ્ચે ટંટાનું પરિણામ એવું થતું સંભવિત છે, પરંતુ રાજ અને તેના કારભારીઓ લોકોનો અધિકાર રદ કરી સ્વેચ્છાથી રાજ કરવાને ઇચ્છે છે એ તેમને બીલકુલ ગમતું નહોતું. કાયદા પ્રમાણે લોકના મુખ્યત્વારોના મત પ્રમાણે રાજકારનાર ચલાવાનો ૧૦ આ ચાર્લ્સ રાજાએ જાણ્યો હોત અને પ્રજાના અપ્રિય કારભારીઓને જરતરફ કરી મુખ્યત્વારો જોડે બાંધબંધી કરી રાજ ચલાવનારા પ્રધાનો સમ્યા હોત તો ઈંગ્લેંડ થાત નહિ. રાજાએ એ વાત પ્રસંદ કરી નહિ અને તેના પ્રધાનોએ લોકોના વિચાર પ્રમાણે રાજ ચલાવના ટંટાનો અંત આણવાનો વિચાર કર્યો.

૨૬ મી જુલાઈની સવારે પ્રધાનોએ રાજાને નામે તથા જાહેરનામા પ્રગટ કર્યો. તેઓની મતલબ પ્રજાની સ્વાધીનતા રદ કરવાની હતી. તથા બોલાવેલા મુખ્યત્વારોની સભા મળ્યા પહેલાંજ તેને પહેલાં જાહેરનામાથી વિસરજન કરી ખીર્જ જાહેરનામાથી મુખ્યત્વારો નીમવાના ધારામાં ફેરફાર કરી નમનારાઓનો એ મોટો ભાગ છીનવી લીધો. ત્રીજા જાહેરનામાથી નવા અને સખ્ત બંધોથી બાંધી લીધા, તેથી તેઓની સ્વતંત્રતા બિલકુલ જતી રહી.

પારિસના લોકોને આ સમાચાર મળતાં તે દિવસ વહી ગયો. પ્રથમ તે ખબરથી લોકો ગુસ્સા કરતાં અચંબો વધારે લાગ્યો. શહેરમાં શાંતિ એક પ્રધાનોએ તે દિવસ પોતપોતાને મુકામે હરખમાં ગાળ્યો, પરંતુ તેમની સામાવાળીઆ ઉલોગમાં હતા. થોડા વખતમાં આવી સકે તેવા પોતાના પક્ષના મુખ્યત્વારોને બોલાવાને જેપીયા મોકલ્યા અને જોએ! પારિસમાં આવી પહોંચ્યા હતા તેઓ ભેગા મળી સરકારને સામા ચવાની મોકલવું કરવા લાગ્યા. મુખ્ય વર્તમાન પત્રોના અધિપતિઓએ વધારે વેચાથી કામ કર્યું. છાપખાના વિરૂદ્ધ જે જાહેરનામું હતું તે ઉપર સખત ટીકા કરી તે જેમનાસગ છે એવું તેમણે પ્રસિદ્ધ કર્યું. એ લખાણ એવું કર્યું હતું કે-રાજાનો જય થયો હોત તો તે લખનારા રાજાનોડી ચિહ્નને પાત્ર ગણાત.

૨૭ મી તારીખની સવારે ચેડાંજ વર્તમાનપત્રો પ્રગટ થયાં, કમકે જેઓને પ્રસિદ્ધ કરવાની પરવાનગી સરકારે આપી નહોતી તેઓને પોલીસે પ્રગટ થવા દીધાં નહિ. એથી છાપખાનાના નોકરો જેરાજગારી થવાથી હુલડ કરવાને જાહેર પડ્યા. પારિસના પરબોઆના કટલાએક કારખાનાં બંધ થવાથી ત્યાંના કારીગરો અને મજૂરો તેમાં સામેલ થયા. જે વર્તમાન પત્રોના માલીકોએ સરકારની મનાઇ છતાં પોતાનાં પત્રો પ્રગટ કર્યા. એ જે છાપખાનાઓના બંધ કરેલાં બારણાં તોડીને પોલીસના સિપાઇઓ અંદર પેદા અને બીજાં તથા યંત્રો બાગી નાખી નિરપેયગી કર્યાં, તેથી હુલડનો આરંભ થયો. દરબારમાં કોઇની ધારણામાં નહોતું કે એ જાહેરનામાઓથી મોટું બંડ થશે. ચાર્લસ અને તેનો પાઠવી કુવર શીકારે ગયા અને રાજધાનીના લશ્કરમાં વધારો કરવાનું વજરોને સૂઝ્યું નહિ. ૨૭ મીની સવારે માર્મોન્ટ નામે લશ્કરી સરદારને પારિસ શહેરનો શવરનર ઠરાવ્યો. અને પાછલા પહેરના છેક ચાર વાગે સ્વારોને હથી-આરબંધ રહેવાનો હુકમ આપ્યો.

સાંજના છ અને સાત કલાકની વચ્ચે પોલીસની મદદે ફટલીક સિપાઇઓની દુકડીઓ મોકલી હવે પૂરવારીઓ અને સિપાઇઓ વચ્ચે મારામારી શરૂ થઇ, તેમા સિપાઇઓ પાલુંકરીને જય પામ્યા તે પછી માર્મોન્ટ પાદશાહને સુબારકબાદીનો પત્ર લખ્યો અને પ્રધાનોએ જાહેરનામું કર્યું કે પારિસને ઘેરામાં સમજવું. એ પછી પોલીસે હુકમ કરવા પામ્યા નહિ. રાત પડ્યા પછી પુરીજનોએ શહેરનાં બધાં શનસ બાગી નાખ્યા તેથી માત કાળે યુદ્ધ કરવાને માટે અધારામાં ઠીક પડ્યું.

૨૮ મી તારીખની સવારે હુલડ સમી ગયેલું ધાર્યું હતું તેમ ન હોતાં વધીને મોટું બંડ થઇ ગયેલું જોઇ માર્મોન્ટ ચમક્યો. યુદ્ધ કરવાની જાહેરણી પુરીજનો કરી ચૂક્યા હતા. હથીઆરો અને દારૂગોળાનો સરકારી બંડાર તેમના કબજામાં આવ્યો હતો, બંદુક વેચનારાની દુકાનેથી તથા પોલીસની ચોકીઓમાંથી તેઓને બંદુકો મળી હતી ધોરી રસ્તાઓમાં ગાડાં વગેરે આગ નાંખી અટકાવ કર્યો હતો, અને લલાઇમાં આગ આપવાને નાલકો નીમ્યા હતા. આવી હાલતમાં શું કરવું તેનો વિચાર માર્શલ

મેંટ કરવા લાગ્યા. છેક જાણેર થયા ત્યારે તેણે કરાવ કર્યો કે ફોજના બાગીની ને રસ્તાઓમાંથી લાંકી કાઢવા પોતાના તાજાની ફોજના ચારભાગ કર્યો. તનના દરેકને જુદી જુદી દિશાએ મોકલ્યા, આ તેની શૂઘ દત્તી કેમકે તેઓ એકબીજાની મદદ કરી શક્યા નહિ. લસ્કર ન્યાં ન્યાં ગયું ત્યાં ત્યાં બારે લદાઈ થઈ. રાતમાં બતાવેલા શેઝલુની પાછળ ઉભા રહી પુરીજનેએ બંદુકોની ગોળીઓ સિપાઈઓ ઉપર છોડી. ઘરની બારીઓમાંથી અને છાપરાઓ ઉપરથી તથા ગલીઓમાંથી તેમના ઉપર ગોળીઓનો માર ચાલ્યો. ધોડેવારે ધર્યા. ત્યારે તેમના ઉપર પણ પથરા ધરમાંની અનેક તારેહની વસ્તુઓ તેમના માથામાં ધડાવડ વાગવા લાગી. જાંધેલા રસ્તાના પથરા ઉમેડી નાખ્યા હતા તેથી તેઓના ધોડા ઢોકર ખાવા લાગ્યા હતા. રસ્તામાં નાખેલા શેઝલુથી દોડી શકતા નહોતા. પુરીજનો તે ધરમાંથી બંદુકો ઝડપથી છોડ્યા જતા હતા અને સવારોની ગોળીઓ તેમને લાગતી નહિ તેથી તેઓ નાહિમત થઈ ગયા પાદશાહ હજુરની પલટણે તેા મન દેખને લાઠી પણ ખાડીના લસ્કરે પુરીજનેને મારવાનો આંચકો ખાધો તેથી કેટલાંએક અગત્યના રથોએ થોડી મહેનતથી લોકના હાથમાં આવ્યાં. સંધ્યાકાળ થયો ત્યારે સેના દરેક ઢેકણે પરાજય પામી પાછી વળી. સિપાઈઓ ચાકવા બૂખ્યા અને નાહિમત થયેલા સુકામે ગયા, ત્યાં ખાવાપીવાને વાસ્તે કાંઈ તૈયાર રાખેલું નહોતું, એ બુલથી તેઓ વધારે દુખી થયા. સહેરના દરેક કુંબે બંદખોરોને ને જોઈએ તે બધી હોંસથી પૂર ખાડ્યું.

મારમેંટની આંખ હવે ઉઘડી, તેણે દીવાના રાજાને ચેતાવાને પત્ર લખી પારિસની બર્બર આપત્તિથી વાકેફગાર કર્યો. હવે પછી શું કરવું તે વિષે આગા મગી. જવાબમાં તેને હુકમ મળ્યો કે લદાઈ બરી રાખો અને ફોજના વિભાગ ન કરી નાખતાં સિપાઈઓનો મોટો બચો કરી લેલો.

ત્રીજે દિવસે વહાણેવાયે કુદનો આરંભ ફરીતે થયો. સિપાઈ ના બજાઈથી લટવા લાગ્યા અને પુરી ફતેહ મળવાની પુરી આશાથી ઉછડે-સાઈ જુસ્સાબેરે લટવા લદાઈવું પરિણામ નહી થયું નહોતું, તેવામાં સરકારી લસ્કરની એ પલટણે લોકને જઈ મળી. આ ક્રમક મળવાથી પુ-

રીજનોએ ધસાવડો કરી હુઝ નામે મહેલને હાથો મારી છતી લીધી. અને
જે પલટણો દરમિયાન રાજાને પક્ષે લડતી હતી તેઓને હથિયાર છોડી દેવાને
કેવા પારિસમાંથી જતા રહેવાની જરૂર પાડી. ત્યારપછી તુરત કામચ-
લાઉ સરકાર નીચી રાજ ઉચ્ચપાઠશાળા કરવાનું કામ પૂર્ણ કર્યું. પ્રજાના
મુખત્યારોની સભા ઝડપે બોલાવાની ગોઠવણ કરી. ત્યારપછી ઘોઝા કલા-
કર્મો પારિસ નગરમાં હમેશ જેવી શાંતિ દીસવા લાગી.

રાજ ચાર્લેસ અને તેના પ્રધાનોની ધારણા એવી હતી કે, પારિસનું
દેખાદેખી બીજાં શહેરોના અને પ્રજાઓના લોકો કરશે નહિ; પણ તે-
ઓની એ બૃહદ્ ઝડપે ભાગી. શાહના દરબારીઓ અને હજુરના નોકરોએ
પણ તેને તળેલો નવી રાજમંડળીએ તિરકારપૂર્વક દેશમાંથી જતા રહેવા-
નો હુકમ કર્યો, ત્યાં સુધી તે બાપડો એક વાડીમાં પડી રહ્યો, તેના પ્ર-
ધાનો વેશ બદલીને નાસવા લાગ્યા. પરંતુ તેમાંના ધણીખરા પકડાઈ ગયા.
પદબદ્ધ થયેલા રાજાના પિત્રાદિ હાલિજના હથુકને દેશની હકુમત સોંપી
અને રાજસભા મળી ત્યારે તેને પ્રજાના મુખત્યારોએ રાજ્યાસને બેસા-
ડ્યો. એ રાજાનું નામ હુઝર દિલિપ હતું.

ક્રાન્સના રાજમાં આ ઉચ્ચપાઠશાળા થઈ તેથી આખા યુરોપમાં બ-
હુ ધોળાધોળ થઈ રહી ઈંગ્લાંડના લોકોનાં મન ઘણા ઉત્કેશમાં હતાં, પરં-
તુ તેઓને પ્રેમ રાજ ઉપર હતો; તથા કારબારીઓ સાવચેતીથી વર્તી,
તેથી તોફાન ઉઠતું નહિ. ખાલોઝેટ સભા મળી ત્યારે મુખ્ય વજીરે જાહેર
કર્યું કે લોક તરફથી મુખત્યાર નીમવાના ધારમાં ફેરફાર કરવાની વિરહ-
માં હું છું; પ્રજાની ધારણાથી આ વચનો ઉલટાં હતાં તે માટે કારબારી-
ઓથી લોક નાસી ગયા. વળી એક સહેજ જનાવ જન્મો તેનાં બારે પ-
રિણામ થયાં અને પ્રધાન ટોળાને તેથી હાનિ પહોંચી હ ખી નવેબરે લંડન-
ના મેયરે રાજાને મીલબાની આપી. શાહની જોડે તેના વજીરો પણ
આવવાના હતા. જાહવાની સર્વ તૈયારી થઈ તેઓમાં એક માજીસ્ટ્રેટના સાં-
બળવામાં અગ્રવંતુ કે મુખ્ય પ્રધાન વેલિંગ્ટનનું માર્ગમાં અપમાન કરવાનો
કેટલાક માણસોએ વિચાર કર્યો, તે પરથી તેણે તેમને ચોઠી લખી
જલામણ કરી કે રસ્તામાં રક્ષણ કરવાને સવાર લેતા આવજો. પારિસ

ચહેરમાં સહેજ દુઃખ ઉપરથી હવણાજ સજ હંધા વળ્યાં હતાં તે યાદ રાખી તેમજે રાજને ઉભણીમાં નહિ જવાની સલાહ આપી.

મહારાજાએ જમવા આવવાની ના કહેવરાવી છે, એ સમાચાર પ્રસ-
રતાવારને પુરીજનો બધબીત યજ્ઞ ગયા ધંધા રાજાજા બંધ પડી ગ-
યો, યોગ કસાકમાં સરકારી લોનનો બાવ ૪ ટકા ઉતરી ગયો. મહા બ-
ધંકર બજારો ચવાની તૈયારી છે એવી ધારતીથી ચહેરના લોક ચિંતાતુર
યજ્ઞ ગયા; આ અભરાટ માત્ર એક દિવસ રહ્યો. બીજો દિવસે લોકની ખા-
ત્રી યજ્ઞ કે બીજી રાખવાનું ખરું કારણ જિલકુલ નથી ને સરકારે તેમને નકા-
મા બીવાડાવી માર્યા એવું સૌ લોક કહેવા લાગ્યા. પ્રધાનોની દાંસી અને
ફજેતી બધા વર્તમાન પત્રોમાં યજ્ઞ, તોપણ રાને તોફાન ચવાનો સંભવ
તેમજે બંધ પાડ્યો, એ બેશક ઠીક થયું હતું. આ નવાજ જેવા બતાવથી
પ્રધાનોની બદલી મજા ગમી. કામ-સની સભામાં એક મુખ્યત્વારે દરખાસ્ત ક-
રી કે આ સભાનો બરોસો પ્રધાન રાણી ઉપરથી ઉઠી ગયો છે એવો ક-
રાવ કરવો, એ દરખાસ્ત બહુ મતથી મંજૂર રહી, તેથી વેલિંગ્ટન અને
તેમના સાથીઓએ રાંછનામાં આપ્યાં. રાજાએ તેમના સામવાળીઆને
કારભાર સોંપ્યો. નવા મુખ્ય પ્રધાન નામે અરસ એએ સભામાં જણા-
વ્યું કે રાજસીતિમાં સુધારો કરવો, અરથમાં ધટાડો કરવો અને સર્વ દે-
શો જોડે શાંતિ સુખવી; એ ત્રણ ખયા ઉપર અમારા કારભારનો આધા-
ર રહેશે.

યુરોપના બીજા દેશોમાં શાંતિ રાખવાનું સહેલું કામ નહોતું. જે દેશોમાં
ફેલત ઉપર રાજનો વ્યુલમ હતો તે તે દેશના લોકોના મન કાન્સમાં થ-
યેલા બતાવોથી બહુ ઉરકેસયા. લોકની ચઠતી દશા જોઇ યુરોપના રાજા-
ને બહુ ધર્ષા આવી, ફિસિઆના સહેનશાહે તો કાન્સના નવા રાજનો
અધિકાર માન્યો નહિ અને પાછળથી યુરોપનાં બીજાં રાજોની દેખાદેખી
તથા તેઓના સમજાવ્યાથી લોકના નીમેલા પાદશાહને સ્વીકાર્યો, ત્યારે તે-
મ દરવાને એટલી નાજુશી દેખાડી કે તેથી ફ્રેંચ પ્રજાનું મન ફુખાયું. કા-
ન્સના બંડની અસર બેલજીઅમ ઉપર ભારે યજ્ઞ. હાલાંકને તે દેશ જોડે જો-
ડી દીધો હતો. હાલાંક અને બેલજીઅમના લોકની બાધા અને રીતભાત યુ-

દી દતી. એ એ પ્રજાઓ વચ્ચે જુના વખતથી ચતુવટ ચાલતી હતી અને વેપારમાં એક એકના સામાવાળીઆ હતા. રાજ્ય હાલમાં રહેતો હતો અને તેના કારભારીઓ વલંદા હતા. બેશ્ચઅમના વેપારમાં દરદત પડે તેવા ધારા દરાવાથી લોકો ખીજવાઈ ગયા. ૨૫ મી ઝાગરે જુમેક્સ નગરમાં મોટું દુકાન ચર્ચું. સરકારના અમલદારો અને સિપાઈઓ બંદોબસ્ત રાખી ચક્રા નહિ તેમ લડી પણ ચક્રા નહિ. લોકો તેમને ગામ બહાર કાઢી મૂક્યા અને લોકો કામચલાઉ સરકાર નીમી. એ બજવાખોરોને બાધ્યાપા કરીને સમજાવવા, કે ફાળના બજાથી જીતવા તેનો વિચાર હાલમાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો. વચ્ચે રસ્તે ચાલવાનું ઠરાવી તેણે પોતાના કુવરોને રૈયતની દાદ સાંભળવાને મોકલ્યા અને રાજ્યના દુકમને માન આપવાને ફાળ પણ મોકલી. વળી તેજ વખતે પ્રજાના સુખત્યાયોની સમાધાન બેગી કરી. જુમેક્સમાં શાહજાદાઓને માન મળ્યું નહિ તેથી તેઓ લશ્કરની હાવણીમાં જઈ રહ્યા. તેમના જાણના આગળ કે લોકોના આગેવાનોમાં સંપ નથી તે પરથી શહેર બહાર ફાળ લખને આવ્યા. ત્યાં તેમણે એક માશીપત્ર જાહેર કર્યું પણ એ માશીમાંથી એટલા બધા માણસો ને ખાતમ કર્યા હતા કે તેથી ઉઘડી ખોટી અસર થઈ. ચાર દિવસ સુધી પુરીજનો અને સિપાઈઓ વચ્ચે સંઘર્ષ ચાલ્યો તેમાં બહાદુરી કે ચતુરાઈ કાઢી તરફ નહોતાં. પરંતુ લોકો વધારે ઉત્તમથી લડ્યા અને સરકારી લશ્કરનો પરાજય થયો. આરેજના શાહજાદાએ વચ્ચે પડી સલાહ કરવાની દરખાસ્ત કરી, પરંતુ તે તેના પિતાએ તથા રૈયતે માની નહિ તેથી તેણે જ ચર્ચું તે જોયા કર્યું બેશ્ચઅમના લોકો સેક્સકોર્ગના શાહજાદા નામે લીઓપોલ્ડને રાજ્યાસને બેસાડ્યો. એ છઠ્ઠાંડના રાજકુટુંબનો સગો હતો. પોતાની નવી રૈયતને રાજી કરવાને તથા રાજ્યને આશરો મેળવવા માટે ફ્રાન્સના નવા રાજાની કુંવરીને તે પરણ્યો. જર્મનીમાં પણ લોકો ગરજાડ કરી. નેપોલ્યનની સામા થવામાં મદદ કર્યાને માટે જર્મન સંસ્થાનના અધિપતિઓએ ઈ. સ. ૧૮૧૩ માં લોકોને રાજકારનારમાં અધિકાર આપવાના વચન આપ્યાં હતાં એ વચન તેમણે પાળ્યાં નહોતાં ફ્રાન્સ અને બેશ્ચઅમનું દેખાદેખી કરવાને નારાજ થયેલા માણસો ઘણા આવર હતા, પરંતુ મુખ્ય સંસ્થાનના રાજ્ય પંડે માયાળુ. સદ્ગુણી હોવાથી તેઓ લોકોને વહાલા હતા તેથી ત્યાં બંડ થયાં નહિ. કેટલાએક નાનાં સંસ્થાનો-

માં ઉપલપાયત યદ. અ-સપુષ્કિના ડ્યુકને તેની રૈયતે તેની ગાદી ઉપ-
રથી ઉઠાડી ચૂક્યો અને તેના ભાઇને તેને ઠેકાણે બેસાડ્યો. સાકસનીના સ-
ળને રાજ્યાસન ઉપરથી ઉતારીને તેપર તેના ભત્રીજાને બેસાડવાની લોકે
જરૂર પાડી. લોકને રાજકાળમાં અધિકાર આપવાનો કાયદો હેસીના ઇકારને
કરાવવો પડ્યો.

૭ મા ફર્દિનાન્દ રાજાના જીલમી અમલમાં રૂપેન દેશ નવજો પડ-
તો ગયો. ધૂળના ઘણાખરા ભાગની ઇચ્છા સ્વાધીનતા એટલે રાજકીય
અધિકાર સંપાદન કરવાની નહતી, ને જે થોડા ભાગે તે મેળવવાનો પ્ર-
યત્ન કર્યો તે સફળ ન થતાં પ્રયત્ન કરનારા કૂર સળ પામ્યા. પોર્તુગાલ-
ની અવસ્થાએ એવીજ હતી રાજકરણ કરનાર ઇનમિશુએકને સુર-
વર્ગ અને મઠવાસીઓની કુમક એટલી હતી કે રાજરીતિમાં ફેરફાર ક-
રવાની ઉમેદ રાખી શક્યું નહિ. છતાંસિમા પણ ખગલગાટ થયો તથા
આશ્ચર્યા અને ઉતાર છતાંસિમા રાખેલા લશ્કરના જળને લીધે કોષ
સુધાં કરી શક્યા નહિ. રિવત્કર્ત્ત્વકના કેટલાંક પરમથ્યાએમા પ્રીતુર ચયાં
પરંતુ વાધાનો નીકાલ છટ પથા ન્યાય કરી નાંખવામાં આવ્યો તેથી
મૃતિક્ષેભની ખીણથી દેશ બચી ગયો.

પોર્તુગાલ દેશ રશિયાની ખુંસરી તથે જલુ હેરાન હતેલ સરકારના નિ-
ર્દેશ જીલમથી અતિ ખીડિત થયેલી રૈયતે હંમેશા ઉઠાવી એ વરસ સુધી
રશિયાની મોટી ફાળે જોડે ટક્કર લીધી. આ સમે યુરોપના રાજકાર-
ભારીઓ વિચલથી કંટાળ્યા હતા તેથી બાપ્પા પોલ લોકની વહારે કોષ
ચલકું નહિ, તેથી મહા બળવાન રશ રાજાએ તેમને છૂંદી માર્યા એ કે-
શ અધાપિ રશના ભારે જીલમથી છૂટો થયો નથી.

રાજા પ્રજા વચ્ચે વિરોધનો વા કાન્સમાંથી યો દિશાએ ફેલાયો
હતો. પોતાના મુજરયાનમાં પલુ હજી તે નાણુદ થયો ન હતો. જેમની
મરજી પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપવાની હતી તેઓ રાજા નીભાવવાથી નાખૂ-
સ થયા નવા રાજાએ લોકના અધિકારમાં મધ્યમ વધારો કર્યો તે તેને
કરાવનારાઓમાના કેટલાકને બસ લાગ્યો નહિ લલમ જગાડવાને ધણાક
બેરોજગારી જુવાનીઆ આતુર હતા, તેઓ પાદશાહનું મારું બોવવા આ-

આ કેમકે તેમની ગાંઠી ધમ્મ્યા પ્રમાણે તે વર્ત્યો નહિ. ધર્મસમાજનો સં-
બંધ રાજ્ય જોડે હતો તે શહે તોડ્યો, માટે ક્રૌંચ ગુરૂઓ નારાજ થયા.
પદ્મપ્રથમ યયલા રાજના પક્ષકારોની ધાસ્તી જતી રહેવાથી માત્ર રાજને
પાછો આણવાની તેઓ આશા કરવા લાગ્યા. અને લુપ્ત શિક્ષિપત્રી રાજ-
ગાદી અડચણો અને બચથી ઘેરાયલી હતી. સંકટની વેળાએ જો ધૈર્યતા
અને બુદ્ધિ જોઇએ તે તેનામાં હતા, તથા વચક્ષા વર્ગના લોકે તેને
હોંસથી આશરો આપ્યો, કેમકે દેશમાં શાંતિ અને રૈયતને જરૂરની સ્વા-
ધીનતા એને હાથે ટકી રહેશે એવું તેઓ માનતા હતા.

રાજ રક્ષણને અર્થે પમાર ખાનાર સરકાર ઉપરાંત પ્રજા તરફથી
એક ખીજ ફોજ કરવામાં આવી હતી. એ ફોજની રચના નવા રાજ્યે
ઉતાવળે સંપૂર્ણ કરી તેથી તેની ગાદીને ધજો ટેકો મળ્યો. એ પ્રગતરક્ષક
સૈન્યે નીચલા વર્ગના કારીગરો અને મજૂરોનાં હુલ્લને બેસારી દીધાં. રા-
જમાં ઉચ્ચપાલક કરવાને સ્થાપન ચપેલી મંડળીઓને તોડી નાંખી. એ-
સરકાર પ્રજામાંના આગરદાર માણસોથી બનેલું હતું તેથી જૂલમનો ખટ્ટો
એમને શીર મૂકી શકાયો નહિ. માત્ર રાજના ચાર કામદારો નાસતાં જ-
લાયાં હતા એમને પકડવાનો રાજ્યે પ્રયત્ન કર્યો નહોતો, અને તે નાસી
છૂટ્યા હોત તો ખાદસાહ કદાચ ખુશી યાત, પરંતુ તેઓને લોકે પકડી
આણ્યા હતા માટે તેમનો ન્યાય કર્યા વગર છૂટકો નહોતો. ઉમરાવની સ-
ભામાં એમનો ઇન્સાફ ચલ્યો. એ વેળા ખારિસમાં દલકા વર્ણના લોકે બહુ
તોશાન કર્યું. પ્રગતરક્ષક ફોજે એ શીતુરને બેસાડી દીધું. કામદાર વિરૂદ્ધ વ-
ર્તવાનો અપરાધ માત્ર કામદારપર સાબીત થવાથી તેમને જીવતાં મુઘી
કેદ રાખવાની સજા થઇ, એ સજા ભોગવવાને રાજધાનીથી દૂરના કેદખા-
નામાં તેમને મોકલ્યા. ત્યારપછી શહેરમાં કેવળ શાંતિ થઇ અને તેથી
પુરીજનોએ ખૂશી થઇ આખા શહેરમાં રથનાઇ કરી.

રાજપદ્ધતિના કાયદામાં સુધારો કરવાના કામમાં ઇચ્છાંકના લોકનાં
મન રોકાયાં હતાં, સને ૧૮૩૧ ના આરંભમાં નવા કારભારીએ જાહેર કર્યું
કે યોગ્ય મર્યાદામાં રહી સુધારો થઇ શકે તેટલો કરવાને તેમણે ખરડો
રચ્યો છે. કામ-સની સભામાં લોર્ડ બેન્સ રસલ તા. ૧ માર્ચે એ ખરડો

આપ્તો. એ દિવસથી તે ખસાર થઇ ગયો તથા સુધી લેવાનું તમામ લક્ષ તે ઉપર લાગી રહ્યું. રાજસભામાં એની સામે ચનારા પહોં દતા. એ ખરેખર પ્રથમ વાંચ્યો, ત્યારે તે વાદનિવાદ ચાલ્યો. તે સાત સત સુધી જતી રહી. બીજી વાર વાંચ્યો ત્યારે વધારે જોસથી પણ જોણ દિવસ તરાર ચાલી. અભિપ્રાય લેવામાં આવ્યો ત્યારે તેને મંજૂર કરવાની તરફમાં માત્ર એક અભિપ્રાય વધારે હતો. ત્યાર પછી કામદારોની હારે સહ તેથી તેમણે એ પાર્લમેન્ટને રાત્ર પાસે વિમર્જન કરાવીને નવી જો-સાવણી. ઉચ્છેદાયેલા લોકનો મોટો ભાગ પ્રમાણમાં મતને અનુકૂળ હતો તેથી સુધારાના કાયદાને અનુકૂળ મુખ્યવારોની સખ્યા પ્રતિકૂળ મુખ્યવારો કરતા ઘણી વધારે હતી. હવે કામ-સની મજામાં તો તે નહીં મંજૂર થયા નો, પરંતુ ઉમરાવ મંડળીમાં મંજૂર થવા વિશે શક હતો, એ શક ખરેખર પડ્યો. કામ-સમાં મંજૂર થયા પછી ઉમરાવની સખ્યામાં સુધારાના કાયદાને કારભારી-એ લાગ્યા. પાંચ રાત્ર વિવાદ ચાલ્યા પછી તેને નામંજૂર કરવામાં ૪૧ મત વધારે પડ્યા એથી લોક જાહેર નારાજ થયા. એ મત ઉપર રૈયતનો અખભાર નહોતો. સમામાં એસસની અધિકાર જાગીરદારોને વંશપરંપરા મળતો તેથી જૂના મતના માણસોની સખ્યા વધારે હતી. પ્રજા બહુ કોપાવમાન થઈ. અર્થ, નોટિંગહામ અને ધિસ્લમાં દુષ્ટક થયાં તે એસારી દેવામાં કટલા-ક માણસોના ધાત થયા. બીજું નુકસાન પણ થયું કામ-સની સભાએ કટપટ ઠરાવ કર્યો કે કારભારીઓ ચોખ્ખા છે અને નવો કાયદો મંજૂર થતા સુધી તેની પાછળ મંગા રહીશું. એ ઠરાવથી લંડનમાં અને પ્રગણાઓમાં લોકના મનને ધીરજ આવી તેથી વધારે બંદ થયા નહિ.

આ વેળા કામળીઆના નવા રોએ ઇંગ્લાંડમાં પહેલપહેલે પ્રવેશ કર્યો. હિંદુસ્તાનમાં ઉત્પન્ન થઇ ચાલતો ચાલતો એ વ્યાધી યુરોપ સુધી આવ્યો હતો. ઇંગ્લાંડના કરતાં યુરોપનાં બીજા દેશોમાં એનું જોર વધારે હતું. એ રોગને અટકાવવામાં તથા તે વિવેની તબીબી કરવામાં એટલી-ટની વૈદોએ પોતાના જીવને જોખમમાં નાખી લીધો. અમ લીધો.

હરીને પાર્લમેન્ટનું મળતું થયું ત્યારે સુધારાનો કાયદો હરીને કામ-સની સભામાં ઘખલ કર્યો, ત્યાં તે મંજૂર થયો પરંતુ ઉમરાવોની સખ્યા તેમને કબૂલ રાખશે કે નહિ તેની ચિંતા લોકને થવા લાગી. ઉમ-

રાયોમાં જૂના મતના પ્રશ્ન વણા દતા, પરંતુ ટોટા થતો અટકાવવાને કેટલાક આતુર હતા, તેમણે કામદારોને આશરો આપ્યો અને તે બીજા બીજા વાર વંચાવ્યું. તે વેળા નવ મત તેની તરફ વધારે હતા. એ કાયદામાં ફેરફાર કરવાની અગીશની મરજી ન હતી. તેમની વિરૂદ્ધતા જોઈ મુખ્ય પ્રધાન અર્લ ગ્રેએ મહારાજને સલાહ આપી કે એ કાયદો મંજૂર કરવાને નવા ઉમરાવની જરૂર છે. તે કરવા રાજ્યએ સલાહ માની નહિ ત્યારે પ્રધાનોએ રાજીનામા આપ્યાં. વેલિંગ્ટનના ડચુકને યોસાવી નવી પ્રધાન ટાળી ઉઘી કરવાને રાજ્યએ ફરમાવ્યું આ ખખર દેશમાં ફેલાતાંજ સોડોનાં મન બહુ ઉત્કેશયાં અને તેથી મોટો ક્રપાવ થવાની ધાસ્તી ઉત્પન્ન થઈ. માછ પ્રધાનોને આશરો આપવાનો ઠરાવ કમન્સમાં થયો, તેવારે તેની તરફ ૮૦ મત વધારે પડ્યા. દેશના અનેક બાગેમાંથી સોડોએ મંડળીમાં મળી રાજ્યને ગુસ્સા બરેલી અરજીઓ મોકલી. એ કાયદા મંજૂર કરવાને ધમ્મી મળા સ્થાપન ચર્ચ અને બંડ થવાનાં ચિન્હ થવા લાગ્યાં. આ અવસ્થા જોઈ વેલિંગ્ટને વજીર થવાની ના કહી અને માછ કારભારીઓને બોલાવી પાછા રાખવાની સલાહ રાજ્યને આપી. અર્લ ગ્રેએ અને તેના સાથીઓએ રાજની લગામ પાછી હાથમાં લીધી. તેમણે રાજ્ય જોડે ગુસ્સા કરાર કર્યો કે સુધારાનો કાયદો પાસ થાય તો નવા ઉમરાવ કમલવા નહિ. એ કાયદાનો ખરડો અગીશની સભામાં પાસ થવા દેવાના હેતુથી સામા પક્ષના ધણાક ઉમરાવો ગેરહાજર રહ્યા અને તેથી તે મંજૂર થયો. ૭ મી જુને તે ઉપર રાજ્યએ મોતાની સહી કરી. આપસીડ અને સ્કાટલાંડને માટે એ મતસખના કાયદા થયા પરંતુ તેઓ વિગે ઝાઝી તકરાર ચાલી નહિ. આપસીડમાં દેવસ્થાન ખાતાને માટે કર ઉધરાવવાનો કાયદો કર્યો તેની સામા ત્યાંના સોડો થયા અને અબજુ ખેડુતો આગેવાનોની શીખવણીથી તે આપવાની ના કહેવા લાગ્યા.

આ સુધારાના કાયદા બાંધવાની બાબતમાં ઇંગ્લાંડનું મન રોકાયેલું હતું તેવામાં કમન્સના નવા સ્થાપેલા રાજ્યને એ તરફથી ઉપદ્રવ થવા લાગ્યો. એક તરફથી પ્રજાસત્તાક રાજનીતિ પસંદ કરનારાઓ અને બીજી તરફથી પદબદ્ધ થયેલા રાજના પક્ષકારો નવા રાજ્ય તરફ દુઃમનો કરવા લાગ્યા. પ્રજાસત્તાક રાજ ઇચ્છનારા વધારે ઉમરાવ અને બન-

ચંકર હતા. રાજધાનીમાં તેમનું જોર વિશેષ હતું. રાજનો વધ કરવાની કોશીશ તેમનામાંથી કેટલાકે કરી પણ તે નિષ્ફળ ગઇ. કેટલાકે બળવો કરવાના પ્રયત્ન કર્યા; તેમાં પણ તેમનું કબ્જું નહિ. ને તેઓ શિક્ષા પામ્યા. તેઓની હાંશી ચવા લાગી. સલાહ ચાંતિને ઇચ્છનારાઓનું જોર વધ્યું તેથી રાજમાં ઉથલપાથલ થઇ નહિ.

માછ રાજના પક્ષકારીઓએ ક્રાન્તના દક્ષિણ ભાગમાં બળવો ઉઠાવ્યો પરંતુ કાંઇ વળ્યું નહિ. મગદુમ રાજના વડા પુત્રની વિધવાએ બંડનું ઉપરીપણું કરવાને આવવાની હતી, એ વાતની ખબર સરકારને પડી. જે પ્રાંતમાં તે પ્રવેશ કરવાની હતી તેમાં સરકારે બંડ આટકાવવાની ઓટલી બાંધી તૈયારી કરી રાખી હતી કે તેના મિત્રો હિમત હારી ગયા. એમ છતાં પણ તે, બાઇ આવી અને અહીં તહીં સહેજ ફિસાહ ઉભો કર્યો. પાંચ મહિના સુધી તે સતાઇ રહી અને અંતે તે પકડાઇ, તે વખતે મર્જવંતી હતી. પાઠકાયાં પહેલાં તેણે પુનર્જીવન કર્યું હતા. આ જનાવથી રજેતો થઇ અને તેના મિત્રો ઓટલા સરખાઇ ગયા કે સરકારની સામ્યા થયા નહિ.

ક્રાન્તના દક્ષિણમાં એ મરબડ આવતી હતી તેવામાં પારિસમાં જન્મે હીતુર ઉદ્ધ. લામાક નામે એક લશ્કરી સરદાર મરી ગયો તેના શબને દાટવા લાઇ જતા હતા તે પ્રસંગે એ તોફાન જામ્યું. અહિંરના પ્રતિષ્ઠિત રહેવાશીઓએ તથા આખા લશ્કરે સરકારને આશરો આપ્યો. લાઇખમાં ઘણાં માણસો મુખાં પણ અંતે બંડખોરોને પરાજય થયો અને સરકારની મજબુતાઇ વધી. મુખત્યારોની સભામાં કારભારીઓના મિત્રોની સંખ્યામાં વધારો થયો.

બેલ્જિયમ અને હોલ્લાંડને જૂદા પાડવા સબંધી કેટલાક ઠરાવ યુરોપના મોટા રાજવાળાઓએ એટલે ક્રાન્સ, આસ્ટ્રિયા, રશિયા, અને ઇંગ્લાંડના કારભારીઓએ કર્યા. બેલ્જિયમના લોકે એ ઠરાવ કબુલ રાખ્યા, પરંતુ વલંદા સરકારે માન્યા નહિ. એન્ટવર્પેનો કિલ્લો વલંદાના હાથમાં હતો તે સેવાને ક્રાન્સમાંથી ફેાજ ગઇ. ઘેરો બાલી લડી તે કિલ્લો જીતી લાધો ને બેલ્જિયમના લશ્કરને સોપી ફ્રેંચ સેના સ્વદેશ પાછી આવી. મીસરના બળવાન સૂબા મહમદઅલીએ બંડ ઉઠાવ્યું, તેથી ઇસ્તાબુલનું રાજ બચના આવી

પડ્યું. સિરિઆ પ્રાંત જીતી લેવાને એ સુબાની ઇચ્છા હતી. એકરના નવા-
બ જોડે વાંધા હડવાથી મહમદઅલીએ તેના પર સ્વારી કરી. તુર્કી સુલતા-
ને એ સ્વારી કરવાની મના કરી તે મહમદઅલીએ માની નહિ, ત્યારે તે
સુલતાને તેને બળવાખોર ઠરાવ્યો. મહમદઅલીએ ક્રોધ કરી સુલતાનનો
બધો યુદ્ધક જીતી લેવાની ધારણા કરી. તુર્કી ફોજનો હરેક લઘાઇમાં પરા-
જય થયો. સિરિઆ અને એશિઆમૈનરનો ધણો ભાગ મહમદઅલીએ
વશ કર્યો. શિશિઆના પાદશાહે ઝડપટ મદદ ન કરી હોત તો ઇસ્તામ્બુલ પ-
ણ જીતી લેત. એમ બળવાખોર સુબાથી સુલતાન જીતાયો નહિ તથાપિ
તેના રાજના સ્વતંત્રપણાને ખલેલ પહોંચી.

સ્પેનનો રાજા ફર્ડિનાંદ મરવાની તૈયારીમાં હતો અને પેટે એક પુ-
ત્રી હતી અને તે બાળક હતી. કુંવરીને ગાદી મળે નહિ એવો કાયદો સ્પે-
નમાં આલનો હતો. એ કાયદો રદ કરી એ રાજાએ પોતાની દીકરીને વા-
રસ ઠરાવી હતી. રાજાને કાનકાલોસ નામે બાઇ હતો, તે ગુરૂવર્ગનો મિ-
ત્ર હતો અને લોકસત્તાની વિરુદ્ધ હતો. તેણે રાજાને એક દિવસે બાન
નહોતું તેવામાં પુત્રીનું વારસનાતું રદ કરી બાઇને ગાદીએ બેસાડવાના હ-
રાવ ઉપર સહી કરાવી લીધી. બીજો દિવસે રાજા હુશીયારીમાં આવ્યો તે
વેળા રાણીએ પોતાની બેટી ઉપર થયેલા ગેરમનસાહની વાત જણાવી.
રાજાએ રીસાઇ કારબારીઓને ખરતરફ કર્યો અને લોકપક્ષના આગેવાનો-
ની તરફ યત્ન ગયો. રાજવ્યવસ્થાના કાયદાનું રક્ષણ કરવાથી જેઓ સજા
પામ્યા હતા તેઓને માફી આપી અને કાનોસના પક્ષકારોને તોડી પાડ્યા;
તેને અને તેના કુટુંબને દેશ છોડી જતા રહેવું પડ્યું.

સને ૧૮૦૩ ના સપ્ટેમ્બરની ૨૦ મી તારીખે ફર્ડિનાંદ મરી ગયો
અને તેની પુત્રીની દવાઇ આફ્રિક નગરમાં ફરી, પરંતુ સ્પેનના કેટલાક
ભાગમાં તેના બાઇના પક્ષકારોએ હુલ્લક કર્યો. વખતે વખતે એ પક્ષના
માણસો હજીએ બંદ કર્યાં કરે છે.

કાનસમાં ઉપલપાયલ યત્ન તેની અસર અમેરિકાના એઝિઝ દેશમાં-
એ જણાઇ. પોર્તુગાલના કાનપેડ્રોએ પોર્તુગાલનું રાજ પોતાની કુંવરીને સોં-
પી બેઝીલની પાદશાહી લીધી હતી. એઝીલના લોકે તેને રાજ્યાસન ઉપ-

રથી ઉતારી તેના નાની ઉમરના કુંવરને બેસાડ્યો. પેટ્રો પાછો યૂરોપ આવ્યો અને પોતાની પુત્રીની સત્તા પોર્તુગાલમાં ફરીને સ્થાપવાની મહેનત કરવા લાગ્યો. ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લેન્ડમાં ગ્રુપચૂપ સિંચાઈ રાખ્યા અને પોર્તુગાલ અને બ્રેઝિલમાંથી નારી આવેલા તેના પક્ષકારને એકઠા કરી એઝોરસ બેટમાં લશ્કર ઉઠું કર્યું. એ ફ્રાન્સ લેઈ પોર્તુગાલના ઉત્તર ભાગમાં ઉતર્યો. આપોર્ટો બ્રંદર તેને હાથ આવ્યું. ધન અને લઘાઈના સાધનોની તંગીને લીધે વધારે કરી શકાયું નહિ. મિગ્યુએલે આવી આપોર્ટોને ઘેર્યું. સન ૧૮૩૩ ના ઉનાળામાં પેટ્રોએ પોતાની નોકસેતાની સરદારી એડમીરલ નેપીઅરને આપી. એ યસા સરદારોએ પૂર્ણ જીત્સાથી મિગ્યુએલના વહાણો ઉપર હથોડી કઢી. એ લઘાઈમાં પૂર્ણ જય મળ્યો ને લીસ્બન શહેર પેટ્રોના લશ્કરને હાથ આવ્યું. યૂરોપના રાજ્યોએ તેની કુંવરીને સંજની અધિકારી માની. મિગ્યુએલને કેશ છોડી જતાં રહેવું પડ્યું. આ ફતેહ થયા પછી થોડા વખતમાં પેટ્રોનું મરણ થયું પણ તેથી નવા રાજતા વહીવટને હાનિ પહોંચી નહિ. રાજ તેની કુંવરીને હાથ રહ્યું. તેથી એ લશ્કર કઢી પણ તેના બરતાર થોડા વખતમાં ખરી ગયો. તેના બીજાે ધણી સેક્સકોર્બર્ગનો શાહબદો ફર્ડિનાંદ ઇંગ્લાંડની સહીની પાસેના સગો છે.

પોપના રાજમાં ફિટુર થવા લાગ્યા તેથી એક ફ્રેચ લશ્કરે આવી જોગોના કિલ્લો કબજે કર્યો. આસ્પ્રિયાને એ મથ્યું નહિ, પરંતુ મુઠ્ઠે ચઢવાની એકેની ખૂશી નહોતી. રાજમાં સુધારે કરવાને જોગો ઇચ્છતા હતા તેઓને પોપે ખડિબૂત ઠરાવ્યા, પરંતુ તેની આગાની હાંસી થઈ તે બે તેવું મન ખેદ પામ્યું. પહેલાં એના દુકમથી સર્વે ત્રાસ પામતા પણ હવે તેને કાષ્ઠ ગાંઠવું નહોતું. એકાનામદ ફ્રેંચોએ ખાલી કર્યો તેવારે પોતાના પંડના રક્ષણને અર્થે પોપને પરદેશી સિંધાઇઓને રાખવા પડ્યા તેના પગારથી તીજેરી ખાલી થઈ ગઈ.

નવા ધારા પ્રમાણે મળેલી એટ્પ્રીટનની પાર્લમેન્ટનું લક્ષ દેશના રાજકારભારમાં રોકાયું. આપલોડના બેડુતો તોફાન કર્યો કરતા હતા તે બંધ પાડવાને કેટલાએક સખત કાયદા ઠરાવ્યા. આપલોડની ધર્મસમાજના ઉપર કેટલાએક ધર્મના કાર્યને માટે નવો કર નાખ્યો અને ખિરાપની

પડયું. સિરિઆ પ્રાંત જીતી લેવાને એ સુખાની ઇચ્છા હતી. એકરના નવા-
ખ જોડે વાંધો ઉઠવાથી મહમદઅલીએ તેના પર સ્વારી કરી. તુર્કી સુલતા-
ને એ સ્વારી કરવાની મના કરી તે મહમદઅલીએ માની નહિ, ત્યારે તે
સુલતાને તેને બળવાખોર ઠરાવ્યો. મહમદઅલીએ કોપ કરી સુલતાનનો
બધો મુલક જીતી લેવાની ધારણા કરી. તુર્કી રાજાનો દરેક લઢાઈમાં પરા-
જય થયો. સિરિઆ અને એસિઆમૈનરનો ધણો ભાગ મહમદઅલીએ
વશ કર્યો. રશિઆના પાદશાહે ઝટપટ મદદ ન કરી હોત તો ઇસ્તામ્બુલ ખ-
ણ જીતી લેત. એમ બળવાખોર સુખાથી સુલતાન જતાયો નહિ તથાપિ
તેના રાજના સ્વતંત્રપણાને ખસેલ પહોંચી.

સ્પેનનો રાજા ફર્ડિનાંદ મરવાની તૈયારીમાં હતો અને પેટ એક પુ-
ત્રી હતી અને તે બાળક હતી. કુવરીને માદી મળે નહિ એવો કામદો સ્પે-
નમાં ચાલતો હતો. એ કામદો રદ કરી એ રાજાએ પોતાની દીકરીને વા-
રસ ઠરાવી હતી. રાજાને ડાનકાલોસ નામે બાઈ હતો, તે ગુરવર્ગનો મિ-
ત્ર હતો અને લોકસત્તાની વિરુદ્ધ હતો. તેણે રાજાને એક દિવસે બાન
નહોતું તેવામાં પુત્રીનું વારસાનું રદ કરી બાઈને માદીએ બેસારવાના ઠ-
રાવ ઉપર સહી કરાવી લીધી. બીજો દિવસે રાજા દુશ્મીવારીમાં આવ્યો તે
વેળા રાણીએ પોતાની બેટી ઉપર ચમેલા ગેરધનસાધની વાત જણાવી.
રાજાએ રીસાઈ કારભારીઓને બરતરફ કર્યા અને લોકપક્ષના આગેવાનો-
ની તરફ યાદ મયો. રાજાબચવાના કાવધનું રક્ષણ કરવાથી જોએ સળ
પાગ્યા હતા તેઓને માદી આપી અને કાનૈસના પક્ષકારોને તેણી પાડ્યા;
તેને અને તેના કુટુંબને દેશ છોડી જતા રહેવું પડ્યું.

સને ૧૮૭૩ ના સપ્ટેમ્બરની ૨૦ મી તારીખે ફર્ડિનાંદ મરી ગયો
અને તેની પુત્રીની દવાઈ માફિડ નગરમાં ફરી, પરંતુ સ્પેનના ઠેટલાક
ભાગમાં તેના બાઈના પક્ષકારોએ હુલ્લ કર્યાં. વખતે વખતે એ પક્ષના
માથુસો હજીએ જાંડ કર્યાં કરેછે.

ક્રાન્તમાં ઉપલબ્ધ થયે તેની અસર અમેરિકાના એઝિલ દેશમાં-
ગ્રાઇ. પોર્તુગાલના ડાનપેઝ્રોએ પોર્તુગાલનું રાજ પોતાની કુવરીને સોં-
પીએલીની પાદશાહી લીધી હતી. એઝીલના લોકે તેને રાજ્યાસન ઉપ-

૧૧ મા અધ્યાયનો દ્વંક સાર.

છગ્ગાંડમાં 'ગ્રીન્ડ બોર્ડ'ના મરણ પછી ચોથો 'બોર્ડ' ગાદીએ બે-
ટો. આરપછી એક મહીને કેટલાંક માણસોએ બધા કારભારીને મારી
નાખી રાજમાં ઉજલપાયલ કરવાનું તરકટ રચ્યું. એ તરકટ પકડાયું અને
તેમાંના કેટલાક મુખ્ય અગેવાનેને સજા કરી પણ બાકીનાને છોડી મૂ-
ક્યા. નવા રાજને તેની રાણી સાથે અણગનાવ હતો, તેથી તે પેન્સન
લેઈ પરદેશ રહેતી હતી. હાલ છગ્ગાંડમાં આવી તેણે રાજ્યાભિષેકની
ક્રિયામાં સામેલ થવાની આગણી કીધી તેથી દેશમાં મલ્લે અજબગાઠ
થઈ રહ્યો. પરંતુ રાણીને મંકવાડ થવાથી તે મરણ પામી તેથી બધું તોશા-
ન અંધ પડ્યું. છેલ્લી મજાકથી બારે ખરન થયો હતો તેથી સરકારને ના-
ણા સંબંધી બારે અડચણ પડી.

રવેનમાં ધર્મશુર અને સાધુઓએ મળી બંડ લેવું કીધું. આ તોશા-
ન સમાવાને મુરોખના મુખ્ય રાજાઓના કારવારીઓની સભા વેશના ધ-
લેરમાં મળી, તેમાં એવો ઠરાવ થયો કે લોકોને અધિકાર આપવો તે ઠ-
રાવેલા કાયદા રહ કરવા, વિગેરે એ ઠરાવને અમલમાં મૂકવાનું કામ કા-
ન્સના રાજાને સોંપ્યું. તેણે મોટી ફાજ મોકલી લાંબા રાજાને લેશટો પૂર્ણ
અધિકાર અપાવ્યો. તેનો રાજાએ ખોટો ઉપયોગ કર્યો. પણ એ રવેનની
બાંજગડ ઉપર મુરોખના લોકે પછી ચોડ્ય લઈ આપ્યું.

ક્રીસના લોકે તુર્કી સુલતાનની ધુસરીમાંથી છૂટવાને મોટું બંડ ઉ-
ઠાવ્યું. બંડખોરેને મદદ કરવાને દેશેદેશના કેટલાંક માણસો મળ્યાં તેમાં
છગ્ગાંડનો પ્રખ્યાત કવિ હાર્ડ બાઈરન હતો, પણ તે યોદ્ધા વખતમાં મ-
રણ પામ્યો હતો.

છગ્ગાંડમાં સદા કરવા વરફે લોકોનાં મન દેડ્યાં. નવા નવા રેન્ડ-
માર કરવાને પુષ્કળ ફંપનીઓ ઉભી થઈ પણ તે સખળા યોદ્ધા વખતમાં
પડી પડી. કાયેલિકોને ખાલ્લેમેન્ટમાં હાજલ કરવાને આપણાંમાં તોશાનો

યયાં. પોર્ટુગાલમાં રાજગાદીને ચાટે તકરાર ઉભી થઇ, તેમાં ઇંગ્લાંડે એક પક્ષને મદદ કરી. લોકસત્તાની તરફેણમાં તે છે એવું બતાવી આપ્યું. મુખ્ય પ્રધાન કેનિંગ મરણ પામવાથી તેની જગ્યાએ જ્હાંડ ગોડરિચ થયો.

ગ્રીસ અને તુર્કીની વચ્ચેના ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ અને રશિયાના રાજ્યોએ વચ્ચે પડવાનો ઠરાવ કર્યો. તેમણે કરાર કર્યો તેમાં ઇરાજીયું કે તુર્કી સુલતાનના ઉપરીપણા નીચેથી ગ્રીસને છોડવી તેનું સ્વતંત્ર રાજ સ્થાપવું. એ કામમાં સામેલ થવાને આશ્ચર્યાના રાજ્યને કહેવામાં આવ્યું પણ તેણે ના પાડી, અને તુર્કી સુલતાનને શ્રુત રીતે મસલત આપી કે તેણે સંપીમાં રાજ્યોનું કહેણ કબૂલ રાખવું નહિ. એ ઉપરથી સુલતાનને વધારે દિ'મન આવી, ને તેણે નૌકાસેના તૈયાર કરાધી. એ સેનાને ઇંગ્લાંડને ફ્રાન્સની નૌકાએ નવારીનો અખાતમાં ઘેરી લીધી અને તેનો નાશ કર્યો. ત્યારપછી ગ્રીસ દેશ સ્વતંત્ર થયો, અને સુલતાન અને રશિયાના પાદશાહ વચ્ચે ઝગડો થયો. રશિયાએ તુર્કિસ્તાનનો કેટલોક ભાગ છતી લીધો, અને સિલિસ્ટ્રિયા નગરને ઘેરા ઘાટ્યો. ત્યાં આગળ તુર્કો સિપાહીઓ ધણી બહાદુરીથી લડ્યા તેથી રશિયનોએ સલાહનું કહેણ મોકલ્યું, પણ તે તુર્ક લોકોએ કબૂલ રાખ્યું નહિ. એ ઉપરથી રશિયન સરકારે લગાઇ બેરથી ચલાવવાનો ઠરાવ કર્યો. તેણે યોગ વખત પછી સિલિસ્ટ્રિયાનો કિલ્લો લીધો અને તુર્કી પછડતે મોટી લડાઈમાં હરાવી આફ્રીઆનિયસ લીધું. એથી તુર્કી સુલતાન મમરાયો અને તેણે રશિયનોએ માંગેલી શરત કબૂલ રાખી સલાહ કરી. એ સલાહથી ગ્રીસનું સ્વતંત્રપણું કબૂલ રાખ્યું અને લગાઇનો બધો ખર્ચ આપવાની તુર્ક લોકોએ આંજધરી આપી, ગ્રીસની ગાદી બવેરીઆના રાજાના પુત્ર ઓથોને આપવામાં આવી.

પોર્ટુગાલમાં ડોન મિચુએલ રાજ્યે શુભ મ વર્ત્યો, તેથી યૂરાપના મોટા રાજ્યવાળાઓએ પોતાના એકઠીઓને લીસબોનમાંથી બોલાવી લીધા.

આ સમયે ફ્રાન્સમાં ધણી યોગયેળ ચાલતી હતી. ત્યાં દશમે ચાર્લેસ રાજ સજારીતિના સુધારાની વિરહ હતો. એથી પ્રજાના પક્ષકારે એ જૂના પ્રજાને કાઢી ખૂટી નવા પ્રધાનો નીમા. તેમણે સારી રીતે

અમલ ચલાવ્યો, છતાં રાજ્યએ તેમને એકાએક બરતરફ કર્યો, અને શાહનશા પોલીસાકને મુખ્ય વજર કર્યો.

ઇંગ્લાંડમાં સુધારાવાળાનો જન્મ થયો, ને તેમણે કેટલાક જુલમી ધારા રદ કરાવ્યા. રોમન કાથેલિક વિરુદ્ધ જે કાયદા હતા તે રદ કરાવવાને આપલોડના લોકો તૈયાર થયા તેમની સાથે ત્યાંના પ્રોટેસ્ટન્ટ થયા. પ્રધાનને લાગ્યું કે હવે એવા કાયદા કાયમ રાખી શકાય એમ નથી, તેથી તેમણે ૧૮૨૬ માં પાર્લામેન્ટની સભા પાસે એક બીલ મંજૂર કરાવી કાયેલિકોને સરખા હક આપ્યા. સને ૧૮૩૦ માં ૪ થો બ્યોર્ન રાજ મરણ પામ્યો, અને તેની ગાદીપર તેનો બાપ ૪ થો વિલિયમ બેઠો. એ રાજા થઈ શોકપ્રિય હતો.

ફ્રાન્સમાં રાજ્ય અને પ્રજા વચ્ચે અણખનાવ આવતો હતો તે હાથમાં ધણી વધી પડ્યો મુખ્ય પ્રધાન પોલીસાક લોકને અપ્રિય હતો. લુઈસ બ્રુન અને તેની રાજનીતિ લોકોને ગમતી નહતી. રાજ્યએ જેસ્યુત અને બીજા પંથના સાધુઓને આગ્રય આપ્યો. તેણે મુખ્યસાથેની સભા બહાર નાંખી નવી બેસાવી. આજીવન ઉપર સ્વારી મોઢી, કેમકે તેના મુસલમાન હાકેમે ફ્રાન્સનું અપમાન કર્યું હતું. નવી સભામાં રાજના પક્ષનાં માણસો ધણી થોડાં હતાં. તેથી પ્રધાનોએ તેને વિસરજન કરી. સામાવાળીઆએ પારિસમાં મળી શકે તેટલા નવા મુખ્યસાથે બેસાવ્યા, અને રાજની સાથે થવાની તૈયારી કરી. સરકારે કેટલાક વર્તમાનપત્રો છાપવાની બંધી દીધી. એથી છાપખાનાના નોકરો બેરોજગારી થવાથી હુલ્લ કરવાને બહાર પડ્યા. કેટલાંએક કારખાનાં બંધ થયાં, અને કારીગરો હુલ્લમાં સામેલ થયા. પોલીસ અને પુરવાસીઓની વચ્ચે મારામારી થઈ તેમાં પોલીસનો જન્મ થયો, પણ લોકોએ રાત્રે ફ્રાન્સ બાંગી નાખી હુલ્લ ખૂબ મચાવ્યું. રાજ્યે લશ્કર મોકલ્યું તેનો પરજન થયો. ત્યાર પછી તુરત કામચલાઉ સરકાર નીમી રાજ ઉચલપાલ કરવાનું કામ પૂરું કર્યું. રાજને પત્રદ્રષ્ટ કર્યો અને તેના પિત્રાધને લુધ ફિલિપના નામથી રાજ્યાસને બેસાડ્યો.

ફ્રાન્સમાં આ ઉચલપાલક થઈ તેથી આખા યુરોપમાં બહુ ધોળા-

ધોળ થઇ રહી ઈન્નાડના લોકના મન ધણી ઉરકેરાયાં ત્યાં વેલિઝનનાં ડ્યુકનો કારભાર બધ પડ્યો અને તેની જગ્યાએ લોર્ડ એ મુખ્ય પ્રધાન થયો. એ પ્રધાને પાર્લામેન્ટના સુધારાનું બીલ પાસ કરાવ્યું તેથી લોકના જીવ શાન્ત પડ્યા ફ્રાન્સના બડી અસર એ જીવન ઉપર ભારે થઇ ત્યાં બુસેક્સ નગરમાં મોટું કુદ્દક થયું તેમાં સરમરી લરકરનો પરાજય થયો. અતે મેક્સીમનું રાજ્ય હોવાથી જુડું પાડી તેની માદીપર નવો રાજ્ય બેસાડવામાં આવ્યો.

જર્મનિમા કેટલક નાના સરથાનોમા ઉચવપાયલ થઇ સ્પેન, પોર્ટુગાલ અને પ્રતાનિમા તથા બ્રાઝિલ થઇ રહ્યો, પણ તે તુરત સમી ગયો. પોર્ટુગાલેશ રશિયાની ધુસરી તમે બહુ હેરાન હતો. લોકો બે વરમ મુઢી રશિયન ફોજની સામા લડયા, પણ બીજી તારની મદદ મળી નહિ તેથી અતે પાછા પડ્યા.

માજી ભાના પક્ષકારોએ ફ્રાન્સના દક્ષિણમા બજવો ઉઘાડ્યો. પરંતુ કાંઈ વચું નહિ તે દરમ્યાન પારિસમા જામર ફિતુરૂઉકયુ, તેમાં બડખોરનો પરજય થયો.

મીસરન બાવાન સુમા મહમદઅલીએ બડ ઉઘાડ્યું તેથી ઇસ્તામ્બુલનું રાજ બચમા આવી પડ્યું તેણે તુર્કી ફોજનો હામ હામ પરાજય કર્યો. એટલામા રશિયાના પાદશાહે સુલતાનને મદદ કરી તેથી તેનું રાજ મહમદઅલીના હાથમા જતું બન્યું.

ફ્રાન્સની ઉત્તરપાથનની અસર આઝિનમા પણ થઇ પોર્ટુગાલના રાજા ડોન પેડ્રોએ પોનાનું રાજ પોતાની કુવરીને સોંપી આઝીતની પાદ શાહી લીધી હતી આઝિનના લોકે તેને માદી ઉપરથી ઉઠાડી તેના કુવરને તે ઉપર બેસાડ્યો. પેડ્રો રાજા પાછો યુરોપમાં આવ્યો, અને તેણે પોર્ટુગાલની માદી પોતાની દોકરીને લગીને અપાવી.

પોપના રાજ્યમા ફિતુર થયું તેને ફ્રેંચ સેનાએ આવી મેસાડી દીધું.

આર્વેલાડમા ખેડૂનો તોફાન કર્યો કરતા હતા તે બધ પાડવાને એટ

નતની પાર્લામેન્ટે કેટલાક સભા ધારા ઠરાવ્યા. એ પાર્લામેન્ટે હિન્દુ-તાન અને ચીન જોડે વેપાર કરવાનો હક એકલી ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને હતો તે રદ કર્યો, અને બ્રિટિશ રાજ્યના બધાં વેપારીઓને આ-ચો. વેસ્ટ ઇન્ડિયામાં શુભામ રાખવાની મના કરી અને બીજારીઓનાં વહામાં ફેરફાર કર્યો.

ફ્રાન્સમાં ફ્રેંચેટલાક પ્રજાસત્તાક રાજ્યના પક્ષનાજાઓ નવા રાજ-ને સામા થયા, અને તેમણે તોફાની મડળીઓ હામ હામ ઉભી કરી. રૂંતુ નવા રાજ્યે પ્રજારક્ષક સૈન્ય ઉર્જા કરી પૂરું હતું. તે સૈનાએ એ મે-નીઓ તોડી પાડી, અને પારિસમાં કેવળ શાન્તિ થઈ. માછ રાજ્યના પક્ષકારોએ ફ્રાન્સના દક્ષિણ ભાગમાં બળવો ઉઠાવ્યો, પરંતુ તેમણે કંઈ કર્યું નહિ.

સ્પેનમાં ફર્ડિનાંદ રાજ્યે ચાલતો કાયદો રદ કરાવી પોતાની બાળક કહીને ગાદીની વારસ ઠરાવી. રાજ્ય સને ૧૮૩૩ માં મરણ પામ્યો અને કાર્લોસ તેની દીકરીની દુવાઈ કરી. એથી તેના બાઈના પક્ષકારોએ કે-લાક બાજોમાં ઢુલક કર્યો, પણ તે બધાં બેસાડી દેવામાં આવ્યાં હતા.

પોર્ટુગાલના રાજ્યમાં પાછો બળેડો થયો. માછ રાજ્ય ડોન પેટ્રો રાજિવથી પાછો આવ્યો, અને મિગ્યુએલ રાજ્યને ગાદીપરથી ઉઠાડી જ-વાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. યુરોપના રાજ્યોએ તે કામમાં તેને મદદ નીધી, અને મિગ્યુએલ રાજ્યને દેશ છોડી જતાં રહેવું પડ્યું પોર્ટુગાલની ગાદીપર પેટ્રો રાજ્યની કુંવરી બેઠી.

એ સમયે ઇંગ્લાંડની સરકારે આયર્લેંડની યુનિસિપાલિટી વિષે, પ્રિસમાનની ઉપજ વિષે અને બીજારીઓના નિર્બીહ વિષે નવા ધારા કર-ા માંડ્યા; પણ આમની અને અમીરની સભા વચ્ચે મતભેદ હોવાથી મેકે યોજના પાર પડી નહિ.

ઉપર અમેરિકાના કેનેડા પ્રાંતના ફ્રેન્ચ લોકોએ ગવર્નમંત્રી-રેફર કરવાની માગણી કરી તે ઇંગ્લેન્ડ સરકારે કબૂલ રાખી નહિ.